T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

CEVRÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Haluk AYDIN

Balıkesir, 2010

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

CEVRÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Haluk AYDIN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim GÜLHAN

Balıkesir, 2010

ÖNSÖZ

Türk kültür ve edebiyat tarihinin asırlar boyunca devam eden bir kesitini oluşturan divan edebiyatının, temsilcilerinin vücuda getirmiş olduğu edebî eserleri ile ön yargılardan uzak biçimde incelenip, değerlendirme süzgecinden geçirilmesi gereği, sıkça dile getirilen ve üzerinde durulan bir konudur. Bu düşünceyle şimdiye kadar, divan şiiri üzerine yapılan tez çalışmalarının çoğunluğu, metin neşri ve metin şerhi - tahlili olmak üzere iki ana koldan ilerlemiştir. Divan şiiri söz konusu olduğunda edebî eser üzerine fikir beyan etmek ve müellifi hakkında söz söyleyebilmek için yapılacak ilk çalışma, şairin divanını ortaya koymaktır. Bunun için ilmî metotlarla yapılan metin neşri çalışmaları önemlidir. Metni sağlam biçimde ortaya çıkarılan divan üzerine, yine ilmî metotlarla yapılacak tahlil ve incelemeler ise sahayla ilgili genel değerlendirmeler ve mukayeseler için malzeme sağlayacaktır.

17. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir divan şairi olan Cevrî'nin Divan'ı, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı, üzerinde daha önce genel bir tahlil çalışması yapılmadığı için, bu teze konu edilmiştir. Yaşadığı dönemde Nef'î, Şeyhülislam Yahya, Nâ'ilî gibi farklı üslup temsilcilerinin etkili olduğu şiir vadisinde, şairin yeri, şiirinin özellikleri ve şiir anlayışı, ilmî metotlarla ortaya konmaya çalışıldı. Bu çalışma için Hüseyin Ayan'ın **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni** adlı neşri esas alınmıştır. Cevrî Divanı, Hüseyin Ayan'ın ifadesiyle, müellif hattı olduğu bilinen birkaç nüshası olmasına rağmen, ancak istinsah nüshalarıyla eksiksiz hale getirilmiştir. Çalışmanın temelini Hüseyin Ayan'ın bu eseri oluşturmasına karşın, günümüz harflerine aktarımının takibi için müellif hattıyla yazılmış nüshaların en hacimlisi, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Numara 1286'da kayıtlı nüsha ile istinsah nüshaların en hacimlisi olan Nuruosmaniye Kütüphanesi Numara 2370'de kayıtlı nüshanın, dijital kaydı temin edildi. Bu iki nüshanın yanında Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Numara 912'de kayıtlı ve gazellerin sayısı bakımından bu iki nüshaya yakın hacme sahip bir başka Cevrî Divanı nüshası da bu amaçla kullanıldı. Adı anılan bu üç nüsha, Hüseyin Ayan tarafından yapılan tenkitli metin çalışmasında kullanılan dokuz nüsha arasındadır.

Hazırlanan bu tez, bilinen bir metodun, ele alınmamış bir konu üzerine uygulanmasından ibarettir. Ali Nihat Tarlan tarafından başlatılan ve öğrencileri ile devam edip, zaman içerisinde belli bir kalıba oturan bu metot, tezin iskeletini

oluşturmaktadır. Metodun uygulanışı ile ilgili daha ayrıntılı açıklama için tezin “Giriş” bölümüne bakılabilir.

Tahlilin sağlıklı olması için metnin, tahlil eden kişi tarafından çok iyi anlaşılmış olması gerekir. Bu sebepten tezle ilgili yapılan ilk çalışma, Divan’ın mısra mısra, beyit beyit, her kelimesinin farklı anlamlarını da düşünerek günümüz Türkçesine aktarılması ve anlamlandırılması olmuştur. Daha sonra, her beyit ve mısrada yer alan ve etrafında bir imaj dünyası oluşturan her kavram, ait olduğu unsurlara göre fişlenmiş ve tasnif edilmiştir. Bu çalışma neticesinde ortaya çıkan 16000 civarındaki fiş, tekrar bir tasnife tabi tutularak değerlendirmeye alınmıştır. Buna rağmen gözden kaçan, atlanan veya fişleme esnasında dikkate alınmayıp, daha sonra dikkate alınması icap eden unsurlar, tezin son kısmında yer alan “Sözlük-İndeks” bölümünün de yardımıyla tespit edilip, tahlile dâhil edilmiştir. Tezin sonunda yer alan “Sözlük-İndeks” kısmı, büyük bir dikkatle hazırlanmaya çalışılmış ve çalışma için herhangi bir bilgisayar programı veya yazılımı kullanılmamıştır.

Cevrî Divanı üzerine hazırlanmış olan bu çalışma, tahlil metotları çerçevesinde, şairin Divan’ında tespit ve tahlil ettiğimiz bulguları içerir. Şair ve Divan’ı üzerine muhakkak ki söylenecek daha çok söz vardır. Bu çalışmanın, Cevrî ile ilgili bundan sonraki çalışmalara ve saha ile ilgili diğer çalışmalara katkı sağlayacağını umuyoruz.

Bu çalışmanın her safhasında emeği bulunan ve karşılaştığım zorlukların çözülmesinde yardımcı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim GÜLHAN’a ve kendisiyle görüşme talebimi kabul edip, kıymetli zamanlarını ayıran Prof. Dr. Hüseyin AYAN’a teşekkürlerimi sunarım. Bir teşekkür de çalışmam süresince sabır ve fedakârlık gösteren herkese.

Haluk AYDIN

Balıkesir 2010

ÖZET

CEVRÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

AYDIN, Haluk

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim GÜLHAN

2010, 675 + XXVII Sayfa

Bu çalışma, 17. yüzyıl divan şairlerinden biri olan Cevrî Divanı'nın tematik tahlili üzerinedir. Şiirlerinde Cevrî mahlasını kullanan şairin asıl adı İbrahim'dir. İyi bir tahsil görmüş ve yüzyılın önde gelen şairlerinden biridir. Devrin önemli şairlerinden biri olarak adı anılmasına karşın şimdiye kadar Divan'ı üzerine genel bir tahlil çalışması yapılmamıştır. Divanların incelenmesi Türk edebiyatının özellikle sanat ve estetik yönünün ortaya konmasında önemli bir çalışma sahası olduğu için Cevrî Divanı'nın incelenmesine karar verilmiştir.

Çalışmada kaynak olarak Hüseyin Ayan'ın hazırladığı "Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni" adlı kitap esas alınmıştır.

Tezin ilk bölümünde 17. yüzyılın genel durumu, şairin hayatı ve diğer eserleri ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş, daha sonra "Din-Tasavvuf", "Cemiyet", "İnsan" ve "Tabiat" başlıklarını taşıyan tahlil kısmında şairin, dış dünyaya ait özellikleri şiirine nasıl ve ne ölçüde yansıttığı tespit edilmiştir. Tezin sonuna, Divan'da geçen her kelimenin yerini gösteren bir "Sözlük – İndeks" kısmı konulmuştur.

Bu çalışmayla Cevrî'nin edebî kişiliğini belirleyen faktörleri ortaya koyduğumuzu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Cevrî, Divan, 17. Yüzyıl, Tahlil.

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF CEVRI'S DIVAN

AYDIN, Haluk

Ph.D. Thesis, The Department of Turkish Language and Literature

Adviser: Assist. Prof. Dr. Abdulkerim GULHAN

2010, 675 + XXVII Pages

This study have been based on thematic analysis of Divan of 17th century poet Cevri. The real name of the poet is İbrahim who used Cevri as a pen name. Having a good education, the poet is one of the leading poets of the 17th century. Although, he is the important poet in his life period, until today, there has been no scientific general analysis on his Divan. We have decided to work on this topic, since divans are the collections of the poems by a poet, they are one of the most important building stones in the history of Turkish literature.

In this study, we used the book "Cevri, His Life, Literary Personality, Works, and Criticized Text of his Divan" prepared by Hüseyin Ayan as aur source.

After providing information on the culturel and social life of 17th century, works and the artistry of the poet, within four major chapters, which are entitled Religion – Mysticism, Society, Human Being, and Nature, his Divan was analyzed and then the issue of how the poet reflected his observations about life and his time period was examined. Showing the location of each word in the Divan in the section of a "Dictionary – Index" is given in the end of this thesis.

We hope that this study will be a basic source with guidelines for figuring out Cevri's literary personality.

Key words: Cevri, Divan, 17th Century, Analysis.

KISALTMALAR

a.	: Arapça
alm.	: Almanca
anat.	: Anatomi
ask.	: Askerlik
astr.	: Astronomi
A.Ş.	: Anonim Şirket
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
b.	: bin
biy.	: Biyoloji
bkz.	: Bakınız
bot.	: Botanik
C.	: Cilt
coğr.	: Coğrafya
den.	: Denizcilik
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİVANTAŞ	: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
ed.	: Edebiyat
f.	: Farsça
fels.	: Felsefe
fiz.	: Fizik
fr.	: Fransızca
G.	: Gazel
geo.	: Geometri
gr.	: Gramer
hek.	: Hekimlik
huk.	: Hukuk
Hz.	: Hazret-i
it.	: İtalyanca
K.	: Kaside
kim.	: Kimya
M.	: Matla’
mant.	: Mantık
mat.	: Matematik
MB.	: Mütekerrir beyit
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
mec.	: Mecazen
MÖ.	: Milattan önce
müz.	: Müzik
o.	: Osmanlıca
ö.	: Ölümü
öa.	: Özel ad
R.	: Rubaî
Sosy.	: Sosyoloji
ss.	: Sayfa
t.	: Türkçe
T.	: Tarih
tar.	: Tarihî
tas.	: Tasavvuf

Tb.	: Terkîb-i bend ve tercî'-i bend
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Th.	: Tahmis
tic.	: Ticaret
top.	: Topoloji
Ts.	: Tesdis
vb.	: ve başkaları, ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
yun.	: Yunanca
zool.	: Zooloji

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. PROBLEM, AMAÇ VE ÖNEM

Eski Türk edebiyatı, klâsik edebiyat veya en yaygın adı ile divan edebiyatı denilince akla ilk gelen edebî tür, şiir; şiir denilince de divanlardır. Şairlerin edebî kudretlerini göstermek adına, bir gelenek halinde tertip ettikleri bu eserler, çeşitli inceleme ve tenkitlere konu olmuşlardır. Edebî bir metni anlama, anlamlandırma ve anlatmaya yönelik bu incelemelere kısaca "şerh" adı verilir. Bugün eski Türk edebiyatı sahası araştırmalarında, edebî metne yaklaşma bir diğer ifade ile şerhini yapma metotlarını göz önüne aldığımızda başlıca üç yaklaşım tarzı göze çarpmaktadır.

İlki, klâsik şerh metodu olarak adlandırılan ve *edebî metinde geçen bazı kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının açıklanması, mazmunların çözümlenmesi, ibare, deyim ve terimlerin çeşitli bilim dallarıyla olan ilişkilerinin belirtilmesi şeklinde yapılagelen* (Mengi 2000: 74) metin açıklamasıdır. Bu yöntemde -farklı uygulamalar olsa da- genellikle metnin içeriğine göre dinî ilimlerden fen bilimlerine, gelenek – göreneklerden efsane ve mitolojiye kadar birçok unsur dikkate alınıp, açıklamalar bunlara dayandırılır; vezin, kafiye ve edebî sanatlar gösterilir.

İkinci yaklaşım tarzı Ali Nihat Tarlan'ın Şeyhî Divanı incelemesi ile başlayan, daha sonra Mehmet Çavuşoğlu'nun Necati Bey, Harun Tolasa'nın Ahmet Paşa divanları üzerine yaptıkları incelemelerle devam eden ve M. N. Sefercioğlu'nun Nev'î, C. Kurnaz'ın Hayâlî Bey divan tahlillerini yayınlamalarıyla derinlik kazanan tematik tahlil metodudur. Bu incelemelerde başlıca amaç, şiirdeki teşbih ve mecazları sistemli bir biçimde analiz etmektir. Bunun için etrafında bir imaj oluşturan her kavram değerlendirmeye alınır ve bunların her biri, başka kavram ve nesnelerle olan bağlantısını gösterecek şekilde sınıflandırılır. Böylelikle şairin hayal dünyası ve şiir anlayışı net biçimde ortaya konmaya çalışılır.

Üçüncü yaklaşım tarzı ise aslında tek bir başlık altında toplanması mümkün olmayan fakat klâsik şerh ve tahlil yöntemlerinden de farklı biçimde metne yaklaşan "modern metin çözümleme yöntemleri" adını verebileceğimiz yaklaşım metotlarıdır. Cem Dilçin[1] ve Tunca Kortantamer'in[2] divan şiirine yeni bir bakış açısıyla bakmak

[1] Bkz. (1991) Fuzûlî'nin "Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi" **Türkoloji Dergisi** C. IX, Sayı 1, 43-98.; (1992) "Fuzulî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği"

ve daha nesnel bir yaklaşım kazandırmak amacıyla başlattığı çalışmalar, benzer ve daha değişik metotlarla, yeni araştırmacılar tarafından, artarak devam ettirilmektedir.

Klâsik edebiyat ile ilgili şerh, tahlil, çözümleme vb. kavramların söz konusu edildiği neredeyse bütün tartışma zeminlerinde, Ali Nihat Tarlan'ın "Edebiyat tarihi, edebiyatın tarihi olmalıdır" (Tarlan: 1981: 21) sözü dile getirilir ve eserden yola çıkılarak yazara, oradan da genele uzanan bir yol çizilir. Bu bağlamda günümüzde metni anlamlandırmaya yönelik bu akademik faaliyetlerin nihai hedefi, daha geniş çapta yapılacak sentez çalışmalarına malzeme sağlamaktır diyebiliriz.

Divan edebiyatı ile ilgili kesin yargılara varabilmenin yolu, eserlerinin objektif biçimde değerlendirilip, elde edilen verilerin sentezlenmesinden geçmektedir (Tarlan 1981: 26; Çavuşoğlu 2001: 13; Tolasa 1973: 2; Sefercioğlu 2001: XI; Kurnaz 1996: 15). Bunun için de divanların metotlu bir tarzda tahlil, tasnif ve istatistiğini oluşturmak gerekmektedir.

Yukarıdan bu yana söylenenler doğrultusunda, bu tezin amacını şu maddelerle ifade etmek mümkündür:

a- Cevrî Divanı'nın ilmî metotlarla objektif biçimde değerlendirilmesi.

b- Divanı meydana getiren unsur ve kavramların tespit edilmesi.

c- Bu unsur ve kavramların hangi sebeplerle, nasıl, nerelerde, hangi manada ve hangi sınırlar içerisinde kullanıldığının tespit ve izah edilmesi.

d- Bu noktadan hareketle, şairin kavram dünyasına girilerek, fikrî ve edebî kişiliğinin esere dayalı olarak yeni bir değerlendirmeye tabi tutulması.

e- Edebiyat tarihimizi aydınlatacak tahlilî monografi çalışmalarına bir yenisini ekleyerek ileride bu anlamda yapılacak çalışmalara malzeme sunulması.

Türkoloji Dergisi C. X, 77-114.; (1995) "Fuzûlî'nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni" **Journal of Turkish Studies, Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı** C. 19, 157-202.

[2] Bkz. (1993) **Eski Türk Edebiyatı Makaleler -1-**. Ankara: Akçağ Yayınları. Tunca Kortantamer'in makalelerinin bir kısmını topladığı bu kitaptaki "Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I" 273-336 adlı makalesi ile 18. yüzyıl divan şairlerinden Nedim üzerine yazılmış iki makale ve "Gül Kasidesi" başlığını taşıyan makale, modern yaklaşım denemeleri olarak dikkat çekicidir. Kortantamer bu makaleler için esere yaklaşım tarzının eklektik olduğunu söyleyerek "*Bir yandan tarihî ve kültürel persfektifi, toplumsal boyutu gözden kaçırmamaya, yazarı ve okuyucuyu dışlamamaya çalışır; öte yandan asıl unsur olan edebiyat eserinin yapı özelliklerini de eserin varlık bütünlüğünü modern sanat ontolojisinin ışığı altında esas alarak göz önünde bulundurur; bunları yaparken çeşitli metin inceleme metotlarının sunduğu araçlardan da yararlanmaya çalışır.*" (Kortantamer 1993: XI) der.

2. SINIRLILIKLAR, KAPSAM VE YÖNTEM

Tez, 1981 yılında Atatürk Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan ve Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni** adını taşıyan eseri kaynak almıştır.

Tezde kullanılan yöntem büyük ölçüde, daha önce yapılmış tahlil çalışmalarından istifade edilerek belirlenmiştir. İlk örneğini Ali Nihat Tarlan'ın *Şeyhî Divanı Tetkik* adlı incelemesiyle gördüğümüz ve daha sonra Mehmet Çavuşoğlu, Harun Tolasa, M. Nejat Sefercioğlu, Cemal Kurnaz tarafından neşirleri yapılan *Necati Bey, Ahmet Paşa, Nev'i* ve *Hayâlî Bey* divanlarının tahlil metodu, tezin de yöntemi olarak benimsenmiştir.

Tezin incelemeye ait olan ilk bölümü, "Cevrî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği" başlığını taşımaktadır. Tezin bu bölümü, esasen iki ana kısma ayrılabilir. Şairin edebî kişiliğinin incelendiği bölüme kadar olan ilk kısım, tezin asıl konusunu oluşturmayan, sadece genel bilgi verme amacı güden bir bölümdür. Bu bölümde, şairin yaşadığı dönemin siyasi ve edebî durumu, şairin hayatı ve eserleri, ana hatlarıyla konu edilmiştir. Şairin eserleri ile ilgili bilgiler, ilk plânda Hüseyin Ayan'ın **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni** adlı çalışmasından ve yine Hüseyin Ayan'ın Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yazmış olduğu "Cevrî" maddesinden istifade ile hazırlanmış; söz konusu eserler üzerine yapılan akademik mahiyetteki çalışmalar da tespit edilip, Hüseyin Ayan'ın vermiş olduğu bilgilere ilave edilmiştir.

Birinci bölümün ikinci kısmı şeklinde nitelendirilebilecek olan, Cevrî'nin edebî kişiliğinin konu edildiği bölüm, Divan'ın incelenmesi ardından tespit edilen hususları içerir. Bu bölümde Cevrî'nin şiir özellikleri, şiirinin şekil özellikleri ve dili hakkında tespitler dile getirilmiştir. Bölüm, yeri geldikçe örneklerle ve mümkün oldukça mukayeselerle hazırlanmaya çalışılmıştır. Divan'ın şekil özelliklerinden kafiye, redif ve vezinlerle ilgili bilgi verilirken, Muhsin Macit, Mustafa İsen ve Haluk İpekten'in bu konuyla ilgili daha önce yapmış olduğu tespitlerle mukayese edilmiş, faklılıklar ve benzerlikler ortaya konulmuştur. Şairin dili ile ilgili bölümde yapılan istatistik çalışmasında ise Walter G. Andrews'in **Şiirin Sesi, Toplumun**

Şarkısı[3] adlı eserinde kullanmış olduğu şablon uygulanmıştır (Andrews 2000: 61-67).

Tahlilin esasını ise benzer tematik incelemelerde olduğu gibi, dört başlık oluşturmaktadır: "Din-Tasavvuf", "Cemiyet", "İnsan" ve "Tabiat". Divan'ın her mısraında yer alan ve etrafında bir imaj dünyası oluşturan kelimeler, bu dört genel başlık ve onlara ait alt başlıklar halinde tespit ve tasnif edilmiştir. Daha sonra ortak anlam ve imajlara sahip bu kavramlar bir araya getirilerek, şairin nasıl bir tasavvurda bulunduğu ve kavramların, hangi sınırlar dâhilinde, ne gibi hayallere konu olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Divan'dan seçilen örneklerle de bu söylenenler desteklenmeye uğraşılmıştır. İncelemede oluşan maddelerin düzenlenmesi elden geldiğince alfabetik olarak hazırlanmaya çalışılmış, bunun mümkün olmadığı durumlarda madde başları, belirli mantık silsileleri ve hiyerarşi gözetilerek sıralanmıştır.

Sonda hazırlanan sözlük ve indeks kısmı, çalışmada kullanılması için hazırlanmakla beraber, bundan sonra Cevrî Divan'ı üzerine yapılacak incelemeler için de büyük kolaylık sağlayacağı düşünülerek, teze ilave edilmiştir. Alfabetik ve transkripsiyonlu hazırlanan bu sözlük, kullanım açısından kolay olduğu ve Divan'ın bütününü kapsadığı için ayrıca bir sistematik indeks konulmasına gerek görülmemiştir. Sözlükte kelimelerin yerleri Hüseyin Ayan'ın neşrine göre belirtildiğinden, sözlüğü kullanmak için adı geçen eser gereklidir. Divan'da geçen her kelime, eğer beyitlerle yazılan nazım şekillerinden birinde geçiyorsa "nazım şeklinin kısaltması.nazım şeklinin numarası-beyit numarası" biçiminde gösterilmiştir. Örneğin "K.25-4" kısaltması "yirmi beşinci kasidenin dördüncü beyti" demektir. Eğer kelime bentlerle yazılan nazım şekillerinden birinde geçiyorsa "nazım şeklinin kısaltması.nazım şeklinin numarası/bent numarası-mısra numarası" biçiminde gösterilmiştir. Örneğin "Th.6/III-4" kısaltması "altıncı tahmis, üçüncü bent, dördüncü mısra" anlamına gelir. Bazı mısra ve beyit numaralarının arkasında görülen "(2)", o kelimenin aynı beyit veya mısra içerisinde iki kere geçtiğini ifade etmektedir. Divan'ın tenkitli metninde kasideler, terkîb-i bendler, tercî'-i bendler ve tarihlerin numaraları Romen rakamları ile gösterilmesine rağmen, sözlükte çok fazla karışıklık oluşturacağı için, günümüzde kullanılan rakamlar ile gösterilmiştir. Romen

---

[3] Walter G. Andrews (2000). **Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek Poetry's Voice, Society's Song Ottoman Lyric Poetry** (Çeviren: Tansel Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.

rakamları, sözlükte sadece bentlerin gösterilmesinde kullanılmıştır. Sözlükle ilgili dile getirilmesi gereken bir diğer husus, sözlüğe fiilleri almamış olmamızdır.

Bir divanın tenkitli metnini hatasız biçimde hazırlayıp neşretmenin kolay bir iş olmadığı herkesin malumudur. Özellikle transkripsiyon alfabesinin kullanımı, metni hazırlayandan baskısını yapanlara ve redaksiyona kadar herkes için, çok büyük dikkat ve emek gerektirir. Hüseyin Ayan'ın 1981 yılının teknik imkânlarıyla hazırladığı Cevrî Divanı'nda da okumayla ve anlamla ilgili bazı problemlerle karşılaşıldığı için, biri müellif hattı, üç nüshanın dijital kopyaları elde edilip, neşredilen eserle karşılaştırma yoluna gidildi ve bir "doğru-yanlış" cetveli hazırlandı. Bu sebepten Divan'da geçen bazı kelimelerin yerleri sözlükte bulunamayabilir veya sözlükte geçen beyit numaraları ile Divan'daki beyit numaraları farklılıklar gösterebilir. Sebebi, eski harfli metinle karşılaştırma sonucunda yanlış okunduğu düşünülen kelimeler veya atlandığını fark edilen beyitlerdir. Bunların tespiti için tezin sonunda verilen "Doğru – Yanlış" cetveline müracaat edilmelidir. Anlaşılacağı üzere tezin sonundaki bu "Doğru – Yanlış" cetvelinin mahiyeti, Hüseyin Ayan'ın neşrettiği Divan ile ilgilidir.

Çalışma eserin muhtevasına yönelik olduğu için, transkripsiyonun fazla bir etkisi olamayacağı düşüncesiyle transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır. Ayrıca, işaret edilen örnekleri karşılaştırmak için esere başvuranları tereddütte bırakmamak ve kolaylık sağlamak üzere eserin imlasına sadık kalınmıştır.

Cevrî Divanı'nda yer alan manzumelerin sadece Türkçe olanları incelemeye alınmıştır. Bunların yanında "Kasideler" başlığı altında yer alan üç Farsça manzume; "Tarihler" kısmında yer alan iki Farsça tarih ve "Rubailer" kısmında yer alan otuz yedi rubai inceleme haricinde tutulmuştur.

İncelemeyle ile ilgili dile getirilmesi gereken bir diğer husus da "Tb." kısaltması ile ilgilidir. Hüseyin Ayan, neşrinde terkîb-i bend ve tercî'-i bendleri tek başlık altında toplayıp, sıra numarası olarak farklı bir numara vermeden birbirinin devamı olarak numaralandırmıştır. Bu bölümde yer alan manzumelerin ilk beşi terkîb-i bend, son ikisi tercî'-i benddir. Bu şu demektir: bu bölümde sıralamada altıncı olan manzume, tercî'-i bendlerin birincisi; yedinci manzume ise ikincisidir. Numaralandırmada bir karışıklığa meydan vermemek için, manzume sıralamasındaki

bu düzene ayak uydurulmuş ve "Tb." kısaltmasının açılımı "terkîb-i bend ve tercî'-i bend" olarak genişletilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN MODELİ VE BİLGİ TOPLAMA KAYNAĞI

Araştırmanın modeli, daha önce benzer biçimde yapılmış olan tematik divan tahlilleridir. Bilgi toplama kaynağı, 1981 yılında Erzurum Üniversitesi Yayınları arasından çıkan ve Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni** adlı eserdir. Divan'da yer alan ve açıklanması gereken unsurlar için, kaynakçada gösterilen ilgili kaynaklara müracaat edilmiştir.

1. CEVRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1.1. DÖNEMİN GENEL HATLARIYLA SİYASÎ, SOSYAL VE EDEBÎ DURUMU[4]

Edebî eserler doğdukları kültürel çevrenin bütün özelliklerini taşırlar. Bu bakımdan, "malzemesi dil olan edebî eserler", hem dilin gücü ve kudreti çerçevesinde hem de muhtevâyı etkileyen sosyal ve kültürel muhit içerisinde değerlendirilmelidir. Eseri meydana getiren sanatçının yaşadığı çevre ve içerisinde bulunduğu sosyo-kültürel durum, eseri doğrudan doğruya etkilemektedir (Bilkan 2004: 355). Bu sebepten şairin yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

1.1.1. Dönemin Siyasî Ve Sosyal Durumu

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal yönlerden duraklama sürecine girdiği bir dönemdir. Bu asırda, önceki dönemlerin parlak başarılarını görmek artık mümkün değildir. Devlet teşkilatı, askerî yapı ve iktisadî durum bakımından büyük sarsıntılar geçirmiştir. Dönemim en önemli zaafı "istikrarsızlık"tır.

Cevrî'nin doğum yılı, hayatı hakkında bilgi verirken bahsedildiği üzere, tahmini olarak 1695'tir. Bu yılda Osmanlı tahtında bulunan Sultan III. Murad vefat etmiş ve yerine III. Mehmed tahta geçmiştir. Cevrî'nin daha çocuk olduğu bu tarihlerde 1603 yılında III. Mehmed de vefat edince tahta on dört yaşındaki I. Ahmed çıkmış ve on dört sene padişahlık etmiştir. 1617'de I. Ahmed'in vefat etmesi üzerine, kardeşi I. Mustafa tahta geçmiş, fakat cinnet halindeki padişah, bir sene sonra tahttan inmdirilmiş, yerine 1618 yılında II. Osman tahta geçmiştir. II. Osman tahta geçtiğinde on dört yaşındadır. Devlet idaresinde yapmak istediği değişiklikler ve yeniçerilerle olan ihtilafı, bu genç ve tecrübesiz padişahın katledilerek ölümüne sebep olmuştur. 1622 yılında II. Osman'ın katledilmesinin ardından tahta ikinci kez çıkartılan I. Mustafa, hastalık halinin devam etmesi ve hatta şiddetlenmesi neticesinde 1623'te yerini bu defa IV. Murad'a bırakmıştır.

---

[4] Tezin bu bölümü, (İpekten 1991); (Mengi 1994); (Uzunçarşılı 2003a); (Uzunçarşılı 2003b); (Bilkan 2004) kaynaklarının 17. yüzyılla ilgili bölümlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Geniş bilgi için kaynaklara müracaat edilebilir.

Yukarıda IV. Murad'a kadar adı geçen padişahların hiçbirisi adına Cevrî Divanı'nda kaside veya bir başka övgü niteliğinde manzume bulunmaması, Cevrî'nin bu padişahlar döneminde henüz saraya yakın olmadığını göstermektedir. Cevrî Divanı'nda adına kaside bulunanan ilk padişah IV. Murad'tır. IV. Murad'ın padişahlığının ilk dokuz senesi, çocukluk ve acemilik devri olup, ülke, içte ve dışta çok kötü bir durumdadır. Sultan Murad, 1623 yılında tahta geçtiği sırada henüz 11 yaşındadır. Padişahın çocuk yaşta bulunması sebebiyle, devleti uzun süre annesi Kösem Mâhpeyker ve Ocak ağaları idare etmiştir. Ordunun siyasete karışması, ulemânın çıkar telaşına girmesi, devlet adamlarının halkı sömürmeyi meslek haline getirmesi IV. Murad'ı, etkili tedbirler alması için harekete geçirmiştir. IV. Murad, yirmi bir yaşında işleri bizzat ele alır; askerleri düzene sokar; memleket sathındaki zorbaları temziler ve hazineyi zenginleştirir. Bağdat'ı tekrar fethettiği için, kendisine Bağdat Fatihi denilmiştir.. Hükümdarlığı, devletin idari anlamda soluklandığı ve düzene girdiği bir dönemdir. Fakat ömrü kısa sürmüş ve 1640 yılında vefat etmiştir.

1640 yılında IV. Murad'ın ölümünün ardından, tahta varis olarak kalan tek erkek kardeşi Sultan İbrahim padişah olur. Her an diğer kardeşleri gibi öldürüleceğini düşünen İbrahim, beklemediği bir anda gelen padişahlığının ilk yıllarında, veziri Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın da tesiriyle işleri iyi idare etmiştir. Fakat daha sonra gelen vezirler ve etrafındaki devlet adamlarının mevki ve itibarlarını koruma adına, padişahın her dediğini yapmaları neticesinde Sultan İbrahim, kendi buhranları arasında boğulmuş ve dengesini kaybetmiştir. Bu sebepten 1648 yılında tahttan indirilip, katledilmiştir.

1648 yılında tahta çıkan Sultan IV. Mehmed ise yedi yaşındadır. Cevrî, bu padişahın altıncı saltanat yılında vefat eder. IV. Mehmed'in saltanatının ilk sekiz senesi iç ve dışta, türlü gailelerle geçmiştir. 1656 yılında veziriazam olan Köprülü Mehmed Paşa'nın devlet idaresini ele almasıyla devlet işleri düzene girer. Bu dönem, Köprülüler Dönemi olarak da bilinir. Fakat Cevrî, Köprülü'nün veziriazam olduğu bu döneme yetişememiştir.

Cevrî'nin hayatta olduğu bu dönemde, zayıf kişilikli, çabuk etki altında kalabilen padişahların tahta geçmesi ve devlet yönetimin üst kademelerinin devşirmelerin eline geçmiş olması sebebiyle büyük yönetim zaafları yaşanmıştır. Medrese eğitimindeki yozlaşmalar, kabiliyetlilerin yerine rüşvet verenlerin kayrılması ve nihayet devlet mekanizmasında ehil olmayanların yaygınlaşması,

devleti uçurumun eşiğine getirmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaşması sonucu, mali sıkıntılar da baş göstermiş ve paranın değeri düşmüş; bozulan vergi ve tımar sistemi sebebiyle de halk gittikçe fakirleşmiştir. Taşrada can ve mal güvenliğinin azalması sonucu, şehirlere göçler yoğunlaşmış ve toprağa bağlı üretimde de büyük düşüşler olmuştur. Devlet, merkezdeki sıkıntılarla başa çıkmaya çalışırken, bir yandan da yardım çağrısında bulunan Müslüman devletleri Portekiz ve İspanyollara karşı korumaya uğraşmıştır. Ancak İstanbul ve Anadolu'daki ayaklanmalar, Osmanlı Devleti'nin merkezde uzak bölgelerdeki problemlerle uğraşmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti, başıboş grupların mal ve can güvenliğini tehdit eden anarşist tavırlarını engellemeye ve Celali isyanlarını bastırmaya çalışmıştır.

1.1.2 Dönemin Edebî Durumu

17. yüzyılda sosyal ve siyasal yapıdaki bozulma ve çöküşün aksine bir önceki asırda başlayan edebiyat alanında yükseliş devam etmiştir. Bu dönemde yetişen ve birçoğu divan şiirinin ustaları kabul edilen belli başlı şairler şunlardır:

Bahrî (I. Ahmed, 1588-1617), Fâizî (1589-1622), Fârisî (II. Osman, 1603-1622), Gani-zâde Nâdirî (1572-1626), Veysî (1561-1627), Enverî, Rızâyî, Hüdâî, Hâşimî (ö. 1630), İsmail Rüsûhî Efendi (ö. 1631), Hâletî (Azmi-zâde Mustafa), Mantıkî (ö. 1634), Nef'î (ö. 1635), Nev'i-zâde Atâyî (1583-1635), Şeyhülislâm Yahyâ (1561-1644), Riyâzî (1572-1644), Sabrî (ö. 1645), Sabuhî (ö. 1647), Zamirî, Fehim-i Kadîm (ö. 1648), Şeyhülislâm Bahayî (1601-1635), Cevrî (1595-1654), Tıflî (ö. 1660), Mehmed Daî, Vecdî (ö. 1660), Şehrî (ö. 1661), Küfrî-i Bahâyî, Kelîm-i Eyyübî, İsmetî (Mehmed), Nâ'ilî-i Kadîm, Nedîm-i Kadîm, Rızâ, Neşâtî, Mezâkî (ö. 1677), Güftî (ö. 1677), Tecellî, Abdî (Abdurrahman Paşa, ö.1692), Kâmî Mustafa (ö. 1692), Vefâî (IV. Mehmed), Ahmed (II. Ahmed), Şemseddin Ahmed, Fasih Ahmed Dede (ö. 1699), Tâlib (ö. 1704), Şinasî, Râmî Mehmed Paşa (1654-1707), Nâbî (1642-1712), Sâbît (1712). Şüphesiz ki bu yüzyılda eser veren şairler, burada adları sıralanan şairlerden ibaret değildir.

Bu dönemde, sosyal olayların şiirde doğrudan yer alması neticesinde bazı şairlerin üslupları zaman zaman bayağılaşmıştır. Nef'î, Küfr-î Bahâyî ve Kânî gibi şairlerin küfür ve müstehcenlik unsurlarına şiirlerinde yer vermeleri, hiciv üslubunu önceki asırlarla mukayese edemeyecek derecede kaba bir hale getirmiştir. Bu

yüzyılda tahta geçen Osmanlı padişahlarından III. Ahmed, Bahtî; II. Osman, Fârisî; IV. Mehmed, Vefâî; II. Ahmed, Ahmed mahlasları ile şiirler yazmışlardır. Dönemin şeyhülislâmlarından Yahya ve Bahayî de birer Divan tertip edecek kadar şiirle ilgilenmişlerdir.

Bu yüzyılda nazım alanında bilhassa Nef'î, Nâ'ilî-i Kadîm, Neşâtî ve Nâbî gibi kendine has üslup sahibi olan birçok usta şair yetişmiştir. Dönemin en önemli kaside ve gazel şairleri Nef'î, Bahtî, Sabrî, Alî, Riyâzî, Şehrî, Yahyâ, Bahâyî, Nedîm-i Kâdîm, Neşâtî, Nâ'ilî, Fehîm, Sabûhî, Vecdî, Nâbî, Sâbit'tir.

17. yüzyılda şehrengîz, sakî-nâme, mi'râciyye, hilye, mevlid ve manzum tezkire türlerinde de kıymetli eserler verilmiştir. Mesnevi, bu yüzyılda en çok yazılan edebî türlerdendir. Bu dönemde, aşk konulu mesnevilerde bir gerileme görülmüştür. Klâsik döneme göre, mesnevilerin daha kısa yazılması ve mesnevi konularının da ahlâkî ve didaktik nitelik kazanması dikkat çekicidir.

Dönemin mesnevi şairleri arasında, Nev'î-zâde Atâyî, Gani-zâde Nâdirî, Fâizî, Azmi-zâde Hâletî, Neşâtî, Beyânî, Nâbî gibi isimler yer almaktadır. Bu dönemde yazılan mesnevilerin en önemli özelliği, "yerli" etkilerin yavaş yavaş kendini hissettirmesidir.

17. yüzyılda Nef'î, Nâ'ilî ve Sâbit gibi şairler, şiir diline ve üslubuna yeni bir ruh katmış ve dilin genişleyerek yeni mecralar kazanmasını sağlamışlardır.. Bu dönemde başlıca dört önemli üsluptan bahsedilebilir: a. *Klâsik Üslup,* b. *Hind Üslubu (Sebk-i Hindî),* c. *Didaktik Üslup (Hikemî Tarz)* d. *Mahallî / Folklorik Üslup.*

a. Klâsik Üslup: Bir önceki yüzyılın şiir anlayışını devam ettiren şairlerin ortaya koydukları eserler, bu üslubun genel özelliklerini taşımaktadır. XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî'nin şiir anlayışını devam ettiren şairler tarafından temsil edilen klâsik üslubun en önemli özelliği, muhtevâdan ziyade şiirselliğin ön planda tutulmasıdır. Gani-zâde Nâdirî, Hâletî, Şeyhülislâm Yahyâ, Bahâyî gibi şairler, "kudemâ tarzı" da denilen Bâkî tarzının bu yüzyıldaki temsilcileri sayılmaktadır.

b. Sebk-i Hindi: Hint üslubu ya da Hint tarzı anlamına gelen "Sebk-i Hindi" İran'da ortaya çıkmış, ancak Safeviler dönemindeki dini baskı nedeniyle İran'dan Hindistan'a giden İranlı şairlerce Hindistan'da geliştirilmiştir. Hint edebiyatından da etkilenerek, Fars, Hint ve Türk şairleri üzerinde etkisini göstermiştir. Türk edebiyatında, yaklaşık olarak II. Osman'ın saltanat yıllarından itibaren Sebk-i Hindî

tesirinin yayıldığı söylenebilir. Bu üslupta şiir dili ince ve naziktir. Yabancı kelime ve uzun tamlamalar çok kullanılmıştır. Sözün güzelliği yanında anlamda derinlik ve hayallerde genişlik aranmıştır. Mübalağa, tezat ve telmih en çok kullanılan edebi sanatlardır. Tasavvuf, şairlerin çoğunun başlıca konusudur. Şairler şiirlerini kısaltmaya ve söylemek istediklerini kısa ve anlamca dolgun sözlerle anlatmaya özen göstermişlerdir. Sebk-i Hindî, Nef'î, Fehîm-i Kadîm, Şehrî, İsmetî, Nâ'ilî, Nedîm-i Kadîm, Neşâtî, Nâbî ve Şeyh Gâlib gibi Türk edebiyatı şairleri üzerinde de etkili olmuştur.

c. *Didaktik Üslup (Hikemî Tarz):* 17. yüzyılda etkili olan bir diğer üslup Hikemî Tarz veya Nâbî ekolü de denilen şiir tarzıdır. Nâbî, sosyal, kültürel ve ekonomik değişmeleri Divân şiirine sokarak gazellerinde *hikmetli söyleyişlere y*er vermiş ve aynı zamanda eşya, durum ve olaylara bakış açısındaki orijinal *görme biçimiyle* de gazel tarzına yeni bir üslup getirmiştir.

Nâbî'den sonra, Sâbit, Seyyid Vehbî, Râşid, Sâmî, Âsım, Münîf, Hâmî, Koca Râgıp Paşa, Haşmet, Fıtnat Hanım, Sünbül-zâde Vehbî, Sürûrî, Keçeci-zâde İzzet Molla gibi şairler tarafından sürdürülen hikemî üslup, genellikle şiir yoluyla öğüt verme; şiirde atasözü, deyim ve hikmetli söz söyleme seviyesinde kullanılmıştır.

d. Mahalli / Folklorik Üslup: Bu dönemde ortaya çıkan önemli dil ve üslup özelliklerinden biri de şiirde, yerli, mahalli unsurlara yer verme anlayışıdır. Bu dönemde gittikçe yaygınlaşmaya başlayan sade dil kullanımı ve yerli konu arayışı, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan "Mahallileşme üslubu"nun da habercisidir. Dönemin iki şairi Nev'î-zâde Atâyî ve Sâbit, gerek yerli konu ve malzeme tercihleri bakımından gerekse dil ve üsluptaki tasarrufları yönünden, dönemin "Mahallî/ Folklorik Üslup" temsilcileri olarak değerlendirilmektedir.

1.2. CEVRÎ'NİN HAYATI[5]

Cevrî, İstanbulludur, asıl adı İbrahim'dir. Kaynaklarda Cevrî Çelebi, Cevrî İbrahîm Çelebi olarak da anılır. Mehmed Hâlid, Yeni Mecmua'daki yazısında "*Hat ve Hattâtân'da nâmının ibtidâsında bir de "Şeyh" kelimesi mukayyeddir."* der. Ailesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Babasının adı bilinmemektedir. Hüseyin Ayan Cevrî'nin doğum tarihi ile ilgili olarak *"1065 h./ 1654 m. de öldüğüne ve Emîr*

---

[5] Bu bölüm, (Mehmed Hâlid 1923), (Ayan 1981); (Altun 1997); (Abdulkadiroğlu 1999); (Genç 2000); (Erdağı 2002); (Çapan 2005) ve (İpşirli 2007) kaynaklarından yararlanarak hazırlanmıştır. Geniş bilgi için bu kaynaklara müracaat edilebilir.

Halîfe için yazdığı bir Mesnevî'nin bitirilişine düşürdüğü tarihin delaletiyle 1005 h./ 1595 m. de doğduğu söylenebilir" demektedir. Farsça tarih manzumeleri arasında yer alan, bahse konu üç beyitlik mesnevîde[6] "Kitâb-ı Mesnevî" tamlaması, 1029 (miladî olarak 1619/20) yılını vermektedir. Divan'da daha önceki herhangi bir tarihe delalet edebilecek bir başka manzume de bulunmamaktadır. Divan'daki diğer manzumelerde, bir biçimde adı geçen şahısların, IV. Murad'ın padişahlığından sonra devlet idaresinde görev alan kişiler oldukları görülmektedir. Cevrî Divanı'nda takip edilen dönem, IV. Murad'ın tahta geçişinden, yani 1623 yılından sonraki dönemdir[7].

1619/20 yılında Emir Halife için yazdığı Mesnevî'nin bitirilişine tarih düşen Cevrî'nin, bu yıllarda Osmanlı tahtındaki II. Osman adına bir manzume tertip etmemiş olması manidardır. Hatta Divan'da II. Osman'ın 1623 yılındaki katli de söz konusu edilmez. Oysa şair, haksız biçimde öldürüldüğünü düşündüğü IV. Murad'ın musahiplerinden Musa Çelebi'nin 1632'de katline dair bir tarih manzumesi yazmıştır[8]. Divan'da, adına defalarca kaside, kıt'a ve tarih yazdığı IV. Murad'ın, cülusu ile ilgili bir manzumenin de bulunmayışı, şairin bu tarihlerde sadece istinsah ve telifat ile uğraştığı, çalkantılı dönemin siyasi olaylarına bulaşmak istemediği düşüncesini uyandırmaktadır.

Cevrî'nin, gençlik yıllarında ilim tahsilinde bulunduğu kaynaklarda ifade edilir: Safâyî *"Evâil-i hâlinde tahsîl-i ma'rifet etmekle ma'ârif-i cüz'iyye ve külliyyede mâhir bir şâir"* olarak şairin bu yönüne işaret ederken, benzer biçimde Nâimâ da *"ma'ârif-i cüz'iyyede mâhir"* diyerek Safâyî'nin rivayetini destekler. Derviş Abdi adındaki birini, hattatlıkta üstat kabul eden Cevrî'nin, bu kişiden "şikest ta'lik" talim ettiği kaynaklarda mervidir.

Cevrî hakkında, kaynakların ittifakla üzerinde birleştikleri husus, devrin aranılan ve beğenilen hattatlarından biri oluşudur. Birçok eseri istinsah eden Cevrî'nin, günde bin beyit yazabildiği rivayet edilir. Nâimâ, geçimini yazdığı eserlerle sağladığını söylediği Cevrî ile ilgili olarak *"Ta'ayyüşü kitâbetle olmağın ekâbir-i devlet hüsn-i hatt ve ehliyetine ve sıhhat-ı kitâbetine rağbet edip mu'teber nüshaları ana yazdırırlardı. Ve ol bahane ile in'âm u ihsân edip hâtırını tatyîb*

---

6 Bu manzume için bkz. T.CXXII.

7 Cevrî Divanı'ndaki ilk tarih manzumesi, 1029 tarihlidir. Daha sonra yazılan ikinci tarih manzumesi 1035 yılına aittir. Divan'da bu yıldan, şairin vefat ettiği 1065 yılına kadar sadece üç yıla ait tarih manzumesine rastlanmaz: 1038, 1042, 1062. Şairin en çok tarih manzumesi yazdığı yıl ise 1054'tür. Cevrî, bu yıla ait on üç tarih manzumesi yazmıştır.

8 Bu manzume için bkz. T. LXXVIII.

ederlermiş" der. Cevrî'ye "ihsana sebep için" böyle bir durumu, yazmış olduğu tarih manzumelerinden birinde de görüyoruz[9].

Hüseyin Ayan, Cevrî'nin devlet hizmetine girip girmediği hususunu tartışmalı olarak görür. Bu konuyu eserinde enine boyuna tartışan Hüseyin Ayan, *"…bilâhare kâtiplikten istifâ ettiğini ve maîşetini hattâtlıkla temine çalıştığını kesinlikle söyleyebiliriz."* demektedir.

Ankaralı İsmâil Rüsûhî Dede'nin sohbetlerine ve Mevlevî tekkelerindeki semâlara devam eden Cevrî'nin, Mevlevîliğe intisabının bulunduğuna dair kuvvetli emareler mevcuttur. Esrar Dede'ye göre şâir, Mesnevî şârihi Ankaralı İsmâil Rüsûhî Dede'nin mensuplarındandır. Nâ'îmâ'ya göre ise Sarı Abdullah Efendinin sırdaşlarından ve meclisine devam edenlerdendir. Divan'ında Mevlânâ adına yazmış olduğu kaside yanında, İlyâs Paşa'nın Balıkesir'de inşa ettirdiği cami ve Mevlevîhaneye yazdığı kaside, Mevlevî büyüklerinden ve şair Yusuf Sîne-çâk Dede'nin Cezîre-i Mesnevî adlı eserine yazdığı Aynü'l-Füyuz'u ile Hall-i Tahkîkât, şairin Mevlevîlikle ilgisini ortaya koyan eserleridir. Cevrî'nin Melâmiyye-i Bayramiyye'den olduğu da rivayet edilir (Gölpınarlı 2006a: 148).

Elinin emeği ile geçinen, mansıp ve rütbe peşinde koşmayan, sınırlı bir dost çevresine sahip Cevrî, 1065 / 1654 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

1.3. ESERLERİ

1.3.1. Divan

Cevrî Divanı, çok sayıdaki nüshalarından[10] dokuzu karşılaştırmaya esas alınarak 1981 yılında Hüseyin Ayan tarafından yayımlanmıştır. Bu neşir, bizim de tez çalışmasında kaynak aldığımız eserdir. Divan'da 83 kaside[11], 5 terkîb-i bend, 2

---

[9] Bu manzume için bkz. T.LX; Defterdar Muhammed Paşa, Bağdat Seferi esnasında çektiği sıkıntılar sonucu "İstanbul'a dönersem Cevrî'ye bir Mesnevî yazdıracağım" diye nezirde bulunmuş, Cevrî de bu adağı yerine getirip, bu manzumeyle tarih düşürmüştür.

[10] Hüseyin Ayan, Cevrî Divanı'nın bilinen 38 nüshasının bulundukları yerleri çalışmasının Divan'ı tanıtım bölümünün dipnot kısmında vermiştir (Ayan 1981: 9-10, dipnot 1). Bu dipnotta anılan 38 nüshanın içerisinde, Hüseyin Ayan'ın çalışmasında esas aldığı nüshalardan olmasına rağmen, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 1286 numarada kayıtlı yazmanın adı geçmemektedir. Bu nüshayı da eklediğimizde toplam 39 nüshanın varlığından söz edebiliriz.

[11] Hüseyin Ayan, Divan'ı esas olarak 3 bölümde düşünmenin doğru olacağı kanaatindedir. Bu bölümleri *kasideler, gazeller* ve *tarihler* olarak belirler. Diğer türleri, bunların alt bölümleri olarak düşünür (Ayan 1981: 10). Bu yüzden 84 kasidenin içerisinde, yine övgü amaçlı kıt'a, nazm, beyit ve mesnevi nazım şeklileriyle yazılmış manzumeler de mevcuttur. Ayrıca kasideler içerisinde yer alan 9. manzume, aslında tarihler kısmında olması gereken bir tarih kıt'asıdır. Yanlışlıkla "Kasideler" bölümüne yazılan bu kıt'ayı, ait olduğu yere koyarsak Divan'da 84 manzumenin bulunduğu bu kısmın sayısı 83'e düşer; 123 olarak görülen "Tarihler"in sayısı da 124'e çıkar.

tercî-i bend, 269 gazel[12], 124 tarih, 5 matlâ', 40 rubai, 7 tahmis, 8 tesdis vardır. Divan'ın nazım şekilleri ve muhtevası ile ilgili değerlendirmeleri yeri geldikçe yapacağımız için burada ayrıntıya girmeye lüzum görmüyoruz. Divan üzerine yapılmış olan çalışmalar kaynakçada geçmektedir.

1.3.2. Selim-nâme

Şükrî-i Bitlisî'nin Koçi Bey'in takrirleri çerçevesinde 930'da (1523) yazdığı aynı adlı mesnevisinin yeniden telif edilmiş şeklidir. Eserde Yavuz Sultan Selim'in menkıbeleşmiş şahsiyeti ve kahramanlıkları anlatılmaktadır. 1037'de (1627) yazılan ve XVII. yüzyılın başarılı mesnevilerinden olan mesnevinin bilinen tek nüshası Millet Kütüphnesi'ndedir (Ali Emiri, Manzum, nr. 1310) (Ayan 1993: 460).

1.3.3. Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn

Cevrî'nin en meşhur eserlerinden biridir. Pek çok yazma nüshası bulunan eser, cumhuriyetten önce farklı tarihlerde üç kez basılmıştır[13]. 145 beyitten ibaret küçük bir mesnevidir. Hâkânî Mehmed Bey'in Hilye'sinden esinlenerek 1630 yılında yazılmıştır[14]. Eser, dört halifeyi değişik özellikleriyle tasvir ederek onları över. (Ayan 1981: 15; Ayan 1993: 460; Gülmez 2006: 19; Erkal 1999: 115-117). Cevrî'nin Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn adlı bu eseri Türk edebiyatında yazılan ikinci; Peygamber Efendimiz'in dışındaki kişiler için yazılan ilk hilye örneğidir (Erkal 1999: 117).

1.3.4. Hall-i Tahkîkât

415 beyitlik Türkçe bir terkîb-i bendtir. 1057'de (1647) kaleme alınan eserin adı ebced hesabıyla telif tarihini verir. Sofu Mehmed Paşa'ya ithaf edilen Hall-i Tahkîkât, altmış bir beyitlik başlangıç bölümünden sonra Mesnevi'nin ilk on sekiz beytiyle eserden seçilen kırk beytin her birine beşer beyit eklenmesinden meydana gelmiş, sonunda da altı beyitlik bir hâtime kısmı ilave edilmiştir. Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazması bulunan eser, Aynü'l-füyûz ile birlikte basılmıştır (İstanbul 1269, s.3018) (Ayan 1993: 460).

---

[12] Divan'da son gazelin sayısı numarası 271'dir. Fakat 90. gazel, 75. gazelin; 91. gazel de 76. gazelin tekrarıdır. Bu sebepten Divan'ı tanıtan bütün kaynaklarda 271 olarak gösterilen gazel sayısını, 269 olarak düzeltmek gerekir.

[13] İstanbul 1293; **Mekteb**, nr. 1 (30 Kânunuevvel 1309, s.37-39) – nr. 2 (13 Kânunusânî 1309, s. 74-77); Karabet Matbaası 1317 (Ayan 1993: 460; Gülmez 2006: 24)

[14] Divan'daki "Tarihler" kısmının ilk manzumesi, şairin Hilyesi'ne tarih düştüğü manzumedir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan 22 beyitlik bu manzumedeki tarih 1040'dır (1630).

1.3.5. Aynü'l-Füyûz

Yûsuf Sîneçâk Dede'nin, Mesnevî'den bir mâna bütünlüğü içinde seçtiği 366 beyitten meydana gelen Cezire-i Mesnevî adlı eserinin şerhidir. Abdülmecid Sivâsî, İlmi Dede ve Şeyh Galib gibi şair ve bilginlerce şerhi yapılan eseri Cevrî de her beyte beş Türkçe beyit ilave ederek şerh etmiştir. Başlıkları da manzum olan eser Sofu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur. Aynü'l-Füyûz ismi ebced hesabıyla eserin yazılış tarihini gösterir (1057 / 1647). Eserin kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. (Ayan 1981: 21; Ayan 1993: 460). Mesnevî ile aynı vezinde (Fâilâtün fâilâtün fâilün) terkîb-i bend biçiminde kaleme alınan eser Hall-i Tahkîkât'la beraber basılmıştır (İstanbul, Takvimhane-i Amire, 1269, s.3-4). Cevrî'nin 1350 beyitte şerh ettiği eserin aslının 366 beyit olduğu düşünüldüğünde, 94 beyit eksik şerh edildiği anlaşılmaktadır[15] (Güleç 2004: 70-71). Aynü'l-füyûz üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır[16].

1.3.6. Melhame

Cevrî'nin çok tanınmış eserlerinden biri olan bu mesnevi, Yazıcı Sâlih'in 811 (1408) yılında yazdığı Şemsiyye'nin 1044'te (1635) yeniden kaleme alınmasından meydana gelmiştir. Melhame, 4788 beyit olan aslından daha küçük olup 3617[17] beyittir (Ayan 1993: 460-461). Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" vezniyle yazılmıştır. Eserin birçok yazma nüshası vardır. İlki 1273 (1856) Tabhâne-i Âmire'de; ikincisi 1294'te (1877) Mustafa Efendi'nin Basımhânesi'nde ve sonuncusu da 1304 (1886) yılında Mehmet Rıza Efendi'nin Matbaasında olmak üzere üç defa basılmıştır (Boyraz 2000: 76). Eser üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmış[18], bir de genel anlamıyla melhameler üzerine yapılan bir doktora çalışmasının içinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır[19]. Cevrî'nin Melhame'si, bu doktora

---

[15] İsmail Güleç Cevrî'nin, aslı 366 beyit olan eserin her beytine 5 beyit ilavesiyle oluşturduğu şerhin toplamda 1350 beyit olmasından yola çıkarak, 94 beytin eksik olduğunu söylemektedir. Eğer sayılar bu biçimdeyse şerhin 94 değil, 96 beyit eksik olduğunu söylemek gerekir.

[16] Hidayetoğlu, A. S. (1986). **Aynü'l-füyûz Tenkidli Metin ve İnceleme.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

[17] Türk halk kültürünün kaynaklarından biri olarak melhameler hakkında doktora çalışması yapmış olan Şeref Boyraz, tezinde bu sayıyı 3672 beyit olarak tashih etmiştir (Boyraz 2000: 87).

[18] Yasemin Akkuş (2001), **Melhame-i Cevrî (Tanıtımı - Transkripsiyonlu Metin - Konu Tasnifi - Asıl Metin - Sözlük)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

[19] Şeref Boyraz (2000). **Türk Halk Biliminin Yazılı Kaynakları Olarak Melhameler**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

tezinin son kısmında transkripsiyonlu olarak mevcuttur. Ayrıca Remzi Demir, bir ansiklopedi maddesinde[20] şairi ve eserini konu etmiştir.

1.3.7. Nazm-ı Niyâz

Ayların özelliklerinden bahseden bu mesnevi yaklaşık 200 beyitten meydana gelir. Eserin adı ebced hesabıyla yazılış tarihi olan 1058'i (1648) göstermektedir. "Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmıştır. Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde olup[21], mensur bir eser gibi istinsah edilmiştir (Ayan 1981: 27; Ayan 1993: 461).

1.3.8. Risâle-i Mu'ammâ, Müfredât-ı Tıbb

Naîmâ Mustafa Efendi'nin Târih-i Na'îmâ adıyla bilinen eserinde *"Mu'ammâya müte'allik bir risâlesi ve müfredât-ı tıbba müte'allik bir garîb manzûmesi vardır."* (İpşirli 2007b: 1635) diyerek bahsettiği bu iki eser, bugüne kadar bulunamamıştır (Ayan 1981: 28; Ayan 1993: 461).

1.4. CEVRÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Cevrî'nin sadece yazmış olduğu eserlerinden yola çıkarak, çok yönlü bir şair olduğunu söyleyebiliriz. Cevrî Divanı üzerine akademik anlamda ilk çalışmayı hazırlamış olan Hüseyin Ayan, Cevrî'nin edebî kişiliği bahsinde özetle "S*elim-nâme*'siyle şiirinde yakalamış olduğu kahramanlık havası; *Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn*'de İslâm tarihine olan hâkimiyeti; *Hall-i Tahkîkât* ve *Aynü'l-Füyûz* adlı manzum eserleri ile Mevlevîlik anlayış ve yorumları; astrolojiye dair yazmış olduğu ve zamanında çokça rağbet gören *Melhame* ve *Nazm-ı Niyâz* manzumeleri, Cevrî'nin çok yönlülüğünü ortaya koyan eserlerdir." (Ayan 1981: 45-46) demektedir. Bu anlamda Cevrî'nin edebi kişiliği ile ilgili ilk cümlesine "çok yönlülük" vurgusuyla başlayan Hüseyin Ayan'ın tespitine katılmamak mümkün değildir. Cevrî'nin çok yönlülüğü, onun edebî kişiliğini en iyi yansıtan ve şairlik kudretini ortaya koyan Divan'ında da açıkça görülmektedir. Divan'daki şiirlerini göz önüne aldığımızda şairi, dinî-tasavvufi bilgiden fen bilimi ve astronomiye; halk kültüründen tarihe ve coğrafyaya; musikiden tıpa ve daha saymadığımız birçok alan ve ilgiye dair bilgileri,

---

[20] Bkz. Remzi Demir (1999) "Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Edibi Cevrî Çelebi'nin Melhame'si" **Osmanlı** (Editör: Güler Eren) Cilt 8, 431-441. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

[21] H. Ayan tek nüsha olduğunu söylüyorsa da araştırmalarımızda Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 1538/20 numarada kayıtlı bir nüshanın daha varlığını tespit ettik. Diğer nüsha ise H. Ayan'ın da belirttiği üzere İÜ Ktp., TY. nr. 714, vr. 98a-100a'dadır.

birikimleri şiirinin potasında eritmiş şekilde görürüz. Divan'ın tahlili kısmında bunlarla ilgili örnekleri yeterince gösterdiğimiz için burada sadece bu noktaya işaretle yetiniyoruz.

Cevrî'nin edebî kişiliğine tesiri açısından en etkili âmillerden biri olarak Mevlevîliğini gösterebiliriz. Esrar Dede Tezkiresi'nde *"Ka'betü'l-uşşâk-ı dâ'ire-i Mevleviyye'de…"* ve *"eş'âr-ı ârifâne ve güftâr-ı Mevleviyânesi beyne'l-ihvân mevfûr"* (Genç 2000: 112-113) denilerek Mevlevîliğe olan intisabı söz konusu edilen, Naîmâ Târihi'nde de Beşiktaş, Galata, Tophane ve Yenikapı tekkelerine sürekli gidip geldiği (İpşirli 2007b:1635) ifade edilerek Mevlevîliğine işaret olunan Cevrî'nin, bir Mevlevî dervişinin insana ve eşyaya nazarıyla şiire yaklaştığını görüyoruz. Bu yaklaşımı Abdülbaki Gölpınarlı'nın şu ifadelerinde bulabiliriz: *Mevleviliğe göre her şeyin bir canı vardır ve insana hizmet eden her şeye, insan da saygı göstermeye mecburdur; ayıp görmemeye, göstermemeye borçludur. Mevlevîlikte büyüklük, küçüklük yoktur, insan ve insanlık vardır* (Gölpınarlı 2006c: 28-29). Şairlik vasfıyla en etkili silahı söz olan şairin, bu saygı ve hoşgörüye dayanan tavrı Divan'da ifadesini şöyle bulur:

Yâr u bîgânede yok zahm-ı zebânumdan eser
Dil-i mecrûha olur belki kelâmum merhem (K.16-16)

Şair, Mevlevîliğin piri, önderi olan Mevlânâ'ya karşı olan sevgisini, onun övgüsüne yazdığı kasidesinde şöyle dile getirir:

N'ola olsam muhibb-i Mevlânâ
Şevk-i mihriyle sîne-tâb-ı dilem (K.3-14)

Yine aynı kasidede Cevrî, Mevlânâ'nın kendisi ve şiiri üzerindeki tesirini şu biçimde ifade eder:

Silk-i hikmet le-âl-i nutkından
Rişte-pîrâ-yı intihâb-ı dilem (K.3-21)

Cevrî üzerindeki Mevlânâ etkisi basit bir muhipliğe dayanmaz. Cevrî, Mevlevîliği fikir ve his dünyasında kendisine mal etmiş, özümsemiş bir karakter ortaya koyar. Şiirlerindeki tevazuun, samimiyetin, saygı ve inceliğin temelinde bu etki kendini hissettirir. Mevlevîlik, Cevrî'de bir tavır ve duruştur. Örneğin şu beyitte

ney, Senâî, Attâr, rûh ve raks kelimeleri, ancak Mevlânâ'yı ve onun fikirlerini[22] bilen bir kişi tarafından bu biçimde ifade edilebilir:

İrse ger âlem-i ervâha sadâ-yı nâyı
Raks ider rûh-ı Senâyî vü revân-ı Attâr (K.28-31)

Cevrî'nin Mevlevîlikle olan ilgisi, sosyal çevresiyle de pekişmiştir. Kayıtlardan Nef'î, Mezâkî, Vecdî, Derviş Meyyâl[23], Ârâmî[24], Atâyî, Sabûhî, Bursalı Haylî Bey gibi şairlerle dostluğu olduğunu ve zaman zaman bir araya gelerek sohbet ettiklerini, Mesnevî şârihi ve reisülküttap Sarı Abdullah Efendi ile ilişkilerinin çok sıkı olduğunu anlıyoruz[25]. Yine yeniçeri kâtiplerinden Feyzî de Cevrî'nin öğrencisi[26] olarak bilinir. Saydığımız şairlerle olan ilişkisi de hiç şüphesiz karşılıklı etkileşimi beraberinde getirmiştir. Örneğin Ahmet Mermer, Mezâkî üzerine yapmış olduğu çalışmada[27] Cevrî ile Mezâkî'nin bazı gazellerinin benzerliğine dikkat çekerek bu benzerliği, bazılarında nazire, bazılarında redif olarak tespit edip örneklendirmiştir (Mermer 1991: 44-45).

Cevrî'nin edebî kişiliği üzerinde etkisi en bariz şair hiç şüphesiz, yüzyılın en etkili isimlerinden biri olan, Nef'î'dir. Şiirlerinde Nef'î'den "Üstat" olarak bahseden Cevrî, Nef'î için *mu'ciz-nefes, üstâd, şi'r-i üstâd, sâhib-sühan* sıfatlarını kullanır. Cevrî, Sultan-zâde Mehmed Paşa'nın Mısır beylerbeyi olması üzerine yazmış olduğu kasidede memduhuna,

Izâm-ı şânını ta'rif ne mümkin ammâ
Beyt-i üstâd ile itsem n'ola tahkîk-ı me'âl (K.19-22)

dedikten sonra, Nef'î'nin aynı şahıs için yazmış olduğu kasidedeki şu beytini tazmîn eder:

---

[22] Mevlânâ Attar'ı âşıkların önderi sayar, tasavvuf yolunda kendisini küçük onu büyük görmüş ve eserlerinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Hatta onu "ruh" Senâî'yi de ruhun "iki gözü" olarak kabul eder, Hallâc'daki nurun Attâr'ın ruhunda tecelli ettiğini ve Hallâc'ın ona mürebbî olduğunu söyler (Şahinoğlu 1991: 95).

[23] "Ekser Mezâkî ve Cevrî ve Vecdî ile gezer yürür ve peymâne-keş-i ma'nî oldukda Hazret-i Sabûhî'den dem ururdı" (Genç 2000: 474).

[24] "Şu'arâ-yı asr-ı Murâd Hânîden Nef'î ve Cevrî ve Atâyî gibi suhan-verân-ı devrânla nice demler türk-tâz-ı âlem-i bî-ârâmî-i ma'nâ itmiş bir derviş-i ma'ârif-kîş olup…" (Genç 2000: 33).

[25] Divan'da Sarı Abdullah Efendi'nin adına yazılmış dört manzume bulunmaktadır. Bunlardan biri methiye diğer üçü de Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu eserlerinin bitimine düşürülen tarihlerdir. Bu eserlerin kimisini Cevrî'nin istinsah etmesi ve manzumelerdeki övgünün samimiyeti, iki şahsın arasındaki ilişkinin dostane bir ilişki olduğunu göstermektedir.

[26] "Bu cerîde-i irfâna tercemesi sebk eden Cevrî-i sâhib-dîvânın tilmîz-i hâsından tertîb-i Dîvân eden şu'arâdandır" (Çapan 2005: 455).

[27] Ahmet Mermer (1991). **Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Zîr-i ankâ-yı şükûhında felek bir beyza
Kef-i mîzân-ı vekârında zemîn bir miskâl (K.19-23)[28]

Cevrî'nin Nef'î'den tazmîni sadece bu beyitle sınırlı değildir. Yine övgüsünde bulundukları bir başka ortak şahıs İlyas Paşa için de,

Ki zîrâ nâme-i vasfında ol merd-i kerem-kârun
Ger insâf olsa üstâdun bu beyti hatm ü imzâdur (K.30-33)

dedikten sonra Nef'î'nin[29]

Saf-ı rezminde Rüstem bir tehî tir-keş sipâhîdür
Der-i cûdında Hâtem bir gedâ-yı bî-ser ü pâdur (K.30-34)

beytini tazmîn eder. İki şair arasındaki bu etkileşim ve Nef'î'nin Cevrî üzerindeki tesirini, az görülebilecek olan şu durum çok daha açık şekilde ortaya koyar: Cevrî'nin Hüseyin Ayan tarafından hazırlanan Divan'ının ilk, Nef'î'nin M. Akkuş tarafından hazırlanan Divanı'nın ikinci kasidesi olan Na't, neredeyse birbirinin aynıdır. Bu durum M. Fatih Köksal tarafından tespit edilip, makale konusu[30] yapılmış ve kasidenin Cevrî'ye ait olduğu delilleriyle ortaya konulmuştur.

"Nazire yazmanın model şiirden daha güzelini yazabilmek veya onu yakalamak, hiç değilse ona yaklaşmak mı, yoksa iddia sahibi olmaksızın sadece "hürmeten" mi veya üstatlara sığınma kolaycılığına kaçmak mı olduğu?" (Köksal 2006: 120-121) tartışmalarının gölgesinde Cevrî, Nef'î'ye nazire söylediğini şu biçimde ifade eder ki böylelikle kendi şiirinin değer kazanacağını da dile getirir:

Şi'r-i üstâda nazîre söylese Cevrî n'ola
Feyz umar andan bu fende imtiyâza n'eylesün (G.186-5)

Nef'î'nin sevenleri kadar sevmeyenlerinin de bulunduğu bir dönemde Cevrî, Nef'î'nin yanında saf tutan şairler grubundadır (Ocak 1991: 8). Bütün bunların yanında Divan'da, Nef'î'ye nazire sayılabilecek birçok şiir bulunmaktadır. Nef'î'nin Cevrî üzerindeki etkisi hususunda Hüseyin Ayan şu yorumda bulunur: *Cevrî'nin kasîde ve gazellerinde Nef'î tesiri görülür. Lâkin bu kasîde ve gazeller Nef'î'ninki gibi tantanalı ve gümbürtülü değildir. Hele İslâmî inanç ve terbiye hudutlarını asla zorlamaz. Cevrî'nin şiirlerinde hezli, hicvi, mizâhı uzaktan yakından hatırlatan remiz*

---

[28] Bu beyit için bkz. Metin Akkuş (1993). **Nef'î Divânı.** Ankara: Akçağ Yayınları, 36. kaside, 23. beyit, ss. 165.
[29] Beyit için bkz. Akkuş 1993: 203 (48. kaside, 8. beyit).
[30] Anılan makale için bkz. M. Fatih Köksal (1997). Bir Kaside İki Şair: Nef'î – Cevrî. **Türklük Bilimi Araştırmaları**. Sayı: 4, 191-202.

ve mazmûnlara rastlanmaz (Ayan 1981: 46). Cevrî'nin kasidelerindeki fahriye bölümlerinde, kendisi ve şiiri hakkında övgü dolu sözleri muhakkak ki vardır. Fakat bunlar Nef'î gibi baştan sona bütün bir kasideyi kaplamaz. Cevrî kendisi ve şiiri hakkında övgü dolu sözleri sarf ettikten sonra, böyle bir şahsın bile kıymetinin bilinmediğinden, dünyanın siteminden kurtulamadığından vb. şikâyetleri dile getirerek bu övgülerin, maksadını anlatmada bir araç olduğunu ifade etmek ister. Örneğin Veziriazam Salih Paşa'nın övgüsünde yazılmış kasidede kendisini meşhur Arap, İran ve Türk şairleriyle kıyaslayıp övdükten sonra, edebi terk ettiğini söyleyerek, maksadının bu hüner sahiplerinin değerini düşürmek olmadığını belirtir ve şöyle devam eder:

Bu sebeble iderin her birinün nâmını yâd
Belki şâd eyleyem ervâh-ı sühan-sencânı (K.21-53)

Bu noktada Nef'î'den tavır olarak ayrılan Cevrî, fahriyelerindeki övgüsünde herhangi bir yüzyıldaki herhangi bir şairden fazlasını söylememiştir. Fakat Cevrî'de dikkat çeken başka bir husus, gazellerinde kendisi ve şiiri hakkında övgüleri çokça dile getirmesidir. Kaside tertibi içerisinde dikkat çekici bir farklılık göstermeyen bu durum, gazellerde dikkat çekecek kadar ön plâna çıkmaktadır. Cevrî Divanı'ndaki 169 ve 170. gazellerin redifinin Nef'î'nin ünlü "sözüm" kasidesinin redifiyle aynı olması ve redifin yarattığı yek-âheng durum, baştan sona fahriyeden oluşan bir gazel havası oluşturmuştur. Bu gazellerin yanında "-ümdür" redifli 73. gazel, "ma'nîdür" redifli 76. gazel, "marifetümdür" redifli 77. gazel, "-um ile" redifli 245. gazel, "bilmez bizi" redifli 260. gazeller, redif sayesinde yakaladığı konu bütünlüğü ile birer fahriye örneği sayılabilecek gazellerdir. Bunlara ilaveten birçok gazel içerisinde şairin kendisi ve şiiri hakkında övgü dolu ifadeler kullandığını da görüyoruz. Bu anlamda da bir Nef'î tesirinden söz etmek mümkündür.

Cevrî'nin, musammatlar kısmında Fuzulî, Şeyhülislâm Yahyâ, Makâlî, Arif Çelebi ve Nev'î'nin birer gazeline yaptığı tahmisler, Nâdirî'nin bir gazelinin beyitleri arasına üç mısra ekleyerek yaptığı taştir[31] ve Fuzulî'nin bir beytinin önüne dört mısra ekleyerek yaptığı mütekerrir müseddes[32] göz önüne alınırsa, adı geçen şairleri beğendiğini, onlarla daha iyisini söyleme yarışına girdiğini, üstat kabul edip, hürmet gösterdiğini ya da dostluk gösterisinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada ayrıca

[31] Nazım şekli olarak tahmislerin arasında yer almaktadır.
[32] Divan'da "Tesdis" başlığı altında toplanan manzumelerin hepsi aslında mütekerrir müseddestir.

belirtmek gerekir ki Cevrî bu tahmis ve tesdislerde oldukça başarılıdır. Asıl şiir ve ekleme parçalar arasında, uyumsuzluk söz konusu değildir. Cevrî'nin Fuzulî'yi beğendiğini sadece onun şiirlerini tahmis etmesinden değil, gazellerindeki söyleyiş ve ifadelerinden de çıkartmak mümkündür (Ayan 1981: 47).

Cevrî, özellikle tabiat tasvirleri ile bir önceki yüzyılın önemli isimlerinden Bâkî'yi andırır. H. İpekten Bâkî için "Soyut ya da gerçek olsun, Bâkî'de tabiat tablolar çizilerek anlatılmıştır." (İpekten 1993: 32) der. Benzer biçimde Cevrî de bir tablo çizer gibi tasvirlerde bulunur. Teşbih, teşhis, telmih ve hüsn-i talil sanatlarıyla süslü bu beyitlerden Cevrî'nin, iyi bir gözlemci olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Şu birkaç beyit Cevrî'nin bu özelliğine örnek olarak gösterilebilir:

Gezse giceler şehri önünce meh-i tâbân
Bir meş'aledür kim ana seyyâre şererdür (K.38-18)

Vâdî-i Eymen idüp deşt ü deri berk-i harîf
Her ser-i şâh-ı şecer şu'le-nisâr oldı yine (G.214-2)

Yazdı eşkâlini envâ'-ı bahârun zer ile
Geldi nakkâş-ı hazân nâdire-kâr oldı yine (G.214-4)

Nergis ne aceb sâgarını eylese pinhân
Zîrâ ki hazân şahne vü sarsar ases oldı (G.268-4)

Keştî-i dil sâhil-i gamda nigûn olmış yatur
Bahr-ı aşk içre muhâlif ruzgâr olmış gibi (G.255-3)

Olsa câmı matla'-ı hurşîd eger
Çeşm-i subha şâm olurdı tûtiyâ (T.84-6)

Cevrî de bu tasvirleri, diğer şairler gibi alışılmış benzerlikler içerisinde şiirine yansıtmış olsa bile, "ağaç dalları ucundaki damlacıkların, şimşeğin yansımasıyla alev saçması", "gam sahilinde, gönül teknesinin, aşk denizinden esen rüzgarla ters dönmesi" gibi ifadelerin yer aldığı beyitlerdeki orijinal buluşları dikkat çekicidir.

Divan'da Bâkî'nin adı üç yerde anılır, bunların ikisinde Cevrî, kendi şiiriyle Bâkî'nin ruhunun zevk alacağını söyleyerek, onun büyüklüğünü ve ustalığını kabul eder.

Zevk ider şi'rüm okundukca revân-ı Bâkî
Gâhî bir sehv ile tutsam reviş-i Selmânı (K.21-51)

Şu beyitte ise şair, kendini daha üstün tutan bir tavır içindedir:

Cihân-gîr olamazsın müddeî Cevrî kadar sözde

Gerekse Rûmda Bâkî Acem mülkinde Selmân ol (K.79-27)

Şu manzumenin ilk mısraını[33] hem Bâkî'den alınmış bir selh[34] örneği olarak değerlendirebiliriz, hem de Bâkî'nin Cevrî üzerindeki etkisini göstermesi açısından bir örnek olarak kabul edebiliriz:

Tayanma müttekâ-yı zer-keş-i câha huzûr ile
Sakın kim hâk ider bâlinüni devrân mürûr ile
Alup câm-ı safâyı destüne zevk-i sürûr ile
İnen ayıklama râh-ı fenâ kumın gurûr ile
Nice ser-kelle-i hurşîd olur hâk-i kadem bir gün (Th.4/IV)

Cevrî'nin adına bir kaside yazdığı ve bir gazelini tahmis ettiği Şeyhülislâm Yahyâ, *sadece 17. yüzyılın değil, bütün klâsik edebiyatımızın en büyük şairlerindendir. Gerek devrinde gerekse sonraki dönemlerde kaleme alınan kaynaklarda kendisinden daima hürmetle, övgüyle bahsedilen Yahyâ'nın asıl başarılı olduğu saha gazel sahasıdır* (Kavruk 2001: XXII). Cevrî de kasidesinde kendisinden hürmetle bahseder ve bilgisi, anlayışı ve cömertliği ile över. Yahyâ'nın

Yâr açılsa birez bâde-i nâb olsa bize
Gelse sâkî sebeb-i ref'-i hicâb olsa bize

beytiyle başlayan gazelini tahmis eden Cevrî'nin tahmisinde, üslup olarak Şeyhülislâm Yahyâ'nın rindâne tavrını başarıyla sürdürdüğünü görüyoruz. Devrin önde gelen şahıslarından biri olan Yahyâ Efendi'nin gazelini tahmis etmesindeki gaye hiç şüphesiz ki zemin şiirin güzelliğini geçme, en azından yakalama çabasıdır.

Cevrî ile aynı dönemde yaşamış ve Türk edebiyatında "Sebk-i Hindî" dendiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Nâ'ilî arasında benzerlikler dikkat çekicidir. Cevrî, Nâ'ilî'den tahminen 13 -15 yaş büyüktür[35]. Nâ'îlî hakkında ilk bilgi veren kaynaklardan biri olan Rızâ Tezkiresi'nde şair hakkında "*Zümre-i tâze-gûyân bülegâ-yı ehl-i irfândandur. Şâir-i muhterî ve vâsıl-ı netîce-i asl u ferdür.*" (Erdağı 2002: 95-96) şeklinde söz edilir ki bu tezkire 1640/41 yılında yazıldığında Nâ'ilî,

---

[33] İlk mısradan kastettiğimiz beyit Bâkî'nin "Biz müttekâ-yı zer-keş-i câha tayanmazuz / Hakkun kemâl-i lutfınadur istinâdumuz" (Küçük 1994: 218) beytidir.

[34] Selh, *bir şiirin anlamını korumak veya en azından farklılaştırmamak kaydıyla bazı kelimelerin benzerleriyle değiştirilmesidir. Said Paşa'nın şiirde hırsızlık (sirkat-i şi'r) bahsini ele alırken "selh" adını kullanmazken yaptığı şu açıklama konuyu aydınlatıcı mahiyettedir: "Bir şâirin şiirinde münderic bir mazmûnu başka türlü tasarruf ve fâide-i zâideye rapt etmeksizin bazı kelimelerin tebdîli ve mürâdiflerine tahvîliyle bir şiir söylemek sirkat sayılmaz ise de makbûl dahi add olunmaz."* (Köksal 2006: 56).

[35] Nâ'ilî'nin doğum tarihi eldeki bilgilerin değerlendirilmesiyle yaklaşık olarak 1608-1611 yılları arasında tahmin edilmektedir (İpekten 1991: 10). Cevrî'nin de 1595 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Ayan 1981: 4).

otuz yaşları civarındadır ve kendini şair olarak kabul ettirmiş olduğu görülmektedir. İstanbul'da yaşayan ve kâtiplik yapan bu iki şairin, birbirlerini tanıdıklarını ve hatta yarıştıklarını söyleyebiliriz. Örneğin Cevrî Divanı'nın, Mevlânâ'nın övgüsüne yazılmış üçüncü kasidesi "dilem" rediflidir ve Cevrî'nin bir Mevlevî olarak Mevlânâ'ya duyduğu saygı, sevgi ve hayranlığın samimi ifadesidir. Nâ'ilî Divanı'nın dördüncü kasidesi ise bir na'ttır ve "dilem" redifiyle Hz. Peygamber'e karşı Nâ'ilî'nin duygularını dile getirir. Her iki kasidenin vezni de aynıdır. Biri İslâm Peygamberi, diğeri Mevlevîlik tarikatının piri bu iki din büyüğü hakkında aynı redif ve aynı vezinle yazılmış iki kaside dikkat çekicidir. Bunun yanında Cevrî'nin,

Düşmedi deşt-i temennâda tekâpû-yı taleb
İtmedi sevk-i emel meslekümi sûy-ı taleb (G.8-1)

beytiyle başlayan gazeliyle Nâ'ilî'nin

Semt-i hırmâne düşer teşne-leb-i cûy-ı taleb
Tîh-i hayretde kalur germ-rev-i sûy-ı taleb (İpekten 1970: 221)

beytiyle başlayan gazeli hem kafiye / redif, hem de vezin olarak aynıdır.

İki şairde bir birine nazire sayılabilecek, tespit ettiğimiz bazı gazellerin matla' beyitleri şunlardır:

Cevrî:

Hüsn oldı ise bâ'is-i îcâd-ı mahabbet
Dildür sebeb-i şöhret-i üstâd-ı mahabbet (G.12-1)

Nâ'ilî:

Olmazdı gamun mâye-i îcâd-ı mahabbet
Hüsn-i ezelî olmasa hem-zâd-ı mahabbet (İpekten 1970: 231)

Cevrî:

Dünyâyı helâk eyler ise ol nigeh-i mest
Sahrâ-yı kıyâmet hep olur hâb-geh-i mest (G.15-1)

Nâ'ilî:

Aldıkça ele câm-ı mey ol keç-küleh-i mest
Bin fitneye âmâde olur her nigeh-i mest (İpekten 1970: 228)

Cevrî:

Dâmen-i zülfüne yüz sürmede her gâh nesîm
Olsa yolunda n'ola dillere hem-râh nesîm (G.173-1)

Nâ’ilî:

Zülf-i pür-tâbunı etdükçe güzer-gâh nesîm
Nice bin sûziş-i dilden olur âgâh nesîm (İpekten 1970: 370)

Cevrî:

Leb-i nûşîn degül çeşme-i cân ancak bu
Mevrid-i ârzû-yı teşne-lebân ancak bu (G.204-1)

Nâ’ilî:

Dehen-i teng degül nokta-i cân ancak bu
Merkez-i dâ’ire-i nûn-ı nihân ancak bu (İpekten 1970: 412)

Bu gazellerin hepsi aynı vezin ve kâfiye / redifte yazılmalarının yanında bazı beyitlerin sanki birbirine cevap gibi yazıldığı görülmektedir. Örneğin Cevrî Divanı’nın “çeşmün” redifli 150. gazeli ile Nâ’ilî’nin aynı redifli 205. gazelinin (İpekten 1970: 347) bazı mısraları şöyledir:

Cevrî: Câdû-yı Bâbile fihrist-i fünûndur çeşmün (1b)

Nâ’ilî: Bü’l-aceb şahne-i bâzâr-ı füsundur çeşmün (4b)

Cevrî: Kuvvet-i nâtıka-i râz-ı derûndur çeşmün (2b)

Nâ’ilî: Ol kadar vâkıf-ı esrâr-ı derûndur çeşmün (5b)

Cevrî: Âfet-i zâbıta-i sabr u sükûndur çeşmün (3b)

Nâ’ilî: Düzd-i sad-kâfile-i sabr u sükûndur çeşmün ((3b)

Yine söz konusu edilen bu iki gazelin de vezni aynıdır. Bunlara ilave olarak her iki şairin bazı ifadeleri vardır ki sanki “ben daha iyi söylerim” iddiasını taşımaktadırlar. Örneğin Nâ’ilî, “Ben o Kâbe’nin yolcusuyum ki aşkın haremi, mahmilimizde[36] asılı çan sesinin gürültüsüyle dolar.” anlamındaki

Ol Ka’be-revânız ki harîm-i harem-i ışk
Pür-şûr-ı figân-ı ceres-i mahmilimizdir (İpekten 1970: 251)

beytine karşılık Cevrî, “Biz o gönül ve can sırrının Kâbe’sinin yolcusuyuz ki mahmilimizi çeken devemizde çan olmaz.” diyerek sanki cevap verir.

Biz râh-rev-i Ka’be-i râz-ı dil ü cânuz
Cemmâze-i mahmil-keşümüzde ceres olmaz (G.106-2)

---

[36] Mahmil: mahfe, deve üzerine konulan, iki kişinin bineği, sepet. 2. her yıl Haremeyn’e hacı kafilesiyle gönderilen armağanlar.

Bir başka beyitte ise Cevrî,

Zü-fünûn-ı hikmet-i ışkam dil-i Mecnûn gibi
Kim Felâtûn-ı hıred şâkird-i kâbildür bana (G.1-4)

beytiyle aşkın hikmetlerinin bilgisinde kendisini Mecnun'a teşbih etmiş ve "aklın Eflatun'u benim kabiliyetli öğrencimdir" derken; Nâ'ilî,

Ben özümden bî-haber mecnûn iken verdi hırâş
Akl edüp şâgird-i nâ-kâbil Felâtûnı bana (İpekten 1970: 217)

diyerek aklın, Eflatun'u kabiliyetsiz bir öğrenci olarak vermesiyle kendisini incittiğini, zahmete soktuğunu söyler. Başka bir beyitte ise Cevrî,

Târumâr eyleyelüm tabla-i hestîyi temâm
Rûh-ı Attâra anduralum yagmâyı (G.252-2)

beytiyle Attâr'ın Moğol istilasında katledilerek öldürülmesine telmihte bulunurken, benzer bir ifadeyi Nâ'ilî şiirinin güzelliğini anlatmak için kullanır:

Bûy-ı nazmımdan edüp âlem-i ervâha eser
Rûh-ı Attâra da andırmak olur yagmâyı (İpekten 1970: 47)

Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu ve benzeri ifadelerden, iki şair arasında bir rekabetten ve etkileşimden söz etmek mümkün görünmektedir.

Cevrî ile etkileşim bağlamında ilgi kurulabilecek bir başka şair ise Hüseyin Ayan'ın da ifade ettiği üzere Bağdatlı Rûhî'dir. Cevrî'nin kaleme almış olduğu terkîb-i bend ve tercî'-i bendlerde bu etki açıkça görülür (Ayan 1981: 43, 46). Cevrî'nin ilk terkîb-i bendi

Sanman bizi sûfî gibi seccâde-perestüz
Biz mescide bir kûşe-i mihrâb-ı Elestüz (Tb.1/I-1)

beytiyle başlar ki bu beyit bile neredeyse Rûhî'nin Cevrî üzerindeki etkisini göstermesi açısından tek başına yeterlidir. Yalnız bu manzumelerde şair, Rûhî'nin sosyal hicve dönük tavrı yerine, içe dönük bir üslup benimsemiş ve "nefs ve ruhun" mücadelesini; "akıl ve aşkın" tartışmasını; mecâzî aşkı; insan-ı kâmili ve yaradılışın gayesini dile getirir. Özellikle bu manzumelerde tasavvufun remiz ve sembolleriyle yüklü, hikmetli söyleyişlerle karşılaşırız; tasavvuf felsefesi ve anlayışının birçok nazariyesinin dile getirildiğini görürüz.

Cevrî'nin Divan'da, Türk şairlerinden Bâkî, Nef'î ve Şeyhülislâm Yahyâ hakkındaki görüşlerinden yukarıda bahsetmiştik. Bu üç şair için saygı ve övgü dolu

ifadeler kullanır. Özellikle çağdaşı ve kaynakların bildirdiklerine göre sohbet arkadaşı Nef'î'ye "üstat" şeklinde hitap etmesi, Nef'î'nin, Cevrî nazarındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Fakat bunların yanında birçok divan şairinin yaptığı gibi Cevrî de şiiri ve şairliğiyle, Arap ve İran edebiyatının şöhretli isimlerini kıyas eder. Hassân b. Sâbit, Selmân, Nizâmî, Hâfız, Enverî, Hâkânî, Feyzî, Urfî vb. şairlerin adlarının anıldığı bu alışılagelmiş kıyas ve benzetmelerde, Cevrî'nin bu şairler hakkındaki görüş ve düşüncelerini bulmak, bu şairlerin onun üzerindeki tesirlerini de görmek mümkündür.

Örneğin peygamber şairi olarak da bilinen Hassân b. Sâbit, Cevrî için tarzı ve üslubuyla örnek teşkil eden bir şairdir. Cevrî şiirdeki kusursuz söyleyişiyle sözün, kendi zamanında Hassân'ın üslubuna tekrar kavuştuğunu söyler:

Benem ol nâzım-ı erkân-ı belâgat ki sühan
Buldı devrümde yine kâide-i Hassânı (K.21-44)

Ünlü İran şairlerinden Urfî ve Enverî de Cevrî'nin takdir ettiği şairler olarak karşımıza çıkar. Bu şairleri övmedeki amacı ise, kendi şairlik gücünün yüksekliğini göstermektir. Nitekim sözün gül bahçesini donatan bir şair olarak Urfî-i Şîrâzî bile şairin şiirlerini duysa, manalarındaki güzelliğe hayran olacaktır.

Gülşen-ârâ-yı sühan Urfî-i Şîrâzî kim
Bülbül-i kudsün odur nâdire-hem-destânı

Eylese zemzeme-i nükte-i eş'ârumı gûş
Rûhı keyfiyyet-i ma'nânun olur hayrânı (K.21-49 / 50)

Şairin Urfî gibi şöhret bulmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü o söz söylemede Enverî'dir.

Urfî gibi bulsa n'ola şöhret
Cevrî ki sühanda Enverîdür (G.63-5)

Bu beyitte şair olarak "Enverî" kastediliyorsa da kelimenin "parlaklık" anlamıyla ve "en parlak, en nurlu" gibi pekiştirici manasıyla, kendi sözünün parlaklığını yani güzelliğini de kastetmektedir. Bu anlamda Cevrî tarafından takdir edildiğini anladığımız bir başka şair de Feyzî-i Hindî'dir. Şair, Hint diyarına şiirlerim ulaştığında Feyzî-i Hindî'yi Anadolu'da zannettiler derken, kendi şiiriyle bu şair arasında ilgi kurar.

Nüsha-i şi'rüm irişdükde sevâd-ı Hinde
Sandılar Rûmdadur Feyzî-i Hindistânî (K.21-48)

Cevrî'nin İran edebiyatından kendisi için teşbih unsuru olarak kullandığı ve şairliğini takdir ettiğini anladığımız diğer şairler Hâfız ve Câmî'dir. Kendini, söyleyiş gücüyle Hâfız'a, feyiz ve ilham yönüyle de Câmî'ye teşbih eder:

Benem ol şâ'ir-i Hâfız-nefes ü Câmî-feyz
Ki olur nazm-ı garîbümde olan nükte-i kâl (K.19-30)

Yine meşhur şairlerden Nizâmî ile kendisi arasında şöyle bir ilgi kurar:

Biz ki girdük sözde ey Cevrî Nizâmî mülkine
Dürr-i nazm-ı Mahzenü'l-Esrâra yokdur reşkümüz (G.104-5)

Fakat başka bir beyitte Cevrî, "Şairliğimin değerini düşürmek istesem, onu Nizamî'nin şiirine eşit olduğunu söylerim." diyerek, kendisini daha üstün gördüğünü söyler:

Şi'rümi nazm-ı Nizâmîye muâdil tutarın
Eylesem tab'umı ger mertebesinden tenzîl (K.20-39)

Muhteşem-i Kâşânî, Cevrî'nin şairliği karşısında konuşamaz bile; Hâkânî, şairin şiir defterini yazan bir kâtiptir; Selmân-ı Acem, şairlikteki derecesini kıskanır. Bir beyitte Cevrî, "Yanlışlıkla Selmân'ın tarzında yazsam, Bâkî'nin ruhu, şiirim okundukça bundan bile zevk alır." der.

Zevk ider şi'rüm okundukca revân-ı Bâkî
Gâhî bir sehv ile tutsam reviş-i Selmânı (K.21-51)

Cevrî Divanı'nda şairin, şiir ve kendi şiiri hakkındaki görüşlerini de sıklıkla dile getirdiğini görüyoruz. Şairin muhtelif yerlerde, çeşitli sebeplerle dile getirdiği bu düşünceleri, onun şiir anlayışını ortaya koymak bakımından önemlidir. Şairin bir anlamda poetikasını ortaya koyan bu ifadelerden tespit ettiklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

Cevrî için söz, her şeyden önemlidir. Fakat bu söz, alelade bir söz değil, bir ipliğe dizilmiş inci taneleri gibi düzenli, güzel, kıymetli ve kolayca bulunması mümkün olmayan anlamları ihtiva etmelidir. Sözün güzelliği bu açıdan bakıldığında şair için çok önemlidir ama Cevrî için ondan daha da önemli olan anlamdır. Anlam, daha önce işlenmemiş olmasıyla değer taşır. Bu şekliyle el değmemiş anlamlar şuh ve gönül çekici bir kadın gibi düşünülür:

Vasf-ı güftârunı Cevrî gibi mevzûn ideli
Silk-i nazmun sühanum gevher-i sencîdesidür (G.41-7)

Bikr-i fikrüm ne aceb şûh u dil-âvîz olsa
Ki midâd-ı kalemüm çeşmini eyler tekhîl (K.20-37)

Şi'r-i Cevrîye n'ola cevher-i kem-yâb disem
Öyle bir nâdire-gû hak bu ki nâdir bulunur (G.52-5)

Şair bu bakımından söze en büyük değeri verdiğini düşünür. Fakat söz cevheri de kendi arasında kıymet olarak farklılık arz eder. Bir mücevher bile olsa, şair her sözü mücevher kutusuna koymaz, yani her sözü şiirinde kullanmaya layık görmez:

Cevrî gibi virdük sühana kadr-i bülendi
Sanman bizi kim nâzım-ı her gevher-i pestüz (G.109-5)

Dürc-i sühana Cevrî her gevheri derc itmez
Nakkâd-ı dil ü tab'ı ma'nâlara nâz eyler (G.79-5)

Kıymetli ve katışıksız sözleri dile getirdiği için şair, kendisini anlam incileri saçan bir deniz olarak görür:

Tab'-ı sâfî-nihâd-ı pâkîzem
Bahr-ı gevher-nisâr-ı ma'nîdür (G.76-4)

Bir başka beyitte ise sözün zenginliğine sahip bir tüccardır ve beyan ülkesi onun mülküdür:

Benem ol hâce-i sâhib ser ü sâmân-ı sühan
Ki ekâlim-i beyân dâhil-i emlâkümdür (G.73-2)

Cevrî'nin şiirde yeni anlamlara ve hayallere çok önem verdiğini görüyoruz. Cevrî'ye göre kendi şiirinin anlaşılmamasının en büyük sebebi de budur:

Cibrîl-i ma'nîye kalemüm şâh-ı Sidredür
Murg-ı hayâle şeh-per-i pervâzdur sözüm (G.169-4)

Nükte-i eş'âr-ı Cevrî fehm olunmazsa n'ola
Böyle güftârı dahı bir sâmi'a gûş itmedi (G.266-5)

Şairin sözlerini aklın anlayabilmesi için her harf ve terkibini bin fikir ile tahlil etmeye çalışması gerekir. Bu anlamda şair, sözlerini muamma olarak nitelendirir. Şiiri de mana denizi, çeşmesi, madeni vb.dir.

Sözlerümdür o mu'ammâ-yı ma'ânî ki hıred
Harf ü terkîbini bin fikr ile eyler tahlîl (K.20-34)

Cevrî bizüz ol çeşme-i pür-feyz-i ma'ânî
Ervâh-ı sühan teşne-i şi'r-i terümüzdür (G.62-5)

Gevher-i nazmı fenâ bulmazsa Cevrînün n'ola
Tab'ınun kân-ı ma'ânî kenz-i lâ-yüfnâsıdur (G.69-5)

Bu ifadelere benzer birçok benzetmelerle şair, sözlerinin ve şiirinin güzelliğini, eşsizliğini dile getirir. Örneğin bir beyitte temiz sözlerinin mana cennetinin Kevser'i olduğunu ve meleklerin bile bu suya susuzluk çektiğini söyler. Bir başka beyitte kendisinin bir mana ocağı olduğunu, bu yüzden şiir mücevherinin bitmeyeceğini; yine bir başka beyitte sözlerinin saf bir bal çeşmesi olduğunu söyler. Şair, şiirinin güzelliğini ve letafetini tarif için Kevser, zülâl, şehd gibi tatlılık ve hoşluk canlandıran türlü ilgilerle beraber gevher, kân, dürr gibi değer ve kıymet bildiren benzetmelerde bulunur.

Teşnedür ervâh-ı ma'nî hep zülâl-i nazmuma
Şi'r-i Cevrî gibi gûyâ âb-ı kevserdür sözüm (G.170-5)

Vasf-ı la'l-i yâr ile pâkîze gevherdür sözüm
Cevher-i cân ile kıymetde ber-â-berdür sözüm (G.170-1)

Cevrî, şiirin ince anlamlarını yakalayabilmek için bilgili olmanın gereğine inanır. Bilgisiz ve cahillerin şiir yazması bir yana onlarla "söz" bahsinde bile konuşmak gereksizdir. Bilgi ve hikmetle süslü şiirin anlamı herkese açık olmaz. Zaten şair için güzel şiir, ilk bakışta anlamı çözülemeyen, üzerinde düşünülerek, uğraşılarak anlamına vâkıf olunan şiirdir:

Nikât-ı şi'rimün ma'nâsı hikmet
Kitâb-ı tab'umun mazmunı esrâr (K.14-40)

Şiirin tarzı güzel, edası da nazik olmalıdır. Söz, bu yönüyle gönül alıcı bir sevgili olarak tasavvur edilir:

Cevrî bu hûb tarzda bu nâzük edâ ile
Bir şîve-kâr dilber-i tannâzdur sözüm (G.169-5)

Söz ve anlamın güzelliği öyle olmalıdır ki muhatabını dili tutulmuş ve çaresiz bırakmalı; etkisiyle sarhoş ve hayran etmelidir. Bu şekliyle söz, sihir ve mucize ile bir tutulur. Aciz bırakma, şaşırtma, mucize sayılacak kadar düzgün söyleme ve bir benzerini yapmada herkesi acze düşürme anlamlarına gelen "i'caz" şiirin, dolayısıyla da şairin en belirgin vasfıdır. Bir beyitte Cevrî, "Hayal kuyumcusu, şiirimin değerini ölçmeye çalışsa, terazisinin bir gözünü sihir, bir gözünü de icaz yapar." der. Bir başka beyitte ise sihir ve icaz ile söz söyleme hususundaki gücünü şöyle dile getirir:

Benem ol şâir-i pâkize-edâ kim oldum

Sihr ü i'câz ile te'lif-i sühânda üstâd (K.18-39)

Sihir ve mucize benzeri sözler söylemek konusunda şair, herkesten daha becerikli ve önde olduğunu şöyle ifade eder:

Tab'um olmışken leb-i sihr-i sühanla hem-nefes
Olmamışdı sırr-ı i'câza dahı mahrem nefes (G.126-1)

Bir başka beyitte ise sihir ve mucize anlamında değilse bile benzer biçimde şair, kendisini şöyle över:

Nükte-i güftârı tahkîk eyledükde nâtıkam
İtmemişdi keşf-i râz-ı ma'nî-i mübhem nefes (G.126-4)

Şiirde anlayış kuvveti de önemlidir. Kendisinin şaşılacak derecede bir anlayış kuvvetine sahip olduğunu düşünen şair, bunu sözün zorluklarını çözmek hususunda gramer bilgisine ihtiyaç duymadığını söyleyerek dile getirir:

Bü'l-acebdür kuvvet-i zihni edîb-i tab'umun
Hall-i işkâl-i sühanda istemez nahv ü ilel (K.33-18)

Şu beyitte şair, "Bu bilgi ve ilhamlarla şiir yazmasaydım, güzel anlamları söyleyecek kimse bulunmazdı." diyecek kadar iddialıdır:

Cevrî kalursa hâme-i tab'un bu feyz ile
Levh-i sühanda nakş-ı ma'nî garîb olur (G.56-5)

Cevrî'nin şiirde bilgi, anlayış kuvveti, zekâ vb. unsurlara atfettiği önemin yanında dile getirdiği bir diğer unsur da ilhamdır. İlham, ilahî olmak yönüyle Tanrı'nın bir lütfüdür. Şair, kendi şiirinde ilhamın sırrının ortaya çıktığını düşünür:

Tab'-ı Cevrî böyle mu'ciz nazm-ı rûh-âsâr ile
Dilleri zevk-âşinâ-yı sırr-ı ilhâm eyledi (G.262-5)

Benem ol cennet-âbâd-ı sühan kim
Füyûzât-ı Hudâdur bana enhâr (K.14-38)

Şair, söz ve anlam güzelliği açısından şiirleri ile Yusuf peygamber'in güzelliği arasında ilişki kurar. Renkli sözlerinin yorumunun güzelliği, anlamın gül yanaklı Yusuf'udur. Şu beyitte ise, şiirinin eşsiz güzelliğinin sebebini açıklar:

Yûsuf-ı nazmuma olmazsa n'ola misl ü nazîr
Cevher-i hüsn-i ma'ânîdür ana asl u nijâd (K.18-41)

Yine ilk insan ve ilk peygamber olarak kabul edilen Hz. Adem ile şöyle bir benzetmede bulunur ki şair, Hz. Adem'in yaratılmasına telmihle, fikrin kalıbına ruhu, sözlerinin verdiğini söyler:

Kâlıb-ı endîşeye nefs-i kelâmum rûh idi
Urmadın ma'nâ-yı nefs ü rûhdan Âdem nefes (G.126-2)

Hz. İsa, annesi Meryem'in kendisine hamile kalışından, mucizevî nefesine kadar birçok ilgiyle, şiirde mana hususunda teşbih unsuru olur.

Tab'-ı cevrî ki ola rûh-ı sühanla hem-dem
Harîm-i Meryem-i nâtıkasın hâmil-i i'câz eyler (G.66-5)

Şairin sözleri İsa'nın nefesi gibi sağlık ve hayat vericidir, eğer doktorlara işini öğretecek olsa, doktorların nefesinden hastalıklara sonsuz sağlık ulaşır. Eğer şairin gönül alıcı sözlerinin büyüsü bir şekle girecek olsa, icaz elbisesi giymiş İsa'nın nefesi olur. Hz. İsa'nın ruhu bile, şairin hikmet dolu sözlerine susuzluk çeker. Şair el değmemiş fikirleri, Meryem'in masumiyeti fikri çerçevesinde işler. Şair olarak bulduğu fikirler, Meryem gibi el değmemiş fikirlerdir:

Müsta'idd oldı anunla nefehat-ı rûha
Bikr-i fikrüm ki harîm-i dilimün Meryemidür (K.1-30)

Bir başka yerde şair, bu fikri benzer biçimde şöyle ifade eder:

Bikr-i fikrüm hâmil-i feyz-i dem-i ilhâm iken
Almamışdı Rûh-ı Kudsîden dahı Meryem nefes (G.126-3)

Sözlerinin can vericiliğini ise şöyle dile getirir:

Güft ü gûy itsem Mesîhâ-yı leb-i cânân ile
Mâye-i feyz-i hayât-ı rûh-perverdür sözüm (G.170-4)

Şu beyitte ise söz konusu edilen bir diğer dinî kişilik Mehdi'dir. Kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacağına inanılan bir kurtarıcı olarak görülen şahıs, "ortaya çıkma, görünme" fikri etrafındaki imajla teşbih unsuru olur:

Mehdî-i nazm isem n'ola Cevrî
Sühanum mahabbet-i zuhûrumdur (G.46-5)

Cevrî, yaşadığı zamanın en iyi şairi olduğunu; hiç kimsenin aklına gelmeyen hayaller, fikirler ve mazmunlar bulduğunu düşünmektedir. Zamanının şairlerini bu anlamda eskimiş fikirleri tekrarlayan kişiler olarak görür. Hatta kendi şiirinin bu şairlerce de beğenildiği fikrindedir:

Köhne-perverde-i tab'ın şu'arâ-yı devrân
Ser-i nev-zâde-i endîşeme kurbân eyler (K.29-51)

Şaire göre, her beğenileni olduğu gibi kendi şiirinin güzelliğini ve üstünlüğünü çekemeyen, kıskanan şairler vardır. Onun şiirini kötülemek, değerini azaltmak için hile ve desiseler planlayan bu kişiler, ne kadar uğraşsalar da başarılı olamayacaklardır. Çünkü Cevrî'nin şairlik kumaşı sağlamdır ve kıymetini her zaman muhafaza eder.

Olmaya kâlâ-yı nazm-ı fâhirüm kıymetde pest
Her ne denlü itse erbâb-ı hased mekr ü hiyel (K.33-24)

Şiirini kötülemeye çalışan bu hasetçi şairlerin şiirleri, kıymette bir mücevher kadar değerli olsalar da Cevrî'nin döneminde satılacak bir değer olarak itibar görmezler. Çünkü Cevrî'nin şiiri onlarınkinden katbekat fazladır.

Hâsidün cevher-i mahz olsa eger güftârı
Yine devrümde görür cins-i metâ'ından kesâd (K.18-45)

Kem-mâyelere bahs-i ma'ânîde söz açma
Cevrî gibi üstâd-ı sühan-dân ile söyleş (G.129-5)

Şairin, kendi şairliği hakkındaki görüşlerini ise şu beyitler genel hatlarıyla ortaya koymaktadır:

Şair kendisini bir mana mühendisi, şiir üstadı olarak görür ve mananın imar edilmiş şehrinden bir binanın izi bile kalmasa, bir tane bile direğinin eksik kalacağından korkmadan yeni baştan kuracağını söyler:

Ben o ma'nî hendese üstâd-ı nazmam kim eger
Kalmasa ma'mûre-i mazmûndan âsâr-ı talel

Tarh idüp endâze-i fikr-i metînümle yine
Eylerin erkânını bî-lerze-i bîm-i halel (K.33-16 / 17)

Şaire göre, şiirde anlama bu kadar hâkim olmasındaki sebep, sözün kaleminin hükmüne tâbi olmasıdır. Şairin bu ifadesinden, kelimelere yeni anlam yükleme konusunda kendisini başarılı bulduğunu görüyoruz.

Cevrî bu kadar itmez idi ma'nîyi teshîr
Iklîm-i sühan olmasa hükm-i kaleminde (G.235-5)

Şair, kendine has bir üslup yakaladığını düşünmekte ve bu anlamda zamanının seçkin şairlerinden bir olduğunu düşünmektedir.

Cevrî müsellem oldı bana sözde tarz-ı hâs
Olsam zamânenün n’ola mümtâz şâiri (G.261-7)

Yakaladığı bu üslup özelliği ile tartışılmaz biçimde bir “şiir üstadı” olduğunu düşünmektedir ve kendisini hiç kimsenin taklit bile edemeyeceğinden emindir:

Sözde Cevrî gibi üstâd-ı müsellem-revişüz
İdemez kimse bu ta’bîr ile taklîd bize (G.217-5)

Belagat konusunda kendini şairlerin sancaktarı olarak görür ve eskilerin sözlerini taklit eden şairlerin, kendisinin gelişini işitince saklandıklarını söyler:

Alem-efrâz-ı beyânam ki zuhûrum işidüp
Düzd-i mazmûn-ı selef kendüyi pinhân eyler (K.29-50)

Bir beyitte tek denginin “Ben o hayal meydanının ayağına çabuk kişisiyim ki bana ortak varsa o da süratli kalemimdir.” diyerek, kalemi olduğunu söyler:

Ben o çâbük-rev-i meydân-ı hayâlem Cevrî
Bana hem-pâ var ise hâme-i çâlâkümdür (G.73-7)

Benzer biçimde, bir başka beyitte kendisinin eşsiz olduğunu şu biçimde ifade eder:

Kâşki tab’umun emsâli bulunsa Cevrî
Ben de güftârda bahs eylesem akrânum ile (G.245-5)

Şair, kendisindeki bilgi birikimi ve ilhamla, eğer şiir yazmamış olsa, güzel manaları söyleyecek kimse bulunamayacağını şöyle dile getirir:

Cevrî kalursa hâme-i tab’un bu feyz ile
Levh-i sühanda nakş-ı ma’nî garîb olur (G.56-5)

1.5. DİVANIN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ VE DİLİ

Bu bölümde Cevrî Divanı’nda kullanılan nazım şekilleri, kafiye, vezin ve dil ile ilgili tespitlerimizi dile getirmeye çalışacağız. Bunu yaparken, Hüseyin Ayan’ın tezimize kaynaklık eden **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni** adlı kitabının başındaki “Cevrî Divânı’nın İncelenmesi” başlığını taşıyan bölümde ele alınmamış konuları ve tespitlerimizi ortaya koymaya çalışacağız.

1.5.1. Şekil Hususiyetleri

1.5.1.1. Nazım Şekilleri

Divan'da nazım şekli olarak kaside, kıt'a, nazm, kısa mesnevi, beyt, terkîb-i bend, tercî'-i bend, gazel, rubai, tahmis ve tesdisler bulunmaktadır.

Divan'ın kasideler kısmında Türkçe 81 manzume yer alır. Bunlardan IX ve XVII numaralı hariç ilk kırk manzume ve LXXIX, LXXX numaralı iki manzume, kaside nazım şeklinde yazılmıştır. Yani Divan'da kaside nazım şekliyle yazılmış diyebileceğimiz 40 manzume vardır. Bu kırk kasidenin ikisinde[37] *taç beyit* yani mahlas beyti yoktur; yine bu kırk kasidenin 16'sı *nesib* veya *teşbib* bölümü içermeden doğrudan *medhiyye* bölümüyle başlar; üç kasidede *fahriyye* bölümü bulunmaz. *Fahriyye* bölümü bulunmayan üç kasidenin ikisi *taç beyti* olmayan kaside, diğeri de 10 beyitlik LXXX numaralı kasidedir. Bunların yanında kasidelerde bulunabilecek bir diğer bölüm olan *tegazzül*, Cevrî Divanı'nda sadece 4 kasidede[38] mevcuttur. LXXIX numaralı kaside ise bunların içerisindeki en değişik manzumedir. "Aşk ve gönül" konulu bu kasidenin iki kısımdan oluştuğunu düşünürsek *nesîb* bölümüyle başlayan manzume, *medhiyye* bölümü olmaksızın *fahriyyeye* geçer ve *dua* bölümü de bulunmaz. Divan'da kaside nazım şekliyle yazılmış manzumeler, 10 ile 65 arasında değişen beyit sayısına sahiptir. Söz konusu kırk kasidenin ortalama beyit sayısı ise yaklaşık olarak 37'dir (36,95).

Kasideler bölümünde yer alan diğer manzumelerin nazım şekilleri ise şunlardır: 22 kıt'a, 9 nazm, 6 mesnevi, 3 mukaffa beyit.

Kıt'alarda mahlas bulunmayışı genel bir kaide olmakla birlikte uzun kıt'alarda şairler çoğunlukla mahlaslarını söylemişlerdir (İpekten 1994: 42). Cevrî Divanı'nda kasideler bölümündeki 22 kıt'anın 4'ünde[39] mahlas vardır. Mahlas beytinin bulunmayışı ile birçok yönden kıt'a ile benzerlik gösteren nazm da Divan'da, kasideler bölümünde 9 manzumeyle yer alır. Bunlardan da bir manzumede[40] mahlas kullanılmıştır.

Kıt'aların uzunlukları 2 beyit ile 28 beyit arasında değişmektedir, bunların da ortalaması yaklaşık olarak 10 beyittir (9,81).

---

[37] Bu kasideler XXVIII ve XXXVI numaralı manzumelerdir.
[38] Bu kasideler IV, V, VI ve XXVIII numaralı manzumelerdir.
[39] Bu kıt'alar XVII, XLVI, XLIX, LV numaralı manzumelerdir.
[40] Bu nazm L numaralı manzumedir.

Kasideler bölümünde yer alan mesnevi nazım şekliyle yazılmış manzumelerden biri[41] teklif üzerine yazılmış bir methiye; diğeri[42] inşa edilmiş bir hamamla ilgili iki beyitlik bir manzume; bir diğeri[43] üç beyitlik afyonla ilgili bir manzume; üçü[44] de padişah için yapılan süslü bir kemerin güzelliklerini anlatan manzumedir.

Kasideler bölümünde yer alan mukaffa beyitler[45], padişahın otağı, eldiveni ve sorgucu için yazılmış methiyelerdir.

Divan'da yer alan beş terkîb-i bendten ilki, sekiz beyitten oluşan on üç bentlik bir manzumedir. Nefis ve ruhun mücadelesi ile akıl ve aşkın tartışmasını konu alır. İkinci terkîb-i bend, altışar beyitten oluşan beş bentlik bir manzumedir. Bu manzume, insanın geçici arzularını ve beşerî aşkı konu alır. Üçüncü terkîb-i bend, on birer beyitten müteşekkil yedi bentlik bir manzumedir. Tamamen tasavvufi mahiyete sahip manzumede, şairin tasavvufi fikirlerini görmekteyiz. Dördüncü terkîb-i bend, Yeniçeri Ağası Hasan Halife'ye başlığını taşıyan bir methiyedir. Altışar beyitten oluşan beş bentlik bir manzumedir. Yine adı bilinmeyen bir şahsa methiye olarak gönderilmiş olan son terkîb-i bend, altışar beyitten oluşan yedi bentlik bir manzumedir.

Divan'daki iki tercî'-i bendden ilki, insanlık ve olgun insanın nasıl olması gerektiği ile ilgili on üçer beyitten meydana gelmiş, yedi bentlik bir manzumedir. İkinci tercî'-i bend de arif ve kâmil insanı konu alan altışar beyitten müteşekkil ve beş bentten meydana gelmiş bir manzumedir. Her iki tercî'-i bend de hikemi tarzıyla dikkat çekmektedir.

Divan'da yer alan 269 gazelin 230'u beş, 3'ü altı, 35'i yedi ve biri de on beyitten meydana gelir. On beyitten meydana gelen gazel[46], Divan'daki iki *müzeyyel gazel*den biridir (diğer müzeyyel gazel, 137 numaralı gazeldir ve yedi beyittir). Mürettep bir divan oluşturan şairin, her harften bir kafiye yazma külfet ve zorlamasına girmediğini görüyoruz. Divan'da Arap alfabesinden ص, ض, ط, ظ, ع, غ harfleriyle biten gazel kafiyesi oluşturulmamıştır.

---

[41] Bu mesnevi XLI numaralı manzumedir.
[42] Bu mesnevi XLIV numaralı manzumedir.
[43] Bu mesnevi LXVIII numaralı manzumedir.
[44] Bu mesneviler LXXII, LXXIII, LXXIV numaralı manzumelerdir.
[45] Bu beyitler LXXVI, LXXVII, LXXVIII numaralı manzumelerdir.
[46] Bu gazel, 24. gazeldir.

Divan'ın tarihler bölümünde 122 Türkçe manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin 3'ü mesnevi, 8'i nazm, 3'ü beyit, geri kalan 108'i ise kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere mahlas beyti bulunmaması genel bir kural olan nazm ve kıt'a nazım şekillerinin, ekseriyeti sağladığı Divan'ın bu bölümündeki manzumelerin çoğunda mahlas kullanılmıştır. Hatta mahlas kullanılmayan manzumelerin istisnai bir durum oluşturduğu söylenebilir. Sadece 2 nazm ve 12 kıt'ada mahlas kullanılmamıştır. Diğerlerinin hepsinde mahlas mevcuttur. Beyit şeklinde yazılan manzumelerden ikisi[47] *müfred*, biri[48] de *mukaffa*dır. Bu bölümde 2 adet de Farsça manzume bulunmaktadır.

Divan'ın rubaiyât kısmında 3 Türkçe, 37 Farsça rubai mevcuttur. Divan'ın Farsça manzume sayısı, Türkçe manzume sayısından fazla olduğu tek bölümüdür.

Divan'da yedi adet tahmis vardır. Tahmislerin beşi, beş bentten; ikisi yedi bentten meydana gelir. Bunlardan ilk tahmis, son bendinden anlaşıldığı üzere *tahmis-i mutarraf* olarak bilinen ve iki beyit arasına üç mısra ekleyerek yapılan bir *taştîr*dir.

H. İpekten, *bir gazelin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyede dört mısra ekleyerek yapılan müseddeslere Tesdîs denir. Tesdîs'in kafiyelenişi: aaaa(aa) bbbb(ba) cccc(ca) şeklindedir. Ama bu tür, usulüne uygun tesdisler çok az yapılmıştır. Buna karşı şairler bir gazelin matla'ını alıp önüne dört mısra ekleyerek mütekerrir müseddes yapmışlar ve buna da tesdîs demişlerdir.* (İpekten 1994: 95) diyerek Cevrî'nin 7 numaralı tesdisini örnek olarak göstermiştir. Bu örnekten ve bilgiden yola çıktığımızda, Divan'daki sekiz tesdisin hepsinin aslında *mütekerrir müseddes* olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde bu manzumelerin hepsi, beş bentten meydana gelmiştir.

1.5.1.2. Kafiye ve Redif

Divan şairleri mensup bulundukları geleneğin estetik kurallarına uymak zorundadırlar. Bu sebeple şiirlerinde kullandıkları kafiye ve redif gibi unsurların kullanımını büyük ölçüde gelenek belirler. Bilindiği üzere divan şiirinde kafiye daha çok göze hitap eder. Bu sebepten farklı telaffuz edilen harfler, pekâlâ kafiye olarak kabul görür.

[47] Bu beyitler LXXII ve CIII numaralı manzumelerdir.
[48] Bu beyit CIV numaralı manzumedir.

Divan şiirinde, kafiyenin kullanımında etkili olan unsurlardan biri de kullanılan nazım şeklidir. Şair, öncelikle nazım şeklinin zorunlu kıldığı ve belirlediği kafiye anlayışı çerçevesinde hareket etmek durumundadır. Gazel, kaside, nazm, gibi matlaın mihver oluşturduğu nazım şekillerinde, ikinci beyitten itibaren her beytin ilk mısraı serbest, ikinci mısraı, matla ile kafiyeli bir biçimde devam eder. Bütün şiir tek kafiye etrafında döner (Macit 1996: 84-85). Cevrî Divanı'nda çok kullanılmış nazım şekillerinden biri olan kıt'alarda ise matlaın ikinci mısraı şiirin kafiyesini belirler.

Bu anlamda Cevrî Divanı'nda "Kasideler" bölümü ve "Tarihler" bölümündeki mesnevi ve müfredleri dışarıda bıraktığımızda, bütün nazım şeklinde tek kafiyenin hâkim olduğu nazım şekillerinin toplamı 460'tır. Bunlardan kasidelerdeki 74 manzumenin 33'ü; gazellerdeki 269 gazelin 257'si; tarihlerdeki 117 tarihin 22'si rediflidir. Redifleri nazım şekline göre oranladığımızda kasidelerin % 44,59'u; gazellerin % 95,53'ü; tarihlerin % 18,80'i rediflidir. Bu rakamları Divan'ın geneline oranladığımızda, redifli manzumelerin oranı % 67,82 çıkar.

Rediflerin 211'i "kelime" veya "ek + kelime"den; 101'i de sadece "ek"ten meydana gelmiştir. Bu durumda rediflerin % 67,62'si kelime veya ek + kelime; % 32,38'i ektir.

Divan şiirinde kafiyenin bütünleyicisi ve zenginleştiricisi olarak redife çok yer verilmiştir. Redif, simetrik tekerrürü ile şiiri belirli bir kavram veya bir konu etrafında toplayan, bir atmosfer yaratan mihver olmuştur. Çok defa şiirde belirli bir duygu ve düşünceye zemin hazırlayan redif ona "yek-âhenk" diye vasıflandırılan konu bütünlüğü kazandırır. Redif şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır. Böyle bir odak noktası şiirin kendi içinde varlık bütünlüğünü sağlar (Macit 1996: 88).

Cevrî Divanı'nda bahsettiğimiz oranları dikkate aldığımızda, redifin gazel dışındaki nazım şekillerinde belirgin bir fazlalığının olmadığı görülüyor. Kasidelerde redif, yarıya yakın manzumede yer alırken, bu oran nazm ve kıt'alarda çok daha aşağılardadır. Muhsin Macit, "*Redif, şiirde âhengi artırarak okuyucuyu / dinleyiciyi etkilemesinin yanı sıra şiirin çağrışım dünyasını da zenginleştirir. Bu bakımdan divanlarda redifli gazellerin sayısı redifsizlerden fazladır*" (Macit 1996: 88) derken, yapmış olduğu tespitin doğruluğu, Cevrî Divanı'nda açıkça görünmektedir.

Divan'da redif olarak kullanılan kelimeler şunlardır:

Redif	Kaside	Gazel	Tarih	Toplam

açsun		1		1
âfet		1		1
ancak bu		1		1
ârzû		2		2
âşık		1		1
bahâr u îd		1		1
bahâr		1		1
bais		2		2
bak		1		1
bana		2		2
belâdur		1		1
benden	1			1
benüm		2		2
bildük		1		1
bile		1		1
bilen		1		1
bilmez		1		1
bilmez bizi		1		1
bilür		1		1
bilür dil		1		1
bir görür		1		1
bize		1		1
böyledür		1		1
budur		1		1
bu gice		1		1
buldı			1	1
buldılar		1		1
bulunur		1		1
cân u dil		1		1
çekilmez		1		1
çekmez ihtiyâç		1		1
çeşmün		1		1
çeşmüne		1		1
dehenün		1		1
dil		1		1
dildür		1		1
dilem	1			1
disem		1		1
dünyâ		1		1
düştü gönlümüz		1		1
ele girmez		1		1
eyle		1		1
eyledi	1	1		2
eyledi nev-rûz		1		1
eyleme		1		1
eylemesün		1		1
eyler	1	5		6
eyler kadeh		1		1
eyyâmıdur		1		1
-fezâ			1	1

fikrinde		1		1
fitne		1		1
gamzesi		1		1
gayrı		1		1
geldi	1	1		2
getürdüm		1		1
getürür		1		1
gönül		2		2
gönlüm		1		1
gör		1		1
görelüm		1		1
görünsün		1		1
görünür	1			1
gösterür		2		2
gösterürüz		1		1
gül		2		2
güzeller		1		1
haberüm yok		1		1
hasretdür		1		1
hattun		2		2
hele		1		1
heves		1		1
hikmet	1			1
hüsn ü ışk		1		1
ışk		4		4
ışkuz		3		3
idebilsek		1		1
idelüm		1		1
idemez		1		1
iden		1		1
ider		2		2
iderüz		1		1
ile		4		4
ise		2		2
ister		2		2
itmedi		2		2
itmem yine		1		1
itmesün		1		1
itmeyelüm		1		1
itmeyen		1		1
itsün		1		1
kolçak	1			1
komışdır	1			1
latîf		1	1	2
lebün		2		2
mahabbet		3		3
mahabbetle		1		1
ma’nîdür		1		1
marifetümdür		1		1
mâyildür		1		1

mest		1		1
müstagnî		1		1
nâz		2		2
nâz eyler		1		1
nâz olur		1		1
nâz üzre		1		1
nedür bilmem		1		1
nefes		1		1
nesîm		1		1
nev-rûz	1			1
n’eylesün		2		2
ol	1	3		4
ola	3	1		4
oldı		2	3	5
oldı yine		2		2
olmaga		1		1
olmakdadur		1		1
olmaz		2		2
olmış bana		1		1
olmış gibi		1		1
olsa		3		3
olsam		1		1
olsun		1		1
olur		6		6
olurlar		1		1
peydâ		1		1
sakın		1		1
satalum		1		1
sebeb		1		1
sen		1		1
söyleş		1		1
sözüm		2		2
şûh		1		1
taleb		1		1
tebessüm		1		1
tegâfül		1		1
temennâ		1		1
turrası		1		1
ümîd		2		2
üstine		1		1
üzre		3		3
var		1		1
var dilde		1		1
virdi mahabbet		1		1
virmemiş		1		1
yine		2		2
yok		2		2
yokdur reşkümüz		1		1
zülfündür		1		1

Muhsin Macit, kullanılan redifler açısından ele alınan divanların sayısı arttıkça, şairlerin estetik açıdan beslendikleri kaynaklar ve böylece oluşturdukları duyarlılık alanlarının da belirlenebileceği (Macit 1996: 90) görüşündedir. Divan'da ikiden fazla redif olarak kullanılan kelimeler şunlardır: ârzû (2), bâis (2), bana (2), benüm (2), eyledi (2), eyler (6), geldi (2), gönül (2), gösterür (2), gül (2), hattun (2), ışk (4), ışkuz (3), ile (4), ise (2), ister (2), itmedi (2), latîf (2), lebün (2), mahabbet (3), nâz (2/5), n'eylesün (2), ol (4), ola (4), oldı (5), oldı yine (2), olmaz (2), olsa (3), olur (6), sözüm (2), ümîd (2), üzre (3), yine (2), yok (2). Görüldüğü gibi en çok kullanılan redifler, altı kez tekrar eden, "eyler" ve "olur" redifleridir; "oldı" redifi de en çok kullanılan ikinci rediftir. Fiillerin rediflerde kullanım oranının çok yüksek olduğunu görüyoruz. Sadece "ol-" fiili, 34 redifte bulunmaktadır; bunun yanında "eyle-" fiili 14, "et-" fiili 13, "bil-" fiili de 7 kez rediflerde geçer.

Bazı redifler şairlerin meşrep ve mezhep ilişkilerini, varsa tarikat bağlantılarını yansıtan ipuçları içerir (Macit 1996: 90) fakat Mevlevî olan ve hattatlığı ile meşhur şairin, Divan'ında böyle belirleyici bir redif kullanılmamıştır. Rediflerden yola çıkarak bir tespit yapacak olursak, şairin üzerinde en çok durduğu konunun insan, özellikle sevgili ve aşk olduğunu söyleyebiliriz.

1.5.1.3. Vezin

Cevrî Divanı'nda, Türk arzunda kullanılmış olan 10 bahir ve 39 kalıbın (İpekten 1994: 141), 7 bahri ve 15 kalıbı kullanılmıştır[49]. Şair tarafından en çok tercih edilen aruz kalıbı 117 manzumeyle "Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün" veznidir. Yine bu veznin de içerisinde olduğu "remel bahri", 231 manzumeyle en çok kullanılan bahirdir. Bu kalıp ve bahir, Türkçede en çok kullanılan aruz kalıbı ve bahridir (İsen 1991: 121).

Arapçada "koşma, hızlı yürüme" anlamına gelen remel, Türk şairlerince ilk yüzyıllardan başlayarak bütün nazım şekillerinde en çok kullanılan bahir olmuştur. % 47.4 oranında Türkçe söylenen şiirlerin hemen hemen yarısı bu bahrin 9 kalıbıyla söylenmiştir (İpekten 1994: 199). Cevrî Divanı'nda da toplam 498 manzumeden

---

[49] Mustafa İsen, 1991 yılında Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten'de yayınlanan araştırmasında, Türk şairlerinin ortalama olarak 17 aruz kalıbı kullandığını tespit etmiştir. Bu sayının yüksek olmasını da ilk dönem şairlerinin arayış içerisinde çok fazla aruz kalıbı denemelerine bağlar. Örneğin ilk dönem şairlerinden Nesîmî'nin 20, Kadı Burhaneddin'in 23 kalıp kullandığını, daha sonraları bu rakamların daha düşük seviyelere indiğini söyler. Türk şiirinde en çok farklı kalıp kullanan şair, 26 kalıpla İbrahim Hakkı; daha sonra 24 kalıpla Şeyhülislam Yahya'dır (İsen 1991: 122).

231’i bu bahrin 4 kalıbıyla söylenmiştir. Bunu Divan’ın geneline yayarak düşündüğümüzde, İpekten’in tespit ettiği orana yakın bir rakam olan % 46,58’i buluruz.

Divan’da kullanılan vezinler, sayıları ve yüzdeleri şu şekildedir:

Bahirler ve Vezinleri	Sayı	Yüzde
Hezec Bahri	**160**	**32,12**
Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün	: 63	12,65
Mefâîlün / Feûlün / Mefâîlün / Feûlün	: 11	2,20
Mefûlü / Mefâîlün / Mefûlü / Mefâîlün	: 5	1
Mefûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feûlün	: 75	15,06
Mefûlü / Mefâilün / Feûlün	: 6	1,2
Recez Bahri	**4**	**0,8**
Müstefilün / Müstefilün / Müstefilün / Müstefilün	: 2	0,4
Müfteilün / Mefâilün / Müfteilün / Mefâilün	: 2	0,4
Remel Bahri	**231**	**46,38**
Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün	: 117	23,49
Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün	: 12	2,40
Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün	: 94	18,87
Feilâtün / Feilâtün / Feilün	: 8	1,60
Muzârî Bahri	**35**	**6,82**
Mefûlü / Fâilâtü / Mefâîlü / Fâilün	: 34	6,82
Müctes Bahri	**31**	**6,22**
Mefâilün / Feilâtün / Mefâilün / Feilün	: 31	6,22
Hafîf Bahri	**36**	**7,42**
Feilâtün / Mefâilün / Feilün	: 37	7,42
Kâmil Bahri	**1**	**0,2**
Mütefâilün / Feûlün / Mütefâilün / Feûlün	: 1	0,2

Cevrî Divanı'nda kullanılan bahirlerin oranlarını, Haluk İpekten'in tespit ettiği oranlarla karşılaştırdığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkar:

Bahirler	H. İpekten	Cevrî Divanı
Hezec	26,9	32,12
Recez	2,2	0,8
Remel	47,4	46,38
Muzârî	13,1	6,82
Müctes	6,1	6,22
Hafîf	2,9	7,42
Kâmil	0,2	0,2

Bu tablodan Cevrî'nin kullandığı vezinlerin, Türk edebiyatındaki vezin kullanım oranlarının ortalamasına yakın olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. H. İpekten'in tespit ettiği yüzdelerle, Cevrî'nin vezin kullanım yüzdeleri arasında önemli bir fark olmadığı görülüyor. Türk edebiyatında kullanılıp da Cevrî Divanı'nda örneği bulunmayan bahirler ise şunlardır: münserih, seri', mütekârib. Bu bahirlerin Türk edebiyatında kullanım oranları da sırasıyla % 0,5; % 0,3 ve % 0,4'tür (İpekten 1994: 227, 250, 262).

Yukarıdaki sayılar ve oranlar göz önüne alındığında, Divan'daki şiirlerin yaklaşık % 70'inin hezec ve remel bahirlerinin dört kalıbıyla[50] söylenmiş olduğu görülür. Geri kalan % 30 oranındaki manzumede 11 farklı kalıp kullanılmıştır. Divan'da en sık kullanılan bu dört kalıp, Türk edebiyatında da şairler tarafından en çok tercih edilen kalıplardır. Bu dört kalıbın nazım şekillerine göre kullanım durumu ise şöyledir:

1. Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün kalıbı: 9 kaside, 1 terkib-i bend, 65 gazel, 36 tarih, 2 tahmis, 4 tesdis.

2. Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün kalıbı: 20 kaside, 1 terkib-i bend, 57 gazel, 14 tarih, 1 tahmis, 1 tesdis.

---

[50] Tablodan da anlaşılacağı üzere bu vezinler, en çok kullanılandan başlayarak, şunlardır: 1. Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün; 2. Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün; 3. Mefûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feûlün; 4. Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün.

3. Mefûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feûlün kalıbı: 7 kaside, 2 terkib-i bend, 63 gazel, 3 tarih.

4. Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün kalıbı: 13 kaside, 17 gazel, 5 matla’, 24 tarih, 2 tahmis, 2 tesdis.

Divan’daki vezin kullanımlarını göz önüne aldığımızda şu sonuçlara ulaştık: Kasidelerde *Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün* kalıbı, 20 kez ile en fazla kullanılan vezindir. Bu kalıbı *Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün* kalıbı, 13 kez kullanımla takip eder. Gazellerde *Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün* kalıbı, 65 gazelle en fazla kullanılan vezin olurken, 63 kez kullanılan *Mefûlü / Mefâîlü Mefâîlü / Feûlün* kalıbı onun hemen ardından en çok kullanılan ikinci kalıptır. Tarihlerde de *Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün* kalıbı 36 kez kullanımla en çok kullanılan vezindir. Onu *Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün* kalıbı 24 kez kullanımla takip eder.

Bunların haricinde bazı vezinlerin kullanımıyla ilgili şunları tespit ettik: *Mefûlü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâilün* kalıbı neredeyse sadece gazellerde kullanılmıştır. Divan’da 34 kez kullanılan bu vezin, 2 kaside, 2 tahmisin haricinde 30 kez gazellerde kullanılır. *Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün* vezni, 3 kaside ve 9 tarih manzumesi haricinde başka bir nazım şekliyle kullanılmamıştır. Divan’da 8 manzumenin vezni olan *Feilâtün / Feilâtün / Feilün* kalıbı ise 1 gazel haricinde bir önceki kalıp gibi sadece kaside (2 kez) ve tarihlerde (5 kez) kullanılır.

Fars ve Türk şiirinde kullanılan arûz vezinlerinin ritmik yapılarını mukayeseli olarak inceleyen Dr. Yakup Şafak, en çok kullanılan altı vezinde toplam açık (kısa) hece sayısının ortalama 34, kapalı (uzun) hece sayısının ise ortalama 55 olduğunu ifade etmektedir. En çok beğenilen kalıplarda kapalı heceler ağırlıktadır. Bu kalıplarda üç kapalı hecenin ard arda gelmesine rağmen üç açık hecenin yan yana gelmediği görülür. Vezinde kapalı hecenin çokluğu ritmin yavaşlamasına, açık hecenin çokluğu ise süratlenmesine yol açar. Ayrıca tef’ile sonlarındaki imâlelerin de ritmi yavaşlattığı bilinen bir husustur. Bu özellikleri taşıyan kalıpların divân şairlerince çok kullanılmış olması onların ritm konusundaki zevk ve tercihlerini yansıtmaktadır. Ritmi artırmak için de divân şairlerinin bilhassa kısa kalıpları tercih ettiklerini burada belirtelim (Macit 1996: 82). Burada dile getirilen fikirleri göz önüne aldığımızda Cevrî’nin aruz kullanımında ritmi artıracak bir tercih yaptığını

açıkça söyleyebiliriz. Eğer Dr. Y. Şafak'ın ortalamalarını dikkate alırsak, şairlerin ortalama %38,20 oranında açık heceli kalıpları tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Cevrî ise en çok kullandığı altı aruz kalıbında, 32 açık, 51 kapalı hece kullanmıştır, bunu oranladığımızda %39,5 gibi bir açık hece kullanımının olduğunu görürüz. Bu da ortalamanın üstünde bir rakamdır.

Cevrî'nin genel anlamda aruzu kullanmada başarılı olduğunu görüyoruz. Aruz hatası olan beyitler şunlardır:

12. kasidenin 28. beyti: 4 mefâîlün olan vezin, ikinci mısrada uymamaktadır.

Aceb mi fitne mülkinden girîzân olsa sür'atle
Ki hasm-ı der-kafâsı tîg ü tîz-kârıdur

81. gazelin 5. beyti: mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün olan vezin ilk mısrada uygunluk göstermemektedir.

Tek ışk ile hoş-nagme-i râz ol Cevrî
Lâbüd heves eyler güzel âvâza güzeller

239. gazelin 5. beyti: 3 feilâtün 1 feilün olan vezin ilk mısrada uygunluk göstermemektedir.

Nigehi nâdire-gûy-ı hükm-i nâz olsa
Her edâsında olur nükte vü ma'nâ fitne

Tarihler kısmındaki 47 numaralı manzumenin 1. beyti: 4 mefâîlün olan vezin birinci mısrada uygunluk göstermemektedir[51]:

Yine buldı ulüvv-i kadri bir zât-ı kerîmü'ş-şânun
Yine devr-i felek ber-vefk-ı maksûd u merâm oldı

Bunların yanında şu beyitte "ârzû" kelimesinin ilk hecesinde medli imale, ikinci hecesinde ise uzun okunması gereken "zû" hecesini kısa okuyup, zihaf yaparak vezni uydurmak mümkündür:

Leb-i nûşîn degül çeşme-i cân ancak bu
Mevrid-i **(âr)(zû)-**yı teşne-lebân ancak bu (G.204-1)

Kelimenin kalıbını değiştirerek uzu heceleri kısa okumak; böylece kelimenin aslını ve alışılmış ahengini bozmak, kulağa hoş gelmediği, üstelik rahatsız ettiği için zihâf imâleye göre büyük yanlışlık sayılmıştır. Bu yüzden şâirler ellerinden

[51] Elimizdeki yazma nüsha görüntülerinde de ilk mısraın sonunda "كريم الشانك" şeklinde yazılan tamlama "كريم الشان" biçiminde yazılmış olsa vezin uyardı. Müstensih hatası olabilecek bir yanlış diye düşünüyoruz.

geldiğince bunu yapmamağa çalışmışlardır. Aruz uygulamasında iki türlü zihaf vardır: 1. Aslında uzun olan heceyi aruz kalıbına yerleştirebilmek için kısa okumak. Asıl zihâf budur. 2. İmâle-i memdûde yapılacak yerde yapmamak ve böylece kelimenin âhengini bozmak ve ölçünün akışını sekteye uğratmak. Bu tür zihâf daha sık görülür ve göz yumulan ve fazla büyük sayılmayan bir yanlışlık sayılır (İpekten 1994: 139-141). Cevrî Divanı’nda büyük sayılacak birinci tip kusuru, 83 farklı beyitte tespit ettik. Bu beyitlerden bazılarında zihaf iki kere işlenmiştir. Zihaflı beyitlerden bir kaçı şunlardır ki kısa okunması gereken heceler koyu biçimde yazılmıştır:

Bî-meded-kâ**rî**-i feyz-ı eser-i ebr-i recâ
Pür olur nahl ü ber-i kâm ile ol vâ**dî**-i şûr (K.15-18)

Söz temâm oldı ko lâfı nice bir ey Cevrî
Da’**vî**-i nükte-şinâsî vü me’ânî-dânî (K.21-54)

Nükte-i lafz-ı bedi’un ma’**nî**-i sihr-i beyân
Nazm-ı cân-bahşun kelâm-ı **Îsî**-i mu’ciz-makâl (Tb.4/III-3)

Nice âsûde olsun Cev**rî**-i âvâre âlemde
Mahabbet âfet ü dil âfet ü hüsn-i bütân âfet (G.10-5)

Cevher-i ışk ile hem-ren**gî**-i safvet dileyen
Dil-i pür-tâbını bî-sûz ü güdâz eylemesün (G.196-4)

Müjde ey efsürdegân-ı ser**dî**-i bâd-ı elem
Ger**mî**-i hurşîd-i câm-ı bâde muhkemdür yine (G.212-2)

Gâ**hî** kasr-ı dil-güşâdan eylesün seyr-i cirid
Gâ**hî** meydân içre olsun rahş ile çâbük-inân (T.12-8)

İmâle-i maksûr olarak bilinen ve kısa okunması gereken Türkçe hecelerin uzun okunması da aruz hatası sayılmakla beraber her zaman bu hataya göz yumulmuş, hatta bazı şairler tarafından beytin ahengini artırmak ve anlamını güçlendirmek için özellikle kullanılmıştır. Yine de bir beyitte çokça imale yapılması, kulağı tırmalayan ve beytin ahengini bozan bir görünüm arz etmektedir. Birçok divan şairi gibi Cevrî Divanı’nda çokça yapılan bu aruz kusuru için, fazlaca imale yapılmış beyitlerden, birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Koyu renkli olanlar uzatılarak okunması gereken yerlerdir:

An**ı** **bu** devle**te** lâyık görüp dâmâd idin**di** hem
Bu terkîm **i**le it**di** izz ü câh **u** kadri**ni** ber-ter (K.11-22)

Tâ ki dîvân-**ı** felek**de** hikmet-**i** Yezdân ile
Müşterî **ola** vezîr-**i** husrev-**i** seyyâregân (K.22-43)

Nâmu**nı** esnâ-yı evsâfunda eylerdüm beyân
Bu pesendî**de** sıfatlar**la** sa**na** ol**sa** bedel (K.33-12)

Vaktidür **bu** şevk i**le** **a**lup e**le** levh **u** kalem
Eylesem evsâf-**u-nı** levh-i hurşî**de** rakam (Tb.4/II-6)

Görüp **seni** dir i**se** Merhabâ **mü**bârek peyk
Ham ey**le** kaddüni **ya'ni** di Es'**se**lâmu aleyk (Tb.5/III-6)

N'o**la** minnet-keş-**i** peymâne-**i** nâz olma**sa** çeşmi
Dil-**i** âşık gi**bi** âlûde-**i** keyf-**i** hudâyîdür (G.61-2)

Salâ-**yı** ruhsat-**ı** ıyş **u** safâ**yı** istimâ itmem
Eger gûş-**ı** hilâl-**i** ıyd pür-güft **u** şinîd olsa (G.211-3)

Saâdet**le** bu kasr-**ı** dil-güşâ**ya** eyle**di** bünyâd
N'o**la** hem-pâye ol**sa** kadr i**le** taht-**ı** Süleymâna (T.6-2)

Bu makâ**mı** devlet **ü** iclâl i**le** teşrîf idüp
Eyle**di** feyz-**i** safâ-**yı** makdemiy**le** gül-sitân (T.12-2)

Himmet-**i** merdân gi**bi** lutf **u** atâ**sı** bî-garaz
Tâat-**ı** hâsân gi**bi** zühd **ü** salâ**hı** bî-riyâ (T.23-7)

Bu sebîl **ü** çeşme**yi** it**di** binâ
N'ola ol**sa** nâil-**i** ecr **ü** sevâb (T.25-3)

Cevrî Divanı'nda aruzla ilgili karşılaşılan bir diğer kusur ise vezin zorlaması sebebiyle kelimelerin aslının bozulmasıdır. Bu bozulma daha çok "ne ola", "ki anun", "ne idelüm" vb. ifadelerin "n'ola", "k'anun", "n'idelüm" şeklinde, bir vokalinin düşürülerek okunması biçiminde karşımıza çıkar. Bunun yanında çok görülen bir başka bozulma şekli ise "hatt", "saff", "dürr" vb. sonu şeddeli kelimelerin "hat", "saf", "dür" biçiminde şeddesiz okunmasıyla olur. Bu iki kelime bozulması şekli Divan'da sıkça karşımıza çıkar. Bu bozulma şekline birkaç örnek şunlardır:

Add eyleyecek yok **n'idelüm** sübhayı elde
Biz rind-i tehî-kîse-i peymâne be-destüz (Tb.1/I-3)

N'ola ber-bâd eylese akl u karâr u sabrı dil
Olmaz âsûde perîşân olmayınca **n'eylesün (**G.202-2)

Hâlik olmaz mevt ile mü'min budur kavl-i resûl
Belk'olur dâr-ı fenâdan nâkıl-i dâr-ı bekâ (T.23-17)

Âsûdedür **hat**ındaki diller ferâg ile

Gavga şikenc-i turra-i ham-der-hamındadur (G.35-3)

Saf-ı rezminde Rüstem bir tehî tir-keş sipâhîdür
Der-i cûdında Hâtem bir gedâ-yı bî-ser ü pâdur (K.30-34)

Sûret-i ahsen ile zâtı ferişte timsâl
Sîret-i eltaf ile hulkı **kerûbî**-temsîl (K.20-18)

Daha az görülen bir başka bozulma şekli ise vokal türemesi:

Hüsn-i hulkı rûy-ı rahm u şefkatün pirayesi
Lutf-ı tab'ı **kîmiyâ**-yı rıfk u hilmün cevheri (K.2-17)

ya da vokalin, konsonanta dönüşmesi biçimindedir:

İlâhî izzetün **hakkıyçün** ol hâkân-ı âlî-şân
Cihâna gevher-i zâtiyle virsün zîb ü unvânı (T.9-2)

Aruzda Arapça ve Farsça kelimelerde bir uzun heceyi, ya da sonu iki sessiz harfle veya "hemze" ile biten heceyi bir uzun bir kısa olmak üzere iki hece olarak okumak anlamına gelen imâle-i memdûd veya medd, aruzda kusur sayılmadığı gibi şairlerce çok kez ahengi arttırmak için özellikle yapılmıştır. Tersine bu hecelerde imâle yapılmadığı durumlarda zihaf yapılmış olur ve kusur sayılır (İpekten 1994: 134). Divan'dan böyle beyitlere birkaç örnek şunlardır:

Çeşmün ki gâhî kendüyi bî**mâr** gösterür
Sırr-ı rumûz-ı fitneden â**sâr** gösterür (G.26-1)

Erbâb-ı **hâl** kim dil-i bî**dâr** buldılar
Mestâne-i mahabbeti hüş-**yâr** buldılar (G.75-1)

Vasf-ı lebünde nâdire-per**dâz**dur sözüm
Nâ-süfte gevher-i sadef-i **râz**dur sözüm (G.169-1)

Felek âlî-cenâb u **baht** ser-keş **yâr** müstagnî
Tehî ceyb-i heves ol şâhid-i bâ**zâr** müstagnî (G.254-1)

1.6.2. Dil

XVII. yüzyıl, Türk edebiyatının hemen her dalında olduğu gibi şiirde de en gelişmiş yüzyıldır. Bu devir şairlerinin üslûbu genel olarak ince ve naziktir. Yabancı kelime ve uzun tamlamalar çok kullanılmıştır. Sözün güzelliği yanında anlamda derinlik ve hayallerde genişlik aranmıştır. Mübalağa, tezad ve telmih en çok kullanılan edebî sanatlardır. Tasavvuf, şairlerin çoğunun başlıca konusudur. Şairler şiirlerini kısaltmaya ve söylemek istediklerini kısa ve anlamca dolgun sözlerle anlatmaya özen göstermişlerdir (İpekten 1991: 60). Cevrî Divanı'nın da Arapça -

Farsça kökenli kelimeler ve uzun tamlamalarla dolu olduğunu söyleyebiliriz. İkili ve üçlü terkiplerle dolu olan Divan, dörtlü terkipler bakımından da bir hayli zengindir. Hatta bir tane beşli terkip mevcuttur. Divan'da tespit ettiğimiz dörtlü terkipler şunlardır:

K.2-6b	Tâb-ı hurşîd-i cemâl-i zü'l-celâl-i ekberi (beşli)
K.15-15a	Eser-i bûy-ı dil-âviz-i dem-i hulkından
K.15-18a	Bî-meded-kârî-i feyz-ı eser-i ebr-i recâ
K.15-19a	Cür'a-i câm-ı rahîk-ı kerem-i tab'ı ile
K.19-17a	Sâil-i feyz-i leb-i çeşme-i tab'ı kevser
K.21-7a	Matla-ı mihr-i zıyâ-güster-i rûz-ı fıtrat
K.21-10b	Mazhar-ı sırr-ı kemâl-i kerem-i rabbânî
K.29-2b	Neşr-i bûy-ı dem-i cân-perver-i rahmân eyler
K.29-5b	Terk-i fikr-i heves-i ravza-ı Rıdvân eyler
K.29-32a	Bezl-i ihsân-ı kef-i dest-i kerîmi her bâr
K.30-45a	Şemîm-i anber-âmîz-i buhûr-ı Meryem-i hulkı
K.30-64b	Medâr-ı şevk-ı ser-mestân-ı aşk-ı hâlet-efzâdur
K.31-7b	Güzîde-gevher-i kân-ı kemâl-i sun'-ı Hudâ
K.33-19a	Ders-i hâs-ı meclis-i işrâkiyân-ı hikmete
K.37-25a	Kelâmı gevher-i gûş-ı kabûl-i tab'-ı selîm
K.37-31b	Sipihri tâbi-i hükm-i cefâ-yı hasm-ı anîd
K.38-14a	Perverde-i hâs-ı harem-i Husrev-i âlem
K.39-12a	Âlim-i nükte-i ser-beste-i esrâr-ı umûr
K.39-12b	Nâzım-ı gevher-i pür-mâye-i silk-i tedbîr
K.39-14b	Pâs-bân-ı harem-i pâdışeh-i çarh-ı serîr
K.51-3b	Rûh-ı dem-i feyz-ı cân-ı hikmet
K.51-17b	Hızr-ı reh-i ayn-ı cân-ı hikmet
K.55-2a	Hâk-i pâk-i reh-i merdân-ı Hudâdan nâ-gâh
K.79-11a	Olursan tâlib-i kesb-i kemâl-i nefs-i insânî
K.79-21a	Zebânum âb-ı rûy-ı tab'-ı seyf-i Esferengîdür
Tb.1/I-7b	Mehcûr-ı safâ-yı tarab-ı bezm-i Elestüz
Tb.1/IX-1b	Ser-germ-i hevâ-yı çemen-i hurrem-i ışkam
Tb.1/IX-8a	Hallâl-i rumûz-ı heber-i müşkil-i aklam
Tb.1/X-1a	Akl âb-ı ruh-ı cevher-i âyîne-i sûret
Tb.3/III-8b	Kim neşve-i pür-şevk-i mey-i nâb-ı mahabbet
Tb.5/VI-1b	Yegâne vâris-i ilm-i vasiyy-i mazhar-ı kül
G.17-5a	Te'sîr-i tef-i âteş-i cân-sûz-ı hevâdur
G.29-3b	Nesîm-i müjde-i devr-i tarab-fezâ-yı bahâr
G.53-2a	Âguşte-i dürd-i hum-ı mey-hâne-i ışkuz
G.72-4b	Lezzet-i sahbâ-yı zevk-ı dehr-i fânî böyledür
G.95-4b	Ser-çeşme-i feyz-i sühan-ı hikmet-i ışkuz
G.95-6b	Hem âb-ı ruh-ı cevher-i mâhiyyet-i ışkuz
G.108-3b	Perverde-i feyz-i nazar-ı çeşm-i basîrüz
G.109-3a	Ser-dâde-i hükm-i nigeh-i çeşm-i bütânuz
G.125-4a	Nice bir hasret-i rûy-i gül-i bâg-ı ümîd
G.125-4b	Nice bir zahm-ı ser-i nîş-ter-i hâr-ı heves
G.217-2a	Biz ki ser-mest-i dem-i zemzeme-i âh-ı dilüz
G.244-3a	Ol hâk-i reh-i vâdî-i ma'nâ-yı dilem kim
T.63-2a	Ser-â-pâ şerh-i remz-i nükte-i ma'nâ-yı Kur'ândur

T.63-10a	O keşşâf-ı rumûz-ı müşkilât-ı râz-ı ma'nî kim
T.63-15a	Bu feyz-i neşve-i sahbâ-yı ilhâm-ı ilâhîdür
T.63-16a	Bu şevk-ı cezbe-i envâr-ı ışk-ı lâ-yezâlîdür
T.63-22b	Beyân-ı müşkilât-ı fenn-i i'câz-ı belâgatdür

Üçlü terkipleri de, dörtlü terkipler gibi tek tek tespit etmemize rağmen, sayı olarak çok fazla yer tuttukları için şu birkaç örneği vermekle yetineceğiz:

K.3-8b	Çîn-i ebrû-yı ictinâb-ı dilem
K.7-32a	Safâ-yı âyine-i âfitâb-ı bahtundan
K.10-5b	Ma'den-i feyz-ı lutf-ı Yezdândur
K.11-6a	O yektâ gevher-i gencîne-i lutf-ı ilâhî kim
K.12-18a	Ne şeh bir husrev-i Cem-câh-ı mülk-i ma'deletdür
K.13-6a	O hakan-ı muazzâm nûr-ı çeşm-i Âl-i Osmân kim
K.15-15a	Eser-i bûy-ı dil-âviz-i dem-i hulkından
K.22-14b	Pertev-i envâr-ı hurşîd-i zekâvet dûdmân
K.29-9b	Kesb-i ser-mâye-i hâsıyyet-i nîsân eyler
K.34-14b	Zamîme-i sühan-ı vasf-ı kadr ü şânıdur
K.53-18b	Kufl-ı gencîne-i esrâr-ı ilâhî ola bâz
K.79-2b	Sevâdından haber-dâr-ı nukûş-ı levh-i imkân ol
Tb.1/VI-3a	Olmış kimisi mest-i mey-i ışk-ı mecâzî
Tb.1/X-1b	Işk âfet-i endişe-i akl-ı hükemâdur
Tb.3/I-2b	Biz tâlib-i esrâr-ı hudâvend-i kadîmüz
Tb.4/I-3b	Açdı çeşmün huftegân-ı sâye-i baht-ı siyâh
G.12-1b	Dildür sebeb-i şöhret-i üstâd-ı mahabbet
G.25-4b	Mahrem-i halvet-geh-i râz-ı nihânı nâz olur
G.33-2b	Hûn-ı eşküm bâde-i câm-ı hilâl-i îd olur
G.110-5a	Cevrî gibi üftâde-i hâk-i reh-i ışkuz
G.161-1b	Ârâyiş-i nukûş-ı sanem-hâne-i ezel
G.244-4a	Ol sâlik-i ser-menzil-i nâ-kâmî-i ışkam
T.2-14b	Zînet-i dîbâce-i şeh-nâme-i feth u zafer
T.15-18a	Kalb-i pâk-i pâdişâh-ı âlemi tefrîh içün
T.63-17b	Bu şevkun feyzi hestî-i sûz-ı erbâb-ı hakîkatdür
T.64-10b	Güzîn-i zümre-i eshâb-ı imlâ
Ts.7/I-1	Ne mir'ât-ı dil-i ebnâ-yı âlemde safâ gördüm

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Cevrî Divanı'nda sade Türkçe ile söylenmiş beyitlere tesadüf etmek neredeyse imkânsızdır.

Pîr itdi beni cevr ile ol tâze güzeller
Bükdi belimi başlayalı nâza güzeller (G.81-1)

beyti gibi nisbeten sade söyleyişlerin sayısı da çok fazla değildir. Beyit ve mısralarda sadece fiilin Türkçe olduğu sıklıkla görülen bir durumdur.

Bahâr-ı nüktesi Cevrînün oldı rûh-efzâ
Nesîm-i nutkını Îsî-dem eyledi nevrûz (G.124-5)

Ola mişkât-ı tahiyyâtında mısbâh-ı salât
Tâ sabâh-ı haşra dek reşk-i çerâg-ı hâverî (K.2-30)

Türkçe, bazen sadece bir ek fiil ile beyitte yer alır:

Kasr-ı bâlâ-yı hakîkat ki ukûl-i aşere
Gurfe-i esfel-i kem-pâyesinün süllemidür (K.1-12)

Bâ-husûs ol güzîde şeh-zâde
Ki şeref-bahş-ı mülk-i imkândur (K.10-14)

Sümûm-ı âhum ile âb-ı telh-ı eşkümden
Zemîn-i sîne-i dil şûre-zâr-ı hasretdür (G.31-2)

Bazen Türkçe kökenli kelimelerin hiç yer almadığı beyitlere de rastlanır:

Hüsn-i hulkı rûy-ı rahm u şefkatün pirayesi
Lutf-ı tab'ı kîmiyâ-yı rıfk u hilmün cevheri (K.2-17)

Ey felek mertebe düstûr-ı memâlik-pîrâ
Sadr u dîn-dâr u kerem-pîşe müşîr-i efham (K.16-11)

"Sehencel[52]", "tapîde[53]", "tefsende[54]" gibi kelimeler; "çâk-rîz[55]", "hasm-endâz[56]", "himmet-âbâd[57]", "ma'delet-âmûz[58]", "nahvet-penâh[59]" gibi birleşik ifadeler, şairin şiirde yeni anlamlar ve söyleyişler yakalama gayretinin bir neticesidir. Birkaç örneğini yukarıda verdiğimiz Farsça mazi ve emir gövdeleriyle yapılan çok sayıda birleşik kelimeyle, yeni anlam ve söyleyişlere ulaşılmaya çalışıldığını görüyoruz.

Cevrî'de dikkati çeken bir başka husus ise şiir dilinde ahenge verdiği önemdir. Daha önce vezin konusunda değindiğimiz üzere, şiirde ahengi hızlandırıcı bir unsur olarak açık hecesi fazla olan vezinleri tercih noktasında, ortalamanın üzerinde bir seçimde bulunduğunu gördüğümüz şairin, ritmi sağlayıcı söz sanatlarını da şiirinde sıkça kullandığını görüyoruz. Şu beyit, hem vezin hem de revi bakımından sağladığı uyumla güzel bir tarsi örneğidir:

Hem gül-âb-ı lutf-ı nüzhetle muhammer tıyneti
Hem fürûg-ı hüsn-i behcetle münevver peykeri (K.2-14)

---

[52] K.23-13, bu kelimenin aslı "secencel"dir.
[53] G. 230-2.
[54] K.6-28.
[55] K.3-30; G.232-4.
[56] K.5-20.
[57] T.30-5.
[58] K.21-16.
[59] G.107-2.

1.6.2.1. Atasözleri, Vecizeler ve Deyimler

Divan'da, şiir dilinin getirdiği zorluklar ve şairin sanatlı söyleme gayreti içerisinde yabancı kökenli kelimeleri sık biçimde kullanması, atasözü veya atasözü sayılabilecek sözlerin tespitini zorlaştırmıştır. Bu sebepten atasözü olarak tesbitlerimiz sınırlıdır. Aşağıdaki verdiğimiz örnekleri de "dimişler", "dirler", "meseldür bu" gibi ifadelerden yola çıkarak atasözü mahiyetinde değerlendirmekle beraber, atasözü olduklarını iddia edemeyiz. Bunlar için "kelâm-ı kibâr" türünden ifadeler denilebilir.

Her ne denlü olsa güllerle gülistân hande-rû
Eylemez ârif gül-i sûrî safâsın ârzû
Ehl-i dil olmaz na'îm-i reng ü bûdan hisse-cû
Gâhi ammâ lutf-ı cüz'îden olunsa güft ü gû
***Ârife bir gül yeter** dirler meseldür gerçi bû*
Bulmadum ben o güli gezdüm bu bâgı sû-be-sû (Ts.5/I)

Bu mahalde fi'l-i hak senden zuhûr itdi belî
Âdet-i hakdur dimişler âdeme ehl-i yakîn (T.43-2)

Yazup oldum bu nüshaya mâlik
Sa'y ile menzile irür sâlik (T.1-20)

Ceng ile Bagdâd alınmaz dirler iken âkıbet
Zarb ile feth eyledi şâhenşeh-i Rüstem-nijâd (T.7-8)

Divan'da deyim niteliği taşıyan kalıplaşmış sözcük topluluğu veya tümcelerden tespit ettiklerimiz şunlardır:

Ağzından düşmemek (Th.4/V-5)
Aklını almak (Tb.2/III-5)
Aklı yetmek (K.56-3)
Âlem (dünya) yıkılmak (G.35-2)
Allah'ı seversen (Allah aşkına) (Tb.2/III-3)
Aman aman (K.7-16)
Aradan çıkmak (G.38-5)
Arkadaş geçinmek (Tb.1/IX-5)
Aşk ile can oynatmak (Tb.1/VIII-7)
Aşk olsun (Th.7/IV-5)
Ayağa kaldırmak (K.6-4)
Ayağı düz basmak (K.6-6)
Ayağına düşmek (Tb.3/IV-10; G.8-4)
Ayak basmak (Tb.3/I-5)
Ayak öpmek (K.6-5)
Baş eğmek (Tb.1/IX-3; G.7-1; G.122-3; G.241-1)
Başa çıkmak (G.210-1)
Başına çalmak (Tb.1/VIII-2)
Başına dünyayı dar etmek (K.15-24)
Başına dünya yıkılmak (Tb.1/VIII-8)
Başına gün doğmak (Tb.4/I-3)
Baş koymak (Tb.6/VII-6; G.237-3)
Belini bükmek (G.81-1)
Bin can ile (K.52-8; G.166-2)
Bir ağız olmak (G.201-3)
Bir iki (Tb.6/VI-1)
Can atmak (G.83-3)
Canına yetmek (Th.2/IV-1)
Can ile sevmek (Tb.2/II-6)
Can vermek (G.150-5; G.157-5; G.188-4)
Ciğerini kan eylemek (K.29-10)
Dem vurmak (G.151-4; G.193-1)
Dert ve mihmet çekmek (Th.5/V-1)

Devlet (rahat) yüzü görmemek (G.249-5)
Dünyadan göçmek (T.38-1)
El çekmek (K.33-6; G.33-5; G.191-1; G.229-5; Th.4/II-4; Ts.6/MB(5))
El sunmak (K.5-7; K.5-33; G.16-3; G.75-2; G.92-5)
Elden gelmek (K.55-18)
Ele almak (K.39-31; G.267-4; T.50-16)
Ele girmek (G.99-1; G.99-2; G.99-3; G.99-4; G.99-5; G.269-2)
El vermek (Tb.2/V-5; Th.7/I-2)
El sunmak (G.258-1)
Fitne salmak (G.74-4)
Gam (elem) çekmek (K.27-12; K.34-35; G.15-5; G.158-3)
Gam yemek (Tb.2/IV-4; T.43-5; Ts.4/I-2)
Göğüs (sine) germek (G.11-4; G.78-2)
Gönlü çekmek (K.30-54)
Gönül açmak (G.124-4)
Gönül almak (K.26-8)
Gönül bağlamak (G.98-2)
Göz açmak (Tb.1/II-2; Tb.4/I-3; Tb.6/II-3)
Göz açtırmamak (K.5-39)
Göz ucu (Th.7/IV-1)
Gözünde (nazarında) olmamak (G.244-1)
Gözü açılmamak (G.4-4)
Gözü tutmak (Ts.2/MB)
Günden güne (K.38-35)
Günün günden yeg olsun (K.48-13)
Gün yüzü görmemek (G.259-3)
Haber almak (Tb.3/III-11)
Hak ile yeksan etmek (olmak) (G.65-1; G.235-1)
Hakkından gelmek (K.24-24)
Hasret çekmek (G.145-3; G.242-1)
Hiçe saymamak (G.111-3)
İmana getirmek (G.179-4)
Kaleme gelme(me)k (K.54-6; G.5-1)
Kan ağlamak (G.221-3)
Kan dökmek (G.19-1)
Kan eylemek (K.4-38)
Kan içmek (G.185-2)
Karşı durmak (K.9-5; G.219-3)
Karşı gelmek (G.43-1)
Kendinden geçmek (G.137-5)
Kendini bilmek (G.154-1)
Kıyamet kopmak (Tb.1/VIII-8; G.235-2)
Kulak çekmek (T.14-3)
Kuvvet getirmek (K.6-4)
Lisana gelmek (dile gelmek) (K.34-27)
Mihnet çektirmek (G.182-5)
Münasip düşmek (K.54-11)
Ne söz! (K.34-14)
Ne yeller esti (Hangi rüzgâr attı) (Tb.5/IV-2)
Nûr-ı dîde (K.43-10)
Nutka gelmek (K.79-17)
Rast gelmek (Tb.6/VI-7)
Sağa sola bakmak (G.251-2)
Sağ ol var ol (Tb.2/V-6)
Selam vermek (Tb.6/VI-8)
Sevdaya düşmek (Tb.1/IV-3; G.98-2)

Söz açmak (G.58-4; G.129-5)
Söz geçmemek (G.247-5)
Su gibi akmak (G.167-4)
Su gibi saçmak (T.111-6)
Şehadet şerbeti içmek (T.77-1)
Tuzağa düşürmek (Tb.1/IV-7)
Ümit kesmek (G.219-4)
Üzerine titremek (K.10-22)
Vebali boynuna salmak (K.36-23)
Yer eylemek, etmek (G.219-1; Th.2/III-2)
Yerine getirmek (T.19-7)
Yok pahasına (T.2-7)
Yok yere (Tb.6/IV-9; G.88-5)
Yol bulmak (K.3-8; K.38-36)
Yoldan kalmak (Tb.3/VII-1)
Yol yanılmak (K.7-26; Tb.1/XIII-4)
Yolu düşmek (Tb.5/II-3)
Yolu düşürmek (Tb.1/IV-1)
Yolu uğramak (K.29-11)
Yüz döndürmek (Tb.1/V-8)
Yüz göstermek (K.53-15)
Yüz sürmek (K.5-39; K.6-3; K.7-38; K.16-18; Tb.4/II-4; Tb.4/V-2; G.173-1; G.238-1; T.3-9)
Yüz tutmak (Th.4/II-5)

Cevrî Divanı'nda toplumsal veya şahsi bir fikrin kısa, özlü ve etkili biçimde dile getirildiği "vecize" olarak değerlendirebileceğimiz ifadelere, şunları örnek olarak gösterebiliriz:

İnsân ki bu irfânı eger itmeye tahsîl
Dânişle Felâtûn-ı zamân olsa da hardur (Tb.1/XII-7)

Hîç göstermedün ehl-i dile rûy-ı vefâ
Sende yokdur gibi ey gonce-i ter bûy-ı vefâ (Tb.2/I-6)

Câhil sözini dinlemezüz ilmî de olsa
Bâzâr-ı hakâyıkda anun sûdı zarardur (Tb.1/XII-3)

Âkıl sözi matbû u pesendîde güherdür
Ammâ dil-i ârifde olan özge haberdür (Tb.1/XII-1)

Çarha baş eğmek ise rütbe-i ulyâya sebeb
Ya nedür secde-i mihrâb-ı temennâya sebeb (G.7-1)

Nâ-murâd ol feleki bildün ise ey Cevrî
Ne belâ ârife kayd-ı ser ü sâmân-ı ümîd (G.22-5)

Rüsvâ-yı harâbât melâmetden utanmaz
Bir yerde ki sâgar çekilür âr çekilmez (G.92-3)

Lezzet-i dünyâyı bilmez ışk ile hayrân olan
Anı dehrün mâil-i zevk u safâsıdur bilen (G.198-3)

Cânı âşık vasl-ı cânân olmayınca n'eylesün
Zevkı âdem sînede cân olmayınca n'eylesün (G.202-1)

Çarha baş egmem eger pây-gehüm zillet ise
Bahta yalvarmam eger vâsıta-i izzet ise (G.241-1)

İ'tibâr eyler isem şöhrete güm-nâm olayın
Merdüm-i bî-hünere şân viren şöhret ise (G.241-4)

Nâzır-ı hâl-i âkıbet seyrine eylemez heves
Olsa ne denlü sebz ü ter bâg u bahâr-ı ârzû (G.206-3)

Dil râm degül sabra cân hod doyamaz cebre
Ol derd ile sad pâre bu hicr ile pür-yâre (G.247-2)

1.6.3. Cevrî Divanı'nın Kelime İstatistiği

Bu bölümde Cevrî Divanı'nın kelime dağarcığı üzerine bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, divanda geçen kelimelerin kullanım sayıları ile ilgili tablolar hazırlanmış ve gösterilmiştir.

Aşağıda yer alan bölüm, Walter G. Andrews'in **Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı** adlı eserinin "Kelime Seçimi: Şiirin Sözdağarı" adlı bölümünden yaralanarak hazırlanmıştır (Andrews 2000: 61-67). Örnek alınan bu şablon, divan şiiri üzerine istatistikî bir çalışma olarak her ne kadar yetersiz bir çerçeve çizmiş olsa da genişlemeye müsait olması, esnekliğinin fazlalığı ve bu anlamda bilimsel olarak hazırlanmış tek örnek olması açısından dikkate değerdir. Biz de, büyük oranda, ortaya konmuş bu şablona sadık kamaya çalıştık[60]. Fakat ekleme ve çıkarmalar yapmak durumunda kaldığımız yerler de oldu. Özellikle "İslâm" başlığını taşıyan bölümü neredeyse yeniden kurduk. Yetersizliğini baştan vurguladığımız bu çalışma ile aynı yoldan gitme sebebimiz ise yapılmış bir çalışmayla, kendi çalışmamız arasında mukayese yapma imkânını kaybetmemektir. Zira çok farklı şablonlar ortaya koymak ve farklı başlıklar altında farklı unsurları dikkate almak her zaman mümkündür. Fakat elde edilen sonuçları karşılaştırma zeminini kaybettikten sonra bu tarzda yapılan değerlendirmelerin her biri, bir bilgi yığını olmaktan öte anlam taşımayacaktır.

Cevrî Divanı'nda sözlük kısmında tespit ettiğimiz kadarı ile 5500 civarı kelime kullanılmıştır[61]. W. G. Andrews'in şablonunu Cevrî Divanı'na uyguladığımızda, 5500 kelimenin 933'ünün bu uygulamada yer aldığı görülmüştür.

Şablona göre 1. Kişi, 2. Aşk, 3. Evren, 4. Acı, 5. Bahçe, 6. Otorite, 7. Dünya, 8. Zaman, 9. Meclis, 10. Tasavvuf, 11. İslâm başlıkları altında sınıflandırılan kelimeler ve kullanım sıklığı şöyledir:

---

[60] Andrews, örnek olarak kullandığımız şablonun hazırlanışı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *Bu çalışma için Figanî Divanı'ndaki dizini ve Taşlıcalı Yahya Bey (öl. 1582) Divanı'ndaki elli iki gazellik bir örneklem kullanılarak, o şiirler için temel sözdağarıyla ilgili bir "temel dizin" hazırlanmıştır. Daha sonra, kelimeler örneklem içinde hangi sıklıkla geçtiklerine bakılarak ayrılmış ve sıralanmıştır* (Andrews 2000: 55-56).

[61] Çalışmamızın sözlük kısmını hazırlarken daha önce de belirttiğimiz üzere fiilleri almadık; edatların büyük kısmı da sözlüğe girmedi. Bununla beraber özel adlar ve ayet ve hadislerden iktibaslar da Divan'da geçtiği şekli ile sözlüğe girdi. Bütün bunların toplamında sözlükte 5700'e çok yakın sayıda farklı başlık oluştu. Bunlardan özel adları ve iktibasları çıkarttığımızda en kötümser tahminle 5500 kelimeden söz edebiliriz ki bunlara yine fiiller dâhil değildir.

1. KİŞİ
(İnsan Bedeni)

A. Yüz ve Yanak

1. ârız	5
2. çehre	12
3. dîdâr	12
4. izâr	5
5. likâ	3
6. peyker	5
7. rû (rûy)	33
8. rûh	31
9. ruh-sâr	20
10. sûret	66
11. vech	37
12. yüz	25
Toplam	: 254

B. Göz

1. ayn	39
2. çeşm	214
3. dîde	34
4. gamze	184
5. nigâh	102
Toplam	: 573

C. Baş

1. baş	24
2. ser	53
3. kelle	1
Toplam	: 78

Ç. Beden

1. boy	1
2. kadd	24
3. kâmet	13
4. cism	30
5. vücûd	71
Toplam	: 129

D. Yüz Hatları

1. ebrû	9
2. kaş	1
3. hatt	68
4. hâl	24
5. ağız	2
6. dehân	33
7. fem	3
8. leb	90
9. la'l	24
10. müje	7
11. müjgân	13
12. gûş	63
13. kulak	1
14. zebân	49
15. gabgab	1
16. zekan	2
17. zeneh-dân	1
18. cebîn	5
Toplam	: 396

E. El

1. dest	84
2. el	61
Toplam	: 145

F. Gönül

1. gönül	51
2. dil	808
3. derûn	60
4. kalb	44
5. sîne	47
6. zamîr	21
Toplam	: 1031

G. Saç

1. zülf	107
2. mû(y)	2
3. kâkül	10
4. gîsû	1
5. turrâ	36
6. hâm	16
7. halka	17
8. çenber	2
9. çîn	11
Toplam	: 202

H. Ayak

1. ayak	8
2. kadem	15
3. pâ(y)	29
Toplam	: 52

I. Ruh

1. can	219
2. tab'	164
3. ruh	63
4. nefs	14
Toplam	: 460

İ. Diğer

1. ten	12
2. bağır	2
3. ciğer	13
4. bel	1
5. miyân	7
6. dendân	1
7. boyun	2
Toplam	: 38

2. AŞK

A. Aşk

1. ışk	272
2. mihr	61
3. şevk	63
4. mahabbet	117
5. hevâ	68
6. heves	65
7. meyl	22
Toplam	: 668

B. Âşık

1. âşık	95
2. uşşâk	43
3. divâne	18
4. M/mecnûn	17
5. Kays	3
6. Ferhâd	5
7. Vâmık	2
Toplam	: 183

C. Mâşûk

1. yâr	84
2. dilber	48
3. dildâr	7
4. dilrübâ	7
5. dost	4
6. cânân	13
7. nigâr	4
8. sanem	4
9. perî	7
10. habîb	1
11. yârân	6
12. mahbûb	3
13. sâkî	20
14. arûs	3
15. Yûsuf	16
16. Leylâ	1
Toplam	: 228

Ç. Rakip

1. rakîb	5
2. ağyâr	9
3. adû	10
4. adâ	13
5. düşmân	19
6. gayr(ı)	26
7. hased	4
8. hâsid	2
9. zâhid	11
Toplam	: 99

D. Güzellik

1. hüsn	87
2. cemâl	29
3. hûb	11
4. güzel	16
5. ân	5
6. melâhat	4
Toplam	: 152

E. Sevgilinin Tavrı
(Olumlu)

1. hoş	11
2. vefa	26
3. lutf	226
4. rahm	7
5. merhamet	5
6. himmet	123
7. naz	134
8. nâzik	6
9. cilve	1
10. şîve	22
11. işve	31
12. ihsân	52
Toplam	: 644

F. Âşığın Hali
(Olumlu)

1. şâd	22
2. zevk	69
3. ümîd	84
4. safâ	155
5. sürûr	6
6. neşât	13
7. keyf	13
8. neşve	35
Toplam	: 397

3. EVREN

A. Gök

1. çarh	62
2. felek	147
3. gerdûn	24
4. sipihr	25
5. gök	4
6. âsumân	61
7. eflâk	10
8. gerdân	6
9. semâ	5
Toplam	: 197

B. Gök Cisimleri

1. mâh (meh)	74
2. bedr	3
3. kamer	5
4. hilâl	13
5. güneş	1
6. mihr	61
7. şems	3
8. âfitâb	58
9. hurşîd	76
10. gün	60
11. neyyir	5
12. kevkeb	23
13. kevâkib	5
14. necm	3
15. encüm	2
16. nücûm	5
17. ahter	19
18. ahterân	4
19. sitâre	2
20. merrîh	1
21. utârid	4
22. müşterî	7
23. bercîs	6
24. zühâl	14
25. zühre	2
26. nâhid	5
27. ferkadân	1
28. keh-keşân	4
29. sühâ	2
30. süreyyâ	2
Toplam	: 470

C. Devrân

1. devr	82
2. dehr	49
3. kazâ	55
4. devrân	24
5. baht	61
6. zamân	65
7. zamâne	21
8. rûzgâr	36
9. tali’	17
10. kısmet	3
11. ikbâl	51
12. devlet	151
13. kader	16
Toplam	: 631

Ç. Işık

1. nûr	52
2. envâr	16
3. münîr	6
4. münevver	7
5. tenvîr	2
6. fürûğ	9
7. pertev	22
8. şu’le	24
9. ziyâ	15
10. şem’	26
11. çerağ	19
Toplam	: 198

4. ACI

A. Keder

1. gam	124
2. hasret	28
3. sevda	28
4. elem	13
5. gussa	4
6. hicrân	8
7. hüsrân	1
8. ızdırâb	2
9. âlâm	6
Toplam	: 224

B. İç Çekme

1. âh	59
2. figân	3
3. zâr	30
4. nâle	21
5. feryâd	4
6. şikâyet	9
7. şekvâ	6
Toplam	: 132

C. Ağlama

1. yaş	2

2. eşk	19
3. girye	7
4. giryân	5
5. sirişk	2
Toplam	: 35

Ç. Dert

1. belâ	59
2. derd	48
3. cefâ	28
4. cevr	14
5. mihnet	17
6. fitne	95
7. sitem	19
8. âfet	30
9. zahmet	1
10. ta'n	9
11. melâmet	6
12. zulm	4
13. gadr	1
Toplam	: 331

D. Âşığın Hali
(Olumsuz)

1. güm	2
2. bîçâre	11
3. yalnız	3
4. mübtelâ	12
5. virân(e)	13
6. zerd	6
7. dîvâne	18
8. sûz(ân)	27
9. hayran	32
10. nâtüvân	3
11. pâmâl(ân)	12
12. perîşân	28
13. harâb	15
14. hasta	9
15. şeydâ	10
16. mecnûn	17
17. üftâde	7
18. fütâde	1
19. zâif	4
20. nâ-ümîd	3
21. helâk	4
22. ye's	4
23. giriftâr	21
24. ibtilâ	1
25. âciz(ân)	9
26. fütûr	4
27. nizâr	4
28. zebûn	4
29. mecrûh	7
30. sûz u güdâz	6
Toplam	: 296

E. Yara

1. kan	12
2. hûn	38
3. zahm	25
4. figâr	2
5. efgâr	1
6. rîş	3
7. yâre	6
Toplam	: 87

F. Yanma

1. âteş	41
2. nâr	10
3. şerâr	4
4. dûd	2
5. dâğ	46
6. sûz	17
7. sûziş	4
Toplam	: 124

5. BAHÇE

A. Bitkiler, Çiçekler, Ağaçlar

1. gül	129
2. lâle	20
3. verd	1
4. cevz	1
5. nahl	20
6. nihâl	11
7. serv	13
8. ûd	3
9. ezhâr	14
10. şükûfe	2
11. gonca	39
12. hâr	20
13. nesteren	1
14. nergis	8
15. sünbül	14
16. reyhân	3
17. ya(semen)	4
18. berg	13
19. varak	2
20. evrâk	2
21. şecer	5
22. sidre	6
23. tûbâ	9
Toplam	: 340

B. Bahçe

1. bağ	68
2. bağçe	2
3. çemen	19
4. çemenistân	3
5. çemenzâr	3
6. gülşen	58
7. gülzâr	43
8. gülistân	27
9. hârzâr	4
10. hâristân	2
11. lâlezâr	2
12. lâlesitân	1
13. sahn	14
14. sebzezâr	4
15. şükûfezâr	1
16. şâhsâr	1
17. bîşe	1
18. ravzâ	6
19. büstân	1
20. cennet	30
21. cinân	16
22. riyâz	5
Toplam	: 311

C. Kuşlar

1. mürg(ân)	13
2. tâ'ir	1
3. tuyûr	2
4. bülbül	44
5. hezâr	14
6. andelîb	3
7. cuğd	1
8. kebk	5
9. nesr	1
10. şâhin	1
11. şahbâz	7
12. tâvus	3
13. tezerv	1
14. tûtî	12
15. usfûr	1
16. zâğ	2
17. hümâ	14
18. anka	4
19. bâl	8

20. per	14
Toplam	: 151

Ç. Dört Ayaklı Hayvanlar

1. At	1
2. esb	4
3. hayl	5
4. rahş	5
5. semend	1
6. âhû	4
7. bere	3
8. cemmâze	1
9. gâv	1
10. gazâl	1
11. gürg	1
12. har	6
13. mîş	2
14. şîr(ân)	10
Toplam	: 45

D. Diğer Hayvanlar

1. bukalemun	1
2. ejder	2
3. mâhî	1
4. mâr	3
5. meges	2
6. mûr	6
7. pervâne	10
8. semender	1
Toplam	: 26

E. Su

1. su	10
2. âb	63
3. bahr	52
4. deryâ	37
5. yemm	18
6. ummân	2
7. seyl	6
8. mevc	5
9. cû(y)	12
10. cûybâr	11
11. cûy-i revân	1
12. kulzüm	2
13. katre	15
14. habâb	2
15. çeşme	43
16. selsebil	13
17. mâ	1
Toplam	: 293

F. Hava, Mevsim

1. hava	68
2. bahâr	56
3. fasl	11
4. mevsîm	11
5. hengâm	5
6. sayf	1
7. tâbistân	1
8. hazân	13
9. harîf	1
10. pâyiz	1
11. kış	1
12. şitâ	5
13. sermâ	1
14. zemistân	1
15. ebr	10
16. sehâb	9
17. bârân	6
18. jâle	5
19. sâye	37
20. zıll	10
Toplam	: 253

G. Rüzgâr

1. rüzgâr	36
2. sabâ	19
3. nesîm	54
4. bâd	35
5. sarsar	6
6. yel	2
Toplam	: 152

6. OTORİTE

A. Hükümdar

1. şah (şeh)	51
2. şehinşah(ân)	86
3. şehriyâr(î)	2
4. sultan	75
5. padişâh(ân)	63
6. padişâhî	6
7. han	37
8. hakan(î)	11
9. hod-kâr	1
10. hünkâr	1
11. hüsrev(ân)	43
Toplam	: 376

B. Kul

1. kul	4
2. bende(gân)	29
3. esîr	19
4. çâker	1
5. gulâm	3
6. abd	6
7. berde	1
Toplam	: 63

C. Devlet, Yönetim

1. devlet	151
2. mülk	65
3. kadr	67
4. şan	41
5. âli	48
6. bülend	29
7. şeref	73
8. izz(et)	55
9. muallâ	27
10. rif'at	13
11. ulüvv	9
12. vâlâ	32
13. yüce	1
14. fermân	20
15. berât	3
16. menşûr	9
17. dîvân	24
18. sadr	70
Toplam	: 737

Ç. Diğer Otoriteler

1. beğ	1
2. paşa	1
3. şehzâde	14
4. vezîr[62]	43
5. düstûr	20
6. emîr	3
7. mîr	6
8. pîşvâ	2
9. re'îs	2
10. ser-kelle	2
11. server(ân)	5
12. üstâd	40
Toplam	: 139

D. Otorite Simgeleri

1. saray	20

[62] Veziriazam ve vezaret kelimeleri de sayıya dâhildir.

2. âsitân	15
3. dergâh	32
4. südde	1
5. taht	22
6. serîr	12
7. tâc	11
8. efser	12
9. dihîm	1
10. iklîl	2
11. alem	13
12. livâ	5
13. râyet	7
14. tuğra	10
Toplam	: 163

E. Hükümdarın Tavrı

1. cefâ	28
2. cevr	14
3. sitem	19
4. zulm	4
5. lutf	226
6. rahm	7
7. himmet	123
8. adalet (adl)	54
9. dâd	15
10. insâf	10
11. ma'delet	11
12. ihsân	52
13. kerem	101
Toplam	: 664

7. DÜNYA

A. Dünya

1. dünyâ	121
2. cihân	192
3. âlem	236
4. arz	1
5. yer	38
6. yeryüzü	2
7. dehr	49
8. arsa	4
Toplam	: 643

B. İnsanlar

1. âdem	45
2. insan	13
3. merdüm	9
4. beşer	18
5. halk	52
6. ins	7
7. merd(üm)	23
8. nâs	3
9. zât	45
10. şahs	3
11. cemiyet	5
12. cumhûr	1
13. ehâli	3
Toplam	: 227

C. Toprak

1. hâk	81
2. gubâr	20
3. seng	5
4. hacer	2
5. berr	14
6. gerd	20
7. türâb	5
8. kum	1
Toplam	: 148

Ç. Coğrafya63

1. kûh	5
2. cebel	1
3. kûh-sâr	6
4. Kaf	2
5. Tûr	4
6. diyâr	7
7. Mısır	6
8. Rûm	10
9. Çîn	11
10. Hind	1
11. Kerbelâ	1
12. Huten	5
13. il	2
14. kal'a	6
15. şehir	17
16. vâdî	34
17. deşt	15
18. sahra	5
19. bâdiye	2
20. beyâbân	2
Toplam	: 142

[63] Bu bölüme aldığımız Kaf, Tûr, Mısır, Huten vb. yer adları divan şiirinin genelinde kullanılan adlardır. Bunların haricinde de Divan'da yer adları geçer. Bkz. 4.3. Ülkeler, Bölgeler, Şehirler.

D. Hayat, Ölüm

1. ömr	66
2. hayat	12
3. ayş	16
4. zindegânî	2
5. zindegî	1
6. kefen	1
7. merkad	1
8. türbe	5
9. fâni	8
10. fevt	5
11. merg	2
12. mevt	1
13. vefât	1
14. fenâ	32
Toplam	: 153

E. İş, Ticâret

1. bâr	25
2. mal	26
3. nakd	29
4. bâzâr	19
5. iş	3
6. kâr	45
7. meta'	13
8. kâlâ	8
9. dinâr	2
10. dir(h)em	5
11. emvâl	2
12. fâiz	2
13. guruş	1
Toplam	: 170

F. Zenginlik, Süs

1. gınâ	15
2. bay	1
3. sâmân	8
4. servet	1
5. tüvân-ger	2
6. altun	3
7. zer	17
8. zerrin	22
9. gümüş	2
10. sîm(în)	19
11. cevher[64]	180
12. elmâs	2
13. dürr	37

[64] Cevher, güher, gevher bir arada verilmiştir.

14. lü'lü	6
15. le'âl	9
16. mervârîd	2
17. kân	31
18. menba	9
19. zeyn	3
20. zînet	20
21. ârâyiş	6
22. pîrâye	9
23. zîb	25
24. zibâ	44
25. zîbende	5
26. zîver	29
27. akîk	1
28. yâkût	2
Toplam	: 510

G. Giyim

1. dâmen	34
2. câme	7
3. kisve	3
4. libâs	6
5. hırka	2
6. hil'at	1
7. bürde	1
8. ridâ	2
9. kabâ	3
10. pîrâhen	3
11. hicâb	7
12. nikâb	4
13. pûşîş	1
14. girîbân	16
Toplam	: 90

H. Yol, Ev

1. yol	31
2. râh / reh	57
3. kûy	25
4. dâr	5
5. kapu	4
6. meydân	23
7. âsitân	15
8. menzil	55
9. beyt	25
10. hâne	15
11. kenâr	11
12. derbân	5
13. han	3
Toplam	: 264

I. Silahlar

1. Ok[65]	57
2. yây	1
3. kemân	11
4. kepâde	1
5. şemşîr	30
6. seyf	6
7. tîğ	19
8. hançer	9
9. gaddâre	1
10. cirîd	10
11. hışt	1
12. nîze	2
13. rumh	2
14. sinân	3
15. temren	2
16. nevk	4
17. nâvek	9
18. gürz	1
19. teber	1
20. tîşe	1
21. destüvâne	1
22. kemend	2
23. kolçak	7
24. niyâm	1
25. şast	3
26. zırh[66]	7
27. tüfenk	1
Toplam	: 193

İ. Renk

1. reng	18
2. elvân	1
3. siyâh	21
4. beyaz	2
5. al	4
6. gül-fâm	1
7. gül-gûn	1
8. lâciverd(î)	2
9. sebz	2
10. siyâh-fâm	1
11. zerd	6
Toplam	: 59

[65] Ok anlamına gelen hadeng, nâvek, sehm, tîr kelimeleri de bu sayıya dâhildir.
[66] Aynı anlama gelen cevşen, cebe ve siper kelimeleri de sayıya dâhildir.

8. ZAMAN

A. Genel Zaman

1. gün	60
2. dem	186
3. zamân	65
4. devr	82
5. devrân	24
6. dün	1
7. ferdâ	2
8. sabah	5
9. subh	29
10. seher(gâh)	19
11. şafak	1
12. gündüz	1
13. leyl / leyâl	3
14. nehâr	2
15. gece	14
16. şeb	39
17. şâm	13
18. mesâ	2
19. hîn	1
20. saât	1
21. an	2
22. esnâ	4
23. lahza	15
24. rûz	24
25. sâl	11
26. yıl	5
27. asr	2
28. eyyâm	27
29. vakt	17
30. ahd	16
31. ezel	22
32. ebed	5
33. şehr	2
Toplam	: 702

9. MECLİS, EĞLENTİ

A. Meclis

1. bezm	48
2. meclis	27
3. sohbet(gâh)	12
4. devr	82
Toplam	: 169

B. Sarhoşluk, İçki

1. mest	99
2. mestâne	26

3. sermest(ân) 14
4. mahmûr 5
5. sâkî 20
6. vîrân(e) 13
7. harâb(ât) 23
8. mey-hâne 25
9. hayrân 32
10. perîşân 28
11. câm 86
12. sâgar 27
13. kadeh 13
14. peymâne 23
15. tolu 3
16. şarap 12
17. bâde 29
18. mey 25
19. sahbâ 28
19.mey-gede 5
20. cür'a 11
21. dürd 2
22. nûş 26
23. işret(geh) 14
Toplam : 589

C. Şiir, Hikâye

1. şi'r / eş'âr 41
2. kitâb 15
3. defter 8
4. dîvân 21
5. mecmua 14
6. nüsha 50
7. söz 80
8. nutk 49
9. lafz 11
10. kavl 14
11. kelâm 42
12. güftâr 42
13. lafz 11
14. sühan 86
15. kâl 4
16. nazm 56
17. gazel 4
18. beyt 25
19. belâgat 5
20. beyân 50
21. i'câz 22
22. fesâhat 1
23. ma'nâ 171
24. destan 16
25. kaside 3
26. mesnevi 10
27. hayâl 27
28. efsâne 8
29. nokta 10
Toplam : 896

Ç. Musiki

1. çeng 2
2. ney 13
3. çüğür 2
4. kânunçe 1
5. rebâb 2
6. sâz 5
7. tanbûr 3
8. ud 3
9. âheng 12
10. nağme 33
11. makâm 53
12. sürûd 3
13. zemzeme 8
14. hânende 4
15. hunyâger 1
16. kavvâl 2
17. mutrib 4
18. sâzende 3
Toplam : 154

D. Işık

1. şem' 26
2. çerâğ 19
3. kandîl 5
4. fener 2
5. menâr 3
6. mısbâh 1
7. meş'ale 1
Toplam : 57

10. TASAVVUF

A. Derviş, Hâl

1. hâl 76
2. pîr 3
3. zâhid 11
4. sufî 14
5. abdal 3
6. velî 11
7. velâyet 3
8. kemâl 85
9. derviş(2) 8
10. fakr 16
11. dîvâne 18
12. hayrân 32
13. evliyâ 6
14. mürîd 3
15. sâlik 25
16. şeyh 4
17. feyz 173
18. himmet 123
19. gayret 11
20. hakîkat 31
21. hayret 30
22. hikmet 91
23. keşf/ilhâm 34
24. tecellî 4
25. vecd 3
26. vird / zikr 14
27. kanaat 9
28. sabr 20
29. rızâ 8
30. tevekkül 5
31. takvâ 9
32. karâr 14
Toplam : 897

B. Simgeler

1. ney 13
2. âyine/mir'at 95
3. hırka / ridâ 4
4. ke's 1
5. sübha 14
Toplam : 127

C. Ayrılık

1. firâk 1
2. firkat 3
3. hicr(ân) 22
4. hasret 28
Toplam : 54

Ç. Fenâ, Vuslat

1. fenâ 32
2. adem 9
3. terk/istiğna 32
4. vasl 11
5. vuslat 10
6. visâl 8
7. gark 6
Toplam 108

D. İç / Dış

1. nihân	25
2. sırr	67
3. esrâr	56
4. bâtın	5
5. gayb	8
6. muzmer	7
7. nühüfte	4
8. zâhir	28
9. sûret	66
10. iç	17
11. yüz	25
Toplam	: 308

E. Farkındalık

1. âşinâ	31
2. akl	125
3. dimâğ	8
4. fikr	57
5. hıred	34
6. hûş	8
7. idrâk	31
8. iz'ân	13
9. nâdân	12
10. câhil	4
11. cehl	2
12. bî-haber	5
13. âgâh	16
Toplam	: 346

F. Yol

1. yol	31
2. râh / reh	57
3. menzil	55
4. câdde	3
5. kûy	25
6. menhec	3
7. meslek	6
8. mevrid	1
9. minhâc	2
10. tarîk	8
Toplam	: 191

11. İSLÂM

A. Allah

1. Allah	28
2. Bârî	10
3. Hakk	163
4. Hâlik	3
5. Hudâ	110
6. Mevlâ	34
7. Rabb	33
8. Rahmân(î)	4
9. Sübhân(î)	2
10. Vehhâb	1
11. Yezdân(î)	3
12. zü'l-celâl	3
13. zül'minen	2
Toplam	: 406

B. Melek

1. melek[67]	38
2. ferişte(gân)	3
3. Cibril	11
4. Hârût	1
5. kerrûbi(yân)	8
6. kudsiyân	19
7. Mikâil	1
8. Rıdvân	2
9. Hûr(â)	11
Toplam	: 94

C. Kutsal Yerler

1. Kâbe[68]	20
2. Medine[69]	4
3. cennet	30
4. Tûr	4
5. Eymen	1
Toplam	59

Ç. Dinî Kişilikler

1. Âdem	45
2. İdris	1
3. Nûh	4
4. Süleymân	28
5. Yûsuf	16
6. Eyyûb	1
7. Mûsâ	2
8. Hızır	29
9. İlyâs	1
10. İskender	2
11. İsâ	29
12. Meryem	7
13. Ebu Bekir	1
14. Sıddîk	4
15. Ömer	3
16. Zü'n-nûreyn	1
17. Ali	7
18. Ahmed	10
Toplam	: 191

D. Âhiret

1. mâ-fihâ	2
2. ukbâ	5
3. ahiret	3
4. cennet	30
5. duzâh	4
6. haşr	26
7. mahşer(geh)	9
8. kıyâmet	12
9. Arş(-ı âlâ)	28
10. kürsî	5
11. Kevser	33
Toplam	: 157

E. Bazı Dinî Kavramlar

1. sevâb	13
2. ecr	12
3. günâh(kâr)	4
4. cezâ	1
5. tevbe	1
6. afv	2
7. dua	95
8. ibâdet	2
9. şeriat	5
10. kâfir	9
11. din	33
12. itikâd	6
13. imân	6
14. mü'mîn	4
15. cihâd	3
16. gazâ	9
17. vahy	3
18. namaz	2
20. savm/rûze	5
21. hacc	2
22. kurbân	3
23. secde	3
24. farz	2
25. vâcib	6
26. sünnet	6
27. zühd	30
Toplam	: 267

[67] Melâik kelimesi de dahil.
[68] Beytü'l-harem ve Bathâ adları dahildir.
[69] Taybe ve Yesrib adları dahildir.

Başlıklar	Değerlendirilen kelime sayısı	Tekrar Sayısı	Oranı
1. Kişi	74	3358	% 16,43
2. Aşk	65	2371	% 11,55
3. Evren	63	1496	% 7,33
4. Acı	78	1229	% 6,01
5. Bahçe	130	1571	% 7,69
6. Otorite	75	2142	% 10
7. Dünya	169	2599	% 12,72
8. Zaman	33	702	% 3,43
9. Meclis	81	1865	% 9,14
10. Tasavvuf	82	2031	% 9,95
11. İslâm	83	1174	% 5.75
TOPLAM	**933**	**20538**	**% 100**

Divan'dan yukarıdaki başlıkların altında değerlendirilebilecek 933 farklı kelime[70] tespit edilmiştir. Divan'da 5500 civarı farklı kelimenin geçtiği göz önüne alındığında, tablonun 1/6 oranında bir temsil oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu 933 kelime, Divan'da toplam 20538 kez tekrar etmiştir.

Tablodan yola çıkarak Cevrî Divanı'nda "insan" ve "tabiat" başlıkları altında değerlendirilebilecek unsurların diğer unsurlara oranla daha fazla dile getirildiğini görüyoruz. Kişi başlığı altında değerlendirilen kelime sayısının, diğer başlıklar altında değerlendirilen kelimelere oranla az olmasına rağmen, kullanım sıklığının çokluğu, insan bedeninin, teşbih ve mecazlarda oyandığı rolü göstermesi açısından önemlidir.

Din ve tasavvufun, divan şiirinde başlangıcından itibaren önemli bir unsur olduğunu biliyoruz. Hemen her divan şairi bir biçimde bu kaynaktan beslenmiş ve tasavvurlarını dile getirmiştir. Cevrî Divanı'nda Tasavvuf ve İslâm başlıklarını beraber dikkate aldığımızda, din ve tasavvuf unsurunun %15,7 oranında yer almış olduğunu görüyoruz.

Bu değerleri daha anlamlı kılacak bir karşılaştırma yapmak mümkündür. W. G. Andrews'in şablonuna göre benzer bir çalışmayı Ömer Savran Neşâtî Divanı için

[70] Her kelimeyi tek bir başlık altında değerlendirmek mümkün olmadığı için tekrar eden kelimeleri listede görmek mümkündür. Örneğin "4. Acı / D. Aşığın Hali" başlığında değerlendirilen "zerd" kelimesi, "7. Dünya / İ. Renkler" başlığının altında tekrar etmiştir. Bunun gibi "7H3" ve "10F5"te "kûy" kelimesi; "2B4" ve "4D16"da "mecnûn" kelimesi tekrar eden diğer kelimelere örnektir. Bunların yanında yine listede tek kelime olarak gösterilip, iki veya üç aynı anlamdaki kelimeyi, tek olarak temsil eden bazı kelimeler de bulunmaktadır (bunlar dipnotta veya kelimenin yanında gösterilmiştir). Bu tekrar edilen veya eksik gösterilen kelime sayıları, genel toplam içerisinde çok büyük değişikliklere yol açmayacağı ve neredeyse birbirlerini dengeledikleri için göz ardı edilmiştir.

hazırlamıştır. W. G. Andrews, Neşâtî ve Cevrî'yi, bahse konu şablona göre kıyasladığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

Başlıklar	**W. G. Andrews**[71]		**Neşâtî Divanı**[72]		**Cevrî Divanı**	
	Sayısı	**Yüzdesi**	**Sayısı**	**Yüzdesi**	**Sayısı**	**Yüzdesi**
1. Kişi	949	% 18,84	1273	% 16,3	3358	% 16,43
2. Aşk	616	% 12,23	970	% 12,4	2371	% 11,55
3. Evren	414	% 8.21	637	% 8	1496	% 7,33
4. Acı	683	% 13,55	886	% 11	1229	% 6,01
5. Bahçe	412	% 8,18	980	%12,5	1571	% 7,69
6. Otorite	307	% 6,1	367	% 5	2142	% 10
7. Dünya	767	% 15,22	1038	% 13,3	2599	% 12,72
8. Zaman	208	% 4,14	365	% 4,7	702	% 3,43
9. Meclis	215	% 4,26	610	% 7,8	1865	% 9,14
10. Tasavvuf	350	% 6,94	500	% 6,4	2031	% 9,95
11. İslâm	117	% 2,33	203	% 2,6	1174	% 5.75
TOPLAM	5038	% 100	7829	% 100	20538	%100

Tablodan yola çıkarak kabaca şu yorumları yapabiliriz:

Kişi, aşk, evren ve zaman başlıkları altında ele alınan unsurlar üçünde de yakın oranlara sahiptir. Bu oranları göz önüne aldığımızda bir genelleme yapacaksak, rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki divan şiirinde insan ve insanın çevresini oluşturan tabiat, en çok dile getirilen unsurlardır.

Tabloda acı başlığını taşıyan bölüm dikkat çekicidir. Figanî ve Taşlıcalı Yahya'nın söz dağarcığını dikkate alan Andrews'in bulduğu oran 13,5; Neşâtî'de aynı oran 11; Cevrî de ise 6 civarındadır. Acı ve acıya bağlı kavramlar, Cevrî Divanı'nda diğerlerine nazaran neredeyse yarı yarıya daha az yer almaktadır. Buna karşın otorite başlığı altında ele alınan kavramlar hususunda, tam tersi bir durumun geliştiğini görmekteyiz. Bu durumda şu tartışılabilir tesbiti yapmak mümkündür: Acı çekmekten hoşlanmayan Cevrî, otoriteye saygı duymakta ve onu kabullenmektedir; diğer bir ifade ile aşk acısı çekmek yerine, durumu kabullenmeyi tercih etmektedir[73].

Eğlencenin mekânı olan meclis, Cevrî Divanı'nda diğerlerine oranla daha fazla yer almaktadır. Bu da yukarıda acı ve otorite karşısında şairin durumu hakkındaki tespitimizi destekler mahiyettedir.

---

[71] W. G. Andrews'e ait tabloda verilen değerler ve yüzdeler, anılan çalışmadan yola çıkılarak bizim tarafımızdan yapılan hesaplamalardır. Yoksa eserde bu anlamda bir tablo ve hesaplama söz konusu değildir.

[72] Bkz. Savran 2003: 50.

[73] "Otorite" kavramı, sadece idari anlamda bir güç merkezinden ziyade, bu anlam çerçevesinin geniş bir yorumuyla Tanrı'dan, sevgili'ye kadar uzanan bir alanı ifade etmektedir. "Acı" kavramı ise âşıklığın bir rolü olarak şair tarafından, divan şiirinin geleneği çerçevesinde dile getirilmiştir.

Cevrî Divanı'nda, daha önce din ve tasavvuf ile ilgili oranların % 15,7 civarında yer aldığı ifade edilmişti. Bu oran ilk bakışta belki bir divanın geneli için az olarak düşünülebilir. Fakat W. G. Andrews ve Ömer Savran'ın tespit ettiği oranlar göz önüne alındığında, Cevrî Divanı'nda din ve tasavvufa bağlı kavramların, söz konusu çalışmalara göre iki kat daha fazla yer kapladığı görülmektedir.

Yukarıda dile getirdiğimiz şablonun haricinde bir de Divan'da en fazla tekrar eden kelimelerin tablosunu çıkarmanın uygun olacağını düşünüldü. Bu amaçla Cevrî Divanı'nda 100'den fazla tekrar eden kelimeler tesbit edildi. Bu kelimeler ve tekrar sayısı alfabetik olarak şöyledir:

	Kelime	**Sayısı**		**Kelime**	**Sayısı**		**Kelime**	**Sayısı**
1	Akl	125	12	Felek	147	23	Mahabbet	117
2	Âlem	236	13	Feyz	173	24	Ma'nâ	171
3	Aşk	272	14	Gam	124	25	Naz	134
4	Cân	219	15	Gamze	184	26	Nigâh	102
5	Cihân	192	16	Gevher	103	27	Râz	112
6	Çeşm	214	17	Gül	129	28	Safâ	155
7	Dem	186	18	Hakk	163	29	Tab'	164
8	Devlet	151	19	Himmet	123	30	Târih	117
9	Dil	808	20	Huda	110	31	Yine	171
10	Dünyâ	121	21	Kerem	101	32	Zât	145
11	Ehl	136	22	Lutf	226	33	Zülf	107

Tablo göz önüne alındığında, burada da insan ve tabiat ile ilgili kavramların açık bir farkla daha fazla söz konusu edildiği görülmektedir.

En çok tekrar edenlerin listelendiği bu tabloda, gönül anlamına gelen "dil" kelimesi, sayıca en çok tekrar eden sözcüktür ve sadece "dil" şekliyle geçtiği yerlerdeki kullanımıyla dikkate alınmıştır. Bu sayıya *dil-ârâ, dil-ber, dil-beste, dil-cû, dil-dâr, dil-güşâ* vb. "dil" ile türetilen birleşik kelimelerle, *gönül, kalb, yürek, derûn* gibi eş anlamlıları dâhil edilmemiştir. Bu kelimeler de dâhil edildiği takdirde 1200'e yakın gönül ve gönülle ilgili kelimenin tekrar ettiğini görülür. Bu da "dil" kelimesinin -her beyitte bir kere geçtiği düşünülecek olursa- Divan'da neredeyse her dört beyitten birinde yer almış olduğu anlamına gelir. *Dil* kelimesinin Divan'da geçtiği nazım şekillerini göz önüne aldığımızda ise 3/4 oranında gazellerde, 1/4 oranında ise diğer nazım şekillerinde geçtiğini görülmektedir.

Dilden sonra en çok tekrar eden sözcükler ise 272 tekrar ile "aşk"; 236 tekrar ile "âlem"; 226 tekrar ile "lutf" ve 219 tekrar ile "cân" kelimesidir.

2. DİN-TASAVVUF

2.1. DİN

2.1.1. Allah

Cevrî Divanı'nda tevhit ve münacat türünde müstakil bir manzume mevcut değildir. Divan'daki değişik nazım şekilleri içerisinde Allah'ın isim ve sıfatları ile onların tezahürleri söz konusu edilmiştir. Allah, esmayıhüsnasından şu isimlerle geçmektedir: *Allah, Hak, Hudâ, Mevlâ, Bârî, Rabb (Rabbü'l-erbâb, Rabbü'l-ibâd, Rabb-ı Celîl, Rabb-ı Enâm, Rabb-i Vedûd) Yezdân, Hâdî, Vedûd, Zü'l-celâl, Zü'l-minen, Sâni, Vâhibü'l-âmâl, Perverdigâr, Akl-ı evvel, Ezelî, Sâni'-i ezel, Üstâd-ı ezel, Hallâk-ı ezel, Hakîm-i ezel, Feyyâz-ı ezel, Yed-i feyyâz-ı ezel, Vehhâb-ı ezel, Cenâb-ı Ekrem, Mâlikü'l-mülk, Hayy-ı kadîr, Cenâb-ı kâdir-i mutlak, Hâlik (Hâlik-i yektâ), Girdigâr, Latîf, Hallâk-ı müheymin, Sübhân, Rahmân, Sun'-ı kudret, Hudâvend (Hudâvend-i enâm), Mennân, Müsteân, Müte'âl, Mu'izz, Cihân-bân, Lem-yezel, Üstâd-ı Lem-yezel, İlâh*; bu isimlerin yanında *Pâdişâh, Musavvir, Bennâ-yı kader, Sûret-ger, Nakkâş-ı kudret, Münşî-i takdîr* gibi zat isimleri ve esmayıhüsna içerisinde yer almayan, fakat kudret ve yaratma gücünün istiaresi olabilecek kavramlar, Allah sözünü karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

Cevrî, Allah'ın varlığı ve kudretini tartışmaz. Herhangi bir Sünni Müslüman'ın kabul ettiği İslâmî görüşe uygun biçimde düşünür. Allah, bu evrenin yaratıcısıdır, her şeyi yoktan var etmiştir, yeryüzünde meydana gelen her türlü hadisenin planlayıcısı ve yaratıcısıdır. Hiç kimsenin, onun izni olmadan bir şey yapmaya kudreti yoktur. Hükümdarlara gücünü o verir, dilediğini seçkin, dilediğini zelil eder. Her şey ondan istenir, duaların ve dileklerin müracaat yeri odur. Şükür ancak ona yapılır. Ona dua etmek işleri kolaylaştırır; hastalıklardan ve dertlerden insanları ancak o kurtarabilir; savaşlar onun yardımıyla kazanılır, kısaca dünya işleri onun hükmü altındadır.

Eyledi hükm-i Hudâ maslahat-ı âlem içün
Çarhı fermânına mahkûm u kazâyı me'mûr (K.15-3)

Allah, Divan'da en çok *Hak, Hudâ, Mevlâ, Allah, Rab* adlarıyla anılmaktadır. Bunların içinde de en çok *Hak*, daha sonra *Hudâ* adı geçer. Dünyanın iyilik ve kötülüğü hep Allah'tandır:

Hakdan bilirüz nîk ü bed-i kâr-ı cihânı

Biz münkir-i lutf u sitem-i çarh-ı le'îmüz (Tb.3/I-4)

Allah'ın emirlerini anlamayanlar cahillerdir:

Câhildür o kim anlamayup emr-i Hudâyı
Bilmezlik ile tâbi olur hükm-i hevâya (Tb.3/VI-2)

Cevrî, bir beytinde toplumdaki anlayışa eleştiri getirerek, gerçek iyilik ve ihsan sahibinin talih ve yıldızlar değil, Allah olduğunu şöyle vurgulamaktadır:

Bilür ki mâni' u mutî Hudâ-yı zü'l-mendür
Alup viren ne felekdür ne ahterânıdur (K.34-33)

Bunların yanında *zıll-ı Hudâ, zıll-ı Hak, sâye-i Hak* terkipleriyle "Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir." (Yılmaz 1992: 146) hadisine işaret edilmektedir.

Hazret-i Sultân Muhammed Han-ı İskender-serîr
Kim odur hurşîd-i evc-i saltanat zıll-ı Hudâ (T.87-1)

Cevrî Divanı'nda Allah, kudret nakkaşı ve ressam olarak tanımlanmıştır ki gönül, onun kaleminin çizdiği şaşılacak bir resim; insan, eşi benzeri bulunmayan bir nakıştır:

Reng ü sûretden müberrâ bü'l-aceb terkîbdür
Turfe resm-i hâme-i nakkâş-ı kudretdür gönül (G.152-2)

Çekmemişdür böyle bir nakş-ı bedi' ü bî-misâl

Olalı ism-i musavvir âdemün sûret-geri (K.2-18)

2.1.2. Melekler

Melekler genel anlamıyla Divan'da *melek, melâik, kudsî, kudsiyân, ferişte, feriştegân, rûh, rûhâniyân* adlarıyla geçmektedir. Melekler kanatlı olarak düşünülür ve gökyüzünde ya da arşıâlâda bulundukları varsayılır. Melekler âlemine *melekût* adı verilir. Yaradılış ve ahlak güzelliğinin örneği olarak çoğu zaman sevgiliyle veya övülen şahısla ilgiye konu olurlar:

Hüsn-i ahlâkına olmakda melâik meftûn
Zât-ı dil-cûsına itmekde mahabbet âdem (K.16-8)

Ne melekdür ki mihr ü mâh-ı felek
Ol cemâl ü o hüsne hayrândur (K.10-19)

Bunların yanında melekler, kanatlı olmaları ve gökte bulunmaları ilgileriyle *tâyir-i kudsî* terkibiyle kuşa teşbih edilmişlerdir.

N'ola gül-destesinde bülbül olsa tâyir-i kudsî
Ki kadd-i ser-firâzı sidreye mânend ü hem-tâdur (K.30-12)

Divan'da sevgilinin veya övülen kişinin gerek huy güzelliği gerekse yaradılış güzelliğini vurgulamanın yanında; bahsi geçen kişinin veya bahse konu olan yerin kutsallığını, yapılan işin dinî anlamda meşruluğunu göstermek amacıyla da melekler konu alınmıştır:

Beyt-i Ma'mûr oldı feyz-i makdemiyle ol sarây
Yiridür geldi melâik tavfına dirsem eger (T.2-17)

Dikildi nusret ile burc-ı evliyâya alem
Bu fethi tehniyete fevc-i kudsiyân geldi (K.7-23)

2.1.2.1. Kerrûbiyân

Allah'a en yakın kabul edilen meleklerin genel adıdır. Bu melekler dört büyük melek olarak da bilinen Cebrâil, İsrâfil, Mikâil ve Azrâil'dir. Genel anlamıyla meleklerin ele alınışıyla kerrûbî ve kerrûbiyânın ele alınışı aynıdır. Fakat İslâm dünyasında bu meleklere atfedilen önem sebebiyle, Divan'da vurgulanmak istenen düşüncenin daha pekiştirilmek istendiğini görüyoruz. Divan'da İsrâfil ve Azrâil'in adı tek başına hiç geçmezken, bir beyitte Mikâil'in, daha çok da Cebrâil'in adının tek başına konu edildiğini görüyoruz[74].

Sûret-i ahsen ile zâtı ferişte timsâl
Sîret-i eltaf ile hulkı kerûbî-temsîl (K.20-18)

Nite kim câmi'i arş-ı mu'allânuñ harîminde
Saf-ı kerrûbiyân der-gâh-ı mevlâya cebin-sâdur (K.30-62)

2.1.2.2. Cebrâil

Divanda adı en çok anılan melektir. *Cebrâil, Cibrîl, Rûhu'l-Kuds (Rûh-ı Kudsî), Rûh-ı Emîn, Akl-ı küll, Mürg-i Sidre, Bülbül-i Sidre* adlarıyla anılır. Peygamberlere vahiy getiren melek olması sebebiyle birçok sırrın sahibidir, aynı zamanda güvenilirliğin de sembolüdür. Cevrî, Cebrail'in ilahî sırların bilicisi olması ile şairliği ve söz söyleme yeteneği arasında ilgiler kurar.

Cibrîl-i ma'nîye kalemüm şâh-ı Sidredür

---

[74] Bkz. tezin "Cebrâil" ve "Mikâil" maddeleri.

Murg-ı hayâle şeh-per-i pervâzdur sözüm (G.169-4)

Cebrail, Meryem'e ruh üflenmesi, miraç gecesinde Sidre'ye kadar Hz. Muhammed'e eşlik etmesi yönüyle de ele alınır.

Nihâl-i hâmesi Cibrîl-i ma'nîye sidre
Sevâd-ı hattı nümûdâr-ı leyle-i İsrâ (K.31-15)

Bikr-i fikrüm hâmil-i feyz-i dem-i ilhâm iken
Almamışdı Rûh-ı Kudsîden dahı Meryem nefes (G.126-3)

Akl-ı küll terkibiyle ve Cebrail'in birçok sırrı biliyor olması yönüyle şair, tevriyeli kullanımla hem akıl hem de Cebrail'in bilginliği arasında ilgiler kurmuş, övdüğü şahısların yeteneği ve bilgisine buradan gönderme yapmıştır.

Akl-ı kül reşk eylese lâyıkdur isti'dâduna
Yaraşur ger cevher-i kâbil dinilse aduna (Tb.4/I-6)

Ne mümkindür mühendisde bu denlü tab'-ı mi'mârî
Meger kim akl-ı küll ola bu san'atda ana üstâd (T.90-8)

Bu beyitlerde akl-ı küll terkibini hem Allah'ın her şeyden önce yarattığı akl-ı evvel biçiminde, hem de Cebrail anlamı ile yorumlayabiliriz.

2.1.2.3. Mikâîl

Dört büyük melekten biri olan Mikail, dünya üzerinde rızıkların paylaştırılması ve tabiat olaylarının düzenlenmesi ile görevli melektir. Aynı zamanda diğer melekleri o idare eder. Cevrî Divanı'nda bir beyitte adı geçen Mikail, Defterdar Salih Paşanın bu göreve atanması sebebiyle yazılan kasidede ele alınmış ve pay dağıtmada Paşa'nın Mikail'i bile şaşkınlığa uğratacak şekilde görevini yaptığı vurgulanmıştır:

Vâye virmekde kef-i mekremeti dünyâya
İrdi bir hadde ki hayretde kalur Mîkâîl (K.20-28)

2.1.2.4. Rıdvân

Cennetin kapıcısı olan büyük meleğin adıdır. Cevrî Divanı'nda iki beyitte anılmaktadır:

Görse ârâyiş-i ezhâr ile bâgın âdem
Terk-i fikr-i heves-i ravza-ı Rıdvân eyler (K.29-5)

2.1.2.5. Hârût

Kur'an'da da adı geçen[75] bu melek, Divan'da bir beyitte, sihir ilgisi yönüyle anılmaktadır.

Sihr ile her biri Hârûtı ider dem-beste
Yek-dil olsa nigehi gamze-i fettânı ile (G.218-2)

2.1.2.6. Hûrî, Hûr, Hûrâ (Havrâ),

Cennet kızları. Gözlerinin akı karasından çok, ceylan gözlü kız olarak tarif edilen hurilerin iman sahiplerine cennette hizmet edecekleri Kuranıkerim'de bildirilmektedir[76]. Divan'da güzellikleri ve cennetle olan ilgileri yönüyle ele alınmaktadır. Huri, tavsif edilen yer ve sevgilinin güzelliğini vurgulamak için bir kıyas aracıdır ki sevgilinin güzelliği hurilere bile verilmemiştir:

Ol kim kemâl-i hüsnüni hûrâya virmemiş
Tarz-ı hırâm-ı kaddüni Tûbâya virmemiş (G.128-1)

Dil hânesi cevlân-geh-i hûrâ-yı safâdur
Her kûşesi cennet gibi bir zînet ü ferdür (K.38-6)

Huriler güzel kokular sürünürler. Padişahın tuğrasındaki çengeller, hurilerin saçlarının kıvrımına benzetilir. Huri ve melekler peygamberimizin doğumunda, annesine hizmet etmişlerdir. Üzüntüden ölen aşığın kanlı kefeni, hurilerin kırmızı renkli elbisesidir.

2.1.3. Kitaplar

Cevrî Divan'ında kutsal kitaplardan sadece Kuranıkerim'in adları geçmektedir. Dört semavî kitaptan sadece bir beyitte genel olarak bahsedilmektedir:

Bu çâr kitâb ol güherün vasfın ider hep
Fehm eyler anı dersi olan bâb-ı mahabbet (Tb.3/III-9)

Divan'da İslam'ın kutsal kitabı ise *Kur'ân, Kur'ân-ı hakîm, Furkân ve Mushaf* adlarıyla geçmektedir, bir beyitte "Kelâm-ı Hudâ", tamlamasıyla Kuranıkerim ifade edilmektedir. Kuranıkerim, ince anlamlar ve sırlarla yüklü bir kitaptır, onda hiçbir şüpheye yer yoktur, hafızlar onu okurlarken Kelîmu'llâh[77] olurlar; Kuran'ın anlamına tercüman olan gönüldür. Mushaf adı özellikle sevgilinin

---

[75] Bakara Suresi, 102.
[76] Âl-i İmrân, 15; Bakara, 25; Nisâ, 57.
[77] "Kelîmu'llâh" Allah'ın kelamı, sözü anlamında olmasının yanında, Tur Dağı'nda Allah ile konuştuğu için Hz. Musa'ya verilen bir lakaptır.

yüz güzelliğiyle ilgilere konu olmuştur. Sevgilinin yüz güzelliği Mushaf olduğunda, öyle sağlam bir metin olur ki açıklanıp anlatılması mümkün değildir. Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri ayettir, âşıkların bunları ezberlemesi gerekir.

Âyet âyet hat-ı ruh-sârunı ezberlemeyen
Olamaz Cevrî ile hem-sebak-ı Mushaf-ı ışk (G.135-5)

Keşf ola sana ma'nî-i Furkân
Dili ol ilme tercemân bulasın (Tb.6/I-11)

2.1.4. Ayetler ve Hadisler

Cevrî Divanı'nda tespit edebildiğimiz ayet ve hadisler şunlardır:

2.1.4.1 Ayetler

Cevrî Divanı'nda ayetler genel olarak kısmî iktibas şeklinde geçmektedir.

Âyet-i cûd[78], Divan'da "cömertlik ayeti" olarak geçen bu ibareyi, tevriyeli olarak kullanılma ihtimali sebebiyle ayetler kısmına aldık. Kuran'da cömertlikten bahseden birçok ayet bulunmaktadır[79], fakat beyitte kastedilen ayetin ne olduğunu bilemiyoruz. Nazar ayeti veya Fetih ayeti gibi, bilinen bir cömertlik ayetine kaynaklarda rastlayamadık.

Câhidû vâ[80], Hac Suresi 78. ayette geçen "*Allah uğrunda (nasıl savaşmak lâzımsa öylece) hakkıyla **cihâd edin**.!*"(Çantay 1984: 614) mealindeki وَجَاهِدُوا "cihad edin" emrine işarettir.

Elest[81], Divan'da Elest, bezm-i elest şeklinde geçen bu ayet, A'râf Suresi'nin 172. ayetinde geçmektedir. Allah, ruhlar âlemini yaratır ve ruhlara أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (elestü bi-rabbiküm: ben sizin Rabb'iniz değil miyim?) diye sorar, ruhlar bu soruya قَالُوا بَلٰى (kâlû belâ: evet Rabbimizsin.) şeklinde cevap verirler.

Ev ednâ[82], "Daha yakın oldu." ifadesi, Necm Suresi 9. ayette geçmektedir: "*(Bu suretle o, peygamberlere) iki yay kadar, yahud daha yakın oldu da…*" (Çantay 1984: 972).

Fe'dhulî fî ibâdî[83], Fecr Suresi'nde "*Haydi gir kullarımın içine*" (Çantay 1984: 1180) mealindeki 29. ayet.

---

[78] K.17-3.
[79] İsrâ Suresi 29; Leyl Suresi 5, 17, 18. ayetler.
[80] T.38-3.
[81] Tb.1/I-1; Tb.1/I-7; Tb.1/VI-8; G.16-5; G.109-1; G.110-1; G.264-5.
[82] Th.1/II-1.

Fetih Ayeti[84], Fetih Suresi'nin ilk ayeti olup *"Biz hakikat sana apâşikâr bir feth (ve zafer yolu) açtık."* (Çantay 1984: 938) mealindeki ayet.

Habl-i metîn[85] Âl-i İmrân Suresi 103. ayette geçen *"Hepiniz, toptan sımsıkı* ***Allah'ın ipine*** *sarılın."* (Çantay 1984: 100) mealindeki sağlam ip, tefsirlerde Kur'an ve İslâm Dini olarak yorumlanmıştır.

Hâtemü'l-enbiyâ[86] Ahzâb Suresi 40. ayette geçen "*Muhammed, adamlarınızdan hiç birinin babası değildir. Fakat Allâhın resûlü ve* ***peygamberlerin sonuncusudur***." (Çantay 1984: 749) mealindeki ayetten alıntıdır.

İn yekâdü[87] Kalem Suresi'nin 51. ayeti olup *"Hakikat, o küfredenler zikri işittikleri zaman az kaldı seni gözleriyle yıkacaklardı. Hâlâ da (kin ve hasetlerinden) "O, mutlaka bir mecnundur" diyorlar."* (Çantay 1984: 1080) mealindeki ayettendir. Bu ayet, nazara karşı ta'viz olduğuna da inanılan ayettir.

Nefes-i İsâ[88] (İsa'nın nefesi) Mâide Suresi 110. ayette *"… Hani benim iznimle çamurdan bir kuş suretinin benzerini tasarlıyordun, içine* ***üfürüyordun*** *da benim iznimle bir kuş oluveriyordu. Hem anadan doğma körü, abraşı da yine benim iznimle iyi ediyordun. Hani ölüleri benim iznimle (hayâta) çıkarıyordun…"* (Çantay 1984: 179) mealinde bahsedilen Hz. İsa'ya ait, nefesiyle can verme mucizesinden bahseden ayeti telmihtir.

Le-amrük[89] Hicr Suresi 72. ayette *"(Habîbim) senin ebedî* ***yâd-ı cemîline (ömrüne)***[90] *yemîn ederim ki onlar sarhoşlukları (azgınlıkları) içinde muhakkak serseri bir halde idiler."* (Çantay 1984: 481) mealindeki ayeti telmihtir.

Mâide[91] kelime anlamı "sofra"dır, aynı zamanda Kuranıkerim'in 5. suresinin de adıdır. Bu surenin adı, Hz. İsa'ya mucize olarak gökten indirilen sofradan gelmektedir. Mâide Suresi 112-114. ayetler şöylerdir: *"O vakit havâriler: "Ey Meryem oğlu İsâ, Rabbin bizim üstümüze gökten bir* ***sofra*** *indirebilir mi?" demiş, O*

---

[83] Tb.6/III-11.
[84] K.11-9.
[85] K.1-22.
[86] K.1-18.
[87] G.160-2.
[88] Tb.3/IV-5; Tb.6/VII-12; G.70-1; G.71-3; G.87-3; G.139-2; G.149-2.
[89] K.2-25.
[90] Meale, "ömrüne" ifadesini biz ekledik. Çantay, mealinde "yâd-ı cemîl" terkibini tercih etmiştir ve bunun sebebini ayet mealinin açıklamasında, "ömür" kelimesinden maksadın, peygamberin güzel hatırasını kastetmesi sebebine bağlamıştır.
[91] G.189-1.

(da): "Eğer inanmış (adam) larsanız Allah (ın kudretinden ve benim peygamberliğimden şüpheye sapmaktan) korkun" demişti. (Şöyle) dediler: "Diliyoruz ki biz de ondan yiyelim, kalplerimiz yatışsın, senin bize hakikaten doğru söylediğini bilelim ve biz de bunun üzerine şâhitlerden olalım". Meryem oğlu İsâ (duâ ederek) dedi ki: "Hey Allah, hey bizim Rabbimiz, üstümüze gökten bir ***sofra*** *indir ki bizim hem evvelimiz, hem âhirimiz için bir bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızk verenlerin en hayırlısısın."* (Çantay 1984: 179)

Menn ü Selvâ[92] *"Kudret helvası ve bıldırcın eti"* Hz. Musa, Kavmini, Fir'avn'un zulmünden Kızıldeniz'i asasıyla yararak geçirip kurtardıktan sonra Tîh Çölü'ne getirir. Burada onlara Allah tarafından, rızık olarak "kudret helvası ve bıldırcın eti" verilir. Bu olayı anlatan ayetlerden[93], birinden alınmadır (Yılmaz 1992: 124).

Nahnü kasemnâ[94] *"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünyâ hayâtında onların maîşetlerini bile aralarında (onlar değil)* ***biz taksîm ettik****."* (Çantay 1984: 895) mealindeki Zuhruf Suresi 32. ayetten alıntı.

Şakku'l-kamer[95] Kamer Suresi'nin ilk ayetinde bildirilen *"Saat yaklaştı.* ***Ay ikiye ayrıldı****."* (Çantay 1984: 979) mealindeki Hz. Muhammed'in, müşriklerin ondan mucize istemeleri üzerine, kendisine Ay'ın ikiye ayrılması şeklinde verilen mucizeden bahseden bölüm.

Ve'dhulî cennetî[96] Fecr Suresi'nde *"Gir cennetime"* (Çantay 1984: 1180) mealindeki 30. ayet.

Yed-i beyzâ[97] Kuranıkerim'de birçok ayette[98] bahsedilen bu mucize Hz. Musa'ya aittir. Hz. Musa, Firavun'a peygamberliğini ispatlamak için elini koynuna sokar ve çıkardığında eli parıl parıl bir hal alır.

Cevrî Divanı'nda bu ayetlerin yanında bazı surelerin de adı geçmektedir. Bunlardan, Fâtihâ Suresi üç yerde[99] anılmaktadır ki Fâtihâ adının yanı sıra "Ümmü'l-

---

92 G.189-1.
93 Bakara 57; A'raf 160; Tâhâ 80.
94 K.16-20; Tb.3/I-10.
95 Th.1/V-5.
96 Tb.6/III-11.
97 K.16-5; K.30-44; K.31-5; T.78-1; T.106-5.
98 A'raf Suresi 108; Tâhâ Suresi 22; Şu'ârâ Suresi 33; Neml Suresi 12; Kasas suresi 32.

kitâb" ve "Seb'a'l-Mesânî" adları da zikredilmektedir. İhlâs Suresi iki yerde[100]; İsrâ Suresi üç yerde[101] geçmektedir.

2.1.4.2. Hadisler

Ene Efsah[102] "Ben en açık ve düzgün konuşanım." (Yılmaz 1992: 40) anlamında hadis.

Fakr-fahr (El-fakru fahri ve bihî eftahırü)[103] "Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm" (Yılmaz 1992: 49) anlamında hadis.

Gerçekte onun yanında peygamberlerin hepsi küçük çocuktur; o, sonra geldiyse ne olur ki, hepsinin öncesidir[104] bu beyitte geçen ifade, mana itibariyle birçok hadisi işaret etmektedir. Bunlar: *(Âdem su ile çamur arasında iken) ben peygamberdim* (Yılmaz 1992: 99). *Yaradılışta peygamberlerin ilki, gönderilişte sonuncusun* (Yılmaz 1992: 30) ve benzeri hadislerdir.

İlim şehrinin kapısı[105] (Ene medînetü'l-ilmi ve Aliyyün bâbühâ) "Ben İlmin şehriyim, Ali kapısıdır." (Yımaz 1992, 40) anlamında hadis.

Lev-lâk[106] (Lev-lâke lev-lâk le-mâ-halaktü'l-eflâk) "**Sen olmasaydın** felekleri (kâinatı) yaratmazdım." (Yılmaz 1992: 113) anlamındaki hadis-i kutsînin ilk ibaresidir.

Men aref[107] (Men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû) "**Kendini bilen** Rabb'ini bilir." (Yılmaz 1992: 122) anlamında hadis. Cevrî Divanı'nda bu "men aref" şekliyle iki beyitte geçmesinin yanında, Türkçe meali şeklinde de iki beyitte yer almaktadır[108].

Ölmeden önce ölmek[109] (Mûtû kalbe en-temûtû) "Ölmeden önce ölünüz." (Yılmaz 1992: 128).

---

[99] G.143-3; T.10-5; T.65-4.
[100] Tb.6/I-9; T.10-5.
[101] K.31-15; Tb.3/IV-6; Th.1/II-3.
[102] K.1-1.
[103] K.1-36.
[104] K.1-19.
[105] T.1-9.
[106] K.2-25.
[107] K.79-15; Tb.6/VII-1.
[108] Tb.6/III-6; Tb.6/III-7.
[109] Tb.3/IV-4.

Mümin ölmekle yok olmaz[110], Divan'da geçen şekliyle bu hadis şöyledir: Mümin, ölmekle yok olmaz belki, yokluk ülkesinden, ebediyet diyarına gider.

Zıll-ı Hudâ (bkz. Allah maddesi).

2.1.5. Peygamberler

2.1.5.1. Âdem

Âdem, ilk insan ve ilk peygamber oluşuyla Cevrî divanında yer almıştır. Cevrî bir beytinde, Âdem yaratılmadan önce sözünün, düşünce kalıbına ruh olduğunu söyleyerek, şairliğini övmüş; bir başka beytinde yine benzer ifadeyle âşıklığını, Âdem'in şekli, aşk kalıbına konulduğu anda sevgilinin kederiyle kendi gönlüne ruh verildiği şeklinde yüceltmiştir.

Rûh virmiş dil-i Cevrîye gam-ı dilber ile
Peyker-i Âdemi itdükde kazâ kâlıb-ı ışk (G.134-5)

Bunların yanında Âdem kelimesi hem ilk insanı, hem de onun soyundan gelen bütün insanlığı ifade eden bir anlama sahip olduğu için, tevriyeli kullanımlara uygundur: Sevgilinin köyünü Şeytan (rakip) yurt edinmiştir, âdemin orada kalması mümkün olabilir mi? Sevgilinin gözleri âdemi esir edince, o aldatıcıya âşık nasıl aldanmaz? gibi Âdem Peygamber'in, Şeytan ve Havva tarafından sebep olduğuna inanılan cennetten çıkarılışı hadisesine tevriyeli kullanımla, telmihler bulunmaktadır.

2.1.5.2. İdris

Cevrî Divanı'nda bir beyitte, bilginliği yönüyle ele alınmıştır. İlk defa yazı yazan ve elbise diken kişi olduğuna inanılan İdris Peygamber'in, yine ilk defa tıp ve astronomi bilgisini yayan kişi olduğuna inanılır, kâtiplerin ve terzilerin piri kabul edilir.

Olur kalemün tekellüm itse
İdris ile hem-zebân-ı hikmet (K.51-7)

2.1.5.3. Nûh

Cevrî Divanı'nda Nuh, uzun ömrü ve tufan hadisesi sebebiyle anılmaktadır. Sultan İbrahim'in yaptırmış olduğu bir gezi teknesinin övgüsüne yazdığı iki kasidesinde sultana, Nuh ömrü dilemiştir ki halk arasında Nuh'un bin yıldan fazla yaşadığına inanılır. Diğer beyitlerde Nuh, gemisi ve tufan sebebiyle anılır. Aşk

[110] T.23-17.

denizinin dalgalanmasından Nuh'un gemisi değil, feleğin gemisi batar; aklın, Nuh'un gemisine benzetildiği şu beyitte, aşk tufanına dayanamayacağı söylenir:

Keştî-i Nuh degül fülk-i felek garka varur
Mevc-hîz olsa eger cûş u hurûş-ı yem-i ışk (G.141-3)

2.1.5.4. İbrahîm - Âzer

Divan'da Halîl, Halîlü'r-rahmân ve Dost olarak anılan peygamber, İbrahim adıyla hiç yer almamaktadır. Ateşe atılması, Halil İbrahim sofrası, cömertliği ve Kâbe'yi yeniden inşa etmesi yönleriyle Divan'da yer almıştır.

Meh ü hurşîd gibi kâse-be-dest olmada halk
Var ise âleme bast oldı yine hân-ı Halîl (K.20-4)

Hz. İbrahim'in put yapıp satmakla geçinen ve Kuranıkerim'de de adı geçen babasının adı Âzer'dir (Pala 1995: 64). Divan'da da bu yönüyle ilgiye konu olur.

Eyledükde izz ile sahn-ı vücûdı cilve-gâh
Sûret-i esnâmdan mahv oldı nakş-ı Âzerî (K.2-21)

2.1.5.5. Süleymân

Süleyman Peygamber, hükümdarlığının ihtişamı, tahtını rüzgârın taşıması, hükümdarlık alameti olan yüzüğü ve mührü, Kuranıkerim'de de yer alan karınca kıssası ve yüzüğünü emanet ettiği veziri Âsaf ile ele alınmıştır. Bir beyitte de Süleyman Peygamber'in geçimini sağlamak için zembil örmesi konu edilmiştir. Övgüsünü yaptığı şahıs dönemin padişahı ise Süleyman Peygamber'in hükümdarlığı, tahtı ve mührüyle; vezir vb. devlet erkânından bir şahıssa, Âsaf ile ilgi kurulmuştur.

Süleyman denizlere, karalara, insanlara ve cinlere hükmeden, ihtişam sahibi bir hükümdardır. Dünyada ona eşi benzeri görülmemiş bir ikramda bulunulmuştur. Cevrî'nin yaşadığı dönemdeki hükümdarlar, Süleyman'ın hükümdarlığından izler taşır. Eğer onun aşk mührü, karınca gibi zayıf bir âşığın eline geçse, o âşık büyük bir kudrete sahip olur. Eğer âşık sevgilinin dudağının mührünü gayretiyle elde edebilirse, âşığın gönlü Süleyman olur. Dünyanın yuvarlaklığı, Hz. Muhammed'in gönül parmağının yüzüğü olduğu için o, hakikatin Süleyman'ıdır.

Neme yetmez hünerümden irişen vech-i kefâf
Zâd içün yetdi Süleymâna bahâ-i zenbîl (K.20-42)

Oldı bir Âsaf-ı danâ-dil ü ferhunde-şiyem
Hâris-i taht-ı Süleymân u vekîl-i hâtem (K.16-1)

2.1.5.6. Yakup

Cevrî Divanı'nda bir yerde ve adı *İsrâîl* olarak geçmektedir. Oğlu Yusuf Peygamber'i bir kez rüyasında bile görse, körlüğünü aklına getirmeyeceği söylenerek, oğluna karşı duyduğu sevgi, çektiği acılar ve gözlerinin ağlamaktan kör olması vurgulanmıştır.

2.1.5.7. Yûsuf

Yusuf Peygamber'in Divan'da, geçirilen yedi kıtlık yılı ve kardeşlerinin onu kuyuya atıp, babalarına gömleğini getirdikleri olayı konu alan beyitlerin dışında ele alınışı hep yüz ve ahlak güzelliğiyle ilgilidir. Güzelliğiyle ilgi kurulan konuları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

Sevgili ile kurulan ilgiler: Sevgilinin gönül alıcı güzelliğini, Yusuf görmüş olsaydı, Züleyha gibi kendini kaybederdi; bugün sevgili, eşsiz güzelliğiyle Yusuf kıssasının yerine kendi kıssasını meşhur etmiştir; sevgili, güzelliğiyle sayısız Yusuf'u mizana koymuştur; bu memleketin Yusufları (güzelleri), kendini beğenmişlikleriyle, işve ve naz pazarını kızıştırırlar.

Yine her biri muhayyel bir sevgili için düşünülebilecek de olsa, kasidelerde dile getirildiği için muhatabını bildiğimiz ifadeler şunlardır: Eğer Bihzâd, senin gönül alıcı güzel ahlakını görse, resimlerinde Yusuf'u çizerdi[111]; Allah'ın sırlarının Yusuf'u senin güzel ahlakındır[112]; ahlakının yüz güzelliğine, yüzlerce Yusuf tutkundur[113]; insanlar arasında güzellik sahibi Yusuf diye bilinir ama güzellikte o peygamber çocuğuna bu şehzade denktir[114].

Sultanzade Mehmed Paşa, Mısır Beylerbeyi olduğunda "Yusuf ahlaklı bir Âsaf Mısır'a vezir oldu." şeklinde; bir arkadaşı Mısır'da divan kâtibiyken "Mısır vilayetinin önde gelenleri, ahlakının yüz güzelliğine ikinci Yusuf desinler." şeklinde ifadelerle hem Yusuf'un ahlak güzelliği, hem Mısır'la olan ilgisi üzerine şair, yakınlık duyduğu bu kişilerle paralellikler kurmuştur.

Söz konusu güzellik olunca Cevrî, Yusuf Peygamber'in güzelliğiyle kendi şiiri arasında şu ilgileri kurmuştur: Renkli sözlerinin yorumlarının güzelliği, mananın gül yanaklı Yusuf'udur; sözdeki kemalinin güzelliğine sermaye veren Yusuf'tur;

---

[111] Musa Paşa için.
[112] Siyavuş Paşa için.
[113] Sultan IV. Mehmet için.
[114] Kaside yazıldığında henüz şehzade olan IV. Mehmet için.

Yusuf'un güzelliği şiirlerinin anlam güzelliği gibidir; şiirinin Yusuf'una denk ve benzer yoktur.

Ol Yûsuf-ı güm-geşte-i vâdî-i fenâyuz
Kim mâye-i cân nükhet-i pîrâhenümüzdür (G.53-3)

2.1.5.8. Eyyûb

Divan'da bir yerde adı geçen Eyyûb Peygamber, en bilinen yönü olan sabrıyla anılmaktadır.

Bende-i dîrînesi Eyyûb-ı Sâbir kendüsi
Çekdi bu turgâyı hem gösterdi nakşından nişân (K.42-7)

2.1.5.9. Mûsâ

Cevrî Divanı'nda Musa Peygamber, Kelîm, Kelîmu'llah, Musa adlarıyla, mucizelerinden olan yed-i beyzâ, Tûr Dağı'nda Allah'ın tecellisine mazhar olması ve orada Allah'la konuşması münasebetleriyle anılır.

Ol kûya dinür âlem-i envâr ki görmiş
Bir lem'asını şu'le-i âteş gibi Mûsâ (Tb.3/IV-4)

2.1.5.10. Hızır

Divan'da Hızır, daha çok "âb-ı hayât (âb-ı hayvân, çeşme-i hayvân, mâ'ü'l-hayât, aynü'l-hayât, âb-ı Hızr)" ve insanların zor anlarında, onlara yardım etmesi yönüyle anılmaktadır. Bunların yanında Musa, İlyas, İsa peygamberlerle ve İskender ile de anılmaktadır. Hızır ile İlyas, Musa ve İskender'in arasında kurulan ilgiler, kıssalarda anlatılan ve bilinen olaylarla ilgilidir. İsa ile anılması ise kıssalarda geçen hadiselerle değil başka ilgiler biçimindedir. Bu kimi zaman devrin zenginliğini, bir şahsın cömertliğini ifade etmede birer teşbih unsurudur. Örneğin bir yerde, devrin zenginliğini ifade için, binlerce İsa ve Hızır'ın çeşme başında sırayla dilenci kâselerini doldurmak için bekledikleri şeklindedir. Kimi zaman da sevgili ile ilgili benzetmelerde bir kıyas unsurudur. Sevgilinin dudağı hayat bağışlayıcılığıyla âb-ı hayattır; sevgili, dudaklarından erişen hayat veren suyun sırrına Hızır ve İsa'yı bile ortak etmez. Âşık, susuz ve hasta olarak İsa ve Hızır'dan değil, sevgilinin gönül alıcı dudaklarından bile tedavi olmayı istemez ki bu durumda sevgilinin hayat veren dudaklarının, İsa ve Hızır'ın hayat vericiliğinden daha fazla önemsendiği ifade edilmektedir.

Hz. İsa'nın göğe yükseltildiği ve kıyamete yakın yeryüzüne döneceği inancına, Hz. Muhammed'e ümmet olmak için, yeryüzünde Hızır'ın, gökte İsa'nın bekledikleri şeklinde değinilmiştir. Tasavvufta Hızır, ilm-i ledün (ilahî sırlar bilgisi) den kinayedir (Pala 1995: 226), oysa Divan'da Hızır, bu ilmi peygamberlerin en olgun ve bilgini olan Hz. Muhammed'den öğrenir:

Hızr okur ilm-i ledünni dil-i dânâsından
Ol muhakkak resulün ekmelidür a'lemidür (K.1-24)

Hızır ve sevgili arasında, sevgilinin dudaklarının âb-ı hayat olması dışında şu ilgiler bulunmaktadır: Sevgilinin bakışları öyle bir yaradılışa sahiptir ki Hızır'ı aşk yolunda Kalenderî dervişlere döndürebilir. Sevgilinin aşk denizinde, Hızır bile ümit sahilini bulamaz. Sevgilinin ayva tüyleri, rengi dolayısıyla bahar mevsimini çağrıştırmakta ve Hızır'ın geçtiği yerleri yeşertmesi inanışıyla ilgi kurulmaktadır.

Hızır ve âb-ı hayât, Divan'da şu ilgilerle anılmaktadır: Sevgilinin sözlerinin çıktığı dudaklar, âb-ı hayat çeşmesidir; bu çeşmeden akan sudan bir damla, âb-ı hayâta erişse, Hızır'a sonsuza kadar bal çeşmesi olarak lezzet verir; sevgilinin sunduğu kadehten içen, zamanın Hızır'ı olur.

Cevrî, Divan'ında birçok olaya ve imar faaliyetine tarih yazmıştır. Özellikle imar edilen sarayların bahçelerindeki sular ve çeşmeler için tarih düştüğünde, bunlarla Hızır ve âb-ı hayatla şu ilgiler kurulmuştur: Eğer Hızır'a pınarlarından akan âb-ı hayatın nasıl olduğunu anlatsalardı, muhakkak o, bu suya susuzluk çeker ve içmek isterdi. Eğer, bu çeşmenin suyunu içmiş olsaydı, âb-ı hayata dönüp bakmazdı. Bir tarih manzumesinde ise Cevrî, Hızır'ın dilinden "Çeşme-i dil-cû zihî mâ'ü'l-hayât-ı cân-fezâ" diyerek çeşmenin yapılış tarihini söylemektedir.

2.1.5.11. İlyâs

Divan'da bir yerde Hızır ile beraber anılan İlyas, karada ve denizde insanlara yardımcı olması yönüyle ele alınmıştır. İnanışa göre sıkıntıya düştüklerinde insanlara karada Hızır, denizde İlyas yardımcı olur.

2.1.5.12. İskender

Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirine çok benzeyen ve birçok müellif tarafından aynı zannedilen iki İskender'den, Kuranıkerim'de adı

geçen[115] ve *Yemen'de hükûmet süren Arap hükümdarlarından Hârisü'r-râyiş'in oğlu Zülkarneyn lakabıyla meşhur olan ve peygamberliği rivâyet edilen zâttır* (Onay 1993: 222). Cevrî Divanı'nda iki beyitte, veziri olduğu rivayet edilen ve abıhayatı aramaya beraber çıktıkları Hızır'la anılmaktadır.

Kenâr-ı çeşme-sâr-ı himmetinde Hızr ü İskender
İder leb-teşne-i ümîdi sîr-âb iki sakkâdur (K.30-40)

2.1.5.13. İsâ (ve Meryem)

Cevrî Divanı'nda en çok adı geçen peygamberlerden biridir. İsâ, Îsî, Mesîh, Mesîhâ, İbnü Meryem adlarıyla anılır. Mucizelerinden ölüleri diriltmesi, körlerin gözünü açması, yaptığı kuş şekillerine üfleyerek onlara can vermesi, gökten sofra indirilmesi, annesinden babasız olarak doğması; göğe çekilmesi ve dünyaya değer vermeyip, tecerrüt halinde yaşaması yönleriyle çeşitli mecaz ve teşbihlere konu olmuştur.

Divan'da İsa Peygamber, en çok Îsî-nefes, Îsî-i mu'ciz-dem, Îsî-dem, Mesîhâ-dem vb. ifadelerden anlaşılacağı üzere, hayat veren nefesi ile birçok ilgiye konu olmuştur. Bu benzetmelerde söz konusu sevgili ise, sevgilinin dudakları ve o dudaklardan çıkan sözler, hayat verici özelliğiyle Hz. İsa'nın nefesine teşbih edilmiştir. O sözler öyledir ki bir feyziyle bin İsa'nın nefesine hayat verir, sevgilinin dudaklarından çıkan sözler, İsa'nın sözlerini ortadan kaldırmış, hiçbir iz bırakmamıştır. Dudaklarının tebessümü öyle şaşılacak İsa nefestir ki kilisedeki tasvirleri bile dile getirir; dudaklarından dökülen sözler sebebiyle melekler, zevkten kendinden geçer. Söz konusu nefes, söz ve Hz. İsa olunca, Cevrî, kendi şairliği ve şiir gücü hakkında teşbihlerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Her biri bir feyiz kaynağı olan sözlerine Mesih'in ruhu bile susamıştır. Şairliği, sözün mucize tavırlı İsa'sı iken, söz ve nefes henüz ortada yoktur. Sözlerinin İsa'sı, doktorlara işini öğretir. Bunlardan başka, bakire olarak Hz. İsa'ya hamile kalan Meryem de el değmemişlik ilgisiyle, bikr-i mazmun çerçevesinde teşbihlere konu olmuştur:

Tâ ola her şâ'ir-i mu'ciz-demün Meryem gibi
Bikr-i fikri Îsî-i râz-ı beyânun hâmili (K.32-24)

Bu ilgilerin haricinde Cevrî, dördüncü kat felekte Hz. İsa'nın bulunmasının sebebini Hz. Muhammed'in eşiği zannettiği sebebine bağlar. İsa Peygamber'in

[115] Kehf Suresi 83-99.

kıyamete yakın yeryüzüne ineceği inanışını ise Hz. Muhammed'in ümmetinden olmak için beklediği şeklinde ifade eder.

2.1.5.14. Muhammed

Divan'da *Ahmed (Ahmed-i Muhtâr, Ahmed-i Mürsel) ve Mustafâ* adlarıyla anılan Hz. Peygamber, bunların yanında *resûl (Resûla'llâh, resûl-i ekrem, resûl-i müctebâ, resûl-i pâk-zât; resûlün ekremi, erhamı, a'lemi; fahr-i rüsûl), nebî (nebiyy-i ekrem, nebiyyü'r-rahme), şâh (şeh, şâh-ı rüsül, şâh-ı risâlet-me'âb, şehenşâh-ı rüsül), seyyid-i kevneyn, pâdişâh-ı dü-cihân, mahbûb-ı ilâhî, tabîb-i dil-i âlem, hâtemü'l-enbiyâ, fahrü'l-enbiyâ, gevher-i pâkîze, şeref gencine gevher* şeklinde de anılmıştır. Muhammed adı ise Divan'da hiç geçmemektedir.

Cevrî, Hz. Peygamber'e olan bağlılığını Divan'ın başındaki iki na't ile ortaya koymaktadır. İlk kaside,

Pâdişâh-ı dü-cihân Ahmed-i mürsel ki anun
Midhat-ı zâtı dilün maslahat-ı elzemidür (K.1-15)

beytinden de anlaşılacağı üzere, peygamberin övgüsünü konu alan 42 beyitlik; ikincisi, doğumu ve doğumundaki mucizeleri konu alan 31 beyitlik bir kasidedir.

İslâm Dini'ne göre son peygamber kabul edilen Hz. Muhammed, doğumundan başlayıp, vefatına kadar geçen süre içerisindeki birçok hâdise, mucize ve fiilleriyle hem Divan edebiyatında, hem de Cevrî Divanı'nda geniş yer bulmuştur. Ahlakının ve yaradılışının güzelliğiyle o âlemin özü, peygamberlerin ve insanların övüncü, Allah'ın sevgilisi, âlemlerin yaratılış sebebidir. O, insanların ve peygamberlerin içerisinde en olgunu, en bilgini, en merhametli olanı ve en fasih konuşanıdır. Kıyamet gününde Müslümanların şefaatçisidir.

Divan'da, memdûhlar için Hz. Muhammed, ahlak güzelliğiyle ve soy temizliğiyle teşbih unsurudur. Devrin devlet adamlarının değeri de peygamberin şeriatına ve yoluna bağlılıklarıyla ölçülür.

Hz. Peygamber'in bugün ülkemizde olan ve kutsal emanetler arasında yer alan sancağı, "livâu'l-hamd[116]"ı da çağrıştıracak şekilde şu biçimde kullanılmıştır ki Osmanlı Devleti zamanında savaşa çıkılmadan önce "sancak-ı şerif" çekilmesi geleneğine de işaret eder:

---

[116] Mahşer yerinde müminlerin, gölgesinde toplanacaklarına inanılan Hz. Peygamber'in sancağının adı.

Minnet Allâha yine husrev-i dîn-i İslâm
Alem-i Ahmed-i Muhtâr gibi itdi kıyâm (K.6-1)

2.1.6. Dört Halife

Cevrî için dört halife ayrı bir önem taşır. *Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn*[117] adında mesnevisi olan şair, Divan'ında bu eserini tamamlandığı yılı, bir tarih manzumesiyle[118] süslemiştir. Dört halifeden söz eden bu manzumesinde şair bir anlamda, yukarıda bahsettiğimiz eserde değinmediği bazı mevzuları tamamlamış ve Sünnî akaidinin bu kişiler için verdiği hükmü belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin, İran ile sorunlar yaşadığı bu dönemde Cevrî'yi, özellikle dört halife konusunda, koyu bir Sünnî taraftarı olarak görüyoruz:

Dâimâ fikrinde istisâl-i hasm-ı çâr-yâr
Dem-be-dem ser-pençesinde kabza-i Seyf-i Ömer (T.2-10)

Divan'da, *çâr-yâr, çihâr-yâr, çihâr-yâr-ı güzîn* terkipleriyle anılan dört halifeyi samimiyetle sevmek, İslâm inancının bir süsüdür. Onlar imanın dört direğidir, her biri diğerinden daha fazla olgunluk sahibidir. Onların sözleri, can sedefinde saklı pahalı bir incidir ve bu sözler birbirinden üstündür. Dört halifenin, sünnet ve vacipten haberi olanlar için fazilet sırası ise Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali'dir, buna böyle inanmak gerekir.

Dört halifeyle ilgili sıfatlar da memdûhlar için birer teşbih unsurudur. Örneğin devrin devlet adamlarından Bayram Paşa şu biçimde övülmektedir ki dört halifenin en bilinen özelliklerini şahsında toplamıştır:

Sıdk u ilm ü adl ü cûdıyla ıyândur gün gibi
Zât-ı pâkinde havâs-ı çâr-yâr-ı bâ-safâ (T.23-4)

Dört halifeden Ebu Bekir ve Ömer *şeyhayn* (iki şeyh), Osman ve Ali *hateneyn* (iki damat) olarak Divan'da anılmaktadır.

2.1.6.1. Ebû Bekir

Cevrî, Hz. Ebû Bekir'i Divan'ında daha çok *Sıddîk* sıfatıyla anmaktadır. İnsanların en faziletlisi, peygamberlerden sonra Hz. Ebû Bekir'dir. Onun sözlerinin her biri hakikat dilinin tercümanıdır. Onun bu rütbesini anlayabilenler büyük ihsanlara ulaşırlar.

---

[117] Bkz. Gülmez, S. (2006), **Cevrî İbrahîm Çelebi ve Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn Adlı Eseri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Soysal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
[118] Bkz. Tarihler 1 (Ayan 1981: 283).

Divan’da “Sıddîk” sıfatıyla üç kişi övülmüştür. Bunlardan biri Musa Paşa, güvenilirliğiyle; diğeri Veziriazam Sofu Muhammed Paşa, şefkatli ve merhametli olmasıyla; bir diğeri de Erzurum Valisi Halil Paşa’nın oğlu, adının Bekir olması yönüyle Hz. Ebû Bekir’le ilişkilendirilmiştir.

2.1.6.2. Ömer

Divan’da Hz. Ömer, *Ömer* ve haklıyı haksızdan ayırmada çok maharetli anlamındaki *Fârûk* adlarıyla anılır. Hz. Ebû Bekir’den sonra insanların en faziletli kişisi olarak kabul edilir. Hz. Ömer’in gönle hoş gelen sözleri, İslam Dini’nin kuvvetini artırmış ve delillerini kuvvetlendirmiştir. O, bütün yaratılmışların övüncüdür.

Kuvvetiyle ve adaleti ile tanınan Hz. Ömer, Divan’da dört yerde, Sultan IV. Murad’ın övgüsü sebebiyle anılmaktadır. Bir yerde padişah, dört halifenin düşmanlarının kökünü kurutmak için Hz. Ömer gibi kılcının kabzası elinde her an hazır beklemekte; bir başka yerde Râfizîleri yenmek için elini Ömer’in kılıcına uzatmaktadır ki böylelikle Hz. Ömer’in kılıcının keskinliği ve gücü vurgulanmaktadır. Diğer iki beyitte ise IV. Murad ile Hz. Ömer arasında adaletli olmaları yönüyle ilgi kurulmaktadır.

IV. Murad’ın haricinde iki devlet adamıyla da Hz. Ömer arasında teşbihte bulunan Cevrî, Musa Paşa için, Ömer gibi hak yolunda yürüyen ve dinin koruyucusu benzetmelerini yaparken, Sofu Muhammed Paşa için Ömer gibi gayret sahibi ve adaletli ifadelerini kullanmaktadır.

2.1.6.3. Osmân

İslâm’ın üçüncü halifesi olan Hz. Osman, Divan’da sadece Cevrî’nin yazmış olduğu Hilye’nin tamamlanmasına düşülen tarih manzumesinde anılmaktadır. Bu manzumede, Hz. Peygamber’in iki kızıyla nikâhlanması sebebiyle “iki nur sahibi” anlamına gelen *Zü’n-Nûreyn* ve Kuranıkerim’in, halifeliği döneminde kitap halinde bir araya getirilmesi sebebiyle “Kur’an’ı toplayan, bir araya getiren” anlamında *Câmi’u’l-Kur’ân* sıfatlarıyla anılmıştır. Hz Osman sözleriyle, şeriatın giriş sayfasının süsü ve iman ayetlerinin açıklayıcısıdır.

2.1.6.4. Ali

Divan'da Hz. Ali, ahlakının güzelliği, cömertliği, ululuk sahibi olması, bilgi ve hikmet sahibi olması, cesareti, savaşçılığı gibi birçok özelliğiyle ve *Ali, Bû Türâb, Haydar (Hayder), Haydar-ı Kerrâr, Kerrâr* adlarıyla anılmaktadır. Hz. Ali'nin hikmetli sözleri, Allah'ın yaptığı işlerin sırrını gösterir. Hz. Peygamber ilmin şehri, Ali de kapısıdır, bilgi hazinesinin değerli mücevheridir.

Hz. Ali'ye "toprağın babası, toprağa bulanmış kimse" anlamına gelen *Ebû Türâb* lakabının nasıl verildiğine dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in, Hz. Ali Mescid-i Nebevî'de uyumakta olduğu sırada yanına gidip, vücudunu toprağa bulanmış görünce "Kalk Ebû Türâb, kalk!" diye seslendiği ve o günden sonra bu isimle çağrıldığı şeklindedir. Başka benzer bir rivayette bu yerin Mescid-i Nebevî değil, Zül'uşeyre Gazvesi'nde Benî Müdlic halkının, ağaç bakımı çalışmalarını seyrederken uyuya kalmasının ardından olduğu şeklindedir. Şii kaynaklarında ise bu lakaba başka yorumlar getirilmiştir (Kandemir 1994: 243).

Gonçe-i ser-sebz-i gülistân-ı âl
Gevher-i kân-ı neseb-i Bû-Türâb (T.65-15)

Haydar, aslana, özellikle diğer aslanlar arasında kralın insanlar arasında durduğu gibi duran erkek aslana verilen bir isimdir: veriliş sebebi de aslanın ensesinin kalınlığı ve pençelerinin güçlülüğüdür. Aslan, en eski dönemlerden beri hemen bütün milletlerde olduğu gibi Araplarda da kuvvet, cesaret, kahramanlık sembolü sayılmış ve bu sebeple Hz. Ali'ye Haydar denilmiştir. Kerrâr ise kelime anlamı olarak savaşta döne döne saldıran demektir. Hz. Ali'nin düşman askerlerinin arasına tıpkı ceylan sürüsüne dalan bir aslan gibi tek başına daldığı ve onun gibi döne döne saldırdığı bilinmektedir. (DİA 1998: 24) Divan'da özellikle padişah ve diğer devlet adamlarının kahramanlıkları söz konusu edildiğinde, bu yönden memdûhlar Hz. Ali'ye teşbih olunur. Örneğin IV. Murad, eline mızrağını almış, beline kılıcını takmış biçimde, kâfirlere Haydar-ı kerrâr gibi görünür, bir başka beyitte ise Haydar'ın kılıcı gibi düşmanları öldüren gazi olarak tavsif edilir. Yine Sultan İbrahim zamanında, Girit'te uzun süre fethi için uğraşılan iki kalenin alınması üzerine yazdığı bir manzumede Cevrî, bu kaleleri Hayber'e teşbih etmiş ve ancak bir keramet kılıcıyla Hz. Ali'nin bu fethi başarabileceğini ifade etmiştir. Cevrî, kendisi sözleri için "Eğer sevgilinin gamzesinin bakışlarıyla aynı dili konuşursam sözlerim, ya Behrâm'ın hançeri ya da Haydar'ın kılıcıdır." der.

Bunların haricinde memdûhlarını överken şu ilgileri kurmuştur: Ali gibi temiz yaradılışlı, saygı değerdir; cesarette Rüstem ve Hâtem'e benzetmektense Ali yaradılışlı demek daha güzeldir; Ali'nin sözleri hikmetlidir, Allah'ın yaptığı işlerin sırrını gösterir.

Sevgilinin bakışları can ve gönle Allah'ın sırlarını söyler, sanki bu sözler, Ali'nin sırlarının tercümesidir:

Söyler nigehün cân u dile râz-ı Hudâyı
Gûyâ sühanı terceme-i sırr-ı Alîdür (G.54-3)

Cevrî, Divanda yaşadığı dönemdeki seyit ve şürefâyı överken onları Hz. Ali'nin soyuna nispetle Âl-i Haydar, Âl-i Alî, neseb-i Bû-Türâb şeklinde ifade etmiştir.

2.1.7. Âl-i Abâ (Âl-i Ahmed)

Sünnî ve Şii hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin evinde iken "Ey Ehl-i beyt! Allah kusurlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister" (Ahzab Suresi 33. ayet) mealindeki ayet nazil olmuş, bunun üzerine Peyamber Hz. Ali'yi, Fâtıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i âbâsının altına alarak, "Alah'ım, benim Ehl-i beytim işte bunlardır: bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!" diye dua etmiştir. Rivayetlerde umumiyetle *kisâ* kelimesi geçtiği ve buna bağlı olarak *ehl-i kisâ* demek icap ettiği halde edebiyatta *Âl-i abâ, Ehl-i abâ* tabirleri meşhur olmuştur (Uludağ 1989: 306). Âl-i abâ Cevrî Divanı'nda, şairin yaşadığı dönemde peygamber soyundan olanlardan bahsedilirken kullanılmıştır. Bu kişiler, *gonce-i bâg-ı Âl-i Ahmed, ser-defter-i Âl-i Abâ, halef-i dûdmân-ı Âl-i Abâ* terkipleriyle anılmıştır.

Divan'da Âl-i abâdan, Maan-zâde Hüseyin hakkında yazılmış kasidedeki[119] dolaylı ifadeyi saymazsak, sadece Hz. Hüseyin'in adı geçmemektedir. Hz. Fâtıma, *Betül* ve *Zehrâ* adlarıyla anılmaktadır ve peygamber soyundan kabul edilen herkesin büyükannesidir. Hz. Hasan da bir beyitte ahlakının güzelliği ile teşbihe konu olmuştur[120]. Hz. Ali'nin Divan'daki yerini ise daha önce belirtmiştik (Bkz. 3.1.6.4).

---

[119] Bkz. K.25-9.
[120] Bkz. K.24-8.

2.1.8. Kaza ve Kader

Allah'ın ezelî hükmü, takdiridir. Levh-i mahfuzda yazılı olanların vücut bulmadan evvelki haline kader, ortaya çıkmasına da kaza denir (Pala 1995: 272). Cevrî, kaza ve kader konusunda Ehlisünnet düşüncesine aykırı bir şekilde düşünmez. Hatta bu konuda tartışmaya bile girmek istemez. Onun Divan'da bu konudaki düşüncesini en güzel özetleyecek fikirlerini, Kudsî-zâde'nin Rumeli kazaskeri olması üzerine yazmış olduğu kasidenin ilk on yedi beytinde bulabiliriz. Bu manzumede Cevrî Allah'ın takdirini şu biçimde anlatmaktadır:

> Allah'ın fazileti ve duanın bereketine yakınlık ne kadar güzel ki kazanın hükmünü birlikte yürüttüler. Talihin ve bahtın gerçekten çalışıp çabalamasının uygunluğu ne kadar hoş ki her birinde kazanın hükmünün isteği göründü. Dünya, bu birlikteliği görünce şaşakaldı, fakat hiçbir zaman işin aslından haberdar olmadı. O zaman, zamaneye şaşırmış bir dille dedi ki: "Ey benim gibi savrulmuş ve şaşırmış bir halde olanlar, bu ikbal ve bahtın çalışıp çabalaması nedir ki, ortaya çıkışı bilgi ve gönül ehline sevinç verici oldu. Hükmettiğim zamanda, o zümreyi sevinç ve neşeden nasipli etmek benim tarzıma uymaz". Zamane dünyaya, gizli ve açık binlerce ender bulunan hikmet özünde gizli iken şöyle dedi: "Sen bu tuhaf sırdan haberdar olmayınca, imkânı var mı ki yalnız benim bilgim olsun?" O anda zamane ve dünyaya, bilinmezlik âleminin habercisi, "Bu çekinmeden sorduğunuz soru ve cevaplar nedir?" dedi. Her şeye gücü yeten yüce Allah, sizin müdahaleniz olmadan o kavme iyilik ve ihsanda bulunmaz mı? Bu ihsan ve lütuflar sizin hükmünüzde değil, kusurunuzu bilip bu mesele üzerinde iddiada bulunmayın. Eğer kemal ehlinin durumu size kalsaydı, her birinin çalışıp çabaladıkları sermaye ziyan olurdu. Eğer koruması sizin elinizde olsaydı, elmas cevheri cam kıymetinde olurdu. Sahiplik sizin değil o padişahındır ki iradesinin hükmüne bütün eşya tâbi oldu. O hükmetme gücü sizin değil, o adaletli vezirindir ki onun devletine hiç kimse neden ve nasıl diyemez. Bu bahis konusunu bırakıp akıl gözüyle bir bakın; hangi şahsı, Allah lütfünün bereketine mazhar etti; ışığını, güneş gibi ortaya yayan nasıl bir cevher yaptı? Allah'ın ihsanı ne surette ortaya çıktı görmeye çalışın.[121]

Bu ifadelerin yanında, Divan'da geçen diğer ifadeleri göz önüne aldığımızda şu sonuçlar çıkmaktadır: Kaza ve kader, Allah'ın bilgisinde cereyan eden işlerdir. Hüküm sadece ona aittir. O, kim neyi hak etmişse ona göre davranmıştır. Adem, cennetten kaderinde olduğu için çıkarılmıştır, ama işlediği suç da buna sebeptir. Kaza, işini ihmal etmeyen, habersizce ve çarçabuk gelir. Feleğin dönüşü, kazanın iyiliklerine aracı olmasaydı, hiçbir alçak dünya mutluluğuna sebep bulamazdı.

Olmasa devr-i felek vâsıta-i lutf-ı kazâ

[121] Bkz. K.35-1-17.

Her denî bulmaz idi devlet-i dünyâya sebeb (G.7-2)

Kaza ve kaderin nasıl bir yolda ilerlediği bir sırdır, bu sırra ancak üstün özellikleri olanlar vakıf olur, onların gönülleri bu sırra birer aynadır. Bu sırların çözülmesi ise aşkın hüneridir. İlahi aşk (mey) gönle, kazanın sırlarını taşıtır. Bu sebepten onlar, kaderden emindirler.

Hâmil-i râz-ı kazâ eyler dil-i rindânı mey
Havfa düşmezler anunçün fitne-i nâ-zâdeden (G.191-4)

Kaza ve kader, özellikle kaside ve tarihlerde, devlet adamlarının her zaman yardımcısıdır; kimi zaman kaza ve kaderi, onların fermanlarına boyun eğmiş görürüz. Dünyanın düzeni, halkın mutluluğu için çalışan bu kişiler için, kaza ve kader yardımcıdır; hatta kaza, dünyanın zor işleri için onların talihlerinin gücünden yardım alır. Bu çerçeve içerisinde övülen şahıslarla ilgili olarak Divan'da şu ifadelere rastlıyoruz:

"Kaza, bahtının ve fermanının kuvvetiyle zamana huzur ve güven verir, dokuz felek emrine boyun eğer.", "Dünyanın ihtiyaç sahiplerini, isteklerine kavuşturmada sana yardımcı olsun.", "Dünya işleri için Allah'ın hükmü, dünyayı ona mahkûm, kazayı memur etmiştir.", "Kazanın hükmü böylece fazilet sahibi birini herkesin başına getirir.", "Padişahın adını dünyaya duyuran kazanın habercisidir.", "Kılıcının adının bile hatırlanmasıyla kaza, dünyaya korku salar.", "Padişah, çadırını kurmak için buyruk verince, dest-i kaza gökyüzü atlasını yeryüzüne döşer."

Kaza ve kaderin levh-i mahfuzda yazılı olduğu inancı, bu kavramların yazıyla da ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Örneğin IV. Murad için söylenmiş,

Levh-i mahfûz-ı derûnı nüsha-i sırr-ı kazâ
Suhf-ı mestûr-ı dili fihrist-i ahkâm-ı kader (T.2-5)

beyti dolaysız olarak bu kavrama gönderme yaparken, Veziriazam Muhammed Paşa için söylenmiş,

Sırr-ı mektûm-ı kader pîş-i zamîrinde ıyân
Râz-ı pinhân-ı kazâ levh-ı dilinde mestûr (K.15-12)

beytindeki gönül sayfası, levh-i mahfuz yerine kullanılmıştır.

Ressâm-ı kazâ, akl-ı mimâr-ı kazâ, ressâm-ı kader, kilk-i kader tamlamaları ise ilahî takdirin, meydana gelen hadiseler üzerindeki belirleyiciliğini, yapıcılığını müşahhaslaştıran ifadelerdir.

Kaza kelimesi Divan’da sıkça kılıç, ok ve temren gibi savaş aletleriyle birlikte kullanılmıştır. Bu durumda kelime manalarından olan “kasıtsız ve aniden gelen bir felaket” anlamıyla tevriyeli kullanılır ve çoklukla kaş ve kirpiklerle beraber anılır:

Nâvek-i müjgânına tîr-i kazâ dirsem n’ola
Hem gelür cândan geçer hem peri yok peykânı yok (G.137-2)

Sevgilinin kirpikleri ve kaşları birer kaza okudur ve hedefi gönüldür, hedefini hiçbir biçimde şaşırmaz. Kaderin üstadı dünyaya, kazanın gönül delen okundan, sevgilinin kirpiklerinin okunu örnek gösterir. Bilmezlikten gelme okunun kazanın hükmünü yerine getiren temreni, sabır harmanına alev yağdıran şimşektir. Sevgilinin bakışları, gizli ince anlamlarıyla, kazanın sırrından gönlü haberdar eder. Sevgilinin bakışlarının elinde, kaza kılıcı olduğu için insanlar onun bakışından dolayı canlarından ümit keserler. Hatta öyledir ki kaza, sevgilinin gamzesinden işlerine yardım ister. Sevgili, bakışlarıyla kazayı bir an için arkadaş edinse, kaza, dünya onun elinden niçin kan ağlarmış öğrenir. Sevgilinin ayva tüyleri, kazanın hüküm kaleminin yazısıdır ve âşıklar için kara bahttır.

Bu ifadelerden, sevgili ve kazanın bir arada kullanıldığı anlamlarda, âşığın devamlı belalara maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Kirpikler, bakışlar ve kaşlar, birçok ilgiyle kader kelimesine bağlanmış ve yaralayıcılık, kan dökücülük özellikleri vurgulanmıştır. Sevgilinin ayva tüyleri de yazı biçiminde düşünüldüğünde, sevgilinin yanağı levh-i mahfuz olmaktadır ve âşığın kara bahtı orada yazılıdır.

Bir başka yerde ise, güneş-hükümdar; ışık-kılıç ilgileriyle hem bir tabiat olayı güzel sebebe bağlanmış hem de düşmanların üzerine giden hükümdar tasviri şu biçimde yapılmıştır:

Şarkdan garba sefer itmek içün tâ ki kazâ
Vire bir tîg-ı mücellâ kef-i mihr-i sehere (K.5-41)

Divan’da kaza ve kader kelimesinin *hükm-i takdîr, hükm-i takdîr-i ezel* ve *kısmet, nakş-ı kalem* kelime ve terkipleriyle de karşılandığını görüyoruz. Bunun yanında *baht, talih, felek* ifadeleri de kaza ve kader kavramı içerisinde çeşitli inanç ve telakkileri yansıtmaktadır. Yine iki beyitte, kazanın “tehlike, tehlikeli durum” anlamıyla kullanıldığını söyleyebiliriz.

2.1.9. Ahiret ve Ahiretle İlgili Kavramlar

2.1.9.1. Ahiret

Divan'da ahiret kavramı, *ahiret, dâr-ı bekâ, mâ-fihâ, adem-âbâd ve ukbâ* şeklinde geçmektedir. Dâr-ı bekâ ifadesi, Hz. Peygamberin bir hadisinden anlamca iktibas yapılırken "Mümin ölmekle yok olmaz, belki dâr-ı fenâdan, dâr-ı bekâya naklolur." biçiminde onun dilinden söylenmiştir. Ahiret kavramı ister mâ-fihâ, ister ahiret, isterse ukbâ şeklinde ifade edilsin, hep "dünya" ile beraber kullanılmıştır. Aşk ehli için murat edilen ne dünya ne de ahirettir. Bu dünyada iyi işler yapan, ahirette karşılığını alacaktır. Divan'da övgüsü yapılan kişiler için hem dünya hem de ahiret mutluluğu istenmiştir.

Ahiret kavramı sadece bir beyitte, yukarıdaki kullanımlardan farklı bir biçimde, "adem-âbâd" terkibiyle karşımıza çıkmaktadır ki o da şu beyittir:

Çüğürün böyle kemâlin bilicek şerminden
Adem-âbâda firâr itdi Koroğlı nâ-çâr (K.28-43)

2.1.9.2. Mahşer (Haşr, Kıyamet, Nüşûr)

Divan'da *mahşer, haşr, kıyâmet, nüşûr, rûz-ı cezâ, rüst-â-hîz, deşt-i bekâ* şekliyle anılan kıyamet "dek" edatı ile birlikte, daha çok bir uzun zaman dilimini ifade için kullanılmıştır. Bir devlet büyüğünün ömrünün, iktidarının, baht güzelliğinin veya çekilen sıkıntının, aşkın kıyamete kadar sürme temennisinin ifadesidir. *Haşr* kelimesi iki beyit haricinde hep "uzun zaman" anlamında kullanılmıştır. Uzun zaman dilimini ifade etmeyen beyitlerin birinde, toplanmak anlamıyla, askerin sayısal olarak çokluğunu işaret eder; diğer beyitte ise, kelime anlamıyla ilgili bir duruma işaret etmektedir.

Kıyamet kelimesinde, özellikle sevgili ile ilgili hususlarda, faklı kullanımlardan söz edebiliriz. Sevgilinin fitneye, dünyanın altüst olmasına sebep olan boyu ile kıyamet arasında kurulan ilgi şu biçimlerde yer alır: Sevgilinin nazlı yürüyüşü kıyametin anlamındaki gizli sırrı ortaya çıkarır, çünkü yürüyüşünün edası kıyamet koparır. Onun fitnesi bin kıyametten daha beterdir. Âşığın inlemelerinin kıyametten izler taşıması bu sebepten normaldir. Sevgilinin boyu fitne askerine komutan olmuştur, bayrağının altında nasıl kıyametler kopar görmeli. Sevgilinin boyu haricinde, bakışlarının fitneciliği ile şu ilgi kurulmuştur: Sevgilinin sarhoş

bakışları, dünyayı helak ederse kıyamet meydanı, sarhoşların uyku yeri olur, kıyamete bile kalkamazlar.

Kıyamet kelimesi, "kıyamet kopsa" deyimiyle kararlılık ifade eden bir anlamda da kullanılmıştır. Zaman ifadesi oluşturan terkipleri ise şu biçimde sıralayabiliriz: sabâh-ı haşr, kıyâm-ı haşr, rûz-ı haşr, seher-gâh-ı haşr, dem-i mahşer, rûz-ı mahşer, subh-ı mahşer, subh-ı nüşûr, rûz-ı cezâ, rûz-ı kıyâmet.

Kıyamet günü Hz. Peygamberin, ümmetinin sıkıntısını hafifletmek için gösterecek olduğu çaba şu biçimde ifade edilmiştir:

Âcizân-ı rûz-ı haşre zıllunı teksîr içün
Ümmetün deşt-i bekâda râhatın tevfîr içün
Âfitâb-ı mahşerün te'sîrini teksîr içün
Ârzû-mendân-ı nahl-i kaddüni tevkîr içün
Sakladı dâr-ı fenâda sâyeni perverdigâr (Th.1/IV)

Dârü'l-karâr ise kıyametten sonra, insanların cennet ve cehenneme ayrılana kadar kalacağı yerdir.

2.1.9.3. Cennet

Cennet "örtmek", gizlemek" anlamındaki ***cenn*** *kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" mânasına gelir. Âhiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır* (Topaloğlu 1993: 374). Divan'da *cennet, cennet-i a'lâ, behişt, cinân* şeklinde genel anlamıyla ifade edilen cennetin Adn, Firdevs, Na'îm, Me'vâ, Huld, Dârü's-selâm, A'lâ, Ravza (Onay 1993: 91-92) gibi sekiz mertebesi de anılır. Cennetin sekiz mertebe olduğu genel kabul görmesine rağmen, bu sekiz cennetin adının ne olduğu üzerinde bir birlik bulunmamaktadır[122].

Cennet Divan'da anıldığı şekliyle şu özelliklere sahiptir: Cennette her zaman bahar mevsimi yaşanır, her taraf yeşillikler içindedir, oradaki nimetler bitmez tükenmez; havası, suyu, kokusu, rengi cana can katar – sevinç ve neşe verir; devamlı

---

[122] Örneğin A. Talat Onay, Ahiret maddesinde konu ettiğimiz "Dârü'l-karâr"ı, "Ravza"nın mukabili kabul edenler olduğunu söyler (Onay 1993: 92). İskender Pala ise bu sekiz cennetin adını "Cennet, Huld, Me'vâ, Nâîm, Âliye, Adn, Firdevs, Dâru's-selâm ve Hayevân" olarak verir (Pala 1995: 102). TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Cennet" maddesinde ise yukarıda saydığımız adları cennetin dereceleri olarak değil, cennete verilen isimler olarak görmekteyiz ki burada verilen isimlerden Hüsnâ ve Dârülmukâme vb. (Topaloğlu 1993: 376-377) Divan'da geçmemektedir.

bir huzur vardır; evler, köşkler rengârenk, süslü ve göz alıcıdır, bütün bunları sonsuz bir hayat sarmıştır.

Bu nüzhet-gâh-ı zîbâya dinürdi cennetü'l-me'vâ
Eger kim câvidân olmakda mümtâz olmasa cennet (K.62-4)

Divan'da cennet daha çok, şairin gördüğü güzellikleri tasvir için benzetme ve kıyas unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ferahlığı, güzelliği, süsü, havası, suyu, kokusu, yeşilliği ve mevsimi yönüyle cennet birçok teşbihe konu olmuştur. Hatta bazen cennet bile övgüsü yapılan bu yerleri kıskanır veya oraya cennet dememek kusur olur.

Derûnı ol kadar nakş-ı bahâr ile müzeyyen kim
Girüp seyr eyleyen âdem ider bâg-ı cinânı yâd (T.90-5)

Habbezâ cây-ı müferrih ki gören âdem eger
Ana cennet dimeye eyleye vasfında kusûr (T.67-7)

Cevrî Divanı'nda birçok yer, köşk ve bahçe saydığımız unsurlarla cennete teşbih edilmiştir. Fakat şiir metinlerinde sadece Yemen'in adı verilerek böyle bir teşbihte bulunulmuş ve cennetin gül bahçeleriyle üstünlük iddiasında olduğu ifade edilmiştir:

Ne Yemen hıtta-i pâkîze-i bî-hemtâ kim
Gülşen-i cennet ile da'vi-i rüchân eyler (K.29-3)

Bir beyitte de "Dârü's-selâm" terkibiyle hem cennet, hem de Bağdat anlamında tevriyeli bir kullanımla karşılaşıyoruz. Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferi esnasında yolda vefat eden Veziriazam Bayram Paşa'nın vefatına düşülen tarihte geçen bu terkip, hem Bağdat'ın eski adı olması hem de sekiz cennetten birinin adı olması sebebiyle sanatlı bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır:

Şübhesiz buldı gazâ ecrin şehâdet rütbesin
Oldı esnâ-yı seferde âzim-i Dârü's-selâm (T.38-4)

Sevgilinin bulunduğu yer âşık için cennettir, hatta cennetten daha sevimlidir. Güzeller, gül yanaklarıyla geçtikleri yerleri cennete çevirirler, misk kokuları saçan ayva tüyleri, her yeri cennetin sümbül bahçesine döndürür. Dış mekânı cennete çeviren bu tasvirlerinin yanında, sevgilinin yanağı da birçok yönüyle cennet bahçesi olarak düşünülmüştür. Yanak, rengi sebebiyle cennetin gül bahçesi; ayva tüyleri, rengi ve kokusuyla, çimenlik ve sümbül bahçesidir. Sevgilinin yanağındaki benler

umuda tanelerini saçarsa, âşık için cennet bahçesinde kurulmuş istek tuzağı olur. Bu yönleriyle sevgilinin yanağı zevkin cennetidir.

Cennetteki huriler sevgilinin toprağından zerre kadar bulsalar, taze misk kokusu gibi koyunlarında taşırlar. Sonbahar yaprağı, sevgilinin yaradılış gülünün rengini bulsa, cennet bahçeleri, kış mevsiminde dünyayı kıskanırdı.

Sevgilinin yanağı nasıl ki cennet bahçesinden izler taşıyorsa, gül biçimindeki yaralar ve ayrılık acısının kanla dolmuş laleleriyle, âşığın sinesi de cennet bahçesidir.

Ol behişt-âbâd-ı ışkam dilde gül gül dâg ile
Lâle-i pür-hûn-ı hasret sahn-ı gül-zârumdadur (G.51-5)

Âşığın ümit ağacı, cennet toprağına bile ekilse, o ağaçtan ancak hasret meyvesi ve çiçeği yetişir. Eğer ümidin yolu, sevgilinin bulunduğu yere çıkmıyorsa, âşık rüzgâr gibi yüzlerce cennetten geçer.

Cennetten kasıt Allah'ın cemaliyle şereflenmek, yani vuslata ermektir. Cennetin en büyük zevki de zaten budur.

Tâlib-i dîdâr-ı yâram mest-i şevk-i vuslatam
Gülşen-i Firdevs ile gam-hâne yeksândur bana (G.2-3)

Şu beyitte ise rakip, sevgili, âşık ilgisiyle Âdem'in cennetten kovulması olayına telmih vardır:

Cennet-i kûyun(ı) ol iblîs idinmiş me'vâ
Nice ârâm ider Allâh'ı seversen âdem (Tb.2/III-3)

Bir başka beyitte, memdûhunun özel sohbetini *behişt-i ünsî* terkibiyle ve ferahlık vermesi yönüyle, yakınlık, dostluk cenneti olarak ifade etmiştir:

Sohbet-i hâs-ı ferah-bahşı behişt-i ünsî
Meşreb-i pâk-ı safâ-güsteri sahbâ-yı tahûr (K.15-14)

2.1.9.3.1. Kevser, Tesnîm, Selsebîl

Cennette müminlere saf, temiz, berrak suları sağlayacak olduğu düşünülen ırmakların adlarıdır. Kevser'in cennette bir ırmak olup olmadığı hakkında farklı düşünce ve inanışlar olsa da Kevser, Cevrî Divanı'nda daha çok akarsu olarak düşünülmüştür. Kevser, Tesnîm ve Selsebil sevgilinin dudağı için bir benzetme unsurudur. Çoğu kez de sevgilinin dudağı, bu cennet sularından daha üstündür. O varken, cennet suları aranmaz. Çoğu kez kadehle de ilgi kurulan Kevser, cennet

isteğinin maddi göstergesi olarak düşünülmüş ve ilahî aşkı sembolize eden şarap kadehi veya mey, Kevser'e tercih edilmiştir.

Kaside ve tarih beyitlerinde memduhlarla kurulan ilgilerde, bu cennet suları, övülen kişinin huylarını, ahlakını övmek üzere saflığı ve temizliği ile teşbih unsuru olmuştur. Eğer övgüye konu olan bir mahal veya inşaî unsur (çeşme, kuyu, pınar vb.) ise yine saflığı, temizliği, cana can katıcılığı ve tatlı sularıyla bu cennet ırmaklarına teşbih edilir. Selsebîl, "bedava ve Allah rızası için dağıtmak" anlamıyla da tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Kevser, yine berraklık, tatlılık ve temizlik yönleriyle Cevrî için, sözlerine ve şiirine benzetme unsuru olmuştur. Onun sözleri mana pınarının Kevser'idir.

Gerekmez âb-ı Kevser la'l-i dilber var iken zâhid
İki âlemde andan gayrı hergiz mâcerâmuz yok (G.142-4)

Cennetü'l-me'vâ dirsem lâyık bu kasr-ı dil-keşe
Oldı her bir selsebîli ayn-ı Tesnîm-i safâ (T.15-17)

2.1.9.3.2. Tûbâ

Sidrede bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahi bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve yutumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır (Pala 1995: 498). Tûbâ ve Sidre daha çok sevgilinin boyu ile benzetmelere konu olmuştur. Sevgilinin boyu Tûbâ ve Sidre gibi salınsa yeridir; hatta sevgilinin nazlı salınan boyu Tûbâ ağacında bile yoktur.

Ol kim kemâl-i hüsnüni hûrâya virmemiş
Tarz-ı hırâm-ı kaddüni Tûbâya virmemiş (G.128-1)

Nevruz, gelişiyle bağdaki her ağacı Sidre ve Tûbâ'ya döndürür. Cevrî, bir beyitte memdûhun cömertliğini ifade için "Cömertlik deniziyle yerden biten bitkileri besleyecek olsa, bağdaki her kuru fidanı Tûbâ ağacına çevirirdi." der. Gönül ehli kişilerin bu dünyadaki nasipsizliğini ifade için de "Tûbâ ağacında bile istek meyvesini bulamaz." ifadesini kullanır.

2.1.9.4. Cehennem

Cevrî Divanı'nda cehennem, sadece *dûzâh* adıyla anılmaktadır ve âşığın gözyaşının cehennemi söndürecek derecede çok olduğu, dünyada çektiği sıkıntıların, azabının fazlalığı gibi ifadelerde, mübalağa unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hurşîd yanar şu'le-i âh-ı seherümden
Dûzah söyinür mevc-i yem-i eşk-i terümden (G.183-1)

2.1.9.5. Âhir zaman

Dünyanın kıyamete yakın son zamanı olarak düşünülen ahir zaman, Cevrî Divanı'nda bir beyitte fitne ilgisiyle anılmıştır. Sevgilinin ayva tüyleri, güzellik zamanının ahir zaman fitnesi olarak düşünülmüştür:

Devr-i hüsnün fitne-i âhir zamânıdur hatun
Ehl-i ışkun âfet-i cân u cihânıdur hatun (G.143-1)

2.1.9.6. Arş, Kürsî, Sidre, Levh-i Mahfûz

Göğün en yüksek yeri, en büyük felek kabul edilen, dinî ve tasavvufî birçok anlamı ihtiva eden arş kelimesi, Divan'da daha çok mimari unsurların yüksekliği ve güzelliğinin; memdûhun şahsı, makamı, ahlakının güzelliği veya yüksekliğinin teşbih unsurudur. Arş kelimesi kimi zaman da mesafelerin uzaklığını ve engellerin büyüklüğünü ifade için benzetilendir.

Arşta melekler bulunur, yapılan dualar arşa ulaşır. Melekler oradan dünyada olup bitenleri izlerler. Bir beyitte arşın yüceliği hüsn-i talil ve Hz. Peygamberin miraç mucizesine telmihle, Hz. Muhammed'in oraya gelip şereflendirmesine bağlanmıştır.

Sevgilinin bulunduğu yere arş zemin olur ifadesinde ise "Allah arşı istivâ eder"[123] ayetine telmih vardır.

Arş, Allah'ın esmasının tecelli yeridir ve oradan itibaren Allah ilmi başlar, Allah'ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır (Pala 1995: 39). Bu inanış çerçevesinde Cevrî, "Ben gönül sırlarının sözlerini söylerim, aşkın yüce arşı benim Tûr dağımdır." diyerek şairliğini ifade etmesi yanında, Tûr ve Hz. Musa ilgisiyle edebî anlamda sanatlı ve nükteli bir söyleyişe ulaşmıştır:

Ben kelîm-i kelâm-ı râz-ı dilem
Arş-ı a'lâ-yı ışk Tûrumdur (G.46-3)

Kürsî, arşın üzerindedir, arşı sekizinci, kürsîyi dokuzuncu kat felek olarak kabul edenler olduğu gibi, ikisini birbirine bitişik olduğunu kabul edenler de vardır (Pala 1995: 307). Kürsîye "atlas" da denilir. Kürsî, Divan'da arş gibi yükseklik ve

[123] A'râf Suresi 54. ayet.

yücelik ifadelerinde benzetme unsurudur. Atlas biçiminde anıldığında, tevriyeli olarak değerli bir kumaş anlamıyla da kullanılmıştır.

Sözlük anlamı olarak "Arabistan kirazı" demek olan sidre, arşın sağ yanında İlahî bir ağaç olarak kabul edilir. Rivayetlere göre altıncı kat göktedir. Sidrenin yanında cennet vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar. Sidreden ötesi Allah'ın zat âlemidir (Pala 1995: 440). Sidre, Divan'da geçtiği hemen bütün beyitlerde sevgilinin boyu için teşbih unsurudur. Cevrî, bir beyitte kaleminin, mana Cebrail'ine sidre ağacının dalı olduğunu söyleyerek şairliği ile ilgi kurmuştur.

Levh-i mahfûz, insanların kaderinin yazılı olduğu levhadır. Arşın altında bulunur. Orada yazılı olan şeyler ne eksik, ne fazla olmayıp zamanı gelince ortaya çıkarlar.

Levh-i mahfûz-ı derûnı nüsha-i sırr-ı kazâ
Suhf-ı mestûr-ı dili fihrist-i ahkâm-ı kader (T.2-5)

2.1.9.7. Beyt-i Ma'mûr

Yedinci kat gökte Firdevs cennetinde Kâbe'nin tam üstünde kalan ve Kâbe'ye benzeyen, meleklerin kıblesi. Hz. Adem ile birlikte bugünkü Kâbe'nin bulunduğu yere indirilmiş, ancak Nuh Tufânı'ndan önce 7. kat göğe çekilmiştir. Melekler ibadetlerinde oraya yönelirler ve orayı tavaf ederlermiş (Pala 1995: 84). Cevrî Divanı'nda daha çok kaside ve tarihlerde anılır. O dönemde inşa edilen cami, saray, köşk gibi mimari eserlerin övgüsünde benzetme unsurudur. Bir beyitte Sultan IV. Murad'ın eski saraya ziyareti, orayı adeta bir Beyt-i Ma'mûr ettiği söylenerek "Melekler orayı tavaf etmek üzere geldi." denilse yeridir. Bir başka beyitte şair, "Yıkık gönlünün, İlahî hikmet tarafından Beyt-i Ma'mûr'a çevrildiğini ve iki cihanın sırrının duvarlarında yazılı olduğunu" ifade eder. Yine şair, "imar edilmiş, bayındır ev" anlamından kinaye olarak, "sevgilinin gamzesinin hüküm sürdüğü zamanda, aşk şehrinde bir Beyt-i Ma'mûr göremediğini" söyler.

Görmedi devr-i gamzesinde gönül
Şehr-i ışk içre Beyt-i Ma'mûrı (G.257-3)

2.1.9.8. Bezm-i Elest

Bezm-i elest, Allah'ın ruhları yarattıktan sonra "elestü bi-rabbiküm = Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dediği zaman, ruhların da cevaben "Evet rabbimizsin."

diyerek Allah'ı ilah kabul ve beyan ettikleri toplantının adıdır. Divan'da *elest* ve *bezm-i elest* şeklinde geçer.

"Dünyanın meyhanelerini matem tutacak yer yapsak şaşılacak bir şey yok; biz, Elest bezminin şenliğinin zevkinden uzak kalmışız." ve "Cevrî'nin gönlü, takdir elest bezmini hazırladığından beri, bakışlarının sırrının meyhanesidir." benzeri ifadelerle "Bezm" kelimesinin "içkili toplantı" ve "meyhane" anlamlarıyla ilgiler kurulmuştur.

Mey-hâne-i râz-ı nigehündür dil-i Cevrî
Takdîr müheyyâ ideli bezm-i Elesti (G.264-5)

2.1.9.10. Âlem-i Ervâh

Cevrî Divanı'nda ruhlar âlemi, insanların öldükten sonra kıyamete kadar kalacakları yer olarak tasavvur edilmiştir.

2.1.9.11. Amel Defteri

Amel defteri, insanın iyilik ve kötülüklerinin yazıldığı ve mahşerde açılacak olan defterdir. Divan'da bir yerde memdûh için yapılan hayır duasında "Bu dünyada amel defterine sevap yazılsın, ahirette de Allah makamını yüksek kılsın." şeklinde dile getirilmiştir.

2.1.10. Diğer İtikadî Kavram ve Terimler

2.1.10.1. Ölüm

Divan'da ölüm birkaç şekilde ele alınabilir. Tasavvufî anlamıyla ölüm bir vuslattır. Ayrılığın sona ermesi anlamına gelir. Bu dünyada vuslata erişebilmek, ölmeden önce ölmekle mümkündür.

Bir diğer anlamıyla ölüm, geçici olan bu dünyadan, sonsuz olan diğer âleme geçiştir. İnsan ölmekle yok olmaz, madde ve şekil değiştirir. Kasidelerde övgüsü yapılan bir kısım devlet büyüklerinin bir özelliği, düşmanlarına karşı çetin oluşu ve savaşlarda düşmana, kılıcıyla ölüm saçışıdır. Bu, övgüsü yapılan şahsın cesaret ve kahramanlığının ifadesidir.

Söz konusu eğer sevgiliyse, onun göz, kirpik ve bakışları âşıkları yaralar, bu derdin çaresi yoktur ve sonu ölümdür. Şu beyitte ise sevgilinin âşıklara ilgi göstermesi rakipleri için ölüm sebebidir mısraıyla, klasik edebiyatımızda pek de alışık olmadığımız bir ifade görüyoruz:

Uşşâka lutfı bâ'is-i merg-i rakîb olur
Ol lebleri Mesîh ne hâzık tabîb olur (G.56-1)

Bunların yanında Divan'da Cevrî'nin, ölümlerinden müteessir olduğu için, vefatlarına tarih düştüğü 7 kişi[124] vardır. Cevrî'nin, bu tarih manzumelerinde ölüme hangi duygularla yaklaştığını daha iyi anlayabiliriz. Örneğin Bağdat seferine giderken yolda vefat eden Bayram Paşa için "Makam ve mevkiyi terk ederek dünyadan göçtü" ve "Dünya kaygısını tamamen bertaraf etti" şeklinde ölümünü ifade ederken, Haylî için "bekaya göçtü", Derviş Kudsî için "dünyadan göçtü" ifadelerini kullanır. Yine şair arkadaşlarından Ayşî için,

Ayşî nûş eyleyüb fenâ câmın
Ber-taraf kıldı sohbet-i ayşı (T.108-1)

diyerek Ayşî'nin mahlasının da kendine sağladığı imkanla, sanatlı bir biçimde ölümü ifade etmiştir. İfadelerden de anlaşılacağı gibi Cevrî, ölümü, bir yerden başka bir yere göç etmek, dünya kaygılarından kurtulmak ve yapılan bir işi yarım bırakıp gitmek gibi bir tavır ve fiil şeklinde algılayıp, hayatın içerisinde ve onun bir parçası şeklinde düşünmektedir.

2.1.10.2. Rûh

Canlılığı sağlayan şey. Duygu ve tutkuların merkezidir. İnsanlardaki ruh ölümsüzdür. Dünya yaratılmadan önce bütün varlıkların ruhları yaratılmıştır (Pala 1995: 413). Divan'da *rûh* ve çokluk şekli olan *ervâh* biçiminde anılır. İnsanda zevk duygusunun çıkış noktasıdır. Güzel yerler, güzel nağmeler gibi tüm güzellikler, zevkinin aksini ruhta bulur. Ruh, gerek maddî, gerekse manevî olsun, insana her anlamda canlılık veren özdür, cevherdir. Ruh insanın bedenine sirayet etmiştir:

Bu mevsimde hayât-ı nev bulur âlem ki her demde
Nesîm-i cân-fezâ mânend-i rûh ecsâma sârîdür (K.12-5)

Rûh kelimesi özellikle İsa Peygamberle birlikte çokça anılır. Annesi Meryem'e, Cebrail tarafından ruh üflenerek ona hamile kalışı ve topraktan yaptığı şekillere üfleyerek canlandırmasıyla ilgiler kurulmuştur. *Melek* kelimesiyle daha çok, çokluk şekli olan *ervâh* kelimesi bir arada kullanılmış ve ahiret, öteki dünya ilgileri kurulmuştur.

---

[124] T.38 Bayram Paşa; T.76 Südçi-zâde; T.77 Haylî Beg; T.78 Musa Çelebi; T.82 Derviş Kudsî; T.96 Musa Paşa; T.108 Ayşî.

Geçmişte yaşamış kişilerin ruhu, sevgili veya memdûhun vurgulanan yönüne göre dile getirilmiştir. Örneğin, hadisçiliği yönüyle Buhârî, hattatlığıyla Celâl ve İmâd, şairliğiyle Câmî, müçtehitliğiyle İmâm-ı Azam, aşkıyla Mecnûn, Moğolların zulmüne şahitliğiyle Attâr, koruyuculuğuyla Veysel Karenî, Mevlânâ Celâleddin, Senâî ve birçok ilgiyle Hz. İsâ'nın ruhu bu biçimde ilgiye konu olmuştur.

İlmi dîne dîni mülk-i devlete kuvvet vire
İctihâdı şâd ide rûh-ı İmâm-ı A'zamı (T.49-4)

Sevgilinin veya memdûhun güzelliğini ifade için *rûh-ı musavver* terkibi sıkça kullanılır. Sevgilinin dudakları, hayat vericiliği ilgisiyle teşbihlere konu olmuştur. Konuştuğunda sözün ruhunu herkese gösterir.

Şu beyitte ise ruhun şeklinin insan olduğu ifade edilmiştir:

Rûhdur kim musavver olmışdur
Şekli mahsûs ayn-ı insândur (K.10-16)

Kaza, Âdem'in yüzünü aşk kalıbına soktuğunda sevgilinin üzüntüsü, Cevrî'nin gönlüne ruh vermiştir. Âdem, nefis ve ruhun anlamından nefes almadan önce Cevrî'nin sözleri fikrin kalıbına, sözün ruhudur. Cevrî'ye sevgilinin dudaklarının niteliklerini övmede ruh veren, sözlerin keyifli etkisini şaraba vermemiştir. Cevrî'nin sözlerinin feyzi manaya ruh verir.

Bir başka beyitte Cevrî, kendi şiirine kıskançlık güdenlerin şiirleri ne kadar süslü olursa olsun, onların şiirinde ruh olmadığını söylemektedir.

2.1.10.3. Perî

Divan'da peri, çok güzel olması, göze görünmemesi, büyü ve sihir bilmesi ve fitneciliği yönleriyle anılır ve daha çok sevgilinin benzetme unsurudur. Sevgili periye teşbih edildiğinde, güzelliğini anlatmanın imkânı yoktur. Çünkü insanlar arasında ona benzeyen yoktur. Sevgiliyle konuşmak mümkün değildir, çünkü tutkunu olan gönül onun gibi ne sihir ne de efsane bilir.

Gamzesiyle o perînün nice söyleşmek olur
Dil-i dem-beste ne efsûn u ne efsâne bilür (G.36-2)

Cevrî, bir beyitte övdüğü şahsın sözlerinin güzelliğini vurgulamak için "cana can katan ince anlamlı sözlerini görenler huri ve peri zannederler" diyerek söz güzelliğini, perinin güzleğine teşbih eder. Hz. Peygamber için de "insanların ve perilerin hidayete erdiricisi" demektedir.

2.1.10.4. Cin

Divan'da cin kelimesi, "cin taifesi" anlamına gelen "cân" şeklinde geçmektedir. Daha çok Hz. Süleyman'la ve her zaman "ins ü cân" şeklinde insanla birlikte anılır. Geçtiği yerlerin tamamı kasidelerdedir. Söz konusu padişah ise, Hz. Süleyman gibi insanların ve cinlerin padişahı olduğu ifade edilir:

Gelince şevket ü haşmetle taht-gâha yine
Diye zemâne Süleymân-ı ins ü cân geldi (K.7-40)

Veziriazam Salih Paşa için, "Bunun gibi Cem rütbeli bir Âsaf'ın elinde mühür, insanların ve cinlerin bu kadar rağbetini bulmamıştır." ifadesiyle yine Süleyman kıssasıyla ilgisini kurmaktadır. Bu ilginin tek istisnası olan kullanım ise Veziriazam Ahmed Paşa için söylediği "adalet nurunun ışığı, insanların ve cinlerin gözünün nuru" ifadesidir.

2.1.10.5. Şeytân

Divan'da *Şeytân* adıyla değil, *Dîv, İblîs* ve *Vesvâs* adlarıyla anılır. Bir beyitte rakip için benzetme unsurudur. "Şeytan'ın hilesinden kurtulmak için İhlâs Suresi'nin sırrını cana muska yapmalı" ifadesinde İhlâs Suresi ile ilgili bir inanışa yer verilmektedir. İblîs, sevgilinin köyünün cennetini yurt edindiği için insanın orada kalması mümkün değildir ifadesinde de Âdem'in cennetten kovulması hadisesine telmih vardır. Bir başka telmih de İbrahim'in ateşe atılma olayınadır ki "Ey dostuna ateş yığınını gül bahçesi yapan, beni o Dîv'in kahır ateşinde yandırma." ifadesinde bunu görüyoruz.

Yandurma beni âteş-i kahrında o dîvün
Ey dostına gülşen iden tûde-i nârı (Tb.1/III-6)

2.1.10.6. Mi'râc ve İsrâ

Merdiven manasına gelen Miraç, *Peygamberimizin göğe yükselmesine ad olmuştur. Peygamberimiz Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya gelmişti. Buna İsrâ denilir. Peygamberimizin Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i müntehâ'ya dek olan yolculuğu da Mi'râc adını alır* (Pala 1995: 350). Divan'da peygamberimizin miraca çıktığı akşam, gökyüzünün Kadir gecesi olarak ifade edilmiştir. Bir beyitte de inşa edilmiş bir caminin övgüsü için, her bir bölümü, mana miracının rütbesidir denmektedir.

Gece yürüyüşü anlamına gelen İsrâ, Divan'da üç yerde anılmaktadır. Bir beyitte memdûhun yazısının siyahlığını, İsrâ gecesinin örneği olarak nitelendirmiştir. Bir diğer beyitte peygamberimize hitaben, İsrâ gecesinin yalnızlık evinin en güzel makamında oturmana şaşılmaz, bir adımda en yüce menzilleri geçmektesin, denmektedir. Diğer beyitte ise İsra gecesi, o mukaddes mahalde olan kavuşma kasrının ufuklara düşen gölgesidir, denmektedir.

Ol kûy-ı mukaddesde olan kasr-ı visâlün
Âfâka düşen sâyesidür Leyle-i İsrâ (Tb.3/IV-6)

2.1.11. Din ve Din ile İlgili Kavram ve Terimler

Cevrî Divânı'nda mücerret olarak *dîn* kavramı İslâm'dan başka bir şeyi ifade etmez. Din demek İslâm demektir. Dinin en çok beraber anıldığı kavramlar, *devlet* ve *gönüldür*. Devlet yöneticileri dine olan bağlılıkları ve hizmetlerine göre değer kazanır. İster hükümdar, ister vezir gibi devlet payesine ulaşmış kişiler olsun, bu makama gelişlerinin tek amacı vardır, dine ve şeriata hizmet, adaleti sağlamak. Sevgilinin bakışları, nazı, saçları ve ayva tüyleri gibi güzellik unsurları ise küfrü ve onun unsurlarını temsil ettiği için, gönül ve din mülküne saldırır.

2.1.11.1. İmân, Mü'min, Küfr, Kâfir

İman, İslâm dinini kabul ve tasdik etme, Peygamberin dinine kesin olarak bağlanma demektir. İmanın zıddı *küfr*dür. İnanmış kişiye *mümin*, inkâr edene de *kâfir* denir. Birbirlerinin zıddı olan bu kavramlar, aynı zamanda birbirinin de tamamlayıcısı ve açıklayıcısıdır. Divan'da çokluk biçimleri olan *mü'minîn, küffâr, kefere* şeklinde de geçerler. Küfr, her şeyi örtmesi anlamıyla karanlığı; iman, gönle verdiği ışıkla, aydınlığı temsil eder. Sevgilinin saçı, renginin siyahlığıyla; gözleri ve gamzesi, kan dökücülüğüyle; yanakları, renginin kırmızılığı sebebiyle ateşgede olması yönüyle kâfir olarak nitelendirilmiştir.

Gamze-i kâfir-nihâdun bezl-i makdûr eylese
Her nigâhın bir Hülâgû denlü şûr-engîz ider (G.48-4)

Devrin padişahları övgüsünde yazılan kasidelerde hükümdarlar, kâfirlerin üstüne gitmeleri yönünde teşvik edilmişlerdir. Hükümdarın kılıcının kokusu, kâfir askerlerini her taraftan kaçırmış ve dünya emniyet yeri olmuştur. Hükümdarın sancağının üstündeki hilal, kâfirlerin canını güçsüz kılar.

Şimdi hod kendü saâdetle çeküp tug u alem

Eyleye kasd-ı gazâ kâfir-i pür-şûr u şere (K.5-13)

Cevrî bir beyitte sevgilinin nazına o kadar övgüler düzdüm ki o kâfir gönüllü bakışları imana getirdim, der. Bir başka beyitte de saçlarının karalığını (küfrünü) imanını göğsünde sakladığın gibi sakla, ortaya çıkarma, her şeyden şüphelenen düşmanlarından sakın, demektedir.

Mümin kelimesi ise anlamca iki hadisin iktibasında geçmesinin yanında, imanın sağlamlığı açısından da ele alınmaktadır. Bir kasidede inşa edilen camiin sağlamlığı vurgulanırken, müminin kalbindeki inancı gibi sağlamdır denmektedir. Aynı cami ve birlikte inşa edilen tekke için ise müminin kalbine genişlik verir ifadesi kullanılmaktadır.

İslâm'ın ilk dört halifesi de imanın dört direği şeklinde vasıflandırılmıştır.

2.1.11.1.1. Put (Büt), Zünnâr

Divan'da *put* kelimesi, *büt*, *sanem* ve çokluk şekli olan *bütân* şeklinde geçer. Put kelimesi, anıldığı yerlerin çok azında kelime anlamıyla ele alınır, daha çok *put gibi güzel sevgili* manasıyla sevgilinin müstearıdır. Kasidelerde, memdûhun vurgulanmak istenen özelliği için benzetme ve kıyas unsurudur. Örneğin cömertliği vurgulanan bir şahıs için, gururlu güzeller (bütân), cömertlik kadehinin tortusundan beslenmiş olsalar, naz ve gurur elbisesi yerine iyilik ve alçak gönüllülük elbisesi giyerlerdi, denmektedir. Adaleti vurgulanan şahıs için, güzellerin (bütân), saçı gibi fitneyi perişan ederdi, denirken bir başka yerde put gibi güzellerin, adaleti sağlayıp, zulmü ortadan kaldırma niyetinde olan memdûhun korkusundan, âşıkların yüzüne yalancıktan güleceklerini ve ikiyüzlülüğü tercih edecekleri vurgulanmaktadır.

Gazellerde ise put kelimesi tamamen istiare yoluyla güzelleri temsil eder. Sevgilinin güzelliği başa beladır, âşığa dünyada rahat yüzü göstermezler. Gözleri Kalenderî dervişler gibidir, gönül utanma duygusundan kurtulur. Onların bu bakışlarının büyüsü ve aldatıcılığı can ve gönlü her zaman arzuların hastası eder. Âşıklar ne akla secde eder, ne düşünceye tapar ama put gibi güzellerin bakışlarının hükmüne baş verirler. Gönül, o put gibi güzellerin bakışlarıyla dost olduğundan beri büyüleyici manaların şaşkınıdır. O nazlı güzeli tebrik etmek gerekir ki bir bakışıyla aşkı, zühdü ve aklı nazına secde ettirir.

Zâhid ü rindi kodun ışkun ile bir şekle
Bü'l-aceb şûh u dil-ârâ büt-i ra'nâsın sen (G.188-2)

O put gibi güzeller, ağyara en ufak bir zulümde bulunmaz, hatta sürekli onlara iyilik ve cömertlikte bulunurlar.

Eylemezsin sanemâ zerrece agyâra sitem
Muttasıl olmadadur mazhar-ı ihsân u kerem (Tb.2/III-1)

Cevrî, bir beyitte de anlamın güzelliğini Yusuf yüzlü bir puta benzetir.

Aşk-ı pâküm olmazam âlûde nakş-ı hüsn ile
Şâhid-i ma'nâ büt-i Yûsuf-şemâildür bana (G.1-2)

Papazların bellerine bağladıkları siyah bir kuşak olan zünnâr, bir beyitte geçer ve dindarlığıyla övünen zahitlerin ikiyüzlülüğünü ortaya koyan bir unsur olarak düşünülür.

Dil-beste olma zühde ki rindân-ı bî-riyâ
Çok sübhada şerâret-i zünnâr buldılar (G.75-3)

2.1.11.1.2. Deyr, Âteşgede, Büt-hâne, Sanem-hâne

Hıristiyanlık dininin ibadet mahalli olan *deyr* kelimesi aşk ve gönül çerçevesinde tasavvufî mahiyet taşıyan kullanımlarla çevrelenmiş anlam dünyasını yansıtır. Allah'ın rindi, gönül ve can zevkini bulunca ne mescit, ne kilise ne de meyhane tanımaz. Âşık, kutsallık âleminin anlam yüzünün kilisesidir. Âşığın bazen şen, bazen harap olmasında şaşılacak bir şey yoktur, aşka kilise, dindarlığa Kâbe, yan bakışlara meyhane olur. Âşık, azıcık bir gönül okşayıcılığın yayıldığı yere toprak olur, çünkü kutsal yer veya kilisenin şeref veya değersizliğinden haberi yoktur.

Bir bast-ı nevâziş görilen ferşe türâbem
Züll ü şeref-i deyr ü haremden haberüm yok (G.140-3)

Deyr kelimesiyle anlamca ilgili olarak büt ve suver kelimeleri de sıkça anılır.

Ateşe tapaların ibadet yeri olan *âteşgede* kelimesi ise renk ve ateş ilgileriyle, gül bahçesi ve sevgilinin yüzü için teşbih unsurudur. Aşağıdaki beyitte "tapmak" fiiliyle "ruh, fürûzân, hâl ve kâfîr-i bed-kîş" kelime ve tamlamaları, ulaşılan anlam zenginliğine güzel bir örnektir:

İtdi ruhun âteş-gede-i hüsni fürûzân
Hâlün ana tapmazsa olur kâfir-i bed-kîş (G.127-2)

Sanem-hâne ve büt-hâne kelimeleri Divan'da nakış ve resim ilgisiyle anılmaktadır.

2.1.11.1.3. Ceres, Nâkûs

Hıristiyanlıkta ibadet yeri olan kilisenin sembol unsurlarından olan çan, bir beyitte âşığın gönlüne teşbih edilmiş; diğer beyitte de âşık, kutsallık âleminin anlam yüzünün kilisesi, hakikatin nağmeleri de çanın sesi şeklinde tasavvur edilmiştir.

2.1.11.1.4. Ma’bed, İbâdet-hâne, Mescid, Secdegâh, Câmi

İbadet edilecek yer, tapınak anlamına gelen *ma’bed* ve *ibadetgâh* kelimeleri Divân’da tamamıyla *cami* anlamında kullanılmıştır. *Secdegâh* ve *mescid* kelimeleri de “secde edilen yer” anlamıyla cami yerine kullanılmakla beraber, *mescid* kelimesinin daha çok küçük cami anlamını ihtiva ettiğini görüyoruz. Çünkü Divan’da övülen birçok şahsın, mescitleri camiye çevirdiği özellikle vurgulanmaktadır. *Mescit* kelimesiyle beraber *meyhane* kelimesi, sıkça birlikte kullanılmaktadır ki âşık için ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Zahit için mescit neyse, rintler için meyhane odur. Hatta rintler her ikisinde de ibadet ederler.

Mey-hâne vü mescidde ibâdet ider olduk
Sûfî bize ta’n itme Müselmânlıgumuz var (G.88-4)

Secdegâh kelimesi ise “secde edilen yer” manasıyla, dinî anlamda bir ibadet şeklinin uygulandığı mahalden daha çok, bir şahsa karşı büyüklüğünün ve ululuğunun kabulünü göstermenin, ona itaat etmenin ve boyun eğmenin gösterildiği yer şeklinde kullanılmıştır. Hükümdarın (sevgilinin) eşiği (dergâhının toprağı), diğer dünya hükümdarlarının, gökyüzü ve bulutların secde yeridir. *Secdegâh* kelimesi de, mescit kelimesinde olduğu gibi, *mey-hâne* kelimesiyle birlikte, züht, aşk ve âşıkla türlü ilgiler kurularak kullanılmıştır.

Câmi kelimesi ise bir beyit haricinde ibadet yeri anlamıyla kullanılmıştır. Daha çok kaside ve tarihlerde geçen bu kelime, yapılan camilerin ve bânilerinin övgüsü sebebiyle anılır. Söz konusu caminin kendisiyse güzelliğinden, yüksekliğinden, mimarî anlamda eşsizliğinden bahisle Beyt-i Ma’mûr, Kâ’be ve Mescid-i Aksâ ile kıyaslanır; Kürsî ve Arş ile ilgiler kurulur. Cami ile ilgili olarak Divan’da şu inanışları da görüyoruz: Dünyadayken cami yaptırmak sonsuz sevap kazanılmasına sebep olur, bu dünyada cami yaptıranlar, ahiretlerini mamur ederler. Camiler, hayır dualarının yapıldığı yerledir.

Divan’da, cami kelimesinin farklı olarak kullanıldığı tek beyitte sevgilinin yüzü, camiye teşbih olunmuştur:

Degül ebrûlarun üstinde cebîn-i berrâk

Nûrdur câmi-i hüsnündeki mihrâb üzre (G.224-3)

2.1.11.2. Şerî'at

Allah tarafından peygamber vasıtasıyla ortaya konulan İlâhî kanun. Aslında şeriat, insanların ırmaklardan su aldıkları yere denir. İslâm dini insanların dünya ve ahiret işlerini düzenlediği için, "gidilen doğru yol" anlamında kullanılır. Tasavvufta şeriat, bir dış yapı olarak ele alınmış ve işin içyüzüne hakikât denilmiştir (Pala 1995: 467). Divan'da şeriat kelimes*i şer', şeriat, şeriat-ı Mustafa, şer'-i nebevî, şer'-i resûl, şer'-i şerîf* şeklinde ve sadece kaside ve tarihlerde geçer. Bu sebeple ister hükümdar, isterse devlet ricalinden bir şahıs olsun, memdûhun şeriata bağlılığı ve onun için çabalaması övülen yönlerindendir.

Şeriat kelimesiyle hakikat ve tahkik kelimeleri birçok beyitte beraberce anılmış, böylelikle övgüsü yapılan şahsın, dini anlamda hem zahirî hem de batınî yönünün kuvveti vurgulanmak istenmiştir.

Ulûm-ı şer' u tahkîka bu denlü dest-res bulmak
Safâ-yı zâhir ü bâtından âsâr-ı alâmetdür (T.63-25)

Cevrî, Sultan IV. Mehmed'in düzenlediği sünnet törenine yazmış olduğu tarih manzumesinde "Getürdiler yerine hükm-i şer' u kânûnı" diyerek sünnetin, şeriatın ve kanunların emri olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.11.3. Cihâd, Gazâ, Gâzi, Şehîd

Din uğrunda düşmanla savaşma anlamına gelen *cihâd* kelimesi, Divan'da üç yerde geçer ve memdûhun din uğrunda gayret göstermesi yönüyle övgü unsurudur. Tasavvufî anlamda, nefisle olan mücadele manasında kullanılmamıştır.

Cihatla aynı anlamı ihtiva eden *gazâ* ve çokluk şekli olan *guzât* kelimesinin Divan'daki kullanımı da cihatla aynıdır. Gazaya çıkarken tuğ ve sancak çekilir. Gaza, Allah'ı ve peygamberi hoşnut eder, gaza niyetine yola çıkana Allah yardımcı olur.

Gazaya katılıp yaralı veya sağ olarak geri dönenlere ise *gâzî* denir. Divan'da *gâzi, gaziyân, hüsrev-i gâzi, sultan-ı gâzi, şehenşeh-i gâzi* kelime veya tamlamalarıyla hükümdarların veya başkomutanların sıfatı olarak yer alır.

Allah yoluna yapılan bir savaş esnasında ölen kişiye *şehîd* denir. Şehitlik, din adına en yüksek rütbelerden biri olarak kabul edilmiştir. Şehit olan kişinin makamı

cennettir ve şehitler Allah'a yakın olacaklardır. Divan'da, şehit olanların ölüm acısını hissetmedikleri inancı, "şehadet şerbeti içmek" deyimiyle dile getirilmiştir. Haksız yere öldürülenler de şehit hükmünde sayılırlar. Gaza niyetiyle yola çıkıp, savaşamadan ölenlerin, gaza ve şehitlik sevabını kazandıklarına inanılır.

Şübhesiz buldı gazâ ecrin şehâdet rütbesin
Oldı esnâ-yı seferde âzim-i dârü's-selâm (T.38-4)

Divan'da şehit kavramının farklı olarak kullanıldığı tek beyitte ise âşık, aşk şehidi olarak tasavvur edilmiştir.

İder hûn-ı şehîd-i ışk ile memzûc sahbâsın
O çeşm-i bî-terahhum özge mest-i bâde-peymâdur (K.30-52)

2.1.11.4. Vahy

Bir fikrin veya bir emrin Allah tarafından bir peygambere bildirilmesi anlamına gelen *vahy*, Hakk'ın hitabı olarak tasavvufî anlamda sufilere gelen ilham olarak da düşünülür. İbn-i Arabî'nin "Sözlerimiz vahy-i kelâm değildir, ama vahy-i ilhamdır" (Uludağ 2005: 372) sözü bu düşüncenin ifadesidir. Divan'da vahiy ve ilham, vahyin geçtiği üç beytin ikisinde beraber anılır. Bir beyitte memdûhun kalemini, vahiy ve ilhamın yüzünü süsleyip giydiren bir kadın olarak tasavvur ederken, başka bir beyitte sevgiliye hitaben "gözlerine bir ince anlam vahiy olsa, gönle ilham olur" denmektedir.

Çeşmine bir nükte vahy olsa dile ilhâm olur
Söyleşürlerse n'ola dâim zebân-ı râz ile (G.237-2)

Divan'da Sarı Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu Mesnevî Şerhi'ne düşülen tarihte, Mesnevî ile vahiy kelimesi arasında şu ilgi kurulmuştur:

Kitâb-ı âsumânînün budur ma'nâ-yı mazmûnı
Ki her bir nüktesi bir vahy-i münzelden kinâyetdür (T.63-5)

Bu beyit Mevlevîlerin, Mesnevi okunması bitince âdet olarak söylenen

İn ne necmest u ne remlest u ne hâb
Vahy-i Hak Allahu a'lem bi's-savâb[125] (Uludağ 2005: 372; Gölpınarlı 2006c: 97)

beytini hatırlatmaktadır.

---

[125] Bu, ne yıldız bilgisidir, ne remildir, ne rüya; Allah doğruyu daha iyi bilir ya; Hakk'ın vahyidir. (Gölpınarlı 2006c: 97)

2.1.11.5. Farz, Vâcib, Sünnet, Câiz

Dinî anlamda, Allah'ın işlenilmesi kesin olarak lüzumlu, terki günah olan emirlerini ifade eden *farz* kelimesi, Divan'da sadece namazın farz olması ilgisiyle anılmıştır. Yine dinî anlamda yapılması zorunlu, terki caiz olmayan ve farza yakın emirleri ifade eden *vacîb* kelimesi, dinî anlamının yanında, "yapılması âdet olarak gerekli, zorunlu" anlamıyla da yer alır. Şair için memdûha dua ve şükür vaciptir.

Hz. Peygamber'in sözleri, işleri ve tasvipleri anlamındaki *sünnet* kelimesi, bu anlamının yanında erkek çocuklarının sünnet edilmesi ve bunun için yapılan tören anlamıyla da kullanılmıştır. Divan'da çokluk hali olan *sünen* şeklinde de anılan sünnet, özellikle devlet ricalinin övgüsünde, Hz. Peygamber'e olan bağlılıkları ilgisiyle anılır.

Dinî olarak yapılmasında sakınca olmayan anlamındaki *câiz* kelimesi, Divan'da iki yerde geçer. Şu beyitte şair, memdûhlarının kendisine ihsanda bulunması (caize alması) konusunda dileğini ifade etmektedir:

Tâ kim ola memdûha du'â lâzım u vâcib
Tâ kim ola meddâha kerem câiz ü mümkin (K.81-8)

2.1.11.6. Sevâb, Günâh, Harâm

Allah tarafından mükâfatlandırılan hareket anlamındaki *sevâb* kelimesi Divan'da sadece kaside ve tarihlerde geçmektedir ve övülen kişinin yaptığı işin güzelliğini vurgulamak, hayırlı görülen faaliyetlerini övmek kastıyla anılır. Sevapların çokluğu, kişinin öteki dünyada yüksek makamlara gelmesine sebep olur. Kalıcı eserler bırakanların sevapları kıyamete kadar devam eder. A*yn-ı sevâb, çeşme-i sevâb, selsebîl-i sevâb* terkipleriyle, hem yapılan çeşme, sebil gibi hayratların kendisini işaret etmekte, hem de yaptıranlara büyük bir sevap kaynağı olduğu vurgulanmaktadır.

Divan'da *güneh, günâh, vebâl* biçiminde geçen ve Allah'ın emirlerine aykırı iş anlamı taşıyan günah kelimesi, yer aldığı üç beytin ikisinde, sarhoşluğun günah olması ilgisiyle anılır. Birinde sarhoşken ele tespih almanın günahlığından hareketle, kendisine seslenen şair, bu durumdan üzüntü duymamasını, çünkü bu çeşit sarhoşluğun günahı olamayacağını ifade etmiştir. Diğerinde ise aşk şarabının sarhoşu olduğu için dünya ve ahiretten haberi olmadığını, günahında böyle bir iyiliği bulunduğunu söylemiştir. Bu beyitlerde Cevrî'de rint bir eda açıkça göze

çarpmaktadır. Bir diğer beyitte ise âşıkların çektiği ıstıraptan bahisle, sevgiliye âşıkların suçunu sormaktadır.

Yine günah anlamına gelen *vebâl* kelimesi, Divan'da bir beyitte geçmekte ve "vebali boynuna salmak" deyimiyle anılmaktadır.

> *Sen halka-i ihlâs ile kar' eyle bu bâbı*
> *Cûş itmeyenün boynına sal tavk-ı vebâli* (K.36-23)

2.1.11.7. İbâdet ve İbâdetle İlgili Kavram ve Terimler

Divan'da ibadet kelimesi, *ibâdet* ve *tâ'at* şeklinde geçer. İbadet, Allah'a yapılır. Bir beyitte zahitler, ibadetleriyle gururlanıp ona dayanmamaları hususunda uyarılırlar. Bir beyitte de rint bir tavırla meyhane ve mescidin kendisi için fark etmediğini, ibadetini her ikisinde de yaptığını söyler. Bunun haricindeki kullanımlar Allah'a kulluk anlamındadır ve memduhun dine bağlılığı hususunda övgüsüyle ilgilidir.

2.1.11.7.1. Namaz ve Namazla İlgili Kavramlar

Namaz kelimesi, Divan'da *nemâz*, *salât* şeklinde iki beyitte geçer. Bir beyitte cuma namazı ve *salât-ı ıydeyn* terkibiyle her iki bayram namazı anılırken, diğer beyitte *mısbâh-ı salât* terkibiyle namaz bir kandile teşbih edilmiştir. Bir beyitte ise namaz adı anılmadan beş vakit olduğu belirtilmiştir.

Divan'da namazla ilgili olarak *secde*, *tahiyyât ve kıble* kavramları yer almaktadır. Secde kelimesi bir ibadet şekli olmaktan daha çok, boyun eğmek, tapacak derecede ilgi ve alaka göstermek anlamında kullanılmıştır. Bununla ilgili olarak *secde-ber-i kâm, secde-ber-i akl, secde-ber-i nâz, secde-i mihrâb-ı temennâ* terkipleri geçer. Cevrî, malının çokluğundan gurura kapılanlara şöyle seslenir:

> *Ey müttekî-i vesâde-i nahvet ü nâz*
> *Vey muntazır-ı secde-i erbâb-ı niyâz*
> *Olmış tutalum mâl ü menâlün bisyâr*
> *Yazmış mı berâtunda kader ömr-i dirâz* (R.1)

Tahiyyât ise namaz kandilinin yandığı bir menfez gibi tasavvur edilmiştir.

> *Ola mişkât-ı tahiyyâtında mısbâh-ı salât*
> *Tâ sabâh-ı haşra dek reşk-i çerâg-ı hâverî* (K.2-30)

Namazda yüzün dönüldüğü yer olan kıble, *kıble-i mülk ü milel, kıble-i hâcât-ı cihân, kıble-i cân ü dil, kıblegâh-ı zümre-i emcâd, kıble-i Kerrûbiyân* terkipleriyle

söz konusu edilen şahsın benzetileni olur. Sevgilinin gözleri, sarhoşluğun neşesinin kıblesi olunca, dindarlığın gönlüne şaraba tapmak hevesi düşer.

Çeşmün olalı kıble-geh-i neşve-i mestî
Düşdi dil-i zühde heves-i bâde-perestî (G.264-1)

2.1.11.7.2. Va'z, Hutbe

Dinî öğütlerde bulunma anlamındaki vaaz, bir beyitte geçmekte ve Hz. Peygamber'in fakirler hakkında ashabına, dinî öğüt niteliğinde birçok söz söylediği delil olarak gösterilmektedir.

Hutbe kelimesi de Divan'da bir beyitte, Sultan İbrahim'in, hükümdarlığının alameti olarak hutbede adının okunması ile ilgili anılmaktadır.

2.1.11.7.3. Oruç

Divan'da *savm* ve *rûze* adlarıyla anılan oruç, hilalin görünmesiyle orucun ve bayramın başlaması, ibadete ikiyüzlülük karıştırılmaması ve sevgiliden ayrılık ilgileriyle anılır. Oruç tutan kişi, bunu göstermemelidir, yoksa ibadetine riya karışır:

İtme dünyâya savmunı izhâr
Katma dâ'im riyâ riyâzetüne (Tb.6/V-2)

Sevgiliden ayrılık, bir çeşit oruç hali gibi tasavvur edilmiş, bunun acısından dökülen kanlı gözyaşları ise kadeh şeklinde düşünülen bayram hilalinin içindeki şarap olmuştur:

Rûze-i hicründe vaslun yâd idüb kan aglasam
Hûn-ı eşküm bâde-i câm-ı hilâl-i îd olur (G.33-2)

Oruç ayı, dünyaya rahmetin sermayesi olur, son bulması ise sevinçli bir bayramdır:

Ola tâ mâh-ı rûze âleme ser-mâye-i rahmet
Bula tâ savm nihâyet ıyd-ı hurremle ser-encâmı (K.48-12)

Orucun ve bayramın başlaması hilalin gözlenmesi ile olur. Cevrî, ümitsizliğini bu durum çevresinde şu biçimde dile getirmektedir:

Benem ol rûze-dâr-ı nâ-ümîdî kim nigâh itmem
Hilâl-i ıydı çarhun günde bin kerre bedîd olsa (G.211-2)

2.1.11.7.4. Hac ve Hacla İlgili Kavramlar

Divan’da hac ile ilgili olarak *hacc*, *hâcî* ve *tavf* kavramları anılmaktadır. İslam’ın beş şartından biri olan ve muayyen bir zamanda Mekke’deki Kâbe-i Şerîf’i ziyaret etmek üzere yola çıkma farizası olan hac, sadece bir ibadet şekli olarak yer alır. Etrafında kurulmuş başka bir hayal unsuru bulunmaz. Allah’ın evini ziyaret edenlere hacı denilir:

Sadr-ı dîn-dâr-ı velî-rütbe vezîr-i a’zam
Zâir-i beyt-i Hudâ Hâcî Muhammed Paşa (T.73-1)

Tavaf, Kâbe’nin etrafında yedi kez dönmekten ibaret ve haccın farzlarından olan bir ibadettir. Meleklerin Beyt-i Ma’mûr’u tavaf ettikleri inancı şu biçimde dile getirilmektedir:

Beyt-i Ma’mûr oldı feyz-i makdemiyle ol sarây
Yiridür geldi melâik tavfına dirsem eger (T.2-17)

2.1.11.7.5. Kurbân

Bir beyitte âşıklar, sevgilinin eziyet ve sıkıntısına bile kurban olurlar. Bir başka beyitte, ümid güzelinin yüzü bayram hilali gibi tasavvur edilmiş ve “kendini gösterdiği gün bayram olur, biz de canımızı kurban ederiz” denilerek, kurban kavramı etrafında, ümitsizliğin içinde ümit dile getirilmiştir.

Gösterürse yüzini şâhid-i ümmîd bize
Cânı kurbân iderüz ol gün olur ıyd bize (G.217-1)

Şu beyitte ise Cevrî, zamanın şairlerinin, yeni bir şeyler üretmedikleri için, kendi şiirine bu eski tarzlarını kurban ettiklerini ifade ederek, şairliğini över:

Köhne-perverde-i tab’ın şu’arâ-yı devrân
Ser-i nev-zâde-i endîşeme kurbân eyler (K.29-51)

2.1.11.7.6. Adak (Nezr)

Adak, bir işin olması için Allah’a verilen sözdür. İş, istendiği gibi olduğu zaman, bu sözü yerine getirmek vaciptir. Bu durumda Allah’ın, adağı kabul etmiş olduğuna inanılır. Defterdar Muhammed Paşa’nın, İstanbul’a dönersem Cevrî’ye bir Mesnevî yazdıracağım diye adakta bulunması, Divan’da bir tarih manzumesinde, hikâyesi ile birlikte anlatılmaktadır.

Eyleyüb Cevrîye ikdâm-ı kavî
Nezrüm olsun yazduram bir Mesnevî (T.60-14)

2.1.11.8. Kâbe ve Kâbe ile İlgili Kavramlar

İslam Dini'nin ve Müslümanların en kutsal mekânı olan Kâbe, Cevrî Divanı'nda önemli bir yer tutar. Beyt-i Hudâ ve Beytü'l-Harem adlarıyla da anılan Kâbe, Harem, zemzem, tavaf ve hac ilgileriyle konu edilir. Divan'da söz konusu edilen yer ve kişiler için bir benzetme unsurudur. İnşa edilen cami ve mescitler güzelliği yönüyle Kâbe gibidir. Bahse konu olan yerler, sefası bakımından Kâbe'ye teşbih edilir, bu durumda orada bulunan sular da zemzem pınarı gibi olur. Kâbe, nasıl ki bütün Müslümanların yöneldiği bir yerse, Divan'da övülen şahıs da bilgisiyle, irfanıyla zamanın bütün insanlarının teveccüh ettiği bir Kâbe, sözlerinin tatlılığı ve hoşluğuyla hikmetin zemzem kaynağıdır.

Sevgilinin bulunduğu semt âşığın Kâbe'sidir. Gönülde ümidin Kâbe'sinin haremine çıkan gizli bir yol vardır:

Harem-i Ka'be-i ümîde çıkar
Gizlü bir reh-güzâr var dilde (G.220-6)

Doğruluk Kâbe'sinin yolcusu olan âşık için hidayet, eteği elinde devesini çeken bir kervancıdır; can ve gönül Kâbe'sinin yolcusunun mahfilini çeken devenin boynunda Hıristiyanlığın alameti olan çan olmaz. Kâbe meyhane için de benzetilendir, bu durumda âşıklar aşkın sarhoşu olurlar.

N'ola reşk-i kudsiyân olsa dil-i mestânemüz
Mest-i ışkuz Ka'be-i ervâhdur mey-hânemüz (G.103-1)

Ol râh-rev-i Ka'be-i sıdkuz ki hidâyet
Dâmen be-kef-i nâka-keş-i mahmilümüzdür (G.45-2)

2.1.11.9. Kadir Gecesi, Mevlit

Cevrî Divan'ında İslam âlemince kutsal sayılan gecelerden Kadir ve Mevlit kandilleri yer almaktadır. Mevlit kandili, Divan'da Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan kasidede, iki beyitte zikredilmektedir ki birinde Mevlit gecesinin, Rebiü'l-Evvel ayını, dünyayı çevreleyen gümüş renkli bir kandille aydınlatması temennisinde bulunulurken, diğerinde, peygamberin doğuşu kutlu bir gece olarak ilan edilip, bu gecenin peygamberin doğumunu hatırlattığı ifade edilmiştir.

Merhabâ ey devr-i eyyâmun şeb-i sa'd-ahteri
Makdemün oldı müzekkir mevlid-i peygam-beri (K.2-1)

Kadir gecesi ise çok kutlu bir gecedir; Ramazan ayının içerisinde yer alır; gökyüzünün Kadir gecesi, Hz. Peygamber'in miraca çıktığı gecedir. Peygamber, mutluluğun Kadir gecesidir. Cevrî, övdüğü şahıslardan birine "gecen ve günün, Kadir gecesi ve bayram olsun" olsun şeklinde hayır duada bulunur. Şu beyitte ise sevgilinin saçlarıyla Kadir gecesi arasında ilgi kurulmuştur ki Kadir Suresi 4-5. ayetlerini[126] çağrıştırmaktadır:

Zülfi ervâh u melâyikle pür olsa gâhi
Gönderür bûy-ı nesîmiyle şeb-i Kadre selâm (K.6-58)

2.1.11.10. Duâ

Divan'da *duâ* kavramı, daha ziyade kaside ve tarihlerde yer bulmuştur. Genellikle övgüsünde bulunulan şahsın övgüsü sona erdikten veya bahse konu olan iş, yer, eser vb.nin tavsifi bittikten sonra geçiş cümlesi içerisinde yer alan bu kavram beraberinde birçok inanış ve tasavvuru da ihtiva etmektedir.

Dua gönülden edilmeli ve duada samimiyet ortaya konulmalıdır, bu biçimdeki dualara melekler ve ruhlar da iştirak eder ve bu dualar Arş'ı bile titretir.

Dua, sözdeki eksiklikleri tamamlar, sözün süsüdür. Duada eller açılır; ıstırap sahiplerinin duası geri çevrilmez; Allah, duanın bereketiyle her işi kolaylaştırır. Güçsüzlerin en büyük dayanağı ve teşekkür vesilesi duadır. Kulun, hükümdara en düşük hediyesi duadır.

Cevrî için memduhlarına dua etmek bir vazifedir, gerekli ve önemli bir iştir. Divan'da dua mahiyetinde, övgüsü yapılan kişilere uzun ömür, mutluluk, Allah'ın yardımı, kuvvet ve gönül temizliği dileklerinde bulunulmuştur. Aşağıdaki beyitte, samimiyetle edilen duanın kabul edilmesi, değişik ve orijinal bir ifadeyle anlatılmıştır:

Hulûs-ı kalb ile başla du'âsına ki ola
Arûs-ı hacle-nişîn-i kabûl rûy-nümâ (K.35-51)

2.1.11.11. Nûr

Nûr kelimesi Divan'da birçok yerde Ay ve Güneş ilgisiyle anılır. Osmanlı saltanatı bir mücevher gibi parlar, Ay ve Güneş ondan ışığını alır, hükümdarın tacının parıltısı dünyayı aydınlatan Güneş'i zerreye döndürür. Sevgili de hükümdar

---

[126] *Onda melekler ve Rûh, Rablerinin izniyle, her bir iş için iner de iner. O (gece) tan yeri ağarıncaya kadar bir selâmdır.* (Çantay 1984: 1207).

gibidir: yüzü parıldayan bir ay gibi nur doludur; düzgün ve gümüş gibi boyuyla, göğe doğru uzanan nurdan bir servidir; kaşlarının üstündeki parlak bir alın değil, güzelliğin camisinde, mihrabın üzerindeki nurdur; yanakları ve gerdanı da nurdandır. Sevgili cisimleşmiş bir nurdur.

Nur ve nâr cinaslı bir biçimde kullanılır:

Hayretdeyem tecellî-i dîdâr-ı pâküne
Kim mahz-ı nûr iken eser-i nâr gösterür (G.26-4)

Göz nuru deyimi Divan'da *nûr-ı çeşm, nûr-ı basar, nûr-ı dîde* terkipleriyle sıkça geçer. Bunların dışında *nûr-ı Hûda, nûr-ı ilâhî* terkiplerinde, söz konusu edilen Allah'ın nurudur. Şu beyitte ise Allah'ın Tur Dağı'nda tecellisi ile Hz. Musa kıssasına telmih vardır:

Ol kûya dinür âlem-i envâr ki görmiş
Bir lem'asını şu'le-i âteş gibi Mûsâ (Tb.3/IV-4)

2.2. TASAVVUF

2.2.1. Âb-ı Hayât

Tasavvufî anlamda evliyanın sözü, öğüdü ve nefesi ile aşk ve mahabbet çeşmesi anlamlarına gelir ki bu çeşmeden içen asla yok olmaz (Uludağ 2005: 20).

Cür'a-i câm-ı lebün nûş eyleyüp cân virse dil
Nâz ider âb-ı hayâta zinde-i câvîd olur (G.33-3)

2.2.2. Âb-ı Rûy

Salikin gönlüne gaipten gelen ilham (Uludağ 2005: 20).

Ol behişt-i hikmetem sırr-ı leb-i hûbân ile
Âb-rûy-ı Kevser-i ma'nîdür enhârum benüm (G.176-3)

2.2.3. Adem

Yokluk, hiçlik anlamına gelen bu kelime tasavvufî manada mâsivâ, zulmet, şer, bâtıl, çirkin (Uludağ 2005: 22) gibi manaları ihtiva eder. “Mutlak adem” ve “mümkün adem” olmak üzere iki tür yokluk vardır. Mutlak adem, esasen yoktur, var olması da mümkün değildir. Mutlak adem halis şer ve sırf karanlıktır. Mümkün adem, olmayan, olmayan ama olması mümkün olan ademdir, kıdemdeki adem, subûti adem ve subût da denir. Bu anlamda adem tasavvufta şey, ayn ve zat'tır ve birtakım niteliklere sahiptir. Mutlak adem zulmet, mümkün adem zıldır (gölge). Madum yok demektir. Madum, var-yok (sâbite-madum) bir şeydir; Allah'ın ilminde var ama dış âlemde yoktur. Mümkün adem, Hakk'ın tecelli ettiği bir aynadır. Hak yokluk aynasında ortaya çıkar. Varlıklar ve eşya yokluk aynasındaki yansımalardır. Âlem ve tüm varlıklar kendi asıllarına ve zatlarına göre madum, Hakk'a göre vardır; varlıklarını ondan alırlar. Bunun dışında onlara atfedilen varlık bir vehim ve hayaldir. (Uludağ 2005: 22)

Tab'-ı Cevrî Îsî-i mu'ciz-edâ-yı nutk iken
Hem sühan nâ-bûd idi ketm-i ademde hem nefes (G.126-5)

Nükte yok sırr-ı ademde dehenünden gayri
Kim beyân eyler o râzı sühanünden gayri (G.269-1)

2.2.4. Âgâh

Halden anlayan, doğru yolu gösteren, maddî ve manevi olarak darda kalanların imdadına yetişen bilgin ve olgun; Hak adamı, hoşgörülü ve kalp gözü açık veli (Uludağ 2005: 25) anlamlarına geldiği gibi “âgâh ol” sözü Mevlevîlerin, uyuyan

kimseyi uyandırırken kullandıkları bir tabirdir. Uyuyanı ürkütmemek için yavaşça yatağının yanına gidilir, yastığına hafifçe el ucuyla vurulur, gene yavaşça “âgâh ol erenler” denir (Gölpınarlı 2006c: 15).

Yâ Rab bizi ol sâlik-i âgâha refîk it
Kim reh-ber ola fırka-i efrâd-ı ricâle (Tb.1/XIII-5)

2.2.5. Akıl

Tasavvufî anlamda akıl değişik durumlarda, değişik anlamlar ihtiva eder. Hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan nur olarak Allah’a ibadete ve cennete gitmeye vasıta olan düşünce, kulluk yapmaya alet olan fikir, ibadetin yolunu gösteren ışık gibi düşünülür ki ulaşabileceği son nokta hayret, hayretin sonu sekrdir, yani sâlik rububiyeti temaşa edince aklını kaybeder. Akıl yoluyla ilahi, ezeli ve ebedi gerçeklerin kavranması mümkün değildir (Uludağ 2005: 32-33). *Yaratılış nazariyesine göre akıl üç ana kısma ayrılır. Bunlar akl-ı maâş (cüz’i akıl), akl-ı maâd ve akl-ı küll’dür. Bunlardan birincisi yalnız görülebilen âlemi kavrayabilir (insanların aklı gibi). İkincisi irfâna dayanır ve bu âlemin ötekisini de görebilir (filozof ve âlimlerin aklı gibi). Sonuncusu da vahdeti, misal ve ruhlar âlemini görebilir (peygamberlerin ve velilerin aklı gibi). Bu aklın ilk görünüş şekli akl-ı evvelidir* (Pala 1995: 27). Aklı-ı evvel, vahdet mertebesi, nûr-ı Muhammedî, Cebrail, insanın hakikati, Arş gibi anlamları ihtiva eder; Allah’tan ilk zuhur eden şeydir. Allah önce onu, sonra onun aracılığıyla tüm diğer şeyleri yaratmıştır. Buna ilahi ilmin ilk zuhuru adı da verilir. İlahi ilim ayrıntısızdır; aşağıya doğru inerken ayrıntılı hale gelir (Uludağ 2005: 33). *Akl-ı küll, akl-ı evvelden sonra gelen bir mertebedir. Levh gök kubbesindeki adil ölçü ve doğru kıstastır; nurlu bir müdrike olup akl-ı evvele tevdi edilen bilgilerin suretleri onunla zuhur eder.* (Uludağ 2005: 34). *Aklı-ı küll’den nefs-i küll oluşmuş ve bu ikisinden dokuz kat gök ortaya çıkmıştır. Akl-ı küll aktif, nefs-i küll ise pasiftir* (Pala 1995: 27). *Âdem külli aklın, Havva külli nefsin suretidir* (Uludağ 2005: 34). Akl-ı maâş, fikir kanunu ile ölçülen bir nurdur, ancak alet ve vasıtayla; külli akla ait çeşitli idrak şekillerinden yalnızca biriyle idrak eder. Akl-ı evvelin yolu ona kapalıdır. Allah Cebrail’i Hz. Muhammed’e nispet olunan akl-ı evvelden yarattığından o, Cebrail’in babası ve bütün âlemlerin aslıdır. İlahi ismin deposu ve Allah’ın emini olması itibariyle Cebrail’e de akl-ı evvel denilmiştir (Uludağ 2005: 34). Akl-ı küll ile dokuz kat gökten ukûl-ı aşare (on akıl) meydana gelmiştir (Pala 1995: 27).

Cevrî Divanı'nda tasavvufî anlamda akıl ve aşkın mukayese edildiği birçok beyit bulmak mümkündür.

Fehm eyledüm esrâr-ı nihân-ı dil-i ışkı
Bîgâne isem akl ile ger mahrem-i ışkam (Tb.1/IX-7)

Hele bir akl ile tedbîri olunmaz idrâk
Bilmede âciz olur belki ukûl-i aşere (K.5-27)

Akl oldı reh-i âlem-i tahkîkde güm-râh
Işk ol tarafun sâlikine râh-nümâdur (Tb.1/X-7)

Nükte-perdâz-ı hikem Seyyid Muhammed kim olur
Akl-ı evvel meclis-i ilm ü kemâlinde celîs (T.66-1)

2.2.6. Âlem

Tasavvufta âlem kavramları ve tanımları çeşitlidir: Mutasavvıfların ilk sûfilerde rastlanmayan âlem kavramı hakkındaki görüşlerinin kaynağı geniş ölçüde felsefe, özellikle yeni Platonculuktur. Allah hariç bütün mümkün ve yaratılmış varlıklara mümkinât-mahlukât, masivâullah'a âlem denir. Kur'ân'da çift âlem fikri vardır; bu fikir çeşitli şekillerde ortaya konulmuştur: İçinde yaşanılan "şu âlem" dünyadır; ölümden sonra yaşanılacak olan "öbür âlem" ahirettir (Uludağ 2005: 34-35).

Cevrî bizüz ol bî-haber-i sırr-ı dü-âlem
Âgâh-ı hakîkat bizüm en gâfilümüzdür (G.45-7)

2.2.6.1. Âlem-i Cân

Uluhiyet makamı ve ilahi isimler mertebesi (Uludağ 2005: 34-35).

Lebinden nükte fehm eyle dil-i ma'nîde pinhân ol
Dilâ hem cân-ı âlem kıl özün hem âlem-i cân ol (K.79-1)

2.2.6.2. Âlem-i Emr, Âlem-i Melekût, Âlem-i Gayb

Üçüncü basamak denen ruhlar âlemidir. Cisimden önce teşekkül eden bu âlemde bütün ruhlar Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" hitabına karşılık "kalû belâ" cevabını vermiştir (Kuyumcu 1984: 37). Şehâdet âlemi ile ceberût âlemi arasındaki ara âlem (Uludağ 2005: 35).

Usûl-i dîn ü ahkâm-ı şerî'at
Vusûl-i âlem-i emr-i hakîkat (T.89-5)

2.2.6.3. Âlem-i Kuds

İlahi âlem, Hakk'ın sıfat ve isimleri (Uludağ 2005).

Ol deyr-i ma'ânî-suver-i âlem-i kudsem
Kim nagme-i tahkîk sadâ-yı ceresümdür (G.44-4)

2.2.6.4. Âlem-i Ma'nâ

Rüya âlemi.

Himmet-i sırr-ı İmâm-ı Azam oldı kâr-ger
Âlem-i ma'nâda itdükde bu emre ictihâd (T.7-10)

2.2.6.5. Âlem-i Tecrîd

Sâlikin mal ve mülkten, bâtınını karşılık bekleme anlayışından arındırması, yaptığı her şeyi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hal sahibi olma düşüncesini hatır ve hayalinden dahi geçirmemesi tecrittir (Uludağ 2005: 347). Bu âlemde Allah'ın zatından gayrı her şeyden soyunulur ki bunun sonu vuslattır. Kendi âleminde ilahi sıfatlarla sıfatlanmayı ifade eder.

Ol kadar âlem-i tecrîdde zevkum var kim
Reşk ider hâlüme her hâce-i sâhib-sâmân (K.24-37)

2.2.7. Anasır-ı Erbaa

Sûfiler nefsin dört mertebesini dört unsura benzetirler. Nefs-i emmâre ateşe, nefs-i levvâme havaya, nefs-i mülhime suya, nefs-i mutmaine toprağa benzetilir. Bunlardan her biri için on özellik belirlenmiştir ve böylece kırk sayısına ulaşılır. Tasavvuf ehlinin yaptığı birçok açıklama ve yorum dört unsur nazariyesine dayanır. (Uludağ 2005:41)

Gerçi kim hikmet-i takdîr ile oldı zâhir
Cism-i pâkündeki terkîb-i anâsırda fütûr (K.15-28)

Terkîb-i anâsırunda memzûc
Rûh-ı dem-i feyz-ı cân-ı hikmet (K.51-3)

2.2.8. Aşk u Niyâz

Mevleviler arasında selam yerine kullanılır. *a) Dergâha, yahut birinin evine giden bir Mevlevî, oturunca, ev sahibi Mevlevîye "Aşk olsun" der. Mevlevî, buna karşılık niyaz secdesi eder; yâni oturduğu yerde, yere ellerini koyup yeri öper. b) Su,*

çay, şerbet gibi bir şey içen kişiye, "aşkolsun" denir. O da "evallah" sözü ile baş keserek karşılık verir. c) Yemek yiyene de, aynı söz kullanılır (Gölpınarlı 2006c: 16).

Hep nazar-gerdesi abdâl-ı fenâ-meslek olur
Dil nice gamzesine ışk u niyâz eylemesün (G.196-2)

2.2.9. Âyîne-i Dil

Gönül aynası. Hakk'ın tecelli ve nazar ettiği yer (Uludağ 2005: 55).

Ol feyz ile âyîne-i dil oldı mücellâ
Dîdârını arz eyledi bir rûh-ı musavver (Tb.1/VII-3)

2.2.10. Aynü'l-Hayât

Öz hayat, âb-ı hayat. Allah'ın el-Hayy isminin bâtını. Bu ismi kendisinden tahakkuk ettiren ebedi hayatı bulmuştur. Artık o ölümsüzdür; çünkü Hakk'ın hayatı ile diri olup âlemdeki her şey de onun hayatı sayesinde yaşar. Zira bu zatın hayatı Hakk'ın hayatıdır (Uludağ 2005: 58).

Hızr eger bu çeşmenün nûş eyleseydi âbını
Eylemezdi cânib-i aynü'l-hayâta iltifât (T.27-3)

2.2.11. Bekâ-Fenâ

Fenâ ve Bekâ kavramları tasavvufi anlamda değişik manaları ihtiva eder: *a. Kötü huyların davranışların yok olması fenâ, yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması bekâdır. b. Kulun kendi (nefsani) sıfat ve niteliklerinden sıyrılıp çıkmasına fenâ, Allah'ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bekâ denir. c. İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekâdır. d. İnsanın, fenâ halinde olduğunu da bilmemesi "fenâdan fenâ"dır (fenâ ender fenâ). Sâlik önce kendisinden fâni oluyor, sonra Hakk'ı gördüğü için Hakk'ın sıfatından fâni oluyor, sonra Hakk'ın varlığında tamamıyla yok olduğu için fenâsını görme halinden de fâni oluyor. İnsan kötü fiil, hal ve vasıflarda baki ise bu sefer de iyi fiil, huy ve vasıflardan fânidir. Bu anlamda bekâ, yani çirkin olanda baki olma kötü olduğu gibi, güzel olandan fâni olma da kötüdür. Kötü olandan fâni, iyi olanda baki olmak suretiyle tasavvuf yoluna girilir. Nefsinden fâni olan Hak'la baki olduğu gibi Allah'ta fâni olan da Allah'la baki olur.* (Uludağ 2005: 70)

Biz ehl-i dile âyîne-i rûh-ı fenâyuz
Zîrâ ki nazar-gerde-i eshâb-ı safâyuz (G.113-1)

Bildüm ki medâr olmaz imiş kesb-i fenâya

Destâr-ı fenâ köhne kabâ şemle vü hem şâl (Tb.1/V-6)

Dûr itdi kazâ çün ki bizi bezm-i bekâdan
Bir âleme düşdük ki eser yok o safâdan (Tb.1/II-1)

2.2.12. Ceres

Kahredici türden kısa hitap. Kahr türünden olmak üzere kalbe gelen kısa ilahi hitap. Bu yüzden Hz. Peygamber vahyi çıngırak sesine benzetmiş ve bunun son derece çetin bir vahiy türü olduğunu belirtmişti. Gerçekten de çok kısa ve kapalı olan hükümleri ayrıntılarıyla kavramak gayet güçtür (Uludağ 2005: 87).

Ol deyr-i ma'ânî-suver-i âlem-i kudsem
Kim nagme-i tahkîk sadâ-yı ceresümdür (G.44-4)

2.2.13. Cezbe

Tasavvufi anlamıyla Allah'a koşmak demek olan cezbe, ilahi inayetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendine yaklaştırmasıdır. Cezbeye tutulan velilere meczup (cezbeli) adı verilir. Geçici olduğu gibi sürekli de olabilir. Cezbe halindeki sâlik sorumlu ve yükümlü sayılmaz. Cezbe-i kayyumiyet-i zatiye kelime-i tevhit zikriyle elde edilir. (Uludağ 2005: 89)

Âgâz idicek gamzeleri mekr ü füsûna
Ser-mâye-dih-i cezbe ider aklı cünûna (G.234-1)

Derûnı nûr-ı cezbeyle münevver
Sözünde nükte-i tevhîd muzmer (T.89-26)

2.2.14. Cilve

Sülûk ehli arifin gönlünde parıldayan, onu deli divane eden ilahi nurlar. İnsan da âlem de Hakk'ın nurlarının cilve mahallidir (Uludağ 2005: 90).

Biz gamze-i dilberle kadeh-nûş-ı Elestüz
Bir neşve ile cilve-ger olmış iki mestüz (G.109-1)

Sen cân gibi gel sîne-i Cevrîde cihân ol
Dil âlemi gezsün heves-i cilve-gehünle (G.221-5)

2.2.15. Cür'a

Sâlikin erdiği seyr makamı, sâlikten saklı kalan sır ve makamlar. Sülûk esnasında sâliki bürüyen sıfat ve hallerin isimleri. (Uludağ 2005: 91)

Hep üstümüze sâye salur nûr-ı ilâhî
Tâ cür'a gibi hâk-i harâbâtda pestüz (Tb.1/I-4)

2.2.16. Dergâh, Hânkâh, Tekye, Savma'a

Dergâh *tekke, kapı önü demektir. Terim olarak tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yere denir. Dervişler ve şeyhler burada bulunurlar. Dergahın büyüğüne Asitâne, küçüğüne de zâviye denir. Asitâne, daha çok tarîkatın pîrinin medfûn bulunduğu yerde; zâviye ise yol uğraklarında bulunurdu. Zaviyeler yolcu dervişlerin gelip istirahat edecekleri şekilde îmar edilirdi* (Pala 1995: 126). Tekkenin büyüğü ve çoklukla pîr makamına da hân-kâh denilir. (Pala 1995: 211). Cevrî Divanı'nda *tekye, tekye-gâh, der-gâh, der-geh, hân-kâh* isimleri anılır. Tarih ve kasidelerde daha çok, inşai bir unsur olarak geçen bu adlardan dergâh, huzur, makam, kapı önü anlamıyla diğerlerinden farklı bir kullanıma da sahiptir.

Rind-i peymâne-keş-i ma'rifete neşve-i zevk
Sûfî-i hânkâh-ı ma'niye keyfiyet-i hâl (K.19-31)

Âferin ol hırka-pûş-ı tekye-gâh-i ışka kim
Zîver itmez gevher-i hurşîdi pala hengine (G.246-4)

Hıristiyan rahiplerinin uzleti için yapılmış hücre veya ibadethaneye ve Hıristiyan manastırlarına savmaa (Pala 1995: 426) denilir. Divan'da dervişlerin uzlete çekilip perhiz ve riyazette bulundukları yer anlamında kullanılmıştır.

İtdüm nice dem savma'a-i halvetiyânda
Perhîz ü riyâzatla ten-i zerdümi gâhî (Tb.1/IV-2)

2.2.17. Derviş, Mürîd, Sâlik, Sûfî

Bir tarikata bağlı kimseye derviş denir. Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçakgönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir (Pala 1995: 126). Divan'da da muhtaç olma, dünyadan soyunmuş olma ilgileriyle anılır.

Râst gelsen selâm virmezsin
Pâ-bürehne gedâ-yı dervîşe (Tb.6/VI-8)

Bir şeyhe bağlı kimseye *mürîd*, bir tarikata girmiş kişiye *sâlik*, tasavvuf ehline *sûfî* adı verilir. Divan'da üç yerde geçen mürit kelimesi, ikisinde evliya ilgisiyle ve memduhunu övme amacıyla anılır. Şu beyitte ise sahte sofu ilgisiyle anılır:

Bir iki eblehi mürîd idinüp

Türrehâtunla virme endîşe (Tb.6/VI-2)

Kelime olarak "bir yola giren, bir yolda giden" anlamına gelen salik, birçok beyitte bu anlamıyla ve tasavvufi anlamını da çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Salik kelimesiyle beraber yol, rehber ve menzil kelimeleri sıkça anılır. Salik doğrulukla Allah yoluna girerse, yüceliğin son sınırına ulaşır, binlerce âlemi görür.

Sıdk ile sâlik olup ehl-i hakîkat yolına
Eyledi meslekini câdde-i Mevlânâ (T.73-2)

Sûfî kelimesi ise Divan'da tamamen ham, kaba softa anlamıyla geçmektedir. Sofu, ibadetini gösteriş için yapar, tespihi şüphedir, kara toprak gözüne dolmadan gerçeği göremez. Şair sofunun karşısında rindi, zühdünün karşısında ise aşkı tercih eder.

Rind-i aşkam mescid ü mey-hâne yeksândur bana
Savt-ı sûfî na'ra-i mestâne yeksândur bana (G.2-1)

2.2.18. Efrât-Evtâd

Efrât, *kutbun gözetimi dışında kalan gayb erenleridir. Bunların belli bir sayısı yoktur; 2, 3, 6 veya 10 olabilir. Efrât, Hz. Peygamber'e mükemmel bir şekilde tabi olarak ferdiyet tecellisine mazhar olmuştur* (Uludağ 2005: 117). Evtâd ise *doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde bulunan dört büyük velidir. Allah bu bölgeleri bu ermiş kulları aracılığıyla korur* (Uludağ 2005: 130).

Kemâli gün gibi zâhir senâsında hıred kâsır
Duâsında olur hâzır eger evtâd eger efrâd (T.29-8)

Oldum nice dem post-nişînân ile hem-hâl
Sandum ki ola her biri evtâdiye abdâl (Tb.1/V-1)

2.2.19. Erbaîn

Çile çekmek, nefsi ezmek, bencilliği kırmak için müritlerin kırk gün halvete çekilmeleri; bu süre içinde zorunlu olmadıkça bir şey yememeleri, konuşmamaları, uyumamaları, sürekli olarak zikir ve tefekkürle meşgul olmaları. Bu süreyi başarıyla tamamlayan erbaîn ve çile çıkarmış olur (Uludağ 2005: 125).

Bir gül açıldı erba'în içre
Ki gülistânı feyz-i rahmândur (K.10-35)

2.2.20. Evliyâ (Veli, Velâyet)

Veliler, dostlar manasına gelen evliya sözü tasavvufi anlamda, Allah'ın özel ilgisine, sevgisine ve yardımına nail olanlar, Allah dostları manasını taşır. Genel anlamda bütün müminler evliyadır. Özel anlamda yalnızca Allah'ın kendilerine keramet ve ilham bağışladığı müminler evliyadır (Uludağ 2005: 130). Velâyet kelimesi de velilik, ermişlik demektir.

Tasavvuf âlemin merdâne teshîr eylemek böyle
Aceb kuvvetdür el-hak sa'y ile olmaz velâyetdür (T.63-26)

Divan'da velilik yüksek bir derece olarak görülmüş, kaside ve tarihlerde anılan şahısların dine bağlılıklarının öne çıkarılmalarında ilgi unsuru olmuştur. Bir beyitte sevgilinin gözleri kuvvetli bir veliye teşbih olunmuştur.

Mest olsa yıkar zâhid-i hüşyârı nigâhı
Çeşmün bu kerâmetle ne pür-zûr velîdür (G.54-2)

2.2.21. Fakr

Dervişlik, sâlikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığının, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması. İnsan Allah'ın kulu olduğundan; insan da ona nispet edilen diğer şeyler de hakikatte onun Mevlâsı olan Allah'ındır. Bir diğer manada sâlikin kendisini dâima Allah'a muhtaç bilmesi, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kavraması (Uludağ 2005: 131). Divan'da *fakr* ve *fenâ* kavramları sıklıkla beraber anılır. Fakirlik dervişliğin en belirgin özelliği ve aslında üstünlüğüdür. Fakr sahibi en büyük zenginlik sahibidir.

Ne harîs-i cem'-i dünyâ ne tüvân-ger ü ne merzûk
Yine fakrumuzla mün'im yine mâlik-i gınâyuz (G.117-2)

2.2.22. Feyz (Füyüzât)

Sâlikin çalışması ve çabası söz konusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir hususun verilmesidir (Uludağ 2005: 137).

Eser-i mevhibe-i lutf-ı ilâhîdür bu
Feyz-ı Hakdan kerem-i nâ-mütenâhîdür bu (K.41-6)

Nesnelere ait kabiliyetlerin hariçte ortaya çıkmasını gerektiren isim tecellilerine feyz-i mukaddes denir. Feyz-i mukaddes, feyz-i akdese bağlıdır. Feyz-i akdesle a'yân-ı sâbite ve bunların asli istidatları ilimde husûle gelir. Feyz-i

mukaddeste bu ayan temel özellikleri ve tamamlayıcı unsurlarıyla hariçte husûle gelir (Uludağ 2005: 137).

Ne kubbe âsumân-i âlem-i feyz-ı mukaddesdür
Ki ol zerrîn alem farkında mihr-i âlem-ârâdur (K:30-2)

2.2.23. Hakikat

a. Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması (ittisaf bi-evsâfillâh). Zira kul ile kulda ve kuldan faaliyette bulunan O'dur. Ondan başka hakiki fail yoktur. b. Tasavvuf. Hakikat, ilm-i tasavvuf; şeriat ise ilm-i fıkıhtır. Hakikatle şeriat bir paranın iki yüzü gibidir. Hakikatsiz (özsüz, anlamsız) şeriat makbul değil, şeriatsız hakikat ise bâtıldır. İkisi arasında bir uyum vardır. c. Hz. Adem'den kıyamete kadar değişmeyen hükümler (Uludağ 2005: 153). Divan'da yukarıda verilen anlamlar dâhilinde hakikati değerlendirmek mümkündür.

Matla'-ı şems-i hakîkat olalum ey Cevrî
Zerreye saymayalum mihr-i cihân-ârâyı (G.252-5)

Şu beyitte ise Mevlana'nın Mesnevi'si hakikat ilminin nüshası olarak vasıflandırılmaktadır:

Kitâb-ı Mesnevî kim nüsha-i ilm-i hakîkatdür
O kim ma'nâsını idrâk ider sâhib-kerâmetdür (T.63-1)

2.2.24. Halvet

Yalnız, tenha kalma, tenhaya çekilme, tenha yer anlamına gelen halvet, tasavvufta manevi ilerleme yöntemlerinden biridir. *Mâsivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek ve kendini ibadete vermek; ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile sırren (manen) konuşmak, ruhen sohbet etmektir* (Uludağ 2005: 156).

Nezâket ile duhûl it harîm-i halvetine
Ki tuymaya harekâtun o demde hiss ü hayâl (Tb.5/III-3)

Divan'da halvet bir anlamda zahitlerin davranış tarzı olarak yadırganmış, halvet yerine gönül ve aşk tercih edilmiştir.

Görünmez sûret-i Hak kûşe-i târîk-i halvetde
Derûnun rûşen it gün gibi gel câm-ı safâdan gör (G.82-2)

2.2.25. Harâbât

Harap olmuş, yıkık yerler, yıkıntılar anlamına gelen kavram, mecâzi olarak da meyhaneyi ifade etmesi yanında tasavvufî manada tekkeyi ve insanın gönlü de işaret etmektedir. Fakat tasavvufi anlamda asıl, *beşeri vücudu ve bedeni tahrip (ifnâ) etme, maddi mevcudiyetten fâni olma; nefsâni arzuları tahrip, süfli duyguları imha, hayvani eğilimleri harap etme, kötü huyları yıkma; Allah'ın kahhâriyet tecellisi karşısında mahv ve fâni olmak demekt*ir (Uludağ 2005: 158). Divan'da, mecâzi olarak meyhane anlamına gelmesi dolayısıyla, harâbât şarap, rintlik ve aşk sarhoşluğu ilgileriyle bir anlam çerçevesi oluşturmaktadır. Sarhoşluk söz konusu olunca, sevgilinin sarhoş gözleri de ilgiye konu olur. Harâbât ehli kınanmaktan çekinmez, çünkü kadeh çekilen yerde utanma yoktur.

Rüsvâ-yı harâbât melâmetden utanmaz
Bir yerde ki sâgar çekilür âr çekilmez (G.92-3)

Şu beyitte ise sarhoşluğundan dolayı meyhanede sızmış bir kişinin tasviriyle, ilahi cezbeye tutulmuş bir dervişin tekkedeki hali anlatılmaktadır:

Hep üstümüze sâye salur nûr-ı ilâhî
Tâ cür'a gibi hâk-i harâbâtda pestüz (Tb.1/I-4)

2.2.26. Harem

Renksizlik ve kendinden geçme makamıdır. Zahir harem Kâbe, bâtın harem kalptir (Uludağ 2005: 159).

Harem-i ka'be-i ihlâsınun olmış hakka
Zühd ü takvâ ile erkânı metîn ü muhkem (K.16-9)

2.2.27. Hayret

Şaşmak, şaşırmak kelime manasıyla hayret, tasavvufi anlamda *kalbe gelen bir tecelli (vârit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesidir. Hayret ya delilde olur veya medlulde. Allah'ın varlığını ispatlayan delilde hayrete düşmek zındıklık ve mülhitliktir. Medlulü, yani delile varılan Hakk'ın tecellilerini temaşada hayrete düşmek sıddıklıktır* (Uludağ 2005: 163). *Muhyiddin İbnü'l-Arabî hayretle vuslat arasında bir ilgi kurmuştur. Ona göre Hakk'a vâsıl olan hayret eder. Bu durumda hayret, "ilim, irfan, yakîn ve hidayet" anlamına gelir. Celâl tecellileriyle cemâl tecellilerinin bir noktada birleşmesi ve özdeşleşmesi sûfîde hayret*

halinin doğmasına yol açar. Sûfî, nasıl olur da birden çok çıkıyor veya çok bir oluyor diye de hayret eder (Yetik 1998: 60). Divan'da da Hakk'ın gizli varlığı karşısında hayret ifade eden şair, çeşitli mecazlarla bu durumu anlatmıştır. Özellikle sevgilinin güzellik unsurları olan yüz ve ayvatüyleri vahdet-kesret ilişkisi içinde ilgi unsuru olmuştur.

Dil eyler idi nakş-ı ruhun vasfını tahrîr
Esrâr-ı hatun olmasa ger hayrete bâ'is (G.17-4)

Hayrette kalmanın en belirgin özelliği dilin bağlanması ve susukun hale gelmektir. Cevrî'ye göre hayret uzun süre kalınacak bir makam değildir. Aslolan, bu hayalden kurtulup irfana ulaşmaktır.

Düşünme keyf-i esrâr-ı cihâna kalma hayretde
Bu ma'nânun hayâlinden geçüp sen mest-i irfân ol (K.79-9)

2.2.28. Hırka

Bir mürit adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe layık görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen talip artık bundan böyle şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşidir. Tarikatın kural ve ilkelerine uymak, kendisine verilen görevleri seve seve yerine getirmek zorundadır. Hırka giymek, mürit adayını şeyhin kabul ettiğinin, dolayısıyla Hakk'ın da kendisini kabul ettiğinin simgesidir (Uludağ 2005: 166-167). Divanda bu tasavvufi sembol *hırka, bürde, ridâ* kelimeleriyle ifade edilmektedir. "Hırka giymek" anlamında *hırka-pûş, ridâ ile bezenmek, bürdeye bürünmek, ridâsını boynuna asmak* şeklinde kullanılır.

Girmek diledüm hırka giyüp kisve-i fakra
Gördüm ki bu bârı çekenün ekseri hammâl (Tb.1/V-5)

2.2.29. İhlâs

Hakikatın suyu ile yoğrulmuş gönüllerin haricinde birçok gönülde ihlâs bulmak mümkün değildir. Züht ve takva, ihlâsı kuvvetlendirir.

Görünmez degme dilde nûr-ı sıdk u pertev-i ihlâs
Meger ol dilde kim âb-ı hakîkatle muhammerdür (K.25-4)

2.2.30. İksîr

Tasavvufi anlamda *Hakk'ın eşyadaki vechi (tecellisi) hakkındaki bilgi veya her mevcut için söz konusu olan özel ilahi vecih (tecelli) hakkındaki bilgidir. Buna*

ariflerin iksiri denir. Nasıl iksir bakırı değiştirip onu altın mertebesine, yani kemal mertebesine ulaştırıyorsa, tasavvufi anlamdaki iksir de insanın tabiatını değiştirerek onu kemal mertebesine ulaştırır (Uludağ 2005: 183). Şeyhin bakışı, müridin gönlünde iksir etkisi yapar.

İksîr-i nazar sâhibidür zât-ı kerîmün
Kim virdügi feyzı viremez kân u ma'âdin (K.81-4)

2.2.31. İnsan-ı Kâmil

Hakikat karşısında olgun insan bile aciz kalır, bunu anlamak için insan-ı kâmil olmak gerekir.

Olur insân-ı kâmil âciz-i idrâk hakîkatde
Eger derk itmek istersen bu sırrı kâmil insân ol (K.79-12)

2.2.32. Kâbe

Tasavvufta *Kâbe, vuslat makamıdır. Gönlün Hakk'a, kalbin sevgiliye yönelmesidir. Zahirdeki Kâbe ibadet, bâtındaki Kâbe temaşa içindir. İki Kâbe vardır: Mekke'deki bina ve gönül (kalp, dil), yani Kâbe-i halil ve Kâbe-i celil. Sufilere göre gönül Kâbe'si daha önemlidir* (Uludağ 2005: 200).

Biz râh-rev-i Ka'be-i râz-ı dil ü cânuz
Cemmâze-i mahmil-keşümüzde ceres olmaz (G.106-2)

2.2.33. Kerâmet

Keramet Hakk'ın velisine bir ikramıdır. Keramet iki çeşittir; birincisi ilimde, irfanda, ahlakta, ibadette, tâatte, amelde, edepte, insanlıkta ve adamlıkta gösterilen üstün meziyetler, hasletler, faziletler olan manevi ve hakiki keramet. İkincisi ise kevni ve suri kerametttir; uzun mesafeyi kısa zamanda alma, az gıdayı çoğaltma, su üzerinde yürüme, ateşte yanmama vs. gibi (Uludağ 2005: 211). Divan'da keramet her iki hal içinde söz konusu edilir. Özellikle kasidelerde övülen şahıslar ve tarihlerde bahse konu şahıs ve diğer unsurular için birinci tarzda keramet; gazellerde ise sevgilinin göstermiş olduğu üstün nitelikler (sevgilinin dudakları bir nefeste şarabı Kevser'e çevirir; gözleri bir bakışta zahitleri devirir vb.) ikinci tarzdaki keramet için örnektir. Şu beyitte Cevri, şiirini keramet ilgisiyle övmektedir:

Kimse almazsa metâ-ı hüneri ey Cevrî
Biz de şimden girü dünyâya kerâmet satalum (G.180-7)

2.2.34. Keşf - İlhâm

Sûfilere göre, maddi ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde (hicâp) oluşturur. Riyazet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb ayan-beyan görülür. Bu perdenin açılmasına, yani kalp gözünün açılmasına keşf denir. Keşf, perdenin ötesindeki gaybi hususlara ve hakiki şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vakıf olmaktır. İlham, doğrudan ve aracısız Allah'tan alınan bilgidir. Bu bilgi ya ilahi hitabı işitmek ve dinlemek veya gayb âlemini görmek suretiyle elde edilir (Uludağ 2005: 213). Divan'da keşf ve ilham kelimesi, gerçekleri görme ilgisiyle göz ile ilgiye konu olmuştur. Söz konusu sevgilinin gözü ise, marifetlerini doğrudan ilham yoluyla sergiler:

Çeşmi ilhâm-ı Hudâyile ider kârını hep
Ne bilür kâ'ide-i sihri ne üstâd ister (G.43-2)

Ney bir müzik aleti olması yanında gönlün sırlarını açmada bir vasıtadır.

Gerçi ney-pâresin ammâ ki lisân-ı dilsin
Keşf-i râz eylemede nutka idersin imdâd (K.18-2)

2.2.35. Mâ-sivâ

Mâ-sivâ, Allah'tan başka her şey, dünya ile ilgili olan varlıklar demektir. Gönlün masivadan kurtulması, nefsini ve rabbini bilmekle olur.

Nefsini Rabbını bilende olur
Mâ-sivâdan ferâgat-ı hâtır (Tb.6/III-7)

2.2.36. Merdân-ı Hudâ (Merdân-ı İlâhî)

Mevlevîler, mutlak varlığı Tanrı bildikleri için kendilerini "merdân-ı Hudâ – Tanrı erleri"sayarlar (Gölpınarlı 2006b: 5).

Ger râh-ı necât ister isen bahr-ı belâdan
Himmet taleb eyle yüri merdân-ı Hudâdan (Tb.1/III-8)

2.2.37. Mir'at (Âyîne)

Tasavvufi anlamda ayna, yokluğu temsil eder. *Zira Allah'ın varlığı yokluk aynasında yansıyarak çokluk meydana gelir* (Uludağ 2005: 250).

Yâ Rab dilümüz eyle o mir'âta mukâbil
Kim mazhar ola pertev-i envâr-ı cemâle (Tb.1/XIII-7)

Tab'-ı pâki oldı mir'ât-i cemâl-i zü'l-celâl
Andan eyler âleme eltâf-ı Hak arz-ı suver (T.2-3)

2.2.38. Nefs

Tasavvufi anlamda nefs, iki mana ifade eder. Birincisi *kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarıdır ki bu anlamda nefs kişinin en büyük düşmanı olduğundan onu ezmek, kırmak ve mücâhede kılıcıyla katletmek gerekir. Bunun için riyazet yapılır, çile çıkarılır. Buna nefs-i emare ve nefs-i şahvani denir*. İkinci anlamda *insanın zatı, mahiyetini ifade eder* (Uludağ 2005: 274). Divan'da bir hadise istinaden nefsini bilenlerin, Rabbini de bileceği ifade edilmiştir. Kâmil bir insan nefsine sahip olmaya talip olanlar, ne kadar arif olursa, o kadar da cahil olması gerekir. Nefis terbiyesi için önce şehvet pisliğini temizlemek gerekir. Makam sevgisinin kirine bulaşmayan, aza kanaat eden nefis, övülmüş bir nefistir. Bir beyitte vücut dikenliğe; nefis aslana teşbih edilmiş, isteklerine boyun eğildiği için bu dikenlik aslanın sığındığı bir orman olmuştur:

Dâimâ şîr-i nefse eylersin
Hâr-zâr-ı vücûdunı bîşe (Tb.6/VI-10)

2.2.39. Nev-niyâz

Tarikata yeni girmiş sâlik için kullanılır. Esasen Mevlevi tabirlerindendir, yeni Mevleviliğe giren, yeni sema törenine başlayan kimse demektir (Gölpınarlı 2006c: 47). Divan'da sevgilinin ayva tüylerinin fitne çıkartmakta, saçlara göre acemi kaldığı biçiminde anılır.

Zülfi egerçi fitnede üstâddur velî
Cevrî o fende hatt-ı ruhı dahı nev-niyâz (G.119-5)

2.2.40. Pazar (Bâzâr)

İlahi nurların tecelli ettiği makam, kesret ve tefrika mertebesi. Bâzâr-ı aşk: Gönlüne aşk ateşi düşen aşığın sevgilisine yönelmesi. Bâzâr-ı melâmet: bela, çile, kader (Uludağ 2005: 285).

Geh cilve-gehüm kûşe-i bâzâr-ı melâmet
Geh cây-ı karârum ser-i sahrâ-yı mahabbet (Tb.1/VIII-3)

2.2.41. Semâ

Raksetme, devrân etme, dinlenen dinî musikinin tesiriyle coşup dönme. Musiki heyeti (mutribler) eşliğinde belli bir düzen dâhilinde icra edilen Mevlevi âyinine semâ; bu âyine katılan dervişlere semâ-zen, âyinin icra edildiği yere semâhane denir (Uludağ 2005: 312-313). *Musikıyye uyup sağdan sola, hırkalıysa,*

sağ eliyle hırkasının yakasını tutup göğsünü biraz açarak, sol eliyle, bel hizasında, hırkanın sağ yanını, açılmaması için tutarak; tennûreliyse kollarını açarak dönmek (Gölpınarlı 2006c: 50). Divanda iki yerde anılan semanın, gönül örtüsünün perdesini kaldırdığı söylenmiştir. Bir başka yerde ise bir Mevlevihane tavsif edilirken, orada yapılan semanın canlı-ölü herkesi raksettirdiği ifade edilir:

Zevk-ı keyfiyyet-i semâ'ından
Âfet-i perde-i hicâb-ı dilem (K.3-17)

2.2.42. Seyr ü Sülûk

Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuk. Sâir ve sâlik (ehl-i sülûk) denilen yolcu (müsâfir), nefsindeki kötü huylardan arındığı ve iyi huylar edindiği ölçüde bu yolculukta mesafe alır. Seyr sülûkun gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilahi iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir (Uludağ 2005: 316). Divan'da sülûk genel itibariyle yolla birlikte anılır. Sâliğin bu yolda cefalara hazır olması gerekir, hiçbir şüpheye kapılmadan ve kendisi de tamamen doğru bir biçimde davranarak hizmet etmelidir. Doğrulukla hareket edenlerin yol göstericisi peygamberin şeriatıdır. Sâlik-i âgâh olanlara yoldaş olmak arzu edilir. Bir beyitte aşk mezhebine sâlik olanları bekleyen zorluklar şu biçimde tasvir edilmiştir:

Aklı dîvâne kılup zühdi ider mest-i harâb
Böyledür işte sülûk eyler isen mezheb-i aşk (G.134-4)

2.2.43. Şeyh

Divan'da şeyh, pîr, post-nişîn, kutb kavramlarıyla anılır. Sahte kutup ve pirlerden yakınma vardır. Bir beyitte gönül, zühdün halvetinde eteğini toplayıp oturan bir şeyhe teşbih edilmiştir.

Halvet-i zühdün gehî bir şeyh-i dâmen-çîdesi
Bezm-i şevkun gâh mest-i câme-çâkidür gönül (G.162-4)

2.2.44. Tayy-i Mekân - Tayy-i Zamân

Tayy-i mekân, *Yerin dürülmesi, mesafenin kısalması suretiyle gerçekleşen keramet, uçmak* (Uludağ 2005: 245); *Tayy-i zamân (bast-ı zamân), zamanın içinde zaman yaratılması, uzun sürelerin kısa bir süreye sığdırılması* (Uludağ 2005: 66) anlmına gelir. Tayy-i mekân Divan'da iki yerde anılır. Birinde aşk vadisinde zaman

ve mekânı geçip kemale ermenin bir işareti olarak geçer ki tayy-i zamân da bu ilgiyle anılır. Diğeri, devriye olarak yazılmış bir manzumede, *“tayy-ı mekân-ı hayvânî”* terkibiyle bu sürecin bir bölümünü ifade etmektedir.

Nakâ-i sâlih oldun ise eger
Eyle tayy-ı mekân-ı hayvânî (Tb.6/II-11)

2.2.45. Tecelli

Hz. Peyganber’in mevlidi münasebetiyle yamış olduğu kasidede Cevrî, peygamberi tecellinin sabahı olarak tanıtmaktadır. Bunun aynında Tur ilgisiyle de geçen tecelli, sevgilinin yüzünün görünmesi ilgisiyle de anılır. Bu durmda âşık, hayrettedir.

Hayretdeyem tecellî-i dîdâr-ı pâküne
Kim mahz-ı nûr iken eser-i nâr gösterür (G.26-4)

2.2.46. Terk

Allah’tan gayrı her şeyi bırakmak (Kurnaz 1996, 113) anlamına gelen terk, rintlerin terk ehli olması sebebiyle zahitlere üstünlüğü şeklinde düşünülür. Dünyada rahat etmenin yolu, dünya sevgisini terk etmektir.

Rindüz ammâ ehl-i terk olmakda zühde gâlibüz
Ârzû-yı cân u dildendür bizüm perhîzümüz (G.111-4)

2.2.47. Tûr

Tûr Dağı, tasavvufi anlamda nefsi sembolize eder, insan nefisnin bâtılı olup bu da ilahi hakikatten ibarettir (Uludağ 2005: 361).

Ben kelîm-i kelâm-ı râz-ı dilem
Arş-ı a’lâ-yı ışk Tûrumdur (G.46-3)

2.2.48. Vahdet-Kesret

Divan’da kesret çokluk, kalabalık, halk tabakası anlamları ile yer alır, bunun yanında sevgilinin saçı, ayva tüyleri tasavvufi mahiyette kesreti temsil eder. Sevgilinin yanağı ise vahdettir. Hz. Peygamber’in gönlü (sırlar hazinesi) vehdet noktasının merkezidir. Arif olanlar, vahdeti delilsiz kabul eder. Vahdet meclisinin zevki, insanın gönlünü Allah’la birlikte tutup, kendisini aradan çıkarması yani fenâfillahtır.

Hem-nişîn eyle dili dil-berle sen çık aradan
Rind isen Cevrî safâ-yı meclis-i vahdet budur (G.38-5)

Bir beyitte Mesnevi'nin her sözünün altında binlerce mana örtülü olduğu söylenmiş, onu anlayabilenlerin vahdetin sırrını bilenler olduğu ifade edilmiştir.

Olunmış müstetir her lafzınun tahtında bin ma'nî
Anı idrâk idenler nükte-dân-ı sırr-ı vahdetdür (T.63-20)

2.2.49. Vecd

Bulma, varolma, hasıl olma, buluş anlamındaki vecd kelimesi, tasavvufi anlamıyla *kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan, onun kalbine tesadüf eden şey* anlamındadır. *Vecd bir müsâdefedir (karşılaşma, yüz yüze gelme, buluşma) kalbin karşılaştığı hüzün ve neşe gibi şeylerin hepsi birer vecddir. Hakk'tan gelen mükâşefe ve tecelliler* anlamına da gelir (Uludağ 2005: 376). Divan'da İlyas Paşa'nın yaptırmış olduğu Mevlevihane'yi anlatan kasidede 3 beyitte yer alan vecd kelimesi *safâ-yı vecd, şevk-i vecd ü hâlet* ve *cezbe-i vecd* terkipleriyle şu biçimde kullanılır:

Gelüp gâhi ziyâret itse lâyık rûh-ı Mevlânâ
Safâ-yı vecd ile pür bir makâm-ı hâlet-efzâdur (K.30-18)

Semâ'a gelse dervîşânı şevk-ı vecd ü hâletle
Gelür raksa eger ahyâ eger ervâh-ı mevtâdur (K.30-19)

Dönerler cezbe-i vecd ile kudsîler harîminde
Meger var ise ol tekye dil-i pür-şevk-i mu'allâdur (K.30-20)

2.2.50. Vird/Zikr

Vird, *günlük dualar, düzenli bir şekilde belli zamanlarda okunmak üzere ayet, hadis ve ermişlerin sözlerinden derlenmiş dualardır*. Çoğulu "evrâd"tır ve *her tarikatin kendine özgü bir evrâdı vardır* (Uludağ 2005: 381-382). Divan'da vird kelimesi daha çok "dilde devamlı (övgüsünü, güzelliğini vb.) tekrarlamak" anlamında kullanılmıştır. Sadece bir beyitte çiçeklerin mana dilinde olan virdinin "yâ Latîf" olduğu söylenir.

Zikir kelimesinin de Divan'da anlam ve kullanım açısından "vird"ten farkı yoktur. Çoğunlukla bahse konu şahsın övgüsü ilgisiyle kullanılır. Bir beyitte gökteki meleklerin, padişahın temiz adını zikretmek üzere ezber yaptıkları söylenir. Bir başka beyitte gül bahçesindeki bülbüllerin dilindeki zikrin "yâ Vedûd" olduğu ifade edilmiştir.

Ey kerem-kâr-ı melek-hulk u hasen-sîret kim
Oldı erbâb-ı dile zikr-i cemîlün evrâd (K.18-27)

2.2.51. Zülf

Tasavvufi anlamıyla *hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyet, Hakk'ın zatı ve künhüdür. Karanlık (siyah saç) nasıl meçhul ise Hakk'ın zatı da öylece meçhuldür* (Uludağ 2005: 398). Pîç-i zülf ise *sınırsız varlılar, çokluk ve taayyünler anlamındadır. Saç sevgilinin yüzünü örttüğü gibi bunlar da gerçek Bir'in yüzünü (Zatını) örter* (Uludağ 2005: 286).

Gâh olur müşkilât-ı sırrından
Zülf-i hayretde pîç ü tâb-ı dilem (K.3-28)

2.2.52. Kanaat, İstigna, Sabır, Rıza, Tevekkül, İhlâs, Şükr

Kanaat, haslet olarak övülen bir tavırdır, *künc-i kanaat* bu tavrın ifadesidir. Yeterli miktarda olmasa bile kannatin yardımıyla geçim kolay olur; o, tükenmez bir hazinedir. Kanaatin azığı candan sevilen bir yiyecektir. Şair bir beyitte kanaat akçesiyle bulduğu tesellinin, gönlünden zenginlik düşüncesini söküp attığını söyler.

Buldum o kadar nakd-i kana'âtle tesellî
Efkâr-ı gınâ oldı derûnumda mu'attal (K.23-28)

Zenginlik, zengin olmak, ihtiyaç duymamak, tenezzül etmemek anlamına gelen istiğna, *sâlikin Allah'ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesidir* (Uludağ 2005: 192). Şair çoğu zaman kendini istiğna eden olarak taktim eder, âlem-i istiğnada olan odur. Bir yerde kendini "isteklerin bendinden kurtarmış öyle bir fakirim ki istiğna makamının padişahıyım" şeklinde tanımlar. İstiğnanın gölgesinde rahat edenler, istek köyünün dilencisi olmaz. Şair kendini bir dilenci olarak görerek hiçbir cömertliğin kendini istiğnadan vazgeçiremeyeceğini söyler. Kanaat ve istiğna birbirini tamamlayan unsurlardır.

Girelüm tîg-i kanâ'atla bu gün meydâna
Ser-be-ser feth idelüm kişver-i istignâyı (G.252-4)

Sabır, tasavvufi anlamda güzel huylardan biridir. Fakat gönlünde aşka hevesi olanın sabra veda etmesi gerekir. Âşıkta sabır ve tahammül olmaz. Bir beyitte sabır bir harman yerine benzetilmiş, sevgilinin ilgisizliği ise alev saçan bir yıldırımdır. Şair, ayrılığa sabredenlerin vuslata ereceklerini bildiğini fakat nasıl bir sır ki yine de sabredemediğini söyler:

Bilürem ki sabr iden hicre irişür vuslata
Bu ne sırdur bilmezin sabr u karâr itmem yine (G.249-3)

Bir başka beyitte ise bunun sebebini gönle söz geçirememeye bağlar:

Âh itmez idük sabra dili râm idebilsek
Sabr eyler idük fürkata ârâm idebilsek (G.145-1)

Rıza kavramı ise tasavvufi olarak iki yönlüdür: Allah'ın kulundan razı olması ve kulların Allah'tan razı olmaları. Allah'ın rızası en yüce mutluluktur (Uludağ 2005: 295). Divan'da da bu yönüyle anılan rıza, özellikle kasidelerde memduhlar için övgü unsurudur. Onlar, Allah'ın rızasını kazanmış bahtiyar insanlardır. Şair bir beyitte gönlün isteklerinden rıza sayesinde kurtulduğunu ifade eder. Yapılan iyilikler ise Allah'ın rızasını kazanmak içindir. Rıza her hal ve durumda olması gereken bir haldir.

Cihânun halkını hep derd-i hırsa mübtelâ buldum
Ne dervîşinde istignâ ne şâhında gınâ buldum
Ne âzâdında şükr ü bendesinde rızâ buldum
Keremle halkı bîgâne sitemle âşinâ buldum
Vefâ her kimseden kim istedüm andan cefâ gördüm
Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm (Ts.7/IV)

Tevekkül, endişe ve rızık kaygısını ortadan kaldırıp, insanı rahata ve huzura kavuşturan güven halidir. İsteklerin kapısını açar, tevekkül ehli muradına erişir ve teselliyi Allah'tan bulur.

Nite ki ehl-i tevekkül murâdına irişüp
Hemîşe lutf-ı Hudâdan bula tesellâyı (T.50-18)

Tutum ve davranışlarda yalnızca Allah'ın rızasını gözetme; özün söze, sözün öze uyması; riyakâr ve ikiyüzlü olmama; samimiyet, içtenlik (Uludağ 2005: 181) gibi anlamlar taşıyan ihlâs kelimesi Divan'da daha çok şairin memduhlarına karşı tutumunun ifadesi şeklinde yansır. Şair, sözlerinde ve övgüsünde samimi olduğunu birçok kez dile getirir. Bunun haricinde züht ve takvanın ihlâsı kuvvetlendirdiği ifade edilmiştir. Hakikat suyuyla mayalanmış gönüllerin haricinde birçok gönülde ihlâs bulunmaz.

Görünmez degme dilde nûr-ı sıdk u pertev-i ihlâs
Meger ol dilde kim âb-ı hakîkatle muhammerdür (K.25-4)

Şükür iyiliğe karşı nimeti dile getirme anlamıyla kullanılmıştır. Allah'ın verdiği nimetler sebebiyle kulun şükrü vaciptir; şükür, nimetin artmasına vesile olur. Fakat insanlar nasıl bir nimetin içinde bulunduklarını bilmediklerinden şükretme konusunda gafildir. Yapılan bir iyiliğe karşı gayrette bulunmak da bir şükürdür. Bir

beyitte Cevrî, sevgilinin bakışlarını oka, gönlü şehre, canı da nakde benzeterek şükürle şu ilgiyi kurmuştur:

Ger geçerse tîr-i dilber şehr-i dilden Cevrîyâ
Nakd-ı cânı ana îsâr itmedür şükrânemüz (G.123-5)

2.2.53. Zühd, Verâ, Takva, Salâh

Divan'daki haliyle bu kelimeler birbirleriyle bağlantılı ve çoğu kez birlikte anılan kavramlardır. Bu kavramların kullanımı iki şekilde karşımıza çıkar. Özellikle kaside ve tarihlerde dinî-tasavvufi anlamlarıyla yer alır. Bu kullanımda adı geçen kavramlar, güzel hasletler olarak memduhun övgüsüne de konu olurlar.

Kûşe-i mihrâb-ı takvâsı makâm-ı asfiyâ
Veche-i zühd ü salâhı kıble-i Kerrûbiyân (K.22-22)

Zühde ve salâha riya karıştırmamak gerekir. Zühdün âdeti, zahitlerin yoluna düzen verir. Zühde çok güvenmemek gerekir, çok tesbih çekmede rintler münafıklık alameti görürler.

Gazellerde ise bu kavramlar, zahit ve sofuların özellikleri olarak rindane bir tavırla ele alınırlar. Sevgilinin gözleri ve bakışlarının mestliği bağlantısı ile şarap, meyhane ve sarhoşluk ilgileri kurulur. Zühd ve zahit bile sevgilinin karşısında kendinden geçer.

Çeşm-i mestünle olan zevkumuzı bildürsek
Zühdi sâgar-be-kef-i kûçe-i hammâr iderüz (G.101-3)

Çeşminden oldı akla müyesser cünûn-ı ışk
Korkum bu zühde neşve-i mestî nasîb olur (G.56-3)

2.2.54. Tarikat, Mezhep ve İlgili Kavramlar

2.2.54.1. Ehl-i Sünnet

Kendilerine Hz. Muhammed'i ve sahabesini örnek alanlar (Uludağ 2005: 119) şeklinde tanımlanan ehlisünnet, şairin Abdullah Efendi'nin Nasâyihu'l-Mülûk Li-Hüsni's-Sülûk adlı eserini tamamlamasına düştüğü tarih manzumesinde geçer:

Husûsâ i'tikâd-ı ehl-i sünnet
Olur muhkem okundukça bu hüccet (T.89-7)

2.2.54.2. Esmâyı Tekmîl Etmek

Allah'ı isimleriyle zikretmeye esmâ zikri veya esmâ çekmek denir (Uludağ 2005: 127). *Rivayete göre ilk sûfiler "Lâ ilahe illallah, Allah, Hû" adlarını, zikre esas tutmuşlardır. Sonraları "Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr" adlarını da bu adlara katmışlar, zikri yedi ada çıkarmışlardır, bu yedi ad, nefsin yedi hâline mukabil sayılmıştır* (Gölpınarlı 2006c: 136). Bu yedi adı tamamlayanlar en son nefis mertebesine ulaşır ve esmâyı tamamlamış olurlar.

Düşdüm hem o sevdâya ki sûfi gibi ben de
Tekmîl idüp esmâyı görem nûr-ı siyâhı (Tb.1/IV-3)

2.2.54.3. Evliyadan Hal Kazanmak

Gönlü zengin, ruhu temiz, ahlakı düzgün, manevi yaşayışı güzel olan, Hakk'ın rızasını ve sevgisini kazanan iyi kullara hal sahibi denir (Uludağ 2005: 154).

Kesb-i hâl itmişdi sırr-ı evliyâ'u'llâhdan
Mak'ad-ı sıdk itdi âhır menzilin Rabbü'l-enâm (T.38-2)

2.2.54.4. İlhâmiyân-İşrâkiyân

Mutezile kelâmcıları içinde "ashâbü'l-ilhâm" (ashâbü'l-maârif) adı verilen bir grup, aklî bilginin tefekkür sonunda ilahî ilhâm yoluyla meydana geldiğini savunmuştur (Yavuz 2000: 98). Bu sebepten Kur'an, hadis, fıkıhtan ziyade, ilham eseri olan kitaplara önem veren batıl mezhebin taraftarları olarak bilinirler.

Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin kuruculuğunu yaptığı ve İslâm düşünce tarihinde bilginin kaynağı olarak akıl yürütmeyi (istidlâl) temel alan rasyonalist Meşşâî felsefeye karşı mistik tecrübe ve sezgiye (keşf, zevk, hads) dayanan teosofik düşünce sisteminin adı da İşrâkiyyedir (Kaya 2001: 437).

Zekâsı zümre-i işrâkıyâna remz-âmûz
Edâsı fırka-i ilhâmiyâna nükte-nümâ (K.31-12)

2.2.54.5. Kalender, Kalenderî, Melâmet

İki âlemden ilgisini kesen dünyayı ve ahireti umursamayan; örfe, ananeye, âdetlere ve toplumun kurallarına karşı ilgisiz; hiçbir şeye aldırmayan hatta gelenek ve göreneklere aykırı davranmaktan zevk alan (Uludağ 2005: 205) şeklinde tanımlanan "Kalender" kelimesiyle, dinî-sosyal akım olarak bu anlayışa bağlı bulunanları ifade eden "Kalenderîlik", Melâmetîlik akımının tabii gelişim süreci

içindeki doktrin ve amelî alanlardaki farklılaşmanın sonucu ortaya çıkmış (Ocak 1992: 16) bir akımdır. Divan'da sevgilinin gözü kalendrîye teşbih edilmiş, bir başka beyitte ise yine sevgilinin gözü, tuhaf yaradılışlı bir rint olarak Hızır'ı bile aşkın Kalenderi yapacağı söylenmiştir.

Çeşmi bir rind-i turfe-meşreb kim
Bulsa Hızrı ider kalender-i ışk (G.136-2)

Melâmet kavramı Divan'da ayıplanma, kınanma anlamıyla yer alır. Sevgilinin bakışlarının korkusuz bir hırsıza teşbih edildiği şu beyitte, melâmet de bir pazar yeri olarak düşünülmüştür:

Aceb bî-bâk düzd-i kûçe-i dildür nigâhun kim
Metâ'-ı râzı bâzâr-ı melâmetde mezâd eyler (G.68-4)

Gölpınarlı, Türk diyarında ve Türk ruhundan doğduğunu ifade ettiği Melâmîliği, *Türk irfan âlemine birçok âlim ve fâzıl zevatı yetiştiren, millî Türk edebiyatına ruhî ve samîmî birçok şâirler ihdâ eden bütün tarikatları cami' bir meslek* (Gölpınarlı 2006a: 206) şeklinde tarif ederken, Cevrî'yi de bu şairler arasında zikreder. Cevrî de Melâmîliğe yakınlığını, kavramın anlam dâhilinde dile getirmiştir:

Geh cilve-gehüm kûşe-i bâzâr-ı melâmet
Geh cây-ı karârum ser-i sahrâ-yı mahabbet (Tb.1/VIII-3)

2.2.54.6. Mevlevî, Mevlevî-hâne

Divan'da Mevlevî kelimesi üç yerde geçer. Bir yerde Mevlânâ'nın ayinlerini, Mevlevîlerin tören biçiminde yerine getirmeleri dileğiyle, diğerinde ise memduhunun Mevlevî olması sebebiyle anar. Şu beyitte ise bahse konu şahsın gönülden çaldığı neyle her şeyin, Mevlevîlerin sema etmesi gibi, döneceği söylenerek, ney üflemedeki mahareti ifade edilmiştir:

Nây ile hem-dem olup söylese râz-ı dilden
Mevlevî gibi olur cümle-i eşyâ devvâr (K.28-30)

İlyas Paşa'nın Balıkesir'de yaptırmış olduğu Mevlevî-hâne vesilesiyle iki beyitte anılan Mevlevî-hâne, bir yerde güzelliği sebebiyle görülmesi gereken bir yer olarak; diğer beyitte ise âşıkların şevkle döndüğü yer olarak tasvir edilmektedir.

Felek dönsün murâdınca nite kim Mevlevî-hâne
Medâr-ı şevk-ı ser-mestân-ı aşk-ı hâlet-efzâdur (K.30-64)

2.2.54.7. Noktaviyân

Hurufîliğin Mahmûd-ı Pesîhânî'ye nisbet edilen koludur. Adının kaynağını anâsır-ı erbaadan toprağın her şeyin aslı ve başlangıç noktası olduğu görüşünden almaktadır. Adın bir diğer dayanağı, fırka metinlerinde iki, üç veya dört noktanın çeşitli şekillerde gizli kısaltmalar biçiminde kullanılmasıdır. Tenasühe benzer düşüncelere sahip Noktavîliğin bir diğer temel ilkesi İsmâiliğin etkisiyle oluşan dâirevî zaman tasavvurudur (Algar 2007: 204). Hurufîliğin benzeri başka bir Bâtınî din olan Noktavîlik (Ceylan 2005: 199), Divan'da bir beyitte sevgilinin dudakları ve ağzı ilgisiyle geçmektedir:

Kâşif-i râz-ı hurûf olsa lebün
Dem urur noktaviyândan dehenün (G.151-4)

2.2.54.8. Ocak

Divan'da dergâh, tarikat anlamıyla kullanılmıştır.

Hâcî Bektâş ocagından geldi
Sâlik-i menhec-i savâb oldı (T.35-1)

2.2.54.9. Râfızî, Sürh-ser

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen, onlara dil uzatan anlamındaki bu kelimeler, Divan'da İranlılar ve Şiiler hakkında kullanılır. Refâza şeklinde de geçer. Bağdat'ın fethi ve Irak'ın tekrar ele geçirilmesi sebebiyle anılır.

Kabza-i teshîre girdi seyf ile mülk-i Irâk
Dest-i hükm-i Râfizîdan çıkdı yek-bâr ol bilâd (T.7-11)

Evvelâ cânib-i şarka çıkarup ser-dârın
Göstere şevket ile kudretini surh-sere (K.5-11)

3. CEMİYET

3.1. ŞAHISLAR

3.1.1. Tarihi Şahsiyetler

3.1.1.1. Hükümdarlar, Şeh-zâdeler, Valide Sultanlar

3.1.1.1.1. Sultan II. Bâyezid

Osmanlı Devleti'nin 8. padişahı olarak tahta çıkan Bâyezid, Divan'da bir beyitte, İstanbul'da kendi adıyla anılan semtte yaptırmış olduğu cami sebebiyle anılır.

Geçdi Sultân Bâyezidün câmi'-i vâlâsını
Tâ Haremde ana dâmân-ı menâr oldı makarr (T.2-22)

3.1.1.1.2. Sultan I. Ahmed

Osmanlı Devleti'nin 14. padişahı ve Sultan İbrahim'in babasıdır. Divan'da bir beyitte, Sultan İbrahim'in yaptırdığı kasır ve çeşme için yazılan tarihte, padişahın babası olması ilgisiyle anılır.

Zübde-i evlâd-ı Sultân Ahmed-i âlî-nijâd
Dürr-i yektâ-yı şeref pîrâye-i izz ü ulâ (T.15-6)

3.1.1.1.3. Sultan IV. Murad

Osmanlı Devleti'nin 17. padişahı olarak küçük yaşta tahta çıkan IV. Murad için adına yazılmış dört kaside vardır. Yine kaside başlığının altında gerek maddi, gerekse manevi kuvvetinin anlatıldığı bir kıt'a ve Divan'ın tarihler bölümünde cirit atmada gösterdiği başarıyla ilgili iki tarih vardır. Ayrıca tevârih bölümünde, döneminde meydana gelmiş çeşitli olaylarla ilgili (örneğin has odanın inşası, bir kasır inşası, Bağdat'ın fethi vb.) yazılmış çok sayıda tarih bulunur.

Kasidelerden ilki Sultan Murad'ın tahta çıkışı; ikincisi Edirne Seferi; üçüncüsü ayağının yaradan iyileşmesi; dördüncü kaside de Bağdat'ın fethi münasebetiyle yazılmıştır. Kasidelerde Sultan, her şeyin merkezidir, tüm hadiseler ve tabiat onun etrafında döner. Cömertliği, akıllılığı, kuvveti, adaleti, anlayışı, sezgisi, kahramanlığı, cesareti… aşırı şekilde övülür. Zamanında herkes mutludur ve refah içerisinde yaşar. Dünyaya düzeni o verir; kılıcı zaferin anahtarıdır. Dünya bahçelerini cennet bahçelerine çevirir. Dünya, zamanında halka sıkıntı vermeyeceğine yemin eder. O yeryüzünde Allah'ın gölgesidir:

Zıll-ı Hudâ Sultan Murâd ol mâlik-i rüşd ü sedâd
Kim bahtını Rabbü'l-ibâd dehre nigeh-bân eyledi (K.4-17)

Kasidelerde *mâlik-i rüşd ü sedâd, Ka'be-i dîn ü düvel, kıble-i mülk ü milel, hâtem-i emn ü emân, vefk-i bâzû-yı zamân, husrev-i vâlâ-tebâr, şemşîr-i miftâh-ı zafer, şehinşâh-ı kavî-tâli, husrev-i dîn-i İslâm, kuvvet-i baht-ı cihân, hudâvend-i hıred-bîniş ü hikmet-dâniş, sâhib-i feth u zafer, gâzi-i eshâb-ı cihâd* gibi terkiplerle tavsif edilen hükümdar, birçok özellik bakımından Şehname kahramanlarıyla da ilgiye konu olur. İktidarı ve tahtı yönüyle Cem'e; heybeti yönüyle Sâm ve Nerîman'a; haşmeti yönüyle Dârâ'ya; cihangirliği yönüyle İskender'e benzetilir. Husrev makamını kıskanır, Hakan onun yanında eksik kalır, Dârâ kendi şöhretinden söz edemez; en basit kapıcısı bile Hakan ve Dârâ'dır. Gözleri sihirle Rüstemleri aciz bırakır. Behrâm'ın, Sâm'ın gönlüne korku salar. Rüstem ve Sâm ordusunda süvari, Kâvûs eşiğinde kapıcıdır.

İrgürdi Hak dil-hâhına reşk itdi Husrev câhına
Hükm-i kazâ dergâhına Kâvûsı der-bân eyledi (K.4-24)

Ey şehinşâh-ı kavî-dil ki değilsin muhtâc
Kahramânlarla neberd itmede zırh u sipere (K.5-34)

Müjde ey rahş-i mübârek-pey-i ferhunde-kadem
Yine devletle süvâr oldı sana Rüstem ü Sâm (K.6-9)

Bunlarının yanında sultan, gücü, iktidarı ve haşmeti yönüyle devrin Süleyman'ıdır.

Ol Süleymân-ı zamânsın ki bu rif'atla sana
Yaraşur her ne kadar eylese gerdûn ikrâm (K.6-39)

Cevrî, devrin olaylarına bigâne kalmamış bir şairdir. Bütün samimiyetiyle Osmanlı saltanatını destekler, devletin düşmanını düşman, dostunu dost olarak görür. Örneğin Sultan Murad'ın Lehistan üzerine gitmek için çıktığı ve Divan'da Edirne Seferi olarak adlandırılan seferle ilgili olarak şair, hem mevcut durumu ifade eder, hem de ondan sonra yapılacak olanı şu biçimde işaret eder:

Bitürüp maslahatın kâfirün andan sonra
Râfizî kasdına sun destüni seyf-i Ömere (K.5-38)

Şu beyitte ise hüsn-i talil sanatının güzel bir kullanımıyla güneş-hükümdar benzetmesini görüyoruz:

Şarkdan garba sefer itmek içün tâ ki kazâ

Vire bir tîg-ı mücellâ kef-i mihr-i sehere (K.5-41)

3.1.1.1.4. Sultan İbrahim

Cevrî Divanı'nda Sultan İbrahim için yazılmış üç kaside mevcuttur. Divan'da IX numarasıyla numaralanmış manzume, kaside değil bir tarih kıt'asıdır. Yanlışlıkla kasideler kısmında yer aldığını düşündüğümüz ve Sultan İbrahim'in övgüsü üzerine yazılmış bu kıt'ada Cevrî, Sultan'ın gücünü dile getirmektedir. Bu tarih kıt'asının haricinde yine Sultan İbrahim'in döneminde meydana gelen hadiselerle ilgili yazılmış birçok tarih mevcuttur.

Sultan İbrahim'in adına yazılmış ilk kaside, redifi de "nev-rûz" olan bir "nev-rûziyye"dir. "Nev-rûz" redifi, *"dönemin methi ve kasideye hâkim duygunun ifadesine vasıta olarak kullanılmıştır. Her beytin sonunda kelime, mutluluk ve sevince yöneltici bir ifade olarak tekrarlanmıştır. "Nev-ruz" kelimesiyle yeni padişah, temsili istiare içinde düşünülmüştür* (İnce 1992: 27). İkinci kaside ise Sultan İbrahim'in şehzadelerinin övgüsü için yazılmış bir manzumedir. Bu kasidenin başında, Cevrî'nin Osmanlı saltanatına bakışını net bir biçimde görüyoruz:

Tâ cihân cism ü pâdişeh cândur
Cânı ol cismün Âl-i Osmândur (K.10-1)

Üçüncü kaside, Girit'te fethedilen iki kalenin zaferini ve Sultan İbrahim'in kızının düğününü kutlama amacıyla yazılmış bir manzumedir.

Sultan İbrahim kasidelerde n*eyyir-i evc-i şeref, şehinşâh-ı kavî-bâzû, sipihr-i celâlet ü şan, gevher-i gencine-i lutf-ı ilâhî, amân-ı memleket, sultân-ı melik-ârâ, husrev-i gerdûn-serîr ü âfitâb-efser, hurşîd-i saâdet* gibi terkiplerle vasıflandırılmıştır. Sultan Murad'ta olduğu gibi Şehname kahramanlarıyla da kıyaslanan Sultan İbrahim, kuvveti yönüyle Sâm ve Kahraman; saltanat ve cihangirliğiyle İskender; gücü ve iyi at biniciliğiyle Rüstem ile ilgiye konu olur. Cevrî, padişahın kızı için tertiplenen düğününün ihtişamını şu biçimde dile getirir:

Ne mümkin böyle bir sûr eylemek ger ittifâk itse
Eger Cemşîd ü Keyhusrev eger Dârâ eger Sencer (K.11-27)

Sultan İbrahim de saltanat bakımından zamanın Süleyman'ıdır.

Cümleden ammâ kemâl-i kudretin izhâr idüp
Ol Süleymân-ı zamân ol pâdişâh-ı ins ü cân (K.9-11)

3.1.1.1.5. Sultan IV. Mehmed (Avcı)

Sultan IV. Mehmed adına Divan'da iki kaside ve 3 tarih vardır. Tarihlerden ilki, padişahın tahta çıkışı üzerine yazılmış bir cülûsiyedir. İkinci tarih, küçük yaşta tahta çıkan IV. Mehmed'in sünnet töreni için yazılmıştır. Son tarih ise sultanın Çamlıca'daki imar faaliyetleri için yazılmıştır.

IV. Mehmed için yazılan ilk kaside bir bahariyedir. Şair, sembolik olarak baharın tabiatı canlandıran, ona tazelik ve güzellik veren yönüyle, küçük yaşta tahta çıkan sultan arasında paralellik kurmuş; devletin asayiş ve devamı için yeni padişahın dönemini, bahar mevsimine teşbih etmiştir.

Bu mevsimde hayât-ı nev bulur âlem ki her demde
Nesîm-i cân-fezâ mânend-i rûh ecsâma sârîdür (K.12-5)

Aceb mi sû-be-sû gülzârda cûlar revân olsa
Ki sultân-ı bahârun şimdi hükmi böyle cârîdür (K.12-8)

IV. Mehmed için yazılan diğer kaside ise nesib-teşbib bölümü olmayan, klişe ibarelerden mürekkep bir methiyedir. Kasidelerde IV. Mehmed *dâd-fermâ, şeh-i âlem-tebâr, nev-nihâl-i gül-sitân-ı saltanat, husrev-i Cem-câh-ı mülk-i ma'delet, gevher-i tâbendegân-ı saâdet, rûşen-ahter, ferhunde-i burc-ı celâlet, mihr-i zer-efşân-ı âsumân-ı cûd u himmet, sâye-i Hak, revnak-ı leyl ü nehâr, maksûd-ı ilâhî, şâhen-şâh-i rûşen-dil ü pâkîze-gevher, şehen-şâh-ı cihân-bân, cihân-dâr-ı muazzam, nûr-ı çeşm-i Âl-i Osmân, sultân-ı mükerrem, şeh-suvâr-ı saltanat* biçiminde vasıflandırılır. Diğer padişahlarda olduğu gibi IV. Mehmed de saltanat bakımından İskender, Keyhusrev ve Cem'e, kılıç kullanmada Nerîmân'a, ok ve yay kullanmada Rüstem'e teşbih edilir. Nice Dârâ ise eşiğinde köledir.

Kuşandukça meyâna tîgını gûyâ Nerîmândur
Alınca destine tîr ü kemânın sanki Rüstemdir (K.13-9)

Yüz güzelliği bakımından ise Yusuf Peygamber'le kıyaslanır.

Cemâl-i hulkınun sad Yusûf-ı Mısrî giriftârı
Kemâl-i rüşdinün sad akl-ı dânâ şerm-sârıdur (K.12-23)

Divan'da adına sunulan manzumelerin haricinde IV. Mehmed'in, biri Sultan İbrahim'in şehzadelerinin övgüsüne yazılan kasidede, diğeri doğumuna yazılan tarihte olmak üzere iki yerde daha adı geçmektedir. Her iki manzumede IV. Mehmed "Sultan Muhammed" şeklinde anılır. Henüz şehzade iken Divan'da *şeref-bahş-ı mülk-i imkân, mazhar-ı sırr-ı sübhân, nûr-ı mücessem, melek* gibi sıfatlarla tanıtılmış, güzellikte Yusuf'a akran olduğu ifade edilmiştir.

Duâ-yı hayr ile Cevrî didi şeh-zâdeye târîh
Ola Sultân Muhammed âfitâb-ı matla'-ı ikbâl (T.13-10)

3.1.1.1.6. Şehzadeler (Ahmed, Muhammed, Osman, Selim ve Süleyman)

Divan'da Sultan İbrahim'in şehzadelerinin övgüsüne yazılmış olan kasidede beş şehzadenin adı geçmektedir: Ahmed, Muhammed, Osman, Selim ve Süleyman. Bunlardan Muhammed, tarihte Avcı Mehmed olarak da bilinen IV. Mehmed'tir. Bu şehzade ile ilgili konulardan Sultan IV. Mehmed'le ilgili maddede bahsettiğimiz için burada tekrarlamaya lüzum görmüyoruz.

Divan'da şehzadelerin her biri *zîver-i taht u tâc-ı hakan, nev-resîde gülbün, serv-i gülşen, pâk idrâk, pâk iz'ân, revnak-ı bâg-ı çâr-erkân, bahar gülü, zîb-i kasr u eyvân, nihâl goncesi* biçiminde sıfatlandırılmış ve kudrette Rüstem ve Nerîmân'a teşbih edilmiştir.

Şehzâdelerden Ahmed ve Süleyman birlikte anılmış ve,

Biri bir şeb-çirâg-ı devletdür
Cevher-i cân gibi fürûzândur (K.10-24)

Biri bir ahter-i sa'âdetdür
Tal'atı âfitâb-ı rahşândur (K.10-25)

beyitleriyle vasıflandırılmışlardır.

Bir aşka adı geçen şehzade ise Selim'dir. *Pâk-güher, şeref-bahş-ı izz ü unvân, behcet-efrûz-ı mâh-rûyân* şeklinde övülür.

Bir diğer şehzade ise Osman'dır. Doğumu Allah'ın tekrarlanan ihsanı olarak gösterilir. Gelişi kış mevsiminde olan dünyayı ilkbahar mevsimine döndürmüştür. Kendisi yeni çıkmış bir hilaldir ama nur dolu yüzü, parlak bir dolunaydır. Doğumuyla yapılan şenlikler ise

Bir safâ buldı halk-ı âlem kim
Dilleri pür-sürûr u şâdândur (K.10-37)

beytiyle ifade edilmiştir.

3.1.1.1.7. Vâlide Sultanlar

Divan'da isimleri anılmadan sadece Vâlide Sultan şeklinde geçen iki padişah annesi vardır: biri Sultan İbrahim'in annesi Kösem Mahpeyker Sultan, diğeri de IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan'dır. Sultan İbrahim'in tuğrası için yazılmış manzumede Kösem Mahpeyker Sultan

Revâdur olsa resm-i tehniyetle
Bu tugrâ vâlide Sultâna ihdâ (K.43-7)

beytiyle anılır.

Turhan Sultan ise, yaptırdığı hamam için Cevrî'ye yazdırmış olduğu tarihte,

Hazret-i Sultân Muhammed kurretü'l-ayni olan
Vâlide sultân ki odur lutf-ı Hakka nâile (T.88-1)

beytiyle padişahın gözünün nuru olarak geçer.

3.1.1.1.8. Âl-i Osmân

Divan'da Cevrî'yi Osmanlı hanedanına karşı büyük bir hürmet ve sadakat içerisinde görüyoruz. Yaşadığı dönemdeki padişahlara gösterdiği saygı ve hürmeti, şehzadelere, valide sultanlara ve geçmişteki padişahlara da gösterir. Sultan İbrahim'in şehzadeleri için yazmış olduğu kasidede Cevrî, Osmanlı soyu için "dünya bir vücutsa, padişah o vücudun canıdır; o vücudun canı da Osmanlı soyudur" der. Devamında Osmanlı soyu için *cevher saçan Nisan bulutu, her zaman taze bir gül bahçesi, Allah'ın lütuf madeni, şaşılacak bir inci denizi* benzetmelerini yapar. Kendisini de Osmanlı soyunun duacısı olarak nitelendirir:

Benem ol şâ'ir-i vâlâ-sühân kim Âl-i Osmânun
Senâsı tab'umun dâyim medâr-ı iştihârıdur (K.12-38)

Divan'da değişik yerlerde, değişik padişahları, bu soydan gelmeleri yönüyle över. Örneğin IV. Murad için, Osmanlı soyu içerisinde Bağdat Fatihi unvanını aldığını söyler ve Osmanlı soyunun şerefi nitelendirmesini yapar:

Han Murâd ol şeref-i dûde-i Osmânî kim
Zerre-i efseridür nûr-fezâ-yı iklîl (T.5-4)

Sultan İbrahim için Osmanlı soyuna parlaklığını veren mücevher benzetmesini yapar:

Bu kevkeble vücûda gelmedi bir pâdışâh illâ
Meger ol dûde-i Osmâniyâna fer viren gevher (K.11-5)

Bir başka yerde yine parlak bir mücevher teşbihiyle, güneşin ve ayın ondan ışık aldığı benzetmesini yapar:

Dûdmân-ı Âl-i Osmânun münevver gevheri
Kim çerâg-ı mihr ü mâh andan alur nûr-ı ziyâ (T.15-5)

IV. Mehmed için de Osmanlı tahtının soyu yüksek şahı ve Osmanlı soyunun gözünün nuru nitelendirmelerini yapar:

O hakan-ı muazzâm nûr-ı çeşm-i Âl-i Osmân kim
Selâtin-i cihânun cümlesinden şânı ekremdür (K.13-6)

Şair, Osmanlı soyundan memnuniyetini ve ona olan sadakatini ise şöyle dile getirir:

Vire tâ Âl-i Osmânun cihâna devleti revnak
Tura kânûnı tâ ol devlet-i bî-misl ü hemtânun (K.26-10)

3.1.1.1.8. Cengiz

Asıl adı Temuçin olan büyük Moğol Hükümdarıdır. Divan'da bir beyitte anılmış, sevgilinin kirpikleri kan dökücülüğü yönüyle Cengiz'e teşbih edilmiştir.

Türk-i çeşmün himmet itse leşker-i müjgânınun
Her şikeste tîrini dünyâya bir Cengîz ider (G.48-3)

3.1.1.1.9. Hülâgû

Meşhur Moğol imparatoru Cengiz'in torunudur. Babasının adı Tuluy'dur. İran'da hüküm sürmüş olan İlhanlılar devletini kurmuştur. Divan şiirinde yağma, çapul ve kötü niyetli padişah kişiliğiyle anılır (Pala 1995: 262). Cevrî Divanı'nda da bu yönüyle bir beyitte anılan hükümdar, sevgilinin kâfir yaradılışlı yan bakışına teşbih edilmiştir.

Gamze-i kâfir-nihâdun bezl-i makdûr eylese
Her nigâhın bir Hülâgû denlü şûr-engîz ider (G.48-4)

3.1.1.1.10. Mahmûd ve Ayâz

Gazneli Mahmud (970-1031). Gazneliler devletinin büyük hükümdarıdır. Adı, Nizâmüddün Ebü'l-Kâsım Gâzi Mahmûd, lakabı Seyfeddin'dir. Gazneli bir kumandanın çocuğu olan Mahmûd, zekâ ve cesareti ile kısa zamanda yükseldi. Önce Horasan valisi oldu, sonra Gazne tahtına oturdu. Edebiyatımızda cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz il birlikte çok anılır (Pala 1995: 355). Mahmûd adı Divan'da bir beyitte Sarı Abdullah Efendi'nin ahlak güzelliğini överken "övülmeye değer" anlamıyla tevriyeli biçimde ve kölesi Ayaz ile birlikte kullanılmıştır.

Sûret-i hulk-ı melek-sîret-i Mahmûdunda
Görinür câzibe-i hüsn-i dil-ârâ-yı Ayâz (K.53-10)

3.1.1.1.11. Sencer

Büyük Selçukîler devletinin altıncı hükümdarıdır. İran'daki Sencar kasabasında doğduğundan dolayı Sencer adıyla anılmıştır. Onun devrinde Selçuklu İmparatorluğu ihtişam dönemini yaşamıştır (Pala 1995: 476). Divan'da Sultan İbrahim'in şehzadeleri için tertiplediği sünnet düğünün ihtişamını ifade için Şehname kahramanlarıyla birlikte anılır.

Ne mümkin böyle bir sûr eylemek ger ittifâk itse
Eger Cemşîd ü Keyhusrev eger Dârâ eger Sencer (K.11-27)

3.1.1.1.12. İslâm Giray

III. İslâm Giray olarak bilinir. Selâmet Giray'ın büyük oğludur. 1644 yılında kardeşi Mehmet Giray'ın idaresizliği öne sürülerek Osmanlı Devleti tarafından Kırım Hanlığı'na getirildi. Hanlığı, Moskova'ya ve Lehistan'a karşı kazanılan önemli siyasi ve askeri başarılar, ganimetlerin bolluğu bazı vergilerin kaldırılması sayesinde Kırım tarihinde parlak sayılan bir dönem olarak kabul edilir. 1654 yılında ölmüştür (İnalcık 2001: 46-47). Divan'da, İstanbul'da yaptırdığı çeşmeye Cevrî'nin düştüğü tarih vesilesiyle anılır. *Han-ı Cem-kevkebe, Gâzî-i Hayder-gazavât, sâhib-hasenât* sıfatlarıyla tavsif edilmiştir.

Han-ı Cem-kevkebe İslâm Giray
Ki odur Gâzî-i Hayder-gazavât (T.20-1)

3.1.1.2. Devlet Adamları

3.1.1.2.1. Allâme Mehmed Efendi

Şeyh Burhaneddin evladından Mahmud Efendi'nin oğludur. Müderris, Kudüs, Mekke, Galata mollası oldu. 1038'de Anadolu pâyesi, 1039'da nakibüleşraf oldu ve halefi ve amca-zâdesi Şerif Mehmed Efendi'ye damat oldu. 1043'te azledilip Mekke'ye sürüldü ve 1044'te Cidde'de vefat etti. Âlim, şair, münşî olup Divan'ı vardır (M. Süreyya 1996: 985). Divan'da 1039 tarihinde nakibüleşraf olması sebebiyle yazılan tarih manzumesinde anılır.

Ser-defteri Âl-i Abâ Allâme-i devr-i zemân
Kim eylemiş eltâfına mazhar anı Rabü'l-enâm (T.54-1)

3.1.1.2.2. Bayram Paşa

Aslen Ladikli olup babası Kurd Ağa'dır. İstanbul'da Davutpaşa'da doğdu. Yeniçeri Ocağı'ndan yetişti. 1622'de turnacıbaşı, 1623'te zağarcıbaşı oldu. Daha sonra aynı yıl içerisinde sırasıyla yeniçeri (kul) kethüdası ve kısa süre sonra da

yeniçeri ağası oldu. I. Ahmed'in kızı Han-zâde Sultan'la evlendi. Kubbe vezirliği, Rumeli Beylerbeyiliği (1633), sâdâret kaymakamlığı yaptıktan sonra 1636'da veziriazam oldu. 1638'de Bağdat seferi esnasında ansızın vefat etti (Halaçoğlu1992: 266). Divan'da adına sunulmuş üçü tarih olmak üzere beş manzume vardır. Padişahlardan sonra adına kaside sunulan ilk devlet adamıdır. Divan'da Bayram Paşa *sadr-ı kerîm-i âtıfet-kâr, âfitâb-ı himmet-âsâr, düstûr-ı sâhib-cûd u in'âm, emvâc-ı deryâ-yı güher-bâr, fürûg-ı kevkeb-i ikbâl-i âlem, çerâg-ı çeşm-i devlet-baht-ı bîdâr, fehm-i derrâk, hâkim-i zü-fünûn-ı kâr-dânî, edîb-i ilm-i tedbîr ü hükûmet, reşîd-i tîz-tâb u akıbet-bîn, vezîr-i kâr-senc ü râst-miyâr, ziyâ-yı akl-ı küll, vekîl-i re'y-i sultân-ı cihân-dâr, cihân-pîrâ, vezîr-i muhterem, sâhib-kerâmet, vezîr-i müttekî* gibi sıfatlarla övülmüştür. Aklı ve tavrı yönüyle Aristo'ya, iş yapıcılığı ve devlet adamlığı yönüyle Nizamü'l-Mülk'e, bilgin vezirliğiyle Âsaf'a teşbih edilir. Meclisindeki ilahî keyiften dolayı Câmî kendinden geçer; gönül çekici sözleri Bişr-i Hâfî'yi ve Bistâmî'yi hayran bırakır. Yaptırdığı camii Hz. İbrahim görse Kâbe zanneder.

Âsaf-ı sâhib-kerem Bayrâm Paşa kim anun
Hayr-ı mahz itmiş vücûdın âleme Rabb-i Celîl (T.24-1)

3.1.1.2.3. Bermekîler

Abbâsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli makamlarda bulunan bir ailenin adıdır. Özellikle bu aileye mensup Hâlid, Yahyâ, Fâzıl ve Câfer en çok tanınan ve devlet idaresinde söz sahibi olan fertlerdir. Üç halife döneminde büyük bir nüfuzla çeşitli görevlerde bulunmuş olan Hâlid, Bermekî ailesinin İslâm devleti hizmetindeki ilk temsilcisi ve ailenin hanedan haline gelmesini sağlayan kişidir. Bu ailenin en meşhur ferdi ise Hâlid'in oğlu ve Hârûnürreşîd'in vezirliğini yapan Yahyâ'dır. Onun vezirlik yaptığı dönem Abbâsî hilafetinin en parlak dönemi kabul edilir. Oğulları Fâzıl ve Ca'fer de valilik ve çeşitli devlet görevlerinde bulunmuşlardır. Bu şartlar altında büyük bir zenginlik ve servete sahip olan ailenin durumları göz kamaştırıcıdır. Bunun yanında cömertlikleri darbımesel olmuştur. Bermekî kelimesi "cömert"in karşılığı olarak kullanıldığı gibi "Ca'fer kadar eli açık" tabiri de çok yaygınlaşmıştır (Yıldız 1992:517-519). Bermekîler, Cevrî Divanı'nda da cömertlikleri yönüyle iki beyitte anılır.

Ey güzîn-i küremâ zübde-i erbâb-ı himem
Ki olur sâyil-i lutf-ı keremün Bermekiyân (K.24-34)

İtse bir ehl-i sühan vasf-ı atâsın tahrîr

Kıssa-i Bermekiyânı ana eyler tezyîl (K.20-24)

3.1.1.2.4. Bî-zebân Tavşan Ağa

IV. Mehmet'in musahibi ve devrinde nüfuzlu biriydi, emekli olduktan sonra vefat etmiştir. Üsküplü'de bir sebil inşa ettirmiştir (M. Süreyya 1996: 1624). Divan'da da yaptırdığı sebil için yazılan tarihte adı anılır.

Oldı hakkâ Bî-zebân Tavşan Aga
Mazhar-ı feyz-ı Hudâvend-i celîl (T.85-1)

3.1.1.2.5. Ca'fer Paşa

Sultan İbrahim'in musahibi, veziri ve damadıdır. Divan'da, Sultan İbrahim'in kızı Geverhan Sultan'la evlenmeleri sebebiyle yazılan kasidede (Arslan 1999: 91) söz konusu olan şahıstır. Bu *dâmâd-ı âlî-şân-ı vâlâ-rütbe*nin adı bir beyitte geçer.

Ki zîrâ itmiş anun hükm-i takdîr-i ezel zâtın
Hulûs-ı kalb ile sâdık ulüvv-ı nâm ile Ca'fer (K.11-24)

3.1.1.2.6. Canpolad-zâde

Osmanlı Devleti'nin zor durumunu fırsat bilerek isyan çıkaran ve Canpoladoğlu unvanıyla meşhur aileden Ali Paşa'dır. Kuyucu Murad Paşa'ya İskenderun'da mağlup olduktan sonra kaçmış ve İstanbul'a gelip padişaha sığınmıştır (Uzunçarşılı 2003a: 104-105). Divan'dan, İstanbul'a kaçan Ali Paşa'yı padişahın Harem'e yerleştirdiğini anlıyoruz. Divan'da manzum metinlerde adı geçmez fakat kendisinin övgüsüne yazılmış bir manzume vardır. Cevrî, kendisine methedilen bu şahsı görmeden *emîr-i muhterem* şeklinde hitap ederek, şahsını *âyîne-i İskender ve câm-ı Cem*'e teşbih etmiş ve şu biçimde övmüştür:

Mekremet-küster mekâdir-fehm-i erbâb-ı sühan
Nükte-dân ü ehl-i dil sâhib-kerem vâlâ himem (K.52-6)

3.1.1.2.7. Cûybâr Kadın

Sultan İbrahim'in musahibelerinden biridir. Divan'da Sultan İbrahim'in bu şahsın adına yaptırmış olduğu saraya yazılan tarih vesilesiyle anılır.

İdüp musâhibesi Cûy-bâr Kadına cûd
Bağışladı bu sarâyı ana o bahr-ı atâ (T.99-3)

3.1.1.2.8. Defterdâr İbrahim Paşa

Sadrazam Ahmet Paşa'nın kardeşidir. Musâhibe Hûbyâr Hatun'la evlendi. Sadaretinde kardeşine kethüda olup kötü hizmeti ve hareketleri sebebiyle azledildi.

Bir müddet sonra Bağdat beylerbeyi oldu. 1058'de azledilip, 1059'da vezir rütbesiyle başdefterdar oldu. 1060'da azledildikten sonra 1062'de ikinci defa başdefterdar olup ikinci ayında vefat etmiştir (M. Süreyya 1996: 769). Divan'da kısa bir kaside ile övgüsü ve sarayı hakkında da bir tarih vardır. Bu manzumelerde *kerem-kâr, hâcet-revâ-yı cümle-i âlem, sâhib-i cûd u himmet, kerîmü'l-hulk, mekâdir-fehm, dânâ-dil, dânende-i resm-i dil-ârâ, Arestû-fikr, Eflâtûn-rây* gibi sıfatlarla övülmüştür.

N'ola vird-i zebân itsem hemîşe şükr-i mevlâyı
Ki gördüm mesned-i devletde İbrâhîm Paşayı (K.80-1)

3.1.1.2.9. Diyarbakırlı Muhammed Paşa

Hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda, Çerkez asıllı olup Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın kethüdâsı olarak Revan Seferi'ne katıldığı belirtilir. Musul muhafızlığı, Şam, Diyarbakır, Halep, Bağdat, Anadolu, Silistre ve Bosna Beylerbeyiliği ve kaptanıderya görevlerinde bulundu. 1653'te veziriazam oldu, 1655'te vefat etti (İpşirli 1994: 193-194). Divan'da, kendisine sunulan bir kaside ve tarih manzumesiyle yer almaktadır. Tarih, Halep beylerbeyi olması sebebiyle yazılmıştır. Kaside ise bir kalemiyye olup, şairin kalemle dertleşmesini konu alır. Cömertliği, hayırseverliği, anlayış ve zekâ yönüyle övülerek, cömertlikte Hz. Ali ve Bermekiyân'a teşbih edilmiştir.

Ma'delet-kâr u kerem-pîşe Muhammed Paşa
Kâbil-i feyz-ı hıred kâmil-i sâhib-iz'ân (K.24-25)

3.1.1.2.10. Emîr Çelebi

Seyyid Emîr Mehmed Çelebi, Osmanlı tıp bilgini ve I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad döneminin hekimbaşısıdır. İlk tahsilini Edirne'de yaptı. Ardından Mısır'a giderek Kahire'de tıp öğrenimi gördü ve Mansuriye Hastanesi'nde başhekim oldu. Kaptanıderya Recep Paşa'nın özel hekimliğini yaptı ve İstanbul'a gelerek Hassa hekimleri arasına girdi. Tıpa dair eserlerinin arasında Enmûzecü't-tıb en meşhurudur. IV. Murad'ın saltanatı esnasında afyon kullandığı şikâyeti üzerine padişah tarafından afyon içirilerek ölümle cezalandırıldı (1638) (Erdemir 1995: 129). Divan'da adına yazılmış, ikisi tarih olmak üzere, üç manzume bulunur. Tarihlerden biri tıpla ilgili olan eseri Enmûzecü't-tıb'ın, Cevrî tarafından yazılan nüshasının tamamlanması, diğeri hekimbaşı olması münasebeti üzerine yazılmıştır. Divan'da *zâde-i sırr-ı akl-ı evvel, perverde-i hânedân-ı hikmet, deryâ-yı güher-feşân-ı hikmet, ârif-i râz-dân-ı hikmet, lücce-i bî-kerân-ı hikmet, âlem-i lâ-mekân-ı hikmet, şeh-râh-ı mesâlik-i*

hakîkat, menzil-geh-i kârvân-ı hikmet, nükte-perdâz-ı hikem gibi tamlamalarla âlimlik yönü öne çıkarılmıştır. Bilgin olması sebebiyle teşbihler de ona göre yapılmış, Aristo, Eflatun, Hızır ve İskender'le ilgiler kurulmuştur. Divan metinlerinde Şerîfî Çelebi ve Seyyid Muhammed adlarıyla anılır.

Nükte-perdâz-ı hikem Seyyid Muhammed kim olur
Akl-ı evvel meclis-i ilm ü kemâlinde celîs (T.66-1)

Divan'da Emîr Çelebi hakkında öne çıkarılan bir başka husus da Hz. Ali nesebiyle soyunun Hz. Peygamber'e dayandırılmasıdır. Methiyede *sen gonce-i bâg-ı Âl-i Ahmed*[127] mısraı ile tarih manzumesindeki,

Gonçe-i ser-sebz-i gülistân-ı âl
Gevher-i kân-ı neseb-i Bû-Türâb (T.65-15)

beytinde bunu görmekteyiz.

3.1.1.2.11. Fethi-zâde Muhammed Ağa

Hazine Kethüdalığı yaptığı Divan'daki manzumeden anlaşılan Fethi-zâde Muhammed Ağa aklı, ahlakı, nezaketi, bilgisi, hal ve hareketlerinin güzelliği ile övülür. Şair, memduhunun kendisine yaptığı lütuflardan hoşnut olduğunu ifade ile methiyesinin yazılış sebebini de bir anlamda açıklamaktadır.

Kethudâ-yı Hazîne kim hâlâ
Fethî-zâde Muhammed Agadur (K.17-1)

3.1.1.2.12. Hasan Ağa

Enderun'da yetişmiştir. Kiler kethüdası, matbah emini ve kapıcılar kahyâsı görevlerinde bulunmuş ve azledildikten kısa bir süre sonra 1651 yılında vefat etmiştir (Tanışık 1945: 26). Divan'da, matbah emini görevindeyken yaptırmış olduğu çeşmeye yazılan tarihte anılır.

Hâliyâ Matbah Emîni Hasan Aga ki ider
Dâimâ hayr ü sevâb itmek içün re'y-i savâb (T.111-1)

3.1.1.2.13. Hasan Halife

Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra yeniçeri ağası olan (1041) Hasan Halife, manzum metinlerde anılmayıp, adına manzume sunulan şahıslardan biridir. IV. Murad'ın musahipliğini de yapmıştır (M. Süreyya 1996: 628). Divan'da bir terkib-i

---

[127] K.51-23a.

bend ile hem övgüsü yapılmış, hem de şair tarafından, belki de yeni atandığı görev için tebrik edilmekte ihmalkâr davranıldığı beyanıyla kendisinden özür dilenmiştir:

Vechi var der-gâhuna yüz sürmede te'hîrümün
Âfitâb u âsumândan degmedi nevbet bana (Tb.4/V-2)

Beş bentlik bu manzumede Hasan Halife *âfitâb-ı âsumân-ı izz ü câh, gevher-i gencîne-i sun'-i ilâh, kâbil-i feyz-i Hudâ, sezâ-yı mesned-i câh u celâl, mekârim-küster, sâhib-kemâl, cûy-ı sâf* gibi sıfatlarla övülür. Can bağışlayan sözleri Hz. İsâ'nın mucize sözlerine teşbih edilmiştir.

3.1.1.2.14. Haydar Paşa

Beylerden olup bir aralık Yemen beylerbeyi oldu. Üç sene Yemen'de mahsur kalıp 1039'da kurtulmuş ve sonra vefat etmiştir (M. Süreyya 1996: 659). Yemen valisi Haydar Paşa için Yemen'e gönderildiği söylenen kaside, Yemen'in güzelliklerinin anlatılmasıyla başlar. Haydar Paşa kasidede *dâver-i dîn-perver-i devrân, server-i ma'reke-ârâ, merd-i ejder-dil-i Kerrâr-ı vegâ, mesned-ârâ-yı vezâret, revnak-efzâ-yı vezâret, ser-efrâz-ı cihân, suhan-ver* gibi sıfatlarla övülmüş, savaşçılığı ile Rüstem'e, büyüklük ve itibarda İskender ve Hâtem'e, cömertliğiyle yine Hâtem'e, bilginliği ile Aristo ve Eflatun'a teşbih edilmiştir. İskender ve Hatem onun kapıcılığını yapar, isterse o kapıcılarının her birini de İskender ve hakan yapar. Savaş meydanının Kerrâr'ıdır (Hz. Ali). Divan'da lakabının Esedü'llâh olduğu ifade edilir.

Esedü'llâh-lakab hazret-i Haydar Paşa
Ki dil-i şîr-i neri savleti lerzân eyler (K.29-22)

3.1.1.2.15. Hezar-pâre Ahmed Paşa

Kapıkulu süvarilerinden birinin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Tahsilinden sonra kâtiplikle maliye hizmetine girmiş, tezkirecilik, mevkufatçı deftereminliği, sipahi bölüğü ağalığı, defterdarlık ve veziriazamlık yapmıştır. 1648 yılındaki yeniçeri ayaklanmasıyla Sultan İbrahim'in halline ve kendisinin de katline sebep olmuştur. Cesedi parçalandığından tarihe Hezarpare şöhretiyle geçmiştir (Uzunçarşılı 2003b: 394). Divan'da Ahmet Paşa adına söylenmiş dördü tarih, beş manzume bulunur. Tarihlerden ilki defterdar olarak atanması üzerinedir. Sonraki tarihler, yaptırdığı cami ve çeşmeler için yazılmıştır. Cevrî, paşayı *feylesûf-ı âlem, dânâ-yı rûşen-dil, sadr-ı sâhib-hâtem, sâhib-tasarruf, düstûr-ı muallâ-rütbe, zîver-i eyvân-ı devlet, revnak-ı erkân-ı câh, mesned-ârâ-yı saâddet, dâver-i vâlâ-mekân, cihân-dâver,*

hıred-perver, sezâ-vâr-ı makâm-ı şeref ü izz ü ulâ, mîr-i bahr-ı kerem, nâşir-i adl u kerem, fâiz-i cûd u atâ gibi sıfatlarla överken, devlet işinden anlaması yönüyle Nizamü'l-Mülk'e, kararları, aklı ve insafı yönüyle Âsaf'a, iktidarı yönüyle Cem'e, gücü yönüyle İskender'e, teşbih edilir. Mühür ve makam sahibi olarak yönetimi, Süleyman Peygamberin zamanından izler taşır.

Hazret-i sadr-ı felek-mertebe Ahmed Paşa
Ki odur hâtem-i devletle mükerrem düstûr (T.67-1)

Âsaf-ı mesned-i iclâ vezîr-i a'zam
Sâhib-i kadr ü şeref Hazret-i Ahmed Paşa (T.69-1)

3.1.1.2.16. Husrev Paşa

Enderun'dan yetişmiş, silahtar iken yeniçeri ağalığı ile saraydan çıkmış ve 1034'te Hafız Ahmed Paşa veziriazam olduğu zaman buna da vezirlik payesi verilmiştir. 1036 tarihinde Halil Paşa'nın yerine veziriazam olmuştur. Bağdat seferinde başarısız olduğu için veziriazamlıktan alınıp, 1041 tarihinde Tokat'ta katledildi (Uzunçarşılı 2003b: 382-383). Divan'da adına yazılmış olan kasidede, ma'delet-i dâver-i pâkize-güher, hâris-i ma'mûre-i iklîm-i adâlet, hâkim-i dânâ-dil-i mahrûse-i devlet, zât-ı melek-haslet, revnak-dih-i dîvan-ı şehenşâh-ı mükerrem, pîrâye-i sadr-ı harem-i izz ü ulâ, sermâye-i gencîne-i eltâf-ı Hudâ, mazhar-ı âsâr-ı ilâhî, hâkim-i âdil gibi sıfatlarla övülmüştür. Adının Husrev olması, Şeh-nâme kahramanlarından Husrev ile benzetme ilgilerine ve tevriyeli kullanımlara imkân vermiştir.

Perverde-i hâs-ı harem-i Husrev-i âlem
Kim tab' u dili mahrem-i esrâr-ı kaderdür (K.38-14)

3.1.1.2.17. Hussâm-zâde Efendi

Tulumcu-zâde Abdurrahman Efendi olarak da tanınır. Babası Tulumcu-zâde Hüsam Efendi'dir. 1655 yılında şeyhülislam olmuş, 1656 yılında istifa ederek Kudüs kadılığına atanmıştır. 1670'te vefat etmiştir. Talik yazıda zamanın üstadı, kemankeşlikte akranı yok denecek kadar maharetliymiş (Uzunçarşılı 2003b: 472). Divan'da Anadolu kazaskeri olarak atanmasına düşülen tarih manzumesinde anılır. İlmiye sınıfından olması sebebiyle bu yönünü ortaya çıkaran *fâzıl-ı müşkil-küşâ-yı dânâ, zât-ı kâmil ü allâme-i zamân, muhît-i âlem-i ilm, cihân-ı fazl u kemâl, âfitâb-ı sipihr-i fezâil ü dâniş* gibi sıfatlarla övülmüştür. Aşağıdaki beyitte hem hurûf-ı

cevâhir ile hem de hurûf-ı sade ile ayrı ayrı Hussâm-zâde Efendi'nin Anadolu kazaskeri olduğu tarih verilmiştir.

Hussâm-zâde Efendi Anatolı sadrın
Müşerref eyledi virdi bu şân-ı a'lâyı (T.50-15)

3.1.1.2.18. İlyas Paşa

Babası padişahın korunmasından sorumlu solak sınıfından Ma'den Ağa olan İlyas Paşa, cesareti ve çevikliği ile kısa sürede devlet kademesinde ilerleme göstermiş, mutasarrıflık, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyiliği yapmış daha sonra vezirlik rütbesi ile Balıkesir ve civarında eşkıya teftişi ile görevlendirilmiştir. Burada topladığı askerlerle büyük güç sahibi olmuş ve kendine verilen Şam valiliğine gitmemekle isyankâr duruma düşmüştür. Gürcü Mehmed Paşa'nın üzerine gönderilmesi ile mağlup olmuş ve Bergama Kalesi'ne sığınmıştır. Affedileceğine dair padişah fermanına güvenerek teslim olan İlyas Paşa, İstanbul'da idam edilmiştir (Aydın tarihsiz: 530-531). Divan'da Balıkesir'de yaptırmış olduğu cami ve Mevlevihane için yazılan kasidede *sezâ-yı devlet-i dünyâ vü ukbâ, sadr-ı mu'tekid, sâhib-i hayr u himmet, fahr-ı ümmet-i şâh-ı rüsül, vezîr-i taht-pîrâ, zînet-fezâ-yı dîn ü dünyâ, hümâ-yı evc-i himmet, alî-sîret, hurşîd-i zer-pâş, ebr-i güher-zâ* gibi sıfatlarla övülmüş; vezirlik rütbesinde olmasına rağmen makamının büyüklüğü yönüyle İskender'e, Husrev'e, Ferîdûn'a ve Dârâ'ya[128], anlayış ve bilgi yönüyle Aristo'ya, yiğitlikte Rüstem'e, cömertlikte Hâtem'e teşbih edilmiştir. Süleyman tahtının Âsaf'ıdır. Rüstem, ordusunda kabiliyetsiz bir okçu; Hâtem, cömertliğinin kapısında elsiz ayaksız bir dilenci; Hızır ve İskender, cömertlik çeşmesinde bekleyen iki sakadır.

Sevâb-endîşe sadr-ı mu'tekıd İlyas Paşa kim
Salâh-ı kâr ile revnak-fürûz-ı zühd ü takvâdur (K.30-23)

3.1.1.2.19. Karaçelebi-zâde Aziz Efendi

Kazasker Kara Çelebi-zâde Hüsameddin Efendi'nin oğludur; düzenli bir medrese tahsili görmüş, İstanbul kadılığı, Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislamlık yapmıştır. Sultan İbrahim'in hallinde önemli etkisi bulunan şeyhülislam, beş aylık görev süresinden sonra azlolunup Sakız'a sürgüne gönderilmiş, daha sonra Bursa'ya getirilip 1657'de vefatına kadar burada kalmıştır (Uzunçarşılı 2003b: 470). Divan'da

---

[128] Cevrî, Husrev, Ferîdûn ve Dârâ ile yapmış olduğu teşbihi, devrin padişahlarına da yapmış olduğu için olsa gerek beyitte "Gerçi Süleyman tahtının Âsaf'ısın" diyerek, İlyas Paşa'nın vezirliğine vurgu ile paşanın makamı ve övgüsü hususunda yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir.

adına yazılmış ikisi tarih olmak üzere üç manzume vardır. Tarihlerden biri Rumeli kazaskeri olması, ötekileri ise şeyhülislam olması üzerine yazılmıştır. Diğer şeyhülislamlarda olduğu gibi bilgisi, anlayışı, dine bağlılığı vb. övgülerde bulunulmuştur.

Cenâb-ı müftî-i âlem Azîz Efendi kim
Şeref hemîşe cebîn-sây-ı âsitânıdur (K.34-9)

3.1.1.2.20. Karaçelebi-zâde Mahmud Efendi

Mevlana hanedanına mensup olan Mahmud Efendi, amcası Abdülaziz Efendi'nin yerine İstanbul kadısı olmuş (1635) -sadaret-i Anadolu ve sadaret-i Rumeli payesiyle- Anadolu (1635) ve Rumeli (1644) kazaskerliklerinde bulunmuş bir reisü'l-ulemadır (İnce 1992: 85). Divan'da kasideler bölümünde adına yazılmış iki manzume vardır. İlk kaside Rumeli kazaskeri olması münasebetiyle yazılmıştır. Kasidelerde bilginliği, fazileti, yaradılışının güzelliği, konuşması, adaletli olması, anlayış ve kavrayışı, ahlakı, cömertliği yönünden övülmüştür.

Sadr-ı vâlâ-mertebe Mahmûd Efendi kim virür
Zerreye hûrşîd vak'ın feyz-i lutf-ı şâmili (K.32-4)

3.1.1.2.21. Kara Musa Paşa

Kapıcıbaşı diye de bilinir. Musâhibe Şekerpâre Hatun'u nikâhlayarak kapıcıbaşı, daha sonra tersane emini ve sipahiler ağası oldu (M. Süreyya 1996: 1123). Sultan İbrahim döneminde kaptanıderyalık yapmış, seferdeyken gıyabında veziriazam olarak atanmış fakat sadaret kaymakamı Ahmed Paşa'nın padişahı ikna ederek veziriazam olması üzerine bu görevde fiilen bulunamamıştır (Uzunçarşılı 2003b: 394-395). Gelince ikinci vezir oldu. Daha sonra Bağdat valiliğine atandı. Azlinden sonra İstanbul'a döndü, 1059'da Maktulen öldü. (M. Süreyya 1996: 1123). Adına iki kaside ve bir de tarih manzumesi söylenen Musa Paşa *sâhib-i sâhib-takvâ, sâlik-i râst-rev-i câdde-i fevz ü necâh, câmi-i sûret-i ma'nâ-yı hadîs ü Kur'ân, tâbi-i sünnet-i garrâ-yı nebiyy-i ekrem, düstûr-ı memâlik-pîrâ, müşîr-i efhâm, tâbi-i sünnet, hâmi-i ümmet, ser-leşker-i eshâb-ı cihâd, düstûr-ı velî-isti'dâd* gibi sıfatlarla övülmüş; Süleyman tahtının Âsaf'ı; zühdün Cüneyd, Şiblî, Zü'n-nûn ve Edhem'i olarak nitelendirilmiştir. Bunların yanında dindarlığıyla Hz. Ebu Bekir'e, adaletiyle Hz. Ömer'e teşbih edilmiş; adıyla Hızır, Tûr ve yed-i beyza ile ilgiler kurulmuştur.

Mahrem-i Hızr-ı hüdâ hazret-i Mûsâ Paşa
Ki ana dâd-ı Hudâdur yed-i beyzâ-yı kerem (K.16-5)

3.1.1.2.22. Kemankeş Kara Mustafa Paşa

Arnavut olup İlbasanlı veya Avlonyalıdır. Babası zeamet sahibi idi. Küçük yaşta İstanbul'a gelip, yeniçeri ocağına girdi. Çorbacı, kul kethüdası ve sekbanbaşı oldu. IV. Murad zamanında yeniçeri ağalığına getirildi. Revan seferinden dönüşten sonra kaptanıderya, Bağdat seferinde de veziriazam oldu. 1644'te maktulen vefat etmiştir (Uzunçarşılı 2003b: 388). Divan'da, yaptırmış olduğu çeşme ve köprü imarı sebebiyle yazılmış olan üç tarih manzumesi ile anılır. Bu manzumelerde *müşîr-i muhterem, düstûr-ı ekrem, fâtih-i Bağdat, sadr-ı mükerrem, vezîr-i sâhib-celâl, cûyende-i rızâ-yı Hudâ* gibi sıfatlarla övülmüştür.

Gelüp geçenlere târîhini didi Cevrî
Bu cisri Hak yolında yapdı Mustafâ Paşa (T.72-1)

3.1.1.2.23. Koca Musa Paşa

Bosnalıdır. Enderûn'da yetişip silahdar-ı şehriyâri oldu. Mısır, Budin (2 kez) ve Silistre valiliği ile kubbe vezirliği ve rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığı yaptı. 1055'de kaptanıderya olup o sene Ağrıboz'da şehit oldu (M. Süreyya 1996: 1122). Divan'da da şehadeti sebebiyle yazılan tarihle anılır. Yalnız bu manzumede düşülen tarih M. Süreyya'nın verdiği tarihten farklı olarak 1057'dir.

Kalem-i mebde-i küll fevtine yazdı târîh
Azm-i Firdevs-i ma'âd eyledi Mûsâ Paşa (T.96-4)

3.1.1.2.24. Kudsi-zâde Efendi

Şeyhî Mehmed Efendi olarak da bilinir. Sudûrdan Nişancı-zâde Kudsî Efendi'nin oğludur. Müderris olup 1057'de İstanbul kadısı, 1061'de Anadolu kazaskeri olup aynı yıl azledildi. 1064'te ikinci kez Anadolu kazaskeri olup 1065'te ayrıldı. 1068'de nakibüleşraf olup 18 sene bu hizmette bulundu. 1085'te vefat etti (M. Süreyya 1996: 1599). Divan'da 1060 tarihinde Anadolu kazaskeri olması üzerine yazılmış bir tarih ile Rumeli kazaskeri olması üzerine yazılmış bir kaside bulunan Kudsi-zâde'nin, peygamber soyundan olduğu şu beyitle ifade edilir:

Ki Kudsî-zâde Efendi o seyyid-i ekrem
O muhterem halef-i dûdmân-ı Âl-i Abâ (K.35-19)

Kudsî-zâde *zât-ı bî-bedel, vücûd-ı bî-hemtâ, meh-i sipihr-i kemâl, âfitâb-ı evc-i şeref, cihân-ı ilm ü hüner, âsümân-ı izz ü ulâ, gül-i hadîka-tırâz-ı fazîlet ü dâniş, çerâg-ı encümen-efrûz-ı zümre-i fuzalâ, subh-ı rûz-ı saâdet, mihr-i târem-i*

devlet, pâkize dürr-i yektâ gibi sıfatlarla övülmüş ve *âb-ı rûy-ı dürr-i Necef, seyyid-i asr u sa'd-ı âlem, fahr-ı âbâ, huceste hayr-ı halef* gibi sıfatlarla da peygamber soyundan geldiği vurgulanmıştır.

3.1.1.2.25. Maan-zâde Hüseyin

Sultan IV. Mehmed'in hazine kethüdası ve sırdaşıdır. Babası, Suriye civarında isyan çıkartan ve Osmanlı Devleti'nin başına bela olan Şam Valisi Maanoğlu Fahreddin'dir. Küçük Ahmed Paşa, Maanoğlu'nu yenip, oğulları Hüseyin ve Mes'ud'la beraber İstanbul'a göndermiştir. Sultan Murad, Revan seferine giderken ferman gönderip Maanoğlu Fahreddin ve büyük oğlu Mes'ud'un katlini emretmiş, küçük oğul Hüseyin ise Enderun'da yetişmiş ve çeşitli görevlerde bulunup, elçilikle Hindistan'a gönderilmiştir. 1691 yılında vefat etmiştir. Naîma bir çok tarihî olayı bizzat Maan-zâde Hüseyin'den dinleyerek tarihine yazmıştır (Uzunçarşılı 2003a: 190-191). Divan'da, hazine kethüdası iken kendisine sunulmuş bir kaside bulunan Maan-zâde, *mîr-i mükerrem-zât, pâkîze-gevher, cevher-şinâs-ı ma'rifet-nakkâd-ı ma'nî* gibi sıfatlarla övülmüş; zekâsı, anlayışı, konuşması, cömertliği vurgulanmıştır.

Hazîne Kethüdâsı ol Hüseyn-ism ü Alî-sîret
Ki hem mîr-i mükerrem-zât u hem pâkize-gevherdür (K.25-9)

3.1.1.2.26. Muhammed Ankaravî

Cevrî Divanı'nda nekâbet makamına getirilmesine tarih düşülen nakiplerden biridir, 1045 yılında nakip olmuştur.

Huceste-zât Muhammed Efendi Ankaravî
Ki itmiş anı Hudâ-yı ezel hamîde-sıfât (T.55-1)

3.1.1.2.27. Muhammed Efendi

Cevrî Divanı'nda nekâbet makamına getirilmesine tarih düşülen nakiplerden biridir, 1058 yılında nakip olmuştur. Babasının da bu makamda bulunduğunu manzumeden anlıyoruz.

Bülend-pâye Muhammed Efendi kim pederi
İrüp nekâbete itmişdi zâtını isbât (T.57-1)

3.1.1.2.28. Musa Çelebi

Sultan IV. Murad'ın musahibidir. Recep Paşa'nın, IV. Murad'ın yakınında bulunanları ortadan kaldırmak için, önayak olduğu yeniçeri isyanında başı istenen üç

kişiden biridir. Recep Paşa, hile ile bu şahsı saraydan çıkartıp öldürülmesine sebep olmuştur (Uzunçarşılı 2003a: 184-185). Cevrî de Musa Çelebi'nin katline yazmış olduğu tarih manzumesinde, sultanın en sevdiği adamlarından olan bu şahsın, öldürülmesine duyduğu üzüntüsünü dile getirmiştir.

Mûsâ Çelebi kim yed-i beyzâ-yı keremle
Hurşîd gibi âleme ihsân idi kârı (T.78-1)

Nâ-hak yere zulm ile şehîd oldı o mazlûm
Menzil-geh ola Hakkun ana kurb-ı civârı (T.78-5)

3.1.1.2.29. Musâhib Yusuf Ağa

Sultan İbrahim'in rikâbdarı iken ikinci vezirlikle divana memur edip kendisine musahip yaptığı (Uzunçarşılı 2003a: 212) Yusuf Ağa hakkında Divan'da bir kaside mevcuttur. Yusuf Ağa'nın Cevrî'ye hediye ettiği at sebebiyle teşekkür mahiyetinde yazılan bu kısa manzumede Cevrî, hediye edilen atın güzelliği ile hediye sahibinin cömertliğini dile getirmiştir.

Ne denlü görsem in'âm u atâsın halk-ı dünyânun
Unutmam lutf u ihsânın Musâhib Yusuf Aganun (K.26-1)

3.1.1.2.30. Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa

Nasuh Paşa'nın oğludur. 1039'da kapıcıbaşı oldu ve sonra kapıcılar kethüdası oldu. Budin, Erzurum, Halep ve Sivas valiliği yaptı. 1053'te vefat etmiştir (M. Süreyya 1996: 713). Hüseyin Paşa, 1044 tarihinde vezirlikle Budin beylerbeyi olması üzerine yazılan tarih vesilesiyle Divan'da yer alır. Övgü dolu manzumede Âsaf ve Rüstem'e teşbih edilir.

Sezâ-yı rütbe-i ulyâ Hüseyn Paşa kim
Mahaldür ana makâm-ı sadâret-i uzmâ (T.36-1)

3.1.1.2.31. Nizâmü'l-Mülk

Ünlü Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk Cevrî Divanı'nda, işten anlayan, bilgili devlet adamı kimliği ile memduhun bir teşbih unsuru olarak yer alır. Divan'da anıldığı iki beyitte kendisine benzetilen olarak geçerken,

Yani memûr oldı Hakdan ol husûsı görmege
Bir Nizâmü'l-Mülk-i dâniş-ver-müşîr-i kâr-dân (K.22-3)

diğer iki beyitte kıyas unsuru olarak görülmektedir.

Dehre itdürdi ferâmûş Nizâmü'l-Mülki

Mülke gösterdi ne vech ile olur nazm-ı umûr (K.15-2)

3.1.1.2.32. Rıdvan Ağa

Divan'da has oda mensubu olduğu ve hazine kâtipliği yaptığı ifade edilen Rıdvan Ağa'nın 1058 senesinde açtırmış olduğu kuyu sebebiyle bir tarih manzumesiyle adı anılmaktadır. Sicill-i Osmanî'de *saraydan yetişerek hazinedar olmuştu. 1062'de vefat eyledi* (M. Süreyya 1996: 1387) biçiminde tanıtılan şahsın, bu kişi olması muhtemeldir.

Hâs oda sâkinlerinden muhterem Rıdvân Aga
Kim hazîne kâtibiydi sâbıkan ol hôş-sıfat (T.105-1)

3.1.1.2.33. Rûz-nâmeci İbrahim Efendi

Mostarlıdır. Sarayda ve hazine-i hassada terbiye görüp silahdar ve sipah kâtipliklerinde bulunmuş ve Hotin Seferinde hazır olmuştur. 1031'de mukabeleci ve sonra ruz-nâme-i evvel olmuştur. 1047'de vefat etti. Müsteşar-ı devlet olup IV. Murad'a her sözü tesir ederdi. Pâyesi küçük iken bu derece yakınlık kimsede görülmemiştir. Zorbaların cezalandırılmaları hakkında padişahın huzurunda tedbirler ileri sürerdi (M. Süreyya 1996: 761). Divan'da kendisine kaside sunulan şahıslardan biridir. Manzum metinlerde adı Hz. İbrahim'e teşbihle şu biçimde geçer:

Zâtun olsa n'ola hem-nâm-ı Halîlü'r-rahmân
Kılmada âleme dest-i keremün bezl-i ni'am (K.27-2)

Cömertliği ve hayır sahibi olması yönüyle övülür.

3.1.1.2.34. Salih Paşa

Hersek sancağına bağlı Nevesin'lidir. Gençliğinde Niğdeli defterdar Mustafa Paşa'ya ve onun katli üzerine Ruznameci İbrahim Efendi'ye intisap ederek maliye hizmetlerine girmiş ve sonra imrahor, yeniçeri ağası, 1054'te kubbe veziri ve defterdar olmuştur. 1055 senesinde Sultan-zâde Mehmed Paşa'nın yerine veziriazam olmuş, 1057 yılında boğdurulmak suretiyle öldürülmüştür (Uzunçarşılı 2003b: 393-394). Divan'da adına, biri defterdar olması, diğeri veziriazam olması üzerine yazılmış iki kaside vardır. *Kerem-pîşe, akl-ı evvel, şerefü'd-devle, sâhib-i rüşd ü sedâd, saf-ı bî-misl ü adîl, ahter-i câh u celâl, meh-i burc-ı ikbâl, mazhar-ı sırr-ı cemâl, âyîne-i lutf-ı cemîl, şeref-kevkebe, düstûr-ı felek-pâye, matla-ı mihr-i zıyâ-küster-ı rûz-ı fıtrat, sâhib-i mesned-i a'lâ-yı cihân-pîrâ, mâlik-i mansıb-ı vâlâ-yı kader-fermân, zînet-efzâ-yı nizâm, nesâk-ı Osmânî, revnak-ı dîn ü düvel, mazhar-ı*

sırr-ı kemâl-i kerem-i Rabbânî, müşîrân-ı muallâ-şân gibi sıfatlarla övülmüş olan Salih Paşa, şan, şeref ve tedbir yönünden Âsaf'a, akıl yönüyle Aristo'ya, makamının yüceliği yönüyle de Cem'e teşbih edilmiştir.

Renak-ı dîn ü düvel hazret-i Sâlih Paşa
Mazhar-ı sırr-ı kemâl-i kerem-i rabbânî (K.21-10)

3.1.1.2.35. Sarı Abdullah Efendi

Hem zâhir ve hem bâtın (tasavvuf) ilimlerinde zamanının yüksek ilim sahiplerinden olup dinî, ahlâkî, edebî, tasavvufî ve siyasî eserleriyle şöhret bulmuştur. Sarı Abdullah Efendi'nin babası Seyyid Mehmed bin İbrahim, Tunus hükümdarları ailesinden olup İstanbul'a iltica ederek burada kalmış ve III. Murad'ın musahibi Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kızını alarak bu izdivaçtan Sarı Abdullah Efendi doğmuştur. Abdullah Efendi, Halil Paşa'nın himayesini görüp hükümet hizmetine girmiş, ilk zamanlarda Melâmiye ricalinden İdris Muhtefî'ye (İznikli Ali Bey) ve daha sonra hâmisi Halil Paşa'nın şeyhi Aziz Mahmud Hüdayî Efendi'ye intisap etmiştir. Halil Paşa'nın tezkirecisi ve daha sonra reisü'l-küttab oldu. Bundan başka cizye muhasebecisi, piyade mukabelecisi ve maliyenin mensuh mukataa kalemine şef olduktan sonra devlet hizmetinden çekilerek ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. 1071'de vefat etti. Dinî ve ilmî bir çok eseri vardır (Uzunçarşılı 2003b: 545-546). Cevrî Divanı'nda Abdullah Efendi ile ilgili dört manzume vardır. Bunlardan biri "Mesnevi Şârih'i Abdullah Efendi'ye Övgü" başlığını taşıyan kıt'a ile üç tarih manzumesidir. Tarihlerden biri, Sarı Abdullah Efendi'nin Mesnevi Şerh'inin tamamlanması, diğeri İnşâ Mecmuası'nı tamamlanması, bir diğeri ise Nasâyihu'l-Mülûk adındaki nasihatnamesinin tamamlanması üzerine yazılmıştır.

O feyzun mazharlarından biri Abdullâh Efendidür
Ki isti'dâd ile üstâd-ı eshâb-ı tarîkatdür (T.63-12)

3.1.1.2.36. Silahdâr Mustafa Paşa

IV. Murad'ın musahibi ve çok itimat ettiği silahtarıdır. Onun zamanında Şam valiliği, sadaret kaymakamlığı ve kaptanıderyalık makamlarında bulundu. IV. Murad'ın ölümünden sonra hasmı olan Veziriazam Kara Mustafa Paşa, önce Budin valiliğiyle, arkasından Rumeli eyaletiyle İstanbul'dan uzaklaştırdığı gibi malını müsadere ettirip, Temeşvar eyaletine muhafız olarak nakletti ve burada idam edildi (1641) (Uzunçarşılı 2003a: 200-207). Mustafa Paşa hakkında Divan'da yedi tarih manzumesi bulunmaktadır. Bunların altısı yaptırmış olduğu hayır işleri üzerine, biri

de kaptanıderya olması münasebetine yazılmıştır. Tarihlerde, silahtarlığı, vezirliği ve kaptanıderyalığı zikredilmektedir.

Sâhibü'l-himmet Silâh-dâr u vezîr-i kâm-kâr
Mustafâ Paşa Kapudan-ı şeh-i âlem-penâh (T.30-1)

3.1.1.2.37. Siyavuş Paşa

Abaza Mehmed Paşa'nın kölesi ve hazinedarı iken saraya alınmış ve silahtar olmuş, daha sonra vezirlikle kubbe altına çıkmıştır. 1050 yılında kaptanıderya olmuş 1052'de azledilmiştir. Sırasıyla Erzurum, Özi, Anadolu, Maraş, Diyarbakır, Rumeli, Silistre valisi olmuş, 1061 yılında Melek Ahmed Paşa'nın yerine veziriazam olmuştur. Üç ay sonra azledilip Malkara'ya sürgün edilmiş, ardından Bosna valisi olmuştur. 1066 yılında ikinci kez veziriazam olmasına rağmen hastalanıp, hiçbir iş göremeden vefat etmiştir (Uzunçarşılı 2003b: 400-401). Divan'da, adına yazılmış üç tarih bulunmaktadır. Bunlardan biri harem-i hümayundaki silahtar odası imarıyla ilgili tarihtir ki, bu manzumede silahtar ve musahip olduğu söylenmektedir:

İltifât ile Siyâvuş Agaya izzet idüp
Kendüye itdi silâh-dâr u musâhib bi'z-zât (T.31-2)

Diğer manzume, Kandilli'de açtırmış olduğu su kuyusu sebebiyle; son tarih ise kaptanıderya olması vesilesiyle söylenmiştir.

Didi târîhini bu devlet ü câhun Cevrî
Dâd-ı Hak kıldı Siyâvûşi Kapudan u vezîr (T.33-7)

3.1.1.2.38. Siyavuş Paşa-zâde Mustafa Paşa

Sadrazam Damad Siyavuş Paşa oğludur. Beylerbeyi payesi olup 1059'da vefat etti (M. Süreyya 1996: 1183). Divan'da manzumelerde adı geçmemesine rağmen, iki kaside adına söylenmiştir. Her iki manzumede kendisine "velinimetim" şeklinde hitap eden Cevrî, bu şahsı aklı, anlayışı, cömertliği, bilginliği, dindarlığı yönüyle övmüştür.

Âdet-i zühdün virür resm-i salâha intizâm
Resm-i perhîzün olur zühhâda düstûr-ı amel (K.33-3)

3.1.1.2.39. Sofu Muhammed Paşa

Babasının adı Süleyman'dır. Kapıkulu süvarilerinden iken Defterdar Baki Paşa'ya kethüda olmuştur. 1038'de yeniçeri ağası olup, aynı yıl azledilmiştir. 1046'da başdefterdar olup 1049'da azledilmiş, 1051 ve 1053'te iki defa daha

başdefterdar olup 1055'te yine azledilmiştir. Bundan sonra Yenikapı Mevlevi şeyhi Hüseyin Dede'ye intisap etmiş, Sultan İbrahim'in hallini icap ettiren ayaklanmada tecrübesine binaen ocaklılar kendisini veziriazam intihap etmişlerdir (1058). 1059'da azledilip Malkara'ya sürgün edilmiş ve orada öldürülmüştür (Uzunçarşılı 2003b: 395-397). Divan'da adına sunulmuş bir kaside, altı tarih bulunmaktadır. Tarihlerin ikisi imar ettirdiği cami ve hanla, ikisi Cevrî'ye yazdırdığı Mesneviyle, ikisi de defterdar olmasıyla ilgilidir. Kasidede *sadr-ı velî-mertebe, dâniş-ver-i ekmel, hurşîd-i cihân-tâb, sadr-ı kerem-kâr* gibi sıfatlarla övülmüş; olgunluk ve kalp temizliği yönüyle Âsaf'a, merhameti ve cömertliği ile Hz. Ebu Bekir'e, adaletiyle Hz. Ömer'e, sağlam fikirleriyle Eflatun'a, aklıyla Aristo'ya teşbih edilmiştir. Şair, gerek kasidelerinde, gerekse tarihlerinde, Sofu Muhammed Paşa'nın Mevleviliğinden, hacca gitmişliğinden ve dindarlığından söz eder.

Sadr-ı dîn-dâr-ı velî-rütbe vezîr-i a'zam
Zâir-i beyt-i Hudâ Hâcî Muhammed Paşa (T.73-1)

3.1.1.2.40. Sultan-zâde Semin Muhammed Paşa

Rüstem Paşa ile Çağala-zâde ahfadından olup babası Abdurrahman Bey tarafından Osmanlı hanedanına mensup olduğu için Sultan-zâde ve genç yaşında kapıcıbaşı olduğu için de Civan Kapıcıbaşı diye şöhret bulmuştur. 1040 senesinde kubbe veziri olup 1043'te Rodos'a sürgün edilmiştir. Affedildikten sonra 1047'de Mısır valisi olarak üç yıl görev yapmış, azledildikten sonra kubbe vezirliği ile darphane nezaretine memur olmuş, Özi ve Şam valiliği yaptıktan sonra 1054 yılında veziriazam olmuştur. 1055 yılında azledilmiş ve Girit serdarlığına tayin olunmuş fakat yolda rahatsızlanarak 1056 yılında vefat etmiştir (Uzunçarşılı 2003b: 391-392). Divan'da biri Mısır Beylerbeyi, diğeri veziriazam olması üzerine, adına yazılmış iki kaside vardır. Bunlarda *memleket-ârâ düstûr, zîb-i dîvân-ı şeref-sadr-ı muazzam, vefk-i bâzû-yı cihân, hırz-ı girîbân-ı zamân, nüsha-i hıfz ü amân, silsile-bend-i şer ü şûr, kâmilü'l-akl, mühim-dân-ı umûr-ı cumhûr, halef-i dûde-i ikbâl, kerem-güster-i hoş-zât, pesendîde-sıfât, melek-hûy, cemîlü'ş-şiyem, hûb-hısâl* gibi sıfatlarla övülmüş; uyanık devlet adamlığı yönüyle Âsaf'a, bilgisiyle Aristo'ya, emirliği ve makamı ile İskender ve Cem'e teşbih edilmiştir. Devri, Nüzamü'l-Mülk'ü hatıra bile getirmez. Mısır'a vali olması üzerine yazılan kasidedeki şu beyit ise telmih ve teşbih sanatının bir arada kullanılmasının güzel örneklerinden biridir:

İtdi bir Âsaf-ı Yûsuf-siyeri Mısra Azîz

Mâlikü'l-mülk ü cihân-bahş-ı mu'izz ü müte'âl (K.19-6)

3.1.1.2.41. Şeker-pâre Kadın

Sultan İbrahim'in musahibesiydi. 1648 yılının ortalarında İbrim'de vefat etmiştir (M. Süreyya 1996: 1574). Divan'da hayır sahibi ve temiz ahlaklı olduğu söylenen bu şahıs hakkında, yaptırmış olduğu çeşme ve türbeyle ilgili bir tarih bulunmaktadır.

Ol sâhibetü'l-cûd Şeker-pâre Kadın kim
Dâim hasenât itmek ile söylenür adı (T.100-1)

3.1.1.2.42. Şerif Mehmed Efendi

Divan'da 1034 yılında nakip olarak atanması dolayısıyla bir tarih manzumesinde söz konusu edilir. *Eşref-i Âl-i Nebî, , gevher-i pâk ü necîb* gibi sıfatlarla övülen Mehmed Efendi'nin aynı zamanda Rumeli kazaskeri görevinde de bulunduğunu anlıyoruz:

Rûm ili sadrıyle cem' itdi nekâbet sadrını
Bu şeref eşrâf içinde oldı ol zâta nasîb (T.53-2)

1039 tarihinde nakiplik görevini amcazadesi Allâme Efendi adına feragatle bırakmıştır (Yazar 2007: 591).

3.1.1.2.43. Şeyhülislam Bahâ'î Efendi

1595 ve 1601 yılları doğum tarihi olarak verilmekteyse de birincisi daha doğru görünmektedir. Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin torunu, Kazasker Abdülaziz Efendi'nin oğludur. Anne tarafından ise Ebüssuûd-zâde Mustafa Efendi'nin torunudur. 1631'de Selanik, 1633'te Halep kadısı oldu. Buradan azledilerek Kıbrıs'a sürüldü. 1638'de Şam, 1644'te Edirne, bir yıl sonra da İstanbul kadılığında bulundu. 1646'da Anadolu, ardından da Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 1647'de ikinci kez Rumeli kazaskeri, 1649'da şeyhülislam oldu. 1651'de azledildi, 1652'de ikinci kez şeyhülislam oldu. 1654'te vefat etti (İpşirli ve Uzun 1991: 463-464). Divan'da adına sunulmuş bir kaside bulunmaktadır. Cevrî, bu kasidede memduhunu *nûr-ı dîde-i dâniş, dürr-i girân-mâye-i yem-i kudret, gevher-i kân-ı kemâl-i sun'-ı Hudâ, ferîd-i dehr, sipihr-i fazîlet* gibi sıfatlarla övmüş; Aristo ve İbnü Sînâ ile kıyaslamıştır. Kendisi de şair olan memduhun, şiirinin ince manalarını Hz. İsa'nın can verici nefesine teşbih etmiştir.

Ferîd-i dehr Bahâyî Efendi kim odur

Viren ferâîd-i ilm ü kemâle zîb ü bahâ (K.31-8)

3.1.1.2.44. Şeyhülislam Ebu Said Efendi

Şeyhülislam Esad Efendi'nin oğlu ve Hoca Sadeddin Efendi'nin torunudur. Babası sayesinde yükseldiği için medresede ders okutma kuvveti olmadığından rüûs alarak kadılığa geçmiş ve 1035'te (1625) İstanbul kadısı olmuştur. 1053'te (1644) Yahya Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislam olmuş, 1055'te (1645) azlolunmuştur. 1651 ve 1654'te iki kere daha şeyhülislam olan Said Efendi 1655'te azlolunup, Gelibolu'ya sürgün edilmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelmesine izin verilen Said Efendi, 1662'de vefat etmiştir (Uzunçarşılı 2003b: 465-466). Divan'da şeyhülislamlık makamına ilk kez gelişine yazılan tarihle geçmektedir.

Didi târîhin duâ idüp lisân-ı sıdk ile
Ola sadr-ı câh-ı fetvâda müeyyed Bû Sa'îd (T.62-8)

3.1.1.2.45. Şeyhülislam Yahya Efendi

Ankaralı Şeyhülislam Bayram-zâde Zekeriya Efendi'nin oğlu olan Yahyâ Efendi İstanbul'da doğmuştur (1561). İyi bir tahsil hayatından sonra müderrisliklerde bulunmuş, 1595'te Halep, 1596'da Şam, 1597'de Mısır kadılıklarında bulunmuştur. Mısır kadılığından iki defa azledildikten sonra İstanbul'a dönmüş, 1600-1604 yılları arasında Bursa, Edirne, İstanbul kadılığı yapmıştır. 1604'te Anadolu, 6 ay sonra da Rumeli kazaskerliğiyle görevlendirilmiş, 1606'da azledilip, 1609'da ikinci kez bu göreve atanmıştır. 1611'de emekliye ayrılan Yahya Efendi 1617'de üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine atanır. 1618'de kendi isteğiyle tekrar emekliye ayrılmış, 1622'de şeyhülislam olarak yeniden göreve getirilmiştir. Aynı yıl görevinden azledilmiş, 1625'de ikinci kez atanmıştır. 1631'deki sipahi ayaklanmasında zorbaların ısrarıyla ikinci kez görevinden azledilen şeyhülislam, 1634'te üçüncü kez bu makama atanmış ve 1644'te ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür (Kavruk 2001: XIII-XVI). Divan'da manzum metinlerde adı geçmeyen fakat adına kaside sunulmuş şahıslardan biridir. Kasidenin sunulduğu şahsın, devrin önemli şairleri arasında yer almasından olsa gerek, bayram tasviriyle başlayan nesib bölümü, Cevrî'nin sanatını göstermeye çalıştığı teşbih ve mecazlarla süslenmiştir. Cevrî, Şeyhülislam olmasının yanında şairliğiyle de ünlü olan memduh için *bülbül-i nazm, kân-ı gevher-i ma'ni, bî-bahâ dür-i yektâ-yı bahr-ı irfân, pâk-i dil, berk-cünbiş, sarsar-reviş, yegâne-i âlem* gibi dinî kişiliğinin yanında şairliğini de öne çıkaran

övgülerde bulunmuş; sözlerinin inceliği yönüyle Hassân'a, tavrının güzelliğiyle de Lebîd'e teşbih etmiştir.

Yeter keremde kirâmâtına bu şâhid anun
Ki evliyâ-yı ni'am cümle olmış ana mürîd (K.37-20)

3.1.1.2.46. Tekelü Mustafa Ağa

Has ahır kethüdası, sonra ikinci ve birinci Mirahur olduktan sonra 1051'de Yeniçeri Ağası ve Erzurum Beylerbeyisi, 53, 54'te Maraş ve Anadolu valisi, 56'da üçüncü vezir, Bosna ve Rumeli valisi ve 1059'da kaptanıderya olan; Sivas, Şam ve Diyarbakır valiliklerinde bulunan Tekeli Mustafa Ağa 1083 tarihinde ölmüştür (Tanışık 1945: 26). Divan'da biri bir kasır inşası, diğeri Ortaköy'de yapılmış olan bir çeşme hakkında olmak üzere, aynı yıla ait iki tarih manzumesinde adı geçen Mustafa Ağa'nın Bektaşi tarikatına bağlı olduğunu da anlıyoruz.

Tekelü Mustafâ Aga ki odur
İzz ü rif'atle dâver-i der-gâh (T.34-1)

3.1.1.2.47. Yunus Efendi

Sicil-i Osmanî'de Seyrek-zâde lakabıyla tanıtılan ve Emrullah Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu söylenen Yûnus Efendi hakkında şu bilgiler bulunur: *Müderris ve molla olup Muharrem 1057'de (Şubat 1647) Anadolu pâyesiyle nakibüleşraf oldu. Zilka'de 1057'de (Aralık 1647) azledildi. Sonra Rumeli pâyesi oldu. Safer 1062'de (Ocak-Şubat 1652) vefat etti. Hâfız ve âbiddi* (M. Süreyya 1996: 1684). Cevrî Divanı'nda 1052 yılında nakip olduğuna dair tarih vardır[129].

Umde-i Âl-i Nebî Yûnus Efendi kim odur
Gevher-i bahr-ı siyâdet muhterem zât-ı necîb (T.56-1)

3.1.1.2.48. Zîrek-zâde Abdurrahman Efendi

Sicill-i Osmanî'de Seyrek-zâde Abdurrahman Efendi olarak tanıtılır. Yûnus Efendi'nin yeğenidir. Onun terbiyesinde yetişmiş, müderris ve Medine mollası olmuştur. 1058'de Anadolu payesiyle nakibüleşraf olmuş, 1063'te Rumeli payesi verilmiştir. 1066'da Medine kadısı, 1080'de Anadolu kazaskeri olmuş, 1085'te vefat

---

[129] Cevrî Divanı'nın tenkitli metninde bu tarih, el yazmasında da yazdığı biçimde 1052'dir. Sicill-i Osmanî'de ise nakipliği için 1057 tarihi verilmektedir. Eski harfli metne göre ebced hesabıyla tarih mısraını hesapladığımızda çıkan tarih ise 1067'dir. Bu durumda Divan'dan bizim hesapladığımız tarih ile müstensihin verdiği tarihin her ikisinin de yanlış olduğu anlaşılıyor. Eğer "İzz ile Yûnus Efendi oldı sâdâta nakîb" mısraındaki "Efendi oldı" kısmını "Efend'oldı" şeklinde "ya" harfini düşürerek okursak 1057 tarihine ulaşabiliriz.

etmiştir (M. Süreyya 1996: 93). Cevrî Divanı'nda Zîrek-zâde Abdurrahman Efendi adına yazılmış biri kaside ve biri tarih olmak üzere iki manzume bulunmaktadır. Kasidede *hazret-i şâh-ı resûlün zübde-i âli, Âl-i Alinün halef-i hayr-meâli, zîb-dih-i silsile-i gevher-i Zehrâ, evlâd-ı resûlün şeref-i ırk u selîli, Ahfâd-ı Betûlün kenef-i nesl ü selâli* biçiminde övülen Abdurrahman Efendi, tarihlerde de *pâkîze gevher, medâr-ı iftihâr-ı âl ü evlâd-ı necîb, gencîne-i pür-gevher-i ilm ü fazîlet* gibi sıfatlarla övülmüştür. Yine tarihlerden, Bağdat ve Medine kadılığı yaptığını öğreniyoruz[130].

Olup Dârü's-selâm u Taybeye kâzî adaletle
Kulûb-ı hâs u âma hüsn-i sîretle habîb oldı (T.51-4)

3.1.1.3. Şairler ve Sanatkârlar

3.1.1.3.1. Acem Ramazan

Tamburî Acem olarak bilinen adı da Ramazan olan bu çalgıcının, tamburunu çalmadaki ustalığı övülmektedir. Sanki sihir yapar gibi çalar; gül bahçesinin coşkunluğu bile, bülbülü bunun tamburu gibi söyletemez; nağmeleri bir akarsu gibidir, gönüllerde zerrece toz bırakmaz.

Biri tanbûrî Acem kim Ramazândur nâmı
N'ola medh eyler isem anda da bir lezzet var (K.28-36)

3.1.1.3.2. Âlî

Cevrî'nin divanını istinsah ettiği şairlerden birdir. Divanın 1055 yılında yazıldığına dair tarih düşülmüştür.

Yazıldı oldı makbûl-i ehâlî
Hatt-ı Cevrî ile dîvân-ı Âlî (T.74-1)

3.1.1.3.3. Alî Ağa

Saray şarkıcılarından biridir. Divan'da müzik ilmini Derviş Ömer'den öğrendiği ifade edilmekle, sesinin güzelliğinin ölüleri dirilttiğini, coşkuyla dü-beyte başlasa bütün musiki makamlarını edvarında göstereceği söylenmektedir.

Cümlesinden biri hânende Alî Agadur
Ki olur mürdeler ihyâ nefesinden her bâr (K.28-4)

3.1.1.3.4. Ahmed-i Miskâlî

[130] Bu bilgiler ışığında Sicil-i Osmanî'de bahsedilen Seyrekzâde ile Divan'da bahsedilen Zîrek-zâde'nin aynı kişiler olması imkânsızdır.

Mûsîkâr adı verilen üflemeli bir çalgıyı çalan saray çalgıcılarından biridir. Mûsîkârını çalmaya başlayınca güller kulaklarını açıp dinlerler, bülbüllerin nefesi tutulur. Tatlı nağmeleri ruha gıdadır. Onun üflemesiyle çalgı aleti ruh bulur.

Anlarun biri dahi Ahmed-i Miskâlîdür
Anı da vasf idelüm hatm ola tâ kim eş'âr (K.28-44)

3.1.1.3.5. Attâr

Mehmed Feridüddin Atar Selçuklular saltanatının sonlarına doğru Nişapur'da doğmuştur. İran'ın doğusu, Maveraünnehir, Hindistan, Irak-ı Arab, Şam, Mısır, Mekke ve Medine'yi dolaşmış, buralarda tesadüf ettiği sofiye meşayihi ile görüşmüş, sohbetlerinden istifade etmiştir. Tıp ilmine de vâkıf olup, bir de eczanesi vardı. Hastaları tedavi ederdi. Birçok manzum ve mensur eseri vardır. Mesnevilerinde tasavvuf hallerinden ve inançlarından bahseder. Hicri VII. asrın birinci yarısında yetmiş yaşını geçkin olduğu halde vefat etmiştir. Bazı rivayetlere göre bu sıralarda vukubulan Moğol istilasında katledilmiştir (Tarlan 1944: 61-62). Cevrî Divanı'nda üç yerde adı geçer. Cevrî, bir beyitte kendisi için Attâr'ı teşbih unsuru olarak kullanılırken, bir başka yerde tasavvufi anlam içersinde Attâr'ın yaşadığı Moğol istilasına telmihle teşbihte bulunur:

Târumâr eyleyelüm tabla-i hestîyi temâm
Rûh-ı Attâra anduralum yagmâyı (G.252-2)

Diğer beyitte ise memduhunun hünerini ifade maksadıyla kullanır fakat bu beyitte aslında Cevrî'nin üzerindeki Mevlânâ ve Mevlevîlik etkisini de açıkça görebiliriz. Çünkü Mevlânâ'nın "Attar ruh ve Senâî de onun iki gözü idi. Biz bunların izinde gelenleriz (Tarlan 1944: 61)" sözü bu beyitte adeta hatırlatılmaktadır.

İrse ger âlem-i ervâha sadâ-yı nâyı
Raks ider rûh-ı Senâyî vü revân-ı Atâr (K.28-31)

3.1.1.3.6. Avvâd Muhammed

Sarayın ûdîlerinden biridir. Acem asıllıdır. Anadolu'da onun gibi bir sanatkâr yoktur. Eline udunu alıp çalınca cana safa verir; mızrabı sevgilinin tırnağı gibi âşıkların gönlüne dokunur. Nağmelerini duyanlar kendilerinden geçerler.

Biri avvâd Muhammed ki Acemdür aslı
Rûmda yok dahı bir sencileyin nâdire-kâr (K.28-8)

3.1.1.3.7. Ayşî

Sultan IV. Murad zamanında yaşamış ve onunla Revan seferine katılmış olan zamanın şairlerindendir. Divan'da, 1028'de ölümü üzerine yazılmış bir tarihte anılır.

Azm-i işret-geh-i bekâ idicek
Oldı târîhi rihlet-i Ayşî (T.113-2)

3.1.1.3.8. Bâkî

16. yüzyılın önde gelen Osmanlı şairlerinden olan Bâkî, Cevrî Divanı'nda üç beyitte anılır. Bir yerde Cevrî, yeni mazmunlarıyla Bâkî'nin övündüğünü söylerken bir başka yerde, zamanının diğer şairlerine şöyle meydan okur:

Cihân-gîr olamazsın müddeî Cevrî kadar sözde
Gerekse Rûmda Bâkî Acem mülkinde Selmân ol (K.79-27)

Cevrî, Bâkî'nin adını andığı bütün beyitlerde İranlı ünlü şair Selmân'ın da adını anar. Bu beyitleri göz önüne aldığımızda Bâkî'nin tarzını Selmân'dan üstün tutmaktadır. Zira Cevrî, yeni mazmunlarıyla Bâkî'nin övündüğünü söylerken, Selmân onları kıskanmaktadır. Şu beyitte ise bir hata neticesinde Selman tarzında yazsam bile Bâkî'nin ruhu bu şiirlerimden bile zevk alır demektedir:

Zevk ider şi'rüm okundukca revân-ı Bâkî
Gâhî bir sehv ile tutsam reviş-i Selmânı (K.21-51)

3.1.1.3.9. Bedrî-i Enderûnî

Antep'te doğdu. İstanbul'a gelip Kara Çelebi-zâde Abdulaziz Efendi'ye bağlandı. Ondan mülâzım, müderris ve Kara Çelebi-zâde'nin kazaskerliği sırasında tezkirecisi oldu. Kılıç Ali Paşa müderrisiyken öldü (İpekten, H.; İsen, M.; Toparlı, R.; Okçu, N.; Karabey, T. 1998: 69), ölüm tarihi Ocak 1655'tir (M. Süreyya 1996: 363). Divan'da adına yazılmış bir övgü kıt'asıyla anılır. Cevrî, kendisine selam gönderen Bedrî için cevap niteliğinde yazılmış bu manzumede, şairin mahlasıyla ilgili teşbihlerle süslü övgülerde bulunur.

Basdurdı mihri kevkebe mâhun sitâresi
Bedrî tahallüs ideli sen ey huceste-fâl (K.46-2)

3.1.1.3.10. Bihzâd

Büyük bir Türk minyatür-ressamıdır. Herat'ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'den teşvik görmüştür. Eserleri hâlâ müzeleri süslemektedir. Çok taklîd edilmiştir. Behzâd şeklinde de kullanılır (Pala 1995: 91). Divan'da bir beyitte memduhun ahlakının güzelliğini ifade etmek ilgisiyle anılır.

Nakşını sûret-i Yûsufda iderdi tasvîr
Şâhid-i hulk-ı dil-ârâsını görse Bihzâd (K.18-23)

3.1.1.3.11. Câmî

Nurüddin Adürrahman Camî (817/1414) senesinde Horasan'ın Cam vilâyetine tâbi Harcürd kasabasında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşında pederi ile beraber Herat'a ve Semerkand'a gitmiş, orada ilim tahsil etmiş, dinî ilimlerde, tarih ve edebiyatta, tasavvufta çok ileri bir bilgi elde etmiştir. Aynı zamanda Nakşıbendî tarikatının büyükleri arasına girmiştir. Sa'düddin Mehmed Kâşgarî'nin vefatı üzerine bu riyaset Camî'ye intikal etmiştir. Camî, Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında sultanın ve veziri meşhur Ali Şir Nevayî'nin büyük hürmet ve muhabbetleri içinde yaşamıştır.

Camî, IX. asrın en büyük şair ve edibi ve büyük mutasavvıf İran şairlerinin en sonudur. Mesnevilerinde eski büyük şairlerden Nizamî; gazellerinde Sa'dî ve Hafız üslubunu ihtiyar etmiştir. Dine, tasavvufa, edebiyata, musikiye, nesire ve muammaya dair birçok risaleleri vardır. Türk edebiyatına çok müessir olan şairlerden birisi de Camî'dir. Camî (898/1492) senesinde Herat'ta vefat etmiştir (Tarlan 1944: 109-112). Divan'da iki beyitte adı geçer. Birinde kendisi için teşbih unsurudur:

Benem ol şâ'ir-i Hâfız-nefes ü Câmî-feyz
Ki olur nazm-ı garîbümde olan nükte-i kâl (K.19-30)

Diğer beyitte ise memduhunun meclisinin güzelliğini ifade unsurudur:

Miyân-ı meclisinde neşve-i keyf-i ilâhîden
Gelür cevlâna ser-mestân-ı rûh-ı ârif-i Câmî (K.48-5)

3.1.1.3.12. Celâl Amâsî

Ali Çelebi-zâde Alâeddin Hasan Çelebi'nin oğlu, meşhur hattat Şeyh Hamdullah'ın dayısıdır. Oğulları Mehmed Cemâleddin ve Celâl-zâde Muhyiddin efendiler de devrin hattatlarındandır. "Celâl oğulları" diye anılan bu iki hattatla akrabası ve talebesi Abdullah b. İlyâs Efendi (Abdullah Amâsî), Anadolu'nun yedi üstadından (esâtize-i Rûm) kabul edilir. Osmanlı hat ekolünün doğuşunda rolü olan Celâl Amâsî'nin kendine has bir tavrı vardı. Bu tarihlerde hat sanatı alanında önemli gelişmelere sahne olan Amasya'da iki hattat etrafında mektep teşekkül etmişti. Bunlardan biri Hayreddin Maraşî, diğeri de Celâl Amâsî idi. Osmanlı-Türk hattatları bu iki koldan gelmiştir. Hayreddin Maraşî kolu İstanbul'da Şeyh Hamdullah mektebiyle devam edip bugüne kadar bütün İslâm âlemine yayılarak hâkim üslup

olmuştur. Celâl Amâsî kolu ise Amasya'da kısa bir müddet devam etmiş, Şeyh Hamdullah mektebinin daha çok rağbet görmesi sebebiyle daha sonra ilerleyememiştir (Serin 1993a: 241). Cevrî Divanı'nda adı, dârü's-seâde ağasının teklifi ve nesih hattının vasıflarının beyanı üzerine yazılmış kısa bir övgü mesnevisinde geçer:

Reviş-i dil-keşi revnak-şiken-i semt-i Cemâl
Tarz-ı makbûline reşk itse n'ola rûh-ı Celâl (K.41-3)

3.1.1.3.13. Cemâl Amâsî

Asıl adı Mehmed Cemâleddin olup Şeyh Hamdullah'ın dayızadesidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Anadolu'nun yedi üstadından kabul edilir. Aklâm-ı sitteyi babası Cemâl Amâsî'den öğrenerek icâzet aldı. Nesihte Şeyh Hamdullah yolunda kendine has bir tavra sahip olmuştur. Zamanında sülüs, nesih, rikâ hatlarını en güzel şekilde yazanlardandı. Cemâl Amâsî, Şeyh Hamdullah, Muhyiddin ve Abdullah Amâsî gibi Osmanlı hat üslûbunun teşekkülünde öncülük etmiş bir hattattır (Serin 1993b: 301). Celâl Amâsî maddesinde verdiğimiz örnekte bu hattatın da adı geçer.

3.1.1.3.14. Derviş Kudsî

1045 senesinde vefat eden ve ölümüne tarih düşülmüş şahıslardan biridir. Hakikatin sırlarının ârifi olduğu ve derviş olarak anıldığı düşünüldüğünde tasavvuf ehli biri olması muhtemeldir.

Ârif-i sırr-ı hakîkat Kudsî
Göçdi dünyâdan idüp azm-i bekâ (T.82-1)

3.1.1.3.15. Derviş Ömer

Saray hanendelerinden Ali Ağa'nın musiki ilmini öğrendiği hocasıdır.

Mûsikî ilmini Dervîş Ömerden görmiş
Ola üstâdına şâkirdine tahsîn-i hezâr (K.28-7)

3.1.1.3.16. Enverî

Evhadüddin Mehmed Enverî Abiverd mülhakatından Bedene karyesinde doğmuştur. Doğduğu havaliye Deşt-i Haveran denildiği için ilk mahlası Haverî idi. Selçukî hükümdarlarından Sultan Sencer'e mensup şairlerdendir. Enverî (580-583/1184- 1187) seneleri arasında vefat etmiştir. Unsurî ve Ferruhî gibi kaside üstatlarının hazırladıkları zeminde en büyük muvaffakiyeti göstermiştir. Hikmet,

riyaziye, nücum gibi ilimlere vâkıf olduğu gibi Fars ve Arap dillerinde de büyük bir kudreti vardı. Nesir ve nazımda büyük üstatlar ile muasır olduğu halde kendi vadisinde temayüz etmiş bir şahsiyetti. İran'ın bu büyük kaside üstadı, dili büyük bir maharetle kullanıp, benzersiz eserler meydana getirdiği halde yine büyük bir şair sayılmaz. Çünkü bütün kudretini hayatını kazanmak için büyüklere methe veya kızdığı insanları hicve ayırmış; fikir, ruh, his itibariyle insanı doyurabilecek pek az eser vücuda getirmiştir. Kaside yolunda bir hususi üslup meydana getirmişti. İlim ile de meşgul olduğu için kasidelerinde o ilimlerin hususiyetlerine temas eder ve anlaşılması güç şeyler yazardı. Şiirinin bir özelliği de soru-cevap tarzıdır. Eserlerinde Arap üslubuna fazla yer vermiştir. Kasidelerinden başka başarılı olduğu edebî şekil kıt'alardır. Gazelleri o derece dikkate değer değildir (Tarlan 1944: 69-70). Cevrî, Divan'da kendisini söz ustalığında Enverî'ye teşbih eder.

Urfî gibi bulsa n'ola şöhret
Cevrî ki sühanda Enverîdür (G.63-5)

3.1.1.3.17. Feyzî-i Hindî

Hint edebiyat tarihi müverrihlerine nazaran XVI. asrın üç büyük şairinden birisidir. Ekber Şah'ın meşhur veziri Ebülfazl'ın kardeşdir. Babası Şah Mübarek'tir. Hindistan'da yetişen şairler içinde Emîr Hüsrev Dehlevî ile Feyzî Hindî birinci derecede gelen İran şairleri arasında sayılır. (954/1547) senesinde Hindistan'da Akre şehrinde doğmuş, edebiyatta çok büyük şöhret kazanarak Ekber Şah sarayının Meliküşşuarası olmuştur. Feyzî'nin eski İran şairleri tarzında metin kasideleri ve güzel gazelleri vardır. Divanında bunlardan başka mersiyeler, terkib-i bendler ve kıt'alar vardır. Nizamî'nin hamsesini taklit etmiştir. Tamamen noktasız harflerden mürekkep sanatkârane bir tefsiri vardır. Türk edebiyatı üzerine önemli tesirleri olan Feyzî (1004/1595) senesinde vefat etmiştir (Tarlan 1944: 125-126). Divan'da iki beyitte adı anılan Feyzî, Cevrî için şairlik yönüyle bir teşbih unsurudur.

Nüsha-i şi'rüm irişdükde sevâd-ı Hinde
Sandılar Rûmdadur Feyzî-i Hindistânî (K.21-48)

Anıldığı her iki beyitte de "Hint-karalık" ilgisi kurulmuştur.

Ger sevâd-ı nazmuma ikbâl iderse hâtırun
Tab'umun Feyzî-i Hind olur gulâm-ı mukbili (K.32-22)

3.1.1.3.18. Firdevsî

İran'ın millî destanı Şâh-nâme'nin müellifi. Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde doğdu. Doğum tarihi 329 (940) olmalıdır. Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî'dir. Adı kaynaklarda Ahmed, Hasan, Mansur; babasının adı Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak farklı şekillerde geçmektedir. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 411(1020) şeklinde gösterilmekte, bazılarında ise 416 (1025) olarak verilmektedir (Kanar 1996: 125-126). Divan'da iki beyitte adı geçen Şeh-nâme yazarı, her iki beyitte de Cevrî'nin şairlik gücünü ifade için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Şu beyitte aynı zamanda memduhun vasıflarını yüceltmek için de teşbih unsurudur:

Ne mümkin eyleye evsâf-ı zâtunı Cevrî
Egerçi âleme Firdevsî-i beyân geldi (K.7-35)

3.1.1.3.19. Fuzulî

16. yüzyıl divan şiirinin ve Türk edebiyatının büyük isimlerinden biri olan Fuzulî, Cevrî Divanı'nda şairin tazmin ettiği iki şiirinden biri olan tesdisde şöyle anılır:

İnanma gülse Cevrî bir iki gün yüzüne dünyâ
Vefâ-dâr anlayup halk ile ülfet eyleme aslâ
Recâ-yı kat' idüp eyle ferâgat kûşesin me'vâ
Ne söyler gör Fuzûlî bî-vefâlardan idüp şekvâ
Vefâ her kimseden kim istedüm andan cefâ gördüm
Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm (Ts.7/V)

Cevrî'nin tazmin ettiği diğer Fuzulî şiiri ise tahmisler arasındadır:

İdenler meskenin Cevrî-sıfat mey-hâne güncinde
Olup maksûda vâsıl âkıbet mey-hâne güncinde
Olur Cemşîd-i âlî-menzilet mey-hâne güncinde
Fuzûlî buldı genc-i âfiyet mey-hâne güncinde
Mübârek mülkdür ol mülk vîrân olmasun Yâ Rabb (Th.3/VII)

3.1.1.3.20. Hâfız

Hâfız-ı Şirazî olarak da bilinir. Yalnız VIII. asrın değil, bütün İran edebiyatının en büyük şairi sayılır. Kuran'ı hıfz ettiği için Hâfız mahlasını almıştır. Lisanü'l-Gayb ünvanını alan Hâfız'ın asıl adı Mehmed, lakabı ise Şemsüddin'dir. Şiraz'da Şeyyadan mahallesinde doğan şair, tahsilini doğduğu şehirde yapmış, zamanın büyük âlimlerinden okuyup, zamanının sayılı bilginleri arasına girmiştir. Moğol istilaları arasında İran'ın en buhranlı döneminde yaşamıştır. Bu buhranlı dönemde ruhî metanetini bozmayarak şiirin samimi muhitine iltica eden şair; bütün

ruhî buhranlarını şiirinde yaratmıştır. Kasidelerinde fazla methe boğulmayan Hâfız, icabında hükümdarlara nasihatler vermiştir. Bu metanet ihtimal ki tasavvuf felsefesinin ruhuna verdiği bir armağandır. Hâfız'ın divanında kasideler, gazeller, kıt'alar, mesnevîler ve rubailer vardır. Fakat asıl muvaffakiyeti gazellerindedir. Sade, tatlı, veciz bir ifade içinde ruhunun derin samimiyetini bize açar. Gazellerinde Sa'dî, Haco ve Selman Savecî üslubunu ihtiyar etmiştir. Fakat bu yolda kendisini tamamen yeni âlemlere açmıştır. 791/1388 senesinde Şiraz'da vefat etmiştir (Tarlan 1944: 104-108). Divan'da bir beyitte adı anılan şair, Cevrî için şairlik yönüyle teşbih unsurudur.

Benem ol şâ'ir-i Hâfız-nefes ü Câmî-feyz
Ki olur nazm-ı garîbümde olan nükte-i kâl (K.19-30)

3.1.1.3.21. Hâkânî

İsmi Bedil, lakabı Efdalüddin, mahlası ise Şirvanşahların Hakanı Ekber Fahrüddin Minuçihr bin Feridun'a intisabı dolayısıyla Hakanî'dir. Minuçihr bin Feridun'a intisabından evvel mahlası Hakayikî idi. Babası Ali, dülger; annesi nasturî idi. Hakanî'yi tabip ve feylesof olan amcası Kâfiddin Ömer bin Osman yetiştirmiştir. Hakanî zamanının önde gelen kasidecilerindendir. Dile hâkim, kuvvetli bir tabiatı, yüksek bir tefekkürü ve feyizli bir ruhu vardı. Uzun kasideleri başladığı kudret ve fesahatle aksamadan sonuna kadar devam ettirebiliyordu. Hayalleri, umumun zevkinden çok yüksek ve bazı söz ve tabirleri ilmi bir zihniyet ve hususi bir zevk ile tetkike muhtaç bulunduğu için, bu şairi muğlak zannederler. İlk kasidelerinde Senaî'yi taklit etmişse de bilâhere kendi yolunu ve şahsiyetini bulmuştur. Ömrünün sonuna doğru gayet mutaassıbane bir züht ve takva yolunu tutmuştur. 595 senesinde vefat ettiği tahmin edilmektedir (Tarlan 1944: 70-73). Cevrî Divanı'nda bir beyitte Cevrî'nin şairlik gücünü ifade için ilgi unsuru olarak kullanılmıştır.

Benem ol sâhib-i divân-ı ma'ânî ki benüm
Kâtib-i defter-i eş'ârum olur Hâkânî (K.21-45)

3.1.1.3.22. Hassân

Peygamberimiz zamanında yaşamış bir şairdir. Peygamberimiz onun için mescide bir minber yaptırmıştı. Hassan (633-680) oraya çıkar, müşrikleri yerip Peygamberimizi överdi. Peygamberimiz ona "Ruhulkuds (Cebraîl) sana yardım etsin!" diye duâda bulunmuş. Divân şâirleri medhiyelerde veya na'tlarda Peygamber'e övgü yazarken kendilerini sahâbe-şâir Hassân b. Sâbit yerine koyar veya diğer bir vesîle ile ondan bahsedebilirlerdi (Pala 1995: 237). Cevrî Divanı'nda

Peygamber şairi Hassân üç yerde anılır. Bir yerde memduhun, zamanın şairlerine olan yardımlarının büyüklüğünü ifade için:

Zâhir kemâle ragbetün her dilde cârî midhatün
Erbâb-ı nazmı himmetün Hassân ü Salmân eyledi (K.4-34)

Bir başka yerde, kendi gibi şair olan memduhunu övmek kasdıyla:

Nezâket-i sühani reşk-i nükte-i Hassân
Edâ-yı bî-bedeli gayret-i kelam-ı Lebîd (K.37-24)

Başka bir yerde de kendi şiirinin güzelliğini ifade için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

Benem ol nâzım-ı erkân-ı belâgat ki sühan
Buldı devrümde yine kâide-i Hassânı (K.21-44)

3.1.1.3.23. Haylî

Bursa'da doğdu, asıl adı Ahmed olup, babasının adı İbrahim'dir. Öğrenimini bitirdikten sonra sipahi oldu. Sipahi kâtipliği yaptı, Bağdat seferine katıldı ve orada öldü (1041). Devrin şairlerindendir. Şiirleri temiz, mazmun bulmada usta, selis bir şairdir (İpekten vd. 1988: 199). Cevrî Divanı'nda şairin ölümüne yazılan tarihle anılır[131].

Olub leb-teşne Haylî Kerbelâda hûn-ı a'dâya
Şehâdet şerbetin nûş eyledi kâm-ı dilin buldı (T.77-1)

3.1.1.3.24. Hüseyn (Kemânî)

Sarayın kemanilerinden birdir. Ustası dönemin en meşhur kemanisi olarak ifade edilen Mustafa'dır. Hünerli bir sanatçıdır. Rebabını eline alıp çaldığında nağmeleri, âşıkların inlemeleri gibi çıkar. Gökyüzünde melekler onun nağmelerinden yeryüzüne meylederler.

Birisi dahı kemânî ki dinür ana Hüseyn
Eylemiş nahl-i hünerden anı Hak ber-hûrdâr (K.28-24)

3.1.1.3.25. İbnü Yemîn

---

[131] Şair'in ölümüne Cevrî'nin düşmüş olduğu tarih 1040'tır; şair hakkında yararlandığımız kaynakta verilen tarih 1041'dir. Şair hakkında bilgi veren kaynaklar arasında 1041 tarihi Mucîb Tezkiresi'nde (Altun 1997: 29) geçmektedir. Nuhbetü'l-Âsâr'da ise Haylî'nin ölümü için Cevrî'nin düşmüş olduğu tarih verilir (Abdülkadiroğlu 1999: 75). Sonuç olarak Bağdat Seferi'nin 1047'de başlayıp, ilk vuruşmanın 1048'de olduğu (Uzunçarşılı 2003a, 204) göz önüne alındığında, bütün kaynaklarda Haylî'nin ölümü için verilen tarihlerin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

685/1286 senelerinde Horasan'da Feryumed karyesinde doğmuştur. Babası Emîr Yeminüddin Tuğraî şair ve vezir Hace Alâüddin Mehmed'in yanında memur idi. Babası vefat edince İbni Yemîn babasının yerine tayin edildi. Bir müddet sonra İran'ın büyük bir kargaşa içerisine girmesi ve Hace Alâüddin Mehmed'in de ölmesi üzerine şair zor zamanlar geçirdi. Değişik emir ve sultanlara intisap ederek 766/1364 senesinde vefat etti.

Birçok siyasî olay içerisinde ömür geçiren şair, hayat hakkındaki düşüncelerini selis bir dille, kısa, nükteli bir tarzda kıt'alarında toplamıştır. Onun şöhreti kasidelerinde değil, bu kıt'alarındadır. İbni Yemîn, Sa'dî'nin ölümü, Hâfız'ın gençlik ve ilk şöhret yılları arasında bir zaman diliminde yaşamış, devrin bu üç önemli simasından biri olmuştur. Kıt'aları divanının yaklaşık yarısını teşkil eder ve bu husustaki mahareti ve kudreti, şairi bu asrın büyük şairlerinden saymaya yeterlidir. Muamma, kaside, gazel nazım şekillerinde de yazmıştır. Kasideleri önemli olmakla beraber, oldukça iyi gazelleri vardır. Gazelde Türkistan üslubunu seçmesinin yanında bazen Sa'dî ve Zahir Faryabî tarzına yaklaşır (Tarlan 1944: 100-101). Cevrî Divanı'nda şair, kıt'a söylemedeki mahareti dolayısıyla anılır ve Cevrî'nin şairlik gücünü ifadede ilgi unsurudur.

Zâde-i tâb'um ile söyleşemez İbnü Yemîn
Bezm-i ma'nîde nice kıt'alar itse inşâd (K.18-43)

3.1.1.3.26. İbrahim (Çeng-nevâz)

Sarayın saz sanatkârlarından biridir. Nağmelerinin güzelliği gönülleri coşturur. Çalgıcı olarak bilinen Zühre yıldızı bile onu kıskanır.

Biri sâzendelerün çeng-nevâz İbrâhîm
Ki bu san'atda anun hüsni olunmaz inkâr (K.28-16)

3.1.1.3.27. İmâd

Ünlü hattat İmâd'ın asıl adı Mîr İmâdü'l-Hasenî (1554-1615) olup Kazvin'de doğmuştur. Tâ'lik hattını en olgun noktaya getirdiği gibi, nice mükemmel kıt'alar yazmış, devrin hattatlarına üstün gelmiş bir sanatkârdır. Kendisini çekemeyenler tarafından öldürülmüş, onun öldürülmesinden sonra aile efradı Osmanlı'ya sığınarak Anadolu'da yaşamışlardır (Özönder 2003: 83-84). Divan'da bir beyitte memduhunun tâ'lik yazısını övmek maksadıyla adı anılmıştır.

Yazdugun ol hat-ı tâ'lik-ı hayât-efzânun
Şîve-i harfi ider rûh-ı İmâda îhâm (K.6-51)

3.1.1.3.28. Koroğlı

Sultan Osman'ın öldürülmesi olayına karışan yeniçeriler arasında adı geçen ve çüğür çalmakta usta olan bir saz şairidir. Genç Osman'ın öldürülmesi olayında ileri derecede işler başardığını, sonunda da kötü davranışları yüzünden öldürüldüğünü anladığımız Koroğlı, bilinen saz şairi Köroğlu'ndan başka, yaşadığı dönemde tanınmış bir saz şairidir. IV. Murad devrinin başlarında yahut da biraz daha önce vefat etmiştir (Öztelli 1974: 125-126). Cevrî Divanı'nda saray sazendelerinden bahseden kasidede çöğür çalmakta usta olan bir sazendeden bahsederken, hüsn-i talille Koroğlı'ndan şöyle bahsedelir:

Çüğürün böyle kemâlin bilicek şerminden
Adem-âbâda firâr itdi Koroğlı nâ-çâr (K.28-43)

3.1.1.3.29. Lebîd

Lebîd b. Rebîa, 550-570 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Câhiliye devrinde de yaşamış olan (muhadram) muallaka sahibi İslâm şairidir. Benî Cafer'in ileri gelenlerinden olan babası cömertliği sebebiyle "Rebîu (Rebîatü)'l-muktirîn (fakirlerin babası) adını almıştı. Hz. Peygamber'in kalpleri İslâm'a ısındırmak amacıyla zekât verdiği kimseler arasında bulunan Lebîd kuvvetli görüşe göre 9 (631) yılında Müslüman olmuştur. Daha sonra gittiği Kûfe şehrini kuranlar arasında yer aldı ve oğullarıyla birlikte buraya yerleşti. Uzun bir ömür sürdüğü rivayet edilen Lebîd 40 veya 41 (660 veya 661) yılında Kûfe'de vefat etti. Muallaka şairleri arasında yegâne Müslüman olan şairin, belli bir olaya veya sebeb bağlı olarak değil kendi duygularını dile getirmek için nazm ettiği muallakası, bedevî şairlerin şiirleri arasında en güzel olanlarındandır. Şiirlerinin çoğu fahriye türünde olup, bunlarda garîb kelimlerle örülmüş sert bir üslûp hâkimdir. Müslüman olduktan sonra yazdığı şiirlerde İslâm'ın etkisiyle üslubunun yumaşıdığı, takva ve hikemiyat ağırlıklı temalar işlediği görülmektedir (Tülücü 2003: 121-122). Divan'da bir beyitte adı geçen şair, emsalsiz tarzıyla memduhun teşbih unsurudur.

Nezâket-i sühani reşk-i nükte-i Hassân
Edâ-yı bî-bedeli gayret-i kelam-ı Lebîd (K.37-24)

3.1.1.3.30. Mânî

Meşhur Çinli bir nakkaş ve ressamın adıdır. Sasanîler zamanında, Şâpur devrinde İran'a gelmiştir. Burada Zerdüştlük ve Hristiyanlığı incelemiş ve ikisini birleştirerek yeni bir mezheb kurmuştur. Buna Mâni dini (Maniheizm) denilir. Mâni

dini en çok Çin'de yayılmış olup kutsal saydıkları kıt'apları resimlerle süslü imiş. Yaptığı resimler çok güzel olduğu için bu özelliğini müritlerine gökten inen bir mucize olarak göstermiştir. Şâpur'un hekimi iken kızını iyileştiremediği için bir aralık İran'a sürülmüş ve Hürmüz zamanında geri dönmüştür. Hürmüz'ün oğlu Behram koyu bir Zerdüşt olduğu için onu, derisini yüzdürerek öldürtmüştür. Nigâristan, Erteng veya Erjeng adlı resim mecmuası ile ünlüdür. Edebiyatta daima bu mecmuası ile birlikte anılır. Sevgilinin güzelliği bahsinde, çok söz edilen bir imajdır. Bihzâd ile birlikte anıldığı da olur. Sevgilinin saçı ve aşığın kendisi Mânî'ye benzer (Pala 1995: 357). Cevrî Divanı'nda dört yerde adı geçer. Bunlardan üçünde inşa edilen mimari unsurların güzelliğini ifade maksadıyla kullanılmıştır.

Derûnı nakş-ı gûn-â-gûn ile ol denlü zîbâ kim
Olur Erjeng-i Mâni resmi çeşm-i nâzıra manzûr (T.109-3)

Bir yerde de Cevrî şiirinin güzelliğinde teşbih unsuru olarak kullanır:

Benem ol Mani-i endîşe ki i'câz-ı Mesîh
Hem-zebânumdur kalem-i sâhir-i fettânum ile (G.245-2)

3.1.1.3.31. Muhammed (Çüğürcü)

Divan'da, saray sazendelerinden ve çüğür çalmakta usta bir sanatkâr olduğu ifade edilmektedir. Eline sazını alıp perdeleri ayarladığında sihir yapar gibi çaldığı, sazından ut ve tanbur ezgileri çıkarttığı söylenir. O kadar işinde ustadır ki, Koroğlı bile utancından yokluk diyarına kaçmıştır.

Biri çügurci Muhammed ki aceb sihr eyler
Çüğür alup eline perdesin itse hem-vâr (K.28-40)

3.1.1.3.32. Muhteşem-i Kâşânî

Şah Tahmasb'ın sarayına mensup şairlerdendir. Gençliğinde kaside ve gazel yazardı. Fakat yaşı ilerleyince, bütün kudretini İran edebiyatının önemli bir şubesi olan mersiyeye verdi. Ehl-i beytin maruz kaldığı felaketleri tasvir eden bu vadide en kıymetli eser bu şairin Heft-bend'idir. 996 senesinde vefat etmiştir (Tarlan 1944: 120). Cevrî, Divan'da bir beyitte kendisini Muhteşem'le kıyaslamakta ve kendini daha üstün görmektedir.

Kuvvet-i mâye-i güftârda bahs eyleyemez
Hâce-i tab'um ile Muhteşem-i Kâşânî (K.21-46)

3.1.1.3.33. Mustafâ

Divan'da adı anılan saray sazandelerinden Çeng-nevaz İbrahîm'in ustası olduğu söylenen şahıstır.

Mustafâdur anun üstâdı olursa ne aceb
Lâyık-ı meclis-i şâhenşâh-ı âlî-mikdâr (K.28-19)

3.1.1.3.34. Mustafa (Kemânî)

Divan'da adı anılan saray sazendelerinden Kemânî Hüseyin'in ustası olduğu söylenen şahıstır. Kemânî olarak bu diyarların en meşhuru olduğu söylenir.

Mustafâ nâm kemânîdür anun üstâdı
Ki bu san'atda odur hak bu ki meşhûr-ı diyâr (K.28-27)

3.1.1.3.35. Nef'î

17. yüzyılın önde gelen şairlerinden olan Nef'î, Cevrî üzerinde büyük etkisi olan bir şairdir. Divan'ında dört yerde dolaylı olarak veya bizatihi adını anarak yer almıştır. Cevrî, Nef'î için *mu'ciz-nefes, şi'r-i üstâd* ve *üstâd, sâhib-sühan* sıfatlarını kullanır. Cevrî, bir gazelinde Nef'î için şu ifadeleri kullanır:

Ya varup Nef'î-i sâhib-sühanun meclisine
Arz-ı ihlâs-ı ubûdiyyete ünvân itsün (G.184-6)

Hem o mu'ciz nefesün de leb-i nutkı dâim
Lutf-ı râz-ı dil-i Cibrîli nümâyân itsün (G.184-7)

Bir gazelde de Nef'î'ye nazire söylediğini şu biçimde ifade eder:

Şi'r-i üstâda nazîre söylese Cevrî n'ola
Feyz umar andan bu fende imtiyâza n'eylesün (G.186-5)

Cevrî şu beyitten sonra, aynı memduha yazmış oldukları kasidede Nef'î'nin beytini iktibas etmiştir:

Ki zîrâ nâme-i vasfında ol merd-i kerem-kârun
Ger insâf olsa üstâduñ bu beyti hatm ü imzâdur (K.30-33)

3.1.1.3.36. Nizâmî

Selçukî devri şairlerinden olup İran mesnevi edebiyatının Firdevsî'den sonra en önemli simasıdır. Doğum tarihi hakkında çeşitli rivayetler varsa da hiç biri kesin değildir. Ancak 533, 540 – 1138, 1145 yılları arasında doğduğu kesindir. Gence'de doğmuştur. Kum civarında doğduğuna dair rivayet zayıftır. Asıl adı İlyas, babasının adı Yusuf, annesinin Reise'dir. Dile hâkimiyet, geniş bir hassasiyet, parlak ve zengin bir hayal, derin bir bilgi kendisine bu edebiyatın birinci derecede gelen şairleri

arasında haklı bir yer vermiştir. Yaradılışındaki şiir kabiliyeti ve zahidane hayat içinde pek renkli ve coşkun eserler vücuda getirmiştir. Eserleri kendisinden sonra gelen birçok büyük şair tarfından tanzir edilmişse de hiçbir nazire, aslın mertebesine erişememiştir. Nizamî'nin yalnız İran edebiyatına değil, Türk ve Hint edebiyatı üzerinde de çok tesiri vardır. Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şirin, Leyla ve Mecnun, Heft-peyker ve İskender-nâme önemli mesnevileridir ve hamsesini oluşturur (Tarlan 1944: 73-74). Cevrî Divanı'nda üç yerde adı anılır. İkisinde Cevrî, kendisini Nizâmî ile kıyaslar ve kendisini Nizâmî'den daha üstün görür:

Bâ-husûs ol sühân-ârâ-yı ma'ânî-sencem
Ki olur bezm-i kelâmunda Nizâmî ebkem (K.16-13)

Şi'rümi nazm-ı Nizâmîye muâdil tutarın
Eylesem tab'umı ger mertebesinden tenzîl (K.20-39)

Şu beyitte ise Cevrî, Nizâmî ile arasında farklı ilgilerle ilişki kurmaktadır.

Biz ki girdük sözde ey Cevrî Nizâmî mülkine
Dürr-i nazm-ı Mahzenü'l-Esrâra yokdur reşkümüz (G.104-5)

3.1.1.3.37. Sa'dî-i Şirâzî

Müşerref bin Muslih Sa'dî Şirazî, Firdevsî ve Hâfız ile İran edebiyatının üç büyük rüknü sayılırlar. İran edipleri, geniş bilgi ve yüksek tefekkürü, derin bir tetkik, tecrübe ve müşahede neticesinde insan ruhunu iyi bilişi, ince, keskin bir istihza ile insanın bütün zaaflarını teşhir edişi ve özellikle cazip, samimi ve çok ahenkli, ruha büyü gibi tesir eden şiir ve nesri bakımından Sa'dî'yi Firdevsî ve Hâfız'a tercih ederler. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da bazı karinelere göre 600, 603 – 1203, 1206 yılları arasında dünyaya geldiğini tahmin etmek mümkündür. Onun elinde en yüksek derecesini bulan gazel, izleyen asırlarda çok rağbet kazanmış ve şairler kasideden ziyade gazel yazmışlardır. Bununla beraber Sa'dî çok sağlam kasideler de yazmıştır. Ancak o bir kasideci değil, padişahlara nasihat vermekten çekinmeyen cesur bir mürşittir. Gazelleri her türlü tekellüften uzak birer sehl-i mümteni örneğidir. Sa'dî, 690, 694 – 1291, 1294 yılları arasında vefat etmiştir. En ünlü eserleri Bostân ve Gülsitân'dır (Tarlan 1944: 89-92). Divan'da bir beyitte adı geçen Sa'dî, Cevrî için teşbih unsurudur.

Cevrî gibi ben Sa'dî-i Şîrâz-ı ma'ânî
Fihrist-i Gülistân-ı beyân ma'rifetümdür (G.77-7)

3.1.1.3.38. Selmân

Hace Cemalüddin Selman, Save'de 700, 709 – 1300, 1309 senelerinde dünyaya gelmiştir. Babsı Hace Alâüddin Mehmed orada büyük bir hükümet memuru idi. Padişahlar, bu aile efradına büyük teveccüh gösterirlerdi. Selman da zamanın sultanlarına yakın olmuş ve onlardan lütûf ve himaye görmüştür. Hayatında büyük şöhret kazanan Selman, kaside vadisinde birinci derecede gelen üstatlardan sayılır. Kemalüddin İsmail, Zahir Faryabî ve Enverî üslubunda güzel kasideleri ve Hâfız'ı hatırlatan güzel gazelleri vardır. Kasidelerinin çoğunuluğu âşıkanedir. Tasavvufi şiirlerinde "Atar"ın izleri görülür. Divan'ından başka Cemşid ü Hurşid ve Firak-nâme mesnevileri vardır. Büyük bir şeref ve hürmet içinde yaşadığı halde son zamanlarını zillet içinde geçirmiş ve 778 – 1376 yılında Save'de vefat etmiştir (Tarlan 1944: 101-104). Divan'da beş yerde adı geçen Selmân, bunların üçünde üstat olarak Osmanlı ülkesinin önde gelen şairlerinden Bakî ile birlikte anılır[132]. Bunların haricinde kalan iki beyitte ise memduhların övgüsünde ilgi unsurudur. Bir yerde memduhun cömertliği şairleri birer Selmân'a dönüştürürken; diğer yerde Cevrî, methinde olan kusuru, memduhun şahsiyetinin yüceliğinden kaynaklandığını şu biçimde ifade eder:

Belki Cevrî gibi vasfında olurdı kâsır
Olsa devrinde eger nice Zahîr u Selmân (K.40-15)

3.1.1.3.39. Senâyî

Ebü'l-Mecid Mecdud bin Âdem Senaî hicrî 5. asrın sonlarında doğmuş ve gençliğinde Gazne sarayına intisap etmiş, sultanlara kasideler yazmıştır. Hacca gittikten sonra sofiye yoluna girerek uzlete çekilmiş ve tasavvufi konulara dair eserler vermiştir. Metin kasideleri, gazelleri ve rubaîleri vardır. Asıl üstdâne ve beliğ eseri mesnevileri ve bilhassa Hadikatü'l-hakika'dır. Bütün mesnevileri tasavvuf konusu etrafındadır. Şairin vafatı hakkında ihtilaf olmasına rağmen 545 – 1150 en doğru tarih olarak verilir (Tarlan 1944: 60-61). Divan'da iki yerde adı geçen şair, her iki beyitte de Attâr ile birlikte anılır[133]. Bir beyitte memduhun hünerini ifade için ilgi unsuru, diğer beyitte ise Cevrî için teşbih unsurudur.

Söylesem neş'e-i Attâr u Senâyîde eger
Sözümi vird-i zebân eyleye rind ü zühhâd (K.18-42)

3.1.1.3.40. Seyyid Hasan

---

[132] Bkz. Bakî maddesi.
[133] Attâr ve Senâyî'nin birlikte anılmasına sebep şair üzerindeki Mevlânâ etkisidir diye düşünüyoruz. Bunun açıklaması için bkz. Attâr maddesi.

Divan'da adı geçen saray sazandelerinden biridir. Tanbûrî olarak adı geçer ve herkes tarafından ustalığı kabul edilir. Tanburunu çaldığı zaman sırların perdesini kaldırır gibi çalar, onun elinde bu çalgı çok farklı lezzetler verir ve aklı başında olanları bile hayrete düşürür.

Yâd olunsa n'ola Seyyid Hasan-ı tanbûrî
Ki ider lutfına anun dahı her kes ikrâr (K.28-20)

3.1.1.3.41. Südci-zâde

Hâfız Südci-zâde İsa Efendi, devrin tanınmış bestakârlarından biridir. Cevrî Divanı'nda 1037'de (1627) vefatı üzerine yazılmış tarih manzumesinde adı geçer. Bestekâr olan Südci-zâde'nin ölümü, musiki terimleriyle ve hüsn-i talille şu biçimde ifade edilmiştir ki Cevrî'nin de musikiye ne kadar aşina olduğu bu güzel, sanatlı beyitte ortaya çıkmaktadır:

Usûle uymadugın gördi devr-i eyyâmun
Sükûta vardı idüp nakş u savt u kârı temâm (T.76-3)

3.1.1.3.42. Süleyman (Kavvâl)

Divan'da adı geçen saray sazandelerinden bir diğeridir. Kavvâl Süleymân olarak adı anılır ve neyzendir. Kendisinin kavvâl olarak anılmasının derecesini düşürmediği, belki ahenginin güzelliğini ifade ettiği belirtilir. Neyine üflediğinde cana can katar; nağmeleri, âşıkların gönlüne ateş düşürür.

Dinlenüz nâyını kavvâl Süleymânun da
Nagme-i dil-keşini medh idelüm bir mikdâr (K.28-32)

3.1.1.3.43. Şeyh

Bir topluluğun lideri, yöneticisi anlamına gelen bu kelime, hat sanatında ünlü Türk hattatı Amasyalı Hamdullah için kullanılır. Bir alem halini almış olup, onu sembolize eder. Ona bu ünvanın verilmesi, söz sahibi olduğu okculuk'daki üstün mahareti ve İstanbul Okçular Meydanı'ndaki "Atıcılar Tekkesi"nin şeyhliğini, başkanlığını yapması dolayısıyladır. Amasyalı Hamdullah'ın hat sanatında açtığı çığır, getirdiği yenilikler ve güzellikler sebebiyle kurduğu ekolün de özel adı olmuş ve "Şeyhü'l-Hattatîn" diye anılmıştır. Onun tavrına "Şeyh Vadisi" denilmiştir (Özönder 2003: 185). Doğum tarihi kesin olmamakla beraber 830 (1426) ile 840 (1436) tarihleri arasındadır. Dayısı meşhur hattat Cemal Amasî'dir ve kızıyla evlenmiştir. Uzun bir ömür süren Hamdullah Efendi 926'da (1520) vefat etmiştir

(Serin 1997: 449-452). Kendisi de hattat olan Cevrî, Divan'da bu hat üstadını "Şeyh" sıfatıyla üç beyitte anar. Her üç beyitte de memduhu için övgüye ilgi olmuştur.

Şeyhden fark idemez anı gören bî-ketebe
N'ola nessâhlara itse bu yüzden galebe (K.41-8)

Gerçi var Şeyh sülûkinde hezârân üstâd
Bu kadar olmadı bir kimse bu yolda irşâd (K.41-9)

3.1.1.3.44. Şifâyî

Hâkim Şifâyî-i İsfahânî adıyla bilinen meşhur İranlı şair, Divan'da bir beyitte Tâlib ve Urfî ile birlikte anılır.

Niçe bir Tâlib ü Urfî vü Şifâyî diyerek
Alalum destümüz çünki zarâfet satalum (G.180-3)

3.1.1.3.45. Tâlib

Tâlib Amülî, Amül'de doğmuş ve gençliğinde Hindistan'a giderek orada yerleşmiştir. Az zamanda şöhreti Cihangir Şah'a ulaşmış ve sarayında Meliküşşuara mesnedini almıştır. Zamanın birçok ilmine vakıf olduğu söylenir. 1036 (1626) senesinde vefat etmiştir (Tarlan 1944: 127). Divan'da bir beyitte adı geçer (bkz. Şifâyî)

3.1.1.3.46. Urfî

Şiraz'da doğmuş, fakat 36 sene süren hayatının önemli bir kısmını Hindistan'da geçirmiş ve Lâhor'da 999 (1590) tarihinde vefat etmiştir. İran'da pek takdir edilmeyen bu şaire bilhassa Hindistan'da ve Osmanlı şairleri arasında çok kıymet verilmiştir. Adı Cemalüddin Mehmed, babasının adı ise Bedrüddin'dir. Çok mağrur bir şairdi, kendisini Sa'dî, Hakanî, Senayî gibi şairlerden dahi çok üstün görürdü. Şiirlerinde çok güzel istiareler, kuvvetli bir fesahat, selaset ve tatlılık vardır. Divanı, Nizamî'nin Mahzenü'l-esrâr ve Hüsrev ü Şirin'ine nazire olarak yazdığı iki mesnevi ve Gülşen-i raz adlı terci-i bend'i ile Nefsiyye adında mensur bir eseri vardır (Tarlan 1944: 120-121). Cevrî Divanı'nda üç yerde adı anılır. Bir yerde sözün gül bahçesinin kutsal bülbülü olarak tarif edilen Urfî bir yerde de Cevrî için teşbih unsurudur.

Urfî gibi bulsa n'ola şöhret
Cevrî ki sühanda Enverîdür (G.63-5)

3.1.1.3.47. Vassâf

"Vassâfu'l-hadrâ" lakaplı, "Şeref" mahlaslı ve "Vassâf" diye meşhur Edib Şerefuddîn (veya Şihâbuddîn) Abdullah b. İzzuddîn Fazlullah-i Şîrâzî, 13-14. yüzyılların tanınmış edip, şair ve tarihçilerindendir. Divan'da Cevrî'nin fahriyesinde ilgi unsuru olmuştur.

Degülsen dâstân-ı tab'umun takrîrine kâdir
Gerek Firdevsî-i dehr ü gerek Vassâf-ı devrân ol (K.79-26)

3.1.1.3.48. Vehbî

Divan'da adı geçen saray hanendelerinden biridir. Şarkıcılığı yanında şairlik yönüne de vurgu yapılan Vehbî'nin renkli sözleri meclise renk verir, dinleyenler akıcı ve güzel şiirini takdir ederler.

Biri de Vehbî-i hânende ki vehhâb-ı ezel
Eylemiş hikmet ile ana atâ-yı bisyâr (K.28-12)

3.1.1.3.49. Yusuf-ı Derviş

Saray sazendelerinden, ney çalmakta mahir olarak adı geçen sanatkârlarından biridir. Neyiyle arkadaş gibi gönül sırlarından bahsetse, her şey Mevlevî dervişleri gibi dönmeye başlar. Öyle ki ruhlar âlemine neyinin sesi ulaşsa, Senâyî ve Attâr'ın ruhu bile rakseder.

Biri de Yûsuf-ı Dervîş ki Mevlânânun
Rûhını zinde ider nagme-i nâyı her bâr (K.28-28)

3.1.1.3.50. Zahîr

Ebü'l-Fazl Tahir bin Mehmed Zahirüddin Faryabî, Faryab'da doğmuştur. Gençliğinde şiir ve edebiyat ve diğer ilimlerle meşgul olmuş, bilhassa nücum ilminde derin bir vukuf elde etmiştir. Metin kasideleriyle ünlüdür. Güzel kıt'aları vardır. Ömrünün sonlarında kasidecilikten vazgeçmiştir. 598 (1201) senesinde Tebriz'de vefat etmiştir (Tarlan 1944: 76). Divan'da kasideciliği yönüyle adı anılan Zahîr, bu yönüyle Cevrî için kıyas unsurudur.

Belki Cevrî gibi vasfında olurdı kâsır
Olsa devrinde eger nice Zahîr u Selmân(K.40-15)

3.1.1.4. Dinî-Tasavvufi Şahsiyetler

3.1.1.4.1. Bâyezid-i Bistâmî

Adı, Ebû Yezîd Tayfur bin İsa el-Bistâmî'dir (İz 1997: 106). 261 (875) senesinde vefat etmiştir. Şathiyatıyla meşhurdur, peygamber gibi miraca çıktığını

söylemiş ve bu yüzden sürülmüştür. Fazla kültürlü olmayan bir köylü olduğu söylenir. Dinî emirleri çok dikkatle incelemiş ve tasavvufi hayatında çok şiddetli bir zühd hayatı takip etmiştir (Altıntaş tarihsiz: 92). Divan'da iki yerde adı anılır. Bir beyitte sevgilinin gözünün sarhoş ediciliği ile Bâyezid'in zühdü ilgi konusu olurken, diğer beyitte memduhun sözlerinin etkisini ifade için kullanılmıştır.

Çeşmünle âşinâlıg iden olsa Bâyezîd
Elbette mest-i mey-keş ü rind-i levend olur (G.37-3)

3.1.1.4.2. Bişr-i Hâfî

Ebû Nasr Bişr bin Hâfî'dir. Aslen Merv'li olup, Bağdat'ta yaşamış ve orada 227 (842) tarihinde vefat etmiştir (İz 1997: 102). Divan'da adının geçtiği tek beyitte Bâyezid Bistamî ile birlikte anılır ve memduhun sözlerinin etkisini ifadede ilgi unsurudur.

Kelâm-ı dil-keşinde nükte-i ma'nâ-yı kudsîden
Olur hayrân revân-ı Bişr-i Hâfî merd-i Bistâmî (K.48-6)

3.1.1.4.3. Buhârî

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, 194 (810) tarihinde Buhara'da doğdu. İslâm dünyasında Kur'an-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen el-Câmî'u's-sahîh adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddistir. 256 (870) tarihinde vefat etmiştir (El-A'zamî 1992: 368-372). Divan'da da hadisçiliği ilgisiyle anılır.

Sübût buldı hadîs-i sahîh ile nesebün
Ki itdi rûh-ı Buhârî bu hücceti imzâ(K.35-39)

3.1.1.4.4. Ca'fer-i Tayyâr

Ebû Abdillâh Ca'fer b. Ebî Tâlib b. Abdilmuttalib el-Hâşimî, Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Yaklaşık 590 yılında Mekke'de doğdu. İslâm'a ilk girenlerdendir. Hicretin 8. yılında Suriye'ye gönderilen ordu içerisinde yer aldı ve Mute denilen mevkide savaş esnasında iki kolunu kaybederek şehit oldu. Hz. Peygamber, yüce Allah'ın Ca'fer'in kesilen iki koluna karşılık iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennette uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine "tayyâr" (uçan) ve "zü'l-cenâheyn" (iki kanatlı) lakapları verilmiştir (Önkal 1992: 548-549). Divan'da bir beyitte lakabı dolayısıyla ilgiye konu olmuştur.

Dil hümâ-yı kâkülünle hem-cenâh oldı n'ola
İstemezse bâl-i himmet Ca'fer-i Tayyârdan (G.197-4)

3.1.1.4.5. Cüneyd

Cüneyd-i Bağdadî, tasavvufta Bağdat mektebinin önemli şahıslarından biridir. Bağdat'ta doğmuştur. Muhasibî'nin müridi, Bağdat Mektebi'nin şeyhidir. İnce, hassas ve aydın bir şuurun temsilcisidir. Bunun için "Şeyhü'l-Meşâyıh" diye çağrılır. Birkaç risaleden başka yazılı eseri intikâl etmemiştir. 298 (910) yılında vefat etmiştir (Altıntaş tarihsiz: 100). Divan'da iki yerde adı geçen Cüneyd, zühdü dolayısıyla övgüsü yapılan şahısların teşbih unsurudur.

Sâlik-i râst-rev-i câdde-i fevz ü necâh
Mâlik-i mertebe-i zühd-i Cüneyd ü Edhem (K.16-3)

3.1.1.4.6. Cürcânî

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimidir. 740 (1340) tarihinde Cürcân yakınlarındaki Takü'de doğdu. Deylem'deki Zeydî imamlarından olup, Hz. Peygamber'in soyundan gelen dâî Muhammed b. Zeyd'in on üçüncü göbekten torunu olduğu için Seyyid Şerîf unvanıyla tanınır. Kelâm, fıkıh, tasavvuf, felsefe, mantık, astronomi, aritmetik, münazara, sarf-nahiv, belâgat, tefsir, hadis gibi değişik ilimlere dair irili ufaklı 100 civarında eser kaleme almıştır (Gümüş 1993: 134-136). Divan'da bir yerde anılır ve fazilet sahibi bir insan olarak kıyas unsuru olmuştur.

Ne Kâşânî bilür te'vîl ü ma'nâsın ne Cürcânî
Egerçi anlarun her biri bir sâhib-fazîletdür (T.63-7)

3.1.1.4.7. Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, Hanefî mezhebinin imamı, büyük müctehid. 80 (699) yılında Kûfe'de doğdu. Çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip oluşu, hukukî düşüncede ve ictihad metodunda belli bir çığır açması, döneminden itibaren birçok fakihin onun görüşleri ve metodu etrafında kümelenmiş olması gibi sebeplerle kendisine "İmâm-ı Âzam" sıfatı verilmiştir. Ebû Hanîfe 150 (767) tarihinde Bağdat'ta işkence ve hapsin ardından vefat etmiştir (Uzunpostalcı 1994: 131-133). Divan'da adı bir yerde Ebû Hanîfe, iki yerde İmâm-ı A'zam olarak anılan büyük imam, hepsinde fıkhi yolu açısından övülen kişi için benzetme unsurudur.

Ebû Hanîfe-meâsir ki kişver-i dînün
Salâhı revnakı takvâsı pâsbânıdur (K.34-10)

Himmet-i sırr-ı İmâm-ı Azam oldı kâr-ger
Âlem-i ma'nâda itdükde bu emre ictihâd (T.7-10)

3.1.1.4.8. Edhem

Adı İbrahîm b. Edhem b. Mansûr b. Yezîd b. Câbirü't-Temîmî'dir. İbrahîm Edhem diye şöhret bulmuştur. Künyesi Ebu İshâk'tır. Babası Belh sultanlarındandır. Edhem gençliğinde tahta çıkmışsa da kısa zamanda sultanlık yolunu terk etmiştir. Tasavvuf yoluna girince bir müddet Şam'da ekin bekçiliği yaparak geçinmiş ve Süfyân-ı Sevrî gibi meşhur sûfilerle görüşmüştür. 161 (777) yılında vefat etmiştir. Edebityatta daha çok dervişliği sultanığa tercih edişi ve menkıbeleriyle ele alınır (Pala 1995: 163). Cevrî Divanı'nda iki yerde adı geçer. Bir yerde Cevrî için teşbih unsuru iken diğer yerde zühdüyle memduh için teşbih unsurudur.

Sâlik-i râst-rev-i câdde-i fevz ü necâh
Mâlik-i mertebe-i zühd-i Cüneyd ü Edhem (K.16-3)

3.1.1.4.9. Hâcî Bektâş

Tarihsel veriler ışığında 606'da doğduğu ve 669'da öldüğü tahmin edilen Hacı Bektaş'ın Babaîler ayaklanması zamanında yaşamış ve onlarla aynı sosyal çevreden gelmiş olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır. İsyan sırasında onlarla olmadığı, bugün kabrinin bulunduğu Solucakarahöyük'e geldiği düşünülmektedir. Hayatında bir tarikat kurmak ve mürit edinmek için çaba göstermeyen Hacı Bektaş, ününü tasavuf öğretisini ve kerametlerini emanet ettiği Hatun Ana'ya ve onun müridi Abdal Musa'ya borçludur (Melikof 2008: 99-102). Divan'da bir yerde adı geçen Hâcî Bektâş-ı Velî, Bektaşi tarikatı mensubu Memduh vesilesiyle anılır.

Hâcî Bektâş ocagından geldi
Sâlik-i menhec-i savâb oldı (T.35-1)

3.1.1.4.10. Hirmis

Dinler tarihi ile felsefe ve bilim tarihlerinde geriye doğru gidildiğinde ortak bir kutsal şahsiyetten söz edildiği görülür. Bu kişinin felsefe, bilim ve edebiyat tarihlerinde daha çok mitolojik veya yarı mitolojik olarak ortaya çıkmasına karşılık dinler tarihinde bir peygamber olarak görülür. Rivayetlerdeki farklılığa rağmen Hermes motfinin şu üç özelliğe sahip olduğu görülmektedir: 1. bir şekilde tufanla beraber anılır. 2. bütün kültürlerde seçkin, bilgili, nebî veya velî bir kişi olarak gösterilir. 3. en önemlisi bütün geleneklerde onun yüce bir makama çıktığı

düşünülür. İslam kültüründe Hermes'in karşılığı İdris peygamberdir (Kılıç 1997: 228-233). Divan'da bir yerde adı geçen bu şahıs, bilgin kişiliğiyle anılır.

Ol nüsha-i ışkuz ki dil-i Hirmis-i dânâ
Hayret-zede-i mes'ele-i müşkilimüzdür (G.45-4)

3.1.1.4.11. Kâşânî

Kemâlüddin Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el Kâşânî, Tasavvufi tefsir ve terimlere dair eserleriyle tanınan mutasavvıf. İran'da Kum ile İsfahan arasında yer alan Kâşân şehrinden olduğu bilinen Kâşânî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sünnî veya Şiî olduğuna dair farklı rivayetler vardır. 736 (1335) tarihinde vefat etmiştir (Uludağ 2002: 5-6). Divan'da bir beyitte adı aCürcânî ile birlikte anılır.

Ne Kâşânî bilür te'vîl ü ma'nâsın ne Cürcânî
Egerçi anlarun her biri bir sâhib-fazîletdür (T.63-7)

3.1.1.4.12. Lokmân

Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan tarihî bir şahsiyettir. Kuranıkerim'de aına bir sûre vardır. Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokmân'ın bir peygamber veya nebî olduğu hakkında tefsirlerede rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun "salih bir kul" olduğunu kabul eder. Anlatılanlara göre o hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir. Lokman hakkında Hıristiyan ve Musevîler arasında yaygın inanışlar vardır (Pala 1995: 349-350). Divan'da bir yerde adı geçen Lokmân, hikmet sahibi kişiliği ile anılır.

Ben Vâmık u Ferhâd ile hem-hâl-i cünûnam
Sen Âsaf u Lokmân ile hem-râz-ı ma'ârif (Tb.1/XI-3)

3.1.1.4.13. Mehdî

Hidayete eren, doğru yolu bulan anlamlarına gelir. Kıyâmet alametlerinden biridir. Kıyâmetin kopmasına yakın İlahî kanunları yeniden tesîs edecek ve bir müddet saltanat sürecektir. İsmi, soyu, doğum yeri, kimliği, hilyesi hakkında birbirini tutmayan rivayetler vardır. En kuvvetli inanışa göre Mehdî henüz dördüncü kat gökte bulunan Hz. İsâ'dır. Hz. İsâ oradan Şam taraflarına inecek ve elinde bir asa ile batıya doğru ilerleyerek halkı hidayete ulaştıracak ve Deccal'in şerrinden kurtaracaktır. Bunların haricinde birçok Şii ve Sünnî Mehdi inanışı mevcuttur. Divan şiirinde

sevgili ve övülen kişi Mehdî olarak vasıflandırırlır (Pala 1995: 363). Divan'da bir beyitte adı geçer ve Cevrî, kendisi için teşbih unsuru olarak kullanır.

Mehdî-i nazm isem n'ola Cevrî
Sühanum mahabbet-i zuhûrumdur (G.46-5)

3.1.1.4.14. Mevlânâ

Mevlana'nın hayatında ve düşünce dünyasında büyük yere sahip olan babası Ahmed Hatîbî oğlu Hüseyin oğlu Bahâeddîn Veled'tir. 30 Eylül 1207 tarihinde Belh'te dünyayagelen Mevlana'nın adı Muhammed, lakabı Celaleddin'dir. "Efendimiz" anlamındaki Mevlana lakabı, Mevlana Celaleddin Muhammed'le birlikte özel bir isme dönüşmüştür. Belh'ten ayrılan Mevlana ve ailesi, hac vazifelerini yerine getirip, Şam üzerinden Anadolu'ya intikal eder. Anadolu'da değişik yerlerde ikâmet eden aile, en son Konya'ya gelip yerleşir. Babasının vefatından sonra ders vermeye başlayan Mevlana, Burhâneddin-i Muhakkik'in müridi olur, hatta onun tavsiyesiyle bir müddet Şam ve Halep'te tahsil için bulunur. Daha sonra Şemseddin-i Tebrizî ile karşılaşan Mevlana, düşünce dünyasında büyük bir değişim yaşar. Vaktini onunla geçirmesi, derslerini ve talebelerini ihmal etmesi kıskançlığa sebep olur. Şems, on altı ayı biraz aşan bir süre sonra Konya'dan ayrılır. Bu ayrılış Mevlana'yı son derece etkiler. Mevlana, oğlu Sultan Veled'i Şems'i bulup getirmesi için Şam'a gönderir. Bir müddet sonra geri dönerler. Ancak bu dönüşten kısa bir süre sonra Şems bir daha bulunmamak üzere kaybolur. Şems'ten sonra Şeyh Selâhaddin ve Çelebi Hüsâmeddin'i nâib ve halife olarak kabul eden Mevlana 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir (Karaismailoğlu 2007: 41-51). Divan'da *Mevlânâ, Mevlânâ-yı Rûm, Mollâ, Hazret-i Monla, Monlâ-yı Rûm, Mollâ Celâleddîn-i Rûmî, Velâyet-penâh* gibi isim ve sıfatlarla anılır. Değişik nazım şekilleri içerisinde adı bir vesile ile geçtiği gibi, kendisine yazılmış bir kaside de Divan'da mevcuttur. "Dilem" redifli bu kasidede Cevrî, redifin sağladığı imkân ile Mevlânâ'ya karşı duymuş olduğu derin sevgi ve saygıyı ortaya koymuştur. Cevrî, *Mevlânâ'ya ve Mevlevîlik yoluna gönülden bağlı bir şairdir. O, Mevlânâ'nın ruhâniyeti ile görüşüp Mesnevî'ye şerhler yazdığı beyânı ile dikkat çekici özelliğe sahip bir Melevî'dir. Şiirlerinde yeri geldikçe Mevlevî olduğunu sezdirmiştir* (Kırkıbıyık 2007: 143). Mevlânâ'nın adı daha çok kaside ve kıt'alarda geçmektedir. Bunların haricinde gazellerde sadece iki beyitte anılır. Kaside ve kıt'aların çoğunda Sarı Abdullah Efendi ve Veziriazam Sofu Muhammed Paşa ile ilgili manzumelerde

adı geçer. Bu şahısların haricinde bir tek İlyas Paşa ile ilgili kasidede adı anılır. Bu manzumelerde, adı geçen şahısların Mevlânâ'nın feyzi ve himmeti altında oldukları vurgulanır; tuttukları yolun da Mevlânâ'nın yolu olduğu söylenir.

Nefesi rûh bulup himmet-i Mevlânâdan
Dem-be-dem itmededür feyz-ı safâyı îsâr (K.28-29)

Gazellerde ise Cevrî, Mevlevî olmasından kaynaklanan bağlılığı vurgular.

Bulmaga reh-güzer-i memleket-i ma'nâyı
Pîş-rev idenelüm himmet-i Mevlânâyı (G.252-1)

Şu beyitte ise Mevlânâ'nın şiirlerinde mahlas olarak kullandığı "hâmûş" kelimesi, tevriyeli olarak Mevlânâ'yı da çağrıştırmaktadır:

Nagme-senc-i râz-ı irfânem leb-i hâmûş ile
Kürsî-i gûş-i dil-i endîşe mahfildür bana (G.1-3)

3.1.1.4.15. Pârsâ

Ebü'-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Hâfızî el-Buhârî, 749'da (1348) Buhara'da doğdu. Gençliğinde iyi bir medrese tahsili gören Muhammed Pârsâ, Bahâeddin Nakşibend'e bu yıllarda intisap etti. Genç yaşında şeyhinden hilafet aldı. 822 (1420) yılında vefat etti. Melâmet neşvesine sahip olan Muhammed Pârsâ'nın sohbete büyük önem verdiği ve bu önemi vurgulamak için "Namazın kazâsı olur, sohbetin kazâsı olmaz" dediği nakledilir (Algar 2005: 563-564). "Derviş" anlamına da gelen "pârsâ", tevriyeli biçimde Divan'da iki yerde geçer. Bunlarda melâmetî bir eda özellikle vurgulanmıştır.

Gönül tâ gamzesiyle bâde-nûş-ı âşnâyîdür
Leb-i câm-ı melâmet-bûse cây-ı Pârsâyîdür (G.61-1)

3.1.1.4.16. Sâmirî

Hz. Musa Tur Dağı'ndayken altından bir buzağı yapıp, onu böğürtmesiyle halkı inandırıp, buzağıya taptıran kişidir (Pala 1995: 402). Divan'da bir beyitte, sevgilinin gamzesinin sihir yapıcılığı ilgisiyle anılır.

Âsân o denlü gamzesine fenn-i sâhiri
Kim bir kemîne san'atıdur sihr-i Sâmirî (G.261-1)

3.1.1.4.17. Şems-i Tebrîzî

Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Melik Dâdut Tebrîzî meşhur ifadeyle Şems-i Tebrîzî bir rivayete göre, İsmâilî mezhebine mensup eski bir ailenin çocuğu olup

diyar diyar dolaşmış, çeşitli mutasavvıfların hizmetinde bulunmuştur. Baba Kemal Cendî müritlerinden olduğu, Fahrüddin Irâkî ile görüştüğü rivayet olunur. Çok kuvvetli bir sûfiyâne cezbeye mâlik, rind ve kalender-meşrep bir adam, en geniş tasavvufi telâkkileri ruhunun samimi ihtiyaçları neticesinde duymuş kuvvetli bir şahsiyet olduğu kesindir. 1244 yılında Konya'ya gelmiş ve Mevlana'nın üzerinde şiddetli ve değiştirici bir etki yapmıştır. Bir kez Konya'dan ayrılıp tekrar geri gelen Şems, 645 (1247-48)'de vefat etmiş –diğer kuvvetli rivayetlere göre ise Konya'dan ikinci kez ayrılmıştır (Köprülü 1991: 219-221). Divan'da iki yerde adı geçer, her ikisinde de âşıklıkla ilgi kurulmuştur.

Gerek Monlâ-yı Rûm olsun gerekse Şems-i Tebrîzî
Bu meclisde yine şûrîdelikle müttehemdür dil (G.163-3)

3.1.1.4.18. Şiblî

Şiblî Ebû Bekir Dulaf b. Cahdar 247- 334 (861-945), sünnî bir sûfî olup, Bağdat'ta doğmuş ve orada ölmüştür. Önceleri memurluk yapmış ve 40'ını aşkın bir yaşta Hayr Nassâc'ın tesiri ile sûfîliğe intisap etti. Bağdat sûfîleri muhitine, fiilinden çok sözünde cesaretli bir heveskârın bazen etrafı küçümseyen heyecanını getirmiştir. Dostu Hallâc'ın mahkemesinin feci sonu onu korkutmuş ve Hallâc'ı vezirin huzurunda inkâr etmiştir. Ardında eser bırakmayan Şiblî, daha çok menakıpları ve sözleriyle mecmualarda anılır (Massignon 1979: 516-517). Divan'da bir beyitte memduhun övgüsünde ilgi unusurudur.

Mu'tekid pey-rev-i Şiblî vü Cüneyd ü Zü'n-nûn
Müttakî-mertebe düstûr-ı velî-isti'dâd (K.18-7)

3.1.1.4.19. Veys-i Karenî

Veyse'l-Karenî, tabiînin büyüklerindendir. Peygamberimiz zamanında bulunduysa da onu göremedi. Yemen'in Karen köyündendir. Peygamberimizi görmeden Müslüman olmuştur. Peygamberimiz onun hakkında "Ben Rahmân kokusunu Yemen'den duyarım." Buyurmuş, hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir. Hz. Ömer zamanında Medîne'ye gelmiş ve çok hürmet görmüştür. Hz. Ömer hırka-i saâdet'i ona vermiş ve Peygamberimizin vasiyetini yerine getirerek onun duasını istemiştir. Sıffîn muharebesinde Hz. Ali'nin askeri arasındayken gicretin 37. yılında şehit olmuştur (Pala 1995: 560). Divan'da bir beyitte anılır ve kör olan annesinin bakım ve gözetimi için harcadığı gayret ilgisiyle meduhun teşbih unsurudur.

İtse bir memleketi hıfz u hırâset bârî
Rûh-ı Veys-i Kareni ana nigeh-bân eyler (K.29-15)

3.1.1.4.20. Zü'n-nûn

III. (IX.) asrın büyük sûfîlerinden Ebu'l-Feyz Savbân b. İbrâhîm'in lakabıdır. Yukarı Mısır'da Ahmîm (İhmîm)'de doğmuştur. Azaldı bir köle olduğu rivayet edilir. Hadis, tıp ve simyâ ilmiyle meşgul olmuştur. Asıl şöhretini ise tasavvuf'a borçludur. Geniş bir mürit topluluğunun başında hareketli bir irşat hayatı geçirmiştir. Tasavvufi görüşleri toplu bir şekilde muayyen bir kitap değil de müteferrik bir halde terüme-i hâle, tarihe dair eserlerde ve menakıpnamelerde bulunur (Furat 1986: 655-656). Divan'da iki beyitte adı anılır. Bir yerde dindarlığı ile memduhun övgüsünde ilgi unsuruyken, diğer yerde şu biçimde anılır:

Dâğ urur sîne-i Zü'n-nûna nizâm-ı âlem
Ki derûnun güher-i aşk u mahabbet yemidür (K.1-38)

3.1.1.5. Filozoflar

3.1.1.5.1. Aristo

Ünlü Yunan filozofu (MÖ. 384-322). Klâsik felsefenin kurucularındandır. Eflatun'un kurmuş olduğu Akademia'da 20 yıl süre ile ona asistanlık yapmıştır. Sonra da 12 yıl bütün Yunanistan'ı dolaşarak ders vermiştir. Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenen Aristo, Aristoteles veya Aristetalis adları ile de bilinir. Edebiyatta ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olaak karşımıza çıkan Aristo, bazı İskender-nâmelerin de asıl kahramanları arasında yer alır. Özellikle kasidelerde övülen kişiyi Aristo'ya benzeterek veya onu vesile ederek övünmek gelenek olmuştur (Pala 1995: 40-41). Divan'da on beyitte *Arestû, Aristû ve Muallim-i evvel* şeklinde özellikle kaside ve tarihlerde anılır. Bunlardan sadece bir beyit gazeller arasında bulunmaktadır ki onda da Cevrî, kendisi için övgü maksadıyla teşbih unsuru olarak kullanmaktadır.

Geh fikr-i hakîkatda Felâtun gibi hâmûş
Geh sözde Arestû kadar efsâne-serâyuz (G.94-4)

Aristo ile Memduhlar arasında kurulan ilgiyi iki şekilde ele alabiliriz. Bunlardan ilki Aristo'nun bir teşbih unsuru olarak, memduhla bir ilgi yönüyle yapılan benzetmelerdir ki bunlarda Aristo'nun bilginliği, aklı, tavrı, isabetli görüşü ve anlayış üstünlüğü memduh için benzetme yönü olur.

Ey vezîr-i hikem-endûz u Arestû-dâniş
Vey müşîr-i hüner-efrûz u Sikender-düstûr (K.15-27)

İkinci ilgi ise memduhun özelliklerinin, Aristo'nun yukarıda ifade ettiğimiz benzetme ilgilerinden (aklı, bilginliği vb.) bile fazla olduğunu ifade eden benzetmelerdir. Örneğin Şeyhülislam Bahayî'nin bilgin kişiliği şu biçimde ifade edilir:

Eger mu'allim-i evvel olaydı şâkirdi
Muhâl idi ana sânî kalurdı bî-hemtâ (K.31-17)

Veziriazam Salih Paşa'ya ileri görüşlülüğü ve aklı yönüyle Aristo denk bile olamaz.

İlm-i tedbîrde mâhir o kadar kim olamaz
Âsaf-ı rüşd ü Arestû-yı hıred akrânı (K.21-12)

3.1.1.5.2. Eflâtûn

Aristo'nun hocası olan meşhur Yunanlı filozof. Sokrat'tan öğrenim gören Eflâtûn, Mısır'da okumuş ve Yunanistan'a dönerek Atina'da Akademia'yı kurmuştur. MÖ. 430'da doğan Eflâtûn 348'de ölmüştür. Edebiyatta akıl, hikmet ve isabetli görüş timsali olarak söz konusu edilir (Pala 1995: 150). Divan'da en çok adı anılan şahıslardan biridir. On yedi yerde *Eflâtûn* veya vezin gereği *Felâtûn* biçiminde adı geçer. Eflâtûn adı nazım şekli fark etmeksizin kaside, kıt'a, terkîb-i bend, gazel ve tarihlerde yer alır. Sadece dikkat çekici bir özellik olarak Eflâtûn adının geçtiği bütün gazellerde, Cevrî'nin kendisi için akıl, fikir, hikmet ilgileriyle teşbih unsuru olmasını söyleyebiliriz. Cevrî, özellikle akıl söz konusu olduğunda, aklın sembolü olarak gördüğü Eflâtûn'un karşısında aşkı ve aşkın coşkun halini tercih eder.

Ma'nî-i akluz ki Mecnûn derk ider esrârumuz
Hikmet-i ışkuz Felâtûn-ı zamân bilmez bizi. (G.260-2)

Akla şâkird itme ey Cevrî dil-i dîvâneni
Kâbil-i irşâdı muhtâc-ı Felâtûn eyleme (G.236-5)

Kaside ve tarihlerde ise aynen Aristo'da olduğu gibi iki yönlü bir benzetme ilgisinden bahsedilebilir. Örneğin Veziriazam Sofu Muhammed Paşa için

Hem fikr-i metînünle Felâtûn-ı zemânsın
Hem re'y-i rezînünle Arestû gibi a'kal (K.23-10)

beytindeki gibi benzetme yapılırken, Kudsî-zâde için şu biçimde bir teşbihte bulunulmuştur.

Geleydi meclis-i irfânına ger Eflâtûn
Turdı bende gibi dest-beste pâ-ber-câ (K.35-36)

Şu beyitte ise memduha istiare yoluyla bir benzetme yapılmıştır.

Mansıbın gûş eyleyüb Cevrî didi târîhini
Hikmet ile oldı Eflâtûn etibbâya re'îs (T.66-5)

3.1.1.5.3. Fisâgors

Eski Grek filozofudur. Akıl ve hikmet timsali sayılan Fisagor'u Pythagoras (MÖ. 369-470) adıyla biliriz. Efsâneye göre Fisagor, halk tarafından mâbedi yakılarak öldürülmüştür. Mısır'da öğrenim gördüğü, Yunanistan'da bir tarikat kurduğu söylenen Fisagor'un en önemli yanı, tenâsuh inancıyla ilgili rivayetidir. Guyâ Fisagor mirâç ettiğini, bu sırada gökteki yıldızlar ile göklerin döndüğünü, bu dönüşten İlâhî bir ahenk duyduğunu, rûhen yüksek mertebelere çıkanların da bunu anlayabileceklerini söylemiş ve musikiyi o icat etmiştir. Denilir ki Fisagor musıkîyi ortaya koyarken bu İlâhî ahengi örnek almıştır. Bu nedenle musıkîye ilm-i edvâr denilir (Pala 1995: 192). Divan'da bir beyitte adı geçen filozof, hikmetle tevhit bilgisi karşısında bilgi yönünden yetersizliği ilgisiyle anılmıştır.

Usûl-ı ilm-i tevhîdi dürüst itdünse hikmetle
Ne Fisâgors-ı âlem ne Felâtûn-ı Yûnân ol (K.79-13)

3.1.1.5.4. İbnü Sînâ

Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ, İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Yaklaşık 370 (980-81) yılında Buhara yakınlarındaki Efşene köyünde doğdu. İslâm dünyasında İnb Sînâ künyesiyle meşhur olup bilim ve felsefe alanındaki eşsiz konumunu ifade etmek amacıyla Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen "eş-şeyhü'r-reîs" unvanı ile de bilinir. Ayrıca "hüccetü'l-hak, şerefü'l-mülk, ed-düstûr" gibi vasıflarla da anılmıştır. İyi bir öğrenim gördü, Şemsüddevle ve Alâüddevle'nin vezirliğini yaptı. Alâüddevle ile Hemedan'a sefere çıktığında rahatsızlanıp, 428 (1037)'de orada vefat etti. Fen ve sosyal bilimler ile tıbbî ve dinî ilimlere ait çok sayıda eseri vardır (Alper 1999: 319-322). Cevrî Divanı'nda dört yerde *Bû Alî*, *Bû Alî Sînâ* ve *İbnü Sînâ* şeklinde adı geçer. Adının geçtiği iki beyitte bilgi ve âlimliği ilgisiyle memduhun teşbih unsurudur.

Kitâb-hâne-i fazlından alsa bir nüsha
Görürdi bilmedügi fenni Bû Alî Sînâ (K.31-18)

Bir beyitte eserinin adı olan “Kanûn-ı Şifâ” ile anılır ki tevriyeli kullanıma sahip bu terkiple Cevrî kendisi için teşbihte bulunmuştur.

Ölmedür çâresi ışkun diyü dil-hastalara
İbnü Sînâ gibi Kânûn-ı Şifâ gösterürüz (G.120-2)

.Şu beyitte ise macunun şifâ verici özelliği İbn-i Sînâ ile vurgulanmaktadır.

Dürüst eyler dimâg-ı muhteli berş
Eger sâg olsa yerdi Bû Alî berş (K.68-2)

3.1.1.6. Diğer Şahıslar

3.1.1.6.1. Hâcî Muhammed

Cevrî’nin göz ağrısını iyi ettiğini söylediği doktordur. Hakkında bir övgü kıt’ası yazdığı bu doktoru takva sahibi, dindar, itikadı kuvvetli ve işinin ehli bir şahıs olarak tanımlamaktadır.

Nitekim irdi dü çeşmümdeki derd-i remede
Şâfi hikmet-eser- i Hâci Muhammedle şifâ (K.55-6)

3.1.1.6.2. Hâtem

Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan İnb Abdullah b. Sa’d’ın lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için “Tay, Tayyî, Tâî” nisbet olunan Hatem, Peygamberimizin zamanında yaşamışsa da peygamberliğine erişememiştir. Çok zenginmiş. Kabilesinin reisi ve şair olduğu hakkında rivayetler vardır. Ancak onun meşhur oluşuna neden, cömertliği olup, bu durum, darbımesel haline dönüşmüştür (Pala 1995: 240-241). Cevrî Divanı’nda da özellikle kasidelerde Memduhların cömertliğini vurgulamak üzere teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Feyz-ı ihsânı mü’essir o kadar âleme kim
Her gedâ-meşrebi bir Hâtem-i devrân eyler (K.29-35)

Kasidelerin haricinde sadece bir gazelde adı geçen Hâtem, onda da Cevrî’nin kendi övgüsünde ilgi unsurudur.

İtdük keremi Hâtem-i kem-mâyeye ihsân
Bu cûd ile biz reşk-fezâ-yı küremâyuz (G.113-6)

3.1.1.6.3. Muhyiddîn

1065 tarihinde yaptırmış olduğu ev için adına bir tarih manzumesi yazılan bu şahsın kim olduğu hakkında Divan’da açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak

Cevrî'nin tanışıp, görüştüğü dostlarından ve manzumede "şerîf ü sâik-i tevhîd" olarak tanımlandığına göre, peygamber soyundan biri olması muhtemeldir.

Şerîf ü sâlik-i tevhîd Muhyi'd-dîn-i sâhib-dil
Ki olmış hâtırı ervâh-ı kudsün beyt-i esrârı (T.106-1)

3.1.2. Mitolojik ve Efsânevî Şahıslar

3.1.2.1. Âsaf

Doğu edebiyatlarında vezirin eş anlamlısı olarak kullanılan bu unvan, Süleymân Peygamber'in meşhur veziri ve İsrailoğulları soyundan gelen Âsaf b. Berhıya'dan kalmadır (Pala 1995: 47). Bilgisi, iyi yönetimi, aklı gibi vasıflarıyla övülen özellikle vezir veya diğer devlet erkânından kişiler için yapılan teşbihlerde söz konusu edilir. Çoğu zaman Âsaf, vezir kelimesinin yerine kullanılır.

Ayâ Âsaf-eser düstûr-ı dânâ
Ki âsândur sana her emr-i düşvâr (K.14-31)

Divan'da Âsaf ile birlikte en çok dile getirilen konulardan birisi de Süleyman Peygamber ve yüzüğüyle ilgili yapılan telmihlerdir.

Dahı bir Âsaf-ı Cem-câhun elinde hâtem
Bulmamışdur bu kadar ragbet-i ins ü cânı (K.21-34)

3.1.2.2. Behrâm

Behrâm kelimesi birçok anlamı da ihtiva eder ki en meşhur olanları şunlardır: 1. Güneş yılında her ayın 20. günü. 2. Bu günün işlerini düzenlemekle görevli melek. 3. Merih yıldızı, mirrih (Pala 1995: 80). 4. V. Behrâm olarak da bilinen ve on beşinci Sasani hükümdarı olan Behrâm Gûr bin Yezdicerd bin Behram bin Şâpûr (ölümü 438), I. Yezdicerd'in oğlu ve halefidir. Sürekli olarak yabaneşeği avına çıktığı için adı yabaneşeği anlamındaki gûr sözcüğüyle birlikte Behrâm-ı Gûr olarak bilinir. Hükümdarlık ettiği dört yıl boyunca ülkesinde kimsenin ölmediği söylenir. Erdeşîr-i Bâbekân ile Nûşîrevân'dan sonra İran halkı tarafından en sevilen hükümdardır. İçki, eğlence ve kadınlara düşkündü. Ermenistan topraklarının tamamını Sasani egemenliği altına alıp din özgürlüğü ilan etmiştir (Yıldırım 2008: 148).

İran mitolojisinde Merih savaş tanrısıdır. Bu bakımdan şairler Behrâm'ın adını hem kahraman, hem de savaş ilâhı olarak anarlar (Pala 1995: 80). Cevrî Divanı'nda altı yerde adı geçen Behrâm, özellikleri yönüyle memduha ilgi unsurudur.

Nice leşker ki düşer lerze dil-i Behrâma
Elini sunduğu dem her biri tîg ü tebere (K.5-7)

Gazellerde ise sevgilinin güzellik unsurlarından bakış ve gamzesinin etkisini vurgulamak için kullanılır.

Gamzesi ol Husrev-i sâhib-kırândur kim ana
Her nigehde bin dil-i Behrâm dest-efşâr olur (G.58-3)

Bunun yanında Merih'in savaşçılığı ile ilgili unsurlar da yer alır.

Sundukça bezm-i işvede el câma gamzesi
Hançer-feşân olur dil-i Behrâma gamzesi (G.258-1)

3.1.2.3. Cem (Cemşîd)

Cem, ikiz, aynı anda doğan; şîd: parlak, ışık, aydınlık, nur; Cemşîd ise parlaklık demektir. Pîşdâdî hanedanının dördüncü hükümdarı olan Cemşîd, 700 yıl (Şah-nâme'ye göre 600 yıl) boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasının tamamı üzerinde egemenlik kurmuş; hükümdarlığı zamanında dünya huzur ve refahla dolmuştur. Bazılarına göre Tehmûrs'un oğlu, bazılarınca da kardeşi olan Cemşîd, kimi tarihçilere göre Tehmûrs'un kardeşinin oğludur. Hûrçehr (güneş yüzlü, aydınlık yüzlü) ve Hûbreme (iyi sürülerin sahibi) lakaplarıyla da bilinir (Yıldırım 2008: 204). Divan'da nevrûz[134], şarabı bulması, kadehi, meclisi[135], yüzüğü[136], tahtı[137], tacı[138], saltanat, iktidar ve makamı[139] ilgileriyle birçok yede adı geçmiştir. Bu ilgilerle ilgili bazı beyiler şunlardır:

---

[134] Halkın şikâyetlerini dinlemek için tahta oturduğu ferverdîn ayının hurmuzd günü olarak bilinen ilk gününe bu sebepten nevrûz denilmiş, bu törenler Cemşîd'den hatıra kalmıştır (Yıldırım 2008: 204).

[135] Şarabı ve şarap kadehini ilk yapan Cemşîd'dir. Bu yüzden bezm-i Cem veya meclis-i Cem bileşikleri kullanıldığında anlatılmak istenen eğlence meclisi ve şarap içip eğlenmektir (Yıldırım 2008: 205).

[136] Ahura Mazda yüzük ve altın asadan oluşan iki önemli simgeyi vererek onu iktidar sahibi yapmıştır. Bu nitelikleriyle de Süleyman Peygamber'in özelliklerini hatırlatır (Yıldırım 2008: 206).

[137] Birçok icatlarda imzası bulunan ve ilk defa madenleri ortaya çıkartarak çeşitli alanlarda kullanan Cemşîd, kendisi için mücevherlerle süslü bir taht yaptırmıştır. Bu taht rivayete göre Süleyman Peygamber'in tahtı gibi havada hareket etmektedir (Yıldırım 2008: 205).

[138] Efsâneye göre Cem dünyayı dolaşırken Azerbeycân'a gelince burayı beğenip gündoğusunda yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmuş. Güneşin doğuşuna yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanlarını giyip bu tahta oturmuş. Güneş doğunca taht, tâc ve kaftan parlmaya başlamış. Halk bunu görünce o güne nev-rûz (yeni gün) Cem'e de Cem-şîd (ışık şahı) demişler (Pala 1995: 108).

[139] V./XI. yüzyıldan itibaren şairler çoğu zaman Cemşîd ile Hz. Süleyman'ın aynı kişiler olduklarını düşünmüşlerdir. Kâçârlar döneminin ortalarına dek taht-ı Cemşîd'in bulunduğu bölge taht-ı Süleyman diye anılmış ve Fars bölgesine de Mülk-i Süleyman denilmiştir. İslami kaynaklarda önemli işlevleri olan taht, yüzük ve diğer özellikleri, cinler, kuşlar gibi çeşitli yaratıkları emirlerine almaları, rüzgâra boyun eğdirmeleri gibi güçlerin hem Süleyman'a hem de Cemşîd'e veilmesi ikisinin karıştırılmasına neden olmuştur (Yıldırım 2008: 209).

Ol harâbâtun ki biz rind-i kadeh-peymâsıyuz
Reh-güzârında geçilmez efser-i Cemşîdden (G.193-2)

Dil-i pâki ki odur câm-ı rahîk-i tevhid
Nûş iden cür'asını âlem-i feyzun Cemidir (K.1-6)

Kurup bisât-ı safâyı pür itdi câm-ı güli
Bu demde bâgı serîr-i Cem eyledi nevrûz (G.124-2)

Divan'da birçok yerde Hz. Süleyman ve Cem ile kurulan ilgiler mevcuttur.

Dahı bir Âsaf-ı Cem-câhun elinde hâtem
Bulmamışdur bu kadar ragbet-i ins ü cânı (K.21-34)

3.1.2.4. Dârâ

Erdeşir-i Dırâzdest'in oğlu ve on dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahâmeniş kralı. Dârâ döneminde II. Philippos ölmüş, Makedonya tahtına İskender çıkmıştır. Art arda yapılan üç savaş sonunda İskender'e yenilen Dârâ kaçarak Kirmân'a sığınır. İskender gönderdiği bir mektupta barış teklif etmiş, ancak tam o günlerde Dârâ, hizmetkârları Cânûsyâr ve Mâhyâr'ın suikastına uğramıştır. Suikastın ardından, ölümünden önce kendisini ziyarete gelen İskender'e nasihatlerde bulunmuş ve kızı Rûşenek'i de eş olarak vermiştir. Dârâ'nın ölümünün ardından İskender, Isfahân'da İran büyüklerine yazdığı bir mektupla hükümdarlığını ilan etmiştir (Yıldırım 2008: 233). Ayrıca "hükümdar" anlamı da olan Dârâ, Avrupa'da Pers kralı "Darius" olarak bilinir, ihtişam ve ululuk sembolüdür. Dâver-i devrân-ı Dârâ (Dârâ'nın kapıcı olduğu sultanlar sultanı)" deyimi padişahların övgüsü için kalıplaşmış bir sözdür. Bunun için "derbân" kelimesiyle de birlikte kullanılır (Pala 1995: 131). Divan'da tacı, tahtı, ihtişamı, saltanatı ve talihi yönleriyle memduhlar için teşbih unsurudur.

Cihân revnak bulup bir pâdişâh-ı pâk-cevherle
Vücdıyla şeref buldı tâc u taht-i Dârâyî (T.16-4)

Bâreke'llâh zihî dâver-i Dârâ-haşmet
Ki felek olmış ana hayme-tırâz-ı huddâm (K.6-16)

3.1.2.5. Ferîdûn

Pişdadiyân hanedanının altıncı hükümdarı olan Ferîdûn beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Cemşîd'den sonra İran tahtına geçen Ferîdûn, İran'ın en büyük mitolojik kahramanıdır. Şah-nâme'de Cemşîd'in soyundan Âtbîn'in oğlu olarak geçer. Saltanatının sonunda tahtıyla tacını torunu Menûçehr'e verir. İslami kaynaklarda

adilliğiyle övülen hükümdarlardandır. Dahhâk'ı yakalayıp öldürmek istediğinde kullanmayı düşündüğü gürz, *gurz-i Ferîdûnî* veya *gurz-i gâvser, gurz-i gâvpeyker, gurz-i gâvçehr* olarak bilinir. Şah-nâme'ye göre Ferîdûn aynı zamanda bir büyücüdür; bu sebepten Ferîdûn-i porfusûn (çok büyü yapan Ferîdûn) olarak da anılır. İyilikseverlik ve öğüt verme de önemli niteliklerindendir (Yıldırım 2008: 307-310). Divan'da memduhlar için adaleti, saltanatı ve ihtişamı yönüyle ilgi unsurudur.

Ne şâhenşeh Ferîdûnlar olur hâk-i dergâhı
Ne İskender Süleymânlar iderler şânını ta'zîm (T.11-3)

Yâd olunsa meclis-i evsâf-ı adlinde olur
Kıssa-i dâd-ı Ferîdûn dâstân-ı muhtasar (T.2-6)

Şu beyitte ise Ferîdûn, feleğin adaletinden şikâyet için ilgi unsuru olmuştur.

Alınmaz dârumuz gamdan cihân pür-adl ü dâd olsa
Felekle başa çıkmaz bin Ferîdûn u Kubâd olsa (G.210-1)

3.1.2.6. İskender

Büyük İskender veya Makedonyalı İskender ya da Batı'daki şekliyle Aleksandros olarak bilinir. Makedonya kralı II. Philippos ile Epiros Prensesi Olympias'ın oğludur. Yunanlı tarihçiler onun soyunu baba tarafından yarı tanrı kabul edilen Herkül'e, anne tarafından milli kahraman Akhilleus'a dayandırırlar. Bazı İranlılar, onun Dârâ'nın soyundan geldiğini, Dârâ'nın ardından tahta çıkan Ahâmenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedir (Yıldırım 2008: 427). Hayatı başarılar, fetihler içerisinde geçen ve bazen vezin gereği "Skender" şeklinde de anılan İskender, Cevrî Divanı'nda saltanatı, gücü, iktidarı, zafer sahibi oluşu, tahtı ve veziri Aristo ilgileriyle memduhlar için bir teşbih unsurudur. Kimi zaman da istiare yoluyla memduh yerine kullanılmıştır.

Ne şâhenşeh Ferîdûnlar olur hâk-i dergâhı
Ne İskender Süleymânlar iderler şânını ta'zîm (T.11-3)

Birçok beyitte anılan *âyîne-i İskender*[140] gerek tasavvufi anlamıyla gerekse yapılan bir işin ihtişamını ifade etmek suretiyle sıkça geçer. Âyine-i İskender, aynı zamanda insanın gönlü ve gönlünün temizliği için teşbih unsurudur.

---

[140] İskenderiye'de bir kulenin üzerinde, gemilerin limana giriş çıkışlarını izlemek için yaptırılmış bir aynadır. Rivayete göre, İskenderiye'ye gelmekte olan gemiler bir aylık yoldayken bu aynadan görülür, eğer düşman gemisiyse güneş ışığı yansıtılarak yakılabilirmiş. İskender'in öğretmeni Aristoteles'in yaptığı plâna göre İskenderiye şehrinde inşa edildiği söylenen bu aynanın bir gece bekçiler uyurken denize atıldığı da yine efsaneler arasındadır (Yıldırım 2008: 114).

Ki ol âyînelerden gâh gâh İskender-i devrân
Safâ-yı kalb ile seyrân ide dünyâyı ser-tâ-pâ (T.14-10)

Sâkıyâ âyîne-i sâgarı göster görelüm
Nice seyr eyledi dünyâyı Sikender görelüm (G.165-1)

Şu beyitte memduh, çiçeklerin şahı güle; gül, İskender'e; nevrûz da parlak bir aynaya teşbih ile âyîne-i İskender'e benzetilerek bir telmih sanatı yapılmıştır.

Tâ ki İskender-i gül bâgı temâşâya gelüp
Göstere cûları mir'ât-i musaffâ nev-rûz (K.8-16)

3.1.2.7. Kahramân

İran mitolojisinde adı geçer. Pişdadiyân sülalesinden Tahmurs'un oğlu imiş. Devler tarafından çocukken kaçırılıp onlar arasında büyümüştür. Ergenlik çağına gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlamış ve bir gergedana binerek insanların bulunduğu yere gelmiş. Orada birçok kişiyi öldürmüş. Rüstem'e yenilmiş. "Katil" lakabıyla anılırmış (Pala 1995: 306). Divan'da gücü ve bahtı ilgisiyle memduhların, kan dökücülüğü ilgisiyle de sevgilinin benzetilenidir. Sadece devrin padişahlarının övgüsü için yazılan manzumelerde Kahramân'ın gücü ve bahtı ile ilgiler kurulmuştur. Bu ilgilerde hükümdarın gücü Kahramân'dan çok daha fazladır, hükümdarın tavrı Kahramân gibidir; o kadar güçlüdür ki Kahramân'la savşamak için zırh ve kalkana ihtiyaç bile duymaz, karşısında bir değil birçok Kahramân olsa karşı koyamaz.

Ey şehinşâh-ı kavî-dil ki değilsin muhtâc
Kahramânlarla neberd itmede zırh u sipere (K.5-34)

Sevgilinin gözleri de âşık için merhametsiz bir Kahramân'dır.

Kahramân-ı bî-amândur çeşmün ammâ âşıkun
Pençe-i kahr-ı nigâhundur derûnın çâk iden (G.181-3)

3.1.2.8. Kâvûs

İran milli rivayetlerinin en önemli, en zengin devresi Keyaniler dönemi, bu dönemin ünlü hükümdarlarından biri de Keykâvûs'tur. Hükümdar anlamındaki "Key" sözcüğünün "güçlü, arzulayan" anlamındaki "Kâvûs"un başına eklenmesiyle oluşan Keykâvûs şekli de kullanılır. Keyaniler hanedanının ikinci ve en önemli hükümdarıdır. Hükümdarlık süresi yüz elli yıldır. Keykubâd'ın oğludur. Fars edebiyatında bütün güç ve yeteneklerine rağmen Kâvûs'tan daha çok dünyanın

karşısında acizliği ve faniliği öne çıkarılarak söz edilmiştir (Yıldırım 2008: 468-470). Divan'da bir beyitte anılır ve memduhun ihtişamı için ilgi unsurudur.

İrgürdi Hak dil-hâhına reşk itdi Husrev câhına
Hükm-i kazâ dergâhına Kâvûsı der-bân eyledi (K.4-24)

3.1.2.9. Keyhusrev

Keyaniler hanedanının ünlü hükümdarlarından ve Şah-nâme'ye göre üçüncüsü olan Keyhusrev, Siyâveş'in Efrâsiyâb'ın kızı Ferngîs ile evliliğinden olma oğlu ve Kâvûs'un torunudur. Rivayetlere göre hayatının büyük kısmı babasının intikamını almaya çalışarak geçmiştir. Adaleti, merhameti ve diğer iyi davranışlarıyla tanınır. İnişli çıkışlı hayatında sûfiyâne sözleri, davranışları ve ibadeti sevmesi gibi özelliklere rastlanır. Çeşitli mücevherlerle süslettiği bir mihrap yaptırıp sürekli yanında bulundurduğu, tek tanrı inancına sahip olduğu, önceki peygamberler gibi Tanrı'ya ibadet ettiği söylenir. Keyhusrev'in de Cemşîd gibi bir câm-ı cihannümâ'sı vardır ve yedi ülke o kadehten görülüp onun tarafından sürekli izlenmektedir. Hükümdarlığını Lohrâsp'a bırakarak ortadan kaybolmuştur (Yıldırım 2008: 464-466). Divan'da adaleti ve saltanatı ilgileriyle üç yerde adı geçer.

O şehenşâh-ı Keyhusrev-nazîr ü dâd-fermâ kim
Şehenşâh-ı âlem bende-i fermân-güzârıdur (K.12-15)

3.1.2.10. Kisrâ (Nûşirevân)

Kisrâ, İran hükümdarlarına verilen lakaptır. İlk defa Nûşirevân için kullanılmıştır. "Tâk-ı kisrâ" Nûşirevân'ın adaletle hükmettiği saraydır (Pala 1995: 334). Divan'da bir beyitte, Hz. Peygamber'in doğumunda tâk-ı kisrânın yıkılması hadisesine telmihle anılır.

Tarh idince kasr-ı gerdûn pâye-i kadrin kazâ
Tâk-ı Kisrânun o dem zîr-i zemîn oldı yeri (K.2-23)

3.1.2.11. Kubâd

Keyaniler hanedanının ilk hükümdarıdır. Tahtta yüz yıl kalmıştır (Yıldırım 2008: 470). Rey şehrinin çevresinde yüz köy yaptıran Keykubâd, memlekette adaletiyle tanınmıştır. Turanlılara karşı pek çok zafer kazanmış, devletin hazinesini ağzına kadar doldurmuştur. Divan şiirinde mülkü ve saltanatı dolayısıyla anılır (Şişman ve Kuzubaş 2007: 150). Divan'da iki yerde adı geçen Kubâd, tacı ve adaleti dolayısıyla anılır.

Çemen-zâra nazar kıl nüsha-i sun'-ı ilâhîdür
Degül nergis Kubâd u Hüsrevün zerrîn külâhıdur
Cihân bâgında her gül bir otag-ı pâdişâhîdür
Fenâ deştinde her lâle bir Cem bâr-gâhıdur
Var andan ibret al koyma elünden Câm-ı Cem bir gün (Th.4/III)

3.1.2.12. Nerîmân (Neyrem)

"Kahraman, erkek yaradılışlı" anlamlarına gelen bu sözcük aslında dünya pehlivanı Gerşâsp'ın çok sayıdaki sıfatlarından biridir. Zamanla özel isme dönüşüp Gerşâsp'ın oğlunun adı olmuştur. Nerîmân, Rüstem'in atası ve Sâm'ın babasıdır. Bu kahraman Dijsepîd'de öldürülmüş ve Rüstem onun intikamını almıştır (Yıldırım 2008: 545). Şiirimizde genellikle kahramanlığı, yiğitliği ve pehlivanlığı nedeniyle benzetme vesilesi olarak anılır (Şişman ve Kuzubaş 2007: 154). Divan'da hem Nerîmân, hem de Neyrem biçiminde geçer ve gücü, kahramanlığı, heybeti, silah kullanmadaki hüneri sebebiyle teşbih unsurudur.

Kuşandukça meyâna tîgını gûyâ Nerîmândur
Alınca destine tîr ü kemânın sanki Rüstemdir (K.13-9)

Saf-şiken kâhir-i düşmen-küş-i meydân-ı vegâ
Tîg-zen Neyrem-i nâmûs-keş-i gayret ü nâm (K.6-13)

3.1.2.13. Rüstem (Tehemten)

Akıllılığı ile cesaretini birleştirerek İran'ın en ünlü milli kahramanı haline gelen Rüstem, yine İran milli kahramanı ak saçlı Zâl'in oğlu, Sâm'ın da torunudur. Doğumu da yaşantısı gibi olağanüstü ve şaşırtıcıdır. Her şeye çare bulan simurgun yardımıyla dünyaya gelmiş ve yaşıtlarından daha hızlı büyüyüp gelişerek kısa bir sürede yiğitlere yaraşır bir vücuda ve güce kavuşmuştur. Özellikle savaşlarda sıkıntıya düştükleri anda İran krallarının yardımlarına koşmuştur. Altı yüz yıl yaşayan Rüstem, Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhusrev dönemlerinin dünya kahramanıdır (Yıldırım 2008: 592). Zaman zaman Tehemten adıyla da anılan Rüstem, çoğu zaman kılıcı, hançeri, gürzü, yayı ve bileğinin gücü ile kahramanlık sembolü olarak ele alınır. Övülenle arasında benzerlik kurulur (Şişman ve Kuzubaş 2007: 157). Cevrî Divanı'nda adı en çok anılan Şeh-nâme kahramanlarından biridir. Gücü, silah kullanmadaki yeteneği, savaşçılığı, iyi at biniciliği, okunun sertliği, kılıcının keskinliği, herkese olan üstünlüğü ilgileriyle birçok teşbihe konu olmuştur.

Avn-ı lutfı beççe-i nâ-çîze bahş-ı zûr ider
Dest-i kahrı Kahramân u Rüstemi eyler zebûn (T.3-5)

Ayâ Tehemten-i gâzî ki cûy-ı tîgundan
O dem ki çeşme-i çeşm-i adûya kan geldi (K.7-28)

Bir kepâde olımaz ana kemân-ı Rüstem
Çekemez çekdügi yâyı nice Sâm u Destân (K.40-10)

Bu benzetmelerin yanında sevgilinin güzellik unsurlarından olan saçı, gözü ve bakışları da kan dökücülüğü, gücü ve hilekârlığı yönüyle Rüstem'e teşbih edilir. Sevgilinin saçı sayısız Rüstem'i bağlar; gözleri hilelerle dolu bir Rüstem'dir; sarhoş bakışları karşısında Rüstem bile duramaz; gözleri sihir ve büyü ile Rüstemleri perişan eder.

Çeşmi bir Rüstem-i pür-hîle ki bir işve ile
Dil-i ışkı hedef-i nâvek-i müjgân eyler (G.65-5)

Çeşmün idüp sihr ü füsûn Rüstemleri kıldı zebûn
Ol hîle-kâr-ı pür-fünûn çok mekr ü destân eyledi (K.4-39)

3.1.2.14. Sâm

Sâm-ı Nerîmân: Nerîmân oğlu Sâm diye de bilinen Şah-nâme'nin ünlü kahramanıdır. Zâl'ın babası ve Gerşâsp'ın torunudur. Ferîdûn ve Menûçehr dönemlerinde yaşamış İran kahramanlarından olan Sâm'a Ferîdûn tarafından dünya pehlivanı unvanı verilmiştir. Sâm, oğlu Zâl'i doğumundan sonra dağa bırakmış, simurg onu bulup büyütmüş ve daha sonra da Sâm gördüğü bir rüya üzerine onu arayıp bulmuştur (Yıldırım 2008: 603-604). Şiirimizde daima kahramanlığından dolayı övgü için benzetme unsurudur (Şişman ve Kuzubaş 2007: 160). Cevrî Divanı'nda da kuvveti ve kahramanlığı yönüyle teşbih unsurudur.

Dâimâ kuvvet ile Hazret-i Han İbrâhîm
Göstere Sâm u Nerîmân gibi âlemde hüner (T.117-1)

Şu beyitte Sâm, istiare ile memduhun yerine kullanılmış, aynı zamanda memduhun gücünü ifade maksadıyla teşbih unsuru olmuştur.

Nice Sâm alsa ele nîzesini Sâm eger
Bâr-ı vahşetle olurdı elif-i kâmeti lâm (K.6-11)

3.1.2.15. Şâpûr

Aslı şâh-zâde demek olan şâhpûrdur. Bu isimle birkaç hükümdar vardır. 1. Dârâ oğlu Şâpûr'dur ki İskender'in aldığı hazineleri geri aldı. 2. Erdşîr-i Bâbekan'ın oğludur. 3. Zü'l-Ektâf'ın oğludur. Bedevî Arapların düşmanı idi. Onların

rüesâsını öldürür, nerede bir Arap görse kollarını ve mafsallarını söktürür idi. Bütün şiirlerimizde hangi Şâpûr'un kasdedildiği kestirilemez (Onay 1993: 13). Divan'da bir beyitte adı geçen Şâpûr'un, "Kalemimin çabukluğu, sanatta Şâpûr'un dengidir." ifadesindeki "kalem" ve "sanat" sözcüklerinden ve beyitteki "Şîrîn" adından hareketle bu üç şahsın hiç biri olmayıp, Hüsrev ü Şîrîn hikâyesindeki *Hüsrev'in nedimi olan ressam* (Yıldırım 2008: 394) olduğunu anlıyoruz. Cevrî için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Şâhid-i nazmumı sûretde adîl-i Şîrîn
Kilk-i çâlâkümi san'atda nazîr-i Şâpûr (K.15-41)

3.1.2.16. Zâl (Destân)

İranlı kahraman Sâm'ın ak saçlı doğması yüzünden Zâl (yaşlı) ismi verilen oğludur. Şah-nâme'de Zâl-ı zer (yaşlı) ve Destân (hile) adlarıyla geçer. İran'ın milli kahramanı Rüstem'in de babasıdır. Sâm, oğlunun ak saçlı olduğunu görünce, onun bu hali yüzünden kendisini alaya alacaklarını düşünerek, çocuğun çok uzaklardaki bir dağa bırakılmasını emreder. Simurg bu çocuğu bulup büyütür. Çocuk delikanlılık çağına geldiğinde adı sanı her tarafta bilinen bir kahraman olur (Yıldırım 2008: 736). Cevrî Divanı'nda Zâl-i zer ve Destân biçiminde beş yerde adı anılır ki bunların üçünde "Rüstem-i Destân" terkibiyle söz konusu edilen Rüstem'dir. Kuvveti, yayı, simurgla olan ilişkisi ilgilere konu olur.

Nevk-i rumhı hafakân renci virür Sâm-ı yele
Reng-i tîgı yarakân kârın ider Zâl-i zere (K.5-23)

3.1.3. Masal ve Hikâye Kahramanları

3.1.3.1. Ferhâd

Nizâmî-i Gencevî'nin mesnevi tarzında yazdığı Husrev ü Şîrîn hikâyesinin erkek kahramanlarından biridir. Yüzyıllar boyunca çok sayıda şair tarafından işlenip çoğaltılmış, bazı şairler de bu hikâyeden etkilenerek yeni aşk hikâyeleri yazmışlardır. Nizâmî'nin rivayetiyle hikâyede Şîrîn'e ilk olarak aşk besleyen Husrev'dir. Husrev'in nedimi Şâpûr, bir iş için Çin'de aynı hocadan ders aldığı arkadaşı Ferhâd'ı getirir. Ferhâd, Şîrîn'in daha ilk sesini duyduğu anda âşık olur. Gizli tutmak istediği aşkı kısa zamanda herkes tarafından duyulur. Husrev, Ferhâd'ı aşkından vaz geçirmek için para ve servet teklif eder. Razı edemeyince de başardığı takdirde Şîrîn'den uzak durmaya söz vererek baştan sona sert bir kayadan ibaret olan Bîsutûn

dağını delip ordunun geçebileceği bir yol açması gibi olmayacak bir işle oyalamak ister. Şîrîn'in aşkıyla işe girişen Ferhâd'ın neredeyse işi başaracağından korkan Husrev, Ferhâd'ı aradan çıkarmanın çarelerini düşünür. Bu amaçla ona Şîrîn'in öldüğü haberini yollar. Duyduğu haberle yıkılan Ferhâd, hemen acıyla can verir (Yıldırım 2008: 393-396). Cevrî Divanı'nda Ferhâd, bir yerde Kûh-ken sıfatıyla olmak üzere altı yerde anılır. Bunlardan beşinde şairin kendisi için, aşkı sebebiyle teşbih unsuru; birinde de aşkın zelilliğini ifadede ilgi unsurudur. Aşk davasında başını ortaya koyduğunu söyleyen Cevrî, kendisine deliliğin yoldaşı olarak Ferhâd ve Vâmık'ı görür; bir beyitte aşkı şaraba teşbih ederek, Kaysı delirttiğini, Ferhâd'ı yok ettiğini söyleyerek "Bakalım bizi ne yapacak?" demektedir. Şu beyitte ise "şîrîn" sözcüğünü de tevriyeli kullanarak şairliğini övemektedir:

Nazm-i şîrînümi görseydi olurdı Husrev
Lezzet-i ışkı ile kâr-güzâr-ı Ferhâd (K.18-40)

3.1.3.2. Husrev

Şirin u Husrev, Şirin u Pervîz, Ferhad u Şirin, Ferhad-nâme gibi adlarla da bilinen Husrev u Şirin hikâyesinin aslı ünlü Sasani hükümdarı Husrev-i Pervîz'in hayatından alınmıştır. Burada Husrev'in siyasal hayatına fazla değinilmezken asıl ağırlık Şirin'e olan aşkına verilir. Husrev'in tarihsel şahsiyetinin çok iyi bilinmesine karşın Şirin'e ait bilgiler birbirini tutmaz (Yıldırım 2008: 397). Hikâye'nin Ferhâd'ten sonraki bölümü şu şekildedir: Ferhâd'ın ölümünden sonra Şîrîn, Husrev'e uzak durur. Husrev avunmak için Şeker adlı bir kızla evlenir. Fakat bir süre sonra Husrev, Şeker'den bıktığı gibi Şîrîn'in de inadı kırılır. Sonuç olarak Husrev ve Şîrîn büyük bir düğünle evlenirler. Husrev'in Meryem'den doğan ve tahtın varisi olan kötü ruhlu oğlu Şîrûye öteden beri Şîrîn'e göz koymuştur. Gayesine ulaşmak için babası Husrev'i bir gece öldürtür ve Şîrîn'e gizlice haber göndertip kendisiyle evlenmeye zorlar. Şîrîn bu teklifi kabullenmiş görünerek Şîrûye'yi oyalar. Hazırlanan türbeye Husrev'in tabutu büyük bir merasimle götürülür. Sonrasında tek başına türbeye giren Şîrîn belinden çıkardığı hançeri kullanır ve tabutun başında ona sarılmış olarak hayatına son verir (Yıldırım 2008: 396-397). Divan'da Husrev adı daha çok memduhların ona teşbih edilerek övülmesi şeklinde geçer. Bu övgülerde tahtı, tacı ve şevketi ile ilgiye konu olur. Aynı zamanda hükümdar anlamına da gelen bu kelime, birçok beyitte tevriyeli biçimde kullanılmıştır.

Çemen-zâra nazar kıl nüsha-i sun'-ı ilâhîdür

Degül nergis Kubâd u Husrevün zerrîn külâhıdur
Cihân bâgında her gül bir otag-ı pâdişâhîdür
Fenâ deştinde her lâle bir Cem bâr-gâhıdur
Var andan ibret al koyma elünden Câm-ı Cem bir gün (Th.4/III)

Milk-i dünyâyı Sikender gibi feth eylemegi
Hak müyesser ide sen Husrev-i ferhunde-fere (K.5-42)

3.1.3.3. Leylâ

Leylâ ile Mecnun mesnevisinin kadın kahramanıdır. Leylî diye de bilinir. Benî Âmir kabilesinden olup Kays (Mecnun)'ın akrabalarından biri imiş. Adı Leylâ binti Mehdî b. Sa'dü'l-Âmiriyye'dir (Pala 1995: 347). Divan'da bir yerde Mecnun ile birlikte anılır.

Kays eger kânûn-ı ışkun uymasa âhengine
Mest-i şevk itmekde Leylâyı komazdı rengine (G.246-1)

3.1.3.4. Mecnûn

Kelime anlamı "deli" demekse de daha çok Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanı olarak bilinir. Benî Âmir kabilesinden şair Kays b. el-Mülevvahü'l-Âmirî'nin lakabıdır. Bir başka rivâyete göre Emevîler devrinde yaşamış Kays adlı bir bey-zâdenin lakabıdır (Pala 1995: 361-362). Divan'da hem *Mecnûn* hem de *Kays* biçiminde anılmaktadır. Âşığın ve dolayısıyla şairin teşbih unsurudur. Manzumelerde Mecnûn, aşkın büyüklüğünün ve engel tanımazlığının ifadesidir. Bu anlamda aşk, deniz ve geniş bir vadi olarak hayal edilir.

Vâmık u Mecnûna sor Cevrî kenâr-ı râhatı
Sahil-i deryâ-yı ışkı âşinâsıdur bilen (G.198-5)

Aşk bir hikmet olarak görülmüş ve akıldan üstün tutulumuştur. Aşk deliliğinin sembolü Mecnûn ve aklın sembolü Eflâtûn, bu anlamda ilgi unsurudur.

Zü-fünûn-ı hikmet-i ışkam dil-i Mecnûn gibi
Kim Felâtûn-ı hıred şâkird-i kâbildür bana (G.1-4)

Cevrî gibi şâkird olalı mekteb-i ışka
Mecnûna sebakdaş u Felâtuna edîbüz (G.97-5)

Mecnûn adı, kelime manasıyla tevriyeli olarak da sıkça kullanılır. Sevgilinin en ufak bir işvesi aklı çıldırtmaya yeter.

Gamzesi her nâzına virmiş bir a'lâ mertebe
Aklı Mecnûn eyleyen bir şîve-i ednâsıdur (G.69-4)

3.1.3.5. Şîrîn

"Hüsrev ile Şirin" yahut "Ferhat ile Şirin" hikâyesinin kadın kahramanıdır. Kelimenin "tatlı, sevimli" anlamı ile de genellikle tevriyelere mesned teşkil eder (Pala 1995: 515-516). Divan'da üçb beyitte adı geçen Şîrîn'in kelime anlamıyla tevriyeli kullanımına bunlarda da şahit oluyoruz. Bir beyitte Şâpûr, bir beyitte Ferhâd ve bir beyitte de hem Husrev, hem de Ferhâd ile güzelliği yönüyle anılır.

Şâhid-i nazmumı sûretde adîl-i Şîrîn
Kilk-i çâlâkümi san'atda nazîr-i Şâpûr (K.15-41)

3.1.3.6. Vâmık

Seven, sevdalı anlamına gelen bu sözcük, Vâmık u Azrâ hikâyesinin erkek kahramanının adıdır (Pala 1995: 557). Divan'da biri Mecnûn, diğeri de Ferhâd ile birlikte olamak üzere iki yerde âşığın ilgi unsuru olarak anılır.

Ben Vâmık u Ferhâd ile hem-hâl-i cünûnam
Sen Âsaf u Lokmân ile hem-râz-ı ma'ârif (Tb.1/XI-3)

3.1.3.7. Züleyhâ

Doğu edebiyatlarında, konusunu Kur'ân'dan alan klasik aşk mesnevîsi (Pala 1995: 573) Yusuf ile Züleyhâ'nın kadın kahramanıdır. Divan'da bir beyitte adı geçer.

Görseydi eger hüsn-i dil-ârâsını Yûsuf
Işk ile Züleyhâ gibi kalmazdı karârı (T.78-4)

3.1.4. Hikâye ve Efsane ile İlgili Unsurlar

3.1.4.1. Ab-ı Hayât

Katresi insanı (hayat-ı ebedi)ye eriştiren su. İskender-i Zülkarneyn, âb-ı hayâtı bulmak için yanına Hızr'ı rehber alarak zulümat içinde günlerce askeri ile yürümüş. Bir hayli gittikten sonra Hızır âb-ı hayatı bularak içmiş, fakat İskender yolunu şaşırarak Hızr'ı kaybetmiş, nihayet avdete mecbur olmuş (Levend 1984: 175). Bu efsanevî su Divan'da sıkça teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır. Bir beyitte "âb-ı hayvân" olarak geçen âb-ı hayat, Hızır ve zemzem ilgileriyle konu edilir. Özellikle tarihlerde, yaptırılan çeşmeler, sebiller ve açtırılan kuyuların suları âb-ı hayata teşbih edilmiştir.

Selsebîlinden akan âb-ı hayâtun vasfın
Diseler Hızra olur teşne-leb ü meyyâli (T.18-6)

Kasidelerde memduhların tabiatları ve yaradılışları için teşbih ve ilgi unsuru olmaktadır.

Meşreb-i dil-keşi bir ayn-ı letâfetdür kim
Teşnedür katresine âb-ı hayât u zemzem (K.16-10)

Gazellerde ise sevgilinin dudakları ve ağzı âb-ı hayat kaynağı olarak gösterilir, ilgiler kurulur.

Cür'a-i câm-ı lebün nûş eyleyüp cân virse dil
Nâz ider âb-ı hayâta zinde-i câvîd olur (G.33-3)

3.1.4.2. Anka (Sîmurg)

Kaf dağında yaşadığı söylenen mevhum bir kuş. Renkli tüylerle süslü, yüzü insan yüzüne benzer, boynu gayet uzun, kendisinde her hayvandan bir alamet olan büyük bir kuşmuş. Bulunduğu yerdeki kuşları avlayıp garba doğru uçarmış. Bundan dolayı bu kuşa (anka-yı magrip) demişlerdir. Bu kuş, bulunduğu yerde ne kadar hayvan varsa birer birer alıp götürümüş. Hayvan kalmayınca nöbet çocuklara gelmiş. Bunun üzerine oranın halkı (eshab-ı res) peygamberlerine şikâyet etmişler. Peygamberlerinin duasile ankanın hem kendisi hem de nesli yıldırımla öldürülmüş. Ankaya aid daha birçok efsâneler vardır. Ankaya (sîrenk) ve (sîmurg) derler. (Levend 1984: 183). Divan'da dört yerde anka, iki yerde sîmurg olmak üzere altı yerde anılır. Memduhlar için vakarı, kudreti, sırları ve heybeti yönüyle teşbih unsurudur. Rüstem'in babası Zâl'in, ankayı terbiye ettiği rivayeti (Levend 1984: 184) sebebiyle de Rüstem ile beraber anılmıştır. Şu beyitte memduh, Rüstem'e teşbih edilmiş ve bindiği kayıkta sanki simurga binmiş olarak hayal edilmektedir.

Rüstem-i Destân olur gûyâ ki Sîmurga suvâr
Râkib oldukça bu fülke husrev-i sâhib-kırân (K.50-7)

3.1.4.3. Âyîne-i İskender

İskender-i Yunanî zamanında Aristo'nun icat ettiği bir aynadır. Bu ayna vasıtasıyla, gelen düşman henüz uzakta iken görülür, ona göre müdafaa tertibatı alınırmış (Levend 1984: 177). Bu ilgiyle Divan'da şu biçimde geçer.

Tâ ki İskender-i gül bâgı temâşâya gelüp
Göstere cûları mir'ât-i musaffâ nev-rûz (K.8-16)

Ayrıca gönül de âyîne-i İskender olarak nitelendirilir.

Gehî nâkûs-ı deyr ü gâh kandîl-i haremdür dil

Gehî âyîne-i İskender ü geh câm-ı Cemdür dil (G.163-1)

3.1.4.4. Bâğ-ı İrem

Âd kavminin kralı olan Şeddâd tarafından Tanrılık iddiasıyla cennet bahçelerinin özelliklerine benzetilerek yaptırılan bahçe. Bu bahçe Allah'ın gönderdiği bir tufan ile yıkılmıştır (Pala 1995: 70). Divan'da İrem Bağı'nın özellikleri şu biçimde tarif edilmiştir: Ağaçları çeşit çeşit meyvelerle mücevher gibi süslüdür, aydınlık alanları, koyu gölgelikleri, tatlı esen rüzgârı vardır, gülleri kocaman açar, gönül açıcı yapılarla donanmıştır.

O zibâ tarh ile bir dil-güşâ kasr-ı İremdür kim
Getürmiş bunda vaz' itmiş felek aynı ile gûyâ (T.39-2)

Nevruz, bütün gül bahçelerini, feyziyle İrem Bağı'nın birer timsali haline getirir:

Nümûne-i İrem-âbâdı seyr iden gelsün
Fezâ-yı gülşeni bir âlem eyledi nevrûz (G.124-3)

3.1.4.5. Buhûr-ı Meryem

Meryemana eli denilen çiçek. Meryem, İsa'yı dünyaya getirdiği esnada, ağrının şiddetinden bu çiçeğin ağacına tutmuş; bundan dolayı çiçek de pençe suretinde zuhur etmiş. Buna (kef-i Meryem), (kef-i Ayişe), (şecere-tüt-talk) da derler. Ebeler bu çiçeğin kurusunu çantalarında taşırlar; doğuracak kadında ağrılar başlar başlamaz çiçeği suya atarlar; çiçek suda açıldıkça, gûya kadının rahmi de açılır, çocuk da kolaylıkla doğarmış. Hakikatte Meryem'in dayandığı ağaç, buhûr-ı Meryem değil kuru bir hurma ağacı imiş (Levend 1984: 179). Divan'da bir beyitte İsa ilgisiyle ve memduhun ahlakını övmek amacıyla geçer.

Şemîm-i anber-âmîz-i buhûr-ı Meryem-i hulkı
Felekde dâyimâ ıtr-ı meşâm-ı rûh-ı Îsâdur (K.30-45)

3.1.4.6. Ebr-i Nisân

Nisan yağmuru ile sadefte inci hâsıl olduğu gibi, nisan yağmuru yılanın ağzına düşünce de zehir olurmuş (Levend 1984: 181). Divan'da daha çok inci ve gevher ilgisiyle geçmektedir. Memduhun övgüsünde bu anlamda ilgi unsurudur:

Ebr-i nisâna yem-i cûdı ki ser-mâye vire
Gark ider deşt ü der-i âlemi dürr ü gühere (K.5-32)

Geçse üstinden eger ebr-i şitâ bârânı

Kesb-i ser-mâye-i hâsıyyet-i nîsân eyler (K.29-9)

3.1.4.7. Hümâ

Devlet kuşu denilen kuştur. Bu, gayet yüksekten uçarmış. Uçtuğu esnada kanadının gölgesi kimin başına düşerse o adam padişah olurmuş (Levend 1984: 184). Divan'da on dört yerde adı geçen bu efsânevî kuş, teşbih unsuru olarak özellikle sevgilinin saçıyla birlikte çokça anılır. Sevgilinin saçı hümâya tuzak olup onu avladığı gibi, sevgilinin iki yana ayrılmış kâkülü, hümânın kanatları olarak hayal edilir. İki beyitte, hümânın gölgesinin düştüğü yerde fitne çıkacağı söylenmektedir. Şu beyitte ise hümanın gölgesinin düştüğü kişinin padişah olacağı inancı ifade edilmektedir:

Olur gedâ ise de şâh-ı âsumân-mesned
Ol dil ki sâye-nişîn-i hümâ-yı zülfündür (G.50-2)

Zülfün ki ukde-bend ola dâmında dillere
Sayd-ı hümâ-yı fitne içün dâne gösterür (G.27-4)

3.1.4.8. Kâf Dağı

Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciri. Efsaneye göre Ye'cûc ile Me'cûc, Anka, cinler, şeytanlar bu dağın arkasındadır. Masallarda çok anılır. Tasavvufta Kaf Dağı mürşid-i kâmilin vücududur (Pala 1995: 301). Divan'da iki beyitte adı geçer.

Hümâ-yı evc-i himmetdür şikârı dem-be-dem zîrâ
Vücûdı Kâf-ı kudretde hümâyûn bâl-i ankâdur (K.30-31)

Şu beyitte Kaf'tan kasdedilen mürşid-i kâmil olmalıdır.

Cevher-i Kâf-ı hakâyikdan alursan behre
Mâh u hurşîd gelür hidmetüne kâse-be-kef (G.132-2)

3.1.4.9. Nergis

Efsanenin Doğu edebiyatlarında ve Batı edebiyatlarında iki farklı şekli vardır. Batıdaki efsaneye göre bütün kızları ve yalnız insanları değil, perileri de güzelliğine tutkun eden Narsis veya Nergis adındaki delikanlı, hiç birine iltifat etmiyormuş. Eko adındaki peri, onun aşkıyla taşa dönüşmüş. Nergis'in bu kibirine tahammül edemeyen kızlar, ilahlarına şikâyet etmişler. Bir gün ırmaktan su içerken, suda yüzünün yansımasını gören Nergis, kendi güzelliğine tutlarak kendine ulaşmak kasdıyla suya atılıp, boğulmuş ve kendi ismiyle anılan çiçeğe dönüşmüş. Doğu

edebiyatlarında bu efsane, birer çiçek şekline sokularak kıyamete kadar hicran çekmeye mahkûm edilen Nergis adında bir âşıkla, Gül isminde bir sevgilinin maceralarından oluşur (Levend 1984: 180). Divan'da bu efsaneyle ilgili olarak şu biçimde yer alır:

Kudûm-i pâdişâh-ı âleme müştâkdur gülşen
Degül nergis anun yollarda çeşm-i intizârıdur (K.12-13)

3.1.4.10. Semender

Ateşe atıldığında yapışkan bir madde salgıladığı için, birkaç dakika ateşin etkisine karşı koyabilen bir hayvandır. Bu özelliği ateşte yanmadığına dair hurafeyi doğurmuştur (Levend 1984: 182). Divan'da bir beyitte bu ilgiyle yer alır.

Ol bülbül-i âteş-dem-i ışkam ki semender
Per-sûhte pervâne-i gird-i kafesümdür (G.44-2)

3.1.4.11. Şâyegân

Hüsrev-i Pervîz'in yedi hazinesinden birinin adıdır (Pala 1995: 203). Divanda şu iki beyitte anılır:

İdesin nâkd-i cismüni ber-bâd
Bî-ta'ab genc-i Şâyegân bulasın (Tb.6/I-6)

Oldı bir devlet müyesser husrev-i endîşeme
Kim sühan mülkinde buldı nice genc-i Şâyegân (K.22-31)

3.1.4.12. Şeb-çerâğ

Bir cevher imiş ki, gece vakti çerağ gibi parlarmış. Efsanesi şudur: (Gâv-i bahrî) denilen hayvan, otlamak için karaya çıktığı zaman, şebçerâğı da beraber getirip otlayacağı yere koyar, onun aydınlığıyla otlarmış (Levend 1984: 178). Şebçerâğ, Divan'da daha çok memduhların övgüsünde ilgi ve teşbih unsurudur. Memduhun aklı, şahsı ve vücudu şebçerâğına teşbih edilir.

Ziyâ-bahş olmayınca şeb-çerâg-ı gevher-i zâtı
Fürûzân olmadı şem'-i şeb-ârâ-yı meh-i Şevvâl (T.13-6)

3.1.5. Eserler

Divan'da adı en çok anılan eser Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin *Mesnevî* adlı eseridir. Şairin manevi sözler ve hikmetlerle dolu olarak, hakikat ilminin bir nüshası şeklinde tarif ettiği Mesnevî, hem içeriği hem de şair tarafından yazılan nüshalarıyla manzumelerde konu edilir. Firdevsî'nin kaleme aldığı ünlü İran destanı *Şeh-nâme*;

Molla Câmî'nin *Bahâristân* ve *Gülistân*'ı; Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı; Emir Hüsrev Dehlevî'nin *Matla'-ı Envâr*'ı; Feridüddin-i Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı; İran hurafelerine göre Mâni'nin, yaptığı resimleri ihtiva eden *Erjeng* adlı eseri; İbnü Sînâ'nın *Kânûn-ı Şifâ* ve Muhyiddin-i Arabî'nin meşhur tasavvufi eseri Fusûsü'l-Hikem'i (Fusûs) adlarıyla ilgili çeşitli tasavvurlara da yer verecek şekilde anılır.

Ölmedür çâresi ışkun diyü dil-hastalara
İbnü Sînâ gibi Kânûn-ı Şifâ gösterürüz (G.120-2)

Cevrî gibi ben Sa'dî-i Şîrâz-ı ma'ânî
Fihrist-i Gülistân-ı beyân ma'rifetümdür (G.77-7)

Bu meşhur ve birçok şair tarafından adı anılan eserlerin yanında, şairin yaşadığı dönemde yazılan ve bir ilgiyle Divan'da konu edilen eserler de vardır. Örneğin Sarı Abdullah Efendi'nin, II. Bayezid döneminden başlayarak IV. Murad dönemini de içine alan dönemdeki yazışmaları kapsayan eseri *Düstûrü'l-İnşâ*; Mesnevî'nin I. cildine yazmış olduğu şerhi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* (Şerh-i Mesnevî adıyla geçer) ve IV. Murad'ın Bağdat fethini, çeşitli tasavvufi sorunları, Nakşibendî, Halvetî, Melâmiye-i Bayramiye silsileleriyle Bayrâmî kutuplarının menakıbını konu edinen *Cevherü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* (Dürre adıyla anılır) adlı eserleri gerek yazıldığı tarihe düşülen tarih manzumeleriyle, gerek Cevrî'nin bu eserleri istinsah etmesi ilgisiyle Divan'da anılırlar. Bunun gibi IV. Murad'ın Hekimbaşılarından Emir Çelebi tarafından 1624 yılında vezir Recep Paşa adına kaleme alınan tıpla ilgili eseri (Acıduman 2008: 97) *Enmûzecü't-Tıb*; Okçu-zâde Mehmed Şahî'nin manzum olarak kaleme aldığı 40 hadis tercümesi (Yıldız 2003: 123) *Ahsenü'l-Hadîs*; Bitlisli Şükrî Bey tarafından yazılan ve Yavuz Sultan Selim'in menkıbeleşmiş hayatı ve savaşlarını anlatan manzum eseri (Ayan 1981: 14) *Fütûhat-ı Selimiye*[141] (Fütûhat adıyla geçer); Cevrî'nin Salâhaddîn Yazıcı'nın, Şemsiyye adlı eserini yeniden kaleme alarak yazdığı manzum eseri (Ayan 1981: 21) *Melhame* ve *Dîvân-ı Âlî*, Cevrî Divanı'nda adı anılan diğer eserlerdir.

Yazıldı oldı makbûl-i ehâlî
Hatt-ı Cevrî ile Dîvân-ı Âlî (T.74-1)

[141] Bu eser, Cevrî tarafından yeniden ele alınarak Selim-nâme adıyla nazma geçirilmiştir.

3.2. KAVİMLER

3.2.1. Acem

Kelime anlamı olarak Arap olmayan, Arap'tan başka milletler anlamına gelen Acem sözcüğü, özellikle İran halkından olanlar için kullanılır. Cevrî Divanı'nda beş yerde geçmektedir. Bunlardan ikisinde şahıs adlarına izafe olunmuştur: Acem Ramazan, Selmân-ı Acem gibi. Diğerlerinde kasdedilen İran ve İran milletidir.

İşitdi şâh-ı Acem bu peyâm-ı cân-gahı
O demde hâtırına fikr-i hânümân geldi (K.7-24)

Geçdi cümle asker-i şâh-ı Acem şemşîrden
Oldı Nehr-i Dicle gark-ı hûn-ı erbâb-ı fesâd (T.7-9)

3.2.2. Âd

Kur'an'ın birkaç yerinde Âd kavminden bahsedilir ve Hud Peygamber'in onlara gönderildiği anlatılır. Yemen taraflarında bulunan ve Hud Peygamber tarafından imana getirilemediği için Allah tarafından yok edildiğine inanılan bir kavmdir (Pala 1995: 17). Divan'da bir beyitte, memduhun övgüsü için, Âd kavmini yok ettiği düşünülen bulutu getiren rüzgâr ilgisi ile anılır.

Virse ger himmeti bir gâh za'îfe kuvvet
Anı ber-bâd idemez sarsar-ı Âd olsa vezân (K.24-31)

3.2.3. Arab

Irâk-ı Arab terkibi içerisinde bir yerde geçer.

Huceste fâtih-ı kişver-küşâ ki nusret ile
Dönüp Irâk-ı Arabdan tarab-künân geldi (K.7-7)

3.2.4. Hindû

Hintli, Hint, Hindû şeklinde kullanılan bu kelime Hindistan ahalisini anlatır. Hintlilerin siyahî ırktan olmaları nedeniyle divân şiirinde birçok güzellik unsurları hindûya benzetilmiştir (Pala 1995: 254). Divan'da bir beyitte sevgilinin yanakları üzerine düşen saçları, suda oynayan iki Hintli çocuğa teşbih edilmiştir.

İki müşgîn mâr-ı âbîdür o zülfeyn-i dütâ
Kim olurlar ârızında halka halka dâimâ
Ol degüldür yok anı tahkîkda itdüm hatâ
İki Hindû-beççedür âb üzre oynar gûyiyâ
Ruhları üzre ser-i zülf-i siyehkâr-ı nigâr (Th.6/III)

3.2.5. Osmânî, Osmâniyân

Bir kavim adı olmamakla birlikte, Osmanlı devletinin tebaasını ifade etmektedir. Divan'da Osmânî ve Osmâniyân sözcüklerinin hepsi padişahlar için veya ilgileri sebebiyle kullanılmıştır. Onlar bu soyun en seçkini ve bu soya şeref, itibar ve değer veren kişilerdir. Osmanlı devleti ve tahtı onlarla süslenir, ona güç veren cevherdir.

Yine kadr ü şeref buldı serîr ü mülk-i Osmânî
İrişdi âfitâb u âsmâna efser ü dîhîm (T.11-1)

Cümletü'l-mülki şehenşâh-ı vezîr-i azâm
Zînet-efzâ-yı nizâm u nesak-ı Osmânî (K.21-9)

3.2.6. Tatar

Türklerden bir şubedir. Edebiyatımızda akıncı, çapulcu, zâlim ve postacı yerinde kullanılmıştır (Onay 1993: 407). Daha çok misk ile birlikte anılır. Bunun sebebi, miskin Anadolu illerine Tatar diyarında elde edilmesi ve onlar tarafından uzak diyarlardan getirilmesidir (Pala 1995: 525). Divan'da bir beyitte misk ilgisiyle ve memduhun ahlak güzelliğini övmek maksadıyla geçmektedir.

Nesîm-i gülşen-i hulk-ı latîfi
Ki ana hâk-i pâdur müşk-i Tatar (K.14-12)

3.2.7. Türk

Divan'da Türk sözcüğü *Türk-i çeşm* terkibinde "güzel söz" anlamına da gelecek biçimde tevriyeli olarak kullanılmıştır. Sevgilinin kan dökücü bakışları için ilgi unsurudur.

Türk-i çeşmün himmet itse leşker-i müjgânınun
Her şikeste tîrini dünyâya bir Cengîz ider (G.48-3)

3.2.8. Yunan

Yunanistan ahalisinden veya bu ahalinin soyundan olanlar için kullanılan bu sözcük, Divan'da Eflâtûn'un Yunanlı olması sebebiyle kullanılır.

Usûl-ı ilm-i tevhîdi dürüst itdünse hikmetle
Ne Fisâgors-ı âlem ne Felâtûn-ı Yûnân ol (K.79-13)

3.3. ÜLKELER, BÖLGELER ve ŞEHİRLER

3.3.1. Aden

İncileriyle meşhur olan bu şehir, Divan'da da bir beyitte bu ilgiyle anılmaktadır.

Mazmun olup dürr-i Aden bir gevher oldı her sühan
Her tab'ı feyz-ı Zü'l-minen hem bahr u hem kân eyledi (K.4-12)

3.3.2. Anadolu

Ön Asya'nın bir parçası olarak Türkiye'nin Asya kıtasında bulunan kısmı olan Anadolu ve eski ifadesiyle *Rûm,* Divan'da dördü *Anatolı* biçiminde olmak üzere on dört yerde geçmektedir. "Sadr-ı Rûm, mesned-i Rûm, Anadolu sadrı, sadr-ı Anadolu" terkipleriyle Anadolu ve Rumeli kazaskerliği makamını; "taht-gâh-ı Rûm" terkibiyle İstanbul'u; "iklîm-i Rûm" ile de Osmanlı ülkesini ifade etmektedir. Yine Bâkî-i Rûm ve Mevlevî-i Rûm terkipleriyle, bu coğrafyanın insanları olan Bâkî ve Mevlânâ kasdedilir. Şu beyitte Cevrî, kendisini "Rûm-ı sühan" olarak nitelendirmektedir.

Cevrî ki ola nükte-serâ Rûm-ı sühanda
Müstagnî-i sad bülbül-i Şîrâz- u Hucendüz (G.112-5)

"Rûm" sözcüğü, bu kullanımların haricinde üç yerde Osmanlı ülkesini ifade eder biçimde kullanılmıştır.

Biri avvâd Muhammed ki Acemdür aslı
Rûmda yok dahı bir sencileyin nâdire-kâr (K.28-8)

3.3.3. Bâbil

Eski Keldânilerin merkezi, zamanında dünyanın en mamur ve en müzeyyen, büyük ve meşhur bir şehri idi. Bugün Irak'ta, Fırat nehri şarkında Hille'ye tâbi bir yerdir (Onay 1993: 62). Divan'da bir beyitte sihir ilgisiyle adı geçmektedir.

Gamzene nüsha-i sad mekr ü füsûndur çeşmün
Câdû-yı Bâbile fihrist-i fünûndur çeşmün (G.150-1)

3.3.4. Bağdat

Bağdat'ın adı Divan'da on yerde geçer. Bunlardan ikisi kasidelerde, diğerleri ise tarihlerdedir. Bunların hepsi, Bağdat'ın Sultan IV. Murad tarafından fethiyle

ilgilidir. Aşağıdaki beyitte Bağdat'ın fethinin tarihi, ta'miyeli tarih biçiminde verilmiştir.

Asker-i şâhî düşünce fethine târîh olur
Aldı Bagdâdı adûdan ceng ile Sultân Murâd (T.7-15)

Bağdat'ın eski adı olan Dârü's-selâm ise "cennet" anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır:

Şübhesiz buldı gazâ ecrin şehâdet rütbesin
Oldı esnâ-yı seferde âzim-i dârü's-selâm (T.38-4)

Burc-ı evliyâ terkibi ise Bağdat şehrinin bir diğer bilinen adıdır.

Dikildi nusret ile burc-ı evliyâya alem
Bu fethi tehniyete fevc-i kudsiyân geldi (K.7-23)

Şu beyitte ise Bağdat'ın fethiyle ilgili, devrin psikolojik durumunu görmek mümkündür.

Ceng ile Bagdâd alınmaz dirler iken âkıbet
Zarb ile feth eyledi şâhenşeh-i Rüstem-nijâd (T.7-8)

3.3.5. Budin

Bugünkü Budapeşte'nin Tuna nehrinin güneyinde kalan ksımı, Osmanlı zamanında Macaristan Eyaleti'nin yönetim şehridir. Divan'da bir yerde adı geçen şehir, memduhun oraya vali olması sebebiyle anılır.

Budin eyâletine oldı izz ile nâil
Virildi ana vezâretle mansıb-ı garrâ (T.36-2)

3.3.6. Çin

Çîn sözcüğünün şiirimizdeki imaj dünyası şu biçimdedir: *Çin, Türkistan'da bir şehrin adıdır ki, çinî kâseleri oradan gelir. Güzelleri gayet çok ve cümlesi ak yüzlü, kara gözlü, kara kaşlı olurlar. Eş'âr-ı Acem'de güzellerinin çokluğundan ve gayet güzelliklerinden mesel olmuştur* (Onay 1993: 108). *Mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Mani'nin bir ressam olduğu ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz, daima Çin'e nisbet edilmiştir. Edebiyatta Çin, adeta resim sanatının merkezi olarak işlenir. Çin kelimesiyle birlikte büt, nigâr, nakş, sûret vs. resimle ilgili kelimeler sık sık bir araya getirilir. Eskiden Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hıta, Huten, Maçin diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır. Bu ilişkiden*

yola çıkarak sevgilinin misk kokulu saçı anılır. Çünkü misk orada bulunur. Çin kelimesinin "kıvrım, büklüm" anlamı da bu ilişkiyi kuvvetlendirir (Pala 1995: 126). Cevrî Divanı'nda "kıvrım, büklüm" anlamı haricinde, yer adı olarak beş yerde Çîn sözcüğü geçer. Güzel bir memleket olması, puthaneleri, küfür diyarı olmalasından dolayı karalıkla olan ilgisi, miski ve kıyafetleri sebebiyle ilgiye konu olur.

Çeşmünden âhû-yı Hutenün bagrı oldı hûn
Geydürdi müşg-i Çîne siyeh câme turrası (G.259-4)

Şu beyitte Cevrî, Çin'deki puthanelerin güzelliği ilgisiyle ve tevriyeli bir kullanımla, hasetçilerin eksikliklerini vurgulamıştır.

Rûh yok sûret-i nazmında hasûdun tutalım
Eylemiş her hâmesi her beytini büt-hâne-i Çîn (K.69-1)

3.3.7. Dehlev (Dihlev)

Hindistan'daki Delhi şehrinin eski adıdır. Divan'da bir beyitte, oradan yetişmiş birçok meşhur şair ilgisiyle adı geçer. Beyitteki "husrev" kelimesi tevriyeli olarak "Husrev-i Dehlevî"yi de çağrıştırmaktadır.

Degülsen husrev-i endîşemün dârâtına mâlik
Gerekse Dehlev-i ma'nîde sâhib-nâm ü ünvân ol (K.79-25)

3.3.8. Diyarbakır (Diyâr-ı Bekr)

Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'nden dönerken Diyarbakır'da karargâh kurması sebebiyle Divan'da adı geçer.

Feth idüp Bagdâdı Gâzî Murâd Han
Çün Diyâr-ı Bekri kıldı müstakar (T.17-1)

3.3.9. Esfereng

Suyunun ve havasının güzelliği sebebiyle dünya cenneti denilen Suğdi Semerkant civarında bir kasabanın adıdır. Divan'da bir beyitte Cevrî dilini, burada imal edilen kılıçlara verilen suya teşbih etmiştir.

Zebânum âb-ı rûy-ı tab'-ı seyf-i Esferengîdür
Sen istersen sühanda pey-rev-i üstâd-ı Kirmân ol (K.79-21)

3.3.10. Firengistân

Bugünkü Avrupa ülkeleri anlamıyla kullanılan Firengistan, Divan'da bir beyitte anılır.

Firengistâna düşdi şu'le-i şimşîr-i pür-tâbı
Yakub kahr ile küffâr-ı Girîdi itdi hâküster (K.11-14)

3.3.11. Girîd

Akdenizdeki bir ada olan bu yer, Divan'da iki beyitte geçer ve Girit'in fethi ile fethinde vuku bulan hadiselerle ilgilidir. Örneğin şu beyitte Girit'te şehit olan Musa Paşa ile ilgilidir.

Niçe hidmetler idüp hısn-ı Girîd üstünde
Hem gazâ hükmini her vech ile kıldı icrâ (T.96-2)

3.3.12. Haleb

Bugün Suriye Devleti sınırları içerisinde yer alan Osmanlı Devleti'nin önemli şehir ve kültür merkezlerinden biri olan Halep, Divan'da Muhammed Paşa'nın oraya beylerbeyi olması sebebiyle anılır.

Rakam-ı câh ile ketb itdi bu târîhi kalem
Mîr-i mîrân-ı Haleb oldı Muhammed Paşa (T.37-5)

3.3.13. Hayber

Hicaz bölgesinde bulunan sağlamlığıyla ve Hz. Ali'nin fethetmesiyle meşhur kaledir. Divan'da iki yerde Girit'in fethinde alınan iki kale için teşbih unsuru olarak adı geçer.

İki hısn-ı hasîni feth olundı avn ü nusretle
Ki her biri metânetde adîl-i kal'a-i Hayber (K.11-15)

3.3.14. Hind

Hindistan, divan şiirinde başta uzaklığı, esrarengizliği, havası, bağ-bahçesi, baharatı vs. olmak üzere çok sözü edilen memleketlerden biridir (Pala 1995: 254). Hintlilerin siyah ırka mensup olmaları sebebi ve yazının karalığı ilgisiyle teşbih unsuru olarak bir beyitte kullanılmıştır.

Nüsha-i şi'rüm irişdükde sevâd-ı Hinde
Sandılar Rûmdadur Feyzî-i Hindistânî (K.21-48)

3.3.15. Horâsân

İran'ın doğusunda kalan bir bölgedir. "Hor-âsân" "Güneşin doğduğu yurt" anlamına gelir. Belh, Buharâ gibi şehirleri; mâdenleri ve verimli arazisi ile olduğu kadar buradan Anadolu'ya yapılan göçler ve Anadolu üzerinde bıraktığı derin izler

nedeniyle önemli olan Horasan, tasavvufî hayatta da etkili olmuştur (Pala 1995: 255). Divan'da bir yerde adı geçer..

Hezâr havf ile râh-ı gürîzi tutdı velî
Hayâline ne Horâsân ne Isfahân geldi (K.7-25)

3.3.16. Hucend

Maveraünnehir'de bir şehir olan Hucend, Divan'da bir yerde bülbülleri ilgisiyle anılır.

Cevrî ki ola nükte-serâ Rûm-ı sühanda
Müstagnî-i sad bülbül-i Şîrâz u Hucendüz (G.112-5)

3.3.17. Huten

Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen addır. X. asırdan itibaren Moğolların "Hatâ" adlı kabilesi bu bölgede yaşadığından "Hatâ", "Hıtâ" veya "Huten" adıyla da bilinir. Misk ve ahuların bu bölgede çok oluşu sebebiyle ahu ve misk ile birlikte anılır (Pala 1995: 240). Cevrî Divanı'nda da "Hıtâ" ve "Huten" şeklinde geçer. Çin, misk ve ahu ilgileriyle ele alınmıştır. Sevgilinin ayva tüyleri ve saçaları, misk kokusuna teşbih edilir. Huten'deki ahuların karnından elde edilen kanla miskin imali şu biçimde ifade edilmiştir:

Hasret-i lâle-sitân-ı der ü deşti her dem
Huten âhûlarınun hep cigerin kan eyler (K.29-10)

Ayrıca güzel mesire yerleri olduğu ifade edilmektedir.

Seni bir özge diyâr-ı latîfe gödereyin
Ki her mesîresi ola nazîr-i Çîn ü Hıtâ (Tb.5/I-3)

3.3.18. Irâk

Dicle nehrinden aşağı Basra'ya kadar Şat Suyu'nun iki tarafındaki topraklar Irak olarak adlandırılır. Divan'da iki yerde Bağdat'ın Sultan Murad tarafından fethi ilgisiyle adı geömektedir.

Kabza-i teshîre girdi seyf ile mülk-i Irâk
Dest-i hükm-i râfizîdan çıkdı yek-bâr ol bilâd (T.7-11)

3.3.19. Isfahân

İran'da bir beldedir. İspehân da denir. Eskiden Dârü'l-yehûd derlermiş. Rivâyete göre Gâve buradan zuhur ettiği için Direfş-i Gâvyânî adlı bayrağı taşımak

şerefi bura halkına verilmiş imiş. Deccâl'in buradan zuhûr ve büyük kahtın buradan neş'et edeceği mervîdir. Bu beldede kırk gün oturanlar mutlaka bencil ve cimri olurmuş (Onay 1993: 212). Divan'da iki yerde adı geçen Isfahan, bir yerde İran Şahı'nın Sultan Murad'ın karşısında yenilip kaçışını tasvir ederken,

Hezâr havf ile râh-ı gürîzi tutdı velî
Hayâline ne Horâsân ne Isfahân geldi (K.7-25)

biçiminde; bir başka yerde ise sürmeleri ilgisiyle anılır.

Isfahânîsin eger sürme idinse nergis
Çeşmini bâd-ı hazân eylemezdi a'mâ (K.55-12)

3.3.20. İslimye

Bulgaristan'da Eskizagra iline bağlı, Bulgarcada "Sliven" olarak geçen bir kasabadır. Divan'da, burada bir han inşa edilmesine dair yazılan tarih manzumesinde adı geçer.

İdüp İslimyede âlî-eser hakkâ ki himmetle
Mahallinde binâ itdi bu hanı hasbeten-li'llâh (T.61-2)

3.3.21. İstanbul

Osmanlı Devleti'nin başkenti, saltanat merkezi olan İstanbul, Divan'da *Sıtanbul* ve *İstanbûl* şeklinde geçer. Yine iki yerde geçen *Taht-gâh* ve *Taht-gâh-ı Rûm*'dan kasdedilen İstanbul'dur. Sultan'ın seferden dönüşüyle ilgili olarak yazılan şu beyitte, padişahın İstanbul'a gelişi kutlanmaktadır.

Aceb mi halk-ı Sıtanbul iderse şehr-âyîn
Ki zîb-i mesned ü zînet-dih-i mekân geldi (K.7-5)

Diğer beyitte ise Mehmet Paşa, İstanbul'a dönüş için Cevrî'ye Mesnevî yazdırma adağı adamıştır.

Kim eger vech-i selâmetle benüm
Şehr-i İstanbûl olursa meskenüm (T.60-13)

3.3.21.1. Beğkoz

İstanbul'un Anadolu yakasının kuzeyinde, boğazın Karadeniz çıkışında bulunan ilçesidir. Divan'da bir beyitte adı geçer ve hüsn-i talil ile tabiat güzelliklerinden bahsedilir.

Seyr içün geldükde Begkoz bâgına iclâl ile
Pâyına yüz sürdi cûlar itmeyüp sabr u sükûn (T.3-9)

3.3.21.2. Çamluca

İstanbul'un Anadolu yakasında, bugün de Çamlıca olarak bilinen, mesire ve eğlence yeridir. Divan'da havasının güzelliğinden ve sevinç dolu bir yer olmasından bahsedilir.

Oldı hâlâ Çamluca makbûl-i tab'-ı hurremi
Buldı feyz-ı iltifâtın bu fezâ-yı hoş-hevâ (T.87-3)

3.3.21.3. Eski Saray ve Sarây-ı Âmire

İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından bugün Üniversite merkez binasının bulunduğu yerde yaptırılan saraydır. Bir adı da Saray-ı atîk veya Saray-ı atîk-ı mâmure'dir (Sertoğlu 1986: 102). Sarây-ı âmire ise bugün Topkapı Sarayı olarak bilinen Yeni saraydır (Sertoğlu 1986: 369). Divan'da Sarây-ı âmire, iki yerde; Eski saray ise bir yerde anılır.

Açılsun tab'-ı pâki gül gibi dâim bu menzilde
Cemâliyle Sarây-ı Âmire dönsün gülistâne (T.6-3)

3.3.21.4. Ortaköy

İstanbul'un Avrupa yakasında Beşiktaş yakınlarında bir semtin adıdır. Divan'da burada yapılan bir hayır sebebiyle adı geçer.

Ortaköyde idüp bu aynı binâ
Hayr-ı cârî ile müsâb oldı (T.35-4)

3.3.22. Kâhire

Mısır'ın merkezi olan şehir ki Osmanlı döneminde ülkenin ismi ile yani Mısır diye de bilinirdi. Divan'da Sultan-zâde Mehmed Paşa'nın Mısır beylerbeyi olması sebebiyle anılır.

Devlet-i Kâhireye virdi kemâl-i te'yid
Kuvvet-i kâhire-i hükm-i Hudâ celle celâl (K.19-5)

3.3.23. Kâşân

İran'da çinileriyle ünlü bir şehirdir. İsfahan ve Tahran arasında bulunan tarihî şehir, tarih boyunca el sanatları merkezi olmuştur. Şehri dünya çapında tanıtan en ünlü sanat dalı ise artık tamamen ölmüş bulunan çinicilik tir (Kurtuluş 2002: 3-4). Divan'da "kâşî" adı verilen çinileriyle anılmasının yanında şu beyitte bülbüleriyle de ilgi unsurudur.

Sarîr-i hâmemün dem-bestesi nutk-ı belâgatdür
Sen istersen şüküfte-bülbül-i Şîrâz u Kâşân ol (K.79-24)

3.3.24. Kerbelâ

Irak'da İmam Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu bölge ve şehrin adıdır. Divan'da da Hz. Hüseyin'in hadisesine telmihle şair Haylî'nin şehitliğine yazılan tarihte adı geçer.

Olub leb-teşne Haylî Kerbelâda hûn-ı a'dâya
Şehâdet şerbetin nûş eyledi kâm-ı dilin buldı (T.77-1)

3.3.25. Kirmân

İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idarî bölgenin adıdır. İran'ın ortasındaki Deştilût çölünün güneybatısını kuşatan dağlık kesimde, ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuştur (Bazın 2002: 62). Cevrî Divanı'nda bir yerde şair ve edipleriyle teşbih unsurudur.

Zebânum âb-ı rûy-ı tab'-ı seyf-i Esferengîdür
Sen istersen sühanda pey-rev-i üstâd-ı Kirmân ol (K.79-21)

3.3.26. Kudüs

Üç semavî dinin taraftarlarınca kutsal sayılan bu şehir, Muhammed Bey'in Kudüs emiri olması sebebiyle yazılan tarihte, iki beyitte geçer.

Didi târîhini resm-i mübârek bâd ile Cevrî
Bi-hamdi'llâh Muhammed Big emîr-i Kuds ü Şâm oldı (T.47-4)

Şu beyitte ise Kudüs'ün bir diğer adı Beyt-i Mukaddes, sevgilinin köyü için ilgi unsurudur.

Ol kûya mu'âdil geçemez Beyt-i Mukaddes
Ol kûya müşâbih olamaz Tûr-ı tecellâ (Tb.3/IV-3)

3.3.27. Medîne (Yesrib, Taybe)

İslam tarihinde hicret sebebiyle büyük öneme sahip bu şehir, Cevrî Divanı'nda Yesrib ve Taybe adlarıyla üç yerde anılır. Bir yerde Mısır'ın teşbih unsuru olarak, bir başka yerde memduhun kadılık yaptığı şehirlerden biri olarak geçen Medine, şu beyitte toprağının kutsallığı ilgisiyle anılmaktadır:

Muattar eyleye her dem derûn u bîrûnın
Nesîm-i râyiha-i hâk-i Yesrib ü Bathâ (Tb.5/I-5)

3.3.28. Mekke (Batha)

Bahta, Mekke'nin isimlerinden biridir. Hz. Peygamber'in dedesi "Ebu'l-Bathâ" künyesiyle anıldığı, kendisinin de "Bathâ'nın efendisinin oğlu" olduğunu söylediği nakledilmektedir. Hz. Muhammed'in dedesine olan mensubiyeti ve orada konaklamış olması sebebiyle "Ebtahî" nisbesiyle anıldığı nakledilir (Öğüt 1994: 82-83). Divan'da Mekke adı geçmemekte, iki yerde Batha adı zikredilmektedir. Bir beyitte toprağının kutsallığı ilgisi ile yer alırken, diğerinde Mısır için teşbih unsurudur.

Arz-ı Mısrun şeref-i kevkebesi oldı bülend
Yeridür olsa eger Yesrib ü Bathâya misâl (K.19-4)

3.3.29. Mısır

Mısır ülkesi, Mısır'ın başkenti olan Kahire; memleket, ülke. Divân şiirinin coğrafyası içinde Mısır'dan çok bahsedilir. Mısır'da yapılan kılıçlar da eskiden değerli kabul edilirdi. Kelimenin "ülke, memleket" anlamıyla da çok zaman tevriye yapılır (Pala 1995: 379). Divan'da altı yerde adı geçen Mısır, Mekke ve Medine'ye teşbih edilir; Hz. Yusuf ve Hz. Süleyman ilgileriyle anılır. Bir yerde *mülk-i mükerrem* şeklinde vasıflandırılan Mısır, Cevrî'nin bir dostu için yazmış olduğu terkîb-i bend'te şu biçimde tarif olunur:

Seni bir özge diyâr-ı latîfe gödereyin
Ki her mesîresi ola nazîr-i Çîn ü Hıtâ (Tb.5/I-3)

Hevâ-yı dil-keşi bâd-ı behişte feyz vire
Safâ-yı âbı ide hükm-i kevseri icrâ (Tb.5/I-4)

Muattar eyleye her dem derûn u bîrûnın
Nesîm-i râyiha-i hâk-i Yesrib ü Bathâ (Tb.5/I-5)

Eger bu vasf ile nâmın idersen istifsâr
Huceste Mısr-ı mükerremdür ol güzîde diyâr (Tb.5/I-6)

3.3.30. Necef

Kûfe civarında Hz. Ali türbesinin de bulunduğu yerin adıdır. Divan'da bir yerde adı geçen bu yer, Hz. Ali ve Hz. Peygamber ilgisiyle anılır.

Gevher-i silk-i âl-i Ahmed kim
Zâtıdur âb-rûy-ı dürr-i Necef (T.52-3)

3.3.31. San'â

Yemen'de bir şehir olan San'a, Divan'da güzelliği dolayısıyla bir yerde anılır.

Çıksa tahrîre kazâ memleket-i dünyâyı
Şehr-i San'âyı ser-i defter-i büldân eyler (K.29-12)

3.3.32. Şâm

Divan'da iki yerde adı geçen bu şehir, memduhun oraya vali olması sebebiyle anılır.

Virildi Kuds ü Şâmun emr ü menşûrı hükûmetle
İki pâkîze şehre vâlî-i vâlâ-makâm oldı (T.47-3)

3.3.33. Şirâz

İran'da bir şehir olan Şirâz, Urfî ve Sa'dî-i Şirâzî vesilesiyle anılmasının yanında iki yerde de bülbülleri sebebiyle adı geçer.

Cevrî ki ola nükte-serâ Rûm-ı sühanda
Müstagnî-i sad bülbül-i Şîrâz- u Hucendüz (G.112-5)

3.3.34. Şirvân

İran'da bir şehir olan Şirvân, Divan'da ipeği ile teşbih unsurudur.

Harîr-i nüktemün âşuftesi zülf-i nezâketdür
Sen istersen hevâ-dâr-ı birîşüm-tâb-ı Şirvân ol (K.79-23)

3.3.35. Vâdî-i Eymen

Musa Peygamber'in Tur dağında Tanrı tecellisine mazhar olduğu yerdir. Kuranıkerim'de Tuva Vadisi olarak anılır. Divan'da sonbahar şimşeklerinin ağaçların üzerindeki yansımaları, Hz. Musa'nın Eymen vadisindeki ağacın tepesinde gördüğü ateşe teşbih edilmiştir.

Vâdî-i Eymen idüp deşt ü deri berk-i harîf
Her ser-i şâh-ı şecer şu'le-nisâr oldı yine (G.214-2)

3.3.36. Yemen

Arap Yarımadası'nın batı-güney tarafını teşkil eden bölgenin adıdır. Divan'da üç yerde adı geçer ve şu biçimde tarif edilir:

Âlemi bâd-ı seher-hîz ki seyrân eyler
Varsa milk-i Yemene her nefesin cân eyler (K.29-1)

Ne Yemen lutf-ı hevâsıyle vezân olsa sabâ
Neşr-i bûy-ı dem-i cân-perver-i rahmân eyler (K.29-2)

Ne Yemen hıtta-i pâkîze-i bî-hemtâ kim
Gülşen-i cennet ile da'vi-i rüchân eyler (K.29-3)

3.4. NEHİRLER ve DAĞLAR

3.4.1. Dicle

Divan'da bir yerde, Bağdat'ın fethi sebebiyle yazılan tarihte, anılan bu nehir, zaferin büyüklüğünü ifade için "bozguncuların kanlarına boğuldu" gibi mübalağalı bir tasvire sahne olmuştur.

Geçdi cümle asker-i şâh-ı Acem şemşîrden
Oldı Nehr-i Dicle gark-ı hûn-ı erbâb-ı fesâd (T.7-9)

3.4.2.Fürât

Anadolu'da doğup, Basra körfezinde denize dökülen Fırat nehri, Divan'da bir yerde, açılan bir kuyunun suyunu tarif için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Hafr idüp himmetle bu çâh o sâhib-i lutf u cûd
Çıkdı bir su kim anun tarîfidür azb-i Fürât (T.105-2)

3.4.3. Şatt

Dicle ve Fırat nehirlerinin Korna'da birleşmesinden meydana gelen büyük nehir Şatt, Divan'da bir yerde adı geçer ve Cevrî'nin şairliği için teşbih unsurudur.

Tab'um ol rûd-ı revândur ki bulaydı feyzin
Akdugı yerde cevâhir bitürürdi Şat u Nîl (K.20-36)

3.4.4. Nîl

Nil nehri Divan'da iki yerde anılır. Biri Şatt nehri iledir ki yukarıda örnek olarak verilmiştir. Diğer beyitte ise nehir teşhis edilerek, memduhun Mısır'a vali oluşu müjdelenmektedir.

Müjde ey Nîl-i mübârek ki sehâb-ı himmet
Eyledi dâmenüni gevher ile mâl-â-mâl (K.19-3)

3.4.5. Tûr

Divan'da Tûr Dağı, Hz. Musa'nın orada Allah'la konuşması ve Allah'ın dağa tecelli etmesi olaylarına telmihle yapılan teşbihlerle anılır. Bir beyitte, memduh için

hidayet Tûr'unun yol göstericisi nitelendirilmesi yapılırken, bir başka beyitte memduhun inşa ettirdiği camiin mahfili Allah'ın tecelli ettiği Tûr'a teşbih edilmiştir:

Kelîmu'llâh olur hâfızları Kur'ân okurlarken
N'ola dirsem ferâz-ı mahfili Tûr-ı tecellâdur (K.30-9)

Bir başka beyitte ise Cevrî, gönlün sırlarını söyleyen bir şair olarak kendini Hz. Musa'ya teşbih ederken, Tûr'u da aşkın Arşı olarak nitelendirmiştir.

Ben kelîm-i kelâm-ı râz-ı dilem
Arş-ı a'lâ-yı ışk Tûrumdur (G.46-3)

3.5. SOSYAL HAYAT

3.5.1. Sosyal Tabakalaşma

3.5.1.1. Padişah ve Çevresi

Metinlerde *pâdişâh (pâdşâh, pâdişeh), şâh (şeh), sultân, cihângîr, cihândâr, hudâvend, hudâygân, şâhinşâh (şehinşeh, şâhinşeh), şehriyâr, hünkâr, hakan, han, dâver, husrev, melik, hodkâr, tâcdâr ve tâcver* adlarıyla anılan sultan, sosyal tabakalaşmanın en üstünde yer alan kişidir. Kaside, kıt'a ve tarihlerde genel olarak kasdedilen devrin sultanıdır. Bunun yanında kâinatın sahibi olan Allah ve peygamberlerin sultanı Hz. Muhammed de bu ilgiyle kasdedilmektedir. Gazellerde ise sultanın karşılığı çoğunlukla sevgili olmakla beraber bazen âşık, gönül ve şairin kendisi de kasdedilir. Çiçeklerin içerisinde sultanla en çok ilgi kurulan bitki ise güldür.

Sultan, saltanat gül bahçesinin yeni açmış bir fidanıdır, adalet gölgesi; bilgi ve akıl, yaprakları ve meyvesidir. Karaların ve denizlerin hâkimi, âlemlerin canıdır, hükmü bütün dünyada geçer. Dünyanın koruyucusudur. Diğer sultanlar, onun hükmü altındadır, kapısında kapıcı, ordusunda asker olurlar. Allah, her hususta sultana yardım eder; sultan da yeryüzünde onun gölgesi, hükmünü icra edicidir.

Felek onun hükmünün aksine dönmez. Bütün dünya baştanbaşa hükmünün mührüne boyun eğer, ülkeler fetheder. Tahtı ve makamı gökyüzü kadar yüksektir, tacı güneş gibi parıldar. Sultan, şeref göğünün güneşidir; hükümdarlık zamanı, bayram veya nevruz olarak sevinçli günlere benzer. Onun ayağının toprağını rüzgâr, dünya padişahlarının gözlerine sürme eder. Elinden çıkan hünerler tarif edilemez. Bir heybetli bakışı, bin erkek arslana yeter. Mavi gökyüzü, onun saltanat çadırının küçük bir halidir.

Adalet, ilim, hüner, marifet, akıl, anlayış, tedbir, ileri görüşlülük sultanın özellikleridir. Fermanı, tahtı, tacı, mührü, tuğrası, divanı ve sancağı vardır. Ay ve güneş sancağının ucundaki mehçedir. Zafer ankasının tüyü otağının üstünde durur. Gökyüzünde melekler, yeryüzünde insanlar onun için duacıdır; melekler adını zikretmek için ezberlemişlerdir.

Padişah'ın ait olduğu bir hanedan vardır: Allah, bu aileye nazar etmiştir ve her zaman taze bir gül bahçesi olarak hayal edilir. Padişah annesi *(valide) sultan* olarak adlandırılır; sultanın gözünün nurudur. Padişah çocukları ise *şeh-zâdedir*. Şeh-zâdeler, hükümdarın tacının, tahtının; bahar bahçelerinin dört bir tarafının süsüdür. Gül nasıl ki goncalarla şenlenir, hükümdar da şehzadelerle mutlu olur. Sultan güneştir, şehzadeler de o güneşin ışığıdır.

Sultanın sorumlu olduğu bir halk vardır. Onların asayiş ve güvenliği sultana aittir; sultan, aralarındaki sorunları çözer, işlerini görür.

Bende, berde, çâker, gulâm, hâce-tâş, kul sözcükleri ise sultanın etrafında bir imaj dünyası oluşturan ve sosyal tabakalaşmanın en alt noktasını ifade eden kavramlardır. Bunların arasında en çok *bende* sözcüğü kullanılır. Köle ve efendi arasındaki münasebet karşılıklıdır: efendi kölesine iyiliği çokça yaparsa, köle de efendisine sevgisini o kadar çok gösterir. Köle, efendisinin yanında elleri bağlı, ayakları yerde sabit olarak durur. Eğer davet edilirse, hiçbir engel bendeyi tutamaz. Köle, sultanın buyruğuna, ayağına baş koyup, canıyla boyun eğer. Bunların yanında, dünyadaki diğer hükümdarların hepsi, sultanın fermanına boyun eğmişlerdir ve onun kapısında köle olurlar. Yine aynı anlamda olmak üzere *esir* sözcüğü de kullanılır. Sevgilinin saçları dünyayı esir eder. Sultanın tuğrası göğe doğru renkli kanatlarını açmış bir tavusa teşbih edilir ki dünya halkı onun dolaşmasına esir olmuştur.

3.5.1.1.1. Cülûs, Adına Hutbe Okutmak, Dîvân-ı Hümâyûn (Dîvân), Hâs Oda, Harem

Padişahların tahta çıkması anlamındaki cülûs kelimesi, biri Sultan İbrahîm'in ve diğeri Sultan IV. Mehmed'in tahta çıkışlarına yazılan tarihlerde geçer. Hükümdarlığın alameti sayılan "hükümdarın adına hutbe okunması" geleneği ise Divan'da şöyle yer bulur:

Olunsun medh u ta'rifi okunsun hutbe-i nâmı
Du'âsıyla şeref bulsun hemişe mahfil ü minber (K.11-49)

Osmanlı devlet teşkilatında en önemli karar organı olan “Dîvân-ı Hümâyûn” devlet içinde, padişahlıktan sonraki en önemli mevkidir. Padişahın toplantılara katılmadığı zamanlarda padişah adına karar alan ve din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin herkesin şikâyetlerini dinleyip, bir karara bağlayan bu kurul (Mumcu 1994: 430-432) Cevrî Divan’ında da çeşitli şekillerde yer alır. Kasidelerde, memduhlar bu makama şeref veren insanlar olarak övülürler; onlar divanın süsü, izzet ve şeref vericisidir. Padişahın divanı o kadar yüksektir ki onu gören Müşterî (Jüpiter) kendi makamını unutur. Padişahın divana katılması herkesi sevince boğar. Şu beyitte divan kelimesi tevriyeli biçimde kullanılmıştır ve şair, kendini söz ülkesinin hükümdarı olarak vasıflandırmaktadır:

Hüsrev-i taht-geh-i memleket-i ma’nâyuz
Ehl-i sûret giremez sâha-i dîvânumuza (G.248-4)

Has oda, harem-i hâs, harem-i hâs-ı hümâyûn adlarıyla anılan, padişahın özel yaşantısına ait olan ve saraydaki çeşitli bölümleri bünyesinde bulunduran bu yerler de Cevrî Divan’ında çeşitli vesilelerle anılmıştır. Örneğin bir tarih manzumesinde adı anılan Rıdvan Ağa’nın, hazine kâtibi ve has oda sakini olarak tarif edildiğini görüyoruz. Bunun yanında yine has odada hanendelerin ve sazendelerin bulunduğunu şu beyitten çıkartabiliriz:

Ya’nî hâlâ Harem-i Hâs-ı Hümâyûnda olan
Cümle hânende vü sâzendeyi kıl add ü şümâr (K.28-2)

Bunların haricinde has oda ve haremin adının geçtiği yerler inşaî faaliyetler sebebiyledir.

3.5.1.1.2. Berât, Fermân, Menşûr

Rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren fermanlara verilen ad olan *berât*, Divan’da üç yerde geçer. Bunlardan birinde bayram hilali, işret iznine (beratına) çekilen tuğraya teşbih edilmiştir. Bir başka yerde *berât-ı ümîd* terkibiyle memduhun övgüsü yapılırken şu rubaide berat, alın yazısı olarak tasavvur edilir:

Ey müttekî-i vesâde-i nahvet ü nâz
Vey muntazır-ı secde-i erbâb-ı niyâz
Olmış tutalum mâl ü menâlün bisyâr
Yazmış mı berâtunda kader ömr-i dirâz (R.1)

Padişah buyruğu anlamına gelen *fermân* kelimesi, Divan’da birçok ilgiyle anılır. Padişahın fermanına karşı gelinmez, o bir konuda emir verdiğinde, herkes itaat

eder. Allah, dünyayı, gökleri ve kazayı onun fermanına mahkûm etmiştir. Eğer o ferman ederse nevruz, kıyamete kadar her gün hükmünü yeine getirir; çadırını kurmak için fermanda bulunsa, gökyüzü atlası yere döşenir. Dünyanın bütün hükümdarları onun fermanını yerine getirmek için bekleyen kullarıdır ve fermanının hükmü yedi iklime yayılmıştır.

Şemşîri miftâh-ı zafer destinde mülk-i bahr u ber
Hak ana dehri ser-be-ser mahkûm-ı fermân eyledi (K.4-21)

Sevgili gönüller sultanı olduğu için onun da her isteği, ferman olarak telâkki edilir. Bunun yanında sevgiliye ait unsurlar da emredici olabilir:

Cevrî'de yok cândan eser dilden de olmış bî-haber
Fermân-ı gamzenle meger terk-i dil ü cân eyledi (K.4-42)

Padişahın vezirlik, müşirlik gibi rütbeleri verdiğine dair bir ferman olan *menşûr*, daha çok böyle rütbelere getirilmiş memduhlara yazılan kasidelerde ve buna dair olan tarihlerde değişik ilgilerle anılır. Örneğin, bir yerde memduhun menşûrunu yazan *Bercîs-i felek, bir başka yerde kilk-i takdîr*dir. Bir başka yerde şair, memduha, adına her zaman saadet menşûru yazılsın diye dua eder. Menşûrun Divan'da tek farklı kullanımında ise sevgilinin ayva tüyleri, aşk menşûrunun süsü olarak tarif edilir:

Hattun ki odur zîver-i menşûr-ı mahabbet
Mazmûnı ile tâzelenür şûr-ı mahabbet (G.13-1)

3.5.1.2. Resmî ve Gayrıresmî Görevler, Meslekler, Uğraşılar

3.5.1.2.1. Sadrazam (Veziriazam, Müşîr), Vezir, Sadr, Düstûr, Dâver, Mîr, Mîr-i Mîrân, Emîr, Emîrü'l-Ümerâ

Devlet idaresinde, sultandan sonra devletin en yüksek makamlarını ifade eden bu görevler, sultanın en yakın çevresini oluştururlar ve Divan'da sıkça anılmışlardır. Bir beyitte makamlarının yüksekliğini ifade için, gökyüzünün itibarı ne kadar yüksek olursa olsun, onların makamını uzaktan bile göremeyeceği söylenir. Ümit ehli isteklerini onların iyilik kapılarında bulur. Baht ve mutluluk, sadrazamın kapısında kapıcıdır. Divan'da iki beyitte Müşteri yıldızı ile vezirlik ilgisi kurulmuştur. Gökyüzü divanında gezegenlerin hükümdarının veziri Müşteri'dir.

Tâ ki dîvân-ı felekde hikmet-i Yezdân ile
Müşterî ola vezîr-i husrev-i seyyâregân (K.22-43)

Sadrazam sözünün kısaltılmışı, kazasker ve başkan anlamlarına da gelen *sadr* sözcüğü, oturulacak en iyi yer anlamıyla da tevriyeli kullanılır. Bu durumda meyhane sadrı, âşıkların makamıdır.

Daha çok kaside, kıt'a ve tarihlerde geçen bu sözcükler genel olarak gerçek anlamlarında kullanılmışlardır. Mîr, mîr-i mîrân, emîr ve emîrü'l-ümerâ sözcükleri vezirlik almış bulunan şahıslar, beylerbeyi ve valiler için kullanılır.

3.5.1.2.2. Tuğrâkeş, Silâhdâr, Muhâsib, Perdedâr, Hâcib

Sultanın en yakınında bulunan bu görevlilerden perdedâr ve hâcib aynı vazifeyi ifa ederler. Sevgilinin ayva tüyleri, saçın altında fitnenin perde açıcısı olarak; ay da sevgilinin eşiğinin hâcibine, gümüş renkli bir başlık olarak hayal edilir. Gönül gözü, uykuyu açan bir perdedar olarak düşünülür.

Musâhib, silahtar ve tuğrakeş, gerçek anlamlarıyla Divan'da yer alır.

3.5.1.2.3. Defterdâr (Defterî), Kapudan, Vâlî, Serdâr (Ser-Leşker), Paşa, Kâyim-makâm, Beğ, Ağa

Memduhun defterdarlık makamına gelişi güneşin Hamel burcuna girmesi olarak düşünülür. *Vâlî-i ıkîm-i velâyet*[142] terkibinde geçen vali, Hz. Peygamberdir; bu valinin kapısındaki her köle ise bir kavmin önderidir. Sevgilin her bir saç teli, Çin ve Huten ser-leşkerinin giydiği başlıktaki sorguç olarak hayal edilir. Yine sevgilinin süzgün bakışları, nazın başkomutanı olarak düşünülmüştür ki gönül ve din ülkesini askeriyle yağmalar. Sevgilinin boyu da fitne askerinin başkomutanıdır, yeryüzünde kıyameti koparır. Bunların haricinde bu görevler, bir ilgiye konu olmaksızın gerçek anlamlarında kullanılır.

3.5.1.2.4. Me'mûr, Reisü'l-Küttâb, Kâtib (Kalem-cünbân), Matbah-emîni, Hazîne Kethüdası, Hazine Kâtibi, Şıkk-ı Evvel, Gencûr, Kethudâ, Müfettiş, Vekîl, Yâver

Divan'da memur sözcüğü üç yerde geçer. Bir yerde sultan için kullanılır ki, Allah tarafından halkın işlerini görmesi için memur edildiği söylenir. Diğer beyitte veziriazam yine Allah tarafından, işleri görmek üzere memur edilmiştir. Sevgilinin gamzesi de gönülleri aşka tutkun etmek için aşk askerini memur eder.

---

[142] Bkz. Tb.3/V-3.

Kâtip sözcüğü Divan'da dört yerde geçmektedir, sarayda bulunan bir görevlidir. Cevrî, kendini mana divanının sahibi olarak ifade edip, Hakânî'nin şiir defterini yazan bir kâtip olduğunu ifade ile şairliğini över. Kâtiplerin hatasız olmadıklarını, bu hataları kemâl sahibi olanların düzeltmesi gerektiğini söylemektedir.

Sarayda mutfak işlerine bakan görevli (Pakalın 1993b: 418) olan *matbah emîni*; iç hazinenin amiri *hazine kethüdası*; *hazine kâtibi*; Osmanlı maliyesinde birinci bölge makamı olan *Şıkk-ı Evvel* (Başdefterdarlık) (Pakalın 1993c: 352)*; Kethuda* ve *vekîl* gerçek anlamlarıyla kullanılmış olup herhangi bir ilgiye konu olmaz. Hazine bekçisi, hazinedar anlamındaki *gencûr* sözcüğü ise Cevrî için bir teşbih unsurudur ve manaların inceliklerini ortaya koyan sözlerinin, cevherle dolu olan söz hazinesine bekçilik yaptığını söyler. Hayır ve şerri sormak için yıldızlara bakanlar, zamanın ve dünyanın *müfettişi* olarak düşünülmüştür. Cevrî, hasetçilerin yalan ve hilelerinden korkmadığını, hiç kimseden çekinmeyen düşünce kuvvetinin *yaver*i olduğunu; bir beyitte de memduhuna, ilahî feyzin kendine yaver olduğu için methine gücü yettiğini söyler.

3.5.1.2.5. Şeyhülislam, Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri, Kadı, Nakîbü'l-Eşrâf (Nekâbet)

Divan'da şeyhülislam *müftî, mesned-i fetvâ, makâm-ı mesned-i fetvâ, sadr-ı fetvâ, pâye-i fetvâ, sadr-ı câh-ı fetvâ* olarak geçer ve gerçek anlamlarında kullanılır. Şeyhülislamlığın bir alt makamı olan Rumeli ve Anadolu kazaskerliği de *Rûm ili sadrı, sadr-ı Rûm, Anatolı sadrı* ve *sadr-ı Anatolı* terkipleriyle geçip, gerçek anlamları dışında bir ilgiyle kullanılmamıştır. İslam mahkemelerinin hâkimi olan *kadı* ise adaleti sağlama ilgisiyle kullanılır. Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe tayin olunan memurluğu ifade eden nakîbü'l-eşrâf, nakîb ve nekâbet kelimeleri de bu anlamları dışında bir ilgiyle kullanılmamıştır.

3.5.1.2.6. Asker, Ceyş, Cünd, Çeri, Leşker, Piyâde, Sipâh (Sipeh)

Kaside, kıt'a ve tarihlerde bu sözcükler memduhun övgüsünde teşbih ve ilgilere konu olurlar. Genellikle sultanın haşmetini anlatan bu ifadelerde sultan, askerlerinin çokluğu ile övülür, askerleri vadilere, çöllere sığmaz; kaleyi kuşattığında ucu bucağı olmayan bir deniz gibidir, denizin dalgaları gibi kalelerin surlarını döver.

Eğer askerleri meydanda toplanmaya gelseler, orası mahşer yeri gibi olur; askerlerinin yürüyüşlerinden, toz fırtınaları kopar. Askerler, kılıçlarını ve mızraklarını ele aldığında Behrâm'ın gönlüne korku gelir; hareket ettiklerinde düşmanların vücutları titrer. Sultanın atının rikabında şahlar piyade olur; Rüstem, ok atan basit bir sipahidir; Sâm, ordusunda süvaridir.

Gazellerde ise bu sözcükler, çoğunlukla sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgiye konu olur. Bunlarda naz, gamze, kirpik, göz, nigeh, saç, ayva tüyleri ve boy, fitne ve karışıklık çıkartmak ve kan dökmek ilgileriyle ele alınırlar. Sevgilinin gamzesi, naz askerinin pususuna benzetilir ve aşığın gönlündeki binlerce gizli fitneyi uyandırır. Sevgilinin süzgün bakışları, nazı başkomutan yaparak, onun askerine gönül ve din ülkesini yağma ettirir. Gönülleri, aşkın tutsağı etmek için aşk askeri, gamzeyi görevlendirir.

Sevgilinin gözlerinin her an binlerce fitne kopartmasında şaşılacak bir şey yoktur, her gamzesi karışılık çıkartan bir askerdir. Sevgilinin gözleri tutarsızdır, bazen can ve gönlün koruyucusu olur, bazen de fitne askerine rehberlik eder. Sevgilinin kirpikleri de fitne askeri olarak düşünülür: fitne askeri kirpikler üzerinde toplanmıştır, bu yüzden âşıkların üstüne bela okları yağar; her kirpik, bir mızrak biçiminde binlerce gönlü telef eder. Bir beyitte can ve gönül (âşık) askere teşbih edilmiş, sevgilinin bakışları ise naz ve sitem şimşeklerini, kirpiklerinin oklarına temren yapmış biçimde hayal edilmiştir.

Sevgilinin saçı, külahının ucundan çıksa, yüzlerce fitne askerini kırılma korkusu alır; sevgilinin ayva tüyleri, saçın altında gönül ve din ülkesini yağmalamak için hazır bekleyen bir asker biçimde düşünülür. Sevgilinin boyu ise fitne askerinin kumandanıdır. Aşk askerinin hedefi gönül vadisidir, oraya gelen bela selini aklın sınırları almaz.

3.5.1.2.7. Ases, Pâsbân (Pâsdâr), Nigehbân (Nigehdâr), Derbân, Ṣahne, Cellâd, Câsûs, Hâris

Gece bekçisi anlamına gelen *ases*, bir beyitte inzibat anlamına gelen *ṣahne* ile birlikte geçer. Bu beyitte, Cevrî'nin yaşadığı dönemdeki şiddetli içki yasağı ile bir doğal hadise arasında ilgi kurulmuş ve sonbahar mevsimi inzibat, şiddetli rüzgârın da gece bekçisi olduğu için nergisin kadehini sakladığı söylenmiştir. Ṣahnenin geçtiği diğer beyitte de buna benzer bir ifade ile kahrın ṣahnesi eğer kaşlarını çatacak olursa

Nâhîd'in içki meclisini dağıtacağı söylenir. Bir başka beyitte yine şahne ve içki münasebeti kurulmuş ve sarhoş değil, arzuların semtinin inzibatıyız denilmiştir.

Kapıcı anlamına gelen *derbân*, sadece memduhların övgüsünde kullanılır ve bazı Şehname kahramanlarıyla, devrin diğer hükümdarlarının bu memduhların kapıcısı oldukları söylenir. Gözcü ve bekçi anlamına gelen *nigehbân* ve *nigehdâr*, dünyayı koruyup, gözetmesinden dolayı sultan için de kullanılan bir sıfattır. Fakat daha çok sevgili ve onun güzellik unsurları ile ilgiler kurulur. Sevgilinin gözlerinin gamzeyi yanda tutmasının sebebi olarak naz uykusunda ona bekçilik yapması gösterilmiştir. Yine sevgilinin bilmezlikten gelen korkusuz gözleri, nazdan sarhoş olan âşığın yattığı yerde bekçilik yapar. Sevgilinin beni de göz şekliyle fitne âleminin bekçiliğini yapar. Sevgilinin gözleri, bazen âşığa bekçilik yaparken bazen de fitne askerine kılavuzluk eder.

Gece bekçisi anlamına gelen *pâsbân* ve *pâsdâr* sözcükleri de nigehbân ve nigehdârın yüklendiği anlam çerçevesi dâhilinde Divan'da yer alır. Sevgilinin güzellik unsurlarıyla benzer ilgiler kurulur.

Divan'da bir beyitte geçen *cellâd* sözcüğü, istiare yoluyla ve merhametsizliği yönüyle sevgilinin gözünü ifade eder. Divan'da *casûs* sözcüğü bir beyitte geçer ve gönül, bakışların casusunun gidip geldiği yola teşbih edilir. İki beyitte sözedilen ve muhafız, bekçi, koruyucu anlamındaki *hâris* sözcüğü de bu anlamıyla memduh için kullanılan bir sıfattır.

3.5.1.2.8. Ciridefgen, Fâris, Kemânkeş, Navekendâz, Silahşôr, Şemşîrbâz, Tigzen, Tîrendâz, Tîrkeş

Bir beyitte geçen *nâvekendâz, ciridefgen* ve *silahşôr* sözcükleri bir arada kullanılmış ve memduhun bu işlerde hünerli olduğu söylenmek istenmiştir. Yine memduhun övgüsünde, hünerini ifade için iyi at binici anlamındaki *fâris* kelimesi, iyi ok atıcı anlamındaki tîrkeş, tîrendâz, kemânkeş, iyi kılıç kullanan anlamındaki tîgzen sözcükleri kullanılır.

Sevgilinin gözleri ok atıcılıkta ustadır, ona bu işte ustalığı veren bir okuyla binlerce gönlü avlamasıdır. Yine sevgilinin gözlerinin kılıç kullanmada usta olduğu ifade edilir ki bu sebepten savaşın kızıştığı anda hırslı olmasına şaşılmaz.

3.5.1.2.9. Mi'mâr (Bennâ), Mühendis, Nakkâş, Ressâm (Musavvir, Çehreperdâz, Sûret-ger)

Divan’da *mühendis* sözcüğü üç yerde *akl-ı mühendis* ve *tab’-ı mühendis* terkipleriyle geçer; bahse konu inşai unsurların güzelliklerini ifadede kullanılmıştır. *Mi’mâr* sözcüğü on yerde, yine mimar anlamına gelen *bennâ* sözcüğü de üç yerde geçer. Bu sözcükler de mühendis kelimesinde olduğu gibi bahse konu inşai unsurların güzelliklerini ifade etmek üzere kullanılmasının yanında, *akl-ı mi’mâr, mi’mâr-ı akl, mi’mâr-ı hıred, akl-ı mi’mâr-ı kazâ* terkipleriyle, mimarî unsurların aklın güzelliğini yansıtmasındaki yön vurgulanmıştır.

Ressâm kelimesi Divan’da üç yerde geçer, *ressâm-ı kazâ* ve *ressâm-ı kader* terkiplerinden anlaşılacağı üzere, kaderi çizen yani Allah kasdedilir. Ressam anlamına gelen ve birer beyitte geçen *çehreperdâz*, *musavvir* ve *sûretger* kelimeleri de geçtikleri yerde Allah’ı ifade etmektedir.

Nakkâş sözcüğü Divan’da iki yerde geçer. Bir beyitte sonbahar, baharın şekillerini altınla yazan nakkaşa teşbih edilir; diğer beyitte ise *nakkâş-ı kudret* terkibiyle Allah kasdedilir.

3.5.1.2.10. Tabîb (Etibbâ, Ser-i etibbâ), Sûzenger, Nedîm, Mu’âvin, Hâdim (Hadem, Huddâm)

Tabîb-i ezelî terkibiyle Allah; *tabîb-i dil-i âlem* terkibiyle de Hz. Peygamber kasdedilir. Sultanın adaleti, dünyanın hastalıklarına doktordur. Bir beyitte de memduh, dert sahiplerinin sığındığı bir doktora teşbih edilir. Cevrî, bir beyitte sözlerimin İsa’sı doktorlara işini öğretse, hastalarına sonsuza kadar sürecek sağlık erişir diyerek şairliğini övmektedir.

Aşk derdine tutulmuş olanların doktora ihtiyacı olmaz; sevgilinin yan bakışları hem zehir, hem de panzehir olduğu için doktorlar bu hastalarını iyileştiremez. Dert sahibi olan âşıkların niyeti, bu yolda ölmek olduğu için doktordan deva istemez. Bir beyitte dünya, değersiz bir doktora teşbih edilir ve onun başa kakarak verdiği derman istenmez. Bu benzetmelerin yanında sevgili de doktor olarak tasavvur edilir. Aşığın sevgiliye yaralarını göstermesinin sebebi, ona derman bulacak doktorun o olmasıdır; sevgilinin dudakları da Mesih gibi can verici olduğu için usta bir doktora teşbih edilir.

İğne yapan, iğneci anlamına gelen *sûzenger* sözcüğü Divan’da bir yerde geçer ve sevgilinin gamzeleri için teşbih unsurudur.

Divan'da *nedîm, mu'âvin, hadem* ve bunların çokluk şekilleri gerçek anlamlarında kullanılan sözcüklerdir.

3.5.1.2.11. Edîb, Musannif, Müellif, Münşî, Şâir (Nâzım, Erbâb-ı Nazm), Şârih, Tercemân

Edîb sözcüğü Divan'da bir beyitte Mevlânâ için *edîb-i âlem-i gayb-ı hüviyet* terkibinde kullanılır, bunun haricinde kelime manasıyla çeşitli ilgilere konu olmuştur. Bir yerde aynı beyit içerisinde yer alan *musannif* ve *müellif* sözcükleri de kitap yazan, yazar anlamıyla bir ilgiye konu olmaksızın kullanılır. *Münşî* sözcüğü Divan'da altı yerde geçer, çokluk hali olan *münşiyân* ise bir yerde geçer. *Münşiyân-ı âlem-i kuds* terkibinde yazıcı melekleri ifade ederken, *münşî-i kader, münşî-i takdîr* terkiplerinde Allah, iki beyitte geçen *münşî-i felek* ve *münşî-i gedûn* terkiplerinde kasdedilen ise feleğin yazıcısı kabul edilen Utarit[143] olmalıdır. Bütün bu kullanımlarda memduhun övgüsü söz konusudur.

Şâir, nâzım, erbâb-ı nazm kullanımlarında kelime gerçek anlamında ve sihir, mucize ve bikr-i fikr etrafında anlam ilgileriyle kullanılır. Bu kelimelerin geçtiği yerlerin çoğunda Cevrî, kendi şairliğini övücü ifadeler kullanmıştır. Yine şairlerin değerini bilen ve onların şiirini anlayan memduhlar bu yönleriyle de övülürler.

Şârih sözcüğü Divan'da üç yerde geçer ve memduhların övgüsü için ilgi unsuru olarak kullanılır. Memduhlar gizli ve hikmetli bilgileri açıklama kudretine sahip şahıslar olarak gösterilir.

Söz, gönlün gizli anlamlarının tercümanıdır; memduhların sözleri hikmetin tercümanı olur. Eğer sevgili konuşursa, sohbet arkadaşı nazdır ve naz sevgilinin güzel sözlerinin tercümanlığını yapar. Naz ve yalvarma, aşk ve güzelliğin tercümanıdır. Kanlı gözyaşları da âşığın halinin tercümanlığını yapar. Cevrî, şair olarak ilhamın ince anlamlarının tercümanlığını yaptığını söyler.

3.5.1.2.12. Attâr, Âyinedâr, Hammâl, Mâşıta, Müzdver, Rüfûger

Attâr meslek adı olarak Divan'da iki yerde anılır. Bir beyitte nesîm *âttâr*a teşbih edilmiş ve memduhun yaradılışının kokusunu duysa lale hokkasındaki anberi saçardı denilmektedir. Diğer beyitte ise gönül, misk kokularıyla dolu bir tablaya benzetilmiş, kalb de attârın bilgi dolu nüshası olmuştur.

---

[143] Edebiyatta (debîr-i felek), (münşî-i çerh) gibi tâbirler Utarit'ten kinayedir (Levend 1984: 203).

Âyînedâr kelimesi de Divan'da iki yerde geçer. Bir yerde aşk ile gönlü temizlenen âşık, güzelliğin parlak bir ayna tutucusu olarak gösterilmiş; diğer yerde ise devrin sultanı olan memduhun gönlünün, akıl ve bilgiye ayna tuttuğu söylenmiştir. Cevrî, hırka giyerek fakirlik elbisesine girmek diledim ama bu yükü çekenlerin çoğunun *hammâl* olduğunu gördüm diyerek dervişliğin zorluğundan bahseder.

Mâşıta sözcüğü Divan'da iki yerde geçer. Bir yerde şair, memduhunun kalemini mâşıtaya teşbih ederek, vahiy ve ilhamın yüzünü süslediğini söylemiş; diğer beytitte de dünyayı, düğünlerde kadın yüzü süsleyen mâşıtaya teşbih ederek memduhunun hükmettiği zamandaki adaletini övmüştür.

Örgücü anlamına gelen *rüfûger*, bir beyitte geçer ve sevgilinin gamzeleri, gönlün yırtıklarını diken örgücüye teşbih edilir. İşçi anlamındaki müzdver kelimesi ise herhangi bir ilgiye konu olmaksızın gerçek anlamıyla anılır.

3.5.1.2.13. Tüccar (Hâce, Sevdâger) Sarrâf (Cevherî), Nakkâd, Sayyâd

Tüccar kelimesi Divan'da hiç geçmezken, aynı anlama gelen *hâce* ve *sevdâger* sözcükleri yer alır. Bu kelimelerin geçtiği yerlerin çoğunda bir pazar yeri sahnesi vardır. Kimi zaman sevgili, kimi zaman âşık, kimi zaman da memduhların öne çıkan yönleri ilgiye konu olur. Bunun haricinde genel ifadelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, hile ve aldatmayla tüccarlık yapanın kazancı zarardır. İyilik tüccarının malı, bitmek bilmeyen kumaşa benzer.

Âşık delilik parasıyla aşk tüccarlığı yapar. Aşk, can ve gönül dükkânının tüccarıdır. Cevrî bir beyitte, aşk tüccarı olduğundan beri, sevgilinin salınan boyunu kazandığını söylerse, dünyanın ümit pazarının ilgi görmeyeceğini söyler. Sevgilinin bakışları eğer naza sermaye verirse, bela şehrinin tüccarları kazançlı çıkar.

Cevrî bir beyitte şairliğini tüccara teşbih eder ve söz malının kuvvetinde kendisiyle kimsenin başa çıkamayacağını söyler. Diğer bir beyitte, kendini gönlün ateşli malının tüccarına teşbih eder ve bu ateşin alevi, sermayemin en güzel kumaşıdır der. Kendisine iyilikleri dokunanları da cömertlik tüccarı olarak vasıflandırır.

Sarrâf kelimesi bir beyitte geçer ve şair, hayal sarrafı şiirimin cevherini ölçmeye kalksa, sihir ve icazı terazisinin iki kefesi yapar diyerek şiirini över. Bir beyitte de *cevherî* sözcüğüyle, memduhunun şiirini dünyanın kuyumcu dükkânındaki

inci dizisine teşbih eder. Sahte ve gerçek parayı ayıran anlamına gelen *nakkâd* sözcüğü ise bir beyitte geçer ve şairin kendisi için övgü unsuru olur: Sözün mücevher kutusuna her cevheri koymamasına sebep olarak şairlik nakkâdlığının anlamlara naz etmesini gösterir.

Sayyâd sözcüğü ise üç yerde geçer. Sevgilinin sarhoş bakışları, pusuya yatmış bir avcıya benzetilir. Bir başka beyitte ise gözün yuvarlak şekli tuzak olarak düşünülmüş ve avcı ile ilgi kurulmuştur. İstekler ve arzular da tuzağa düşüren bir avcı olarak hayal edilir.

3.5.1.2.14. Âlim (Ulemâ), Feylesûf, Hâce, Hâkim, Lâlâ, Mürebbî, Şakird Sebakâmûz, Üstâd

Bir beyitte âlim değil, gönlün ve canın sırlarının ârifiyiz denilerek, bilgiden daha çok irfana önem verildiğini görüyoruz. Bir başka beyitte şair “dünyanın en iyi lalasının yetiştirmesi, nazıma layık değil” diyerek “fakr” makamındaki derecesini göstermektedir. Sevgilinin gözü aşk küpündeki şarabı terbiye etse, akıl gömleğinin cebi yırtılır. Sevgilinin gamzeleri, göze hile öğreten bir öğretmen olmasa, can ve gönül, sihir yapan gözlere esir olmazdı. Bir başka beyitte ise sevgilinin gözleri Allah’ın ilhamıyla işini görür, ne sihrin kurallarını bilir ne de üstat ister denilmektedir. Yine sevgilinin bakışları naz yapmada o kadar ustadır ki naz göstericiler yanında hüner gösteremez. Sevgilinin saçları fitne çıkartmada üstat, yanağındaki ayva tüyleri yeni derse başlamış öğrenci olarak düşünülür. Kelimeler genel olarak gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

3.5.1.2.15. Berîd, Münhî, Nâkıl, Peyk, Da’vethân, Sârbân, Keşâverz, Bâğbân, Çemenârâ

Postacı, haberci anlamına gelen *berîd* Divan’da iki beyitte anılır ve sabâ rüzgârı, ayağına hızlı bir haberci olarak düşünülür. Kaza, yine haberci anlamına gelen *münhî* sıfatıyla memduhun unvanını dünyaya duyurur. Duacı anlamındaki *da’vet-hân*, şair için bir sıfat olarak kullanılmıştır.

Ekinci anlamına gelen keşâverz sözcüğü bir beyitte yer alır ve âşık için ilgi unsurudur. Bir beyitte geçen bâğban sözcüğü gül bahçesi ilgisiyle anılır. Nevruz, gülbahçesini süsleyen bir bahçıvan olarak düşünülür.

3.5.1.2.16. Sârbân, Kâfile-sâlâr, Nâkakeş, Rehber (Rahber, Rehnümâ), Bedreka, Hâdî

Deve sürücüsü anlamına gelen *sârbân* sözcüğü Divan'da bir beyitte geçer ve reis olma düşüncesiyle gruplaşarak bu grubun başını çekmemek öğütlenir. Kafile başkanı anlamına gelen *kâfile-sâlâr* sözcüğü de bir beyitte geçer ve şair, aşk ülkesi kafilesinin başına rehberlik ettiğini söyleyerek, temiz yaradılışlılara doğru yolu gösteririz demektedir. Deve çeken anlamındaki *nâkakeş* sözcüğü, eteği elinde olarak deve çeken bir şahsı tasvirde kullanılır.

Rehber, kılavuz anlamına gelen bedreka, hâdî, rehnümâ sözcükleri Divan'da sıkça geçmektedir. Bir beyitte Cevrî, kendisini aşk âleminin Şems-i Tebrîzî'si olarak gösterir. Âşığın gönül ateşinin alevi, gece sevgilinin köyüne giderken yoluna kılavuzluk eder. Bir başka yerde şair, "o yokluk çölüne düşmüş seyyahlarız ki hakikat, menzilimize kılavuzluk edecek dinlenme yerimizdir" demektedir. Akıl hakikat âleminin yolunda yol yanılır; oranın yolcusuna rehber ancak aşktır. Sevgilinin gözleri ise fitneye kılavuzluk eder. Rehber ve aynı anlama gelen bu kelimeler aynı zamanda önderlik eden mürşit için ve Hz. Peygamber için de kullanılır.

3.5.1.2.17. Hammâr, Mey-fürûş, Sâkî, Sakkâ

İçki satıcısı veya şarap yapıp satan kişi anlamına gelen hammâr Divan'da üç beyitte geçer. Bunlardan birinde şair "sevgilinin sarhoş gözleriyle olan zevkimizi zahite anlatsak, elinde içki kadehiyle pazarda içki satardı" demektedir. Yokluk meclisinde zevk kadehi verecek kimse kalmamıştır: saki, sarhoş ve şarap satıcısı her şeyden elini çekmiştir. Sevgilinin gözü aşk şehrini viraneye çevirmiştir, bu sebepten o yol, şarap satanların evinden geçilmez hale gelmiştir derken de harabat-meyhane ilgisi kurulmuştur. Bir beyitte şair, her göz ve bakışa naz sakisi; her sarhoş bakışa, içki satıcısıyız demektedir.

Saki daha çok kadehi sunan kişi hüviyetiyle karşımıza çıkar ve çoğunlukla sevgiliyi ifade ederken, bazı yerlerde de şeyh manasında kullanımıştır. Hakikat şarabının sakisinin elinden bir kadeh içenin, kadehinin tortusunu Hızır çeker. Feleğin sakisi, gönül ehlinin huylarını öğrendiği için hep zehir dolu kadeh sunar.

3.5.1.2.18. Sâhir, Gâretger, Deryûze (Deryûzeger), Gedâ, Su'âl, Düzd

Sevgilinin gözleri, bakışları, şairler ve kalem sihirbaz olarak tasavvur edilir. Yine sevgilinin süzgün yan bakışı, nazın başkomutanı olarak din ve gönül ülkesini yağmalar. Dilenci ve dilencilik anlamına gelen *deryûze* ve *deryûzeger* sözcükleri

Divan'da üç yerde; *su'âl* ise bir yerde geçer. Feragat köyünde rahata erişmiş olan, adını istek köyünün dilencisi yapmaz, denilir. Bunun haricinde bu sözcükler memduhlar için övgü unsuru olarak kullanılır. Bazen felek gibi yükseklik istenir, bazen de devrin ileri gelenleri memduhtan feyiz dilenirler. Bir beyitte memduhun cömertliğini ifade için, Hızır ve Mesih'in sırayla her çeşme başında dilenci kâselerini doldurdukları söylenir. Dilenci ve yoksul anlamına gelip de Divan'da en çok dile getirilen sözcük *gedâ*dır. Eski şiirimizde Şâh u Gedâ adıyla mesnevilere konu olması sebebiyle olsa gerek, Divan'da da gedâ sözcüğü sık sık sultanla beraber anılır, anlam çerçevesi dahlinde ilgiye konu olur. Dünyada en büyük sultanlık kimseye minnet duymamaktır; hiç kimseye bir bağlılık duymayan dilenciler, arzuların bağlarından kurtulur, özgürleşir. Sevgilinin yolunun toprağına alnını süren dilenciler, feleklere baş eğmeyen aşk âleminin sultanıdır. Derviş, gönlün namus şehrinin dilencisidir, iki dünya zevki de ona ağır bir iştir. Dünyada gerçek mutluluk, hem padişah, hem de dilenci olabilmektir. Sevgilinin saçının hümasının gölgesinde oturan kişi, dilenci bile olsa, gökyüzü kadar yüksek rütbeli bir sultan olur.

Hırsız anlamına gelen düzd sözcüğü Divan'da iki yerde geçer. Bir yerde sevgilinin bakışları korkusuz bir pazar hırsızına teşbih edilir. Diğer yerde ise Cevrî, kendinden öncekilerin mazmunlarını çalanların, gelişini işitip saklandığını söyleyerek şairlikteki ustalığını ifade eder.

3.5.1.2.19. Gazel-hân, Meddâh, Kıssa-perdâz, Menkabet-serâ, Destân-serâ, Şâh-nâme-hân

Bülbül Divan'da gazelhân, destan-serâ ve baharın menkıbelerini anlatıcı olarak vasıflandırılır. Bir yerde şair, kendisini gönlün sıkıntılarını anlatacı olarak tarif eder. Bir başka yerde memduhun övgüsü için, dünyaya birçok Şehnâne anlatıcı geldi ama senin mekıbenin benzerini hiç kimse anlatamadı denilir. *Meddâh* sözcüğü iki yerde geçer ve övgü yapan kişi anlamında kullanılır.

3.5.1.2.20. Hânende, Hunyâger, Mugannî, Nağmesâz, Kavvâl, Sâzende, Mutrib, Avvâd, Çeng-nevâz, Çüğürci, Kemânî, Tanbûrî

Şarkı söyleyen anlamındaki *hânende, hunyâger, mugannî, nağmesâz ve kavvâl* çoğunlukla gerçek anlamıyla ilgiye konu olmaksızın anılırlar. Sadece birer beyitte geçen hunyâger ve nağmesâz sözcükleri bir ilgiye konu olmuştur: Sevinçli

zamanında söz bülbülünün şarkılar söylememesi mümkün değildir. Diğer beyitte ise şair, şairliğini şarkıcıya teşbih etmiştir.

Çalgıcı anlamındaki *sâzende* ve *mutrıb* sözcükleri gerçek anlamlarıyla Divan'da yer alırken, şair bir yerde dünyanın zevklerinden bıktığını "çalgıcısından yeter geldi" şeklinde ifade eder. Divan'da yer alan bir kasidede sarayın hanende ve sazendelerinden söz ederken birçok saz sanatkârı anılır ki *avvâd (udî), çeng-nevâz, çüğürcü, kemânî, tanbûrî* adları bu kasidede geçer.

3.5.1.2.21. Dâmâd, Dâye, Vâlide, Peder, Niyâ

Dâmâd sözcüğü üç yerde, zamanın sultanının damatlarından söz edilirken geçer. Sütnine, dadı anlamındaki *dâye*, bir beyitte geçer ve dünya dadıya teşbih edilir. *Vâlide* sözcüğü de zamanın hükümdarlarının annelerinden bahsederken anılır. Dede anlamındaki niyâ ile peder, aynı beyit içerisinde ve zamanın sultanının övgüsünde ilgi unsurudur. Sultan, baba ve dedelerinden daha güzel işler yapmakla övülür.

3.5.1.2.22. Duhter, Ebnâ, Ahfâd, Zâde, Ferzend, Evlâd

Duhter sözcüğü "bağın kızı" ifadesiyle üzüm ve şarap için bir teşbih unsuru olarak yer alır. Ebnâ sözcüğü ise *dil-i ebnâ-yı zamân* terkibi içierisinde geçer. Diğer kelimeler de gerçek anlamlarıyla Divan'da yer alır.

3.5.1.2.23. Silsile, Âbâ, Mukarreb, Seyyid (Siyâdet)

Zamanın sultanının övgüsünde şehzadelerden bahsederken geçen, *silsile-i saltanât* terkibindeki silsile, âile, soy anlamıyla yer alır. Peygamber soyundan gelenleri ifade etmek için de *seyyid* sözcüğü kullanılır.

3.5.1.2.24. Rind, Zâhid, Mollâ, Sûfî, Agyâr, Rakîb

Birer tip olarak klâsik şiirimizde de yer alan bu şahsiyetler, genel anlamıyla gelenek içerisinde tasavvur edilen özellikleriyle Divan'da yer alırlar. Özellikle rint tipi, şair için dünyaya karşı kayıtsız duruşunu ifade etmek hususunda büyük bir imkân sağlar. Rint tipi sayesinde kaba softa diye tabir edilen sofu ve zahitle hesaplaşır, alay eder; sevgiliye duygularını açıkça ifade eder, kaybetse dahi hoş karşılamasını bilir; çektiği sıkıntıların verdiği ruhi bunalımlardan kurtulur, rahatlar.

Rint, meyhaneyi her köşesinden Kevser aktığı için sonsuz cennete tercih eder; altın kadeh ve topraktan yapılmış çömlek onun için birdir. Rintte ümit ve istek

yoktur, dünyadan tamamen arınmıştır. O bu haliyle terk ehli olarak zahitten bile üstündür. Rintlerin ikiyüzlülerle hiçbir alakası olmaz. Gönlünden kavuşma geçirmeyen rint büyük bir iş yapmış olur.

Bahar ve bayramlar zahidi bile yoldan çıkarıp içki içen bir rint haline getirir. Kadeh rintlerin meclisini, gül bahçesine çevirir. Bir ufacık zevk için dünyayı veren rint, zevkinin en küçük malını dünyaya vermez. Allah'ın rindinin gönlünden bakabilen kişi, âlemi gösteren aynadan cihanı seyreder.

Şair de kayıtsız bir rinttir, felek bile onu kıskanır. Aşkın rindi olarak mescit ve meyhane ile sofuların tesbihi ve sarhoş narası arasında bir fark görmez. Gönlün neşesi, rindin aşkı için şaraptır, bu sebepten sevgilinin gamzesini çeker. Bir beyitte şair, anlamın rintleri ayağıma su gibi akar, içkisi feyzin hayat suyu olan meyhaneyim, diyerek rindane söyleyişlerinin sebebini açıklar.

Sevgilinin gözleriyle rint arasında sıkı bir ilişki vardır. Sarhoş bakışlar dolayısıyla rinde teşbih edilen gözler, birçok ilgiye konu olmuştur. Aşkın rindi, gözlerinin sarhoşça hareketlerini görmese, meyhanenin yolunu bilmezdi; eğer Bayezid sevgilin gözleriyle tanışmış olsa, muhakkak sarhoş ve ayyaş bir rint olurdu; sarhoş gamzelerin gibi bir rint görmedim, isterse kadehini zühde ayna eder, bu ifadelerden birkaçıdır.

Divan'da sık olarak konu edinilen zahit de, klâsik şiirimizin genel anlayışı çerçevesinde işlenen tiplerden biridir. Riyakârlığı, sahte dindarlığı ve aşktan daha ziyade aklı tercih etmesi gibi yönleriyle Divan'da konu edilir. Şair birçok beyitte zahidi muhatap alarak ona hitap eder: "Ey zahit, sevgilinin dudağı varken Kevser suyu bize gerekmez." "İkiyüzlülük hırkası giydiğin için utanma! Biz senin bu ayıbını örteriz, biz hata örtücüleriz." "Ey zahit, diyelim ki içki içmekten vazgeçtik, acaba sevgilinin gamzesi bizi kendi halimizde bırakır mı?" gibi ifadelerde bunu görüyoruz.

Sûfî tipi de zahit tipiyle aynı şekilde değerlendirilir. Sûfî de aklın temsilcisidir, dinin kalıp kurallarına sıkı sıkıya bağlı, aşkı idrak edememiş olarak düşünülür. Sofu aşk ehline karışmadıkça ne yaptığı ile âşıklar ilgilenmezler ama kendilerine karışmasına da razı değillerdir. Eğer sofu olağanüstü sırlardan bir şeyler anlamak istiyorsa ârif olup, elinden tesbihi bırakmalı ve kadehi almalıdır.

Mollâ sözcüğü Divan'da dört yerde geçer, bunların ikisinde Mevlanâ'nın kasdedildiğini, birinde mollalık makamının ifade edildiğini görüyoruz. Diğer beyitte

ise “molla değiliz ama kazanın meselelerini düzenleriz” denilerek, rindâne tavır öne çıkarılmaktadır.

Ağyâr ve gayr *kelimeleri lügat karşılığından da anlaşılacağı gibi âşık ve sevgili haricinde herkesi, dolayısıyla rakîbi de içine alan çok geniş bir kavramı temsil etmektedirler* (Şentürk 1995: 14). Fakat rakipten farklı değerlendirilmesi anlam kargaşasının önüne geçmek için yerinde olacaktır. Ağyar sözcüğünün rakibi de kasdedecek şekilde kullanılmasına karşın iki kavramın aynı şeyi ifade etmediğini şu beyitten anlayabiliriz:

Nâz ider çeşmi ne uşşâka ne agyâra bakar
Öldürür gamzesi ne yâr u ne bîgâne bilür (G.36-3)

Bu beyitte âşık kelimesinin çoğulu olan “uşşâk” kelimesinin yanında “ağyâr”ın kullanılması; “uşşâk”ın, âşık ve rakipleri de ifade ediyor olması; şairin “gayr”sözcüğüyle, rakipten başkalarını kasdettiğinin açık delilidir.

Sevgili, ağyâra zerre kadar zulümde bulunmaz, hatta onlara devamlı iyiliklerde ve ihsanlarda bulunur. Her sabah, güneş gibi yüzünü ağyâra gösterir. Bir beyitte şair sevgiliye “Ey sabırsız ve kararsız âşıkların gönlüne ateş atan fakat ağyârın özel meclisini aydınlatan ay.” şeklinde seslenir. Âşık için sevginin attığı oklar, gönlüne ağyârı hedeflediğinden daha fazla sıkıntı vermez. Şu manzumede ise âşığın tavrının değiştiğini görüyoruz:

Kanı o dem ki tutup dehri âh u zârum ile
Mukayyed olmaz idüm zerre denlü ârum ile
İdüp müfârekat ol şûh-ı şîve-kârum ile
Ferâgat eyledüm agyâra ihtiyârum ile
Ne ben niyâz ider oldum ne dilberüm bana nâz
Hevâya münkalib oldı arada nâz u niyâz (Ts.3/IV)

Klâsik şiirimizde hemen her şairin dile getirdiği şahıslardan biri de “kötü adam” *rakîb*tir. Âşıklara zulmeden, onların birbirlerine kavuşmalarını engelleyen, acımasız, kan dökücü, son derece çirkin, kısacası her türlü kötülüğü yapabilecek karakterde tasavvur edilen bu tip (Şentürk 1995: 15) Divan’da da bu özellikleriyle yer alır. Divan’da rakip *nâ-dân, nâ-pâk, har-ı lâ-yefhem, dûn* gibi sıfatlarla dile getirilir. Bazen âşık sevgiliye rakibin değersizliği sebebiyle sitem eder: “Âşıklığıyla övündüğün bu cahil, aşkı anlayabilecek zerre kadar anlayışa sahip olsa.” veya “O pisliğe, bu iyiliklerini anlayamadım, bu düşünce beni öldürdü, aklımı aldı.” der.

Bazen de “O anlayışsız eşek, adileşmese de insan olsa, onu iyiliklerinle mutlu ettiğine ağlamazdım.” gibi bir anlayış ortaya koyar.

Âşık ve rakip devamlı sevgilinin köyünde kavga eder, rakip sevgilinin dudağının kadehiyle her an safa içerisindeyken, âşık gönül kanını içer biçiminde düşünülür. Bazen de sevgilinin sarhoş bakışları, öfkeyle bakar ki o zaman âşık ve rakip birbirini fark edemez. Sevgilinin âşığa ilgi göstermesi ise rakibin ölmesine sebep olur ki bu durumda Mesih’e teşbih edilen sevgili, usta bir doktor olarak tasavvur edilir. Rakip, sevgiliye âşıktan çok daha kolay ulaşır. Bu durumu, âşık anlamakta güçlük çeker:

Seni her gice çeker sînesine bî-minnet
Bu kadar ruhsat o nâ-dâna nedendür bilsem (Tb.2/III-2)

3.5.1.2.25. Derviş, Kalender, Levend, Abdâl, Divâne, Sarhoş

Dervîş *kelimesinin asıl anlamı, Allah yolunda alçakgönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir* (Pala 1995: 138). Dervişliğin bu hali, rintmeşrep şairin dünyasında kabul gören ve hayat anlayışını yansıtan bir durumdur. Kendisini anlatırken *dervîş-nihâd, dervîş-i nâ-kâm, dervîş-i mücerred, dervîş-i fenâ-endîş* gibi sıfat ve teşbihlerle ifade etmektedir. “Arzulara sebep olacak düşüncelerden uzak olarak, soyunma hırkasına girmiş bir derviş gibi sultanlığımız vardır.” ifadesinde feragat köşesine çekilmiş, manevi bir sultan portresini çizmektedir. Bir beyitte sofu, yalınayak bir derviş görsen selam vermezsin denilerek, kibir ve riyakârlığıyla eleştirilmektedir.

Divan’da bir beyitte geçen *kalender*, aşk yolunun aldırışsız dervişi olarak tasavvur edilir ki sevgilinin gözleri, tuhaf yaratılışlı bir rint olarak, Hızır’ı aşkın kalenderi yapar denmektedir.

Levend, *yüreğinde Allah korkusu kalmamış, ar damarı çatlamış, edepsiz, haylaz, kabadayı, ayyaş, zendost vb. tipleri ifade eden bir kelimedir* (Şentürk 1995: 38). Divan’da iki beyitte geçer. Bir beyitte sevgilinin gözü, Bayezid’i bile bir levend yapardı denilirken, diğerinde gamdan sarhoşuz fakat ne rind ne de levendiz denilerek, levend tipinin olumsuzluğu ifade edilir.

Abdâl kelimesi Divan’da üç yerde geçer ve hem olumlu hem de olumsuz bir tip olarak karşımıza çıkar. Bir yerde “Sevgilinin iltifatı hep kötü işler işleyen abdallaradır.” denirken kötü bir tip çizen şair, diğer yandan birçok şeyhle beraber

bulunduğunu ve onları bir çadırı ayakta tutan direkler gibi abdallar zannetiğini söyleyerek olumlu bir süşünce sergilemektedir.

Dîvâne, mecnûn tipi Divan'da aşk ilgisiyle ele alınır. Bu ilgi ile beraber, şarap, kadeh, şişe gibi aklı giderici veya onu sembolize edici neslerle, rüsvalık gibi haller konu edilir. Aşk akıl işi değildir, bu yüzden aklı bir kenara atmak ve deli gönlü aşkın rezili etmek gerekir. Dîvâne âşık için meyhane köşesi ile saraylar aynıdır. Sevgilinin gamzesi naz zincirini eline alınca, aklı başında olan bile bir deli gibi hareket eder. Mecnûn kelimesi birçok yerde tevriyeli olarak kullanılır ve Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmihte bulunulur.

Divan'da *ser-mest, ser-germ, ser-girân, bâde-peymâ, harâb, mest, mestî, mey-hâre* gibi adlarla anılan sarhoş, çoğunlukla aşk ve onun cezbesiyle kendinden geçen kişidir. Bunun yanında sevgilinin bakışları ve gamzesi de sarhoşluğuyla ilgiye konu olur.

3.5.2. Bezm (Bezmgâh, İşretgâh, Meclis, Encümen)

Bezm, içki içilen, sohbet edilen, musiki ve raksın olduğu bir eğlence toplantısıdır. Hükümdar-sevgili meclisin en önemli unsuru olarak göze çarpar. O meclisin süsü ve ışığıdır. Meclis onunla güzelleşir. Âşık-bülbül ise mecliste kimi zaman feryat eden, kimi zaman da dili tutulmuş biçimde tasavvur edilir. Bezmin olmazsa olmaz unsurlarından biri de içki ve nağmedir. İçki meclise sefa ve ışık verir; güzel nağmeler âşıkların ve sevgilinin aklını başından alır ve bezmden alınan zevki artırır. Bezm ile işret, tarab, neşât, ayş u nûş, ayş u safâ, câm kelimeleri birlikte anılır.

Şu'le-i câm-ı safâ bezmümüzi rûşen ider
Mâhdan istemezüz nûr u ziyâyı bu gice (G.216-4)

Böyle bir bezm-i safâ-engîzde âkıl degil
Cezbe-i feyz-ı neşât ile olur dîvâne şûh (G.21-4)

Mutluluk bezmi, üzüntü ve kederin başına dünyayı dar eder. Gül bahçeleri, bağlar ve akarsu yanı bezm için en uygun mekânlardır. Hükümdar-sevgilinin bezmi, işretin sevinciyle nevruz ve bayram yeri gibi olur; zaten nevruz ve bayram, bezm için en uygun zamanlardır.

Kuruldı ıyd ü Nevrûzun yine bezm-i tarab-sâzı
Degüldür mâh-ı nev gösterdi devrân yine çeng-i Nâhîdi (G.256-3)

Def'-i gam kılmag içün bezm-i şerâb olsa bize
Bir iki bâde-keş-i mest-i harâb olsa bize
Sahn-ı bâg u leb-i cû âlem-i âb olsa bize
Yâr açılsa biraz bâde-i nâb olsa bize
Gelse sâkî sebeb-i ref'-i hicâb olsa bize (Th.2/I)

Bezmin unsurlarından biri olan mutrıb ve nağme, feleğin çalgıcısı olarak bilinen Nâhîd ile birlikte birçok ilgiye konu olur. Bu ilgilere feleğin diğer unsurları da girererek anlam zenginliği oluşturur.

Nagme-i nâlem melâmet bezmine Nâhîd olur
Şu'le-i âhum mahabbet çarhına hurşîd olur (G.33-1)

Divan'da bezm, sadece bir içki ve eğlence ortamı olarak anılmamaktadır. Bunun yanında her türlü topluluğun ifadesinde bezm ve meclis kelimeleri kullanılır. *Bezm-i bekâ,* elest meclisini; *bezm-i fenâ, meclis-i âlem,* dünyayı; *işret-geh-i bekâ,* ahireti ifade eder. Bunun gibi *bezm-i tahkîk, bezm-i kelâm, bezm-i ma'nî, bezm-i hakâyık, bezm-i dâniş ü irfân, meclis-i irfân* gibi terkiplerin geçtiği yerlerde söz, şiir ve bilgi; *bezm-i işve, bezm-i çeşm, bezm-i nigâh* gibi terkiplerin geçtiği yerlerde de sevgili ve onun güzellik unsuruları söz konusu edilir. *Bezm-i kerem, bezm-i lutf, bezm-i heves, bezm-i devr, bezm-gâh-ı şevk, bezm-i semâ, bezm-i felek, meclis-i vahdet, meclis-i vuslat, meclis-i adl, bezm-i ikbâl* gibi terkiplerden de anlaşılacağı gibi çok değişik tasavvur ve fikirler yine bezm ve meclis kavramı içerisinde dile getirilir.

3.5.3. Rezm ve İlgili Kavramlar

Klâsik şiirimizde bezm kadar önemli bir yere sahip olan rezm, Divan'da *ceng, harb, kâr-zâr, neberd* ve *rezm* adlarıyla geçer. Bunların yanında *vegâ, gavgâ* ve *hîcâ* da savaş anlamında kullanılan sözcüklerdir. *Ma'reke, mahall-i ma'reke, arsa-i hîcâ* ve *meydân-ı vegâ* savaş meydanını ifade eder. *Sefer*, hem savaş için yola koyulma ve savaşa hazırlanma, hem de savaş anlamında kullanılır.

Divan'da savaş ilgili yukarıda geçen kavramların tamamı kasidelerde ve tarihlerde geçmekte olup, memduhun savaşçılığı, askerinin gücü ve silahlarının öldürücülüğü ile ilgili alakalara konu olur.

Hazret-i Sultân Murâd ol hüsrev-i sâhib-kırân
Kim ider rezmin görenler Rüstem-i Destânı yâd (T.7-1)

Savaş meydanı ile ilgili tasavvurlar da savaş kavramındaki ilgilere konu olmakla beraber memduh, savaş meydanında, savaşçılığı ve yiğitliğiyle ünlü Şeh-nâme kahramanlarına teşbih edilir. Sadece bir beyitte savaş meydanı anlamındaki ma'reke sözcüğü aşk uğrunda yapılan mücadele için teşbih unsuru ve âşığın azim ve karalılığını ifadede ilgi unsuru olmuştur:

Dünyâ yıkılup başuma ger kopsa kıyâmet
Gelmez yine bu ma'rekeden bana ferâgat (Tb.1/VIII-8)

Sefer kelimesi ise Divan'da beş yerde geçmektedir ve biri hariç hepsinde gerçek anlamında kullanılmıştır. Sadece şu beyitte güzel bir hüsn-i talil sanatıyla, güneşin doğuşu ve batışı, elinde parlak bir kılıç olan hükümdarın seferine teşbih edilmiştir:

Şarkdan garba sefer itmek içün tâ ki kazâ
Vire bir tîg-ı mücellâ kef-i mihr-i sehere (K.5-41)

3.5.3.1. Yagma, Gâret, Şebîhûn

Yağma, talan, çapul anlamına gelen gâret ve gece baskını anlamına gelen şebîhûn sözcükleri tamamen mecazi anlamlarla Divan'da yer alırlar. Bir beyitte yağma sözcüğüyle, "Varlık tablasını perişan edelim Attâr'ın ruhuna yağma nedir hatırlatalım" diyen şair, Attâr'ın yaşadığı Moğol istilasına telmihle tasavvufi bir ilgi kurmuştur. Bunun haricinde yine yağma, talan, çapul anlamına gelen gâret sözcüğü, sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgiye konu olmuştur. Bir beyitte sevgilinin âşığa tegafülü, sert bakışlarının yağmasına komutanlık eder biçimde düşünülürken; bir başka yerde sevgilinin sarhoş yan bakışları, naz askerine komutan olarak düşünülür, askeriyle gönül ve din ülkesini yağmalar.

Şebîhûn sözcüğü Divan'da bir beyitte geçer ve sevgilinin saçlarına tarak vurması, gece baskını olarak tasavvur edilir.

3.5.3.2. Feth, Kuşatma, İhâta, Kemîn (Kemîngâh)

Pusu yeri anlamına gelen *kemîn* ve *kemîngâh* sözcükleriyle sevgilinin gamzesi arasında ilgi kurulmuş ve bir yerde sevgilinin sarhoş gamzesi, belanın pususunun avcısı şeklinde düşünülürken, başka bir yerde yine gamzeler, naz askerinin pususu olarak hayal edilir.

Kuşatma ve kuşatma anlamına gelen *ihâta* kelimeleri aynı beyite yer alır ve kuşatmayı yapan ordu uçsuz bucaksız bir denize teşbih edilir. *Fetih* kelimesi ise fetih sancağı, fetih müjdesi ve memduha fetih için Allah'ın yardımı ilgileriyle yer alır.

3.5.3.3. Ordu, Tonanma

Ordu-yı hümâyûn, tonanma-yı hümâyûn terkipleriyle ve saltanat ilgisiyle Divan'da geçer. Hükümdar, askerinin çokluğuyla övülür.

3.5.3.4. Silahlar ve İlgili Malzemeler

3.5.3.4.1. Hadeng, Nâvek, Ok, Sehm, Tîr, Perr

Ok, Divan'da en çok adı geçen silahlardan biridir. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan kaş, kirpik ve gamzenin, şekil benzerliğinden de kaynaklanan bir ilgiyle, öldürücü silahlar olarak düşünülmesi buna sebep olarak gösterilebilir. Uzak mesafeden insanı yaralama, delme ve ölümüne sebep olma gibi özellikleriyle ok, *hadeng-i hışm, hadeng-i gamze, hadeng-i nâz, hadeng-i cevr ü cefâ, nâvek-i ta'n, nâvek-i müjgân, sehm-i kazâ, tîr-i gam, tîr-i belâ, tîr-i nigâh, tîr-i kazâ, tîr-i tegâfül, tîr-i gamze, tîr-i âh, tîr-i müje* gibi terkiplerin içerisinde değişik ilgilerle konu edilir; can alıcı yırtıcı bir kuş gibi tasavvur edilir. Divan'da ok çeşitlerinden, *tirkeş yayı ile atılan, demir temrenli harp oku* (Yücel 1999: 425) olan tirkeş okunun adı geçer. Okun arkasına takılan tüy ise perr olarak anılır ki kirpikler perri ve temreni olmayan kaza okuna teşbih edilir.

Uşşâkı itmek istese bir tîr ile şikâr
Âlûde-i nigâh ider evvel o gamze-kâr (G.86-1)

Ol müjeler ki fitneye oldı sipâh-ı çâr-saf
Her biri bir hadeng ile bin dil ü cân ider telef (G.131-1)

3.5.3.4.2. Yây, Kepâde, Kemân

Bir silah olarak ok ile bütünlük gösteren yay, oku hedefe fırlatmaya yarayan fonksiyonu ve şekli itibari ile ilgiye konu olur. Talim için kullanılan ve yeni okçuluğa başlayanlar için daha gevşek bir ok olan *kepâde*, çekmesinin zorluğuyla bilinen Rüstem'in yayı ile birlikte anılır ki memduha "Rüstem'in yayı onun için talim yayı bile olamaz." denilerek bir beyitte anılır. Yine memduh, sert kayayı bile delip geçecek şekilde yayını çekmekle övülür. *Uzun, katı ve kuvvetli harp yayı* (Yücel 1999: 425) olarak bilinen tirkeş yayı, *kemân-ı tîrkeş* şeklinde bir yerde geçer.

Bir beyitte sevgilinin kaşlarıyla ilgi kurulan yay, aynı zamanda aşk belasının yüküyle âşığın vücudu için teşbih unsurudur.

Pür itdi hûn ile bagrum hadeng-i gamze-i yâr
Kemâna döndi kadüm ebruvânı fikründe (G.207-3)

3.5.3.4.3. Şemşîr, Seyf, Tîg, Hançer, Gaddâre

Divan'da ok ile birlikte adı en çok geçen silahlardan biri olan kılıç da sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili olarak birçok teşbihe konu olmuştur. Bununla beraber, memduhun kılıcı *miftâh-ı zafer, hurşîd-i evc-i hûrşîd, Hayder-şemşîr, şemşîr-i cihân-tâb, dilber-i uryân, berk-i şemşîr, şu'le-i şemşîr, tâb-ı şemşîr, şemşîr-i gazab, seyf-i kerâmât, tîg-i mücellâ* gibi sıfatlarla övgü unsurudur. Yine memduhun fikir kuvveti *fikr-i şemşîr* ile dile getirilir. Sevgilinin güzellik unsurları haricinde, sevgiliden ayrılmak da ayrılık kılıcı olarak tasavvur edilir. Kılıç, şairin söznünün ve şiirinin güzelliğini, keskinliğini ifadede teşbih unsuru olarak kullanılır.

Tereddüd eyleme tut tîg-i yâra gerdenüni
Olur mı âşık olan baş u cânı fikrinde (G.207-4)

Kalbe kuvvetdür nigâh-ı lutfı çeşm-i şûhunun
Hep odur şemşîr-i gamzenden dili bî-bâk iden (G.181-2)

Büyük bıçak anlamına gelip bir yerde adı geçen *gaddâre* de sevgilinin bilmezlikten gelme tavrının teşbih unsurudur. Kılıçtan daha kısa olup, Divan'da keskinliğiyle sıkça adı geçen silahlardan olan hançer de sevgilinin kaşları, gamzesi gözü, kirpikleriyle beraber anılır. İki beyitte Behrâm ile hançer arasında ilgi kurulmuştur. Bir beyitte ise Cevrî, mazmunlarının güzelliğini hasetçiler gördükçe, içleri kıskançlık hançeri ile bin parça olur diyerek, kıskançlığı hançere benzetmiştir.

Katl-i uşşâk itmede bilmem ne sihr eyler gözi
Zâhiren baksan elinde hançer-i bürrânı yok (G.137-3)

3.5.3.4.4. Baht, Cirîd, Hışt, Nîze, Rumh, Sinân

Elle fırlatılarak atılan ve mızrak anlamına gelen bu kelimelerden *baht*, talih, kısmet anlamına geldiği gibi kargı, mızrak anlamına gelmektedir ki şu beyitte tevriyeli olarak kullanıldığını[144] görüyoruz:

Zıll-ı Hudâ Sultan Murâd ol mâlik-i rüşd ü sedâd
Kim bahtını Rabbü'l-ibâd dehre nigeh-bân eyledi (K.4-17)

---

[144] *Koçi Bey Dördüncü Sultan Murad'a sunduğu risalesinde mızrağı devlet büyüklerince taşınan silâhlar arasında sayar* (Eralp 1993: 51).

Divan'da mızrak anlamına gelen bu kelimelerin çoğunlukla memduhun övgüsünde ve gerçek anlamlarında kullanıldıklarını, ok ve kılıç gibi çeşitli ilgilere konu olmadıklarını görüyoruz. Sadece bir beyitte şair, kendisini övmek amacıyla kalemini mızrağa teşbih etmiş ve yaptığı işi, ne sevgilinin gamzesinin ne de kirpiklerinin yaptığını söylemiştir:

Tîzdür tâ o kadar nevk-i sinân-ı kalemüm
Ki anun kârını ne gamze ne müjgân eyler (K.29-56)

3.5.3.4.5. Demren, Nevk, Peykân

Dermen (temren), nevk ve peykân, ok veya mızrağın ucuna takılan ve çoğunlukla metalden yapılan sivri uçlu bir silah malzemesidir. Sevgili, naz ve sitem şimşeklerini okunun ucuna peykan yapar. Sevgilinin tegafülü de okun ucunda asıl öldürme işini yapan peykâna teşbih edilmiştir. Bir yerde ise bakışların şimşeğinin, peykâna su verdiği hayal edilmiştir.

Bir nazarda nâvek-i müjgânı bin dilden geçer
Var ise berk-i nigehden su virür peykânına (G.238-2)

Şu beyitte ise şair, kendini Rüstem'e, kalemini de iki uçlu (peykanlı) bir oka teşbih eder:

Rüstem-i tab'um eger düşmen ile ceng itse
Hâmemi tîr-i ciger-dûz-ı dü-peykân eyler (K.29-55)

3.5.3.4.6. Gürz, Teber, Tîşe

Gürz, teber (balta) ve tîşe (balta) Divan'da birer beyitte geçer. Gürz, ağırlığıyla Rüstem'in cesedini bile titretecek şekilde hayal edilerek, memduhun övgüsünde ilgi unsurudur. Teber de aynı biçimde memduhun övgüsünde kullanılır ki askerleri, teberlerine el attılarında Behrâm'ın bile gönlüne korku düşer. Tîşe kelimesi ise âşıkların başından belanın eksik olmayacağı ifade edilirken *tîşe-i mihnet* terkibinde kullanılmıştır.

İder âzürde ya murg-ı belâ ya tîşe-i mihnet
Bu vâdîde olur ışk ehline bir derd-i ser peydâ (G.4-3)

3.5.3.4.7. Destüvâne, Kemend, Kolçak, Niyâm, Şast

Savaşta giyilen demir eldiven anlamına gelen *destüvâne* bir beyitte geçer ve memduhun bu eldiveni giydikçe hüma kuşunu bile avlayacağı söylenir. *Kemend*, sevgilinin saçı ve sihir ilgisiyle anılır.

Kolçak, *kolun dış yüzünü kapatan ana parça ile çelik örgülerle birleşen ve kolun iç yüzeyinde birbirine tokalarla bağlanan diğer iki parça olmak üzere üç parçadan meydana gelen* (Eralp 1993: 161) bir koruyucudur. Divan'da bir manzume kolçağın tavsifine yazılmıştır[145]. Okçuların, parmaklarının zedelenmesini önlemek üzere sağ el başparmağına taktıkları atış yüzüğüne verilen isimlerden biri olan şast, Divan'da üç yerde geçer ve kelime anlamıyla kullanılır.

3.5.3.4.8. Zırh (Cebe, Cevşen), Siper

Savaş esnasında vücudu korumak üzere tasarlanmış bulunan ve deri, metal vb. malzemeyle yapılan koruyuculara zırh, cevşen, cebe gibi adlar verilir. Divan'da genel olarak gerçek anlamında kullanılır. Memduhun övgüsünde ilgi unsurudur. Memduh, Kahraman'larla savaşmak için zırha ihtiyaç duymamakla ve kılıcıyla dünyanın çelik zırhını parçalamakla övülür.

Kalkan anlamına gelen *siper,* bir beyitte memduhun merhamet ve iyiliği olarak düşünülür. Bela oklarına göğüs geren cesur âşık, kalkana ihtiyaç duymaz. Âşık, cefa kılıcının alevi şimşek olsa, aşkın kalkanının ardına sığınmaz.

Berk olsa eger şu'lesi şemşîr-i cefânun
Olmaz yine âşık siper-endâz-ı mahabbet (G.11-3)

3.5.3.4.9. Tüfenk, Fındık

Ateşli bir silah olan tüfek, Divan'da her hangi bir ilgiye konu olmaksızın gerçek anlamında kullanılır. Bir beyitte memduhun silah atmadaki ustalığı övülür. Tüfeklerin attığı saçmaya verilen bir ad olan *fındık* da bir beyitte gerçek anlamıyla yer alır.

3.5.4. Av (Sayd, Şikâr)

Kültür hayatımızda önemli bir yere sahip olan av, avcılık ve avlanma yöntemleri, Cevrî Divanı'nda türlü ilgilere ve teşbihlere konu olmuştur. En çok sevgilinin saçlarıyla ilgili bu benzetmelerde, sevgilinin saçı kıvrım kıvrım şekliyle bir tuzağa, âşığın gönlü de kuşa teşbih edilerek, av sahneleri canlandırılmıştır. Sevgilinin beni, bu kurulan tuzağa konulan yem şeklinde de düşünülür. Bazen sevgilinin gamzesi oklarıyla ava çıkar ki bu durumda sarhoş olarak tasavvur edilen bakışlar, avı sersemletmeye yarar. Yine sevgilinin saçı ve gözü, avlayıcı ve yırtıcı bir kuş olarak, gönül kuşunu avlamaya çıkar. Göz bir yerde yuvarlak şekliyle tuzak

---

[145] Bkz. Kasideler kısmı 67. manzume, 151.

olarak da düşünülmüştür. Âşığın gözyaşı taneleri de aşk yolunda saçılarak, doğan kuşu olarak düşünülen sevgilinin gözünü avlamaya çalışır. Yine başka bir yerde, benzer biçimde bir tasavvurla âşığın kıvrılmış vücudu dâm, gözyaşı da bu tuzağa konulmuş tane olarak düşünülür.

Turfe şâhîn-i şikârîdür o zülf-i pür-hamı
Mürg-i dil saydına bin dâm ile pervâz eyler (G.66-4)

Divan'da av için en çok bahsedilen avlanma yöntemi, tuzak kurmadır. Dâm ve dâne bu yöntemi ifade eden sözcüklerdir. Sevgili ile ilgili unsurlardan yukarıda bahsedildiği için diğer tasavvurları şöyle sıralayabiliriz: Sofunun tesbihi dâm ve tespihin taneleri dâne olarak düşünülür. İsteklerin avcısının tuzağındaki tanelerin her birisi asilik ve günah tohumudur. Şu beyitte insan ruhunun, kafes olarak nitelendirilen vücuda gelişi, tuzağa düşmüş bir kuş şeklinde tasvir edilmiştir.

Ol bülbül-i kudsî kafes-i mihnete düşmiş
Lerzende vü pür-havf yine dâm-ı hevâdan (Tb.1/II-3)

Divan'da insanın arzuları tuzak olarak düşünülmüştür. Bunun yanında olarak kemend, kafes, halka avla ilgili kullanımlardır. *Baftere* ise şahincinin koyduğu yem veya kuş avlamak üzere konulan yemdir.

Murg-ı dil ü üftâdesin almaga acebdür
Bir baftere saldurmaz o şeh-bâza güzeller (G.81-4)

3.5.5. Mûsikî

Eskiler musiki bilgisini, *ulûm-ı riyaziyeden saymışlardır. İlm-i musikiye, ilm-i edvar denir ki, bir rivayete göre bu ilmi evvelâ telif ve tedvin eden Davut Peygamber imiş* (Levend 1984: 241-242). Cevrî Divanı'nda da musiki, bir ilim olarak görülür:

Mûsikî ilmini Dervîş Ömerden görmiş
Ola üstâdına şâkirdine tahsîn-i hezâr (K.28-7)

Bunun yanında Cevrî'nin geniş bir müzik bilgisine sahip olduğunu görüyoruz. Müzik ile ilgili birçok tabir, terim ve müzik aletinin adı Divan'ın muhtelif yerlerinde geçmesinin yanında, bunları şiirin potası içersinde eritmesi; teşbih, mecaz ve tevriye yoluyla mazmunlara dönüştürmesi, şairin bu alandaki vukuf ve kabiliyetinin en açık delilidir. Örneğin şu beyitte *karâr, Huseynî, makâm, nagme, rûh-efzâ* kelimelerinin hepsi birer musiki terimi olmakla beraber, aynı zamanda

memduhun, Hz. Peygamber'in torunu Hüseyin'in soyundan geldiğini anlatmak için kullandığı ifadelerdir:

Karâr-ı dâde Huseynî senün makâmundur
Aceb mi nagme-i medhün olursa rûh-efzâ (K.35-40)

Yine şairin, musikişinâs bir arkadaşının vefatı üzerine yazmış olduğu kıt'ada, müteveffanın ölümünü, hüsn-i talil sanatı gibi, olayın yapısına ters bir sanatla ifadedeki başarısı ve bu ifadedeki musiki terimlerini kullanışı dikkat çekicidir. Beyitteki *usûl, devr, sükût, nakş, savt, kâr* kelimeleri aynı zamanda birer müzik terimidir.

Usûle uymadugın gördi devr-i eyyâmun
Sükûta vardı idüp nakş u savt u kârı temâm (T.76-3)

Daha önce çeşitli vesilelerle dile getirildiği gibi Divan'da, saraydaki hanende ve sazendeleri tanıtmak için yazılmış bir kaside mevcuttur. Aynı zamanda bu kaside musiki terim, tabir ve aletleri hakkında da zengin bir içeriğe sahiptir.

Eğlence hayatının önemli bir parçası olan musiki Divan'da, *çeng, çüğür, kânûn-çe, mûsîkâr, ney (nây), rebâb, sâz, târ, tanbûr, ûd* gibi müzik aletleri; *büzürg, beste-nigâr, dil-keş, dü-beyt, huseynî, kûçek, nevâ, rûh-efzâ, şeh-nâz, uşâk* gibi makamlar; *âhneg, nağme, makâm, sürûd, gınâ, zemzeme, edvâr, terkîb, meşk, nevâht, şedd, taksîm, mızrâb, evtâr, usûl, kâr, nakş, savt, amel, karâr, medd, perde, şu'be, zîr ü bâm* gibi ilgili kelimelerle ve "gûşını burmak" gibi deyim haline gelmiş ifadelerle söz konusu edilir. Bu kelimelerin sözlük anlamları da kasdedilerek anlam oyunları yapılır.

Sevgilinin saçları fitne sazına bağlanmış tel olursa, aşkın sır perdesinin sesi o kadar çok çıkar. Âşığın gönlünde aşk sırrı saklı kalamaz, çünkü aşkın sazı her perdede bir nağme ortaya çıkarır. Şu beyitte, sevgilinin güzellik unsurlarından göz ve kirpik, nazın küçük kanunu çalar biçimde hayal edilir ki bu beyitte kirpiklerin şekli kanuna benzetilmiştir:

Çeşmi oldukça nevâzende-i kânûn-çe-i nâz
Zîr ü bam-ı her müje bir nagmeye âgâz eyler (G.66-3)

Bir beyitte gönül, rebaba benzetilmiştir. Bunların yanında Nâhid, feleğin çalgıcısı olarak sıkça anılır.

Biz ki ser-mest-i dem-i zemzeme-i âh-ı dilüz

Eylemez hergiz eser nagme-i Nâhîd bize (G.217-2)

Divan'da, şairin Mevlevî olmasından olsa gerek, neyin müzik aleti olarak farklı bir yeri vardır. Cevrî, neye bir beyitte şöyle hitap eder:

Gerçi ney-pâresin ammâ ki lisân-ı dilsin
Keşf-i râz eylemede nutka idersin imdâd (K.18-2)

Bir başka beyitte ise "Onu öven ney sesiyle, gönül uykusunun yüreğini parçalarım." der. Yine bir yerde şair, gönlünün ney gibi sırlar mahzeni olduğunu söyler. Bir başka yerde ise irfan neyinin namelerine, anlamın arkadaş olduğunu söyler.

3.5.6. Yazı ve İlgili Unsurlar

Cevrî'nin, zamanının tanınan ve itibar edilen hattatlarından biri olduğu hususunda, hakkında bilgi veren bütün kaynaklar görüş birliği içindedir. Hatta bir müddet Divanıhümayun kâtipliği yaptığı da kuvvetle muhtemeldir. Yazıyla böylesine içli dışlı olan bir şairin Divan'ında, yazıyla ilgili kavram ve mefhumların büyük yer tutacağı muhakkaktır. Yaptığımız inceleme de, bunun böyle olduğunu bize göstermektedir. Cevrî Divanı'nda *"Yine ey hâme"* ve *"Gel ey kalem"* şeklinde başlayan iki "kalemiyye"[146]; darü's-seâde ağasının teklifi ve nesih hattının vasfı için yazılmış bir kısa mesnevi[147] ve padişah tuğralarının vasfında[148] yazılmış üç kaside mevcuttur ki yazı ve unsurlarıyla ilgili olarak Divan'da müstakil altı manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin haricinde "yaz-", "sebt et-", "terkîm et-", "tahrîr ol-", "nakş et-", "imlâ et-", "tastîr eyle-" fiilleriyle dile getirilen yazma eylemi, Divan'da daha birçok ilgili unsurla söz konusu edilir.

3.5.6.1. Kalem (Kilk, Hâme)

Divan'da adı en çok anılan yazı aletidir[149]. *Hükm-i kalem, nevk-i kalem, mu'ciz-i siyeh-kalem, nakş-ı kalem, sevâd-ı kalem, feyz-i kalem, sarîr-i kalem, vücûd-ı kalem, midâd-ı kalem, zebân-ı kalem, erbâb-ı kalem, resm-i hâme, sarîr-i hâme, benân-ı hâme, nihâl-i hâme, mutrib-i hâme, zebân-ı hâme, nokta-i kilk-i nükte-perdâz, cevâhir-i sühan-ı kilk-i dür-feşân, kilk-i inşâ* gibi terkiplerden anlaşılacağı gibi kalemin bir anlamda faili olduğu teşbihlerin yanında, *kalem-i mebde-i küll,*

---

[146] Kaside 24, Kaside 31.
[147] Kaside 41.
[148] Kaside 42, Kaside 43, Kaside 44.
[149] Bizim tespit edebildiğimiz kadarı ile 40 kez "kalem", 30 kez "hâme" ve 11 kez de "kilk" olmak üzere toplam 81 yerde geçmektedir.

kalem-i sâhir-i fettân, kalem-i sihr-âsâr, kalem-i feyz-midâd, hâme-i tahsîn, hâme-i himmet, hâme-i mu'ciz-eser, hâme-i güher-zâ, hâme-i takdîr-i Hudâ, hâme-i ma'nî-nisâr, hâme-i müşgîn, hâme-i ihlâs, hâme-i çâlâk, kilk-i çâlâk, kilk-i kader, kilk-i takdîr gibi terkiplerde benzetme unsurundan etkilenen nesne konumundadır. Bütün bu ifadelerde kalemin keskinliği, etkileme gücü, yapıldığı malzeme, şekli, soyut ve somut nesne ilişkileri benzetmelerde ilgi kurulan yönleridir. Çoğu zaman mürsel mecaz olarak şairi veya şiiri ifade eden kalem, ilahî güç sahibi bir nesne olarak hayal edilir. Tasavvufta "kalem" ayrıntılı ilim demektir. *Mürekkep halinde bulunduğu sürece ilim özet (mücmel) haldedir. Mürekkep kaleme geçince ilim ayrıntılı (mufassal) hale gelir. Mürekkep halindeyken özet olan bilgiler yazıya dökülünce ayrıntılı hale gelir. Nitekim nutfe adamın belinde bulunduğu sürece insanın bütün özelliklerini özet olarak ihtiva eder. İnsanın kalemiyle rahim levhine intikal edince beşeri ve insani suretler ayrıntılarıyla ortaya çıkar* (Uludağ 2005: 204-205).

Ma'ni-i nüsha-i zâtı ki odur sırr-ı hafî
Nükte-i hikmet-i rûh-ı kalemün müdgamıdur (K.1-20)

Kalemin ucu mızrağın ucundaki temrene, bazen de kılıca benzetilir. Bu özelikleriyle kalem, keskinliği ve yaralayıcılığıyla şairlik ve söz ustalığının ifadesi olur. Kalemin ucunun yarık ve iki dilli olması da söz konusu edilir. Söz ülkesi kalemle fethedilir. Feleğin kâtibi olarak kabul edilen Utarid de sıkça adından söz edilen gezegenlerdendir.

Kalem, şair için de bir övgü vesilesidir. Hem şairliğini hem de daha önce ifade ettiğimiz gibi geçimini kalemle sağlayan biri olarak hattatlığını ve yazı yazmadaki ustalığıyla çabukluğunu över. Bir beyitte, "Eğer Cevrî'nin kalemi, sevgilinin diliyle konuşmaya başlarsa, bütün dünyayı gönlün sırrından haberdar eder." der. Şu beyitte yazıdaki ustalığını sevgilinin güzellik unsurlarından gamze ve kirpikle şöyle ifade eder:

Tîzdür tâ o kadar nevk-i sinân-ı kalemüm
Ki anun kârını ne gamze ne müjgân eyler (K.29-56)

3.5.6.2. Defter, Dîvân, Kitâb, Mecmû'a, Risâle

Divan'da *defter*, üzerine yazı yazıldığı tasavvur edilen her şey için kullanılan bir ifade olarak karşımıza çıkar. Bir göreve atanan kişi için *defter-i câha* yazıldı ifadesi kullanılırken, San'a şehrinin güzelliği *ser-i defter-i büldân*a yazılmasıyla

anlatılır. Yine cömertlik sahibi olduğu söylenen bir kişinin hayır ve hasenat defterinin kaleme gelmeyeceği söylenir.

Kitâb-ı dil, kitâb-ı işve, kitâb-ı ışk terkiplerinden de anlaşılacağı üzere, mevzu edilen kavramların kitapla ilgisi, onun bilmek, anlamak ve irfanla ilgili bağlarını vurgulamaya yöneliktir. Bunların kitap gibi kapalı oluşu, açılıp okunmaya ihtiyaç duyulması vb. yönleri ilgi unsuru olur. *Kitâb-ı âsumânî* terkibi özellikle Mesnevî için kullanılan bir ifadedir ki semavî, kutsal kitap kavramıyla ilişkilendirilir.

Kitâb-ı ışkı zâhid âlim-i sırr-ı Hudâdan gör
Ulûm-ı gayrı terk eyle bu dersi ibtidâdan gör (G.82-1)

Yazıyla ilgili bir unsur olarak *dîvân* kelimesi bir yerde *defter ü dîvân* şeklinde kalıp bir ifade olarak kullanılırken, iki yerde de şiir mecmuası anlamında kullanılır. Şair, manaların divanına sahip olmakla övünür. *Mecmû'a* sözcüğü ise toplanmak ve bu toplanan şeylerin bir arada kitap haline gelmesi ilgisiyle birçok benzetmeye konu olur ki *mecmû'a-i havâdis-i kevn ü fesâd, mecmû'a-i letâif-i esrâr, mecmû'a-i esrâr-ı mahabbet, mecmû'a-i dil* terkipleri bu ilgilerin ifadesidir.

Cevrî zuhûr-ı hattunı fikr eylese dili
Mecmû'a-i havâdis-i kevn ü fesâd olur (G.55-5)

Risâle kelimesi geçtiği iki yerde de memduhlar için övgü unsurudur. Bir yerde memduha "Eflatun seni üstat edinip, hikmet risaleni okurdu." denilirken, diğer yerde memduhun yazığı risalenin, kutsal âlemin layihası olduğu söylenir.

3.5.6.3. Varak, Sahîfe (Safha), Levh, Levha

Kitap yaprağı anlamında iki yerde geçen *varak* sözcüğü bir yerde kitabın tezyinli olan ilk sayfası ilgisiyle anılır. Aynı anlama gelen *suhf, safha ve sahife*, gönlün yazılı sayfası ve feleğin sayfası olarak düşünülür. Sevgilinin yanağı da üzerindeki hatlarla bir sayfa şeklinde hayal edilir. Yine üzerine yazı yazılan her türlü şey olarak düşünülen *levh* kelimesi, *levh-i dil, levh-i zamîr, levh-i derûn, levh-i sîne, levh-i vücûd* terkiplerinde insan ve yazı ilgisiyle anılır.

Levh-ı dile ebrûlarınun nakşı çekildi
Ol dem ki kalem besmeleye virdi keşîde (G.231-4)

Bunun yanında *levh-i sühan, levh-i hurşîd, levh-i dibâce-i şerî'at, levh-i maksûd, levh-i mecmû'a-i gerdûn* gibi terkiplerde de çeşitli ilgilerle anılır. Şu beyitte

ise hatt, sevâd, levh gibi yazı ile ilgili unsurlarla sevgilinin güzellik unsurları arasında ilgi kurulmuştur.

Hatt-ı sevâd-ı levh-i füsûnı okutmasa
Hâli fünûn-ı fitnede bulmazdı imtiyâz (G.119-4)

Divan'da iki yerde geçen *levh-i imkân* terkibinde ise tasavvufi mahiyetiyle insan söz konusu edilir.

Aç gözün sen sana nazar eyle
Gör nedür nakş-ı levh-ı imkân (Tb.6/II-3)

3.5.6.4. Nüsha, Metn, Te'lif, İnşâ, Şerh, Muhaşşâ, Zeyl, Lâyihâ, Mekâtîb

Ma'ni-i nüsha-i zât, nüsha-i hikmet, nüsha-i adl, nüsha-i irfân, nüsha-i hıfz u amân, nüsha-i ma'delet, nüsha-i fazîlet, nüsha-i ilm ü hüner, nüsha-i kazâ vü kader, nüsha-i sühan, nüsha-i ışk, nüsha-i şerh ü beyân, nüsha-i hüsn, nüsha-i tahkîk gibi terkiplerle ve çeşitli ilgilerle Divan'da geçen *nüsha* kelimesi yazılmış bir eser, veya bu eserin kopyası anlamlarına geldiği gibi koruyucu özelliği olduğuna inanılan muska anlamında da kullanılır.

Def-i zulm ü sitem-i dehr içün ebnâ-yı zamân
Nüsha-i ma'deletin hırz-ı gîrîbân eyler (K.29-26)

Bir yerde şair, söz ilminin Divan'ının nüshasıyla bilineceğini söyler. Söz konusu olan övdüğü kişilerin eserleri ise, bunlarla ilgili çeşitli ilgiler kurar, aşağıdaki beyit bunun bir örneğidir:

Sevâd-ı nüsha-i şi'ri beyâz-ı dîvânı
Cihân-ı ma'nîye şâm-ı siyâh u subh-ı sefîd (K.37-23)

Tasavvufta *âlem, nüsha-i kübrâ; insan ise nüsha-i suğrâ'dır. Âlem, büyük insan; insan ise küçük âlemdir* (Uludağ 2005: 282).

Ma'ni-i nüsha-i zâtı ki odur sırr-ı hafî
Nükte-i hikmet-i rûh-ı kalemün müdgamıdur (K.1-20)

Divan'da *metn* (mütûn) kelimesi *metn-i metîn* ve *metn-i bî-misâl* terkipleriyle geçer ve övülen kişi ve eserin vasfının güzelliğini ifade için kullanılır. Övülen şahısların sağlam bir metne teşbih edildiği bu ifadelerin hepsinde *şerh* kelimesi de geçmektedir ki bu anlamda ne kadar açıklama yapılmaya çalışılsa da bu metinlerin açıklanamayacağı söylenir. Bir beyitte ise memduhun durumunu anlatmak gönül açıcı bir şerhte bulunmak şeklinde ifade edilir.

Medh-i zâtı nükte-i ma'nâya metn-i bî-misâl
Vasf-ı hâli nüsha-i tahkîka şerh-i dil-güşâ (T.23-9)

Haşiye yazılmış anlamındaki *muhaşşâ* kelimesi bir yerde geçer ve bir nüshaya benzetilen memduhun, cömertliği şu biçimde ifade edilir:

Zâtı bir nüshadur ki ser-tâ-ser
Âyet-i cûd ile muhaşşâdur (K.17-3)

Yine yazı ile ilgili olan *zeyl* ve *lâyihâ* kelimeleri, memduhun övgüsünde şu biçimde kullanılır:

Câme-i dânişünde lâyiha-i kudsî zeyl
Dâmen-i fıtnatuna sâniha-i râz-tırâz (K.53-4)

İnşâ ve mektuplar anlamında *mekâtîb* kelimeleri de yine övgü unsuru olarak Divan'da yer alır. Bahse konu edilen eser, gönül alıcı mektuplar şeklinde düşünülür.

3.5.6.5. Bâb, Dibâce, Fasl, Fihrist

Sevgilinin yanakları, iki bölüm *(bâb)* olarak yazılmış bir hikmet nüshasına teşbih edilir. *Fasl*, kelimesi mevsim anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır. Kitabın içindekilerini gösteren cetvel anlamıyla fihrist, bir yerde memduhun gönlüyle ilgilidir ki, kaderin hükümlerinin listesi oradadır. Bir başka yerde ise şair, kendini Şirazlı Sa'dî'ye benzeterek şöyle der:

Cevrî gibi ben Sa'dî-i Şîrâz-ı ma'ânî
Fihrist-i Gülistân-ı beyân ma'rifetümdür (G.77-7)

Dibâce kelimesi ise kitabın başında bulunması ve tzehipli, süsülü giriş bölümü olması ilgisiyle memduhların övgüsünde kullanılır. Hz. Osman için, şeriatın dibace sayfası benzetmesi yapılırken, Sultan IV. Murad için fetih ve zafer şehnamesinin dibacesinin süsü benzetmesi yapılır.

3.5.6.6. Devât, Hokka, Midâd, Dûde, Müsvedde, Beyâz, Sevâd

Devât kelimesi bir yerde geçer ve memduhun devatı, bilgi ve irfan meclisinin tütsü kabına teşbih edilir. Hokka, bir yerde geçer ve lale şekli ile hokkaya teşbih edilir. *Midâd* Divan'da dört yerde anılır. Şair, mürekkep ve süs eşyası olan sürme ilgisi üzerine teşbihlerde bulunur. Bir yerde midâd, anlam güzelinin kaşına çekilen sürme olarak düşünülür. Başka bir yerde kalemin mürekkebinin, duyulmamış fikirlerin gözünü sürmelediği söylenir. Şu beyitte ise kırmızı ve siyah mürekkepli bir yazı, gül ve sümbüle teşbih edilmiştir:

Hutût-ı nâdire bir sebze-zâr-ı bûkalemûn
Midâd-ı sürh ü siyâhun ana gül ü sünbül (Tb.5/VI-4)

Dûde, mürekkep yapılan çıra isi anlamına da gelir ki geçtiği şu beyitte çirâğ kelimesinin bulunması, bu anlamı düşündürmektedir:

Leyletü'l-Kadr-i sa'âdetsin ki virdün âleme
Şeb-çirâğ-ı dûde-i rahmetle zîb ü zîver (K.2-4)

Daha sonra temize çekmek üzere yazılan yazı ve siyah, kara anlamlarıyla *sevâd* Divan'da dört yerde anılır. Sevgilinin ayva tüyleri, kazanın hüküm kaleminin yazısına; başka bir yerde memduhun şiirlerinin yazısı, mana dünyasının karanlık akşamına benzetilir. Bir kasidede Cevrî, memduha kendi halini sunmada fazla bahane sıraladığını düşünerek "Bir mektupta karalama hatası için yeter miktara ulaştın." diyerek yazdıklarının tamamlanması gereğini ifade eder.

Hattun ki sevâd-ı kalem-i hükm-i kazâdur
Uşşâka nişân-ı eser-i baht-ı siyehdür (G.47-4)

Temize çekilmiş yazı anlamıyla kullanılan *beyâz* kelimesi ise iki yerde bu anlamıyla karşımıza çıkar. "Beyâza çıkar-" ve "beyâz-ı dîvân" biçiminde geçen bu ifadeler, bir yerde "nûr-ı beyzâ", bir yerde de "subh-ı sefîd" ilgisiyle konu edilir.

3.5.6.7. Nokta, Harf, Hatt, Gubâr, Ta'lik, Nessâh

Yazıyla ilgili anlamıyla *nokta*, Divan'da üç yerde anılır. Bir yerde şair, sözlerinin harflerindeki noktanın, düşmanların gözüne perde olduğunu söylerken, bir başka yerde, anlamları uçuran kaleminin noktasını, mananın hikmetlerinin döndüğü göğe teşbih eder. Nokta, daha çok sevgilinin güzellik unsurları olan ben ve ağzı için teşbih unsurudur. Şu beyitte yazı ile ilgili *nüsha*, *icmâl, rumûz* kelimeleriyle noktanın, sevgilinin güzellik unsuru ilgisiyle kullanıldığını görüyoruz.

Münderic nokta-i hâlünde rumûz-ı dil ü cân
Nüsha-i hüsnüni gördük bir az icmâl üzre (G.223-3)

Harf, sadece sesleri gösteren bir işaret olarak değil, sözleri meydana getiren bir unsur olarak düşünülür. Sözler, harflerden; harfler, noktadan meydana gelir. Cevrî'nin bu anlamda Hurufîliğin bazı unsurlarını şiirine soktuğunu görüyoruz ki bunun bir tavır olarak değil, estetik unsur olarak Divan'da yer aldığını söylemek mümkündür. Şu beyitte Hurufîliğin bir şubesi olan Noktavîliğin, sevgilinin güzellik unsurlarıyla ifadesini görüyoruz:

Kâşif-i râz-ı hurûf olsa lebün
Dem urur Noktaviyândan dehenün (G.151-4)

Bunların yanında *harf* kelimesinin, *harf-i kerem, harf-i perîşân-ı temennâ* terkiplerinde olduğu gibi "söz, lakırtı" anlamıyla tevriyeli olarak kullanıldığını görüyoruz.

Hatt kelimesi Divan'da Mushaf, sevgilinin güzellik unsuru ve yazı ilgileriyle anılır. Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri, ayet olarak düşünülür ki âşıklar bunları ezberler. Aynı zamanda bu hatlar, sihir için yazılan yazıya da teşbih edilir:

Hatt-ı sevâd-ı levh-i füsûnı okutmasa
Hâli fünûn-ı fitnede bulmazdı imtiyâz (G.119-4)

Şair, şiirinin hattını, mana baharı olarak ifade eder. Bunun haricinde hattının makbul olduğunu ve herkes tarfından beğenildiğini de manzumelerinde söyler. Hatla beraber, ta'lik, gubâr ve dolaylı olarak nesih yazılarının adı anılır. Gubâr, toz anlamıyla tevriyeli olarak da kullanılır. Nesih, nessâh ilgisiyle anılır:

Cümle nessâhlarun hattını nesh itdi bu hat
Hüsn-i hat var ise dünyada budur şimdi fakat (K.41-10)

3.5.6.8. Cedvel, Keşîde, Tayy

Yazma eserlerde sayfanın yazılı kısmıyla yazısız kısmını ayıran, çoğunlukla altınla çizgiye verilen ad olan *cedvel*, altın ve güneş ışığı arasındaki benzerlik ilgisiyle şu biçimde anılır ki güneş bir sayfaya; parlaklığı da sayfanın kenarındaki cedvele teşbih edilir:

Bir başka kitâb olsa eger midhat-i re'yün
Hurşîd olur levha ana şa'şaa cedvel (K.23-12)

Elverişli bazı harflerin, "Cevher" denilen özünden itibaren devam eden çizgisinin çekilip uzatılması (Özönder 2003: 108) anlamına gelen *keşîde*, bir beyitte geçer ve sevgilinin kaşları, gönül sayfasına çekilen besmelenin keşîdesi olarak düşünülür:

Levh-ı dile ebrûlarınun nakşı çekildi
Ol dem ki kalem besmeleye virdi keşîde (G.231-4)

Kazımak, silmek anlamıyla kullanılan *tayy* kelimesi bir beyitte bu anlamıyla geçer.

3.5.6.9. Tuğra (Beyza, Gonce, Kafes, Zülfe), Tevkî’

Tuğra, padişahın sembolü olan ve berat, ferman, menşur gibi saray yazılarında ve paralarda bulunan özel istifli yazıdır. Divan’da Sultan İbrahîm’in tuğrasının övgüsüne yazılmış üç manzume vardır. Bu manzumelerde tuğranın unsurlarından olan beyza, gonce, kafes, zülfe gibi kavramlar da yer alır. Beyza, *tuğranın sol tarafındaki yuvarlak kısımdır. Yumurtaya benzediği için bu ad verilmiştir. Bu, tuğradaki “oğul” anlamına gelen “bin” kelimesinin yazılış yeri ve tarzı* (Özönder 2003: 18) ifade olunur, beyza ile beraber anılan bir başka kavram ise *zülfe*dir ki *bazı harflerin ve motiflerin ucundaki çengele verilen addır. Süs olmaktan daha çok, başlangıcı olan noktanın önüne konularak bundan o harfin (daha çok eliflerde olur) çekileceğini gösterir* (Özönder 2003: 222).

Beyza-i beyzâsı ayn-ı âfitâb-ı pür-ziyâ
Zülfe-i zîbâsı reşk-i sünbül-i bâg-ı cinân (K.42-2)

Tuğradaki yazıda harflerin veya uzantılarının simetrik olarak birbirine girdikleri ve kafes şeklini aldığı yazılar *kafes*; yine bazı harflerin çengel şeklindeki uzantılarına da *gonçe* adı verilir. Gonce, saltanat bahçesinin süsünü artırır; kafes, devlet kuşuna yuva olur.

Gonçesidür zînet-efzâ-yı riyâz-ı saltanat
Ol kafes olmış hümâ-yı devlete bir âşiyân (K.42-3)

Padişah buyruklarına çekilen nişan, padişahın nişanlı buyruğu anlamındaki tevkiî bir yerde Süleyman’ın mührü kadar itibarı olmakla övülür. Tuğra ile birlikte Divan’da üç yerde geçer.

N’ola başdan başa mülk-i cihânı eylese teshîr
Ki tevkî’inde var hâssiyet-i mühr-i Süleymânî (K.44-3)

3.5.7. İnşaî Unsurlar

3.5.7.1. Kasr, Kâşâne, Kâh, Sarây

Divan’da en çok adı geçen inşaî unsur olarak *kasr* kelimesini görüyoruz. Süslü, ferah ve yüksek yapılı oluşu gibi özellikleriyle çeşitli benzetmelere konu olduğu gibi, gerçek anlamda övgü unsuru olarak da karşımıza çıkar. Şairin yaşadığı dönemde yapılmış olan kasırlarla ilgili yazmış olduğu manzumelerde bu yapıların bahse konu olan ilgilerle övüldüğünü görüyoruz. Fakat bununla beraber *kasr-ı vücûd*, insan bedeni; *kasr-ı visâl*, miraç; *kasr-ı gerdûn*, gökyüzü, *kasr-ı bâlâ-yı hakîkat*,

ukûl-i aşere yerine kullanılmış terkiplerdir. Şu beyitte *kasr* kelimesinden kasdın, Hz. Peygamberin ruhaniyeti olduğunu anlıyoruz:

Hıred ol kasra uruc eylemege kâdir ise
Anda seyr eylesün ol zât kimün hem-demidür (K.1-13)

Gerçek anlamıyla kullanıldığında ise, cennet bahçesindeki köşklere, cennete ve Beyt-i Mamûr'a teşbih edilir. Köşk, kasr gibi anlamları da ihtiva eden *kâşâne* kelimesi de *kasr* gibi kullanıma sahiptir. Bir beyitte felek, köşke teşbih edilir. Yine köşk, kasr gibi anlamlara gelen *kâh* kelimesi bir yerde geçer ve "sevgilinin gelişiyle virane köşeleri, gökyüzü köşküne döner" denir.

Hükümdarlığın merkezi ve padişahın yaşadığı yer olan saray, Divan'da gerçek anlamının yanında, itibar, makam ve haşmetin göstergesi olarak da karşımıza çıkar. Dünya, saraya teşbih edilir. Saraya asıl değerini veren, içindeki sultandır. Gökyüzü de saray olarak düşünüldüğünde, hükümdarın sarayını kıskanır. Çünkü içinde hükümdar-sevgili gibi bir parlak dolunay yoktur. Saray da kasr gibi, cennete ve Beyt-i Mamûr'a teşbih edilir.

Reşk eylesün sarây-ı hümâyûna âsümân
Kim yokdur anda sencileyin bedr-i ber-kemâl (K.46-4)

3.5.7.2. Câmî, Mihrâb, Minber, Mahfil, Menâr, Gül-deste, Türbe

Câmî, sevgilinin güzellik unsurlarının toplandığı yer olan yüze teşbih edilir. Bu durumda kaşlar mihrap, sevgilinin alnı da mihrabın üstündeki nura teşbih edilir. Memduhların yaptırdığı camiler, Ka'be gibidir; melekler orayı tavaf ederler; güzellikte eşsiz cennet bahçlerine benzer.

Degül ebrûlarun üstinde cebîn-i berrâk
Nûrdur câmi-i hüsnündeki mihrâb üzre (G.224-3)

Mihrâb kelimesi, şekli ve insanların onun olduğu tarafa secde etmeleri ilgisiyle çeşitli teşbihlere konu olmuştur. Yukarıda camî bahsinde geçen ilginin dışında memduhun eşiği (mihrâb-ı temennâ) istek, dilek mihrabıdır. Fakat mihrâb-ı temennâ memduh ilgisi dışında hoş karşılanan bir tavır değildir:

Çarha baş eğmek ise rütbe-i ulyâya sebeb
Ya nedür secde-i mihrâb-ı temennâya sebeb (G.7-1)

Minber kelimesi Divan'da, biri hutbe okunan yer anlamıyla ve biri de memduhun huzuru anlamıyla olmak üzere iki yerde geçer.

Camilerde hükümdar veya müezzinler için ayrılmış ve etrafı parmaklıklarla çevrili yer anlamıyla *mahfil* kelimesi iki yerde geçer. Bir yerde, biraz yüksekçe inşa olunması ilgisiyle, Tûr-ı tecellâya teşbih edilmiştir. Bunun haricinde meclis, toplantı yeri anlamında kullanılır.

Olunsun medh u ta'rifi okunsun hutbe-i nâmı
Du'âsıyla şeref bulsun hemişe mahfil ü minber (K.11-49)

Sözlük anlamıyla nur, ışık yeri, fener kulesi ve yol işaretleri anlamındaki *menâr* kelimesi, Divan'da cami minaresi anlamıyla kullanılır. Bir yerde gümüş rengi ve düzgünlüğüyle, gökyüzüne doğru çekilmiş, nurdan bir servi olarak hayal edilir. Başka bir yerde de billur bir levha üzerinde resmedilmiş tuba ağacına teşbih edilir.

Görenler ol menâruñ aksini mir'ât-i ferşinde
Sanurlar levh-ı mînâda musavver nahl-i tûbâdur (K.30-11)

Minarenin şerefesine verilen ad olan *gül-deste* ise bir yerde geçer ve övülen camiin şerefesinde Cebrail'in bülbül olması, gül, tâir-i kudsî, bülbül, kadd, sidre kelimeleriyle ilişkilendirilir.

Türbe adı Divan'da beş yerde geçer ki bunlar inşa edilen türblerle ilgili iki manzumede söz konusu edilir. Bunlardan şu beyitte hali vakti yerinde olan kişinin türbesini yaptırmasının âdet olduğunu anlıyoruz:

Eyleyüb hâl-i hayâtında tedârük menzilin
Âdet üzre türbesin yapdurmagı gördi revâ (T.23-19)

Türbe güzelliğini vurgulamak üzere cennetin gül bahçesine ve nurlandırılmış bir bahçeye teşbih edilir.

3.5.7.3. Kubbe, Sakf (Bâm, Târem, Küngüre), Eyvân, Revâk, Kemer, Tâk, Tarh, Gurfe, Cihân-nümâ

Kubbe kelimesinin ilgi unsuru olarak en çok teşbih unsuru olduğu kavram gökyüzü/felek tasavvurudur. Şekil yönüyle gökyüzü dokuz kubbeli olarak düşünülür, *sipihr-i nüh-kıbâb* bunun ifadesidir. Bununla beraber, inşa edilmiş kubbeler de ihtişamı, güzelliği ve mimari değeri ifade için gökyüzüne teşbih edilirler. Bu teşbihlerde güneş, kubbenin üstünde altın bir fenere benzetilir. Parlaklığı yönüyle de kubbe, İskender'in aynası olarak düşünülür. Kubbe, altın renkli olarak düşünüldüğünde, gökyüzünü süsleyen bir güneş olur.

Kubbesi üstünde olmış âfitâb altun fener

Lengeri kavs-i kuzehdur rîsmânin Keh-keşân (K.50-6)

Çatı, dam anlamına gelen *sakf* ve *bâm* kelimeleri, yüksekliği ilgisiyle değer, itibar anlamlarıyla tevriyeli olarak da kullanılmıştır. Felek/gökyüzü bir çatı şeklinde tasavvur edilir. Bu tasavvurlarda Kâ'be'nin çatısı da söz konusu edilir. Övgüsü yapılan yerin çatısından, felek bile yükseklik dilenir. Yine kubbe, kümbet, dam analmına gelen *târem* kelimesi iki yerde geçer ve *târem-i ışkam* terkibiyle feleğin çatısına gölge verdiğini söylerken memduhunu da *mihr-i târem-i devlet* şeklinde över. *Küngüre* ise kubbenin en üst kısmına verilen addır; geçtiği iki yerde de *burc-ı feleğ*e teşbih unsuru olmuştur.

Hasetçilerin boyu, çektikleri bu kıskançlık sıkıntısıyla *kemer*e teşbih edilir. *Revâk*, yapısı itibaırıyla gökyüzüne teşbih edilir. Bir yerde lacicivert rengi ilgisiyle konu edilmiştir.

Eyvân inşaî unsur olarak çardak, köşk, salon ve kemerli yüksek yapı gibi anlamlarıyla Divan'da söz konusu edilir. Bu haliyle eyvân da gökyüzü ile ilişkilendirilir. Bunun yanında *eyvân-ı dil, eyvân-ı ümîd, eyvân-ı harâbât-ı fenâ, eyvân-ı celâl* terkipleriyle soyut-somut ilgisiyle kullanıldığını görüyoruz.

El-minnetü li'llâh ki dahı düşmedi bir gün
Eyvân-ı dil-i rûşenüme sâye-i dünyâ (G.6-2)

Bina kemeri, kubbe, kümbet ve bu şekildeki mimari yapılar gibi anlamları içeren *tâk* kelimesi de gökyüzü/felek ve yükseklik ilgisiyle anılır. Bir beyitte Hz. Peygamber'in doğumunda Kisra'nın tâkının yıkılışı söz konusu edilir.

Çatının üstünde her tarafı gören taraça anlamındaki cihân-nümâ kelimesi bir yerde geçer ve övülen yerin manzarasını seyretmek için güzel bir yer olduğu vurgulanır.

Tarh, kurma, tertipleme, düzenleme anlamlarının haricinde bir inşaî unsur olarak süslemelerle ve bu süslemelerin güzelliğiyle konu edilir. Köşk, çardak, cumba, balkon gibi anlamlara gelen *gurfe* kelimesi sadece şu beyitte anılır:

Kasr-ı bâlâ-yı hakîkat ki ukûl-i aşere
Gurfe-i esfel-i kem-pâyesinün süllemidür (K.1-12)

3.5.7.4. Kapı (Bâb, Der), Revzen, Şehnişîn, Tâka, Dîvâr, Mişkât

Divan'da *kapı* ve kapı anlamına gelen *bâb* ve *der* kelimeleri, en çok yüksek bir şahsiyetin (hükümdar, sevgili, devlet adamı vb.) huzuru, makamı anlamıyla yer alır. Onların kapısından her kim girse, gamdan emin olur, iyiliklere ulaşır, isteklerini elde eder, *der-i ümmîd, der-i lutf, der-i genc-i ârzû, bâb-ı kerem* bu anlamın ifadeleridir.

Çözüp bend-i kabâsın sînesin uşşâka göstersin
Der-i gencîne-i lutfın o şâh-ı kâm-rân açsun (G.203-3)

Pencere anlamına gelen *revzen*, övgüsü yapılan binaların ferahlığını ve güzelliğini ifadede önemli bir unsurdur. Bu yapıların pencerelerinden dokuz kat gök ve bütün cihan seyredebilir. Bu ilgiyle âlem-nümâ olarak tavsif edilir.

Kubbeli mahfe, pencere anlamındaki *tâka* kelimesi ile pencere çıkması, balkon anlamındaki *şehnişîn* Divan'da tek yerde ve aynı beyitte anılır. Gökyüzünün şekli itibarı ile kemer, kubbe gibi yapısı inşaî unsurla ilgiye konu olur:

Bu şehnişîn-i zer-endûda tâka cüft olamaz
Ne denlü kadd-ı sipihri ham eylese devrân (T.80-7)

Dîvâr kelimesi üzerine yapılan nakışlar ve süslemeler ilgisiyle sayfaya teşbih edilir. Bunun yanında parlaklığıyla da cilalanmış bir ayna olarak da düşünülür. Duvarda, içine kandil, lamba gibi şeyler koymak için yapılan oyuk, hücre anlamındaki *mişkât* kelimesi ise bir beyitte geçer ve namazın tahiyyatına oturan kişi, mişkâta teşbih edilir.

3.5.7.5. Oda, Hücre, Suffe, Şebistân, Hâbgâh, Mahyer, Mahzen

Yapılan dergâhın hücreleri, sefasının bolluğuyla cennete teşbih edilir. Sofa, parlaklığı yönüyle aynaya, mana miracına teşbih edilir. Şu beyitte ise söz konusu edilen meyhane sofasıdır:

Bu günde rind-i gedâ pâdişâh-ı âlem olur
Ki oldı suffe-i mey-hâne mesned-i Cemşîd K.37-6)

Yatak odası anlamındaki *hâb-gâh* gamzenin yatacağı yer olarak tasavvur edilir; *şebistân* kelimesi ise Divan'da iki yerde geçer ve şu beyitte, mum olup gelmek deyimiyle kullanılır:

Hercâi olup mâh gibi bir nice demler
Âhir yine şem' oldı şebistânuma geldi (G.271-3)

Mahyer ve *oda* kelimeleri herhangi bir benzetmeye konu olmadan anılırken, gönül, sıkça mahzene teşbih edilir. Bu ilgide yıkıntı, virane ile hazine ilgisi de kurulur. Şu beyitte ise erbâb-ı safânın sinesi mahzene teşbih edilmiştir:

Cevrî bizüz ol gevher-i yektâ-yı mahabbet
Kim sîne-i erbâb-ı safâ mahzenümüzdür (G.53-5)

Mahzenin karanlık, yerin altında ve ürkütücü bir yanının oluşu da *mahzen-i esrâr* terkibiyle tevriyeli olarak dile getirilir.

3.5.7.6. Burc, Dervâze, Kal'a, Hısn, Hisar

Kale, kale kapısı ve kuleleri anlamındaki bu kelimeler herhangi bir ilgiye konu olmaksızın gerçek anlamlarıyla Divan'da yer alırlar. Sadece *burc* kelimesi, Bağdat şehrinin adlarından biri olan *Burc-ı evliyâ* terkibiyle farklı bir kullanıma sahiptir.

3.5.7.7. Hayme, Çetr, Otağ, Külbe, Sâyebân

Çadır analamına gelen *hayme, çetr* ve *otağ*, gökyüzüne teşbih edilir. Bir yerde güller, padişah çadırı olan otağa teşbih edilir. Otağın üstüne, sorguç vb. padişahlık alametleri asılır. Padişah çadırlarının sefere çıkıldığında en küçüğü, mavi gökyüzü kadar olur.

Gölgelik anlamında *sâye-bân* kelimesi bir yerde geçer ve padişahın sıcaktan korunmak üzere sarayın önünde yaptırdığı ifade edilir. Külbe kelimesi de bir yerde geçer ve gönle teşbih edilir.

Şem'-i ruh-sârun ile hâne-i vehmin rûşen
Zulmet-i hicrün ile külbe-i dil tîre vü târ (Tb.2/I-2)

3.5.7.8. Hammâm (Germ-âbe), Câmekân, Halvet, Havz, Şâdırvân, Lûle

Divan'da inşa edilen yapılarla ilgili tarihler arasında üç manzume hamamlarla ilgilidir. Bu manzumelerde hamamlar, havasının ve suyunun güzelliğiyle; içinin sıcaklığıyla ve temizliğiyle söz konusu edilir ve suyu Kevser'e; toprağı, miske; kendisi de gülbahçesine teşbih edilir.

Câmekân, hamamlarda ayrıcalıklı müşterilerin giyinip soyunması için camlı çerçevelerle bölünmüş hücrelere verilen addır. Divan'da ferahlığı ve güzelliğiyle cennete benzetilen bu bölümleri ayıran çerçeveler, göğsünü parçalamış âşıklara teşbih edilir.

Câmekânında der ü revzen degül âşık gibi
Sînesin sîmîn-bedenler şevkı kılmış çâk çâk (T.83-3)

Halvet, hamamın en sıcak bölmesine verilen addır. Bir beyitte anılır ve sıcaklık yönüyle gönlün ateşine teşbih edilir.

Havuz, üç yerde anılır, bunların ikisinde inşaî unsur olarak güzelliğinden ve büyüklüğünden söz edilirken, şu beyitte kadeh, billudan yapılmış bir havuza benzetilir:

Bezm-i çemende havz-ı bilûrîne döndi câm
Oldı içinde yer yer anun her habâb gül (G.156-4)

Şâdırvân, bir yerde anılır ve feleğin, güneşi inşa edilmiş bu yapıya altın bir kâse yapsa yakışacağı söylenir. Su oluğu anlamındaki *lûle* ise memduh için benzetme unsurudur; memduh, iyilik pınarının oluğu olarak düşünülür.

3.5.7.9. Kârgîr, Sütûn, Erkân, Cisr

Taştan ve tuğladan yapılmış binalara verilen ad olan *kâr-gîr*, bir yerde binanın direklerinin bu biçimde yapıldığını ifade ile geçer. Sütûn, erkân kelimeleri inşaî unsur olarak bir benzetmeye konu olmaksızın anılır. Köprü anlamındaki cisr kelimesi ise şu beyitte geçer:

Gelüp geçenlere târîhini didi Cevrî
Bu cisri Hak yolında yapdı Mustafâ Paşa (T.72-1)

3.5.7.10. Kâşî, Nakş, Zerendûd

İran'ın Kâşân şehrinde yapılan bir çeşit çini olan *kâşî*, Divan'da süslemelerinin güzelliğiyle ve inşa edilen köşklerde, saraylarda kullanımıyla konu edilir.

Safha-i kâşîsinün nakş-ı bahârı gösterür
Her nazarda âdeme gülzâr-ı Firdevsi ıyân (T.91-7)

Nakş, bir süsleme unusuru olarak inşaî unsurlarla zikredildiğinde, güzelliğinden ve süslemesinin ferahlık vericiliğinden söz edilirken, mecâzi olarak da birçok ilgiye konu olur. Bunlardan birinde beden, bir sayfaya teşbih edilmiş ve insanın buraya nakş edildiği söylenmiştir. Bunların yanında memduhun ahlak güzelliği, Yusuf suretinde nakş edilir. Şu beyitte ise ay yüzeyinde görülen karartılar, oraya nakş edilmiş olarak tasavvur edilir:

Neyyir-i râyı ziyâ virse görinmez ebedî

Levh-ı sîmîn-i kamerde eser-i nakş-ı sevâd (K.18-13)

Zer-endûd, altın yaldızlı anlamıyla Divan'da pencere kenar süsü olarak geçer.

3.5.8. Yiyecek ve İçecek Maddeleri

3.5.8.1. Şarâb (Mey, Bâde, Sahbâ, Mül, Âfitâb, La'l-i Müzâb, Rez duhteri, Şîre-i Tâk, Rahîk)

Divan'da adı en çok geçen içecektir. Kadeh ve sarhoşluk ilgisiyle birçok teşbihe konu olur. *Bâde-i nâb, bâde-i gül-fâm, la'l-i müzâb, mey-i nâb, mey-i gül-gûn, sahbâ-yı tahûr, rahîk* şarabın temizliğini, duruluğunu ifade eder. Bununla beraber, gönül kanı, gönül neşesi, ciğer kanı, gözyaşı, sevgilinin dudağı, naz, âşığın kanı, âb-ı hayât, hikmet, irfân, esrâr-ı mahabbet, Kevser, aşk, İlahî aşk, mecâzî aşk, gaflet ve şairin sözleri çeşitli ilgilerle şarap olarak düşünülen kavramlardır. Yine *mest-i mey-i câm-ı fenâ, feyz-i neşve-i sahbâ-yı ilhâm-ı ilâhî, peymâne-i leb-rîz-i sahbâ-yı ümîd, sahbâ-yı hum-ı ışk, lezzet-i sahbâ-yı zevk-ı dehr-i fânî, sâkî-i sahbâ-yı hakîkat, mest-i mey-i ışk-ı mecâzî, sahbâ-yı leb-i dilber, germî-i hurşîd-i câm-ı bâde, câm-ı rahîk-i tevhîd, neşve-i şerâb-ı dil, neşve-dâr-ı şerâb-ı tahkîk, zevrâk-ı câm-ı şerâb-ı hoş-güvâr, tâb-ı şerâb-ı nâz, revgan-ı kandîl-i dil ü cân* terkipleriyle ilgi kurulan unusurlar söz konusu edilmektedir.

Şarap içmek için en güzel zaman gül mevsimi, nev-rûz ve ilkbahar günleridir. Bu günler, üzüntünün defi için en uygun zamanlardır:

Def'-i gam demleri geldi gidelüm bâga yine
Sâkiyâ bâde-i nâbı getür ayaga yine (G.251-1)

Âşık, sevgilinin şaraba benzeyen dudağına hasret çektiği için ümit kadehine, Kevser de olsa koymaz. Kimisi mecâzî aşkın, kimi de hakiki aşkın şarabıyla sarhoş olur.

Peymânemüzün bâdesi esrâr-ı mahabbet
Esrârumuzun neşvesi sahbâ-yı safâdur (G.64-2)

Şarap, neşe ve zevk verici özelliği ile sıkça dile getirilmesine rağmen, gönül için bu mümkün görünmemektedir:

Zevk-ı dünyâdan mezâk-ı la'l-i dil mahrûmdur
Telh-kâmîdür nasîbi nûş-ı sahbâdan bile (G.208-4)

Şu beyitte ise âşığın kanlı gözyaşları, bayram hilalinin kadehe teşbihiyle şaraba benzetilir:

Rûze-i hicründe vaslun yâd idüb kan aglasam
Hûn-ı eşküm bâde-i câm-ı hilâl-i îd olur (G.33-2)

Şarap içerken zevklidir fakat sonunda baş ağrısı ile acı hale gelir.

Telh olur âhır humârından dimâg-ı cân u dil
Lezzet-i sahbâ-yı zevk-ı dehr-i fânî böyledür (G.72-4)

Bunların yanında üzümün kızı anlamına gelen *rez duhteri* (duhter-i rez) ve *şîre-i tâk* şarap anlamında kullanıldığı gibi şu beyitte âfitâb kelimesinin tevriyeli olarak şarap anlamıyla kullanıldığını düşünebiliriz:

Çeşme-i âfitâb-ı derdem kim
Dîde şâd-ı revân-ı nûrumdur (G.46-4)

3.5.8.2. Arak, Berş, Nebîz, Cür'a

Rakı anlamına gelen *arak* kelimesi Divan'da iki yerde geçer. Birinde kristal kadeh içerisindeki rakı, süzülmüş berrak mum anlamına gelen şem'-i kâfûrîye teşbih edilir; diğerinde ise sevgilinin ayva tüyü üzerindeki damlası çiğ tanesine benzetilir.

Pür itdi dün gice sâkî arakla câm-ı billûri
Safâ bezminde yakdı şevk içinde bir şem'-i kâfûrî (M.4)

Divan'da afyon macunu anlamına gelen *berş* hakkında üç beyitlik bir manzume vardır. Bu manzumede berş için tiryakilik yapmasaydı, her derdin çaresi olurdu; akılları düzgün çalışır hale getirir, eğer sağ olsaydı İbnü Sina da berş yerdi denmektedir. Bununla beraber kuvveti azalttığı için berşi fazla yememelidir.

Hurma veya arpadan yapılmış şarap anlamına gelen nebîz, Divan'da iki yerde geçer ve verdiği farklı sarhoşluk tadıyla, memduhların yaradılış özelliklerini övgüde ilgi unsuru olarak kullanılır.

Yudum, içim anlamına gelen *cür'a* kelimesi, kadehin dibinde kalan tortu anlamıyla, şaraptan başka anlamları da çağrıştırdığı için ayrıca konu alınmaya ihtiyaç göstermektedir. Genel olarak cür'anın sonunda toprağa gideceği düşünülür ve Cem'in hakkı olduğu için Cem söz konusu edilir:

Tâ fark-ı sipihre saçarın cür'a-i câmı
Eyvân-ı harâbât-ı fenâda Cem-i ışkam (Tb.1/IX-4)

Bunun yanında sevgilinin dudakları kadeh olarak düşünüldüğünde bu kadehin cür'ası abıhayat olur:

Cür'a-i câm-ı lebün nûş eyleyüp cân virse dil
Nâz ider âb-ı hayâta zinde-i câvîd olur (G.33-3)

Cür'a, Divan'da *cür'a-dân, cür'a-keş, cür'a-nûş, teh-cür'a* şekilleriyle de geçer.

3.5.8.3. Şeker (Sükker, Kand), Şûr, Zehr (Semm), Şehd (Nûş), Şîr

Şeker kelimesi Divan'da *sükker* ve *kand* şeklinde de geçer. Sevgilinin (memduhun) ağzı ve ağzından çıkan sözler şeker olarak düşünülür. Bunun yanında şair kendi sözleri (şiiri) için de aynı benzetmeyi yapar:

Cevrî virürse şi'rine dâim bu lezzeti
Zevk-i sühan dimâg-ı ma'ânîde kand ola (G.243-5)

Bununla beraber zehir ve şeker, birbirinin zıddı iki kavram olarak birbirini tamamlayan unsurlardır:

Zehre şekker hâre gül cevre vefâ ol dâimâ
Âlem-i fânîde resm-i zindegânî böyledür (G.72-3)

Şeker-hand, sevgilinin tatlı gülüşü; *şeker-bâr, şeker-şiken, şekeristân* ise güzel sözler ve sevgilinin güzelliği ile ilgili benzetmelerde ilgi unsuru olan diğer kullanımlardır.

Tuz anlamındaki *şûr* kelimesi ise yiyeceklere tat vermesi açısından tatlı gibi düşünülür.

Zehr kelimesi dünya ile ilgili unsurlarda insana acı ve ızdırap veren hayat olarak tasavvur edilir. Sevgili ile ilgili benzetmeler de aynı düşünce doğrultusunda olmasına rağmen, ondan şikâyet yerine bir memnuniyet söz konusudur.

Şîvedür zehr-i itâb-ı gamzeni tiryâk iden
Zevkını anun dil-i uşşâkdur idrâk iden (G.181-1)

Sevgilinin ayıplayan bakışları, hasret ve âşığın âhı da zehir olarak düşünülür. Sevgilinin gamzesi hem zehir hem de panzehir olarak çaresiz bir derttir:

Bir nazarda gamzesi hem zehr ü hem tiryâk olur
Nice timâr eylesün bîmârına anun tabîb (G.9-2)

Bal anlamına gelen şehd ve nûş kelimeleri, iki yerde bal akıtan çeşme figürü şeklinde karşımıza çıkar. Bir yerde şair, sözlerinin etkisini yine bal çeşmesi benzetmesiyle ifade eder. Şu beyitte ise sevgilinin bakışlarının âşıklara bal sunmasının yanında ızdırap verici olduğu söylenmektedir:

Ey la'l-i şeker-handı nemek-pâş-ı dil-i rîş
Hem nûş sunar câna nigâhun hem urur nîş (G.127-1)

Süt anlamına gelen *şîr* kelimesi de süt çeşmesi olarak, bir beyitte bal çeşmesi ile beraber anılır. Bunun yanında akıllı ve ârif olanların sözleri süt ve şeker olarak düşünülür.

3.5.8.4. Beyzâ, Biryân, Gül-şeker, Şerbet, Menn, Selvâ

Yumurta anlamındaki *beyzâ* kelimesi iki yerde geçer ve bir yerde felek, yücelik ankasının (memduhun) altındaki bir yumurtaya teşbih edilir. *Biryân* kelimesi ise bir yerde geçer ve memduhun kılıcının alevi denize düşse balıkların kebap olacağı söylenir.

Bir yerde şehitlik, bir başka yerde sevgilinin dudağı şerbete teşbih edilir. Şehitliğin şerbetle olan ilgisi, "şehadet şerbetini içmek" deyimiyle yer alır. Gül tatlısı anlamındaki gül-şeker de bir yerde memduhun ahlak güzelliğini ifadede teşbih unsurudur.

Kudret helvası ve bıldırcın eti anlamındaki *menn ü selvâ*, şiirde kalıplaşmış bir ifadedir ve ayetten iktibas olarak[150] yer alır.

3.5.9. Giyim-Kuşam

3.5.9.1. İp (Rişte, Silk, Rîsmân), Kumâş (Kâlâ), Pây-endâz, Sof, Cüll

Rişte, *Rîsmân* ve *silk* olarak Divan'da adı geçen ip, *rişte-i güftâr, rişte-i kâl, rişte-i nazm-ı sühan, rişte-i takrîr, silk-i ma'ânî, silk-i beyân, silk-i nazm, silk-i dürer-i midhat-i evsâf-ı hediye, silk-i tahrîr* gibi terkiplerle söz ve şiiri ifade etmektedir. Bu ifadelerde söz, şiir veya memduh değerli taşlara (özellikle inciye) teşbih edilir ve gerdanlık gibi bir ipe dizili olarak düşünülür.

Cür'a-i la'lüni sun Cevrîye kim feyzından
Silk-i nazma sühanı gevher-i nâ-yâb olsun (G.187-5)

Aile, ocak, soy olarak da düşünülür:

---

[150] Bkz. tezin "Ayetler" maddesi.

Sen ol güzîde-i evlâd u Âl-i Haydarsun
Ki virdi gevher-i zâtun bu silke zîb ü bahâ (K.35-38)

Rişte-pîrâ-yı intihâb-ı dil, rite-i tevhîd, rişte-i ümmîd, rişte-i kâm, silk-i kabûl, silki temennâ gibi terkiplerde de ipin değişik ilgilerle teşbihi söz konusudur. Sevgilinin saçı bir ip şeklinde gönülleri bağlar; dünya ile alakayı kesmek de "ta'alluk riştesini kat' eylemek" şeklinde ifade edilir. *Rîsmân* bir yerde geçer ve övgüsü yapılan kayığın birçok unsurunun kozmik unsurlarla ilgisi kurulurken, halatı da Kehkeşân'a (Samanyolu) teşbih edilir.

Gönül ateşinin alevi, kumaşa teşbih edilmesinin yanında olgunluk, hüner, iyilik, gönül, istek, sevgilinin nazı da çeşitli ilgilerle kumaşa teşbih edilir. Özellikle kemâl, hüner, ihsan gibi kavramlar söz konusu olduğunda, bunların değerinin bilinmediği ve pazarda talep bulmadığı gibi iddialarla alış veriş tasvirleri söz konusu edilir. Şu beyitte ise iyilik kumaşa teşbih edilmekle beraber, tükenmez bir kumaş olarak tasvir edilir:

Dükenmez âleme ifrât ile bahş itmeden her gâh
Metâ-ı hâce-i lutfı ne bî-endâze kâlâdur (K.30-43)

Çul anlamına gelen *cüll* kelimesi, *cüll-i himmet* ve *cüll-i zer-baft* terkibiyle Divan'da iki yerde geçer. Altın işlemeli çulun, eşeğin kusurunu gizleyemeyeceği söylenir. *Sof*, derviş kıyafeti olarak anılır. Duvar ve möbleleri kaplamak için kullanılan bir çeşit kumaş anlamındaki pây-endâz, bir ceviz ağacının gölgesine teşbih edilir:

İtdi pây-endâz o serv-i ser-firâza sâyesin
Bir dıraht-ı cevz kim eflâke çekmiş kaddi ser (T.2-19)

3.5.9.2. Atlas, Birîşüm, Dîbâ, Harîr, Perniyân, Zer-baft, Mutallâ

Üstü ipek, altı pamuk kaplı ve değerli bir kumaş çeşidi olan *atlas*, iki yerde anılır ve gökyüzü, atlasa teşbih edilir.

Bakmazuz atlas-ı çarha bize bir hırka yeter
Dehre sûret ile şekl-i fenâ gösterürüz (G.120-4)

İpek anlamındaki *harîr* ve bükülmüş ipek ipliği anlamındaki *birîşüm* kelimeleri ayın beyitte yer alır ve Şirvan'ın ipeği ilgisiyle söz söylemedeki ustalığı vurgulanır. Nevruzda canlanan tabiatın görüntüsü, renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit kumaş olan *dîbâ*dan yapılmış hil'ata teşbih edilir:

Subh-dem şa'şa'a-i mihr degüldür görinen
Çıkdı şevketle giyüp hil'at-ı dîbâ nev-rûz (K.8-2)

Yine ipekten dokunmuş işlemeli bir kumaş olan *perniyân* da gökyüzü ilgisiyle anılır. Sırmalı kumaş anlamındaki zer-baft, değerli nesnelerin değersiz varlıklara itibar sağlamayacağı düşüncesinde ilgi unsuru olur. *Mutallâ* kelimesi, "yaldızlı" anlamıyla mendilin kenarındaki süs şeklinde geçer.

3.5.9.3. Elbise (Câme, Kisve, Libâs), Hırka (Hil'at, Bürde, Ridâ), Kabâ, Pirâhen

Elbise vücudu örten bir kıyafet olmaktan ziyade, *câme-i dâniş, câme-i zerk, câme-i fâhir, elbise-i lutf, kisve-i fakr, kisve-i lutf* gibi terkiplerden de anlaşılacağı gibi her türlü durumu ifade eden bir benzetme unsurudur. Sevgilinin naz ve güzelliği de bir giysi şeklinde düşünülür. Bunun yanında baharın gelişi, tabiata süslü elbiseler giydirir şeklinde; güllerin ve goncanın açması, elbisesini yırtması biçiminde tasavvur edilir.

Yine çâk eyledi gül câmesin gonçe girîbânın
Hezârun mevsim-i şevkı zamân-ı âh u zârıdur (K.12-3)

Şu beyitte de âşığın haline acıyan sevgilinin naz ve gururu, iyilik ve alçakgönüllülük elbisesi giyer biçimde düşünülmüştür:

Dil-i zârı göre geldükçe nigâh u gamze
Kisve-i lutf u tevâzu geyinür nâz u gurûr (K.15-20)

Hırka, dervişlik ve fakirlik elbisesi olarak düşünülür. Dünyanın atlasına bakmayız bize bir hırka yeter felsefesi savunulurken, derviş kılığına girip gösteriş yapanlar da eleştirilir. *Ridâ* hırka anlamında kullanıldığı gibi dervişlerin omuzlarına attıkları post anlamını da ihtiva eder:

Ridâsın boynına asup gezerse kim nedür sûfî
Mahabbet ehline dahl itmesün ana rızâmuz yok (G.142-3)

Üst giysisi, cübbe, kaftan anlamlarına gelen *kabâ*, Divan'da üç yerde geçer. Bir yerde sevgilinin kaftanının kuşağı, güzellik hazinesinin kapısı olarak tasavur edilir. Bir başka yerde ise memduhun kaftanının yakası, nurlu güneşin doğuş yeri olarak vasfedilir. Bunların yanında kaftan vb. güzel kıyafetlerin, fenâ makamını kazanmak için bir değerinin olmadığı ifade edilir.

Çözüp bend-i kabâsın sînesin uşşâka göstersin

Der-i gencîne-i lutfın o şâh-ı kâm-rân açsun (G.203-3)

Gömlek anlamındaki pirâhen de Divan'da üç yerde geçer. Bir yerde şair kendini Yusuf'a benzetmiş ve gömlek kokusu ile Hz. Yakub'un gözlerinin açılması hadisesine telmihte bulunmuştur. Başka bir yerde de cennet hurilerinin kıyafeti olarak kırmızı gömlek zikredilir. Şu beyitte ise gül yaprağı-gömlek ilgisini görüyoruz:

Kanı bir gül k'ola berginden anun nükhet-i cân
Ten-i pâkünde olan pîrehenünden gayri (G.269-3)

3.5.9.4. Hicâb, Nikâb, Pûşiş, Rû-pûş, Şâl, Şemle, Destâr

Örtü anlamına gelen *hicâb, nikâb, pûşiş* ve yüz örtüsü anlamındaki *rû-pûş* kelimeleri çoğunlukla sevgili ile ilgili konularda söz konusu edilir. Bunun yanında memduhun övgüsündeki şu beyitte maiyetinin çokluğu, kaldırdığı tozu geceyi süsleyen aya örtü yapmasıyla ifade edilir:

Çekdi gerd-i haşemi mâh-ı şeb-ârâya nikâb
Oldı mâh-ı 'alemi âyîne mihr-i sehere (K.5-4)

Sakinin bezme gelişi, örtülerin kalkmasına sebep olur; sevgilinin gül renkli yanağı ve misk kokulu örtüsü kırmızı ve siyah mürekkeple yazılmış bir yazı olarak düşünülür. Şu beyitte sevgilinin beninin kokusu, saçların yaydığı kokuyu örten bir örtüye teşbih edilir:

Dillere açdukça râz-ı nâfe-i hâlin nesîm
Neşr-i bûy-ı zülf-i müşk-efşânını rû-pûş ider (G.49-3)

Şu beyitte gül ve yapraklarının ilgisiyle, yüze örtülen bu örtülerin renkli olduğunu da anlıyoruz:

Feryâd-ı andelîb n'ola olsa hûn çeken
Çekdi izâr-ı âline rengîn nikâb gül (G.156-3)

Şal, Divan'da iki yerde geçer ve kıyafetle olgunluğun gösterilmeyeceği fikrini vurgulamada ilgi unsurudur ki sarık manasındaki destâr ve şemle de ilgi unsurudur:

Bildüm ki medâr olmaz imiş kesb-i fenâya
Destâr-ı fenâ köhne kabâ şemle vü hem şâl (Tb.1/V-6)

3.5.9.5. Kemer, Külâh, Ser-pûş, İmâme

Divan'da padişahların kemerleri hakkında yazılmış beş kısa manzume bulunur. Bu manzumelerde kılıcın veya hançerin asıldığı kemer, sağlamlığı, süsü, üzerindeki mücevherleriyle bahse konu olur. Bu bahiste ay, güneş ve yıldızlar da kemerin üstündeki süslerle ve kemerin kendisi ile ilgili teşbih unsurları olurlar.

Âsumân gibi kemer-bendinde
Mâh u hurşîd iki gevher ola (K.59-2)

Başa giyilen bir giysi olan külah, kenarından sarkan ve kıvrım kıvrım olan saç ilgisiyle ve kenarına takılan tüy ilgisiyle anılır. Külahın kenarına takılan bu tüy kimi zaman sarhoş külahında güneşe gölgesi düşer, kimi zaman hareketiyle kargaşa çıkarır olarak düşünülür. Sevgiliden düşen her tüy tanesi ise Çin ve Huten kumandanlarının külahında sorguç olur. Bir beyitte ay, gümüş renkli bir külaha teşbih edilir.

Dil hem-ser oldı zülfüne eylerse yaraşur
Perr-i hümâyı zîver-i tarf-ı külâh-ı nâz (G.107-4)

Sarık anlamına gelen *imâme,* yeşil rengi ile memduhun başında, yüzünün nuru olarak tasavvur edilir.

Başunda degüldür görinen sebz-i imâme
Hak virmiş o mikdâr sana nûr-ı cemâli (K.36-10)

Başlık anlamındaki ser-pûş ise herhangi bir ilgiye konu olmaksızın altın işlemeli ve mücevherli oluşuyla, hükümdarlara layık olarak tarif edilir.

3.5.10. Süs Eşyaları

3.5.10.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler

3.5.10.1.1. Güher, Gevher, Cevher, Cevâhir

Bu adların hepsi genellikle kıymetli taşların ve madenlerin hepsini ifade ederler. Fakat kimi zaman inci ve elmas anlamında da kullanıldığı olur. İnsanların onlara atfettiği önem ve değer bakımından süs ve süslemede kullanılan eşyalar arasında yer alırlar. Övgüsünde bulunulan şahıslar için değer ve üstünlüklerini ifadede ilgi unsurudurlar. *Cevher-i insâniyyet, cevher-i letâfet, cevher-i kâbil, cevher-i feyyâz, cevher-i isti'dâd, cevâhir-i kıymet-füzûn-ı ma'nâ, deryây-yı güher-feşân-ı hikmet, gevher-i feyz-i ilhâm, genc-i pür-gevher-i irfân, gencîne-i pür-gevher-i ilm ü fazîlet, gevher-i gencîne-i lutf-ı ilâhî, gevher-i tâbendegân-ı sa'âdet, gevher-i kân-ı*

kemâl-i sun'-ı Hudâ, nâzım-ı gevher-i pür-mâye-i silk-i tedbîr, bahr-ı gevher-nisâr-ı ma'nî gibi ifadeler memduhların şahsının ve yaratılışlarının övgüsündeki benzetmelerdir. Bunlarla beraber bahse konu nesne, durum ve yerler de *bahr-i zehhâr-ı cevâhir, güher-i aşk u mahabbet yemi, ebr-i nisân-ı gevher-efşân, gevher-i deryâ-yı medh-i pâdişâhân, gevher-i du'â vü senâ, gevher-i gencîne-i feth u zafer, gevher-i baht u şeref, gevher-i nâ-yâb-ı mahabbet, gevher-i gencîne-i sun'-ı ilâh, gevher-keşân-ı rişte-i nazm-ı sühan, gevher-i hasret, gevher-i yektâ-yı mahabbet, tâb-dâr-ı gevher-i âteş-nijâd, gevher-i hurşîd, gevher-i gûş-ı dil-i ma'nî, gevher-i pâkîze-i kân-ı kıdem, gevher-i silk-i kabûl-i nükte-senc, gevher-i gûş-ı fu'âd, gevher-i medh-i kef-i dest* terkipleriyle dile getirilirler. Örneğin şu beyitte gözyaşı, istiare ile gevhere benzetilmiştir:

Gencîne-i dil gevher-i hasretle pür oldı
Ser-mâyeme reşk itse n'ola kân-ı temennâ (G.5-4)

Bu adlarla Divan'da sıkça karşımıza çıkan bir benzetme de bir soyun, ailenin ferdi olan memduhun gevher olarak nitelendirilmesidir:

Gevher-i silk-i âl-i Ahmed kim
Zâtıdur âb-rûy-ı dürr-i Necef (T.52-3)

Şahıs, yer, durum vb. benzetmelerin yanında, *gevher-i güftâr, gevher-i nâ-yâb, gevher-i gûş-ı kabûl-i tab'-ı selîm, cevâhir-i sühan-ı kilk-i dür-feşân, cevher-i hüsn-i ma'ânî, cevher-i ma'nâ, güher-i lücce-i beyân, zebân-ı güher-efşân, gevher-i nazm, gevher-i zî-kıymet-i güftâr* gibi terkiplerle, söz ve şiir için de kıymet ifadesi olur. Örneğin şu beyitte şair kendi sözlerini, kıskançlık yapanlar ve cevher ilgisiyle şöyle dile getirir:

Hâsidün cevher-i mahz olsa eger güftârı
Yine devrümde görür cins-i metâ'ından kesâd (K.18-45)

Bunların yanında gönül ve sevgilinin dudağı, gevhere teşbih edilen diğer unsurlardır. Cevherin geçtiği bazı yerlerde, aynanın sırrı da tevriyeli olarak söz konusu edilir. Cevherin kendisinin en önemli özelliği olarak katışıksız ve temiz olması vurgulanır.

3.5.10.1.2. Altın (Altun, Zer, Zerrîn)

Altın, kıymetli bir maden olarak zinet eşyası oluşu, insanlar arasında alış-verişlerde kıymet ölçüsü oluşu ve rengi dolayısıyla birçok teşbihe konu olan bir

madendir. Altın tac, altın kadeh, altın hançer, altından başlık, altınlarla süslü kayık vb. kullanımlarda bahse konu nesnenin değerini vurgulayan altın, altın fener ifadesinde ışığının rengi dolayısıyla güneş için benzetme unsuru; zerîn kemân ifadesinde tuğranın kavisli şekli için benzetme unsuru olur. Kasidelerde memduhların cömertliği altın ve o değerdeki kıymetli taşları saçar gibi vermeleriyle ifade olunur. Tabiatla ilgili benzetmelerde çoğunlukla güneş ve kısmen de ay altına benzetilir. Şu beyitte, sabah-akşam mecliste devreden altın kadeh, zaman ve renk ilgisiyle hem aya, hem de güneşe teşbih edilir:

Câm-ı zerrîni devr idüp şeb u rûz
Mâh-ı tâbân u mihr-i enver ola (K.70-2)

Yine tabiat tasviri olarak, bir beyitte bahçenin gülü, yaprağı ve çiçeği kıvrım kıvrım altından olduğu söylenirken, aşağıdaki beyitte son baharın gelişi, altın yazı yazan bir hattata benzetilmiştir:

Yazdı eşkâlini envâ'-ı bahârun zer ile
Geldi nakkâş-ı hazân nâdire-kâr oldı yine (G.214-4)

3.5.10.1.3. Gümüş (Gümiş, Sîm, Sîmîn)

Adı altınla beraber sıkça anılan bir değerli maden de gümüştür. Sıkça *sîm ü zer* şeklinde geçerek birçok ilgiye konu olur. Ay, *kandîl-i sîm-endûd, sîb-i sîm* terkipleriyle gümüşten kandile ve elmaya teşbih edilir. Gümüşe teşbih edilen bir başka nesne ise gözyaşıdır:

Şöyle virmiş nakd-ı cân ü dil gınâ ol şuhâ kim
Sîm-i eşk-i âşık-ı giryâna çekmez ihtiyâc (G.19-4)

Bunların yanında inşaî unsurlardan, minare, kubbe, sütun ve kubbenin içindeki tahtalar renk ilgisi yönüyle gümüşe benzetilir.

Memduhların cömertliği altın ve gümüşü saçar gibi vermeleriyle övülür, şu beyitte ise memduhun cömertliği hususunda altın ve gümüşten ziyadesi söz konusudur:

Maden ü kâna kef-i desti iderse imdâd
Kimse el sunmaya yollarda yatan sîm ü zere (K.5-33)

3.5.10.1.4. İnci (Dürr Dürer, Lü'lü, Le'âl, Dürer, Mervârîd, Şehvâr)

Şekli, rengi, parlaklığı, meydana geldiği yer, meydana gelişindeki inanışları ve deniz ilgisiyle adından sıkça bahsedilen bir diğer kıymetli taş incidir. Yer ismi

olarak Necef ve Aden incileri söz konusu edilir ki Aden incisi çıkarıldığı yer itibarı ile bilinen bir incidir, Necef inci ise Hz. Peygamber'in soyundan olan memduhun ilgi unsurudur. *Cevâhir-i sühan-ı kilk-i dür-feşân, dürr-i girân-mâye-i yem-i kudret, dürr-i yektâ-yı bahr-ı irfân, nazm-ı dürr-i dehen, zîver-i bâzâr-ı tebessüm, dürr-i benâgûş-ı kibâr, leâl-i arş-ı sadef, leâl-i râz-ı hikem, silk-i leâl-i tehniyet, leâl-i selâm-ı safâ-me'âl* terkipleri inci ile ilgili diğer unsurları ihtiva eder. *Dürr-i dehen, rişte-i güftâr-ı dürer-bâr, dürr-i mazmun, şeh-vâr-ı beyân, dürr-i kelâm, dürr-i nazm-ı âb-dâr, dürr-i güftâr, dürr-i ma'ânî, lü'lû-yı ma'ânî, leâl-i nükte ü ma'nâ, leâl-i nutk* terkiplerinde ise söz konusu edilen söz, şiir ve anlam incileridir. Memduh, çoğunlukla *dürr-i yektâ* terkibiyle, saflık ve güzelliği ilgisiyle övülür.

Hûn-ı dil nûş eyle âlem bilmesün keyfiyyetün
Hem yine dürd-keş-i mey-hâne ol işret budur (G.38-3)

İri ve iyi bir cins inci anlamındaki *dürr-i şehvâr*; kıymetli inci anlamındaki *dürr-i semîn*; muhafazalı parlak inci anlamındaki *dürr-i meknûn* ve parlak inci anlamındaki *lü'lû-yı lâlâ* Divan'da söz konusu edilen inci türleridir.

3.5.10.1.5. Akîk, Elmâs, Mücevher, Yâkût, Mînâ

Âşığın kanlı gözyaşı rengi ilgisiyle *akîk*e; sevgilinin dudağı, ferahlık veren *yakut*a teşbih edilir. Ayrıca gökyüzündeki yıldızlar için de yakut bir teşbih unsurudur:

Cihân-ı işrete gûyâ felekdür
Ki her yâkûti bir tâbende ahter (K.71-2)

Elmas kelimesi ise Divan'da bir yerde bu adla geçer ve eğer bakım ve düzeni insanların elinde olsaydı, sırça cam, elmas değeri bulurdu denilerek insanların kıymet bilmezliği vurgulanır. Lacivert veya yeşil renkli sırça anlamındaki mînâ (mine) gökyüzü ilgisiyle anılır. Bir yerde ise elmas ile kıyas unsuru olarak geçer.

3.5.10.1.6. Sadef

Sadef, incinin yetişmesine sebep olan istiridyenin sert ve şeffaf kabuğudur (Sefercioğlu 2001: 98). Geçtiği yerlerde inci ilgisi ile anılır. Dünya, memduhun tabiatı, şairin kendisi, kulak, ağız, söz ve can sedefe teşbih edilen kavramlardır. Şair, mana denizine şairliğini sedef yaparsa, taş ve çamuru etkisiyle inciye çevireceğini söyler; bilgi denizine sedef olarak şöyle hitap eder:

Egerçi beste-lebüz bahr-ı dânişe sadefüz

Le'âl-i râz-ı hikem bizdedür ki hâmûşuz (G.114-2)

3.5.10.2. Güzel Kokular

Divan'da adı geçen güzel koku maddeleri *abîr, anber, gülsuyu (gül-âb), ıtır (misk, müşg, nâfe, râyihâ, tîb) zebâd*tır. Bu kokular çeşitli ilgilerle bahse konu şahıslar için teşbih unsuru olur. Gül-âb, Divan'da iki yerde geçer ve memduhların tabiatı için benzetme unsuru olur. Bu kokular çoğunlukla rengi, kokusu ve elde ediliş yöntemleri ile ilgi unsuru olur. Müşgün vatanı olan Huten ve Çîn ülkelerinin adı geçer. Miskin ahunun göbeğinden kan akıtılarak elde edilmesi, sevgilinin gözlerinin kan döküclüğüne şu biçimde bağlanmıştır:

Çeşmünden âhû-yı Hutenün bagrı oldı hûn
Geydürdi müşg-i Çîne siyeh câme turrası (G.259-4)

Sevgilinin köyü, kendisi, beni; memduhların vücudu, ahlakı, yaradılışı; gözyaşı güzel kokuya bir ilgiyle teşbih edilen unsurlardır. Rüzgâr, güzel kokuları taşıyan postacı ve attar olarak düşünülür. Şu beyitte, güzel kokunun koyna konulduğunu anlıyoruz:

Bulsa ger zerre kadar hâkini havrâ-yı cinân
Müşg-i ter gibi koyup koynına pinhân eyler (K.29-4)

Kokuların güzelliği taze, temiz ve saf olması ile ifade edilir. Koku söz konusu edildiğinde, bahar, gül, lale, gül bahçesi ve fidan ilgi kurulan diğer unsurlardır. Sevgilinin beni rengi ve kokusu yönünden nâfe olarak düşünülür. Şu beyitte şair, gönlünü ve içini şu biçimde güzel kokuya teşbih etmiştir:

Dilüm bir tabla-ı pür-misk-i tahkîk
Derûnum nüsha-i irfân-ı attâr (K.14-42)

3.5.10.3. Diğer Süs Unsurları

3.5.10.3.1. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ, Vesme)

Kadınların gözlerine süs için sürdükleri toz olan sürme, Divan'da hem bu ilgiyle hem de ilaç olarak kullanılması ilgisiyle anılır. Memduhun (sevgilinin) ayağının/yolunun toprağı, kara toprak, gece ve mürekkep sürme olarak düşünülen kavramlardır. İsfahan'dan getirilmesi ilgisiyle de söz konusu edilir. Ayrıca sürmenin aslının cevher oluşu da beyitlerde dile getirilen bir husustur:

Cevher-i kuhlini itseydi kamer isti'mâl
Eser-i lekke görünmezdi gözünde aslâ (K.55-9)

Şair sürmelemek anlamındaki tekhîl kelimesiyle şairliğini şu biçimde över:

Bikr-i fikrüm ne aceb şûh u dil-âvîz olsa
Ki midâd-ı kalemüm çeşmini eyler tekhîl (K.20-37)

Şu beyitte akşam, sabahın gözüne sürme şeklinde tasavvur edilmiştir:

Olsa câmı matla'-ı hurşîd eger
Çeşm-i subha şâm olurdı tûtiyâ (T.84-6)

3.5.10.3.2. Ayna (Âyîne, Mir'at, Sehencel)

Ayna cisimlerin görüntülerini yansıtması, yapılışı, saflığı ve temizliği, parlaklılığı, cilalanması ve kırılması gibi yönleriyle birçok ilgiye konu olur. Âyîne-i İskender ve kadeh ilgisiyle de sıkça anılır. Bu ilgilerle can, gönül, yanak, kalp, tab', felek, ırmak, dünya, yeryüzü, gökyüzü, güneş, ay, duvar ve kadeh ile ilgili benzetme unsuru olarak yer alır. *Mir'at-i dil-i ebnâ-yı âlem, cevher-i mir'at-i hüsn-i kâbiliyet, sûret-i âyîne-i rüşd ü sedâd, sûret-i mir'at-i ma'nî, pertev-i âyîne-i nûr-ı Hudâ, âyîne-i râz, âyîne-i sûret-i ışk, cevher-i âyîne-i cân, levh-i âyîne-i fikr, âyîne-i lutf-ı cemîl, âyîne-i kümmel, merâyâ-yı kulûb-ı ehl-i dil* gibi terkiplerde yukarıda saydığımız unsurlarla kurulan ilgileri görmekteyiz.

Gönül ve ayna arasında kurulan ilgiler, Divan'da en çok bahse konu olan ilgilerdir. Âşığın, memduhun, sevgilinin gönlü aynaya teşbih edilir. Bu teşbihlerde saflık, gam ve keder ilgisi dile getirilir. Aynı ilgiler kalp ve can için de geçerlidir.

Ayna ve papağan ilgisi, papağanın konuşturulması yönüyle dile getirilir. Sevgilinin yanağının aynaya; gönlün papağana teşbih edildiği bu benzetmelerde papağanın konuşması aynayı görmediği için mümkün görünmez. Gökyüzü, yeryüzü, felek, güneş, ay düzlüğü ve parlaklığı gibi yönleriyle ayna ile teşbih ilgisi kurulan unsurlardır. Kozmik unsurların söz konusu edildiği yerlerde baht ve talih ile de ilgiler kurulur:

Pür-zînet olursa yaraşur şâhid-i bahtı
Kim mihr ile meh ana iki âyînelerdür (K.38-17)

Mir'at-i akl, âyîne-i idrâk, âyîne-i şu'ûr gibi terkiplerde genelde dile getirilen husus tasavvufi mahiyettedir. Akıl, görüntülerin aksettiği aynanın yüzsuyudur; aşk ise o aynanın cilasıdır.

Memduhun yaradılışı ve ahlakı da parlaklık, saflık ilgisiyle sıkça aynaya teşbih edilen unsurlardandır.

Tab'-ı pâki oldı mir'ât-i cemâl-i zü'l-celâl
Andan eyler âleme eltâf-ı Hak arz-ı suver (T.2-3)

Yine memduhun övgüsünde ay, güneş ve ayna, sancağın üstündeki mehçe ilgisiyle şöyle dile getirilir:

Çekdi gerd-i haşemi mâh-ı şeb-ârâya nikâb
Oldı mâh-ı 'alemi âyîne mihr-i sehere (K.5-4)

Nevruz, gökyüzü aynasına cila veren bir unsurdur. Akarsular da saflık, temizlik ve seyredilmesi gibi özellikleriyle nevruz ve baharın aynası olarak tasavvur edilirler.

Aceb mi âyîne-i cûy-bâr sâf olsa
Komaz gönülde gubâr-ı keder safâ-yı bahâr (G.29-4)

Divan'da ayna ile sıkça adı geçen bir başka eşya ise kadehtir. Kadeh, parlaklığı ve içindeki içkinin saflığı gibi yönleriyle aynaya teşbih edilir. Bu teşbihlerde sevgilinin gamzesi, sarhoşluğuyla; kendisi de sakilik yönüyle ilgiye konu olur. Yine kadeh ve âyîne-i âlem-nümâ, İskender ilgisiyle sıkça dile getirilir. Âyîne-i âlem-nümâ olarak kadehin yanında övgüsü yapılan yerler (camiin kubbesi, inşa edilen yerin manzarası vb.), memduhun tabiatı ve gönül de teşbih unsuru olur.

Ayna ve kırıklık ilgisi de gönül kırıklığı biçiminde şöyle dile getirilir:

Bin sûret ile cilve ider gam dilimüzde
Işk ehline âyîneyüz ammâ ki şikestüz (Tb.1/I-5)

Divan'da "Mü'min mü'minin aynasıdır." hadisi şu biçimde dile getirilmiştir:

Olmış dil-i mü'min yine âyîne-i mü'min
Sâhib-nazara ehl-i dilün hâli ıyândur (Tb.3/V-10)

Hüseyin Ayan'ın Divan'da "sühancil" olarak okuduğu; bizim ise harekelendirmeden "sehencel" olarak okumanın daha doğru olacağını düşündüğümüz aslı Farsça "secencel" olan bir kelime mevcuttur. Bu kelimeye şair Divan'ın kenarında "âyîne manasınadır" şeklinde not düşmüştür. Bu beyitte şair akıl ve ayna ilgisini şöyle kurmaktadır:

Hem-nâmı olur Matla'-ı Envâr o kitâbun
Hem anı ider ehl-i hıred akla sehencel (K.23-13)

3.5.10.3.3. Mühr, Hâtem, Gûşvâre, Mengûş, Şâne, Tavk

Süleyman ve Âsaf ilgisiyle sıkça adı geçen mühür/yüzük, *hâtem-i emn ü amân, hâtem-i devlet* gibi terkiplerden de anlaşılacağı gibi süs eşyasından daha çok, hükümdarlık ve kudret sembolü olarak ele alınmakadır. Bir beyitte aşk mührünün karıncayı bile Süleyman etkisine sahip yapacağı söylenir. Bunların yanında sevgilinin ağzı ve dudakları da mühür/yüzük benzetmesi içerisinde dile getirilir.

Dilleri hâtem-i la'lünle Süleymân eyler
Sâz-kâr eyler ise himmetini Âsaf-ı ışk (G.135-4)

Küpe anlamındaki *gûş-vâre* ve *mengûş* kelimeleri, kulak ilgisiyle, söz ve sözle ilgili benzetmelere konu olur. *Gûş-vâre-i gûş-ı zamîr-i derrâk* terkibinde söz konusu edilen memduhun gönül çekici sözleriyken, şair kendi sözlerini âlemin itibar kulağının küpesi ve icaz kulağının küpesi olarak tarif eder. Buradaki küpeler, söz incisinden yapılmıştır.

Tab'-ı Cevrî hem-zebân olsa leb-i cânân ile
Gûş-ı i'câza dür-i güftârını mengûş ider (G.49-5)

Tarak anlamına gelen *şâne* kelimesi, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saç ile ilgili olarak, tararken saçın düşmesi, tarağın saçı açması, saçı çekmesi gibi ilgilerle söz konusu edilir. Saça tarağın değmesi âşık için kıskanılacak bir durumdur ve saçları değil, âşığın gönlünü parçalar. Şu beyitte tarak, şekli itibarıyla ele teşbih edilmiştir:

Zülfini şevk-i ruhı ol kadar itmiş pür-tâb
Ki gören pençe-i hurşîd sanur şânesini (G.263-4)

Şu beyitte şair, saç ve tarak ilgisiyle değişik bir rakip anlayışı ortaya koymaktadır:

Dil-i Cevrî eger el çekmez ise zülfinden
Müddet-i ömri keş-â-keşde geçer şâne ile (G.229-5)

Gerdanlık analamındaki *tavk* kelimesi, bir yerde *tavk-ı vebâl* terkibiyle anılır.

3.5.11. Ölçü Aletleri ve Birimleri

Divan'da ölçü aleti ve birimleri olarak *mîzân, kefe (kefe, kifâf), mi'yâr, ıyâr, endâze, miskâl, dirhem (direm), zîrâ ve mil* adları geçmektedir. Şair şu beyitte, şiirden anlayanları bir sarrafa, sözlerini mücevhere benzeterek, vezin ilgisiyle de bir terazi hayali oluşturmuştur:

Gevher-i nazmumı vezn eylese sarrâf-ı hayâl

Sihr ü i'câzı iki keffe-i mîzân eyler (K.29-52)

Bir yerde memduhunu ise şöyle övmektedir ki, yeryüzü memduhun vakarının terazisinde değersiz bir miktar olarak gösterilir. Bu beyitte yirmi dört kıratlık bir ölçü olan *miskâl*i de karşılaştırmada ilgi unsuru olarak görüyoruz:

Zîr-i ankâ-yı şükûhında felek bir beyza
Kef-i mîzân-ı vekârında zemîn bir miskâl (K.19-23)

Yine bir başka yerde memduh/sevgilinin güzelliği ile Hz. Yusuf'un güzelliğinin terazide ölçülecek kadar birbirine yakın olduğu ifade edilmektedir. *Mi'yâr*, memduhun adaletinin ölçülü olduğunu; *ıyâr*, şairin sözlerinin bir mücevher kadar değerli olduğunu söylerken ilgi unsurudur.

Endâze kelimesi Divan'da üç yerde geçer ve ölçü anlamında kullanılır. Bir yerde sağlam fikirlerimin ölçüsü ile şiirlerimi kurarım diyen şair; bir başka yerde övgüsünde bulunduğu yapının yüksekliğini, hayal ölçüsünün eli ulaşamaz diyerek ifade eder. Şu beyitte ise himmete ölçü olmaz fikri şöyle ifade edilir:

Her ne denlü himmete endâze olmazsa yine
Müşterî olma metâ-ı devlete himmet budur (G.38-2)

Dirhem, ağırlık ölçü birimi olarak padişahın kullandığı silahlar olan tüfek, ok ve mızrağın ağırlığı için; *zirâ'*, uzunluk ölçü birimi olarak mezkûr silahlarla atışların mesafesini ifade için kullanılmıştır. *Mîl* kelimesi ise memduhun cömertliğini övgüde güneşin yeryüzünü aydınlatma hayali içerisinde şöyle geçer:

Sâye salmakda sehâb-ı keremi âfâka
Pertev-i mihr-i cihân-tâb gibi mîl-be-mîl (K.20-27)

3.5.12. Ulaşım Araçları

Divan'da ulaşım vasıtalarından *fülk, kayık, keştî, sefîne, zevrâk ve gerdûne*nin adı geçmektedir. *Gerdûne* haricinde bu vasıtaların hepsi deniz ulaşımında kullanılır. Divan'da biri tarih olmak üzere iki manzume Sultan İbrahîm'in yaptırmış olduğu bir saltanat kayığının övgüsüne yazılmıştır. Bu manzumelerde fülk, keştî, zevrâk, sefîne olarak adlandırılan bu vasıtalar, süsüyle, yapılış tarzı ve üzerindeki aletlerin güzelliğiyle mübalağalı şekilde övülmüştür. Kayığın üsütünde padişah, denizi İskender gibi seyreder veya simurga binmiş Rüstem olarak tasvir edilir. Bunun yanında kayık da şekli ilgisiyle deniz üzerindeki hilale benzetilir; Nuh'un gemisi ile

ilgiler kurulur. Sadece bu manzumelerde değil Divan'daki diğer yerlerde de kayık-Nuh ilgisi kurulmuştur:

Keştî-i Nuh degül fülk-i felek garka varur
Mevc-hîz olsa eger cûş u hurûş-ı yem-i ışk (G.141-3)

Divan'daki diğer manzumelerde felek, kadeh ve gönül kayığa benzetilen diğer unsurlardır. Aşkın denize teşbih edildiği bir beyitte, gönül gemisi, aksi bir rüzgâra tutulduğu için ters dönmüş yatmakta tasvir edilirken, diğerinde denizin dalgalanmasından batan Nuh'un gemisi değil, felek olduğu söylenir:

Keştî-i Nuh degül fülk-i felek garka varur
Mevc-hîz olsa eger cûş u hurûş-ı yem-i ışk (G.141-3)

Çimenlerin denize teşbih edildiği beyitte ise, bahar mevsimi, içki-eğlence ilgisiyle şarap kadehi, kayığa teşbih edilir.

Araba anlamında kullanılan gerdûne ise iki beyitlik bir kıt'ada geçer ki padişahın bindiği arabanın övgüsüne yazılmıştır.

Süvâr oldukça devletle şehenşâh-ı felek-mesned
Döner hurşîd-i âlem-tâb ile çarha bu gerdûne (K.57-2)

3.5.13. Günlük Hayatta Kullanılan Eşya ve Aletler

3.5.13.1. Tâc (Dîhîm, Efser, İklîl), Taht (Serîr, Evreng)

Hükümdarlık alameti olan tac ve taht bu ilgiyle sıkça dile getirilmiş bir unsurdur. *Tâc*, mücevherlerle süslü oluşu, hükümdarların başında bulunuşu ve altın gibi değerli madenlerden yapılışı gibi sebeplerle birçok ilgiye konu olmuştur. *Tâc-ı devlet, efser-i devlet* terkipleri, doğrudan hükümdarı sembolize eder. Şehzadeler, hükümdarının tacının süsüdür. Düşmanın başındaki tacı almak, onu yenmek anlamında kullanılır. Divan'da tacı sebebiyle Şehname kahramanlarından Cemşîd, Dârâ ve Husrev'in adı anılır. Güneş ve tac arasında sıkça ilgiler kurulur. Hükümdarların tacı güneşe teşbih edilmesinin yanında güneş, hükümdarın başındaki tac olarak da tasavvur edilir. Tacı süsleyen mücevherler arasında inci, elmas ve altın madenlerinin adı geçer. Şairin söz incileri, hükümdarların tacının süsü olarak düşünülür. Şu beyitte memduhun kapısındaki taş bile başa konulan bir tac olarak övgü unsuru olur:

Pîrâye-i sadr-ı harem-i izz ü ulâ kim
Seng-i deri erbâb-ı dile efser-i serdür (K.38-15)

Dervişlerin, velilerin giydikleri başlıklara da tac denilmesi Divan'da yer alır.

Bir diğer hükümdarlık sembolü olan taht da üzerinde oturulması, kıymetli taşlarla süslü olması ve devleti, iktidarı ifade etmesi yönleriyle ilgilere konu olmuştur. Tahtı ilgisiyle İskender, Cem, Dârâ ve Behrâm'ın adı anılır; bunlar devrin hükümdarlarıyla kıyas unsuru olur. Bunların yanında, tahtını rüzgârın taşıması, değer, itibarının ve saltanatının çok yüksek olması gibi ilgilerle Süleyman Peygamber'in tahtının adı da anılır. Hükümdarların tahtı, devletin merkezidir: *taht-câh, taht-ı devlet, serîr-i devlet, taht-ı izzet, taht-ı şerîf* bu ilginin ifadesidir. Övgüsü yapılan hükümdarlar ise bizatihi tahtın gerçek süsü olarak yansıtılır. Tahtın yüceliği, makamın yüksekliği, gökyüzü ilgisiyle dile getirilir; hükümdarın tahtı gökyüzü kadar yüksek bir makamdır.

Kurup bisât-ı safâyı pür itdi câm-ı güli
Bu demde bâgı serîr-i Cem eyledi nevrûz (G.124-2)

3.5.13.2. Alem, Râyet, Livâ, Mehçe, Sorguç, Tuğ

Hükümdarlığın ve devletin alameti sayılan bu eşyalardan *alem* ve *râyet*, fetih sembolü olarak burçlara dikilmesi, üzerindeki ay şeklindeki tepeliği (mehçe) gibi ilgilerle anılır. Bir yerde övgüsü yapılan padişahın, hastalıktan iyileşip ayağa kalkması şöyle ifade olunur:

Minnet Allâha yine husrev-i dîn-i İslâm
Alem-i Ahmed-i Muhtâr gibi itdi kıyâm (K.6-1)

Sevgilinin boyunun komutan olarak düşünüldüğü şu beyitte alem ilgisi şu biçimde kurulmuştur:

Olmış sipeh-i fitneye ser-dâr o kâmet
Seyr it ne kıyâmet kopa zîr-i aleminde (G.235-2)

Yine bayrak, sancak anlamına gelen *livâ* kelimesi de alem ve râyet ile hemen hemen aynı tasavvurlar içerisinde yer almakla beraber, *livâ-yı devlet* terkibiyle devletin sembolü olarak görülmüş, güneş gibi herkes tarafından görülmesi ilgisiyle anılmıştır:

Zihî adû-küş-i kâhir ki fer ü şevket ile
Çeküb livâsını hurşîd-veş ıyân geldi (K.7-8)

Mehçe ise rengi dolayısıyla güneşe teşbih edilmiş, hilalinin hançer olarak tasavvuru ile de düşmanın sinesini yaralar şekilde düşünülmüştür. Şu beyitte mehçeden yayılan ışık, Allah'ın yardımının nuru şeklinde düşünülür:

Şu'â-ı mehçe-i râyâtı nûr-ı dîde-i nusret
Şerâr-ı na'l-i esbi dâg-ı sûz-ı cân-ı a'dâdur (K.30-35)

*Tûğ*un kıldan yapılması sebebiyle sevgilinin saçıyla ilgi kurulur:

Perçem-i tug-ı ser-efrâzı salındı feleke
Kevkeb-i baht-ı adû düşse n'ola ukdelere (K.5-3)

Divan'da bir beyitte geçen sorguç da hükümdarlık sembolüdür:

Şehenşâh-ı cihân kim mesned-ârâ-yı saâdetdür
Başında sorgucı perr-i hümâyûn-baht-ı devletdür (K.78-1)

3.5.13.3. Kadeh (Ayak, Câm, Peymâne, Piyâle, Rıtl, Sâgar, Tolu), Kâse, Ke's, Kûze, Hum, Sebû, Surâhî, Şîşe, Mînâ, Hazef, Sifâl

Kadeh, Divan'da adı en çok anılan eşyaların başında gelir. En fazla *câm*, daha sonra *sâgar* ve *peymâne* adlarıyla anılan kadeh, şekli, rengi, içindeki şarap ve sarhoşluk ilgisiyle birçok ilgiye konu olur, Cem'in dünyayı gösterdiğine inanılan kadehi sebebiyle *câm-ı Cem* terkibiyle sıkça anılan kadeh, bu özelliği ile İskenderin aynası ile de kıyaslanır.

Gehî nâkûs-ı deyr ü gâh kandîl-i haremdür dil
Gehî âyîne-i İskender ü geh câm-ı Cemdür dil (G.163-1)

Kozmik unsurlardan ay ve güneş kadehe en çok benzetilen unsurlardır. Altın kadeh ilgisi ile güneşe ve şekli tibarıyla da aya (daha çok hilale) teşbih edilen kadeh çoğunlukla ay ve güneşten daha parlak olarak tasavvur edilir; meclisi aydınlatması yönüyle kıyas unsuru olur. Şekil ilgisiyle felek/gökyüzü de kadehe benzetilir, fakat boş olduğu için neşesi yoktur. Burada feleğin baht, talih ilgisini de gözardı etmemek gerekir.

Bu günde zerre-i nâ-çîz-i bî-karâra döner
Yanında mâh-ı cihân-tâb-ı sâgarun hurşîd (K.37-5)

Bitkilerden nergis, lale ve gül de şekli ve rengi gibi ilgilerle kadehe teşbih edilirler. Bu ilgiyle gönül ve sîne de kadehe teşbih edilen diğer kavramlardır. Özellikle âşığın kanlı gözyaşlarının şarap olarak düşünüldüğü göz önüne alınırsa,

gönül ve sîne bu şarabın akıtıldığı bir kadeh olarak tasavvur edilir. Memduhun içi, ahlakı da bu anlamda kadeh olarak düşünülür.

Ol dil-i rûşen ü ol meşreb-i pâkîze ile
Sûret ü sîretün olmış senin âyîne ü câm (K.6-41)

Kadehin dış özelliği olarak en çok kristal ve altın renginde olması üzerinde durulmuş ve bunlarla ilgili birçok benzetme yapılmıştır. Altın kadeh, aynı zamanda zenginliğin ve daha önemlisi dünyevîliğin sembolü olarak da görülür. Bu durumda şair, rindane bir tavır takır:

Bezm-i âlemde o rind-i lâ'übâlîdür gönül
Sâgar-ı zerrîn ile köhne sifâli bir görür (G.84-4)

Kadehle ilgili dile getirilen bir diğer husus, neşesi ve verdiği zevkidir. Câm-ı safâ, câm-ı kâm terkipleriyle de dile getirilen bu durum âşıklar için ve şair için arzulanan bir haldir.

Şu'le-i câm-ı safâ bezmümüzi rûşen ider
Mâhdan istemezüz nûr u ziyâyı bu gice (G.216-4)

Sevgilinin güzellik unsurları *peymâne-i nâz, peymâne-i gurûr, sâgar-ı nâz, sâgar-ı gerdân, cam-ı la'l, câm-ı leb, câm-ı hüsn, câm-ı işve* terkipleriyle ilgi kurulan unsurlar olurken, *peymâne-i irşâd-ı mahabbet, bâde-i câm-ı hilâl-i îd, câm-ı şerâb-ı hoş-güvâr, fikr-i câm-ı vasl, germî-i hurşîd-i câm-ı bâde, neşve-i câm-ı gam-ı dehr, câm-ı ışk-ı cânâncâm-ı rahîk-i kerem-i tab', câm-ı baht, câm-ı fenâ, câm-ı rahîk-i tevhîd, câm-ı belâ, câm-ı ümmîd* terkiplerinde kadeh teşbih unsuru olarak yer alır. Kadeh ile ilgi kurulan bir diğer önemli unsur aşktır. *Sâgar-ı ışk, câm-ı ışk, câm-ı mahabbet* terkipleriyle dile getirilen ve aşkın kadehe teşbih edildiği bu beyitlerde bezm, sarhoşluk vb. ilgilerle benzetmelerde bulunulur.

Kaysı lâ-ya'kıl idüp Kûh-keni kıldı helâk
Bâde-i câm-ı mahabbet bizi n'eyler görelüm (G.165-2)

Ayak kelimesi analam itibarı ile tevriyeli olarak kullanılır:

Def'-i gam demleri geldi gidelüm bâga yine
Sâkiyâ bâde-i nâbı getür ayaga yine (G.251-1)

Divan'da kadehle ilişki kurulan bir diğer unsur, zahidin tesbihidir. Bir anlamda tezat teşkil eden bu ilgi, rint-zâhit çatışmasının da bir sembolü olur.

Ârif ol sûfî ele peymâne al ko sübhayı

Nükte fehm itmek dilersen sırr-ı hark-ı âdeden (G.191-3)

Küp, şarap küpü anlamındaki *hum, sahbâ-yı hum-ı ışk, hum-ı mey-hâne-yi ışk, bâde-i humm-ı mecâzî* terkiplerinde aşk ile ilgili unsurudur. *Şîşe* kelimesi kırılması, içine içki konulması gibi yönleriyle benzetme unsurudur. Gönül, namus, kınanma ve ahlak şişeye teşbih edilen unsurlardır.

Seng-diller destine Cevrî düşürmekten sakın
Şîşe-i pür-bâde-i ışk u mahabetdür gönül (G.152-5)

Testi, şarap kabı anlamındaki *sebû* Divan'da iki yerde geçer ve omuzda taşınması veya omuza konularak kullanılması ilgisiyle konu olur.

Cevrî olursa hem-kadeh-i çeşm-i yâr-ı dil
Işka sebû-yı bezm-i heves zîb-i dûş olur (G.57-7)

Surâhî, dökülürken çıkardığı ses ilgisiyle; su testisi anlamındaki *kûze*, cömertliği vurgulanan memduhun ihsanıyla, insanların ümit testilerini doldurması tasavvuru içerisinde anılır. *Kâse* kelimesi ise yayvan şekli itibarı ile anıldığı yerlerde güneş ve ay ilgisine konu olmuştur.

Cevher-i kâf-ı hakâyikdan alursan behre
Mâh u hurşîd gelür hidmetüne kâse-be-kef (G.132-2)

Topraktan yapılan çanak çömlek anlamındaki *hazef* iki yerde; yine aynı anlamdaki sifâl ise bir yerde geçer. Altın kadeh ile kıyas unsuru olur. *Ke's* kelimesi ise dilenci çanağı olarak Divan'da anılır.

Tab'unı eyler isen lücce-i ma'nâya sadef
Eser-i feyzun ile gevher olur seng ü hazef (G.132-1)

3.5.13.4. Şem', Çerâg, Mısbâh, Şem'dân, Kandîl, Meş'ale, Fânûs, Fener, Âteşdân, Âvîze, Revgan

Mum (şem') Divan'da adı en çok anılan aydınlatma aracıdır. Bal mumundan yapılan ve berrak rengiyle dikkat çeken mum "şem'-i kâfûrî" adıyla geçer ve sevgilinin yanağı, elbisesi, gerdanı, boyu için benzetme unsuru olur. Bunun yanında kristal kadeh içerisindeki rakı da şem'-i kâfûrîye teşbih edilir. Mum uzun, ince yapısı, alevi, dumanı, meclisi aydınlatması gibi sebeplerle çeşitli ilgilere konu olur. Sevgilinin yanağı, güzelliği muma teşbih edilir. Bu yüzden âşıklar güzellik mumunun etrafında pervane olurlar; güneş için bile onun aydınlığı kıskançlık sebebidir.

Şem'-i hüsne rûz u şeb itmekdeyüz izhâr-ı şevk
Yanmada biz subh u şâma bakmayan pervâneyüz (G.102-2)

Divan'da geceyi aydınlatması ve ışık yayması sebebiyle ay, hilal ve güneşe teşbih edilen mum, aşk ateşiyle erimesi yönüyle âşığa, âşığın gönlüne de benzetilir. Pervane bu tasavvurlarda vazgeçilmeyen bir başka unsurdur.

Şem'-i mihr ü mâhun etrâfında pervâz eylemem
Ben çerâgın âteş-i dilden yakan pervâneyem (G.167-3)

Bu benzetmelerin haricinde gül, nergis ve kalem muma teşbih edilen diğer unsurlardır. Şu beyitte ise "mum olmak" deyiminin tevriyeli olarak kullanıldığını görüyoruz:

Hercâi olup mâh gibi bir nice demler
Âhir yine şem' oldı şebistânuma geldi (G.271-3)

Aydınlatma aracı olarak çerâğ, ışık verme ve şekli gibi özelliklerle anıldığı yerlerde güneş, ay, gökyüzü, gönül, aşk, nergis ve lale gibi unsurlarla ilgili tasavvurlarda yer yer alır. *Çerâg-ı bezm-i semâ*, *çerâg-ı subh*, *çerâg-ı seher*, güneşi; *çerâg-ı şeb-i ışk*, gönlü ifade eder. Âşığın gönlü meclise çerâğdır. Memduhun şahsı da soyunun çerâğıdır.

Işkı pervâne itmiş ey Cevrî
Bir fürûzân çerâgdur gönlüm (G.178-5)

Mısbâh kelimesi bir yerde geçer ve namazda oturan şahsın duruşu, şekli yönüyle bir kandile (çıraya) teşbih edilir.

Sevgilinin parlak göğsü, gümüşten bir mumuluğa; gökyüzü fanusa teşbih edilir. Ay ise gece dolaşmaya çıkan memduha meşale olur. Güneş, gökyüzündeki altın fenerdir ki övgüsü yapılan yerler için benzetme unsurudur:

İder üstinde ol altun fener âfâkı pür-envâr
Çerâg-ı âfitâbı anda vaz' itmiş felek gûyâ (T.14-8)

Âvîze, bir yerde geçer ve ay ve güneş, hükümdar için konulmuş avizeye teşbih edilir. Mangal, ocak anlamındaki *âteş-dân* kelimesi bir yerde geçer ve âşığın sinesi, ocak olarak tasavvur edilir. Gönül, gökyüzü ve güneş de *kandil*e teşbih edilen unsurlardır.

Re'yi ol mertebe rûşen ki çerâg-ı hurşîd
Görinür ana nazar şu'lesi yok bir kandîl (K.20-19)

Kandilin içine konulan yağ anlamındaki *revgan* ise, kandile teşbih edilen gönül ve canın yağı olarak şaraba benzetilir.

Sâkiyâ revgan-ı kandîl-i dil ü cânı getür
Mahfil-i gülşene her lâle çerâg oldı yine (G.213-3)

3.5.13.5. Bâlin, Bâliş, Bisât, Perde, Pister, Vesâde, Firâş

Dayanılan yastık anlamındaki *bâlin*, dayanılan makam olarak tasavvur edilir. Yüzün konulduğu yastık anlamındaki *bâliş* ise güneşe teşbih olunur.

Hasta-hâlân-ı pister-i fakrun
Gûy-ı hurşîd bâlişi görinür (K.56-15)

Yaygı, minder, kilim anlamındaki *bisât*, yere serilmesi ilgisiyle yeryüzü, işportacı yaygısı anlamlarıyla kullanılır. Şu beyitte ise bisât-ı safâ terkibiyle meclis kasdedilmektedir.

Kurup bisât-ı safâyı pür itdi câm-ı güli
Bu demde bâgı serîr-i Cem eyledi nevrûz (G.124-2)

Yatak, döşek anlamındaki *pister, pister-i fakr* ve *pister-i mihnet* terkiplerinde soyut-somut ilgisiyle âşık için durum ifade eder. Aynı anlamın yanında halı, hasır gibi anlamları da ihtiva eden *firâş* kelimesi ise gökyüzü ile ilgili teşbih unsurudur. Şilte gibi dayanılacak nesneleri ifade eden *vesâde* kelimesi ise *müttekî-i vesâde-i nahvet ü nâz* terkibinde gurur ve naz sahipleri için ilgi unsuru olmuştur.

Perde bir engel olarak tasavvur edilir ve sırları örttüğü düşünülür. Onun için perdeyi kaldırmak gerekir. Bu tasavvur içerisinde ikiyüzlülük de gerçekleri örten bir perde olarak düşünülür. Sevgilinin gözleri ve aşkın çekiciliği perdeleri açıcı bir özelliğe sahiptir. Örtücü özelliği içerisinde *perde-i ten, perde-i ismet, perde-i hicâb-ı dil, perde-i râz-ı beyân* terkipleriyle de değişik tasavurlar kurulur. Gökyüzü perde olarak düşünülen bir diğer unsurdur:

Çehre-i nâ-pesend-i tâli'umun
Âsumân perde-i hacâletidür (G.89-3)

Sevgilinin nazı ve saçı da perde olarak düşünülür: naz perdesi öpücükle kaldırılır; saç ise sevgilinin yüzü ve benini örten bir perde olarak düşünülür:

Gördükçe zîr-i perde-i zülfinde hâlini
Dâmân-ı ihtirâz-ı kazâ fitne-pûş olur (G.57-3)

Şu beyitte Mecusî ateşinin, küllerini Hz. Peygamber'in yüceliğinin yüzü suyu hürmetine yüzüne perde yaptığı söylenmektedir ki "su, ateş, kül" ilgisiyle bir hüsn-i talil yapılmaktadır:

Âb-ı rûy-ı izzetinden şerm idüb nâr-ı Mecûs
İtdi perde çehre-i pür-tâbına hâkisteri (K.2-22)

Şu beyitte ise değişik bir perde tasavvuru vardır:

Cevrî nigeh-i şûhı ile itse tekellüm
Efsâneleri perde olur râz-ı derûna (G.234-5)

3.5.13.6. Miftâh, Kilîd, Kufl, Dürc, Kafes, Zarf, Zenbîl

Anahtar, *miftâh-ı zafer* terkibiyle kılıca teşbih unsuru olurken, *miftâh-ı kufl-i genc-i sühan* terkibinde şairin ifade gücü için ilgi unsuru olur.

Kilit, bayram hilali için teşbih unsuru olur:

Hilâl-i iyd degüldür felekde gösterdi
Zamâne kufl-i der-i genc-i ârzûya kilîd (K.37-8)

Bir başka yerde ise memduhun fikirleri için benzetme unsurudur:

Oldı bir müşkil-güşâ mesned-nişîn-i hall ü akd
Kim benân-ı fikridür kufl-i ma'ânîye kilîd (T.62-2)

Yine kilit, sürgü anlamlarına gelen *kufl* kelimesi, yukarıda verdiğimiz örneklerin haricinde *kufl-i gencîne-i esrâr-ı ilâhî* terkibinde memduh için övgü unsuru olarak kullanılır.

Küçük kutucuk anlamındaki *dürc* kelimesi Divan'da yedi yerde geçer ve mücevherlerin saklanması, küçüklüğü, içine bir şeyler konulması gibi özellikleriyle çeşitli tasavvurlara ilgili unsuru olur. Sevgilinin ağzı, küçüklüğü bakımından ve mücevher ilgisiyle dürce teşbih edilir. Mücevher kutusuna benzetilen bir başka unsur ise gönüldür. Âşık/şair, gönül kutucuğundan, memduhun/sevgilinin ayaklarına cevher saçar/güzel ve nükteli sözler söyler. Şair, söz söylemedeki seçiciliğini ise şöyle dile getirir:

Dürc-i sühana Cevrî her gevheri derc itmez
Nakkâd-ı dil ü tab'ı ma'nâlara nâz eyler (G.79-5)

Kafes, kuş özellikle de bülbül ilgisi ile konu edilir. Yine sıkça kuşa teşbih edilen gönül için, sine kafes olarak düşünülür. Kafes olarak düşünülen bir başka şekil ise padişah tuğralarındaki kafes şeklinde istiflenen yazı şekilleridir. Şu beyitte

rüzgârın oluşturduğu çer çöp yığınları arasındaki kuşlar, kafes hayali içerisinde düşünülmektedir:

Gülzârı sabâ eyledi pür-tûde-i hâşâk
Mürgân-ı çemen cümle esîr-i kafes oldı (G.268-6)

Zarf kelimesi ise bir yerde geçer ve aşk şarabıyla dolu olan âşığın vücudunu temsil eder. Zenbîl kelimesi de bir yerde Süleyman Peygamber ilgisi ile geçer[151].

3.5.13.7. İnân, Ligâm, Pâlân, Rikâb, Na'l, Ceres, Nâkûs

Dizgin anlamındaki *inân* kelimesi Divan'da bir yerde geçer ve şiirin kula ata teşbih edildiği bu beyitte Cevrî söz gücünü şu biçimde ifade eder:

Semend-i nazmun ey Cevrî inânın çek yeter sürdün
İrişdirdün gubârın âsümâna sahn-ı ma'nânun (K.26-9)

Yine dizgin anlamına gelen *ligâm* kelimesi de bir yerde anılır ve memduhun övgüsünde dizgin, rüzgâra teşbih edilir. Eyer, semer anlamındaki pâlân kelimesi de bir yerde anılır. Sofunun eşeğe teşbih edildiği bu beyitte riyâ, semere benzetilir.

Rikâb kelimesi iki yerde geçer. Birinde hüsn-i talil sanatıyla hilalin eğri oluşu, memduhun rikabını öpmek istemesine bağlanmıştır. Diğerinde ise memduhun atının yanında dünya şahlarının piyade olduğu söylenir.

Yegâne şeh-suvâr-ı saltanat kim mâh-ı nev dâ'im
Rikâbın öpmek ister anun içün kâmeti hamdur (K.13-8)

Na'l, atın ayağının altına çakılan demirden mamul bir eşya olarak, kıvılcımlar çıkartır biçimde hayal edilir. Bu haliyle memduhun atının nalı, düşmanların canını yakan yaralar açar.

Ceres ve *nâkûs* kelimeleri, kilisenin sembolü olması ve hayvanların boynuna asılması ilgisiyle anılır. Şair, bir yerde kendini kutsî âlemin anlam yüzünün kilisesi olarak tavsif eder ve hakikat nağmelerinin, bu kilisenin çanının sesi olduğunu söyler. Bir başka yerde ise gönlü kilise çanına teşbih eder:

Gehî nâkûs-ı deyr ü gâh kandîl-i haremdür dil
Gehî âyîne-i İskender ü geh câm-ı Cemdür dil (G.163-1)

Şu beyitten, Kâbe'ye giden kervanlardaki develerin boynuna çan asılmadığı anlamı çıkmaktadır:

---

[151] Hz. Süleyman, geçimini ördüğü zenbillerle sağlarmış.

Biz râh-rev-i Ka'be-i râz-ı dil ü cânuz
Cemmâze-i mahmil-keşümüzde ceres olmaz (G.106-2)

3.5.13.8. Kullâb, Nîş-ter, Zencîr (Silsile), Süllem, Saban

Çengel anlamındaki *kullâb* eğri şekli ve nesneleri tutup çekme özellikleriyle sevgilinin saçı ve aşk için ilgi unsuru olur. Sevgilinin saçının şekli, kıvrım kıvrım yapısıyla çengele teşbih edilir. Onun ümit çengelinde binlerce gönül sarılır; arzu çengelleri, gönülleri sabırsız hale getirir. Aşk çengeli ise âşıkları, aşk çölüne çeker.

Ser-geşte cihân fitne-i zülf-i siyehünle
Âşüfte belâ cünbiş-i perr-i külehünle (G.221-1)

Nîş-ter, Divan'da iki yerde geçer, çok keskin oluşu ve yaralayıcı özelliğiyle diken olarak tasavvur edilir. Zincir, bağlama işlevi ile birçok ilgiye konu olur. Divan'da *zencîr, silsile ve silsile-bend* olarak anılan zincir, sevgilinin saçı için de benzetme unsurudur. Zincirle bağlamak, sağlam bir şekilde zapturabt altına almayı ifade etmesiyle, memduhlar için de övgü unsurudur. Onlar, kötülüğü bağlayan zincir olarak düşünülür. *Zencîr-i tecerrüd,* rintliğin göstergesi olarak dünyanın bağlarından kurtulmayı anlatır. Yine zincir hayali içerisinde delilerin ve esirlerin zincire vurulması tasavvuru da yer alır.

Gamzen alınca silsile-i nâzı destine
Temkîn-i aklı cünbiş-i dîvâne gösterür (G.27-2)

Şu beyitte ise zincir ve zincir ile ilgili birçok unsur bir arada kullanılmıştır:

Zülfüne bend iderin silsile-i şekvâyı
Kanda bir ukde-i sevdâya giriftâr olsam (G.171-2)

Merdiven anlamındaki *süllem* kelimesi bir yerde geçer ve hakikatin en yüce köşkü kabul edilen "ukûl-i aşere"nin, Hz. Peygamber'in maneviyatı yanında sadece bir merdiven olduğu söylenir. *Saban*, bir alet olarak herhangi bir tasavvur içerisinde yer almaz. Tarih manzumelerinde üç yerde adı geçen bu alet, Sultan İbrahim'in, okuyla saban demirini delmesi hadisesinde zikredilir.

3.5.13.9. Dûlâb, Tabla, Buhûr, Micmer (Micmere), Mıskâle, Cilâ

Dûlâb, kuyudan su çıkarmaya yarayan ağaç veya demirden imal edilmiş çarktır. Divan'da bir yerde anılır ve bir bahçe içerisinde dönerken çıkarttığı sesle ağaçlara su vermesi şu biçimde ifade edilir:

Bâğda nagme-i dûlâb ile âheng itse

Döne deryâya gelüp cûş u hurûşa enhâr (K.28-38)

Tabla, üzerine ufak tefek eşyaların konulup satıldığı bir eşya olarak ve özellikle misk ile beraber anılır. Gönül ve ağaç yaprakları tablaya teşbih edilen unsurlardır.

Dilüm bir tabla-ı pür-misk-i tahkîk
Derûnum nüsha-i irfân-ı attâr (K.14-42)

Buhûr ve *micmer* içerisinde tütsü yakılan kap olarak güzel koku ilgisiyle anılır. Bir yerde devat, şekli ilgisiyle ilim ve irfan meclisinin tütsü kabı olarak tasavvur edilir. Mühre taşı, cila aleti olarak anılan *mıskâle*, memduhun yüz güzelliğini ifade etmek üzere ilgi unsuru olarak kullanılır. Cilâ kelimesi de parlaklık verme ilgisiyle ayna ile birlikte anılır. Aklın ve gönlün aynaya teşbih edildiği durumlarda aşk ve sevgilinin yüzü, cila veren unsurlar olarak zikredilir.

Şâhid-i hulkınun âyîne-i ruh-sâresine
Virmiş ol denlü cilâ mıskâle-i rûhânî (K.21-22)

3.5.13.10. Dümen, Lenger, Târ, Pûd, Minvâl, Heng, Mehd

Dümen, gemiyi sevk ve idare için kullanılan alet olarak, hükümdarın kayığında gümüş rengiyle aya; *lenger*, yayı andıran şekliyle gökkuşağına teşbih edilir. *Târ* ve *pûd*, dokumacılıkta kullanılan aletlerdir. Târ, arşak ve heng (çözgü) adıyla; pûd ise argaç (atkı) adıyla da bilinir. Minvâl ise çulhaların tezgâh aletlerinden üzerine bez sardıkları ağaca verilen addır.

Dûş-ı isti'dâdumuz ol câmeden buldı şeref
Kim çekilmiş târ u pûdı rişte-i tevhîdden (G.193-4)

Dil-i Cevrî girih-i zülfüni hall idemedi
Târ u pûd-ı emeli kaldı bu minvâl üzre (G.223-5)

Mehd, beşik anlamındadır ve *mehd-i adl* terkibinde, memduhun övgüsü için ilgi unsurudur.

3.5.13.11. Mendîl, Tamga, Seccâde, Sübha

Memduhun büyüklüğü karşısında güneş, yaldızlı bir mendil olarak hayal edilir. Damga, malın satışı ilgisiyle konu edilir:

Dest-i dellâlinde itmez kimse takdîr-i bahâ
Olmayınca kûşesinde nakş-ı tamga-yı degal (K.33-23)

Seccâde, Divan'da iki yerde anılır. Bir yerde seccade üzerindeki kandil süslemesinin kadehe teşbihi ile rintlik vurgusu yapılırken, diğerinde *seccâde-perest* ifadesiyle ham sofuluğun riyakârlığı vurgulanır.

Tespih anlamına gelen *sübha* kelimesi zahitliğin bir sembolü olarak görülür. Çoğu zaman, rintliği ifade eden kadeh ile birlikte anılır. Sevgilinin bakışları ve saçları gönlü kararsız etiği için âşık, kimi zaman eline kadeh, kimi zaman da tespih alır. Zahidin elinde tesbih ikiyüzlülük alameti sayılır:

Sanma zâhid gibi sübhayla riyâ gösterürüz
Ele câm-ı mey alup halka safâ gösterürüz (G.120-1)

Onun için olağanüstü sırları anlayıp, ârif olmak isteyen zahit elinden tesbihi bırakıp, kadehi almalıdır. Her şeyden bağımsız olmak isteyten gönül ise ne aşk kadehini, ne de zahitlik tespihini ele almaz.

Almadı dil câm-ı ışk u sübha-i zühdi ele
Kayd-ı sâmân-ı vücûdı kendüye bâr itmedi (G.267-4)

Bunların haricinde tespih, halka şekliyle tuzağa teşbih edilirken, tespih taneleri de tuzağın içindeki yem olur:

Sübhânı dâm u dâne itmek ile
Âlemi çekme bend-i hidmetine (Tb.6/V-4)

3.5.14. Sosyal Hayat

3.5.14.1. Telâkkiler, İnanışlar

Divan'da cemiyet hayatıyla ilgili olarak değişik inanış ve kabulleri görmek mümkündür. Bunların arasında öne çıkan en önemli unsur ise sihir ve buna bağlı telâkkilerdir. Divan'da *sihr, efsûn, füsûn* adlarıyla dile getirilen sihirle, sevgilinin güzellik unsurlarından "göz, saç, hatt, gamze, nigeh" sıkça beraber anılır. Sihrin beraber anıldığı bir diğer unsur "söz"dür. Bunların yanında hüner sahibi kişilerin yaptıkları işler de sihir mertebesinde görülerek, bu işlerin niteliği övülür. Sevgilinin saçları karışıklığı ve rengi ilgisiyle sihirle ilişkilendirilirken, göz ve bakışları, sihir hususunda en fazla ilgi kurulan unsurlar olur. Sevgilinin bakışlarının bağlayıcılığıyla, sihirle göz bağcılığı ve tutkun hale getirme arasında ilgi kurulur. Fettan bakışlar sihirle, Hârût'un bile nefesini keser. Gözler, sihrin ne kuralını bilir, ne de öğretecek birini arar; o, ilahî bir ilhamla bu işi yerine getirir.

Katl-i uşşâk itmede bilmem ne sihr eyler gözi

Zâhiren baksan elinde hançer-i bürrânı yok (G.137-3)

Sihr ile dilleri dem-beste ider nigehün
Kuvvet-i nâtıka-i râz-ı derûndur çeşmün (G.150-2)

Bu benzetmelerin yanında, güzel söz ve şiir söyleme kabiliyeti de sihirle eş değer tutulan hünerlerdir. Cevrî, gerek kendi sözleri ve şiiri hakkında, gerekse memduhlarının sözleri için olsun, sihir ilgisini sıkça kurmuştur.

Şâir-i mu'ciz-beyânam feyz-ı sihr-i nutk ile
Var ise Cevrî muâdil tab'-ı kâmildür bana (G.1-7)

Şu beyitte ise gamze, söz ve sihir ilgisi birarada bulunmaktadır.

Güft ü gû eylemese tab'um ile gamze-i yâr
İdemezdi hüner ü sihr ü füsûnı tekmîl (K.20-38)

Şu beyitlerde de sihir ve efsun ile ilgili değişik inanışlar dile getirilir:

Gamzesiyle o perînün nice söyleşmek olur
Dil-i dem-beste ne efsûn u ne efsâne bilür (G.36-2)

Hem-zebânuz dil-i Cevrî gibi çeşmiyle n'ola
Olsa hâsıyyeti efsûn kadar efsânemüzün (G.147-5)

Gamzene nüsha-i sad mekr ü füsûndur çeşmün
Câdû-yı Bâbile fihrist-i fünûndur çeşmün (G.150-1)

Hırz, nüsha, vefk ve *ta'vîz* sözcükleri ise insanları çeşitli kötülüklerden korumaya yarayan inanışların ifadeleridir. Genel anlamıyla bu kavramların ortak noktası, her birinin bir anlamda muska kelimesine karşılık gelmesidir. *Hırz,* nazar değmemesi için takılan muska, nazar boncuğu, tılsım gibi anlamları ihtiva eder. Daha çok yakaya takıldığını *hırz-ı girîbân* terkibinden çıkartabiliriz. İhlâs suresinin bu anlamda etkili olduğunu ise

Hırz idüp câna sırr-ı İhlâsı
Mekr-i İblîsden amân bulasın (Tb.6/I-9)

beytinden anlıyoruz. Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri de âşığın canının muskası olarak düşünülür.

Muska anlamındaki bir diğer kelime olan *nüsha* da, yazı ilgisiyle konu edilir. Söz konusu yazı olunca, sevgilinin güzellik unsuru olan ayva tüyleri dile getirilen ve teşbih edilen unsur olur.

Kişver-i cân u dilün hem âfet-i devrânıdur

Âşıkun hem nüsha-i hıfz u amânıdur hatun (G.143-2)

Nazardan koruduğuna inanılan *ta'vîz* olarak Kalem Suresi'nin 51 ve 52. ayetleri Divan'da şöyle yer bulur:

Ey hat gezend-i gamzeden eyle beni emîn
Ta'vîz-i "İn yekâdü" gibi hırz-ı cânum ol (G.160-2)

Vefk tılsımlı dua anlamına gelir. Yazılarak şahsın üstünde taşınır. Divan'da muska anlamıyla geçtiği iki yerde de kola takıldığı vurgulanmıştır:

Vefk-ı bâzû-yı cihân hırz-ı girîbân zamân
Nüsha-i hıfz u amân silsile-bend-i şer ü şûr (K.15-7)

Divan'da nazar inanışı, hüsn-i talille şöyle dile getirilir

Çeşm-i bed degmesün diyü her gün
Üstine âfitâb lerzândur (K.10-22)

Nazar inanışı ile ilgili bir başka beyit ise şöyledir:

Merhem-i feyz-i inâyetle tabîb-i ezelî
Zahm-ı çeşm-i feleki eyledi cisminden dûr (K.15-32)

Şu beyitte dilek ağacı ile ilgili bir tasavvur bulunmaktadır:

Olaydı lutfı mürebbî riyâz-ı ümmîde
İderdi nahl-i temennâyı gayret-i tûbâ (K.35-34)

Rüya tabiri ile ilgili inanış şöyle dile getirilir:

Olur bu günde vusûl-i murâd ile ta'bîr
Ne hâb gördi ise şâm-ı gamda çeşm-i ümîd (K.37-4)

Hastanın iyileşmesi için sadaka verme inanışı şöyle dile getirilir:

Başladı her biri sıdk ile du'â eylemege
Eyledi her biri ihlâs ile bezl-i makdûr (K.15-30)

Ölüm döşeğindeki hastaların su isteği şöyle dile getirilir:

Aceb mi bûse-i la'lün dilerse Cevrî-i zâr
Ölümlü hastalar âb-ı zülâle mâildür (G.85-5)

Teşne-leb bîmâram ölsem de müdâvâ istemem
Hızr u Îsâdan degül la'l-i dil-ârâdan bile (G.208-2)

Sarhoşun bazı haraketlerinin günah olmadığı inanışı şöyle dile getirilir:

Mestâne gehî sübha alursan ele Cevrî

Gam çekme sayılmaz bu mâkûle güneh-i mest (G.15-5)

Üç İhlas ve bir Fatiha Suresi okuma:

Günde üç İhlâs ile bir Fâtiha
Okıyup sıdk ile anda sâkinân (T.10-5)

3.5.14.2. Eğlence

3.5.14.2.1. Bayram ve Nevruz

Bayramlar ve baharın gelişiyle tabiatın canlanıp, şenlendiği zamanı ifade eden nevruz, eğlence, yeme-içme, zevk ve işret zamanı olarak sevinçli günler kabul edilmişlerdir. Divan'da bir kaside[152] ve gazel[153] *nevrûz* redifiyle; bir gazel[154] de "bahâr u îd" redifiyle yazılmıştır. Bu manzumelerin yanı sıra Divan'da bir gazel[155], bayram ve nevruzun aynı zamana denk gelmesi üzerine yazılmıştır ki Divan'daki bütün nevruz ve bayram telâkkisini bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz.

Yine devr-i felek ihyâ idüp âyîn-i Cemşîdi
Getürdi bir dem-i ferhundeye Nevrûz ile ıydı (G.256-1)

Beytiyle başlayan gazel, tabiatın canlanması, sevinçli günlerin başlaması, meclislerin kurulması, eğlence, çalgılar, şarkılar, bayram hilali, Şehname kahramanları, Mesîh vb. tasavvurlarla dikkat çekicidir. Bu iki mutlu günün gelişi, bayram gelini ile nevruz güzelinin bir araya gelişi olarak şöyle ifade edilir:

Arûs-ı ıyd ile hem-sohbet oldı şâhid-i Nevrûz
Bu şevk ile Mesîhâ n'ola terk eylerse tecrîdi (G.256-5)

Divan'da nevruz, bugünü ilk bayram olarak kutladığına inanılan Cemşîd (Pala 1995: 108) ile sıkça anılır. Divan'da nevruzun ışık, parlaklık ve süs gibi unsurlarla anıldığını görüyoruz ki bu hiç şüphesiz, bugünün güzelliğini ve sevincini ifade eden kullanımlardır. Nevruzda güzellerin süslü elbiseler giyerek dışarı çıkması şöyle dile getirilir:

Subh-dem şa'şa'a-i mihr degüldür görinen
Çıkdı şevketle giyüp hil'at-ı dîbâ nev-rûz (K.8-2)

---

[152] Kaside 8.
[153] Gazel 124.
[154] Gazel 24.
[155] Gazel 256.

Nevruz gelişiyle çimenlikleri yeşertir, güneşi parlatır, bülbüleri öttürür, gülleri açar, her tarafı güzel kokularla doldurur, ırmakları pırıl pırıl akıtır, kısacası dünyanın tamamına süs ve parlaklık verir.

Geh gele îd-i mübârek irişe fasl-ı bahâr
Zînet ü fer vire dünyâya husûsâ nev-rûz (K.8-9)

Tabiata olan bu etkisinin yanında insanlara da bu manara ile sonsuz bir zevk ve safa ortamı sunar. Meclislerin kurulmasına vesile olur. Kadehler dolar, şarkılar söylenir, danslar yapılır, gönüller şenlenir:

İçürdi gonçelere bâde câm-ı zerrînden
Açup gönülleri def'-i gam eyledi nevrûz (G.124-4)

Nevruz gibi bayramlar da sevinçli ve şenlikli günlerdir. Bayramlarda insanlar yeni elbiselerini giyerler, güzel kokular sürünürler ve eğlenirler. Bayramlar da nevruzda olduğu gibi meclislerin kurulmasına ve kadehlerin dolmasına vesile olan günlerdir. Gül yanaklı sevgililer ile gezinti yerleri cennete döner, her taraf güzelleşir ve süslenir.

Bayram hilalinin görünmesiyle bayramın başlaması, bayramla ilgili tasavvurlarda ençok dile getirilen husustur. Özellikle hilalin hançer şeklinde düşünülmesiyle birçok ilgi kurulur. Sevgilinin yüzünü göstermesi, bayram hilalinin çıkması olarak tasavvur edilir:

Gösterürse yüzini şâhid-i ümmîd bize
Cânı kurbân iderüz ol gün olur ıyd bize (G.217-1)

Bunun yanında bayram hilali, şekli ilgisiyle kadeh ve anahtar olarak da düşünülür:

Rûze-i hicründe vaslun yâd idüb kan aglasam
Hûn-ı eşküm bâde-i câm-ı hilâl-i îd olur (G.33-2)

Hilâl-i iyd degüldür felekde gösterdi
Zamâne kufl-i der-i genc-i ârzûya kilîd (K.37-8)

Bayramların ve nevruzun böyle sevinçli ve güzel günler olması, övgüsü yapılan kişilerin yönetimde oldukları zamanın bugünlere teşbih edilmesine de sebep olur. Onların idarelerinde halk, böyle günlerde olduğu gibi mutlu ve sevinçli tasvir edilir.

Iyd oldu devr-i hurremi sûr itdi eyyâm-ı gamı

Lutfı rıyâz-ı âlemi firdevs-i rıdvân eyledi (K.4-28)

Şu beyitte ise şairin, bayram ve nevruz tasavvuruyla mutsuzluğunun ifadesini görüyoruz:

Safâ itmem cihânun her güni Nev-rûz u ıyd olsa
Benüm bir eski derdüm tâzeler şevk-i cedîd olsa (G.211-1)

3.5.14.2.2. Eğlence Yerleri ve Oyunlar

Divan'da eğlence yeri olarak *mey-hâne (meygede, harâbât), işretgeh, cevlângeh, nüzhetgâh, ıydgâh* ve *mesîre*yi sayabiliriz. Bunların yanında hamam da eğlence yeri olarak düşünebileceğimiz bir diğer mekândır. Meyhane içki, saki, pîr-i mugân, kadeh ve sarhoşluk ilgileriyle Divan'da en çok dile getirilen eğlence yeridir. Gönül, aşk, dünya meyhaneye benzetilen unsurlardır. Meyhane ile birlikte kilise, mescit, rint-zahit, Kevser, abıhayat çeşitli ilgilerle konu edilir. Meyhane köşesi, sofası, toprağı ve yolu da birçok tasavvura konu olur. Divan'da bunlarla ilgili çok sayıdaki beyte örnek olarak birkaç beyit aşağıda verilmiştir:

Rind-i mey-hâne behişt-i câvidânı n'eylesün
Bunda her bir kûşeden Kevser revân eyler kadeh (G.20-2)

Hûn-ı dil nûş eyle âlem bilmesün keyfiyyetün
Hem yine dürd-keş-i mey-hâne ol işret budur (G.38-3)

Rind-i hüşyâr-dilem kim bu fenâ mey-gedenün
Pâkdür sâgarum âlâyiş-i sahbâsından (G.189-4)

Eğlence anlamında gezinti yerleri ve mesire yerleri sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Bahar mevsiminde gül bahçeleri gezinti yerleridir:

Yine her kûşe zînet buldı güllerle temâşâdur
Yine sahn-ı gülistânun dem-i geşt ü güzârıdur (K.12-2)

Gezinti yeri anlamına gelen *nüzhetgâh*, Divan'da daha çok inşa edilen köşk vb. yerlerin övgüsünde benzetme unsurudur. Yine gezinti yeri anlamında *cevlângeh* ve *cây-ı cevelân* terkipleri kullanılır. Şu beyitte memduhun gönlü, hurilerin gezinti yeri olarak düşünülür:

Dil hânesi cevlân-geh-i hûrâ-yı safâdur
Her kûşesi cennet gibi bir zînet ü ferdür (K.38-6)

İnsanların temizlik ihtiyaçlarını gördükleri yerden fazlasını ifade eden hamam, Osmanlı sosyal yaşantısında önemli bir yere sahiptir. Divan'da inşa ettirilen

hamamlarla ilgili beş manzume bulunmaktadır[156]. Bu manzumelerde inşa ettirilen hamamın güzelliklerinden, genişliğinden, ferahlığından bahsedilirken oradaki eğlencelerden ve sosyal yaşantıdaki yansımalarından bahsedilmez.

Bu müferrih latîf hammâma
Mihr ü mâh olsa yaraşur iki câm (T.93-1)

Donanma ve şehr-âyîn, bir mutlu hadisenin üzerine yapılan şenlikleri ifade eder. Padişahın seferden dönmesi, hastalıktan iyileşmesi, fetih haberi gibi sebeplerle şenlikler yapılır; bu şenliklerde her taraf süslenir.

Aceb mi halk-ı Sıtanbul iderse şehr-âyîn
Ki zîb-i mesned ü zînet-dih-i mekân geldi (K.7-5)

Oldı zîbâ şehir tonanması
Çâr-sû san ki bâg ü büstândur (K.10-36)

Divan'da eğlence yeri olarak dile getirilen bir başka unsur da düğünlerdir. Şeh-zâdelerin sünnet düğünüyle, Sultan İbrahim'in kızının, veziriyle olan evliliği, Divan'da konu edilen düğünlerdir. Bu düğünler, ihtişamı ve eğlencesiyle söz konusu edilmişlerdir. Sevinciyle bir bayram şeklinde kutlanmıştır. Şu beyitte ise düğün mutluluğu şöyle ifade edilir:

Gam ki ser-mâye-i sürûrumdur
Şîven-i dil neşât-ı sûrumdur (G.46-1)

Divan'da cirîd, gûy u çevgân oyun olarak zikredilen eğlecelerdir. Cirit, at üstünde, mızrak şeklinde bir çubuğu, rakibin üstüne atmak suretiyle oyanan bir oyundur. Bir çeşit savaş oyunu olarak tabir edebileceğimiz bu oyun, Divan'da hükümdarın oyuna katılması hususuyla konu edilmiş ve onun bu oyundaki mahareti övülmüştür.

Gûy u çevgân ise yuvarlak, top şeklinde bir cismin, uzun ve ucu kıvrık bir sopa ile sürülmesi ve vurulması şeklinde oynanan bir oyundur. Bu şekliyle sevgilinin saçları, çene çukuru ve ayın hilal şekli çevgan olarak düşünülen unsurlar olurken, aşığın başı ve gönlü top olarak tasavvur edilir.

Alsa gâhî destine çevgân-ı zülfin gamzesi
Fitne kor meydâna başın bin dil-i ser-bâz ile (G.237-3)

---

[156] Kaside 63 (hamamın bölümlerinden "camekân" için yazılmıştır), Kaside 64, Tarih 83, Tarih 88, Tarih 93.

Yine raksetmek de eğlence ve oyun türünden dile getirilen bir başka unsurdur. Dans, bir sevinç karşısında, kişinin kendinden geçerek hareket etmesi şeklinde taavvur edilir. Baharın geliş müjdesi, çiçekleri raksettirir.

Getürdi raksa fezâ-yı çemende ezhârı
Nesîm-i müjde-i devr-i tarab-fezâ-yı bahâr (G.29-3)

3.5.14.3. Ekonomik Hayat

Divan'da ekonomik hayat ile ilgili yansımalar daha çok alış-veriş ve alış-verişin yapıldığı çarşı, pazar gibi kavramlar etrafında gelişir. Bu anlam çerçevesinde, *pazar (bâzâr, çâr-sû, kûçe, sûk), tüccar (hâce, sevda-ger), dükkân (dükân), ser-mâye, metâ, nakd, mâye, dirhem, dinar, kâr (sûd), revâc, kesâd, zarar, erzân, irâd, garîm* gibi kelimeler etrafında bir imaj çerçevesi oluşturan kavramlardır.

Pazar, alış-verişin yapıldığı, fayda ve zararın yaşandığı, her türlü malın satıldığı bir yerdir. Bu bakımdan dünya, bir pazar yerine teşbih edilir.

Benem ol kîse-perdâz-ı heves kim müşteri çıkmam
Metâ-ı ârzû bâzâr-ı âlemde mezâd olsa (G.210-4)

Bâzâr-ı âlem, bâzâr-ı cihân terkipleriyle dünyanın pazar yerine benzetilmesi gibi *bâzâr-ı sitem, bâzâr-ı melâmet, bâzâr-ı hakâyık, bâzâr-ı heves, bâzâr-ı ümmîd, bâzâr-ı fiten, bâzâr-ı dil, bâzâr-ı mahabbet, bâzâr-ı nâz u işve, bâzâr-ı tebessüm, bâzâr-ı sühan, kûçe-i dil, kûçe-i hammar, çâr-sû-yı ma'nî* terkiplerinde pazar yerinin türlü ilgilerini görmekteyiz. Âşık bu pazarda devamlı zarara uğrayan kişidir; malına talip çıkmaz, işleri hep bozuk gider.

Âlemün bâzâr-ı ümmîdi olurdı bî-revâc
Hâce-i ışk olalı ben kesb-i hırmânum disem (G.171-4)

Germ-i bâzâr terkibi, alış-verişin canlılığını, işlerin açıklığını ifade eder. Fakat bu pazarda olgunluk sahibi kişilerin malı değer görmez.

Ne sevdâ-yı ümîdüm vâsıl-ı sûd
Ne kâlâ-yı kemâlüm germ-i bâzâr (K.14-44)

Sevgilinin pazar yerinde alış-verişi âşığın canıyla ilgilidir. Eğer sevgili pazarda bir şey satacaksa bu naz ve işve gibi yine âığın canını yakacak güzellik unsurlarıdır. Sevgili ile ilgili pazar tasavvuruna şu birkaç beyti örnek verebiliriz:

Bir işveyi bin câna alursak nigehinden
Bâzâr-ı mahabbetde yine fâide-mendüz (G.112-2)

Cân almag imiş gamzesinün kârını bildük
Yârun dil-i uşşâk ile bâzârını bildük (G.146-1)

Cahillerin sözleri hakikat pazarında itibar görmez:

Câhil sözini dinlemezüz ilmî de olsa
Bâzâr-ı hakâyıkda anun sûdı zarardur (Tb.1/XII-3)

Şu beyitte ise pazarda yere yaygı sererek, satış yapıldığı ifade edilmektedir:

Bir aceb bâzârda açdı bisâtum rûzgâr
Bulmamış anda revâc illâ metâ'-ı mübtezel (K.33-22)

Tüccar ile ilgili daha önce "Resmî ve Gayrıresmî Görevler, Meslekler, Uğraşılar" bölümünde açıklama yaptığımız için burada tekrarlamaya lüzum görmüyoruz.

Nakd akçe, madeni para, nakit para anlamlarıyla Divan'da çokça teşbihlere ve ilgilere konu olmuştur. *Nakd-i kana'ât, nakd-i murâd, nakd- fikr, nakd-i gam, nakd-i cünûn, nakd-i lutf, nakd-i cism, nakd-i vücûd, nakd-i dil, nakd-i cân, nakd-i şekîb, nakd-i sirişk, nakd-i gencîne-i vidâd* terkipleri bu ilgileri ve teşbihleri ifade eden kullanımlardır. Bu kullanımlarda nakdin harcanması, bir değerinin ve sürümünün olması ilgi kurulan hususlardır. Âşığın canı ve gönlü sevgilinin yolunda harcanacak olan akçe ve mal olarak düşünülür.

Şöyle virmiş nakd-ı cân ü dil gınâ ol şuhâ kim
Sîm-i eşk-i âşık-ı giryâna çekmez ihtiyâc (G.19-4)

Para birimi olan dirhem ve dinar şu biçimde geçer:

Ta'n ider mâlik-i dînâra gınâ-yı kalbüm
Gerçi bu tekye-gehün müflis-i bî-dirhemidür (K.1-37)

Sînemüz genc-i ma'ârif kalbümüz zer gibi sâf
Kâm-rânuz mâlik-i dînâra yokdur reşkümüz (G.104-2)

Bir işin kurulmasında ve o işin dönmesinde kullanılan ana mal anlamındaki sermaye kelimesi de Divan'da hem bu anlamıyla, hem de bilgi, ustalık anlamıyla çeşitli ilgilere konu olur. Örneğin memduhların şaire olan ihsanları, şiiri için sermaye teşkil eder:

Nakd-ı lutfun bana ser-mâye-i ma'nî olalı
Sühanüm âleme bahş-ı ser ü sâmân eyler (K.29-46)

Âşığın sermayesi, inci ve elmasa teşbih edilen gözyaşıdır. Üzüntü, sevincin sermayesidir. Sevgilinin naz ve güzelliği, âşığın da sabrı sermayedir. Meyhanenin sermayesi şarap olduğu gibi, gönül kanı da âşığın sermayesi olur. Şair için sermaye, sözdür. Cevrî, kendi şiirini şöyle över:

Bahş-ı ser-mâye ider kân-ı ma'ânîye sühan
Güft ü gû itse zebân-ı güher-efşânum ile (G.245-3)

Aşk, üzüntü akçesiyle kalbe zenginlik verirken, sevdanın sermayesini tüketir:

Nakd-ı gam ile kalbe gınâ virdi mahabbet
Ser-mâye-i sevdâya fenâ virdi mahabbet (G.14-1)

Cevrî, bu dünyada isteklere ulaşmanın mümkün olduğunu ama onun için de bir sermaye gerektiğini şöyle ifade eder:

Alınur gerçi bu bâzârda kalâ-yı murâd
Olur ammâ yine Cevrî ana ser-mâye sebeb (G.7-5)

İyilik tüccarı olarak görülen memduhun zenginliği şöyle övülür:

Dükenmez âleme ifrât ile bahş itmeden her gâh
Metâ-ı hâce-i lutfı ne bî-endâze kâlâdur (K.30-43)

Can, gönül, kadeh ve şiir dükkân olarak düşünülen unsurlardır. Dükkân, içerisinde malların satılması, tüccarların olması gibi ilgilerle Divan'da çeşitli benzetmelere konu olur.

Urup şâne şikenc-i zülfini ol dil-sitân açsun
Ser-i bâzâr-ı dilde müşg ile pür bir dükân açsun (G.203-1)

Yine alış-veriş imajı çerçevesinde alacaklı-borçlu anlayışı, tasavvufi mahiyetiyle şöyle ifade edilir:

Teslîm ideli sâhibine nakd-ı vücûdı
Âsûde-dil-i keş-me-keş-i nefs-i garîmüz (Tb.3/I-8)

İşi fesat ve bozgunculuk çıkartmak olanların durumu, alış-verişte hile yapanlara teşbih edilerek şöyle ifade edilir:

Bâzâr-ı fiten irse kesâda n'ola şimdi
Sevdâ-ger-i mekr ü hiyelün sûdı zarardur (K.38-8)

3.5.14.4. Hastalıklar ve Tedavi Usulleri

Divan'da hasta anlamında *haste, bîmâr, alîl* ve *mu'tel* kelimeleri geçer. Hastadan kasıt ise hiç şüphesiz âşık ve onun şahsında şairdir. Ayrılık acısı, sevgilinin bakışı, gözleri, gamzesi ve aşkın kendisi, âşığın hastalığı için sebeptir.

Gamzene keşf iderin râzumı nâ-çâr olsam
Çeşmüne bildürürin derdümi bimâr olsam (G.172-1)

Fikr-i zülfünden perîşân oldı hâli fitnenün
Korkarın kim bîm-i çeşminden belâ bîmâr olur (G.58-2)

Divan'da hastalık, âşığın şahsında aranan özellik olarak dikkati çekerken övgüsü yapılan kişiler için en çok yapılan dua, sağlık ve uzun ömürdür.

Manzumelerde, hastalık deyince en fazla karşılaşacağımız sözcük "yara"dır. Yara kelimesi Divan'da *zahm, yâre, şerha, dâg, mecruh (yaralı)* kelimeleriyle ifade edilir. *Zahm-ı tîr-i gamze, zahm-ı nâvek-i müjgân, zahm-ı şemşîr, zahm-ı hadeng* terkipleri sevgili ve güzellik unsurları etrafında oluşan ilgileri; *zahm-ı mahabbet, zahm-ı hasret, zahm-ı gam, zahm-ı elem-i nîş-ter-i hâr, zahm-ı dil, zahm-ı derûn, zahm-ı zebân, zahm-ı çeşm-i felek* terkipleri de türlü unsurlarla olan ilgileri ifade eder. Zahm kelimesi ile merhem ve dâg gibi ilgili unsurlar çokça geçer. Sevgilinin bakışları, kirpikleri gibi, ümidin güle benzetildiği zamanlarda, diken yaralayıcı unsur olur.

Cevrî gül-i ümmîde elün sunma sakın kim
Zahm-ı elem-i nîş-ter-i hâr çekilmez (G.92-5)

Yara şekli itibarıyle ağza teşbih edilir ki âşığın saklamak istediği sırrını ortaya çıkartır. Yine şekli yönüyle yola da benzetilir:

Gözümde âb degül cûy-bâr-ı hasretdür
Tenümde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G.31-1)

Yanık yarası anlamındaki dâg kelimesi etrafında da oluşmuş bir imaj dünyası görürüz. Yaranın şekli ve rengi dolayısıyla, güle ve laleye benzetilmesi en sık ifade edilen durumdur. Ateşle olan ilgisi sebebiyle alevli olarak da tasavvur edilir.

Fasl-ı pâyîz irişüp köhne bahâr oldı yine
Dâg-ı dil tâzelenüp lâle-izâr oldı yine (G.214-1)

Âşığın sinesi ve gönlü hep bu yanık yarasıyla doludur. Yanık yaralarıyla dolu bu vücut hali, bahar mevsimini hatırlatır:

Tâze dâg-ı sînemi ol lâle-ruh gördi didi
Âlem-i derd ü belâda nev-bahâr olmış gibi (G.255-2)

Bu tasavvurların haricinde *remed* (göz ağrısı), *efsürdegân* (kansızlık), *.yarakân* (sarılık), *teb (tâb-ı teb, teb-zede, teb-lerze)* (sıtma, humma) gibi iç hastalıkları ile körlük (*nâ-binâ, a'mâ*) dil tutulması (*lâl, lüknet, ebkem*), *sebel* (bulanık görme) ve *asamm* (sağırlık) gibi fiziki rahatsızlıkların adı geçer. Divan'daki manzumelerden biri[157] şairin, göz ağrısına yakalanıp iyileştikten sonra teşekkür mahiyetinde doktoruna yazmış olduğu kıt'adır.

Sarılık hastalığı, yüzleri korkuyla sarartmada, memduhun kılıcının etkisini ifade eder. Sıtma anlamındaki teb kelimesi, bu hastalığın en belirgin özelliği olan titremeyle birlikte anılır. Sevgilinin kıvrım kıvrım kâkülü, âşığın aklını sıtma titremesine uğratır; Sevgilinin bakışları, perdelerin arkasında oturanları bile sıtma titremesine düşürür. Aşkın sıtma titremesi, zerre ile güneşi bir hale getirir. Hasetçiler de sıtmaya tutulmuş gibi hasetlerinden titrerler. Şu beyitte elem rüzgârının soğundan kansız hale gelenlere müjde veriliyor ki bir anlamda bunun tedavi yolu gösterilmektedir:

Müjde ey efsürdegân-ı serdî-i bâd-ı elem
Germî-i hurşîd-i câm-ı bâde muhkemdür yine (G.212-2)

Âşığın ağlamaktan gözlerinin kör olması tasavvuruyla burada da karşılaşırız. Şu beyitte ise göze teşbih edilen nergisin, sonbahar rüzgârlarıyla solması hadisesi körlük ilgisiyle konu edilir:

Isfahânîsin eger sürme idinse nergis
Çeşmini bâd-ı hazân eylemezdi a'mâ (K.55-12)

Şair, sözlerindeki harflerin noktalarından düşmanların gözüne perde ineceğini; övdüğü kişinin sözleriyle, sağırların kulaklarının açılacağını; yine memduhların vasfıyla dillerin tutulacağını değişik biçimlerde ifade eder. Şu beyitte ise memduhun övgüsüyle dilinin açıldığını ifade eder:

Zebân-ı tûtî-i dil niçe demdür ebkem idi
Safâ-yı âyîne-i medhun eyledi gûyâ (K.35-47)

Yine bir hastalık olarak telâkki edebileceğimiz humâr, bunu izale etmede kullanılan yöntemleriyle anılır. *Hâb-ı humâr* ve *renc-i humâr* şeklinde anılan içkiden

[157] Kaside 55, bu kıt'a "Remedden Halâs Oldukda Dinmişdür" başlığını taşır.

sonraki başağrısı ve sersemlik, güzel nağme dinleme ve su içme gibi iyileştirme yöntemleriyle anılılır. Şairin, dünya zevki ile ilgili görüşü şöyledir:

Telh olur âhır humârından dimâg-ı cân u dil
Lezzet-i sahbâ-yı zevk-ı dehr-i fânî böyledür (G.72-4)

Bazen de aşk, gönül hastalığı olarak görülür ki *dil-haste ve dil-rîş* terkibiyle ifade edilen bu durumun değişik tedavileri ifade edilir. Bir yerde bu dertten kurtulmanın tek çaresi ölüm olarak gösterilirken, başka bir yerde sevgilinin dudaklarının çare olacağı söylenir. Şu beyitte, fakirliğin de hastalık olarak telâkki edildiğini görüyoruz:

Zebûn-ı fakra her ihsânı mâye-i kuvvet
Alîl-i fâkaya her bahşişi devâ-yı müfîd (K.37-21)

Hastalık tedavilerinde ise hastalık çeşidine göre tedavi yöntemleri dile getirilmektedir. *İlâc, dârû, devâ, çâre, eczâ* kelimeleri genel anlamda tedavi ifade eden sözcükler olsa da ilaç olarak *merhem, tılâ, timâr, tiryâk, kuhl, tûtiyâ* gibi ilaçlar ve perhiz, yara sarmak gibi tedaviler de dile getirilir. Divan'da memduhlar, her türlü derde çare bulan kişiler olarak övülürler. Âşığın derdinin çaresi ya ölmektir, ya da sevgilinin vereceği bir dermandır; başka türlü iyileşemez. Bazen derdin kendisi, derman olarak gösterilir:

Dârû-yı sıhhat-ı dil ü cân var ise eger
Cevrî o goncenün yine dürc-i gamındadur (G.35-5)

Ayrıca bu beyitten, ilaçların küçük kutulara konduğunu anlaşılmaktadır. Yaralara merhem sürülmesi, sarılıp pansuman yapılması ise şöyle ifade edilir:

Dilber oldur âşıkun ahvâlin istifsâr ide
Dâgına merhem urup zahmın sarup tîmâr ide
Gözleri yaşın silüp merdümligin izhâr ide
Hâşe li'llâh âşıka sen itdügin agyâr ide
Yoklamazsun hîç var mı dilde dâgın yârasın
Böyle mi gözler güzeler âşık-ı bî-çâresin (Ts.8/III)

Sevgilinin bakışı, yaralara merhemdir:

Cevrî gibi dil-rîşleri hançer-i gamzen
Mecrûhlarun yâresine merhem olurlar (G.87-5)

Şair şu beyitte sözlerinin, yaralı gönüllere merhem olması ümidini taşımaktadır:

Yâr u bîgânede yok zahm-ı zebânumdan eser
Dil-i mecrûha olur belki kelâmum merhem (K.16-16)

Süs eşyası olarak göze sürülen sürmenin, görüş kuvvetini güçlendirmek ve bazı göz hastalıklarını tedavi etmekte ilaç olarak kullanıldığını görüyoruz:

Cevher-i kuhlini itseydi kamer isti'mâl
Eser-i lekke görünmezdi gözünde aslâ (K.55-9)

Tiryâk, ilaç anlamıyla zehirlenmelerde kullanılan panzehire verilen addır. Kullanıldığı yerlerde zehir ilgisi hep sevgilinin gözüyle sağlanır.

Bir nazarda gamzesi hem zehr ü hem tiryâk olur
Nice timâr eylesün bîmârına anun tabîb (G.9-2)

Şu beyitte Sühâ yıldızı ile göz muayenesi yapılması[158] ilgisi kullanılmıştır:

Tâb-ı mey âyine-i sâgara pertev salsun
Çarh fark eylemesün mâh ü Sühâyı bu gice (G.216-2)

3.5.14.5. Eğitim-Öğretim

Eğitm-öğretim ile ilgili tasavvurlar, mektep, öğrenci, ders ve imtihan etrafında şekillenmiştir. Öğrenci, *nev-niyâz, şâkird, sebakhân* ve *hem-sebak, sebakdaş* kelimleriyle karşılanır. *Mekteb, muallim-hâne, dersgâh, medrese* tedrisatın olduğu mekânları; *ta'lîm, azmûn, imtihân, ders* kelimeleri de eğitim öğretim faaliyetini ifade eden kelimelerdir. Ders vermek, ders almak söz konusu olunca, eski Yunan filozoflarından, aklın ve bilginin sembolü olarak klâsik şiirimizde yer alan Aristo ve Eflatun da sıkça söz konusu edilir. Bunların karşısında ise aşkın sembolü olan Mecnûn vardır:

Zü-fünûn-ı hikmet-i ışkam dil-i Mecnûn gibi
Kim Felâtûn-ı hıred şâkird-i kâbildür bana (G.1-4)

Memduhlar da bilgi ve aklı yönüyle Aristo ve Eflatun ile kıyaslanarak övülürler. Şu beyitte söz konusu bilginler, memduhun yanında ders alan öğrenci olarak tasavvur edilmişlerdir:

Dil-i dânâsı Aristûyile Eflâtunı
Mekteb-i dâniş ü aklında sebak-hân eyler (K.29-36)

[158] *Sühâ, Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldızı görebilen göz keskin sayılırdı* (Pala 1995: 490).

Bu beyitteki mekteb tasavvurundan farklı olarak bir de aşk mektebi vardır ki, bu okulda şair kendisini şöyle tasvir eder:

Cevrî gibi şâkird olalı mekteb-i ışka
Mecnûna sebakdaş u Felâtuna edîbüz (G.97-5)

Şu beyitte ise şair, memduhunu ilm-i ledün okutulan bir okulun hocası olarak, meleklere ders okuturken hayal eder:

Ol üstâd-ı mu'allim-hâne-i ilm-i ledünnî kim
Melâik ders-gâhında ser-ender-ceyb-i hayretdür (T.63-9)

Zahit ve İbnü Sina, ders alması gereken şahıslar olarak karşımıza çıkar. İbnü Sina, memduhun bilgisinden istifade ilgisi ile derse konu olurken, zahit, aşk ilmini alması gerekli bir tip olarak karşımıza çıkar.

Kitâb-ı ışkı zâhid âlim-i sırr-ı Hudâdan gör
Ulûm-ı gayrı terk eyle bu dersi ibtidâdan gör (G.82-1)

Şu beyitte ise, koltuğunun altına kitaplarını almış, derse giden bir öğrenci tasviri vardır:

Ders-i hâs-ı meclis-i işrâkiyân-ı hikmete
Tıfl-ı endîşem varur dîvân-ı ma'nî der-begal (K.33-19)

Sevgilinin bakışlarının ustalığı ise şöyle ifade edilir:

Nigehün hüsn-i edâyı bize ta'lîm itsün
Şîve-i nüktemüze dilleri meftûn idelüm (G.174-3)

Yine eğitim-öğretimle ilgili bir başka kavram olarak kütüphaneyi görüyoruz ki memduh, bu ilgi ile şöyle övülür:

Kitâb-hâne-i fazlından alsa bir nüsha
Görürdi bilmedügi fenni Bû Alî Sînâ (K.31-18)

Divan'da medrese ile birlikte anılan ve eğitim-öğretim ilgisi ile yer alan *buk'a*[159] kelimesi, Hz. Peygamber'in övgüsünde kullanılmıştır.

Buk'a-i allemehu olsa n'ola medresesi
Dil-i dânâsı harîm-i hikemün mahremidür (K.1-9)

[159] Buk'a, kelimesi yer, toprak, ülke gibi anlamlarının yanı sıra, İslam dünyasında türbe, zaviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan bir terimdir. Daha yaygın bir şekilde ise muhtemelen medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Genellikle buralara tayin edilen müderrislerde mülazemet şartı aranmaz, şehir kadısının arzıyla uygun bir kişi tayin edilir (İpşirli 1992: 386-387).

3.5.14.6. Günlük Hayattan Yansımalar

Cevrî Divanı'nda, "Sosyal Hayat" başlığı altında şimdiye kadar sıralanan ve aslında şairin muhayyilesinden geçen gündelik hayatın, Divan'a yansıması kabul edilebilecek olan yukarıdaki maddelerin haricinde daha birçok husus bulunmaktadır. Örneğin insanlar arasında ilişkilerin kurulması ve gelişmesi açısından büyük önem taşıdığı düşünülen selamlaşma, tabiat unsurları ile sevgili arasında kurulan münasebetle şöyle ifade edilir:

Selâmın almaga nâz ile nahl-i Tûbânun
Nihâl-i kâmetine ey sabâ hevâ-dâr ol (G.155-3)

İnsanların uzaktaki sevdiklerine selam ve saygı gönderme âdeti, övgüsü yapılan yerin kutsiyetini ortaya koymak için teşhis sanatından da istifadeyle, şöyle ifade edilir:

Hâk-i Taybe ferşine gönderse lâyıkdur selâm
Bâm-ı Ka'be sakfına arz-ı hulûs itse sezâ (T.23-21)

Kendinden aşağı gördüklerine selam vermemek, büyüklenme ve kibir alameti olarak hoş karşılanmaz:

Râst gelsen selâm virmezsin
Pâ-bürehne gedâ-yı dervîşe (Tb.6/VI-8)

Yine selam gibi, insanlar arasında sevgi ve muhabbetin artmasına yardımcı olduğu düşünülen bir başka âdet hediyeleşmedir. Divan'da *ihdâ, hedâyâ, tuhfe, armagan* ve *dest-âvîz* kelimeleriyle dile getirilen bu hususta şair, özellikle kasidelerde, şiirlerini sunduğu kişiye bunları hediye ettiğini değişik şeklilerde ifade eder.

Şikeste beste çeküp silk-i nazma dahı kılam
Hezâr özr ile huddâm-ı bezmüne ihdâ (K.31-24)

Aşığın sevgiliye hediyesi, can ve gönüldür. Bir yerde saba yeli, sevgilinin saçının kokusunu âşıklara getirip hediye eder biçimde düşünülür. Sevgilinin sözlerini gönlünde saklayan âşık, bunun sebebini şöyle açıklar ki burada "tuhfe" kelimesinin ikinci anlamı da anlam derinliği açısından göz ardı edilemez.

Nazm-ı dürr-i dehenün saklar isem dilde n'ola
Âlem-i gaybun o bir tuhfe-i nâ-dîdesidür (G.41-2)

Misafir ağırlama âdeti, her evin kendine göre bir misafirinin olacağı düşüncesiyle şöyle dile getirilir:

Hâne-i dil ne kadar ışk ile vîrâne ise
Derd ü gamdan yine elbette müsâfir bulunur (G.52-3)

Kapı kapı dolaşarak ellerindeki kâselerle yiyecek toplayan dilenciler, ay ve güneşin şekil olarak kâseye teşbihi ile şöyle tasavvur edilmesine zemin hazırlamıştır:

Meh ü hurşîd gibi kâse-be-dest olmada halk
Var ise âleme bast oldı yine hân-ı Halîl (K.20-4)

Yine Hızır ve İsâ, telmih yoluyla birçok ilgiyi de beraberinde taşımaları yanında, dilenci kâsesi doldurmak suretiyle bu ilgiye konu olurlar:

Her çeşme başında niçe bin Hızr u Mesîhâ
Nevbetle pür eyler idi ke's-i su'âli (K.36-8)

Her şeyin bir sadakası olduğu inancıyla, sadaka verme âdeti şairlik ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Bir iki nükte-i pür-hikmet-i ma'nî ki benüm
Sadaka mâ-melek-i tab'-ı heves-nâkümdür (G.73-5)

Şu beyitte ise önemli kişilerden, önemli görünen bir şey istemenin usulü gösterilmektedir:

Sabâ kim hâk-i pây-ı zülfine rû-mâl ider gâhi
Hevâ-dâr-ı dil ü cân olmaga ruhsat recâ eyler (G.67-4)

Büyüklere (Tanrı, hükümdar, sevgili, pîr) saygı göstermek, kulların (âşık) vazifesidir ve Divan'da eski âdetlerden olduğu söylenir. Şu beyitte bir kölenin efendisi karşısında duruşu şöyle tasvir edilir:

Geleydi meclis-i irfânına ger Eflâtûn
Turur̈dı bende gibi dest-beste pâ-ber-câ (K.35-36)

Divan'da sarığın kenarına gül[160], gömleğin açıklığına[161] ve koyna koku koyma[162]; başlığa süs yapma[163] gibi davranışlar da çeşitli ilgilerle söz konusu edilir. Gelin süsleme âdeti ise şöyle ifade edilir:

Devr-i lutfında felek âyîne-i rûy-ı tarab

---

[160] Bkz. Ts.5/V-2.
[161] Bkz. G.80-3.
[162] Bkz. K.29-4.
[163] Bkz. G.107-4.

Ahd-ı adlinde cihân mâşıta-i çehre-i sûr (K.15-11)

Şu beyitte Cevrî, memduhu için duasının kabulünü, gerdek odasında oturan gelinin, yüz görümlüğünü kabul etmesi gibi kabul görmesi şeklinde orijinal bir tasavvurla ifade etmektedir:

Hulûs-ı kalb ile başla du'âsına ki ola
Arûs-ı halce-nişîn-i kabûl rûy-nümâ (K.35-51)

Yine şu beyitte gerdek odasında gelin ve damadın yaşadıkları utanç söz konusu edilmektedir:

Gam-hâne-i âlemde var ol denlü neşâtum
Kim hacle-nişînân-ı safâyı hacil eyler (G.34-2)

Düğün, bayram gibi önemli zamanlarda süs ağacı hazırlama, güzel ve yeni elbiseler giyip, güzel kokular sürünme gibi âdetler de Divan'da değişik ilgilerle yer alır. Yine böyle önemli zamanlarda eski âdetlerden olan, bir anlamda topluluğun liderliğini üstlenen ve "bayraktar" adı verilen şahıslar, ellerinde taşıdıkları bayrakla halkı yönlendirirlerdi. Bu durum Divan'da "alem-efrâz" kelimesiyle şöyle dile getirilir:

Alem-efrâz-ı beyânam ki zuhûrum işidüp
Düzd-i mazmûn-ı selef kendüyi pinhân eyler (K.29-50)

IV. Murad devrini yaşayan şair, içki ve tütün yasağının şiddetini şu hüsn-i talil ve teşbihlerle dile getirmektedir:

Nergis ne aceb sâgarını eylese pinhân
Zîrâ ki hazân şahne vü sarsar ases oldı (G.268-4)

Defterdar olarak atanan bir şahsın, görev tebriğini kâtiplerin el ve eteğini öperek yerine getirdiklerini şu beyitte görüyoruz:

Sadr-ı divânda vezâretle olup defter-dâr
İtdi erbâb-ı kalem dâmen ü destin takbîl (K.20-12)

Fetih haberi herkes tarafından sevinç ve coşkuyla karşılanır:

Toldı etrâf-ı cihâna müjde-i feth ü zafer
N'ola olsa hâs u âmun hâtırı mesrûr u şâd (T.7-13)

Şu beyitte satıcının elindeki mallara kusurlu-kusursuz damgasının vurulduğunu ve alıcıların da bu damgaya büyük önem verdiğini görüyoruz:

Dest-i dellâlinde itmez kimse takdîr-i bahâ

Olmayınca kûşesinde nakş-ı tamga-yı degal (K.33-23)

Bir cezalandırma şekli olarak ayağa zincir vurulması şu beyitlerle dile getirilir:

Hıfzı bir ıklîm-i pür-âşûba olsa pâs-bân
Pâyine zencîr olurdı fitnenün havf u hazer (T.2-8)

Ben nefs-i gavî bendine düşmiş bir esîrüm
Kim bulamadum aslâ taraf-ı râh-ı firâri (Tb.1/III-5)

Yine hapisle cezalandırmak da çeşitli ilgilere konu olur. Ruhun bedene hapsi bu ilgilerin en çok kullanılanıdır:

Bulduk göz açup kendümüzi mahbes-i tende
Bin silsile-bend olmış ana renc ü 'anâdan (Tb.1/II-2)

Papağanın ayna yardımıyla konuşturulması, Divan'da şu ilgilerle dile getirilmiştir:

Zebân-ı tûtî-i dil niçe demdür ebkem idi
Safâ-yı âyîne-i medhun eyledi gûyâ (K.35-47)

Niçe gündür ruhı mir'âtını tûtî-i dil görmez
Niçe güftâra gelsün ol ne şevk ile dehân açsun (G.203-4)

Yıldızlara bakarak yön tayini, şairde şu biçimde ve ilgiyle dile gelir:

Ey şeref-kevkebe düstûr-ı felek-pâye ki Hak
Eyledi kevkebüni menzil-i iclâle delîl (K.20-30)

Şu beyitten ise imkânı olan ve mevki makam sahibi kişilerin, hayattayken türbelerini yaptırmalarının âdet olduğunu anlıyoruz:

Eyleyüb hâl-i hayâtında tedârük menzilin
Âdet üzre türbesin yapdurmagı gördi revâ (T.23-19)

4. İNSAN

4.1. GENEL OLARAK İNSAN

Divan'da insan, yaratılmışların en şereflisi olarak diğer canlılardan farklı düşünülür. İnsanı hayvandan ayıran temel özellik olarak marifet gösterilir. İlim ve hüner de insana şeref veren unsurlardır. İnsanın vücudu, üzerine suret çizilmiş bir sayfa şeklinde düşünülür ve faniliği dile getirilir. İnsan, *insân, âdem, beşer, merd, ins* ve *nâs* kelimeleriyle Divan'da yer alır. Bunlardan "âdem" ilk yaratılan insan ve insanlığın atası anlamıyla, tevriyeli biçimde kullanılır. İnsan soyu benî âdem, nev'-i beşer, efrâd-ı beşer vb. biçimde karşılanır. *İns* kelimesi daha çok *ins ü cân, ins ü melek, ins ü perî* şeklinde kullanılır.

İnsanlığın en şereflisi olarak Hz. Peygamber görülür. Ondan sonra en faziletli insanlar, sırasıyla dört halifedir. Hz. Peygamber, insanlığın ruhudur; insan türünün içerisinde eşi benzeri olmayan biridir ve insanların yol göstericisidir.

Övgüsü yapılan şahısların övgü unsurlarından biri de *insaniyet*leridir. Ahlak güzelliğinden iyilikseverliğine kadar her türlü güzel vasfı içine alan "insanlık" kavramı "cevher-i insâniyyet" şeklinde tarif edilir. İnsanlıkla ilgili bir diğer kavram da "insân-ı kâmil" şeklinde karşımıza çıkar. Kâmil insan olmanın şartı, bilgi ve anlayışta ulaştığı mertebe kadar bilgisiz olmak, şeklinde gösterilir. İnsanlığı öğrenmenin şartı ise şu biçimde dile getirilir:

Cehd idüp bir mükemmel âdem bul
Ki sana bildüre nedür insân (Tb.6/VII-3)

İnsanın çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık halleri de çeşitli benzetmelere konu olur. *Şeyh, pîr, pîrân* gibi kelimelerle ifade edilen ihtiyarlık, olgunluk ve tecrübenin karşılığı olduğu gibi güçten kesilmenin de ifadesi olur. Şair, güzellerin eziyet ve nazının kendisini ihtiyarlattığını söyler. Belin bükülmesi ve vücudun iki kat olması ihtiyarlığın göstergesidir. Gençlik ise memduhun / sevgilinin hal ve tavırlarının övgüsünde bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Işk eylemez mi savma'a-i zühdi mey-gede
Gamzen ki böyle rind-i Hudâ şeh-levend ola (G.243-3)

Tıfl, nev-zâde vb. ile ifade edilen bebeklik ve çocuklukla ilgili kavramlar da tecrübesizlik ve zayıflığın anlam çerçevesi içerisinde kimi zaman övgü unsuru olarak

karşımıza çıkarken kimi zaman da kıyas unsuru olarak kullanıldığını görüyoruz. Örneğin şehzadeler, daha çocukken birer Rüstem ve Nerimân'dır. Şu beyitte ise şair, kendi şiirini zamanındakilerin şiiri / şairliği ile kıyaslar:

Köhne-perverde-i tab'ın şu'arâ-yı devrân
Ser-i nev-zâde-i endîşeme kurbân eyler (K.29-51)

4.2. GÜZELLİK

Divan'da sıklıkla dile getirilen hususlardan biri de güzelliktir. Genel olarak güzellikten anlaşılan, yüz güzelliği şeklinde düşünülse de ahlak güzelliği, hal ve hareketlerdeki güzellikler, söz, anlam ve baht güzelliği de söz konusu edilir. *Hüsn-i i'tikâd*, başkasına güvenme; *hüsn-i nazar* ise iyilikte bulunma anlamlarında kullanılmıştır. Güzellik söz konusu olunca, bütün divan şiirinde olduğu gibi, Cevrî'de de Hz. Yusuf'la ilgili teşbihler dile getirilmiştir:

Söylenmez oldı Yûsuf-ı Mısrî hikâyeti
Bu hüsn-i bî-misâl ile sensin bu gün mesel (G.161-4)

Şu beyitte ise gördüğü güzellik karşısında Yusuf Peygamber'in, kıssasındaki rolünün değiştiğini görüyoruz:

Görseydi eger hüsn-i dil-ârâsını Yûsuf
Işk ile Züleyhâ gibi kalmazdı karârı (T.78-4)

Güzelliğin sadece insana ve dünyaya ait güzelliklerde söz konusu edilmediğini, görünmez olmalarına rağmen meleklerin de çok güzel kabul edildiğini ve güzellikte teşbih unsuru olduğunu görüyoruz. Bunların yanında güzellikle ilgili tasavvurları şöyle sıralayabiliriz:

4.2.1. Güzellikle İlgili Tasavvurlar

4.2.1.1. Gülistân, Dünya, Gonca, Ateşgede

Güzelliğin gül bahçesine benzetilmesi, sevgilinin güzellik unsurlarıyla gül bahçesi arasında kurulan ilgiye dayanır. Sevgilinin gülen yüzü güllere benzetilirken, bu gülleri sulayan âşığın gözyaşıdır. Dünya da her yol başında bekleyen tehlikeleriyle güzel zannedilen bir yer olarak vasıflandırılır. Gonca ise kapalı oluşu ilgisiyle güzellikle söz konusu edilir. Güzelliğin, ateşe tapanların mabedine benzetildiği beyitte, sevgilinin güzellik unsurları önemli rol oynar:

İtdi ruhun âteş-gede-i hüsni fürûzân
Hâlün ana tapmazsa olur kâfir-i bed-kîş (G.127-2)

4.2.1.2. Câmi, Mushaf, Hûrî, Put

Câmi, toplanılan yer anlamıyla, sevgilinin güzelliğinin toplandığı yüzün ifadesidir. Aynı biçimde sevgilinin yüzü, güzelliğin Mushaf'ı biçiminde tasavvur edilir:

Mushaf-ı hüsn ü melâhatdur cemâl-i rûşenün
Âhırında gûyiyâ Seb'a'l-Mesânîdür hatun (G.143-3)

Sevgili, güzellik ilgisiyle hurilerden bile daha olgun bir güzelliğe sahip biçimde düşünülür. Şu beyitte ise sevgilinin güzelliği put ilgisiyle dile getirlir:

Nice âsûde olsun Cevrî-i âvâre âlemde
Mahabbet âfet ü dil âfet ü hüsn-i bütân âfet (G.10-5)

4.2.1.3. Mülk, Metâ, Zaman, Nakş

Sevgilinin hükümdar olarak tasavvuru, güzelliğin onun ülkesi ve toprağı olduğu düşüncesini getirir. Güzellik, kendisine talebin çok olması ve değerli oluşu ilgisiyle satışa çıkarılan bir ticaret eşyası şeklinde de tasavvur edilir:

Virdi revâc-ı hüsn ü bahâ dil-rübâlara
El virmez oldı nakd-ı dil ü cân gedâlara
Kimdür ki müşterî geçe Yûsuf-likâlara
Çıkdı metâ-ı hüsn ü melâhat-bahâlara
Hep nâz ü şîvedür satılan mübtelâlara (Th.7/I)

Nakş ve güzellik ilgisi ise anlam güzelliğiyle şöyle dile getirilir:

Aşk-ı pâküm olmazam âlûde nakş-ı hüsn ile
Şâhid-i ma'nâ büt-i Yûsuf-şemâildür bana (G.1-2)

4.2.1.4. Mum, Kumaş, Kadeh, Tercüman

Sevgili güzelliği ile meclisi ve gönlü aydınlattığı için muma, âşıklar da bu mumun etrafında dönen pervanelere benzetilir. Şu beyitte ise güzellik bir kumaş biçiminde düşünülür:

Kâlâ-yı nâz ü hüsni sana râyegân viren
Nakd-i şekîbden bana ser-mâye virmemiş (G.128-2)

Dudakların cür'a ve saf su damlasına benzetilmesiyle güzellik bir kadeh şeklinde tasavvur edilir. Şu beyitte aşkın ve güzelliğin tercümanı olarak naz ve istekler gösterilmektedir:

Olmasa nâz ü temennâ tercemân-ı hüsn ü ışk
Fehm olunmaz nükte-i şerh u beyân-ı hüsn ü ışk (G.133-1)

4.2.1.5. Devr, Nüsha, Naz, Ayna

Sevgili - hükümdar ilgisi içerisinde güzellik, hükümdarın yönetimde olduğu zaman şeklinde düşünülür:

Devr-i hüsnün fitne-i âhir zamânıdur hatun
Ehl-i ışkun âfet-i cân u cihânıdur hatun (G.143-1)

Yazı ile ilgili benzetmelerle süslü şu beyitte sevgilinin yüzünün, güzellik nüshası şeklinde tasavvur edildiğini görüyoruz:

Münderic nokta-i hâlünde rumûz-ı dil ü cân
Nüsha-i hüsnüni gördük bir az icmâl üzre (G.223-3)

Güzellerin nazla olan ilgisi bir yerde şu biçimde dile getirilir:

Şîve-i hüsnüm mahabbetdür giriftârum benüm
Fitne-i ışkum hevesdür vâlih-i kârum benüm (G.176-1)

Güzellik tasavvuru içerisinde, âşığın da güzelliğin aynası olarak yer aldığını görüyoruz.

Hüsnün âyînesiyüz ışka tecellî-kedeyüz
Benzemez zerrece bir vech ile hurşîd bize (G.217-3)

4.3. SEVGİLİ

4.3.1. Genel Olarak Sevgili

Cevrî Divanı'nda sevgili, şairin kendisinden önce ve kendisinden sonraki divan şairlerince dile getirilmiş sevgili tipinden farklı bir karakter arz etmez[164]. Eserde *yâr, cân, cânân, cân-bahş, dilber, dildâr, dilrübâ, gamze-kâr, hûr, mahbûb,*

---

[164] Divan şiiri geleneğinin, sevgili tipini teferruatlı bir biçimde belirlediğini söyleyen Cihan Okuyucu, sevgiliye biçilen role göre benzetme gruplarını şöyle sıralar ki bizim de "farklı bir karakter arz etmez" sözünden kastımız budur: *Sevgilinin boyu, yüksekliği ve inceliği ile Tuba ve şimşada benzer. Yürüdüğünde salınan bir servi manzarası arz eder. Bu vücudun en belirgin kısmı yüzdür. Çehre eğer ay veya güneşe benzetilmişse diğer tamamlayıcı unsurlar da ona eşlik eder. Meselâ aya teşbihiyle birlikte saçın geceyi, kaşların hilâli, dişlerin yıldızları temsili gibi. Şayet kalabalık sevenleriyle kuşatılmış sevgili hükümdar olarak takdim edilmişse bu sefer de bütün güzellik unsurları bu çerçeveye intibak eder ve hükümranlık vasıtaları hâline gelir: Yüz, yazıya teşbih edilen ayva tüyleriyle birlikte âşığın katlini amir bir fermandır; kaş bu fermanın tuğrası, dudak ise mührü makamındadır. Sevgili güzelliğiyle bir gül bahçesini temsil ettiğinde çehredeki güzellik unsurları bu sefer çeşitli çiçeklere dönüşür: Saçın sümbül, yanağın gül veya lâle, gözün nergis olması gibi. Kuyuya benzetilen çene çukuru da bu tabloya katılır. Sevgili bir cellât rolünü benimsediğinde; saç tuzak, kaşlar yay, kirpikler ok, gamze ve bakışlar ise hançer ve mızrak hâline dönüşür. Madenler söz konusu ise kalp taşa, dudak la'le, ağız sadefe ve dişler inciye teşbih edilir. Bazen de dudak şeker, yüzdeki tüyler ekin taneleri ve çehre harmandır. Sevgili güzelliğiyle cennet, âşıklar tarafından tavaf edilmesiyle Kâbe, kendisine perestiş edilmesiyle puttur. Bu unsurlar sevgili dinî bir nitelik kazandığında yeni teşbih örgüleri oluştururlar vs.* (Okuyucu 2006: 214). Aynı görüşle ilgili olarak bkz. Tarlan 1981: 43-44; Akün 1994: 416; Pala 1997: 21.

nâzende, nigâr, şûh, büt, büt-i dil-keş vb. adlarla anılan sevgilinin fiziki yapısına, karakterine uygun düşecek birçok ad ve tamlama yer alır. Bunlarda memduhun ve Tanrı'nın da sevgili anlayışı çerçevesinde söz konusu edildiğini görürüz.

Divan'da sevgilinin en çok vurgulanan özelliği hiç şüphesiz güzelliğidir. Şairin hayal dünyasında idealize edilmiş olan sevgilinin güzelliği, boy, yüz, göz, bel gibi fiziki özellikleri ile naz, cefa, aldırmazlık, iltifat vb. tavırlarıyla teşbihlere konu olur. Bu teşbihlerde tabiattaki pek çok unsur sevgiliyi tanımlamada kullanılmıştır. Sevgili ile güzelliğinden sonra en çok dile getirilen hususun, âşığa yapmış olduğu eziyet ve naz olduğunu görürüz. Türlü nazlarla âşığına zulmeden sevgili, âşığın rakiplerine aynı anlayışsızlığı göstermez. Bu tasavvurlar içerisinde sevgili, askerleri, ordusu, meclisi, hizmetçileri, bekçileri olan, adalet dağıtan veya zulmeden bir cihan hükümdarı, aşk ve güzellik ülkesinin sultanı biçiminde karşımıza çıkar. Sevgiliyle ilgili bu benzetmelere yeri geldikçe değindiğimiz veya değineceğimiz için burada tekrarlamaya gerek görmüyoruz.

Âşığına devamlı cefa ve eziyet eden sevgilinin, bu özelliği yanında vurgulanan en belirgin özelliklerinden biri de vefasız oluşudur. Âşığın ağlayıp yalvarmaları, kendisinden bir ümit beklemeri hep boşunadır. Sevgili asla vefa yüzünü göstermez.

Cefâdur âşık-ı dil-hastaya meh-veşlerün kârı
Sitemdür husrevân-ı mülk-i hüsnün resm ü girdârı
Vefâ ümmîd idüp bî-hûde kılma nâle vü zârı
Dilâ hûbân-ı âlemden elün çek ân vefâ-dârı
Cefâyâ yüz tutar bin yıl eger kılsa kerem bir gün (Th.4/II)

4.3.2. Sevgili İle İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Yûsuf, İsâ

Sevgilinin Hz. Yusuf ile alakası, Yusuf Peygamber'in güzellik timsali sayılması sebebiyledir.

Bâzâr-ı nâz u işveyi germ itseler n'ola
Yûsufları bu memleketün hod-fürûş olur (G.57-6)

Sevgilinin İsa Peygamber olarak tasavvurunun dayandığı temel, dudağının ve nefesinin, Hz. İsa gibi ölüleri diriltme ve konuşturma özelliğine sahip olduğu hayaldir.

Nutka gelse mest olur feyz-i deminden kudsiyân

Bâg-ı cânun tûtî-i Îsî-makâlidür lebün (G.148-4)

Getürür nutka tebessümle büt-i deyri lebün
Turfe Îsî-nefes ü şûh-ı dil-ârâsın sen (G.188-3)

4.3.2.2. Perî (Perî-çehre, Perî-rûy)

Sevgilinin peri olarak tasavvuru, perinin güzelliği, sihir ve büyü ile olan ilgisi, görünmez oluşu ve peri ile ilgili inanışlara dayanır. Perinin insanlara görünmemesi, sevgilinin âşıklara görünmemesi ile ilişkilendirilir. Peri görmek, huzursuzluk ve bela getirir (Sefercioğlu 2001: 126), bu sebeple gizli bir fitne olarak vasıflandırılır.

Hattun görünmez bir perî zülfün anun bâl ü peri
Ol gizlü fitne dilleri pür-bîm ü lerzân eyledi (K.4-40)

Gamzesiyle o perînün nice söyleşmek olur
Dil-i dem-beste ne efsûn u ne efsâne bilür (G.36-2)

Şu beyitten, perileri çekmek için daire şeklinin etkili olduğu düşüncesini çıkarabiliriz:

Sen perî-rûyi çeken dâ'ire-i âgûşa
Dâhil-i halka cem'iyyet-i yârân olsa (Tb.2/IV-2)

4.3.2.3. Meh (Mâh, Meh-likâ, Mâh-rû, Meh-pâre)

Sevgilinin ay olarak tasavvurunda en önemli unsur, sevgilinin güzelliğidir. Sevgilinin, âşığın gözündeki değeri ve âşığın sevgiliyi yüceltme isteği de bu tasavvurda etkilidir. Bunların yanında ayın göstermiş olduğu tabii hallerle, sevgilinin güzellik unsurları arasında çeşitli ilgiler kurulması, ay ve sevgili arasında kurulan benzetmelere zemin hazırlamıştır. Ay ile sevgili arasında gerek parlaklık ve güzellik, gerekse ayın şeklinden kaynaklanan ilgiyle olsun, en çok yüzle ilgili teşbihler yapılır.

Bir gice ol meh-likâ kılsa müşerref hânemüz
Kâh-ı gerdûna dönerdi kûşe-i vîrânemüz (G.123-1)

Ayın geceyi aydınlatması, sevgilinin de gece meclise gelerek, meclisi aydınlatması biçiminde düşünülür.

Şem'-i bezm eyleyüp ol mâh-likâyı bu gice
Şevk ile nûş idelüm câm-ı safâyı bu gice (G.216-1)

Ayın, güneşten ışığını alması ve sevgili ile olan ilgisi çeşitli anlam derinliklerine de imkân verir.

Sakla dilde kılma yâra mihrüni Cevrî ıyân
Cevre başlar ol meh-i nâ-mihribânundan sakın (G.200-5)

4.3.2.4. Gonca, Gül, Fidan, Serv

Sevgilinin gonca ve gülle olan ilgisi, sevgilinin güzellik unsurlarından yanak, yüz, dudak ve ağızla ilgilidir. Gonca, küçük ve kapalı oluşuyla gençlik ve tazeliğin; ağır ağır açılışıyla da nazın ilgi unsuru olur. Sevgili, ağzının çok küçük ve kapalı oluşuyla *gonce-dehen, gonca-fem* olarak tavsif edilir. Gül, sevgilinin yüzü ve yanakları için teşbih unsurudur. *Gül-izâr* ve *gül-ruh* olarak hitap edilen sevgiliyle gül arasında renk, güzellik ve bahar ilgileri kurulur.

Bin naz ile ol gonçe-dehen yanuma geldi
Güller gibi açıldı gülistânuma geldi (G.271-1)

Hayret-i gonce ile hande-i gül uşşâka
Mâye-i hûn-ı dil ü şu'le-i dâg oldı yine (G.213-4)

Sevgili, boyunun inceliği, uzunluğu ve salınarak yürümesi ilgisiyle fidana ve serviye teşbih olunur. Âşık ise gölgenin yere düşmesi ilgisiyle, sevgilinin aşkıyla gölge gibi yerle bir tasvir edilir:

Düşdi hevâ-yı ışkına bir serv-kâmetün
Cervrî aceb mi sâye-sıfat pây-mâl ise (G.250-5)

Sevgilinin boyu ile ilgili olarak *serv-i kadd, serv-i sehî, sehî-kadd* gibi tabirler onun boyunun uzunluğu ve düzgünlüğünü ifade için kullanılır. Sevgilinin fidana benzeyen boyunu gören âşıkların âhları, sabah rüzgârı ile ilişkilendirilir:

Salınsa olup o nahl-i gül-i işve o kâmet
Üftâdesinün âhı nesîm-i seher olsa (G.228-4)

Nev-nihâl olarak vasıflandırılan sevgilinin boyu ile ilgili bir tasavvur, hüsn-i talil sanatıyla şöyle dile getirilir ki âşık, temmuz sıcağında bir ağaç gölgesine muhtaç bir toprak olarak tasavvur edilir.

Tâb-ı temmûz-ı ışk ile yandı zemîn-i dil
Ben hâke sâye salmadı ol nev-nihâl ise (G.250-4)

4.3.2.5. Âhen-dil, Hûnî, Gaddâr, Âfet

Sevgili âşığın yalvarma, ağlama ve inlemelerine karşı kayıtsız kaldığı için katı yürekli olarak vasıflandırılır:

Âh itmez ol âhen-dile te'sîr gerekse

Âmîhte-i şu'le-i dâg-ı ciger eyle (G.233-3)

Sevgilinin zalim, gaddar, kan dökücü oluşu, güzellik unsurlarından göz, bakış ve kirpiklerinin kesici, delici ve yaralayıcı silahlar olarak tasavvuruna dayanır.

Gamzesi kan dökmede müjgâna çekmez ihtiyâc
Öyle hûnî hancer-i bürrâna çekmez ihtiyâc (G.19-1)

Sevgili can alıcı özelliği ile gaddâr olarak vasıflandırılır

Gadr itme bana cânâ cân nakdını al dirdüm
Ammâ n'ideyin Cevrî söz geçmez o gaddâra (G.247-5)

Âfet kelimesi Divan'da dünya, din, akıl ve gönle zarar veren her türlü sebebi içine alan zararı temsil eder. Sevgilinin bu anlamda hepsine zarar verebilecek özelliklere sahip olması, onun afet olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Sevgilinin bakışları, gamzesi, beni, saçları, güzelliği afetle ilişkilendirilen ve yıkıma sebep olan unsurlar olarak karşımıza çıkar.

İtâb-ı gamze âfet hışm-ı çeşm-i bî-âmân âfet
Cihâna hüsn ile saldı o şûh-ı dil-sitân âfet (G.10-1)

Hâl-i yektâ-yı kazâ-perverini seyr eyle
Sad-cihân dîn ü dilin âfet-i mümtâzına bak (G.138-5)

4.3.2.6. Büt, Bütân, Nigâr, Sanem, Kâfir

Sevgilinin bu unsurlarla ilgisi zalimliği, tapılacak kadar güzel oluşu, göz bağlayıcı ve hileci oluşuyla ilgilidir. Kilise içerisinde tasvirlerin güzelliği ile ateşe tapanların ateşi, put ve gönül ateşi şeklinde teşbih unsuru olarak karşımıza çıkar. Putların aslında cansız oluşu ve isteklere cevap vermeyişi de sevgilinin tegafülü şeklinde tasavvur edilir.

Dil degül sînem içre bir sanemün
Şu'le-i âteş-i mahabbetidür (G.89-2)

Ser-dâde-i hükm-i nigeh-i çeşm-i bütânuz
Ne secde-ber-i akl u ne endîşe-perestüz (G.109-3)

Sevgilinin kâfire teşbih edilmesi ise âşığa karşı takındığı acımasız tavırdan kaynaklanır. "Küfr" kelimesinden türeyen "kâfir" adı, içerdiği "örtme, gizleme" anlamıyla "karalık ve siyahlık"la ilgi kurularak saç ve gönülle ilişkilendirilir:

Sen kâfir-i dil-siyâh ü zülfün
Ser-dâde-i hükm-i mezhebündür (G.59-3)

4.3.2.7. Şah, Sultan, Pâdişâh, Husrev

Divan şiirinde sıklıkla gördüğümüz benzetme unsurlarından biri olan sevgilinin hükümdara veya sultana teşbih edilmesi, Cevrî Divanı'nda da sıklıkla işlenmiştir. Sevgilinin güzelliğini ve değerini belirtmek için kullanılan bu teşbihlerde hükümdara ait unsurlar[165] da beraberinde zikredilir. Güzellik ülkesinin veya güzellerin sultanı olan sevgili, çiçeklerin sultanı sayılan gül, gökyüzünün sultanı kabul edilen güneşle de bu münasebet çerçevesinde konu edilir. Bunlarla ilgili örneklere konuyla ilgili bölümlerde değinildiği için burada tekrarlama gereği görmüyoruz. Şu birkaç beyit konuyla ilgili örnektir:

Ol ehl-i dilün kim feleke hükmi revândur
Vâbeste-i fermânı olan şâh-ı şehândur (Tb.3/V-1)

Tab'-ı pâk-i pâdişâha n'ola olmazsa nazîr
Zâtınun âlemde zîrâ misli yok akrânı yok (G.137-6)

Gamzesi ol Husrev-i sâhib-kırândur kim ana
Her nigehde bin dil-i Behrâm dest-efşâr olur (G.58-3)

4.3.2.8. Âhû, Gazâl, Keklik, Şehbâz

Sevgili, nazlı nazlı ve edalı yürüyüşü ile ahuya ve yine işveli nazlı tavrıyla gazala teşbih edilir. Burada ahunun vahşiliği de, sevgilinin genel tavrı için benzetme unsurudur.

Eyleyüb vahşîlik ol âhû-hırâm-ı dil-pesend
Dâm-ı tedbîre düşüp bir hâl ile olmazsa bend
Olmasa Cevrî gibi zâr u nâ-ümîd ü müstemend
Halka halka dûd-ı âhun Ârifî eyle kemend
Sayd olur elbetde sana ol gazâl-i şîve-kâr (Th.6/V)

Sevgili, yürüyüşü ile kekliğe de teşbih edilir. Âşığın gönlünün kuş olarak tasavvur edilmesiyle, sevgili onun gönlünü avlayan bir doğan olarak düşünülür.

Murg-ı dil ü üftâdesin almaga acebdür
Bir baftere saldurmaz o şeh-bâza güzeller (G.81-4)

4.3.2.9. Tabîb

Sevgilinin doktor olarak düşünülmesinde âşığın hasta olarak tasavvuru en önemli unsurdur. Âşık, vücudundaki yaraları sevgiliye gösterir çünkü hasta kişinin, derdini doktora anlatması gerekir.

---

[165] Asker, ordu, komutan, silahlar, bayrak, tuğ, otağ, saray, haraç, kul vb.

Zahm-ı tîr-i gamzeyi göstermesün mi yâra dil
Açmasun râzın tabîb-i çâre-sâza n'eylesün (G.186-4)

Sevgili, dudağının can verici özelliği ile doktor olarak tasavvur edilir.

Uşşâka lutfı bâ'is-i merg-i rakîb olur
Ol lebleri Mesîh ne hâzık tabîb olur (G.56-1)

4.3.3. Sevgilide Güzellik Unsurları

4.3.3.1. Saç (Gîsû, Zülf)

4.3.3.1.1. Genel Olarak Saç

Sevgilinin saçı, rengi, kokusu, şekli, uzunluğu, inceliği ilgileriyle birçok teşbihe konu olur. Sevgilinin güzellik unsurları arasında en sık anılan unsurlardan biri olan saç çoğunlukla siyah, uzun, karışık, kıvrım kıvrım ve çok güzel kokulu biçimde tasavvur edilir. Saçın, güneş ışığına teşbih edildiği şu beyitte saç, farklı bir renkte düşünülebilir.

Kevkeb-i tâli'ine olsa mukârin Zühre
Zülfini şa'şa'a-i mihr-i dirahşân eyler (K.29-39)

Bunun yanında saçın siyahlığı, gece, küfr, sünbül adlarıyla belirtilir. Uzunluğu, kement, yılan gibi unsurlarla söz konusu edilir. Saçlar o kadar uzundur ki sevgilinin ayak topuklarına kadar iner, âşık da sevgilinin ayağına yüz sürerek, saça benzer biçimde alçalma ve bu alçalmadan pay çıkartma hevesindedir. Bir kasidenin girizgâh beytinde şair kendisine "sözü sevgilinin saçı gibi uzatma" derken, uzunlukla ilgili tasavvuru dile getirir. Saçın kıvrım kıvrım olması, onun farklı biçimlerde tahayyül edilmesini sağlamıştır. Çîn, dü-tâ, ham, şiken kelimeleriyle saçın kıvrımı ifade edilir. Âşıkların gönlü, sevgilinin bu kıvrım kıvrım saçlarının ucunda asılıdır. Bir yerde saçların kıvrım kıvrım olmasının sebebi olarak, sevgilinin yanağına duyduğu arzudan dolayı çektiği acı gösterilir. Bunun haricinde saçların kıvrımı, âşıkları yakalayan bir tuzak veya düğüm biçiminde tasavvur edilir. Saçlarla ilgili bir diğer husus da güzel kokmasıdır. Saba veya nesîmin etrafa saçtığı bu güzel kokular, âşığın aklını başından alır ve onu sevgiliye düşkün hale getirir:

Dil cüdâ düşmezdi hergiz hâk-i pây-ı yârdan
İtse istimdâd eger ol zülf-i müşgîn-târdan (G.197-1)

Saç ve rüzgâr ilgisi sadece saçın kokusunu iletmesi ilgisiyle değil, başka ilgilerle de dile getirilir. Örneğin bir beyitte nesîm, sevgilinin saçının eteğine yüz

sürmek için âşıkların gönlüyle arkadaş şeklinde düşünülür; bir başka yerde ise sabâ, gönül ve canın dostu olmak için, saçın ayağının toprağına yüz sürer biçimde tasavvur edilir. Tasavvufi olarak saç, kesret; Hakk'ın sıfatlarının mazharı olan âlem; zât-ı ahadiyet sıfatı; Hakk'ın zâtının, sıfatı olan eşya içinde kaybolması (Üstüner 2007: 342) vb. anlamlara gelir.

Saç dolayısıyla tarak da söz konusu edilir. Sevgilinin saçını taraması, o saçlarda asılı olan âşıklara şebîhûn (gece baskını) olarak düşünülür ve âşıkların gönlünü yüz parçaya ayırdığı söylenir. Bir başka beyitte şair, tarakla gönlünün çekişme halinde olduğunu şöyle ifade eder:

Dil-i Cevrî eger el çekmez ise zülfinden
Müddet-i ömri keş-â-keşde geçer şâne ile (G.229-5)

Şu beyitte saç telinin inceliği ile mana inceliği arasında ilişki kurulmuştur:

Harîr-i nüktemün âşuftesi zülf-i nezâketdür
Sen istersen hevâ-dâr-ı birîşüm-tâb-ı Şirvân ol (K.79-23)

Saçın rengi ve karışıklığı ilgisiyle dile getirilen bir başka tasavvur ise fitnedir. Fitneyle "sevdâ" kelimesinin de içerdiği karanlık, siyahlık anlamının söz konusu edildiğini görürüz. Saçlar, fitne çıkartmakta üstat kabul edilir. Fitneyle saçların dağınıklığı arasında, fitne zamanlarındaki karışıklık ilgisi kurulur. Fitnenin saza, saçların da o sazın tellerine benzetildiği şu beyitte, musiki ile ilgili tasavvurlar dile getirilir:

Zülfün ki sâz-ı fitneye evtâr-ı bend ola
Işkun nevâ-yı perde-i râzı bülend ola (G.243-1)

Saçın ilgi kurulduğu bir başka husus ise büyü ve sihirle olan ilgisidir. Bu ilgide söz konusu edilen saçın rengi ve bağlayıcılığıdır. Saçların siyahlığından başka bir şey göremeyen âşığın, gündüzü gece gibi algıladığı ve bunun saçların sihrine hamledildiğini görürüz. Ayrıca büyü ve sihirde saç, kıl vb. nesnelerin kullanılması ilgisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Zülfünden ögrenürse hatun fenn-i sihri ger
Çeşm-i cihâna rûzı şeb-i târ gösterür (G.26-3)

. Daha çok düğüm, tuzak ve zincir şeklinde ilgiye konu edilen saç, âşıkları esir eder.

Aceb midür dil-i Cevrî düşerse ukdelere

Esîr-i mihnet-i bend-i belâ-yı zülfündür (G.50-5)

4.3.3.1.2. Saç İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.1.2.1. Yılan, Hümâ, Şâhîn

Saçlar ile yılan, rengi yönüyle benzetmeye konu olmuştur. Manzumede geçen “müşgîn” kelimesi “siyah, kapkara” anlamıyla yılanın sıfatı olurken, aynı zamanda saçlardan yayılan misk kokusunu da çağrıştırmaktadır.

İki müşgîn mâr-ı âbîdür o zülfeyn-i dütâ
Kim olurlar ârızında halka halka dâimâ
Ol degüldür yok anı tahkîkda itdüm hatâ
İki Hindû-beççedür âb üzre oynar gûyiyâ
Ruhları üzre ser-i zülf-i siyehkâr-ı nigâr (Th.6/III)

Sevgilinin saçı, ulaşılmazlık ve görünmezlik ilgisiyle Hüma’ya teşbih edilmiştir. Hüma’nın gölgesinin üzerine düştüğü kişinin padişah olacağı inancının da anlam zenginliği verdiği beyit şudur:

Olur gedâ ise de şâh-ı âsumân-mesned
Ol dil ki sâye-nişîn-i Hümâ-yı zülfündür (G.50-2)

Saçların şahine benzetilmesinde gönlün kuş, saçın da tuzak olarak tasavvurunun etkili olduğunu görüyoruz.

Turfe şâhîn-i şikârîdür o zülf-i pür-hamı
Mürg-i dil saydına bin dâm ile pervâz eyler (G.66-4)

4.3.3.1.2.2. Çevgân, Bulut, Sünbül, Bâl ü Per

Saçlar, kıvrımlı şekli ile çevgana benzetilir:

Alsa gâhî destine çevgân-ı zülfin gamzesi
Fitne kor meydâna başın bin dil-i ser-bâz ile (G.237-3)

Sevgilinin saçlarının yanağın üzerine düşerek, yanağı örtmesi çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Bunlardan biri, bulut olarak düşünülmesidir ki sevgilinin yanağının üzerine düşmüş saçlarını gören şair, saçları gül bahçesi üzerine düşen âh bulutu olarak tasavvur eder.

Cevrî görünce ruhlarun üstinde zülfini
Düşdi sehâb-ı âhı gülsitânlar üstine (G.232-5)

Rengi ve kokusu ilgisiyle sümbüllerin sevgilinin saçına teşbihi sık yapılan benzetmelerden birdir. Bir yerde sevgilinin saçını ve yanağını gördükten sonra, bağın

gülünü ve sümbülünü istemekten vazgeçtiğini söyleyen şair, bir başka beyitte isteklerin bağının sümbülünü, sevgilinin saçı olarak gösterir:

Zülfün ki benüm sünbül-i bâg-ı hevesümdür
Pür-tâb iden anı dil-i âteş-nefesümdür (G.44-1)

Bir beyitte sevgilinin ayva tüyleri görünmezlik ilgisiyle periye teşbih edilmiş, saçlar da o perinin “bâl ü peri” olarak tasavvur edilmiştir:

Hattun görünmez bir perî zülfün anun bâl ü peri
Ol gizlü fitne dilleri pür-bîm ü lerzân eyledi (K.4-40)

4.3.3.1.2.3. Tuzak (Dâm), Bend, Zincir, İp, Ukde

Bu kavramların hemen tamamı birbiriyle alakalı olarak beyitlerde yer alır. Sevgilinin saçlarının tuzak olarak düşünülmesi, âşıkların av, sevgilinin avcı olarak tasavvuruna dayanır. Bu tasavvurda saçlar kıvrımlı şekliyle tuzağa, yanağın üstündeki benler de tuzağın içinde avı çekmek için konulan yeme benzetilir.

Zülfün ki ukde-bend ola dâmında dillere
Sayd-ı hümâ-yı fitne içün dâne gösterür (G.27-4)

Bir beyitte gönül, saçın istek tuzağına bağlanmış ve ayağının toprağı rütbesini ümit eder şekilde düşünülür. Başka bir beyitte ise saçın ip olarak düşünülmesi, tespih ilgisiyle dile getirilir:

Bir dil ki rişte-i ser-i zülfünle bend olur
Tesbîh-ı âh u zârı melâik-pesend olur (G.37-1)

Saç tasavvufta kesrettir. Ama yüzü çevreler ve saliki yüze, yani vahdete götürür (İpekten 1991: 152), vahdete (sevgilinin yüzüne) ulaşmak için şair, gönlü dünya ile ilgili alakalardan kurtarmak gereğini şöyle ifade eder:

Dili bî-kayd-ı taalluk ide gör âşık isen
Zülfi bend eylemege hâtır-ı âzâde ister (G.43-4)

4.3.3.1.2.4. Örtü, Perde, Küfr

Daha önce sevgilinin saçlarının yanağın üstüne düşerek, yanağı örtmesi ilgisiyle çeşitli tasavvurlara konu olduğunu ifade etmiştik. Aynı ilgiyle saçlar örtü ve perde olarak da düşünülür. Bir beyitte kaza, sevgilinin perdeye benzeyen saçının altında benini gördükçe, eteğiyle çıkacak fitneleri örttüğü söylenir. Bir başka beyitte ise benzer bir ifade ile yine şöyle bir tasavvurda bulunulur:

Dünyâ görürdi fitne-i hâl-i izârını

Dâmân-ı zülfi olmasa her gâh sâtiri (G.261-6)

Saç yine “örtmek, gizlemek” anlamı ve renk ilgisiyle küfr kelimesiyle de hayale konu olur. Saçının görünmeyecek şekilde örtülmesi şu biçimde bir tasavvura zemin hazırlamıştır:

Küfr-i zülfin saklayup sînende îmânun gibi
Eyleme zâhir adû-yı bed-gümânından sakın (G.200-2)

4.3.3.2. Kâkül, Turra

Sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan ve alnın üzerine sarkıtılan kısa kesilmiş saç anlamındaki kâkül ve turra, saç ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz teşbih unsurlarının hemen tamamıyla benzer ilgiler içerisinde yer alır. Rengi; kıvrım kıvrım oluşu; kokusu; fitne çıkarması; tuzak olarak tasavvuru; perde, örtü şeklinde düşünülmesi vb. saç ile ilgili yapılan benzetmeler, turra ve kâkül için de söz konusudur. Örneğin turraların güzel kokulu olması, kadınların saçlarına boya olarak sürdükleri misk ve amberden yapılmış siyah kokulu bir madde olan “gâliye” ile ilişkilendirilir:

Dil-rübâ rûh-fezâ pâk-şiyem İsî-dem
Hattı müşk-i Huten ü turraları gâliye-fâm (K.6-31)

Kâküllerin kıvrımı aslında âşıkların gönlünün kıvrılmış halidir:

Ham degüldür görinen turra-i pür-çînünde
Dillerün ol eser-i kâmet-i pîçîdesidür (G.41-6)

Kâkülün yanağın üzerine düşmesi, ayın karanlık kısımlarının kâkül olarak düşünülmesine sebep olur. Sevgilinin boyunun uzunluğu, kâkülle birlikte düşünüldüğünde her yer baştan ayağa fitne olur; hatta fitne, gölgesini Sidre’ye kadar düşürür. Sevgilinin turralarının renk, karanlık ve bağlayıcılık ilgisi ise bir beyitte şöyle ifade edilir:

Görmezdi subh-ı mahşere dek gün yüzin cihân
Peyveste olsa silsile-i şâma turrası (G.259-3)

Şu beyitte turraların, aşk Refref’inin kanatları olarak tasavvur edildiğini görüyoruz:

Nice pervâz ider evc-i melekûta diller
Olmasa turralarun bâl ü per-i Refref-i ışk (G.135-2)

4.3.3.3. Alın (Cebîn)

Sevgilinin alnı, parlaklık ilgisi ile benzetmelere konu olur. Bir yerde kavuşmanın özel yalnızlığına nur saçtığı söylenen alın, bir başka yerde güzellik camisinin mihrabının üstündeki nur olarak tavsif olunur:

Degül ebrûlarun üstinde cebîn-i berrâk
Nûrdur câmi-i hüsnündeki mihrâb üzre (G.224-3)

4.3.3.4. Kaş (Ebrû)

Cevrî Divanı'nda kaş ile ilgili çok fazla ilgiye yer verilmemiştir. Bütün Divan'da kaşlarla ilgili tasavvurların dile getirildiği beyit sayısı onla sınırlıdır. Bunlarda da genellikle şekli yönüyle konu olur. Kaşın en çok ilgi kurulan yönü, kıvrımlı oluşudur. Kaşın kıvrımlı oluşu pür-çîn ve çîn-i ebrû şeklinde dile getirilirken, mihrap, yay (kemân), felek ve hançerle ilgi kurulur. Kaşların kıvrımlı oluşu aynı zamanda kızgınlık ve öfkeyi de ifade eder:

Şahne-i kahrı ger ebrûsını kılsa pür-çîn
Meclis-i işret-i Nâhîdi perîşân eyler (K.29-41)

Kaşların bu tasavvurlarının yanında bir yerde buluta da teşbih edildiğini görüyoruz. Bela bulutu olarak tasavvur edilen kaşlar, kazanın kılıcını yağdırmakla âşıkları perişan eder:

Ebrûlarun ebr-i belâ bârânı şemşîr-i kazâ
Aşk ehlini bu mâcerâ havf ile giryân eyledi (K.4-41)

Kaşın şekli yönüyle benzetildiği bir başka husus da hilaldir. Divan'da *kaş* adının geçtiği tek beyitte, ayın hilal şeklinin sebebi hüsn-i talille şöyle dile getirilir:

Felekde kaddi ham oldugına odur bâ'is
Meh-i nevâ-yı dil o kaşı hilâle mâildür (G.85-2)

Bir beyitte sevgilinin kaşlarının gönle düşmesi, besmeleye keşîde[166] verilmesi biçiminde yorumlanır:

Levh-ı dile ebrûlarınun nakşı çekildi
Ol dem ki kalem besmeleye virdi keşîde (G.231-4)

---

[166] Çekme anlamına gelen keşîde, elverişli bazı harflerin "cevher" denilen özünden itibaren devam eden çizgisinin çekilip, uzatılması demektir. Belli kuralları vardır. Denge, âhenk, uyum ve istif için uygulanır. Genellikle yatay kavis şeklindedir (Özönder 2003: 108). Beyitte de söz konusu edilen bu kavisli şeklidir.

4.3.3.5. Göz (Ayn, Çeşm, Dîde)

4.3.3.5.1. Genel Olarak Göz

Cevrî Divanı'nda sevgilinin güzellik unsurları arasında en fazla bahse konu olan unsurdur. Âşığı, büyüleyen, cezbeden, tutkun hale getiren özellikleriyle çeşitli benzetmelere konu olur. Göz anlamına gelen "ayn" kelimesinin de kaynak, memba, pınar anlamıyla tevriyeli biçimde kullanıldığını görüyoruz. Sevgilinin güzellik unsuru olarak gözden söz edilecekse daha çok *çeşm* kelimesinin kullanıldığını söyleyebiliriz. *Zahm-ı çeşm, çeşm-i bed* nazar için kullanılan ifadelerdir.

Tasavvufî sembolizmde, masivanın en büyük temsilcisi olarak göz kabul edilir. Zira Allah, kendi cemâlini aksettiren güzelin gözüne âşıkları imtihan için, onları kesrete götürme vazifesi vermiştir. Gerçek âşık, bu imtihanı başarıyla geçip yani kesretten kurtulup vahdete kavuşmaya çalışır (Üstüner 2007: 349).

Gözün kendine has bir ifade şekli vardır. Ağız, dil vb. konuşmaya yarayan vasıtaları olmadığı halde, kendisini ifade etme kabiliyetine sahiptir. Gözün muhatabı da âşığın gönlüdür.

Çeşmine bir nükte vahy olsa dile ilhâm olur
Söyleşürlerse n'ola dâim zebân-ı râz ile (G.237-2)

Kirpik, yan bakış, kaş vb. unsurlarla birlikte anılan göz, kan dökücü, fitneci, sihirbaz vb. biçimlerde anılır. Nazlı, sarhoş, mahmur, şuh ve hasta olarak vasıflandırılır. Divan'da bir yerde "Türk-i çeşm" biçiminde anılan göz, hem bu terkibin Farsçadaki "güzel söz" anlamıyla hem de sevgilinin gözlerinin kan dökücülüğü ilgisiyle şiirde yer bulur:

Türk-i çeşmün himmet itse leşker-i müjgânınun
Her şikeste tîrini dünyâya bir Cengîz ider (G.48-3)

4.3.3.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.3.3.5.2.1. Sarhoş, Nazlı, Hasta, Mahmûr

Divan'da göz ile ilgili tasavvurların başında, süzgün bakış sebebiyle, sarhoşluk, hastalık ve mahmurluk halleri gelir. Bunların arasında ise gözün sarhoş olarak tasavvuru, en fazla benzetmelere konu olan unsurdur. Gözün kadeh olarak düşünülmesi de sarhoşlukla ilgi kurulan bir diğer yönüdür.

Ne ele sâgar alur çeşmi ne mey-hâne bilür

Sorsan ammâ yine âlem anı mestâne bilür (G.36-1)

Sarhoşluğun rintlikle ilgili bir tavır olarak algılanması göz ile ilgili tasavvurlarda rint-zahit çekişmesine de konu olur. Örneğin bir beyitte meşhur bir sofu olan Bâyezid'in, sevgilinin gözleriyle tanışmış olsa, şarap içen bir rint olacağı söylenir. Bir başka beyitte ise hedef zühdün kendisidir:

Çeşm-i mestünle olan zevkumuzı bildürsek
Zühdi sâgar-be-kef-i kûçe-i hammâr iderüz (G.101-3)

Gözün sarhoşluğu ilgisiyle beraber anılan bir başka hususiyeti de nazdır. Sarhoş ve süzgün bakışlar, gözlerin naz ile olan ilgisini de sağlar.

Söylemek n'eydi sana keyfiyyet-i râz-ı dili
Çeşm-i mestün olmasa âlûde-hâb-ı nâz ile (G.225-2)

Gözlerin sarhoş biçiminde tasavvurunda naz, kadeh olarak karşımıza çıkar:

Ne denlü mest-i pür-hâb olsa çeşm-i işve-perdâzı
Yine bir lahza destinden düşürmez sâgar-ı nâzı (G.253-1)

Bunun yanında naz ok, şarap ve saki olarak göz ile birlikte tasavvur edilir. Sevgilinin gönül alan gözlerinin naza başlamasıyla, âşıklarda sabır ve tahammül kalmaz. Aslında naz ve işveye dünyada gösterilen ilgi, sevgilinin gözüne ve gamzesine mensup olmasından kaynaklanır:

Mensûb-ı çeşm ü gamze-i cânâne olmasa
Olmazdı nâz u şîveye âlemde i'tibâr (G.86-4)

Sevgilinin süzgün bakışlarının ilham verdiği başka bir tasavvur ise gözlerin hasta olarak düşünülmesidir. Bu tasavvurda yine sarhoşluktan kaynaklanan baş ağrısı (humâr), ilgi unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz ki hâl-i dili bin derd ile izhâr iderüz
Gamzeni muztarib ü çeşmüni bîmâr iderüz (G.101-1)

Göz ile hastalık arasında sadece sevgili ile değil âşık ile de ilgi kurulur. Birçok yerde hastalık, hem sevgilinin gözünün vasfı hem de âşığın halini ifade edecek şekilde tevriyeli biçimde kullanılır. Bu hastalığa Mesîh'in bile derman bulamayacağı söylenir. Gözün sarhoşluğun etkisiyle kızarması veya kanlanması da ilgi unsuru olur.

Çeşmini renc-i humâr eylese gâhî bîmâr
Kan içer su yerine gâyet-i perhîzinden (G.185-2)

Sevgilinin gözü, bu özelliklerinin yanında ayrıca mahmur ve uykulu olarak da teşbih unsuru olur. Gönül mülkünün afetlerden kurtulamamasına sebep, sevgilinin gözlerinin uyuyan bir fitne oluşudur. Ne zaman ki sevgilinin mahmur gözleri uykudan uyanır, fitne, gamzelerin korkusuyla akıllanır. Şu beyitte ise masal, hikâye vb. anlatıları dinleyenlerin uykusunun gelmesi gerçeğinden hareketle, sevgilinin gözlerinin uykulu olması açıklanmıştır:

Çeşmün n'ola dâim olsa pür-hâb
Gûş itdügi dâstân-ı dildür (G.32-2)

4.3.3.5.2.2. Sihir, Sâhir, Sehhâr, Câdû,

Göz, âşıkları cezbetmesi, düşkün ve tutkun hale getirmesi ilgisiyle sihirle ilgiye konu olur. Ayrıca âşıkları öldürmede bir vasıta kullanmaması sihir yaptığına yorulur:

Katl-i uşşâk itmede bilmem ne sihr eyler gözi
Zâhiren baksan elinde hançer-i bürrânı yok (G.137-3)

Naz, gözün sihir yapmada kullandığı bir araçtır:

Çeşmün ki sihre başlaya efsûn-ı nâz ile
Aklun cünûna ragbeti hikmet-pesend ola (G.243-2)

Gözlerin sihirle ilişkilendirilmesi, yanaktaki ayva tüylerinin yazıya teşbih edilip ona karşı taviz biçiminde yorumlanmasına sebep olur.

Olmaga sehhârî-i câdû-yı çeşmünden emîn
Cevrî-i dil-hasta-hâlün hırz-ı cânıdur hatun (G.143-5)

Sevgilinin gözlerinin büyücülüğü, Allah'ın ona verdiği ilhamla kendiliğinden gelişmiştir. Bir öğreticiye veya kurala ihtiyaç duymaz.

Çeşmi ilhâm-ı Hudâyile ider kârını hep
Ne bilür kâ'ide-i sihri ne üstâd ister (G.43-2)

Bu ilgilerin yanında şiir ve güzel söz söylemeyi sihirle ilişkilendiren şair, göz ile şairliği ve şiiri arasında da ilgiler kurar:

Söyleşürsem çeşm-i dilberle n'ola Cevrî gibi
Seyr-i i'câz-ı nezâket tab'-ı sehhârumdadur (G.51-7)

Ey çeşm-i yâr vâkıf-ı râz-ı kelîm isen
Gel fenn-i sihri söyleşelüm hem-zebânum ol (G.160-4)

4.3.3.5.2.3.Fitneci, Şûh, Hilekâr, Kahramân, Rüstem

Gözün fitneci, şuh ve hilekâr olarak vasıflandırılması, güzelliği, âşığın üzerindeki etkisi ve hareketleri ile ilgili tasavvurlara dayanır. Göz, sevgiliye ait olan bu özellikleri temsil eder. Sevgilinin gözleri fitne çıkartmakta çok maharetli kabul edilir. Bir beyitte her an binlerce fitne çıkartabileceği ifade edilirken, bir başka yerde fitne askerine yol gösterici olarak düşünülür. Şu beyitte ise göz, dünyayı yıkıp, suçu fitneye atmakla itham edilir:

Gamzesi diller alur nâz çeker töhmetini
Çeşmi dünyâyı yıkar fitneye bühtân eyler (G.65-2)

Gözün şuhluğu, güzelliği ve hareketlerindeki serbestliği ilgisine dayanır. Şuh olarak vasıflandırılan göz, hilekârdır, mest ve sarhoş edicidir, yıkıcıdır, fitnecidir. Gözün şuhluğu, her zaman sevgilinin gamze ve nigâhıyla birlikte anılır.

Çeşm-i şûhun âlemi mest ü harâb itmekdedür
Her nigâh-ı dil-firîbün fitne-kâr olmakdadur (G.80-4)

Gözlerin hileciliği, âşıkları kendisine bağlaması ve cezbetmesi dolayısıyladır. Bir beyitte gözün hileciliğini, sevgilinin gamzesinin ortaya çıkarttığı söylenir ki "gammaz" olarak vasıflanan gamze ile gönlün ilgisi bu biçimde açıklanır. Bir başka beyitte ise gözün insanlık yaparak, insanları esir ettiği ve âşığın aldanmasının sebebinin bu olduğu söylenirken "merdüm" kelimesinin hem "insan" hem de "gözbebeği" anlamı söz konusu edilir:

Merdümlük ile çeşmün ider âdemi esîr
Aldanmasun mı âşık o mekkâre n'eylesün (G.201-4)

Göz acımasızlığı ilgisiyle Şehname kahramanlarından Kahramân'a; hilekârlığı ilgisiyle de Rüstem'e teşbih edilir:

Kahramân-ı bî-amândur çeşmün ammâ âşıkun
Pençe-i kahr-ı nigâhundur derûnın çâk iden (G.181-3)

4.3.3.5.2.4. Kâfir, Velî, Dilber, Sühansâz, Sühangû

Gözün kâfir olarak tasavvur edilmesinin sebebi âşığa yaptığı eziyet ve fitneciliğinden kaynaklanır. Bir beyitte âşık, eziyet ve üzüntü verse de her kâfir gözlüden cömertlik gördüğünü söylerken, bir başka beyitte her fitnenin önünde o kâfirin bulunduğu söylenir:

Çeşmi kasd itse dile gamzesi hâzır bulunur
Her zamân pîş-rev-i fitne o kâfir bulunur (G.52-1)

Gözün *velî* olarak düşünülmesi, keramet göstermesiyle açıklanır. Gösterdiği keramet ise sarhoş haliyle, aklı başında zahidi yıkması şeklindedir:

Mest olsa yıkar zâhid-i hüşyârı nigâhı
Çeşmün bu kerâmetle ne pür-zûr velîdür (G.54-2)

Şu beyitte göz, halden anlayan bir dilber şeklinde düşünülür:

Çeşmi bir ehl-i hâl dilber kim
Bir görür sırr-ı mest ü hüşyârı (G.265-2)

Gözler, âşığın sevgiliyle konuşma imkânı olan tek güzellik unsurudur. Beyitlerde ağız ve dudakların *hâmuş*, gözlerinse *sühângû* ve *sühansâz* olarak vasıflandırıldığını görüyoruz:

Leb-i hâmûşı ile çeşm-i sühan-sâzına bak
Nükte-i işvesine terceme-i nâzına bak (G.138-1)

4.3.3.5.2.5. Şehbâz, Tuzak, Cellâd, Nigehbân, Râh-nümûn

Âşığın gönlünün kuş olarak tasavvuru, gözlerin şahin veya tuzak olarak düşünülmesine zemin hazırlar. Bir yerde âşığın gözyaşlarını, aşk yolunda saçarak yürümesi, şahini ava davet etmesi şeklinde düşünülür. Bir beyitte de gönül kuşunun uçamamasına sebep olarak, bir gözü şahine av olması gösterilir. Şu beyitte ise gönül, seçicidir:

Latîf ü şûh u zîbâ bir tezerv-i şive-kâr ister
Anunçün her gözi şeh-bâza dil mürgi şikâr olmaz (G.121-4)

Göz yuvarlak şekli ve göz bebeğinin tane olarak düşünülmesi ilgisiyle âşıkları yakalayan bir tuzak olarak düşünülür. Kan dökücü ve merhametsizliği ilgisiyle de cellat olarak tasavvur edilir:

Her gözi cellâd-ı bî-rahmun helâkidür gönül
Râh-ı ışkun sâlik-i bî-vehm ü bâkidür gönül (G.162-1)

Şu beyitte sevgilinin gözünün, bekçi ve rehber olarak tasavvur edildiğini görüyoruz:

Kişver-i cân u dilün gâh nigeh-bânıdur
Leşker-i fitneye geh râh-nümûndur çeşmün (G.150-4)

4.3.3.5.2.6. Tîrendâz, Mürebbî, Doktor, Rind, Kıblegâh

Göz, kirpiklerle kurulan ilgi sebebiyle usta bir okçu olarak tasavvur edilir. Onun bir oku, binlerce gönlün ilgisine mazhar olur.

Gözün mürebbi olarak tasavvuru, aklı almada aşk şarabını eğitmesi ilgisiyledir:

Çeşmi sahbâ-yı hum-ı ışka mürebbî olsa
Çâk olur ceyb-i hıred nükte-i pür-zûrından (G.195-3)

Âşık her ne kadar sevgilinin gözlerinden eziyet görse, canı yansa da yine kendi derdine derman olarak sevgilinin gözlerini görür. Bir yerde hasta olsam derdimi gözlerine bildiririm diyen şair, başka bir beyitte can vermek, hasta ve çâre-sâz kelimeleriyle hasta-doktor ilgisini şöyle dile getirir:

Hastası olmaga cân virse aceb mi Cevrî
Çâre-sâz-ı dil-i uşşâk-ı zebûndur çeşmün (G.150-5)

Göz, sarhoşluk neşesinin kıblesi olarak tasavvur edilir:

Çeşmün olalı kıble-geh-i neşve-i mestî
Düşdi dil-i zühde heves-i bâde-perestî (G.264-1)

Zühdü bile içkiye düşkün hale getiren gözler, rint olarak da tasavvur edilir:

Çeşmi bir rind-i turfe-meşreb kim
Bulsa Hızrı ider kalender-i ışk (G.136-2)

4.3.3.6. Gamze

4.3.3.6.1. Genel Olarak Gamze

Süzgün bakış, yan bakış, cilveli ve işveli yan bakış, göz süzme, sitemli bakma gibi anlamlara gelen gamze, sevgilinin âşığa karşı en etkili silahlarından birdir. Göz ile benzer vasıf ve sıfatlarla tasvir edilen gamze, sarhoş, mahmur, şuh, fettan, kan içici özellikleriyle birçok ilgiye konu olur. Bir bakışta hem zehir hem de panzehir olabilen gamze için, doktorlar çaresiz kalır. Gamze, âşıkların üzerindeki etkisiyle gözün ayrılmaz bir parçasıdır.

Yalnız cân u dili çeşmi giriftâr idemez
Gamze yâr olmasa ol fitneyi der-kâr idemez (G.93-1)

Nâz eyler imiş âşıkı öldürmege çeşmün
Gamzen var iken ana nedür minnete bâ'is (G.17-2)

Sevgilinin gamzesine yakın olmaya çare isteyen âşık, canından ümidi kesmeli ve gönülden de uzak olmalıdır. Gamzenin ifade ettiği manaları, sözden anlayan her kişi idrak edemez; onun ince manalarını ancak aklı ortadan kaldıranlar anlayabilir:

Gamzesinden nükte tuymaz aklı bî-hûş itmeyen

Âşinâ olmaz bu zevka hûn-ı dil nûş itmeyen (G.194-1)

4.3.3.6.2. Gamze İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.6.2.1. Fettân, Hîlekâr, Sâhir, Şûh, Mest

Gamzenin sıfatları olarak karşımıza çıkan bu ifadeler, çoğu zaman birbiriyle alakalı olarak zikredilirler. Gamze, karışıklık çıkartmada ve âşıkları cezbetmede gösterdiği kabiliyetle fettan olarak vasıflandırılır ki bu ilgiyle aynı zamanda sihir yapan ve aldatan pozisyonuyla hileci kabul edilir. Düşkün hale getirmek, tutkun etmek sihirle ilişkilendirilir:

İşve mâ'ildür dil-i uşşâkı meftûn itmege
N'ola sihr-âmûz olursa gamze-i fettânına (G.238-3)

Fettan gamzenin sihirdeki ustalığı ise şöyle ifade edilir:

Sihr ile her biri Hârûtı ider dem-beste
Yek-dil olsa nigehi gamze-i fettânı ile (G.218-2)

Âsân o denlü gamzesine fenn-i sâhiri
Kim bir kemîne san'atıdur sihr-i Sâmirî (G.261-1)

Gamze, süzgün bakışlar sebebiyle göz gibi sarhoş olarak tasavvur edilir. Gamzenin sarhoşluğu, âşığın sarhoşluğu gibi ezelîdir. Gamzenin sarhoşluğu dünya için bir bela olmasına rağmen, âşıkların gönlünün yine de ona sığınmaya çalıştığı söylenir. Gamzeyi sarhoş eden şarap, âşıkların gönül kanıdır. Şu beyitte sevgilinin sarhoş gamzeleri, nazın başkumandanı olarak tasavvur edilir:

Ser-leşker-i nâz eyleyüp o gamze-i mesti
Gâret-ger-i mülk-i dil ü dîn ol sipehünle (G.221-2)

Göz gibi gamze de kaçamak hareketleri ve süzgün haliyle şuh kabul edilir.

Cevrî gibi bî-kayd-ı ta'alluk nice rindi
Ol gamze-i şûh eyledi mutâd-ı mahabbet (G.12-7)

4.3.3.6.2.2. Hûnî, Hûnrîz, Kâfir, Gammâz, Bî-pervâ

Gamze kan içici, kan dökücüdür. İçtiği kan ise âşıkların ciğer kanıdır. Şair, gönlün meyhane, ciğer kanının şaraba teşbih edilmesiyle çeşitli ilgiler kurar. Bir beyitte sevgiliye, gamzelerine âşığın kanını içirmek zevk alma heveslisi yaradılışının sermayesidir denilirken, bir başka beyitte her gün bin gamzeye gönlün kanı şarap olur ama meyhanemizin sermayesi tükenmez denir. Gamze, ciğer kanına susuzluk çektiği için sarhoş gönlü kıskandığı düşünülür.

Olalı hûn-ı ciger bâdesi peymânemüzün
Gamze hasret-keşidür sohbet-i rindânemüzün (G.147-1)

Gamzenin kâfir olarak tasavvuru da acımasızlığına ve imanı olmayışına bağlanır. Bir beyitte gamze, kâfirlik ve kan dökücülük ilgisi ile Moğol Hakanı Hülâgû'yla ilişkilendirilirken, aşağıdaki beyitte şair, kâfir gönlü imana getirdiğini söyler. Burada imana getirmek, hem dinî anlamda inanç sahibi yapmak hem de insafa getirmek, acıma hissi uyandırmak gibi anlamlarıyla tevriyeli olarak kullanılır.

İtdüm o kadar eyledügi nâza perestiş
Ol gamze-i kâfir-dili îmâna getürdüm (G.179-4)

Gamzenin gammazlıkla ilgisi, hem âşığın, hem de sevgilinin niyetlerini belli etmesi, ortaya çıkarması sebebiyledir.

Biz hod bilürüz râzumuzı fâş iden oldur
Gizlenmesün ol gamze-i gammâz görünsün (G.190-2)

Gamze, âşığı bilmezlikten gelmesi sebebiyle korkusuz, çekinmesiz olarak düşünülür.

Bu tegafül ki var ol gamze-i bî-pervâda
Râz-ı dilden anı Cibrîl haber-dâr idemez (G.93-4)

4.3.3.6.2.3. Husrev, Rüstem, Pâsbân, Nigehdâr, Sayyâd

Gamze, her zaman üstün gelmesi yönüyle Husrev'e; fitne ve karışıklık çıkartması ilgisiyle de Rüstem'e teşbih edilir.

Çeşmün n'ola her lahzada bin fitne koparsa
Her gamzesi bir Rüstem-i âşûb-ı sipehdür (G.47-2)

Gamzenin göz ve bakışla olan münasebeti, onun bekçi ve gözcü olarak tasavvuruna zemin hazırlamıştır. Gamzenin, can ve gönlün bekçisi olarak tasavvur edildiği beyitlerde, can ve gönlün fitneden zarar görmeme sebebi çeşitli ilgilerle söz konusu edilir:

Gamzen mülk-i cân u dile pâs-bân ola
Âşûb-ı fitneden dü cihânı bî-gezend olur (G.37-4)

Gamzenin, yan bakış olarak tarifi ise şöyle bir hayale konu olmuştur:

Vardukça hâb-ı nâza nigeh-dâr olur ana
Çeşmi aceb mi gamzeyi eylerse der-kenâr (G.86-2)

Kaş ve kirpiklerin ok ve yaya teşbih edildiği şu beyitte gamze, pusuya yatmış bir avcı olarak düşünülür:

O sayyâd-ı kemîn-gâh-ı belâdur gamze-i mesti
Ki olmış dest ü bâzûsunda tîr âfet kemân âfet (G.10-2)

4.3.3.6.2.4. Ok, Kılıç, Hançer, Rüfûger, Sûzenger

Gamze, yaralayıcı özelliği ile bir savaş silahı olan okla çeşitli tasavvurlara konu olur. Bu tasavvurlarda göz ve göz ile birlikte bütünlük gösteren kirpik ve kaşların önemli yeri vardır. Sevgilinin okları, âşığın bağrını kan içerisinde bırakır. Cana geçen bu oklardan âşık şikâyetçi değildir. Bir yerde âşık için, bu okların vücuttaki izlerini sevgiliye gösterip "çare bulacak olan doktora göstermesin de ne yapsın" diyen şair, bir başka beyitte, derdini anlatmaya mecali ve cesareti olmamasını şöyle ifade eder:

Çeşm-i mest-i yârı gördi geçdi Cevrî kendünden
Havf-ı tîg-i gamzesinden arz-ı hâle cânı yok (G.137-5)

Yine gamzenin, âşığı yaralayıcı ve öldürücü tasavvuru ile kılıca teşbih edildiğini görüyoruz. Gamze sarhoş haliyle yalın kılıç, kan dökücü olarak düşünülür. Bir an bile kan içmeden durup dinlenmez.

Gamzen dem-i ser-mest olup tîgin ki uryân eyledi
Hûn-rîz ü çâbük-dest olup bir demde bin kan eyledi (K.4-38)

Şu beyitte ise memduhun kılıcı, kan dökücülüğü ilgisiyle gamzeye teşbih edilir:

Nice şemşîr o bir gamze-i dil-keşdür kim
Bir dem ârâm idemez olmıyacak hûn-âşâm (K.6-35)

Yine ok ve kılıçtaki ilgilerle, hançer de gamzeye teşbih edilen bir başka unsurdur.

Sundukça bezm-i işvede el câma gamzesi
Hançer-feşân olur dil-i Behrâma gamzesi (G.258-1)

Cevrî gibi dil-rîşleri hançer-i gamzen
Mecrûhlarun yâresine merhem olurlar (G.87-5)

Gamzelerin rüfûger (örücü) ve sûzenger (iğneci) olarak tasavvuru şu biçimde dile getirilir ki iğneyle yaraların dikilmesi ilgisi söz konusu edilir:

Çâk-ı dile ol gamzeler olsun mı rüfû-ger

Kim her biri sûzen-ger-i bâzâr-ı sitemdür (G.30-2)

4.3.3.7. Nigâh, Nigeh

Bakış, Divan'da sevgilinin güzellik unsurları arasında en çok konu edilen unsurlardan biridir. Çoğu zaman göz ve gamze ile birlikte anılan bakış, onlar gibi kan dökücü, fettan, nazlı, şuh ve sarhoş olarak anılır ya da bu ilgilerle teşbihlere konu olur.

Hayret-zede-i çeşmidür ol âfet-i mestün
Nâz ü nigeh ü gamze gibi hûş-rübâlar (G.74-3)

Gamze ve göz gibi kan dökücü olarak tavsif edilen nigah, her ne kadar bu özelliğiyle onlara benziyor olsa da, gamzenin nigahtan daha etkili olduğunu görüyoruz:

Gile-mend olma nigâh-ı sitem-âmîzinden
Yine yegdür kerem-i gamze-i hûn-rîzinden (G.185-1)

Nigah, yine göz ve gamze gibi nazlıdır. Bir işveyi bin can karşılığı alan âşık, aşk pazarından bu hesapla kârlı çıktığını düşünür. Nigah, âşıklara karşı, naz ve sitem şimşeğini okunun ucuna temren yapar. Bakışların kaçamaklığı, âşıkların gönlünü alması ilgisiyle hırsız olarak da nitelendirilir.

Aceb bî-bâk düzd-i kûçe-i dildür nigâhun kim
Metâ'-ı râzı bâzâr-ı melâmetde mezâd eyler (G.68-4)

Bakışın zahitler üzerindeki etkisi de göz ve gamze gibidir.

Zühd eger bezm-i nigâhından alursa neşve
Degişür bir kadehe sübha-i sad-dânesini (G.263-3)

4.3.3.8. Kirpik (Müjgân, Müje)

Kaş, göz ve gamze ile birlikte anılan kirpikler, öldürücü ve yaralayıcı özelliği ile teşbihlere konu olur. Bu teşbihlerden en çok kullanılanı ise oktur. Okun şekli yönüyle kirpiklerle olan benzerliğinin yanında, kirpiklerin yaralayıcı ve öldürücü olarak düşünülmesi bu teşbihe zemin hazırlar. Kirpiklerin okları, öldürücülük vasfıyla *tîr-i kazâ* ve *sehm-i kazâ* biçiminde anılır.

Nâvek-i müjgânına tîr-i kazâ dirsem n'ola
Hem gelür cândan geçer hem perri yok peykânı yok (G.137-2)

Sevgilinin kirpiklerinin okları bir bakışta binlerce gönülden geçer. Bu sebepten hiçbir gönül yoktur ki bu oklarla yaralanmamış olsun. Bu sebepten göz okçusunu, işinin ustası yapan kirpiklerdir:

Bin dilün ikbâlidür bir nâvek-i müjgânuna
San'atında çeşm-i tîr-endâzunı çâlâk iden (G.181-4)

Kirpiklerle oktan sonra en çok ilgiye konu olan husus fitnedir. Kimi zaman kirpiklerin kendisi fitne sebebiyken, kimi zaman da fitne askerleri, kirpiklerin üstünde toplanıp, âşıkların üzerine bela oklarını yağdırır. Hele sevgilinin turrası ile kirpikler birleşince, gönüller hasretle fitnenin eteğine kapanırlar. Her gözde iki sıra olan kirpikler, fitnenin dört saf olmuş askeri biçiminde düşünülür:

Ol müjeler ki fitneye oldı sipâh-ı çâr-saf
Her biri bir hadeng ile bin dil ü cân ider telef (G.131-1)

Şu beyitte kirpikler, telli bir çalgının telleri olarak tasavvur edilir:

Çeşmi oldukça nevâzende-i kânûn-çe-i nâz
Zîr ü bam-ı her müje bir nagmeye âgâz eyler (G.66-3)

Sevgilinin uyuması, kirpiklerini derhem etmesi (karıştırması) şeklinde ifade edilir. Sevgili kirpikleriyle âşığı susturduğu için, söz bilen gözleriyle konuşmak mümkün değildir. Sevgili naz okunu atmadan, kirpikler gönülleri nişan almış olarak ifade edilir.

4.3.3.9. Yüz ve Yanak

4.3.3.9.1. Genel Olarak Yüz ve Yanak

Divan'da yüz ve yanak için *ârız, cemâl, çehre, dîdâr, izâr, likâ, peyker, rû (rûy),ruh, ruhsâr, sûret, vech ve yüz* adları geçer. Bunlardan ârız ve izâr kelimeleri sadece yanak için kullanılırken, ruh ve ruhsâr hem yüz hem de yanak, düğerleri de sadece yüz için kullanılır. Bu sebepten benzer ilgilere konu olurlar. Bu benzerlik sebebiyle yüz ve yanak unsurları aynı başlık altında ele alınmıştır.

Güzellik unsurlarının çoğunu kendisinde toplayan yüz, yanak, hat, alın, kaş, kirpik vb. güzellik unsurlarıyla birlikte çeşitli benzetmelere konu olur. Sevgilinin yüzü ve yanağı daima parlak, temiz ve güzeldir. Bu itibarla kozmik unsurlardan güneş ve ay ile birlikte sıkça anılır; bunların yanında yine bir ışık kaynağı olan mum ile de ilgiye konu olur. Çoğu zaman bu unsurlar, istiare yoluyla sevgili ve sevgilinin yüzü yerine kullanılır. Örneğin şu beyitte memduhun güneşe benzeyen yüzü "ay

yüzlü sevgilinin yüzünü aydınlatır" denirken, ayın ışığını güneşten alması ilgisini de işaret eder:

Pertev-i âfitâb-ı dîdârı
Behcet-efrûz-ı mâh-rûyândur (K.10-27)

Yüz ve yanak, sevgilinin güzelliklerini üstünde toplaması ilgisiyle her zaman için âşıkların ulaşmaya çalıştıkları, görmek için her türlü eziyet ve meşakkate katlandıkları bir unsurlardır. Bir beyitte şair, isteğin güzelliği gönlümde cilve gösterir ama ruhsarını benden gizler derken, arzuların da sevgili gibi yüzünü göstermediğini söyler. Bunun yanında âşık, sevgilinin yüzünü seyretmeye doyamaz, o güzelliği bir an için gören, canını bile verir. Fakat sevgili bu anlamda çok vefasızdır:

Hîç göstermedün ehl-i dile rûy-ı vefâ
Sende yokdur gibi ey gonce-i ter bûy-ı vefâ (Tb.2/I-6)

Sevgilinin yüzünü gören âşık vuslata kavuşmuş olur. Vuslat ise hem talep edilen hem de tekrar ayrılığı getireceği için istenmeyen bir şeydir. Yüzle ilgili bu ve daha önceki benzetme ve tasavvurlar, tasavvufi anlamlara da yol açmıştır. Yüzün vahdeti sembolize ettiği (Üstüner 2007: 321) bu anlayışta âşık, sâlik; sevgili de Allah'tır. Sevgilinin yüzüne talip olan âşık, vuslat isteğiyle kendinden geçer.

Tâlib-i dîdâr-ı yâram mest-i şevk-i vuslatam
Gülşen-i Firdevs ile gam-hâne yeksândur bana (G.2-3)

Sevgilinin yüzünün tecellisiyle âşığın hayrette kaldığını söylediği şu beyitte ise, hayretin sebebi, yüzün nurlu olmasına rağmen, âşığın üzerinde ateş etkisi göstermesine bağlanır. Burada aynı zamanda yüzün parlaklıkla olan ilgisi de dile getirilir:

Hayretdeyem tecellî-i dîdâr-ı pâküne
Kim mahz-ı nûr iken eser-i nâr gösterür (G.26-4)

Sevgilinin yanağının arzusuyla gönlü yanan âşıklar, bu ilgiyle kendilerini muma benzetirler. Sevgiliye duydukları arzunun kendilerine verdiği parlaklık ise mumun etrafında dönen pervane ilgisiyle şöyle dile getirlir:

Biz o şem' olduk hayâl-i şevk-i ruh-sârunla hem
Mihr ü mâh-ı âlem-ârâdur bizüm pervânemüz (G.123-2)

Yüz ve yanağın benzetmelere konu olan bir başka yönü ise renk ilgisidir ki bağlı olduğu unsurlarla ilgili münasebetine yeri geldikçe değinilmiştir.

4.3.3.9.2. Yüz İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.9.2.1. Güneş, Ay, Şem

Yüzün ve yanağın bu unsurlara teşbih edilmesindeki esas nokta parlaklık ve aydınlık ve şekli ilgisine dayanır. Ay ve güneşin şekil olarak yuvarlak oluşu; ayın değişik şekillerinin yüz ve yüzde bulunan diğer güzellik unsurlarıyla olan ilgisi[167] bu tasavvurlara sebep olan hususlardır.

Mâh-ı nevdür hisâbda ammâ
Vech-ı pür-nûrı bedr-i tâbândur (K.10-33)

Hurşîd-i ruh-ı yâr, âfitâb-ı ruh vb. terkiplerde sevgilinin yanağı parlaklık ve renk ilgisiyle güneşe teşbih edilirken, şu beyitte gölge-parlaklık tezatı ve saç-yanak ilgisinde, güneş benzetme unsuru olarak yer alır:

Âfitâb-ı ruhı kim turresine tâb vire
Rengi fark olmaz olur sâyesinün nûrından (G.195-4)

Âşığın sevgilinin yanağını düşünerek, zihin dünyasını aydınlattığı tasavvuru, yanağın muma benzetilmesine ilgi olur. Şu beyitte sevgilinin yanağı, geceyi aydınlatan bir mum biçiminde tasavvur edilir:

Bir şem'-i şeb-efrûzdur o ruh-sâr-ı hat-âver
Kim sûhte-i reşki çerâg-ı seher oldı (G.270-3)

4.3.3.9.2.2. Gül, Lâle, Gül-berg, Gülsitân, Kadeh, Sâkî

Yüzün güle benzetilmesi rengi ve gülümsemesi yönüyledir. Gül adıyla gülmek fiili arasında kurulan bağ, sevgilinin yüzü için de ilgi unsuru olur. Gülün dalları üstünde gülen yüzünün parlaklığı, "bülbüllere tâb saldı" denirken, "tâb" kelimesinin "güç, kuvvet; ışık, parlaklık; tazelik; sıkıntı, eziyet ve öfke" anlamlarının hepsine çağışım yapılır. Âşık, ümit bağının gül yüzlüsüne her zaman hasret çeker. Yanağın kırmızılığı ilgisiyle temiz ve duru şaraba doymuş biçimde gül yüzlü bir sevgili hayal edilir ki can ve gönlün gül bahçesi de o bereketle suya doyar. Sevgilinin kırmızı yanağına karşı, âşığın yüzü sapsarıdır. Bu haliyle âşık, gam bağının nestereni yani yaban gülü olarak tasavvur edilir.

Çehre-i zerdine bak ey yüzi gül Cevrînün
Görmek istersen eger bâg-ı gamun nesterenün (G.199-5)

Ruhsârunı gül gibi ider hande şüküfte

[167] Kaşın hilale; yüzün dolunaya; saçlar ve kâkülün buluta vb. benzetmeler.

Revnak virür ol gülşene âsâr-ı tebessüm (G.164-2)

Gül ile yanak ve yüz arasında kurulan bir ilgi de teşbih esasına değil de kıyas esasına dayanan bir ilgidir. Sevgilinin yüzü ve yanağı, âşık için gülün kendisinden ve yaprağından daha değerlidir. Sevgilinin yanağını gören bir âşık bir daha ona teşbih edilen bu bitkilere rağbet etmez. Aşağıdaki beyit bu tasavvurun bir örneğidir:

Nihâl-i kaddün ile ruhlarun görelden dil
Ne serv-i bâga ne gül-berg-i âle mâildür (K.85-3)

Rengi ilgisiyle sevgilinin yanağı ve yüzünün benzetildiği bir başka çiçek de laledir. *Lâle-izâr* ve *lâle-ruh* şeklinde geçen bu teşbih, sinedeki yaraların lale ile olan ilgisiyle anılır ve bunların çokluğuyla, âşığın çektiği acılar ifade edilir.

Tâze dâg-ı sînemi ol lâle-ruh gördi didi
Âlem-i derd ü belâda nev-bahâr olmış gibi (G.255-2)

Lale ve gül ile ilgi kurulan yanak ve yüz, bunların hepsinin bulunduğu bir gül bahçesi şeklinde de tasavvur edilir. Sevgilinin yanağının üstüne düşen saçları, gül bahçesinin üstüne düşen bulut şeklinde tasavvur edilir:

Cevrî görünce ruhlarun üstinde zülfini
Düşdi sehâb-ı âhı gülsitânlar üstine (G.232-5)

Kadeh ile yüz arasındaki ilgi de gül ve lale gibi rengi dolayısıyladır. Kırmızı renkli kadehin yüzü, bağın ve meclisin süsü olur.

Âb u tâb-ı dil-i Cevrîden alup vâye-i feyz
Rûy-ı gül-reng-i kadeh zînet-i bâg oldı yine (G.213-5)

Bir başka beyitte ise sevgilinin yüzü, güzellik kadehi olarak düşünülür ve al renkli dudakları da bu kadehte kalan tortu biçiminde hayal edilir.

Câm-ı hüsnün cür'a-i sahbâ-yı âlıdur lebün
Ayn-ı lutfun katre-i âb-ı zülâlidür lebün (G.148-1)

Sevgili, güler yüzlü bir *sâkî* olarak düşünülür. Güler yüzlü olması "şüküfte" kelimesiyle ifade edilirken, "açmak" anlamına gelen bu kelime, yine gülü çağrıştırmaktadır.

Çehre-i sâkî şüküfte meşreb-i peymâne şûh
Olmasun mı bu safâyile dil-i mestâne şûh (G.21-1)

4.3.3.9.2.3. Cennet, Hûr, Perî, Âyet, Mushaf, Âyîne

Âşığın gönlünün ümit ırmağı gibi aktığı sevgilinin yanağı, safa cenneti olarak ifade edilir:

İzâruna dil-i pâkîze meyl iderse n'ola
Ki ol behişt-i safâdur bu cûy-bâr-ı ümîd (G.23-2)

Sevgili, güzelliği ile bilinen cennet kızlarına, yüz güzelliği açısından benzetilir; onlar gibi resmedilmiş bir ruh olarak tanımlanır. Yine klâsik şiirimizde çokça yapılan bir teşbihle sevgilinin ayva tüyleri, onun yüzüne yazılmış âyetler olarak tasavvur edilir.

Dest-i kudret hâme-i müşgîn ile kılmış rakam
Âyet-i dîdârunun şerh u beyânıdur hatun (G.143-4)

Güzellik ilgisiyle sevgili, peri yüzlü olarak tasavvur edilir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin âyete veya yazıya benzetilmesi, yüzünün de güzellik Mushaf'ı olarak düşünülmesine zemin oluşturmuştur:

Mushaf-ı hüsn ü melâhatdur cemâl-i rûşenün
Âhırında gûyiyâ Seb'a'l-Mesânîdür hatun (G.143-3)

İnsanın, insanı anlama hususunda bir diğerine örnek teşkil etmesi düşüncesi, insanın insana ayna olduğu düşüncesini getirmiştir. Bu sebeple sevgili/memduh da ümit dünyasının yüzüne ayna olarak tasavvur edilir:

Cemâli âyîne-i sûret-i ümmîd-i cihân
Kelâmı müjde-i dil-hâh-ı hâtır-ı dünyâ (K.35-27)

4.3.3.9.2.4. Âteşgede, Câmi, Yûsuf, Sayfa, Nüsha, Su

Sevgilinin yanağının kırmızı rengi ile ateşin rengi arasında kurulan münasebet, sevgilinin yüzünün ateşe tapanların ibadethanesine benzetilmesi ilgisini getirmiştir. Sevgilinin yüzü, yanağın ateş gibi parlaması sebebiyle, güzelliğin âteş-gedesi olarak tasavvur edilir:

İtdi ruhun âteş-gede-i hüsni fürûzân
Hâlün ana tapmazsa olur kâfir-i bed-kîş (G.127-2)

Yüzün, hemen hemen bütün güzellik unsurlarını üstünde toplaması, "derleyen, toplayan, içine alan" anlamına gelen câmi ile de ilgi kurulmasına sebep olmuştur. Câmi ile yüz arasında kurulan ilgi sadece bu sebeple de değildir. Kaşların mihrap olarak tasavvuru, yüzün güzellik camisi olarak düşünülmesine zemin oluşturur.

Degül ebrûlarun üstinde cebîn-i berrâk
Nûrdur câmi-i hüsnündeki mihrâb üzre (G.224-3)

Yine güzellik sembolü olarak görülen Yusuf Peygamber de sevgilinin Yusuf yüzlü olarak şiirde yer almasını sağlar:

Virdi revâc-ı hüsn ü bahâ dil-rübâlara
El virmez oldı nakd-ı dil ü cân gedâlara
Kimdür ki müşterî geçe Yûsuf-likâlara
Çıkdı metâ-ı hüsn ü melâhat-bahâlara
Hep nâz ü şîvedür satılan mübtelâlara (Th.7/I)

Sevgilinin yanağı ve sayfa ilgisi, yanağın üzerindeki ayva tüylerinin yazıya benzetilmesi ilgisine dayanır. Yanaklar, iki bölüm halinde yazılmış bir hikmet nüshası olarak düşünülür:

Hat degüldür yazılan safha-i ruh-sârunda
Belki bir nüsha-i hikmetdür iki bâb üzre (G.224-4)

Şu manzumede sevgilinin yanakları ile su ilgisi kurulurken rücu sanatıyla saç, önce bir su yılanına sonra da iki Hindû çocuğuna teşbih edilir:

İki müşgîn mâr-ı âbîdür o zülfeyn-i dütâ
Kim olurlar ârızında halka halka dâimâ
Ol degüldür yok anı tahkîkda itdüm hatâ
İki Hindû-beççedür âb üzre oynar gûyiyâ
Ruhları üzre ser-i zülf-i siyehkâr-ı nigâr (Th.6/III)

4.3.3.10. Ben (Hâl)

Ben, şekli, kokusu ve rengi ilgisiyle ele alınan bir güzellik unsurudur. Yüz, yanak, saç ve hat ile birlikte çeşitli tasavvurlara konu olur. Şekli itibarıyla noktaya teşbih edilir. Yüz ve yanağın kitap, sayfa, ay, âteş-gede; güzeliğin tuzak ve koku unsuru da, benin değişik hayallerle ilgi kurulmasına sebep olur. *Tasavufta mecazen Zât-ı İlâhî; Hakk'ın mutlak gayb ve bilinmeyen hüviyeti; hakiki vahdet noktası; gayb âlemi; günah karanlığı ve mürşidin istiğnâ makamında, zâta ulaşma denizinde bazen müstağrak olması gibi anlamlarda kullanılır* (Üstüner 2007: 337).

Bu ilgiler içerisinde en çok ilgi kurulan benzetme unsuru fitnedir. Benin fitne ile ilgisi saç, kâkül ve ayva tüylerinin çeşitli tasavvurlarıyla ilişkilendirilir. Saçın, benin üzerine düşmesi, ayın üzerine fitnenin düşmesi şeklinde tasavvur edilmiş ve hüsn-i talille ayın üzerindeki siyahlıkların sebebi gösterilmiştir. Yine saç, benin üzerini örterek fitneyi kapatan bir unsur olarak da karşımıza çıkar. Bu sebepten

dünya fitnenin ne olduğunu bilmez. Eğer örtmeseydi "dünya benin fitnesini görürdü" derken *görmek* fiili "anlamak" manasıyla tevriyeli kullanılır. Sevgilinin beni, fitne âleminin bekçisi olarak düşünülür. Renginin siyahlığı ile fitne ve karışıklığın gece vakti daha çok olması arasında ilgi kurulur. Sayfaya benzetilen yanağın üzerindeki ayva tüyleri, yazı şeklinde düşünüldüğünde, sevgilinin beni, bunları okuyarak sihir yapmayı öğrenir. Bu sebepten ben, fitne çıkartmakta becerikli görülür. Şu beyit bu fikrin daha değişik biçimde bir ifadesidir:

Kevkeb-i fitnenün ahkâmını hâlinden sor
Vâkıf ol zâyiçe-i hikmete düstûrından (G.195-2)

Ben, küçüklüğü ile sanki güzelliği ve insanın bütün varlığını içiresinde toplamış bir unsur olarak düşünülür. *Yanaktaki ben (nokta) yüzün sırrını ortaya koyarken, dudaktaki ben de gaip olan ağızdan ipuçları verir* (Ceylan 2005: 199).

Münderic nokta-i hâlünde rumûz-ı dil ü cân
Nüsha-i hüsnüni gördük bir az icmâl üzre (G.223-3)

Cevher-i cândur dise tarf-ı lebinde hâline
Rûh-ı Kudsî Cevrîye bu sözde cânib-dâr olur (G.58-5)

Siyah renkli misk ve anber gibi maddelerle eskiden suni benler yapılması (Kurnaz 1996: 266) ve renk ilgisi ile benin güzel koktuğu düşünülür. Benin güzel kokusu, saçların misk kokusunu bile örtecek derecededir. Şu beyitte, gönlün âhının rüzgârı, cennetin gül bahçesinin gömleğinin içine misk kokuları saçtığı söylenirken, "hevâ" kelimesi tevriyeli biçimde kullanılmıştır.

Nâfe-i hâlün hevâsıyla nesîm-i âh-ı dil
Ceyb-i gülzâr-ı behişte müşg-bâr olmakdadur (G.80-3)

Ben, şekli ve rengi ilgisiyle tuzağa konulan yem şeklinde de tasavvur edilir. Saç, halka ve kıvrımlı şekliyle, âşıkları yakalayan bir tuzak olarak düşünülürken, ben de bu tuzağın içine konan yemdir. Tasavvufi olarak da düşünebileceğimiz şu beyitte ben, tuzağın içindeki yem anlamının yanı sıra, vahdetin içindeki kesret olarak da düşünülebilir.

Hâl-i ruhun ki dâne-feşân-ı ümîd ola
Uşşâka bâg-ı cennet olur dâm-ı ârzû (G.205-2)

Lale ve ben ilgisi, yanağın rengi yönüyle laleye, benin de lalenin içerisindeki siyahlığa veya âşığın vücuttaki yarasının laleye, yaranın ortasındaki siyahlığın da

lalenin içindeki siyahlığa teşbihi ile olur. Sevgilinin yanağındaki beni görenler, laleyi istemekten vaz geçerler. Şu beyitte lale ve yara ilgisi kurulur.

Gamunla eylemiş ey meh derûnını pür-dâg
Ruhunda hâlüne benzer ki lâle mâildür (G.85-4)

Ben ve yara ilgisi bir başka beyitte şöyle dile getirilir:

Hâlüne gösterürin sînemi kılsam pür-dâg
Müjene şerh iderin zahmumı efgâr olsam (G.172-4)

Sevgilinin yanağının parlaklık ilgisiyle ateşle kurulan münasebeti, onun ateşe tapanların mabedi olarak tasavvur edilmiş, ben ise ona tapmazsa[168] dinsiz kâfir olarak düşünülmüştür.

İtdi ruhun âteş-gede-i hüsni fürûzân
Hâlün ana tapmazsa olur kâfir-i bed-kîş (G.127-2)

4.3.3.11. Hatt

4.3.3.11.1. Genel Olarak Hatt

Ayva tüyleri genellikle siyah rengi, çokluğu; yüz, yanak üzerinde ve dudak etrafında bulunması ilgisiyle çeşitli tasavvurlar içerisinde yer alır. *Tasavvufta mecazen müşahede, berzah ve gayb âlemi; Hakk'ın vechinin belli olması ve onun sıfatları; vahdette beliren, vahdet üzerinde kesret anlamlarındadır* (Üstüner 2007: 341-342). Ayva tüylerinin, tasavufi anlamda kesreti, yüzün de vahdeti sembolize etmesi söz konusu tasavvurlarda dile getirilir. Ayva tüylerinin ilk çıkışındaki belirsizliği onun görünmez olarak çeşitli unsurlara teşbihine sebep olur. Fakat ayva tüylerinin zamanla renginin siyahlaşması, onun bir güzellik unsuru olmaktan çıkıp, istenmeyen bir durum olarak görünmesine sebep olur. Bu durum bir beyitte *kevn ü fesâd*[169] olarak şöyle dile getirilir:

Cevrî zuhûr-ı hattunı fikr eylese dili
Mecmû'a-i havâdis-i kevn ü fesâd olur (G.55-5)

Ayva tüyleri, ilk çıktıkları zamanlardaki yeşil rengi ve sonraki siyah rengi ilgisiyle de benzetmelere konu olur. Yeşil rengi ile tabiat unsurlarıyla ilişkilendirilen

---

[168] Buradaki "tapmak" fiilinin, "itaat etmek, tabi olmak, boyun eğmek, bağlanmak; takdim etmek, sunmak; bulmak, haiz olmak" (Dilçin 1983: 203) anlamlarının hepsini ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.
[169] *Kevn ü fesâd* "olma ve bozulma" anlamıyla, bir taraftan vücuda gelip, bir taraftan da harap olan fani âlem, yani dünya için kullanılır.

ayva tüyleri, siyah rengi ilgisiyle yazı ve fitne ile anılır. Hatt, siyah rengiyle âşıkların kara bahtıdır:

Hattun ki sevâd-ı kalem-i hükm-i kazâdur
Uşşâka nişân-ı eser-i baht-ı siyehdür (G.47-4)

Şu beyitte ise sevgilinin ayva tüyleri üzerindeki rakı damlası, cennet çimenlerinin üstündeki çiğ damlasına benzetilir:

Hatt-ı izârı üzre arak sanma jaledür
Kim bâg-ı cennetün çemen-i hurremindedür (G.35-4)

Gönüller sevgilinin saçlarından kurtulup, ayva tüylerine ulaşabilirlerse rahata kavuşurlar. Çünkü asıl kavga kıvrım kvırım olan saçlarda ortaya çıkar. Ayva tüyleri, aşk menşurunun[170] süsü olarak görülür.

Hattun ki odur zîver-i menşûr-ı mahabbet
Mazmûnı ile tâzelenür şûr-ı mahabbet (G.13-1)

4.3.3.11.2. Hatt İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.11.2.1. Sebzezâr, Çemen, Bahâr

Ayva tüyleri ile bu kavramlar arasındaki ilgi daha çok renk münasebetine dayanır. Ayva tüylerinin ilk çıktığı zamanki yeşile çalan rengi, onun çimenlik ve bahçe olarak tassavur edilmesine sebep olur. Bir beyitte nesîmin, ayva tüylerine ulaşmak için bir yol bulsa, cennetin çimenliğine naz edeceği söylenir. Yeşillik ilgisi sebebiyle sevgilinin ayva tüyleri, gönül Hızır'ının gezinti yeridir:

N'ola olsa mesîre Hızr-ı dile
Dil-küşâ sebze-zârdur hattun (G.144-4)

Ayva tüylerinin baharla ilgisi, renk ve âşıkta uyandırdığı hissiyat ile ilgilidir. Ayva tüylerinin çıkışı, baharda tabiatın canlanıp yeşillenmesi olarak düşünülür. Şu beyitte ayva tüyleri siyah bir kaleme benzetilip, bahar resmi çizdiği söylenir:

Gösterür mu'ciz-i siyeh-kalemi
Turfe resm-i bahârdur hattun (G.144-3)

Şu beyitte hem bahar, hem de yeşillik, âşığın ümidini sembolize ederken, ayva tüyleri ile ilgi kurulur:

Hat-ı ruhun ki odur âşıka bahâr-ı ümîd

---

170 Menşur, padişah tarafından birine vezirlik, beylerbeyilik ve diğer bir mansıbın tevcihini veya Serdarlığa tâyinini mutazammın verilen fermandır, Divanî yazı ile yazılırdı (Pakalın 1993b: 478).

Olur hevâsı ile tâze sebze-zâr-ı ümîd (G.23-1)

4.3.3.11.2.2. Toz, Esrâr, Koku

Gubâr (toz) kelimesi ile ayva tüylerinin münasebeti iki ilgiye dayanır ki bunlardan biri ayva tüylerinin çokluğu ve küçüklüğü ile toz zerreciklerine teşbihi esasına dayanır. Bu durumda, sevgilinin ayva tüyleri, parlaklık ilgisiyle aynaya teşbih edilen sevgilinin yanağı üzerinde, aynanın tozlu olarak tasavvur edilmesi; ayağının tozunun göze sürme olması vb. ilgilere konu olur. Esrâr kelimesini de toz kelimesi gibi değerlendirmek bu anlamda mümkündür. Esrâr kelimesinin "sırlar, gizli ve bilinmeyen şeyler" anlamıyla, ayva tüylerinin, ağzın ve yanağın sırlarından haber verdiği tasavvur edilir. Bu tasavvurlarla ilgili şu beyitler örnek olarak verilebilir:

Hayâl-i hatt-ı ruhundur gubâruma bâ'is
Budur küdûret-i mir'ât-ı kâruma bâ'is (G.18-1)

Hatt-ı ruh-sârundan olduk vâkıf-ı ma'nâ-yı aşk
Neş'e-dâr-ı hikmetüz keyfiyet-i esrârdan (G.197-3)

İkinci ilgi ise toz ve esrâr kelimelerini birlikte değerlendirmemize sebep olan ilgidir. Buna göre her iki kelime de hint kenevirinin yaprakları üzerindeki sakızdan elde edilen ve keyif verici bir madde (Onay 1993: 152) olan esrar anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır. *Esrarcılar arasında esrarın birçok adı vardır: "keyif, keyfiyet, gam, gubâr, gubâr-ı gam, gamze, toprak…"* (Onay 1993: 152). Bu kelimelerin, şairin şiirlerinde birbirlerini çağrıştıracak ve münasebet kuracak şekilde kullanıldığını görüyoruz. Şu beyit, Cevrî'nin keyif verici maddeye ait jargonu iyi bildiğini bizlere gösteren en güzel örneklerden biridir:

Bizi eylerse gubâr-[171]ı hat-ı la'lün hayrân[172]
Cür'a-dân[173]-ı kadehi mahzen-i esrâr[174] iderüz (G.101-6)

Normal halk arasındaki esrakeşlerce keyif, esrar anlamına gelirse de asıl anlamı, sakinleştirici etkisinden meydana gelen sarhoşluk ve baygınlık demektir.

---

[171] Gubâr, toz halindeki esrar demektir. Avâmca adı topraktır (Onay 1993: 154).
[172] Hayrân, esrârı çekerek veya esrarlı macun yutarak bir köşede her şeyden bî-haber, mestâne hayat geçiren kimsedir. (Onay 1993: 155).
[173] Cür'adân, abdalların kemerlerine astıkları üzeri çifte "Yâ Ali!" işlemeli sahtiyan esrar mahfazası (Onay 1993: 96) anlamında kullanılır.
[174] Mahzenü'l-esrâr sözü, esrar manasına veya kabağa (kabak, Hindistan cevizinden yapılmış, icabında nargile hâlini alan ve esrar çekmeye yarayan bir alettir. Esrar içmeye "kabak çekmek" denirdi (Onay 1993: 224) yöneliktir (Onay 1993: 158).

Zarifler arasında adı keyfiyettir. Şarapta olan uyuşturucu özelliğine de keyfiyet derler (Onay 1993: 152).

Keyfiyyet-i câm-ı lebüni bilmezin ammâ
Esrâr-ı hatun câna o keyfün bedeldür (G.54-4)

Düşünüp bilmege hatt-ı lebün esrârın
Dil-i Cevrî yine bir keyf-i Hudâ-dâd ister (G.43-5)

Gubâr kelimesinin burada verdiğimiz örneklerin yanında, örnek olarak göstermediğimiz diğer beyitlerde, bir yazı çeşidi olan "gubârî" ile olan tevriyeli kullanımını da unutmamak gerekir. Çok ince çizgili bir yazı çeşidi olan gubâr, bu ilgiyle de söz konusu edilir.

Ayva tüylerinin ilgi unsuru olan bir diğer yönü de güzel kokulu olarak düşünülmesidir. Bu münasebetle Huten kokularıyla arasında ilgi kurulur.

Dil-rübâ rûh-fezâ pâk-şiyem İsî-dem
Hattı müşk-i Huten ü turraları gâliye-fâm (K.6-31)

4.3.3.11.2.3. Fitne, Karışıklık, Nev-niyâz, Perî

Ayva tüyleri görünmezlik ilgisiyle periye ve gizli fitneye teşbih edilmiştir. Peri görmenin insan üzerindeki korku etkisinin hüsn-i talille dile getirildiği beyitte, saçlar da perinin kanatlarına teşbih edilir.

Hattun görünmez bir perî zülfün anun bâl ü peri
Ol gizlü fitne dilleri pür-bîm ü lerzân eyledi (K.4-40)

Fitne ve karışıklık konusunda, saç, ben, göz vb. diğer güzelik unsurlarında olduğu gibi ayva tüyleri de ilgi konusudur. Fakat şairin tasavvurunda ayva tüyleri, sonradan renginin koyulaşması ilgisiyle de olsa gerek, fitne çıkartmada onlar kadar usta değildir. Bu sebepten işe yeni başlayan bir çocuk veya mürit olarak düşünülür.

Zülfi egerçi fitnede üstâddur velî
Cevrî o fende hatt-ı ruhı dahı nev-niyâz (G.119-5)

Saçın, ayva tüyleri üzerine gelmesi, ayva tüylerinin fitne çıkarmada onun gölgesinde, korumasında kaldığı biçiminde düşünülür:

Hattı da sâye-i zülfinde müheyyâ oldı
Çekmege leşkerini mülk-i dil ü dîn üzre (G.222-3)

4.3.3.11.2.4. Yazı, Muska (Hırz, Nüsha, Ta'vîz), Sihir

Ayva tüylerinin, sevgilinin yanağının sayfa, kitap, levha vb. biçimde tasavvur edilmesi; rengi ve çokluğu gibi ilgilerle yazıya teşbih edildiğini görüyoruz. Ayva tüylerinin yazıya teşbih edilmesi, sevgilinin sihir ve büyü ile ilgili güzellik unsurlarının yakınında olması ilgisi ile âşığı koruduğuna inanılan bir muska olarak düşünülmesine zemin hazırlamıştır. Muskaya yazılan yazıların, küçük, silik ve karışık olduğunu da bu ilgiye ekleyebiliriz. Diğer güzellik unsurlarının aksine, ayva tüyleri âşığın lehinde düşünülebilecek[175] bir güzellik unsurudur.

Olmaga sehhârî-i câdû-yı çeşmünden emîn
Cevrî-i dil-hasta-hâlün hırz-ı cânıdur hatun (G.143-5)

Bir yerde gözlerin sihrinden korunmak için ayva tüylerinin muskasıyla ona efsun etme fikrinde olan şair, bir başka beyitte ayva tüylerinin sihri, saçlardan öğrenmesi halinde, dünyanın gözüne gündüzü, karanlık bir gece şeklinde göstereceği söyler.

Zülfünden ögrenürse hatun fenn-i sihri ger
Çeşm-i cihâna rûzı şeb-i târ gösterür (G.26-3)

4.3.3.11.2.5. Şerh, Beyân, Mushaf, Seb'a'l-Mesânî, Âyet

Yazıya teşbih edildiğini daha önce de defalarca ifade ettiğimiz ayva tüyleri, bu ilgiyle şerh ve bayân ile de ilişkilendirilir. Sevgilinin yüzünün şerh edilmesi ve anlatılması, ayva tüyleri ile mümkündür. Allah'ın kudreti ile misk kokusu ile yazılan bu ayva tüyleri, sevgilinin yüzünün ayetlerini açıklayıp, ifade eder.

Dest-i kudret hâme-i müşgîn ile kılmış rakam
Âyet-i dîdârunun şerh u beyânıdur hatun (G.143-4)

Şu beyitte ayva tüyleri, Mushaf ve Kuran ayetleri ilgisi ile söz konusu edilir:

Âyet âyet hat-ı ruh-sârunı ezberlemeyen
Olamaz Cevrî ile hem-sebak-ı Mushaf-ı ışk (G.135-5)

Kuran'dan bir yer, sure okunmasından sonra Fâtihâ Suresi okunması âdetinden hareketle, sevgilinin yüzünün güzellik Mushaf'ı oluşu, devamındaki ayva

[175] Genellikle âşık için *hırz-ı cân, nüsha-i hıfz ü amân, nüsha-i sâz-kâr, ta'vîz ve nüsha* şeklinde gösterilen ayva tüylerinin, bir beyitte canın hem koruyucusu, hem de âfeti olarak gösterildiğini görüyoruz.
Kişver-i cân u dilün hem âfet-i devrânıdur
Âşıkun hem nüsha-i hıfz u amânıdur hatun (G.143-2) Bu sebepten ayva tüylerinin, her zaman âşığı korumaya yönelik bir unsur olduğunu iddia edemeyiz.

tüylerinin Seb'a'l-Mesânî'ye (tekrarlanan yedi âyet, Fâtihâ Suresi) teşbih edilmesine sebep olmuştur.

Mushaf-ı hüsn ü melâhatdur cemâl-i rûşenün
Âhırında gûyiyâ Seb'a'l-Mesânîdür hatun (G.143-3)

4.3.3.12. Ağız (Dehen, Dehân, Fem)

4.3.3.12.1. Genel Olarak Ağız

Ağız, sevgilide önemli bir güzellik unsurudur. Dudakla beraber gösterdiği bütünlük, değişik ilgilere konu olur. Şekil olarak küçük olması sebebiyle goncaya, mühüre, noktaya benzetilen ağız, görünen kısmı olan dudaklardan ayrı düşünüldüğünde yok, sır, gizli, gayb olarak vasıflandırılarak görünmezlik özelliği vurgulanır. *Tasavvufî mecaz olarak yokluk, vahdet, fenâfillah yani Hakk'ın varlığında yok olmak; Hakk'ın kelâmı, konuşma sıfatı; gayb-ı hüviyet yahut gizli sır, madde âlemindeki her şeyden münezzeh olma ve ilâhî işaret ve uyarılar gibi anlamlara gelmektedir* (Üstüner 2007: 333). Dişlerin ve sözün cevhere benzetilmesi sebebiyle mücevher kutusu olarak düşünülür. Bir beyitte "nadir bulunan bir cevhere nasıl benzeteyim, senin ağzın kuruntu ve zanlardan uzaktır" denir. Konuşmaması ve kapalı oluşu, gizli manalar gibi açıklanmaktan uzak şeklinde yorumlanır. Sözün tatlı oluşu, ağzın şekerle ilgi kurulmasına ve onun şeker çeşmesi biçiminde tasavvur edilmesine sebep olur.

Âşık sevgilinin ağzının hayaliyle aklını kaybeder, sevgilinin ağzını açıp konuşması ile meclise gül yaprakları saçtığı tasavvur olunur. Sevgilinin sözlerinin müşterisi onun değerini bilmelidir:

Bahâ-yı gevher-i güftârını bilsün harîdârı
İşitsünler kelâmın söylesün dilber dehân açsun (G.203-2)

4.3.3.12.2. Ağız İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.12.2.1. Sır, Nokta, Gonca, Mühr

Ağzın şekil olarak küçüklüğü ile bu kavramlar arasında kurulan ilgi yanında, sevgilinin âşıklarla konuşmayışı ve onlara iltifat etmeyişi de ağzın yok, sır ve kayıp olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Sevgili *gonce-dehen* ve *gonce-fem* olarak tanımlanır. Ağız gonca olarak düşünülünce gül ve gül bahçesi ile ilgili tasavvurlar da söz konusu edilir.

Bin naz ile ol gonçe-dehen yanuma geldi
Güller gibi açıldı gülistânuma geldi (G.271-1)

Goncanın kapalı oluşu ile ağız arasında kapalılık ilgisi de kurulur. Eskiden mektup, ferman vb.'nin kapatıldıktan sonra, açılıp açılmadığını anlamak üzere kırmızı bal mumu ile mühürlenmesi âdeti, gonca, dudak ve ağız ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Sırr-ı dehân-ı dilber ile mühr ber-lebem
Râz-ı derûnı saklamada gonçe-meşrebem (G.177-1)

Sırların saklanması veya ortaya çıkışında en önemli unsurun ağız olması, ağzın yok veya görünmez oluşuyla da sır ile kurulan ilgi değişik tasavvurlara konu olmuştur. Sır tutmasını bilmeyenler, sevgilinin ağzının sırrını anlayamazlar. Sevgilinin ağzı, canın nüktesinden bile gizlidir, gizli sırların da nüktesidir. Şu beyitte yokluğun sırrını, sevgilinin sözlerinden başka anlatabilecek kimse olmadığı söylenir:

Nükte yok sırr-ı ademde dehenünden gayri
Kim beyân eyler o râzı sühanünden gayri (G.269-1)

Ağzın küçüklük ilgisi ile benzetmelere konu olduğu bir diğer unsur noktadır. Ağız, nokta kadar küçüktür, o kadar ki sadece vehmedilerek ulaşılabilir. Bir beyitte Hurufîlikten bazı yönleriyle ayrılan ve batınî mezheplerden olan Noktavîlik, dudak-ağız ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Kâşif-i râz-ı hurûf olsa lebün
Dem urur noktaviyândan dehenün (G.151-4)

4.3.3.12.2.2. Şeker, Şîrîn, İnci, Dürc

Sevgilinin ağzı, tatlı ve güzel sözleri ilgisiyle şeker olarak düşünülür; yine aynı ilgiyle "şirin" olarak nitelenir. Bir beyitte ise memduhun ağzı, Mevlânâ'dan feyz aldığı için şeker çeşmesi olarak tasavvur edilir:

Dâimâ lezzet alub nükte-i Mevlânâdan
Dehen-i zâika-i tab'ı ola çeşme-i kand (T.45-6)

Ağız ve inci ilgisi, sözlerin inciye benzetilip, incinin ipe dizilmesi gibi, şiir halinde ifade edilmesi şeklinde dile getirilir. Yine ağızdaki dişler, renk ve şekil ilgisiyle inciye benzetilmesi, tebessüm halinde ağızdan görünmesiyle benzetme konusu olur.

Gelsen gülerek nutka dehânun ide ol dem

Dürr ü güheri zîver-i bâzâr-ı tebessüm (G.164-4)

Ağız, içerisinde mevcut olan dişlerin ve kendisinden sadır olan sözlerin inciye teşbihiyle mücevher kutusu olarak tasavvur edilir:

Vardur egerçi dürc-i dehânunda çok güher
Ammâ bakılsa gevher-i mümtâzdur lebün (G.149-4)

4.3.3.13. Dudak (Leb, La'l)

4.3.3.13.1. Genel Olarak Dudak

Genel olarak güzellik unsurları arasında en çok işlenen unsurlardan biri olan dudak, rengi, şekli, etrafındaki ayva tüyleri, ben, diş vb. güzellik unsurları ile çeşitli benzetmelere konu olur. Tasavvufi anlamda *yokluk*, *vahdet, fenâfillah; manevi feyz, ve neşe*, *Hakk'ın sözü, sözün gizli söylenmesi ve sır anlamlarındadır* (Üstüner 2007: 327). İnsanın konuşma organının bir parçası olan dudaklar, sevgili söz konusu olduğunda suskundur. Dudakların arasından bir söz işitmek mümkün değildir. Bu sebepten gerek tasavuvfi anlamda, gerekse gerçek anlamda sır, giz ve gayb ile ilişkilendirilir. Öyle her nükteli anlamdan anlayan ve ince manaları ifade eden kişi, dudakların sırrını anlayamaz ve anlatamaz. Sevgilinin dudaklarınının düşüncesi bile vücuda can, gönle sonsuz bir zevk getirir. Sevgilinin dudağını arzulayan âşığın, gönül ateşi artar. Dudakların suskunluğunun sebebi nazdır; fakat konuşmaya başlarsa naz ile aynı dilden konuşur. Canın, yaradılışın sırrını ise dudaklar söyler.

Nükte-i gamzesini fehm-i sühan-dân bilmez
Lutf-ı râz-ı lebini nâdire-sencân bilmez (G.100-1)

Lebleri güftâra gelse hem-zebânı nâz olur
Bildürür lutf-ı kelâmın tercemânı nâz olur (G.25-1)

Cevrî, şiiri ile sevgilinin dudakları arasında da benzer ilgiler kurar. Bir beyitte, sevgilinin dudaklarını sözlerinin ince manasının nazik hayali olarak gösteren şair; bir başka beyitte, sevgilinin sözlerine benzer biçimde bilinmeyen bir dille konuştuğunu söyler.

Cevrînün oldı sözleri cümle lisân-ı gayb
Gûyâ zebân-ı nutkına dem-sâzdur lebün (G.149-5)

Bu ilgilerin yanında can verici özelliği ile İsa, Mesih ve Hızır'la; rengi ve sarhoş ediciliği ilgisi ile şarap, kadeh ve gonca gibi unsurlarla birlikte anılan dudak, gözle görülemez fakat tasavvur edilir.

Gerçi sûretde dehânun nokta-i mevhûmdur
Bî-gümân ol noktanun sırr-ı me'âlidür lebün (G.148-2)

4.3.3.13.2. Dudak İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.13.2.1. Kadeh, Şarap, Şerbet, Kevser

Sevgilinin dudağı ile kadeh arasında renk ve şekil ilgisi kurulur. Kadeh şekli ve içinde bulunan şarabın rengi bakımından sevgilinin dudağı için benzetme unsuru olur. Dudağın doğrudan la'le benzetildiği beyitlerde dudak, la'l renkli veya la'lden yapılmış kadeh şeklinde hayal edilir. Rakip her an sevgilinin la'l kadehi ile zevk sürerken âşık, dert ile gönül kanını içer. Sevgilinin kadehe benzeyen dudaklarından arzuların zevki erişmiş olsaydı, arzuların kadehine ayrılık acısının zehiri dolmazdı. Gönül, dudaklarının kadehinin tortusunu içip can verse, âbıhayata bile nazlanır, çünkü o bununla sonsuz bir canlılığa kavuşmuştur. Aşkın kendisi de sevgilinin kadehe teşbih edilen dudaklarına istekli olarak tasavvur edilir, gönlün kanını içmek için sabırsızlanması, bunun delilidir.

Işkun o denlü var hevesi câm-ı la'line
Nûş eylemekde hûn-ı dili nâ-şekîb olur (G.56-4)

Sevgilinin dudakları, rengi, sarhoşluk verici özelliği ve kadehe benzetilmesinden kaynaklana ilgiyle sık sık şarapla ilgiye konu olmuştur. Bu ilgilerde şarabın verdiği zevk, sarhoşluk, keyif ve neşe konu edilir. Âşığın gözünden ve gönlünden akan kanlar da sevgilinin dudağı ilgisi ile şarap olarak düşünülür.

Dil teşne-i şarâb gibi düşmede müdâm
Yâd-ı lebünle gözden akan kanlar üstine (G.232-3)

Âşığın elinden kadehin düşmemesine şaşırmamalıdır, sevgilinin dudaklarına meyleden, şaraba tutkun olur. Sevgilinin dudaklarının anlatılması bile gönlün neşelenmesine sebep olur. Bir beyitte şair, sevgilinin dudalarını vasfederken söze ruh veren şeyin, sözün keyfinin etkisini şaraba vermediğini söyler. Şu beyitte ise âşığın gönlünün kadehe, sevgilinin dudağının da şaraba teşbih edildiğini görüyoruz:

Sanmanuz kim ola dil fikr-i lebinden hâlî
Haşra dek devr ider ol bâde bu peymâne ile (G.229-4)

Bir beyitte dudaklar önce istiare ile la'le benzetilmiş, sonra da şerbete teşbih edilerek tatlılık özelliği vurgulanmıştır:

Şerbet-i la'lün ile kâm-ı erâzil şîrîn

Zehr-i âlâmun ile telh mezâk-ı dil-i zâr (Tb.2/I-3)

Kevserin zahitlikle, şarabın rintlikle beraber düşünüldüğü şu beyitte dudaklar, her ikisi için de kadeh olarak tasavvur edilir.

N'ola devr-i lebinde zâhid ü rind olsa hem-meşreb
Ki hem peymâne-i kevserdür ol hem câm-ı sahbâdur (K.30-53)

4.3.3.13.2.2. La'l, Yâkût, Cevher

Dudak âşık için taşıdığı değer ve renk bakımından, kıymetli taşlar olan la'l ve yakuta benzetilir. Özellikle la'l kullanıldığı yerlerin çoğunda "dudak" yerine kullanılır.

Câm-ı la'lünle safâlanmada her gâh rakîb
Hûn-ı dil nûş iderin ben elemünle her dem (Tb.2/III-4)

Yakut ve dudak ilgisi bir beyitte geçer ki yakutun şifa verici özelliği[176] söz konusu edilir.

Kim ola yâkût-ı müferrih lebi
Hem sözi her hastaya şâfî cevâb (T.65-11)

Dudakların söz ile olan ilgisi ve ağzın mücevher kutusu biçiminde tasavvuru, dudakların da cevhere benzetilmesine sebep olmuştur. Dudağın vasıflarının dile getirilmesi, sözün değerinin artmasına sebep olduğu söylendiği gibi, ağzın mücevher kutusunda birçok değerli cevher olduğu ama dudakların ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu ifade olunur.

Vardur egerçi dürc-i dehânunda çok güher
Ammâ bakılsa gevher-i mümtâzdur lebün (G.149-4)

4.3.3.13.2.3. İsa, Mesîh, Mesîhâ

Sevgilinin dudakları can verici özelliği ve nefesi ile Hz. İsa'ya benzetilir. Bu benzetmelerde Hz. İsa'nın ölüleri ve topraktan yapmış olduğu bir takım hayvanları nefesiyle canlandırması mucizesi, göğün dördüncü katında bulunması ve her peygamber gibi Cebrail ile konuşması yönleriyle ilgi unsuru olduğunu görüyoruz. Sevgilinin dudaklarından dökülen sözlerdeki sırlar, Cebrail'in, Hz. İsa'ya söylediklerinden başkası değildir.

---

[176] Eskiden yakutun ilaç yapımında veya bizatihi ilaç olarak kullanıldığını biliyoruz. "*Boğaza asılırsa tâun ve vesveseye nâfi imiş. Emilirse harâreti kesermiş. Tâun zamanında bir kimse belh eylese ol şahsa tâun isabet eylemezmiş…*" (Onay 1993: 432).

Nükte-senc olsa lebün Îsîye dir rûh-ı emîn
Sana ben söyledügüm râz-ı nihân ancak bu (G.204-2)

Dudaklar, iyileştirici özelliği ile Mesîh olarak vasıflandırılır.

Uşşâka lutfı bâ'is-i merg-i rakîb olur
Ol lebleri Mesîh ne hâzık tabîb olur (G.56-1)

Sevgilinin dudakları, tebessümü ile kilisedeki putları konuşturur; sözlerinin bir feyziyle binlerce İsa'nın nefesine can verir.

Bir feyz-ı nutkı bin dem-i İsâya cân virür
Zîrâ Mesîh-i Meryem-i i'câzdur lebün (G.149-2)

Yukarıda *Mesîh-i Meryem-i i'câz* olarak vasıflandırılan dudaklar, bir başka beyitte *Îsî-i kudsî-dem-i rûhânî* biçiminde tanımlanır. Şu beyitte ise şair, "sevgilinin dudaklarını anlatmaya başlasam, sözlerim İsa'nın kulağına gider" diyerek, kendi şiirini bu ilgiyle söz konusu eder:

Cevrî gibi vasf-ı lebine yelesem âgâz
Olur sühanum gûş-ı Mesîhâya resîde (G.231-5)

4.3.3.13.2.4. Cür'a, Âb-ı Zülâl, Âb-ı Hayât, Çeşme

Bir beyitte sevgilinin dudakları, güzellik kadehinin kırmızı şarabının tortusu ve iyilik pınarının tatlı suyu olarak tanımlanır.

Câm-ı hüsnün cür'a-i sahbâ-yı âlıdur lebün
Ayn-ı lutfun katre-i âb-ı zülâlidür lebün (G.148-1)

Şu beyitte ise ölmek üzere olan hastaların tatlı suya hararetleri söz konusu edilerek, sevgilinin dudakları söz konusu edilir:

Aceb mi bûse-i la'lün dilerse Cevrî-i zâr
Ölümlü hastalar âb-ı zülâle mâildür (G.85-5)

Yine sevgilinin dudakları can verici özelliği ile âbıhayata benzetilir:

Leblerinden irişen âb-ı hayât-ı rûha
Hızr u Îsâyı bile vâkıf-ı râz eylemesün (G.196-3)

Sevgilinin dudakları, konuştuğu zaman hakikat sırrının çeşmesi olarak düşünülür. Bir başka beyitte ise sevgilinin tatlı dudakları can çeşmesi olarak gösterilir:

Leb-i nûşîn degül çeşme-i cân ancak bu
Mevrid-i ârzû-yı teşne-lebân ancak bu (G.204-1)

4.3.3.13.2.5. Papağan (Tûtî), Şeker

Sevgilinin dudakları, kırmızı rengi, etrafındaki yeşil renkli ayva tüyleri ile papağan olarak tasavvur edilir. Bu tasavvurlarda sevgilinin dudaklarının tatlı olarak vasıflandırılması ve sözlerinin tatlılığı ile vücut tuzundan kaynaklanan tuzluluğu şekeristan ve nemek-zâr olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Bu tasavvurlarda şekerle papağan ilgisini de göz ardı etmemek gerekir. Papağanın besinlerinden biri olan şeker, papağanın konuşturulmasında, ödül olarak sahip olduğu işlevle de söz konusu edilir. Şair, "benim işim, sevgilinin dudaklarını vasfetmek olduğu için şeker saçan sözlerim bu kadar tatlı oldu" diyerek şiirinin güzelliğini ifade etmeye çalışır. Şu beyitte şair, papağanların konuşmayı öğrenme eğitimi ilgisiyle, sevgilinin üzerindeki tesirini ifade eder:

Tûtî-i tab'-ı sühan-güsterinün Cevrînün
Söyledür yok leb-i şeker-şikenünden gayri (G.269-5)

Bir beyitte sevgilinin dudakları, can bağının İsa sözlü papağanı olarak nitelendirilirken, dudağın can vericiliği özelliği söz konusu edilir. Burada dile getirilmesi gereken bir başka durum ise şudur: Papağanlar aslında konuşmazlar, sesleri taklit ederler. Peygamberler de Allah tarafından kendisine bildirilen sözleri tekrarlamaları, kendilerinden bir şey ifade etmemeleri ilgisi ile papağana teşbih edilirler:

Nutka gelse mest olur feyz-i deminden kudsiyân
Bâg-ı cânun tûtî-i Îsî-makâlidür lebün (G.148-4)

4.3.3.13.2.6. Gonca, Mühür, Sır, Sihir

Küçüklük, kapalılık ve etkileme ilgisiyle bu kavramlarla ilgi kurulan dudaklar, suskun da olsa, naz ve tebessüm ile kendini ifade eder. *Gonca-leb* şeklinde vasfedilen dudaklar, bir beyitte nazın açmış gönlünün goncasına benzetilir. Bir başka beyitte dudaklar, gülümseme ilgisiyle goncaya şöyle teşbih edilir:

İtdükçe lebün lutf ile izhâr-ı tebessüm
Gûyâ açılur gonçe-i gülzâr-ı tebessüm (G.164-1)

Bir beyitte goncanın kapalılığı ilgisiyle gönül sırları arasında alaka kurulmuş ve dudaklar da üzerine vurulan mühürle kapalı bir gonca şeklinde düşünülmüştür. Dudaklar benzer bir ilgi ile mühüre de teşbih edilir. Dudağın istiare ile la'le benzetildiği şu beyitte, mühür-Süleymân-yüzük ilgisi kurulmuştur:

Dilleri hâtem-i la'lünle Süleymân eyler
Sâz-kâr eyler ise himmetini Âsaf-ı ışk (G.135-4)

Dudakların sır ile olan ilgisi, kapalılık ve görünmez oluşu ile ilgilidir.

Hem sözde rûh-ı nâtıka-perdâzdur lebün
Hem rûhdan nühüfte olan râzdur lebün (G.149-1)

Sihir ve dudakların ilgisi ise mucize kabilinden sözlerle yani icazla kendisini ifade etmesine bağlıdır.

Çeşminün cân u dile âfet olan sihrini ko
Lebinün ma'nîye sûret viren i'câzına bak (G.138-2)

4.3.3.14. Çene (Zekan, Zenehdân)

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan çene, sevgilinin güzelliğini tamamlayan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bir yerde heves meydanında ele girmeyen bir top olarak tasavvur edilen çene, bir başka beyitte güzelliği ile meclisi ısıtan, kızıştıran bir unsur olarak zikredilir:

Âb u tâb-ı zekanun bezmümizi germ itsün
Câm-ı billûr eriyüp şerm ile sîm-âb olsun (G.187-2)

Şu beyitte ise çene çukuru, âşığın gönlündeki sırları söylediği bir kuyu[177] şeklinde tasavvur edilir:

Söylerin çâh-ı zeneh-dânuna esrâr-ı dili
Ney gibi Cevrî ile hem-dem olup zâr itsem (G.172-5)

4.3.3.15. Gabgab

Cevrî Divanı'nda bir beyitte geçen çene altı, şekli ilgisiyle elmaya teşbih edilir.

Cevrînün iden sözin müferrih
Hâsıyyet-i sîb-i gabgabundur (G.59-5)

4.3.3.16. Boyun (Gerden)

Güzellik unsuru olarak boyun üç yerde karşımıza çıkmaktadır. Parlaklılığı, güzelliği ve güzel kokması ilgisiyle söz konusu edilir. "Sevgilinin vücudu üzerinde parlak boynunu görenler, gümüş bir şamdan üzerinde şem'-i kâfûrîye[178]

---

[177] Hz. Ali'nin İlahî bir sırrı kuyuya söylemesine (Pala 1995: 119) telmihten sözedebiliriz.
[178] Süzülmüş berrak mum.

benzetirlerdi” denirken parlaklığı ve güzelliği ifade edilir. Yine benzer bir şekilde, boynun parlaklığı şöyle ifade edilir:

Alaydı zerrece ol gerden-i berrâkdan nûrı
Çerâg-ı âfitâbı mahv iderdi şem'-i kâfûrî (M.2)

4.3.3.17. Boy (Kadd, Kâmet)

4.3.3.17.1. Genel Olarak Boy

Sevgilinin boyu, düzgünlüğü, uzunluğu ve nazlı salınışı ile söz konusu edilir. Bu münasebetle çeşitli unsurlarla berber anılır ki saç, kâkül ve yanak bu unsurların başında gelir. Saçlar, ayaklara kadar inerek, sevgilinin boyunca uzar. Bu düşünce, boy ile fitne ilgisini beraber getirir. Baştan ayağa fitneden söz edilir. Sevgilinin boyu, ümit toprağına gölge veren bir ağaç şeklinde tasavvur edilir. Düşkününün bile en kötü derecesi, yükseklik olarak gösterilir. Şair bir beyitte, saç ve boy ilişksini şu biçimde dile getirir:

Pest eylemezüz hâk-i reh-i kaddini ammâ
Biz mertebede zülfi hevâsıyle bülendüz (G.112-3)

Her zaman düzgün ve uzun olarak düşünülen boy, aynı zamanda nazlı nazlı salınması ilgisiyle de söz konusu edilir. “Hırâm-ı kadd” şeklinde ifade edilen sevgilinin salınması, âşıkların aklını başından alır, dünyayı fitneye düşürür, Tuba ağacına bile sevgilinin edası verilmemiştir. Şu beyitte şair/âşık, dünyadaki valık sebebi olarak sevgilinin salınmasını gösterir:

Hırâm-ı kaddüni seyr eylemek hevâsıdır
Bu cilve-gâh-ı hevesde karâruma bâ'is (G.18-3)

Boy, benzetildiği unsurlardan çoğu zaman daha üstün gösterilir.

Ol kim kemâl-i hüsnüni hûrâya virmemiş
Tarz-ı hırâm-ı kaddüni Tûbâya virmemiş (G.128-1)

4.3.3.17.2. Boy İle İlgili Tasavvurlar

4.3.3.17.2.1. .Fidan (Nahl, Serv)

Sevgilinin boyu ve kendsi için en çok yapılan benzetme, fidana veya servi olarak tasavvur edilmesidir. *Nahl-i işve, serv-i bâğ, nahl-i kadd, nahl-i gül, serv-i kadd, nahl-i Tûbâ, nihâl-i kâmet* şeklinde dile getirilen bu ilgide boy, düzgünlüğü, uzunluğu ve edasıyla söz konusu edilir.

Selâmın almaga nâz ile nahl-i Tûbânun
Nihâl-i kâmetine ey sabâ hevâ-dâr ol (G.155-3)

4.3.3.17.2.2. Serdâr

Sevgilinin boyu fitne askerinin kumandanı olarak düşünülür.

Olmış sipeh-i fitneye ser-dâr o kâmet
Seyr it ne kıyâmet kopa zîr-i aleminde (G.235-2)

4.3.3.17.2.3. Kıyamet, Fitne

Arapça, kâmet boy, kıyâm ayağa kalkma ve kıyâmet de ölülerin mahşerde dirilecekleri zaman. Âşıklar, sevgilinin boyunu görünce kıyametteki gibi ayaklanıyorlar ve gürültü çıkarıyorlar. Ayrıca kıyamet, âfet ve fitne kelimeleri felâket ve belâ anlamı taşır (Karabey 1996: 133) *Kâmet ve kıyâmet kelimelerinin aynı kökten olması, sevgilinin görünmesiyle âşıkların arasında ve gönüllerinde meydana gelen kargaşa ile kıyâmet günü meydana gelecek kargaşa arasında kurulan ilgi, boyun kıyâmet şeklinde tasavvuruna sebep olan unsurlar arsında yer alır* (Sefercioğlu 2001: 219).

Kaddün ki kıyâmet koparur cilve-ger olsa
Âhum n'ola yâdıyla kıyâmet-eser olsa (G.228-1)

Sevgilinin gelişi, kıyametin manasındaki sırrı ortaya çıkartır:

Reftâra gel kadd-i ser-efrâz görünsün
Ma'nâ-yı kıyâmetde olan râz görünsün (G.190-1)

Sevgilinin yürüyüşündeki naz, kıyameti kopartır; durduğunda ise dünyaya fitne salar.

Yürise şîve-i reftârı kıyâmet koparur
Tursa dünyâya salar ol kad-i bâlâ fitne (G.239-3)

4.3.3.18. Diş (Dendân)

Divan'da bir yerde anılan diş, sözlerin cevher kadar kıymetli olduğu vurgusuyla ve ağzın içinde yer alması ilgisiyle, muhafazalı kutudaki parlak bir inci şeklinde tasavvur edilmiştir.

Gevher itmiş sözini vasf-ı lebünle Cevrî
Vasf-ı dendânunı biz de dür-i meknûn idelüm (G.174-5)

4.3.3.19. Göğüs (Sîne, Ber)

Şair, bir yerde rakipleri sinesine çeken sevgiliye "o cahile bu kadar izin niçin?" diye sorarken, başka bir yerde sevgilinin elbisesinin içindeki vücudu, lütuf hazinesinin kapısı olarak tavsif edilir.

Çözüp bend-i kabâsın sînesin uşşâka göstersin
Der-i gencîne-i lutfın o şâh-ı kâm-rân açsun (G.203-3)

4.3.3.20. Bel (Miyân)

Bir beyitte, sevgilinin belinin düşüncesindenden âşığın vücudu hayale döndüğü söylenirken, bir başka beyitte âşığın vücudu zayıflayıp, canı kıl kadar kalmadıkça sevgilinin belini kucaklamayı aklından çıkarması öğütlenir. Bu beyitlerde bel ile birlikte kıl ve hayal kelimelerinin kullanılmasından, sevgilinin belinin çok ince olarak tasavvur edildiğini anlıyoruz.

Miyânun kuçmak ümmîdin gidersün dilden ol âşık
Ki cânı kılca kalup za'f ile cismi nizâr olmaz (G.121-2)

4.3.3.21. Beden, Ten, Sîne

Sevgilinin bir unsuru olarak beden ve tenin, güzellik ve renk ilgisiyle anıldığını görüyoruz. Bir beyitte sevgilinin bedeni, üzerindeki çiğ tanesiyle taze bir yasemen olarak düşünülür:

Bir semen var mı ki bî-şebnem ola tâze vü ter
Bu letâfetle o nâzük bedenünden gayri (G.269-4)

Sevgili, *sîmîn-beden* olarak tavsif edilir. Onun arzusuyla âşıklar sinesini parça parça eder:

Câmekânında der ü revzen degül âşık gibi
Sînesin sîmîn-bedenler şevkı kılmış çâk çâk (T.83-3)

Saf ve temiz bir tene sahiptir. O kadar ki gömleğinden yayılan kokular, gül yaprağının kokusundan bile daha güzeldir.

Kanı bir gül k'ola berginden anun nükhet-i cân
Ten-i pâkünde olan pîrehenünden gayri (G.269-3)

Sevgilinin sinesi, şu beyitte gümüşten bir şamdan olarak tasavvur edilir:

Görenler sînen üzre gerden-i berrâk-ı pür-nûrı
Sanurlar şem'-dân-ı sîme konmış şem'-i kâfûrî (M.3)

4.3.3.22. El, Kol (Sâid), Parmak, Ayak (Pâ), Bâzû, Nâhun

El ile sevgilinin ilgisi, gamze, saç ve göz gibi güzellik unsurlarının kişileştirilmesiyle kurulmuştur. Mürsel mecaz yoluyla, parça-bütün ilişkisi içerisinde değerlendirebileceğimiz bu ifadelerde göz, elinde hançeri olmadığı halde âşıkları katletmede hünerli gösterilir; şu beyitte ise gamze benzer bir ilgiyle söz konusu edilir:

Sundukça bezm-i işvede el câma gamzesi
Hançer-feşân olur dil-i Behrâma gamzesi (G.258-1)

Sevgilinin kolu da vücudu gibi gümüş rengi ile Divan'da yer bulur. Aynı beyitte parmaklar da âşık tarafından hayal edilen bir unsur olarak düşünülür:

İrişdi za'fa tenüm hâme içre nâl gibi
O sîm-sâidün ey dil benânı fikrinde (G.207-2)

Ayak, daha çok sevgilinin "ayak toprağı" ilgisiyle söz konusu edilmiştir. Bununla ilgili gerekli açıklamalar sevgiliyle ilgili diğer unsurlar arasında yapılacağı için burada tekrar edilmedi. Sadece şu beyitte"çok yalvarmak" anlamıyla kullanıldığını belirtelim:

Bir ehl-i dilün pâyine düşdük bu talebde
Hem nakd-i dil ü cânı ana eyledük ihdâ (Tb.3/IV-10)

Şu beyitte ise sevgilinin gamzesi, avcıya benzetilirken, el ve kolu, ok ve yay ilgisiyle söz konusu edilmiştir:

O sayyâd-ı kemîn-gâh-ı belâdur gamze-i mesti
Ki olmış dest ü bâzûsunda tîr âfet kemân âfet (G.10-2)

Tırnak anlamına gelen *nâhun* kelimesi, yarayı kaşımak, yırtmak ilgisiyle benzetmelere konu olur. Şu beyitte, tırnakla yarayı kaşımanın verdiği haz, sevgilinin tırnağı ilgisiyle dile getirilir:

Zevk alur ehl-i nevâ lezzet-i mızrâbından
Tokunur zahm-ı dil-i âşıka san nâhun-ı yâr (K.28-10)

Şu beyitte ise âık, sıkıntı dolu göğsünü, sevgilinin tırnaklarına yırttırmak istemektedir:

Ukde-i zülfüni hall eyle açılsun râzum
Nâhunun sîne-şikâf-ı dil-i pür-tâb olsun (G.187-4)

4.3.4. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar

4.3.4.1. Bûse

Âşığın gönlünün gonca gibi bağlanmış ve suskun oluşu, sevgilinin dudağını öpmek düşüncesinden kaynaklanır. Bu yüzden âşık, hayret içerisinde ve susukundur. Âşığın da bu haline şaşırmamak gerekir. Çünkü aşkın acısından ölmesi kesindir. Ölümlü hastalar ise tatlı su içmek ister. Sevgilinin dudağının âb-ı zülâl şeklinde vasıflandırılması bu yüzdendir.

Aceb mi bûse-i la'lün dilerse Cevrî-i zâr
Ölümlü hastalar âb-ı zülâle mâildür (G.85-5)

Âşığın, sevgiliyi öpmeye niyetlenmesiyle birlikte, sevgilinin nazı başlar.

Öpmek dilesek kaldurur perde-i nâzım
Bir bûseye başlar nice şeh-nâza güzeller (G.81-2)

Aslında âşık, öpme isteğinin gerçekleşmesinin imkânsızlığının farkındadır. O daha az lütuflarla mutlu olmasını bilmesi gerekir. Bu, onun âşık olmasının gereğidir:

Gördükçe ışk iderse eger göz ucıyla yâr
Devlet bulup anunla eyle iftihâr
Düşme hevâ-yı vuslata olma hevesle zâr
Âşık odur ki istemeye bûs ile kenâr
Işk olsun ile kâni' ola merhabâlara (Th.7/IV)

4.3.4.2. Söz (Sühan, Nutk, Lisân)

Söz, Divan'da üzerinde en çok durulan kavramlardan biri olmasına rağmen, sevgili ile benzetmeler açısından aynı oranda kullanılmamıştır. Daha çok dudak, diş ve ağız gibi konuşma özelliğini ortaya koyan organların bir parçası olan unsurlarla ve göz, gamze gibi güzellik unsurlarıyla ele alınır. Put gibi güzel olması sebebiyle sevgilinin konuşması olağanüstü bir durum arz eder. Çünkü putlar, cansızdırlar ve konuşamazlar. Gözlerinin ve gamzelerinin konuşmasına söz yetiştirmek mümkün değildir. Göz, gamze, nigah gibi güzellik unsurları, işve, naz vb. şekillerde kendilerini ifade ederler. Sevgilinin konuşması ancak böyle mümkün görülür. Sevgilinin konuşması ilgisine bir de Hz. İsa'yı eklemek gerekir ki Hz. İsa, doğduktan sonra konuşmasıyla bilinir. Sevgilinin konuşması ise bilinmezlik lisanındandır. Sevgilinin konuşmasıyla ve gülüşüyle ortalık inci ve elmaslarla dolar, zaten sevgilinin ağzındaki dişler inci, söylediği sözlerde mücevher gibi kıymetlidir:

Gelsen gülerek nutka dehânun ide ol dem

Dürr ü güheri zîver-i bâzâr-ı tebessüm (G.164-4)

Konuşma, bir anlatımı ve beyanı esas aldığı için şerh ve beyan ilgisi de kurulur. Burada şerh kelimesinin "açmak" anlamıyla, yarayla kurulan ilgisi de göz ardı edilmemelidir.

Ey gamze söyle zahm-ı dilümden lisânum ol
Ey çâk-ı sîne nüsha-i şerh u beyânum ol (G.160-1)

4.3.4.3. Kûy-i Yâr

Sevgilinin bulunduğu yer anlamıyla Divan'da yer alan bu kavram, âşığın ulaşmaya çalıştığı hedef, vuslat mahalli konumundadır. Bu anlamda tasavvufi manasıyla vahdeti de sembolize sevgilinin köyü, gerek oraya ulaşmaya çalışırken âşığın çektiği zahmet ve eziyetlerle, gerekse ulaştıktan sonra muhatap olduğu sıkıntılarla çeşitli ilgilere konu olur.

Dilünde var ise ışka heves sabra vedâ eyle
İrince kûy-ı yâre vâdî-i mihnetde pûyân ol (K.79-6)

Âşık, gönlünden çıkan ahların ateşiyle yolunu aydınlatarak her gece sevgilinin köyüne gider. Eğer âşığın yolu sevgilnin köyüne çıkmıyorsa, binlerce cennetten rüzgâr gibi geçip gider. Gönül, aşka düştüğünden beri sevgilinin köyünü terk etmez, Mecnun gibi kendisini dağlara, çöllere vurmuş değildir.

Cûydur menzil-i kûy-ı adem üzre tîgun
N'ola cân atsam ana togrı güzer-gâhumdur (G.83-3)

Aşağıdaki manzumede şair, sevgilinin köyünü arzulayan âşığa yol göstermektedir ki bu ifadeleri tasavvufi anlamlarıyla düşünmek mümkündür.

İtmek istersen eger cây-ı karârun kûy-ı yâr
İrtifâ'-ı şân ile bulmak dilersen iftihâr
Kaçma olmakdan tarîk-ı ışk içinde hâk-sâr
Eyle ey dil cismüni râh-ı mahabbetde gubâr
Zâyi' olmaz bir gün iltür kûy-ı yâre rûzgâr (Th.6/I)

4.3.4.4. Ayağı Toprağı

Sevgilinin ayağının toprağı âşıkların yüz sürdüğü, gözüne sürme yaptığı, uğruna canını verdiği, bir an için bile ayrı düşmek istemedikleri bir unsur olarak karşımıza çıkar. Ayağın mertebe olarak insan vücudunun en alt noktası olması, toprağın da derece itibarıyla düşüklüğü ifade etmesi ilgisiyle "ayak toprağı", âşık için sevgilinin karşısında hakirlik, horluk ve âcizliğinin dile getirilmesinde önemli bir

ifade unsurudur. Örneğin şu beyitte âşık, henüz yüzünü, sevgilinin eşiğinden kaldırmaya fırsat bulamadığı için vücudunu onun yolunda toprak edememesine mazeret gösterir:

Âsitânundan dahı ref' olmadı rûy u cebîn
Yoksa ben çokdan iderdüm anda cismüm hâk-ı pâ (Tb.4/V-3)

Sadece âşık değil, örneğin saba rüzgârı bile sevgilinin ayağı toprağına yüz sürer:

Sabâ kim hâk-i pây-ı zülfine rû-mâl ider gâhi
Hevâ-dâr-ı dil ü cân olmaga ruhsat recâ eyler (G.67-4)

Ayak toprağı ile sevgilinin saçları arasında da sıkça ilgi kurulur. Sevgilinin uzun olarak tasavvur edilen saçları, ayağının altına kadar uzanır. Bir beyitte gönül için "eğer sevgilinin saçından yardım istemiş olsaydı, ayağının toprağından asla ayrı düşmezdi" denirken, bir başka beyitte sevgilinin saçlarında perişan olan gönül, ayağının toprağına düşdükçe bundan hoşnut olur:

Zülfünde dil ne denlü perîşân ise yine
Düşdükçe hâk-i pâyüne memnûn-ı bâd olur (G.55-4)

Şu beyitte, sevgilinin saçlarının tuzağına bağlanmış olan gönlün beklediği rütbe, ayağının toprağı mertebesidir:

Gönül ki beste-i dâm-ı hevâ-yı zülfündür
Ümîdi mertebe-i hâk-i pây-ı zülfündür (G.50-1)

4.3.4.5. Eşik, Kapı (Âsitân, Dergâh, Bâb, Der, Südde)

Cevrî Divanı'nda daha çok memduhlar için dile getirilen bu kavramlarda memduhun kapısı, eşiği, ihtiyaç sahiplerinin sığınağı, beklentilerini karşılayacakları cömertlik kaynağı, haklarını arayabilecekleri adalet yeri olarak tarif edilir. Onun kapısı, şan sahibi sultanlar için şeref kapısıdır; dünya sultanları memduhun kapısının eşiğini öpmek, oraya yüz sürebilmek için beklerler. Şehname kahramanları ve dünyanın diğer sultanları memduhun kapısında köle, kapıcı ve gözcüdür…

Sevgilinin özelliklerinin memduhlara yüklendiğini veya tersini düşündüğümüzde, kudret ve iktidara yönelik bu teşbihlerin sevgiliye de hamledilebileceğini söyleyebiliriz. Örneğin şu beyitte âşıklara sinesini gösteren sevgili, güzellik hazinesinin kapısını açmış gibi tasavvur edilir:

Çözüp bend-i kabâsın sînesin uşşâka göstersin

Der-i gencîne-i lutfın o şâh-ı kâm-rân açsun (G.203-3)

4.3.4.6. Naz, Cilve, Girişme, Tegâfül

Sevgiliye ait en önemli özelliklerden biri de onun nazlı oluşudur. Sevgilinin bakışları, gamzesi, yürüyüşü, tavrı ve edasının en belirgin özelliği nazdır. Bir yerde şair bu durumu şöyle dile getirir:

Gamzesi diller alur nâz çeker töhmetini
Çeşmi dünyâyı yıkar fitneye bühtân eyler (G.65-2)

Sevgilinin naz ve işvesi âşıkta sabır ve karar bırakmaz. Sevgili yaptığı naz ve işvelerle âşığı güçsüz bırakır, derdini çoğaltır ama sabır konusunda tam tersidir.

İşvelerle âşıkı cân virmede bî-tâb kıl
Derdin efzûn eyle ammâ sabrın efzûn eyleme (G.236-4)

Sevgili nazıyla âşığı kimi zaman öldürür, kimi zaman da ihya eder.

Gamzesi bahs eyleyüp hem sihr ü hem i'câz ile
Âşıkı gâh öldürür gâh eyler ihyâ nâz ile (G.237-1)

Naz ile birlikte mestlik ve sarhoşluk ilgisi de kurulur. Bir yerde sarhoşluktan gözleri uykuya dalan sevgilinin bekçiliğini nazın yaptığı söylenirken, şu beyitte sarhoşça hareketlerle yürüyen sevgilinin her adımında binlerce gönül ve canı naz yolunun toprağı yapacağı söylenir:

Mestâne işvelerle hırâm eylesen olur
Her bir kademde bin dil ü cân hâk-i râh-ı nâz (G.107-3)

Şu beyitte ise naz şaraba teşbih edilerek, insan üzerindeki tesiri ifade edilmiştir:

Mest iken çeşmün nigâh itme itâb-ı nâz ile
Salma âteş dillere tâb-ı şarâb-ı nâz ile (G.225-1)

Naz ile kadeh-şarap ve mestlik ilgisi sıkça dile getirilen bir husustur. Sarhoşluk söz konusu olunca da en fazla dile getirilen güzellik unsuru gözdür.

Ne denlü mest-i pür-hâb olsa çeşm-i işve-perdâzı
Yine bir lahza destinden düşürmez sâgar-ı nâzı (G.253-1)

Tegâfül, âşığı en çok yaralayan sevgili davranışıdır. Redifi "tegâfül" olan bir gazelde[179] bu kavram, fitneyi korkutan, Cebrail'i gücendiren, karşı konulması zor

---

[179] Bkz. G.157.

olan, sabır harmanını yakan bir şimşek şeklinde tarif olunur. Tegâfülün âşıklar ile ilişkisi bir beyitte şöyle ifade edilir:

Uşşâk ile muâmele itse tegâfülün
Her âşinâ nigâhunı bîgâne gösterür (G.27-3)

4.4. ÂŞIK

4.4.1. Genel Olarak Âşık

Klâsik edebiyatımızdaki üç ana karakterden bir olan âşık, Divan'da fizikî ve ruhî durumunu[180] belirten kelime ve terkiplerle ya da şairin kendisi/mahlası[181] ile ifade edilir. Sevgiliye duyduğu aşk ve bu aşk sebebiyle çektiği acılar, âşığın manzumelerde yer almasının ana sebebidir. Âşık, genel hatlarıyla aşk derdiyle acı çeken; âh edip inleyen, feryat eden; gönlü, ciğeri yanan; gönlü ve sinesi yaralarla dolu ve kanlı; yüzü sarı, bedeni zayıf, vücudu bükülmüş; sevgiliye kavuşmak için çırpınan fakat bir türlü isteğine ulaşamayan; sabrı ve kararı kalmamış, güçsüz bir tip olarak karşımıza çıkar. Bütün bu olumsuz görünen yanlarına rağmen âşık, aşk derdinden kaçan bir tip değildir. Aşkı sebebiyle kendini ve keyfini düşünmez:

Tereddüd eyleme tut tîg-i yâra gerdenüni
Olur mı âşık olan baş u cânı fikrinde (G.207-4)

Âşık, sevgilinin kapısında bir hizmetçi, bir köle gibi bekler, tek düşüncesi ona hizmet etmektir. Oysa herkese ilgi gösteren sevgili, âşığın yüzüne bile bakmaz. Bu yolda sevgilinin âşığa yaşattığı sıkıntı ve eziyetler de âşık için bir şikâyet ve kaçış sebebi değildir. Aksine o, sevgilinin bu muamelesinden memnundur. Sevgiliden gelen cefanın büyüklüğü ne olursa olsun âşık bu duruma razıdır.

Berk olsa eger şu'lesi şemşîr-i cefânun
Olmaz yine âşık siper-endâz-ı mahabbet (G.11-3)

Tek derdi sevgilisine kavuşmak olan âşık, bu uğurda canından geçmiştir. Canı olmayan birinin de dünyadan zevk alması gibi bir şey söz konusu olamaz. Bu yüzden sevgiliye kavuşamayan âşığın, dünyadan zevk alması mümkün değildir:

Cânı âşık vasl-ı cânân olmayınca n'eylesün

[180] Divan'da âşığın fizikî ve ruhî durumuyla ilgili *âşık-ı şeydâ, âşık-ı dîvâne, âşık-ı mestâne, uşşâk-ı zâr, âşık-ı ser-bâz, uşşâk-ı belâ-perver, âşık-ı rind, âşık-ı sâdık, âşık-ı bî-sabr u karâr, âşık-ı bî-çâre, üftâde, ser-keş* vb. ifadeler yer alır.

[181] *Divan şiirinin teşrifatınca aşk şair için dışında kalınamaz, mutlaka benimsenmesi ve terennüm edilmesi mecburi bir duygudur. Şairin aşk duygusunu şiirine mihver yapması, kendini muhakkak âşık pozisyonunda göstermesi bu edebiyatın uyulması şart olan âdâbındandır* (Akün 1994: 414).

Zevkı âdem sînede cân olmayınca n'eylesün (G.202-1)

Bir beyitte şair, âşığı şu biçimde tanımlar:

Âşık ana dirler ki bu vâdî-i fenâda
Âh ile ide cismini berbâd-ı mahabbet (G.12-6)

Âşıklığın bir başka şartı ise, sevgiliye sunulan canın, sevgili tarafından kabul görmesidir:

Cânını gamze-i dil-dâr kabûl itmeyicek
Olamaz ışk ile mümtâz u müsellem âşık (G.139-4)

Âşığın gönlü, kavga ve gürültünün eksik olmadığı bir ülke olarak tasavvur edilir. Bu kavganın sebebi ise sevgilinin fitneciliğidir.

Reftârun ider âlemi mahşer-geh-i fitne
Milk-i dil-i âşık n'ola pür-şûr ü şer olsa (G.228-3)

Sevgilinin fitnesinden ancak, onun gamzelerine dost olabilen gönüller kurtulabilir:

Fitneden sâlim ü âsûdedür ol âşık kim
Gamze-i mestün enîs-i dil-i şurîdesidür (G.41-5)

Âşığın Divan'da en çok dile getirilen özelliklerinden birisi olan aşk derdiyle âh edip inlemeleri, musiki terimleriyle süslü ve "şeh-nâz" teriminin tevriyeli[182] olarak kullanımıyla, bir beyitte şu biçimde dile getirilir:

Uşşâkun olur gamze-i pür-işve gamından
Her zemzeme-i nâlesi şeh-nâz-ı mahabbet (G.11-2)

Aşağıdaki manzumede âşık hakkında söylenenler, şimdiye kadar ifade ettiklerimizin bir özeti sayılabilir:

Âlemi tutsa aceb mi eşk ü âhı âşıkun
Müddeâ-yı ışka anlardur güvâhı âşıkun
Hıdmet-i hâk-i deründür izz ü câhı âşıkun
Âsitânunda nedür şâhum günâhı âşıkun
Herkese mihr ü vefâ uşşâka nâz itmek neden
Gayra ihsân ehl-i dilden ihtirâz itmek neden (Ts.1/II)

Âşıkla ilgili dile getirilmesi gerekli bir diğer husus ise tasavvufi manada Allah aşkıyla yanıp tutuşan Hak âşıklarıdır. "Uşşâk-ı hakîkî" olarak tanımlanan bu

[182] Şeh-nâz, nazın en büyüğü anlamına geldiği gibi, Türk müziğinde bir makam adı olarak da yer alır. Sözlükte bu makamla ilgili olarak "Çok güzel ve karakteristik bir makam olup, hicazkârın daha yumuşağı ve nazlısı, masal edasına çok uygun bir çeşididir" denmektedir.

âşıklar, ezelde içmiş oldukları elest şarabıyla kendinden geçmişlerdir. Bir beyitte şair, kendisinin de bu yolda çaba gösterdiğinin delili sayılabilecek şu ifadeleri dile getirir:

Gittikçe güzellense n'ola şâhid-i tab'um
Cevrî ana uşşâk-ı Hudâdan nazar oldı (G.270-5)

Tasavvufi remizler ve mecazlarla, beşerî/mecâzî olarak ifade edilen aşktan farksız biçimde dile getirilen bu aşkta da asıl hedef vuslattır:

Yâ Rab bizi eyle ol âşık ile eyle mülâkî
Kim vâsıtasız dâhil ola bezm-i visâle (Tb.1/XIII-6)

4.4.2. Âşık İle İlgili Tasavvurlar

4.4.2.1. Bülbül, Tûtî, Pervâne, Mürg

Âşığın bülbül olarak düşünülmesi, sevgilinin de gül olarak tasavvur edilmesi ilgisiyledir. Bülbülün güzel sesiyle ötüşü, aşkın destanını, menkıbesini, gazelini okuyan âşık gibi düşünülür. Yine bülbülün ötüşü, can hıraş biçimde feryat eden âşığa teşbih edilir. Âşık kendini *bülbül-i âteş-dem-i ışk, nagme-i dil-sûz-ı bülbül, bülbül-i şûrîde vü şeydâ, bülbül-i hoş-nagme, bülbüli şevk-ı gülzâr, bülbül-i rengîn-i nevâ-yı nâtıka, bülbül-i dil, bülbül-i Şîrâz- u Hucend* biçiminde tanımlar.

Başladı savt-ı bülende seherî bülbül-i zâr
Çeşm-i dil perde-dâr-i hâb-ı ferâg oldı yine (G.213-2)

Âşık ile papağanın ilişkisi, papağanın konuşma yeteneğiyle şaire teşbih edilmesi sebebiyledir. Bu ilgide, papağanın karşısına ayna konularak, söyleneni taklit etmesinin sağlanması ve konuşması karşılığında şeker ve tatlı yiyeceklerle ödüllendirilmesi söz konusu edilir. Sevgilinin yanağının ayna olarak tasavvur edilmesi, âşığın da sevgilinin yanağını girememesi, gönül papağanının suskunluğunun sebebi olarak gösterilir.

Niçe gündür ruhı mir'âtını tûtî-i dil görmez
Niçe güftâra gelsün ol ne şevk ile dehân açsun (G.203-4)

Sevgilinin dudaklarının tatlılığı da papağanın şekere olan düşkünlüğü ilgisiyle söz konusu edilir. Papağana teşbih edilen âşığın/şairin söz söylemesinin en büyük teşvikçisi sevgilinin dudaklarıdır.

Tûtî-i tab'-ı sühan-güsterinün Cevrînün
Söyledür yok leb-i şeker-şikenünden gayri (G.269-5)

Şu beyitte ise şair, ayna-papağan-söz ilgisiyle kendi şiirini över:

Kilk-i Cevrî olmayınca tûtî-i nutka zebân
Sûret-i mir'ât-ı ma'nî böyle güftâr itmedi (G.267-5)

Âşık ve pervane ilgisi, âşıkların sevgilinin etrafında dönmeleri sebebine dayanır. Pervanenin ateşin etrafında dönmesi ve sonunda kendini bu ateşe atarak yakması, âşıkların da sevgilinin güzellik ateşi etrafında dönerek yanmaları biçiminde tasavvur edilir. Bu tasavvurda, pervanenin sessizliği de teşbih unsurudur.

Şem'-i hüsne rûz u şeb itmekdeyüz izhâr-ı şevk
Yanmada biz subh u şâma bakmayan pervâneyüz (G.102-2)

Gehî pervâne-veş hâmûş geh bülbül gibi gûyâ
Gehî şem'-i şeb-ârâ geh bâg-ı İremdür dil (G.163-2)

Âşığın gönlünün avlanacak bir kuş olarak tasavvuru, âşığın kuşa teşbih edilmesine sebep olur. Bu benzetmelerde sevgili veya sevgilinin güzellik unsurlarından biri, onu avlayan şahin, doğan benzeri bir avcı kuş, tuzak veya avcı olarak düşünülür:

Turfe şâhîn-i şikârîdür o zülf-i pür-hamı
Mürg-i dil saydına bin dâm ile pervâz eyler (G.66-4)

4.4.2.2. Hasta (Bîmâr, Nâ-tüvân, Bî-mecâl), Âvâre, Sarhoş (Mest), Rind

Âşık, aşkı için çektiği acı ve cefalarla hastaya benzetilir. Yüzü sararmış, gücü elinden gitmiş, beli bükülmüş ve zayıflamıştır. Sevgili göz, bakış, gamze vb. güzellik unsurlarıyla yaptığı sihir ve büyü ile âşığı hasta eder. Yine bu güzellik unsurları, âşığın hastalığı için derman verici unsurlar olarak da zikredilir. Âşık hastalığından şikâyetçi gibi görünse de aslında bu durumdan memnundur.

Teşne-leb bîmâram ölsem de müdâvâ istemem
Hızr u Îsâdan degül la'l-i dil-ârâdan bile (G.208-2)

Her ne kadar hastalığına çare olabilecek dermânı, sevgilinin dudaklarından bile gelse, istemezse görünse de, derdine çarenin yine o dudaklar olduğunu bilir:

Gamzesinden ölmege bir çâre ister hasta-dil
Leblerinden ana dermân olmayınca n'eylesün (G.202-4)

Aceb mi bûse-i la'lün dilerse Cevrî-i zâr
Ölümlü hastalar âb-ı zülâle mâildür (G.85-5)

Âşık için, bu hastalıktan kurtulmanın tek çaresi vardır:

Ölmedür çâresi ışkun diyü dil-hastalara
İbnü Sînâ gibi Kânûn-ı Şifâ gösterürüz (G.120-2)

Âşığın avareliği, aşkın, gönlün ve sevgilinin güzelliğinin afet olmasından kaynaklanır:

Nice âsûde olsun Cevrî-i âvâre âlemde
Mahabbet âfet ü dil âfet ü hüsn-i bütân âfet (G.10-5)

Fakat tek sebebi bu değildir. Sevgiliye kavuşma fikrinin verdiği endişe de âşığın başıboş bir avare şeklinde dolaşmasına sebep olur:

Âvâre kıldı aklumı endîşe-i visâl
Hergiz netîce virmedi fikr-i muhâl ise (G.250-2)

Avarelik deliliğe yakın bir durum olarak düşünülür, bunun için Mecnûn'un çöllere düşmesi örnek olarak gösterilir. Fakat bu durumun da kendine has bir zevki vardır. Bu zevki alan âşık kendisine ne bir yol gösterici, ne de güvenli bir durak ister.

Âvârelügün zevkın idrâk iden âşufte
Ne menzil-i âsâyiş ne hâdî-i râh ister (G.78-3)

Âşığın sabırsız ve karasız dostu, avare gönlüdür. Gönlün avareliği, hem derde tutkun oluşundan hem de derdi uzaklaştırmasındandır.

Âşıkam âvâre dil hercâî yârumdur benüm
Hem gamun dil-dâdesi hem gam-güsârumdur benüm (G.166-1)

Divan'da sarhoşluğu âşıktan daha çok, gamze, nigah, göz vb. güzellik unsurlarının ilgisi ile sevgilinin bir vasfı olarak görürüz. Fakat bunula beraber, tasavvufi anlamların da yoğun biçimde yer aldığı beyitlerde, âşık da sarhoş olarak vasıflandırılan unsurlar arasında yer alır. Elest meclsi olarak bilinen ruhların Tanrı'ya söz verdikleri âlem, meclis vasıflandırılmasıyla, İlâhî aşkın ve sarhoşluğun da başlangıcı kabul edilir. Âşık, Elest meclisinde içtiği bu aşk şarabıyla ezel sarhoşudur.

Biz gamze-i dilberle kadeh-nûş-ı Elestüz
Bir neşve ile cilve-ger olmış iki mestüz (G.109-1)

Dil-i şûrîde ki mest-i ezelîdür Cevrî
Her mahalde tolusın nûş ider anun Cem-i ışk (G.141-5)

Sarhoşluk aklı başından aldığı için, âşığın küstahça tavırlarını görmek mümkündür.

Mest olup mümkin mi küstâh olmamak Cevrî gibi
Dil-rübâlar lâübâli sâkî-i mey-hâne şûh (G.21-5)

Sarhoşluk aklı giderir fakat aşk sarhoşluğunun zevki, aklın bir köşesinde yerini alır:

Zevk-ı ışkı yalınuz sanman dil-i mestümdedür
Ol safâdan bir eser hem akl-ı hüş-yârumdadur (G.51-2)

Aşk şarabıyla sarhoş olan âşığın, ne bu dünya ne de ahiret kaygısı olur. Her ikisinden de habersiz olan âşık bu durumdan memnundur:

Mest-i mey-i ışkam dü-cihândan haberüm yok
Cevrî bu kadar lutfı olurmış günehün de (G.219-5)

Âşığın dünyaya aldırmaz tavırlarının, serbestçe hareketlerinin sebebi, rindane dünya tavrından kaynaklanır. Önem vermediği dünya için rüsvalık, değersizlik, ayıplanma gibi kendisine karşı takınılan tavırlar, âşığın umrunda olmaz. Yine bu sebepten âşığın gözünde, meyhane, virane ile köşk, mescit birdir; insanların değer verdiği altın, gümüş vb. kıymetli taşlarla değersiz çul ve toprak kadeh farksızdır. Şu beyitte benzer bir tavır söz konusu edilir:

Rind-i mey-hâne behişt-i câvidânı n'eylesün
Bunda her bir kûşeden Kevser revân eyler kadeh (G.20-2)

Şu beyitte ise şair, rindane tavrıyla, zahidin terk makamından daha üstün oluşunu, samimiyetine bağlar:

Rindüz ammâ ehl-i terk olmakda zühde gâlibüz
Ârzû-yı cân u dildendür bizüm perhîzümüz (G.111-4)

4.4.2.3. Bende, Kul, Esîr, Gedâ, Sâ'il, Üftâde, Abdâl, Garîb, Fakîr, Âşüfte

Sevgilinin hükümdar, sultan, şah, efendi vb. şekillerde vasıflandırılışı, âşığın da sevgiliye olan bağlılığı, âşığın köle, esir ve dilenci olarak tasavvurunun en önemli sebebidir. Âşığın, sevgilinin her türlü arzusuna boyun eğmesi ve canını feda etmeye hazır olması bu tasavvurlarda kurulan ilginin temelini oluşturur. Âşık, dünyanın bütün bekletisi ve sıkıntılarından kurtulmuş olarak, aşkın fermanına boyun eğmiştir:

Bî-kayd-ı gam âzâde-i ümmîd ü recâyuz
Bî-hâhiş-i dil bende-i fermân-ber-i ışkuz (G.96-2)

Bu yüzden esareti de aşkadır:

Cevrî gibi âzâde-i kayd-ı dil ü cânuz
Zîrâ ki dil ü cân ile biz ışka esîrüz (G.108-5)

Aşkın esiri olan âşık, üzüntüden de, beklentiden de kurtulur:

Esîr-i ışk olalı gamdan oldum âzâde
Ümîd-i lutf ile bîm-i cefâ nedür bilmem (G.175-5)

Dilenci ve âşık arasında kurulan ilgi, muhtaçlık ve zenginlik tezatına dayanır. Âşık, sevgili karşısında daima muhtaç; sevgili de âşık karşısında zenginlik ve iktidar sahibi bir konumdadır. Sevgilinin gölgesine sığınmış bir âşık, dilenci bile olsa şahlardan daha yüksek bir makamda görülür:

Olur gedâ ise de şâh-ı âsumân-mesned
Ol dil ki sâye-nişîn-i Hümâ-yı zülfündür (G.50-2)

Dünyada en büyük mutluluk, hem padişah hem de dilenci olabilmektir:

Çarha kılma ser-fürû ikbâl içün gayret budur
Hem gedâ hem pâdişâh-ı âlem ol devlet budur (G.38-1)

Bir beyitte şair, "Biz o deliliğin sevdasının malına sahip kişileriz ki aklın zenginliğine sahip olanlar, bizim dilencimizdir." der. Bir başka beyitte ise kendini, nazlı bir dilenci olarak şöyle ifade eder ve tok gözlülüğünü vurgular:

Ol gedâ-i nâz-perverem ki âvâz-ı kerem
Çeşm-i hâb-âlûd-ı istignâmı bîdâr itmedi (G.267-2)

Üftâde kelimesi, düşkün, düşmüş, çaresiz anlamlarıyla aşığın vasıflarından birini oluşturur. Bu vasfıyla sevgilinin karşısındaki zayıflığının yanında, "aşka düşmek" anlamı da kasdedilir. Düşmek sözcüğü ile toprak, ayaklar altında olmak ve gölge gibi tasavvurlar da söz konusu edilir. Âşıkların, her zaman ayaklar altında olmasında şaşılacak bir şey yoktur, çünkü onlar, aşk yolunun düşkünleridir. Sevgilinin gölgesi, ümit toprağına gölgesini salınca, gölgenin düştüğü en düşük yerin mevkisi bile en yüksek yer olur. Şu beyitte ise düşkün gönüller, sevgilinin saçlarından kaynaklanan fitnenin doruğa çıkmasından dolayı sürünür biçimde tasavvur edilir.

Ko irsün fark-ı fitne âsumâna devr-i zülfinde
Sürünsün tek hemân üftâde diller hâk-i râhında (G.227-2)

Aşağıdaki beyitte, âşıkların aşk acısıyla çekltiği âhlar ile seher rüzgârı arasında ilişki kurulur:

Salınsa olup o nahl-i gül-i işve o kâmet
Üftâdesinün âhı nesîm-i seher olsa (G.228-4)

Allah aşkıyla en zor durumları ve en kötü halleri kabullenen abdallar, bu halleriyle âşık için de kendisine benzetilen olurlar.

Dil mi var kim çeşmi rind-i hâne-ber-dûş itmedi
Işk o denlü dûş-ı abdâlı nemed-pûş itmedi (G.266-1)

Âşığın hali, sevgilinin kendisine yüz vermemesi ve ilgi göstermemesi sebebiyle her zaman için *garîb*tir.

Âşinâ-yı gamzesi bîgânedür cândan bile
N'ola olursa dil-i bî-çârenün hâli garîb (G.9-4)

Fakirlik, âşığın gerçek zenginliğidir. Âşık, sevgisi uğrunda her şeyi terk edip, bırakan kişidir.

Müstagnî-i âlem geçinürsek n'ola her dem
Biz servet-i tecrîd ile meşhûr fakîrüz (G.108-2)

Çıldırırcasına seven, bu yüzden perişan olmuş, baştan çıkmış bir halde olan âşık anlamına gelen *âşüfte*, bu anlamın kendisine kattığı tasavvurlar içerisinde, perişanlık, sarhoşluk ve delilik ilgileriyle söz konusu edilir. Bu halin sebebi ise aşk ve sevgilidir:

Mest oldı yine gönlüm sahbâ-yı mahabbetle
Âşüfte-dimâg oldum sevdâ-yı mahabbetle (G.240-1)

Âşüftelik ile deliliğin bir düşünülmesi, delilerin bağlanarak kendilerine ve etraflarına zarar vermesinin önüne geçilmesi ilgisiyle de söz konusu edilir.

Zülfine bend olmasun mı Cevrî-i âşüfte-dil
Işk ile ârâma imkân olmayınca n'eylesün (G.202-5)

4.4.2.4. Güneş (Şems, Âfitâb, Mihr, Hurşîd), Ay (Mâh), Nâhid, Mum (Şem'), Sabâ, Nesîm

Âşığın güneşle olan ilgisi, güneşin parlaklığı, etrafına ısı ve ışık vermesi ve zerre-güneş ilgisiyle büyüklük-küçüklük tasavvurlarına dayanır. Hakikat güneşi olan âşık, dünyayı aydınlatan güneşi zerre yerine bile koymaz. Âşık her ne kadar zerre kadar zerre olsa da, kendini parlak güneşin zerresi olarak görür:

Zerre isek zerre-i hurşîd-i rahşânuz hele
Hâk isek hâk-i pây-i dil-şinâsuz hele (G.209-1)

Bir başka yerde şair, âşığı güneşe teşbihle, bir gurup tasavvurunu şu şekilde dile getirir:

Matla'-ı nûr-ı hüdâyuz doyamaz kevn ü mekân
Tâbiş-i pertev-i hurşîd-i dırahşânumuza (G.248-2)

Nâhid ve güneşin aynı beyitte geçtiği bir beyitte güneş, âşığın âhlarının kıvılcımı; Nâhid ise âşığın inlemelerinden kinaye çalgıcı olarak tasavvur edilir:

Nagme-i nâlem melâmet bezmine Nâhîd olur
Şu'le-i âhum mahabbet çarhına hurşîd olur (G.33-1)

Ay ile âşık arasındaki ilgi ise ayın hilal durumundaki şekli ve üzerindeki lekelerin yaraya teşbihi ile kurulur. Sevgilinin ay gibi olan yanağı üzerindeki benler, ayın üzerindeki lekeler gibi görünür ve âşığın sinesini onun gibi yarayla doldurur. Hilalin eğri olan şekli, sevgilinin kaşlarına olan meyli sebebiyledir:

Felekde kaddi ham oldugına odur bâ'is
Meh-i nevâ-yı dil o kaşı hilâle mâildür (G.85-2)

Âşık, sevgilinin yanağının arzusuyla yanması ilgisiyle muma teşbih edilir:

Biz o şem' olduk hayâl-i şevk-i ruh-sârunla hem
Mihr ü mâh-ı âlem-ârâdur bizüm pervânemüz (G.123-2)

Nesîm, sevgilinin saçının eteğine yüz sürmek için, âşıklarla yoldaş olur:

Dâmen-i zülfüne yüz sürmede her gâh nesîm
Olsa yolunda n'ola dillere hem-râh nesîm (G.173-1)

Sabâ ise sevgilinin yolunda can ve gönlün heveslisi olmak için, onun ayağının toprağına yüz sürerek izin isteyen bir kişi olarak tasavvur edilir. Bunun yanı sıra âşığın çektiği âhlar da sabâ rüzgârına teşbih edilir. Şu beyitte âşık, sabâ yeline teşbih edilir:

Geçer sabâ gibi âşık hezâr cennetden
Harîm-i kûyuna çıkmazsa reh-güzâr-ı ümîd (G.23-3)

4.4.2.5. Mey-hâne, Meygede, Harâbât, Deyr, Kâbe, Mektep, Bâzîçe

Bir beyitte, içkisi "âb-ı hayât-ı feyz" olan meyhane olduğunu söyleyen şair, bu sebepten mananın rintlerinin, ayağına su gibi aktığını söylerken, diğer beyitlerde âşıkla meyhane ilgisini, sevgilinin gözlerinin sarhoş olarak tasavvuruna dayandırır. Âşığın gönlü, sevgilinin sarhış gözlerinin meyhanesidir.

Dil-i Cevrî ki çeşm-i mestine mey-hâne olmışdur
Harîm-i pâki akl-ı Pârsânun secde-gâhıdur (G.60-5)

Şu beyitte ise, âşığın/şairin oturduğu meyhanenin yolunda, sayısız Hüsrev ve Cem'in dilencilik yaptığı söylenir:

Ol mey-gede sadrinde makâm eyledi Cevrî
Kim anda nice Husrev ü Cem sâil-i rehdür (G.47-5)

Âşığın gönlünün yıkılmış, virane olarak tasavvuru onun harâbât olarak düşünülmesine sebep olur:

Mâil-i mey-hâne-i nâz olmasa çeşmi n'ola
Ol harâbât-ı dilün rind-i kadeh-peymâsıdur (G.69-3)

Şu beyitte ise âşık, yerine göre kilise, yerine göre Kâbe yerine göreyse meyhanedir:

N'ola Cevrî gâh ma'mûr u gehî olsak harâb
Işka deyr ü zühde Ka'be gamzeye mey-hâneyüz (G.102-5)

Aşkın alametlerinin sayfaya benzetilen sineye yazılı olması sebebiyle âşık, kendisini bir okul olarak görür:

Âyât-ı ışkı ketb ideli levh-i sîneye
Akl-ı hezâr ilm-i kavî zihne mektebem (G.177-2)

Âşık, derdin elinde bir oyuncak olarak tasavvur edilir.

N'ola her gâh olsa bâzîçe-i dest-i belâ
Mübtelâdur ol nigâh-ı işve-bâza n'eylesün (G.186-2)

4.4.2.6. Süleymân, Âsaf, Yûsuf, Cem, Mecnûn, Ferhâd, Cebrâil

Âşığın Süleyman Peygamberle olan ilgisi, sevgilinin ağzının veya dudaklarının mühür olarak tasavvur edilmesine dayanır. Âsaf da Hz. Süleymân'ın veziri olması ve mührünü ona emanet etmesi ilgisiyle söz konusu edilir:

Dilleri hâtem-i la'lünle Süleymân eyler
Sâz-kâr eyler ise himmetini Âsaf-ı ışk (G.135-4)

Yusuf Peygamberle âşık arasında iki yerde ilgi kurulur. Bir yerde Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusuyla babasının gözlerinin açılması arasında ilgi kurulur:

Ol Yûsuf-ı güm-geşte-i vâdî-i fenâyuz
Kim mâye-i cân nükhet-i pîrâhenümüzdür (G.53-3)

Bir başka yerde ise güzelliği ile âşığın teşbih unsuru olur.

Ben Yûsuf-ı ser-mâye-dih-i hüsn-i kemâlem
Pîrâye-i bâzâr-ı cihân ma'rifetümdür (G.77-3)

Cem ile âşık arasında kurulan ilgi, Cem'in şarabı icat etmesi ve saltanatının büyüklüğüne dayanır. Aşkın şarabından herkesin içemeyeceği vurgulanırken, bu kadehe el uzatmak için Cem olmak gerektiği ifade edilir:

Cem degülsen câma el sunma bu meclisde sakın
Dest-i gayret şîşe-i nâmûsunı eyler şikest (G.16-3)

Âşıklar, aşk ülkesinin Cem rütbe şahı olarak görülür:

Baş egmez isek aceb mi dehre
Cem-rütbe şeh-i diyâr-ı ışkuz (G.122-3)

Mecnûn, ünlü aşk hikâyesinin erkek kahramanı olarak, âşıklar için her zaman teşbih konusu olmuştur. Cevrî Divanı'nda da aşk yüzünden deli olmak analamıyla tevriyeli kullanımıyla, âşık için şu benzetmelere konu olur:

Âşık, Mecnûn gibi kendinden habersizdir:

Mecnûn-revişem zülf-i sanemden haberüm yok
Ferzâne-dilem müşkil-i gamdan haberüm yok (G.140-1)

Dağlarda ve çöllerde kendinden geçmiş haliyle ilgi unsuru olur:

Işka düşeli kûyını terk itmedi yârün
Mecnûn gibi ne deşt ü ne küh-sâr bilür dil (G.154-3)

Ayrılık acısı, âşığı Mecnûn gibi avare bir hale koyar:

Bulsa dil-i âvâre eglenmege bir çâre
Mecnûn gibi olmazdı hicrân ile âvâre (G.247-1)

Mecnûn'un aşkından dolayı aklını kaybetmesi ile akıl ve delilik çeşitli ilgilere konu olur. Âşığın, aşk sebebiyle olan deliliği, aklın her zaman önünde görülür:

Zü-fünûn-ı hikmet-i ışkam dil-i Mecnûn gibi
Kim Felâtûn-ı hıred şâkird-i kâbildür bana (G.1-4)

Bir beyitte ise hem Mecnûn, hem de Ferhâd söz konusu edilerek, şairin aşkta onlara üstünlüğü şu biçimde ifade edilir:

Âşıkam ammâ murâdum yok dil ü dil-dârdan
Bî-heves itmem tenezzül Kays u Ferhâd olmaga (G.242-2)

Bir başka beyitte ise Ferhâd, aşk davasında başını ortaya koyması ilgisiyle anılır:

Meydâna koyup bâşumı Ferhâd-veş itdüm
Çok bî-ser ü sâmân ile da'vâ-yı mahabbet (Tb.1/VIII-6)

Cebrail, sevgilinin tegafülünden incinen bir âşık gibi düşünülür:

İcrâ idicek kâide-i nahvet ü nâzı
Cibrîli ider gamzesi dil-gîr-i tegâfül (G.157-3)

4.4.2.7. Bahâr, Behişt-âbâd, Deniz (Yemm), Mevc, Sadef, Jâle, Dâğ, Sûz

Âşığın sinesinde âşkı sebebiyle oluşan yaralar, rengi ve şekli yönüyle güle teşbih edildiği için, aynı zamanda gül mevsimini, yani baharı da çağrıştırır.

Âh ile sabâ dâg-ı mahabbetle bahâruz
Reng-i çemen-i tevbeye esbâb-ı şikestüz (G.110-4)

Benzer biçimde gül ve lale şeklinde düşünülen âşığın yaraları, behişt-âbâd olarak vasıflandırılır:

Ol behişt-âbâd-ı ışkam dilde gül gül dâg ile
Lâle-i pür-hûn-ı hasret sahn-ı gül-zârumdadur (G.51-5)

Âşık ile deniz ve dalga ile olan ilgisi, tasavvufi anlamları da ihtiva edecek şekilde kurulur. Aşkın denize teşbih edildiği şu beyitte âşık, kendi aşk denizi yanında, denizleri bir damlaya bile saymadığı gibi kendisini, tufanla dost gören bir bela dalgası şeklinde takdim eder.

Tûfân ile hem-ser geçinür mevc-i belâyam
Deryâları bir katreye saymaz yem-i ışkam (Tb.1/IX-5)

Bilgi denizinde sadef olan âşık, hikmetin gizli sırlarının incisinin de sahibidir.

Egerçi beste-lebüz bahr-ı dânişe sadefüz
Le'âl-i râz-ı hikem bizdedür ki hâmûşuz (G.114-2)

Âşığın jale ile olan ilgisi, sevgiliye teşbih edilen gonca üzerine, çiğ tanesinin düşüşü sebebine dayanır. Âşığın gönlü de çiğ tanesi gibi bir goncaya düşmüştür:

Jâle-veş bir gonçe-i ra'nâya düşdi gönlümüz
Sâye-âsâ bir sehî bâlâya düşdi gönlümüz (G.98-1)

Âşkın mumu olarak kendisini gören âşık, mumun karanlığı aydınlatması ve yanması ilgisiyle kendisini sabahın içinin ateşi ve gecenin gönlünün yarasına teşbih eder.

Şem'-i mahabbetem ki seher-gâh-ı haşre dek
Sûz-ı derûn-ı subham u dâg-ı dil-i şebem (G.177-4)

4.4.2.8. Şah, Sâkî, Mey-fürûş, Âyîne, Âyînedâr, Ney, Tîr

Âşığın şah, hükümdar vb. biçimlerde iktidar sahibi olarak anılması, rindane-kayıtsız tavrı ve aşkı uğrunda zorluklara dayanma kuvveti ilgisiyledir. Aşk ülkesinin şahı olan âşık, dünyaya baş eğmez:

Baş egmez isek aceb mi dehre
Cem-rütbe şeh-i diyâr-ı ışkuz (G.122-3)

Sevgilinin gözlerinin, bakışlarının ve gamzesinin sarhoş olarak tasavvuru, âşığın saki ve meyhaneci olarak düşünülmesine sebep olur.

Her çeşm ü nigâha sâkî-i nâz
Her gamze-i meste mey-fürûşuz (G.105-4)

Sevgilinin güzelliğinin yansımasını bulduğu kişi olan âşık, bu tasavvurla ayna olarak düşünülür.

Olsak yaraşur âyîne-i gamze-i hûbân
Hûn-ı dilümüz âb-ı ruh-ı cevherümüzdür (G.62-3)

Aynanın tasavvufi anlamlarının da söz konusu edildiği beyitlerde âşık, *âyîne-i sûret-i ışk, âyîne-i râz, âyîne-i rûh-ı fenâ, âyîne-i rûy-ı erbâb-ı dil-i safâ* biçiminde vasıflandırılır. Âşık, hayrete uğramış ve kendini kaybetmiş bile olsa, bakanlar için aşk suretinin aynasıdır. Güzelliğin aynası olan âşık, aşkın tecelli mahalli olur:

Hüsnün âyînesiyüz ışka tecellî-kedeyüz
Benzemez zerrece bir vech ile hurşîd bize (G.217-3)

Şu beyitte ise âşık, temiz gönül ve ayna ilişkisi ile güzelliğin ayna tutucusu olarak tasavvur edilir:

Işk ile sâf-dil olan âşık
Hüsnün âyîne-dâr-ı tal'atıdur (G.89-4)

Âşığın ney ile olan münasebeti, ney nağmelerinin âşığın inlemeleri şeklinde tasavvuruna dayanır. Ney sesindeki yakıcılık, neyin imaline ve Mevlevîlikteki özel durumuna bağlanır. Âşığın da ney gibi, sırlara vâkıf olduğu düşünülür.

Dilümüz nây-sıfat mahzen-i esrâr olsun
Âteşîn âh ile pür-sûz idelüm dünyâyı (G.252-3)

Âşığın âhları, sevgiliye ulaşması bakımından oka benzetilir. Dokuz gökten, Arş'tan bile geçen âh okları, sevgiliye bir türlü ulaşıp, etkisini göstermez.

İrmedi ser-menzil-i ümmîde Cevrî tîr-i âh

Geçdi ammâ nüh felekden arş-ı a'lâdan bile (G.208-5)

4.4.2.9. Zerre, Sâye, Toprâk (Hâk), Âsumân, Nesteren

Âşık, sevgilinin karşısında her zaman konum ve itibar olarak daha düşük bir seviyede kendisini gösterir. Bu düşünceyi dile getiren ifadelerden biri "zerre"dir. Sevgilinin karşısında hiç mertebesinde olan âşık, kimi zaman da aşkının kendisine kazandırdığı statü sebebiyle, zerreyle tezat oluşturacak büyüklüklerle kendini ifade eder. Âşığın teşbih edildiği zerre ile güneş, bu tezatı oluşturan iki kavram olarak sıkça söz konusu edilir.

Sanman bizi kim zerre-i nâ-çîz ü hakîrüz
Biz gevher-i hurşîd ile hem-mâye hamîrüz (G.108-1)

Zerre, ancak güneş ışığında görünmesi ilgisiyle de âşık için benzetme unsuru olur.

Olurdum âfitâb-ı subh-ı ıyda zerre-veş mâil
Eger feyzından anun kevkeb-i bahtum sa'id olsa (G.211-4)

Gölgenin toprak üzerinde ve ayaklar altında oluşu, âşık için benzetme konusu olur. Gölgenin yere düşüşü gibi aşka düşen âşık, kendini gölge gibi ayaklar altında kabul etmesi bakımından, tevazu makamında olmak yönüyle, üstünlük de kazanır.

Sâye-veş hâk-i mahabbetde olursan pâ-mâl
Sâyeler senden ider nûr gibi kesb-i şeref (G.132-3)

Toprak birçok ilgi ile âşık için benzetme unsuru olur. İnsanın topraktan yaratılmış olması, âşık ve aşkın sırları için ilgi unsurudur.

Cüz-i hâküz mazhar-ı küldür bizüm evsâfumuz
Akl-ı sâfî cevher-i nüh âsumân bilmez bizi (G.260-3)

Toprağın bir parçası olduğunu kabul eden âşık, zerre gibi hiçlik, toprak gibi itibar bakımından düşüklük göstermesine rağmen, kendisinde bulundurduğu vasıflar itibarı ile aslında büyüklüğün içerisinde tevazu göstermektedir.

Zerre isek zerre-i hurşîd-i rahşânuz hele
Hâk isek hâk-i pây-i dil-şinâsuz hele (G.209-1)

Âşığın, toprak olarak sığınabileceği tek yer sevgilinin gölgesidir.

Tâb-ı temmûz-ı ışk ile yandı zemîn-i dil
Ben hâke sâye salmadı ol nev-nihâl ise (G.250-4)

Aşk köyünün yolunda toprak olan âşık, aynı zamanda himmet göğü olarak tasavvur edilir.

Hâk-i râh-ı kûy-ı ışkuz âsumân-ı himmetüz
Hîçe saymaz âfitâbı zerre-i nâ-çîzümüz (G.111-3)

Yaban gülü, Ağustos gülü anlamına gelen *nesteren*, rengi ilgisiyle benzetme unsuru olur. Âşığın, aşk acısıyla sararmış olan yüzü, gam bağının yaban gülüdür.

Çehre-i zerdine bak ey yüzi gül Cevrînün
Görmek istersen eger bâg-ı gamun nesterenün (G.199-5)

4.4.3. Âşığın Vücut Aksâmı İle İlgili Unsurlar

4.4.3.1. Vücut

4.4.3.1.1. Genel Olarak Vücut

Divan'da beden, fani ve geçici oluşu ilgisiyle söz konusu edilir. Varlık sahasına insanın çıkışı beden ile mümkündür; bu sebepten beden, aynı zamanda insanı engelleyen, onu kuşatıp, çevreleyen bir engel olarak görülür. Tasavvufi düşüncenin dünyaya mahkûm gördüğü beden, gerçeğe ancak yok olmakla ulaşır. Yokluğa ulaşanlar ise dünyanın sıkıntı ve üzüntülerinden kurtulurlar.

Erbâb-ı fenâ anun için bî-gam olurlar
Kim râz-ı vücûd-ı ademe mahrem olurlar (G.87-1)

Ölmezden önürdi ölelüm biz de bu yolda
Bâr itmeyelüm kendümüze cism üle cânı (Tb.3/VI-4)

İnsanın varlığı geçicidir. Fakat dünya üzerinde insanlar için faydalı işler yapanlar asla unutulmazlar:

Gerçi fânidür vücûd-ı âdemî amma yine
Böyle sâhib-hayrun irmez zâtına hergiz fenâ (T.23-16)

Âşığın vücudu, sevgilinin güzellik unsurları karşısında çeşitli tasavvurlara konu olur. Sevgilinin bakışlarına canını verme hususunda korkusuz davranan âşık, aşk davâsındaki varlığını ispat eder. Âşık, vücudu kıl kadar incelip, zayıflamadıkça, sevgilinin belini kucaklamak ümidini gönlüne getirmemelidir. Âh ateşiyle elbiselerini yakan âşık, yırtacak yakası kalmayınca vücudunu parçalar. Sevgilinin ağzı, âşığın vücudunu mahveder. Zaten âşık, aşk yolunda cismini berbat etmek zorundadır:

Âşık ana dirler ki bu vâdî-i fenâda

Âh ile ide cismini berbâd-ı mahabbet (G.12-6)

Sevgili karşısında ayaklar altında kalıp, vücudunu toprak haline getiren âşık, her zaman böyle sıkıntılar içinde değildir. Örneğin sevgilinin dudaklarının hayali, âşığın vücuduna can verir:

Fikr-i la'lün ki cisme cân getürür
Dillere zevk-i câvidân getürür (G.42-1)

Âşığın sevgiliye kavuşmasının bir yolu, vücudunu aşk yolunda toz-toprak haline getirmesidir:

İtmek istersen eger cây-ı karârun kûy-ı yâr
İrtifâ'-ı şân ile bulmak dilersen iftihâr
Kaçma olmakdan tarîk-ı ışk içinde hâk-sâr
Eyle ey dil cismüni râh-ı mahabbetde gubâr
Zâyi' olmaz bir gün iltür kûy-ı yâre rûzgâr (Th.6/I)

Görüldüğü üzere çoğunlukla âşığın vücudu yaralar içerisinde, zayıflamış, halsiz düşmüş biçimde tasavvur edilir. Rengi sarıdır, çünkü hasta ve yaralı olanların rengi sararır. Sevgilinin bakışları, kirpikleri, ağzı âşığı yaralar. Fakat âşık bu durumdan şikâyetçi değildir, hatta bunlar aşkının ispatı durumundadır. Bütün bunların karşısında âşığın, kendi varlığına ve vücuduna önem vermediği ortaya çıkar.

4.4.3.1.2. Vücut İle İlgili Tasavvurlar

4.4.3.1.2.1. Ev, Binâ, Kasr

Âşığın vücudu, sahibi tarafından yakılan bir eve teşbih edilir. İki yerde "hânumân-sûz" olarak nitelendirilen âşığın vücudu, her ikisinde de tecrit ile ilişkilendirilir.

İstemez cây-ı taayyün hânümân-sûz-ı vücûd
Belki evvel terki anun hâne-i tecrîd olur (G.33-4)

Vücudun bina olarak düşünülmesi, klâsik Türk edebiyatında yaygın olarak dile getirilen bir teşbihtir. Tasasvvufi anlamlarıyla daha ön plâna çıkan bu benzetmelerde âşığı/şairi, fenafillâha ulaşmaya çalışan bir sâlik düşüncesinde görürüz.

Bünyâd-ı vücûdı virelüm bâd-ı fenâya
Virân idelüm kâr-gâh-i nâm ü nişânı (Tb.3/VI-6)

Gönlün muma benzetildiği şu beyitte, vücut da o mumun aydınlattığı kasra benzetilir:

Şu'lesinden pür-ziyâdur dâimâ kasr-ı vücûd
Şeb-çerâg-ı dûdmân-pîrâ-yı hilkatdür gönül (G.152-3)

4.4.3.1.2.2. Toprak, Dihistân, Bezm, Mahbes

Beden, yaradılış itibarı ile zaten topraktan gelir. Tekrar toprağa döneceği de muhakkaktır. Âşığın en büyük isteği, kendini, vücudunu sevgili uğrunda feda etmek dileğidir. Bunun için cismini *hâk eylemek* ister:

Yolunda cismümi hâk eylemek murâdumdur
Eger müsâade eylerse rûgâr-ı ümîd (G.23-4)

Aşkın özüne, vücudun toprağını katmak isteyen âşık, Allah erlerinin ayağının tozu, rintlerin köyünün toprağı olmalıdır:

Eğer hâk-i vücûdun cevher-i ışk itmek istersen
Gubâr-ı pây-ı merdân ol türâb-ı kûy-ı rindân ol (K.79-7)

Vücudun köy ile ilgisi, âşığın ekim-dikim işleriyle meşgul biri olarak tasavvur edilmesine dayanır. Bu anlamda vücut, verimsiz bir tarla şeklinde düşünülür:

Ol turfe keşâverz-i dihistân-ı vücûduz
Kim deşt-i emel mezra'-ı bî-hâsılumuzdur (G.45-5)

Şu beyitte ise vücut, bir meclis olarak tasavvur edilir:

Hemîşe tâ vire bezm-i vücûda feyz-i temâm
Safâ-yı neşve-i irfân ile Benî Âdem (Tb.5/VII-4)

Ruh, bir anlamda bedenin zıttıdır. Hakikate ve vuslata ancak bedenin yok olmasıyla ulaşılabilir. Bu anlamda ölümsüz olan ruh, ölümlü-geçici olan bedenden kurtulmak ve vatanına ulaşmak ister. Bu isteğinin karşısında ise vücudu bulur. Vücut her ne kadar geçici de olsa, ruhu hapseder ve aslından uzak tutar.

Bulduk göz açup kendümüzi mahbes-i tende
Bin silsile-bend olmış ana renc ü 'anâdan (Tb.1/II-2)

4.4.3.1.2.3. Nakd, Nâl, Hayâl, Yara, Zerd

Vücudun geçici ve sahibinin başkası olması, onun harcanabilir bir nakit şeklinde düşünülmesine sebeptir:

Teslîm ideli sâhibine nakd-ı vücûdı
Âsûde-dil-i keş-me-keş-i nefs-i garîmüz (Tb.3/I-8)

Sevgilinin güzelliği karşısında kendini alamayan âşık, sevgilinin düşüncesi ile zayıf ve hasta hale gelir. Bunun ifadelerinden biri olan şu beyitte âşık, kalemin içindeki ince saz gibi zayıf tasavvur edilir:

İrişdi za'fa tenüm hâme içre nâl gibi
O sîm-sâidün ey dil benânı fikrinde (G.207-2)

Yine benzer biçimde bir başka beyitte, âşığın vücudu hayal gibi neredeyse yok haline gelmiştir. Bu beyitte "hayâl" kelimesi aynı zamanda sevgilinin belinin inceliği ilgisiyle de söz konusu edilir:

Güm oldı aklum o şûhun dehânı fikrinde
Hayâle döndi vücûdum miyânı fikrinde (G.207-1)

Âşığın vücudunun zayıf ve güçsüz olarak tasavvur edilmesinin yanında, gerek kendisinin vücuduna verdiği zararlardan, gerekse sevgilinin yaralayıcı bir silah olarak tasavvur edilen güzellik unsurlarının meydana getirdiği zararlardan dolayı vücudu yaralarla doludur. Fakat âşık, bu yaralardan şikâyetçi değildir, aksine iftihar etmektedir:

Aceb mi tâ ölünce ben anunla iftihâr itsem
Tenümde zahm-ı şemşîrün gibi bir yâdigâr olmaz (G.121-3)

Kimi zaman yaralar, şekli ve rengi itibarı ile güle teşbih edilirken, kimi zaman da çizgi halinde oluşan bu yaralar yola teşbih edilir:

Gözümde âb degül cûy-bâr-ı hasretdür
Tenümde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G.31-1)

Hastalık ve zayıflıktan dolayı âşığın yüzü ve vücudunun rengi sarı olarak düşünülür. Şair bir yerde bunu, halvette çile doldururken tutulan oruç ve yapılan ibadete bağlar:

İtdüm nice dem savma'a-i halvetiyânda
Perhîz ü riyâzatla ten-i zerdümi gâhî (Tb.1/IV-2)

4.4.3.2. Can

4.4.3.2.1. Genel Olarak Can

Can, varlığın ifadesi ve insanın en kıymetli unsurudur. Ruh, hayat ve kimi zaman gönül anlamlarında kullanılır. En sık *cân u dil* kullanımıyla karşımıza çıkar ve hem insanlar için, hem de hayvanlar için hayatı sağlayan madde dışı bir varlık olarak kabul edilir. Âşık için can, sevgilinin uğruna harcanması gereken bir sermayedir.

Âşığın sevgili için verebileceği, ona layık tek şey canıdır. Zaten canın sahibi de sevgilidir. Vuslata ermenin tek çaresi candan vaz geçmektir, bunun için sevgilinin bir bakışı yeterlidir:

Cân virmek ise gamzene ger vuslata bâ'is
Bir tîr-i nigâhun olur ol devlete bâ'is (G. 17-1)

Âşık, sevgili uğrunda canını feda etme hususunda bir an bile düşünmez, âşığım diyen kişi canına değer vermez.

Tereddüd eyleme tut tîg-i yâra gerdenüni
Olur mı âşık olan baş u cânı fikrinde (G.207-4)

4.4.3.2.2. Can İle İlgili Tasavvurlar

4.4.3.2.2.1. Mülk, Kişver, Iklîm

Âşığın canı, sevgilinin naz, bakış, gamze, hatt vb. güzellik unsurları ile yağmalanan veya korunan bir ülke ve memleket olarak tasavvur edilir. Sevgili, kimi zaman burada fitne ve bozgunculuk çıkarıp, karışıklığa sebep olurken

Nigâh-ı tündi kasd-ı gâret-i ıklîm-i cân itse
Tegâfüldür olan hem pîşvâsı hem mühim-sâzı (G.253-4)

kimi zaman da hem koruyucusu, hem bozguncusudur.

Kişver-i cân u dilün hem âfet-i devrânıdur
Âşıkun hem nüsha-i hıfz u amânıdur hatun (G.143-2)

Gamzen mülk-i cân u dile pâs-bân ola
Âşûb-ı fitneden dü cihânı bî-gezend olur (G.37-4)

4.4.3.2.2.2. Bağ, Gülşen, Çeşme, Gül, Berk

Sevgilinin dudakları, âşığın can bağında İsa sözlü bir papağan şeklinde tasavvur edilir:

Nutka gelse mest olur feyz-i deminden kudsiyân
Bâg-ı cânun tûtî-i Îsî-makâlidür lebün (G.148-4)

Bir başka beyitte can, bir gül bahçesi biçiminde hayal edilir ve şaraba teşbih edilen sevgilinin yanağı ile suya kandığı düşünülür:

Gül-i rûyun yine sîr-âb-ı mey-i nâb olsun
Gülşen-i cân u dil ol feyz ile şâd-âb olsun (G.187-1)

Şu beyitte ise can, güle teşbih edilir ki rüzgârda yapraklarını döken bir gül tasviri ile sözün güzelliği ifade edilir:

Gâh olur feyz-ı nesîm-i İrem-âbâd-ı sühan
Dâmen-i nutkını pür-berg-i gül-i cân eyler (G.65-4)

Çeşme ve âşık ilgisi, sevgilinin dudaklarının can çeşmesi olarak tasavvur edilmesine dayanır.

Leb-i nûşîn degül çeşme-i cân ancak bu
Mevrid-i ârzû-yı teşne-lebân ancak bu (G.204-1)

Âşık, arzuyla âh edip, sevgiliyi "canımın ve gönlümün ateşi" diyerek ansa, can ve gönül, ateş yağdıran şimşek olur:

Berk-ı âteş-bâr olurdı cân ü dil her sînede
Şevk ile âh eyleyüp sûz-ı dil ü cânum disem (G.171-2)

4.4.3.2.2.3. Nakd, Kadeh, Mâye, Cevher, Kurban

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi âşığın canı, sevgili uğruna verebileceği en kıymetli ve yegâne varlığıdır. Bununla ilgili Divan'da çeşitli tasavvurlar söz konusu edilir. Can nakdi, sevgiliye öyle bir zenginlik vermiştir ki sevgili, ağlayan âşığın gözyaşı gümüşüne ihtiyaç duymaz. Eğer âşık can parasıyla üzüntüsünü giderirse, pazardan kârlı çıkmış sayılır. Şu beyitte ise âşık, sevgilinin oku gönül şehrinden geçerse, buna şükrâne olarak can nakdini saçacağını söyler:

Ger geçerse tîr-i dilber şehr-i dilden Cevrîyâ
Nakd-ı cânı ana îsâr itmedür şükrânemüz (G.123-5)

Kadehin içine şarap konmasıyla, âşığa can gelmesi arasında ilgi, can ile kadeh arasındaki münasebeti sağlar. Kadeh boşken sadece bir kalıptır fakat şarabın verdiği feyz ile hem zevk verir hem de canın özü olur:

Kâlib-i bî-rûhdur ammâ ki feyz-i bâdeden
Cismini hem pür-safâ hem mahz-ı cân eyler kadeh (G.20-4)

Can mayası, Yusuf'a teşbih edilen âşığın gömleğinin kokusundadır:

Ol Yûsuf-ı güm-geşte-i vâdî-i fenâyuz
Kim mâye-i cân nükhet-i pîrâhenümüzdür (G.53-3)

Sevgilinin beni, küçüklük ve renk ilgisiyle âşığın canının cevheri şeklinde düşünülür:

Cevher-i cândur dise tarf-ı lebinde hâline
Rûh-ı Kudsî Cevrîye bu sözde cânib-dâr olur (G.58-5)

Sevgilinin bir kez yüzünü göstermesi âşık için bayramdır ve o gün âşık, sevgiliye canını kurban eder:

Gösterürse yüzini şâhid-i ümmîd bize
Cânı kurbân iderüz ol gün olur ıyd bize (G.217-1)

4.4.3.2.2.4. Tabîb, Leşker, Âyîne, Kandîl

Canın doktoru sevgili; dert çeken, hasta olan ise âşıktır. Âşığın asıl niyeti zaten canından kurtulmak olduğu için, sevgiliden derdine çare bulmasını beklemez ve istemez.

Biz ol derd ehliyüz maksûdumuz ölmekdür ey Cevrî
Anun çün ol tabîb-i câna teklîf-i devâmuz yok (G.142-5)

Canın asker olarak tasavvuru, sevgilinin bakışlarının oka teşbih edilmesi ilgisiyledir. Sevgilinin naz ve sitemle donatılmış bakışlarının şimşeğe benzetilmesi, şimşeğin de okun ucundaki temren olarak tasavvuru, âşığın bu bakışlar karşısında aczini ifade eder.

Leşker-i cân u dile olsa mukâbil nigehi
Berk-ı nâz u sitemi tîrine peykân eyler (G.65-6)

Dünya ile bağı olmayan âşığın canı, temiz bir aynaya benzetilir.

Viremez çarh keder âyîne-i cânumuza
Konmadı gerd-i ta'alluk dahı dâmânumuza (G.248-1)

Şarap, can kandilinin yağı olarak düşünülür.

Sâkiyâ revgan-ı kandîl-i dil ü cânı getür
Mahfil-i gülşene her lâle çerâg oldı yine (G.213-3)

4.4.3.3. Sine

4.4.3.3.1. Genel Olarak Sine

Sine genel anlamıyla aşkın sonuçlarının göründüğü ve aşkın sırlarının saklandığı yer olarak tasavvur edilir. Canın bulunduğu yer olan sine, aşk yaraları ile dolu, parça parça ve kanlı görüntüsü ile birçok teşbihe konu edilir. Âşık sevdasını, gamını, sıkıntısını ve zevkini sinesinde gizler. Sine tüm bunların yanında aşk ateşiyle de yanar biçimde düşünülür.

Sînemde nihân eyler idüm âteş-i âhı
Çâk eylemese pençe-i bî-dâd-ı mahabbet (G.12-5)

Âşığın sinesindeki bu yaralar, o istemese de aşkının ortaya çıkma sebebidir.

Açmazdı râzını sana dil degme hâl ile
Bir agız oldı sînede her yâre n'eylesün (G.201-3)

4.4.3.3.2. Sine İle İlgili Tasavvurlar

4.4.3.3.2.1. Bahar, Gülistân, Şûrezâr, Mahzen

Âşığın sinesindeki taze yaralar, renk ve şekli itibarı ile gül ve lale olarak düşünüldüğü için, dert ve bela dünyasına bahar mevsimi gelmiş olarak tasavvur edilir:

Tâze dâg-ı sînemi ol lâle-ruh gördi didi
Âlem-i derd ü belâda nev-bahâr olmış gibi (G.255-2)

Yine benzer bir benzetme ile yaralarla dolu vücut, gül bahçesi şeklinde düşünülür.

Işk âteşine sîne-i suzân ile girdüm
Ben âteşi ma'nîde gülistâna getürdüm (G.179-2)

Âşığın zehirli âhları ile tuzlu gözyaşlarının suladığı sinesi, bu zehir ve tuz ilgisiyle *şûrezâr*a (çorak toprak) teşbih edilir:

Sümûm-ı âhum ile âb-ı telh-ı eşkümden
Zemîn-i sîne-i dil şûre-zâr-ı hasretdür (G.31-2)

Âşık, aşkın yegâne cevheridir ve safa ehlinin sinesi, kendisine mahzendir.

Cevrî bizüz ol gevher-i yektâ-yı mahabbet
Kim sîne-i erbâb-ı safâ mahzenümüzdür (G.53-5)

4.4.3.3.2.2. Âyîne, Sayfa (Levh), Kafes, Âteşdân, Genc

Halini kabullenmiş olan âşık, heves ve isteklerinin tozundan temizlendiği için aynaya benzetilen sinesi, gönül ve aşkın kıskançlığının da sebebi olur.

Pâkdür gerd-i hevesden sîne-i Cevrî n'ola
Işk u dil reşk eylese âyîne-i bî-jengine (G.246-5)

Âşığın, aşkının ayetleri, sayfaya benzetilen sineye yazılıdır. Aşkın sineye yazılan ayetleri, vücutta aşk sebebiyle oluşan izlerdir.

Âyât-ı ışkı ketb ideli levh-i sîneye
Akl-ı hezâr ilm-i kavî zihne mektebem (G.177-2)

Sevgilinin kekliğe teşbih edilmesi ilgisiyle, aşkını sinesi içinde besleyen âşık, sinesini kafese benzetir:

İderin sen gözi şeh-bâzı şikâre ikdâm
N'ola vahşîligi terk eyleyüp olsan bana râm
Kafes-i sînemi kılsam yeridür sana makâm
Halka-i çeşmi sayyâd-ı ezel ideli dâm
Hûblarda seni tutdı gözüm ey kebk-hırâm (Ts.2/I)

Âşk ateşiyle dolu olan sine, bu ilgiyle "âteşdân" yani ocak veya mangala benzetilir. Şu beyitte ise sine, bilgi madeni olarak düşünülür:

Sînemüz genc-i ma'ârif kalbümüz zer gibi sâf
Kâm-rânuz mâlik-i dînâra yokdur reşkümüz (G.104-2)

4.4.3.4. Ciğer

Âşığın ciğeri, daha çok kanı ilgisiyle söz konusu edilir. Aşkından dolayı çektiği sıkıntılar ve sevgilinin yaralayıcı ve öldürücü güzellik unsurları, âşığın ciğerini yaralar ve onun kanlı olarak düşünülmesine sebep olur. Sevgilinin gamzesinin elinden bir kadeh içmeyen, ciğer kanını içmenin zevkine ulaşamaz. Âşık, ciğerinin kanını çoğu zaman gül renkli şarap olarak sevgiliye ikram eder. Zaten sevgili de âşığın ciğer kanının lezzetine susamıştır:

Teşnedür gamzesi de lezzet-i hûn-ı cigere
Reşk ider zevkına dâim dil-i mestânemüzün (G.147-2)

Bir beyitte ise şair, sadece dünyanın zehrinin tadını bilmemek için nice zamandan beri ciğer kanının eziyetini çektiğini şöyle dile getirir:

Tek bilmeyeyin çâşnî-i zehrini dehrün
Minnet-keş-i hûn-ı ciger oldum nice demdür (G.30-4)

4.4.3.5. Gözyaşı (Eşk, Sirişk)

4.4.3.5.1. Genel Olarak Gözyaşı

Âşığın âşıklık alametlerinden biri olarak düşünülen gözyaşı, sevgilinin hasreti ve aşkının gönle verdiği sıkıntı sebebiyle akıtılır. Gözyaşı ile ilgili tasavvurların hemen hepsinde bir mübalağa söz konusudur. Güzellerin sevinçli hali, âşıkların gözyaşından feyiz alır. Âşığın gözyaşı ve ve âhı, aşk davasının delilidir, bu yüzden bütün dünyayı âşığın inlemeleri ve gözyaşı kaplasa şaşılacak bir şey yoktur. Âşağıdaki beyitte, yüzsuyu gözyaşının yüzden akıp gitmesi ile tevriyeli olarak kullanılır.

Gam dilün mâye-i sa'âdetidür
Eşk-i çeşm âb-rûy-ı devletidür (G.89-1)

Bir beyitte şair, gönül sayfasına resmettiği *nakş-ı ferâğı*, *te'sîr-i nem-i eşk-i heves*in sildiğini; bir başka beyitte ise sevgilinin saçının isteği ile gözyaşını toprağa akıtsa, her tarafın misk kokularıyla dolacağını söyler.

Bir nâfe-i pür-müşg ola her katre-i eşküm
Olsa heves-i zülfi ile hâke çekîde (G.231-2)

Âşığın gözyaşı dökmesi, sırlarının açığa çıkması demektir. Dökülen bu kanlar kimi zaman ciğer kanı ile birlikte kırmızı rengiyle anılır. Bir yerde bu tasavvur "al-" "hile yapmak, kandırmak" anlamının yanında "kırmızı" anlamıyla da tevriyeli biçimde kullanılır. Bunun yanında gözyaşı, şekli, tadı, çokluğu, dökülmesi vb. ilgilerle çeşitli tasavvurlara konu olur. Şu beyitte ise pişmanlıkla ilgili bir ağlama söz konusu edilir.

Yâd eyleyicek fevt olan evkâtı bu yolda
Pür-eşk-i nedâmet iderüz dîdeyi her gâh (Tb.3/II-4)

4.4.3.5.2. Gözyaşı İle İlgili Tasavvurlar

4.4.3.5.2.1. Gümüş, İnci, La'l, Gevher, Nakd, Bâde

Can ve gönül sevgiliye o kadar zenginlik vermiştir ki sevgili, gümüşe teşbih edilen gözyaşına ihtiyaç duymaz.

Şöyle virmiş nakd-ı cân ü dil gınâ ol şuhâ kim
Sîm-i eşk-i âşık-ı giryâna çekmez ihtiyâc (G.19-4)

Şu beyitte şair/âşık, kendisine gözyaşının yeterli olduğunu, inciye ihityaç duymadığını söylerken, gözyaşının inciye teşbih edildiğini görüyoruz. Beyitte mürettep bir leff ü neşr sanatıyla gözyaşı ile inci, gönül kanı ile akik bağlantısı kurulur.

Eşk-i dîde hûn-ı dil Cevrîye ser-mâye yeter
Dürr-i deryâya akîk-i kâna çekmez ihtiyâc (G.19-5)

Sevgilinin kırmızı dudaklarından nasıl ki inci ve elmaslar ortaya çıkıyorsa, âşığın gönlünden gelen kanlı gözyaşları da *la'l* meydana getirir.

Senün la'l-i lebün dürr ü güherler zâhir eylerse
Benüm de çeşmüm eyler hûn-ı dilden la'l-i ter peydâ (G.4-2)

Bir beyitte âşığın gözyaşı cevher olarak düşünülür.

Vîrân ideli hâtırumı genc-i temennâ
Hep gevher-i hasret dökilür dîdelerümden (G.183-2)

Gözyaşının gözden akıp gitmesi, bir para gibi sarfedilmesi ilgisiyle nakde teşbih edilmesine sebep olur:

Ser-mâye-i kâm olmaz imiş âşık-ı zâra
Biz nakd-i sirişkün hele mikdârını bildük (G.146-2)

Ayrılık orucunda, kavuşmayı hatırlayıp kan ağlayan âşığın gözyaşı, oruç-bayram ilgisi ve hilalin kadehe teşbihi ile şarap olarak tasavvur edilir.

Rûze-i hicründe vaslun yâd idüb kan aglasam
Hûn-ı eşküm bâde-i câm-ı hilâl-i îd olur (G.33-2)

4.4.3.5.2.2. Deniz, Mevc, Nehir, Dâne, Tuz

Âşığın gözyaşı denizinin dalgalanmasından cehennem bile söner.

Hurşîd yanar şu'le-i âh-ı seherümden
Dûzah söyinür mevc-i yem-i eşk-i terümden (G.183-1)

Gözyaşının akması ve suyla kurulan ilgi, onun nehir olarak tasavvur edilmesine sebep olur. Âşıkların gözyaşı, nehir olup aksa da sevgili yine ona acımaz. Belanın sel, sevgilinin boyunun fidan olarak tasavvuru, âşığın gözyaşı ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Cûy itmez idi yâd-ı nihâlünle sirişkin
Cevrîde eger seyl-i belâdan hazer olsa (G.228-5)

Gözyaşı damlasının tane olarak tasavvuruyla, ağlamakla sevgiliyi tuzağa düşürmeye çalışan bir âşık tasviri yapılır. Bu tasavvurda, âşığın iki büklüm olmuş bedeni tuzak, gözyaşı ise tuzağa konulan dane olarak düşünülür. Bir başka beyitte ise aşk yoluna saçılan gözyaşıyla sevgili avlanılır:

Dâne-i eşki saçup râh-ı mahabbetde müdâm
İderin sen gözi şeh-bâzı şikâre ikdâm
N'ola vahşîligi terk eyleyüp olsan bana râm
Kafes-i sînemi kılsam yeridür sana makâm
Halka-i çeşmi sayyâd-ı ezel ideli dâm
Hûblarda seni tutdı gözüm ey kebk-hırâm (Ts.2/I)

Gözyaşının tuzlu olması ilgisiyle âşığın bu suyla sulanan sinesi, çorak bir toprağa teşbih edilir:

Sümûm-ı âhum ile âb-ı telh-ı eşkümden
Zemîn-i sîne-i dil şûre-zâr-ı hasretdür (G.31-2)

4.4.3.6. Baş (Ser)

Âşığın aşkı uğruna gelen dert ve sıkıntıların en çok etkilediği vücut aksamından biri olan baş, bu anlamda çeşitli tasavvurlara konu olur. Deyimlerle hem mecaz hem de gerçek anlamlarıyla zenginleştirilen bu tasavvurlarda *başı meydana koymak, baş eğmek, başına çalmak, sevdası başa düşmek, başına kıyamet kopmak, başıboş, başına derman etmek, baş derdi* vb. deyimler çeşitli ilgilerle söz konusu edilir. Âşık, sevgilinin yolunun toprağına alnını koyan bir dilenciyken, aşk ülkesinin şahı olarak kesinlikle dünyaya ve bahta baş eğmez.

Hâk-i reh-i cânâne cebîn-sây-ı gedâyam
Baş egmezin eflâke şeh-i âlem-i ışkam (Tb.1/IX-3)

Âşık olan baş ve can derdinde olmaz, sevgilinin kılıcına duraksamadan boynunu uzatır:

Tereddüd eyleme tut tîg-i yâra gerdenüni
Olur mı âşık olan baş u cânı fikrinde (G.207-4)

Sevgilinin her türlü isteğine de can ve başla uyar.

Baş koyup ayagına olur idüm
Ana cân ile bende-i fermân (Tb.6/VII-6)

Âşığın içine ateş salan sevgilinin güzelliği ile ateşin dumanı ve sevda kelimesinin siyahlık, karalık anlamları arasında ilgi kurulur. Âşığın başındaki sevda değil, sevgilinin içine düşürdüğü aşk ateşinin kara dumanıdır:

Derûn-ı ışka âteş saldı dilde tâb-ı ruh-sârı
Degül başumdaki sevdâ anun dûd-ı siyâhıdur (G.60-4)

Âşığın aşk sebebiyle aklını ve kendini kaybetmesi, aklın başına, utanma şişesini çalmak şeklinde ifade edilir:

Çaldum başına aklun o dem şîşe-i nengi
İtdüm dil-i dîvânemi rüsvâ-yı mahabbet (Tb.1/VIII-2)

Âşık olmak demek, bir anlamda başın dertten kurtulmaması demektir. Her âşığın muhakkak başında bir dert vardır.

İder âzürde ya murg-ı belâ ya tîşe-i mihnet
Bu vâdîde olur ışk ehline bir derd-i ser peydâ (G.4-3)

Kimi zaman bu dert aşkın kendisinden, kimi zaman da sevgiliniye duyulan arzudan kaynaklanır.

Zülfün hevesi dillere bir derd-i ser oldı
Sevdâ-yı mahabbet ne aceb fitne-ger oldı (G.270-1)

Bazen de âşık, kendisini baş derdi olduğunu düşünür. Özellikle kendisine iyilik ve yardımı dokunanlara yük olmamak gereğini şair, şöyle ifade eder:

Himmete derd-i ser ü lutfa keder virmeyelüm
Kıssa-i râz-ı temannâyı dirâz itmeyelüm (G.168-2)

4.4.3.7. Yüz ve Yanak

Âşığın yüz ve yanağı renk olarak iki şekilde düşünülür. Birincisi ve en fazla dile getirileni sarı rengi; diğeri de kanlı gözyaşlarının sebep olduğu kırmızı rengidir. Hastalık, zayıflık belirten bir renk olarak sararmış yüz, bir yerde yaban gülüne teşbih edilir:

Çehre-i zerdine bak ey yüzi gül Cevrînün
Görmek istersen eger bâg-ı gamun nesterenün (G.199-5)

Başka bir betyitte ise, aşkın alameti olarak, kanlı gözyaşı ile şu biçimde dile getirilir:

Ey hûn-ı dîde ben diyemem yâre derdümi
Sen rûy-ı zerdüm üzre gelüp tercemânum ol (G.160-3)

Âşığın kanlı gözyaşı dökerek yüzün kırmızı renk alması, bağdaki güllerin açaması ve baharın gelmesi şeklinde tasavvur edilir.

Tâzelense gül-i dâgum demidür ey Cevrî
Bâg hem-reng-i ruh-ı âşık-ı zâr oldı yine (G.214-5)

Âşığın yüzüyle ilgili tasavvurlardan biri de sevgilinin eşiğine, kapısına, ayağının toprağına yüz sürmesiyle ilgilidir. Bir yerde sevgilinin yüzünü görmek şerefine erişen âşık, sevgilinin ayağının toprağına da yüzünü sürerken, her yönüyle gönlün zevkini tamamlamak istediğini söyler. Bir başka beyitte ise, âşık olarak düşünülen rüzgâr, sevgilinin saçının eteğine yüz sürer biçimde tasavvur edilir:

Dâmen-i zülfüne yüz sürmede her gâh nesîm
Olsa yolunda n'ola dillere hem-râh nesîm (G.173-1)

Şu beyitte ise âşık, henüz toprak olamayışının (ölmemiş olmasının) sebebini, sevgilinin eşiğinden yüzünü kaldıramamış olmasına bağlar:

Âsitânundan dahı ref' olmadı rûy u cebîn
Yoksa ben çokdan iderdüm anda cismüm hâk-ı pâ (Tb.4/V-3)

4.4.3.8. Göz

Göz, âşıkla ilgili olarak daha çok gözyaşı ile birlikte anılır. Âşığın ağlaması, gözünden hasret cevherleri dökmesi; gönül kanını, ciğer kanını akıtması; nakdini harcanması vb. biçimde düşünülür. Bu sebepten âşığın gözü daima ıslak ve nemlidir. Dökülen gözyaşlarının inci ve gümüşe benzetilmesi sebebiyle de zenginlik sahibi olarak düşünülür. Bunların yanında âşık, gözyaşının çokluğu ilgisiyle kendini dert çeşmesi olarak tanımlar. Şu beyitte âşık tarafından, sevgiliye açamadığı derdini gözden akan kanın söylemesi istenerek, kendisinin haline tercüman olması beklenmektedir:

Ey hûn-ı dîde ben diyemem yâre derdümi
Sen rûy-ı zerdüm üzre gelüp tercemânum ol (G.160-3)

Bir beyitte âşığın gözlerinden dökülen kanlı gözyaşı, denizden kıvılcımlar meydana gelmesi şeklinde düşünülür:

N’ola Cevrî dökülse gözlerümden katre-i hûnîn
İder te’sîr-i sûz-ı ışk deryâdan şerer peydâ (G.4-5)

Daha çok gözyaşı ile birlikte anılan göz, bunun yanında âşığın dünya nimetlerine olan doygunluğu veya aldırışsızlığı ile de söz konusu edilir. “Göz tokluğu” şeklinde ifade edilebilecek bu durum şöyle dile getirilir:

Pesmânde-i sad-çeşm-i tama’dur n’ola olsam
Müstagnî-i hân-ı kerem-i dâye-i dünyâ (G.6-4)

Bir beyitte ise göz, şöyle bir tasavvura konu olur ki bu durum “arzularının önüne geçemeyen âşık, rahat yüzü göremez” cümlesi ile ifade edilebilir.

Râhat-ı cânunı düşde göremezsin Cevrî
Hâba varmazsa eger dîde-i bîdâr-ı heves (G.125-5)

Bir başka beyitte ise şair, “cömertliğin yüksek sesi bile tokgözlülüğümün uykuya dalmış gözünü uyandıramadı” demektedir.

Ol gedâ-i nâz-perverem ki âvâz-ı kerem
Çeşm-i hâb-âlûd-ı istignâmı bîdâr itmedi (G.267-2)

Şu manzumede âşığın gözünün yaşını silen bir sevgili hayal edilmekle birlikte, böyle bir sevgilinin olmadığı da ifade edilir:

Dilber oldur âşıkun ahvâlin istifsâr ide
Dâgına merhem urup zahmın sarup tîmâr ide
Gözleri yaşın silüp merdümligin izhâr ide

Hâşe li'llâh âşıka sen itdügin agyâr ide
Yoklamazsun hîç var mı dilde dâgın yârasın
Böyle mi gözler güzeler âşık-ı bî-çâresin (Ts.8/III)

4.4.3.9. Boy (Kadd), Bel, Boyun (Gerden)

Âşığın boyu değişik tasavvurlar içerisinde bükülmüş, kıvrılmış ve yay şeklinde düşünülür. Gökyüzündeki hilalin kıvrık şekli, sevgilinin kaşına olan düşkünlüğü sebebiyledir:

Felekde kaddi ham oldugına odur bâ'is
Meh-i nevâ-yı dil o kaşı hilâle mâildür (G.85-2)

Yine sevglinin kaşlarının, âşığın boyunu yaya döndürürdüğü söylenen bir başka beyit de şudur:

Pür itdi hûn ile bagrum hadeng-i gamze-i yâr
Kemâna döndi kadüm ebruvânı fikründe (G.207-3)

Şu manzumede gözyaşları tuzağa konulan dane, boy da kıvrık şekliyle tuzak olarak tasavvur edilir.

Eşkümi dâne kad-i ham-geştemi dâm eyledüm
Mürg-i devlet saydına endîşe-i hâm eyledüm
Bu hevesle cânumı bî-sabr u ârâm eyledüm
İrmege ser-menzile çok sa'y ü ikdâm eyledüm
Gördüm ey dil minnet ister virmege dünyâ murâd
Ana minnet itmeden kurtuldum oldum nâ-murâd (Ts.4/II)

Sevgilinin eziyetleri ve nazı, âşığın belini büken sebepler olarak gösterilir:

Pîr itdi beni cevr ile ol tâze güzeller
Bükdi belimi başlayalı nâza güzeller (G.81-1)

Şığın boynu Divan'da bir yerde söz konusu edilir. Burada sevgilisinin kılıcına tereddüdsüz biçimde boynunu uzatması, can ve başının derdinde olmaması istenir:

Tereddüd eyleme tut tîg-i yâra gerdenüni
Olur mı âşık olan baş u cânı fikrinde (G.207-4)

4.4.3.10. Ağız (Dehân), Dudak (Leb)

Âşığın ağzı, sevgilinin güzelliği karşısında konuşamaması veya sevgiliyi görmemesinden dolayı konuşma isteğinin kalamaması ile söz konusu edilir. Bir beyitte âşığın, sevgiliye sırrını açmazken, sinesindeki yaraların ağız birliği edip, sırrını ortaya çıkarttığı söylenirken, yara uçlarının da ağız analamıyla tevriyeli olarak kullanıldığını görüyoruz. Bir başka beyitte ise sevgilinin ayna gibi parlak yanağını

göremeyen âşığın papağana teşbih edilen gönlü, konuşma arzusundan uzak olarak gösterilir:

Niçe gündür ruhı mir'âtını tûtî-i dil görmez
Niçe güftâra gelsün ol ne şevk ile dehân açsun (G.203-4)

Âşığın dudakları da ağız gibi konuşma ilgisiyle söz konusu edilir. Aşkın şaşkınlığına uğrayan âşık, suskun bir haldedir:

Yok bir bilür esrârumuzı gamzeden özge
Pür-hûn-ı dil ü dem-beste leb hayret-i ışkuz (G.95-2)

Bir beyitte ise şair, "sevgilinin vasıflarını herkese anlatırdım ama aşkın adabı, söz söylememe engel olyor" derken, bilgi ve keşif sahibi olanların bu hali herkese açmamasını da dile getirir:

Şerh eyler idüm vasfını ol gevherün ammâ
Leb-beste ider nutkumı âdâb-ı mahabbet (Tb.3/III-7)

Bir beyitte ise âşığın nasipsizliği, gönül dudağının şarap içmekten bile tuz tadı alacağı söylenerek ifade edilir:

Zevk-ı dünyâdan mezâk-ı la'l-i dil mahrûmdur
Telh-kâmîdür nasîbi nûş-ı sahbâdan bile (G.208-4)

4.4.4. Gönül

4.4.4.1. Genel Olarak Gönül

Divan'da *dil, kalb, derûn, zamîr, hâtır* ve *gönül* adlarıyla anılan gönül, başka hiçbir unsurla mukayese bile edilemeyecek kadar çok bahse konu olan bir kavramdır. Sadece "dil" ve bu kelime ile yapılmış birleşik kelimelerin sayısı 1000'i bulur. Aşk, âşık, sevgili ve bunlara ait duyguların tecelli ettiği yer olarak düşünülen gönül, âşığın sinesi içerisinde düşünülür. Gönül hitap edilen bir yerdir. Şair, çoğu zaman kendisini soyutlayarak, gönlüne hitap eder. Sevgilinin muhatabı gönüldür. Bir yerde şair, "Sinem içersinde gönül değil, put kadar güzel bir sevgilinin aşk ateşinin alevidir." derken aşkın gönüldeki en büyük etkilerinden bir olan yanmak ve ateş ilgisini dile getirir. Gönül kendisini bildiğinden beri aşka tutkundur, başında sevda olmaması onun için bir utançtır.

Kendin bileli ışka giriftâr bilür dil
Âzâdeligi kendüsine âr bilür dil (G.154-1)

Zaten gönül, sevgilinin eziyet ve sıkıntılarını çekmek için sever. Sevgili gönülleri, saçıyla bağlar; kirpiklerinin hareketiyle susturur; dudaklarıyla sarhoş eder; bakışlarıyla, gamzesiyle, nazıyla yaralar veya öldürür. Gönlün çektiği eziyet, sıkıntı ve gamlar âşığın mutluluk mayasıdır.

Gam dilün mâye-i sa'âdetidür
Eşk-i çeşm âb-rûy-ı devletidür (G.89-1)

Gönlün düştüğü kötü, sıkıntılı ve istenmeyen durumlarla ilgili Cevrî Divanı'ndan şu ifadelere rastlanır: *dil-i şûrîde, dil-i belâ-zede, dil-i rüsvâ, dil-i pür-tâb, dil-i bî-tâb, dil-i zâr, dil-i mahzûn, dil-i pür-hüzn*. Gönlün bu hallarine karşılık sevgilinin gamzesinden ve fitnesinden çekinmediği için *dil-i bî-bâk*; dünyanın şarabına ilgi göstermediği için *dil-i hûşyâr* ve birçok ilgiyle *dil-i pâk* şeklinde vasıflandırıldığını görüyoruz.

Ne bîm-i fitne var Cevrîde ne endîşe-i gamze
Müsellemdür dil-i bî-bâkine âyîn-i ser-bâzı (G.253-5)

Gönül kapalı olması ve sevgiliye sırrını açmaması ilgisiyle *mahrem-i esrâr* şeklinde anılır. Gönlün takılıp kaldığı yer olarak, daha çok sevgilinin saçları ve saçlarının kıvrım kıvrım uçları söz konusu edilir ve çeşitli tasavvurlara konu olur.

Çekilmekde müselsel zülfine bend olmaga diller
Çeker göñlüm benüm de bilmezem yâ Rab ne sevdâdur (K.30-54)
Bir dil ki rişte-i ser-i zülfünle bend olur
Tesbîh-ı âh u zârı melâik-pesend olur (G.37-1)

Gönülde aşka olan eğilim, sabrı ortadan kaldırır. Aşkın gönle verdiği bu sabırsızlıkla âşık, ölmek için bile acele eder.

Ta'cîl iderse gamzene cân virmede n'ola
Sabr itmege komaz dili ibrâm-ı ârzû (G.205-3)

Gönlün bir diğer özelliği de aşk derdi ve acısıyla bin parçaya bölünmüş olduğudur:

Dil râm degül sabra cân hod doyamaz cebre
Ol derd ile sad pâre bu hicr ile pür-yâre (G.247-2)

Bu kadar sıkıntı, eziyet ve zorluğa sebep olan sevgiliye karşı gönle dayanma gücünü, aşkın kendisi verir.

Tâkat getürür miydi gönül işve-i yâra
Bî-çâreye ger olmasa imdâd-ı mahabbet (G.12-2)

Gönülle ilgili olarak dile getirilen bir başka husus, gönül kanıdır. Çoğunlukla gönül kadehini içerisindeki şarap olarak düşünülen *hûn-ı dil*, sevgilinin kimi zaman içmekte bile nazlandığı, kimi zaman da acımasızca içtiği bir şarap olarak tasavvur edilir. Gönül kanını sadece sevgili değil, aşk ve bazen de âşık da içer. Binlerce gamzeye içecek olan gönül kanı, yine de bitmek tükenmek bilmez.

Hûn-ı dili bezm-i gam-ı câna getürdüm
Işk ehline sahbâ-yı harîfâne getürdüm (G.179-1)

Gönül kanı, rengi ilgisiyle gül, la'l ve akikle ilgili benzetmelere de konu olur. Gönlünün kanıyla *la'l-i ter* meydana getiren âşık yine bu kanla, akik madenine ihtiyaç duymaz. Şu beyitte ise âşığın kanından feyz alan gülün, kıyamete kadar taze kalacağı söylenir.

Cevrî kalurdı tâb u tarâvetle haşra dek
Hûn-âb-ı dilden olsa eger feyz-yâb gül (G.156-6)

Aslında gönül kanı, âşığın hayatının mayası, özüdür.

Hûn-ı dil mâye-i ma'âşumdur
Gam mühim-sâz-ı intiâşumdur (G.39-1)

4.4.4.2. Gönül İle İlgili Tasavvurlar

4.4.4.2.1. Mülk, Kişver, Vâdî, Şehr, Bağ, Gülzâr, Gülşen

Sevgilinin şah, hükümdar, bey, kumandan vb. olarak tasavvur edilmesi, gönlün de bunlar tarafından yağmalanan, fitne çıkartılan veya korunan bir ülke, toprak parçası olarak düşünülmesine sebep olur. Sevgilinin saçı, ayva tüyleri, gözleri, gamzesi, nazı, bu karışık ve perişan memleketi yağmalayan asker, komutan, bekçi ve koruyucusudur. Ayva tüyleri saçların gölgesinde gönül ülkesini yağmalamak için askerlerini hazırlar. Naz komutasında olan sarhoş gamze, gönül ülkesini yağmalar. Sevgilinin yürüyüşü ise dünayayı fitnenin mahşer yeri yapar ki, gönül ülkesi gibi kavga ve gürültü eksik olmaz. Sevgilnin gözleri ise, uyuyan bir fitnedir, bu yüzden gönül ülkesi, belalardan emin olamaz.

Mülk-i dil n'ola emîn olmaz ise âfetden
Çeşm-i mahmûrun anun fitne-i hâbîdesidür (G.41-4)

Ayva tüyleri, kimi zaman gönül ülkesinin belası, kimi zaman da âşığın koruyucusudur. Gamzenin koruyuculuğunu yaptığı gönül ülkesi, her iki cihanda

zarar görmez. Gözler de benzer biçimde kimi zaman gönül ülkesinin koruyucusu, kimi zaman da fitne askerinin yol göstericisidir.

Kişver-i cân u dilün gâh nigeh-bânıdur
Leşker-i fitneye geh râh-nümûndur çeşmün (G.150-4)

Aşk askerinin konak yeri ise, gönül vadisidir.

Menzil-i ceyş-i mahabbet vâdî-i dildür yine
Sıgmaz ol seyl-i belâ aklun fezâ-yı tengine (G.246-3)

Gönül ve şehir ilgisi de kişver ve mülk ilgisinin benzeridir. Sevgilinin oka teşbih edilen bakışlarının gönle işleyişi, bir yolcunun bir şehirden geçişine benzetilmiştir. Âşık, bu değerli misafire can naktini harcayarak, iyilikbilirliğini gösterir.

Ger geçerse tîr-i dilber şehr-i dilden Cevrîyâ
Nakd-ı cânı ana îsâr itmedür şükrânemüz (G.123-5)

Bir başka beyitte ise şair gönlünü, şehr-i dârü'l-karâr[183]-ı ma'nî olarak vasıflandırır.

Dil-i Cevrî cihân-ı dânişde
Şehr-i dârü'l-karâr-ı ma'nidür (G.76-7)

Gönül, yaraların renk ve şekil ilgisiyle güle teşbih edilmesiyle, bağ ve gül bahçesi olarak tasavvur edilir. Alev yapraklı olarak açan güller, gönül bağının alışılmadık süsüdür. Bir beyitte gönül, *bâğ-ı İrem* olarak düşünülür. Şu beyitte ise âşığın istek gülünün bu bağda bulunmayacağı, onun yerine hasret lalelerinin çokça olduğu söylenir:

Bâg-ı dilde gül-i maksûd bulunmaz yoksa
Lâle-i hasret o gül-zârda vâfir bulunur (G.52-2)

4.4.4.2.2. Hâne, Külbe, Beyt-i Ma'mûr, Eyvân, Gencîne, Mey-hâne, Meygede, Harâbât

Gönül evi, aşk ile yıkılmış ve viran olmuş biçimde düşünülür. Böyle yıkık ve viran haldeyeken bile dert ve gam misafiri eksik olmaz. Sevgilinin dudklarının sırrı, gönül evini yurt edinince, binlerce Mesih'in ruhu hareminin misafiri olur.

Me'vâ ideli sırr-ı lebi hâne-i dilde

---

[183] Dârü'l-karâr, durulan, kalınan, kalınacak olan ev anlamının yanında sekiz cennetten birinin de adıdır. Bunun yanında kıyametten sonra kalınacak yer anlamını da taşır.

Sad rûh-ı Mesîh oldı mücâvir hareminde (G.235-3)

Sevgilinin yanağının düşüncesiyle âşığın zihin evi aydınlık; ayrılığın acısıyla gönül kulübesi karanlık bir haldedir.

Şem'-i ruh-sârun ile hâne-i vehmin rûşen
Zulmet-i hicrün ile külbe-i dil tîre vü târ (Tb.2/I-2)

Hikmet, ilahî bilgi, yıkılmış bir halde olan gönlü Beyt-i Ma'mûr eder. Şair gönül eyvânına, dünyanın gölgesinin düşmemesinden dolayı şükrederken, dünya nimetlerinin gönlünde yer etmemesinin mutluluğunu ifade etmektedir.

El-minnetü li'llâh ki dahı düşmedi bir gün
Eyvân-ı dil-i rûşenüme sâye-i dünyâ (G.6-2)

Gönlün hazineye benzetilmesi, hasretin cevher olarak tasavvur edilip, gönlü doldurması ilgisiyledir. Hasretin cevher olarak düşünülmesi, âşığın bu acıya verdiği önemden kaynaklanır.

Gencîne-i dil gevher-i hasretle pür oldı
Ser-mâyeme reşk itse n'ola kân-ı temennâ (G.5-4)

Meyhanede sarhoşların bulunması ilgisiyle âşığın gönlü, sevgilinin bakışlarının meyhanesi olarak düşünülür.

Mey-hâne-i râz-ı nigehündür dil-i Cevrî
Takdîr müheyyâ ideli bezm-i Elesti (G.264-5)

Şu beyitte ise sevglinin gözü, bir rint olarak, naz meyhanesine değil, gönlün harâbâtında içkisini içmektedir ki harâbât, gönlün yıkılmışlığını da ifade eder.

Mâil-i mey-hâne-i nâz olmasa çeşmi n'ola
Ol harâbât-ı dilün rind-i kadeh-peymâsıdur (G.69-3)

4.4.4.2.3. Mürg, Bülbül, Tûtî, Pervâne

Gönlün kuş olarak düşünülmesi, sevgili tarafından avlanması tasavvuru ile ilgilidir. Çoğu zaman sevgilinin gözü, saçı vb. güzellik unsurlarının şahin, doğan gibi yırtıcı kuşlara benzetilemsiyle gönül, avlanan bir kuş olarak düşünülür.

Turfe şâhîn-i şikârîdür o zülf-i pür-hamı
Mürg-i dil saydına bin dâm ile pervâz eyler (G.66-4)

Bülbül ve gönül ilgisi, bülbülün güzel ötüşü ile ilgilidir. Şair, bahar vakti tabiatın canlanıp, kuşların ötüşüyle, gönlünün bülbülünün de şevke geldiğini

söylerken, şairliğini de övmektedir. Şu beyitte ise gönül bülbülü, ütopik bir gül bahçesi tasviri yapmaktadır:

Bülbül-i dil dem urur bir gülşen-i câvîdden
Kim seçilemez hârı gülden gülleri hurşîdden (G.193-1)

Gönlün papağan ile olan ilgisi, papağanın ses taklidi ile konuşuyor olarak düşünülmesine dayanır. Papağana teşbih edilen gönül, sevgiliyi göremezse konuşamaz.

Niçe gündür ruhı mir'âtını tûtî-i dil görmez
Niçe güftâra gelsün ol ne şevk ile dehân açsun (G.203-4)

Eğer suskun olsa bile, sevgiliyi övme aynasının saflığı karşısında konuşmaya başlar.

Zebân-ı tûtî-i dil niçe demdür ebkem idi
Safâ-yı âyîne-i medhun eyledi gûyâ (K.35-47)

Gönlün değişken halleri ise şu biçimde ifadesini bulur ki gönül, bazen sessizlikle pervane gibidir, bazen de bülbül gibi şakır.

Gehî pervâne-veş hâmûş geh bülbül gibi gûyâ
Gehî şem'-i şeb-ârâ geh bâg-ı İremdür dil (G.163-2)

4.4.4.2.4. Mübtelâ, Âşüfte, Üftâde, Âvâre, Sergeşte, Mestâne, Bî-çâre, Perîşân, Harâb, Vîrân, Virâne

Müptela, aşüfte, üftade kelimeleri, âşığın sevgilinin karşısında takındığı rolle ilgili kavramlardır. Sevgilinin aşkıyla, düşkünlük gösteren âşıkla, sevgilinin saçı gamzesi, nazı gibi güzellik unsurları ilgiye konu olur. Müptela gönlün isteğini âşık bir türlü çözemez çünkü sevgilinin ne gamzesinden teselli bulur ne de nazına şükreder. Sevgilinin saçının dalgalanmalarıyla fitne göğe ulaşır, üftade gönüller ise onun yolunun toprağında sürünür. Aşüfte gönül, sevgilinin saçının hasretiyle gezer. Aşk ile dinlenmek mümkün olmadığı için aşüfte gönül, sevgilinin saçlarına bağlanır.

Zülfine bend olmasun mı Cevrî-i âşüfte-dil
Işk ile ârâma imkân olmayınca n'eylesün (G.202-5)

Gönlün avareliği, aşkın kendisinde meydana getirdiği etkilerden ve sevgilinin tegafül ve naz gibi tavırlarından kaynaklanır. Sevgili, bilmezlikten gelme silahıyla âşığın avare gönlünü yaralarla ve ateşle doldurur. Gönül sevgilinin ayrılığının acısıyla Mecnûn gibi avare dolaşır:

Bulsa dil-i âvâre eglenmege bir çâre
Mecnûn gibi olmazdı hicrân ile âvâre (G.247-1)

Âşığın sabırsız dostu, avare gönlüdür:

Âşıkam âvâre dil hercâî yârumdur benüm
Hem gamun dil-dâdesi hem gam-güsârumdur benüm (G.166-1)

Ser-geşte kelimesinin "baş dönmesi" anlamıyla sevgilinin saçının kıvrım kıvrım haliyle halka şekli arasında ilgi kurulur. Sevgilinin saçınında düşünülen gönül, onun ne başı ne de sonu belli olan halka şeklindeki kıvrımlarında, başı dönmüş bir halde bulunur.

Sevdâ-yı hatun meyl-i hevâ-yı ser-i zülfün
Saldı dil-i âvâre vü ser-geşteye teşvîş (G.127-3)

Melekeler, aşktan sarhoş olan âşığın gönlünü, Kâbe-i ervâh olduğu için kıskanırlar. Sevgilinin gamzesi de ciğer kanına susuzluk çekmektedir. Bu yüzden sarhoş gönlün zevkini daima kıskanır olarak düşünülür.

Teşnedür gamzesi de lezzet-i hûn-ı cigere
Reşk ider zevkına dâim dil-i mestânemüzün (G.147-2)

Âşığın gönlü sevgiliye duyduğu aşk sebebiyle bedeni, yüzü gibi hasta olarak tasavvur edilir. Bu hastalıktan kurtulmanın tek çaresi ölmektir. Her ne kadar sevgilinin dudaklarının can vericiliği, âşığın derdine derman olsa da, sevgili bu iyiliği kendisine yapmaz. Âşığın ağlayıp, inlemeleriyle hasta gönül ateşler içerisinde yanar.

Bir şeb ki bu sûzişle idüp nâle vü zârı
Âteşlere yakdum dil-i bîmâr u figârı (Tb.1/III-1)

Bütün bu tasvirlerden ve ifadelerden anlaşılacağı gibi âşık çaresiz bir haldedir. Bî-çâre olan âşık, iyilik ve merhamete muhtaç görülür. Âşığın bir isteği de, bu haliyle sevgilinin eğlencesi olmamaktır.

Gâh lutf u geh itâb ile nigâh itme dile
Dem-be-dem bî-çârenün hâlin diger-gûn eyleme (G.236-2)

Gönlü çaresiz durumda gösteren bütün bu haller, aynı zamanda virân, yıkık, perişan ve harap olmasının da sebebidir. Aşk şarabıyla gönlünü harap etmeyen, sevgilinin sarhoş gamzeleriyle uygunluk göstermez. Hazinelerin, gömülerin metruk ve harap yerlerde olması ilgisiyle harap gönül, aşk hazinesinin mahzeni olarak da düşünülür.

Mahzen-i genc-i mahabbetdür dil-i vîrânemüz
Kadrin ol gencînenün cevher-şinâsıdur bilen (G.198-2)

4.4.4.2.5. Âfitâb, Hâk, Ay, Deniz (Bahr), Cûybâr, Jâle, Sâye, Keştî, Gonca, Gül

Gönül, sahip olduğu vasıflarla kimi zaman en yüksek ve yüce mertebelere ulaşabilirken, kimi zaman da en düşük seviyelerde hiç mertebesinde olabilir. Şu beyitte bunun bir ifadesi olarak gönlü, güneş ve toprak tasavvuru içerisinde görüyoruz:

Âsumân-ı himmetün geh âfitâb-ı enveri
Geh zemîn-i hayretün bir zerre hâkidür gönül (G.162-2)

Şu beyitte de ay ve gönül parlaklık ilgisiyle söz konusu edilir:

Şâhid lutfı ger itse gülerek arz-ı cemâl
Dilleri âyîne-i meh gibi tâbân eyler (K.29-40)

Gönlün coşkunluğu ve aşkın büyüklüğü, gönlün deniz olarak tasavvur edilmesinin sebebidir. Aşk ateşiyle yanan gönüldeki yangının genişliği, onun deniz olarak düşünülmesine sebeptir. Hakikat şarabıyla neşelenen gönül denizi de bu sarhoşlukla dalgalı şekilde düşünülür.

Neşve-dâr-ı şerâb-ı tahkîkun
Bahr-ı dil gibi cûşişi görinür (K.56-20)

Gönül, fidan boylu ve yasemin göğüslü sevgilinin kendisine meylettiği, aşk bahçesinin saf ve temiz ırmağıdır.

Her sehî-kadd ü semen-berler n'ola meyl etseler
Bâg-ı ışkun cûybâr-ı sâf u pâkidür gönül (G.162-3)

Sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarına asılı olan âşığın temiz gönlünün o halini görenler, gönlü suya kanmış sünbül üzerindeki çiğ damlası zannederler. Bu tasavvurda âşığın gönül temizliği ile çiğ tanesi arasında ilgi kurulur. Şu beyitte ise hem *jâle* hem de *sâye*, aşka düşmek ilgisiyle, gönül için teşbih unsuru olur:

Jâle-veş bir gonçe-i ra'nâya düşdi gönlümüz
Sâye-âsâ bir sehî bâlâya düşdi gönlümüz (G.98-1)

Gönlün kedere düşmesi, gemiye teşbihi ile gam sahilinde ters dönmüş bişimde yatması şeklinde tasvir ve tasavvur olunur.

Keştî-i dil sâhil-i gamda nigûn olmış yatur

Bahr-ı aşk içre muhâlif ruzgâr olmış gibi (G.255-3)

Gönlün hayret içerisinde suskun oluşu, goncanın kapalı oluşuyla ilişkilendirilir.

Dem-beste idi hayret ile gonçe gibi dil
Bûs-ı dehen-i yâr imiş efkârını bildük (G.146-4)

Sevgilinin nergise benzeyen gözleri, içki sersemliğinden sıkıntılı olması sebebiyle, âşığın goncaya benzeyen gönül kanı coşkunlukla dolar.

Nergisleri humârdan oldukça tâb-dâr
Hûn-ı derûn-ı gonçe-i dil pür-hurûş olur (G.57-5)

Âşığı dileği, gönlünün gül yaprakları gibi perişan olmasındansa, goncaya benzeyen gönlünün dünya bahçesinde hiç açılmamasıdır.

Açmasun dil gonçasin bâg-ı cihânda rûzgâr
Hâtırum tek berg-i gül gibi perîşân itmesün (G.182-3)

4.4.4.2.6. Mum (Şem', Çerağ), Kandîl, Revgân, Tabla, Nüsha, Levh, Suhf, Mecmûa, Resm

Gönlün aşkla yanması ve ateşle olan ilgisi, onun mum olarak düşünülmesine sebep olur. Aşkın gönül mumunu ateşiyle yakan gönül, arzuların meclisini aydınlatan bir mum olarak da tasavvur edilir. Gönül öyle bir mumdur ki aşk, etrafında pervanedir.

Yak sûz-ı derûnunla çerâg-ı dil-i ışkı
Uşşâk-pesend olmaga lâyık eser eyle (G.233-2)

Gönül kanı, kandile teşbih edilen gönlün tutuşturulmasına yarayan yağ olarak düşünülür.

Sâkiyâ revgan-ı kandîl-i dil ü cânı getür
Mahfil-i gülşene her lâle çerâg oldı yine (G.213-3)

Şu beyitte ise gönül, hakikatin misk kokularıyla dolu bir tabla[184] ve irfan nüshası olarak tasvir edilir.

Dilüm bir tabla-ı pür-misk-i tahkîk
Derûnum nüsha-i irfân-ı attâr (K.14-42)

---

[184] Tabla, satıcıların, sattıkları eşyayı üzerine koydukları tepsi şeklinde, tahta veya metalden yapılmış bir eşyadır.

Gönül, âşığın aşkının ve sevgilideki güzelliklerin yazıldığı bir sayfa olarak tasavvur edilir.

Levh-ı dile ebrûlarınun nakşı çekildi
Ol dem ki kalem besmeleye virdi keşîde (G.231-4)

Gönlün sayfa olarak düşünüldüğü şu beyitte, gözyaşları da bu sayfadaki yazıları silen bir silgi olarak düşünülür.

Levh-i dile resm eyledügüm nakş-ı ferâgı
Te'sîr-i nem-i eşk-i heves muzmahil eyler (G.34-3)

Gönlün, âşığın sırlarını muhafaza ettiği düşüncesi, levh-i mahfûz olarak da anılmasına sebep olur. Ayrıca gönül, kaderin hükünmlerinin yazılı olduğu fihristtir.

Levh-i mahfûz-ı derûnı nüsha-i sırr-ı kazâ
Suhf-ı mestûr-ı dili fihrist-i ahkâm-ı kader (T.2-5)

Mecmuanın sayfalardan meydana gelmesi ve parçalanabilir olması, gönlün de sevgilinin elinde perişan olmasıyla ilişkilendirilir.

Oldı mecmû'a-i esrâr-ı mahabbet gönlüm
Zülfün alsun ele isterse perîşân itsün (G.184-3)

Gönül, Allah'ın resmettiği, renk ve sureti olmayan şaşılacak bir terkiptir.

Reng ü sûretden müberrâ bü'l-aceb terkîbdür
Turfe resm-i hâme-i nakkâş-ı kudretdür gönül (G.152-2)

4.4.4.2.7. Nâkûs, Kadeh (Câm, Peymâne), Şîşe, Dürc, Gevher, Ney

Gönlün çana teşbihi, onun kararsızlığı üzerine söz konusu edilen benzetmelerden biridir. Kimi zaman kilise çanı olan gönül, kimi zaman da Kâbe'nin kandilidir:

Gehî nâkûs-ı deyr ü gâh kandîl-i haremdür dil
Gehî âyîne-i İskender ü geh câm-ı Cemdür dil (G.163-1)

Yukarıda Cem'in kadehi olarak ifade edilen gönlün kadehe teşbihi, gönül kanının şaraba benzetilmesi ilgisiyle de söz konusu edilir. Aşkın aklı başından alan hali, sarhoşluk gibi düşünüldüğünde, aşk şarabının konulacak yeri gönüldür:

Âyînemüzün zerrece kalmazdı gubârı
Bir kerre mey-i ışka dili câm idebilsek (G.145-2)

Şu beyitte sevgilinin dudağı ile gönül, kıyamete kadar dönüp duracak olan şarap ve kadeh olarak tasavvur edilir:

Sanmanuz kim ola dil fikr-i lebinden hâlî
Haşra dek devr ider ol bâde bu peymâne ile (G.229-4)

Şu beyitte ise gönül, aşk şarabıyla dolu olan bir şişeye teşbih edilir ve şişenin taşa düşüp kırılması ilgisiyle, ona taşlaşmış gönüllerin eline düşmekten sakın nasihatı yapılır.

Seng-diller destine Cevrî düşürmekten sakın
Şîşe-i pür-bâde-i ışk u mahabetdür gönül (G.152-5)

Sevgilinin övgüsünü ihmal eden âşık, onun övgüsünde söylediği sözleri, gönül kutusundaki inci ve elmas gibi değerli mücevherleri ayağına saçmak şeklinde düşünür.

Kim gelince bu deme medhinde ihmâl eyledüm
Hâk-i pâya dürc-i dilden olmadum gevher-feşân (K.22-34)

Gönül, Nisan ayının tabiatının en ufak damlasıdır ama hikmet denizinin eşi benzeri olmayan incisidir. Bir başka beyitte ise "kudret güneşinin parlaklığının ışığı terbiye etmiş, eski maden ocağının tertemiz parlak cevheri" şeklinde tanımlanır.

Gerçi kem-ter katre-i Nisân-fıtratdur gönül
Gevher-i yek-dâne-i deryâ-yı hikmetdür gönül (G.152-1)

Ney ve gönlün her ikisinin de sırları olduğu düşüncesi, gönül ve ney ile ilgisine olan sebeplerden biridir. Bir diğer sebep ise inleyen ve âh eden âşık ile neyin yakıcı sesi arasında kurulan ilgidir.

Dilümüz nây-sıfat mahzen-i esrâr olsun
Âteşîn âh ile pür-sûz idelüm dünyâyı (G.252-3)

4.4.4.2.8. Şâh, Gedâ, Rind, Şeyh, Leşker, Sâlik, Süleymân, Hâce-taş

Sevgilinin saçında asılı olduğu düşünülen gönül, bu haliyle her ne kadar dilenci gibi de olsa, gökyüzü kadar yüksek rütbeli bir şah gibidir. Gönlün şahlığı, Hüma'ya teşbih edilen saçın gölgesinde oturması ilgisiyledir.

Olur gedâ ise de şâh-ı âsumân-mesned
Ol dil ki sâye-nişîn-i Hümâ-yı zülfündür (G.50-2)

Gönül, bu dünya meclisinde hiçbir şeye aldırış etmeyen bir rinttir. Dünyanın üzüntüsüne ve sıkıntısına aldırış etmediği gibi, onun için zenginlik ve fakirlik de biribirinden farklı değildir. Rint gönül için önemli olan özdür, şekil bir anlam ifade etmez.

Bezm-i âlemde o rind-i lâ'übâlîdür gönül
Sâgar-ı zerrîn ile köhne sifâli bir görür (G.84-4)

Şu beyitte gönül, elbisesinin eteğini altına toplamış, köşesinde oturan bir şeyh olarak tasavvur edilir:

Halvet-i zühdün gehî bir şeyh-i dâmen-çîdesi
Bezm-i şevkun gâh mest-i câme-çâkidür gönül (G.162-4)

Sevgilinin bakışlarının ok olarak tasavvur edilmesi, gönlün de onun hedefinde ve karşısında bir asker olarak düşünülmesine sebep olur.

Leşker-i cân u dile olsa mukâbil nigehi
Berk-ı nâz u sitemi tîrine peykân eyler (G.65-6)

Gönül aşk yolunun korkusuz yolcusudur:

Her gözi cellâd-ı bî-rahmun helâkidür gönül
Râh-ı ışkun sâlik-i bî-vehm ü bâkidür gönül (G.162-1)

Şu beyitte sevgilinin dudağı mühüre, gönül Hz. Süleyman'a, aşk da Hz. Süleyman'ın veziri ve yardımcısı Âsaf'a benzetilir.

Dilleri hâtem-i la'lünle Süleymân eyler
Sâz-kâr eyler ise himmetini Âsaf-ı ışk (G.135-4)

Gönül, şu beyitte âşıktan farklı bir şahıs gibi düşünülerek, köle veya kapı yoldaşı olarak onun emrinde olduğu söylenir. Burada âşığın gönle karşı olan üstün tavrı, âşığın bir yüksek iradenin (Şeyh'in) kölesi olması ile ilgilidir.

Bende-i himmetem ne kaydum var
Dil-i âzâde hâce-tâşumdur (G.39-2)

4.4.4.2.9. Dîvâne, Hasta, Nakd, Bâzâr, Saç

Gönlün divane oluşu aşk sebebiyledir. Gönlün divaneliği bir anlamda onun sevgilinin eziyetlerinden kurtulmasına ve her halükârda akıldan üstün görülmesine sebep olur. Sevgilinin belalarından, divane gönülle kurtulan âşık, aşktan dolayı düştüğü itibarsız davranışları da kabullenmiştir.

Çaldum başına aklun o dem şîşe-i nengi
İtdüm dil-i dîvânemi rüsvâ-yı mahabbet (Tb.1/VIII-2)

Her zaman olduğu gibi divane de olsa gönül, akla tercih edilir.

Akla şâkird itme ey Cevrî dil-i dîvâneni
Kâbil-i irşâdı muhtâc-ı Felâtûn eyleme (G.236-5)

Gönlün hasta olarak tasavvur edilmesi çokça dile getirilen bir husustur. Cevrî Divanı'nda da hasta olarak kabul edilen gönle, sevgilinin eziyetleri bitmek bilmez.

Gamzen cefâda hîç kusûr itmedi dile
Bin yâre açdı dahı o bîmâre n'eylesün (G.201-2)

Gönül ve can sevgilinin uğrunda harcanıp feda edilecek nakit olarak görülür ve çeşitli tasavvurlara konu olur. Sevgili, çaldığı gönlü inkâr etmeyen şaşılacak bir hırsızdır. Gönül ve can nakti, gönül alıcı sevgililere değer ve güzellik verir. Sevgilinin güzelliği çok gönlü harman kesesine koymuştur. Gönül nakit olarak hediye de edilir.

Bir ehl-i dilün pâyine düşdük bu talebde
Hem nakd-i dil ü cânı ana eyledük ihdâ (Tb.3/IV-10)

Sevgilinin saçlarını taraması, âşığın gönül pazarında güzel kokular satan bir dükkân açması şeklinde tasavvur hayal edilir.

Urup şâne şikenc-i zülfini ol dil-sitân açsun
Ser-i bâzâr-ı dilde müşg ile pür bir dükân açsun (G.203-1)

Yine sevgilinin yanağı üzerine düşen saçlar, bir teşbihle âşığın gönlüne benzetilmiştir.

Dil-i Cevrî gül-i hurşîde olur sâye-figen
Zülfi gâhî ki düşer ol ruh-ı rengîn üzre (G.222-5)

4.4.4.2.10. Âyîne

Gönlün en çok tasavvura konu olduğu benzetme unsuru hiç şüphesi aynadır. Tasavvufi olarak ayna, *kırılma, paslanma ve tozlanma gibi özellikleriyle gönlün kendisine benzetileni olarak kullanılır. Gönül, bir ayna olarak telakki edilince, onun gibi görüntüleri yansıtan bir özelliğe kavuşur; İlahî isim ve sıfatların tecellî ettiği yer olur. Bâtınî idrakin merkezi olan gönülün, Hakk'ın tecellisine mazhar olabilmesi ve ayna gibi parlaması için, masiva tozlarından temizlenmesi gerekir* (Üstüner 2007: 382) dünyanın tozlarından arınan gönül, saf bir ayna olur:

Dili gerd-i sivâdan pâk idüp mir'ât-i sâfî kıl
Cemâl-i cân gibi manzûr-ı çeşm-i pâk-bînân ol (K.79-14)

Gönlün aynaya teşbih edilmesinde, Hz. Peygamber'in "Mümin müminin aynasıdır" mealindeki hadisinin de büyük etkisi olduğu açıktır. Cevrî Divanı'nda bu hadis, ifadesini şöyle bulur:

Olmış dil-i mü'min yine âyîne-i mü'min
Sâhib-nazara ehl-i dilün hâli ıyândur (Tb.3/V-10)

Gönül aynasını bir nefes bile kedersiz göremediğini söyleyen şair, bu durumdan aldığı zevki şöyle dile getirir ki gam bile bu zevk sebebiyle gönül aynasında kendini rahatlamış görür.

Gam gelse görür kendüsini şekl-i ferahda
Mir'at-i dile şöyle safâ virdi mahabbet (G.14-2)

Sevgilinin yüzünü görmek, gönül aynasını parlatır. Gönlünü aynasını saflaştıran, dış görünüşüne önem vermez. Gönül her ne kadar değersiz bir toz parçası gibi görünse de aslında o, iç ve dış görünüş aynasının cevheridir.

Zerre-veş gerçi gubâr-âlûdedür baksan yine
Cevher-i âyîne-i ma'nî vü sûretdür gönül (G.152-4)

Gam âşığın gönlüne binlerce şekilde görünür. Bu sebepten âşıklar için gönül, kırık bir ayna olarak tasavvur edilir:

Bin sûret ile cilve ider gam dilimüzde
Işk ehline âyîneyüz ammâ ki şikestüz (Tb.1/I-5)

Şu beyitte ise şair, gönlün anlamlarının yüzünün kendisinden saklanamayacağını, çünkü onun aynasının her zaman kendisine dönük olduğunu söyleyerek şairliğinin gücünü ve anlayış kuvvetini ifade eder.

Sûret-i ma'nâ-yı dil benden nice mestûr olur
Gün gibi âyînesi dâ'im mukâbildür bana (G.1-5)

4.4.5. Maddî ve Manevî Haller

4.4.5.1. Hastalık ve Delilik

Hastalık ve delilik, âşığın aşkının neticesidir. Bedenin ve aklın söz konusu edildiği tasavvurlarda âşık kendini deli ve hasta olarak gösterir. Âşığın hastalığı sevgilinin ve rakiplerin eziyeti, cefasından dolayı olduğu gibi zamanın, bahtın ve feleğin de etkisi büyüktür. Âşığın hastalık ve deliliği ile ilgili tasavvurları daha önceki maddelerde dile getirdiğimiz için burada tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Fakat özet olarak zayıf bir vücut, sararmış bir yüz ve beli bükülmüş halde tarif edilen âşık, aşkı sebebiyle de ne yaptığını bilmez, insanlar arasında itibarı olmayan, aslında itibar peşinde de koşmayan bir divane olarak kabul edilir. Deliliği sebebiyle iple veya zincirle bağlanan âşık için bu ip ve zincirler sevgilinin saçıdır. Mecazi anlamdaki bu

bağlanış, delinin zapturapt altına alınmasıyla ilgisi olsa da, âşık için cünûnun artmasına sebeptir.

Çeşminden oldı akla müyesser cünûn-ı ışk
Korkum bu zühde neşve-i mestî nasîb olur (G.56-3)

Aklın yol göstermeceği aşk vadisinde, rehber olabilecek tek kişi aşkından deliye dönmüş olan âşıktır.

Hıred bîgânedür semt-i cünûna reh-nümâ olmaz
Bu vâdînün yolın Mecnûndan örgen âşinâdan gör (G.82-4)

Şu beyitte delilik, nakde teşbih edilir ki âşık, deliliğin parasıyla aşk tüccarlığı yapmaktadır.

Cevrî gibi ser-mâye-dih-i hâce-i akluz
Biz nakd-i cünûn ile ki sevdâ-ger-i ışkuz (G.96-6)

4.4.5.2. Âh, Feryâd, Figân, Nâle

4.4.5.2.1. Genel Olarak Âh, Feryâd, Figân, Nâle

Âşığın âh edip, inlemeleri aşkının en önemli belirtileridir. Sevgilinin ilgisizliğinden, cevr ü cefasından ve ayrılığından dolayı sürekli âh edip, inler. Âşığın her vakit inlemeleri, özellikle geceler ve sabahın erken vakitlerinde daha da fazlalaşır. Âşığın gece çektiği âhların kıvılcımları göğe ulaşıp, yıldızları bastırır; seher vakti çektiği âhları, güneşi tutuşturur.

Hurşîd yanar şu'le-i âh-ı seherümden
Dûzah söyinür mevc-i yem-i eşk-i terümden (G.183-1)

Âşığın âhları, onun vücudunu yok etmeli ki, gerçekten âşık olabilsin:

Âşık ana dirler ki bu vâdî-i fenâda
Âh ile ide cismini berbâd-ı mahabbet (G.12-6)

Âşık devamlı âh edip, ağlayıp sevgiliden bir yarım bakış bile olsa ilgi görmek ister. Fakat sevgilinin âşıktan âh etmesi ve ağlayıp inlemesi gibi bir isteği yoktur. Âşığın âhı, gönlündeki aşk ateşi sebebiyle her zaman olarak yakıcı ve ateşli olarak düşünülür. Böyle yakıcı ve ateşli âhlar, göğe ulaşır, yıldızların parlaklığını bastırır, güneşi tutuşturur, dünyadaki insanların rahatını bozar.

Böylesine mübalağalı âh ve ağlayıp, inleme tasavvurlarına rağmen âşık, halinin bilinmesini istemez; sevgilinin yanında onu incitmemek ve derdini belli etmemek için suskunluğu tercih eder.

Yârdan kılma şikâyet kimse hâlün bilmesün
Virme ruhsat nâleye âh u figânundan sakın (G.200-3)

Şu beyitte geçen iki "âh"tan biri beddua etmek, ilenmek anlamında, diğeri ise inlemek anlamında kullanılmıştır:

İncinme âh iderse dil-i zâra n'eylesün
Âh itmesün gamunla o bî-çâre n'eylesün (G.201-1)

4.4.5.2.2. Âh, Feryâd, Figân, Nâle İle İlgili Tasavvurlar

4.4.5.2.2.1. Nâr, Âteş, Zehir (Sümûm), Hurşîd, Nâhîd, Tîr

Âşığın gönlündeki aşk ve ayrılık yangını, âhının ateş olarak tasavvur edilmesine sebep olur. Âşık bu ateşi sinesinde ne kadar saklamak istese de aşkın adaletsiz pençesi, sinesini yırtarak onu ortaya çıkartır. Âşık, kara bahtından şikâyet ettikçe, âhının alevleri göğe erişir. Şu beyitte aşk ehlinin gönlüne ateşi verenin, âşığın figanını, neyin nefesine vermediği ifade edilirken, neyin yakıcı kabul edilen sesinden, âşığın inlemelerinin daha kuvvetli olduğu söylenir.

Âteş viren derûnına ehl-i mahabbetün
Sûz-ı figânumı nefes-i nâya virmemiş (G.128-3)

Şu beyitte âşığın tuzlu gözyaşları yanında zehirli âhlarının, sinesini çorak bir toprak haline getirdiği ifade edilir:

Sümûm-ı âhum ile âb-ı telh-ı eşkümden
Zemîn-i sîne-i dil şûre-zâr-ı hasretdür (G.31-2)

Nâhîd, Zühre diye de bilinen üçüncü felekteki gezegendir ki feleğin çalgıcısı kabul edilir (Pala 1995: 585). Âşığın inlemeleri, melâmet meclisinde Nâhîd; âhının alevi ise aşk göğünün güneşi olarak tasavvur edilir.

Nagme-i nâlem melâmet bezmine Nâhîd olur
Şu'le-i âhum mahabbet çarhına hurşîd olur (G.33-1)

Âşığın seher vakti çektiği âhlardan yükselen ateş, gökyüzünün mumu olarak düşünülen güneşi tutuşturur ve günün doğmasını sağlar.

Âşığın âhının ok olarak tasavvuru ise, sevgiliye kavuşma ümidinin yakalanmasında bir fırsat olarak düşünülmesinden kaynaklanır. Bir beyitte âşığın âh okları, dokuz felekten ve Arş'tan geçtiği halde, ümidin asıl hedefine varamadığı söylenir. Bir başka beyitte ise âşığın âhları, kaza okları olarak tasavvur edilir:

Dünyâya ider sehm-i kazâ kârını âhum

Tîr-i müjen oldukça dil ü câna halîde (G.230-3)

4.4.5.2.2.2. Nesîm, Sabâ, Sehâb, Bülbül, Tesbîh, Nağme (Zemzeme)

Âhın en çok ilgi kurulduğu hususlardan biri nesim ve saba rüzgârı olarak düşünülmesidir. Sıcak esen bu rüzgaların, yaralarla dolu âşığın sinesinin gül bahçesindeki esişi, bahar tasavvurunun tamamlayıcı unsuru olur. Ayrıca rüzgârın haberci olarak düşünülmesi ve sevgilinin saçı, beni gibi güzel koktuğu düşünülen güzellik unsurlarından aldığı etkiyle etrafı güzel kokularla doldurması, âh ile bu unsurlar arasındaki ilgi sebebidir.

Bûy-ı zülfün kim sabâ uşşâka dest-âvîz ider
Feyz-i te'siri nesîm-i âhı anber-rîz ider (G.48-1)

Salınsa olup o nahl-i gül-i işve o kâmet
Üftâdesinün âhı nesîm-i seher olsa (G.228-4)

Sevgilinin yanağı üzerine düşen saçı, âşığın kara buluta benzetilen âhının, gül bahçesi üzerine düşmesi olarak düşünülür.

Cevrî görünce ruhlarun üstinde zülfini
Düşdi sehâb-ı âhı gülsitânlar üstine (G.232-5)

Beyitlerde bülbülün ötüşü ile âşığın feryatları arasında ilgi kurulur. Sevgilinin ve yanağının güle teşbih edildiği beyilerde bülbül, feryadıyla kan çeker. Şu beyitte *şah-ı gül* olarak düşünülen sevgili, baharın gelişiyle divanını süslemektedir. Bu mevsim âşığın bülbül gibi feryada başlama zamanıdır.

Şâh-ı gül zeyn itmede dîvânını günden güne
Gelse Cevrî gibi feryâda hezâr eyyâmıdur (G.28-5)

Sevgilinin saçlarına bağlanan âşıklar, bu haliyle bir tsbih tanesi gibi düşünülürken, âşıkların ağlayıp inlemeleri, meleklerin bile hoşuna giden bir zikir olarak dile getirilir:

Bir dil ki rişte-i ser-i zülfünle bend olur
Tesbîh-ı âh u zârı melâik-pesend olur (G.37-1)

Âşığın ağlayıp inlemeleri, müzik nağmeleri olarak düşünülür. Bülbülle de ilişkilendirilen sevgilinin feryadı, hem güzel ötüşü ilgisiyle hem de ağlayıp inlemesinde görülen ahenkle çeşitli benzetmelere konu olur. Âşık, kendi gönül nağmelerini sevimli bulur, çalgıya ve şarkıya bu anlamda ilgisizliğini gösterir. Sevgilinin gamzesi ve bakışları naz ile âşığın inlemesini sağlar.

Uşşâkun olur gamze-i pür-işve gamından
Her zemzeme-i nâlesi şeh-nâz-ı mahabbet (G.11-2)

4.4.5.3. Yara (Zahm, Dâğ, Figâr)

Âşığın gönlü, sinesi, vücudu, canı, gönlü, ciğeri hep yaralarla doludur. Bu yaraların sebebi ise gamze, kirpik, nigah gibi sevgilinin güzellik unsurları, sevgilinin kendisi, hicran, gam ve aşk gibi unsurlardır. Yara bu anlamda âşığın aşkının gereği ve katlanmış olduğu sıkıntıların ifadesidir. Âşık vücudunun her yerini kaplamış olan bu yaralardan memnundur. Sevgiliye söylemek istemediği aşkının, bedeninden fışkıran haykırışıdır:

Ey gamze söyle zahm-ı dilümden lisânum ol
Ey çâk-ı sîne nüsha-i şerh u beyânum ol (G.160-1)

Âşık her ne kadar aşkını dillendirmek istemese de, vücudundaki bu yaralardan dolayı aşkı ortaya çıkar, sırrını saklayamaz.

Açmazdı râzını sana dil degme hâl ile
Bir agız oldı sînede her yâre n'eylesün (G.201-3)

Âşığın, aşkının maddi olarak ispatı durumundaki bu yaralar, aynı zamanda âşık için bir iftihar vesilesidir. Sevgilinin kılıcıyla açılan yaralarla kıyamete kadar övüneceğini söyleyen âşık, kılıç yarası izinin kalıcılığını da dile getirir. Sevgilinin kirpiklerinin oklarıyla yaralanmayan âşık bulunmaz, gönül ve ciğer sevgilinin bakışlarıyla, naz ve işvesiyle paramparçadır. Bu haldeki âşıkların, dertlerini dile getirmek için gücü de kalmamıştır.

Dil mi var kim anda zahm-ı nâvek-i müjgânı yok
Derdin izhâr itmege âşıklarun dermânı yok (G.137-1)

Canına işleyen bakışlardan feryat ve şikâyet etmeyen, yaralarla dolu vücudunu ortaya çıkarmayan âşığın, bir başka beyitte bu yaraları sevgiliye göstermesinin sebebi, derdine derman olacak tek doktorun yine sevgili olmasıdır.

Zahm-ı tîr-i gamzeyi göstermesün mi yâra dil
Açmasun râzın tabîb-i çâre-sâza n'eylesün (G.186-4)

Yara, renk ve şekil bakımından sıkça gül ve lale ile birlikte anılır. Yara, kırmızı veya siyah renkte, yuvarlak ve kat kat bir görüntüye sahiptir. Gül de kırmızı renkte, yuvarlak ve yaprakları bakımından kat kattır. Lale ise ortasında siyahlık bulunan, çeşitli renklerde olmakla beraber daha çok kırmızı rengiyle bilinen bir

çiçektir. Bu bakımdan vücudun kırmızı renkli ve ortası siyah yaralarla dolu hali, gül ve lale bahçesi tasavvuruna en önemli sebeptir. Âşığın gönlünün, sinesinin veya vücudunun yarlarla dağlandığı zaman, gül mevsimi ve bahar mevsimi olarak düşünülür.

Ol behişt-âbâd-ı ışkam dilde gül gül dâg ile
Lâle-i pür-hûn-ı hasret sahn-ı gül-zârumdadur (G.51-5)

Âh ile sabâ dâg-ı mahabbetle bahâruz
Reng-i çemen-i tevbeye esbâb-ı şikestüz (G.110-4)

Âşığın yaralarla dolu sinesi, dert ve bela dünyasına bahar mevsiminin gelişi gibi düşünülür.

Tâze dâg-ı sînemi ol lâle-ruh gördi didi
Âlem-i derd ü belâda nev-bahâr olmış gibi (G.255-2)

Benzer ilgiyle sevgilinin yanağı üzerindeki ben, gamıyla gönlünü dağlamış lale olarak tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin aya benzetilmesi ilgisiyle, ayın üzerinde görünen lekeler de söz konusu edilir.

Gamunla eylemiş ey meh derûnını pür-dâg
Ruhunda hâlüne benzer ki lâle mâildür (G.85-4)

Şu beyitte ise yanık yarası, aşk gecesinin mumu olarak tasavvur edilir:

Olsa bir dilde fürûg-ı eser-i kevkeb-i ışk
Haşre dek dâgı olur zinde çerâg-ı şeb-i ışk (G.134-1)

Âşığın, sevgilinin kendisini yaralamasından şikâyetçi olmadığı, hatta bundan memnuniyet duyduğunu biliyoruz, âşığın bu anlamda tek şikâyetçi olduğu durum, sevgilinin rakibi yaralamak için hedef seçmesidir ki gönle verdiği sıkıntı çok daha fazladır.

Virmez o kadar zahm-i hadengün dile zahmet
Agyârı nişân itdügi âzâr çekilmez (G.92-2)

Âşığın gönlünün yaralı olmasının yanında, gönle gelen heves ve istekler, bir ayna olarak tasavvur edilen gönülden yüz bulamayınca, pişmanlık yarasıyla giderler.

Ârzû gelse dile dâg-ı nedâmetle gider
N'eylesün âyinesinde göremez rûy-ı taleb (G.8-2)

Şu beyitte ise yara olarak düşünülen kavramlar, ümit ve temenna gibi soyut kavramlardır. Himmet sahibi kişilerin bunlardan uzak olduğu ifade edilir.

Dâg-ı ümmîd ü temennâdan tehîdür sînesi
Merd-i sâhib-himmet-i fakrun nişânı böyledür (G.72-2)

4.4.5.4. Gam, Gussa, Dert, Belâ, Elem

4.4.5.4.1. Genel Olarak Gam, Gussa, Dert, Belâ, Elem

Gam, keder, dert bela, âşık olmanın vazgeçilmez unsurlarındandır. Âşığı perişan eden en önemli sebepler olarak karşımıza çıkan bu unsurların kaynağı, sevgilinin ilgisizliği, eziyetleri, ayrılık acısı, felek, talih ve kaderdir. Her zaman dertli olan, gönlünden gam eksik olmayan âşık, belalarla ve musibetlerle perişandır. Âşığın derdine akıl bir çare bulamaz. Âşığın devamlı dertlere uğraması, gama alışmış olduğunu düşündürür.

Cevrî n'ola gamla ülfet itse
Gam mahrem ü râz-dân-ı dildür (G.32-5)

Âşık için dertten ölmek, aşağılık gördüğü dünyanın, kendisine çare bulmasından daha üstündür. Sevgiliden istenen de naz ve işvelerle âşığı güçsüz bırakıp, derdini artırmasıdır.

İşvelerle âşıkı cân virmede bî-tâb kıl
Derdin efzûn eyle ammâ sabrın efzûn eyleme (G.236-4)

Aşk derdiyle memnun olan âşık, derdine çare aramaya ihtiyaç görmeyen tuhaf bir hastadır.

Tabîbe mübtelâ-yı derd-i ışkun minneti yokdur
Aceb hikmet k'ola tîmârdan bîmâr müstagnî (G.254-4)

Gönüllerden gamın giderildiği, yerine neşenin geldiği zamanlar ise bahar ve nevruzdur.

İçürdi gonçelere bâde câm-ı zerrînden
Açup gönülleri def'-i gam eyledi nevrûz (G.124-4)

4.4.5.4.2. Gam, Gussa, Dert, Belâ, Elem İle İlgili Tasavvurlar

4.4.5.4.2.1. Âlem, Şehr, Bâğ, Gülşen, Sâhil, Zerre, Gubâr

Dert ve belanın âlem olarak tasavvuru, âşığın sinesinin yaralarla bir gül bahçesini andırması sebebiyle baharın bu âleme gelmesi şeklindedir. Sevgilinin naza, bakışlarıyla sermaye vermesi ise, bela şehrinin tüccarları olan âşıklar için kazanç olarak düşünülür:

Ser-mâye lutf iderse nigâhun girişmeye
Sevdâ-gerân-ı şehr-i belâ sûd-mend ola (G.243-4)

Âşığın dert ve elemden sararmış yüzü, bir bağ olarak düşünülen gamın, yaban gülü olarak tasavvur edilir.

Çehre-i zerdine bak ey yüzi gül Cevrînün
Görmek istersen eger bâg-ı gamun nesterenün (G.199-5)

Şu beyitte ise dert, gül bahçesi olarak düşünülür:

Şüküfte gülşen-i derdüm sabâ nedür bilmem
Nesîm-i âhdan özge hevâ nedür bilmem (G.175-1)

Gönül, gam sahilinde ters bir rüzgâra kapılarak ters dönmüş bir gemi olarak tasavvur edilir.

Keştî-i dil sâhil-i gamda nigûn olmış yatur
Bahr-ı aşk içre muhâlif ruzgâr olmış gibi (G.255-3)

Âşık kendini, ay ve güneşe parlaklığını veren derdin zerresi olarak takdim ederken, dert ve sıkıntısının büyüklüğünü dile getirir.

Hurşîd ü mehe tâb viren zerre-i derdem
Bâm-ı felege sâye salan târem-i ışkam (Tb.1/IX-6)

Sevgilinin ayva tüylerinin çok küçük olması âşık için *gubâr-ı gussa* olarak düşünülmesine sebep olur ki hem bir yazı çeşidi olan gubârîyi hem de tozu hat için ilgi unsuru yapar.

Gubâr-ı gussa alur aklunı sakın Cevrî
O şûhun olma hat-ı dil-sitânı fikrinde (G.207-5)

Şu beyitte ise gubar, hem gamın tozu anlamıyla hem de esrar anlamıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır:

Râzıyam devrân beni bir lahza handân itmesün
Tek gubâr-ı gussa-ı dehr ile hayrân itmesün (G.182-1)

4.4.5.4.2.2. Hâne, Misafir, Dost, Genc, Âşüfte

Gam, dünyadaki insanların bulsa yıkacağı bir ev olarak düşünülür fakat âşık için bu ev rahat ve sığınma yeridir.

Hâne-i gam kim anı vîrân iderdi bulsa halk
Menzil-i âsâyiş ü cây-ı penâh olmış bana (G.3-4)

Bir başka beyitte ise ev olarak âşığın gönlü düşünülür ki yıkı ve viran olarak düşünülen bu evin dert ve gam misafirdir.

Hâne-i dil ne kadar ışk ile vîrâne ise
Derd ü gamdan yine elbette müsâfir bulunur (G.52-3)

Âşık, kendi meşrebine uygun bir dost olarak gamı görmektedir:

Ben de bin cân ile meftûnum gama dil n'eylesün
Meşrebümce deprenür bir dost-dârumdur benüm (G.166-2)

Hazinelerin viranelere gömülmesi ya da viranelerde hazinelerin olduğu tasavvuru ile âşığın virane gönlü, gam hazinesinin mekânı olarak tasavvur edilir.

Komasa genc-i gamı gayri mahalde n'ola ışk
Dil-i Cevrî gibi bir hâne-i vîrâne bilür (G.36-5)

Bela, sevgilinin külahının üstündeki tüyün hareketlerine tutkun olarak düşünlür.

Ser-geşte cihân fitne-i zülf-i siyehünle
Âşüfte belâ cünbiş-i perr-i külehünle (G.221-1)

4.4.5.4.2.3. Bezm, Şarap, Kadeh, Hân, Zâd, Mâye, Sarhoş, Âfet

Gamın bir meclis olarak düşünülmesi, âşığın gönül kanının şarap olarak, aşk ehline orada sunulması tasavvuruna dayanır.

Hûn-ı dili bezm-i gam-ı câna getürdüm
Işk ehline sahbâ-yı harîfâne getürdüm (G.179-1)

Âşık, bu ilgiyle aynı zamanda dert şarabının çeşmesi olarak hayal edilir:

Çeşme-i âfitâb-ı derdem kim
Dîde şâd-ı revân-ı nûrumdur (G.46-4)

Dünyanın yükündense, gamın büyük kadehini çekmeyi yeğleyen âşık, gamı kadehe teşbih ederken, hem gam çekmek hem de içki içmek anlamıyla tevriyeli bir kullanımda bulunur. Şu beyitte ise gam kadehinin neşesine gönüllerin doyamayacağı söylenir:

Toymaz dilümüz neşve-i câm-ı gam-ı dehri
Cevrî gibi âlûde-i keyfiyyet-i ışkuz (G.95-7)

Şair, aç gözlülük etmektense, gam sofrasına razı olduğunu şöyle dile getirir:

Dil-i Cevrî gibi hân-ı gama râzi olalum
Çeşm-i âzı niam-ı âleme bâz itmeyelüm (G.168-5)

Dünya mutluluğunu beklemeyen âşıklar için gam azığı bir bela olarak düşünülür:

Çün muntazır-ı devlet-i dünyâ degülüz biz
Zâd-ı gam ile genc-i tevekkül ne belâdur (G.40-2)

Can ve gönül dükkânının tüccarı aşk olmasaydı, onların zenginliğinin mayası dert olmazdı denirken derdi aşkın özü kabul eden şair, başka bir beyitte gamı, âşık için mutluluğun mayası olarak dile getirir.

Gam dilün mâye-i sa'âdetidür
Eşk-i çeşm âb-rûy-ı devletidür (G.89-1)

Âşık, gamdan sarhoş olmuş bir halde düşünülür. Yine aynı beyitte gam, akıl ve gönlün âfeti olarak söz konusu edilir.

Ser-mest-i gam u perde-der-i hâlet-i ışkuz
Gam âfet-i akl u dil ü biz âfet-i ışkuz (G.95-1)

4.4.5.4.2.4. Şeb, Târîk, Bâd, Sûz, Nâr, Çeşme, Seyl, Mürg

Âşık, felekten isteklerinin mumunu isterse yakmamasını, sadece gamın karanlık gecesinde ağlayıp inletmemesini ister. Gecenin karanlıklığı ile gam arasındaki bir başka ilgi ise, âşığın elemin karanlığını mesken tutmasıyladır.

Geh cây-ı karârum dil-i târîk-i elemdür
Geh cilve-gehüm sîne-i pür-kîne-i gamdur (G.30-1)

Bir başka beyitte ise âşık, gam gecesinde ümit sabahı beklentisini şöyle dile getirir:

Şeb-i gamda olalum muntazır-ı subh-ı ümîd
Gösterür mi o güni çarh-ı sitem-ger görelüm (G.165-4)

Bir beyitte elem, soğuk esen bir rüzgâr olarak şöyle dile getirilir:

Müjde ey efsürdegân-ı serdî-i bâd-ı elem
Germî-i hurşîd-i câm-ı bâde muhkemdür yine (G.212-2)

Dert ve gamın ateşle ilgisi her ikisinin de gönülde bulunması sebebiyledir. Sûz-ı gam ve nâr-ı elem terkipleriyle dile getirilen bu duruma örnek aşağıdaki manzumedir:

Ne çeşm-i eşk-bârumdan benüm eksüldi nem bir gün
Ne imkân oldı teskîn-i harâret eyleyem bir gün
Derûnumda idüp zâhir alevler sûz-ı gam bir gün
Bu âteş-dân-ı sînemden çıkup nâr-ı elem bir gün

Bu heft-evreng-i mînâ-rengi korkum bu yakam bir gün (Th.4/I)

Âşık, bütün dertlerin kendisinde toplanması ilgisiyle kendini dert çeşmesi olarak görür. Bir beyitte dert şarabının çeşmesi olarak nitelendirilen şair, başka bir beyitte ise aşkın dertsiz olmayacağı tasavvurunu şöyle dile getirir:

Çeşme-i derdem mahabbet teşnedür bir katrene
Şu'le-rîz-i sûz-ı dildür çeşm-i hûn-bârum benüm (G.176-4)

Gönül vadisi, aşk askerinin hedefidir. Aşk askerinin çokluğu ve yıkıcılığı, belâ seline teşbih edilmesiyle şöyle dile getirilir:

Menzil-i ceyş-i mahabbet vâdî-i dildür yine
Sıgmaz ol seyl-i belâ aklun fezâ-yı tengine (G.246-3)

Gam ve bela askerinin sel olup gelmesi ise âşığın gözünü korkutmaz.

Cûy itmez idi yâd-ı nihâlünle sirişkin
Cevrîde eger seyl-i belâdan hazer olsa (G.228-5)

Âşığın başında her zaman bir derdin olduğu düşüncesi bela kuşu ile şöyle ifade edilir:

İder âzürde ya murg-ı belâ ya tîşe-i mihnet
Bu vâdîde olur ışk ehline bir derd-i ser peydâ (G.4-3)

4.4.5.4.2.5. Tîr, Tîg, Dâm, Bend, Zencîr, Kemîngâh

Gamın, ok ve kılıç ile ilgili tasavvurları, gamın sevgiliden gelmesi ilgisiyle dile getirilir. Âşık, ok olarak tasavvur edilen derde, belaya, üzüntüye sevgiliden geldiği için katlanır, hatta onları üzerine çekmek için göğsünü açar. Gizlenmek için siper, korunmak için kalkan ve zırh aramaz.

Cânın sakınur sîne geren tîr-i belâya
İtmez sipere ragbeti ser-bâz-ı mahabbet (G.11-4)

Tîr-i gam-ı dil-dâra cân sîne gerüp turdı
Ne meyl-i gürîz eyler ne cây-ı penâh ister (G.78-2)

Sevgilinin gam kılıcıyla öldürülmüş olan âşığın kanlı kefenini, cennetteki huriler, kırmızı gömlek olarak giyerler. Burada gam kılıcıyla ölen âşığın şehit olarak düşünüldüğünü görüyoruz.

Âl-i pîrâhen iderse yaraşur hûr-ı cinân
Küşte-i tîg-i gamun kana boyanmış kefenin (G.199-3)

Bir beyitte belanının tuzak olarak düşünüldüğünü ve oraya düşenlerin melek bile olsa kemendine tutulmaktan kurtulamadığı söylenir. Bir beyitte de "bend" olarak düşünülen bela, âşığın sığınağıdır.

Âşüfte-dilüz dâm-ı hevâ meskenümüzdür
Âzâde-serüz bend-i belâ me'menümüzdür (G.53-1)

Şu beyitte ise sevgilinin saçı ilgisiyle de, bela zincir olarak düşünülür.

Zülfün hevesinden bu dil-i zâr çekilmez
Zencîr-i belâdan o giriftâr çekilmez (G.92-1)

Sevgilinin gamzesinin avcı olarak düşünüldüğü şu beyitte de bela, onun pusu yeri olarak tasavvur edilir:

O sayyâd-ı kemîn-gâh-ı belâdur gamze-i mesti
Ki olmış dest ü bâzûsunda tîr âfet kemân âfet (G.10-2)

4.4.5.4.2.6. Sermâye, Rûşenger, Bâr, Süs (Tecemmül), Âşık

Gam, âşığın sevincinin sermayesidir:

Gam ki ser-mâye-i sürûrumdur
Şîven-i dil neşât-ı sûrumdur (G.46-1)

Aşkın üzüntüsü ise gönlün aynasını parlatan bir ayna parlatıcı olarak düşünülür.

Turfe rûşen-ger-i âyîne-i dildür gam-ı ışk
Açdugı âyînelerde görinür âlem-i ışk (G.141-1)

Âşık gibi başıboş avare olan biri için dünya süsleri ve zenginliği gam ve üzüntü kaynağı olarak görülür:

Âzâde sere kayd-ı tecemmül ne belâdur
Bâr-ı gam-ı sâmâna tahammül ne belâdur (G.40-1)

Âşığın gönlündeki aşk neşesinden dolayı, gam onun gönlüne âşık olarak düşünülür. Bu tasavvurla, gamın âşığın gönlüne gelmesi bir hüsn-i talille ifade olunur.

Ol kadar neş'e-i ışkında safâ vardur kim
Eserinden dil-i uşşâka olur gam âşık (G.139-3)

4.4.5.5. Cevr, Cefâ, Mihnet

Sevgiliden, ağyardan ve bahtından dolayı eziyet ve sıkıntılara maruz kalan âşığın bu durumu, ilgili bölümlerde ele alınmışsa da, neticesinin âşıkta görülmesi bakımından bu bölümde tekrar ele alınmıştır. Cevr, cefa ve mihnet âşığın sürekli olarak katlanmak zorunda olduğu bir durumdur. Sevgili âdeta âşığa cevretmekten hoşlanır. Dünya ise vefasızlığı ve devamlı verdiği sıkıntı ile âşığı sürekli zorlar.

Cevrî gibi cihânda çeküp derd ü mihneti
Görsem ne denlü devr-i felekden felâketi
Günc-i belâda görmesem ârâm u râhatı
Cevr ü cefâdan aglayub itmem şikâyet
Derd ü belâya geldüm efendi cihâna ben (Th.5/V)

Âşık, sevgiliden eziyet göreceğini bile bile onu sever ve hiçbir zaman bundan şikâyetçi olmaz. Gözyaşları içerisinde feryat ve figan etmeyi bu anlamda kendine yakıştıramayan âşık, çektiği sıkıntılardan dolayı düştüğü zayıf ve hastalıklı hale de razı olur.

Zâr ü nizâr iderse gamun cân ile teni
İtmem belâ-yı ışk ile feryâd u şîveni
Mihr ü vefâ ümîdin ider sanma sen beni
Cevr ü cefânı çekmege sevdi gönül seni
Derd ü belâya geldüm efendi cihâna ben (Th.5/II)

Âşığın cevre gösterdiği tahammül, aşkına olan vefasından kaynaklanır.

Zehre şekker hâre gül cevre vefâ ol dâimâ
Âlem-i fânîde resm-i zindegânî böyledür (G.72-3)

Dünyanın verdiği sıkıntılar ve eziyetler ise âşık için hiç hükmündedir. Çünkü âşık, dünyadan bir beklenti içerisinde değildir.

Sipihrün gerdişinden zerrece derd ü belâmuz yok
Nice cevr eylesün gerdûn bize andan recâmuz yok (G.142-1)

Cefa, cevr ve mihnet, kılıç, ok, şimşek, sihir gibi unsurlarla beraber anılır ve teşbihe konu olur. Cefa kılıcının şulesi, şimşek bile olsa, âşık yine aşkının sebebiyle üzerine gelen bu durumdan şikâyetçi olup, aşkını şikâyate bahane etmez.

Berk olsa eger şu'lesi şemşîr-i cefânun
Olmaz yine âşık siper-endâz-ı mahabbet (G.11-3)

Cevr ve mihnet, kelime anlamı itibarı ile akla işkenceyi de getirmektedir. Eskiden savaşlarda kullanılmasının yanında, daha çok celladların kullandığı bir alet

olan balta, şu beyitte mihnet için teşbih unsuru olmasının yanında, *derd-i ser* terkibinin de kattığı anlamla işkence ve idamı çağrıştırır.

İder âzürde ya murg-ı belâ ya tîşe-i mihnet
Bu vâdîde olur ışk ehline bir derd-i ser peydâ (G.4-3)

Cefanın, efsun olarak tasavvuru şu biçimde ifade edilir.

Bir nüsha imiş çeşmine efsûn-ı cefâdan
Hatt-ı ruhınun nükte-i esrârını bildük (G.146-3)

4.4.5.6. Hasret, Firkat, Hicrân

4.4.5.6.1. Genel Olarak Hasret, Firkat, Hicrân

Âşık sevgiliye, yüzüne, dudaklarına, saçlarına vb. unsurlara karşı hasret çeker. Özellikle yüz, dudak, saç gibi görünmeyen, yok farzedilen güzellik unsurları, hasretini duyma konusunda çeşitli tasavvurlara konu olur. Âşık için ayrılık süreklidir; ayrılık derdi ile acılar içerisinde düşünülen âşık, kavuşmak için değil ama kavuşma ümidi ile yaşar.

Nice bir hasret-i rûy-i gül-i bâg-ı ümîd
Nice bir zahm-ı ser-i nîş-ter-i hâr-ı heves (G.125-4)

Ayrılık kimi zaman mücerret kavramlarla birlikte anılarak somutlaştırılmış, bir dost bir arkadaş olarak şahıslaştırılmıştır. Ayrılıkla beraber üzüntü ve sıkıntı da vardır. Hasret âşık için sadece sevgiliye değil, sevgilinin fettanlığından kaynaklanan sebeplerle başka yönlere de kayar. Örneğin şu beyitte âşıkların gönülleri, sevgilinin güzellik unsurlarının karşısında fitneye bile hasret duymaktadır.

Turresi oldukça peyveste ser-i müjgânına
Yüz sürür hasretle diller fitnenün dâmânına (G.238-1)

Âşık, aşkı sebebiyle kaybettiği sabrını, ayrılık sebebiyle de yaşar.

Âh itmez idük sabra dili râm idebilsek
Sabr eyler idük fürkata ârâm idebilsek (G.145-1)

Gönül eğer kendini meşgul edecek bir çare bulabilse, Mecnûn gibi ayrılık sebebiyle avare olmazdı.

Bulsa dil-i âvâre eglenmege bir çâre
Mecnûn gibi olmazdı hicrân ile âvâre (G.247-1)

Âşığın bütün günü ayrılık ile ağlayıp, inlemekle geçer. Bu sebeple gündüzü bile karanlık bir gece gibidir.

Yeter itdi gam-ı hicrân ile rûzın şeb-i târ
Cevrîye itmesün ol mâh cefâyı bu gice (G.216-5)

4.4.5.6.2. Hasret, Firkat, Hicrân İle İlgili Tasavvurlar

4.4.5.6.2.1. Bahar, Lâle, Hâr, Berg ü Bâr, Şûrezâr, Rehgüzâr, Cûybâr, Rûze

Aşk, her zaman hasretin baharı ile süslenmiş şaşılacak bir âlem olarak tasavvur edilir.

Ne turfe âlem olur âlem-i mahabbet kim
Hemîşe zînet-i bâgı bahâr-ı hasretdür (G.31-3)

Hasaret, âşığın çektiği sıkıntılarla içi kan dolu bir laleye teşbih edilir.

Ol behişt-âbâd-ı ışkam dilde gül gül dâg ile
Lâle-i pür-hûn-ı hasret sahn-ı gül-zârumdadur (G.51-5)

Bir başka beyitte ise, gönül bağında isteklerin gülünün yetişmediği fakat hasret lalelerinin çokça bulunduğu söylenir.

Bâg-ı dilde gül-i maksûd bulunmaz yoksa
Lâle-i hasret o gül-zârda vâfir bulunur (G.52-2)

Hasret, âşığın gönlünü parça parça etmesi ilgisiyle dikene teşbih edilir. Dünyanın bir bağ olarak tasavvur edildiği beyitte, bu bağda her zaman dikenin yetiştiği söylenir.

Aceb mi dâmen-i dil çâk çâk ise Cevrî
Biten bu bâgda hem-vâre hâr-ı hasretdür (G.31-5)

Şair, “cennete dikilen âşığın ümit fidanından, yetişse yetişse hasretin yaprakları ve meyvesi yetişir” derken âşığın nasipsizliğini ifade eder.

Dikilse hâk-ı behişte nihâl-i ümmîdim
Yine resîde olan berg ü bâr-ı hasretdür (G.31-4)

Âşığın sinesi, gözyaşının tuzlu akması ve âhlarının zehirli olması sebebiyle, hasretin kurak toprağı olarak düşünülür:

Sümûm-ı âhum ile âb-ı telh-ı eşkümden
Zemîn-i sîne-i dil şûre-zâr-ı hasretdür (G.31-2)

Şu beyitte âşığın gözünden akan gözyaşı, hasret nehrine; vücudundaki yaralar da yola teşbih edilir.

Gözümde âb degül cûy-bâr-ı hasretdür
Tenümde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G.31-1)

Aşağıdaki beyitte ise ayrılık bir çeşit oruç hali olarak düşünülür:

Rûze-i hicründe vaslun yâd idüb kan aglasam
Hûn-ı eşküm bâde-i câm-ı hilâl-i îd olur (G.33-2)

4.4.5.6.2.2. Şem, Dâg, Zahm, Pister-i Mihnet, Zehr, Şemşîr, Nâhun, Gevher

Şair, yalnızlığın karalığında hasretle yanan gönlünden çıkan âh ateşini muma benzetir ki bu mum hasretin yalnızlığının mumudur.

Cây-ı râhat sâye-i baht-ı siyâh olmış bana
Şem'-i halvet-gâh-ı hasret nâr-ı âh olmış bana (G.3-1)

Aşağıdaki manzumede firkat, hasret ve hicran sebebiyle âşık ağlayıp inlediğini, zayıfladığını ve mihnet yatağına düştüğünü söylerken *dâg-ı fürkat, zahm-ı hasret* terkipleriyle hasret ve ayrılığı yaraya teşbih eder.

Dâg-ı fürkat dem-be-dem olmakda dilde bî-şumâr
Zahm-ı hasret eylemekde cânuma her lahza kâr
Pister-i mihnetde hicrânunla ben bîmâr u zâr
Sen kılup bir kerre şefkât hâlüme ey gül-izâr
Yoklamazsun hîç var mı dilde dâgın yârasın
Böyle mi gözler güzeler âşık-ı bî-çâresin (Ts.8/II)

Âşığın kadehe benzetilen arzuları, hasret zehiriyle dolu olarak düşünülür.

Câm-ı lebünden irse eger kâm-ı ârzû
Tolmazdı zehr-i hasret ile câm-ı ârzû (G.205-1)

Şu beyitte ise aşkın, hasret kılıcıyla gönüleri kan doldurduğu söylenir.

Mahabbet dilleri pür-hûn idüp şemşîr-i hasretle
Bu takrîb ile her dem gamzene arz-ı vidâd eyler (G.68-5)

Âşık, sinesini tırnağa teşbih ettiği hasretle parçalayarak, sevgiliden merhamet beklediğini ifade eder.

Ben nâhun-ı hasretle sad çâk ideyim sînem
Şâyed göricek hâlüm rahm ide o meh-pâre (G.247-3)

Aşağıdaki beyitte hazineye teşbih edilen gönül, hasret cevherleriyle dolu olarak, arzuların madenini kıskandıracak kadar çok sermayeye sahip şekilde düşünülür:

Gencîne-i dil gevher-i hasretle pür oldı

Ser-mâyeme reşk itse n'ola kân-ı temennâ (G.5-4)

Şu beyitte ise arzuların hazinesi, âşığın gönlünü viran etmiş, bu yüzden dökülen gözyaşı hasret cevheri olarak tasavvur edilmiştir.

Vîrân ideli hâtırumı genc-i temennâ
Hep gevher-i hasret dökilür dîdelerümden (G.183-2)

4.4.5.7. Vuslat

Vuslat, aşığın sürekli arzuladığı fakat olması mümkün görülmeyen kavuşma anıdır. Âşık kavuşma ümidiyle sevgiliden gelen her türlü eziyete, derde, acıya göğüs gerer, hatta sevgilinin başkalarına gösterdiği yakınlığa bile katlanır. İçinde bulunan vuslat ateşi, âşığı hayata bağlayan en önemli sebeplerden biridir. Sevgiliye kavuşma düşüncesindeki âşık, her türlü aşağılamaya, her türlü azar ve incitmeye katlanır. Eğer vuslata ulaşmak için canını vermesi gerekiyorsa canından vaz geçer. Zaten sevgiliye kavuşmak yoksa canın da bir önemi yoktur. Kimi zaman vuslattan ümidini kesen âşık, vuslatı kıyısı olmayan bir deniz gibi görür, kendisini de o denizde boğulmuş bir kişi olarak tasvvur eder. Kimi zaman da ayrılığın sonunu vuslat olarak düşünür. Vuslata erişmek için de sabır ve karar gereklidir ama onlar da âşıkta yoktur.

Can virmek ise gamzene ger vuslata bâ'is
Bir tîr-i nigâhun olur ol devlete bâ'is (G.17-1)

Tâlib-i vaslun olan ehl-i garaz rif'atde
Bî-garaz âşık-ı sâdık reh-i gamda pâ-mâl (Tb.2/II-5)

Yok bizde ümîd-i vasl-ı dil-dâr
Gark-ı yem-i bî-kenâr-ı ışkuz (G.122-4)

Cânı âşık vasl-ı cânân olmayınca n'eylesün
Zevkı âdem sînede cân olmayınca n'eylesün (G.202-1)

Bilürem ki sabr iden hicre irişür vuslata
Bu ne sırdur bilmezin sabr u karâr itmem yine (G.249-3)

Âşık vuslat için feda etmesi gereken bir şey varsa hiç düşünmeden vermeye hazırdır. Fakat vuslat parayla pulla satın alınacak bir şey değildir.

Dökerdüm hûn-ı eşki saydı yârun âl ile olsa
Virürdüm nakd-i cânı zevk-ı vuslat mâl ile olsa
Cefâsı kâşki her dem dil-i meyyâl ile olsa
Dimem kim adli yok yâ zulmi çok her hâl ile olsa
Gönül mülkine iden gayri sultân olmasun Yâ Rabb (Th.3/VI)

Şu beyitte ise şair, gönlünün asıl isteğinin sevgilinin yüzünü görmek dileği olduğunu söylerken, hem vuslatın tecelli edişi hakkındaki düşüncesini, hem de tasavvufi anlamda cemâl-i mutlak olan Allah'a kavuşmayı ve cennette yüzünü görme dileğini ifade eder.

Dil-i belâ-zede sanman visâle mâildür
Safâ-yı kalb ile seyr-i cemâle mâildür (G.85-1)

4.4.5.8. Kan (Hûn, Dem)

Kan unsuru, âşığın yarası, gözyaşı, ciğeri, gözü ve gönlü ilgisiyle ele alınır. Renk yönünden şarap, gül, lale, al renkli elbise, dudak, akik taşı, la'l, kıvılcım, şule, şafak vb. ile benzerlik ilgisi içinde benzetmelere konu olur. Bunlarla beraber *kan içmek, kan dökmek, kan ağlamak* gibi deyimlerle anlam zenginliği sağlanır. *Dem* kelimesinin içerdiği farklı anlamlar, kan anlamı ile birlikte tevriyeli kullanım meydana getirir. Kan ile birlikte zikredilen bir başka unsur olan Huten ahuları, karnından elde edilen kanın misk yapımında kullanılması ilgisiyle söz konusu edilir.

Çeşmünden âhû-yı Hutenün bagrı oldı hûn
Geydürdi müşg-i Çîne siyeh câme turrası (G.259-4)

4.4.5.9. Aşk (Işk, Mahabbet, Mihr, Sevdâ)

Bütün divan şiiri, işlediği duygu ve konulara toplu olarak bakılınca görüleceği gibi aşk konusu üzerine kurulmuştur (Akün 1994: 414). Cevrî Divanı da tamamen bu tema üzerine şekillenip, kurgulanmıştır diyebiliriz. Şair, dış dünyaya bakışında, iç dünyasının yansımasında, inancında, ahlakında, hal ve harekâtında duruş ve tavrını hep aşka göre belirler. Kendisini âşık addeden şairin tek düşüncesi, sevgili olarak gördüğü veya sevgili tavrını yakıştırdığı muhatabına karşı aşkının gereğini yerine getirmektir. Bu muhatap kimi zaman müşahhas bir sevgili, kimi zaman övgüsünde bulunduğu memduhu, kimi zaman da tasavvufi mecazlarla ifade edilen Allah'tır.

Aşk, Cevrî Divanı'nda çeşitli tasavvurlarda düşünülmüş ve teşbihlere konu olmuştur. Bu tasavvurlarla ilgili örneklendirmeler zaten Divan'ın incelemesindeki hemen hemen bütün bölümlerde bir biçimde dile getirildi. Bu sebepten diğer madde başlıklarında yaptığımız gibi her birini ayrı ayrı örneklendirerek göstermek yerine, şöylece sıralamayı tercih ediyoruz: *rind-i ışk, çemen-i hurrem-i ışk, şeh-i âlem-i ışk, Cem-i ışk, yem-i ışk, târem-i ışk, vâdî-i ışk, câm-ı ışk, Sûmenât-ı ışk, bülbül-i âteş-*

dem-i ışk, kulzüm-i ışk, nüsha-i ışk, Arş-ı a'lâ-yı ışk, şûr-efzâ-yı ışk, mey-hâne-i ışk, cünûn-ı ışk, belâ-yı ışk, çeşm-i ışk, tarîk-ı ışk, gam-ı ışk, kitâb-ı ışk, sülûk-ı râh-ı ışk, mest-i mey-i ışk, perde-der-i hâlet-i ışk, âfet-i ışk, hayret-i ışk, âyîne-i sûret-i ışk, sühan-ı hikmet-i ışk, 'alem-i himmet-i ışk, cevher-i mâhiyyet-i ışk, fermân-ber-i ışk, cevher-i ışk, sâgar-ı ışk, sevdâ-ger-i ışk, mekteb-i ışk, mest-i ışk, harîm-i ışk, hâk-i reh-i ışk, bahâr-ı ışk, hâk-i râh-ı kûy-ı ışk, bâde-i ışk, hadîs-i ışk, diyâr-ı ışk, reh-i ışk, belâ-yı ışk, reh-güzâr-ı ışk, diyâr-ı ışk, bî-kenâr-ı ışk, harîk-i nâr-ı ışk, neşve-i ışk, kevkeb-i ışk, tâb-ı teb-i ışk, mezheb-i ışk, kâlıb-ı ışk, âteş-kef-i ışk, Refref-i ışk, masraf-ı ışk, Âsaf-ı ışk, Mushaf-ı ışk, leşker-i ışk, kalender-i ışk, cevher-i ışk, âlem-i ışk, hâtem-i ışk, şîşe-i pür-bâde-i ışk, mülk-i ışk, bâg-ı ışk, hâce-i ışk, harîs-i devlet-i ışk, esîr-i ışk, fitne-i ışk, âyât-ı ışk, sîne-i ışk, sahbâ-yı hum-ı ışk, şehristân-ı ışk, sâhil-i deryây-yı ışk, şerâb-ı ışk, âteş-i ışk, bismil-geh-i ışk, çerâg-ı dil-i ışk, hırka-pûş-ı tekye-gâh-ı ışk, hevâ-yı ışk, tâb-ı temmûz-ı ışk, mübtelâ-yı derd-i ışk, bahr-ı ışk, şehr-i ışk, sâz-ı mahabbet, şeh-nâz-ı mahabbet, ser-bâz-ı mahabbet, âlem-i mahabbet, gevher-i yektâ-yı mahabbet, mestâne-i mahabbet, nîreng-i mahabbet, bahr-ı mahabbet, gül-zâr-ı mahabbet, dag-ı mahabbet, bâzâr-ı mahabbet, hırz-ı mahabbet, hâk-i mahabbet, câm-ı mahabbet, mülk-i mahabbet, bâde-i câm-ı mahabbet, şem'-i mahabbet, mecmû'a-i esrâr-ı mahabbet, mahzen-i genc-i mahabbet, sahbâ-yı mahabbet, menzil-i ceyş-i mahabbet, feyz-i mihr, câm-ı mihr, sermâye-i sevdâ, teb-lerze-i sevdâ, bend-i sevdâ, vâdî-i sevdâ, ukde-i sevdâ vb. tasavvurlar, aşkın Divan'da ne kadar çok ilgiye konu olduğunu göstermektedir.

Cevrî Divanı'nda özellikle vurgulanmasa da aşk ile ilgili manzumelerin çoğunda tasavvufi anlamın varlığını görmek mümkündür. Aşk, ezelde insanın mayasına katılmıştır.

Işk-ı ezelî mâye-i âb u gilümüzdür
Şevk-ı ebedî neşve-i cân u dilümüzdür (G.45-1)

Aşk, mecâzi aşktan hakîki olarak nitelendirilen aşka doğru değişik biçimlerde ortaya çıkar.

Olmış kimisi mest-i mey-i ışk-ı mecâzî
Almış kimini neşve-i sahbâ-yı hakîkat (Tb.1/VI-3)

Divan'da "ışkuz" redifiyle[185] 3; "hüsn ü ışk" redifiyle[186] 1; "ışk" redifiyle[187] 4; "mahabbet" redifiyle[188] 4 ve "mahabbetle" redifiyle[189] 1 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerde aşk ile ilgili birçok tasavvuru bulmak mümkündür.

Âşık, aşkını gönlünde saklamak ister, eğer sevgilinin bundan haberi olursa hiç şüphe yok ki âşığa eziyet etmeye başlayacaktır. Aşk, gönlün kendini bildiğinden beri başında olan bir durumdur. Gönül için aşksız kalmak, utanç vesilesidir.

Kendin bileli ışka giriftâr bilür dil
Âzâdeligi kendüsine âr bilür dil (G.154-1)

Aşk bir beladır ki bu belaya düşen gönül muradına ermeyi beklememelidir. Çünkü aşk denizinin ulaşılacak bir kıyısı yoktur.

Belâ-yı ışka düşdünse ümîd-i vasl-ı yâr itme
Mahabbet bahrına ey Cevrî-i şeydâ kenâr olmaz (G.121-5)

Aşk ile bir sıfat ve bir şahıs olan âşık, can ve gönlünü aşkın sırrına ortak etmez.

Işk ile yek-sıfat u yâr ile yek-zât olıcak
Eylemez cân u dili râzına mahrem âşık (G.139-5)

Aşkın bu mecaz ve teşbihlerle beraber sıkça anıldığı kavramların başında akıl gelir. Divan'da ilk terkîb-i bend "nefs ve ruhun" yanı sıra, "akıl ve aşk"ın mübahasesini konu alır. Akıl ve aşk devamlı bir mücadele içerisinde ve birbirinin zıttı iki kavram gibi ele alınır. Akıl, zahiri ilimlerle görünen âlemi algıladığı için, gönlü ve batını temsil eden aşka karşı tercih edilmez. Akıl zahit, ham sofu ve vaizlerin; aşk ise rint meşrep şairin tavrını belirler. Şair her zaman akla karşı aşkı tercih eder. Bu anlamda aşk ve akıl, tasavvufi ve felsefi anlamları da beraberinde düşündürür:

Akl âyet-i hikmet haber-i sun'-ı Hudâdur
Işk âfet-i endişe-i akl-ı hükemâdur (Tb.1/X-1)

Aşk ile birlikte sıkça anılan bir başka kavram ise aşkın tecelli ettiği, her türlü karşılığının göründüğü gönüldür. Divan'da bir manzumenin başlığı "Nakş-ı Ma'nâ-yı Lisân-i Işk u Dil" başlığını taşır. Âşık can ve gönül kaygısından kurtulmuştur ama bütün varlığıyla kendini aşka esir olarak düşünür:

---

185 G.95, G.96, G.122.
186 G.133.
187 G.134, G.135, G.136, G.141.
188 G.11, G.12, G.13, G.14.
189 G.240.

Cevrî gibi âzâde-i kayd-ı dil ü cânuz
Zîrâ ki dil ü cân ile biz ışka esîrüz (G.108-5)

Aşk söz konusu olunca meşhur âşıklar ve aşk hikâyesi kahramanları da çeşitli ilgilere konu olurlar. Bunlardan en çok söz edileni Mecnûn, Ferhâd ve Vâmık'tır. Güzelliği ve bir aşk kıssasının kahramanı olması sebebiyle Yusuf Peygamber de ilgiye konu olur.

Âşıkam ammâ murâdum yok dil ü dil-dârdan
Bî-heves itmem tenezzül Kays u Ferhâd olmaga (G.242-2)

Her ne kadar bir aşk kahramanı olmasa da, filozof ve aklın sembolü olarak Eflâtun ve Aristo, akıl ve aşk ilgisinde söz konusu edilir.

Işkı hikmet aklı sevdâ eyledüm Cevrî gibi
Gelsün Eflâtûn u Mecnûn benden irşâd olmaga (G.242-5)

4.5. RAKÎB (GAYR, AĞYÂR)

4.5.1. Genel Olarak Rakîb

Sevgili ve âşık ile birlikte Divan'da ele alınan en önemli tip "rakip"tir. Rakiple ilgili tasavvurları genellikle âşığın gözünden ve değerlendirmelerinden görürüz. Bu sebepten rakip, âşığın baş düşmanı olarak, genel anlamıyla olumsuz bir tip olarak gösterilir ve çeşitli kötü sıfatlarla anılır. Rakip, âşık ile her hususta yarışır ve âşığın sevgiliye ulaşmasına engel olmaya çalışır. Sevgili ise sürekli rakip ile birliktedir. Ona ilgi ve alaka gösterir, âşığa karşı ilgisizdir. Agyâr, âşıktan başka diğer kişiler için kullanılan bir kelime olmasının yanında bazı yerlerde rakip yerine kullanılır.

Virmez o kadar zahm-i hadengün dile zahmet
Agyârı nişân itdügi âzâr çekilmez (G.92-2)

Âşığın gözünden kötü sıfatlarla ve olumsuz yönleriyle gösterilen rakip, yine âşığın bakış açısından sevgilinin nazarında daha çok tercih edilen bir şahıs olarak görülür. Fakat iş, naz ve işveye geldiğinde, hem âşık hem de rakip için durum birbirinden farksızdır.

Çeşmi gâhî mest olup hışm ile kıldukça nigâh
Birbirin fark eylemez ol demde âşıkla rakîb (G.9-3)

Sevgilinin âşığa olan en ufak lutfu bile rakip için ölüm sebebidir ki bu durumda sevgili usta bir doktor olarak tasavvur edilir.

Uşşâka lutfı bâ'is-i merg-i rakîb olur
Ol lebleri Mesîh ne hâzık tabîb olur (G.56-1)

Âşığın gözünden sevgili ve rakip ilişkisi Divan'da şöyle dile getirilir: Sevgili rakibin meclisini varlığıyla aydınlatan bir ay gibidir, oysa âşığın gönlüne ateş salar ve onu sabırsız ve karasız bir halde bırakır. Rakip sevgilinin dudaklarıyla en tatlı lezzetlere nail olurken, âşık dertlerin zehriyle acıyı tadar. Rakip her zaman sevgiliyle vuslat halinde, âşık hicran ile hastadır. Âşıklar sevgilinin cömertlik sofrasından mahrumken, rakip sabah akşam visal sofrasındadır. Güzelliği ile rakip dert çekmekten uzakken, âşık sıkıntılara tutulmuş ve gama, kedere esirdir. Rakip yüzsüzce istekleriyle itibar görürken, hiçbir talebi olmayan âşık ayaklar altındadır. Sevgili rakiplere hiç sitem etmez, onlara sürekli cömertlik ve iyiliklerde bulunur. Rakip zahmetsizce her gece sevgiliyi sinesine çeker, bulunduğu yeri yurt edinmiştir. Âşık ise sevgilinin, rakibe olan bu teveccühün sebebini anlayamaz, rakibe bunlar için nasıl izin verdiğini çözemez, bu dert ile aklını ve sabrını kaybeder. Çünkü rakip, bu iyiliklere layık biri değildir. Cahildir, irfanı, iz'anı, idraki yoktur; yüzü bile meymenetsizdir. Rakip, âşığın başına gelen her türlü kederden büyük bir zevk alır.

Her gam ki beni muztarib ü münfa'il eyler
Çarh ol gamı gayra sebeb-i zevk-ı dil eyler (G.34-1)

Nâzunı tahsîs-i erbâb-ı niyâz itmek neden
Hicr ile uşşâkı pür-sûz u güdâz itmek neden
Mihr ile a'dâyı sâhib-i imtiyâz itmek neden
Lutf ile agyârı her dem ser-firâz itmek neden
Herkese mihr ü vefâ uşşâka nâz itmek neden
Gayra ihsân ehl-i dilden ihtirâz itmek neden (Ts.1/I)

4.5.2. Rakîb İle İlgili Tasavvurlar

4.5.2.1. Adû (A'dâ), Dûn, Erâzil, Nâ-dân

Rakibin düşman olarak tasavvuru, sevgilinin davranışıyla ilgildir. Sevgilinin âşığı ihmal etmesi, rakibe layık olmadığı halde ilgi ve alaka göstermesi, âşığın rakibi düşman olarak görmesine sebep olur.

Devlet-i vaslun ile hâtır-ı a'dâ hoş-hâl
Mihnet-i hicrün ile âşık-ı şeydâ bîmâr (Tb.2/I-4)

Rakibin, sevgilinin ihsan ve cömertliğine layık görülmemesi onun aşağılık olarak tasavvuruna sebeptir.

Oldı ihsânun ile gül gibi hurrem her dûn

Eyledi hâr-ı gamun ehl-i dili sîne-figâr (Tb.2/I-5)

Sevgilinin rakibe tattırdığı lezzetler de, âşık için kıskançlık sebebidir. Bu sebepten sevgilinin dudağıyla damağını tatlandıran rakipler, rezil olarak vasfedilir.

Şerbet-i la'lün ile kâm-ı erâzil şîrîn
Zehr-i âlâmun ile telh mezâk-ı dil-i zâr (Tb.2/I-3)

Sevgilinin cahil ve terbiyesiz görülen rakibe karşı gösterdiği ilgi, âşığın aklının almadığı bir durumdur. Sevgili aşkıyla övündüğü rakibin, anlayışsızlığının, cahilliğinin farkında bile değildir.

Âşıkumdur diyü fahr eyledügün nâ-dânda
Işkı fehm eyleyecek zerrece iz'ân olsa (Tb.2/IV-3)

4.5.2.2. Nâ-sezâ, İblîs, Nâ-pâk, Hâr, Ehl-i Garâz

Rakip, sahip olduğu kötü sıfatlardan ve kurtulamadığı cahillik ve anlayışsızlıklarından dolayı, uygunsuz bir tip olarak düşünülür. Fakat buna rağmen, yine de sevgilinin iyiliklerine mazhar olur.

Ehl-i dil sofra-i bezm-i keremünden mahrûm
Nâ-sezâ şâm u seher mugtenim-i hân-ı visâl (Tb.2/II-2)

Şu beyitte ise sevgilinin köyü cennete teşbih edilmiş, rakip ise orayı yurt edinmiş İblis olarak düşünülürken, insanın (Âdem'in) orada kalamayışının sebebi, Hz. Âdem'in cennetten kovulması hadisesine telmihle açıklanır.

Cennet-i kûyun(ı) ol iblîs idinmiş me'vâ
Nice ârâm ider Allâh'ı seversen âdem (Tb.2/III-3)

Sevgilinin, rakibin layık olmamasına rağmen, rakibe yaptığı iyiliklerin sebebini anlamayan âşık, onu nâ-pâk olarak nitelendirir.

Bilmedüm gitdi o nâ-pâke bu lutfun sebebin
Aklumı aldı bu hayret beni öldürdi bu gam (Tb.2/III-5)

Şu beyitte ise âşık, sevgiliye rakip için "anlayışsız bir eşek ve aşağılık biri olmasa, insan olsa ona yaptığın iyilikleri anlardım" derken, yukarıdan beri bahsettiğimiz psikolojisini açıkça ortaya koyar.

Aglamazdum anı ihsân ile şâd itdügüne
Har-ı lâyefhem ü dûn olmasa insân olsa (Tb.2/IV-5)

Sevgiliden her zaman bir şeyler talep eden ve bu anlamda yüzsüz olarak görülen rakip ehl-i garâz olarak nitelendirilir.

Tâlib-i vaslun olan ehl-i garaz rif'atde
Bî-garaz âşık-ı sâdık reh-i gamda pâ-mâl (Tb.2/II-5)

5. TABİAT

5.1. KOZMİK ÂLEM

5.1.1. Gökyüzü (Âsumân, Çarh, Felek, Fezâ, Gerdûn, Gök, Semâ, Sipihr)

Âlemi meydana getiren varlıklar ulvî ve suflî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Ulvî varlıklar:

1. Felakü'l-Kamer (ay)

2. Felakü'l-Utarit (Merkür)

3. Felakü'z-Zühre (Venüs)

4. Felakü'ş-Şams (Güneş)

5. Felakü'l-Mirrîh (Mars)

6. Felakü'l-Zuhal (Satürn)

7. Felakü'l-Müşteri (Jüpiter)

8. Felakü'l-Burûc (Burçlar)

9. Felakü'l-Atlas

olmak üzere dokuz felektir. Toprak, su, hava ve ateş ise süflî varlıkları teşkil ederler. Toprak merkezî noktayı meydana getirir ve ateş felaku'l-Kamer'in iç yüzüne temas eder. Felakü'l-Atlas, diğer feleklerden ayrı olarak, doğudan batıya doğru, günlük, dairevî bir dönüşle hareket eder. Feleklerin hepsi şeffaf cisimlerdir; görünmezler ve her birinin hızlılık ve yavaşlık bakımından farklı, husûsî hareketleri vardır. Yıldızlar ise parlak cisimlerdir. Filozoflara göre ulvî mücerret varlıklar, şeriat sahiplerine göre semâ melekleridir. Süflî varlıkların da lâtif birer cismi, belirli merkezi, kararlı bir yeri, birer müdebbir ve idarecisi vardır (Sefercioğlu 2001: 345).

Yukarıda sıralanan feleklerin ilk yedisine "Seb'a-i seyyâre" adı verilir. Sekizinci felekte sabit yıldızlar bulunur. Dokuzuncu feleğe boş olduğu için "Atlas" adı verilir ve Arş, Arş-ı a'lâ, Arş-ı İlâhî, Felek-i eflâk adı da verilir (Sefercioğlu 2001: 345). *Hükemâ felsefesine göre sekizinci feleğe Kürsî, dokuzuncuya da Arş denir. Atlas feleği bunların hepsini çevreler ve diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri Atlas feleğiyle birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi*

istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların tâlihleri, refâh ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerine şikâyet etmenin nedeni budur. "Kahpe felek, dönek felek" gibi şikâyetlerin aslı da dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşü nedeniyledir. Dokuzuncu felekten sonra Allah ilminin başlaması, insanların kaderlerinden dolayı ettikleri şikâyetleri bu feleğe yüklemelerine neden olmuştur (Pala 1995: 182).

Divan'da *nüh tâk-ı semâ, sipihr-i nüh-kıbâb, nüh sipihr, nüh dâire-i çenber-i çarh, nüh âsumân, nüh revâk-ı âsumân, nüh felek* biçiminde gökyüzünün dokuz katlı oluşu tasavvuru dile getirilir.

Cevrî ki ider nüh felekün lutfına şîve
Yârân-ı sitem-pîşeye nâz itse revâdur (G.64-5)

Divan'da âsumân (âsmân), çarh, felek, fezâ, gerdûn, gök, semâ, sipihr kelimeleriyle kastedilen genellikle gökyüzü olmasına rağmen, şekli, yüksek oluşu, hareket biçimi ve unsurları ile çeşitli inanışlar/kabuller gibi sebeplerle birçok tasavvura konu olurlar.

5.1.1.1. Gökyüzü ile İlgili Tasavvurlar

Gökyüzü, yüksekliği sebebiyle birçok unsurun en üst noktasını, en ulaşılmaz olanını ifade için her zaman bir ilgi unsuru olmuştur. *Sipihr-i celâlet ü şân, sipihr-i kadr ü şân, sipihr-i ikbâl, sipihr-i izz ü câh, sipihr-i fazîlet, sipihr-i kemâl, sipihr-i devlet-i iclâl, sipihr-i saltanat, sipihr-i fezâil ü dâniş, sipihr-i âtıfet, mahabbet çarhı, âsumân-ı kadr ü şân, âsunmân-ı cûd u himmet, âsumân-ı devlet, âsumân-ı ma'ârif, âsumân-ı izz ü câh, âsumân-ı hüner ü marifet, âsumân-ı ceng, felek-i himmet* terkipleri bu ilgilerin bir kısmını gösteren örneklerdir.

Bunlardan birinde Hz. Peygamber'in doğduğu gece, feleğin Kadir ve Miraç gecesi olarak gösterilir ki, feleğin miraca çıkması, değişik bir tasavvurdur:

Felegün Leyle-i Kadri Şeb-i Mi'râcıdur
Âlemün ıyd-ı hümâyûnı dem-i hurremidür (K.1-17)

Bir başka yerde memduhun cihangirliği kutlu saati gösteren yıldız ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Bu ikbâli cihân göstermemişdür bir cihân-gîre
Felekden togmamışdur bir cihândâr üzre bu ahter (K.11-3)

Yine yaşanan vaktin sevinci, felek ilgisiyle şöyle dile getirilir:

Felek bir böyle sûr-ı behcet-efzâ görmedi hergiz
Egerçi nice bin yıldur dönüp dünyâyı seyr eyler (K.11-26)

Güneş, ay, yıldızlar, gezegenler, burçlar gibi kozmik âleme ait unsurların yanında kuşlar, mevsimler ve özel zamanlar da gökyüzü ile ilgiye konu olurlar.

Mürgân-ı felek-seyr ü harem-perver-i ışkuz
Bizde gam u endîşe-i dâm u kafes olmaz (G.106-3)

Yine gökyüzünün yüksekliği ile makam ve mevkilerin yüksekliği arasında doğrudan bir ilgi kurulmuştur ki, *gerdûn-menzilet, âsumân-mesned, âsumân-mertebe, âsumân-câh, felek-mesned, felek-rütbe, felek-taht, felek-mertebe, felek-pâye, felek-câh, felek-kadr* bu ilginin ifadeleridir:

Ol zâde-i fakram ki degül nazuma lâyık
Perverde-i lâlâ-yı felek-pâye-i dünyâ (G.6-3)

Ahter-i bahtı sipihr-i izz ü câha âfitâb
Sâye-i câhı cihân-ı emn ü adle âsümân (K.22-16)

Şu beyitte memduhun rütbesinin yüksekliği, göğün derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, onun rütbesini uzaktan bile göremeyeceği şeklinde ifade edilir:

Zihî düstûr-ı vâlâ-mertebe sadr-ı mükerrem kim
Ne denlü kadri âlî olsa gerdûn itmez istib'âd (T.29-3)

İnşa edilen yapıların yüksekliği, memduhların mevkilerinin ve rütbelerinin yüksekliği gibi gökyüzünün yüksekliği ilgisiyle ifade edilir. Bir yerde saltanatın yüksekliği şöyle ifade edilir:

Yeridür saltanatun başı irişse feleke
Yine düz basdı ayagın o huceste-akdâm (K.6-6)

Sükkân-ı felek, sükkân-ı semâ, kudsiyân-ı âsumân terkipleriyle anılan melekler, ilahî bir mekân olarak görülen gökyüzünün sakinleridir. *Esrâr-ı âsumân, râz-ı âsumân* terkipleri ilahî bilgilerin, sırların ifadesidir. "Kitâb-ı âsumânî" terkibiyle dile getirilen "Mesnevî" ise, bu şekliyle kutsal bir kitap olarak görülür:

Kitâb-ı âsumânînün budur ma'nâ-yı mazmûnı
Ki her bir nüktesi bir vahy-i münzelden kinâyetdür (T.63-5)

Şu beyitte, Hz. İsa'ya gökten indirilen sofraya telmih yapılarak, gökyüzüyle baht, talih, kader ilgisi kurulmaktadır.

Geçeli dil felekün Menn ile Selvâsından
İstemez mâyide-i rûhı Mesîhâsından (G.189-1)

Baht, talih, kader anlamlarını da ihtiva eden ve şair tarafından çok sık dile getirilen gökyüzü ile ilgili tasavvurlarda şikâyet, övünme ve aldırışsızlık gibi tavırlar sergilenir. Şikâyet söz konusu olduğunda baht, gam oklarını devamlı âşığın (şairin) üstüne yağdırır; âşık üzüntüden bir an olsun başını alamaz. Aşığın bu gül bahçesinde nasibi her zaman diken olur; baht hiçbir zaman ona yakınlık göstermez. Kader, âşığın çektiği eziyetleri başkalarına gönül zevki yapar. Bu durum karşısında âşık, istek mumunun yanmasından vazgeçmiştir, tek dileği gamın karanlık gecesinde talihin kendisini ağlatıp, inletmemesidir. Yine bunun gibi kader mutluluk yüzü göstermese de olur ama yeter ki bin türlü gam vermesin.

Yakmasun geçdüm murâdum şem'ini hergiz felek
Tek şeb-i târîk-i gamda zâr u giryân itmesün (G.182-2)

Her gam ki beni muztarib ü münfa'il eyler
Çarh ol gamı gayra sebeb-i zevk-ı dil eyler (G.34-1)

Alınmaz dârumuz gamdan cihân pür-adl ü dâd olsa
Felekle başa çıkmaz bin Ferîdûn u Kubâd olsa (G.210-1)

Felek, bu anlamda bir düşman olarak düşünülür:

Tuymasun zevk-i ferâg-ı dil-i nâ-kâmı felek
Hasm-ı dîrînemüzi vâkıf-ı râz itmeyelüm (G.168-3)

Talihin düşman olarak görülmesinden olsa gerek, ikbal yüzünü gösterse bile, ona yüz verilmez:

Gerdûn bize ikbâl yüzin gösterür ammâ
Biz çeşm-i tegâfülle ana işve-nümâyuz (G.113-5)

Bahtı, kaderi tanıyan kişi ona karşı isteksiz olur. Bir kere bile felekten bir şey istemez. Ondan beklentisi olmayan, felekten sıkıntı görmez; onun hilesine esir olmaz. Şair, kendi gayretimle işimi gördüğüm için feleğe yalvarma utancını yaşamadım diyerek, ondan bir şey istemeyi utanç olarak gördüğünü ifade eder. Bir başka yerde ise benzer biçimde,

Çarha baş egmem eger pây-gehüm zillet ise
Bahta yalvarmam eger vâsıta-i izzet ise (G.241-1)

diyen şair, böyle bir istekle minnet altına girmediğim için dünya rütbeleri gözümde aşağıdır der:

Yok minnet-i ikbâli sipihrün üzerümde
Pest olsa n'ola pâye-i âlem nazarumda (G.244-1)

Ârif olan kişiye felekten şikâyet etmek yakışmaz; aksine o, felekten kendisine gelen sıkıntılara şükretmelidir:

Felekten ârife düşmez şikâyet
N'ola şükr eylesem her gâh nâ-çâr (K.14-45)

Söz konusu memduhlar olduğunda, kader ve talih, onların fermanlarına boyun eğmiştir. Onların hükmettiği zamanda felek, onların isteğine uygun hareket eder, herkesi halinden memnun eder. Hiç kimsenin felekten dolayı hatırı kırılmaz.

Ol şehenşâh-ı kavî-baht u bülend-ikbâl kim
Kadr-i gerdûnı ulüvv-i şânı eyler pest ü dûn (T.3-3)

Zemâne virmeye hergiz derûn-ı pâkine gam
Felekden olmaya rencîde hâtırı aslâ (K.35-54)

Hiçbir ihtiyaç sahibi, memduhun iyiliğine mazhar olduktan sonra, feleğe minnet etmek durumunda kalmaz:

Minnet etmez feleke âlem-i istignâda
Mazhar-ı lutfı olan müflis ü muhtâc u fakîr (K.39-22)

Bu tasavvurlarla beraber, gökyüzü ile birlikte dile getirilen bir diğer husus da gökyüzünün hareketi ve hareketine bağlı inanış ve düşüncelerdir. Feleklerin hareketinin, insanlar üzerinde etkili olduğu düşüncesi, Divan'da bunlarla ilgili tasavvur ve ilgilere zemin hazırlamıştır. Feleklerin dönüşü bazen kutlu zamana denk gelir ki bu tip tasavvurlar genellikle övgüsü yapılan şahıslarla alakalı dile getirilir.

O şeref-mend-i saâdet-eser ü sa'd-ahter
Ki felek devrini eyler ana ber-vefk-i merâm (K.6-19)

Feleklerin dönüşü dünyaya hakikatin ışığını vermemiş olsaydı, aklı yetmeyenler onun dönüşünü serseriliğine yorarlardı:

Virmese dünyâya zîver pertev-i tahkîk ile
Akl-ı kâsır devr-i gerdûnı sanurdı serserî (K.2-20)

Gökyüzünü bu dönüşü, geçen zamanı da ifade eder. Geçen zaman ise, bahar mevsimini getirir, bu mevsimde meclislerde kadehin dönüşü ile feleğin dönüşü arasında ilgi kurulur:

İrdi gül devri dönüp Cevrî murâd üzre felek
Sâgar-ı sahbâyı gerdân idicek demdür yine (G.212-5)

Feleklerin dönüşü ile kader ve kaza ilgisi şöyle dile getirilir:

Olmasa devr-i felek vâsıta-i lutf-ı kazâ
Her denî bulmaz idi devlet-i dünyâya sebeb (G.7-2)

Şu beyitte ise âşığın inlemelerinin gökyüzünü doldurduğu tasavvuru, feleğin dönüşüyle şöyle dile getirilir:

Sanma döndükçe felek kendüden eyler zârı
İnleden anı benüm zemzeme-i âhumdur (G.83-4)

Şu manzumede, dünya, felek, bela, cefa, âşık kavramları şairin dünya görüşüyle şöyle ifadesini bulur:

Cevrî gibi cihânda çeküp derd ü mihneti
Görsem ne denlü devr-i felekden felâketi
Günc-i belâda görmesem ârâm u râhatı
Cevr ü cefâdan aglayub itmem şikâyet
Derd ü belâya geldüm efendi cihâna ben (Th.5/V)

5.1.1.1.1. Kubbe (Kıbâb), Sakf, Bâm, Tâk, Revâk

Gökyüzünün bu unsurlarla ilgisi, yükseklik ve şekil benzerliğine dayanır. Kubbe ile gökyüzü ilgisi bir yerde inşa edilen caminin kubbesinin gökyüzüne teşbihi ile ilgilidir ki üstündeki altın renkli alem, dünyayı süsleyen güneşe benzetilir. Diğer yerde ise gökyüzünün dokuz kat oluşu tasavvuru ile sultanın övgüsü yapılır:

Hazret-i hakan-ı vâlâ-menzilet Sultân Murâd
Kim sarây-ı kadridür reşk-i sipihr-i nüh kıbâb (T.4-1)

Gökyüzünün ile sakf, bâm ve tâk arasında kurulan ilgide de yükseklik unsuru önemli yer tutar. Hüma, gökyüzü çatısını geçip, Arş'a çıksaydı "kûşe-i bâm-ı sarây-ı kadrinde" konardı denilerek memduhun mübalağalı bir biçimde övgüsü yapılır. Yine övgüsü yapılan bir binanın çatısı, göğün yükseklik dilendiği tasavvuru ile şöyle ifade edilir:

Felek sakf-ı bülendinden ider deryûze-i rif'at
Melâik turra-i bâmında eylerse n'ola cevlân (T.41-3)

Bir başka yerde şair, kendini feleğin çatısına gölge salan aşkın damı olarak gösterir:

Hurşîd ü mehe tâb viren zerre-i derdem
Bâm-ı felege sâye salan târem-i ışkam (Tb.1/IX-6)

Bina kemeri anlamında *tâk* kelimesi de şekli ve yüksekliği ilgisiyle gökyüzü ile ilişkilendirilen inşaî unsurlardan biridir. Divan’da bir yerde, yapılan binanın kemerleri gökyüzünden nişan verir denirken, bir başka yerde gönül ehlinin mekânı olarak dokuz kemerli gökyüzü gösterilir:

Erbâb-ı dilün meskeni nüh tâk-ı felekdür
Ehl-i hasedün mihnet ile kaddi kemerdür (K.38-5)

Revâk kelimesi de üstü örtülü, etrafı açık şekliyle gökyüzüne teşbih edilen bir unsurdur.

Tâ revâk-ı âsumânda çeşme-i hurşîdden
Âleme cârî ola feyz-i safâ bî-intihâ (T.15-22)

5.1.1.1.2. Kasr, Kâşâne, Eyvân, Âsitân, Dergâh

Kasr ile yine yükseklik ilgisi kurulur:

Tarh idince kasr-ı gerdûn-pâye-i kadrin kazâ
Tâk-ı Kisrânun o dem zîr-i zemîn oldı yeri (K.2-23)

Kâşâne, inşa edilen binanın göğe teşbihi ilgisiyle anılır:

Hemîşe tâ bula kâşâne-i felek zînet
Revâk-ı arşda kerrûbiyân ide cevelân (T.80-10)

Eyvân ve gökyüzü ilgisi de övülen kişinin kadrinin yüksekliğini ifade etmede kullanılan bir unsurdur. Bir yerde kuvvetiyle *eyvân-ı çarhı* titreten memduh, başka bir yerde güneş gibi makamına ışık verir, divanı da varlığıyla gökyüzünün eyvanına eş hale getirir.

Saldı hurşîd gibi mesned-i câha pertev
İtdi hem-pâye-i eyvân-ı felek dîvânı (K.21-4)

Gökyüzü ve âsitân, yükseklik ve alçaklık ilgileriyle bünyesinde barındırdığı tezat sebebiyle çeşitli tasavvurlara konu olur. Memduhların veya övgüsü yapılan binaların eşiği, gökyüzü olarak düşünülür ki bu durumda övülenin derecesi gökyüzünden daha yukarıdadır. Örneğin, Hz. İsa’nın gökte beklemesinin sebebi, orayı Hz. Peygamber’in eşiği zannetmesine dayandırılır. Şu beyitte ise inşa edilen yapının çatısı Arş, eşiği ise gökyüzü olarak tasavvur edilir:

Pâyesi kürsî vü bünyânı refi’
Sakfı arş u âsitânı âsumân (T.10-4)

Dergâh da gökyüzüne teşbih edilen bir unsur olarak karşımıza çıkar:

Hakkâ bir âsümândur o dergâh kim olur
Her ahteri kemâl ile bir mihr-i bî-zevâl (K.46-5)

5.1.1.1.3. Kule, Kal'a, Sâyebân, Bağ, Hayme (Çetr, Hıyâm)

Şairin, seher vaktinde güneşin doğuşunu, nevruzun, kuleye teşbih edilen göğün üzerine alem dikmesi şeklinde tasavvur ettiğini görüyoruz. Yine bir başka yerde güneşin doğuşu, gökyüzü kalesinin burçlarına, doğunun hükümdarının bayrağını dikmesi olarak tasavvur edilir:

Nite kim nasb ide zerrîn-livâ-yı âlem-efrûzın
Burûc-ı kal'a-i çarh-ı berîne husrev-i hâver (K.11-47)

Gökyüzü, memduhun büyüklük kasrının önünde bir gölgeliktir:

Sahn-ı meydân-ı şükûhında zemîn ferş-i hakîr
Pîş-i eyvân-ı celâlinde felek bir sâye-bân (K.22-17)

Şu beyitte ise felek bir bahçeye teşbih edilir:

Eger her gün birinde âşiyân itse münâsibdür
Felek bagında cevlân eyleyen tâvus-ı zerrîn-per (K.11-32)

Padişah, seyre çıktığında lacivert renkli gökyüzü, onun küçük bir çadırı olur:

Pâdişâh-ı kâm-rân kim seyre çıkdukça olur
Muhtasar çetr-i hümâyûnı sipihr-i nîl-gûn (T.3-4)

Gökyüzünün, padişahın çadırı olarak düşünülmesi, onun saltanatının ve hâkimiyetinin büyüklüğünü ifade eden tasavvurlar olduğu açıktır. Şu beyitte ise bu mübalağa daha da ileri götürülerek, feleğin, onun hizmetçilerinin çadırını süslediği söylenir:

Bâreke'llâh zihî dâver-i Dârâ-haşmet
Ki felek olmış ana hayme-tırâz-ı huddâm (K.6-16)

5.1.1.1.4. Dîvân, Sâkî, Câm

Feleğin, devlet işlerinin görüşüldüğü "divan"a benzetildiği beyitte, gezegenlerin hükümdarının veziri Müşteri yıldızı olsun temennisi dile getirilir:

Tâ ki dîvân-ı felekde hikmet-i Yezdân ile
Müşterî ola vezîr-i husrev-i seyyâregân (K.22-43)

Feleğin sakisinin, gönül ehlini bildiği için hep zehir kadehi sunduğu söylenir. Diğer bir beyitte ise bezmde kadehin dönmesi tasavvuru ile sırası geçen gönül ehlinin beklemekten duyduğu rahatsızlık ilgi unsuru olur:

Ey sâki-i çarh ehl-i dilün nevbeti geçdi
Bezmünde olan devr-i teselsül ne belâdur (G.40-3)

Kadeh de şekli yönüyle gökyüzüyle ilgi kurulan bir unsurdur. Gökyüzü, boş bir kadehe teşbih edilir:

Neş'e virmez bize ey Cevrî bu tehî câm-ı felek
Varalum mey-gedeye bir tolu sâgar görelüm (G.165-5)

5.1.1.1.5. Levh, Sahîfe, Âyîne, Fânûs, Hâtem, Kemer

Sahîfe-i felek ve *levh-i mecmû'a-i gerdûn* terkipleriyle insanların kaderinin yazılı olduğuna inanılan levh-i mahfuzun bulunduğu Atlas feleği kast edilmektedir.

Sahîfe-i feleke münşiyân-ı âlem-i kuds
Bu resme eylediler vasf-ı zâtını inşâ (K.35-22)

Feleğin aynaya teşbih edilmesi ise övgüsü yapılan şahsın zamanının övgüsünde ilgi unsuru olarak geçer:

Devr-i lutfında felek âyîne-i rûy-ı tarab
Ahd-ı adlinde cihân mâşıta-i çehre-i sûr (K.15-11)

Şekil yönüyle gökyüzü fanus ve yüzüğe teşbih edilir. Bu teşbihlerin her ikisi de Hz. Peygamber'in övgüsü için yapılmıştır. Onun "şem'-i zâtı", "fânûs-ı felek"in dönmesinin sebebidir. Gökyüzünün halkası, gönül parmağında bir yüzük olarak tasavvur edilir:

Yaraşur ana Süleymân-ı hakîkat dir isem
Halka-i çarh benân-ı dilinün hâtemidür (K.1-10)

Bele takılan kemer de şekil ilgisi ve vücudu çepeçevre çevrelemesiyle gökyüzüne benzetilen bir unsurdur. Kemerin üzerinde süslemeler ise güneş, ay ve yıldızlar olarak tasavvur edilir.

Âsumân gibi kemer-bendinde
Mâh u hurşîd iki gevher ola (K.59-2)

5.1.1.1.6. Atlas, Perniyân, Perde, Dâmen, Sehâb, Beyzâ

Atlas bir feleğin adı olması yanında günümüzde de kullanılan yüzü ipekli, parlak; arkası yünlü olan ve deseni bulunmayan bir çeşit kumaştır. Bu kumaşın özelliği, ipekten çok sıkı dokunmuş olmasından dolayı iğnenin zor geçmesi ve makasın da zor kesmesidir (Deniz 1992: 15). Divan'da geçiş sebebi ise memduhun övgüsü ilgisiyledir. Burada *atlas* kelimesinin tevriyeli olarak kullanıldığını görüoruz:

Haymesin kurmaga fermân idicek ta'zîmen
Döşedi dest-i kaza atlas-ı gerdûnı yere (K.5-2)

Perniyân, ipekten dokunan bir çeşit işlemeli kumaştır. Gökyüzü bu kumaşa teşbih edilir:

Zînet-efzâ-yı mesned-i ışkam
Perniyân-ı felek firâşumdur (G.39-4)

Gökyüzü, insanların bahtı üzerindeki etkisi ilgisiyle, şairin talihinin beğenilmeyen yüzünün utanç perdesi olarak hayal edilir ki herhalde söz konusu edilen gece karanlığıdır. Göğün perdeye benzetildiği bir başka beyitte ise gökyüzü, memduhun büyüklük hareminin kapısında perde olarak düşünülür:

Yaraşur olsa o şâhenşeh-i vâlâ-kadrün
Âsumân perde-i bâb-ı harem-i iclâli (T.18-3)

Gökyüzü şeklinin yuvarlaklığı ve ona ait unsurların mücevhere benzetilmesi ilgisi ile eteğe benzetilmiştir. Torba vb. malzemelerin bulunmadığı zaman, bir şey toplamak için eteğe doldurulması ilgisiyle söz konusu edilir:

İder ceyb-i sehâb u dâmen-i eflâki pür-gevher
Dili vakt-ı sehâda bu'l-aceb mevvâc deryâdur (K.30-42)

Gökyüzünün buluta benzetilmesi, memduhun kadrinin büyüklüğünü ifade içindir. Gökyüzü, memduhun yücelik âleminde, bir dağın üzerindeki bulut olarak gösterilir:

Âsumân âlem-i kadrinde sehâb-ı kühsâr
Keh-keşân hayme-i câhında tınâb-ı evtâd (K.18-17)

Ululuk Anka'sının altında gökyüzü, bir yumurtadır:

Zîr-i ankâ-yı şükûhında felek bir beyzâ
Kef-i mîzân-ı vekârında zemîn bir miskâl (K.19-23)

5.1.1.1.7. Bahr (Deryâ, Lücce), Fülk

Gökyüzü, uçsuz bucaksız oluşu ve renginin maviliği sebebiyle denize teşbih edilmiştir. Gökyüzünün denize teşbihinde güneş ve ay da denizdeki gemi olarak hayal edilir.

Tâ ki deryâ-yı felekde keştî-i zerrîn ile
Seyr ide mülk-i cihânı husrev-i hâver-sitân (K.50-11)

Böyle zîbâ sefîne olmadı peydâ dahı

Olalı keştî vü deryâ mâh-ı nevle âsümân (K.50-4)

Gökyüzü-gemi ilgisi ise övülen geminin güzelliğini ve ihtişamını ifade için kurulmuştur:

Habbezâ fülk-i felek-seyr-i şehenşâh-ı cihân
Keştî-i pür-zîver-i Sultân İbrâhîm Han (K.50-1)

Aşk denizinin dalgalanmasıyla suya batan Nuh'un gemisi değil, feleğin gemisidir:

Keştî-i Nuh degül fülk-i felek garka varur
Mevc-hîz olsa eger cûş u hurûş-ı yem-i ışk (G.141-3)

Şu beyitte şair, gönlünü, denizin üstündeki bir su kabarcığı olarak tasavvur eder:

Âlem-i bî-gerân-ı ışkında
Lücce-i âsumân habâb-ı dilem (K.3-22)

5.1.1.1.8. Tuğra, Musiki, Dütâ, Çihâr

Gökyüzü ile tuğra arasında kurulan ilgi, şekli sebebiyledir. Padişahın tuğrasının yuvarlak şekli, adalet dünyasına gökyüzü olarak tasavvur edilir:

Degül tugrâ cihân-ı adl ü dâda çarh-ı dâ'irdür
Degül şekl-i kafes yer yer görinür necm-i tâbânı (K.44-5)

Musiki ilmine ilm-i edvâr adı da verilir (Levend 1984: 242), buna ait kitaplarda, *musiki makamlarının seyyarelere olan nisbeti ve icra vakti de tespit edilirmiş* (Levend 1984: 243). *4 asıl makamı 4 unsur'a, bundan doğan 12 makamı 12 burca, 7 şûbeyi de 7 yıldıza karşılık kabul etmişlerdir* (Aslan 1998: 361). Divan'da bu ilgi şu beyitte bulunmaktadır:

Tâ ki devr eyleye nüh dâire-i çenber-i çarh
Tâ ki icrâ oluna ilm-i usûl ü edvâr (K.28-53)

Gökyüzünün yay gibi kıvrılan şekli, onun dütâ olarak vasıflandırılmasına sebep olur:

Cem' idüp bir yere hûbânı Süreyyâ gibi hep
Kevkebe basduralum çarh-ı dütâyı bu gice (G.216-3)

Güneşin, dördüncü felekte bulunması şu biçimde dile getirlir:

Meger hurşîd-i âlem-tâb ile çarh-ı çihârumdur
Kıçında kubbe-i zerrîn ile ol mesned-i vâlâ (T.14-7)

5.1.1.1.9. Diğer Tasavvurlar

Felek, genel anlamıyla dönek ve vefasız olarak tasavvur edilirken bir yerde vefa yolunun doğru gideni olarak zaman sürdüğü ifade edilir ki, memduhun zamanın nasıl adaletli ve güzel geçtiğinin ifadesidir:

Hâlâ ki felek râst-rev-i râh-ı vefâdur
Vâdî-i safâ sâliki bî-havf ü hazerdür (K.38-3)

Bir başka yerde ise felek, memduhun dikkatlice övgüsünü yapmaktadır:

Felek vassâf-ı temkîni melek şermende-i hilmi
Hıred meddâh-ı tavr-ı hüsn-i âdâb u vakârıdur (K.12-33)

Şu beyitte gökyüzü, memduhun eteğini öpen bir şahıs olarak gösterilir:

O şehenşâh-ı muazzâm ki leb-i izzet ile
Âsumân dâmen-i iclâlini eyler takbîl (T.5-5)

Şair, bir beyitte memduhunun ziyaretine gidememesini, dergâhına yüz sürmede geciktiği şeklinde ifade ederken, hüsn-i talille güneş ve gökyüzünden kendisine sıra gelmediği şeklinde açıklamaktadır:

Vechi var der-gâhuna yüz sürmede te'hîrümün
Âfitâb u âsumândan degmedi nevbet bana (Tb.4/V-2)

Başka bir beyitte de memduhunun eşiğinin toprağını, gökyüzüne secde yeri olarak tasavvur eder:

Sipihre hâk-ı der-gâh-ı bülendi secde-gâh olsun
Ki tâk-ı âsitânı halka mihrâb-ı temennâdur (K.30-63)

5.1.2. Yıldızlar

5.1.2.1. Genel Olarak Yıldız

Divan'da genellikle *ahter (ahterân), kevkeb, necm (encüm, nücûm), sitâre* adlarıyla anılan yıldızlar, parlaklıkları, renkleri, çok oluşları ve insanlar üzerindeki etkileri ilgisiyle birçok hayale ve ilgiye konu olurlar.

Yıldızların hareket ve durumlarından hüküm çıkarma ilmine "ilm-i tencim" adı verilir. Bu ilim ilk olarak, yıldızlara taptıkları için, yıldızların hareketlerini takip edip bunlardan anlamlar çıkarmaya çalışan Nebatîler tarafından tedvin edilmiştir. İlm-i ahkâm-ı nücum denilen ilmin çıkış noktası budur. Bu ilme esas olan yedi seyyâre ile (büruc-ı isna aşer) denilen on iki burçtur. Bu ilimle meşgul olanlara göre,

her insan, hatta hayvan, bitki ve maden bile yıldızların etkisi altındadır (Levend 1984: 197). Yıldızlar, yaptığı bu etkinin müspet veya menfi oluşuna göre sa'd (uğurlu) veya nahs (uğursuz) sayılmaktadırlar (Deniz 1992: 109). Bu sebeple "sa'd-ahter", "ahter-i sa'd", "ahter-i sa'âdet", "ahter-i ikbâl", "kevkeb-i ikbâl", "kevkeb-i tâli'", "necm-i devlet", "kevkeb-i baht" vb. ifadelerle bahtın kutlu ve iyi olması,

Zihî şeh-zâde-i sa'd-ahter ü ferhunde-tâli' kim
Kudûm-ı meymenet-âsârına ıyd eyledi rû-mâl(T.13-5)

"ahter-i baht-ı siyâh" , "bî-kevkeb" vb ifadeler ise bahtın kötü olması anlamına gelmektedir.

Yıldız ilmine göre insan, doğum anında hangi yıldızın etkisinde kalırsa, yıldızın durumuna göre bahtı açık veya kapalı olur. Bu anlamda, Divan'da övgüsü yapılan şahıslar hep kutlu saatlerde doğmuştur:

Kevkeb-i tâli'-i ferhundesinün te'sîri
İtdi her vech ile zâtında vü âlemde zuhûr (T.67-3)

Âşığın veya şairin bahtı ise her zaman kapalıdır.

Ne bilür bizi sitâre ne felekle âşinâyuz
Yine kâm-ı dil müyesser yine bî-heves gedâyuz (G.117-1)

Divan'da kutlu saat ve yıldız ilgisiyle birçok yerde memduhların övüldüğünü görüyoruz. Onların üzerine doğan yıldız hiç kimsenin üzerine doğmamıştır:

Bu ikbâli cihân göstermemişdür bir cihân-gîre
Felekden togmamışdur bir cihândâr üzre bu ahter (K.11-3)

Onlar hakkında dua edilirken de yıldızlarının kutlu olması temennisi dile getirilir:

Kevkeb-i devletini sa'd ü hümâyûn ide Hak
Felek-i saltanata re'yi ola mihr-i münîr (T.33-6)

Şu beyitte ise övgüsü yapılan kişi, yıldızlara kut vemektedir:

Âsumân-ı âtıfet-kadri ile âlî-şân
Ahterân mevhibe-i bahtı ile ferruh-fâl (K.19-9)

Yıldızlardan fal bakma, onların insanlar üzerindeki etkileri ve geleceğe dair haberler aslında İslâm dinine göre yasaklanmış uğraşılardır. *İslamiyet'te gayb ancak Tanrı tarafından bilinir ve "müsebbibül-esbâb" sadece odur. Bunun haricinde bir*

inanış dinin yasak bölgesine girer (Tolasa 1973: 432). Cevrî Divanı'nda da buna dair bir fikir şöyle dile getirilir:

Bilür ki mâni' u mutî Hudâ-yı zü'l-mendür
Alup viren ne felekdür ne ahterânıdur (K.34-33)

Şu beyitte ise yıldızlara bakarak bir işin iyi mi, kötü mü olacağı hakkında yorum yapanlar eleştirilir:

Hayr u şerri sorar kevâkibden
Rûzigârun müfettişi görinür (K.56-4)

Yıldızlar, gökte yer almaları sebebiyle de bir şahsın mertebesinin yüksekliğini ifade etmek için kullanılmıştır. "Ahter-i câh u celâl", "fürûg-ı kevkeb-i ikbâl-i âlem" "burûc-ı ikbâl" vb. terkipler bu anlamda kullanılan ifadelerdir. Yine yıldızların parlak oluşları da birçok ilgiye konu olur ki bunların çoğu güneşle ilişkilendirilir. Örneğin şair, "Bedrî" mahlasını kullanan arkadaşına şöyle hitap eder ki yıldız, güneş, ay ve yıldızların etkisi bir beyitte toplanmıştır:

Basdurdı mihri kevkebe mâhun sitâresi
Bedrî tahallüs ideli sen ey huceste-fâl (K.46-2)

Sevgilinin beninin gönülde yaraya sebep olması, yıldızının parlaklığından bilinmektedir:

Dâg-ı dil iden o hâli mâha
Tesîr-i fürûg-ı kevkebündür (G.59-4)

Yıldızlar sayıca çok olmaları sebebiyle de ilgiye konu olurlar. Bir yerde askerin çokluğu "ahterân-leşker" terkibiyle dile getirilirken, başka bir yerde, askerlerinin atlarının nallarından çıkan kıvılcımların yıldızlarla dolu gökyüzünü kıskandırdığı söylenir. Yine bir yerde memduhun şahsında o kadar çok güzellik mevcuttur ki gökteki yıldızların sayılabileceği ama onların sayılamayacağı söylenir.

Zât-ı pâkinde mehâsin o kadar çok kim çarhun
Sayılır nakd-i nücûmı bu olunmaz ta'dâd (K.18-25)

Âşığın gönlündeki ateş sebebiyle âhlarının da kıvılcımlı olduğu ve bunların göğe yükseldiği tasavvuru çok işlenmiş bir hayaldir. Cevrî de benzer ifadeyi gökteki yıldızlar ilgisiyle dile getirir:

Yakayın âlemi âh-ı şerer âlûdum ile
Felekün yine perîşân ideyin encümenin (G.199-2)

Yıldızlar, ışıklı olmaları ve hep belirli bir yerde durmaları sebebiyle yön tayininde yardımcı olurlar. Yıldıza teşbih edilen memduh, bu ilgiyle büyüklük ve ikram menzilinin yol göstericisi olarak tasavvur edilir:

Ey şeref-kevkebe düstûr-ı felek-pâye ki Hak
Eyledi kevkebüni menzil-i iclâle delîl (K.20-30)

Yıldızların belli zamanlardaki belli yerlerini gösteren cetvele "zâyiçe" adı verilir. Beyitte sevgilinin beni, fitne yıldızı hakkında bilgi veren bir şahıs olarak tasavvur edilmiştir:

Kevkeb-i fitnenün ahkâmını hâlinden sor
Vâkıf ol zâyiçe-i hikmete düstûrından (G.195-2)

5.1.2.2. Yıdızlarla İlgili Tasavvurlar

5.1.2.2.1. Güneş, Ay, Nûr, Nergis

Kozmik unsurlar arasında hiç şüphesiz yıldızlarla en çok ilgi kurulan unsur güneştir. Her ikisinin de parlak oluşları, yüksekte bulunuşları ve büyüklük-küçüklük ilgileriyle birçok tasavvura konu olurlar. Güneşin daha parlak ve büyük olması, yıldızların ona teşbih edilmesine sebeptir. Örneğin parlak bir yıldız olarak düşünülen memduh, şan ve itibar göğünün parlak güneşine teşbih edilir:

O rûşen-ahter ü ferhunde-i burc-ı celâlet kim
Sipihr-i kadr ü şânun âfitâb-ı tâb-dârıdur (K.12-20)

Yine mutluluk yıldızı olarak düşünülen bir başka memduh, parlak bir güneşe teşbih edilir:

Biri bir ahter-i sa'âdetdür
Tal'atı âfitâb-ı rahşândur (K.10-25)

Memduhların parlak fikrinden yıldızlar biraz ışık almış olsalar, güneşi hiçe sayarlar:

Kesb-i envâr itseler re'y-i münîrinden eger
Zerreye saymaz felekde âfitâbı ahterân (K.22-18)

Yıldızlar ve güneş, birçok yönüyle aynı zamanda gökyüzünü süsleyen unsurlar olarak karşımıza çıkar. Şu beyitte, her bir yıldız bir güneş olsa bile gökyüzünün, övgüsü yapılan altın renkli kubbe kadar süslü olamayacağı söylenir:

Âsumânun olsa her bir ahteri bir âfitâb
Kubbe-i zerrîni denlü olmaya zînet-fezâ (T.110-2)

Bir başka yerde yine benzer bir ifade ile şöyle denilir:

Eger nücûm-ı felek cümle âfitâb olsa
Olurdı sakfına zerrîn kevâkib-i rahşân (T.80-8)

Yıldızlarla, güneş benzeri ilgi kurulan bir başka unsur ise aydır. Ay da parlaklığı, yıldızlar gibi geceyi aydınlatması vb. ilgilerle benzetmelere konu olur. Bir yerde şair, memduhunu şöyle över ki ay ve güneşin ışığını bastırması yanında onları "bî-kevkeb" bırakır:

Sen çıkup pertev salınca maşrık-ı ikbâlden
Zerre-i nâ-çîzden bî-kevkeb oldı mihr ü mâh (Tb.4/I-2)

Şu beyitte ise memduhun görüş yıldızının güneşe zerre kadar ışık vermesi halinde, ayı geceye hasret bırakacağı söylenir:

Ahter-i re'yi ziyâ salsa eger hurşîde
Zerre-veş hasret-i şeb mâhı ider ser-gerdân (K.24-27)

Beyitte memduhun fikirlerinin yıldızından ışık alan güneşin, daha da parlak olacağı; bu parlaklığın da dünyayı hep aydınlatarak devamlı gündüz olacağı tasavvuru vardır. Ay, bu sebepten geceye hasret kalır. Ayın "ser-gerdân" başı dönmüş şekilde olması ise, hiç gece olmadığından uykusuz kalıp, sersemlemesi şeklinde düşünülebilir.

Şu beyitte ise, övgüsü yapılan hükümdar, "devr-i kamer"e bahtının kuvvetliliği ve yıldızının kutuyla şeref vermektedir. Beyitte geçen "devr-i kamer" terkibi "âhir zaman"a işarettir[190].

O şehinşâh-ı kavî-tâli' u sa'd-ahter kim
Virdi hem-vâre şeref kevkebi devr-i kamere (K.5-16)

Yıldızların parlak oluşları sebebiyle dünyayı aydınlatması ilgisi daha çok memduhların yıldızının kutuyla ilgili kullanılır. Şu beyitte memduhun ikbal yıldızı, dünyayı nurla doldurmuş şekilde tasvir edilir:

Şeref-i mesned-i iclâl-i Muhammed Paşa
Ki ider kevkeb-i ikbâli cihânı pür-nûr (K.15-9)

Nergis ve yıldız ilgisi ise şöyle dile getirilir:

---

[190] Yedi seyyareden her birine ait ve biner seneden ibaret olmak üzere yedi devir vardır. Bu devirlerin ilki Zühal'den itibar edilmiştir ki, buna (devr-i Âdem) de derler. Eskiler Zühal ve Âdem kelimelerinin ebced hesabıyla adetçe aynı olmalarına garip bir tesadüf nazarıyla bakmışlardır. Zühal, Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarit devirleri geçmiştir. Şimdi içinde bulunduğumuz devir (devr-i Kamer) yahut (devr-i Muhammedî)dir.
Diğer bir rivayete göre, bu devirlerin her bir yedi bin, yıldızların devirlerinin mecmuu da kırk dokuz bin sene olduğundan, devr-i Kamer'in nihayetinde kıyamet kopacakmış (Levend 1984: 202).

Habbezâ me'vâ-yı hurrem kim bahâr-ı nakşına
Yaraşur olsa kevâkib nergis ü gül âfitâb (T.4-3)

5.1.2.2.2. Tuğ, Tuğra, Kadeh, Mücevher

Padişahın tuğunun ucundaki perçemler gökyüzüne salınınca, düşmanın bahtının yıldızının ukdelere (düğümlere) düşmesine şaşılmaz.

Perçem-i tug-ı ser-efrâzı salındı feleke
Kevkeb-i baht-ı adû düşse n'ola ukdelere (K.5-3)

Ukde, bir gezegenin yörüngesinin Zodyak (burçları etkileyen gezegenlerin tümü birlikte Zodyak olarak tanımlanır) üstündeki iki ucundan her biri anlamına gelir. Bu anlamıyla düşmanın bahtını etkileyen bir güce sahip olduğu anlaşılan tuğ ve ucundaki perçemlerin, salınması ile ukde kelimesinin "düğüm" anlamı tezat teşkil etmektedir. Bu durumun da düşmanlar için nasibi bağlayıcı, kapayıcı veya uğursuz bir duruma sebebiyet vereceği açıktır. Ayrıca ukde kelimesinin beyitte çokluk şeklinde olması, Arapça ukdeler anlamına gelen "ukad"ı, "ukad" kelimesi ise Kuranıkerim'in 113. suresi olan "Felâk" suresinin 4. ayetinde geçen "düğümlere üfüren (nefes)lerin şerrinden" (Çantay 1984: 1235) ayetini de hatırlatmaktadır ki bu sure büyüye karşı etkili olduğuna inanılan bir suredir.

Tuğralardaki yazıların, simetrik şekilde birbirine geçerek oluşturdukları kafes şekli, şairin muhayyilesinde yer yer görünen parlak yıldızlar olarak karşımıza çıkmaktadır:

Degül tugrâ cihân-ı adl ü dâda çarh-ı dâ'irdür
Degül şekl-i kafes yer yer görinür necm-i tâbânı (K.44-5)

Kadeh ile yıldız arasında ise renkten kaynaklanan bir ilgi bulunmaktadır. Meclisteki yakut renkli şarap kadehi, parlak bir yıldıza teşbih edilir:

Cihân-ı işrete gûyâ felekdür
Ki her yâkûti bir tâbende ahter (K.71-2)

Mücevher ile yıldız ilgisi ise süs unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kemerin üstündeki mücevherlerin her biri mutluluk yıldızı olarak tasavvur edilir:

Oldı zîbâ bu saâdet kemeri
Necm-i devletdür anun her güheri (K.74-2)

5.1.2.2.3. Hûbân (Güzeller), Gönül, Dâg, Kıyâmet (Haşr), Hâl (Ben)

Güzellerin bir araya toplanması, güzelliğiyle bilinen Süreyya yıldız kümesine teşbih edilmiştir:

Cem' idüp bir yere hûbânı Süreyyâ gibi hep
Kevkebe basduralum çarh-ı dütâyı bu gice (G.216-3)

Aşkın yıldızının etkisinin görüneceği yer olan gönüldeki yaralar, kıyamete kadar aşk gecesini aydınlatacak bir mum şeklinde tasavvur edilmiştir. Burada yıldızların yandığı telâkkisi (Deniz 1992: 111) de düşünülebilir.

Olsa bir dilde fürûg-ı eser-i kevkeb-i ışk
Haşre dek dâgı olur zinde çerâg-ı şeb-i ışk (G.134-1)

Ben ve yıldız arasındaki münasebete "Genel Olarak Yıldız" başlığı altında değindiğimiz için burada tekrarlama gereği görmüyoruz.

5.1.2.2.4. Mesnevî

Bir yerde Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin meşhur eseri Mesnevî'den bahsederken, onun semavi bir kitap olarak görüldüğü fikri, "nakl-i ahkâm-ı nücûm-ı âsümân" değildir ama "kitâb-ı âsumânîden hikâyetdür" şeklinde ifade edilir.

5.1.2.3. Bazı Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri

5.1.2.3.1. Ferkadân

Kuzey kutbuna yakın iki yıldızın adıdır. Türkçede ikizler diye bilinen bu yıldızlar Büyük ayı yıldız kümesinin en parlak iki yıldızı olup bulundukları yerden doğup batarlar (Pala 1995: 187). Divan'da yüksekliği ilgisiyle memduhu yüceltmek maksadıyla kullanılmıştır:

İdesin âfitâbı farkuna tâc
Pâye-i fark-ı Ferkadân bulasın (Tb.6/I-2)

5.1.2.3.2. Keh-keşân (Kâh-keşân)

Samanyolu, küçük sabit yıldızlar topluluğudur. Altıncı kadirden, yani gözle görülebilen en sönük yıldızların bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Birbirlerine çok yakın oldukları için birbirini mahvedip beyaz bulut gibi görünmektedirler. Gecenin ilk saatlerinde bu bulutun bir başı güneyde bir başı kuzeydedir. Gece sonunda ise tam tersine döner. Samanuğrusu da denir (Deniz 1992: 134). *Kerpiç ustalarına saman taşıyanların düşürdükleri kırıntılardan kinaye olarak, bu koyu aydınlığa kahkeşân denilmiştir* (Pala 1995: 320). Divan'da dört

yerde anılan bu yıldız topluluğu, sayıca çokluğu ve şekli itibarı ile benzetmelere konu olur. Bir yerde Kehkeşan, memduhun eşiğinde bulunan en küçük toza teşbih edilirken, başka bir yerde inşa edilmiş binanın baharı andıran nakışları, Samanyolu'ndaki yıldızlar topluluğuna benzetilir:

Şebîh-i küngüre-i turası burûc-ı felek
Nazîr-i nakş-ı bahârı nücûm-ı Kâh-keşân (T.80-4)

Diğer iki benzetme de memduhun övgüsü ilgisiyledir. Birinde Samanyolu, memduhun makam çadırının bağlandığı ip şeklinde tasavvur edilir:

Âsumân âlem-i kadrinde sehâb-ı kühsâr
Keh-keşân hayme-i câhında tınâb-ı evtâd (K.18-17)

diğerinde ise benzer biçimde bir tasavvurla halata teşbih edilir:

Kubbesi üstünde olmış âfitâb altun fener
Lengeri kavs-i kuzehdur rîsmânin Keh-keşân (K.50-6)

5.1.2.3.3. Heft-evreng

Benâtü'n-na'ş veya Dübb-i ekber denilen, dilimizde "Yedi Kardeş" olarak bilinen takım yıldızı, Büyükayı ve Küçükayı takım yıldızları bunların içindedir (Pala 1995: 243-244). Divan'da bir yerde anılan bu yıldız kümesi, âşığın ateşli âhları tarafından yakılma endişesine ilgi unsuru olur.

Ne çeşm-i eşk-bârumdan benüm eksüldi nem bir gün
Ne imkân oldı teskîn-i harâret eyleyem bir gün
Derûnumda idüp zâhir alevler sûz-ı gam bir gün
Bu âteş-dân-ı sînemden çıkup nâr-ı elem bir gün
Bu heft-evreng-i mînâ-rengi korkum bu yakam bir gün (Th.4/I)

5.1.2.3.4. Nesr

Batı yönünde görülen parlak bir yıldız olan Nesr-i tâ'ir kartal burcunun T şeklindeki yapısında iki hattın birleşme yerinde bulunan ve bu burcun en parlak olan yıldızına denir (Deniz 1992: 134). Divan'da "nesr-i felek" şeklinde anılan bu yıldız, diğer bir anlamı olan "kartal" ile konu edilmiştir. "Eğer uçmak için kanatlarını açmaya imkân bulsaydı, çatısının köşesine yuva yapardı" denilerek övgüsü yapılan binanın yüksekliği dile getirilir. Bilindiği üzere kartallar yuvalarını sarp kayalıklara yaparlar.

İderdi kûşe-i bâmında âşiyâne eger
Olaydı nesr-i felekde per açmaga imkân (T.80-9)

5.1.2.3.5. Sühâ

Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldızı görebilen göz keskin sayılırdı (Pala 1995: 490). Çok küçük olduğu için güneş doğarken gözden kaybolan ilk yıldız odur, yüksekliğin ve yüceliğin ifadesinde kullanılır (Deniz 1992: 137). Divan'da adının geçtiği iki beyitte de küçüklük ve görme kuvveti ilgisiyle anılır. Birinde, memduhun ilacı söz konusu edilirken Süha yıldızının yüksekliği ve göz muayenesinde kullanılması ilgisi kurulur:

Rûşenâyîsini çekseydi eger dîdesine
Gicede görür idi râz-ı dil-i mûrı Sühâ (K.55-10)

diğerinde ise geceleyin gökyüzünde görülen en parlak cisim olan ay ile görülebilmesi göz keskinliğine yorumlanan Süha yıldızı arasında ilgi kurulur ve şarap, kadeh, ışık, sarhoşluk, gökyüzü gibi unsurlar söz konusu edilir. Bu beyitte sarhoşluk ilgisi yanında, gece gözüne ışık gelen kişinin, nesneleri kolaylıkla seçemeyeceği gerçeği de ifade edilmiştir:

Tâb-ı mey âyine-i sâgara pertev salsun
Çarh fark eylemesün mâh ü Sühâyı bu gice (G.216-2)

5.1.2.3.6. Süreyyâ

Ülker ve Pervîn diye de bilinen kuzey yarım kürede bir yıldız kümesinin adıdır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir (Pala 1995: 495). Sevr veya Hamel burcunda kümelenmiştir ve ayın menzillerinden üçüncüsüdür (Deniz 1992: 140). Divan'da iki yerde anılır ki birinde bir araya toplanmış güzeller, Süreyya'ya teşbih edilmiştir; diğerinde ise memduhun eşiğinin yanında bu yıldız topluluğu taş kırıntısı şeklinde tasavvur edilir:

Zihî der-gâh-ı gerdûn-âsitân-ı arş-rif'at kim
Süreyyâ rîze sengi Keh-keşân kem-ter gubârıdır (K.12-36)

5.1.3. Burçlar

Sekizinci feleğe sevâbit veya felekü'l-burç denir. Devrini 36 saatte tamamlayan bu felek, mağribden maşrıka kadar bütün yıldızları içine alır. Seb'a-i seyyârenin makamları bu felekte yoktur. Bu feleği 12'ye taksim etmişler ve her bir taksimine dahi bir burç demişler. Bunların ayrı ayrı her birinin ortalarında rasad edilen yıldızların bir şekle benzediği müşahede olunmuş ve o burca bu şeklin ismi

verilmiştir. Eski astronomi âlimlerinin rasadlarına göre toplam bin yirmi iki yıldızdan meydana gelen canlı ve cansız şeylere benzeyen kırksekiz sûret tahayyül olunmuştur. Bunlardan üç yüz kırk altı yıldızı içine alan on ikisi, meşhur ve malum olan on iki burca isim olmuştur. Geride kalan otuz altı suretten yirmi biri ekvatorun kuzeyinde, on beşi güneyindedir. Meşhur olan bu on iki burç ise şunlardır: Hamel (Kuzu), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Yengeç), Esed (Arslan), Sünbüle (Başak), Mizan (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kova), Hut (Balık). Allah (C.C.) kâinâtı yarattığı zaman yıldızları belli burçlarda yerleştirmiş iken, daha sonra dönmelerini emredince bu yıldızlar kendi burçlarından çıkmışlar ve bir daha aynı anda aynı burçlarda bulunmamışlardır. Bunlardan Zuhal Mizan burcunda, Müşteri de Seretan burcunda idi. Kamer ise Boğa burcunda bulunuyordu.

Burçlar, ehl-i heyet tarafından hallerine ve tabiatlarına göre tasnif edilmişlerdir. Buna göre on iki burcun dördüne (Hamel, Seretan, Mizan, Cedy) münkalibe denilmiştir ki güneş bunlarda iken bir mevsimden diğerine geçilir. Sabite denilen diğer dördüne (Sevr, Esed, Akreb, Delv) ise geçiş olmaz. Mevsimin tam ortasıdır. En son dört burca (Cevza, Sünbüle, Kavs, Hut) ise mütecesside denilmiştir ki güneş bunlarda iken iki mevsim arasında karışma olur.

Ayrıca on iki burç ve yedi gezegen içinde anâsır-ı erbaâ gibi çeşitli tabiatlar da tayin etmişlerdir. Bu tabiatlara göre de üçer üçer tasnif edilmişlerdir ve bunlara müsellesât-ı buruç ismini vermişlerdir. Bunlardan üçüne (Hamel, Esed, Kavs) ateş üçlüsü (müsellese-i nâriye), üçüne (Sevr, Sünbüle, Cedy) toprak üçlüsü (müsellese-i türâbiye), üçüne de (Cevza, Mizan, Delv) hava üçlüsü manâsına gelen müsellese-i hevâyî, üçüne(Seretan, Akreb, Hut) ise su üçlüsü demek olan müsellese-i mâiye denilmiştir. Bunlara sırasıyla burc-ı nârî, burc-ı hâkî, burc-ı hevâîve burc-ı âbî derler.

Ayrıca bu on iki burcu bir de erkek (müzekker), dişi (müennes) ve gece ile gündüze nisbet etmişlerdir. Buna göre ateş ve hava üçlüleri müzekker olup gündüze, toprak ve su üçlüleri ise müennes olup geceye nisbet edilmişlerdir (Deniz 1992: 144-146).

Burçlar, Divan'da genellikle memduhların övgüsünde ilgi unsuru olarak kullanılmıştır. Övülen bazen saadet burcunun ayı,

O mâh-ı burc-ı saâdet ki hüsn-i tâli'ınun
Olursa lâyık eger âfitâb meftûnı (T.19-2)

bazen ikbal burcunun ayıdır:

Ahter-i câh u celâl ü meh-i burc-ı ikbâl
Mazhar-ı sırr-ı cemâl âyîne-i lutf-ı cemîl (K.20-15)

Şu beyitte ise büyüklük burcunun kutlu ve parlak yıldızı olarak tasvir edilir:

O rûşen-ahter ü ferhunde-i burc-ı celâlet kim
Sipihr-i kadr ü şânun âfitâb-ı tâb-dârıdur (K.12-20)

Memduhlar kadar, bina edilmesiyle övülen yapılar da burçlarla alakalandırılır. Bu yapılardaki kubbeler, burç şeklinde tasavvur edilmiştir:

Turra-i bâmında her burc-ı felek bir küngüre
Sakfınun her kevkebi reşk-âver-i seyyâregân (T.91-8)

Şebîh-i küngüre-i turası burûc-ı felek
Nazîr-i nakş-ı bahârı nücûm-ı Kâh-keşân (T.80-4)

Şu beyitte burçlar, kalelerin burçlarına işaretle kullanılmaktadır.

Nite kim nasb ide zerrîn-livâ-yı âlem-efrûzın
Burûc-ı kal'a-i çarh-ı berîne husrev-i hâver (K.11-47)

Bağdat şehri ise "burûc-ı evliyâ" olarak anılmaktadır:

Dikildi nusret ile burc-ı evliyâya alem
Bu fethi tehniyete fevc-i kudsiyân geldi (K.7-23)

Hamel burcu, semanın kuzey yarımküresinde Sevr burcu ile Süreyya manzumesinin yakınlarında bulunan bir burç olup, güneş buraya Martın dokuzunda dâhil olur. Beyitte memduhun defterdarlık makamına gelişi, güneşin Hamel burcuna dönmesi olarak tasavvur edilir:

Buldı zâtiyle şeref mesned-i defter-dârî
Âfitâb itdi Hamel burcına gûyâ tahvîl (K.20-17)

Burc-ı âbî (su burcu) daha önce de ifade ettiğimiz gibi Seretan, Akrep ve Hut burçlarının oluşturduğu gruba verilen addır. Divan'da havuzda yansıması görünen kasır ile su burçları arasında ilgi kurulur:

Gören ol havzda aks-i alemin ol kasrun
Burc-ı âbîde karar itdi sanur mihr-i münîr (K.39-9)

5.1.4. Gezegenler (Seyyâre)

5.1.4.1. Genel Olarak Gezegenler

Eski astronomi kaynaklarına göre âlem “küre-i vâhide” olup, merkezi dünyadır. Felekler de dokuz olup, bazısı bazısını içine alır. Bütün felekleri içine alan feleğe felek-i azam, felek-i atlas veya felek-i eflak denir (Deniz 1992: 151). *Ehl-i nücum, Şems’in fevkinde olan Zühal, Müşteri ve Mirrih’e (eflâk-i selâse-i ulviyye), Şems’in altında olan Zühre ile Utarid’e de (süfliyyin) demişlerdir. Beşine birden (hamse-i mütehayyire) denmiştir ki buna Kamer’le Şems de ilâve edilecek olursa (seb’a-i seyyare) tamamlanmış olur* (Levend 1984: 200). Divan’da yedi gezegenin “heft-ecrâm” (yedi cansız) biçiminde de anıldığını görüyoruz:

Ola bir kûh-ı kavî ızam-ı cirminden
Harekât eylemege âciz ola heft-ecrâm (K.6-23)

Gezegenler için kurulan ilgiler de çoğunlukla övgü amaçlı teşbihlere konu olur. Örneğin şu beyitte gece gezmeye çıkan memduh için ay meşale, gezegenler de o meşalenin kıvılcımları şeklinde tasavvur edilirler:

Gezse giceler şehri önünce meh-i tâbân
Bir meş’aledür kim ana seyyâre şererdür (K.38-18)

Bir başka yerde ise gezegenler, bina edilen yapının çatısının övgüsünde şu biçimde anılır:

Turra-i bâmında her burc-ı felek bir küngüre
Sakfınun her kevkebi reşk-âver-i seyyâregân (T.91-8)

Seyyâre, müştakı olduğu “seyr” kelimesiyle de çeşitli anlam bağlantıları kurularak kullanılır:

Görmezse gözüm her gün hurşîd-i ruh-ı yârı
Seyr eyleyesün eşküm her şeb ola seyyâre (G.247-4)

Gezegenlerin de bazıları kutlu bazıları kutsuzdur. Her biri haftanın belirli gün ve saatlerine hakim olmaktadır. Her biri bir rengi ve bazı meslekleri temsil eder. Her birine bir renk isnâd edilmiştir (Deniz 1992: 151). Bunlara, gezegenlerin Divan’daki geçiş şekilleri incelenirken değinilecektir.

5.1.4.2. Merrîh

Beşinci kat gökte bulunan Merih, küçük uğursuzluk (nahs-i asgâr) diye de isimlendirilmiştir (Deniz 1992: 155). Tabiatı ifrat ile hâr (sıcak) ve yâbistir (kuru).

Müzekker ve geceye nispet edilmiştir. Bu seyyareye mensup olanlar: kuvvetli, hiddetli, sert ve cüretkâr olurlar. Müteşebbis ve sebatkârdırlar. Fikirlerinde ölçülülük vardır. Daima kavga ve mücadele halinde bulunurlar. Merih, beşinci feleğe ve cumartesi gecesi ile Salı gününe hâkimdir. Bu gece ile bu günün ilk saatleri buna nispet edilmiştir. Kırmızı renk Merih'e aittir. Onun için "Mirrih-i ahmer" denilir. Merih, savaşa alâmettir. Edebiyatta Behram, Behrâm-ı felek ve tîgzen-i âsman gibi tabirler Merih'ten kinayedir (Levend 1984: 205). Divan'da bu gezegenin adı bir yerde geçer:

Çeşmün ki vire hükmini bismil-geh-i ışkun
Olur dil-i pür-gayret-i Merrîh-tapîde (G.230-2)

5.1.4.3. Müşterî (Bercîs)

Sa'd-ı ekber (büyük saadet) diye de isimlendirilen bu yıldızın tabiatı sıcak ve rutubetlidir. Vasıfları din gayreti, ilim, hayâ, cömertlik, tevâzû, kerem, akıl, iffet, fesâhat, ve hikmet vs. bulunmuştur. Bu yıldızın tesirinde doğanlar akıl ve hikmet sahibi olurlar. Pazartesi gecesi ve Perşembe gününe hakim bulunan Müşteri, erkek olup, gündüze nisbet edilmiştir. Altıncı gökte bulunan bu yıldız, saadet yıldızı olarak kabul edilir (Deniz 1992: 154). *Renklerden mavi Müşteri'ye aittir. Mirrih ve Kamer dostları, Zühre ile Utarit düşmanlarıdır. Müşteri'ye Bircis derler. Hatib-i felek, kaadi-i felek gibi tâbirler Müşteri'den kinayedir. Hürmüz de Müşteri yıldızının adıdır* (Levend 1984: 207). Yedi kat göklerin birer mücevherden meydana geldiği inancına göre altıncı kat gökte bulunan Müşteri incidendir (Deniz 1992: 154). Şu beyitte bu inanca göre, Güneş (altın), Ay (gümüş) ve Müşteri'nin bütün sermayesinin toplamı, memduh kadar değer taşımaktadır:

Ol şeref-gencîne-gevher kim vücûd-ı pâkidür
Hâsıl-ı ser-mâye-i hurşîd ü mâh u müşterî (K.2-19)

Altıncı gökte bulunması sebebiyle yüksek makamlar için de teşbih unsurudur:

Müşteri kendü makâmın unudurdı görse
Şimdi bu sadr ile dîvân-ı şeh-i devrânı (K.21-5)

Sadece yüksek bir felekte yer almasında dolayı değil, tabiatında taşıdığı sıfatlardan dolayı Müşteri'nin, göğün hükümdardan sonra en yüksek rütbelisi, veziri olarak kabul edilmektedir. Bu ilginin tezahürü olarak şu beyitte gezegenlerin veziri olarak vasıflandırılmaktadır:

Tâ ki dîvân-ı felekde hikmet-i Yezdân ile
Müşterî ola vezîr-i husrev-i seyyâregân (K.22-43)

Müşterî gibi makamı felek olsa yaraşur
Var mıdur rûy-ı zemînde buna mânend müşîr (K.39-17)

Müşteri'yi vezirliğin yanı sıra defterdâr, muhâsib ve övgü yazarı olarak da görüyoruz:

Gelmez kaleme defter-i hayr u hasenâtun
Bercîs ü Utârid ne kadar olsa muhâsib (K.54-6)

Şerh olunmaz cevher-i tab'-ı latîfi haşre dek
Kılsa Bercîs-i felek medhinde tahrîr-i mütûn (T.3-2)

Müşteri bilgi, hikmet ve ilimle olan ilgisi sebebiyle yine memduhların övgüsünde ilgi unsuru olarak kullanılır:

Ol müdekkik fâzıl-ı Bercîs-fıtnat kim olur
Kuvvet-i endîşesi hayret-dih-i akl-ı reşîd (T.62-3)

Müşterî-fıtnat u rûşen-dil ü hurşîd-zamîr
Âsaf-ı âkıl ü düstûr-ı reşîd ü dânâ (T.46-6)

Şu beyitte ise Cevrî, irfan sahibi biri olarak, kendisi ile Müşteri arasında şöyle bir ilgi kurmaktadır:

Müşterî hurşîde nâz eylerdi ey Cevrî eger
Zerre denlü mâye-i iksîr-i irfânum disem (G.171-5)

5.1.4.4. Utârid

İkinci kat gökte yer alan Utarit, seyyâreler içinde soğuk ve kuru tabiata sahip bir yıldızdır. Erkek olup gündüze nisbet edilmiştir. Vasıfları edeb, anlayışlılık, zekilik, yumuşaklık, merhamet, güzel konuşma, hesap, dikkat, isâbet, hüner, sanat, hile ve hıyânettir. Pazar gecesi ve Çarşamba gününe hakim bulunmuştur. Büyüklüğü dünyanın otuz ikide biri kadardır. Utarid alaca rengi temsil eden bir yıldızdır. Bu da onun mümteziç yani uyumlu bir yıldız olması sebebiyledir. Zirâ Utarid'in mîzâcı kutlu yıldızla bir araya geldiğinde kutlu, kutsuz yıldızla beraber olduğunda ise kutsuz olmaya müsâiddir. Bu durum renk olarak alacalıkla ifade edilmiştir (Deniz 1992: 214). *Utarid'in dostu Kamer, düşmanları da Şems ile Zühre'dir. Edebiyatta debîr-i felek, münşî-i çerh gibi tâbirler Utari'ten kinâyedir* (Levend 1984: 203). Divan'da Utârid, adının geçtiği her yerde kâtip olarak veya kâtiplikle ilgili bir unsurla anılmıştır. Kimi zaman memduhun övgüsünü yapan Utârid,

Ne mümkin itmek anun vasf-ı zâtını inşâ
Utârid alsa ele sad-hezâr levh u kalem (Tb.5/VII-2)

Kimi zaman da şairle bu hususta kıyas unsuru olur:

Şerh-i eltâfunı Cevrî gibi tahrîr idemez
Haşre dek gökde Utârid eline alsa kalem (K.27-14)

Şu beyitte ise Reisülküttap Sarı Abdullah Efendi, Utârid-hâme şeklinde vasıflandırılmaktadır:

Utârid-hâme Abdullâh Efendi
Ki bu fende odur bî-misl ü hemtâ (T.64-9)

Daha önce Müşteri'de gösterilen örnek üzere, muhâsib olarak gösterilen diğer gezegen Utârid gezegenidir.

5.1.4.5. Zühâl

Satürn, Sekendiz ve Keyvan adlarıyla da anılan Zuhal, yedinci gökte bulunduğu için diğer seyyârelerin hepsinden daha yüksektedir. Tabiatı gayet soğuk ve kurudur. Erkek olup gündüze nisbet edilmiştir. Kutsuz bir yıldız olup büyük uğursuzluk manâsına gelen "nahs-ı ekber" denilmiştir. Buna bakmanın gam ve keder getireceğine inanılır. Bu yıldıza ahmaklık, cehalet, korkaklık, cimrilik, kin, gam, tembellik ve zarar gibi husûsiyetler isnâd edilmiştir. Ayrıca Çarşamba gecesine ve Cumartesi gününe hâkim bulunmuştur (Deniz 1992: 151-152). *Renklerden siyah Zühal'e aittir. Zühal'in dostları, Zühre ile Utarit, düşmanları da Şems ile Kamer'dir. Zühal'in feleği, diğer feleklerin hepsinden daha büyük ve yüksek, senevî devri de onların devirlerinden daha uzundur* (Levend 1984: 208). Divan'da bir yerde adı geçen gezegen, ay ile olan olumsuz ilgisi sebebiyle memduhun övgüsünde ilgi unsuru olur.

Virse eflâke vekârun pâye-i tavr-ı sükûn
Düşmeye tayy-ı menâzil mâha sad devr-i Zühâl (K.33-8)

5.1.4.6. Zühre (Nâhid, Çerâg-ı Seher)

Zühre, üçüncü göğe yerleştirilmiş olan seyyâredir. Tabiatı soğuk ve rutûbetli olup dişidir. Geceye nisbet olunmuştur. Sa'd-ı asgar (küçük uğurluk) diye de isimlendirilen bu yıldıza bakmanın kalbe sevinç ve neş'e verdiği tecrübe edilmiştir. Vasıfları yumuşaklık, dostluk, incelik, merhamet, acıma, güzel yaratılış bulunmuştur. Seyyârelerin en güzeli ve parlağıdır. Kadını temsil eder. Yunanlılarca bir kadın tanrı

kabul edilen Afrodit'tir. Zevk, safâ, işret ve bilhassa mûsikî bu yıldıza aittir. Zühre mûsikînin icracısıdır (Deniz 1992: 212). *Zühre, Salı gecesi ile Cuma gününe hâkimdir. Bu gece ile bu günün ilk saatleri buna nisbet edilmiştir. Yeşil renk Zühre'ye aittir. Zühre sazende olarak tavsif edilir* (Levend 1984: 204).

Türkçede Kervankıran ve Çobanyıldızı diye de anılan Zühre (Deniz 1992: 213), sabahın ilk saatlerinde ve akşamın ilk saatlerinde çıplak gözle görülebilmesi sebebiyle Seher yıldızı ve Akşam yıldızı diye de anılır. Divan'da da *çerâg-ı seher* ve *çerâg-ı subh* şeklinde de anılır:

Bir şem'-i şeb-efrûzdur o ruh-sâr-ı hat-âver
Kim sûhte-i reşki çerâg-ı seher oldı (G.270-3)

Çerâg-ı subh gibi bezm-gâh-ı ikbâlün
Göründi şem'-i sefîdinde şu'le-efzûnı (T.19-9)

Zühre feleğin şarkıcısı olarak tasavvur edildiği için hep bir meclis ve işret halinin yansımaları beyitlerde göze çarpar.

Kuruldı ıyd ü Nevrûzun yine bezm-i tarab-sâzı
Degüldür mâh-ı nev gösterdi devrân yine çeng-i Nâhîdi (G.256-3)

Nagme-i nâlem melâmet bezmine Nâhîd olur
Şu'le-i âhum mahabbet çarhına hurşîd olur (G.33-1)

Âşığın ağlama ve inlemeleri birçok yerde nağme şeklinde düşünülmüştür. Yukarıdaki beyitte ayıplama meclisinde, âşığın inlemelerinin nağmesi, Nâhid olarak tasavvur edilirken, şu beyitte meclisin sazendesi olan Nâhîd, gönlün âhlarından sarhoş olan âşığa etki bile edemez biçimde düşünülür:

Biz ki ser-mest-i dem-i zemzeme-i âh-ı dilüz
Eylemez hergiz eser nagme-i Nâhîd bize (G.217-2)

Diğerlerinde olduğu gibi Zühre de memduhlar için ilgi unsuru olur. Örneğin Zühre'nin, memduhun bahtının yıldızına yakın olması, bir kadın olarak tasavvur edilmesinden de hareketle şöyle ifade edilir:

Kevkeb-i tâli'ine olsa mukârin Zühre
Zülfini şa'şa'a-i mihr-i dirahşân eyler (K.29-39)

Bir başka yerde memduhun kızgınlığı şöyle ifade edilir:

Şahne-i kahrı ger ebrûsını kılsa pür-çîn
Meclis-i işret-i Nâhîdi perîşân eyler (K.29-41)

Çeng çalan bir müzisyenin mahareti ise Zühre'nin çalgıcılığı ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Çengin âgûşa alup lutf ile itdükçe nevâht
Zührenün reşk ile kaddi ham olur cismi nizâr (K.28-17)

Şairin kendisini ise bu ilgiyle şöyle övdüğünü görüyoruz:

Sürûd-ı medhini itdüm o bülbül-i nazmun
Hezâr şu'be ile reşk-i nagme-i Nâhîd (K.37-13)

5.1.4.7. Ay (Mâh, Meh, Kamer)

Birinci kat felekte yer alan ayın tabiatı itidal üzere soğuk ve rutubetlidir (Deniz 1992: 215). Dişi ve geceye aittir. Kamer'e sa'd-ı mutavassat derler. Bu seyyareye mensup olanlar, sebatsız, ihmalci, kararsız ve hayalperverdirler. Zayıf ve metanetsiz olurlar. Hodgam ve endişelidirler. Kamer, pazartesi günü ve Cuma gecesine hâkimdir. Bu gece ve günün ilk saatleri buna nispet edilmiştir. Rengi beyaz, dostu Şems'tir; düşmanı yoktur (Levend 1984: 201).

Divan şiirinde en çok kullanılan kozmik unsurlardan olan Kamer, teşbih yoluyla güzelliğin ve sevgilinin sembolüdür. Çoğu zaman istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır:

Yeter itdi gam-ı hicrân ile rûzın şeb-i târ
Cevrîye itmesün ol mâh cefâyı bu gice (G.216-5)

Ay geceyi aydınlatması ilgisiyle birçok benzetmeye konu olur. Ayın, ışığını güneşten aldığı bilinen bir husustur. Bu da çeşitli hayallerle dile getirilir:

Ola rûşen o kadar şu'le-i şem'-i bahtum
Âfitâb idemeye mâhı o denlü tenvîr (K.39-29)

O mihr-i târem-i devlet ki tâb-ı feyzından
İrişdi mâh-ı cihân-tâb-ı dîne nûr u safâ (K.35-26)

Şu beyitte ayın istiare ile sevgili yerine kullanıldığını düşündüğümüzde tevriyeli bir durum söz konusudur.

Şu'le-i câm-ı safâ bezmümüzi rûşen ider
Mâhdan istemezüz nûr u ziyâyı bu gice (G.216-4)

Ayın bir yörüngede döndüğü şöyle dile getirilir:

Dîde-i kevkeb-i bahtı ola rûşen nite kim
Mihr ü meh dâyire-i âlemi devrân eyler (K.29-63)

Ayın, birçok ilgi sebebiyle adının en çok beraber anıldığı kozmik unsur güneştir. İkisinin de en önemli özelliği ise hiç şüphesiz, yeryüzünün ışık kaynağı olmasıdır:

Salar her birinün farkından âfâka zıyâ olmış
İki şem'-ı mutalla mihr-i rahşân u meh-i enver (K.11-33)

Her ikisi de gökyüzünde açıkça görünürler. Onların bu ilgisi memduhların birçok özelliği için ilgi unsuru olur:

Ömri efzûn ola safâsı mezîd
Nite kim mihr ü meh hüveydâdur (K.17-19)

Güzellikler için benzetme unsuru olmalarının yanı sıra, sevgilinin güzelliğini ifadede, beğeni ölçüsü kabul edilirler:

Ne melekdür ki mihr ü mâh-ı felek
Ol cemâl ü o hüsne hayrândur (K.10-19)

Bu beğenilerinin ifadesi ise, âşık gibi sevgilinin (dünyanın) etrafında dönme ilgisi üzerine kuruludur.

Ayın üzerinde görülen karartıların bir leke olarak düşünüldüğü şu beyitte, memduhun hazırladığı sürme, ilaç olarak şöyle övülür:

Cevher-i kuhlini itseydi kamer isti'mâl
Eser-i lekke görünmezdi gözünde aslâ (K.55-9)

Ay ile beraber sancak, bayrak, minare vb. yerlerin üstündeki alemlerde yer alan ve "mehçe" olarak da adlandırılan ay da söz konusu edilir. Örneğin şu beyitte padişahın ordusunun çıkarttığı tozlar, gökyüzündeki aya perde şeklinde düşünülürken, sancağının ucundaki ay, seher güneşine ayna şeklinde tasavvur edilir:

Çekdi gerd-i haşemi mâh-ı şeb-ârâya nikâb
Oldı mâh-ı 'alemi âyîne mihr-i sehere (K.5-4)

Eskilere göre yedi yıldızın her birinin biner tam yıl devri vardır. Diğer bir rivâyete göre de bu devirlerin her biri yedi bin, hepsinin devri kırk dokuz bin yıldır. Bu devirler tamamlanınca kıyamet kopacaktır. Zuhal devri, Hz. Âdem Peygamber'in devridir. Zaten Zuhal kelimesi ebced hesabınca "Âdem" kelimesinin tutarı olan 45 sayısına denktir. Bu yedi yıldızın altı tanesinin devirleri geçmiştir. İçinde bulunduğumuz devir, kamer devridir ve sonuncusudur. Hz. Muhammed (S.A.V) de bu devirde zuhûr etmiştir. Hz. Peygamber, kıyâmete yakın birçok fitneler, imtihanlar

olacağını bilhassa Deccâl denen tek gözlü ve Tanrılık davasına kalkışan birisinin zuhûr edeceğini haber vermiştir. Bu bakımdan kamer devri, fitne devridir (Deniz 1992: 223). Divan'da *devr-i kamer,* memduhun bahtının ve talihinin uğuruyla, şeref verdiği bir zaman olarak geçer.

O şehinşâh-ı kavî-tâli' u sa'd-ahter kim
Virdi hem-vâre şeref kevkebi devr-i kamere (K.5-16)

Şu manzumede, Hz. Peygamber'in ayı ikiye bölme mucizesine telmihle, ayın gökyüzünün kalbi olarak tasavvur edildiğini görüyoruz.

Zehresi oldı sipihrün heybet-i azmünle çâk
İtdi sıyt-ı satvetün eyvân-ı çarhı lerze-nâk
Eyledün ol şeb ki eflâke nazar bî-vehm ü bâk
Havfun itdi kalb-i gerdûnı dü nîm ey nûr-ı pâk
Halk-ı âlem sandılar şakk oldı mâh-ı tâb-dâr (Th.1/V)

Divan'da memduhlar, yüksekliği, parlaklığı, dünyayı aydınlatması gibi ilgilerle aya teşbih edilirler. *Mâh-ı burc-ı saâdet, meh-i garrâ, meh-i sipihr-i kemâl, meh-i burc-ı ikbâl, meh-i tâbân* bu ilgileri dile getiren terkiplerdir. Bir yerde memduhun fikirlerinin güneşi aya ışık verirse, geceyi sabah gibi aydınlatır denirken şu beyitte övgüsü yapılan şahsın fikirleri hem güneşi hem de ayı nurlandırmaktadır:

Pertev-i re'yi iderse meh ü mihri tenvîr
Âfitâb ile dem-i subha döne mâh ile şâm (K.6-21)

Ay ile arasında güzelliği, parlaklığı, meclisi aydınlatması vb. birçok ilgiyle ilişki kurulan en önemli unsur, hiç şüphesiz sevgilidir. Çoğu zaman istiare yoluyla sevgili yerine kullanılan ay, bu benzetmelerde kozmik bir unsur olmaktan ziyade, beşeri özellikleriyle dikkati çeker. Parlaklığı ve güzelliğiyle sevgilinin yüzü için de bir benzetme unsurudur:

Pertev-i âfitâb-ı dîdârı
Behcet-efrûz-ı mâh-rûyândur (K.10-27)

Şu beyitte ise hüsn-i talille sevgilinin, âşığın yatağına gelişi anlatılmaktadır:

Hercâi olup mâh gibi bir nice demler
Âhir yine şem' oldı şebistânuma geldi (G.271-3)

Oysa aya teşbih edilen sevgili, âşıktan çok başkalarına yüz verir:

Ey meh-i encümen-efrûz-ı harîm-i agyâr
Âteş-endâz-ı dil-i âşık-ı bî-sabr ü karâr (Tb.2/I-1)

5.1.4.7.1. Ay ile İlgili Tasavvurlar

5.1.4.7.1.1. Ayna

Ay ile ayna arasındaki benzerlik parlaklığı ve ışığı yansıtması ilgisiyledir.

Şâhid lutfı ger itse gülerek arz-ı cemâl
Dilleri âyîne-i meh gibi tâbân eyler (K.29-40)

Pür-zînet olursa yaraşur şâhid-i bahtı
Kim mihr ile meh ana iki âyînelerdür (K.38-17)

5.1.4.7.1.2. Cam

Ay ve camın arasında ayın dolunay şekli ve parlaklık ilgisi kurulur. Burada söz konusu olan cam, hamamların kubbesinde olan camdır. Hamamların kubbesinde bulunan ve hamamın aydınlatılmasını sağlayan küçük ve yuvarlak şekilli bu camlar, şekil ve parlaklık açısından aya teşbih edilir.

Bu müferrih latîf hammâma
Mihr ü mâh olsa yaraşur iki câm (T.93-1)

Firâz-ı manzarında her müdevver câm-ı billûrı
Seherde mihr-i âlem-tâbdur şebde meh-i tâbân (T.41-5)

5.1.4.7.1.3. Cevher (Gevher, Mücevher)

Ay ile parlaklık ve güzellik ilgisiyle benzetme unsuru olan bir başka unsur ise cevherdir. Gökyüzüne şekil ilgisiyle benzetilen kemerin üstündeki süsler, güneş ve aya teşbih edilir:

Âsumân gibi kemer-bendinde
Mâh u hurşîd iki gevher ola (K.59-2)

Bir başka ilgi ise güneş ve ayın, deniz ve madenlerde değerli taşların oluşumuna yaptıkları tesir ile ilgilidir.

Zâtı bir cevher ki olsa mâye-bahş-ı bahr u kân
Âfitâb u mâh olur gevher yerine hâsılı (K.32-8)

5.1.4.7.1.4. Gümüş (Sîmîn)

Şekil, renk ve parlaklık ilgisi yönüyle ay, gümüş bir elmaya, gümüşten bir külaha ve gümüş renkli bir sayfaya teşbih edilir.

Felek her birine âvîze-i şâh itmege kılmış
Mehi bir sîb-i sîm ü âfitâbı bir turunc-ı zer (K.11-31)

Hâcib-i der-gehine mâh külâh-ı sîmîn
Nûger-i haşmetine mihr mutallâ mendîl (K.20-22)

Neyyir-i râyı ziyâ virse görinmez ebedî
Levh-ı sîmîn-i kamerde eser-i nakş-ı sevâd (K.18-13)

5.1.4.7.1.5. Kadeh

Kadeh, renk, şekil ve parlaklık ilgisi yanında devretmesi, dönmesi ilgisiyle ay ve güneşe teşbih edilmiştir.

Bu günde zerre-i nâ-çîz-i bî-karâra döner
Yanında mâh-ı cihân-tâb-ı sâgarun hurşîd (K.37-5)

Câm-ı zerrîni devr idüp şeb u rûz
Mâh-ı tâbân u mihr-i enver ola (K.70-2)

5.1.4.7.1.6. Kâse

Ay ve güneş şekli yönüyle kâseye, elinde kâse tutmuş bir şahsa teşbih edilir:

Cevher-i kâf-ı hakâyikdan alursan behre
Mâh u hurşîd gelür hidmetüne kâse-be-kef (G.132-2)

Meh ü hurşîd gibi kâse-be-dest olmada halk
Var ise âleme bast oldı yine hân-ı Halîl (K.20-4)

5.1.4.7.1.7. Makam

Yükseklik ilgisi ile övgüsü yapılan şahsın makamının yüksekliği vurgulanır.

Yetişmez pâyesine mihr ü mâh-ı âsümân zîrâ
Bunun câyı sarây-ı pâdişâh-ı heft-kişverdür (K.25-8)

5.1.4.7.1.8. Mum

Geceyi aydınlatması yönüyle muma ve çıraya benzetilir:

Şem'-i mihr ü mâhun etrâfında pervâz eylemem
Ben çerâgın âteş-i dilden yakan pervâneyem (G.167-3)

Dûdmân-ı Âl-i Osmânun münevver gevheri
Kim çerâg-ı mihr ü mâh andan alur nûr-ı ziyâ (T.15-5)

5.1.4.7.1.9. Pervâne

Aşığın kendisini yanan bir muma teşbih ettiği beyitte, ay ve güneş onun etrafında dönen pervane olarak düşünülmüştür:

Biz o şem' olduk hayâl-i şevk-i ruh-sârunla hem

Mihr ü mâh-ı âlem-ârâdur bizüm pervânemüz (G.123-2)

5.1.4.7.1.10 Hilâl, Dolunay (Bedr)

Aslında ayın farklı evrelerini ifade eden bu kelimeler, benzetmeler açısından aydan farklılıklar gösterdikleri için ayrı başlık altında ele alınması daha uygun olacağı kanaati uyandırmıştır. Hilal, *hilâl, mâh-ı nev* ve bir günlük hilal anlamına gelen *gurre-i garrâ* ile Divan'da geçer. Daha önce de ifade edildiği gibi hilalin, bayramla da sıkça konu edildiğini görüyoruz. Çeşitli vesilelerle bu konuya değindiğimiz için burada tekrarlama ihtiyacı hissetmiyoruz.

Hilal, rengi ve şekli ilgisiyle birçok teşbihe konu olmuştur. Hilalin eğri oluşu sevgilinin hilale benzeyen kaşına eğilimli olmasına,

Felekde kaddi ham oldugına odur bâ'is
Meh-i nevâ-yı dil o kaşı hilâle mâildür (G.85-2)

ve memduhun üzengisini öpmek istemesine bağlanır:

Yegâne şeh-suvâr-ı saltanat kim mâh-ı nev dâ'im
Rikâbın öpmek ister anun içün kâmeti hamdur (K.13-8)

Yine şekli ilgisiyle çevgana, kulağa, gemiye, gemi dümenine, hançere, kadehe, kilide, tuğraya ve balığa teşbih edilir.

Tehî câm-ı hilâl-i ıydı görmekden n'olur Cevrî
Bana peymâne-i leb-rîz-i sahbâ-yı ümîd olsa (G.211-5)

Hilâl-i ıyd sanman hükm-i feyzı şâh-ı Nevrûzun
Berât-ı işrete çekdi yine tugrâ-yı tecdîdi (G.256-4)

Şu beyitte hilal, Nâhid'in sazı olarak tasavvur edilir:

Kuruldı ıyd ü Nevrûzun yine bezm-i tarab-sâzı
Degüldür mâh-ı nev gösterdi devrân yine çeng-i Nâhîdi (G.256-3)

Dolunayın da aynı ilgilerle birçok teşbihe konu olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce ifade edildiği gibi, kâse ve cama benzetilen dolunay, ayın olgun hali ilgisiyle memduhların da olgunluğuna işaret eder.

Reşk eylesün sarây-ı hümâyûna âsümân
Kim yokdur anda sencileyin bedr-i ber-kemâl (K.46-4)

5.1.4.8. Güneş (Âfitâb, Gün, Hurşîd, Mihr, Neyyir, Şems)

Güneş, dördüncü kat gökte olup tabiatı îtidâl üzere sıcsk ve kurudur. Erkek olup gündüze nisbet edilmiştir. Sa'd-ı evsat diye de isimlendirilmiştir. Vasıfları kuvvet, şiddet, kahr, zor yatışan öfke, rağbet, his, rikkat, haya ve iffet bulunmuştur. Pazar günü ve Perşembe gecesine hakim bulunmuştur. Sarı rengi temsil eder (Deniz 1992: 156).

Güneş, parlaklığı, yüksekte olması, rengi, şekli, haraketi, ısı ve ışık kaynağı olması ilgileriyle birçok ilgiye konu olur. Gökyüzündeki görünen cisimlerin en büyüğü ve en parlağı olması sebebiyle, yıldız ve gezegenlerin sultanı olarak kabul edilir. Esasen güneşi, gezegenler arasında "sultan-ı cihan" kabul eden eski müneccimler, diğer gezegenlere o sultanın maiyetinde birer hizmet uygun görmüşlerdir. Buna göre Kamer bu sultanın veziri, Zühre çalgıcısı, Müşteri kadısı, Utarit kâtibi, Zühal hazinedarı, Mirrih de seraskeri itibar edilmiştir (Levend 1984: 204). Gezegenlerin sultanı kabul edilen güneş, bu itibarla yeryüzünün sultanı ile de doğrudan bir ilgiye konu olur. Sultan ve sultan kabul edilen sevgili, bizzat güneştir:

Ben zerreyem sen âfitâb sen zıll-ı Haksın ben türâb
Zâtün iden âlî-cenâb medhün de zî-şân eyledi (K.4-44)

Hazret-i pâdişâh-ı zî-şân kim
Zıll-ı Hak âfitâb-ı devrândur (K.10-42)

Şu beyitte güneş, doğudan batıya doğru elinde parlak kılıcıyla sefere çıkmış bir sultan olarak tasvir edilir ki aslında söz konusu olan Sultan IV. Murad'ın Edirne Seferi'dir:

Şarkdan garba sefer itmek içün tâ ki kazâ
Vire bir tîg-ı mücellâ kef-i mihr-i sehere (K.5-41)

Güneşle doğrudan ilgi kurulan memduhlar için, *hurşîd-i sa'âdet, hurşîd-i cihân-tâb, hurşîd-i zıll-i zâ'il, hurşîd-i evc-i saltanat, hurşîd-iştihâr, hurşîd-zamîr, mihr-i zer-efşân-ı âsumân-ı cûd u himet, mihr-i târem-i devlet, âfitâb-ı tâb-dâr, âfitâb-ı himmet, âfitâb-ı subh-ı devlet, âfitâb-ı evc-i şeref, âfitâb-ı kerem ü himmet, âfitâb-ı subh-ı sa'âdet, âfitâb-ı âsumân-ı izz ü câh, âfştâb-ı matla'-ı ikbâl, âfitâb-ı saltanat, mehbit-i envâr-ı şems-i ma'rifet, şems-i izzet-âsumân,matla'-ı şems-i hakîkat, neyyir-i maşrık-ı ikbâl, neyyir-i evc-i şeref* gibi benzetmeler kullanılır.

Bunların haricinde güneş, övgüsü yapılan şahıslar için birçok ilgiye konu olur. Örneğin memduhun cömertliği, güneşin adım adım yeryüzünü aydınlatması gibi her tarafa ulaşır:

Sâye salmakda sehâb-ı keremi âfâka
Pertev-i mihr-i cihân-tâb gibi mîl-be-mîl (K.20-27)

Yine övülen kişinin şöhreti o derecededir ki güneşi ancak batması sebebiyle söz konusu ederler:

Baht ile buldun o gâyetde kemâl-i şöhret
Mihri devründe zevâl ile iderler teşhîr (K.39-26)

Şu beyit ise memduhun gölgesine sığınan güneşin, bir daha hiç batmayacağı ifadesiyle tezat, mübalağa ve teşhis sanatlarıyla donatılmıştır:

Bulsa hurşîd eger sâye-i hıfzında mahal
Girmeye dest-i zevâle ebedî dâmânı (K.21-18)

Güneşin parlak olduğu zamanlarda, ışınlarını yayarken meydana gelen hareket "güneşin titremesi" şeklinde düşünülmüştür. Bu titreme çeşitli hayallere konu olur. Divan'da bir beyitte bu durum "özenle korumak" anlamında "üzerine titremek" deyimiyle dile getirilir:

Çeşm-i bed degmesün diyü her gün
Üstine âfitâb lerzândur (K.10-22)

Güneşin yüksekte yer alması, mevki ve makam büyüklüğünü ifade etmede kıyas unsuru olarak kullanılmasına sebebiyet verir:

Benüm de var derûnumda hulûsı bir kerem-kârun
Ki mihr ü mâhdan şânı bülend ü kadri ber-terdür (K.25-7)

Yetişmez pâyesine mihr ü mâh-ı âsümân zîrâ
Bunun câyı sarây-ı pâdişâh-ı heft-kişverdür (K.25-8)

Büyüklük-küçüklük karşılaştırmalarında en çok kullanılan ilgi, güneş ve zerre münasebetidir. Güneş büyüklüğün, zerre ise küçüklüğün sembolü olarak çeşitli tasavvurlara konu olur. Kimi zaman memduhun mertebesi, zerreye güneşin kadrini verir:

Sadr-ı vâlâ-mertebe Mahmûd Efendi kim virür
Zerreye hûrşîd vak'ın feyz-i lutf-ı şâmili (K.32-4)

kimi zaman da güneşi, zerreye döndürür:

Sipihr-i saltanatdan oldı lâmi' bir meh-i garrâ
Ki nûrı zerre itdi âfitâb-ı âlem-ârâyı (T.16-5)

Şu beyitte hakîkat, güneşe teşbih edilmiş ve onun aydınlığı, dünyayı aydınlatan güneşten daha üstün tutulmuştur:

Matla'-ı şems-i hakîkat olalum ey Cevrî
Zerreye saymayalum mihr-i cihân-ârâyı (G.252-5)

Güneş renginin sarı olması, parlaklığı ve ışığı ile bütün dünyayı aydınlatması ilgisiyle, etrafına altın saçan cömert bir şahıs gibi düşünülmüştür. Bu ilgiyle aynı zamanda memduhlar için de teşbih unsurudur.

Olur kem-ter nisâr-ı desti bahr u kâna ser-mâye
Aceb hurşîd-i zer-pâş u aceb ebr-i güher-zâdur (K.30-41)

Güneşin sabit olmayıp, hareket etmesi ve dönmesi de Divan'da teşbih unsurudur. Şu beyitte mecliste kadehin dönmesi ile güneşin dönmesi arasında ilgi kurulur:

Virdi Huda kâm-ı dili mahv itdi âlâm-ı dili
Hurşîd-veş câm-ı dili şevk ile gerdân eyledi (K.4-9)

Güneş, parlaklığı ve ay gibi üzerinde lekelerin olmayışıyla, gönül temizliğine ve kedersizliğe misal olur.

Konmaya sîne-i hûrşîd-i cihân-tâb gibi
Safha-i âyîne-i hâtırına gerd-i fütûr (K.15-45)

Bu ilgilerin yanında *âfitâb-ı adl, hurşîd-i ümîd* gibi terkiplerle güneşin aydınlatıcılığı, parlaklığı, ısı kaynağı olması gibi özellikleriyle ilgi kurulduğu diğer unsurlar söz konusu edilir. Şu manzumede ise mahşer güneşinden bahsedilmektedir[191]:

Âcizân-ı rûz-ı haşre zıllunı teksîr içün
Ümmetün deşt-i bekâda râhatın tevfîr içün
Âfitâb-ı mahşerün te'sîrini teksîr içün
Ârzû-mendân-ı nahl-i kaddüni tevkîr içün
Sakladı dâr-ı fenâda sâyeni perverdigâr (Th.1/IV)

[191] Rivayete göre mahşer günü güneş, bir mızrak boyu yaklaştırılacak ve insanların dünyadaki durumlarına göre terlemelerine sebep olacaktır. Hiçbir gölgenin ve şefaatçinin bulunmadığı, peygamberlerin bile kendi nefsiyle meşgul olduğu bu dehşetli zamanda, Hz. Peygamber kendi ümmetinin bağışlanması için Allah'tan af dileyecek ve Allah tarafından kendisine şefaat hakkı verilecektir. Yine Hz. Peygamber'in Livahü'l-hamd adı verilen sancağı, mahşerin bu dehşetli sıcağında, altında toplanacak olan ümmetine gölge sağlayacaktır.

5.1.4.8.1. Güneşle İlgili Tasavvurlar

5.1.4.8.1.1. Sevgili, Saç, Yanak, Yüz

Güneş, daha önce de dile getirildiği üzere birçok özelliği bakımından sevgili için teşbih unsurudur. Sevgili, parlak ve ışık saçan bir güneştir; gelişiyle meclisi, şehri, gönlü vb. aydınlatır. Güneş göklerin sultanı, sevgili de gönüllerin sultanıdır.

Ne melekdür ki mihr ü mâh-ı felek
Ol cemâl ü o hüsne hayrândur (K.10-19)

Sevgilinin aşığı görmezden gelip, başkalarına ilgi göstermesi güneş ilgisiyle şöyle dile getirilir:

Gün gibi her seher agyâra idüp arz-ı cemâl
Beni ser-geşte idersin gam ile zerre-misâl (Tb.2/II-1)

Saç ve güneş ilgisi güneşin ışınlarının sevgilinin saçı olarak düşünülmesi ve yine sevgilinin saç kıvrımlarının bağlayıcılığı ilgisi ile dile getirilir. Sevgilinin saçının kıvrımları, ay ve güneşi bile bağlama kudretine sahip olarak tasavvur edilir:

Hurşîd ü mâha eyler idi bir hamına bend
Girseydi dest-i fitne-i eyyâma turrası (G.259-2)

Sevgilinin yüzü, parlaklığı ve güzelliği ilgisiyle güneşe benzetilir. Şu beyitte, yüzü güneşe benzetilen memduh, ay yüzlü güzellerin yüzünü aydınlatmaktadır:

Pertev-i âfitâb-ı dîdârı
Behcet-efrûz-ı mâh-rûyândur (K.10-27)

Sevgilinin yanağı da yüzü gibi güneşe teşbih edilen güzellik unsurlarından biridir. Şu beyitte güneşin hergün ortaya çıkması ilgisiyle, sevgilinin her gün âşık tarafından görülmesi dileği dile getirilir:

Görmezse gözüm her gün hurşîd-i ruh-ı yârı
Seyr eyleyesün eşküm her şeb ola seyyâre (G.247-4)

Sevgilinin yanağı yanında, güneşin adı bile anılmaz:

Ruh-sâre-i pür-şevk-i cihân-tâbına bakdum
Yanında anun zerre degül mihr-i münevver (Tb.1/VII-4)

Şu beyitte ise gölge-parlaklık tezatı ve saç-yanak ilgisinde, güneş benzetme unsuru olarak yer alır:

Âfitâb-ı ruhı kim turresine tâb vire
Rengi fark olmaz olur sâyesinün nûrından (G.195-4)

5.1.4.8.1.2. Âşık, Âh, Gönül

Âşık, sevgili karşısında bir zerre olmasına rağmen, içindeki aşk ateşiyle güneşin zerresi olarak görülür:

Zerre isek zerre-i hurşîd-i rahşânuz hele
Hâk isek hâk-i pây-i dil-şinâsuz hele (G.209-1)

Âh ile güneş arasındaki ilgi ateş ilgisiyledir. Âşığın, gönül ateşiyle yükselen âhlarının alevi, aşk göğünün güneşi olarak tasavvur edilir:

Nagme-i nâlem melâmet bezmine Nâhîd olur
Şu'le-i âhum mahabbet çarhına hurşîd olur (G.33-1)

Şu beyitte ise âşığın seher vakti çektiği âhların, güneşi yaktığı ifade edilmektedir ki güneşi yakması, güneşin doğuşuna sebebiyet vermesi anlamını da içerir:

Hurşîd yanar şu'le-i âh-ı seherümden
Dûzah söyinür mevc-i yem-i eşk-i terümden (G.183-1)

Gönül, kimi zaman himmet göğünün nurlu bir güneşidir, kimi zaman da hayret zemininin toprağı:

Âsumân-ı himmetün geh âfitâb-ı enveri
Geh zemîn-i hayretün bir zerre hâkidür gönül (G.162-2)

Başka bir beyitte de gönül ve güneş ilgisi, daha önce bahsettiğimiz zerre ve güneş ilgisiyle dile getirilir. Âşık, aşk yolunda bir zerre; gönlün de güneşidir:

Zerre-i ışk u âfitâb-ı dilem
Nüshâ-i hikmet ü kitâb-ı dilem (K.3-1)

5.1.4.8.1.3. Göz, Çeşme, Ayna, Gül

Şafağın kırmızılığı, güneşin gözünün kanlandığı şeklinde tasavvur edilir:

Çeşm-i hurşîd olur hûn-ı şafakdan sâlim
Eylese şâfini etrâfına her demde tılâ (K.55-8)

Bir başka beyitte ise memduh, cihana parlaklık verirken, güneşin de gözüne nur ve parlaklık verir biçimde düşünülmüştür:

İder çeşm-i cihânı her biri bir vech ile rûşen
Virür belki felekde dîde-i hurşîde nûr u fer (K.11-43)

Güneş ve su, hayatın kaynağıdır. Güneşin ışıklarının parlaklık ve renk bakımından çeşmeden akan suya teşbih edilmesiyle güneş-çeşme ilgisi dile getirilir:

Tâ revâk-ı âsumânda çeşme-i hurşîdden
Âleme cârî ola feyz-i safâ bî-intihâ (T.15-22)

Güneşin ayna olarak düşünülmesi yuvarlaklığı, parlaklığı ve berraklığı sebebiyledir.

Hâsılı virdi safâ-yı nazar-ı mekremetün
Tab'uma âyîne-i mihr gibi rahşânı (K.21-42)

Gönlün ayna olarak düşünüldüğü daha önce ifade edilmişti. Aşağıdaki beyitte şair, gönül sırlarından haberdar olmasını, gönlün aynasının güneş gibi karşısında olmasına bağlamaktadır:

Sûret-i ma'nâ-yı dil benden nice mestûr olur
Gün gibi âyînesi dâ'im mukâbildür bana (G.1-5)

Şu beyitte ise şair, kendini güzelliğin aynası ve aşkın tecelli mahalli olarak tasvir edip, güneşin hiçbir yönden kendisine banzemediğini söyler:

Hüsnün âyînesiyüz ışka tecellî-kedeyüz
Benzemez zerrece bir vech ile hurşîd bize (G.217-3)

Gül ile güneş arasında renk, şekil ve parlaklık ilgileri kurulmuştur. Övgüsü yapılan bir binanın bahar süslemelerinde gül, güneş olarak düşünülür:

Habbezâ me'vâ-yı hurrem kim bahâr-ı nakşına
Yaraşur olsa kevâkib nergis ü gül âfitâb (T.4-3)

Güneşin güle teşbih edildiği bir başka yerde, bu benzetmenin sevgilinin yanağı için yapıldığını anlıyoruz. Beyitteki "gül-i hurşîd" terkibi sevgilinin yanağıdır.

Dil-i Cevrî gül-i hurşîde olur sâye-figen
Zülfi gâhî ki düşer ol ruh-ı rengîn üzre (G.222-5)

Bir başka beyitte gönül bülbülü, öyle bir gül bahçesinden bahsetmektedir ki orada dikenler güllerden, güller de güneşten fark edilmemektedir. Burada güneşin parlaklığı ve göz kamaştırıcılığı söz konusu edilir.

Bülbül-i dil dem urur bir gülşen-i câvîdden
Kim seçilemez hârı gülden gülleri hurşîdden (G.193-1)

Aşağıdaki beyitte, gülün rengini güneşten aldığı ifade edilmektedir:

Gûş eylese bu şi'r-i ter ü dil-fürûzı ger
Hurşîd ü jâleden dilemez reng ü âb gül (G.156-7)

Şu beyitte ise gül, güneşin gönlündeki bir yara olarak tasavvur edilir. Yaranın rengi, ortasının kara olması ve daire şeklinde olması ile gül arasında ilgi kurulmaktadır:

Gülzâr-ı dehre virdi yine âb u tâb gül
Olsa aceb mi dâg-ı dil-i âfitâb gül (G.156-1)

5.1.4.8.1.4. Mum, Fener, Pervâne, Kılıç

Güneş etrafına ve dünyaya ışık saçması ilgisiyle mum ve fener ile çeşitli benzetmelere konu olur. Kimi zaman güneş, mum ve fener olarak tasavvur edilir,

Şem'-i mihr ü mâhun etrâfında pervâz eylemem
Ben çerâgın âteş-i dilden yakan pervâneyem (G.167-3)

Kubbesi üstünde olmış âfitâb altun fener
Lengeri kavs-i kuzehdur rîsmânin Keh-keşân (K.50-6)

Kimi zaman da mum ve fener, güneşe teşbih edilir:

İder üstinde ol altun fener âfâkı pür-envâr
Çerâg-ı âfitâbı anda vaz' itmiş felek gûyâ (T.14-8)

Söz konusu mum olunca, mumun etrafında uçan pervaneler de ilgi unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki ilk beyitte pervâne olarak âşık karşımıza çıkmaktadır ki ışık kaynağı olarak gönlün ateşi, onun için güneş ve aydan daha üstündür. Şu beyitte ise güneş ve ay pervane olarak tasavvur edilir:

Biz o şem' olduk hayâl-i şevk-i ruh-sârunla hem
Mihr ü mâh-ı âlem-ârâdur bizüm pervânemüz (G.123-2)

Şu beyitte ise "şem'-i ezelî" terkibiyle Allah ve ona duyulan aşk ifade edilmektedir ki aydınlatma ilgisiyle güneş ve ayın, bu mumun yanında gözden düşeceği söylenmektedir.

Bir dîde ki şevkın göre şem'-i ezelînün
Salmaz mı nazardan meh ü hurşîd-i cihânı (Tb.3/VII-8)

Güneş ve kılıç ilgisi ise, güneş ışınlarının bir kılıç olarak tasavvur edilmesi ilgisine dayanır. Memduhun kılıcı, yardım göğünün kılıcıdır:

Kemeri mülk-i dîne kuvvet ola
Tîgi hûrşîd-i evc-i nusret ola (K.72-3)

5.1.4.8.1.5. Gemi, Kadeh, Kâse, Portakal

Gökyüzü, denize teşbih edildiğinde, güneş de onun üzerinde gezen bir gemi olarak düşünülür:

Hemîşe tâ geze bahr-ı felekde zevrâk-ı hurşîd
Hemîşe tâ tura âb içre keştî-i zemîn ber-câ (T.14-12)

Güneş ve kadeh ilgisi ise renk, şekil ve hareket ilgisiyle kurulur. Güneş, çoğunlukla altın renkli bir kadeh olarak hayal edilir:

Câm-ı zerrîni âfitâb gibi
Ola revnak-fürûz-ı bezm-i cihân (K.61-3)

Bu benzetmede bir diğer ilgi unsuru da güneşin, bezmde kadehin elden ele dönerek dolaşması gibi gökyüzündeki hareketidir:

Câm-ı zerrîni devr idüp şeb u rûz
Mâh-ı tâbân u mihr-i enver ola (K.70-2)

Cem-i Nevrûz ile Key-husrev-i ıyd oldı hem-meclis
Felek şevkıyle gerdân itse demdür câm-ı hurşîdi (G.256-2)

Şu beyitte ise, elem ve keder rüzgârının soğuğuyla kanı donmuşlara, kadehe benzetilen güneşin sıcaklığıyla müjde verilmektedir:

Müjde ey efsürdegân-ı serdî-i bâd-ı elem
Germî-i hurşîd-i câm-ı bâde muhkemdür yine (G.212-2)

Güneş ve kâse, şekli ilgisiyle söz konusu edilir. Güneş, elinde kâse ile gelen bir şahıs şeklinde düşünülür:

Cevher-i kâf-ı hakâyikdan alursan behre
Mâh u hurşîd gelür hidmetüne kâse-be-kef (G.132-2)

Yine şekli ve rengi ilgisiyle teşbihe konu olan bir başka unsur ise potakaldır. Güneş gökyüzünde altın renkli bir portakala teşbih edilir:

Felek her birine âvîze-i şâh itmege kılmış
Mehi bir sîb-i sîm ü âfitâbı bir turunc-ı zer (K.11-31)

5.1.4.8.1.6. Tarak, Mendil, Sayfa, Tuğra

Tarak ve güneş münasebeti, güneş ışınlarının bulutların arasından kesintili şekilde yeryüzüne inen görüntüsü ilgisine dayanır. Sevgilinin saçı, güneşe benzeyen yanağın üzerinde bir bulut gibi durmakta ve yanağın parlaklığını kesintili olarak göstermektedir. Bu saçları ayıran tarak ise güneşin pençesi şeklinde tasavvur edilir:

Zülfini şevk-i ruhı ol kadar itmiş pür-tâb
Ki gören pençe-i hurşîd sanur şânesini (G.263-4)

Şu beyitte güneş, yaldızlı bir mendile benzetilir:

Hâcib-i der-gehine mâh külâh-ı sîmîn
Nûger-i haşmetine mihr mutallâ mendîl (K.20-22),

Güneşin renk ve şekil ilgisiyle teşbihe konu olduğu bir diğer unsur da sayfadır. Özellikle altın işlemeli tezhiplerle süslenen sayfalar, bu özellikleriyle söz konusu edilirler. Memduhların övgüsü ise, güneşin sayfasına yazılır:

Vaktidür bu şevk ile alup ele levh u kalem
Eylesem evsâfunı levh-i hurşîde rakam (Tb.4/II-6)

Olsa lâyık böyle düstûr-ı muallâ-rütbenün
Münşî-i elkâbına hurşîd-i levh-ı zer-feşân (K.22-9)

Tuğranın, içi beyaz renkli yuvarlak şekilleri de güneşe benzetilen bir başka unsurdur:

Ne tugrâ beyza-ı beyzâsı hurşîd
Ne tugrâ zülfesi gîsû-yı hûrâ (K.43-5)

5.1.4.8.1.7. Halka, Cam, Alem

Güneş şekil yönüyle, övgüsü yapılan binanın kapısı üzerindeki halkaya teşbih edilir:

Habbezâ beyt-i mu'allâ-yı felek-bünyâd kim
Cirm-i hurşîd olmış anda halka-i zerrîn-bâb (T.4-4)

Cam parlaklığı, rengi, lekesizliği ilgileriyle güneşle münasebet kurulan unsurlardan biridir. Övgüsü yapılan binaların kristal camları, ışığı değişik biçimlerde yansıtmaları ilgisiyle güneşe benzetilirler:

Âfitâb-ı feyzdur her câm-ı billûrı meger
Kim derûnın halvet-i dil gibi itmiş tâb-nâk (T.83-2)

Şu beyitte, övgüsü yapılan binanın üstünde dönen kristal camlar, seher vakti güneşe; akşam vakti de aya teşbih edilmektedir:

Firâz-ı manzarında her müdevver câm-ı billûrı
Seherde mihr-i âlem-tâbdur şebde meh-i tâbân (T.41-5)

Aşağıdaki beyitte ise cam ve güneş ilgisiyle farklı bir tabiat tasviri yapılmaktadır.

Olsa câmı matla'-ı hurşîd eger
Çeşm-i subha şâm olurdı tûtiyâ (T.84-6)

Yine rengi ve parlaklığı ilgisiyle güneşle ilgi kurulan bir diğer unsur, kubbe vb. inşai üzerine konulan alemlerdir. Çoğunlukla altın yaldızlarla kaplanan ve sarı renkte olan alem, güneşe teşbih edilir:

Ne kubbe âsumân-i âlem-i feyz-ı mukaddesdür
Ki ol zerrîn alem farkında mihr-i âlem-ârâdur (K.30-2)

Bazen güneş, memduhun çadırının/evinin vb. üzerinde bir alem olarak tasavvur edilir ve onun büyüklüğünü ifade etmede bir ilgi unsuru olarak kullanılır:

Ey cihân-dâver-i Cem-hayl ü Ferîdûn-mevkib
Şâh-ı hurşîd-alem Husrev-i eflâk-ı hıyâm (K.6-37)

5.1.4.8.1.8. Gevher, Tac, Nevrûz

Güneşin renginin sarı olması, onun sıkça altın ile ilişkilendirilmesine ve değerli taşlarla ilgi kurulmasına sebebiyet verdiği değişik şekillerde ifade edilmişti. Bunun gibi lekesiz, katışıksız ve güzel olarak algılanması da, bir inci olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. "Gevher-i hurşîd" şeklinde Divan'da dile getirilen bu düşüncede gökyüzünün bir sadef olarak düşünülmesinin de etkisi vardır. Şair şu beyitlerde gevherle kendisi arasında ilgi kurmaktadır:

Ben gevher-i hurşîd gibi pâk ü hüveydâ
Gencîne-i esrâr-ı nihân ma'rifetümdür (G.77-2)

Sanman bizi kim zerre-i nâ-çîz ü hakîrüz
Biz gevher-i hurşîd ile hem-mâye hamîrüz (G.108-1)

Şu beyitte memduhun kemerindeki kıymetli taşlardan oluşan süsler, güneşe teşbih edilir:

Âfitâb ola gevher-i kemeri
Vire rûy-ı zemîne zîb ü feri (K.72-2)

Şu beyitte ise memduhun maya bahşettiği deniz ve madenler, cevher yerine güneş ve ay ortaya çıkarmaktadır.

Zâtı bir cevher ki olsa mâye-bahş-ı bahr u kân
Âfitâb u mâh olur gevher yerine hâsılı (K.32-8)

Güneş ve tac ilgisi ise yükseklik ve güzellik ilgisine dayanır. Gökyüzü kadar yüksek bir makamda/tahtta oturan padişahın başındaki tac da olsa olsa güneş olabilir:

O şehinşâh-ı felek-mesned ü mihr-efser kim
Taht-câh oldı deri niçe şeh-i tâc-vere (K.5-17)

Sabah vakti görünen aydınlık, güneşin parıldamasından değil, nevruzun süslü ipek kaftanıyla, azametle ortaya çıkışından şeklinde tasavvur edilirek güneş ve nevruz münasebeti kurulur.

Subh-dem şa'şa'a-i mihr degüldür görinen
Çıkdı şevketle giyüp hil'at-ı dîbâ nev-rûz (K.8-2)

5.1.5. Işık, Aydınlık (Lem'a, Nûr, Pertev, Rûşenâyî, Şa'şa'a, Şu'â, Ziyâ)

Divan'da ışık ve aydınlıkla ilgili tasavvurlar, sevgili, güneş, ay ve çeşitli aydınlatma ile ilgili araç ve gereçlerle (mum, fener, çerâğ vb.) söz konusu edilmiştir. Güneş ve ay ışığı renk, şekil ve parlaklık itibarı ile çeşitli benzetmelere konu olur. Sevgili ise aydınlık ve ışıkla ilgili adı geçen tasavvurların hemen tamamında bir ilgiyle söz konusu edilmiştir (örneğin, meclisin mumu, âşığın gözünün nuru, gökyüzünde güneş ve aya, ışık ve kuvvet veren güzellik kaynağı olarak düşünülür). Işık ve aydınlıkla söz konusu edildiğinde dile getirilmesi gereken bir önemli şahsiyet de Hz. Peygamber'dir. Sevgili tasavvurları içerisinde dile getirilen birçok benzetmenin yanında, onunla ilgili şu tasavvurdaki "nur" ve "siyah" tezatı dikkat çekicidir:

Şeb değil nûr-ı siyâh-ı bâhirü'l-âsârsın
Senden oldı münkeşif sırr-ı kerâmet-küsteri (K.2-5)

5.1.6. Karanlık (Târ, Târîk, Tîre, Zulmet)

Karanlıkla ilgi kurulan unsurlar, sevgili, güneş, ay ve aydınlatmada kullanılan araç gereçlerdir. Sevgili ile ilgili unsurlarda, ayrılık, keder ve sevgilinin saçı, karanlık olarak tasavvur edilir. Sevgiliden ayrılık, gönül kulübesini, karanlıklar içerisine sokar. Sevgilinin saçları, büyücüdür ve isterse güneşi bile karanlık gösterir.

Şem'-i ruh-sârun ile hâne-i vehmin rûşen
Zulmet-i hicrün ile külbe-i dil tîre vü târ (Tb.2/I-2)

Zülfün ki dehre sihr ile âşûblar salar
Mihrün dilerse şa'şa'asın târ gösterür (G.26-2)

Yeter itdi gam-ı hicrân ile rûzın şeb-i târ
Cevrîye itmesün ol mâh cefâyı bu gice (G.216-5)

5.1.7. Gölge (Sâye, Zıll)

Divan'da gölge değişik ilgilerle söz konusu edilir. Bu ilgilerin oluşmasında en önemli etki, gölgenin ışıkla olan ilgisidir. Bu sebeple çoğu zaman güneş, bazen ay ve çeşitli aydınlatma araçları ile birlikte anılır. Yine "sâye" ve "zıll" kelimelerinin "koruma, sahip çıkma" anlamları da sıkça söz konusu edilir. Kaynağı bir hadise dayandığı rivayet edilen, hükümdarın yeryüzünde Allah'ın gölgesi olduğu fikri de, özellikle övgü mahiyetinde yazılan manzumelerde, sıkça dile getirilen bir husustur. Yine bu manzumelerde, *sâye-i hıfz, sâye-i hilm, sâye-i dest-i kerem, zıll-i âtıfet* gibi terkiplerle memduhun koruyuculuğu, cömertliği, ahlakı vb. yönleri, sâye ve zıll kelimelerinin yukarıda bahsettiğimiz anlamlarıyla ilgi kurularak vurgulanır.

Egerçi sâye-i Hakdur velî hurşîd ü mâh-âsâ
Cihân-ı izz ü câhun revnak-ı leyl ü nehârıdur (K.12-24)

Merhabâ ey âfitâb-ı âsumân-ı izz ü câh
Oldı sâyen zümre-i ehl-i dil ü tab'a penâh (Tb.4/I-1)

Şu beyitte memduhun yumuşak başlılığı, gölge ilgisiyle ve büyük bir mübalağa ile övülmektedir:

Sâye-i hilmün ser-i küh-sâra olsa sîne-sây
Fark olunmazdı zemînde sath-ı mülsâdan cebel (K.33-7)

Gölge, bu anlamlarının yanında bir minnetin altına girmek, istenmeyen bir durumda kalmak anlamıyla da şu biçimde kullanılmıştır:

El-minnetü li'llâh ki dahı düşmedi bir gün
Eyvân-ı dil-i rûşenüme sâye-i dünyâ (G.6-2)

Gölge kelimesi, benzer birçok ilgiyle âşık ve sevgili için de teşbih ve ilgi unsuru olur. Âşık, gölge gibi yerle bir olarak düşünülür.

Sâye-veş hâk-i mahabbetde olursan pâ-mâl
Sâyeler senden ider nûr gibi kesb-i şeref (G.132-3)

Şu beyitte ise âşık, gölgenin yere düşmesi gibi sevgilinin düzgün boyuna tutulmaktadır ki âşığın, sevgilinin gölgesi olduğu düşüncesi tevriyeli olarak ifade edilmektedir.

Jâle-veş bir gonçe-i ra'nâya düşdi gönlümüz
Sâye-âsâ bir sehî bâlâya düşdi gönlümüz (G.98-1)

Yine sevgilinin saçları ve gölge arasında sıkça ilgi kurulur. Bu ilgilerde ayva tüyleri ve ben, saçların gölgesine sığınmış olarak tasavvur edilir. Bu tasavvurlarda ayva tüyleri fitnenin perdedarıdır; din ve gönül ülkesine askerlerini göndermeye hazırdır. Şu beyitte ayın üzerindeki karatılar ile ayva tüyleri ve ben ilgisi kurulmuştur:

Fitne salmazdı sevâd-ı kamere sâyesini
Kâkülün düşmese gâhî o hat u hâl üzre (G.223-2)

Gölge ile gölgesi yere düşmediğine inanılan (Ceylan 2007a: 120) hüma kuşu arasında da ilgiler kurulur.

Âzâde-ser-i sâye-i ikbâl-i cihânuz
Kim evc-i hevâmuzda hümâlar meges olmaz (G.106-4)

Bir yerde hüma ile gölge arasında kurulan ilgi, alışılmışın dışında bir ilgiye konu olmuştur. Normalde hümanın gölgesinin düştüğü kimseye talih ve saltanat geleceğine inanılır (Ceylan 2007a: 121). Fakat beyitte, hümaya benzetilen sevgilinin saçı olunca, gölgesinin düştüğü yerde ortaya çıkan şey de fitne olmaktadır:

Görmedüm zülfi gibi turfe hümâ-yı âşûb
Sâyesi düşdügi yerlerde ider fitne kıyâm (K.6-56)

Şu beyitte aşk, temmuz ayının sıcağına; gönül yere; âşık ise toprağa teşbih edilmiş ve yeni yetme bir fidan olan sevgili, bu toprağa gölge vermemiştir:

Tâb-ı temmûz-ı ışk ile yandı zemîn-i dil
Ben hâke sâye salmadı ol nev-nihâl ise (G.250-4)

Âşığın rahat ettiği yer, kara bahtının gölgesidir:

Cây-ı râhat sâye-i baht-ı siyâh olmış bana
Şem'-i halvet-gâh-ı hasret nâr-ı âh olmış bana (G.3-1)

5.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar

5.1.8.1. Kavs-ı Kuzah, Berk, Ukde

Kavs-ı kuzah, şekil olarak gemi çapasına benzetilir:

Kubbesi üstünde olmış âfitâb altun fener
Lengeri kavs-i kuzehdur rîsmânin Keh-keşân (K.50-6)

Berk (şimşek), hızlı hareket edişi, yakıcılığı ve ateşle ilgisi dolayısıyla teşbihlere konu olur. Memduhun kılıcı, mızrağı, öfkesi; sevgilinin gamzesi, nazı, cefası; âşığın gönül ateşi şimşekle ilgi kurulan unsurlardır.

Bir nazarda nâvek-i müjgânı bin dilden geçer
Var ise berk-i nigehden su virür peykânına (G.238-2)

Şu beyitte ise sonbaharda çakan şimşekler, ovaları ve sahraları âdeta Eymen vadisine çevirir ki burada Hz. Musa'nın kıssasına telmih vardır:

Vâdî-i Eymen idüp deşt ü deri berk-i harîf
Her ser-i şâh-ı şecer şu'le-nisâr oldı yine (G.214-2)

Şimşekle ilgili şu tasavvurda, sevgilinin kirpiklerinin bir bakışta bin gönülden geçmesi, şimşek ve hız arasında kurulan ilgiye dayanır. Çeliğe su verme işi ise gözyaşı ilgisi ile ifade edilir:

Bir nazarda nâvek-i müjgânı bin dilden geçer
Var ise berk-i nigehden su virür peykânına (G.238-2)

Ukde, lügatte, karışık iş, düğüm mânâsındadır. Istılâh olarak "bir seyyâre mahrekinin Zodyak üstündeki iki ucundan her biri" demektir (Kurnaz 1996: 482-483). Daha önce bu konudan bahsedildiği için, burada tekrarına gerek görmüyoruz[192].

5.1.8.2. Evc, Fark, Ufuk

Evc, güneşin 21 Nisanda dünyadan en uzakta bulunduğu noktadır (Kurnaz 1996: 482). *Eski astronomi âlimlerine göre yedi gezegenden her birinin bir evc noktası vardır. Seyyare evc noktasına gelince, kendi feleği içinde Arz'dan çok yüksek ve uzakta bulunmuş olur. Gezegen evc noktasında olduğu zaman kuvvet bulur* (Deniz 1992: 351). Bu anlamıyla söz konusu edilen kavramların en üst noktası, en yüksek halini ifade eden sözcük, *evc-i şeref, evc-i felek, evc-i himmet, evc-i nusret, evc-i ma'nâ, evc-i istignâ, evc-i saltanat* gibi mücerret kavramlarla birlikte kullanılır.

Evc-i istignâda pervâz itmez oldı mürg-i dil
Nâ-gehân bir çeşmi şeh-bâza şikâr olmış gibi (G.255-4)

Fark, gökyüzünün en yüksek tepesine denilmektedir (Deniz 1992: 353). Fark kelimesi de evc gibi yüksekliği temsilen kullanılır. *Fark-ı şâh-sâr, fark-ı hurşîd, fark-ı sipihr, fark-ı Ferkadân, fark-ı fitne* vb. terkiplerde, ilgili olduğu kavramın en üst noktası ya da yukarısı anlamlarını ihtiva eder. Aşağıdaki beyitte kelime hem "üst", hem de "ayırt etme" anlamıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır:

Tâb-ı mey âyine-i sâgara pertev salsun

[192] Geniş bilgi için bkz. tezin "Tuğ, Tuğra, Kadeh, Mücevher"

Çarh fark eylemesün mâh ü Sühâyı bu gice (G.216-2)

Ufuk kelimesi Divan'da, çokluk hali olan *âfâk* şeklinde geçer. Daha çok güneşle ilgili tasavvurlarda söz konusu edilir. Şu beyitte âfâk, "her tarafı ele geçirmek, denetimi altında bulundurmak" anlamına gelen "yeri göğü tutmak" deyimiyle kullanılır.

Dünyâya toldı heybeti âfâkı tutdı satveti
Şîr-i jîyânı savleti pür-tâb u lerzân eyledi (K.4-22)

5.2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ KAVRAMLAR

5.2.1. Zaman (Ahd, Dem, Devr, Devrân, Evkât, Rûzgâr, Vakt, Zamâne)

Zamanla ilgili kavramlar arasında en çok kullanılan sözcük "dem" kelimesidir. *Subh-dem, dem-i vegâ, dem-i mahşer, dem-i geşt ü güzâr, dem-i imkân, dem-i sa'âdet, dem-i husûl-i emel, dem-i va'z ü nasîhat, dem-i seher, dem-i hurrem, dem-i ihsân, dem-i ıyş, dem-i ışk, dem-i nüzhet-fezâ, dem-i dil-güşâ, dem-i fürkat, dem-i ferhunde* vb. terkiplerde zaman ifade eden bu kelime, "nefes" anlamıyla da tevriyeli biçimde kullanılır. Birleşik kelime olarak "dem-â-dem" ve "dem-be-dem" şekli Divan'da yer alır. Bunun yanında yine benzer terkipler içerisinde *devr, devrân, vakt* kelimeleri kullanılır. Zamân kelimesi *Felâtûn-ı zamân, Âsaf-ı zemân, Süleymân-ı zemân, zamân-ı adl* gibi terkiplerde memduhlar için ilgi unsuru olur. Zaman kelimesi gibi *ahd* kelimesi de benzer ilgiye konu olur *ahd-i adl, ahd-i Süleymân* vb. terkiplerdeki ahd, "zamanı, devri" anlamında kullanılır. Övgüsü yapılan kişilerin zamanı, huzur ve adâletle doludur; kimse zamandan şikâyet etmez ve memduh zamanın her haline hâkimdir.

Nice şâd olmasun halk-ı cihân kim ol şehenşâhun
Zamân-ı adl ü insâfında âsâyiş dem-â-demdür (K.13-2)

Zaman kavramı, yukarıdaki ilgilerinin haricinde yer aldığı manzumelerde ise zamandan devamlı bir şikâyet söz konusudur. Zaman, gönül ehlini perişan eder; insanları meşakkatli durumlara sürükler, dostlarından/sevdiğinden uzak kılar, ayrılığı getirir; rakipleri, isteklerine kavuşturur, âşığa ise engel olur:

İlleri ser-menzil-i maksûda ilten rûzgâr
Reh-güzâr-ı ârzûda sedd-i râh olmış bana (G.3-3)

5.2.2. Asr, Yıl (Sene, Sâl), Devr-i Kamer

Asır kelimesi Divan'da iki yerde geçer ve her ikisinde de şair, yaşadığı yüzyılı kasdeder. Birinde memduhu için "asrın seyidi" sıfatını kullanırken, diğerinde dönemin halkı için kullanır:

Hemîşe tâ ide bî-minnet-i zemâne vü çarh
Hudâ ehâlî-i asrı atâ vü lutfa sezâ (K.35-53)

Yıl kelimesi Divan'da *yıl, sâl* ve *sene* biçiminde geçer. Sâl, genel olarak *meh ü sâl* şeklinde karşımıza çıkar. Bu kelimelerin hemen hepsi, kaside ve tarihlerde, gerçek anlamıyla kullanılır. Zamanın çokluğunu ifade ederken, "bin yıl", "sad-hezârân sâl" vb. şekilde geçer.

Cefâdur âşık-ı dil-hastaya meh-veşlerün kârı
Sitemdür husrevân-ı mülk-i hüsnün resm ü girdârı
Vefâ ümmîd idüp bî-hûde kılma nâle vü zârı
Dilâ hûbân-ı âlemden elün çek ân vefâ-dârı
Cefâyâ yüz tutar bin yıl eger kılsa kerem bir gün (Th.4/II)

Devr-i kamerle ilgili gerekli açıklamalar daha önce yapıldığı için burada tekrarlamaya lüzum görmüyoruz[193].

5.2.3. Mevsimler

Mevsim kelimesi, Divan'da tek başına kullanıldığında bir şey veya iş için en uygun zaman ifadesini taşır. *Mevsim-i emn, mevsim-i zînet-fezâ, mevsim-i şevk, mevsim-i ferhunde-eser* vb. terkipler bunu ifade eder. Bu kullanımda mevsim kelimesinin karşılığı "zaman" kelimesidir.

Sabâ feyz-i letâfet neşr idüp geçmekde dünyâyı
Bu mevsim hak bu kim kesb-i safânun rûzgârîdur (K.12-7)

5.2.3.1. İlkbahar

Divan'da mevsimler arasında en çok zikredileni ilkbahardır. *Nev-bahâr* ya da sadece *bahâr* şeklinde anılmasının yanında *hengâm-ı gül, mevsim-i gül, mevsim-i gülşen, fasl-ı gülşen* terkipleriyle gülün ilkbaharda açmasından kinaye kullanımı da söz konusudur. Yine benzer bir ilgiyle *mevsim-i ayş u dem, dem-i ıyş-i dem-â-dem* vb. şekillerde ilkbahar mevsimi ifade edilir.

---

[193] Geniş bilgi çin bkz. tezin "Ay (Mâh, Meh, Kamer) ve Ay ile İlgili Tasavvurlar" maddesi.

İlkbahar mevsimi tamamen sevinçli bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkar. Bahar geldiğinde tabiat canlanır, çiçekler açar, ağaçlar yeşerir, her taraf cennete döner. Çiçekler âdeta havada dans eder. İlkbahar rüzgârı, Hz. İsa'nın nefesi gibi can vericidir. Her tarafa güzel kokular yayılır. Havası ruha şevk verir, gönüller açılır. Baharda sevgililer de ortaya çıkar. Sevgililerin lale veya gül gibi kırmızı olan yanakları ile bu çiçeklerin baharda ortaya çıkışı arasında ilgiler kurulur. Gül bahçelerinde ırmaklar akmaya başlar ve her tarafa baharın renkleri hâkim olur. Bu güzellikleriyle bahar mevsimi, aynı zamanda yiyip içmenin, meclislerin ve eğlencelerin de mevsimidir. Gül bahçeleri ve yeşil çimenlikler, bu eğlenceler için en uygun yerlerdir.

Gül-zâra gel bu demde ki gül gibi eyledi
Hûbân-ı şehri dest-be-sâgar bahâr u îd (G.24-2)

Mu'tedil bâd-ı bahârı mevc-zen bahr-ı çemen
Zevrâk-ı câm-ı şerâb-ı hoş-güvâr eyyâmıdur (G.28-2)

Bahar mevsiminde güllerin açması, bülbülleri de dile getirir. Bülbülün bu şekliyle, baharın menkıbe anlatıcısı olur. Baharın bütün bu güzellikleri, gönülerde keder ve üzüntü bırakmaz. Hatta baharın güzelliği, zahitleri bile içki içen bir rinde dönüştürür:

Cevrî bu iktizâ-yı neşât-ı safâyile
Zühhâdı rind-i bâde-keş eyler bahâr u îd (G.24-5)

Sevgilinin gelişi, baharın gelişi gibi düşünülür. Yanaklarının kırmızılığı, ayva tüylerinin yeşilliği bahar mevsiminin bir alametidir.

Gösterür mu'ciz-i siyeh-kalemi
Turfe resm-i bahârdur hattun (G.144-3)

Hat-ı ruhun ki odur âşıka bahâr-ı ümîd
Olur hevâsı ile tâze sebze-zâr-ı ümîd (G.23-1)

Âşığın göğsündeki yaraların gül olarak tasavvuru da dert ve belâ âlemine gelen bahar mevsimi biçiminde düşünülür:

Tâze dâg-ı sînemi ol lâle-ruh gördi didi
Âlem-i derd ü belâda nev-bahâr olmış gibi (G.255-2)

Bahar mevsimini bütün bu benzetmelerin yanında, övgüsü yapılan kişiler için de teşbih unsuru olarak görüyoruz. Onların ihsan ve bağışta bulunmaları, iyilik gül

bahçesinin baharı olarak düşünülür. Yine adaletli oluşları da dünya bağına, adalet baharının gelmeşi şeklinde ifade olunur.

Bâg-ı ümmîde zamân-ı devletün fasl-ı bahâr
Gülşen-i kâma nesîm-i himmetün bâd-ı şimâl (Tb.4/III-4)

Şair bir yerde şiirini, manaların baharı olarak şöyle ifade eder:

Hat-ı şi'rüm bahâr-ı mâ'nidür
Sühanum cûy-bâr-ı ma'nîdür (G.76-1)

5.2.3.2. Yaz

Yaz mevsimi Divan'da sayf ve tâbistân kelimeleriyle anılır. Bir yerde memduhun övgüsü için ilgi unsuru olur. Diğerinde ise soğuk geçen yaz şu biçimde dile getirilir:

Geldi vü geçdi bu yıl tâbistân
Sâkin olmadı bürûdet bakduk (T.114-1)

5.2.3.3. Sonbahar

Divan'da sonbahar mevsimi, *köhne bahar, harîf, fasl-ı pâyîz* ve *hazân* adlarıyla geçer. Bu mevsimde çiçeklerin solması, yaprakların sararması, sert ve soğuk rüzgârların başlaması gibi tabii olaylar, çeşitli teşbihlere konu olur. Sonbahar, ilkbaharın şekillerini altın yaldızla boyayan bir nakkaştır:

Yazdı eşkâlini envâ'-ı bahârun zer ile
Geldi nakkâş-ı hazân nâdire-kâr oldı yine (G.214-4)

Bir başka yerde sonbahar, bir tarikat ulusu olarak tasavvur edilir:

Ehl-i çemene pîr-i hazândan nefes oldı
Kim her birinün tekye-gehi hâr ü has oldı (G.268-1)

Şu beyitte ise sonbahar inzibata, rüzgâr bekçiye, nergis de kadehe teşbih edilerek, belki de IV. Murad zamanının amansız içki yasağı, sanatlı bir ifade ile dile getirilmiştir:

Nergis ne aceb sâgarını eylese pinhân
Zîrâ ki hazân şahne vü sarsar ases oldı (G.268-4)

Bir başka yerde sonbaharın gelişi ile gönül dertlerinin tazelenmesi şöyle ifade edilir:

Fasl-ı pâyîz irişüp köhne bahâr oldı yine
Dâg-ı dil tâzelenüp lâle-izâr oldı yine (G.214-1)

Bu benzetmelerin haricinde memduhlar için de sonbahar ilgi unsuru olur ki bu benzetmelerde memduhlar, sonbaharın kötü izlerini silen, onun hayatı karartan etkilerini tolere eden şahıslar olarak tasavvur edilir. Örneğin bir yerde "memduhun merhameti, sonbaharı ıslah etmiş olsaydı, gülün ayrılık acısı sebebiyle bülbülün nefesi tutulmazdı" denir. Bir başka yerde memduhun korkusuzluğu şu biçimde dile getirilir:

Alsa ger nâmiye kuvvet dil-i bî-bâkînden
Lerze virmezdi hazân havfı vücûd-ı şecere (K.5-25)

Şu beyitte ise hüsn-i talil sanatıyla, memduhun ilaç yapmadaki ustalığı övülür:

Isfahânîsin eger sürme idinse nergis
Çeşmini bâd-ı hazân eylemezdi a'mâ (K.55-12)

5.2.3.4. Kış

Kış mevsimi Divan'da *kış, şitâ, zemistân* ve *sermâ* adlarıyla geçer. Özellikle memduhlardan söz edilirken çeşitli teşbihlere konu olan kış mevsimi, diğer ilgilerde, bir benzetmeye konu olmaksızın gerçek anlamıyla ele alınır. Bir yerde, memduhun üstünden geçen kış bulutunun yağmuru, Nisan ayının yağmurları gibi etki yapar denilir. Başka bir yerde memduhun gelişi, kış ayında olan zamanı, ilkbahara çevirir. Aşağıdaki beyitte ise memduhun ahlakı şu biçimde övülür:

Bulsa ger berg-i hazân reng-i gül-i hulkın olur
Fasl-ı sermâda cihân gayret-i gül-zâr-ı cinân (K.24-29)

Bunların haricinde bu mevsim, şairin övdüğü bir şahsın ziyaretine, kışın zorlu geçmesi sebebiyle gidememesine dair özür beyanıyla yine kışın şiddetli geçmesine dair yazılan bir tarih manzumesinde anılır.

5.2.4. Aylar

Ay, bir zaman kavramı olarak meh (mâh), şehr (şühûr) biçimleriyle anılır. Belirli bir zaman dilimini ifade eden meh, herhangi bir ay adıyla anılmadığı yerlerde çoğunlukla *meh ü sâl* şeklinde süreklilik gösteren bir zaman dilimini ifade eder. Bunun haricinde ay adlarıyla birlikte anılır. Divan'da Mart, Nisan, Temmuz, Rebiyülevvel, Zi'l-ka'de, Ramazan, Şevvâl, Erbâ'in ve Zemherîr aylarının adı geçer.

Mart ayı, Âzer adıyla da anılır. Bu ay, soğuğu ilgisiyle Divan'da yer alır:

Mâh-ı Âzerde şiddet itdi şitâ
N'ola târîhi olsa Mart kışı (T.115-2)

Divan'da adı en çok anılan ay olarak Nisan ayını görüyoruz. Nisan ayı, yağmurunun etkisiyle değişik ilgilere konu olur. Bu ilgiler daha çok, memduhların cömertliğini vurgulamak üzere kurulmuştur. Bunun haricinde, aşağıdaki beyitte gönül, bu aya teşbih olunur:

Gerçi kem-ter katre-i Nisân-fıtratdur gönül
Gevher-i yek-dâne-i deryâ-yı hikmetdür gönül (G.152-1)

Rebiyülevvel ayı, Hz. Peygamber'in doğduğu ay olarak geçer. Ramazan, *meh-i rûze* şeklinde ifade olunur ve insan için bir rahmet ayı olduğu vurgulanır. Kutsal ve şerefli bir aydır. *Şevvâl,* Ramazan'ın bitip, bayramın başlaması ilgisiyle anılır. *Zilkade* ayı ise denizin soğuklar sebebiyle donduğu yıla düşülen tarihte geçer. *Temmuz* ayı, yazın en sıcak aylarından olması sebebiyle aşk ateşine teşbih unsuru olur:

Tâb-ı temmûz-ı ışk ile yandı zemîn-i dil
Ben hâke sâye salmadı ol nev-nihâl ise (G.250-4)

Erbâin, karakış demektir. Rûmî, Kânûn-ı evvel'in (Aralık) dokuzundan (Efrencî 22), Kânûn-ı sânî'nin (Ocak) on yedisine (Efrencî 31) kadar süren ve kışın en soğuk zamanı sayılan kırk gündür. Karakışın ılıman geçtiğine dair bir tarih ile Bağdat'ın bu zaman diliminde fethedildiğine dair bir başka tarih manzumesinde gerçek anlamıyla geçer. Şu beyitte, bir şehzadenin doğuşu, erbainde açılan bir güle teşbih edilir:

Bir gül açıldı erba'în içre
Ki gülistânı feyz-i rahmândur (K.10-35)

Gün dönümünden sonraki şiddetli soğukların ifade edildiği zaman dilimi olan Zemherîr de erbâin ile beraber bir yerde geçer ve burada karakışın ılıman geçtiği söylenir.

5.2.5. Gün ve Gün ile İlgili Unsurlar

Gün kelimesi, gün, rûz, yevm, eyyâm şeklinde Divan'da anılır. Gün kelimesi, *her gün, bir gün, nice gün, bu gün, ol gün* gibi, belli bir anlam ve özellik belirtilmeden kullanılır. Ayrıca "günden güne" biçiminde tedricilik; "bir iki gün"

biçiminde sınırlı zaman; “ günde bin …” biçiminde çokluk ifade eden anlamlarda kullanılır. “gün yüzü göstermek” deyimi ise tevriyeli biçimde şu beyitte yer alır:

Görmezdi subh-ı mahşere dek gün yüzin cihân
Peyveste olsa silsile-i şâma turası (G.259-3)

Bunlarla beraber *rûz-ı fıtrat, rûz-ı sa’âdet, rûz-ı mübârek-eser, rûz-ı ferah-bahş* şekilleriyle, ahiret zamanını ifade eden *rûz-ı haşr, rûz-ı kıyâmet, rûz-ı mahşer* söz konusu edilir. Sıkça geçen “rûz u şeb” ise zamanın sürekliliğini göstermeketedir. Eyyâm, kelimesi “günler” anlamıyla daha çok bir mevsim veya geniş bir zaman dilimini ifade eder. Günlerden sadece Cuma’nın adı geçer ve Cuma namazı sebebiyle Divan’da yer bulur.

Sevgilinin saçı, gündüzü dünyanın gözüne karanlık bir gece şeklinde gösterir. Yine eğer sevgilinin ayva tüyleri, saçından sihir öğrenirse, dünyanın gözüne, gündüzü karanlık bir gece şeklinde gösterir.

Zülfünden ögrenürse hatun fenn-i sihri ger
Çeşm-i cihâna rûzı şeb-i târ gösterür (G.26-3)

5.2.5.1. Sabah (Subh, Seher, Şafak)

Sabah vakti Divan’da, *subh, sabâh, subh-dem* biçiminde dile getirilir. Güneşin doğmasıyla aydınlanan gökyüzü, beyazlığı ve parlaklığı yönüyle çeşitli benzetmelere konu olur. Güneş, sabahla olan doğrudan ilgisi dolayısıyla, bu kavramla birlikte sıkça anılır. Çeşm-i subh, çerâg-ı subh terkipleriyle dile getirilen güneşin kendisidir. Nesîm, sabahla birlikte anılan bir diğer tabiat unsurudur; ilkbahar mevsiminin habercisidir. Sabah, güneşin doğuşuyla meydana gelir. Bundan dolayı “matla” kelimesi de sabahla birlikte ilgiye konu olur. Hz. Peygamber, *subh-ı tecellî* şeklinde anılır. Bayram ve nevruz sabahının güneşi, söz konusu edilen diğer unsurlardır.

Hilâl-i şâm-ı ıyd ü âfitâb-ı subh-ı nevrûzun
Füyûzât-ı safâsı halka sundı câm-ı ümmîdi (G.256-6)

Memduhların övgüsünde de sabah ilgi unsurudur. *Subh-ı rûz-ı sa’âdet, âfitâb-ı subh-ı sa’âdet, subh-ı mübârek-dem, subh-ı devlet* gibi ifadelerle övülen memduhların yanında, övgüsü yapılan yerler de ışıklı ve parlak oluşları gibi yönleriyle, sabahla birlikte söz konusu edilirler.

Ziyâ-yı câmına âşüfte subh-ı pertev-pâş

Fürûg-ı şemsesine zerre mihr-i nûr-efşân (T.80-6)

Kıyamet ve ahiret günü *sabâh-ı haşr, subh-ı mahşer, subh-ı nüşûr* terkipleriyle ifade edilir ve uzun bir zaman dilimini ifade etmek üzere kullanılır:

Açılmaz hâb-ı gamdan çeşm-i âşık subh-ı mahşerde
Eger dünyâda olmazsa şeb-i hicre seher peydâ (G.4-4)

Sabah ilgili ifadelerin çoğunda, zıttı olarak kabul edilebilecek olan akşam da söz konusu edilir:

Şeb-i gamda olalum muntazır-ı subh-ı ümîd
Gösterür mi o güni çarh-ı sitem-ger görelüm (G.165-4)

Şu beyitte sabahın beyaz bir sayfa olarak tasavvur edildiğini görüyoruz:

Sevâd-ı nüsha-i şi'ri beyâz-ı dîvânı
Cihân-ı ma'nîye şâm-ı siyâh u subh-ı sefîd (K.37-23)

Tan yeri ağarmasından biraz önceki vakit olan seher, bu yönüyle çeşitli ilgilere konu olur. Seher vakti âşıkların inleme ve ağlamalarının zamanıdır. Bülbüller de bu sebeple "seherî" olarak vasıflandırılırlar. Âşık, seher-gâh-ı haşre dek, aşkın yanan mumudur:

Şem'-i mahabbetem ki seher-gâh-ı haşre dek
Sûz-ı derûn-ı subham u dâg-ı dil-i şebem (G.177-4)

Seherle birlikte söz konusu edilen unsurlardan biri de nesîmdir. Seher vaktinin rüzgârı bütün dünyayı dolaşır, cana can katar, güzel kokular getirir, ölümün sıkıntısını sonsuz bir canlılığa çevirir. Şu beyitte ise âşığın âhı ile seher esintisi birlikte ilgiye konu olur:

Salınsa olup o nahl-i gül-i işve o kâmet
Üftâdesinün âhı nesîm-i seher olsa (G.228-4)

Âşığın seher vakti inleme ve ağlamalarından da anlaşılacağı üzere bu vakti, sıkıntılı bir vakit olarak düşünebiliriz. Divan'da bu düşünceyi destekleyecek bir ifade olarak şu beyti örnek gösterebiliriz:

Düşmenün dâyim olup dîde-i bahtı nâyim
Ugrasun havfun ile kendüsi renc-i sehere (K.5-43)

Şam u seher her zaman, devamlı anlamıyla kullanılır. Seherle birlikte güneş de çeşitli ilgilere konu olur. Seher güneşi bir yerde, elinde kılıçla, doğudan batıya sefere çıkmış bir hükümdar olarak düşünülürken, bir başka yerde övgüsü yapılan

binanın camları, seher vakti dünyayı aydınlatan güneşe teşbih edilir. Şu beyitte sevgiliye benzetilen güneş, her seher vakti başkalarına yüzünü göstermekle itham edilir:

Gün gibi her seher agyâra idüp arz-ı cemâl
Beni ser-geşte idersin gam ile zerre-misâl (Tb.2/II-1)

Bir beyitte geçen şafak vakti, gökyüzündeki kızıllığı sebebiyle göze oturan kana benzetilir:

Çeşm-i hurşîd olur hûn-ı şafakdan sâlim
Eylese şâfini etrâfına her demde tılâ (K.55-8)

5.2.5.2. Gündüz (Nehâr)

Gündüz, "gice gündüz", "leyl ü nehâr" şeklinde şeklinde Divan'da geçer ve süreklilik ifade eden bir zamanı belirtir. Şu beyitte ise memduhun övgüsünde ilgi unsurudur:

Egerçi sâye-i Hakdur velî hurşîd ü mâh-âsâ
Cihân-ı izz ü câhun revnak-ı leyl ü nehârıdur (K.12-24)

5.2.5.3. Gece (Şeb, Leyl, Şâm, Mesâ)

Güneşin batışından doğuşuna kadar geçen süreyi ifade eden gece, karanlık oluşu, sıkıntılı ve üzüntülerin genelde bu vakitte yaşanması, mum, fener, güneş, ay ve yıldızlarla ilgili tasavvurlarla birçok ilgiye konu olur. Genellikle gündüz ve sabah ile tezat oluşturacak şekilde kullanılır. Bir süreklilik ifadesi olarak *rûz u şeb, subh u mesâ, leyl ü nehâr, şâm u seher, subh u şâm* tabirleri kullanılır. Gecenin karanlığını ifadesi olarak *şâm-ı deycûr, şâm-ı siyâh, şeb-i târ, şeb-i muzlim* gibi ifadeler kullanılır. *Şeb-i Kadr, şeb-i Mevlid* ve *leyle-i İsrâ* özel zamanlar olarak zikredilir. Gecenin gam ve ayrılığa dair ilgisi, verdiği sıkıntıya dayanır. *Şâm-ı gam, şeb-i gam, şeb-i hicr* hep bu anın ifadesidir ve koyu bir karanlık söz konusudur.

Yakmasun geçdüm murâdum şem'ini hergiz felek
Tek şeb-i târîk-i gamda zâr u giryân itmesün (G.182-2)

Açılmaz hâb-ı gamdan çeşm-i âşık subh-ı mahşerde
Eger dünyâda olmazsa şeb-i hicre seher peydâ (G.4-4)

Ayrıca âşık, geceleri sevgilinin hayaliyle yatar; bu yüzden rahat yüzü göremez:

Dil-i Cevrî nice âsûde olsun günc-i mihnetde

Bulur her şeb hayâl-i çeşm-i mestin hâb-gâhında (G.227-5)

Gecenin karanlık oluşu sebebiyle, gece yolculuk etmek, bir yere gitmek zahmetli bir iştir. Oysa âşıklar, gönül ateşinden çıkan alevlerle yollarını aydınlatırak, her gece sevgilinin köyüne gider:

Giceler kûyuna şevk ile gidersem n'ola kim
Şu'le-i nâr-ı dilüm bedreka-i râhumdur (G.83-2)

Eğlence ve sefa için kurulan meclislerin vakti de genellikle gece vaktidir:

Şem'-i meclis gibi sen her gice cem'iyyetde
Ben gam-ı mihnet-i hicrünle perîşân-ahvâl (Tb.2/II-3)

Sevgilinin aya teşbihi ile de geceyle ilgili birçok benzetme yapılır. Sevgilinin gelişi, ayın gökyüzünde görünmesi ve geceyi aydınlatması şeklinde düşünülür; sevgilinin görünmeyişi ise, ayın görünmediği kapkaranlık bir gece gibidir.

Yeter itdi gam-ı hicrân ile rûzın şeb-i târ
Cevrîye itmesün ol mâh cefâyı bu gice (G.216-5)

Aşığın sinesindeki yaralar, yanarak oluştuğu için, aşk gecesinin mumu olarak düşünülür.

Olsa bir dilde fürûg-ı eser-i kevkeb-i ışk
Haşre dek dâgı olur zinde çerâg-ı şeb-i ışk (G.134-1)

Memduhların övgüsünde, birçok unsurda olduğu gibi gece de ilgi unsuru olur. Bir yerde memduh, gece şehri gezmeye çıktığında ay onun önünde bir meşale, gezegen ve yıldızlar da kıvılcım olarak tasavvur edilir. Yine övgü maksadıyla yazılan şu beyitte, gece görmenin zorluğu ilgisiyle oluşturulan bir tasavvur söz konusudur:

Rûşenâyîsini çekseydi eger dîdesine
Gicede görür idi râz-ı dil-i mûrı Sühâ (K.55-10)

Şu beyitte gece, güneşin gözüne çekilmiş bir sürme olarak düşünülür:

Olsa câmı matla'-ı hurşîd eger
Çeşm-i subha şâm olurdı tûtiyâ (T.84-6)

Gece ve sevgilinin saçı ilgisi ise renk unsuruna bağlı olarak şöyle ifade edilir:

Zülfünden ögrenürse hatun fenn-i sihri ger
Çeşm-i cihâna rûzı şeb-i târ gösterür (G.26-3)

"Ferhunde-şeb", " şeb-i sa'd-ahter", "şeb değil gencîne-i lutf-ı Hudâ", "şeb değil nûr-ı siyâh-ı bâhirü'l-âsâr" terkiplerinde, geceyle kurulan ilgi Hz. Peygamber içindir.

5.2.6. Zamanla İlgili Diğer Kavramlar

5.2.6.1. Dün, Ferdâ

Bir önceki günü ifadesi olan dün, Divan'da bir beyitte şöyle geçer:

Pür itdi dün gice sâkî arakla câm-ı billûri
Safâ bezminde yakdı şevk içinde bir şem'-i kâfûrî (M.4)

Yarın anlamındaki ferdâ, iki yerde geçer. Bir yerde memduh için "intikamını yarınlara bıraksa, düşmanı kıyamette bile yarınından endişe eder" denilir. Diğer beyitte ise şair, yarın endişesinden nasıl kurtulduğunu anlatır:

Neş'e-i ışk ile fark itmeyeli rûz u şebi
Oldum âsûde cihânun gam-ı ferdâsından (G.189-2)

5.2.6.2. Hengâm, Hîn, Sâ'at

Hengâm kelimesi, *hengâm-ı bahâr, hengâm-ı seher, hengâm-ı atâ* terkiplerinden de anlaşılacağı üzere mevsim ve vakit anlamlarında kullanılır. Benzer biçimde *hîn* kelimesi de *hîn-i tâat* terkibinde vakit anlamı taşımaktadır. Bir yerde geçen sâat kelimesi, memduhun övgüsünde "ömrünün her saati mutlulukla geçsin" duasında yer alır.

5.2.6.3. An, Esnâ, Lahza

En kısa zamanı ifade eden bu kavramlar *bir an, ol an, bir lahza, her lahza, bu esnâ* gibi kullanımlarla çarçabuk olup biten veya sürekli devam eden durumları ifade eder. "Bir an, ol an, bir lahza, bu esnâ" çarçabuk olup biten durumları ifade ederken "her lahza" süreklilik ifade eden durumları karşılar.

Her lahzada bin yâre urur hancer-i gamzen
Olsa n'ola sad-pâre ciger Cevrî-i dil-rîş (G.127-5)

Seyr iden hüsnini bir lahza virür gamzene cân
Kimse dîdâruna toymaz ne temâşâsın sen (G.188-4)

5.3. DÖRT UNSUR (ANÂSIR-I ERBAA)

Eski inanışa göre "cisimler âlemi" *eflâk* (Dokuz gök), *erkân* (ateş, hava, su, toprak), *müvelledât* (Maden, nebat, hayvan …) olmak üzere üç kısma ayrılır. Anasır-ı

erbaa da tabiatları veya vasıfları bakımından ayrı olup, her unsur çifte özelliğe sahiptir: Ateş, kuru ve sıcak (yâbis ve har); hava, sıcak ve rutûbetli (har ve râtib); su, rutûbetli ve soğuk (râtib ve bârid); toprak, soğuk ve kuru (bârid ve yâbis). Bu unsurlar ortak vasıfları sayesinde birbirinin içine girer. Göklerin ve yıldızların dönmesi de bunların değişimini sağlar. Böylece dört asli unsur değişik şekillerde tecelli eder. Müvelledât bu şekilde meydana gelir ki bunlara *mevâlid-i selâse* (üç çocuk) denir. Yedi seyyâre *âbâ-i seb'a-i ulviyye* (yedi baba), dört unsur da *ümmehât-ı erba'a-i süfliyye* (dört ana) şeklinde isimlendirilir (Kurnaz 1996: 494). Divan'da, Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili olan bir beyitte, yukarıda geçen kavramlar, şu biçimde yer alır:

Görmemişdür dahı çeşm-i ümmehât-ı erba'a
Âdemîde böyle mevlûd-ı ferişteh-manzarı (K.2-13)

Bunun yanında bu dört unsurun insanlar üzerindeki etkisi ve bu etkinin yansımaları memduhlar için ilgi unsuru olur. Örneğin bir beyitte,

Gerçi kim hikmet-i takdîr ile oldı zâhir
Cism-i pâkündeki terkîb-i anâsırda fütûr (K.15-28)

denilerek, unsurların birleşmesinden kaynaklanan bir zayıflık ortaya çıktığı söylenirken, başka bir yerde olumlu bir etki söz konusudur:

Terkîb-i anâsırunda memzûc
Rûh-ı dem-i feyz-ı cân-ı hikmet (K.51-3)

Divan'da bu dört unsurdan birinin zikredilmesinin yanında birkaç unsur birlikte zikredilerek de çeşitli ilgiler kurulmuştur. Örneğin Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili zikredilen mucizeler arasında yer alan, Mecusi ateşlerinin sönmesi hadisesine telmihle, şöyle bir hüsn-i talil yapılır ki anâsır-ı erbaa belirgin bir şekilde göze çarpar:

Âb-ı rûy-ı izzetinden şerm idüb nâr-ı Mecûs
İtdi perde çehre-i pür-tâbına hâkisteri (K.2-22)

Bir başka beyitte dört unsurun tamamı şöyle yer bulur:

Cevrî gibi rûşen-dil olur ol ki hevâsın
Âteş-zen-i zulmet-kede-i âb u gil eyler (G.34-5)

5.3.1. Su (Âb, Mâ, Zülâl)

5.3.1.1. Genel Olarak Su

Su, saflığı, temizliği, katışıksız olması, tatlılığı gibi özellikleriyle kendisine benzetilen olur. Divan'da suyun saflığını ifade için *âb-ı nâb, âb-ı sâf, âb-ı pâk, âb-ı pâkîze, âb-ı latîf, âb-ı hâlis, âb-ı musaffâ, mâ-i tahûr* vb. terkipler kullanılır. Su bolluğun, bereketin, cömertliğin ve tevazunun sembolüdür. Cömert kişilerin ihsanının çokluğunu ifade için "su gibi saçmak" deyimi kullanılır. Çok acı çekmenin ifadesi, "su yerine kan içmek"tir. Güzel olan şeyler, su gibi akıcı olmasıyla anlatılır. Suyun akarak gidişi, yüzünü yere sürmesi olarak düşünülür ki âşıklar için teşbih unsurudur. Sevgilinin / sultanın veya Allah'ın huzurunda yüz yere konur; bu anlamıyla secde etmeyi de ifade eder. *Âb-ı rûy-ı Kevser-i ma'nî, âb-ı rûy-ı devlet, âb-ı rûy-ı dürr-i Necef, âb-rûy-ı hıred* vb. terkiplerden anlaşılacağı gibi, bir şeyin övüncü olarak "yüzsuyu" ifadesi Divan'da sıkça geçer. Ateş ve su tezatı da sıkça dile getirilen ilgilerdir. Örneğin şu beyitte naz, hem ateş hem de su şeklinde şu biçimde dile getirilir:

Hem âb-ı ruh-ı nigâh u gamze
Hem âteş-i cân-güdâzdur nâz (G.118-2)

Su, varlığıyla hayat verici özelliğe sahiptir ve bu özelliği ile de memduhlar için benzetme unsuru olur. Övülen kişinin ihsanları, su ve ferahlık dolu bir gül bahçesine teşbih edilir; ihsanının suyunun bir damlası, vadileri güllerle, sümbüllerle, reyhanlarla doldurur. Hamurun suyla yoğurulması da çeşitli ilgilere konu olmuştur. Örneğin övgüsü yapılan sebilin suyu, ruhun mayası olarak ifade edilir. Bir yerde de şair, kendinin vefa suyuyla yoğurulduğunu söyler. Şu beyitte ise doğruluk ve samimiyetin, sadece hamurunda hakikat suyu olanlarda bulunacağı söylenir:

Görünmez degme dilde nûr-ı sıdk u pertev-i ihlâs
Meger ol dilde kim âb-ı hakîkatle muhammerdür (K.25-4)

Âb-ı hakîkat, âb-ı vefâ, âb-ı feyz-i ilm, âb-ı cûd terkiplerinde suyun ilgi kurulduğu çeşitli unsurları görmekteyiz. Suyun benzetmelere konu olduğu bir diğer husus da çeliğin imali esnasında su katılmasıdır. Bu sebepten kılıç, ok, peykân vb. aletlerle ilgi kurulur. Bir beyitte bu ilgi, şu şekilde dile getirilir:

Bir nazarda nâvek-i müjgânı bin dilden geçer
Var ise berk-i nigehden su virür peykânına (G.238-2)

Su kelimesinin güzellik, berraklık, tatlılık ve parlaklık ilgisi, sevgilinin yanağını, güzelliğini ve şairin şiirini ifade için kullanılır. Su sıkça, âb-ı hayât, âb-ı Kevser, âb-ı Tesnîm, zemzem gibi özel anlamı haiz kavramlarla beraber kullanılır. Hızır da bu ilgilerde söz konusu edilir. Bunlarla ilgili açıklamaları tekrar etmeye lüzum görmüyoruz. Şu beyitte ise "âb" deniz yerine kullanılmıştır:

Hemîşe tâ geze bahr-ı felekde zevrâk-ı hurşîd
Hemîşe tâ tura âb içre keştî-i zemîn ber-câ (T.14-12)

Zülâl, içinde bulunduğu suyu soğutup tatlandıran bir kurtçuktur. Bu münasebetle "âb-ı zülâl" tatlı su demektir. Zülâl de tek başına bu anlamda kullanılır (Kurnaz 1996: 496). Şairin zülâli, daha çok memduhların ahlakını, tabiat ve yaradılışlarını överken kullandığını görüyoruz. *Zülâl-i mekremetün, zülâl-i meşreb-i hulkı, zülâl-i meşreb-i pâki, safâ-yı zülâl-i meşrebün* vb. ifadeler bunun ifadesidir.

Sâil-i feyz-i leb-i çeşme-i tab'ı kevser
Mâil-i meşreb-i pâkize-i dil-cûyı zülâl (K.19-17)

5.3.1.2. Su ile İlgili Benzetmeler

5.3.1.2.1. Dudak, Gönül, Gözyaşı, Yanak

Dudak ile su arasındaki ilgi, suyun tatlılığı ve hayat vericiliği ile ilgilidir. Âşık sevgilinin dudakları dururken, Kevser'i bile aramaz. Aşk derdinden ölen âşığın tek isteği sevgilinin dudaklarını öpmektir. Buna sebep, ölüm döşeğindeki hastanın suya olan iştiyakı gösterilir. Şu beyitte ise sevgilinin dudağı bir damla suya benzetilir:

Câm-ı hüsnün cür'a-i sahbâ-yı âlıdur lebün
Ayn-ı lutfun katre-i âb-ı zülâlidür lebün (G.148-1)

Gönül ile su ilişkisi, temizlik ve berraklık ilgisine dayanır:

Safâ-yı kalb ile âb-rîz-i hâlisuz ammâ
Ayârı nâkıs olanlar yanında magşûşuz (G.114-5)

Yanak ve su ilişkisi, suyun tazeliği ve parlaklığı ilgisine dayanır. Sevgilinin yanağı üzerindeki benler, su üzerinde oynayan iki Hintli çocuk olarak tasavvur edilir. Şu beyitte ise yanağın üzerindeki kıvrım kıvrım saçlar, girdaba teşbih edilir:

Düşürünce ruhuna turra-i pür-çînüni bâd
Muztarib mevc-i girih-gîre döner âb üzre (G.224-2)

Gözyaşı ise âşığın gözlerinden bir nehir gibi akar:

Gözümde âb degül cûy-bâr-ı hasretdür
Tenümde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G.31-1)

5.3.1.2.2. Söz, Hikmet, Nazm, Ateş, Ayna,

Memduhların sözleri, bilgi ve marifetleri tatlılıkları açısından suya teşbih edilirler:

Zülâl-i hikmet ü irfâna tab'ı ser-çeşme
Le'âl-i nükte vü ma'nâya hâtırı deryâ (K.31-11)

Şair, yine aynı ilgiyle sözlerini ve şiirini suya teşbih eder:

Teşnedür ervâh-ı ma'nî hep zülâl-i nazmuma
Şi'r-i Cevrî gibi gûyâ âb-ı kevserdür sözüm (G.170-5)

Ateş ve su ilgisi, birinin yanıcılığı, diğerinin söndürücülüğü ilgisiyle sık sık dile getirilmiştir. Şu beyitte ise aşk ilgisiyle değişik bir tasavvur söz konusudur:

Feyz-i mihrünle dil oldı yem-i âteş-kef-i ışk
Cevher-i âteşi âb eyledi tâb-ı tef-i ışk (G.135-1)

Ayna ve su ilgisi, yansıtma ve parlaklık ilgisine dayanır.

Akl âb-ı ruh-ı cevher-i âyîne-i sûret
Işk ise ol âyînedeki tâb u cilâdur (Tb.1/X-4)

5.3.1.2.3. Kevser, Selsebil, Zemzem, Tesnîm

Cennette akan nehirler olarak Kevser, Selsebil, Tesnîm ve kutsal kabul edilen zemzem, özellikle Divan'daki tarihlerde, inşa edilen çeşmeler, açılan kuyular ve akıtılan sular için tatlılıklarıyla, saflıklarıyla teşbih unsuru olurlar. Bu kavramlar bazen kendisine benzetilen unsurlar olarak karşımıza çıkarken, bazen de kıyas unsuru olarak, söz konusu edilen unsurlara teşbih edilirler.

Şimdi bir menba'-ı pâkîze olundı bünyâd
Akdı bir âb ki reşk eyler ana Kevser-i nâb (T.111-8)

5.3.1.3. Deniz (Bahr, Deryâ, Yemm, Lücce, Ummân, Kulzüm) ve Denizle İlgili Benzetmeler

5.3.1.3.1. Genel Olarak Deniz

Cevrî Divanı'nda deniz, büyüklüğü, coşkunluğu, sınırsızlığı ilgisiyle geniş yer tutar. Deniz, inci kaynağı olarak birçok ilgiye konu olur. "Su (âb)" kelimesinin birkaç yerde deniz anlamıyla kulanıldığını görmekteyiz. Ada yerine de "memleket-i

bahr" kullanılır. Sahil ve deniz kenarı için "leb-i deryâ", denizde savaş için sefere çıkmak anlamında "kapudânını bahra irsâl et-" ve kaptanıderya makamına getirilen memduh için de "bahra kapudan eyle-" tabirleri kulanılır. Sultan, karaların ve denizlerin hâkimidir; "bahr u berr" birçok yerde "her yer" anlamında kullanılır. Divan'da memduhlar, *sermâye-i bahr, bahr-ı ihsân, mîr-i bahr-ı kerem, bahr-i lutf u kerem, bahr-ı atâ, bahr-i kemâl, yemm-i cûd, lücce-i bî-kerân-ı hikmet* vb. sıfatlarla övülürler. Bu övgülerde denizlerden inci-güher çıkması vb. ilgiler kurulur.

Bahr-ı ihsânı muhît olsa cihânı ne aceb
Oldı memnûn-ı kef-i himmeti kân u deryâ (T.69-4)

Deniz ve inci ilgisi Divan'da sıklıkla dile getirilen bir ilgidir. Memduhların cömertlikleri, iyilikleri, bilgi ve irfanları, çokluğun sembolü olan deniz ve bu denizin kıymetli mahsulleri olan inci ve güher ile dile getirilir. Sadece memduhların övgüsü ilgi değil, aynı zamanda âşığın inciye benzeyen gözyaşı, şairin inci kadar kıymetli sözleri ve şiiri, sevgilinin sözleri vb. ilgilerle deniz ve inci söz konusu edilir.

Eşk-i dîde hûn-ı dil Cevrîye ser-mâye yeter
Dürr-i deryâya akîk-i kâna çekmez ihtiyâc (G.19-5)

Ol kadar mâye virür mihr ü sehâba ki yine
Pür-dürr ü gevher iderler dil-i bahr u kânı (K.21-25)

Denizin tasavvufî açıdan ele alındığı yerlerde *bahr-ı belâ, bahr-ı fenâ, deryâ-yı fenâ* vb. soyut ifadeler kullanılmıştır.

Vâdî degül ol bahr-ı fenâdur ki düşenler
Elbette olur garka-i gird-âb-ı mahabbet (Tb.3/III-5)

Yine benzer biçimde soyut ifadelerle deniz arasında kurulan ilgi, bilgi, mana, söz vb. ile kurulan ilgilerdir. *Lücce-i ma'nâ, bahr-i ma'nâ, bahr-ı dâniş, deryâ-yı hikmet, bahr-ı irfân* vb. ifadeler, bunların sınırsızlığı, çokluğu veya ölçüsüzlüğünü vurgulamaktadır. Şiirin bir gemiye benzetildiği şu beyitte, mana da engin bir denize teşbih edilir:

Fülk-i nazmı sâhil-i itmâma çek Cevrî yeter
Gerçi yokdur lücce-i ma'nâya pâyân u kerân (K.50-9)

Bir beyitte yazılan eserin mahiyeti şöyle dile getirilir:

Ne nüsha bahr-ı zehhâr-ı cevâhir
Ne mecmû'a yem-i lü'lü-yi lâlâ (T.64-4)

Deniz ve katre arasında da, güneş ve zerre ilgisi gibi, büyüklük-küçüklük ilgisi kurulur. Şu beyitte ise, Hz. Peygamber'in soyundan gelen bir şahıs, seyitlik denizinin incisi olarak vasıflandırılır:

Umde-i Âl-i Nebî Yûnus Efendi kim odur
Gevher-i bahr-ı siyâdet muhterem zât-ı necîb (T.56-1)

Deniz çokluk ifadesi olarak da kullanılır. Bir beyitte kaleyi kuşatan askerler "bahr-ı bî-kerân" şeklinde tasavvur edilir.

5.3.1.3.2. Çemen, Gökyüzü, Ateş

Bahar rüzgârında sallanan çimenler, dalgalanan bir deniz olarak düşünülmüştür:

Mu'tedil bâd-ı bahârı mevc-zen bahr-ı çemen
Zevrâk-ı câm-ı şerâb-ı hoş-güvâr eyyâmıdur (G.28-2)

Deniz ve gökyüzü ilgisi, her ikisinin de genişliği, rengi ve insanda uyandırdığı hissiyatı ile ilgilidir. Bunun yanında hilalin balık ve gemi şeklinde düşünülmesi, gemilerin parlak ve altın rengi boyasıyla güneş biçiminde tasavvurunun da rolü vardır.

Böyle zîbâ sefîne olmadı peydâ dahı
Olalı keştî vü deryâ mâh-ı nevle âsümân (K.50-4)

Ateş ve deniz ilgisi, aşkın yakıcılığı hayaline dayanır. Kanlı gözyaşı döken âşık, aşkın yakıcı etkis sebebiyle denizden kıvılcımlar çıkartı şeklinde tasavvur edilir. Bir başka ilgi ise, memduhun zorlukları aşmada hiçbir engel tanımaması hayaline dayanır ki beyitte masalsı bir tasvir söz konusudur:

O berk-cünbiş ü sarsar-reviş ki birdür ana
Fezâ-yı deşt ile deryâ-yı nâr u kûh-ı hadîd (K.37-27)

5.3.1.3.3. Gözyaşı, Gönül, Aşk

Bir mübalağa unsuru olarak gözyaşı, o kadar çok dökülür ki, sanki bir deniz olur. Bu denizin dalgaları cehennemi bile söndürecek derecededir.

Hurşîd yanar şu'le-i âh-ı seherümden
Dûzah söyinür mevc-i yem-i eşk-i terümden (G.183-1)

Gönül, coşkunluğu, derinliği, sınırsızlığı gibi ilgilerle denize teşbih edilir. Aşk ve muhabbet incisi gönülden çıkar; yine inci gibi değerli söz, anlam ve ince

fikirlerin çıkış yeri de gönüldür. Şu beyitte gönül ve deniz ilgisi, gönlün inciye teşbihi ile söz konusu edilir:

Gerçi kem-ter katre-i Nisân-fıtratdur gönül
Gevher-i yek-dâne-i deryâ-yı hikmetdür gönül (G.152-1)

Aşk kavramı da büyüklük, sonzuzluk ve incinin bulunması ilgisiyle denizle ilişkilendirilir. Aşk denizinin incileri cezbettiği için âşıklar oraya düşer. Aşk denizinin sahili yoktur, bu sebepten oraya düşenlerin ümidi olmaz. Gönül, aşk denizinden sermaye aldığı için dünyada hiçbir şeye değer vermez.

Der-kenâr eyler miyüz ol dürr-i pâki bilmezüz
Işk ile bir bî-kerân deryâya düşdi gönlümüz (G.98-3)

Şu beyitte ise, aşktan umduğunu bulamamış âşığın hali, deniz ve ilgili kavramlar çerçevesinde tasvir edilmektedir:

Keştî-i dil sâhil-i gamda nigûn olmış yatur
Bahr-ı aşk içre muhâlif ruzgâr olmış gibi (G.255-3)

Aşk ve deniz ilgisi tasavvufî olarak da benzer ilgilere konu olur. Dervişin, Allah yolunda geçirdiği haller şu biçimde ifadesini bulur:

Geh seyl-i beyâbân-ı belâyile revânum
Geh gavta-har-ı lücce-i deryâ-yı mahabbet (Tb.1/VIII-5)

5.3.1.3.4. Söz, Ma'nâ, İlim, Gam, Cömertlik

Söz, mana ve inci daha önce de ifade edildiği gibi sıkça birlikte kullanılan kavramlardır. Sözden kasdın şiir olduğu, nazım ipliğine inciler dizmek olarak tarif edildiği düşünüldüğünde, aralarındaki ilişki de ortaya çıkmaktadır. İlim de sınırının olmaması yönüyle denizle ilgiye konu olur. Memduh, denize benzetilen ilmin, süslü incisi; mana ülkesinin de sahili olmayan denizi olarak tavsif edilir:

Bahr-ı bî-pâyân-ı ilmün gevher-i pür-zîveri
Mülk-i bî-hadd-i ma'ânînün yem-i bî-sâhili (K.32-3)

Bir beyitte şair, şairliği ile ilgili olarak şu düşüncesini dile getirir:

Tab'unı eyler isen lücce-i ma'nâya sadef
Eser-i feyzun ile gevher olur seng ü hazef (G.132-1)

Gam ve mihnet kavramları da denizle ilişkilendirilen kavramlardır. Bir yerde memduhun düşmanlarına galebe çalması şu biçimde ifade edilir:

Muzaffer pâdişâh-ı nâm-ver kim bahr ile berde

Âdusı hâk-sâr u gark-ı bahr-ı mihnet ü gamdur (K.13-10)

Cömertlik ile deniz ilgisi de övgüsü yapılan şahıslarla ilgilidir. Onların cömertliği ve sınırsız ihsanları, bahr-ı bî-kerân, emvâc-ı deryâ-yı güher-bâr gibi ifadelerle anlatılır. Şu beyitte bir kıyaslama söz konusudur:

Yine medh olmada ifrât ile bir bahşiş-i dest
Ki ana nisbet olur bahşiş-i yem şey-i kalîl (K.20-3)

5.3.1.4. Dalga (Mevc)

Dalga, daima deniz hayali etrafında şekillenen bir unsurdur. Denizin anlam çerçevesine dâhil unsurların farklı özelliklerinde teşbih unsuru olur. Örneğin askerin çokluğu denize teşbih edilirken, o askerlerin harekete geçmesi, denizin dalgalanması şeklinde tasavvur edilir veya memduhun cömertliği denizle kıyaslandığında, memduhun elindekini verişi, denizin dalgalanmasıyla ifade edilir. Bu ilgilerin yanında, sevgilinin yanakları üzerine düşen saçları, kıvrım kıvrım dalgalanan girdap olarak hayal edilir. Aşk denizi harekete geçse, sadece Nuh'un gemisinin değil, bir gemiye teşbih edilen feleğin de suya batacağı söylenir. *Mevc-i belâ, mevvâc-ı ma'nî, mevvâc-ı ma'ârif* dalgayla ilgi kurulan diğer unsurlardır.

Ol kulzüm-i ışkam ki hezerân ser-i Mecnûn
Fersûde-i mevc-i heves-i hâr ü hasümdür (G.44-3)

Düşürünce ruhuna turra-i pür-çînüni bâd
Muztarib mevc-i girih-gîre döner âb üzre (G.224-2)

5.3.1.5. Akarsu (Cûy-Cûybâr, Nehir, Enhâr, Seyl, Rûd)

Nehirler, akıcılığı, coşkunluğu, sularının berraklığı ve insan ruhunda oluşturduğu duygularla Divan'da çeşitli ilgilere konu olmuşlardır. Akarsu kenarları yiyip içmek için en güzel mekânlardır. İlkbahar mevsimi geldiğinde insanlar akarsu kenarlarında hış esen tatlı rüzgârlarla kendilerinden geçerler, eğlenirler:

Bu demlerde müferrih kûşe ve cây-ı safâ hakkâ
Çemen sahnında bir cûy-ı musaffânun kenârıdur (K.12-10)

Gül bahçelerini bu akan sular besler, "câri" kelimesi suların akışıyla tevriyeli olarak kullanılır. *Cuy-ı taleb, cûy-bâr-ı ümîd, cûy-bâr-ı kerem ü himmet* vb. terkiplerde olduğu gibi, çeşitli soyut kavramların da nehirle birlikte kullanıldığını görüyoruz. Akıcılık söz konusu olduğu için *cûy-ı ma'nî, cûy-bâr-ı beyân* gibi

terkiplerle de şair, sözdeki ustalığını dile getirir. Şair şu beyitte, akarsuların kendisine ilham verdiğini ifade etmektedir:

Benem ol cennet-âbâd-ı sühan kim
Füyûzât-ı Hudâdur bana enhâr (K.14-38)

Şu beyitte ise şairliğini Nil ve Şat nehirleriyle ilişkilendirerek över:

Tab'um ol rûd-ı revândur ki bulaydı feyzin
Akdugı yerde cevâhir bitürürdi Şat u Nîl (K.20-36)

Memduhların iyilik ve ihsanları da akan bir nehir olarak tasavvur edilir. Memduhların bu ihsanları, *vâdî-i temennâ*yı ve *çemenistân-ı ümîd*i sular.

Vâdî-i feyz-ı safâya lutf-ı tab'un cûy-ı saf
Çeşme-i lutfa safâ-yı meşrebün âb-ı zülâl (Tb.4/III-2)

Yine övgüsü yapılan yer ve şahıslarla ilgili olarak, akarsularla çeşitli ilgiler kurulur. Örneğin bir yerde nehirler memduhun ayağına yüz sürmek için sabır ve sakinlik gösteremez; bir başka yerde övgüsü yapılan at, akarsuya teşbih edilir.

Eser yel mi disem ya hod akar su mı disem bilmem
Ne gûna eylesem ta'rîfin ol esb-i sebük-pânun (K.26-6)

Nehir, parlaklık, saflık ilgisiyle aynaya ve gönle; coşkun akışıyla mübalağa unsuru olarak gözyaşına benzetilir:

Gözümde âb degül cûy-bâr-ı hasretdür
Tenümde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G.31-1)

Kılıcın çeliğine su katılması da nehirle ilişkilendirilmesine sebep olur.

Cûydur menzil-i kûy-ı adem üzre tîgun
N'ola cân atsam ana togrı güzer-gâhumdur (G.83-3)

Akarsu olarak düşünülmese de, akan bir su olarak sel, çeşitli ilgilere konu olur. Daha çok *seyl-i belâ* terkibiyle kullanıldığını gödüğümüz selin, süratle akması, önünde hiçbir engelin dayanamaması ve bir yere sığamaması söz konusu edilir. Şu beyitte ise sel ve akarsu âşığın gözyaşı ilgisiyle birlikte anılır:

Cûy itmez idi yâd-ı nihâlünle sirişkin
Cevrîde eger seyl-i belâdan hazer olsa (G.228-5)

5.3.1.6. Bulut (Ebr, Gamâm, Sehâb)

Bulut, bolluk ve bereket kaynağı olarak yağmur yağdırması ilgisiyle konu edilir. Nisan ayındaki bulut ve yağmurun özel bir yeri vardır. Ebr-i Nisân, inci ve

cevherlerin oluşumunda oynadığına inanılan rol ile konu edilir. Buna karşın kış bulutları, karanlık rengi ve olumsuz etkisi ilgisiyle söz konusu edilir.

Bezl-i ihsân-ı kef-i dest-i kerîmi her bâr
Ebr-i bârânı gam-ı reşk ile giryân eyler (K.29-32)

Memduhların övgüsü *ebr-i sehâ vü kerem, ebr-i güher-zâ, sehâb-ı kerem, sehâb-ı mekremet, sehâb-ı himmet* vb. terkiplerle dile getirilir:

Eylese feyz-i kef-i cûdun sehâbı mâye-dâr
Dürr ü gevherle olurdı kân u yem küh-sâr u tel (K.33-9)

Ebr-i belâ, ebr-i recâ terkiplerinde bulutla ilişkilendirilen diğer unsurları görmekteyiz ki sevgilinin kaşları, bela bulutu olarak tavsif edilir. Âşığın âhı, buluta teşbih edilen bir diğer unsurdur:

Cevrî görünce ruhlarun üstinde zülfini
Düşdi sehâb-ı âhı gülsitânlar üstine (G.232-5)

5.3.1.7. Yağmur (Bârân)

Yağmur, genellikle bulutla birlikte ele alınır. Nisan yağmurları, feyzi, bereketi ve inci oluşumu ilgisiyle söz konusu edilir. Memduhlar, cömertlikleriyle yağmur bulutlarını, kıskançlıktan ağlatırlar. Âşıklar için, bela yağmurlarından rahat yüzü yoktur. Şu beyitte yağmur, sevgili ilgisiyle kaza kılıcı olarak tasavvur edilir.

Ebrûlarun ebr-i belâ bârânı şemşîr-i kazâ
Aşk ehlini bu mâcerâ havf ile giryân eyledi (K.4-41)

5.3.1.8. Çiğ (Jâle, Şebnem)

Çiğ, güle, goncaya, yasemine, sümbüle tazelik ve güzellik veren bir unsur olarak ele alınır. Bu ilgiyle sevgili için de benzetme unsurudur. Bir beyitte sevgiliye hitaben, "Senden başka üzerine çiğ damlamadığı halde taze ve güzel olan bir yasemin çiçeği var mı?" diye sorulur. Bir başka yerde sevgilinin ayva tüyleri üzerin damlayan rakı damlası, şebneme teşbih edilir. Yine sevgilinin saçlarına takılmış gönüller, sünbüllerin üzerindeki çiğ tanesi olarak tasavvur edilir. Çiğin düşüşü, benzetme unsuru olarak şöyle dile getirilir:

Jâle-veş bir gonçe-i ra'nâya düşdi gönlümüz
Sâye-âsâ bir sehî bâlâya düşdi gönlümüz (G.98-1)

5.3.1.9. Katre

Katre Divan'da daha çok "bir damla", "en ufak parça" anlamlarıyla başka bir ilgiye konu olmaksızın yer alır. Sadece "katre-i hûnîn" terkibinde kanlı gözyaşı anlamıyla yer alır.

5.3.2. Toprak (Hâk, Türâb) ve Toprakla İlgili Unsurlar

Toprak, rengi, ayaklar altında olması, üzerinde bitkilerin yetişmesi, kokusu ve insanın topraktan yaratıldığı inanışı ilgileriyle konu edilir. Verimsiz toprak bir yerde "şûre", kuru toprak da bir yerde "hâk-i huşk" olarak geçer. Övgüsü yapılan kişilerin makamı / huzuru, *hâk-i der, hâk-i pây, hâk-i dergâh* terkipleriyle ifade edilir ve bütün dünya şahlarının gelip bekledikleri, yüz sürdükleri, toprağını gözlerine sürme yaptıkları yerdir. Bir beyitte şair, kasidesini memduhuna şu biçimde takdim eder:

Degüldür hâk-i pâye gerçi ithâf itmege lâyık
Bu bî-kıymet güher kim kem-terin cins-i hedâyâdur (K.30-59)

Kaside ve tarihlerde memduhlar için yapılan benzetmelerin çoğu, hatta daha fazlası, sevgili için de dile getirilir. Sevgilinin de ayağının toprağı, yüz sürülecek, göze sürme yapılacak ve hatta ölünecek değerdedir. Âşıklar, sevgilinin kapısının toprağına hizmetle şeref ve itibar bulurlar. Sevgilinin saçları ile toprak, renk benzerliği ve ayaklar altında olması ilgisiyle benzetmelere konu olur.

Zülfünde dil ne denlü perîşân ise yine
Düşdükçe hâk-i pâyüne memnûn-ı bâd olur (G.55-4)

Ko irsün fark-ı fitne âsumâna devr-i zülfinde
Sürünsün tek hemân üftâde diller hâk-i râhında (G.227-2)

Toprak, şu beyitte âşığın benzetilenidir:

Tâb-ı temmûz-ı ışk ile yandı zemîn-i dil
Ben hâke sâye salmadı ol nev-nihâl ise (G.250-4)

Toprak, zemini oluşturması ilgisiyle, aşağı dereceyi, düşkünlüğü / düşüklüğü ifade etmesine rağmen, genel olarak kötü bir anlamla karşımıza çıkmaz. Hatta çoğunlukla bu bir övgü vesilesidir. Bunda sevgilinin / memduhun, ayağının / makamının toprakla olan ilgisi yanında, insanın topraktan yaratılmış olması ve aslında insanın, toprağın bir parçası olması ilgisi de etkilidir. Buna bir de ölümden sonra, cesedin toprağa gömülmesiyle, insanın geldiği yere geri dönmesi düşüncesini ekleyebiliriz.

Cüz-i hâküz mazhar-ı küldür bizüm evsâfumuz
Akl-ı sâfî cevher-i nüh âsumân bilmez bizi (G.260-3)

Ol kûyda hâk olmag içün yelmedeyüz biz
Bîhûde degül oldugumuz bâdiye-peymâ (Tb.3/IV-8)

Toprak benzer ilgilerle çeşitli tasavvufî manaları da ihtiva eder. Allah yolunda vücudunu toprak etmek, ölmeden önce ölmek mutasavvıfın gayesidir.

Yolunda cismümi hâk eylemek murâdumdur
Eger müsâade eylerse rûgâr-ı ümîd (G.23-4)

Cevher-i eczâ-yı iksîre cihânda nâz ider
Râh-ı istignâda Cevrî gibi cismi hâk iden (G.181-5)

Başka bir beyitte şair, üzerindeki tasavvufî etkiyi şöyle dile getirir:

Hâk-i pâk-i reh-i merdân-ı Hudâdan nâ-gâh
Bâd-ı tevfîk ile irdi gözüme kuhl-ı cilâ (G.55-2)

Bu ilgilerin yanında "hâk-i zemîn" terkibiyle dünya anlatılır; "hâk ile yeksân etmek" deyimi yerle bir etmek, perişan etmek anlamıyla, gönül ve âşıklar için kullanılır. Sevgili ve memduhun ayağının toprağı haricinde, meyhane toprağı, Mekke ve Medine gibi kutsal kabul edilen yerlerin toprağı söz konusu edilir. Cür'a, yani şarabın, kadehin dibinde kalan tortusunun toprağa dökülmesi de çeşitli ilgilere konu olur:

Hep üstümüze sâye salur nûr-ı ilâhî
Tâ cür'a gibi hâk-i harâbâtda pestüz (Tb.1/I-4)

Şu beyitte ise gönül, toprağa teşbih edilir:

Âsumân-ı himmetün geh âfitâb-ı enveri
Geh zemîn-i hayretün bir zerre hâkidür gönül (G.162-2)

5.3.2.1. Toz (Gerd, Gubâr), Kum

Toz değersizliği, ayaklar altında bulunması, rengi gibi ilgilerle çeşitli benzetmelere konu olur. Hüner sahibi, irfan ehli olanların ayağının altında toz olmak gerekir. Toprak meydana gelen vücudu, aşkın cevheri yapmak için, rintlerin köyünün toprağı, yiğitlerin ayağının tozu yapmak gerekir. Sevgilinin ayağının tozu âşıklar için parlak bir sürmedir. Gönülde toz kalmaması, aynaya teşbih edilen gönlün parlamasını ve tatmin olunmuş gönlü ifade eder. Gubar, bir yazı çeşidi olarak da tevriyeli biçimde kullanılır. Şu beyitte "gerd-i asker" terkibiyle, hem askerin çokluğu hem de devamlı düşman üzerine sefere çıkılması anlamı vardır:

Gerd-i askerle göz açdurma pey-â-pey hasma
Tâ gelüp sürmeyicek çehresini hâk-i dere (K.5-39)

Şu beyitte ise şair, şiirini hızlı koşan bir ata teşbihle, mana meydanının tozunu gökyüzüne eriştirdiğini söyleyerek şiirini övmektedir:

Semend-i nazmun ey Cevrî inânın çek yeter sürdün
İrişdirdün gubârın âsümâna sahn-ı ma'nânun (K.26-9)

Kum kelimesi Divan'da bir yerde geçer ve "râh-ı fenâ kumı"nın gururla temizlenmeyeceği söylenir.

5.3.2.2. Dağ (Kûh, Kühsâr, Cebel), Tepe (Tell) Taş (Seng, Hacer), Gil, Mermer (Ruhâm, Seng-i Hârâ)

Divan'da "dağ" kelimesi güçlülük, sağlamlık, sebat ve kararlılık ilgisiyle benzetmelere konu olur. Dağlar yükseklikleriyle, sertlik ve geçilmezliği de ifade ederler. "Kûh-ı hadîd (demirden dağ)" bu ifadenin bir tezahürüdür. Memduh gücüyle, dağları yerinden oynatabildiği gibi, yine memduhun yumuşak başlılığı, dağ doruğu ile zemini aynı seviyeye getirir.

Sâye-i hilmün ser-i küh-sâra olsa sîne-sây
Fark olunmazdı zemînde sath-ı mülsâdan cebel (K.33-7)

Dağlar ayrıca madenlerin çıktığı, maden ocaklarının açıldığı yerler olması ilgisiyle, memduhun cömertliğini ifade için ilgi unsuru olur. Şu beyitte deniz dalgaları, dağa teşbih edilmiştir:

Rûzgâr ahz-ı vekâr eylese temkîninden
Mevci küh-sâr u fezâ eyler idi ummânı (K.21-21)

Tell kelimesi bir yerde memduhun cömertliği ilgisiyle anılır. Divan'da *seng* ve *hacer* şeklinde geçen taş, sertliği, değersizliği ve inşaat malzemesi olması ilgisiyle anılır. Sevgili "seng-dil" olarak vasıflandırılır ki şişeye teşbih edilen âşığın gönlünü kırar. Sevgilinin / memduhun kapısının taşı, gönül sahiplerinin başına tac olur. Yine meduhun cömertliği ve iyiliği, basit bir taşı bile değerli kılar. Şu beyitte taş, sayfaya teşbih edilerek, memduhun kılıcının keskinliği vurgulanır:

Çâk olur sîne-i düşmen gibi te'sîrinden
Yazsalar peyker-i şemşîrini levh-i hacere (K.5-24)

Şu beyitte ise inci-deniz-sadef-taş ilgisiyle iyi bir şair olmanın ipucu verilmektedir:

Tab'unı eyler isen lücce-i ma'nâya sadef
Eser-i feyzun ile gevher olur seng ü hazef (G.132-1)

Çamur, balçık, kil gibi anlamlara gelen *gil*, daha çok "âb u gil" şeklinde dünya ve fâni olan vücudu ifade eder. Divan'da sadece bir beyitte bunun haricinde bir kulanıma sahiptir ve burada misk yağına teşbih edilir.

Mermer, sertliği ve inşaat malzemesi olması ilgisiyle söz konusu edilir. Memduhun kol kuvveti, çektiği okun "seng-i hârâ"yı delip geçmesiyle ifade edilir. Bir başka yerde, cirit oyununda, mermer bir sütunun menzil yeri olarak kullanıldığı söylenmektedir. Şu beyitte, inşa malzemesi olarak parlaklığı ile aynaya teşbih edilir:

Ruhâm-ı suffesi elvâh-ı ferşi seng-i dîvârı
Ki nûr-ı feyz ile her biri mir'ât-ı mücellâdur (K.30-15)

5.3.2.3. Kara (Berr), Çöl (Beyâbân, Bâdiye, Deşt, Sahrâ), Vâdî (Der)

Berr kelimesi Divan'da on dört yerde geçer, bunların on üçünde "bahr ü berr" şeklinde "bütün dünya" ya da "heryer" anlamıyla kullanılır ve özellikle hükümdarın övgüsünde ilgi unsurudur. *Pâdişâh-ı bahr ü berr,* dünya hâkimidir; düşmanları kara ve denizde mihnet ve gama boğulur; hükmü karada ve denizde geçer. Karada ve denizde yardımcısı Hızır'dır vb. Denizle birlikte adının geçmediği tek beyit şudur:

Ubûr idersen eger berrile beyâbândan
Tokunmasun kadem-i pâk-i reh-neverdüne hâk (Tb.5/II-4)

Divan'da *deşt, bâdiye, sahrâ* ve *beyâbân* şeklinde adı geçen çöl, susuzluğu, sıcaklığı, genişliği, yaşam şartlarının zorluğu ve Mecnûn ilgisiyle konu edilir. *Deşt-i Bağdâd, deşt-i Huten, deşt-i Yemen* adı geçen yerledir. Deşt kelimesi dünya anlamıyla da kullanılır: bu çölün lalesini mihnetin kanlı gözyaşı besler. *Sahrâ-yı kıyâmet* ve *deşt-i bekâ*, ahireti ifade eder.

Dünyâyı helâk eyler ise ol nigeh-i mest
Sahrâ-yı kıyâmet hep olur hâb-geh-i mest (G.15-1)

Bu ilgilerin yanında *sahrâ-yı mahabbet, deşt-i mahabbet, deşt-i temennâ, deşt-i emel, fenâ deşti* gibi soyut kavramlarla çöl arasında yukarıda saydığımız ilgililerle benzetmeler yapılır.

Düşmedi deşt-i temennâda tekâpû-yı taleb
İtmedi sevk-i emel meslekümi sûy-ı taleb (G.8-1)

Çöl, tasavvufi anlamda ruhani âlemi (Uludağ 2005: 305) ifade eder. Allah aşkı için bu çöle, şeyhin kılavuzluğunda girilir:

Biz dahı uyup bedreka-i râh-ı hüdâya
Düşdük giderek bâdiye-i ışk-ı Hudâya (Tb.3/II-11)

Şu beyitte gönlün, Mecnun gibi çöllere düşmemesine sebep olarak, sevgiliyi terk etmek istememesi gösterilir:

Işka düşeli kûyını terk itmedi yârün
Mecnûn gibi ne deşt ü ne küh-sâr bilür dil (G.154-3)

Vâdî kelimesinin Divan'da daha çok "yol, usul, tarz" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Bunun haricinde gönlün vadiye teşbih edildiğini, aşk askerinin de bu vadiyi ele geçirmeye çalıştığı hayal edilir. Bu vadide akan, âşıkların gözünden boşalmış kanlı gözyaşı ve bela selidir. Memduhların iyiliği ve cömertliğinin kuru vadileri, ağaçlarla ve yeşilliklerle doldurduğu söylenir.

5.3.3. Ateş ve Ateşle İlgili Unsurlar

Dört unsurdan biri olan ateş, rengi, yakıcılığı, kıvılcım ve alev gibi özellikleriyle çeşitli tasavvurlara konu olur. Hararet vermesi ve ısınmada kullanılması da ilgi kurulan diğer unsurları arasında yer alır.

Memduhlarla ilgili tasavvurlarda ateş, iki şekilde ilgiye konu olur. Memduhun kahrı, üstünlüğü gibi, onun gücünü vurgulayan beyitlerde ateş olabildiğine yakıcı ilgilerle ifade edilirken, adaleti, yumuşak huyluluğu söz konusu olduğunda, ateşte yakıcılık özelliğinden uzaklaşır.

Eylese adli tabâyi'den eger def-i zarar
Dil-i âteşde dahı kalmaz idi sûzânî (K.21-27)

Sevgilinin güzelliği de ateşe tapanların ibadet yerleri olan âteş-gedelere teşbih edilir. Hz. Musa'nın Tur dağında gördüğü ateş de ilgiye konu olur.

5.3.3.1. Ateşle İlgili Tasavvurlar

5.3.3.1.1. Naz, Yanak, Tegafül, Hayret, Aşk

Naz, can yakıcı bir ateş olarak tasavvur edilir. Bir başka beyitte ise sevgiliye sarhoşken nazlı bir biçimde bakmaması ve naz şarabının harareti ile gönülleri yakmaması öğütlenir. Yine sevgilinin yanağı, parlaklık ve renk ilgisi ile ateşe teşbih edilir. Sevgilinin bilmemezlikten gelmesi de ateşle ilgi kurulan bir diğer unsurdur.

Destine alup tegâfül âteşin gaddâresin
Âşıkun pür-zahm ü dâg itdi dil-i âvâresin
Kesmedi ol gamzeler nâz ü cefânun arasın
Sormadun hâlin aceb bî-merhamet meh-pâresin
Yoklamazsun hîç var mı dilde dâgın yârasın
Böyle mi gözler güzeler âşık-ı bî-çâresin (Ts.8/I)

Hayret, tasavvufi bir hal olarak müridin harikuladelikler yaşadığı bir merhale olarak karşımıza çıkar. Hayrette olan mürit, gödükleri karşısında şaşkınlık içindedir.

Hayretdeyem tecellî-i dîdâr-ı pâküne
Kim mahz-ı nûr iken eser-i nâr gösterür (G.26-4)

Aşk zaten başlıbaşına yakıcı özelliğe sahiptir. Âşık, çoğunlukla aşk ateşine bilmeden, ihtiyarında olmadan düşer / girer.

5.3.3.1.2. Âh, Gönül, Elem, Korku, Sabır

Âşığın âhı, dumanı üstünde tüten bir ateşe benzetilir. Bu benzetmede, gönlün aşk ile yanması ilgisi söz konusu olduğu gibi, “âh” kelimesinin eski harflerle yazımından kaynaklanan ve “güzel he” nin ağız, “medli elifin” göğe yükselen ve tüten duman olarak tasavvurunun da payı vardır. Âşığın âhları, sadece üsütündeki elbiseyi (mecâzi olarak bedeni) değil, bütün dünyayı yalacak kudrettedir. Âşığın ateşli âhları, içindeki aşk ateşinin sırlarından dolayıdır. Âşık bunları saklamak ister. Fakat aşkın adaletsiz pençesi âşığı bulup, göğsünü parçalayarak bu sırrı ortaya çıkarır. Neyin sesi de inleme ve âh ediş olarak yakıcı etkiye sahiptir.

Dilümüz nây-sıfat mahzen-i esrâr olsun
Âteşîn âh ile pür-sûz idelüm dünyâyı (G.252-3)

Gönül, sevgilinin aşkının verdiği ızdırap neticesinde ateşler içerisinde yanar biçimde tasavvur edilir. Buradaki ateş, vücut ısısının normal seviyesinin üstüne çıkması olarak algılanabileceği gibi dert ve üzüntüden kaynaklanan manevi iç sıkıntısı olarak da düşünülebilir.

Âteş viren derûnına ehl-i mahabbetün
Sûz-ı figânumı nefes-i nâya virmemiş (G.128-3)

Sevgilinin bilmezlikten gelmesi, âşığın sabır harmanına alev saçan bir şimşektir. Bu sebepten, sevgilinin bu hali, bir harman yeri gibi sabrı yakar, bitirir. Korku ve ateş, yakıcılık ilgisiyle ele alınmıştır. Memduhun dünyayı yakan kılıcının korkusu, düşmanların gönlüne ateş düşürür. Ayrıca korku duygusu da zaten gönle düşen bir ateş olarak tasavvur edilmiştir:

Derûnı âteş-i sûzân-ı havf ile pür olup
Zemîne katre-i eşki şerer-feşân geldi (K.7-29)

Elem, üzüntü gibi kavramlar da yakıcılık özelliğiyle ilgiye konu olurlar.

Ne çeşm-i eşk-bârumdan benüm eksüldi nem bir gün
Ne imkân oldı teskîn-i harâret eyleyem bir gün
Derûnumda idüp zâhir alevler sûz-ı gam bir gün
Bu âteş-dân-ı sînemden çıkup nâr-ı elem bir gün
Bu heft-evreng-i mînâ-rengi korkum bu yakam bir gün (Th.4/I)

5.3.3.1.3. Ney, Kılıç, Kolçak, Söz,

Ney, sesinin yakıcılığıyla âşıkların gönlüne ateş saçar biçimde tasavvur edilir. Yine kılıç da benzer bir ilgiyle teşbihe konu olur. Kılıç istiare yoluyla "âteş-i sûzân" biçiminde ifade edilir. Memduh, kılıcıyla düşmanların üstüne ateş saçmakla övülür.

Havf-ı şemşîrün ile oldı perîşân fitne
Virdün ol âteş-i sûzân ile dünyaya nizâm (K.6-44)

Yine savşalarda bir çeşit korunma aracı olan kolçak, rengi, parlaklığı ilgisiyle, düşmanın gözüne ateş saçar biçimde düşünülür.

Söz, şiirin etkili ifade gücüyle yakıcı özelliğe sahip biçimde düşünülür. Güzel ve etkileyici şiirin ifadesi olur. Söz ile sûz arasındaki yazım benzerliği ilgisiyle anlam oyunları yapılmıştır.

Cevrî sözümüzde sûz vardur
Zîrâ ki harîk-i nâr-ı ışkuz (G.122-5)

5.3.3.1.4. Deniz, Bulut, Gül, Bülbül, Kılavuz

Denizle ilgili benzetmelere daha önce ilgili konuda girdiğimiz için burada tekrarlamaya lüzum görmüyoruz. Bulut, memduhun düşmanları kahrediciliğini ifade ederken, yağmur yerine gökten ateş yağdırmasıyla ilgi unsuru olur. Gül, şekli ve rengi ilgisiyle alev alev yanan bir ateşe teşbih edilir. Bir beyitte de açılmış gül, aleve teşbih edilir. Bülbül, ötüşüyle ateş nefesli olarak tarif olunur. Kılavuz ve ateş ilgisi ise, gönül ateşinin âşığa yolda aydınlık vermek suretiyle yol göstermesi şeklinde ifade edilir.

5.3.3.2. Şu'le, Şerer

Şu'le parlaklık vermesi, rengi ve şekli ilgisiyle kılıca, bitki yapraklarına, kumaşa, kadehe ve güle teşbih edilir. Memduhun övgüsünde kılıç aleve benzetilir, onun karşısında sığınılacak bir yer yoktur; şimşek gibi hareket eder ve vurduğu yerde

kıvılcımlar çıkarır. Gül ile olan ilgisi rengi üzerine kuruludur. Âşığın âhı da göğe yükselen bir alev olarak tasavvur edilir. Bu alev, bir yerde aşk meclisinin göğünde güneş olarak düşünülür, başka bir yerde ise güneşi bile yakar.

Şu'le-i câm-ı safâ bezmümüzi rûşen ider
Mâhdan istemezüz nûr u ziyâyı bu gice (G.216-4)

Ateşle ilgili unsurlardan olan şerer veya kıvılcım da rengi, şekli ve parlaklığıyla çeşitli ilgilere konu olur. Âşığın veya memduhun düşmanlarının kanlı gözyaşları, kıvılcım olarak düşünülür. Yine memduhun kahır ateşinin alevi bulutlara ulaşsa, yağmur yerine gökten kıvılcımlar yağacağı söylenir. Süvarilerin atlarının nallarından çıkan kıvılcımlar ise yıldızları kıskandırır. Bir başka beyitte ise ay, meşaleye benzetilmiş, yıldızlar ise etrafındaki kıvılcımlar olarak hayal edilmiştir. Âşığın âhı, kıvılcımlı olarak da ifade edilir. Şu beyitte ise sevgilinin şimşeğe benzetilen yan bakışlarının kıvılcımı söz konusu edilir:

Berk-ı nigâh-ı gamzesi olsa şerâre-pâş
Âfet-resân-ı harman-ı sad akl u hûş olur (G.57-4)

5.3.3.3. Kül (Hâkister, Remâd)

Kül, yanıp tükenmenin ifadesi olarak memduhların övgüsünde ilgi unsuru olur. Memduhun kahır ateşi, kılıcının alevi düşmanların can ve gönlünü yakıp, küle döndürür. Bir beyitte böyle bir ilgiyle, bulutun bile küle döneceği söylenirken renk ilgisi kurulur. Şu beyitte ise Mecusî ateşinin, Hz. Peygamber'in doğumu sebebiyle, yüzüne külü perde yaptığı söylenerek bir hüsn-i talilde bulunulmuştur.

Âb-ı rûy-ı izzetinden şerm idüb nâr-ı Mecûs
İtdi perde çehre-i pür-tâbına hâkisteri (K.2-22)

5.3.3.4. Berk

Şimşek, sevgilinin güzellik unsurlarından naz, nigah, yan bakış, tegafül ve siteme; savaş aletlerinden kılıç, ok ve mızrağa teşbih edilir. Memduhun kahrı da şimşeğe benzetilen bir diğer unsurdur. Şimşek ayrıca sonbahar mevsimi ilgisiyle söz konusu edilir. Bu beyitte Hz. Musa'nın kıssasına da telmihle harika bir tabiat tasviri söz yapılmıştır:

Vâdî-i Eymen idüp deşt ü deri berk-i harîf
Her ser-i şâh-ı şecer şu'le-nisâr oldı yine (G.214-2)

Şimşek, demire su verme ilgiyle şu biçimde konu edilir:

Bir nazarda nâvek-i müjgânı bin dilden geçer
Var ise berk-i nigehden su virür peykânına (G.238-2)

5.3.4. Hava ve Havayla İlgili Unsurlar

5.3.4.1. Genel Olarak Hava

Divan'da havayla ilgili olarak *rüzgâr, bâd, hevâ, nesîm, sabâ, sarsar ve yel* adları geçer. *Hevâ* kelimesi, "heves, arzu, istek" anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır. Baharın havası, Yemen ve Huten'in havası söz konusu edilir. Övgüsü yapılan yerler, havasının güzelliğiyle, gönül alıcılığıyla insanların vücutlarına ve gönüllerine can verir. Cennet bile oralardan feyz alır. Memduhların cömertlik ve iyilikleri güzel, su ve temiz havayla dolu bir gül bahçesine teşbih edilir. *Lutf-ı hevâ, hoş-hevâ, hevâ-yı cân-fezâ, hevâ-yı dilkeş, latîf* vb. ifadeler, havanın güzelliği ile ilgili kullanımlardır.

Hevâ gibi tevriyeli olarak Divan'da sıkça yer alan bir diğer kelime "zaman, devir" anlamıyla *rüzgâr*dır. Rüzgâr, eserek tozu toprağı kaldırıp sürüklemesi, denizi dalgalandırması, sert esmesi gibi ilgilerle konu edilir.

Sabâ, nesîm ılık esen; *sarsar*, şiddetli esen; *yel* ise hafif esen rüzgârlardır. *Bâd* kelimesi ise kullanıldığı yere göre olumlu veya olumsuz bir anlam alır. Söz konusu edilen bâd-ı hazân ise menfi; bâd-ı seher, bâd-ı bahâr vb. ise müspet bir anlam ihtiva eder. Ilık esen rüzgârlar, sevgilinin saçını dağıtan, saçlardaki güzel kokuları taşıyan, âşık ile sevgili arasında haberleşmeyi sağlayan ve estikleri yerin havasını güzelleştirip, cana can katan rüzgârlardır. Sonbahar rüzgârı ve sert esen rüzgârlar ise ise tabiatı perişan eder, gülleri soldurur, nergisi kör eder… Allah'ın gazabına uğrayıp helak olan Âd kavmi de sert esen rüzgârıyla ilgi unsuru olur:

Virse ger himmeti bir gâh za'îfe kuvvet
Anı ber-bâd idemez sarsar-ı Âd olsa vezân (K.24-31)

Sevgilnin saçını hareketlendiren rüzgâr, sevgilinin saçının eteğine ve saçının ayağının toprağına yüz sürüyor olarak hayal edilir. Rüzgâr, Hz. Süleyman'ın tahtını taşıması ilgisiyle de Divan'da yer alır. Bu ilgilerin yanında *nesîm-âh, nesîm-i ârzû, nesîm-i şevk, nesîm-i sıhhât, nesîm-i himmet, bâd-ı elem, bâd-ı heves (hevâ), bâd-ı fenâ, bâd-ı hidâyet, bâd-ı tevfîk, bâd-ı recâ* vb. terkiplerde rüzgârla ilgi kurulan diğer unsurları görüyoruz.

Bâd-ı bahâr, nesîm-i bahâr, bâd-ı hazân, bâd-ı sabâ, nesîm-i sabâ, nesîm-i subh-dem, bâd-ı seher, bâd-ı seher-hîz, nesîm-i seher, bâd-ı behişt, bâd-ı şimâl

terkiplerinde ise bir zaman veya mekâna has rüzgârlar söz konusu edilir. “Nesîm-i gül” terkibiyle ifade edilen rüzgâr ise bahar rüzgârıdır.

Divan’da rüzgâr söz konusu edilerek çok güzel tabiat tasvirleri yapıldığını görüyoruz. Örneğin rüzgârın etkisiyle havanın tozması, saç – fitne – rüzgâr ilgisiyle şöyle tasvir edilir:

Hevâ-yı zülfüne meftûn olursa rûzgâr âhir
Gubâr-ı fitneyi ârâyiş-i dâmân-ı bâd eyler (G.68-2)

Şu beyitte ise sevgilinin kıvrım kıvrım saçının, rüzgârın etkisiyle yanağının üstüne düşmesi, rüzgârın, suda girdap oluşturması olarak hayal edilir.

Düşürünce ruhuna turra-i pür-çînüni bâd
Muztarib mevc-i girih-gîre döner âb üzre (G.224-2)

5.3.4.2. Rüzgârla İlgili Tasavvurlar

5.3.4.2.1. Ases, Âşık, Attâr, Haberci, Rehber

Rüzgâr, nergisin şekil yönünden kadehe benzerliği ilgisiyle, içki yasağını denetleyen gece bekçisine teşbih edilir. Rüzgârın, bu tasavvurda sert estiğinin vurgulanması, aseslerin halka sert davrandığını veya katı içki yasağını vurgulamak içindir:

Nergis ne aceb sâgarını eylese pinhân
Zîrâ ki hazân şahne vü sarsar ases oldı (G.268-4)

Bir beyitte rüzgâr, sevgilinin saçına âşık olarak tasavvur edilirken, başka bir beyitte âşık, rüzgâra teşbih edilir:

Geçer sabâ gibi âşık hezâr cennetden
Harîm-i kûyuna çıkmazsa reh-güzâr-ı ümîd (G.23-3)

Rüzgâr, kokuları taşıması ilgisiyle, güzel kokular satan bir attâra teşbih edilir. Diyar diyar gezmesi onun bir haberci olarak düşünülmesine de sebep olmuştur. Bir beyitte “sebük-seyr” olarak hızlı bir haberci olduğu vurgulanırken, başka bir beyitte sevgilinin saçına uğrayıp geldiği için âşığa, fitnenin haberini ulaştıran bir haberci olarak düşünülür:

Ugrayub turrana geldükçe harîm-i câna
Cünbiş-i fitneden eyler dili âgâh nesîm (G.173-4)

Bir beyitte rüzgârın, memduhun okuna rehberlik yaptığı söylenir.

5.3.4.2.2. At, Dizgin, Cep, Söz, İsâ-nefes

Bir beyitte memduhun atı, hızlı koşması yönüyle esen yele teşbih edilmiştir. Yine memduhun övgüsünde rüzgâr, atın dizgini olarak hayal edilir:

Sâhib-i feth u zafer gâzi-i eshâb-ı cihâd
Fârisü'l-hayl-i cihân berk-sinân bâd-ligâm (K.6-49)

Bir beyitte sabâ, cebindeki gül kokularını goncalara saar biçimde hayal edilir. Şair, sözlerinin güzelliğini ise rüzgârın esintisi şeklinde tasavvur eder:

Bahâr-ı nüktesi Cevrînün oldı rûh-efzâ
Nesîm-i nutkını Îsî-dem eyledi nevrûz (G.124-5)

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü üzere Hz. İsâ'nın nefesiyle can verme mucizesi, özellikle bahar rüzgârının tabiatı canlandıran esintisiyle ilişkilendirilmiştir. Divan'da birçok yerde dile getirilen bu ilgiye bir başka örnek şu beyti gösterebiliriz:

Nev-bahâr irdi sabâ Îsî-i bâg oldı yine
Bûy-ı gül mâide-i magz-ı dimâg oldı yine (G.213-1)

5.3.4.2.3. Âh, Elem, Fenâ,

Âşık, derdin gül bahçesinde açmış bir çiçek olarak, âh rüzgârından başka bir hava bilmez. Gönülden çıkan âhların rüzgârı, sevgilinin beninin misk kokusunu taşır. Şu beyitte ise âh rüzgârının anber kokuları saçmasının sebebi gösterilir:

Bûy-ı zülfün kim sabâ uşşâka dest-âvîz ider
Feyz-i te'siri nesîm-i âhı anber-rîz ider (G.48-1)

Elem, sert esen bir rüzgâr olarak düşünlür ve âşıkların donmasına sebep olur. Şu beyitte kadehin sıcaklığıyla, soğuktan donan âşıkların kurtuluşu müjdelenir:

Müjde ey efsürdegân-ı serdî-i bâd-ı elem
Germî-i hurşîd-i câm-ı bâde muhkemdür yine (G.212-2)

Fenâ, tasavvufi anlamıyla rüzgâr kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Dünyevi hırslardan kurtulup, Allah'ta yok olmayı arzulayan şair, bunu şöyle dile getirir:

Bünyâd-ı vücûdı virelüm bâd-ı fenâya
Virân idelüm kâr-gâh-i nâm ü nişânı (Tb.3/VI-6)

5.3.4.3. Habâb

Divan'da iki yerde adı geçen habâb, içi hava dolu su kabarcığıdır. Anasır-ı erbaadan hem su hem de havayla ilişkilendirebileceğimiz bu sözcük, Divan'da gül ve

gönül tasavvuru içerisinde yer alır. Aşkın sonsuz denizinde kendisini bir su kabarcığı olarak düşünen şair, diğer beyitte kadehin içindeki kabarcıkları renk ve şekil ilgisiyle güle teşbih eder:

Bezm-i çemende havz-ı bilûrîne döndi câm
Oldı içinde yer yer anun her habâb gül (G.156-4)

5.4. HAYVANLAR

5.4.1. Genel Olarak Hayvan

Hayvân kelime anlamı olarak "canlılık, dirilik; canlı şey; insanı da içine alan bütün canlılar" anlamlarına genelmesine rağmen, gerek bugünkü kullanımıyla, gerekse Divan'daki kullanım şekliyle, insan dışındaki canlıları ifade eden bir anlama sahiptir. Divan'da insanı hayvandan ayıran en önemli özellik olarak "marifet" gösterilir ve şöyle ifade edilir:

Ma'rifetdür âdemi temyîz iden hayvândan
Anlaruz bu nüktenün ma'nâsın insânuz hele (G.209-2)

Bir başka yerde ise hayvan kelimesi, "mekân-ı hayvânî" terkibiyle "bütün canlılar"ı ifade eder. Tasavvufi anlamın belirgin olduğu bu beyitte kasdedilen "dünya" ve "dünyaya ait her şey"dir.

Nakâ-i sâlih oldun ise eger
Eyle tayy-ı mekân-ı hayvânî (Tb.6/II-11)

5.4.2. Kuşlar

5.4.2.1. Genel Olarak Kuşlar

Divan'da kuşlar genel olarak *mürg, mürgân, tâ'ir, tuyûr* şeklinde karşımıza çıkar. Türkçe olan "kuş" adı kullanılmamıştır. Bu kelimelerden en çok *mürg* adı Divan'da yer alır. Daha çok tamlama şeklinde karşımıza çıkan mürg, bazı sıfatlarla bir araya geldiğinde belirli bir kuşu veya kuş türünü karşılar: *mürg-i devlet (hümâ), mürgân-ı çemen, mürg-i hoş-elhân, mürgân-ı felek* gibi. Bunun yanında *mürg-i fikret, mürg-i hayâl, mürg-i dil, mürg-i belâ* vb. terkiplerde, benzetilenin özelliklerine; kuşlarla ilgili vasıflar ve arkasındaki çağrışımlarla ilgili kavramlara göndermelerde bulunulur. *Mürg-i Sidre* ile de dört büyük melekten biri olan Cebrâil söz konusu edilir.

Gönlün, kuş olarak tasavvur edilmesi klâsik Türk şiirinde yaygın bir benzetmedir. Cevrî Divanı'nda da benzer biçimde "mürg-i dil" terkibiyle karşımıza çıkan bu benzetmede gönül, vahşi ve alıcı bir kuşa benzetilen sevgilinin avı olarak veya sevgilinin türlü şekillerde kurduğu tuzağına yakalanan av olarak düşünülür.

Tâ'ir ve tuyûr kelimeleri mürg kadar kullanılmasa da *tâ'ir-i idrâk*, *âvâz-ı tuyûr* ve "hayvanlar ve kuşlar" anlamındaki *vuhûş u tuyûr* şeklinde geçer.

Kuşlar, Divan'da uçabilmeleri, güzel sesleri ve güzellikleri ilgileriyle birçok ilgiye konu olurlar. Kuşların uçmak için kullandığı organları olan kanat, Divan'da *per* ve "kol-kanat" anlamındaki *bâl ü per* şeklinde geçer. Daha çok aslan, kaplan vb hayvanlarla ilgili kullanılmasına rağmen, yırtıcı kuşlarda da söz konusu edilen *pençe* avını vurarak ve bizzat yakalaması ilgisiyle memduhlar için çeşitli ilgilere konu olur. Kuş yuvası anlamına gelen *âşiyân*, Divan'da üç beyitte söz konusu edilir. Bunlar arasında en ilginç benzetme, tuğradaki bazı harflerin çengele benzeyen uzantılarının, hüma kuşunun yuvası şeklinde tasavvur edildiği şu beyittir:

Gonçesidür zînet-efzâ-yı riyâz-ı saltanat
Ol kafes olmış hümâ-yı devlete bir âşiyân (K.42-3)

5.4.2.2. Kuş Çeşitleri

5.4.2.2.1. Bülbül (Andelîb, Hezâr)

Divan'da adı en çok geçen, güzel ve uzun ötüşü, küçüklüğü, güle duyduğu düşünülen aşkı gibi ilgilerle konu edilen kuştur. Bülbül en çok, ağlayan, inleyen, kan çeken, feryat eden bir âşık olarak tasavvur edilir. Bunun yanında gönül de bülbüle teşbih edilir."Bülbül-i sidre" ise dört büyük melekten biri olan Cebrail'dir. Şirâz, Hucend ve Kâşân bülbül ilgisiyle adları zikredilen yer isimleridir. Bu yer isimleri, oralarda yetişmiş ünlü İran şairleri[194] ilgisiyle anılır. Bülbül, uzun ve güzel ötüşü ilgisiyle "gazel-hân, menkabet-serâ, destân-serâ" olarak tavsif edilir ve şairler için ilgi unsurudur.

Gül açdı gûşını hep gonçeler hamûş oldı
Meger ki bülbül olur menkabet-serâ-yı bahâr (G.29-2)

Bülbülün söz konusu edildiği hemen bütün manzumelerde gül, gül bahçesi, gonca, diken, feryat, bahar gibi ilgili unsurlar değişik benzetmelere konu olurlar.

[194] Hâfız, Sa'dî, Urfî, Muhteşem vb.

Örneğin memduhun merhameti, bülbül, gül, sonbahar, hicran ilgisiyle şöyle dile getirilir:

İtse ger merhameti tab'-ı hazânı ıslâh
İtmeye bülbüli dem-beste gülün hicrânı (K.21-17)

Tanbur çalan bir şahısın sanatındaki ustalığı, çalarken şevke getirdiği bülbülü, gül bahçesinin bile o kadar istekle söyletemeyeceği biçiminde ifade edilir. Bir hanende, şarkı söylemesi ile bülbüle teşbih edilir ve renkli edasıyla sanki meclise gül yaprakları yağdırır. Bir başka memduh ise "bülbül-i gülzâr-ı mûsikî" şeklinde tanımlanır. Bülbülün öterken Tanrı'yı zikrettiği inancı (Ceylan 2007a: 62) Divan'da şöyle dile getirilir:

Zikr-i lisân-ı bülbül-i gül-zâr yâ Vedûd
Vird-i zebân-ı ma'nî-i ezhâr yâ Latîf (G.130-6)

Bülbül, güzel ötüşü ilgisiyle şairiler için teşbih unsurudur. *Bülbül-i rengîn-i nevâ-yı nâtıka, bülbülân-ı sühân, bülbül-i nazm, bülbül gibi gûyâ, bülbül gibi nagam kılmak* vb. ifadeler, bu güzel ötüşlü kuşla şair-şiir ilgisi kuran ifadelerdir.

Gülün bülbülle olan ilgisi ve birinin olmadan diğerinin de olmayacağı düşüncesi, şairin şu sanatlı beytinde ifadesini bulur:

Terk itdi diyâr-ı çemeni bülbül-i şeydâ
Gül gitmek ile gördi ki bî-hîç-kes oldı (G.268-5)

5.4.2.2.2. Cugd (Baykuş)

Divan'da bir beyitte adı geçer. Baykuş, yaşamak için viraneleri seçmesi (Ceylan 2007a: 56) ilgisiyle konu edilir.

Konmaz dahı dîvârına eyvân-ı ümîdün
Cugd-ı hevese perr-i hümâ virdi mahabbet (G.14-4)

5.4.2.2.3. Kebk (Keklik)

Divan şiirinde daha çok avla ilgili tasavvurlarda konu edilen bu kuş (Ceylan 2007a: 161) Divan'da geçtiği tek manzumede bu ilgiyle söz konusu edilir. Yürüyüşüyle kekliğe benzetilen sevgili, "gözü tutmak" deyimindeki "göz"ün, şekil itibarı ile tuzağa benzetilmesiyle ve "tut-" fiilinin "yakalmak" anlamıyla, "av sahnesi" içerisinde düşünülür.

Dâne-i eşki saçup râh-ı mahabbetde müdâm
İderin sen gözi şeh-bâzı şikâre ikdâm

N'ola vahşîligi terk eyleyüp olsan bana râm
Kafes-i sînemi kılsam yeridür sana makâm
Halka-i çeşmi sayyâd-ı ezel ideli dâm
Hûblarda seni tutdı gözüm ey kebk-hırâm (Ts.2/I)

5.4.2.2.4. Nesr (Kartal)

Nesr, kelime anlamı itibarıyla *kartal* anlamına geldiği gibi *akbaba* anlamına da gelir. Divan'da bir beyitte adı geçen bu kuşun, "nesr-i felek" terkibi içerisinde kozmik bir unsur olan "nesr-i tâir"i de çağrıştıması sebebiyle, kartal karşılığı kullanıldığını düşünüyoruz.

İderdi kûşe-i bâmında âşiyâne eger
Olaydı nesr-i felekde per açmaga imkân (T.80-9)

5.4.2.2.5. Şâhîn

Av ve avcılıkla adı anılan bu yırtıcı kuş, Divan'da bir beyitte anılır ve sevgilinin saçları için benzetme unsurudur. Sevgilinin kıvrım kıvrım olan saçları, gönül kuşunu ava çıkmış bir şahin olarak tasavvur edilir.

Turfe şâhîn-i şikârîdür o zülf-i pür-hamı
Mürg-i dil saydına bin dâm ile pervâz eyler (G.66-4)

5.4.2.2.6. Şeh-bâz (Şahbâz, Doğan)

Şâhîn gibi adı av ve avcılıkla anılan bir diğer kuş cinsi de doğandır. Divan'da avcı kuş olması ilgisiyle sevgilinin gözüne, oka, bakışa ve bizzat sevgilinin kendisine teşbih edilir. Yine bir kuşa benzetilen gönül, gözleri doğana benzeyen sevgiliye av olarak düşünülür. Şu beyitte gönlün av olarak düşünülmesine rağmen, bu sefer bir seçicilik söz konusu edilmiştir:

Latîf ü şûh u zîbâ bir tezerv-i şive-kâr ister
Anunçün her gözi şeh-bâza dil mürgi şikâr olmaz (G.121-4)

Doğan yırtıcılığı ile memduhlar için de ilgi unsurudur: Bir beyitte memduhun oku, düşmanın canını avlayan bir doğan olarak tasavvur edilirken, başka bir yerde memduhun doğanının, hüma kuşunu bile avlayacağı söylenir. Yine memduhun adaleti serçenin, yavrusunu, doğanın sinesinde beslemesiyle övülür.

Murg-ı dil ü üftâdesin almaga acebdür
Bir baftere saldurmaz o şeh-bâza güzeller (G.81-4)

5.4.2.2.7. Tâvus

Başındaki sorgucu, rengârenk kanat tüyleri ve kuyruğu ile kuşlar âleminin en alımlı üyesi (Ceylan 2007a: 227) olan *tâvus* kuşu, Divan'da tuğra ve güneş benzetmeleriyle karşımıza çıkar. Bir beyitte güneş, felek bağında dolaşan altın kanatlı tavusa benzetilirken, bir başka beyitte tuğra, lacivert rengiyle tavusun kuyruğuna benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise güneş, saadet göğünün renkli kanatlı tavusu[195] olarak padişahın tuğrasını sembolize eder:

Ya tâvus-ı mülemma-bâl-i ikbâl-i sa'âdetdür
Ki âlem halkı olmışlar esîr-i lutf-ı cevlânı (K.44-6)

5.4.2.2.8. Tezerv (Sülün)

Divan'da sülünün adı bir yerde geçer ve latif, şuh, süslü ve işveli bir sevgili[196] olarak tasavvur edilir.

Latîf ü şûh u zîbâ bir tezerv-i şive-kâr ister
Anunçün her gözi şeh-bâza dil mürgi şikâr olmaz (G.121-4)

5.4.2.2.9. Tûtî

Divan'da papağan en başta insan sesini taklit edebilme yeteneği olmak üzere, şeker, sevgilinin dudağı, gönül, ayna, söz gibi unsurlarla birlikte anılır. *Papağanın konuşma öğrenmesi için kafesine bir ayna konurak ayna arkasından konuşulur. Papağan aynada gördüğü aksini konuşuyor zanneder ve kısa zamanda konuşmayı öğrenir* (Ceylan 2007a: 199). Bu tasavvur içerisinde sevgilinin yanağı, memduhun övgüsü ve anlam, ayna olarak düşünülür ki kendini papağana teşbih eden şairin, söze gelmesini sağlar.

Kilk-i Cevrî olmayınca tûtî-i nutka zebân
Sûret-i mir'ât-ı ma'nî böyle güftâr itmedi (G.267-5)

Niçe gündür ruhı mir'âtını tûtî-i dil görmez
Niçe güftâra gelsün ol ne şevk ile dehân açsun (G.203-4)

Bu şairâne yaradılış (tûtî-i tab') hiç duyulmamış bir dile konuşur:

Nutk-ı üstâd-ı ezelden kâbil-i ta'lîm olup
Söyledi tûtî-i tab'um nâ-şinîde bir lisân (K.22-30)

---

[195] Tavusla ilgili bu benzetmelerde tavusun, saltanatı ve ölümsüzlüğü simgelemesi (Ceylan 2007a: 221) düşüncesinin etkisi açık olarak görülmektedir.

[196] **Kuşlar Divanı Osmanlı Şiir Kuşları** adlı eserde Ömür Ceylan, sülün ile ilgili olarak şu tespiti yapar: *Divan şiirinde sülünün öncelikli kullanımı onu avlamak arzusuyla ilintilidir. Kanaatimizce alımlı fakat ürkek tavırları onun avlanması güç bir kuş olduğu inancını yaygınlaştırmış ve sevgiliye benzetmelik olmasını sağlamıştır* (Ceylan 2007a: 221). Örnek beytin, bu tespiti destekler mahiyette olduğunu görüyoruz.

Papağan konuşmayı öğrendikçe, yemeyi çok sevdiği şekerle ödüllendirilirmiş. Bu durum ise sevgilinin dudağı – şairlik ilgisiyle şöyle ifade edilir:

Tûtî-i tab'-ı sühan-güsterinün Cevrînün
Söyledür yok leb-i şeker-şikenünden gayri (G.269-5)

Sevgilinin dudakları can bağının, İsa sözlü papağanıdır. Bu benzetmede, Hz. İsa'nın nefesinin can verici özelliği, ilgiyi sağlayan unsurdur:

Nutka gelse mest olur feyz-i deminden kudsiyân
Bâg-ı cânun tûtî-i Îsî-makâlidür lebün (G.148-4)

Yine sevgilinin dudakları renk, tatlılık vb. ilgilerle papağana benzetilir. Şu beyitte şeker-tuz tezatıyla bu ilgi dile getirilir:

Tûtîdür egerçi lebün ammâ ki acebdür
Olmış şekeristânı nemek-zâr-ı tebessüm (G.164-3)

5.4.2.2.10. Usfûr (Serçe)

Bir beyitte adı geçen serçe, Cevrî Divanı'nda küçük ve zayıf bir kuş olarak memduhun övgüsünde şu tezatla ilgi unsuru olur:

Pençesinden virür âhû bereye şîr gıdâ
Beççesin sîne-i şeh-bâzda besler usfûr (K.15-22)

5.4.2.2.11. Zâg (Karga)

Divan'da karganın adı iki yerde geçer. Bir yerde çirkin ötüşü sebebiyle bülbülle mukayese edilir:

Nefes-i serdi hazân itse bahârı Cevrî
Bu çemen-zârda bülbül dinilür zâga yine (G.251-5)

Diğerinde ise dünyanın kirine işaretle, papağanla mukayese edilir ki bu mukayesede karga ve papağanın beslenme alışkanlıkları[197] da göz önünde bulundurulmalıdır:

Güft ü gûdan fârig ol Cevrî ki çarh-ı nâ-temîz
Zâglarla tûtî-i şîrîn-makâli bir görür (G.84-5)

5.4.3. Dört Ayaklı Hayvanlar

5.4.3.1. Âhû

Divan'da dört yerde adı geçen bu hayvan, karnından elde edilen kanla yapılan koku ve yürüyüşü ilgisiyle konu edilir. Bir beyitte memduhun adaleti övülürken,

---
[197] Karga, leş, çöp vb. temiz olmayan gıdalarla beslenirken, papağan şeker vb. ile beslenir.

aslan, pençesiyle ahuya yiyecek verir biçimde tasavvur edilir. Huten ahuları da güzel koku elde edilmesi ilgisiyle söz konusu edilir. Sevgilinin gözleri ve bakışları yaralayıcı özelliği sebebiyle, ahunun yaralanmasına ve karnında kan pıhtısının oluşmasına sebep gösterilir.

Hasret-i lâle-sitân-ı der ü deşti her dem
Huten âhûlarınun hep cigerin kan eyler (K.29-10)

5.4.3.2. At (Esb, Hayl, Rahş, Semend)

Eski dönemlerin vaz geçilmez binek ve savaş hayvanı olan at, Divan'da hızlı koşması, nalı, dizgini gibi ilgilerle söz konusu edilir. At üzerinde oynanan, gûy u çevgân ve cirit oyunlarına yer verilir. *Rahş* adı ise "at" anlamı yanında Rüstem'in atının adı olması ilgisiyle tevriyeli olarak kullanılır. *Hayl* kelimesi daha çok "topluluk, güruh, zümre, takım" anlamıyla kullanılmasının yanında *Fârisü'l-hayl* tamlamasıyla "en iyi at binicisi" anlamını içerir. Atın üzerinde memduh, Rüstem ve Sâm'a teşbih edilir. Memduhun atının nallarından çıkan kıvılcımlar, düşmanların canını yakar; başka bir beyitte ise bu kıvılcımlar, yıldızları bile kıskandırır. Hızlı koşması ilgisiyle esen yele teşbih edilen at, *esb-i sebük-pâ*, *rahş-i sebük-pâ*, *çâbük-inân* gibi hızını ifade eden kullanımlarla da karşımıza çıkar. Bir beyitte şair, bir dostunun hediye ettiği ata bindiğinde, başının göğün en yüksek noktasına değdiğini ifade ile övgüsünü yapar. "Kula at" anlamına gelen *semend* adı ise şairin şiiri için benzetme unsuru olur. Şiiri semende (çevik ve güzel at) teşbih eden şair, susması gerektiğini, atın dizginini çekmekle ifade eder:

Semend-i nazmun ey Cevrî inânın çek yeter sürdün
İrişdirdün gubârın âsümâna sahn-ı ma'nânun (K.26-9)

5.4.3.3. Bere (Kuzu)

Kuzu anlamına gelen bere, üç yerde geçer ve memduh için övgü unsuru olarak kullanılır. Kuzu, memduhun adaletinin kurulduğu yerde, kurtla aynı masada oturur veya aslan, pençesiyle ona yiyecek verir şekilde hayal edilir.

Pençesinden virür âhû bereye şîr gıdâ
Beççesin sîne-i şeh-bâzda besler usfûr (K.15-22)

5.4.3.4. Deve

Divan’da deve adıyla değil de “hızlı giden dişi deve” anlamına gelen *cemmâze* kelimesiyle anılır. Tasavvufi remizlerle yüklü bu beyitte deve, boynunda çan asılı olmamasıyla[198] söz konusu edilir.

Biz râh-rev-i Ka’be-i râz-ı dil ü cânuz
Cemmâze-i mahmil-keşümüzde ceres olmaz (G.106-2)

5.4.3.5. Gâv (Sığır)

Bir beyite adı anılan bu hayvanla ilgili tasavvur nefse uyup, insan suretinden başka bir hale bürünmeyi ifade eder. Sığır, tasavvufta metaforik olarak genellikle “yeme, içme, uyku ve cimâ’” gibi hayvânî ve nefsânî sıfatları (Ögke 2007: 120) ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.

İtme âyîne-i sûret-i beşeri
Sıfat-ı gâv u bere vü mîşe (Tb.6/VI-12)

5.4.3.6. Gazâl

Bir yerde av hayvanı olarak işveli sevgiliye teşbih edilir.

Eyleyüb vahşîlik ol âhû-hırâm-ı dil-pesend
Dâm-ı tedbîre düşüp bir hâl ile olmazsa bend
Olmasa Cevrî gibi zâr u nâ-ümîd ü müstemend
Halka halka dûd-ı âhun Ârifî eyle kemend
Sayd olur elbetde sana ol gazâl-i şîve-kâr (Th.6/V)

5.4.3.7. Gürg (Kurt)

Yırtıcı hayvanlardan olan kurt, kan içici sıfatıyla memduhun adaletinde ilgi unsuru olur.

Ne vilâyetde ki bast ide simât-ı adlin
Gürg-i hûn-hâr ile hem-sofra olur mîş ü bere (K.5-29)

5.4.3.8. Har (Eşek)

Divan’da rakip ve ham sofu için benzetme unsuru olan eşek, bilgisizliğin[199], anlayışsızlığın sembolüdür ve palan, semer gibi eşyalarıyla birlikte anılır. Altın

[198] Beyitte “cemmâze-i mahmil-keş” insan vücudu; “râh-rev” mürit; “ceres” ise nefs olarak düşünülebilir. Hacca giden develerin boynuna çan asılmaması gibi bir âdetin varlığına dair bir bilgi bulamamakla birlikte, kanaatimizce Hristiyanlığın sembolü olan çanın, bu yolculukta kullanılmaması gibi bir durum mümkün görünmektedir.

işlemeli semerin, kılık kıyafetine özen gösteren cahiller için benzetme unsuru olduğu şu beyitte, bu kişiler şöyle tenkit edilir:

Hîç mümkin midür ki ola harun
Cüll-i zer-baft aybını sâtir (Tb.6/III-3)

Rakip için de teşbih unsuru olan *har,* düşüklük ve anlayışsızlıkla itham edilir:

Aglamazdum anı ihsân ile şâd itdügüne
Har-ı lâyefhem ü dûn olmasa insân olsa (Tb.2/IV-5)

5.4.3.9. Mîş (Koyun)

Divan'da iki yerde adı geçen koyun, bir yerde kurtla olan can düşmanlığı sebebiyle memduhun övgüsünde ilgi unsuru olurken, diğer yerde nefse ve bedene uymuş insanı sembolize eden tasavvufi anlamıyla karşımıza çıkar:

İtme âyîne-i sûret-i beşeri
Sıfat-ı gâv u bere vü mîşe (Tb.6/VI-12)

5.4.3.10. Şîr (Esed)

Aslan gücü, kuuveti, cesareti, heybeti ilgisiyle birçok benzetmeye konu olur. Özellikle memduhların övgüsünde, ilgi unsuru olarak sıkça kullanılmıştır. Aslan, övülen kişi için teşbih unsuru olduğu gibi, çoğu zaman kıyas unsuru olarak, memduhtan daha düşük özeliklere sahip biçimde tasavvur edilir. *Şîr-i ner, şîr-i jîyân, şîr-i merdân* tamlamaları, aslanla kurulan diğer ilgilerin ifadeleridir. Bir yerde "esedü'llâh", "Allah'ın aslanı" anlamıyla Haydar Paşa'nın lakabı olarak kullanılır. Şu beyitte ise insanın nefsi, aslana teşbih edilmiştir:

Dâimâ şîr-i nefse eylersin
Hâr-zâr-ı vücûdunı bîşe (Tb.6/VI-10)

Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpik ve gamze, dünya aslanlarını avlayan bir tuzak olarak düşünülür ki, kirpiklerin uyku halinde birbirine girmiş hali, kafes olarak hayal edilir:

Müjgânlarını derhem idüp hâba varsa ger
Şîrân-ı âlemi düşürür dâma gamzesi (G.258-4)

Şu beyitte ise çeşme lülesinin, arslan ağzı şeklinde yapıldığını anlıyoruz:

---

[199] Bilgisizlikten kasıt, irfan ve âriflik noktasındaki eksikliktir. Şair, kuru bilginin insanı cehaletten kurtarmayacağını şöyle ifade eder: *İnsân ki bu irfânı eger itmeye tahsîl / Dânişle Felâtûn-ı zamân olsa da hardur (Tb.1/XII-7)*

Çevresinde konılan şekl-i dehân-ı şîri
Akıdur âb-ı musaffâ yerine şehd ile şîr (K.39-8)

5.4.4. Sürüngenler, Balık ve Böcekler

5.4.4.1. Bûkalemûn

Sürüngenlerden ilginç bir hayvan olan ve bulunduğu ortama göre renk değiştirebilen bu hayvan, Divan'da yeşil rengi ilgisiyle söz konusu edilir.

Hutût-ı nâdire bir sebze-zâr-ı bûkalemûn
Midâd-ı sürh ü siyâhun ana gül ü sünbül (Tb.5/VI-4)

5.4.4.2. Ejder

Divan'da iki yerde adı geçen ve bir yılan türü olan bu hayvan, daha çok masallardaki imajı ile konu edilir. Bir yerde memduh, savaş meydanındaki cesaretiyle ejder gönüllü olarak vasıflandırılıp, dünyayı ateşle doldurduğu hayal edilirken, bir başka yerde ejder, uçabilmesiyle söz konusu edilir:

Aşdı bâlâ-yı dırahtı oldı gitdükçe bülend
Ejder-i perrân gibi açdı hevâda bâl ü per (T.2-21)

5.4.4.3. Mâhî (Balık)

Divan'da bir yerde şekli ilgisiyle hilal, balığa teşbih edilir:

Düşse ger şu'le-i şemşîri derûn-ı bahra
Aks-ı mâhî-i hilâl olur idi biryânı (K.21-26)

5.4.4.4. Mâr (Yılan)

Divan'da üç yerde adı geçen bu sürüngen, tasavvufi anlamıyla nefsin yerine kullanılmıştır. Bir başka yerde ise, sevgilinin yanağında bulunan iki kat olan saç, misk kokulu iki su yılanına teşbih edilir.

Bülbül per açup eylemede uçmaga âgâz
Mâr istemez ayrılmaga bu şâh-ı fenâdan (Tb.1/II-5)

5.4.4.5. Meges (Sinek)

Divan'da değersizliği ve küçüklüğü ilgisiyle iki yerde adı geçer. Birinde Hüma, kıyas unsuru olarak sinekle mukayese edilir:

Âzâde-ser-i sâye-i ikbâl-i cihânuz
Kim evc-i hevâmuzda hümâlar meges olmaz (G.106-4)

Diğerinde ise sonbahar rüzgârı, gül yaprağına sinek kanadını tercih etmekle, kibirlilik taslar:

Gülşende idüp bâd-ı hazân nahvetin izhâr
Evrâk-ı güle ragbet-i perr-i meges oldı (G.268-3)

5.4.4.6. Mûr (Karınca)

Küçüklüğü, zayıflığı, sayıca çokluğu ve daha çok Süleyman Peygamber kıssası ilgisiyle Divan'da yer alan karınca, anılan özellikleri ile âşığın/şairin teşbih unsurudur. Bazen de memduh/sevgili, güç verme özelliği ile bir karıncayı Süleyman etme kudretine sahip olarak tasavvur edilir. Şu beyitte ise memduhun gözünün keskinliği ve nişancılığı, karınca ilgisi ile dile getirilmektedir:

Bâ-husûs oldı tüfenk atmada mâhir o kadar
Şeb-i muzlimde urur itse dil-i mûrı nişân (K.40-13)

5.4.4.7. Pervâne

Divan'da adı en çok geçen hayvanlardan biri olan *pervâne* aşk ateşine kendisini atan bir âşık olarak tasavvur edilir ve mum, ateş, gece, meclis ilgileriyle teşbih unsuru olur. Pervânenin, ateşin etrafında sessizce dönerek sonunda kendini ateşe atması, onun hâmuş olarak nitelendirilmesine sebep olur. Bu yönüyle ne yapacağını bilemeyen âşığın, bazen bülbül gibi gûyâ, bazen de pervâne gibi hâmuş gönlünün, karasızlığında teşbih unsurudur. Gökyüzünün iki ışık kaynağı olan güneş ve ayın da mum olarak düşünülmesi, pervane ile çeşitli ilgiler kurulmasına imkân vermiştir. Bir yerde ay ve güneş, âşığın pervanesi[200] olarak tasavvur edilir:

Biz o şem' olduk hayâl-i şevk-i ruh-sârunla hem
Mihr ü mâh-ı âlem-ârâdur bizüm pervânemüz (G.123-2)

Bir başka yerde ise âşık pervanedir:

Şem'-i mihr ü mâhun etrâfında pervâz eylemem
Ben çerâgın âteş-i dilden yakan pervâneyem (G.167-3)

Şu beyitlerde ise pervane ile ilgili değişik tasavvurlar dile getirilir:

Şem'-i hüsne rûz u şeb itmekdeyüz izhâr-ı şevk
Yanmada biz subh u şâma bakmayan pervâneyüz (G.102-2)

Gül gibi şem'-i fürüzân-ı şeb-ârâ handerîz

[200] Güneş ve ayın, gece ve gündüz boyunca devam eden dairevi hareketi, bu beyitteki hüsn-i talilin temelini oluşturmaktadır.

N'ola olsa şevk ile bülbül gibi pervâne şûh (G.21-2)

5.4.4.8. Semender

Ateşte yanmadığına inanılan bu canlının, yine ateşle olan ilgisi sebebiyle Divan'da, pervaneye teşbih edildiğini görüyoruz:

Ol bülbül-i âteş-dem-i ışkam ki semender
Per-sûhte pervâne-i gird-i kafesümdür (G.44-2)

5.5. BİTKİLER

5.5.1. Ağaçlar

5.5.1.1. Genel Olarak Ağaç, Dal, Fidan

Şecer, dıraht adlarıyla Divan'da yer alan ağaç, uzunluğu, tabiata verdiği güzelliği, mevsimlerle olan ilgisi yönüyle çeşitli benzetmelere konu olur. Taze, düzgün fidan, sürgün anlamındaki *nihâl* ise yukarıdaki ilgilerin yanında yeni çıkması, meyve ve gonca vermesi ilgileriyle de teşbih unsuru olur. Sonbahar, tabiattın yavaş yavaş öldüğü düşüncesinden ağaçlar için korkutucu bir mevsim olarak tasavvur edilirken, ilkbahar mevsimi, ağaçları canlandırıp her birini tuba ve sidreye döndürerek, bağı cennete çevirir.

Nev-bahâr irdi yine cennete döndi gül-zâr
Eyledi her şeceri sidre vü tûbâ nev-rûz (K.8-6)

Divan'da şehzadeler, nihal goncesi olarak vasıflandırılırken, tahta çok küçük yaşta çıkan IV. Mehmet için yazılan bir kasidede övgüsü, yaşının küçüklüğüne uygun bir teşbihle dile getirilmiştir:

Ne şeh bir nev-nihâl-i gül-sitân-ı saltanatdur kim
Adâlet sâyesidür fehm ü dâniş berg ü bârıdur (K.12-17)

Sevgilinin boyu fidana teşbih edilen güzellik unsurlarının başında gelir. Çoğu zaman nihal, istiare ile sevgilinin boyu için kullanılır:

Cûy itmez idi yâd-ı nihâlünle sirişkin
Cevrîde eger seyl-i belâdan hazer olsa (G.228-5)

Serv-i kaddiyle ber-â-ber salınursa kâküli
Sâyesin fitne nihâl-i sidreye hem-dûş ider (G.49-4)

Şu beyitte ise "ümit" bir fidana benzetilerek, ümitsizlik dile getirilmiştir:

Dikilse hâk-ı behişte nihâl-i ümmîdim

Yine resîde olan berg ü bâr-ı hasretdür (G.31-4)

Ağaç dalı ise değişik benzetmelere konu olur. Şu beyitte sonbahar şimşeklerinin gökyüzünde çaktığı andaki çatal çatal şekli, ağaç biçiminde düşünülebileceği gibi, ağaç dallarının ucundaki su damlacıklarının yansıttığı parıltılar da söz konusu edilmiş olabilir:

Vâdî-i Eymen idüp deşt ü deri berk-i harîf
Her ser-i şâh-ı şecer şu'le-nisâr oldı yine (G.214-2)

Şu beyitte ay, gümüş bir elma; güneş, altın bir portakal olarak süs ağacının dalında avize biçiminde düşünülmüştür:

Felek her birine âvîze-i şâh itmege kılmış
Mehi bir sîb-i sîm ü âfitâbı bir turunc-ı zer (K.11-31)

Şu beyitte ise şairin şiir söylemesi, ilkbahar mevsimiyle gülün açılması ve bülbülün ötmesi şeklinde dile getirilir:

Şâh-ı gül zeyn itmede dîvânını günden güne
Gelse Cevrî gibi feryâda hezâr eyyâmıdur (G.28-5)

Şair bir beyitte kalemini, sidre ağacının dalına, manayı da Cebrail'e teşbih ederek şiiriyle ilgi kurar:

Cibrîl-i ma'nîye kalemüm şâh-ı Sidredür
Murg-ı hayâle şeh-per-i pervâzdur sözüm (G.169-4)

5.5.1.2. Ağaç Çeşitleri

5.5.2.1.1. Cevz (Ceviz)

Divan'da bir beyitte adı geçen bu ağaç, boyunun uzunluğuyla söz konusu edilir.

İtdi pây-endâz o serv-i ser-firâza sâyesin
Bir dıraht-ı cevz kim eflâke çekmiş kaddi ser (T.2-19)

5.5.2.1.2. Nahl

Nahl kelimesi *nahl-i tûbâ, nahl-i hüner, nahl-i bâg, nahl-i gül, nahl-i temennâ, nahl-i niyâz, nahl-i ümîd, nahl-i işve* tamlamalarından da anlaşılacağı üzere Divan'da daha çok "ağaç" anlamıyla kullanılmasına rağmen (tuba ağacı, gül ağacı vb.) aslında hurma ağacı demektir. Özel günler ve zamanlar için süslenen ağaçlara da *nahl, nahil, nahıl* gibi adlar verilir. Bu sebepten *nahl*i ağaç çeşitleri içerisinde

değerlendirmeyi uygun gördük. Aşağıdaki beyitlerde, özel bir gün için süslenmiş böyle iki ağaçtan söz edilmektedir:

Aceb pîrâye virdi güşen-i sûr-ı hümâyûna
O zîb ü fer ile her nahl-i zerîn-berg ü la'lîn-ber (K.11-28)

Husûsâ ol iki nahl-i bülend-i hayret-efzâ kim
Çekilmiş âsümâna farkı olmış hem-ser-i mihver (K.11-29)

Müzeyyen gûne gûne meyvelerle dürlü cevherden
O nahlün her biri çekmiş meger bâg-ı İremde ser (K.11-30)

Felek her birine âvîze-i şâh itmege kılmış
Mehi bir sîb-i sîm ü âfitâbı bir turunc-ı zer (K.11-31)

5.5.2.1.3. Serv

Servi, gül bahçesi, bağ, çemen ile birlikte tabiat tasvirini tamamlayan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Boyunun uzunluğu, düzgünlüğü ve rüzgârda sallanışı ile sevgili için benzetme unsuru olur. Boyunun uzunluğu serv-i ser-firâz, serv-i bâlâ gibi tamlamalarla dile getirilir. Şu beyitte, yaseminlerle sarılı servi, süzülmüş berrak bir mum olarak tasavvur edilir:

Sarıldı yâsemen-endâm serv-i bâga ser-tâ-pâ
Şebistân-ı çemende oldı san bir şem'-i kâfûrî (M.5)

Sevgilinin fidana benzeyen boyu, bağdaki serviyi unutturur; *serv-i dil-cû, serv-kâmet* istiare ile sevgili yerine kullanılmıştır. Şu beyitte sevgilinin boyu ile saçları teşbihe konu olur:

Serv-i kaddiyle ber-â-ber salınursa kâküli
Sâyesin fitne nihâl-i sidreye hem-dûş ider (G.49-4)

Şu beyitte ise boyunun uzunluğu ve düzgünlüğü ile bahse konu olan ne sevgili ne övgüsü yapılan bir kişidir. Benzetmeye konu olan bir caminin minaresidir:

Menâr-ı dil-keş-i mevzûn u sîm-endâmı gûyâ kim
Çekilmiş âsumâna nûrdan bir serv-i bâlâdur (K.30-10)

5.5.2.1.4. Ûd

Öd ağacı denilen bir ağaçtır. Kokusu ilgisiyle anılır.

Bûy-ı dem-i cân-perveri îsâr ider müşk-ı teri
Ahlâkı ûd u anberi reşk ile sûzân eyledi (K.4-29)

5.5.2. Çiçekler

5.5.2.1. Çiçek (Ezhâr, Şükûfe)

Çiçekler güzelliği, rengi, kokusu ve açılıp, solmaları ilgisiyle çeşitli benzetmelere konu olurlar. Açılıp, her yeri rengârenk yapmaları ilgisiyle, dünyadaki bahçeleri, cennete bahçelerine çevirir.

Bu dem ezhâr ile her bagçe bir cennet olmışdur
Nice ârâm ider âdem ki vakt-ı bî-karârîdür (K.12-12)

Hatta bu güzelliği ile çiçekler, insana cenneti bile unutturur:

Görse ârâyiş-i ezhâr ile bâgın âdem
Terk-i fikr-i heves-i ravza-ı Rıdvân eyler (K.29-5)

Aşağıdaki beyitte sultana teşbih edilen baharın, çiçeklerle gelişi, alaylarla gelen bir hükümdarın gelişine benzetilmiştir:

Geldi çün mevkib-i ezhâr ile sultân-ı behâr
Zeyn idüp gülşeni oldı çemen-ârâ nev-rûz (K.8-4)

Şairin gözünde, çiçeklerin açması, tabiatın süslenmesi anlamına gelir. Ağaç dallarını süsleyen çiçekler, bağda, bahçede açmış bulunan çiçekler bu süsün bir parçasıdır. Çiçeklerin çeşitli renklerde açmış bu hali, bayram ve bahar günlerinde süslü elbiseler giymiş güzelleri andırır:

Geyindi her şükûfe bir münâsip câme-i zîbâ
Ki hengâm-ı bahâr eyyâm-ı ıyd-ı kâm-kârîdür (K.12-4)

Bahar rüzgârının tatlı esintisinde sallanan çiçeklerin hali, baharın geliş müjdesi ile sevinç içerisinde dans etmesi biçiminde hayal edilir:

Getürdi raksa fezâ-yı çemende ezhârı
Nesîm-i müjde-i devr-i tarab-fezâ-yı bahâr (G.29-3)

Çiçeklerin lisânıhal ile zikrettiği inancı ise şu biçimde dile getirilir:

Zikr-i lisân-ı bülbül-i gül-zâr yâ Vedûd
Vird-i zebân-ı ma'nî-i ezhâr yâ Latîf (G.130-6)

Çiçeklerle beraber memduhlar söz konusu edilmişse, memduhun cömertlik bulutuyla çiçeklerin canlı ve her zaman taze kalmalarını sağladığı; yüksek iradesinin nuruyla çiçeklere ışık vermiş olsaydı, nergisin güneşi bile kıskandıracağı söylenir.

Çiçeklerle ilgili hemen bütün manzumelerde, tabiatın canlanışı, güzelliklerin artması vb. ilgilerle gönlü şenlendiren, zevki artıran ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Şu beyit ise Divan'da çiçeklerle ilgili olup da karamsar bir tablo çizilen tek beyittir. Şair, bahtının kötülüğünden şikâyet etmektedir:

Bag-ı dehrün n'eyleyin ezhârı bîdâr oldugın
Hâr-zâr-ı nâ-ümîdi hâb-gâh olmış bana (G.3-2)

5.5.2.2. Çiçek Çeşitleri

5.5.2.2.1. Gül

Divan'da bitkiler arasında adı en çok geçen çiçek güldür. Rengi, kokusu, şekli, güzelliği, açılması, solması, mevsimlerle olan ilgisi ve suyla olan münasebetiyle çeşitli benzetmelere konu olur. Dünyanın gül bahçesi olarak tasavvur edildiği beyitlerde gül, insanı / dervişi sembolize ederken; çoğunlukla, âşığın bülbül olduğu gül bahçesinde, sevgilidir. Gülün, âşıkla en belirgin ilgisi ise rengi ve şekli yönünden benzerlik kurulan yaralarıdır. Gülün açılması, sevinçli ve mutluluk verici günlerin başlaması anlamına gelir. Bu ilgiyle *gül devri*, *gül demi*, *hengâm-ı gül*, *mevsim-i gül*, baharın bir diğer adı olur. Güllerin açılmasının verdiği sevinç, birçok teşbih için de ilgi unsurudur. Şairin güzel sözler ve şiirler söylemesi, şairlik tabiatının gül gibi açılması; memduhun iyilik ve cömertliği, fakirlerin gönlünün gül gibi açılması; sevgilinin, âşığın yanına gelmesi de sevgilinin gül gibi açılması biçiminde tasavvur edilir.

Kıldum nagam bülbül gibi açıldı tab'um gül gibi
Rengîn kelâmum mül gibi keyfin nümâyân eyledi (K.4-36)

Sonbahar mevsiminin güle olan ilgisi, gülün solması ve ortadan kalkması ilgisiyle, ayrılık ve ayrılık acısı etrafında şekillenir. Bu ilgiyle övgüsü yapılan şahsın devrinde, bir biçimde güllerin solmaması, bir benzetme unsuru olarak memduhun övgüsünde kullanılır. Gülün açması, goncanın elbisesinin yakasını yırtması şeklinde düşünülür:

Yine çâk eyledi gül câmesin gonçe girîbânın
Hezârun mevsim-i şevkı zamân-ı âh u zârıdur (K.12-3)

Gülün yeşil renkli yapraklarının arasına girerek kapanması ise, al yanaklarına renkli bir peçe çekmesi olarak tasavvur edilir:

Feryâd-ı andelîb n'ola olsa hûn çeken

Çekdi izâr-ı âline rengîn nikâb gül (G.156-3)

Gülün "gülmek" fiilinin de etkisiyle olsa gerek, daima handan ve neşeli olarak tasvir edildiğini görüyoruz. Gülün gülen yüzü, bülbüle şevk verir; eline kadeh alan âşık, gül gibi handan olur; memduhun ihsanları, iyilikleri herkesi gül gibi sevinçli yapar vb. ifadeler gülün gülen yüzü üzerine kurulmuş hayallerdir.

Meclis-i âleme revnak vire câm-ı bahtı
Gül gibi hürrem ola ayş u safâyile müdâm (K.6-62)

Aşağıdaki beyitte gülün, bir sultan olarak tasavvur edildiğini görüyoruz:

Nice şeh-zâdelerle şâd olsun
Tâ ki gül gonçelerle handândur (K.10-43)

Gülün kokusu ilgisiyle de söz konusu edildiğini, memduhların ahlakının ve yaradılışlarının güzelliğinin gül kokusuyla övüldüğünü görüyoruz. Tatlı esen rüzgârlar da gülün kokusunu etrafa yayan birer habercidirler. Övgüsü yapılan yerlerin gül kokularıyla dolu olduğunu görürüz.

Gülün adının geçtiği hemen bütün manzumelerde bağ, bahçe, diken ve özellikle bülbül, etrafında ilgi kurulan unsurlardır. Gül, sevgili; bülbül, âşık olarak gül bahçesinde hasret ve cefa dolu aşkın macerasını sürerler. Gülün Hz. Peygamber'le olan sembolik ilişkisinin[201], Cevrî tarafından da benimsendiğini görüyoruz.

Nokta-i vahdete merkez dil-i feyyâzıdur
Bu gül-i gülşen-i tahkîkdur ol şeb-nemidür (K.1-11)

Divan'da memduhlar *gül-i hadîka-tırâz-ı fazîlet ü dâniş, gül-i gül-sitân-ı hikmet, İskender-i gül* vb. ifadelerle övülürler. Gül-i ümîd, gül-i maksûd, gül-i kâm gül ile ilgi kurulan soyut unsurlardır.

Şairin, gönül bülbülünün bahsettiğini söylediği muhayyel gül bahçesi ise şöyledir:

Bülbül-i dil dem urur bir gülşen-i câvîdden
Kim seçilemez hârı gülden gülleri hurşîdden (G.193-1)

---

[201] Gülün Hz. Peygamber'in terinden meydana geldiği, terinin de gül gibi koktuğu rivayet edilir (Ayvazoğlu 2001: 85).

Genel olarak kırmızı renkli düşünülen gülün, sarı ve beyaz renkli tasavvurları da söz konusu edilir. Gül, rengini güneşten; suyunu ise çiğden aldığı düşüncesi şöyle dile getirilir:

Gûş eylese bu şi'r-i ter ü dil-fürûzı ger
Hurşîd ü jâleden dilemez reng ü âb gül (G.156-7)

Şair, ümidi gül bahçesine benzettiği bir beyitte, bahtından şöyle şikâyet eder:

Baht gül-çîn-i murâd olmaga ruhsât virmez
Tutalum mümkin imiş seyr-i gülistân-ı ümîd (G.22-2)

Gül ve gül bahçesinin sembolize edildiği manzumelerde dünya, kötü bir gül bahçesidir; dünya nimetlerinden çokça faydalanmayı marifet sayanlar "deste deste gül derenler" olarak tarif edilir. Bu kişiler, kemal ehline ne dikeninden ne de gülünden pay vermek isterler. Şair bu gül bahçelerinin hepsinden gül istediğini, gülerde payının olduğunu iddia ettiğini, bunun için uzun zaman gül bahçelerini seyrettiğini fakat istediği güllerden bir teselli bile kazanamadığını söyler. Bir başka yerde ise bu gül bahçesinin gülünün, belaların çarpışmasından kırıldığı söylenir.

Şairin gözünde gülün, diğer çiçeklerden daha kıymetli olduğunu şu beyitten çıkartabiliriz:

Olsa insâfı eger ma'delet-âmûz-ı bahâr
Reng ü bûda gül ider lâleyi vü reyhânı (K.21-16)

5.5.2.2.2. Gül İle İlgili Tasavvurlar

5.5.2.2.2.1. Kulak, Yanak, Yüz, Gönül, Kan, Sevgili, Yara

Gül şekil olarak kulağa; renk olarak yanağa, yüze, kana ve yaraya teşbih olunur. Gülün açmış hali kulağa benzer ve bülbülün menkıbelerini, nağmelerini dinlediği tasavvur edilir. Sevgilinin yanağı ise rengi, güzelliği ilgisiyle güle teşbih edilmiştir. *Gül-ruh, gül-izâr* istiare ile sevgiliyi temsil eder, Sevgilinin yüzü, gülünce gül gibi açılır; şarap, yanağının gülünü suya kandırır; sevgilinin yanağını gören âşık, gül bahçesinin güllerini görmez. Güzellerin bahar ve bayramda, gül yanaklarıyla mesire yerlerinde görünmeleri, oraları cennet bahçelerine çevirir.

Ruhsârunı gül gibi ider hande şüküfte
Revnak virür ol gülşene âsâr-ı tebessüm (G.164-2)

Şu beyitte ise bir yüzün normal renginin yanında, kızarmış haliyle güle teşbihi söz konusudur:

Gül-i ra'nâya döner gûş idenün reng-i ruhı
Eylese nagmeyi terkîbe koyup beste-nigâr (K.28-23)

Gönül ve gül ilgisi, gönül kanının rengi ilgisiyle ve "rüzgâr"ın tevriyeli olarak kullanımıyla kurulmuştur. Şair bir yerde, güllerin gönlünden akan kanla sulanmasıyla kıyamete kadar taze kalacağını söyler. Başka bir yerde ise rüzgârın gönlünü, gül gibi perişan etmemesini ister ki gönül goncasının açılmamasına bu şartla razıdır. Şu beyitte sevgili nazlı bir gül fidanı olarak tasavvur edilir:

Salınsa olup o nahl-i gül-i işve o kâmet
Üftâdesinün âhı nesîm-i seher olsa (G.228-4)

Gülün belki de en çok benzetildiği unsur ise âşığın sinesinde veya vücudundaki yaralardır. Bu yaraların şekil ve renk yönüyle güle benzediği tasavvuru çeşitli benzetmeleri de beraberinde getirmiştir. Güle benzeyen sevgilinin âşığa gülümsemesi, gönlün tutuşup yanık yaralarıyla dolmasına sebep olur. Âşığın sinesindeki eski yaralar bile, yeni yetişen gülü kıskandıracak kadar kırmızı ve güzeldir. Şu beyitte baharın gelişi ile âşığın yaralarının tazelenmesi, gül ve güle ait birçok ilgiyle söz konusu edilir:

Tâzelense gül-i dâgum demidür ey Cevrî
Bâg hem-reng-i ruh-ı âşık-ı zâr oldı yine (G.214-5)

Memduhun övgüsünde gönül yaraları bile gülen gül yapraklarına benzetilir:

Yok kimsede gamdan gile şükr üzeredür âşık bile
Dâg-ı derûnı feyz ile gül-berk-i handân eyledi (K.4-8)

Şu beyitler, gül ve yara ilgisinin değişik tasavvurlarına örnek teşkil ederler:

Âb itse n'ola dilleri reşk-i gül-i dâgum
Gül-zârına âteşle nemâ virdi mahabbet (G.14-3)

Gülzâr-ı dehre virdi yine âb u tâb gül
Olsa aceb mi dâg-ı dil-i âfitâb gül (G.156-1)

5.5.2.2.2.2. Güneş, Alev, Sadef, Habâb, İskender

Güneş, şekli ve rengi yönüyle güle teşbih edilir:

Dil-i Cevrî gül-i hurşîde olur sâye-figen
Zülfi gâhî ki düşer ol ruh-ı rengîn üzre (G.222-5)

Gül ile sadef ilişkisi de gülün kulağa benzeyen şekli ve açılıp kapanması ilgisine dayanır:

Cevrî olurdı dür-i ma'ânîye bir sadef
Gûş eylese bu şi'rümi tab'-ı selîm-i gül (G.159-5)

Açmış gülün yaprakları, şekil ve renk yönüyle alevle ilişkilendirilir:

Hep alev-berkdür şüküfte güli
Turfe zîbende bâgdur gönlüm (G.178-4)

Yine şekli ve rengi ilgisiyle gül, şarap kadehi içindeki su kabarcıklarına benzetilir:

Bezm-i çemende havz-ı bilûrîne döndi câm
Oldı içinde yer yer anun her habâb gül (G.156-4)

Gül ile İskender ilgisi, gülün sultan olarak tasavvuru ve bağdaki ırmakların aynaya benzetilmesi ilgisine dayanır.

Tâ ki İskender-i gül bâgı temâşâya gelüp
Göstere cûları mir'ât-i musaffâ nev-rûz (K.8-16)

5.5.2.2.1.3. Kadeh, Otağ, Gömlek, Yazı, Söz, Şiir

Kadeh şekli ve rengi ilgisiyle güle benzetilen unsurlardandır. Güzellerin bahar ve bayramlarda ellerinde kadehle gelmeleri baharıon gelişine ve şehin gül bahçesine dönüşüne benzetilir. Kadehin gül renkli yüzü bağın ve meclisin süsü olur. Nevruz, gülün kadehini doldurarak eğlence sofralarını kurar. Şu beyitteki gül ve kadeh ilgisi ise yukarıdaki teşbihlerden farklı biçimde dile getirilir:

Râz-ı derûn-i gonçeyi fâş itse vechi var
Bir sâgar ile eyledi ref'-i hicâb gül (G.156-2)

Şu manzumede gül ile ilgili kadeh teşbihinin yanında birçok ilgi dile getirilmiştir:

Safâ-yı bezm-i gülşenden geçüp câm-ı gülinden hem
Usandum nagmesinden andelibün gulgulinden hem
Kanâ'at geldi mutrıbdan surâhî kulkulinden hem
İdüp kat'-ı nazar yârun ruhından kâkülinden hem
Elüm çekdüm bu bâgun lâlesinden sünbülinden hem
Ferâgum var bu gülzârun gülinden bülbülinden hem (Ts.6/I)

Gülün çiçeklerin sultanı olarak düşünülmesi ve sevgilinin / memduhun / sultanın, güle teşbih edilmesi ilgisiyle, dünyadaki her gül, padişah otağı olarak tasavvur edilir. Şu beyitte sevgilinin gömleği ile gül, kokusu ilgisiyle benzetmeye konu olur:

Kanı bir gül k'ola berginden anun nükhet-i cân
Ten-i pâkünde olan pîrehenünden gayri (G.269-3)

Gül ile söz ve şiir arasında güzellik ve renk ilgisi kurulur. Bir beyitte, övgüsü yapılan hanende, bülbüle teşbih edilmiş ve renkli nağmelerinin meclise gül yaprakları saçtığı söylenmiştir. Başka bir beyitte ise şair, şiirini güle benzetir:

Cevrî nesîm-i feyz ile olsa şüküfte-dil
Gül gibi şi'r-i pâki olur dâimâ latîf (G.130-7)

Yazıyla gül arasındaki ilgi ise renge dayanır. Övgüsü yapılan şahıs veya eserin kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazısı, güle teşbih edilir:

Hutût-ı nâdire bir sebze-zâr-ı bûkalemûn
Midâd-ı sürh ü siyâhun ana gül ü sünbül (Tb.5/VI-4)

5.5.2.2.3. Gonca

Devamlı olarak gül ile birlikte anılan goncanın en belirgin özelliği, küçük ve kapalı oluşudur. Bu ilgiyle sırların saklandığı gönül, sevgilinin ağzı ve dudakları goncaya teşbih edilen unsurlar olurlar. Sultanın güle teşbihi ile sultanın çocukları olan şehzadelerin de goncaya teşbih edildiğini görüyoruz, onlar *zînet-efzâ-yı riyâz-ı saltanat*tırlar:

Ola her birisi zînet-fezâ-yı gülşen-i devlet
Vire tâ gonçeler güller cihân gülzârına zîver (K.11-45)

Yine benzer şekilde ve gül - Hz. Peygamber ilgisiyle, Hz. Peygamberin soyundan gelenler, gonca olarak vasıflandırılırlar:

Sen gonce-i bâg-ı Âl-ı Ahmed
Tab'un gül-i gül-sitân-ı hikmet (K.51-23)

Goncanın kapalı oluşu şu benzetmelere konu olmuştur: Memduhun cömertlik vaati, başı bağlı bir goncadır ki şairin *nesîm-i i'câz*ı onu gül gibi açar. Yine memduhun cömertliği, goncaya benzeyen fakirlerin gönlünü gül gibi açar. Şu beyitte ise yaşama, bir goncaya teşbih edilir:

Gonce-i ayşımuzı bâd-ı Mesihâ açamaz
Bize hûn-ı dil olur mâide-hân-ı ümîd (G.22-3)

Goncanın açılması, gülün goncanın elbisesinin yakasını yırtması şeklinde tasavvur edilir. Gizlilik kapalılık tasavvuru ile mazmun-şiir-nazm-gonca ilgisi şu biçimde dile getirilir:

Feyz-ı ta'rîfünle oldı gülşen-i endîşede
Dürr-i nazm-ı âb-dârum gonçe-i mazmûna tal (K.33-13)

Yine goncanın küçüklüğü ve kapalılığından hareketle, sevgilinin dudakları ve ağzı için benzetme unsuru olduğunu görüyoruz. G*onçe-dehen, gonce-fem, gonce-leb* tamlamaları istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır. Sevgilinin dudakları sessizken bile tebessümle söyleşir ki naz, goncanın diliyle konuşur. Başka bir beyitte ise benzer bir ifade ile şöyle denir:

İtdükçe lebün lutf ile izhâr-ı tebessüm
Gûyâ açılur gonçe-i gülzâr-ı tebessüm (G.164-1)

Goncayı rüzgâr ve güneşin açtığı ise şöyle ifade edilir:

Bin gonçeyi küşâde ider bir nefesde bâd
Olmaz mı hîç böyle dem-i dil-güşâ latîf (G.130-2)

İçürdi gonçelere bâde câm-ı zerrînden
Açup gönülleri def'-i gam eyledi nevrûz (G.124-4)

Goncayı kapalı halinden çıkartan bir başka unsur olarak bahar havası gösterilir ki burada "hevâ"nın tevriyeli kullanımı söz konusudur:

Esüp nesîm-i safâ-bahş-ı dil-güşâ-yı bahâr
Şüküfte itdi dil-i gonçeyi hevâ-yı bahâr (G.29-1)

Sevigilinin istiare yoluyla goncaya teşbih edildiği bir beyitte gonca, seviglinin gam kutusuna benzetilir ki sağlığın çaresi, o kutuda olduğu söylenir. Şu beyitte ise ilgi unsuru olarak kokuyu görüyoruz. Beyitte vefanın kokusunun olmaması, anlamı pekiştirici bir fonksiyona sahiptir:

Hîç göstermedün ehl-i dile rûy-ı vefâ
Sende yokdur gibi ey gonce-i ter bûy-ı vefâ (Tb.2/I-6)

Bu ilgilerin yanında gönül, hayretle gonca gibi suskun olarak tasavvur edilir. Bir beyitte gonca, bülbülün hikâyesini güle anlatan bir nedim şeklinde düşünülmüştür. Başka bir beyitte ise bülbül, baharın hikâyesini anlattığında goncaların sessizliğe büründüğü söylenir.Şu beyitte ise aşk ve güzellik sırrının goncasının açılmasının sebebi gösterilir:

Gelmese güftâra dilber olmasa sad-çâk dil
Açılur mı gonçe-i râz-ı nihân-ı hüsn ü ışk (G.133-2)

5.5.2.2.4. Diken (Hâr)

Gül ile birlikte anılan bir diğer unsur dikendir. Sivri ve keskin oluşu, yaralayıcılığı ve gülün güzelliğine halel getiren bir unsur oluşu sebebiyle ilgiye konu olur. Bu ilgiyle *hâr-ı hasret, hâr-ı gümân, hâr-ı gam, hâr-ı fitne, hâr-ı heves* vb. soyut birçok kavramla ilişkilendirilir. Divan'da birçok yerde *hâr ü has* şeklinde "çer - çöp, çalı - çırpı" anlamında kullanılmıştır. Elbise eteklerinin dikene takılması ve yırtılması da iki beyitte benzetme ilgisiyle kullanılır. Bunlardan birinde şair kendisine şöyle seslenir:

Aceb mi dâmen-i dil çâk çâk ise Cevrî
Biten bu bâgda hem-vâre hâr-ı hasretdür (G.31-5)

Diğer beyitte memduhun övgüsü söz konusudur:

Bir bendesini eylese dergâhına davet
Dâmânını anun tutamaz hâr-ı güzer-gâh (Tb.3/II-9)

Şair bir başka beyitte nasipsizliğini diken ilgisiyle şöyle dile getirir:

Felek ammâ bu denlü ma'rifetle
Bu gülşenden nasibüm eylemiş hâr (K.14-43)

5.5.2.2.5. Nesteren

Yaban gülü ya da ağutos gülü olarak da bilinen *nesteren*in adı, Divan'da bir yerde geçer ve rengi ilgisiyle[202] teşbih konusu olur:

Çehre-i zerdine bak ey yüzi gül Cevrînün
Görmek istersen eger bâg-ı gamun nesterenün (G.199-5)

5.5.2.2.6. Lâle

Divan'da lale, rengi, şekli ve kokusu ilgisiyle teşbihe konu olur. Bu ilgilerle sevgilinin yanağı ve benine, kadehe, vücuttaki yaraya, çerâğa, hokka ve kadehe teşbih edilir. *Lâle-ruh, lâle-izâr* istiare ile sevgilinin yerine kullanılır. Lale ile kadeh ve hokka arasındaki açık şekil benzerliği yanında kadehin şarapla dolu oluşu ilgisiyle renk benzerliği de kurulur. Sevgilinin kırmızı yanağı üzerindeki siyah ben, şekil yönüyle lale ile benzerlik kurulmasına sebep olur[203]:

Gamunla eylemiş ey meh derûnını pür-dâg

---

[202] Sözlüklerde nesterenin renginin beyaz olduğu yazılıdır. Beyitte ise sarı renkle söz konusu edimliştir.
[203] *İran mitolojisine göre bir yaprağın üzerindeki çiy tanesine yıldırım düşmüş ve alev alan yaprak o haliyle donup kalarak lâleye dönüşmüş. Göbeğindeki siyahlık da yıldırımdan artakalan yanık iziymiş. O günden sonra lâle, rengi ve şekliyle şairlerin ilgisini çekerek sevgilinin yanağına, şarap dolu kadehe, muma yaraya vb. benzetilip durmuştur* (Ayvazoğlu 2001: 107).

Ruhunda hâlüne benzer ki lâle mâildür (G.85-4)

Tasavvufi anlamda değerlendirilmesi mümkün olan manzumelerde, çöl ve yokluk çölü ya da bağ olarak tasavvur edilen dünyanın lalesi, sıkıntı, eziyet ve mihnet kanıyla beslenir. Bu lalelerin yerine ciğerin kanı tercih edilir. Aklı başında olan kişi bu lalelerden elini çeker.

Çemen-zâra nazar kıl nüsha-i sun'-ı ilâhîdür
Degül nergis Kubâd u Hüsrevün zerrîn külâhıdur
Cihân bâgında her gül bir otag-ı pâdişâhîdür
Fenâ deştinde her lâle bir Cem bâr-gâhıdur
Var andan ibret al koyma elünden Câm-ı Cem bir gün (Th.4/III)

Şekil ve renk ilgisiyle laleye teşbih edilen bir diğer unsur da yaralardır. Etrafındaki kırmızılığı ve ortasındaki siyahlığı ile yara ve lale arasında sıkça ilgi kurulur. Bu yaralar, aşk ateşinin etkisiyle açılır ve tazelenir.

Lâle-i dâg-ı temennâyı idüp hurrem ü ter
Eyleye gül-bün-i âmâle şüküfte gül-i kâm (K.6-27)

Şu beyitte lale, gül bahçesi meclisini aydınlatan bir mum biçiminde tasavvur edilir:

Sâkiyâ revgan-ı kandîl-i dil ü cânı getür
Mahfil-i gülşene her lâle çerâg oldı yine (G.213-3)

5.5.2.2.7. Nergis

Şekli ve rengi ilgisiyle benzetmelere teşbihe konu olan nergis, en çok göz tasavvuru içerisinde yer alır. Şekli ilgisiyle göze benzetilen nergisin, insana uyku veren kokusu benzetmelerde onun mahmur ve sarhoş olarak düşünülmesi şeklinde ortaya çıkar. Şekil olarak gözün yanında kadehe teşbih edilen bu bitki, sarı rengi ile altın renkli külaha ve yıldıza da benzetilir. Şu beyitte nergis, gül bahçesinin hasretle beleyen olarak tasavvurunda, ilgi unsurudur:

Kudûm-i pâdişâh-ı âleme müştâkdur gülşen
Degül nergis anun yollarda çeşm-i intizârıdur (K.12-13)

Bir başka beyitte nergisin sonbaharda solması, memduhun övgüsünde göz ilgisiyle şöyle dile getirilir:

Isfahânîsin eger sürme idinse nergis
Çeşmini bâd-ı hazân eylemezdi a'mâ (K.55-12)

Şu beyitte nergisin göz ve sarhoşlukla olan ilgisi, sevgilinin gözleri ilgisiyle birleşir:

Nergisleri humârdan oldukça tâb-dâr
Hûn-ı derûn-ı gonçe-i dil pür-hurûş olur (G.57-5)

Şu beyitte ise nergis ve güneş ilgisi dile getirilir:

Fürûg-ı himmeti pertev salaydı ezhâra
İderdi nergisi reşk-i çerâg-ı bezm-i semâ (K.35-31)

5.5.2.2.8. Sünbül

Rengi, şekli, kokusu ilgisiyle sevgilinin saçına, yazıya ve tuğraya benzetilen sünbül, Divan'da en çok saç tasavvuru içerisinde yer alır. Kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazının güle teşbih edildiği beyitlerde, siyah mürekkeple yazılı kısımlar da sünbüle teşbih edilir. Tuğranın çengel şeklinde kıvrılmış harf uzantıları da sümbüle teşbih edilen bir başka yazı unsuru olarak karşımıza çıkar:

Beyza-i beyzâsı ayn-ı âfitâb-ı pür-ziyâ
Zülfe-i zîbâsı reşk-i sünbül-i bâg-ı cinân (K.42-2)

Sünbül, kıvrım kıvrım şekli, rengi ve kokusu ilgisiyle sevgilinin saçına benzetilir. Sevgilinin saçının kıvrımında vefa ve iyilik kokusu bulamadığını söyleyen şair, bir yerde "âşığa sünbülün karalığındansa 'sevdâ-yı ser' yeğdir" derken, bir başka beyitte, sevgilinin saçlarına asılmış olan âşıkların gönlünü, sünbülün üstündeki çiğ tanesine benzetir:

Dil-i pâki gören ol kâkül-i pür-tâb üzre
Katre-i jâle sanur sünbül-i sîr-âb üzre (G.224-1)

5.5.2.2.9. Reyhân

Divan'da üç yerde adı geçen bu çiçek, fesleğen olarak da bilinen bitkidir. Lâle vü reyhân, verd ü reyhân, sünbül ü reyhân biçiminde diğer çiçeklerle birlikte anılır. Bir yerde övgüsü yapılan unsurun suyundan bir damla sahrala erişse, çalı çırpıyı gül, sünbül ve reyhan yapardı denilir. Bir başka yerde ise yine memduhun adaleti söz konusu edilir ve bahara tesir etse, reyhanı renk ve kokuda güle denk ederdi denir. Şu beyitte ise gülle birlikte, nükte ile ilişkilendirilmiştir:

Ulûm-ı bâtına bir ravza-i cân
Nikât-ı pâki anda verd ü reyhân (T.89-23)

5.5.2.2.10. Yâsemen (Semen)

Rengi, kokusu ve güzelliği ilgisiyle sevgilinin yanağına, vücuduna ve muma teşbih edilir. Sevgilinin gönül çekici yanağını seyredenin, bağın yaseminine ve gülüne bakmayacağı; sevgilinin bedeninden başka, üzerine çiğ damlası değmeden, taze ve canlı kalan yaseminin olmadığı söylenir. Şu beyitte ise bir mum tasviri vardır:

Bir semen var mı ki bî-şebnem ola tâze vü ter
Bu letâfetle o nâzük bedenünden gayri (G.269-4)

5.5.2.2.11. Buhûr-ı Meryem

Divan'da bir yerde adı geçen bu bitki, halk arasındaki inanışın[204] etkisiyle Hz. İsa ve koku ilgisiyle anılır.

Şemîm-i anber-âmîz-i buhûr-ı Meryem-i hulkı
Felekde dâyimâ ıtr-ı meşâm-ı rûh-ı Îsâdur (K.30-45)

5.5.3. Yaprak (Berg, Evrâk, Varak)

Yapraklar, bitkilere güzellik ve özellik veren unsurlar olarak değişik ilgilere konu olur. Renk yönüyle genellikle yeşil olan yaprak, süs ağaçlarında zerrîn (sarı) ve la'lîn (kırmızı); sonbaharda da yine sarı renkli olarak düşünülür. Gül yaprağı söz konusu edildiğinde, kırmızı rengiyle aleve de benzetilen yaprak, gülün çabuk solması ve yapraklarının çabuk dökülmesi ilgisiyle sinek kanadıyla da ilişkilendirilir:

Gülşende idüp bâd-ı hazân nahvetin izhâr
Evrâk-ı güle ragbet-i perr-i meges oldı (G.268-3)

Gülün yapraklarının çabuk dökülmesi ilgisi, âşığın gönlünün perişanlığı ile ilişkilendirilir. Birçok yerde *berg ü bâr* "yaprak ve meyva" birlikte anılırak, eser ve tesir ilgisi kurulur. *Berg ü bâr-ı ârzû, berg ü bâr-ı hasret* gibi soyut kavramlarla farklı benzetmelere konu olur.

Hâsıl olmaz berg ü bâr-ı ârzû ehl-i dile
Gülbün-i bâg-ı İremden nahl-i Tûbâdan bile (G.208-3)

Yaprak anlamına gelen *varak* kelimesi ise Divan'da geçtiği iki yerde de defter ve kitap sayfası anlamında kullanılmıştır.

---

[204] Halk arasında "Tavşan Kulağı" ve "Meryemana Eli" de denen Buhûr-ı Meryem (syklamen) çiçeğinin şeklini eski şairler ele benzetmişlerdir. Bunu da bir efsaneye bağlarlar. Meryem, Hz. İsa'yı doğururken duyduğu acının şiddetinden bu çiçeğin ağacına (dıraht-ı Meryem) tutunmuş. Çiçeği bunun için Meryem Ana'nın eline benziyormuş (Ayvazoğlu 2001: 156).

5.5.4. Meyve (Bâr), Dâne (Tohm), Sîb, Turunc, Rez

Meyve kelimesi Divan'da *meyve, bâr* ve bârın hafifletilmiş şekli olan *ber* biçiminde geçer. Memduhların övgüsünde ilgi unsuru olan meyve, memduhlardan hâsıl olan her türlü güzelliğin sembolü olur. *Berg ü bâr* şeklinde kullanımına, bir önceki başlık altında değindiğimiz için burada tekrarlamaya gerek görmüyoruz. Meyvelerin, bayram ve şenliklerde, nahıl ya da nahl denilen süs ağacında, türlü renklerle süs olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu süslü haliyle nahıllar, cennet veya İrem bahçelerindeki ağaçlara teşbih edilir. Sevgilinin boyu bir ağaç gibi düşünüldüğünde meyvesi "tuhfe-i kudsiyân" olur.

Dâne, Divan'da daha çok tuzağa konulan yem anlamıyla kullanılır. Özellikle kuş avı amacıyla kurulan tuzakların içine konulan arpa, buğday, darı taneleri, âşığın kuşa teşbih edilen gönlünü avlayan tuzak olarak tasavvur edilir. Yuvarlak şekli ve taneli haliyle tespih de tuzak olarak hayal edilen nesnelerdendir.

Yok dâne-i geşt-i hevese bizce alâka
Berbâd kün-i harman-ı ümmîd ü recâyuz (G.113-2)

Divan'da meyvelerden portakal (turunc), elma (sîb) ve üzümün (rez) adı geçer. *Rez*, rez duhteri biçiminde şarap anlamında kullanılır:

Nehyi men eylese rez duhterini meclisden
Perde-i ismetini dâmen-i rindân eyler (K.29-43)

Elma, şekli ilgisiyle sevgilinin çenesine, şekli ve rengi ilgisiyle de aya teşbih edilir. Sevgilinin çenesinin elmasının değeri ile şair kendi şiirini ferahlatıcı olarak nitelendirir. Elmanın aya teşbih edildiği beyitte portakal da renk ve şekil ilgisiyle güneşe teşbih edilir:

Felek her birine âvîze-i şâh itmege kılmış
Mehi bir sîb-i sîm ü âfitâbı bir turunc-ı zer (K.11-31)

5.6. BAĞ, ÇEMEN, GÜLŞEN vb. İLE İLGİLİ UNSURLAR

5.6.1. Bağ (Bağçe), Bûstân

Bağ, özellikle ilkbahar mevsimindeki yeşil ve taze haliyle güzelliğin, zevk ve eğlencenin mekânı olarak tasavvur edilir. Bağın güzelliğini ifade için de cennet bahçeleri ve İrem bağlarıyla ilgi kurulur. Memduhların iyilik ve cömertlikleri, dikenlerle, çalı çırpıyla dolu yerleri, cennet bahçelerine çevirir. Eğer övülen unsur, imar edilen mekâna ait bir unsursa, güzellikte bir benzerinin ancak cennet bahçeleri

olduğu söylenir. Hatta o kadar süslü ve gözalıcı olurlar ki seyreden insan, cennet bahçelerini unutur. Yine benzer ifadelerle bâğ-ı İrem söz konusu edilir.

Bağ-ı dehr, bâğ-ı cihân, cihân bağı, bâğ-ı âlem ve kimi zaman da sadece *bâğ*, dünya için kullanılan ifadelerdir. Bu ifadelerde dünyanın vefasızlığı, acıları dile getirildiği gibi sevgilinin güzellik unsurlarıyla memduhun cömertliği, iyiliği, adaleti bu bağı süsleyen unsurlar olarak söz konusu edilir.

Bag-ı dehrün n'eyleyin ezhârı bîdâr oldugın
Hâr-zâr-ı nâ-ümîdi hâb-gâh olmış bana (G.3-2)

İrem bağı, bâğ-ı na'im, bağ-ı cennet gibi sık kullanımların haricinde yer ismi olarak, Beykoz[205] bağının anıldığını görüyoruz. Bunların yanında *bâğ-ı ümîd, bâğ-ı heves, bâğ-ı gam, bağ-ı aşk, bâğ-ı cân* terkiplerinde bağ ile ilgi kurulan diğer unsurları görmekteyiz. Şair, peygamber soyundan gelen bir şahsa yazmış olduğu manzumede o şahsa "gonce-i bâg-ı gül-sitân-ı Ahmed" şeklinde hitap eder.

Bağda esen sabâ rüzgârı, *İsî-i bâg* biçiminde tasavvur edilir ki Hz. İsa'nın nefesiyle can verme mucizesinden hareketle, baharın geldiğinin ifadesi olarak kullanılır. Âşıkların da yaraları ve ağlayıp inlemeleri sebebiyle yüzünün aldığı renk, çiçekler açmış bir bağın renk unsurları şeklinde teşbihe konu olur.

Tâzelense gül-i dâgum demidür ey Cevrî
Bâg hem-reng-i ruh-ı âşık-ı zâr oldı yine (G.214-5)

Bağ ile gönül, gökyüzü ve Cem'in tahtı ilgileri kurulur. Gönül bağında ateş yapraklı güller açtığı söylenir ve daha önce de bahsettiğimiz üzere Hz. İsa'nın canlandırıcı nefesiyle ilgiler kurulur. Güneş, feleğin bahçesinde gezinen bir tavus olarak tasavvur edilir. Kadeh, gül renkli tasavvuru ile bağın süsü şeklinde değerlendirilir. Güzellik ve süs ilgisiyle Cem'in tahtı, bağa teşbih edilir:

Kurup bisât-ı safâyı pür itdi câm-ı güli
Bu demde bâgı serîr-i Cem eyledi nevrûz (G.124-2)

Bütün bunların yanında bağ, üzüntüyü gidermek, sıkıntıları geçirmek için gidilen bir yerdir:

Def'-i gam demleri geldi gidelüm bâga yine

---

[205] Beykoz bugün Anadoluhisarı'ndan başlayıp, Anadolukavağı'na kadar boğaz boyunca devam eden, oradan Karadeniz kıyısı boyunca Şile'ye kadar ulaşan, İstanbul'un Anadolu yakasının kuzeyinde bir ilçedir. Şiirde geçen yer ise bugün bu ilçenin merkezinde yer alan koruluk alan veya ilçe merkezine yakın yerde bahçelerinden de ismini almış olan Paşabahçe olması muhtemeldir.

Sâkiyâ bâde-i nâbı getür ayaga yine (G.251-1)

Bağda adından en çok söz ettiren unsurlar servi ve güldür. Küçük bağ anlamına gelen "bâğçe" adı da benzer ilgilerle Divan'da iki yerde geçer. Bûstân kelmesi ise Divan'da bir yerde geçer:

Fünûn-ı fâhire bir bûstân-ı zîbende
Dil-i şüküfte vü handânun anda lâle vü gül (Tb.5/VI-3)

5.6.2. Çemen, Çemenzâr, Çemenistân

Divan'da çemen, çemen-zâr, çemenistân adlarıyla geçen bu yer, yeşil otlarla kaplı bir alandır. Burada gül, servi, sünbül, lâle vb. çiçekler bulunur. Çemen kokusu, havası, sabâ ve nesîm rüzgârları ile ferahlık ve güzellik mekânıdır. Bu güzelliği ona veren, nevruz ve bahar mevsimidir. Eğlence meclislerinin de vazgeçilmez alanıdır.

Bu demlerde müferrih kûşe ve cây-ı safâ hakkâ
Çemen sahnında bir cûy-ı musaffânun kenârıdur (K.12-10)

Bu güzellik ve ferahlık merkezi, bir yerde ilâhî sanatın bir nüshası olarak nitelendirilir. Sonbahar söz konusu edildiğinde ise yeşillik ortadan kalkar ve her yer çalı çırpı, diken olur. Çemen, genişlik ve çeşitli ilgilerle deniz ve dünya olarak tasavvur edilmesinin yanında *çemenzâr-ı recâ, çemen-i gayb, çemen-i tevbe* gibi terkiplerde, soyut kavramların mekânı olur. Memduhların övgüsünde ise *çemen-i hulk, çemen-i ma'delet, çemen-i lutf, çemen-i himmet* benzer ilgilerle dile getirilen unsurlardır.

Tab'-ı Cevrî ki odur nükte-güzâr-ı leb-i yâr
Tûtîyân-ı çemen-i gayb zebân-dânıdur (G.70-5)

Mu'tedil bâd-ı bahârı mevc-zen bahr-ı çemen
Zevrâk-ı câm-ı şerâb-ı hoş-güvâr eyyâmıdur (G.28-2)

5.6.3. Gülşen, Gülzâr, Gülistân

Divan'da tabiat tasvirleri içerisinde adı en çok anılan yerdir. Gül bahçesini bahçeden veya bağdan ayrı bir yer olarak düşünmemek gerekir. Gül bahçelerinde sadece güller değil, nergis, sünbül, servi vb. diğer bitki ve ağaçların söz konusu edildiğini görmek mümkündür. Gül bahçesinde söz konusu edilen diğer unsurlar ise akarsular, bülbüller, nevruz ve bahardır. Bu ilgilerle sevgilinin yanağı üzerine düşmüş saçları, gül bahçesinin üstüne düşen âh bulutu şeklinde düşünülür. Memduhların övülen yönlerinin de gül bahçesi tasavvuru içersinde olduğunu

görüyoruz. İyilikleri, cömertlikleri, hava ve su dolu gül bahçesine teşbih edilir. Onların yönetiminde devlet, emniyet ve güvenliğin gül bahçesidir. Bu anlamda saltanat ve devlet, *gülşen-i devlet, gülsitân-ı saltanat*tır. Şu beyitte Osmanlı hanedanın gül bahçesine teşbih edildiğini görüyoruz:

Nazar itmiş bu hânedâna Hudâ
Dâyimâ tâze bir gülistândur (K.10-3)

Gül bahçesi eğlence ve yiyip içme mekânı olarak da sıklıkla anılır. Bu benzetmelerde gül, nergis, bülbül, sevgili, eğlence ve içki meclislerinin vazgeçilmez unsurları olan kadeh, hanende, sâkî, içki vb. ile ilgili tasavvurlar da söz konusu edilir. Şu beyitte saray gül bahçesine, şair de kendini o bahçedeki bülbüle taşbih eder:

Bülbül olsun o gülşene Cevrî
Tâ ki bülbül hezâr-destândur (K.10-45)

Gülzâr-ı dehr, fenâ gülzârı, gülşen-i pür-hâr, gülşen-i âlem vb. ifadelerle dünya kastedilir. *Gülzâr-ı hakîkat, gülşen-i tahkîk, gülşen-i esrâr* terkiplerinde tasavvufi anlamıyla gördüğümüz gül bahçesi, *gülistân-ı ümîd, gülistân-ı temennâ, gülzâr-ı ümîd, gülşen-i kâm, gülşen-i maksûd* vb. terkiplerde soyut kavramlarla ilgi unsuru olur. Âşığın vücudu da sinesindeki yaralarla gül bahçesi olarak tasavvur edilir. Şu beyitte ise gül bahçesi söz konusu edilen kişinin mesleği ile ilişkilendirilmiştir:

Kanı o bülbül-i gül-zâr-ı mûsikî ki anun
Virürdi nagme-i şîrîni rûha zevk-i müdâm (T.76-2)

Gül bahçeleri ile cennet arasında söz konusu edilen ilgiler "bağ"dakilerle benzer şekildedir. Övgü konusu olan, inşa edilen bir yer ise cennet bahçeleriyle kıyaslanır, ona denk olarak sadece cennet görülür. Baharda canlanan gül bahçeleri de cennetin numunesi olarak gösterilir. Gül bahçeleri esen tatlı rüzgârlarla, temiz havasıyla ve güzel kokusuyla çeşitli ilgilere konu olur.

Gülşeni hurrem güli dil-keş hevâsı dil-küşâ
Sâhası cennet neşâtı rûh-bahş-ı câvidân (T.12-5)

Sevgilinin gülümseyen yüzü de gül bahçesi tasavvuru içerisinde düşünülür:

İtdükçe lebün lutf ile izhâr-ı tebessüm
Gûyâ açılur gonçe-i gül-zâr-ı tebessüm (G.164-1)

Gül bahçesi, Hz. İbrahim'in ateşe atılması olayına telmihle şöyle ifadesini bulur:

Yandurma beni âteş-i kahrına o dîvün
Ey dostına gülşen iden tûde-i nârı (Tb.1/III-6)

5.6.4. Hârzâr, Hâristân, Lâlezâr, Sünbülzâr

Dikenin sivri olması, gül gibi güzel bir çiçeğin üzerinde yer alması gibi ilgilerle dünya ve vücut için teşbih unsuru olur. Memduhun bakışlarıyla veya yönetimiyle dikenli bir yer olan dünyanın, gül bahçesi veya cennet bahçesi olacağı söylenir. Dünyanın zorluklarının dikenle sembolize edilmesi, şöyle ifadesini bulur:

Bag-ı dehrün n'eyleyin ezhârı bîdâr oldugın
Hâr-zâr-ı nâ-ümîdi hâb-gâh olmış bana (G.3-2)

Şu beyitte ise insan vücudu, dikenlik olarak tasavvur edilir:

Dâimâ şîr-i nefse eylersin
Hâr-zâr-ı vücûdunı bîşe (Tb.6/VI-10)

Lale bahçeleri Divan'da *lâlezâr* veya *lâlesitân* şeklinde geçer. "Bağ" veya "gülzâr"la aynı düşünülen lale bahçeleri şu beyitte, Huten ahuları ilgisiyle hüsn-i talile konu olur:

Hasret-i lâle-sitân-ı der ü deşti her dem
Huten âhûlarınun hep cigerin kan eyler (K.29-10)

Divan'da bir beyitte anılan ve memduhun yazısının övgüsünde ilgi unsuru olan sünbül bahçeleri, sevgilinin ayva tüylerini de hatırlatacak biçimde şöyle kullanılır:

Edâ-yı sâf u pâki selsebîl-i Kevser-i bâkî
Sevâd-ı hatt-ı müşg-efşânı sünbül-zâr-ı cennetdür (T.63-23)

5.6.5. Sebzezâr, Şükûfezâr, Şâhsâr, Bîşe

Sebzezâr, yeşiliği ilgisiyle bukalemun ve sevgilinin ayva tüylerine teşbih edilir.

Hutût-ı nâdire bir sebze-zâr-ı bûkalemûn
Midâd-ı sürh ü siyâhun ana gül ü sünbül (Tb.5/VI-4)

Nâz iderdi çemenistân-ı behişte her dem
Sebze-zâr-ı hatuna bulsa güzer-gâh nesîm (G.173-2)

Bîşe, nefis aslanın yaşadığı orman olarak insan vücudu için teşbih unsuru olur. *Şâhsâr* ise bir yerde bağın ağaçları ilgisiyle şöyle dile getirilir:

Nitekim nev-bahârun mevsim-i zînet-fezâsında
Şükûfe nahl-i bâgun zîb-ı fark-ı şâh-sârıdur (K.12-43)

Şükûfezâr kelimesi de Divan'da bir yerde geçer:

Didi târîhini anun Cevrî
Rûh-fezâ şükûfe-zâr-ı latîf (T.107-2)

5.6.6. Nemekzâr, Şekeristân, Dihistân, Mesîre

Nemekzâr ve *şekeristân* aynı beyitte sevgilinin dudağı ilgisiyle anılır:

Tûtîdür egerçi lebün ammâ ki acebdür
Olmış şekeristânı nemek-zâr-ı tebessüm (G.164-3)

Köy yeri, kırsal anlamına gelen dihistân da bir beyitte anılır ve vücut için benzetme unsurudur.

Ol turfe keşâverz-i dihistân-ı vücûduz
Kim deşt-i emel mezra'-ı bî-hâsılumuzdur (G.45-5)

Gezilecek yer, gezinti yeri anlamına gelen *mesîre* ve *mesîr* kelimeleri, güller ve yeşillikler ilgisiyle sevgilinin saçı, yanağı ve ayva tüyleri için teşbih unsuru olur. Gül yanaklıların gelmesiyle gezinti yerinin cennete döndüğünü söyleyen şair, gönül Hızır'ına da mesire yeri olarak sevgilinin ayva tüylerini gösterir. Şu beyitte ise sevgilinin saçı, mesire yeri olarak tasavvur edilir:

Mesîre-i dil-i âşüfte-gâr-ı sevdâyı
Sevâd-ı hıtta-i Çîn ü Hıtâ-yı zülfündür (G.50-4)

SONUÇ

Cevrî Divanı'nın tematik olarak tahlilini amaçladığımız bu çalışmada, alışılagelmiş bir tahlilden fazlası gerçekleştirilmeye çalışıldı. Tezin birinci bölümünde Cevrî'nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel ortamının panoraması verildi ve dönemin şartlarının çerçevesi çizildi. Bu bölümde şahsi olarak bir görüş veya fikir ortaya koymak gibi bir amaç olmadığı için, kaynaklardan derlenen bilgiler bir araya getirildi. Bölümün devamında şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ele alındı. Şairin hayatıyla ilgili kısa bir özetin ardından Cevrî'nin eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Cevrî'nin eserleri üzerine yapılan yüksek lisans, doktora, makale, kitap vb. çalışmalar, tespitler doğrultusunda belirtilmiştir.

Şairin edebî kişiliğinin de ele alındığı bu bölümde, şairin şiir ve sanat anlayışı, Divan'ın şekil hususiyetleri ve dili üzerine, eserden yola çıkarak değerlendirmelerde bulunuldu. Özellikle Divan'ın şekil hususiyetleri ve şairin dili üzerine yapılan incelemeler, klâsik Türk edebiyatı üzerine genel değerlendirmelerde bulunacak çalışmalara kaynaklık edebilmesi açısından, karşılaştırma imkânı sağlayan bilgiler ve istatistiklerle ele alındı. Tezde, bu anlamda nazım şekilleri, vezin, redif, kafiye kullanımı; şairinin kelime seçimi ve söz dağarcığı ile ilgili sonuçlar karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konuldu.

Tezin bu ilk bölümünde, şairin çok yönlü kişiliğine özellikle vurgu yapıldı. Sebk-i Hindî üslubu etkisinin hissedildiği bu dönemde şairin, bu üslubun birçok özelliğini Divanı'na aksettirdiği görülmektedir. Fakat şairi, bu üslubun bir temsilcisi olarak göstermek mümkün değildir. 17. yüzyıl divan şiirinin genel özellikleri ile Sebk-i Hindî üslubunun genel özellikleri arasında paralelliklerin olduğu, başta Haluk İpekten olmak üzere sahayla ilgili araştırmacıların ortak görüşüdür. Bu sebepten Cevrî'de görülebilecek Sebk-i Hindî üslubuna ait özellikler, etkileşim çerçevesinde düşünülebilecek unsurlardır. Bu anlamda Cevrî'yi, yeni anlam ve hayaller bulma; meramı öz biçimde ifade için teşbih, telmih, istiare, mecaz-ı mürsel, mübalağa, tezat gibi edebî sanatlara yer verme; tasavvuf; yeni kelimeler bulma; uzun terkipler kullanma gibi özellikleriyle Sebk-i Hindî'ye yakın görebiliriz. Ancak göz ardı edilmemesi gereken şey, sayılan özelliklerin hepsinin dönemin ortak özelliği oluşudur. Cevrî, şiirde anlam hususunda Hint üslubu temsilcileri gibi üstü kapalı,

anlaşılmayacak kadar zor bir dil kullanmamıştır. Kullandığı uzun terkiplerde dahi anlam, kolayca görülebilir. Sebk-i Hindî'nin bir diğer özelliği olan, söz sanatlarına fazla değer vermeme ve kullanmama sebebiyle şiirde ahengin azalması (İpekten 199166) Cevrî'de görülmez. Hatta Cevrî, şiirde ahenge özellikle dikkat etmiştir. Ayrıca Cevrî'de Hint üslubunun belirgin özelliklerinden olan acı ve ıstırap çok fazla yer almaz. Ondaki en fazla, bahtından ve dünyadan şikâyettir.

Tezin ikinci bölümünde, Divan'daki din ve tasavvuf unsurları incelenerek, bu unsurların şiire olan yansımaları konu edilmiştir. İki ana başlık altında incelenen bu bölümde, “Din” başlığı altında, şairin mensup bulunduğu İslâm dininin genel prensip ve uygulamalarının şiire yansıması; “Tasavvuf” başlığı altında da şairin tasavvuf algılayışının esere etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilerden şair hakkında şunlar söylenebilir: Cevrî, İslâm dininin genel ilke ve prensiplerine bağlı samimi bir Müslümandır. Dönemin özellikle İran ile mücadelelerinin de etkisiyle şairi, devletin de resmî tercihi olan, belirgin bir Sünni tavır içerisinde görüyoruz. Peygamber, ashabı ve dört halifeye karşı hürmetkâr ve övücüdür.

Şairin kendisinden bahseden bütün kaynaklarda Mevlevîliği vurgulanmasına karşın, Divan'da bu intisabı ön plâna çıkmaz. Cevrî'nin Mevleviliği –Mevlevîliğin de bir prensibi olarak- sözden çok halle ilgilidir. Mevlevîlik Cevrî'de bir tavır ve duruştur. Cevrî'yi ayrıca Melâmîliğe yakın bir tavır içerisinde görürüz.

Tezin üçüncü bölümünde dönemin padişah, sadrazam, vezir vb. devlet adamları ile şâir, sanatkâr ve ilim adamları kalabalık bir şahıs kadrosu ile yer alır. Bu kadroya İran edebiyatından ünlü şairleri, dinî - tasavvufi kişilikleri, Yunan filozoflarını ve mitolojik şahısları da ilave etmek gerekir. Saraydaki hanende ve sazendelerin adlarının geçtiği ve birer ikişer beyitle, maharetlerinden bahsedildiği bir kaside ve nekabet makamına getirilen nukebânın, göreve getirilişleriyle ilgili düşülen tarihler, bir dönemin saray eğlence hayatı ile tarihine kaynaklık edebilecek vesika metinler olarak dikkat çeker. Bunların yanında cüluslar, düğünler, tayinler vb. sosyal konular ile saltanat kayığı, eldiven, kolçak, kemer vb. padişaha ait eşyaların övgüsüne yazılan kıt'a, nazm ve beyitler, Cevrî'nin saray çevresinde bir yerinin olduğunun ve olaylara tanıklık ettiğinin en büyük delilleridir.

Yine bu bölümde, saray çevresi ve bu çevrenin dışında bulunan meslekler, uğraşılar, tipler hakkında bilgi verilmiş, eğlenceden yazıya, mimariden silah ve

günlük hayta kullanılan eşyaya kadar birçok malzemenin Divan'da nasıl bir ilgiye konu olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Şairin devrinde tanınan ve makbul bir hattat oluşu, musikiye olan ilgisi ve bu alanlardaki bilgisi, Divan'da aksini bulmuştur. Hattatlıkla ve yazı ile ilgili birçok unsur (yazı sitillerinden aletlerine, önde gelen pirlerinden eserlerine kadar) ve musiki ile ilgili birçok tabir, teşbih ve mecazlara konu olur.

Cemiyet hayatı ile ilgili inceleme kısmının, en hacimli bölüm olarak tezde yer alması bile şairin, sosyal çevreyle ilişkisinin kuvvetli ve iyi bir gözlemci olduğunun göstergesidir.

İnsan ile ilgili inceleme kısmı âşık, sevgili ve rakip üçlüsü etrafında ele alınmıştır. Burada ele alınan ve ortaya konulan tipler, klâsik ve divan şiiri geleneğince çerçevesi çizilmiş ölçülere uygun tiplerdir. Şair, güzellik anlayışı, sevgili portresi, âşık ve rakip tiplemeleriyle tamamen gelenekçidir. Bu anlamda geleneğin dışına çıktığını söyleyebileceğimiz tek yer, tesdisler arasında yer alan ve

Ne gösterür bana dîdârın ol büt-i tannâz
Ne ben murâd iderin kim olam ana hem-râz
Ne âteş-i gam ile dilde kaldı sûz güdâz
Ne yâd-ı âhum olur nây-i nâleme dem-sâz
Ne ben niyâz ider oldum ne dilberüm bana nâz
Hevâya münkalib oldı arada nâz u niyâz (Ts.3/I)

bendiyle başlayan manzumedir. Bu manzumede şair, beş bent boyunca usanç duyan bir âşık ve nazdan bile vazgeçmiş sevgili tipiyle, divan şiirinin aşk anlayışının dışında bir tavrı ortaya koyar.

Cevrî Divanı ile ilgili incelemenin son kısmı, kozmik âlem, zaman, anasır-ı erbaa, bitkiler, hayvanlar ve bağ-bahçe ile ilgili tasavvurların şiire yansımasıyla ilgilidir. Astronomi ve astrolojiye dair Melhame ve Nazm-ı Niyâz adlı eserlerin sahibi Cevrî'nin, bu konulara olan vukufunu, Divan'ında da görüyoruz. Gökyüzü ve gökyüzüne ait birçok unsuru, rahatlıkla ve orijinal hayallerle şiirine sokmuştur. Fakat neticede felek, bir divan şairinin baht, talih ve kader anlayışı içerisinde söz konusu edilir.

Cevrî'nin tabiatla ilgili bir diğer özelliği, gözlemciliğinin kuvvetinden kaynaklanan tabiat tasvirlerindeki başarısıdır. Bir önceki yüzyılın önde gelen şarilerinden Bâkî'yi andıran tabiat tasvirleri, şairin muhayyilesinin ve ifadesinin kuvvetini gösterir.

Divan’da geçen 5700 civarındaki kelime, özel ad ve iktibasların her birinin yerini tek tek gösteren tezin son kısmındaki sözlük, Cevrî Divanı üzerine araştırma yapacak olanlara büyük bir kolaylık sağlayacaktır.

Son söz olarak Cevrî için, şairlik gücüyle 17. yüzyılın dikkate değer simalarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Çok yönlü kişiliği, bilgisi ve mesleği ile sosyal ve edebî muhitlerde kendini ispat etmiştir. Başarılı terkîb-i bend ve tercî’-i bendleriyle felsefik ve didaktik yönünü de ortaya koyabilen şair, tarih manzumeleriyle devrine tanıklık ederken, tahmis ve tesdislerle nazire geleneği içerisindeki başarısını da ispat etmiş görünmektedir.

SÖZLÜK VE İNDEKS

âb: (f.) su. [K.1-4; K.2-10; K.2-22; K.6-26; K.18-31; K.25-4; K.28-39; K.29-8; K.39-8; K.51-12; K.79-20; Tb.1/III-2; Tb.1/X-4; Tb.4/III-2; Tb.5/I-4; Tb.5/II-2; G.14-3; G.31-1; G.31-2; G.39-6; G.62-3; G.77-6; G.89-1; G.95-6; G.114-3; G.118-2; G.135-1; G.142-4; G.156-7; G.170-5; G.176-3; G.210-3; G.224-2; T.14-12; T.20-3; T.21-2; T.22-6; T.26-2; T.26-4; T.27-3; T.31-5; T.32-4; T.32-7; T.40-3; T.52-3; T.67-10; T.67-13; T.69-8; T.69-9; T.75-3; T.83-1; T.85-6; T.87-6; T.97-6; T.99-8; T.105-3; T.111-6; T.111-8; T.111-9; T.111-10(2); T.114-2; Th.6/III-4]

âbâ: (a.) 1. babalar. 2. gök küreleri, seyyâreler, gezegenler. [K.36-13; T.5-3; T.52-1]

âbâd: (f.) 1. mamur, şen bayındır. 2. çokluk bildirir. [K.14-38; K.18-10; K.20-29; G.43-3; G.51-5; G.65-4; G.124-3; T.23-15; T.30-3; T.94-2]

âbâdân: (f.) şen, mamur, bayındır. [T.4-2; T.31-4; T.41-7; T.80-11; T.91-9]

âbâdânî: (f.) mamurluk, şenlik, bayındırlık. [K.21-36]

^{c}abd: (a.) köle, kul. [K.23-24; K.26-4; K.33-25; K.46-6; T.1-18; T.1-21]

abdâl: (a.) 1. dünya ile ilgisini kesip, Tanrı'ya bağlanmış olan derviş (evliyadan 70 kişilik bir cemaat veya zümreye verilmiş bir addır. Afganistan'da bir Türk topluluğunun, Anadolu'da göçebe bir halkın adıdır. Aşırı Alevî olup kendilerine "Seyyid Gazi Yetimleri" büyüklerine de "dede" derlerdi). 2. aptal, şaşkın, alık, ahmak, budala (kelime, müfred gibi kullanılır ama aslında "bedîl"in çoğuludur). [Tb.1/V-1; G.196-2; G.266-1]

âbdâr: (f.) 1. sulu, taze. 2. parlak. 3. sağlam vücutlu. 4. nükteli. 5. zarif, güzel. 6. hoş. 7. su veren hizmetçi. [K.33-13; K.67-5]

^{c}Abdullâh: (öa.) Abdullah b. Erkâm, Hz. Peygamber'in anne tarafından akrabasıdır. Meke'nin fethi sırasında Müslüman oldu ve vahiy katipleri arasında yer aldı. Bilhassa hükümdarlardan gelen mektupların okunması, saklanması, cevaplarının hazırlanmasında Hz. Peygamber'e hizmet etti ve onun güvenini kazandı. Diplomatik yazışmaları idare etme görevi Ebû Bekir'in hilafet yıllarında da devam etti. Halife Ömer tarafından beytülmal emirliğine tayin edildi, Osman zamanında bu görevinden kendi isteğiyle ayrıldı, Hz. Osman zamanında vefat etmiştir. [T.64-11]

^{c}Abdullâh Efendi: (öa.) tezkirecilik, reisülküttablık,, cizye muhasebeciliği gibi devlet memuriyetlerinde bulunmuş, Şeyh Aziz Mahmud Hüdai Efendi'ye intisap etmiş Sarı Abdullah Efendi adıyla bilinen kişi. [T.63-12; T.64-9; T.89-17]

âb-ı ḥayât: (f.a.)1. içene ebedî hayat bağışlayan efsanevi su. 2. (mec.) çok tatlı ve hafif su. [K.1-5; K.6-33; K.16-10; G.33-3; G.57-2; G.167-4; G.196-3; T.15-16; T.15-24; T.18-6; T.27-4; T.31-6; T.32-7; T.69-7; T.89-25; T.98-4; T.105-4]

âb-ı ḥayât-efzâ: (f.a.) abıhayat artıran, çoğaltan. [T.40-2]

âb-ı ḥayvân: (f.a.) bkz. "âb-ı hayât". [Tb.6/III-12]

âb-ı nâb: (f.) saf su: şarap. [T.25-5]

âb-ı zülâl: (f.a.) 1. berrak su. 2. billur. 3. cam. [Tb.4/III-2; G.85-5; G.148-1; T.67-12]

âbî: (f.) 1. ayva. 2. suda yaşayan ve suda hasıl olan, suyla ilgili. 3. açık mavi. [K.39-9]

^{c}abîr: (a.) 1. bir ilaç terkibi (bu terkip: beyaz sandal, sünbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çekirdekleri, narenç gibi güzel kokulu bazı otlarla bir miktar döğülmüş miskten meydana gelirmiş.) 2. güzel koku. [K.39-4]

âb-rîz: (f.) 1. su akıtan. 2. aptesane. 3. ibrik, çirkef çömleği, havruz, lazımlık. [G.114-5]

âb u gil: (f.) 1. su ve balçık (dünya). 2. fani vücut. [G.34-5; G.45-1]

âb u tâb: (f.) 1. güzellik, parlaklık, tazelik. 2. tarz, âdet, yol. 3. Ağustos ayı. [G.156-1; G.187-2; G.213-5; G.225-5; T.65-7; T.83-4]

^{c}aceb: (a.) acaba, hayret, gariplik, şaşılacak şey. [K.1-27; K.4-7; K.6-42; K.7-5; K.7-27; K.7-31; K.11-25; K.11-28; K.12-8; K.12-27; K.12-28; K.13-12; K.20-37; K.23-21; K.26-2(2); K.28-19; K.28-40; K.30-13; K.30-17; K.30-41(2); K.30-55(2); K.33-22; K.35-18; K.35-40; K.37-11; K.37-19; K.43-8; K.47-6; K.54-2; Tb.2/V-4; G.22-4; G.24-3; G.26-5; G.29-4; G.31-5; G.50-5; G.55-2; G.68-3; G.68-4; G.81-4; G.85-5; G.86-2; G.103-2; G.114-3; G.121-3; G.122-3; G.150-5; G.156-1; G.161-5; G.164-3; G.167-1; G.192-3; G.214-3; G.250-5; G.253-2; G.254-4; G.268-4; G.270-1; T.9-6; T.14-2; T.16-3; T.30-3; T.32-3; T.36-3; T.63-26; T.63-29; T.69-4; T.76-1; T.85-2; T.89-2; T.89-25; T.90-7; T.99-8; T.101-2; Th.2/IV-4; Th.3/III-1; Th.4/V-3; Th.5/III-4; Ts.1/II-1; Ts.2/IV-4; Ts.7/II-4; Ts.8/I-4]

^{c}Acem: (öa.) 1. Arap olmayan, Arap'tan başka milletler. 2. İranlılar. [K.7-24; K.16-14; K.28-8; K.79-27; T.7-9]

^{c}Acem Ramażân: (öa.) Sarayın tanburîlerinden biri. [K.28-36]

^{c}acîb: (a.) tuhaf. [K.35-8; G.97-2]

âcil: (a.) vadeye bağlı, vadesi geldiğinde yapılacak olan, ertelenmiş. [K.32-25]

^{c}âcil: (a.) acele eden, acele, gecikmez. [K.32-25; T.88-3]

^{c}âciz: (a.) 1. eli ermez, beceriksiz, kabiliyetsiz. 2. zayıf, güçsüz. [K.5-27; K.6-23; K.79-12; K.81-3; Tb.1/XI-5; Tb.3/II-8; G.132-6; G.195-5]

^{c}âcizân: (a.) acizler. [Th.1/IV-1]

^{c}acz: (a.) 1. beceriksizlik. 2. (ed.) düz yazıda bir fıkranın son cümlesi. 3. manzumede beytin ikinci dizesinin son yarısı. [K.20-40; K.34-28; K.53-2]

ad: (t.) 1. isim. 2. nam, ün. [Tb.4/I-6; T.100-1]

^{c}Âd: (öa.) çok eskiden Yemen taraflarında bulunan ve Hud Peygamber tarafından imana getirilemediği için Allah tarafından yok edildiğine inanılan bir kavmin adı. [K.24-31]

a^{c}dâ: (a.) düşmanlar, yağılar. [K.7-6; K.11-48; K.12-26; K.30-35f; K.30-37; K.33-20; K.58-1; K.67-3; K.67-6; Tb.2/I-4; G.77-1; T.77-1; Ts.1/I-3]

âdâb: (a.) 1. terbiyeler, utanmalar. 2. usuller, yolar, kaideler. [K.12-33; K.14-6; K.17-12; Tb.3/III-7; Tb.3/III-8; G.129-4]

^{c}adâlet: (a.) hakka riayetkarlık, hak tanırlık, haklılık, doğruluk. [K.12-17; K.12-34; K.38-10; T.11-4; T.51-4]

^{c}adâletkâr: (a.f.) âdil, adaletli. [T.29-6]

^{c}adâlet-penâh: (a.f.) adaletli. [T.99-1]

^{c}add: (a.) 1. sayma, sayılma. 2. itibar etme, edilme. [K.17-17; K.24-21; K.28-2; K.40-14; Tb.1/I-3; T.3-13; T.17-3]

a^{c}del: (a.) en (daha, pek) adaletli, çok doğru. [K.1-25; K.23-3; T.49-2]

^{c}adem: (a.) yokluk, bulunmama. [K.7-27; K.24-26; K.29-57; G.4-1; G.83-3; G.87-1; G.126-5; G.269-1; T.16-2]

Âdem: (öa.) 1. dünyada ilk yaratılan adam. 2. ilk peygamber. 3. adam. [K.1-27; K.2-9; K.2-18; K.6-60; K.12-12; K.13-15; K.16-8; K.26-3; K.29-5; K.45-6; Tb.2/III-3; Tb.6/MB(7)(2); Tb.6/IV-9; Tb.6/VII-3; Tb.6/VII-7; Tb.6/VII-8; Tb.6/VII-9; Tb.6/VII-11; G.20-3; G.126-2; G.134-5; G.139-1; G.201-4; G.202-1; G.209-2; G.240-4; T.15-4; T.43-2; T.67-7; T.90-5; T.91-7; T.109-1]

^{c}adem-âbâd: (a.f) yokluk diyarı, ölüm. [K.28-43]

âdemî: (a.) âdemoğlu. [K.2-13; K.10-18; T.23-16]

^{c}Aden: (öa.) Aden şehri, incileriyle meşhur olan yer. [K.4-12]

^{c}âdet: (a.) görenek, usul, tabiat, alışkanlık. [K.12-34; K.22-23; K.33-3; K.55-16; T.23-19]

^{c}âdil: (a.) 1. doğruluk gösteren. 2. doğru. [K.6-14; K.11-10; K.38-31; T.36-3]

^{c}adîl: (a.) eşit, eş, müsavi. [K.10-21; K.11-15; K.15-41; K.20-14; K.32-16; T.5-1; T.97-5; T.106-6]

^{c}adl: (a.) doğruluk. [K.4-19; K.4-26; K.4-32; K.5-29; K.6-43; K.7-30; K.8-17; K.11-38; K.11-39; K.12-18; K.13-2; K.13-3; K.14-10; K.14-33; K.15-1; K.15-11; K.15-21; K.16-7; K.18-11; K.19-10; K.21-27; K.21-36; K.22-7; K.22-13; K.22-15; K.22-16; K.24-30; K.29-27; K.30-28; K.30-30; K.30-38; K.32-16; K.38-33; K.43-4; K.44-5; K.50-12; G.24-8; T.2-6;

T.13-3; T.15-7; T.23-1; T.23-4; T.23-12; T.33-3; T.49-2; T.67-2; T.69-2; T.87-2; Th.3/VI-4]

ᶜAdn: (öa.) 1. ikametgah. 2. cennet. [T.38-5; T.106-6]

ᶜadû: (a.) düşman, yağı. [K.5-3; K.7-13; K.7-28; K.13-10; K.18-19; Tb.2/II-4; G.2-4; G.200-2; T.3-7; T.7-15]

ᶜadû-küş: (a.f.) düşman öldüren. [K.7-8]

âfâḳ: (a.) 1. ufuklar, gök kenarları, gökle yerin birleşir gibi göründüğü yerler. 2. (mec.) görüş ve dönüş sınırları. [K.4-22; K.11-33; K.14-13; K.20-27; Tb.1/IV-4; Tb.3/IV-6; T.14-8]

âfâḳ ü enfüs: (a.) nefis ve dışı. [T.89-12]

âfât: (a.) belalar, musibetler. [K.23-38; T.16-6]

âferîn: (f.) beğenme, alkış, yaşa, var ol, bravo. [K.5-14; K.28-47; K.45-2; Tb.5/IV-6; G.66-2; G.71-5; G.189-5; G.204-5; G.215-2; G.238-4; G.246-4; G.265-6; G.266-4; T.2-26; T.8-5; T.23-18; T.43-3; T.60-1; T.64-1; T.79-2]

âferîniş: (f.) 1. yaratma. 2. yaratılış ve bütün mahluklar. [Tb.4/IV-5]

âfet: (a.) 1. büyük felaket, bela. 2. (mec.) çok güzel insan. [K.3-17; Tb.1/X-1; G.10-1(3); G.10-2(2); G.10-3; G.10-4; G.10-5(3); G.13-3; G.41-4; G.60-2; G.74-3; G.95-1(2); G.109-2; G.131-2; G.138-2; G.138-5; G.143-1; G.143-2; G.144-1; G.150-3; G.239-7; G.240-3; G.265-3; Ts.6/II-3]

âfet-resân: (a.) bela getiren, musibet eriştiren. [G.57-4]

ᶜâfiyet: (a.) 1. sağlık, esenlik. [Th.3/VII-4]

âftâb: (f.) (âfitâb) 1. güneş. 2. güneşin ışığı. 3. güzel. 4. güzel yüz. 5. şarap. [K.2-3; K.3-1; K.4-44; K.6-21; K.7-32; K.10-22; K.10-25; K.10-27; K.10-42; K.11-31; K.11-35; K.11-39; K.11-42; K.12-20; K.14-1; K.14-50; K.20-17; K.22-16; K.22-18; K.32-8; K.32-11; K.35-23; K.35-29; K.39-28; K.39-29; K.42-2; K.47-1; K.50-6; K.56-1; K.61-3; K.72-2; Tb.4/I-1; Tb.4/IV-6; Tb.4/V-2; Tb.6/I-2; G.46-4; G.111-3; G.156-1; G.162-2; G.195-4; G.211-4; G.220-3; G.256-6; M.2; T.4-3; T.11-1; T.13-10; T.14-8; T.15-1; T.16-5; T.19-2; T.22-5; T.50-9; T.65-19; T.80-8; T.83-2; T.110-2; Th.1/IV-3]

âftâbâsâ: (f.) (âfitâbâsâ) güneş gibi. [K.30-16]

ᶜafv: (a.) 1. suçunu bağışlama. 2. özür dileme. 3. birini vazifesinden uzaklaştırma. [K.22-36; K.38-26]

aġa: (t.) 1. geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse. 2. halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan. 3. büyük kardeş, ağabey. 4. okur yazar olmayan yaşlıca kişilerin adlarıyla birlikte kullanılan san. 5. (tar.) Osmanlı İmparatorluğunda bazı kuruluşların başında bulunanlara verilen resmi unvan. 6. koca. [K.25-10; K.26-2; T.32-6]

âgâh: (f.) bilgili, haberli, uyanık. [K.15-6; K.17-8; K.35-8; K.79-11; Tb.1/XIII-5; Tb.3/II-2; G.12-3; G.45-7; G.83-1; G.173-4; G.189-5; G.197-5; G.218-3; G.228-2; G.266-3; T.92-2]

âġâz: (f.) başlama. [K.1-33; K.18-28; K.21-55; K.27-9; K.28-5; K.28-45; K.30-61; K.53-2; Tb.1/II-5; Tb.3/V-7; Tb.5/V-1; G.66-3; G.231-5; G.234-1; G.261-3; T.15-21]

aġber: (a.) çok tozlu. [K.55-11]

aġız: (t.) 1. yüzde, avurtla iki çene arasında bulunan, ses çıkarmaya , soluk alıp vermeye yarayan ve besinlerinlerin sindirilmeye başladığı organ. 2. bu boşlukların dudağı çevreleyen bölümü. 3. kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı. 4. bir akarsuyun denize veya göle döküldüğü yer, munsap. 5. koy, körfez liman vb. yerlerin açık tarafı. 6. çıkış yeri. 7. bir kaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak. 8. kesici aletlerin keskin tarafı. 9. üslup, ifade biçimi. 10. uç, kenar. 11. (gr.) aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili. 12. (müz.) bir bölge ezgilerinde görülen özelliklerin tümü. [G.201-3; Th.4/V-5]

âġûş: (f.) kucak. [K.28-17; Tb.2/IV-2]

âġuşte: (f.) bulaştırılmış, kirletilmiş. [G.53-2]

aġyâr: (a.) gayrılar, başkalar, yabancılar. [Tb.2/I-1; Tb.2/II-1; Tb.2/III-1; G.36-3; G.92-2; G.240-2; Ts.1/I-4; Ts.3/IV-4; Ts.8/III-4]

âh: (müşterek) ah, yazık, beddua. [K.3-4; K.12-3; Tb.3/II-5; Tb.3/II-6; Tb.5/I-2; G.3-1; G.3-5; G.12-5; G.12-6; G.17-5; G.31-2; G.33-1; G.34-4; G.37-1; G.44-5; G.48-1; G.60-3; G.68-7; G.78-1(2); G.80-3; G.83-4; G.97-4; G.110-4; G.120-5; G.129-4; G.145-1; G.171-2; G.173-3; G.173-5; G.175-1; G.183-1; G.185-4; G.199-2; G.200-3; G.200-4; G.201-1(2); G.202-3; G.208-5; G.217-2; G.227-3; G.228-1; G.228-4; G.230-3; G.230-4; G.232-5; G.233-3; G.234-4; G.249-1; G.252-3; Th.5/III-4; Th.6/V-4; Ts.1/II-1; Ts.2/V-3; Ts.3/I-4; Ts.3/IV-1; Ts.5/V-4; Ts.6/IV-3]

aḥbâb: (a.) dost, bildik, tanıdık. [K.24-6; K.33-20; G.77-1; G.241-5; Ts.7/III-1]

aḫbâr: (a.) 1. haber, ortada dönen söylentiler. 2. Yahudi bilginleri, hahamları. 3. meserretler, iyilikler. 4. yazı mürekkepleri. [K.20-10; Tb.3/I-2]

ᶜahd: (a.) 1. söz verme. 2. ant, yemin. 3. devir, zaman, gün. [K.4-31; K.4-32; K.7-18; K.15-11; K.16-6; K.16-25; K.21-33; K.21-57; K.22-5; K.33-27; K.38-25; G.210-5; T.15-7; T.19-3; T.23-1; T.60-12]

âhen: (f.) 1. demir. 2. zincir. 3. kılıç. 4. sert, katı. [K.11-16; K.67-5]

âhen-dil: (f.) demir yürekli, kahraman; merhametsiz. [G.233-3]

âheng: (f.) (ahenk) 1. uygunluk, düzen. 2. çalıp çağırıp eğlenme, cümbüş etme. [K.21-41; K.28-6; K.28-25; K.28-35; K.28-38; K.28-42; K.53-5; Tb.5/VI-5; G.105-3; G.186-1; G.246-1; T.76-4]

âheste: (f.) ağır, yavaş, yavaş yavaş. [G.228-2]

aḥfâd: (a.) 1. oğul oğulları, torunlar. 2. yardımcılar, hizmetkârlar. [K.36-3]

âḫir: (a.) son, sonraki, en sonra; nihayet, son olarak. [K.4-32; K.6-4; K.15-4; K.34-35; K.51-28; Tb.1/V-8; Tb.6/III-1; G.13-4; G.40-4; G.68-2; G.72-4; G.143-3; G.261-5; G.271-3; T.38-2; T.42-3; T.96-3]

âḫiret: (a.) öbür dünya, öteki dünya. [T.89-4]

âḫir-zamân: (a.) (bu dünyanın) son gün(ü). [G.143-1]

aḥkâm: (a.) 1. emirler, hükümler. 2. kanunlar. 3. yıldızlardan ve başka görünenlerden çıkarılan mana. [K.6-14; K.15-43; K.24-45; K.37-33; K.44-2; K.48-13; G.195-2; T.2-5; T.49-3; T.63-4; T.71-2; T.89-5]

aḥkem: (a.) en çok hükmeden; (daha, en, çok) kuvvetli. [K.1-25; K.23-3; T.49-2]

aḫlâḳ: (a.) 1. insanda bulunan ruhî ve zihnî haller. 2. iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım olan usul ve kaideleri öğreten ilim. [K.4-29; K.5-30; K.16-8; K.19-16; K.30-38; K.36-12; K.38-19; K.39-25; K.49-1; K.81-9; T.78-3; T.100-1]

aḥmaḳ: (a.) pek akılsız, sersem, şaşkın. [Tb.1/V-4]

Aḥmed: (öa.) 1. daha, pek, çok, en çok methedilmiş olan. 2. Hz. Muhammed. [K.1-15; K.2-10; K.6-1; K.22-11; K.23-2; K.51-23; T.26-1; T.52-3; T.97-1; T.98-1]

Aḥmed: (öa.) 14. Osmanlı padişahı, Sultan İbrahim'in babası. [T.15-6]

Aḥmed: (öa.) Sultan İbrahim'in şehzadelerinden biri. [K.10-23]

Aḥmed-i Mişḳâlî: (öa.) sarayın, bir nefesli saz olan mıskali (mûsûkârı) çalan sanatkârlarından biri. [K.28-44]

Aḥmed Paşa: (öa.) Hezarpâre Ahmed Paşa, defterdârlık ve sadrazamlık yapmış devlet adamı. [T.46-9; T.67-1; T.68-1; T.69-1]

aḥrâ: (a.) daha layık, münasip, uygun. [T.48-3]

aḥrâr: (a.) hür, serbest olanlar, köle ve esir olmayanlar. [K.14-25; G.104-3]

aḥsen: (a.) (daha, en) pek güzel. [K.20-18; K.23-4; K.49-5; Tb.7/IV-2; T.89-14]

aḥsente: (a.) âferin. [G.13-4]

Aḥsenü'l-Ḥadîs: (öa.) Okçu-zâde Mehmed Şahî'nin manzum olarak kaleme aldığı 40 hadis tercümesi. [T.59-1]

aḫter: (f.) yıldız. [K.2-1; K.5-16; K.6-19; K.6-20; K.10-25; K.11-3; K.11-42; K.12-20; K.20-15; K.22-16; K.24-27; K.39-28; K.46-5; K.71-2; K.81-1; T.13-5; T.18-2; T.110-2; Ts.4/IV-1]

aḫterân: (f.) yıldızlar. [K.11-8; K.19-9; K.22-18; K.34-33]

âhû: (f.) 1. ceylan, karaca. 2. (mec.) güzellerin gözü. [K.15-22; K.29-10; G.259-4; Th.6/V-1]

aḥvâl: (a.) oluşlar, bulunuşlar, durumlar, haller. [K.15-34; K.16-18; K.16-21; K.19-10; K.23-25; K.23-32; Tb.1/VI-2;

Tb.1/VII-8; Tb.2/II-3; Tb.4/IV-3; G.84-1; G.271-2; T.89-4; Th.3/V-2; Ts.8/III-1]

aḫyâ: (a.) diriler, canlılar. [K.30-19]

aḫyâr: (a.) iyi ve faziletli olanlar. [K.14-21; K.23-36; T.42-2]

aḫẕ: (a.) alma, kabul etme. [K.19-29; K.21-21]

ᶜaḳâ'id: (a.) inanılan şeyler, iman, dinî inanış. [T.1-17]

aᶜḳal: (a.) (daha, en, pek, çok) akıllı. [K.23-10]

ᶜaḳd: (a.) 1. bağ, bağlama, düğümleme, bağlanma, düğümlenme. 2. sözleşme, kararlaştırma. 3. kurma, düzme. 4. nikah. 5. nesri nazma çevirme. [T.62-2]

aḳdâm: (a.) ayaklar. [K.6-6]

aḳdem: (a.) ilk, önce, önceki, daha önceki. [K.1-19; K.21-39; T.49-8]

ᶜâḳıbet: (a.) nihayet, son. [Tb.1/V-8; G.206-3; G.257-4; T.7-8; T.42-5; T.47-2; T.100-4; Th.3/VII-2]

ᶜâḳıbet-bîn: (a.f.) sonunu önceden gören. [K.14-7]

ᶜâḳıbet-endîş: (a.f.) sonunu düşünen. [G.127-4]

ᶜâḳıl: (a.) akıllı kimse. [K.56-8; K.56-9; Tb.1/X-8; Tb.1/XI-1; Tb.1/XII-1; Tb.1/XII-2; G.21-4; T.46-6]

ᶜâḳıle: (a.) akıllı kadın. [G.245-1]

ᶜaḳîḳ: (a.) çok kere kırmızı renkte olan bir cins değerli taş. [G.19-5]

ᶜaḳl: (a.) akıl, us. [K.1-7; K.1-22; K.2-20; K.4-16; K.4-45; K.5-26; K.5-27; K.6-42; K.10-29; K.12-23; K.12-31; K.14-4; K.15-8; K.17-4; K.19-11; K.19-16; K.22-14; K.23-7(2); K.23-13; K.23-18; K.23-19; K.28-22; K.29-36; K.30-5; K.30-26; K.32-5; K.32-13; K.36-12; K.37-25; K.39-6; K.39-20; K.40-1; K.53-3; K.53-8; K.53-13; K.56-3; K.62-1; K.79-16; Tb.1/VIII-2; Tb.1/IX-7; Tb.1/IX-8; Tb.1/X-1(2); Tb.1/X-2; Tb.1/X-3; Tb.1/X-4; Tb.1/X-5; Tb.1/X-6; Tb.1/X-7; Tb.1/X-8; Tb.1/XI-1; Tb.1/XI-6; Tb.2/III-5; Tb.3/II-3; Tb.4/IV-4; Tb.6/II-4; Tb.6/IV-10; Tb.6/VI-11; Tb.6/VII-5; G.10-3; G.16-1; G.27-2; G.51-2; G.51-3; G.56-3; G.57-4; G.60-5; G.64-4; G.67-1; G.67-2; G.69-4; G.72-5; G.94-2; G.95-1; G.96-6; G.100-2; G.101-4; G.102-3; G.102-4; G.109-3; G.111-1; G.112-4; G.125-2; G.134-4; G.136-4; G.167-1(2); G.167-2; G.174-4; G.176-5(2); G.177-2; G.193-3; G.194-1; G.194-5; G.198-4; G.202-2; G.207-1; G.207-5; G.229-2; G.234-1; G.236-5; G.242-5; G.243-2; G.246-3; G.250-2; G.257-4; G.260-2; G.260-3; G.262-3; G.265-6; G.266-3; G.270-4; T.23-10; T.23-20; T.29-4; T.62-3; T.63-3; T.63-15; T.79-1; T.80-1; T.89-16; T.97-2; T.106-4]

ᶜaḳl-ı evvel: (a.) 1. yaratılıştan olan akıl, Allah. 2. kendisini akıllı sanan. [K.20-14; K.21-13; K.22-11; K.51-1; T.66-1]

ᶜaḳl-ı küll: (a.) 1. tabiatta görülen umumi ahenk. 2. (mec.) Cebrail. [K.1-28; K.14-9; K.33-6; K.39-18; Tb.4/I-6; Tb.5/V-2; G.73-6; G.147-4; T.90-8]

aḳlâm: (a.) yazı aletleri, kalemler. 2. memurların çalıştıkları daireler. [K.6-47]

aḳrân: (a.) eş ve benzer olanlar, yaşıtlar, yaşdaşlar. [K.10-21; K.21-12; K.24-8; K.29-45; K.45-7; K.54-15; Tb.5/VI-6; G.137-6; T.8-5; T.56-2]

aks: (a.) çarpma, çarpıp geri dönme. [K.20-20; K.21-23; K.21-26; K.30-11; K.39-9]

aḳṣâ: (a.) son, en son, uzak. [T.60-15; Th.1/II-2]

aksî: (a.) 1. ters, zıt. 2. inatçı. 3. geçimsiz, huysuz, uğursuz. [K.38-2]

aḳṭâb: (a.) sahipler, efendiler, ulular, tarikat kurucuları. [K.36-28]

aḳvâ: (a.) en kuvvetli, çok kuvvetli. [K.30-6]

al: (t.) 1. parlak kırmızı renk, kızıl. 2. dorunun açığı at donu. 3. yeni doğurmuş kadınlarda görülen bir çeşit hastalık. 4. kadınların yüzlerine sürdükleri pembe toz, allık. [K.85-3; G.148-1; G.156-3; G.199-3]

âl: (a.) hile, düzen, dek. [Th.3/VI-1]

âl: (a.) 1. aile. 2. evlat. 3. sülale. [K.10-1; K.12-16; K.12-38; K.13-6; K.25-17; K.26-10; K.35-38; K.36-1(2); K.51-23; T.13-9; T.15-5; T.29-1; T.51-2; T.52-3; T.53-1; T.55-3; T.56-1; T.57-3; T.65-15]

Âl-i abâ: (öa.) Peygamberimizin kendisiyle birlikte kızı Fâtıma, damadı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin'den mürekkep ailesi. [K.35-19; T.54-1]

ᶜalâ: (a.) rütbece yükseklik, büyüklük, şeref, şan. [K.9-6; K.14-27; K.17-12; K.21-8; K.23-4; K.24-11; K.26-3; K.28-54; K.30-1; K.30-46; K.35-20; K.43-11; K.55-19; K.66-2; K.80-5; K.80-10; G.7-4; G.69-4; G.79-1; G.241-3; T.9-8; T.12-6; T.14-2; T.16-3; T.37-1; T.37-3; T.38-5; T.46-3; T.48-1; T.50-15; T.64-2; T.88-4; T.106-6; T.108-5; Th.1/II-1; Th.1/II-4; Th.1/VI-2; Th.5-IV-3; Ts.2/IV-3]

ᶜalâḳa: (a.) 1. ilgi, ilişki. 2. (ed.) bir kelimenin hakiki manasından mecazi manasına nakledilmesinin sebebidir. [G.55-3; G.113-2]

âlâm: (a) kederler, elemler, acılar, sızılar. [K.4-9; K.6-61; K.54-14; Tb.2/I-3; Tb.2/V-1; T.76-1]

aᶜlâm: (a.) 1. bayraklar, sancaklar. 2. sınır işaretleri. 3. yüksek dağlar. 4.kabile başkanları. 5. has isimler. [K.6-12]

ᶜalâmet: (a.) 1. işaret, iz, nişan, belge. 2. kocaman, iri. [Tb.6/VII-8; T.63-25]

âlât: (a.) vasıtalar, aygıtlar. [K.7-20]

alay: (t.) 1. herhangi bir törende veya gösterişte yer alan topluluk. 2. çok kalabalık. 3. genellikle üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu. 4. bütün, hep. [K.5-6]

âlâyiş: (f.) 1. bulaşık, bulaşma. 2. debdebe, tantana, gösteriş (bu anlam uydurma olmakla beraber yaygın ve üstündür). [G.189-4]

alçaḳ: (t.) 1. yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı. 2. aşağıda olan, yüksek olmayan (yer) 3. kısa (boy). 4. (mec.) bile bile en kötü, en ahlaksızca davranışlarda bulunan, aşağılık, soysuz, namert, rezil, hain. [G.241-3]

ale'l-ḫuṣûṣ: (a.) hele, hususiyle, en çok. [K.35-45]

ᶜalem: (a.) 1. nişan, alamet. 2. bayrak, sancak. 3. sınır işareti. 4. yüksek dağ. 5. dudaktaki çatlak. 6. has isim. 7. minare tepesi. 8. sarığın altın teli. [K.5-4; K.5-13; K.6-1; K.6-37; K.7-23; K.8-3; K.27-6; K.30-2; K.39-9; K.52-5; K.54-18; G.95-5; G.235-2]

aᶜlem: (a.) en (daha, pek, çok) bilen, bilgin. [K.1-24; K.16-17; K.27-13; K.45-7; G.158-1; T.49-1]

ᶜâlem: (a.) 1. dünya, cihan. 2. insanlar, halk. 3. (mec.) eğlence. 4. lüzum, mânâ. [K.1-6; K.1-17; K.1-21; K.1-27; K.1-38; K.1-42; K.2-2; K.2-4; K.2-9; K.3-11; K.3-13; K.3-22; K.4-28; K.4-33; K.5-32; K.6-32; K.6-62; K.7-1; K.7-27; K.7-30; K.7-33; K.7-35; K.8-3; K.9-1; K.10-11; K.10-37; K.11-19; K.11-20; K.11-36; K.11-37; K.12-5; K.12-11; K.12-13; K.12-15; K.12-27; K.12-39; K.12-42; K.12-44; K.13-1(2); K.13-4; K.13-5; K.13-14; K.14-3; K.14-10; K.14-13; K.14-32; K.15-3; K.15-4; K.15-33; K.16-2; K.18-9; K.18-17; K.19-14; K.20-4; K.20-10; K.22-1; K.22-4; K.22-20; K.22-26; K.24-37; K.25-17; K.26-12; K.27-1; K.27-2; K.27-16; K.28-31; K.29-1; K.29-21; K.29-35; K.29-46; K.29-53; K.29-63; K.30-2; K.30-39; K.30-43; K.30-58; K.32-1; K.34-5; K.34-9; K.34-19; K.34-29; K.35-22; K.35-49; K.36-15; K.37-1; K.37-6; K.37-29; K.38-14; K.38-22; K.38-30; K.38-31; K.39-22; K.41-5; K.43-4; K.43-12; K.44-6; K.45-4; K.45-6; K.45-8; K.48-4; K.48-9; K.48-12; K.48-13; K.51-14; K.51-17; K.51-22; K.52-5; K.53-6; K.54-2; K.56-6; K.62-3; K.72-1; K.79-1(2); K.79-13; K.80-4; Tb.1/II-1; Tb.1/IX-1; Tb.1/IX-3; Tb.1/X-7; Tb.1/XI-7; Tb.3/IV-4; Tb.4/II-1; Tb.4/III-5; Tb.5/VII-5; Tb.6/V-4; Tb.6/VII-2; Tb.6/VII-5; G.10-5; G.31-3(2); G.34-2; G.35-2; G.35-2; G.36-1; G.38-1; G.38-3; G.41-2; G.42-2; G.44-4; G.53-4; G.68-1; G.69-1; G.72-3; G.73-6; G.74-4; G.80-4; G.84-4; G.86-4; G.87-4; G.98-4; G.98-6; G.108-2; G.124-3; G.130-1; G.133-4; G.134-2; G.137-6; G.138-3; G.139-1; G.141-1; G.142-2; G.142-4; G.148-3; G.161-5; G.168-5; G.171-4; G.173-5; G.180-6; G.183-5; G.189-3; G.191-5; G.193-5(2); G.197-5; G.198-4; G.199-2; G.200-4; G.210-4; G.215-5; G.219-4; G.221-3; G.221-5; G.228-3; G.234-2; G.242-4; G.244-1; G.255-2; G.256-7; G.258-4; G.261-4; G.265-5; G.267-3; T.2-1; T.2-3; T.2-14; T.2-26; T.7-10; T.9-6; T.13-2; T.13-7; T.15-18; T.15-22; T.16-2; T.18-2; T.19-8; T.24-1; T.29-5; T.48-2; T.48-5; T.49-1; T.49-9; T.50-8; T.52-2; T.63-8; T.63-26; T.65-5; T.67-3; T.67-4; T.69-3; T.75-2; T.78-1; T.79-7; T.87-2; T.89-1; T.89-5; T.97-2; T.100-6; T.117-1; Th.1/V-5; Th.3/III-1; Th.4/II-4; Th.6/II-2; Ts.1/II-1; Ts.2/IV-1; Ts.7/I-1]

ᶜâlem-ârâ: (a.f.) âlemi, dünyayı süsleyen. [K.10-9; K.30-2; K.30-56; K.34-8; K.43-10; G.123-2; G.137-7; T.9-4; T.16-5; T.22-5]
ᶜalem-efrâz: (a.f.) bayrak çeken, bayrak kaldıran. [K.29-50]
ᶜâlem-efrûz: (a.f.) cihanı parlatan, bütün âleme ışık saçan. [K.11-47]
ᶜâlem-i âb: (a.f.) içki âlemi, içkili eğlence. [Th.2/1-3]
ᶜâlem-i ıṭlâḳ: (a.) gayb-i mutlak da denilen Allah tam kemal halinde olduğu düşünülen mertebedir, henüz isimler ve sıfatlar dairesine inmemiştir. Bu mertebede ne isim, ne resim ne de sıfatlanan vardır; bu mertebeye lahut âlemi, lâ-teaayün âlemi, mutlak amâ, mutlak vücûd, ümmü'l-kitâb gibi adlar da verilir. [G.191-5]
ᶜâlem-nümâ: (a.f.) dünyayı gösteren. [K.52-2; K.62-3; G.82-3; T.15-16; T.22-3; T.70-4; T.84-5]
ᶜâlem-penâh: (a.f.) âlemin sığınacağı yer. [K.50-12; T.13-8; T.30-1]
ᶜâlem-tâb: (a.f.) dünyayı parlatan, aydınlatan. [K.56-1; K.57-2; T.14-7; T.41-5; T.81-5]
âlet: (a.) 1. vâsıta. 2. avadanlık. 3. makine, aygıt. [T.43-2]
ᶜalev: (t.) 1. ateşten ve yanan cisimlerden çıkan parlak, çeşitli şekillere giren, gazlardan meydana gelen şeffaf dil, yalım. 2. mızrak uçlarına takılan uzun ve ensiz küçük bayrak, flama. [K.6-34; K.21-19; G.120-5; G.178-4; T.76-1; Th.4/I-3]
ᶜalev-güster: (t.f.) alev yayan. [G.157-2]
ᶜAlî: (öa.) dördüncü İslam halifesi, Hz. Muhammed'in damadı ve amca oğlu. [K.24-8; K.25-9; K.30-32; K.36-1; K.36-12; G.54-3; T.1-8]
ᶜâlî: (a.) yüce, ulu. [K.1-16; K.2-12; K.11-20; K.12-35; K.13-7(2); K.22-40; K.25-10; K.28-19; K.32-25; K.33-26; K.36-4; K.52-1; K.80-9; Tb.5/VI-2; Tb.6/I-4; Tb.7/II-1; T.9-5; T.10-7; T.12-3; T.12-4; K.12-16; T.13-4; T.15-4; T.15-6; T.15-15; T.18-8; T.22-9; T.29-3; T.33-2; T.36-5; T.41-7; T.44-2; T.48-4; T.54-2; T.61-2; T.70-1; T.70-9; T.75-1; T.76-4; T.79-9; T.84-9; T.85-3; T.88-4; T.90-1; T.91-1; T.109-6; Th.3/VII-3]
ᶜÂlî: (öa.) Cevrî'nin divanını istinsah ettiği şair. [T.74-1]
ᶜAlî Aġa: (öa.) saray hanendelerinden. [K.28-4]
ᶜâlî-cenâb: (a.f.) 1. cömert. 2. şerefli, haysiyetli kimse. [K.4-44; K.22-15; G.254-1]
ᶜâlî-ḳadr: (a.) 1. yüksek kıymette olan, çok kıymetli, çok takdir edilen, çok saygı değer. 2. meşhur bir çeşit lale. [K.32-17; T.48-1; T.52-4]
ᶜalîl: (a.) 1. kör. 2. sakat. 3. hasta. [K.20-35; K.37-21]
ᶜâlim: (a.) çok okumuş, bilgin. [K.32-1; K.39-12; K.39-20; Tb.1/XII-4; Tb.1/XII-5; Tb.1/XII-8; G.82-1; G.94-3]
ᶜâlî-şân: (a.) 1. şan ve şerefi büyük olan. 2. meşhur bir çeşit lale. [K.11-23; K.19-9; K.21-1; K.72-1; T.9-2; T.12-6; T.92-1; T.117-3]
ᶜaliyye: (a.) bkz. âlî. [K.49-6]
Allâh: (öa.) Tanrı. [K.5-35; K.6-1; K.11-13; K.16-17; K.20-43; K.22-1; K.24-35; K.24-48; K.24-3; K.27-13; K.36-22; K.36-28; K.48-1; K.55-17; K.66-1; K.80-8; Tb.2/III-3; Tb.3/II-6; Tb.4/II-5; T.1-18; T.5-1; T.34-2; T.38-3; T.60-17; T.61-1; T.68-2; T.86-4; T.100-6]
ᶜallâme: (a.) çok bilgin (Allah'ın sıfatlarındandır). [K.32-1; K.34-4; T.48-2; T.50-6; T.54-1; T.54-3; T.91-1]
altun: (t.) 1. altın, parlak sarı renkte, paslanmayan, kolay işlenebilen, zinet eşyası olarak kullanılan madde. 2. bu madenden imal edilmiş. [K.42-5; K.50-6; T.14-8]
âlûde: (f.) (âlûd) bulaşmış, bulaşık. [K.18-34; K.33-4; G.1-2; G.61-2; G.64-3; G.86-1; G.95-7; G.116-5; G.152-4; G.199-2; G.225-2]
âlüfte: (f.) 1. alışık, alışkan. 2. iffetsiz, namussuz kadın, fahişe. [G.64-1; G.116-3; G.226-1]
ᶜâlü'l-ᶜâl: (a.) en yüce, en üstün, yücelerin yücesi. [K.19-2; T.13-2]
altı: (t.) 1. beşten sonra gelen sayının adı. 2. bu sayıyı gösteren 6 ve VI rakamlarının adı. 3. beşten bir artık. [T.2-24; T.17-2]
aᶜmâ: (a.) 1. kör, gözleri görmeyen. 2. (mec.) cahil. [K.55-12]
âmâde: (f.) hazır, hazırlanmış. [K.5-28; Tb.3/III-10]
aᶜmâl: (a.) işler. [T.73-7]
âmâl: (a.) ummalar, ümitler, dilekler, istekler. [K.6-27; K.19-21; K.53-19; Tb.7/II-3]
amân: (a.) (emân) 1. eminlik, korkusuzluk. 2. bağış, bağışlama. [K.4-19; K.7-16; K.11-10; K.12-18; K.15-7; K.18-11; K.22-27; K.24-26; K.34-1; K.50-12; K.54-19; Tb.6/I-9; G.32-1; G.42-6; G.69-1; G.143-2; T.15-8; T.104-1]
ᶜamden: (a.) isteyerek ve bilerek, kasıtlı bir biçimde. [K.22-35]
âmed-şüd: (f.) geliş-gidiş, varıp gelme; geldi-gitti. [G.47-1]
ᶜamel: (a.) 1. iş. 2. niyet. 3. sürgün, içsürmesi. 4. (müz.) Türk musikisinde eskiden kullanılmış bir güfteli parça formu. [K.23-11; K.28-6; K.33-3; Tb.7/IV-2]
ᶜamel-âmûz: (a.f.) iş bilen, iş öğrenmiş, iş öğreten. [K.20-35]
âmîḫte: (f.) karışmış, karışık olan. [G.233-3]
ᶜamîm: (a.) umuma ait, umumî, genel, yaygın. [Tb.3/I-10]
âmîn: (a.) öyle olsun, yâ Rab duamızı kabul eyle! anlamında Arapça söz. [K.11-46; K.18-47; K.19-33; K.23-35; K.30-61]
âmîziş: (f.) geçiniş, uysallık. [G.78-4]
ᶜâmm: (a.) umumi, genel, herkese ait. [K.6-24; K.48-4]
an: (t.) zamanın bölünemeyecek kadar kısa parçası, lahza. [K.24-15; K.40-5]
ân: (f.) 1. güzellik cazibesi, alım. 2. şu, bu. [K.7-32; K.10-20; K.10-21; K.24-32; K.34-18]
ᶜanâ: (a.) zahmet, meşakkat, güçlük. [Tb.1/II-2; G.142-2]
ᶜanâṣır: (a.) elemanlar, öğeler. [K.15-28; K.51-3]
Anaṭolı: (öa.) Ön Asya'nın bir parçası olarak Türkye'nin Asya kıtasında bulunan parçası, Rum. [T.50-5; T.50-15; T.52-4; T.52-9]
ᶜanber: (a.) 1. ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde. 2. güzel koku. 3. güzellerin saçı. [K.4-29; K.6-29; K.11-36; K.29-38; K.32-9]
ᶜanber-âmîz: (a.f.) güzel kokuyla karışık, güzel kokuları içinde barındıran. [K.30-45]
ᶜanber-rîz: (a.f.) güzel kokular saçan, döken, dağıtan. [G.48-1]
ᶜanber-şemîm: (a.f.) amber kokan. [G.159-1; G.205-4]
ᶜandelîb: (a.) bülbül. [G.156-3; T.50-6; Ts.6/I-2]
ᶜanîd: (a.) çok inatçı (kimse). [K.37-31]
ᶜanḳâ: (a.) 1. ismi olup cismi olmayan bir kuş, Zümrüdüanka kuşu. 2. ismi olup cismi olmayan nesne. [K.19-23; K.30-31; K:76-1; T.14-6]
ᶜâr: (a.) utanma. [G.63-1; G.92-3; G.154-1; G.249-2(2); G.267-1; Ts.3/IV-2]
ara: (t.) 1. iki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, açıklık, aralık, boşluk, mesafe. 2. iki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fasıla. 3. kişilerin veya toplulukların birbirine karşı olan durumu veya ilgisi. 4. bir oyunda, filmde dinlenme süresi, antrakt. [K.54-15; Tb.1/II-7]
ᶜaraḳ: (a.) rakı. [G.35-4; M.4]
ᶜaraḳ-rîz: (a.f.) ter döken, terleyen. [G.168-4]
ârâm: (f.) 1. durma, eğlenme, dinlenme. 2. yerleşme, istirahat etme; karar kılma. [K.6-35; K.12-12; K.19-16; K.32-7; Tb.2/III-3; G.10-4; G.86-5; G.145-1; G.145-5; G.188-1(2); G.202-5; G.234-4; G.259-5; G.262-1; T.61-4; Th.5/V-3; Ts.4/II-3]
ârâmgeh: (f.) (ârâmgâh) dinlenilecek yer, dinlenme yeri. [G.45-3; T.28-4]
ârâste: (f.) bezenmiş, süslenmiş. [K.81-2; T.2-11]
ârâyiş: (f.) 1. süs, bezek, ziynet. 2. süsleme, süsleniş; süsleyiş. [K.29-5; K.29-24; K.29-49; Tb.5/V-6; G.68-2; G.161-1]
ᶜaraż: (a.) 1. işaret, alamet. 2. tesadüf. 3. kaza, felaket. 4. (fels.) kendi kendine vücut bulmayıp, başka bir cevherle meydana gelen hal ve keyfiyet. [Tb.6/II-8]
aᶜrâż: (a.) 1. işaretler, alametler. 2. tesadüfler, hastalık alametleri. 3. kazalar, felaketler. [T.89-16]
ᶜarbede: (a.) kavga, patırtı. [G.240-2]
ᶜârıż: (a.) 1. gelen. 2. tesadüfi olay. 3. dağ, bulut ve saire gibi görmeye engel olan her şey. 4. yanak. [G.24-4; G.78-4; M.1; Th.6/II-4; Th.6/III-2]

^{c}ârî: (a.) 1. çıplak. 2. hür. 3. –sız. [G.84-3]
^{c}ârif: (a.) bilen, bilgili, irfan sahibi. [K.14-45; K.23-30; K.24-40; K.33-14; K.48-5; K.51-10; K.56-8; K.56-10; K.79-11; Tb.1/XI-5; Tb.1/XI-8; Tb.1/XII-1; Tb.1/XII-2; Tb.1/XII-8; Tb.3/V-6; Tb.6/VII-5; Tb.7/I-1; Tb.7/II-3; Tb.7/III-1; G.22-5; G.64-3; G.84-2; G.94-3; G.102-1; G.117-5; G.139-7; G.154-5; G.180-5; G.189-3; G.191-3; G.206-2; T.2-12; T.2-12; T.82-1; Th.2/II-3; Ts.5/I-2; Ts.5/MB(5)]
^{c}ârifân: (a.f.) arifler, bilgililer. [K.22-38; Tb.6/IV-4]
^{c}ârifâne: (a.f.) 1. ârif olana yakışacak şekilde. 2. ortaklaşa, örfüne, âdet olduğu üzere ("harîfâne"den bozma olduğu söylenmektedir). [T.104-1]
^{c}ârif-i bi'llâh: (a.) marifeti Allah'a vasıl olan; velilik mertebesine ulaşmış kişi, veli. [G.100-5]
^{c}ârif-pesend: (a.f.) bilgili, irfan sahibi insanların beğendiği. [Ts.5/V-1]
Aristo: (öa.) (Aristatâlîs, Arestû) meşhur Yunan filozofu. [K.14-6; K.15-27; K.21-12; K.23-10; K.29-36; K.30-26; G.94-4; T.65-17; T.70-7]
^{c}âriyetî: (a.) ödünç, eğreti. [Th.2/II-3]
armaġân: (f.) 1. hediye, karşılıksız verilen şey. 2. ihsan, lütuf. 3. mükafat, ödül. [G.42-3]
^{c}arṣa: (a.) yer, toprak. [K.21-47; K.29-19; K.29-21; Tb.5/I-1]
^{c}arṣageh: (a.f.) meydan, yeryüzü. [G.258-3]
^{c}arş: (a.) 1. çardak, çadır. 2. cumba, kafes. 3. çatı, dam. 4. dokuzuncu gök. 5. taht. [K.1-16: K.1-26; K.2-11; K.3.23; K.6-38; K.9-6; K.11-46; K.12-36; K.14-28; K.24-44; K.30-1; K.30-62; K.34-7; K.35-35; K.35-50; K.52-4; Tb.3/IV-1; T.9-7; T.10-4; T.52-5; T.59-2; T.73-5; T.80-10; T.82-2]
^{c}arş-ı a^{c}lâ: (a.) göğün enyüksek tabakası. [G.46-3; G.208-5; T.22-2; T.79-9]
^{c}arş u ferş: (a.) gökyüzü ve yeryüzü. [G.38-4]
^{c}arûs: (a.) 1. gelin. 2. Husrev Perviz'in sekiz hazinesinden biri. 3. (kim.) kükürt. [K.35-51; G.256-5; Ts.4/I-4]
^{c}arż: (a.) bir büyüğe sunma, gösterme, bildirme, önüne koyma. [K.14-50; K.16-18; K.18-1; K.18-46; K.19-25; K.22-38; K.22-39; K.23-16; K.24-6; K.24-42; K.25-20; K.29-40; K.29-58; K.31-25; K.31-26; K.32-23; K.34-34; K.35-46; K.46-7; K.48-8; K.54-10; Tb.1/VII-3; Tb.2/II-1; Tb.4/V-1; Tb.5/IV-4; Tb.6/VI-4; G.68-5; G.88-3; G.137-5; G.172-3; G.184-6; G.194-2; G.271-5; T.2-3; T.23-21; T.49-9; Ts.2/II-3]
arż: (a.) 1. dünya. 2. toprak. 3. iklîm, memleket. [K.19-4]
ârzû: (f.) istek, heves. [K.37-8; G.3-3; G.8-2; G.33-5; G.68-3; G.111-4; G.204-1; G.205-1(2); G.205-2; G.205-3; G.205-4; G.205-5; G.206-1(2); G.206-2; G.206-3; G.206-4; G.206-5; G.208-1; G.208-3; G.210-4; G.267-3; R.2-1; Ts.4/III-2; Ts.5/I-2; Ts.5/IV-2]
ârzûmend: (f.) istekli, hevesli. [K.12-9]
ârzûmendân: (f.) istekliler, hevesliler. [Th.1/IV-4]
âsâ: (f.) eklendiği kelimeye benzerlik anlamı katar, gibi. [K.12-24; T.22-7; T.67-6; T.101-1; T.107-1]
Âṣaf: (öa.) 1. Süleymân Peygamber'in veziri. 2. vezir. [K.14-31; K.15-6; K.15-34; K.16-1; K.16-24; K.16-25; K.18-5; K.19-6; K.19-7; K.19-34; K.20-14; K.20-45; K.21-1; K.21-12; K.21-30; K.21-34; K.21-57; K.22-6; K.22-25; K.23-1; K.30-29; K.48-2; Tb.1/XI-3; G.135-4; T.23-2; T.23-13; T.24-1; T.27-1; T.29-5; T.33-4; T.36-4; T.39-4; T.43-1; T.46-6; T.67-5; T.69-1; T.73-8; T.97-3; T.98-1]
aṣâlet: (a.) 1. soysop temizliği. 2. kendi namına hareket. 3. (ed.) yazıda ve tabirde bayağı tabirlerin bulunmaması. [T.5-3]
aṣamm: (a.) 1. sağır, işitmez. 2. söz işitmez. 3. içi dolu olduğu için vurulduğunda tınlamayan veya donuk bir ses çıkaran. 4. sert, güç; tahammül edilmez. 5. (gr.) Arap yazısında ikinci ve üçüncü kökünde uzun harf bulunan bir fiil. [K.27-9]
âsân: (f.) kolay. [K.4-5; K.4-47; K.14-31; K.24-48; K.29-59; K.39-16; G.261-1; T.42-6]
âṣâr: (a.) 1. izler, nişaneler, alametler. 2. âbideler. 3. hikayeler, ananeler, gelenekler. [K.2-5; K.4-13; K.14-1; K.14-36; K.15-21; K.18-10; K.22-1; K.22-26; K.25-1; K.25-18; K.26-7; K.27-16; K.28-1; K.33-16; K.36-14; K.38-29; K.40-6; K.49-5; Tb.3/I-3; G.24-7; G.26-1; G.75-4; G.164-2; G.176-6; G.230-4; T.4-2; T.13-5; T.15-13; T.29-11; T.32-2; T.42-7; T.43-5; T.47-2; T.63-25; T.63-28; T.73-3; T.97-3; T.106-2; Th.6/II-5]
âsâyiş: f.) 1. rahat, huzur. 2. güvenlik. [K.13-2; K.19-10; K.36-24; K.79-3; Tb.1/I-6; G.3-4; G.78-3; G.215-3; T.16-2; T.61-3]
^{c}ases: (a.) gece devriye gezen, gece bekçisi. [G.268-4]
aṣfiyâ: (a.) 1. samimi, saf, içi temiz, tuttuğu yol doğru olan kimseler. 2. samimi dostlar, azizler. [K.22-22; K.30-8; T.60-8]
âsîb: (f.) 1. çarpışma. 2. bela, afet, musibet, zarar. [Ts.6/II-3]
aṣîl: (a.) 1. sağlam. 2. iyice kökleşmiş. 3. kendi adına hareket eden. 4. edepli, terbiyeli. [T.5-3]
^{c}asîr: (a.) 1. zor, güç, zahmetli. 2. titiz tabiatlı (adam). [K.39-16]
âsitân: (f.) 1. eşik, papuçluk. 2. dergah, tekye. 3. müneccimlerin hesaplarına göre insan hayatının uğursuz dakikaları. [K.3.23; K.7-38; K.10-12; K.12-36; K.30-63; K.34-9; K.47-5; Tb.4/V-3; Tb.5/III-2; T.10-4; T.52-8; T.90-2; Th.1/VI-1; Ts.1/II-4; Ts.4/III-1]
asker: (a.) er, cünd, leşker. [K.5-5; K.5-10; K.5-22; K.5-39; K.7-14; K.7-20; K.11-17; T.7-9; T.7-15; T.60-11]
aṣl: (a.) 1. asıl, kök, dip, kütük,, temel, esas, kaide, kural; hakikat, soy, nesep; bir şeyin belli başlı kısmı, başlangıç; baş; yer; sıhhat. 2. hakiki, esaslı, halis, sâfî. 3. esasen, zaten, başlıca, en ziyade, hakikaten. [K.2-9; K.18-41; K.28-8; Tb.6/II-7; T.5-3; T.53-1]
aṣlâ: (a.) hiçbir vakit. [K.35-3; K.35-54; K.43-9; K.55-9; Tb.1/I-2; Tb.1/III-5; Tb.7/III-4; Ts.3/II-3; Ts.4/I-4; Ts.7/V-2]
âsmân: (f.) (âsumân) gök, sema. [K.2-3; K.3-22; K.4-30; K.6-12; K.7-30; K.9-7; K.11-7; K.11-29; K.12-21; K.14-10; K.18-17; K.19-9; K.22-16; K.25-8; K.25-19; K.26-9; K.29-13; K.30-2; K.30-10; K.32-11; K.35-23; K.35-35; K.46-1; K.46-4; K.46-5; K.50-4; K.50-5; K.51-27; K.53-7; K.59-2; Tb.4/I-1; Tb.4/V-2; G.50-2; G.89-3; G.111-3; G.162-2; G.227-2; G.248-5; G.260-3; T.3-6; T.5-5; T.6-1; T.7-4; T.10-4; T.11-1; T.12-4; T.13-2; T.14-5; T.15-11; T.15-22; T.18-3; T.22-3; T.23-22; T.60-19; T.63-4; T.70-3; T.90-1; T.90-2; T.91-2; T.110-2; Th.1/VI-1]
âsmânî: (f.) 1. göğe, güneşe, aya mensup. 2. açık mavi. [K.34-19; T.63-4; T.63-5]
^{c}aṣr: (a.) 1. yüzyıl. 2. ikindi vakti. [K.35-53; T.52-2]
âsûde: (f.) rahat, gailesiz, dinç (olan). [K.11-36; Tb.3/I-8; Tb.3/I-9; G.8-3; G.10-5; G.35-3; G.41-5; G.98-2; G.158-3; G.177-5; G.189-2; G.191-5; G.192-1; G.202-2; G.227-5; T.15-7; T.16-7; Ts.5/II-3]
aşere: (a.) onlar (sayı). [K.1-12; K.5-27]
^{c}âşıḳ: (a.) birine, bir şeye tutkun, imre, emre. [K.4-8; K.17-14; K.24-5; K.28-10; K.28-11; K.30-51; K.30-55; K.55-14; Tb.1/X-3; Tb.1/XI-2; Tb.1/XIII-6; Tb.2/I-1; Tb.2/I-4; Tb.2/II-5; Tb.2/II-6; Tb.2/IV-1; Tb.2/IV-3; Tb.3/III-4; Tb.4/II-2; G.1-1; G.2-5; G.4-4; G.9-3; G.11-3; G.12-6; G.17-2; G.19-4; G.21-3; G.23-1; G.23-3; G.24-4; G.41-5; G.42-6; G.43-4; G.54-1; G.60-1; G.61-2; G.72-1; G.78-1; G.78-4; G.89-4; G.97-1; G.99-1; G.102-3; G.103-3; G.121-2; G.131-4; G.137-1; G.139-1(2); G.139-2; G.139-3; G.139-4; G.139-5; G.139-6; G.139-7; G.143-2; G.146-2; G.166-1; G.181-3; G.184-2; G.185-5; G.186-3; G.188-1; G.192-2; G.201-4; G.202-1; G.207-4; G.214-5; G.223-1; G.228-3; G.236-4; G.237-1; G.242-2; T.83-3; Th.4/II-1; Th.7/IV-4; Ts.1/II-1; Ts.1/II-2; Ts.1/II-3; Ts.1/II-4; Ts.1/IV-1; Ts.4/I-3; Ts.6/IV-1; Ts.6/IV-2; Ts.8/I-2; Ts.8/MB(5); Ts.8/III-1; Ts.8/III-4; Ts.8/4-1; Ts.8/V-1]
^{c}âşıḳân: (a.f.) aşıklar. [G.133-3]
âşikâr: (f.) açık, meydanda. [K.2-6; Tb.6/II-7; G.80-5; G.249-1; G.255-1; T.32-2; T.43-5; T.121-1; Th.1/III-5; Th.1/VII-2; Th.6/II-5]
âşinâ: (f.) 1. bildik, tanıdık. 2. bilen, tanıyan. [K.25-5; K.79-5; K.79-18; Tb.6/II-12; G.2-4; G.9-4; G.18-4; G.27-3; G.37-3; G.50-3; G.55-3; G.67-2; G.72-5; G.82-4; G.102-1(2); G.103-4; G.117-1; G.155-4; G.167-1; G.194-1; G.198-5; G.229-3; G.237-4; G.242-3; G.262-5; Th.7/III-5; Ts.1/IV-1; Ts.1/V-2; Ts.7/I-2; Ts.7/IV-4]

âşiyân: (f.) (âşiyâne) 1. kuş yuvası. 2. mesken, ev. [K.11-32; K.42-3; T.80-9]

^{c}aşḳ: (a.) (ışk) sevgi. [K.1-32; K.1-38; K.3-1; K.3-3; K.3-7; K.3-12; K.3-13; K.3-22; K.4-41; K.18-40; K.30-52; K.30-64; K.56-14; K.79-5; K.79-6; K.79-7; K.79-10; Tb.1/I-5; Tb.1/VI-3; Tb.1/VIII-7; Tb.1/IX-1(2); Tb.1/IX-2; Tb.1/IX-3; Tb.1/IX-4; Tb.1/IX-5; Tb.1/IX-6; Tb.1/IX-7(2); Tb.1/X-1; Tb.1/X-2; Tb.1/X-3; Tb.1/X-4; Tb.1/X-5; Tb.1/X-6; Tb.1/X-7; Tb.1/X-8 Tb.1/XI-6; Tb.2/IV-3; Tb.3/II-7; Tb.3/II-11; Tb.3/III-8; Tb.3/IV-7; Tb.3/VII-10; Tb.6/I-8; G.1-2; G.1-4; G.2-1; G.4-3; G.4-5; G.11-5; G.13-3; G.16-1; G.16-4; G.16-5; G.23-5; G.24-4; G.36-5; G.39-4; G.44-2; G.44-3; G.45-1; G.45-4; G.46-2; G.46-3; G.49-1; G.49-2; G.51-2; G.51-5; G.52-3; G.53-2; G.54-1; G.56-3; G.56-4; G.57-7; G.60-1; G.60-4; G.61-5; G.62-4; G.63-2; G.64-1; G.65-5; G.66-2; G.67-1; G.67-2; G.68-7; G.69-1; G.72-1; G.81-5; G.82-1; G.82-5; G.83-1(2); G.89-4; G.94-1; G.95-1(2); G.95-2; G.95-3; G.95-4; G.95-5; G.95-6; G.95-7; G.96-1(2); G.96-2; G.96-3; G.96-4; G.96-5; G.96-6; G.97-5; G.98-3; G.99-3; G.101-5; G.102-5; G.103-1; G.103-3; G.103-4; G.104-1; G.105-1; G.105-2; G.105-6; G.106-3; G.108-5; G.110-5; G.111-2; G.111-3; G.111-5; G.114-1; G.120-2; G.120-3; G.121-1; G.121-5; G.122-1(2); G.122-2; G.122-3; G.122-4; G.122-5; G.123-4; G.133-1(2); G.133-2; G.133-3; G.133-4; G.133-5; G.134-1(2); G.134-2; G.134-3; G.134-4; G.134-5; G.135-1(2); G.135-2; G.135-3; G.135-4; G.135-5; G.136-1(2); G.136-2; G.136-3; G.136-4; G.136-5; G.139-3; G.139-4; G.139-5; G.141-1(2); G.141-2; G.141-3; G.141-4; G.141-5; G.143-1; G.145-2; G.152-5; G.153-1; G.154-1; G.154-2; G.154-3; G.154-5; G.161-3; G.161-5; G.162-1; G.162-3; G.166-3; G.166-4; G.167-1; G.167-2; G.171-4; G.175-2; G.175-4; G.175-5; G.176-1; G.176-5; G.177-2; G.178-1; G.178-3; G.178-5; G.179-1; G.179-2; G.188-2; G.189-2; G.192-1; G.192-2; G.192-3; G.192-4; G.192-5; G.194-5; G.195-3; G.196-4; G.197-2; G.197-3; G.198-1; G.198-3; G.198-4; G.198-5; G.200-1; G.202-5; G.203-5; G.217-3; G.219-5; G.220-1; G.220-7; G.229-2; G.230-2; G.232-4; G.233-2; G.233-5; G.239-6; G.242-1; G.242-3; G.242-4; G.242-5; G.243-1; G.243-3; G.244-2; G.244-4; G.246-1; G.246-4; G.246-5; G.250-3; G.250-4; G.250-5; G.254-4; G.255-3; G.257-3; G.262-2; G.262-3; G.262-4; G.263-1; G.265-6; G.266-1; G.266-4; G.267-4; T.63-16; T.78-4; Th.3/I-3; Th.3/I-5; Th.5/I-1; Th.5/II-2; Th.6/I-3; Th.6/IV-4; Th.7/II-2; Th.7/IV-1; Th.7/IV-5; Ts.1/II-2; Ts.2/III-4; Ts.2/IV-1; Ts.2/V-2; Ts.4/I-1; Ts.6/III-4]

^{c}aşḳ u niyâz: (a.) özellikle Mevlevîlerde selamlamak anlamına gelir. [G.196-2]

âşnâyî: (f.) haberdarlık, dostluk. [G.61-1]

âşûb: (f.) 1. kargaşalık. 2. karıştırıcı. [K.6-56; K.30-39; K.34-31; G.26-2; G.37-4; G.47-2; G.48-2; G.86-5; G.153-2; G.188-5; G.228-2; G.259-1; G.264-2; T.2-8; T.43-3]

âşûbgâh: (f.) karışıklık yeri, gürültülü yer. [G.107-1]

âşüfte: (f.) çıldırırcasına seven, bu yüzden perişan bir halde, azgın ve baştan çıkmış deli gibi olan, iffetsiz kadın, aşifte. [K.28-11; K.79-23; Tb.6/V-3; G.8-5; G.78-3; G.102-4; G.171-1; G.173-5; G.202-5; G.215-5; G.221-1; G.226-1; G.227-3; G.233-1; G.240-1; G.271-2; T.80-6; Ts.6/II-2]

âşüftekâr: (f.) âşüfte olmuş gibi, çılgınca sevmiş. [G.166-3]

âşüfte-dil: (f.) gönlü perişan olmuş. [G.53-1]

âşüftegâr: (f.) aşüfte olmuş gibi, çılgınca sevmiş. [K.30-5; G.50-4]

at: (t.) 1. Toynaklıların tek tırnaklı alt takımından binek, yük taşıma işleri ile yarışçılıkta faydalanılan hayvan. 2. bu hayvanın iğdiş edilmemiş erkeği. [K.9-13]

^{c}aṭâ: (a.) bağışlama, bahşiş. [K.17-18; K.18-26; K.20-24; K.21-24; K.23-5; K.23-23; K.26-1; K.28-12; K.31-21; K.35-10; K.35-53; K.38-21; K.49-1; K.55-4; T.15-12; T.23-7; T.32-3; T.69-3; T.69-9; T.99-3; T.111-2; Th.1/VII-3; Ts.7/II-3]

^{c}aṭâyâ: (a.) hediyeler, armağanlar, bahşişler. [K.17-16; K.26-4]

âteş: (f.) ateş, od, hararet, kızgınlık. [K.3-18; K.6-29; K.6-44; K.7-29; K.14-20; K.18-19(2); K.21-27; K.22-21; K.29-21; K.67-6; Tb.1/III-1; Tb.1/III-6; Tb.3/I-7; Tb.3/IV-4; G.12-5; G.14-3; G.17-5; G.32-4; G.36-4; G.44-1; G.44-2; G.55-1; G.60-4; G.89-2; G.118-2; G.128-3; G.135-1; G.135-1; G.167-3; G.179-2(2); G.200-4; G.220-1; G.225-1; T.76-1; T.114-2; Th.3/I-1; Ts.3/I-3; Ts.8/I-1; Ts.8/4-2]

âteş-bâr: (f.) ateş yağdıran. [K.28-34; G.171-2]

âteşdân: (f.) ocak, mangal. [Th.4/I-4]

âteş-endâz: (f.) ateş atan, ateş atmış. [Tb.2/I-1; G.212-3]

âteş-figen: (f.) ateş atıcı, ateş düşürücü. [Tb.3/V-6]

âteşgede: (f.) ateşe tapanların ibadet ettikleri mabet. [G.5-3; G.127-2]

âteşîn: (f.) 1. ateşten. 2. ateşli, canlı. [G.39-3; G.252-3]

âteşzen: (f.) yakıcı, yakan. [Tb.1/XI-6; G.34-5; G.234-4]

^{c}âṭıfet: (a.) karşılık beklemeden gösterilen sevgi, iyilik severlik. [K.1-40; K.19-9; K.20-29; K.21-39; K.53-11; T.98-3]

^{c}âṭıfetkâr: (a.f.) esirgeyip koruyan, gözetleyen. [K.14-1]

^{c}aṭiyye: (a.) hediye, bahşiş, ihsan. [K.26-4; K.37-22; K.49-8]

aṭlas: (a.) 1. üstü ipek, altı pamuk kumaş. 2. düz, havsız, tüysüz. 3. büyük harita. 4. Atlas denizi. [K.5-2; G.120-4]

^{c}aṭşân: (a.) susuz, susamış, susayan. [T.92-2; T.111-6]

^{c}Aṭṭâr: (öa.) 1. güzel kokular, iğne, iplik vb. satan; aktar. 2. Feridüddin Atar, meşhur mutasavvıf, şair. [K.14-42; K.18-42; K.28-31; K.29-38; G.252-2]

^{c}avâ'id: (a.) iratlar, gelirler. [T.89-3]

^{c}avâm: (a.) herkes, kaba ve cahil halk, ayak takımı. [T.89-6]

âvâre: (f.) 1. serseri, boş gezen, işsiz güçsüz, aylak. 2. dağınık, perişan. [K.32-10; G.10-5; G.51-1; G.78-3; G.127-3; G.166-1; G.201-5; G.247-1(2); G.250-2; Th.1/I-5; Ts.8/I-2]

âvâregî: (f.) serserilik, aylaklık, işsiz güçsüzlük. [G.220-5]

âvâz: (f.) ses, seda. [G.81-5; G.267-2; T.67-9]

âvâze: (f.) 1. yüksek ses. 2. şöhret, ün. [K.9-9; Tb.4/II-1]

âvîze: (f.) mum, lamba vesaireyi taşıdığı halde tavana asılan billur veya madenden yapılmış süs. [K.11-31]

^{c}avn: (a.) 1. yardım. 2. yardım eden, yardakçı, kafadar. [K.7-15; K.11-15; K.11-17; K.15-13; T.3-5; T.7-6; T.43-9]

^{c}avvâd: (a.) udcu, ud çalan, udî. [K.28-8]

a^{c}yâd: (a.) bayramlar. [K.47-2]

ayaḳ: (t.) 1. bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü. 2. bacak. 3. birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biri. 4. vücudun belden aşağı bölümü. 5. yürüyüşün ağırlık veya çabukluk derecesi. 6. basamak. 7. aşağı düzeyde, bayağı. 8. yarım arşın veya 30,5 cm uzunluğundaki ölçü. 9. (ed.) halk edebiyatında koşuklarda kısa yedekli dizeler. 10. (ed.) halk edebiyatında uyak. 11. karakucak veya yağlı güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş dereceden biri. 12. kadeh. [K.6-4; K.6-5; K.6-6; Tb.1/VI-4; Tb.3/I-5; Tb.6/VII-6; G.167-4; G.251-1]

â^{c}yân: (a.) 1. gözler. 2. bir memleketin ileri gelenleri. [Tb.5/VII-6; T.60-8; Ts.7/I-2]

^{c}ayâr: (a.) 1. altının, gümüşün ve başka kıymetli madenlerin karışma derecesi. 2. saadete doğru gitme. [G.114-5]

âyât: (a.) Kur'an'ın cümleleri; alametler, nişanlar. [G.177-2]

Ayâz: (öa.) Mahmud-ı Gaznevî'nin kölesi ve mahbubunun adı. Şairler sevgililerini Mahmud'a kendilerini de Ayaz'a benzetirler. [K.53-10]

^{c}ayb: (a.) utanılacak şey, kusur, ayıp, leke. [K.38-28; Tb.6/III-3; G.84-3; G.114-6; Th.1/VII-2]

âyet: (a.) 1. Kur'an'ın herhangi bir cümlesi. 2. alamet, nişan. [K.11-9; K.17-3; Tb.1/X-1; G.135-5(2); G.143-4; T.1-7; T.63-2]

âyîn: (f.) 1. merasim, tören; usul, tarz. 2. Alevilerin içki sohbeti. [K.14-7; K.24-18; G.82-5; G.222-4; G.253-5; G.256-1; T.60-18]

âyîne: (f.) ayna. [K.1-32; K.2-16; K.5-4; K.5-19; K.6-18; K.6-41; K.7-32; K.8-1; K.15-11; K.15-34; K.15-45; K.17-5; K.19-15; K.20-15; K.20-20; K.21-22; K.21-42; K.23-1; K.23-33; K.29-40; K.33-5; K.35-27; K.35-47; K.38-1; K.38-17; K.52-2; K.52-3; K.53-3; K.62-3; Tb.1/I-5; Tb.1/VI-2; Tb.1/VII-1; Tb.1/VII-3; Tb.1/X-4(2); Tb.1/XIII-8; Tb.3/V-10; Tb.5/III-4; Tb.6/VI-9; Tb.6/VI-12; G.1-5; G.8-2; G.18-2; G.29-4; G.46-2; G.53-4; G.62-3; G.82-3; G.95-3; G.96-4; G.99-2; G.103-2; G.113-1; G.120-5; G.140-4; G.141-1(2); G.145-2; G.152-4; G.163-1; G.165-1; G.191-2; G.216-2;

G.217-3; G.246-5; G.248-1; G.263-2; T.9-6; T.14-9; T.14-10; T.15-16; T.23-13; T.60-7; T.84-5; Th.2/II-2]

âyînedâr: (f.) 1. ayna tutan. 2. berber. [K.12-31; G.89-4]

^{c}**ayn:** (a.) 1. göz. 2. aslı, kendisi. 3. bir şeyin eşi, tıpkısı. 4. kaynak, pınar. 5. Osmanlı alfabesinin yirmi birinci harfi. [K.10-16; K.16-10; K.36-7; K.42-2; K.48-11; K.51-17; K.55-15; Tb.6/II-4; G.148-1; T.15-17; T.15-19; T.20-2(2); T.20-4; T.21-2; T.25-5; T.26-4; T.27-2; T.31-5; T.32-1; T.32-4; T.35-4; T.39-1; T.39-5; T.40-5; T.60-1; T.67-11; T.67-13; T.69-7; T.71-3; T.75-1; T.85-4; T.85-5; T.87-6; T.92-2; T-98-2; T.99-9; T.111-10; Ts.2/V-4]

^{c}**aynı:** (a.) 1. hep o, başkası değil. 2. tıpkısı. [T.39-2]

^{c}**aynü'l-ḥayât:** (a.) hayat pınarı, bkz. âb-ı hayât. [T.27-3; T.111-9]

^{c}**ayş:** (a.) (ıyş) yaşama. [K.4-49; K.6-62; K.8-5; K.37-9; K.60-3; K.70-1; Tb.1/IX-2; G.22-3; G.24-10; G.35-1; G.75-2; G.117-3; G.123-3; G.211-3; G.212-1; T.113-1]

^{c}**Ayşî:** (öa.) Sultan IV. Murad zamanında yaşamış, onunla Revan seferine katılmış devrin şairlerinden. [T.113-1; T.113-2]

^{c}**ayş u dem:** (a.f.) içki içip keyif etmek. [G.35-1; G.124-1]

^{c}**ayyâr:** (a.) 1. hilekâr, dolandırıcı. 2. zeki, kurnaz. 3. çevik, atik. [G.93-2]

az: (t.) 1. nicelik, nitelik, güç, süre sayı bakımından eksik, çok karşıtı. 2. alışılmış olandan, umulandan veya gerekenden eksik olarak. [K.24-38; Tb.6/VI-11; G.223-3; Ts.5/III-3]

âz: (f.) aç gözlülük, hırs, tamah. [G.168-5]

^{c}**aẕâb:** (a.) işkence, keder. [K.3-5; K.37-32; Th.2/IV-4]

âzâd: (f.) 1. kurtulmuş, serbest olan, kimsenin kölesi olmayıp istediği gibi hareket eden. 2. ayıpsız, kusursuz. [K.18-32; Tb.1/II-8; Tb.1/IV-8; Tb.2/II-4; G.43-4; G.242-1; T.29-10; Ts.7/IV-3]

âzâde: (f.) 1. hür, serbest. 2. (ed.) tam bir mana anlatan mısra. [K.33-2; G.39-2; G.40-1; G.87-4; G.88-2; G.96-2; G.104-3; G.108-5; G.154-1; G.175-5; G.191-5; G.192-3; G.210-2; G.229-1]

âzâde-ser: (f.) başında gaile olmayan, başı dinç, rahat, dertsiz. [G.53-1; G.97-4; G.102-3; G.106-4; G.233-1]

a^{c}ẓam: (a.) daha (pek, en, çok) büyük. [K.1-26; G.136-5]

âzâr: (f.) incitme, kırılma, tekdir. [K.14-34; Tb.6/V-5; G.92-2]

^{c}**aẕb:** (a.) tatlılık. [K.21-28; T.105-2]

Âẕer: (öa.) 1. Hz. İbrahim'in put yapıp satmakla geçinen ve Kur'an'da da adı geçen babasının adıdır. 2. Hz. İsa'nın mucize olarak dirilttiği kişinin adının da Âzer olduğu hakkında rivayet vardır. [K.2-21]

âzer: (f.) ateş. 3. Mart ayı. [T.115-2]

^{c}**aẓîm:** (a.) büyük, ulu, iri. [K.15-10; T.102-4]

^{c}**âzim:** (a.) niyetli, kesin karar veren. [T.38-4]

^{c}**azîme:** (a.) 1. sebat, kararda kesinlik. 2. efsun, tılsım. 3. büyük iş; büyük günah; büyük bela. [K.40-7]

^{c}**azîmet:** (a.) gitme, gidiş. [K.7-15; Tb.5/II-1]

^{c}**azîmü'ş-şân:** (a.) şanı, ünü, sanı büyük olan. [K.50-2]

^{c}**azîz:** (a.) 1. muhterem, sayın. 2. sevgili. [K.19-6]

^{c}**Azîz Efendi:** (öa.) Kazasker Kara Çelebi-zâde Hüsameddin Efendi'nin oğludur; düzenli bir medrese tahsili görmüş, İstanbul kadılığı, Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislamlık yapmıştır. [K.34-9; T.48-2; T.48-5; T.49-9]

^{c}**azm:** (a.) kasıt, niyet, karar. [K.7-39; Tb.3/III-11; Tb.5/II-2; T.7-2; T.82-1; T.96-1; T.96-4; T.113-2; Th.1/V-1; Th.6/IV-1]

âzmûn: (f.) tecrübe, sınama, deneme. [T.3-11]

âzürde: (f.) incinmiş, kırılmış, gücenmiş. [K.1-39; Tb.2/V-3; G.4-3; Ts.6/II-3]

bâb: (a.) 1. kapı. 2. geçit, boğaz. 3. bölüm. 4. iş, şekil, mesele; yol; mevzu. 5. (tas.) tövbe. [K.3-29; K.23-30; K.26-11; K.35-11; K.36-23; K.53-19; Tb.3/III-9; G.25-3; G.224-4; T.1-9; T.4-4; T.7-7; T.18-3; T.60-16; T.65-8; T.79-6; T.101-6]

Bâbil: (öa.) Bağdat'ın aşağı tarafında bulunan, büyücülüğünden dolayı, eski edebiyatımızda "çeh-i Bâbil" olarak yer alan ve bir çok dillerin meydana gelmesi bakımından da masalda adı geçen "Bâbil Kulesi"nin bulunduğu, ilk çağdan kalma şehir. [G.150-1]

Bâbü's-selâm: (a.) Topkapı Sarayı'nın girişteki ikinci kapısı. [T.79-6]

bâd: (f.) 1. yel, rüzgâr. 2. nefes, soluk. 3. ah sesi, ah çekme. 4. (tas.) Allah'ın yardımı. 5. (mec.) övme, söz. 6. büyüklük taslama, kibir. 7. şarap. [K.6-49; K.6-57; K.14-19; K.24-28; K.29-1; K.39-4; K.39-23; K.50-8; K.55-2; K.55-12; K.56-12; Tb.3/IV-5; Tb.3/IV-9; Tb.3/VII-6; Tb.4/III-4; Tb.5/I-4; G.22-3; G.28-2; G.55-4; G.65-1; G.68-2; G.88-3; G.130-1; G.130-2; G.212-2; G.224-2; G.242-4; G.268-3; T.2-24; T.3-13; T.7-3; T.29-12; T.47-4; T.52-6; T.67-10]

bâde: (f.) 1. şarap, içki. 2. (mec.) aşk, Allah sevgisi. 3. halk hikayelerinde Hızır'ın kahramanlara ve bazı saz şairlerine rüyalarında sunduğu içki. [Tb.6/VI-5; G.20-4; G.21-3; G.33-2; G.57-2; G.64-2; G.68-6; G.101-7; G.103-2; G.103-3; G.111-5; G.114-7; G.123-4; G.124-4; G.145-3; G.147-1; G.147-3; G.152-5; G.165-2; G.165-3; G.167-4; G.191-1; G.194-5; G.212-2; G.229-2; G.229-4; G.251-1; Th.2/1-4; Th.2/III-4]

ba^{c}de: (a.) sonra. [T.1-11; T.1-15]

bâde-be-dest: (f.) elinde şarap olan. [G.110-3]

bâde-keş: (f.) şarap çeken, içki içen, içkici. [G.24-5; G.54-1; G.105-5; Th.2/1-2]

bâde-nûş: (f.) şarap içen. [G.61-1; G.105-7]

bâde-perest: (f.) şaraba tapan, şaraba düşkün. [G.264-1]

bâde-peymâ: (f.) şarap ölçen: sarhoş, bekri.. gibi. [K.30-52]

bâdî: (a.) 1. sebep, mucip. 2. sebep olan. 3. ilk, başlangıç. 4. (fels.) sonsal. [K.13-4; T.100-5]

bâdiye: (a.) çöl, kır. [Tb.3/II-11; Tb.3/III-1]

bâdiye-peymâ: (a.f.) 1. süratle gide at. 2. seyyah. [Tb.3/IV-8; G.45-3]

baftere: (f.) 1. şahincinin koyduğu yem. 2. bir kuşu tuzağa düşürmek için konan yem. [G.81-4]

baġ: (f.) (bâg) 1. bağ, büyük bahçe, bostan. 2. seyir yeri, gezinti yeri. 3. dünya. 4. cennet. [K.4-4; K.8-5; K.8-16; K.10-36; K.10-38; K.11-30; K.11-32; K.12-43; K.19-20; K.21-20; K.22-21; K.28-38; K.29-5; K.32-10; K.38-25; K.39-1; K.42-2; K.51-23; Tb.4/III-4; Tb.6/I-3; G.3-2; G.31-3; G.31-5; G.35-4; G.44-1; G.52-2; G.85-3; G.111-2; G.124-2; G.125-4; G.130-1; G.130-3; G.148-4; G.162-3; G.163-2; G.178-4; G.182-3; G.199-5; G.205-2; G.206-3; G.208-3; G.213-1; G.213-5; G.214-3; G.214-5; G.251-1; M.5; T.3-9; T.87-2; T.89-22; T.90-5; T.101-3; Th.2/1-3; Th.4/III-3; Th.5-IV-2; Th.6/II-1; Ts.5/MB(5); Ts.6/MB(5); Ts.6/II-2; Ts.6/IV-1]

bâġbân: (f.) bahçıvan, bağcı. [Ts.5/IV-1]

baġçe: (f.) küçük bağ, bahçe. [K.6-7; K.12-12]

Baġdâd: (öa.) bugünkü Irak'ta bulunan ve İslâm tarihinde önemli bir yere sahip şehir. [K.7-12; K.40-7; T.7-3; T.7-8; T.7-15; T.17-1; T.21-1; T.29-1; T.31-3; T.60-11]

baġır: (t.) 1. bağır, göğüs. 2. ok yayı ve dağda orta bölüm. 3. (hek.) ciğer, bağırsak vb. vücut boşluklarında bulunan organların ortak adı, ahşa. [G.207-3; G.259-4]

bâġî: (a.) haksızlık eden serkeş, asi. [K.7-22]

bahâ: (f.) kıymet, değer, bedel. [K.20-42; K.31-8; K.33-23; K.34-5; K.35-38; K.49-3; K.54-8; G.203-2; T.2-7; Th.7/I-1; Th.7/I-4]

Bahâî Efendi: (öa.) Şeyhulislâmlık makamına kadar yükselmiş devrin âlim şairlerinden. [K.31-8]

bahâne: (f.) 1. vesile, sebep. 2. kusur, noksan, garaz. 3. yalandan özür. [Th.5/I-4]

bahâr: (f.) kışla yaz arasındaki mevsim. (a.) 1. güzellik. 2. güzel. 3. sığırgözü, papatya, sığır papatyası, sarı papatya. 4. put. 5. atılmış pamuk. 6. ölçek. 7. karanfil, tarçın, karabiber gibi kokulu şeyler. 8. (müz.) Türk musikisinde eskiden kullanılmış, zamanımıza örneği kalmamış bir mürekkep makam. [K.8-4; K.8-9; K.8-13; K.10-39; K.12-4; K.12-6; K.12-8; K.12-43; K.14-18; K.21-16; K.22-20; K.24-28; Tb.4/III-4; Tb.5/VI-2; G.23-1; G.24-1(2); G.24-2; G.24-3; G.24-4; G.24-5; G.24-6; G.24-7; G.24-8; G.24-9; G.24-10; G.28-2; G.29-1(2); G.29-2; G.29-3; G.29-4; G.29-5; G.31-3; G.76-1; G.91-1; G.110-4; G.111-2; G.124-5; G.130-5; G.144-3; G.206-3; G.214-1; G.214-4; G.220-1; G.251-5; T.4-3; T.65-7; T.78-3; T.80-4; T.80-5; T.87-2; T.90-5; T.91-7; T.101-3; T.107-1]

bahârân: (f.) ilk yaz, ilk bahar günleri. [K.29-60]

bahârî: (f.) 1. ilkbahara ait, ilkyazla ilgili. 2. bahardan bahseden musiki parçaları. [K.12-1; K.28-33]
Bahâristân: (f.) 1. ilkbahar mevsimi. 2. yeşil ve çiçekli yer. 3. Molla Câmi'nin meşhur eseri. [T.41-4]
bâhir: (a.) 1. belli, besbelli, açık, apaçık. 2. ışıklı, parlak, güzel. [K.2-5; Tb.6/III-5]
baḥr: (a.) 1. deniz. 2. büyük göl veya nehir. 3. aruzda asli bir vezinle ondan doğan vezinler mecmuası. 4. (mec.) çok bilen, bilgisi geniş olan kimse. [K.4-12; K.4-21; K.5-10; K.5-12; K.7-14; K.10-6; K.10-11; K.12-32; K.13-10(2); K.14-39; K.21-25; K.21-26; K.30-41; K.32-3; K.32-8; K.34-22; K.37-15; K.38-22; K.50-2; K.50-8; K.50-13; K.51-19; K.56-20; K.66-1; Tb.1/III-8; Tb.3/III-5; Tb.5/II-1; Tb.5/II-3; G.28-2; G.76-4; G.79-2; G.114-2; G.121-5; G.255-3; T.14-1; T.14-12; T.14-13; T.29-2; T.29-6; T.56-1; T.64-4; T.64-7; T.68-1; T.69-4; T.84-5; T-98-2; T.99-3; T.108-1; T.112-2; T.116-1; Th.7/III-4]
baḥs̱: (a.) 1. konuşulan şey, söz. 2. iddialaşma. [K.21-46; K.36-12; G.129-5; G.237-1; G.245-1; G.245-5; G.262-4; T.49-8; T.50-6]
baḫş: (f.) bağış, ihsan. [K.21-14; K.29-46; K.30-43; G.245-3; T.3-5]
baḫşiş: (f.) bağış olarak verilen para. [K.20-3(2); K.22-24; K.37-21; K.38-21; K.56-7; T.69-3]
baḫt: (f.) talih, kader, kısmet. 2. cet, büyük baba. 3. kargı. [K.4-17; K.5-3; K.5-28; K.5-43; K.6-15; K.6-62; K.7-32; K.11-1; K.11-2; K.13-7; K.13-14; K.14-3; K.14-16; K.14-47; K.16-18; K.19-9; K.20-7; K.22-1; K.22-12; K.22-16; K.22-27; K.22-44; K.25-18; K.29-24; K.29-63; K.30-30; K.35-2; K.35-5; K.37-3; K.38-17; K.39-26; K.39-28; K.39-29; K.40-6; K.40-17; K.43-9; K.52-1; K.59-1; K.78-1; Tb.4/I-3; Tb.4/III-5; Tb.4/V-6; G.3-1; G.22-2; G.34-4; G.47-4; G.78-5; G.104-4; G.113-4; G.168-1; G.177-5; G.211-4; G.241-1; G.254-1; T.3-3; T.7-12; T.7-12; T.12-1; T.19-11; T.106-8; Ts.4/IV-1]
bâ-ḫuṣûṣ: (f.a.) hususiyle, en çok, hele. [K.10-14; K.15-38; K.16-13; K.18-29; K.19-29; K.30-32; K.22-29; K.27-12; K.40-13]
baʿîd: (a.) uzak, ırak. [K.37-7]
bâ'iṣ: (a.) 1. sebep olan. 2. gönderen. 3. icap ettiren. [K.13-4; K.30-7; K.36-13; K.68-3; G.7-3; G.12-1; G.17-1(2); G.17-2; G.17-3; G.17-4; G.17-5; G.18-1(2); G.18-2; G.18-3; G.18-4; G.18-5; G.22-4; G.56-1; G.85-2; G.242-1; T.60-6; T.63-28; T.64-14]
bâk: (f.) korku, sakınma, kaygı. [G.162-1; Th.1/V-3]
Bâḳî: (a.) 1. Tanrı. 2. daimi, kalıcı. 3. alt taraf. 4. artık, artan, fazla, geri kalan; bundan başka. [G.167-5; T.63-23; T.102-3]
Bâḳî: (öa.) 16. yüzyılın büyük Osmanlı şairlerinden. [K.16-14; K.21-51; K.79-27]
bâl: (f.) 1. kanat. 2. kol. 3. boy pos. 4. üst, yukarı. [K.4-40; K.30-31; K.36-11; K.44-6; G.135-2; G.197-4; T.2-21; T.14-6]
bâl: (a.) 1. kalp, yürek, gönül, hatır. 2. çok zaman Kızıldeniz'in Habeş sahillerinde bulunduğu rivayet edilen gayet büyük ve pullu bir balık. [K.19-25; T.5-2]
bâlâ: (f.) 1. yüksek, yukarı, üst, yüce. 2. boy. 3. azat. 4. yedek atı. [K.1-12; K.30-10; G.69-2; G.74-4; G.98-1; G.138-4; G.239-3; T.2-21; T.22-3]
bâl-beste: (f.) kanadı bağlı, bağlanmış. [G.227-3]
bâlîn: (f.) yastık, koltuk. [Th.4/IV-2]
bâliş: (f.) yastık, yüz yastığı. [K.56-15]
bâm: (f.) 1. çatı, dam, kubbe. 2. kanun, tambur gibi çalgılara takılan kalın tel. 3. borç. 4. sabah vakti anlamına gelen "bamdâd" kelimesinin hafifletilmişi. [K.1-33; K.28-9; K.35-35; K.39-6; K.62-2; Tb.1/IX-6; G.66-3; T.23-21; T.41-3; T.80-9; T.91-8]
bâ-nasîb: (f.a.) nasipli, hissedar. [T.51-3]
bânî: (a.) bina eden, yapan, kurucu. [T.61-3; T.85-6; T.102-4]
Bâr: (f.) 1. Tanrı, Allah. 2. yük. 3. defa, kere. 4. meyve, yemiş. 5. izin, müsaade. [K.6-11; K.12-17; K.14-28; K.20-43; K.24-39(2); K.24-46; K.28-4; K.28-28; K.29-32; K.31-4; K.72-6; Tb.1/II-4; Tb.1/V-5; Tb.3/VII-4; G.31-4; G.40-1; G.92-4; G.154-2; G.183-4; G.208-3; G.265-4; G.267-4; T.42-6; Th.5/I-1]
bârân: (f.) yağmur. [K.4-7; K.4-41; K.21-19; K.29-9; K.29-32; Tb.1/I-6]
bâreke'llâh: (a.) mübarek ola, Allah mübarek etsin! Hayırlı ve mübarek olsun! [K.4-1; K.5-14; K.6-16; K.6-17; K.15-1; K.16-2; K.21-11; K.29-33; K.40-1; K.41-1; K.55-7; T.2-27; T.33-3; T.43-1; T.91-5; T.109-5; T.110-3; T.120-2]
bârgeh: (f.) (bârgâh) girmek için izin almak lazım gelen, girilebilecek yer, çadır, yüksek divan. [K.1-26; K.29-28; T.50-14; Th.4/III-4]
Bârî: (a.) yaratan, yaratıcı, Allah. [K.12-1; K.12-42; K.12-46; K.29-15; T.2-25; T.15-12; T.29-11; T.58-1; T.78-6; T.106-9]
bârî: (f.) hiç olmazsa, bir kere; hasılı, hülasa, özetle. [K.25-21; Tb.2/IV-6; G.174-2; Th.2/V-5]
bâ-ṣafâ: (f.a.) safalı dostlar. [T.23-4]
baṣar: (a.) 1. göz. 2. görme. [K.5-26; K.38-16; T.101-4]
baṣîr: (a.) görüp anlayan. [G.108-3]
basṭ: (a.) 1. yayma, açma, uzun uzadıya anlatma. 2. (mat.) tüm sayılı bir kesrin tüm sayısını, kesrin paydası ile çarpıp payına katmak ve çıkanı pay yapıp asıl paydasını olduğu gibi bırakmak. 3. (tas.) rica hali (kabule, rahmete, ünse işaret olarak Allah tarafından tevcihin gelmesine de "bast" denir). [K.5-29; K.16-17; K.20-4; Tb.5/IV-1; Tb.5/VII-3; G.140-3; T.2-7; T.67-8]
baş: (t.) 1. (anat.) insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser. 2. bir topluluğu yöneten kimse. 3. başlangıç. 4. temel, esas. 5. arazide en yüksek nokta. 6. bir şeyin genellikle toparlak ucu. 7. bir şeyin uçlarından biri. 8. kasaplık hayvanlarda ve bazı yiyeceklerde adet. 9. para değiştirirken verilen veya alınan üstelik, sarrafiye. 10. bir şeyin yakını veya çevresi. 11. önem veya yönetim bakımından ileride olan, en önemli, en üstün anlamlarında birleşik kelimeler yapan bir söz (başbakan vb.) 12. güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş derecenin en yükseği. 13. teknelerde ön taraf. [K.6-6; K.15-24; K.26-5; K.36-8; K.36-10; K.44-3(2); K.78-1; Tb.1/VIII-2; Tb.1/VIII-6; Tb.1/VIII-8; Tb.1/IX-3; Tb.4/I-3; Tb.6/VII-6; G.7-1; G.60-4; G.122-3; G.184-2; G.207-4; G.210-1; G.233-1; G.237-3; G.241-1; Ts.6/V-1]
başḳa: (t.) 1. bilinenin dışında, diğer, gayrı, sair, özge. 2. ayrı, ayrıca, farklı olarak. 3. farklı. 4. müstakil. [K.23-12; G.185-3]
Baṭḥâ: (öa.) Mekke'nin isimlerinden biridir. Hz. Peygamber'in dedesi "Ebu'l-Bathâ" künyesiyle anıldığı, kendisinin de "Bathâ'nın efendisinin oğlu" olduğunu söylediği nakledilmektedir. Hz. Muhammed'in dedesine olan mensubiyeti ve orada konaklamış olması sebebiyle "Ebtahî" nisbesiyle anıldığı nakledilir. [K.19-4; Tb.5/I-5]
bâṭıl: (a.) boş, beyhude, yalan; çürük. [K.18-11; K.32-15; Tb.3/VI-1]
bâṭın: (a.) 1. iç. 2. iç yüz. 3. gizli, görünmeyen nesne. 4. Tanrı. 5. içteki, içyüzdeki. 6. çukur, kuytu yer. [K.30-22; T.23-6; T.63-25; T.89-23; T.89-27]
bay: (t.) zengin, varlıklı. [Ts.4/V-2]
Bâyezid: (öa.) 8. Osmanlı padişahı II. Beyazıt. [T.2-22]
Bâyezîd: (öa.) bkz. "Bistâmî". [G.37-3]
bayram: (t.) 1. milli veya dini bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler. 2. özel olarak kutlanan gün. 3. (mec.) sevinç, neşe. [K.48-1]
Bayram Paşa: (öa.) IV. Murad devrinin vezirlerinden. [K.14-9; K.48-1; T.23-1; T.24-1; T.38-1; T.38-5]
bâz: (a.) 1. geri, gerisin geriye. 2. tekrar, yeniden. [K.53-18]
bâẕ: (f.) 1. doğan (kuş). 2. açık. 3. oynatıcı, oynayan. 4. tekrar, geri, yine. 5. bir kulaç boyu. 6. iniş. 7. fark etme, ayırma. 8. sel uğrağı. 9. yan taraf. 10. karış. 11. dönük. 12. şarap. 13. haraç. [G.168-5]
bâzâr: (f.) 1. pazar, çarşı. 2. alışveriş. 3. pazar yeri. [K.4-10; K.14-44; K.33-22; K.38-8; Tb.1/VIII-3; Tb.1/XII-3; G.7-5; G.30-2; G.57-6; G.68-4; G.77-3; G.112-2; G.125-1; G.146-1; G.164-4; G.171-4; G.203-1; G.210-4; G.254-1]
bâzîçe: (f.) 1. oyuncak. 2. oyun, eğlence. [G.186-2]

bâzû: (f.) 1. kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı. 2. mec. güç, kuvvet ve yetenek. [K.4-19; K.6-4; K.9-2; K.9-4; K.9-14; K.15-7; K.15-13; K.40-9; G.10-2; T.2-26; T.3-15; T.117-3; T.121-1]

beçce: (f.) insan veya hayvan yavrusu. [K.15-22; T.3-5; Th.6/III-4]

bed: (f.) 1. fena, yaramaz, çirkin. 2. kötülük. 3. ateş tutuşturmaya mahsus yarı yanmış paçavra. [K.10-22; Tb.3/I-4; Tb.7/I-1; G.84-3]

bed-dûr: (f.) kötülükten uzak. [K.6-45]

bedel: (a.) 1. karşılık, karşı. 2. bir şeyin yerine verilen ve yerini tutan şey. 3. başkasının adına ve masrafıyla hacca giden. [K.29-11; K.33-12; G.54-4; T.31-6]

beden: (a.) gövde, vücut, cisim, ten. [K.6-60; Tb.6/II-5; G.269-4; T.83-3]

bed-fi^{c}âl: (f.a.) yaptığı işler kötü olan. [K.4-23]

bed-gümân: (f.) her şeyden şüphe eden, şüpheci, septik. [Tb.6/IV-3; G.200-2]

bed-ḫ˘âh: (f.) her işin fenalığını, kötülüğünü isteyen. [K.7-11; K.53-19; K.54-19; G.83-1]

bedi^{c}: (a.) 1. eşi benzeri olmayan, mükemmel bir şeyi icât eden. 2. yeni, garip, eşsiz ve görülüp işitilmemiş. 3. (ed.) sözün güzel olması usul ve kaidelerinden bahseden ilmin adı, estetik. [K.2-18; K.20-33; K.31-3; K.51-9; Tb.4/III-3]

bedîd: (f.) meşhur, görünür; açık, meydanda. [K.37-12; G.138-3; G.211-2; T.62-4]

bedîl: (a.) 1. bir şeyin karşılığı. 2. tutuşulan bir bahiste aldanan kimsenin vereceği şey. [K.20-32]

bed-kîş: (f.) dinsiz. [G.127-2]

bed-nâm: (f.) kötü adlı, fena tanınmış, adı kötüye çıkmış. [G.262-3]

bedr: (a.) ayın on dördüncü gecesi, dolunay. [K.10-33; K.46-1; K.46-4]

bedreḳa: (f.) yol gösteren, kılavuz, delil. [Tb.3/II-11; G.45-3; G.83-2]

Bedrî: (öa.) Bedrî Mehmet Efendi (ö. 1655) , Enderunlu Bedrî adıyla tanınan müderris, şair ve dini eserler bestekârı. [K.46-2]

beg: (t.) 1. beyliğin başında bulunan kimse, küçük devlet başkanı. 2. aşiret reisi, baş. 3.emir, hakim, vali, prens. 4. ileri gelen, zengin. 5. Osmanlı Devleti'nde paşadan küçük, ağadan büyük unvan. 6. erkek isimleriyle kullanılan hürmet sözü. 7. erkek. 8. koca, zevce. 9. iskambilde birli. [G.24-6]

Begḳoz: (t.) İstanbul'un Anadolu yakasının kuzeyinde, boğazın Karadeniz çıkışında bulunan ilçesi. [T.3-9]

be-ḥaḳḳ: (f.a.) hakkı için. [K.34-25; K.48-7; T.50-16]

behcet: (a.) 1. sevinç. 2. güzellik, güler yüzlülük, şirinlik. [K.2-14; T.5-7]

behcet-efzâ: (a.f.) (behcet-fezâ) sevinç çoğaltan, arttıran. [K.11-26; K.17-13; K.26-7; T.22-4; T.39-1; T.70-2; T.80-3; T.81-6; T.90-4; T.101-1; T.109-1; T.110-1]

behcet-efrûz: (a.f.) sevinç veren, güzellik veren, aydınlatan. [K.10-27]

behcetgâh: (a.f.) sevinç, güzellik yeri. [T.108-2]

behcet-nümâ: (a.f.) sevinç gösteren, güzellik, şirinlik gösteren. [T.79-5]

behişt: (f.) cennet, uçmak. [K.15-14; K.63-1; Tb.5/I-4; G.20-1; G.20-2; G.23-2; G.31-4; G.51-5; G.80-3; G.173-2; G.176-3; T.67-6; T.80-1; T.86-1; T.101-1; T.107-1; T.109-2]

behişt-âbâd: (f.) cennet bahçeleriyle dolu yer. [T.12-4; T.39-1; T.90-6; T.91-5; T.110-1]

behiyye: (a.) güzel. [K.49-3]

Behrâm: (öa.) 1. Merih yıldızı. 2. Acem pehlivanlarından birinin adı. 3. İran hükümdarlarından bir kaçının adı ki en meşhuru, yaban eşeği avına pek düşkün olan "Behrâm Gûr"dur. [K.5-7; K.6-17; G.58-3; G.170-3; G.258-1; G.258-2]

behre: (f.) hisse, pay, kısmet, nasip. [K.38-24; G.132-2]

behrever: (f.) hisse ve nasibini almış. [T.2-12]

behreyâb: (f.) hisse ve nasibi olan. [K.14-47; K.33-5; K.35-6; T.65-1]

beḳâ: (a.) devam, sebat, evvelki hal üzere kalmak, bâkilik. [K.32-25; Tb.1/II-1; G.94-5; T.77-2; T.82-1; T.113-2; Th.1/IV-2; Ts.6/III-3; Ts.7/I-3]

be-ḳavl: (a.f.) dediğine göre, sözüne göre. [K.28-5]

bel: (t.) 1. insan vücudunun göğüsle karın arasındaki daralan ot-rta kısmı, bu kısmın sırt tarafı. 2. hayvanın vücudunun sağrı ile omuz başı arası. 3. yüksek bir dağın iki tepesi arasındaki geçit veren kısım; geçit, boğaz, belen. 4. bazı eşyaların orta kısmı. 5. meni, atmık, gelmik. [G.81-1]

belâ: (a.) gam, keder, musibet, afet, ceza, gayet zor iş, büyük gaile. [K.4-41; K.24-43; K.38-7; Tb.1/I-6; Tb.1/II-4; Tb.1/III-8; Tb.1/VIII-5; Tb.1/IX-2; Tb.1/IX-5; Tb.3/III-4; Tb.3/VI-3; G.4-3; G.10-2; G.11-4; G.22-5; G.37-2; G.40-1(2); G.40-2; G.40-3; G.40-4(2); G.40-5; G.50-5; G.53-1; G.58-2; G.60-1; G.60-2; G.63-2; G.63-4; G.64-4; G.77-1; G.92-1; G.121-5; G.127-4; G.142-1; G.153-4; G.155-4; G.186-2; G.190-3; G.192-3; G.221-1; G.228-5; G.229-1; G.232-1; G.243-4; G.246-3; G.255-2; Th.5/I-1(2); Th.5/(5); Th.5/II-2; Th.5/V-3; Th.6/IV-1; Th.6/IV-4]

belâġat: (a.) 1. iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme. 2. (ed.) sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten ilmin adı. [K.21-44; K.34-20; K.79-24; G.180-1; T.63-22]

belâ-perver: (a.f.) belaya sebep olan, belayı seven. [G.96-1]

belâ-zede: (a.f.) belaya uğramış. [G.85-1]

belî: (f.) evet. (Arapçadan Farsçalaştırılmıştır.) [K.15-29; K.34-27; Tb.7/IV-5; T.43-2]

belîġ: (a.) 1. fasih, düzgün söz söyleyen. 2. fasih, düzgün söz veya eser. [T.106-2]

belki: (f.) ihtimal, umulur, olabilir, ne bilirsin, hatta. [K.21-6; K.21-53; K.24-42; K.28-35; K.40-15; G.33-4; G.42-3; G.100-4; G.224-4; T.23-17; T.65-10]

bellü: (t.) 1. belli, bilinen, açık, meydanda olan; malum; aşikar, zahir. 2. belirli, muayyen. 3. anlaşılan. [K.79-18]

ben: (t.) 1. teklik birinci şahıs zamiri. 2. Ferdiyet ve şahsiyet şuuru, kişinin kendi varlığı. [K.4-35; K.4-44]

benâgûş: (f.) kulağın aşağı sarkan yumuşak kısmı, kulak memesi, kulak tozu. [T.42-8]

benân: (a.) parmaklar, parmak uçları. [K.1-10; K.32-5; G.207-2; T.62-2]

bencileyin: (t.) benim gibi. [K.29-45; Tb.1/V-4; G.99-1; G.99-2; G.99-3; G.99-4; G.99-5]

bend: (f.) 1. bağ, yular, rabıta, bağlama. 2. birini emri altına alma. 3. boğum, mafsal. 4. makale, fıkra madde. 5. su biriktirmek için iki dağ arasına yapılan set, baraj. 6. su akması için yapılan kemer. 7. bağlayan, bağlanmış, bağlı. 8. (ed.) başından sonuna kadar aynı vezinde bir çok beyitli parçalardan meydana gelen ve kısım kısım, gazel tarzında kafiyeleri değişen manzumelerin her bir parçası. [K.15-7; K.18-32; K.23-29; K.30-54; Tb.1/II-2; Tb.1/III-5; Tb.3/VII-5; Tb.6/V-4; G.27-4; G.37-1; G.43-4; G.50-5; G.53-1; G.78-5; G.94-2; G.102-3; G.102-4; G.112-4; G.166-3; G.172-1; G.192-3; G.202-5; G.203-3; G.210-2; G.222-2; G.243-1; G.259-2; T.3-7; Th.6/V-2]

bende: (f.) 1. kul, köle, bağlı. 2. intisap eden, taraftar. [K.10-12; K.11-12; K.12-15; K.15-34; K.18-36; K.18-48(2); K.18-49; K.21-35; K.21-38; K.26-8; K.35-36; K.38-13; K.42-7; K.52-8; K.55-4; Tb.3/II-9; Tb.3/V-3; Tb.4/II-2; Tb.6/VII-6; G.39-2; G.96-2; G.191-5; T.29-7; T.29-10; T.78-2; Ts.2/III-1; Ts.7/IV-3]

bendegân: (f.) 1. kullar, köleler. 2. padişah hizmetinde olanlar. [K.47-4]

benî: (a.) oğullar. [K.1-27]

benî Âdem: (a.) Ademoğulları, insanlar. [Tb.5/VII-4]

bennâ: (a.) yapı yapan, mimar; kalfa, dülger. [K.30-5; T.22-2; T.39-3]

benzer: (t.) bazı bakımdan başkasını andıran. [Tb.1/VII-7; G.85-4; T.108-2; Th.6/II-2]

ber: (f.) üzere [K.6-19; K.38-2; T.47-1]

ber: (f.) 1. göğüs, sine. 2. meyve, yemiş. 3. meme. 4. kucak. 5. yaprak (berg'in hafifletilmişi.). 6. genç kadın. 7. evin kapısı. 8. en, genişlik. [K.15-18]

ber-â-ber: (f.) birlikte bulunan, bir arada, eşit, bir hizada, farksız. [Tb.1/VII-1; G.49-4; G.170-1; G.239-2]

berât: (a.) rütbe, nişan ve imtiyaz verildiğini bildiren ferman. [K.37-33; G.256-4; R.1-4]

berbâd: (f.) 1. perişan, harap, viran. 2. pis, fena, kirli. [K.4-27; K.6-25; K.18-21; K.24-31; Tb.1/IV-8; Tb.6/I-6; G.12-6; G.113-2; G.202-2]
ber-bâlâ: (f.) üzerinde. [G.16-1]
ber-câ: (f.) yerinde, tam, doğru ve münasip. [K.17-11; T.14-12]
bercîs: (a.) 1. Müşteri denilen yıldız. 2. sütü çok olan deve. [K.20-13; K.32-17; K.54-6; T.3-2; T.42-9; T.62-3]
ber-dâşte: (f.) yükseğe kaldırılmış. [K.19-33]
berde: (f.) esir, köle, karavaş, tutsak. [K.4-48]
bere: (f.) kuzu. [K.5-29; K.15-22; Tb.6/VI-12]
berekât: (a.) 1. bolluklar. 2. meymenetler, saadetler, mutluluklar, hayırlar. [Tb.3/VI-5]
berg: (f.) yaprak. [K.11-28; K.12-17; K.24-29; K.36-9; Tb.1/II-6; G.31-4; G.65-4; G.75-2; G.182-3; G.199-4; G.208-3; G.269-3; T.106-7]
berhemzen: (f.) karmakarışık eden, altını üstüne getiren. [G.118-1]
ber-ẖûrdâr: (f.) berhudar olan, mesut olan, onan. [K.28-24]
beri: (t.) 1. konuşanın önündeki iki uzaklıktan kendisine daha yakın olanı. 2. bu uzaklıkta bulunan. 3. –den bu yana. [T.15-4]
berî: (a.) salim, kurtulmuş; temiz. [K.2-8; Tb.7/V-2; G.63-1]
berîd: (a.) postacı, haberci, tatar, ulak. [K.37-26; Tb.5/I-1]
berîn: (f.) 1. pek yüksek, en yüce. 2. yarık, yırtık, delik. [K.1-16; K.2-11; K.11-47; T.19-4]
berḳ: (a.) şimşek. [K.6-24; K.6-49; K.7-12; K.14-20; K.37-27; G.11-3; G.57-4; G.65-6; G.157-2; G.171-2; G.178-4; G.214-2; G.238-2; T.2-9; T.3-6]
ber-ḳarâr: (f.a.) kararlı, yerli, daimi, devamlı. [G.51-1; G.220-5]
ber-kemâl: (f.a.) mükemmel. [K.46-4]
Bermekiyân: (öa.) Bermekler, Harun Reşîd zamanında vezirlik eden bir ailenin Hâlit, Yahyâ, Fâzıl, Câfer adında dört oğlunun soyadı (bağış, cömertlik örneği tutularak *bermekî-meşrep*, *bermekî-haslet* gibi sıfatlar yapılmıştır). [K.20-24; K.24-34]
ber-murâd: (f.a.) arzusuna kavuşan, dileğine eren. [Ts.4/V-1]
berr: (a.) kara, toprak. [K.4-21; K.5-10; K.10-11; K.13-10; K.50-2; K.50-13; K.66-1; Tb.5/II-1; Tb.5/II-4; T.14-1; T.14-13; T.29-6; T.84-5; T.112-2]
berrâḳ: (a.) nurlu, pek parlak, duru, açık. [G.224-3; M.2; M.3]
berre: (f.) bkz. “bere”. [Tb.6/VI-12]
berṣ: (a.) 1. afyon şurubu, keten yaprağı ile yapılan bir çeşit müsekkir macun. 2. arzu, gönül isteği. [K.68-1; K.68-2]
ber-ṭaraf: (f.a.) 1. bir yana atılan. 2. şöyle dursun, lazım değil, ne ise ne. [G.131-2; G.206-1; T.38-1; T.113-1]
ber-ter: (f.) daha, pek, çok, en yüksek, âlâ, üstün, meziyetli, değerli. [K.11-22; K.25-7; Th.1/VI-2]
ber-vech: (f.a.) olduğu gibi, olarak. [K.23-22; K.43-6; K.47-4]
ber-vefḳ-i murâd: (f.a.) isteğe uygun olarak. [G.68-3]
bes: (f.) 1. yeter, yetişir, tamam, kafi. 2. çok. [K.4-46; K.20-44; K.23-24; K.28-41; G.84-2; G.199-4]
besîm: (a.) güleryüzlü, güleç (adam). [G.159-4]
besmele: (a.) 1. “Bismillâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm” cümlesinin adı. 2. başlangıç. [G.231-4]
beste: (f.) 1. (müz.) şarkının makam ve ahengi. 2. kapalı, bağlı, bitiştirilmiş, bağlanmış. 3. donmuş. 4. Esterâbâd ve Gürgân’da yapılan basma nakışlı ipek kumaş. [Tb.6/IV-2; G.50-1; G.97-4; G.139-1; G.141-4; G.147-4; G.215-5; G.239-1]
beste-dem: (f.) nefesi tutulmuş. [K.69-2]
beste-leb: (f.) dudağı kapalı, tutuk. [G.114-2]
beste-nigâr: (f.) Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarından biri olup, sabâ makamına ırak makamının pest dörtlüsünün ilavesiyle elde edilmiştir. [K.28-23]
beste-zebân: (f.) dili tutulmuş, tutuk. [G.239-4]
beş: (t.) dörtten sonra, altıdan önceki sayı. [K.10-39(2); T.45-4; T.63-27; T.102-4]
beşer: (a.) insan. [K.1-28; K.5-6; K.5-26; K.10-20; K.11-44; K.19-16; K.23-15; K.38-12; K.38-32; Tb.1/VII-7; Tb.1/XII-5; Tb.1/XII-6; Tb.6/V-8; Tb.6/VI-12; T.1-15; T.2-4; T.23-11; T.63-14]
betûl: (a.) 1. erkeklerden çekinen namuslu kadın. 2. Hz. Muhammed’in kızı Fatımatü’z-Zehrâ ile Hz. Meryem’in lakapları. 3. ayrı kök salan fidan. [K.36-3]
beyâbân: (f.) kır, çöl. [Tb.1/VIII-5; Tb.5/II-4]
beyân: (a.) 1. anlatma, açık söyleme, bildirme. 2. (ed.) belâgat ilminin, hakikat, mecâz, kinâye, istiâre gibi bahislerini öğreten kısmı. [K.1-3; K.7-35; K.9-10; K.14-41; K.15-38; K.19-29; K.21-43; K.22-28; K.22-29; K.23-17; K.24-1; K.24-45(2); K.29-50; K.31-3; K.31-13; K.32-24; K.33-12; K.34-5; K.34-13; K.35-41; K.35-46; K.39-25; K.39-30; K.40-2; K.51-9; K.53-2; Tb.3/V-9; Tb.7/V-1; G.25-3; G.48-5; G.73-2; G.77-7; G.132-7; G.133-1; G.143-4; G.151-3; G.160-1; G.176-7; G.179-5; G.264-4; G.269-1; T.50-17; T.57-3; T.60-6; T.63-2; T.63-22; T.65-3; T.89-29; T.116-2]
beyâż: (a.) 1. beyazlık, aklık. 2. yumurta akı. 3. aydınlık. 4. ak. 5. sayfa, kağıt. [K.37-23; T.64-3]
beyn’el-enâm: (a.) halk arasında. [T.23-5]
beyt: (a.) 1. mesken, hane, ev, oda, oba. 2. (ed.) aynı vezinde yazılmış ve anlam yönünden birbirine bağlı iki mısradan oluşan nazım birimi. [K.2-11; K.14-25; K.19-22; K.23-5; K.30-33; K.69-1; T.4-4; T.7-14; T.25-4; T.41-7; T.50-11; T.50-12; T.60-3; T.63-2; T.73-1; T.86-3; T.91-2; T.94-2; T.102-5; T.106-1; T.106-4; T.108-1; T.108-3; T.109-5; Ts.5/V-4]
Beyt-i Maᶜmûr: (öa.) yedinci kat gökte, Cennet-i Firdevs’de bir köşk olup Hz. Adem’le yeryüzüne indirilmiş (Kâbe mevkiine) sonra yine cenneteki yerine alınmıştır. [K.30-4; K.39-10; G.51-4; G.257-3; T.2-17; T.10-7; T.18-4; T.79-3; T.81-7; T.90-3; T.106-6]
Beyt-i Muḳaddes: (öa.) (Beytü’l-Makdis) mukaddes ev. 1. Kudüs. 2. Kudüs Camii (Mescid-i Aksa). 3. Allah’ın sevgisinden başka bir şeye bağlı olmayan bir gönül. [Tb.3/IV-3]
Beytü’l-ḥarem: (öa.) Kâbe. [Tb.3/IV-2]
beyża: (a.) (aslı “beyz”) 1. yumurta. 2. hayvanların, en çok atın ayaklarında peyda olan yumurta büyüklüğünde şişler. 3. kuşun yumurtlaması. [K.19-23; K.42-2; K.43-5; K.44-4; T.8-3]
beyżâ: (a.) daha ak, çok beyaz. [K.16-5; K.42-2; K.43-5; T.64-3]
beẕl: (a.) bol bol verme, saçma. [K.15-30; K.18-26; K.21-24; K.22-24; K.22-41; K.27-2; K.28-1; K.29-32; K.29-33; K.37-19; K.38-22; Tb.7/III-2; Tb.7/III-4; Tb.7/IV-2; Tb.7/V-4; G.48-4; G.159-1; T.30-3; T.35-3; T.85-2; T.106-2]
bezm: (f.) içkili, eğlenceli meclis, dernek. [K.1-3; K.3-19; K.4-14; K.15-24; K.16-13; K.18-43; K.28-45; K.29-53; K.31-24; K.32-19; K.35-28; K.35-31; K.37-36; K.60-3; K.61-3; K.70-3; Tb.1/II-1; Tb.1/XIII-6; Tb.2/II-2; Tb.4/IV-5; Tb.5/VII-4; Tb.6/I-7; G.21-4; G.33-1; G.40-3; G.57-7; G.84-4; G.101-7; G.117-3; G.134-3; G.137-4; G.140-2; G.156-4; G.162-4; G.178-1; G.179-1; G.187-2; G.216-1; G.216-4; G.225-5; G.256-3; G.258-1; G.263-3; G.268-2; M.4; Th.2/1-1; Th.5-IV-1; Ts.6/I-1]
bezm-ârâ: (f.) 1. meclisi süsleyen. 2. (müz.) Türk üziğinde bir makam. [Th.1/I-1]
bezm-efrûz: (f.) bezmi aydınlatan. [G.212-3]
bezmgâh: (f.) eğlence yeri. [K.34-24; G.123-3; T.19-9; T.76-4]
bezm-i Elest: (a.) Allah’ın ruhları yaratıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği an. [Tb.1/I-7; Tb.1/VI-8; G.264-5]
bî-ᶜadîl: (f.a.) benzersiz, benzeri olmayan. [K.13-5; T.24-5; T.49-2; T.70-8]
bî-âmân: (f.) amansız, aman vermez, acımasız, merhametsiz. [G.10-1; G.181-3]
bî-ârâm: (f.) 1. durup dinlenmeyen. 2. bidüziye. 3. rahatsız. [K.6-55]
bî-bahâ: (f.) paha biçilemeyecek kadar değerli. [K.37-15]
bî-bâk: (f.) korkmayan, çekinmeyen, sakınmayan. [K.30-50; K.30-55; K.79-4; Tb.5/II-1; G.54-5; G.68-4; G.73-3; G.176-2; G.181-2; G.240-5; G.253-5]

bî-bâkî: (f.) korkusuzluk, aldırış etmeme. [K.5-25]
bî-bedel: (f.a.) benzersiz, eşsiz. [K.35-21; K.37-24; K.39-3; K.39-20; K.47-3; G.161-5; T.14-11; T.28-4; T.44-3; T.45-7; T.65-21; T.70-1; T.84-1; T.85-3; T.88-2; T.99-6]
bî-behre: (f.) 1. nasipsiz, mahrum. 2. değersiz. [Tb.3/I-11]
bî-berg: (f.) dalsız. [Ts.5/II-3]
bî-çâre: (f.) çaresiz, zavallı. [G.9-4; G.12-2; G.184-2; G.201-1; G.236-2; Ts.8/MB(5); Ts.8/V-4]
bî-dâd: (f.) 1. zulüm, işkence. 2. zalim. [G.12-5; G.210-2]
bîdâr: (f.) uyanık, uyumayan, uykusuz. [K.14-3; K.15-6; K.22-1; K.22-7; K.38-4; G.3-2; G.58-1; G.75-1; G.101-2; G.104-4; G.125-5; G.187-3; G.267-2; T.67-9; T.106-8]
bî-derd: (f.a.) dertsiz, kedersiz. [G.154-2]
bî-dil: (f.) 1. korkak. 2. nüktesiz. 3. âşık. 4. kalpsiz, gönülsüz. [K.16-19; K.48-9]
bî-dimâġ: (f.a.) akılsız, kafasız, beyinsiz. [G.8-5]
bî-endâze: (f.) ölçüsüz, aşırı. [K.30-43]
bî-ġam: (f.a.) gamsız, tasasız. [K.27-4; K.33-2; G.14-1; G.87-1]
bî-gâne: (f.) 1. kayıtsız, ilgisiz. 2. yabancı. 3. (tas.) dünya ile ilgisini kesmiş olan. [K.16-16; Tb.1/IX-7; G.2-4; G.9-4; G.27-3; G.36-3; G.82-4; G.102-1(2); G.103-4; G.167-1; G.215-3; G.229-3; Ts.1/V-2; Ts.7/IV-4]
bî-ġaraż: (f.a.) 1. garezsiz. 2. taraf tutmayan, tarafsız. [Tb.2/II-5; T.23-7; T.43-8]
bî-gümân: (f.) şüphesiz. [K.34-13; G.148-2]
bî-güneh: (f.) günahsız, suçsuz, zavallı. [K.37-32]
bî-ḫaber: (f.a.) habersiz, bilgisiz, vurdumduymaz. [K.4-42; Tb.1/XI-7; G.45-7; G.228-2; G.270-2]
bî-ḥadd: (f.a.) hadsiz, sınırsız, pek çok. [K.32-3; T.63-21]
bi-ḥamdi'llâh: (a.) Allah'a şükür olsun. [K.11-17; K.13-1; K.14-32; K.80-4; T.13-4; T.16-1; T.47-4; T.48-1; T.51-7; T.95-1]
bî-ḥâṣıl: (f.a.) 1. sonsuz, nihayetsiz. 2. verimsiz. [G.45-5]
bî-hemtâ: (f.) benzersiz. [K.31-17; K.35-21; K.39-25; T.2-11; T.14-11; T.36-5; Ts.2/II-2]
bî-ḥesâb: (f.a.) hesapsız, sayısız. [T.35-3]
bî-hîç-kes: (f.) hiç kimsesiz. [G.268-5]
bî-hûde: (f.) boşuna, boş yere, beyhûde. [Tb.1/XI-2; Tb.1/XII-8; Tb.3/II-3; Tb.3/IV-8; Tb.6/V-5; Th.4/II-3]
bî-ḫûş: (f.) 1. şaşkın, sersem, bihoş. 2. deli. [G.187-3; G.189-3; G.194-1]
bî-hüner: (f.) hünersiz, marifetsiz, maharetsiz, beceriksiz. [G.241-4]
Bihzâd: (f.) 1. doğuşu iyi, soyu güzel, aslı temiz. 2. XV. yüzyılda yaşamış İranlı ünlü bir minyatürcü. [K.18-23]
bî-iḫtiyâr: (f.a.) kendiliğinde, elde olmayarak. [G.220-7]
bî-intihâ: (f.a.) nihayetsiz, sonsuz. [T.15-22]
bî-irtiyâb: (f.a.) şüphesiz, şüphelenmeden. [T.65-3]
bî-iştibâh: (f.a.) şüphesiz. [T.30-4]
bî-ḳarâr: (f.a) 1. kararsız. 2. rahatsız. [K.37-5; G.80-1; G.122-1; G.255-1]
bî-ḳarârî: (f.a.) 1. kararsızlık. [K.12-12]
bî-ḳayd: (f.a.) kayıtsız, alakasız, aldırmaz. [K.18-32; G.12-7; G.43-4; G.51-1; G.96-2; G.147-4]
bî-kerân: (f.) sınırsız, sonsuz, uçsuz, kenarsız. [K.7-14; K.34-22; K.51-12; G.98-3]
bî-kes: (f.) kimsesiz. [K.81-3]
bikr: (a.) dokunulmamış, kız oğlan kız, genç kız, kızlık. [K.1-30; K.1-31; K.20-37; K.32-24; G.60-1; G.126-3]
bilâd: (a.) memleketler, şehirler, kasabalar. [K.18-14; T.7-11]
bilâ-şübhe: (a.) şüphesiz. [K.25-22]
bî-lerze: (f.) (bî-lerziş) titremez, titremeden. [K.33-17]
billûr: (a.) 1. bazı cisimlerin aldıkları geometrik biçim. 2. kesme cam, kristal. 3. bu maddeden yapılmış. 4. koç yumurtası. 5. duru, temiz ve akıcı. [M.4; T.81-4; T.83-2; T.109-4]
billûrîn: (a.) (bilûrîn) billur gibi, billurdan. [G.156-4; G.187-2]
bilmez: (t.) cahil, ne yaptığından habersiz, bir konuda bilgi sahib olmayan. [Tb.3/VI-2; Tb.3/VI-3]
bîm: (f.) 1. korku. 2. tehlike. [K.4-40; K.6-34; K.7-13; K.15-13; K.30-37; K.30-39; K.30-55; K.33-17; Tb.2/V-5; Tb.3/I-7; G.58-2; G.131-2; G.158-3; G.175-5; G.194-3; G.253-5; G.264-2; T.15-8]
bî-manend: (f.) eşi benzeri olmayan. [T.45-7; T.70-2; T.106-7; T.109-5]
bîmâr: (f.) hasta, sayrı. [Tb.1/III-1; Tb.2/I-4; G.9-2; G.26-1; G.58-2; G.61-3; G.101-1; G.125-3; G.162-5; G.172-1; G.185-2; G.201-2; G.208-2; G.254-4; T.23-12; Ts.8/II-3]
bî-meâl: (f.a.) manasız, hükümsüz, saçma sapan söz. [G.103-5]
bî-mecâl: (f.a.) halsiz, takatsiz, zayıf, dermansız, bitkin. [G.162-5]
bî-merḥamet: (f.a.) merhametsiz, yüreği katı. [Ts.8/I-4]
bî-minnet: (f.a.) 1. yapılan bir iyiliği gücendirecek şekilde hatırlatmayan, başına kakmayan; lütüfkâr. 2. gücendirici bir şekilde hatırlatmayan (lütüf). [K.35-53; Tb.2/III-2; Tb.5/V-3; G.241-5]
bî-miṡâl: (f.a.) eşsiz, eşi bulunmayan. [K.2-18; K.44-1; G.161-4; T.23-9]
bî-muᶜâdil: (f.a.) eşsiz, benzersiz. [T.87-4]
bin: (t.) 1. sayı, dokuz yüz doksan dokuzdan sonraki sayı. 2. (mec.) çok, pek çok. [K.4-38; K.5-20; K.11-4; K.11-26; K.11-34; K.14-53; K.15-26; K.16-12; K.18-12; K.20-34; K.36-8; K.39-30; K.52-8; Tb.1/I-5; Tb.1/II-2; Tb.1/V-4; Tb.1/VI-7; Tb.3/I-7; Tb.3/II-5; Tb.3/II-8; Tb.4/II-1; Tb.6/VII-2; G.25-2; G.47-2; G.58-3; G.61-4; G.63-2; G.63-3; G.66-4; G.69-2; G.101-1; G.107-3; G.107-5; G.112-2; G.127-5; G.130-2; G.131-1; G.133-4(2); G.135-3; G.137-4; G.139-2; G.147-3; G.149-2; G.166-2; G.166-3; G.176-5; G.179-6; G.181-4; G.195-1; G.201-2; G.210-1; G.210-5; G.211-2; G.223-1; G.226-3(2); G.230-1; G.231-1; G.237-3; G.238-2; G.259-5; G.260-5; G.261-2; G.271-1; T.63-20; Th.4/II-5; Ts.2/II-3]
binâ: (a.) 1. yapı. 2. ev. 3. yapma, kurma. 4. (gr.) konusu fiilerin esası olan gramer kitabı. [K.30-6; K.39-32; T.10-3; T.12-6; T.12-9; T.15-14; T.18-4; T.18-8; T.20-4; T.22-1; T.22-8; T.23-14; T.23-24; T.25-3; T.26-2; T.30-5; T.34-2; T.35-4; T.39-3; T.40-5; T.44-3; T.61-2; T.67-6; T.68-2; T.68-3; T.69-6; T.73-10; T.75-1; T.80-12; T.86-4; T.87-4; T.90-7; T.91-10; T.93-3; T.95-1; T.99-4; T.100-7; T.112-3]
bî-naẓîr: (f.a.) (bkz. bî-misâl) [K.13-5; K.30-13; T.15-3; T.23-11; T.79-8]
bin elli dört: (t.) [T.117-4; T.118-3; T.119-2; T.120-2; T.121-4]
bî-nevâ: (f.) nasipsiz, çaresiz, zavallı, fakir, muhtaç. [G.128-4]
bî-nihâyet: (f.) sonsuz. [K.22-41; T.63-19]
bîniş: (f.) 1. görüş, görme kabiliyeti. 2. mülakat. [K.6-18; K.14-4; K.23-8; K.56-1]
bî-pâyân: (f.) sonsuz, tükenmez. [K.21-39; K.32-3; Th.3/IV-1]
bî-pervâ: (f.) çekinmeksizin, sakınmadan. [K.35-9; G.93-4; G.194-3]
bî-raḥm: (f.a.) merhametsiz, kalbsiz. [K.37-30; G.162-1; Th.3/II-4 Th.3/II-4]
biraz: (t.) bir parça, az şey. [Th.2/I-4]
bî-reng: (f.) 1. renksiz. 2. renksiz, taslak halinde bulunan resim. 3. (tas.) ilahî cevher. [K.54-12]
bî-rengî: (f.) renksizlik. [G.111-1]
bî-reyb: (f.a.) şüphesiz. [Th.1/III-3]
birîşüm: (f.) "ibrişim"in hafifletilmişi, bükülmüş ipek ipliği, ipek. [K.79-23]
bî-riyâ: (f.a.) riyasız, yalansız. [K.48-10; G.75-3; T.23-7]
bî-rûḥ: (f.a.) cansız. [Tb.6/V-12; G.20-4]
bîrûn: (f.) 1. dışarı. 2. dış, harici. 3. fazla, dışarıda, hariçte (hafifletilmişi: "birûn"). [Tb.5/I-5]
biryân: (f.) tava, tepsi gibi şeylerde susuz veya az suda pişirildikten sonra kızartılan et kebabı (Anadolu'da toprak çukurda pişirilir ve "pîren" denilir. [K.21-26]
bî-ṣabr: (f.a.) sabırsız. [Tb.2/I-1; Ts.4/II-3]
bisâṭ: (a.) kilim, minder, döşeme, keçe, yaygı. [K.7-34; K.33-22; Tb.5/III-5; G.124-2; T.2-7]
bî-ser: (f.) başsız. [K.30-34]
bî-ser ü pâ: (f.) başsız, intizamsız, düzensiz, savruk. [K.35-4; Tb.3/III-6; Tb.5/I-2]

bismilgeh: (f.) salhane, hayvan kesilen yer. [G.230-2]
Bisṭâmî: (öa.) Bâyezid-i Bistâmî adıyla meşhur ilk devir sûfîlerindendir (ö. 848). [K.48-6]
bî-sûd: (f.) boş, faydasız, neticesiz. [K.24-36]
bisyâr: (f.) çok. [K.14-53; K.28-12; R.1-3]
bîş: (f.) 1. artık, ziyade. 2. bıldırcın otu denilen, Çin'de yetişir zehirli bir ot. [K.1-36; K.18-38; K.23-25; Tb.6/VI-11]
bîşe: (f.) orman, meşelik, sazlık. [Tb.6/VI-10]
bî-şekk: (f.a.) şüphesiz. [T.1-11]
Bişr-i Ḫâfî: (öa.) İlk devir sûfîlerindendir (ö. 841). [K.48-6]
bî-şu^c^ûr: (f.a.) şuursuz, idraksiz, düşüncesiz. [Tb.6/VI-3]
bî-şümâr: (f.) hadsiz, sayısız, pek çok. [K.47-2; Ts.8/II-1]
bî-şübhe: (f.a.) şüphesiz, kesin. [K.30-4; K.36-5; K.49-6]
bî-tâb: (f.) bitkin, yorgun. [K.15-13; K.40-17; Tb.7/V-4; G.92-4; G.236-4; T.111-7]
bî-te^c^ab: (f.a.) yorulmadan, zahmetsizce, eziyetsiz. [T.2-23; T.65-20]
bî-tereddüd: (f.a.) düşünmeksizin, hemen karar vererek. [K.37-12]
bi't-temâm: (a.) tamamıyla. [T.38-1]
bî-vefâ: (f.a.) vefasız, hayırsız, dönek. [T.15-7; Ts.7/MB(5)(2); Ts.7/V-4; Ts.8/V-4]
bî-vücûd: (f.a.) vücutsuz, yok. [G.176-6]
bî-zebân: (f.) dilsiz. [T.85-1]
bî-zevâl: (f.a.) zevalsiz, sonu olmayan. [K.46-5]
bi'ẕ-ẕât: (a.) kendi, kendsi. [T.31-2]
boy: (t.) 1. bir şeyin tabanı ile en yüksek noktası arasındaki uzaklık. 2. en. 3. uzunluk. 4. kumaş için ölçü. 5. kabile, klan. [Th.7/II-4]
boyun: (t.) 1. gövdenin baş ve omuz arasında kalan bölgesi. 2. testi, şişe, güğüm gibi kaplarda dar olan üst kısım. 3. (coğr.) dağ sırtlarında geçmeye elverişli alçak yer. 4. üzeri. [K.36-23; G.142-3]
bölük: (t.) 1. bir bütünden ayrılmış olan parça, kısım. 2. saç örgüsü. 3. hizip. 4. (ask.) takımlardan oluşan, üçü veya dördü bir tabur oluşturan ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik. [G.236-3]
böyle: (t.) bunun gibi, buna benzer, bu şekilde, bu tarzda. [G.21-4; G.24-9; G.28-4; G.67-2; G.68-1; G.111-1; G.167-5; G.185-5; G.209-3; G.215-1; G.226-5; G.243-3; G.262-5; G.266-5; G.267-5; T.1-16; T.2-23; T.14-11; T.15-4; T.15-15(2); T.22-7; T.22-8; T.23-16; T.28-3; T.33-4; T.36-3; T.41-1; T.60-12; T.63-14; T.63-26; T.86-3; T.89-13; T.106-3; Th.4/V-2]
Bû ^c^Âlî Sînâ: (öa.) bkz. İbnü Sînâ. [K.31-18; K.68-2; T.62-5]
buçuḳ: (t.) yarım. [K.4-25]
bu^c^d: (a.) 1. uzaklık. 2. aralık. 3. (geo.) boyut. [T.3-13]
Budin: (öa.) bugünkü Budapeşte'nin Tuna nehrinin güneyinde kalan ksımı, Osmanlı zamanında Macaristan Eyaleti'nin yönetim şehridir. [T.36-2]
Buḫârî: (öa.) Muhammed b. İsmâîl Buhârî, (ö. 870) el-Câmi'u's-sahîh adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis. [K.35-39]
buḥûr: (a.) 1. bahirler, denizler. [K.15-26]
buḫûr: (f.) tütsü. [K.15-15; K.30-45; T.67-10]
buḫûr-ı Meryem: (f.a.) Meryemana eli denilen çiçek. Eski tıpta safradan başı ağrıyan, gözleri kararan, midesi bulanan kişilere bu çiçeğin kökünü bal ve sirkeyle karıştırarak ilaç diye verirlerdi. Çiçek aynı zamanda günlük ve tütsü olarak kullanılmıştır. [K.30-45]
buḳ^c^a: (a.) 1. yer, toprak, ülke. 2. büyük yapı. 3. benek, leke. [K.1-9]
bûḳalemûn: (f.) bulunduğu yerin rengine giren ve böcek yiyen, sıçan büyüklüğünde bir hayvan. 2. (mec.) düşüncesini, kanaatini ve işini sık sık değiştiren kimse. [Tb.5/VI-4]
burc: (a.) 1. kale, hisar çıkıntısı, kule. 2. yuvarlak bina. 3. güneşin ayrıldığı on iki kısımdan her biri. 4. herhangi bir şekil gösterilen ve kendisine özel bir ad verilen hareketsiz yıldızlar kümesi. [K.12-20; K.20-15; K.20-17; K.39-9; T.19-2; T.91-8]
Burc-ı evliyâ: (öa.) Bağdat şehri. [K.7-23]
burûc: (a.) hisarlar, kuleler. [K.7-16; K.11-47; T.80-4]
Bû-Sa^c^îd: (öa.) Ebu Said Mehmet Efendi, Osmanlı Devleti şeyhülislamlarındandır, üç kez değişik zamnlarda bu göreve getirlimştir. [T.62-8]
bûse: (f.) (bûs, bûsî) öpme, öpücük, öpüş. [G.22-1; G.61-1; G.81-2; G.85-5; G.146-4; Th.7/IV-4]
bûse-câ: (f.) öpecek yer. [T.84-3]
Bûstân: (f.) 1. gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer, bahçe. 2. Şirazlı Şeyh Sadî'nin ünlü eseri. [Tb.5/VI-3]
Bû Türâb: (öa.) (Ebû Türâb) Hz. Ali'nin lakabı. [T.65-15]
bûy: (f.) (bû) 1. koku. 2. ümit, umma. 3. sevgi. 4. tamah. 5. huy, tabiat. 6. kısmet, pay, nasip. [K.4-29; K.5-31; K.6-58; K.15-15; K.15-16; K.21-16; K.29-2; K.29-60; K.35-30; Tb.1/II-4; Tb.2/I-6; Tb.2/V-2; G.8-5; G.48-1; G.49-3; G.50-3; G.88-3; G.159-1; G.185-3; G.192-1; G.213-1; T.67-10; T.78-3; R.2-2; Ts.5/I-3]
bûyâ: (f.) güzel kokulu. [K.8-14]
bühtân: (a.) yalan, iftira. [Tb.6/VII-10; G.65-2]
bü'l-^c^aceb: (a.) çok acayip, çok tuhaf, çok şaşılacak şey. [K.10-6(2); K.30-42; K.33-18; G.152-2; G.188-2; T.106-7]
bülbül: (a.) güzel öten bildik kuş. [K.4-36; K.8-7; K.10-45(2); K.18-21; K.21-17; K.21-49; K.28-14; K.28-37; K.30-12; K.30-48; K.34-29; K.37-13; K.79-24; Tb.1/II-3; Tb.1/II-5; Tb.1/II-8; Tb.5/VI-2; G.21-2; G.29-2; G.29-5; G.44-2; G.88-1; G.112-5; G.130-6; G.159-3; G.159-4; G.163-2; G.193-1; G.212-3; G.213-2; G.251-5; G.268-5; T.76-2; T.89-22; Ts.6/MB(5); Ts.6/II-4; Ts.6/III-4; Ts.6/IV-4; Ts.6/V-4]
bülbülân: (f.) bülbüller. [K.37-11]
Bülbül-i Sidre: (öa.) Cebrâil. [T.67-9]
büldân: (a.) şehirler, memleketler, iller. [K.29-12]
bülend: (f.) yüksek, yüce. [K.11-29; K.13-7; K.19-4; K.20-7; K.22-12; K.25-7; K.28-35; K.30-63; K.39-27; K.52-1; K.79-22; Tb.5/VI-6; G.16-1; G.37-5; G.109-5; G.112-3; G.213-2; G.243-1; T.2-21; T.3-3; T.6-4; T.15-14; T.41-3; T.45-5; T.57-1; T.80-3; T.90-2; T.98-1; T.112-2]
bünyâd: (f.) 1. asıl, esas, temel. 2. bina, yapı. [K.14-24; K.30-22; K.37-22; Tb.3/VII-6; T.4-4; T.6-2; T.19-7; T.22-9; T.23-20; T.28-2; T.32-3; T.39-5; T.61-4; T.70-7; T.88-4; T.90-1; T.91-2; T.91-4; T.94-1; T.102-2; T.106-2; T.106-9; T.111-8]
bünyân: (a.) yapı, bina. [T.10-4]
bürde: (a.) Arapların giydiği bir çeşit aba, hırka. [Tb.6/V-3]
bürhân: (a.) delil, ispat, tanık. [K.24-17; K.79-17; Tb.1/XI-8]
bürḳa^c^-güşâ: (a.f.) örtü açan, açıcı. [T.63-10]
bürrân: (f.) keskin, kesici. [G.19-1; G.137-3; G.218-4]
bürûdet: (a.) soğukluk. [T.114-1]
bürûz: (a.) 1. belirme, ortaya çıkma. 2. aşikar, meydanda. [G.234-3]
büstân: (a.) bostan, bağ, bahçe. ("büstân" Farsça "bûstân" kelimesinin Arapçalaştırılmışıdır.) [K.10-36]
büt: (f.) 1. put. 2. güzel. [Tb.7/II-4; G.1-2; G.66-2; G.139-2; G.157-4; G.188-2; G.188-3; Th.3/II-4; Ts.3/I-1]
bütân: (f.) 1. putlar. 2. güzeller. [K.15-19; K.19-10; K.24-30; G.10-5; G.62-2; G.63-1; G.109-3; G.125-3]
büt-ḫâne: (f.) puthane. [K.69-1]
büyût: (a.) "beyt"in çokluk şekli, bkz. "beyt". [T.108-3]
büzürg: (f.) 1. büyük, ulu. 2. şef, reis. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.14-5; K.28-52]
câ-be-câ: (f.) yer yer. [T.15-13]
câdde: (a.) geniş, işlek, büyük yol, ana yol. [K.16-3; Tb.3/I-3; T.73-2]
câdû: (f.) 1. cadı, büyücü. 2. gulyabani, hortlak, karakoncolos, vampir. 3. çirkin kocakarı, acûze. 4. çok güzel göz. [G.143-5; G.150-1]
câdû-firib: (f.) cadı, büyücü aldatan; çok güzel sözlerle aldatan. [G.56-2]
Ca^c^fer: (öa.) Sultan İbrahim'in vezirlerinden ve kızı Geverhan Sultan'ın kocası (1646 yılında evlenmişlerdir). [K.11-24]
Ca^c^fer-i Ṭayyâr: (öa.) Hz. Ali'nin kardeşi ve peygamberimizin amca oğludur, Mute Savaşı'nda iki kolu da koparak şehit olmuş, bu sebepten onların yerine cennete kendisine iki kanat verileceği müjdelendiği için "Tayyâr" lakabı verilmiştir. [G.197-4]

câh: (a.) itibar, makam, mevki. [K.4-24; K.5-17; K.11-22; K.12-18; K.12-24; K.18-17; K.19-7; K:19-34; K.19-35; K.20-11; K.20-15; K.20-47; K.21-4; K.21-34; K.22-10; K.22-12; K.22-16(2); K.24-47; K.30-29; K.32-11; K.33-1; K.80-3; Tb.3/V-2; Tb.4/I-1; Tb.4/II-5; Tb.4/III-1; Tb.4/V-5; Tb.7/II-2; G.78-5; T.26-3; T.29-11; T.29-12; T.31-1; T.33-7; T.35-1; T.36-7; T.37-1; T.37-5; T.38-1; T.46-1; T.48-1; T.49-1; T.50-3; T.52-8; T.54-3; T.55-2; T.56-2; T.62-8; Th.4/IV-1; Th.5-IV-3; Ts.1/II-3; Ts.4/III-2]

câḥidu vâ: (a.) Hac Suresi 78. ayette geçen "Allah uğrunda, hakkını vererek **cihad edin**. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur'an'da) size "müslümanlar" adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekatı verin ve **Allah'a sımsıkı sarılın**. O, sizin mevlanızdır. Ne güzel mevladır, ne güzel yardımcıdır!" mealindeki "cihad edin" ve "Allah'a sımsıkı sarılın" emirlerine gönderme. [T..38-3]

câhil: (a.) 1. bilimsiz, bilgisiz. 2. genç, tecrübesiz, toy. [Tb.1/XII-3; Tb.1/XII-4; Tb.1/XII-5; Tb.3/VI-2]

câ'iz: (a.) işlenmesinde cevaz olan, olabilir, olur. [K.81-8; Tb.3/VI-8]

câm: (f.) 1. sırça, cam; bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi. 2. evlerin pencereleri. 3. Horasan'da bir kasaba. 4. kendilerini Cemşit sülalesinden sayan Sent ve Kişmir hâkimlerinden bir kısmının lakabı. 5. (tas.) Tanrı aşığının yüreği. [K.1-6; K.4-9; K.6-41; K.6-62; K.8-5; K.15-19; K.30-53; K.31-19; K.52-3; K.60-2; K.61-3; K.62-3; K.70-2; Tb.1/VI-6; Tb.1/VI-7; Tb.1/VII-2; Tb.1/IX-4; Tb.2/III-4; Tb.3/V-4; Tb.6/I-8; G.15-3; G.16-3; G.20-3; G.28-2; G.33-2; G.33-3; G.40-4(2); G.54-4; G.56-4; G.61-1; G.82-2; G.88-1; G.94-5; G.95-7; G.101-5; G.110-3; G.114-7; G.117-3; G.120-1; G.124-2; G.124-4; G.136-3; G.140-2; G.145-2; G.148-1; G.156-4; G.163-1; G.165-2; G.165-5; G.167-2; G.175-2; G.187-2; G.191-2; G.205-1(2); G.206-2; G.211-5; G.212-2; G.216-1; G.216-4; G.220-4; G.230-5; G.251-2; G.254-2; G.254-3; G.256-2; G.256-6; G.258-1; G.262-2; G.266-4; G.267-4; M.4; T.70-4; T.79-7; T.80-6; T.81-4; T.83-2; T.84-6; T.91-6; T.93-1; T.113-1; Th.2/II-5; Th.4/III-5; Th.4/IV-3; Ts.6/I-1]

câme: (f.) 1. elbise, çamaşır. 2. sürahi. [K.12-3; K.12-4; K.53-4; Tb.6/III-2; G.114-6; G.193-4; G.259-4]

câme-çâk: (f.) elbisesini yırtan, parçalayan. [G.162-4]

câmekân: (f.) 1. camla çevrilmiş veya örtülmüş yer. 2. satıcıların dükkanlarının önünde numunelik eşyayı göstermek için koydukları camlı dolap. 3. hamamın girişinde ayrıcalıklı müşterilerin soyunup giyinmesi için camlı çerçevelerle bölünmüş hücreler. 4. sebze vb. tohumlarının soğuktan korunması için altı toprak ve üstü camlı çerçeve ile örtülü uzun ve alçak sandık. 5. camlı bölme. [K.63-1; T.83-3; T.88-2]

câmi^{c}: (a.) içinde namaz kılınan ibadet yeri; içinde Cuma namazı kılınan büyük mescit. [K.14-25; K.30-1; K.30-3; K.30-4; K.30-5(2); K.30-13; K.30-62; G.224-3; T.2-22; T.23-14; T.24-3; T.24-5; T.44-3; T.68-3; T.73-5; T.73-10; T.102-3]

câmi^{c}: (a.) 1. cem eden, derleyen, toplayan. 2. içine alan, içinde bulunduran. [K.16-4]

Câmî: (öa.) Asıl adı Abdurrahman'dır, İran'ın 15. asırda yetişmiş büyük mutasavvıf, mütefekkir ve âlim şairidir. [K.19-30; K.48-5]

Câmî^{c}u'l-Ḳur'ân: (a.) Kur'an'ı derleyen, Hz. Osman. [T.1-7]

cân: (f.) 1. can, ruh. 2. hayat, yaşayış. 3. gönül. 4. silah. [K.1-2; K.1-8; K.2-9; K.4-33; K.4-42(2); K.5-22; K.7-1; K.7-13; K.10-1 (2); K.10-24; K.12-26; K.17-4; K.17-18; K.18-19; K.18-47; K.22-37; K.24-5; K.24-14; K.24-43; K.25-3; K.27-15; K.28-9; K.29-1; K.30-35; K.32-18; K.37-32; K.38-19; K.51-3; K.51-17; K.52-8; K.53-3; K.63-2; K.64-2; K.75-2; K.79-1(2); K.79-5; K.79-8; K.79-14; K.80-2; Tb.1/III-7; Tb.1/VI-1; Tb.1/VII-2; Tb.1/VIII-7; Tb.2/II-6; Tb.2/V-1; Tb.3/II-1; Tb.3/IV-10; Tb.3/V-5; Tb.3/VII-4; Tb.4/II-1; Tb.4/IV-3; Tb.5/II-5; Tb.6/I-8; Tb.6/I-9; Tb.6/MB(7)(2); Tb.6/II-4; Tb.6/IV-11; Tb.6/VII-5; Tb.6/VII-6; Tb.7/III-1; G.9-4; G.10-3; G.11-4; G.11-5; G.17-1; G.17-3; G.19-4; G.20-4; G.23-7; G.33-3; G.35-5; G.37-4; G.42-1; G.42-3; G.42-4; G.45-1; G.52-4; G.53-3; G.54-3; G.54-4; G.55-3; G.58-5; G.59-1; G.65-4; G.65-6; G.67-4; G.68-3; G.70-2; G.72-4; G.75-5; G.77-1; G.78-2; G.82-3; G.83-3; G.93-1; G.94-3; G.100-3; G.104-3; G.106-2; G.107-3; G.108-5(2); G.111-4; G.112-2; G.114-4; G.119-3; G.121-2; G.123-5; G.125-3; G.125-5; G.127-1; G.129-2; G.131-1; G.131-2; G.133-4; G.135-3(2); G.137-2; G.137-4; G.137-5; G.138-2; G.139-4; G.139-5; G.141-4; G.142-5; G.143-1; G.143-2; G.143-5; G.144-5; G.146-1; G.148-4; G.149-2; G.150-4; G.150-5; G.151-1; G.153-1(2); G.153-2; G.153-3; G.153-4; G.153-5(2); G.157-5; G.160-2; G.161-2; G.166-2; G.169-2; G.169-3; G.170-1; G.171-2(2); G.172-3; G.173-4; G.179-1; G.186-3; G.187-1; G.188-4; G.192-3; G.194-3; G.195-1; G.200-1; G.202-1(2); G.204-1; G.205-3; G.207-4; G.213-3; G.217-1; G.218-5; G.219-4; G.221-5; G.223-3; G.230-3; G.232-1; G.233-4; G.236-4; G.240-5; G.244-2; G.247-2; G.247-5(2); G.248-1; G.249-1; G.253-4; G.260-1; G.260-4; G.269-3; T.1-1; T.66-4; T.67-8; T.81-3; T.89-6; T.89-23; Th.2/IV-1; Th.2/V-3; Th.3/VI-2; Th.5/II-1; Th.5/III-3; Th.7/I-2; Ts.4/II-3; Ts.8/II-2; Ts.8/4-1]

cân: (a.) cin taifesi. [K.7-40; K.9-11; K.21-34; K.22-7]

cânân: (f.) (cânâne) 1. sevgili, gönül verilmiş, maşuka. 2. (tas.) Allah. [K.24-5; Tb.1/IX-3; Tb.6/I-8; G.21-3; G.49-5; G.86-4; G.97-2; G.102-1; G.170-4; G.202-1; G.229-1; Th.3/I-3; Th.4/V-1]

cân-baḫş: (f.) 1. can veren, hayat bağışlayan, cana can katan, sevgili. 2. Cenâbıhak. [Tb.4/III-3; G.176-7]

cân-be-kef: (f.) canı elinde. [G.131-4]

cân-fezâ: (f.) 1. can artıran, gönle ferahlık verici, cana can katıcı. 2. ayın yirmi üçüncü günü. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.12-5; K.37-2; G.130-3; T.15-18; T.20-4; T.25-5; T.32-4; T.35-5; T.70-6; T.75-3; T.79-5; T.83-4; T.85-7; T.87-6; T.93-3; T.94-1; T.106-4]

cângâh: (f.) 1. can azaltıcı, ruh eksiltici, can sıkan. 2. can evi. [K.7-24; G.83-5]

cân-güdâz: (f.) can eritici, acıma uyandıran. [G.118-2]

cânî: (f.) aziz, candan sevilen (kimse). [K.34-32]

cânib: (a.) taraf, cihet, yan. [K.5-11; K.24-16; K.30-16; K.30-36; K.32-6; K.46-8; T.22-3; T.27-3; T.84-8; T.108-4; T.112-2]

cânibdâr: (a.f.) yancı (askerlikte). [G.58-5]

cân-perver: (f.) ruh besleyen, iç açan; gönül açan. [K.4-11; K.4-29; K.29-2; K.30-46; G.87-3]

cân-sûz: (f.) can yakan, fazla keder ve sıkıntı veren. [K.3-3; K.28-34; Tb.3/III-3; G.17-5]

cârî: (a.) 1. cereyân eden, akan, geçen, yürüyen. 2. (sosy.) geçer. [K.1-25; K.4-34; K.11-51; K.12-8; K.20-25; K.22-13; K.29-42; K.48-13; Tb.1/III-2; G.265-7; T.14-13; T.15-22; T.21-2; T.22-6; T.25-2; T.26-2; T.27-2; T.35-4; T.71-2; T.92-2; T.98-5]

câsûs: (a.) 1. hafiye, gizli haberler öğrenerek veya sırları çözerek haber veren, çaşıt. 2. düşmanın askerliğe dair haberlerini öğrenip bildiren kimse. [G.47-1]

câvidân: (f.) (câvîd, câvîdâne, câvîdânî) daimi kalacak olan, sonrasız, ebedi, bengi. [K.7-4; K.20-35; K.22-45; K.34-21; K.37-2; K.51-5; K.62-4; K.63-1; K.64-2; K.70-1; Tb.6/I-1; G.20-1; G.20-2; G.33-3; G.42-1; G.182-4; G.193-1; G.256-7; T.12-5; T.65-6]

cây: (f.) yer. [K.12-10; K.13-11; K.15-24; K.24-26; K.25-8; K.30-13; K.39-1; K.39-7; K.53-7; K.79-3; Tb.1/I-6; Tb.1/VIII-3; G.3-1; G.3-4; G.12-4; G.30-1; G.33-4; G.60-2; G.61-1; G.78-2; G.148-3; G.198-1; G.214-3; T.2-19; T.6-1; T.12-3; T.16-2; T.67-7; T.67-11; T.70-8; T.79-3; T.81-2, T.84-9; T.86-1; T.87-5; T.90-4; T.91-9; T.95-2; T.97-5; T.104-1; T.106-9; T.108-6; T.109-4; T.109-6; T.112-1; Th.1/II-1; Th.1/II-2; Th.1/II-3; Th.1/II-4; Th.6/I-1]

câygeh: (f.) (câygâh) 1. yer. 2. mevki, rütbe. [K.39-3; K.39-27; K.52-9; K.63-2; T.79-4; T.81-7; T.91-9; T.97-4; T.99-6; T.106-2]

câygîr: (f.) yer tutan, yerleşen, yerleşmiş. [Tb.5/IV-3]

cây-ı ḳarâr: (f.a.) durma, dinlenme yeri. [G.259-5]

câẕibe: (a.) (câzib) 1. cezbeden, çeken. 2. sevimli, alımlı. [K.53-10; Tb.1/X-2]

cebe: (moğ.) zincirden veya halkadan örme zırh. [K.67-2]
cebel: (a.) dağ. [K.33-7]
cebîn: (a.) 1. korkak, yüreksiz, alçak. 2. alın. [K.19-15; Tb.4/V-3; G.110-2; G.224-3; Th.1/I-2]
cebîn-sâ[y]: (a.f.) alın sürücü. [K.30-62; K.34-9; Tb.1/IX-3; T.50-14]
cebr: (a.) 1. zor, zorlama. 2. düzeltme, tamir etme. 3. (mat.) cebir. [K.37-31; G.247-2]
Cebrâ'il: (öa.) Dört büyük melekten biri olup, peygamberlere Allah'tan vahiy getirmekle görevli melek. [Th.1/I-5]
cebrî: (a.) 1. zorlamayla, zorla. 2. cebirle ilgili. [K.12-29]
cedd: (a.) dede, büyük baba, ananın veya babanın babası. [K.36-25]
cedel: (a.) 1. sert münakaşa, tartışma. 2. kavga. [K.33-14; Tb.7/IV-1; Th.5/III-2]
cedîd: (a.) 1. yeni, kullanılmamış. 2. pek az zamandan beri bilinen veya mevcut olan. 3. Acemlerin kullandıkları bir vezin. [K.37-1; G.211-1; G.268-7; T.18-8; T.28-4; T.30-5; T.62-7; T.112-1]
cedvel: (a.) 1. düzgün çizgi çizmeğe mahsus ağaçtan veya madenden yapılmış alet, cetvel tahtası. 2. çizelge, liste. 3. su arkı, su kanalı. 4. fildişi, oyma ve kakmalarda birkaçı birbirine paralel olarak yerleştirilen çubuk halindeki motif. 5. yazma kitaplarda yazıyla kenarı, yani sayfanın yazılı ve yazısız kısımlarını ayırmak üzere, altınla çekilen çizgilere verilen ad. [K.23-12; G.265-7]
cefâ: (a.) eziyet, incitme. [K.4-2; K.11-38; K.14-33; K.37-30; K.37-31; G.11-3; G.146-3; G.175-5; G.201-2; G.216-5; T.15-7; Th.3/V-1; Th.3/V-4; Th.3/V-5; Th.3/VI-3; Th.4/II-1; Th.4/II-5; Th.5/I-2; Th.5/II-4; Th.5/V-4; Ts.7/MB(5); Ts.7/II-1; Ts.8/I-3; Ts.8/V-3]
cehd: (a.) çalışma, çabalama. [Tb.1/XIII-2; Tb.6/III-8; Tb.6/IV-1; Tb.6/VII-3]
cehl: (a.) bilmezlik. [Tb.3/VI-3; Tb.6/IV-12]
celâl: (a.) (celâlet) büyüklük, ululuk. [K.10-9; K.12-20; K.20-15; K.22-17; K.36-14; K.39-14; Tb.4/III-1; Tb.7/II-2; T.26-3]
Celâl: (öa.) Celâl Amâsî, Fatih Sultan Mehmed devri hattatlarındandır, Ali Çelebi-zâde Alaeddin Hasan Çelebi'nin oğlu, meşhur hattat Şeyh Hamdullah'ın dayısıdır. [K.41-3]
celî: (a.) 1. aşikar, meydanda, belli. 2. kalın ve okunaklı bir çeşit sülüs yazısı. 3. cilalı, parlak. [Tb.7/IV-2; G.54-1; T.46-5]
celîl: (a.) 1. büyük, ulu (vezir veya müşirlere ve onların dairelerine hitaben yazılırdı. Bu rütbeden aşağı olanlara da "behiyye", "aliyye" şeklinde hitap olunurdu.). 2. bir yazı sitili. [K.20-1; K.52-1; T.85-1; T.97-1]
celîs: (a.) birlikte oturan, arkadaş. [T.66-1]
celiyye: (a.) (celî) 1. aşikar, meydanda, belli. 2. kalın ve okunaklı bir çeşit sülüs yazısı. 3. cilalı, parlak. [K.49-5]
cellâd: (a.) 1. insanı kesen, asan kimse. 2. çok merhametsiz. [G.162-1]
celle: (a.) "yüce ve aziz olun" anlamında bir söz; ***celle celâlühü***: "onun şanı, yüksekliği büyüklüğü artsın" anlamına gelen Tanrı için kullanılan saygı sözleri. [K.19-5; K.39-14]
cem: (a.) 1. hükümdar, şah. 2. Şark mitolojisinde şarap ve içkinin icatçısı. 3. Süleymân Peygamber'in lâkabı. 4. Büyük İskender'in lâkabı. [K.1-6; K.4-20; K.4-33; K.5-35; K.6-17; K.6-37; K.11-2; K.11-12; K.11-35; K.12-16; K.12-18; K.16-24; K.16-25; K.19-7; K.19-34; K.21-34; K.22-25; K.52-3; K.60-3; K.72-4; Tb.1/IX-4; G.16-3; G.47-5; G.110-3; G.122-3; G.124-2; G.140-2; G.141-5; G.163-1; G.256-2; T.4-5; T.12-1; T.19-3; T.20-1; T.31-1; T.99-1; Th.2/II-5; Th.4/III-4; Th.4/III-5]
cem^{c}: (a.) 1. toplama, yığma. 2. birden fazla insan, hayvan, ve eşyayı gösteren isim. 3. (gr.) çoğul. 4. (mat.) toplam. [K.23-6; K.24-11; K.54-3; Tb.3/VI-6; G.117-2; G.171-1; G.184-4; G.216-3; G.232-1; G.236-3; T.15-20; T.30-4; T.53-2]
cemâd: (a.) taş gibi cansız olan şey. [K.18-20; K.19-16]
cemâl: (a.) yüz güzelliği. [K.2-6; K.18-9; K.7-32; K.10-19; K.12-23; K.19-14; K.20-15; K.29-40; K.30-16; K.34-18; K.35-27; K.36-10; K.79-14; Tb.1/VII-7; Tb.1/XIII-7; Tb.2/II-1; Tb.5/VII-6; G.24-7; G.46-2; G.85-1; G.143-3; G.161-1; T.2-3; T.6-3; T.23-10; T.24-2; T.26-3; T.78-6; Th.1/I-1]
Cemâl: (öa.) Mehmed Cemâleddin Efendi, Fatih Sultan Mehmed devri hattatlarından Celâl Amâsî'nin oğludur, hattatlıkta Anadolu'nun yedi üstadından biri kabul edilir. [K.41-3]
cemîl: (a.) güzel. [K.15-37; K.18-27; K.19-24; K.20-1; K.20-15; K.38-32; K.39-25; T.5-6; T.24-2; T.31-3; T.40-2; T.68-3; T.85-2; T.97-4]
cem^{c}iyyet: (a.) 1. topluluk. 2. kurum, dernek. 3. düğün dernek. 4. (ed.) gerek "tenasübü", gerek "tezad" dolayısıyla birbirine uygun veya zıt bulunan kelimeleri bir arada bulundurma. 5. (tas.) zihin ve hatırın yalnız Allah için meşgul olması. [K.15-24; K.79-3; Tb.2/II-3; Tb.2/IV-2; G.209-3]
cemmâze: (a.) hızla giden dişi deve. (müzekkeri "cemmâz"dır). [G.106-2]
Cemşîd: (öa.) Cemşasb'ın (Hz. Süleymân) babası. [K.6-40; K.8-5; K.11-27; K.21-57; K.37-6; K.39-13; K.71-1; G.123-3; G.193-2; G.256-1; Th.3/VII-3]
cenâb: (a.) 1. "şeref, onur ve büyüklük" terimi olarak kullanılır, hazret. 2. huzur. 3. avlu. [K.3-10; K.4-49; K.6-38; K.7-10; K.12-16; K.13-5; K.29-23; K.31-22; K.34-9; K.35-10; K.35-50; K.37-36; K.50-10; Tb.4/II-3; Tb.6/V-8; T.4-5; T.6-1; T.7-7; T.19-1; T.50-17; T.63-29; T.65-12; T.76-4; T.98-1; T.99-1]
ceng: (f.) savaş, vuruşma. [K.7-15; K.29-55; K.67-6; T.3-6; T.7-6; T.7-8; T.7-15; T.96-3; Th.5/III-2]
Cengîz: (öa.) ünlü Moğol hükümdarı (Timuçin). [G.48-3]
cennât: (a.) cennetler, uçmaklar; bahçeler. [T.20-3; T.31-5]
cennet: (a.) 1. uçmak, cennet. 2. bahçe. 3. çok ferah ve havadar yer. [K.3-5; K.8-6; K.12-12; K.14-38; K.15-40; K.29-3; K.32-10; K.38-6; K.39-1; K.39-7; Tb.2/III-3; G.23-3; G.24-3; G.35-4; G.205-2; T.2-19; T.12-5; T.22-6; T.22-7; T.23-23; T.24-5; T.26-2; T.63-23; T.65-7; T.67-7; T.76-5; T.87-5; T.88-2; T.92-2; T.106-2]
cennet-âbâd: (a.f.) bahçelerle dolu yer. [T.70-1; T.87-6]
cennetâsâ: (a.f.) cennet gibi. [K.30-14; K.64-2; T.81-2; T.84-1; T.94-1]
cennet-i ^{c}adn: (a.) Adn cenneti, sekiz cennetten biri. [T.96-3]
cennet-i a^{c}lâ: (a.) cennet katlarının en yükseği, sekizinci cennet. [Tb.3/IV-1; T.41-1; T.108-2]
cennet-i firdevs: (a.) bkz. "Firdevs-i a'lâ". [T.67-11]
cennet-nümûn: (a.f.) cennet gösteren. [T.109-1]
cennetü'l-me'vâ: (a.) sekiz cennetten biri. [K.62-4; T.15-17; T.39-5; T.79-9; T.97-4; T.99-9; T.101-2; T.108-3]
ceres: (a.) 1. çan. 2. hayvanın boynuna takılan çıngırak. 3. zindan. [G.44-4; G.106-2]
cereyân: (a.) 1. akım, akma, geçme. 2. gidiş, hareket. 3. olma, oluş. [K.24-2; K.49-8; R.3-1]
cerḥ: (a.) 1. yaralama, yaralanma. 2. çürütme; (mec.) kabul etmeme. [T.89-19]
cerî: (a.) cesur, yiğit, gözü pek, yürekli. [Tb.6/IV-12; Tb.7/V-4]
cesed: (a.) ölü vücut. [K.6-10]
cevâb: (a.) sorulan şeye verilen karşılık. [K.3-3; K.35-9; K.36-27; T.65-11; Th.2/V-5]
cevâd: (a.) cömert, eli açık. [K.35-33; K.37-17]
cevâhir: (a.) 1. cevherler, elmaslar, kıymetli taşlar. 2. mayalar, özler. [K.12-37; K.20-36; K.34-6; K.34-17; K.35-48; K.73-1; G.52-4; T.64-4]
cevâhir-nümâ: (a.f.) yalnız noktalı harfler hesaba katılarak düşülen tarihi gösteren. [T.50-13]
cevâmi^{c}: (a.) 1. ibadet yerleri, mescitler. 2. toplu şeyler. [K.14-30]
cevânî: (f.) gençlik. [Ts.1/III-4]
cevânib: (a.) taraflar, yanlar. [K.54-3]
cevân-merd: (f.) (cüvân-merd) temiz, asil, cömert. [K.24-23]
cevâz: (a.) caiz olma, müsaade. [K.53-3]
cevdet: (a.) 1. iyilik, güzellik. 2. olgunluk. 3. büyüklük. 4. tazelik. 5. kusursuzluk. [K.54-7]
cevher: (a.) 1. maya, öz. 2. elmas, değerli taş. 3. Horasan ve Şam'da yapılan kılıçların demirlerinde görülen siyah ve beyaz dalgalı benekler, çizgiler. 4. (ed.) yalnız noktalı harfler hesap edilmek suretiyle ve ebced hesabıyla yazılan çok defa manzum olan tarih. 5. (fels.) kendi kendine bir varlığı olup, gerçekleşmesi için başka bir nesneye ihtiyacı olmayan. 6. hüner, marifet. [K.1-28; K.2-17; K.10-24; K.11-30; K.17-4;

K.18-41; K.18-45; K.19-11; K.21-13; K.24-32; K.25-2; K.25-11; K.29-58; K.32-8; K.32-13; K.35-7; K.49-4; K.51-4; K.51-6; K.52-3; K.53-2; K.53-3; K.54-8; K.79-7; Tb.1/X-4; Tb.1/X-5; Tb.4/I-5; Tb.4/I-6; Tb.4/IV-3; Tb.4/IV-6; Tb.6/I-5; Tb.6/II-8; G.52-5; G.58-5; G.62-3; G.71-1; G.71-4; G.95-6; G.96-3; G.103-2; G.132-2; G.135-1; G.136-5; G.151-2; G.152-4; G.170-1; G.181-5; G.196-4; G.260-3; T.3-2; T.37-2; T.63-24; T.89-16]

cevherî: (a.) 1. cevhere, değerli taş veya inciye ait olan, bunlarla yapılmış veya işlenmiş bulunan. 2. kuyumcu. [K.37-14; K.55-9; K.73-2]

cevher-şinâs: (a.f.) cevherden, değerli şeylerden anlayan, bilen. [K.25-14; K.31-5; G.198-2]

cevlân: (f.) (cevelân) dolaşma, dolanma, gezinme. [K.11-32; K.24-36; K.44-6; K.48-5; K.53-7; T.41-3; T.80-10]

cevlângeh: (f.) dolaşma, gezinme yeri. [K.38-6]

cevr: (a.) 1. haksızlık, eza, cefa, eziyet, gadir, zulüm, sitem. 2. (tas.) tarikat ehlinin ruhen ilerlemesine engel olan şey. [K.20-2; G.72-3; G.81-1; G.142-1; G.200-5; Th.2/IV-3; Th.3/II-4; Th.3/IV-1; Th.3/V-4; Th.3/V-5; Th.5/I-2; Th.5/II-4; Th.5/V-4; Ts.1/III-1]

cevşen: (f.) örme zırh, vaktiyle giyilen savaş elbisesi. [K.9-3; K.67-2]

cevz: (a.) ceviz, ceviz ağacı. [T.2-19]

ceyb: (a.) 1. (geo.) sinüs. 2. cep. 3. gömleğin açıklığı, yarıklığı. [K.30-42; K.31-20; G.9-1; G.80-3; G.195-3; G.254-1]

ceyş: (a.) 1. asker, ordu. 2. ses, seda. [K.11-9; K.13-11; K.45-3; G.232-1; G.246-3; T.7-5]

cezâ: (a.) 1. ceza, karşılık (iyi veya kötü), azap. 2. (gr.) şart cümlesinde bulunan ikinci kısım. [K.23-21]

cezb: (a.) kendine çekme, çekilme. [K.14-14; Tb.3/III-6]

cezbe: (a.) 1. ruhun hayret ve sevince kapılarak sanki cesetten hariç bulunuyormuş gibi olması, heyecana gelmesi. 2. tarikat ehlinin kendinden geçmesi. [K.19-16; K.30-20; Tb.1/VI-4; G.21-4; G.174-4; G.234-1; T.63-16; T.89-26]

cezîl: (a.) 1. peltek ve bozuk olmayan (söz, kelime). 2 çok, bol. [T.24-4; T.68-2; T.85-6]

cibillî: (a.) yaratılışta olan, tabîî. [K.18-26]

Cibrîl: (öa.) Cebrâîl, Cebreîl. [K.20-20; K.29-47; K.31-15; G.93-4; G.97-2; G.132-4; G.155-2; G.157-3; G.169-4; G.184-7]

cidâl: (a.) 1. karşılıklı kavga, savaş. 2. zorlu, hararetli konuşma. [K.36-12]

cidd: (a.) 1. bir işi gerçekten çalışıp işleme. 2. ciddilik. [K.35-2; K.35-12; Tb.6/III-8]

ciger: (f.) 1. ciger, bağır. 2. avaz. 3. keder, sıkıntı. [K.29-10; K.38-24; Tb.1/I-8; G.30-4; G.127-5; G.145-3; G.147-1; G.147-2; G.233-3; G.258-5; G.266-2; Th.3/II-1; Ts.6/IV-1]

ciger-dûz: (f.) ciğeri delip geçen. [K.29-55]

cihâd: (a.) din uğruna düşmanla savaşma. [K.6-49; K.18-6; T.7-2]

cihân: (f.) dünyâ, âlem. [K.1-18; K.1-27; K.2-7; K.4-18; K.4-19; K.4-27; K.5-19; K.6-15; K.6-37; K.6-40; K.6-42; K.6-43; K.6-49; K.7-1(2); K.8-10; K.9-9; K.10-1; K.10-8; K.11-1; K.11-3; K.11-6; K.11-7; K.11-11; K.11-18; K.11-36(2); K.11-41; K.11-43; K.11-45; K.12-19; K.12-24; K.12-27; K.12-35; K.13-2; K.13-6; K.15-1; K.15-7; K.15-9; K.15-11; K.16-6; K.16-7; K.16-15; K.16-24; K.18-12; K.18-24; K.19-10; K.20-5; K.20-10; K.21-2; K.21-35; K.21-36; K.22-1; K.22-8; K.22-13; K.22-16; K.22-44; K.23-11; K.24-24; K.24-29; K.25-19; K.25-22; K.26-10; K.29-27; K.29-44; K.29-47; K.32-17; K.33-21; K.34-8; K.34-20; K.34-22; K.35-23; K.35-27; K.35-29; K.37-23; K.37-29; K.38-1; K.38-10; K.40-1; K.42-4; K.43-3; K.44-3; K.44-5; K.47-2; K.48-10; K.50-1; K.50-8; K.50-11; K.51-22; K.54-2; K.54-9; K.54-18; K.55-15; K.61-3; K.65-2; K.66-2; K.71-2; K.78-1; K.79-9; Tb.3/I-4; Tb.3/VII-8; Tb.4/III-5; Tb.5/V-6; Tb.5/VI-5; Tb.6/I-8(2); Tb.6/IV-1; Tb.6/V-6; G.10-1; G.10-3; G.24-1; G.24-10; G.26-3; G.35-2; G.40-5; G.60-2; G.75-4; G.76-7; G.77-3; G.82-3; G.83-5; G.86-3; G.106-4; G.107-1; G.124-1; G.131-4; G.133-4; G.134-3; G.135-3; G.137-7; G.138-5; G.143-1; G.147-4; G.163-5; G.175-4; G.181-5; G.182-3; G.187-3; G.189-2; G.210-1; G.210-3; G.211-1; G.221-1; G.221-5; G.228-2; G.249-5; G.259-3; G.260-1; G.262-3; G.267-1; T.2-1; T.2-2; T.3-8(2); T.7-13; T.9-2; T.10-1; T.12-9; T.13-1; T.13-3; T.13-9; T.15-4; T.15-8; T.16-3; T.16-4; T.16-7; T.18-1; T.19-3; T.22-8; T.23-12(2); T.24-2; T.29-7; T.33-1; T.43-3; T.48-3; T.49-7; T.50-8; T.69-4; T.78-2; T.98-3; T.100-4; Th.4/III-3; Th.5/(5); Th.5-IV-2; Th.5/V-1; Ts.7/III-3; Ts.7/IV-1]

cihân-ârâ: (f.) dünyayı süsleyen, bezeyen. [K.35-42; G.98-4; G.252-5]

cihân-baḫş: (f.) cihanın, dünyanın affedicisi, bağışlayıcısı. [K.19-6]

Cihânbân: (f.) cihanın, dünyanın bekçisi olan: 1. Allah. 2. hükümdar. [K.10-7; K.13-4; K.20-11; T.9-1]

cihân-dâr: (f.) cihanı, dünyayı tutan hükümdar, padişah. [K.11-3; K.11-9; K.13-4; K.14-9; K.50-13]

cihângîr: (f.) cihanı, dünyayı zapt eden. [K.5-18; K.11-3; K.11-9; K.21-35; K.22-26; K.29-17; K.79-27; T.7-12]

cihâniyân: (f.) dünya halkı. [K.7-1; K.37-3]

cihân-nümâ: (f.) 1. çatının üstünde her yanı gören yüksek taraça. 2. dünyayı gösteren harita. 3. Katip Çelebi'nin 1654'te kaleme aldığı Asya coğrafyası ile ilgili eseri. [T.101-4]

cihân-pîrâ: (f.) dünyayı donatan, süsleyen; cihana nizam veren, düzenleyen. [K.21-8; K.48-1]

cihân-sûz: (f.) cihanı yakan, güneş. [K.6-24]

cihân-tâb: (f.a.) dünyaya sıcaklık ve ışık veren. [K.6-34; K.15-45; K.20-27; K.21-7; K.23-14; K.29-27; K.35-26; K.37-5; Tb.1/VII-4; T.15-1]

cihât: (a.) 1. taraflar, yönler. 2. yerler, semtler. 3. görüşler, bakımlar. 4. evkaf maşları. [T.79-7]

cihet: (a.) 1. yan, yön, taraf. 2. yüz, yer. 3. sebep, vesile, bahane, ilgi. 4. vazife, hizmet. 5. evkaf maaşı. [K.52-5; K.54-3; T.42-7; T.70-2]

cilâ: (a.) parlatma, parlaklık. [K.21-22; K.55-2; Tb.1/X-4; Tb.1/XIII-8]

cilve: (a.) 1. kırıtma. 2. tecelli, görünme. [Tb.1/I-5]

cilvegâh: (a.f.) (cilvegeh) cilve yeri, cilve edecek yer, tecelli mahalli, görünme yeri. [K.2-21; Tb.1/VIII-3; G.18-3; G.30-1; G.221-5; T.84-3]

cilveger: (a.f.) cilve yapan, cilve eden, cilveli. [G.96-4; G.109-1; G.228-1]

cilve-nümâ: (a.f.) cilve gösteren, cilve eden, cilve yapan. [G.183-3]

cinân: (a.) cennetler, uçmaklar, bahçeler. [K.24-29; K.29-4; K.39-3; K.42-2; K.55-19; Tb.6/I-12; G.77-6; G.199-3; T.10-2; T.12-6; T.76-4; T.80-2; T.84-3; T.90-5; T.91-5; T.101-3]

cins: (a.) 1. nevi, çeşit, türlü, soy. 2. Arapça gramerde kelimenin erkek, dişi oluşu. [K.4-3; K.18-45; K.30-59; Tb.6/V-7; T.2-7]

cirid: (a.) vaktiyle atla ve ucu delmeyen mızrakla oynan oyun, bu oyunda kullanılan mızrak. Aslı Arapça'da yapraksız hurma ağacı demek olup, anlaşıldığına göre bu oyun ilk başlarda böyle dallarla oynanırmış. [K.6-50; K.9-12; K.9-13; K.9-14; K.40-12; T.2-19; T.2-20; T.3-11; T.3-12; T.12-8]

cirid-efgen: (a.f.) cirit atıcı. [T.2-13]

cirm: (a.) cisim, hacim, oylum. [K.6-23; T.4-4]

cism: (a.) 1. beden, gövde. 2. madde. [K.4-33; K.5-22; K.6-61; K.10-1(2); K.15-28; K.15-32; K.18-19; K.22-37; K.28-17; K.63-2; K.64-2; Tb.3/VII-4; Tb.4/V-3; Tb.5/II-5; Tb.6/I-6; Tb.6/V-12; Tb.6/VI-6; Tb.6/VII-12; G.12-6; G.20-4; G.23-4; G.42-1; G.121-2; G.181-5; G.202-3; G.260-4; Th.3/IV-3; Th.3/V-1; Th.6/I-4]

cismânî: (a.) 1. bedenle ilgili. 2. rûhânî karşılığı, dini işlerden ayrı olan. [K.21-23; Tb.6/II-5]

cisr: (a.) köprü. [T.72-1]

civâr: (a.) 1. çevre, yöre. 2. yakın yer, yakın komşu. [T.78-5]

cû: (f.) akarsu, ırmak, çay. [K.12-8; T.3-9; Th.2/1-3]

cûd: (a.) cömertlik, el açıklığı. [K.5-32; K.12-21; K.14-2; K.14-24; K.14-26; K.17-3; K.18-26; K.19-20; K.20-25; K.21-32; K.22-24; K.22-41; K.23-5; K.24-8; K.24-12; K.26-7; K.27-11; K.29-33; K.30-34; K.31-21; K.32-25; K.33-9; K.37-18; K.37-22; K.53-11; K.54-16; K.80-6; Tb.3/I-6; Tb.4/II-2; G.113-6; G.113-7; T.15-12; T.23-4; T.32-3; T.40-1; T.42-9; T.44-3; T.45-2; T.69-3; T.71-1; T.85-4; T.92-1; T-98-2; T.99-3; T.100-1; T.105-2; T.111-3; T.111-5; T.111-9]

cuġd: (a.) baykuş. [G.14-4]

Cumᶜa: (a.) 1. perşembeden sonra gelen gün, cuma. 2. toplanma. 3. Kur'ân'da bir sure. [T.73-6]
cumhûr: (a.) halk, ahali, kalabalık; başıboş kalabalık. [K.15-8]
cûş: (f.) 1. coşma, kaynama. 2. (tas.) coşma, taşma. [K.28-38; K.36-23; K.46-8; G.16-2; G.105-6; G.141-3]
cûşiş: (f.) coşma, kaynama. [K.56-20]
cûy: (f.) (cû) nehir, akarsu, ırmak. [K.7-28; K.8-16; K.12-10; K.15-17; K.20-25; Tb.4/III-2; G.8-4; G.28-3; G.83-3; G.228-5; G.265-7; R.3-1]
cûyâ: (f.) arayıcı, araştırıcı. [T.89-8; Th.2/V-3]
cûybâr: (f.) 1. çay, dere, akarsu, ırmak. 2. ırmak kenarı. [K.12-9; K.29-11; K.39-23; G.23-2; G.29-4; G.31-1; G.76-1; G.121-1; G.130-4; G.162-3; T.23-8]
Cûybâr Ḳadın: (öa.) Sultan İbrahim'in nedîmelerinden. [T.99-3]
cûyende: (f.) arayıcı, araştırıcı. [T.71-1]
cûy-i revân: (f.) akarsu. [T.89-11]
cüdâ: (f.) ayrı, ayrı düşmüş, ayrılmış. [G.197-1; Ts.7/I-4]
cüft: (f.) çift, ikili, eşi olan, tek olmayan. [T.80-7]
cühelâ: (a.) bilgisizler, bilmezler. [Tb.3/VI-1]
cüll: (a.) çul. [Tb.6/III-2; Tb.6/III-3]
cülûs: (a.) 1. oturma. 2. tahta çıkma. [T.11-5; T.16-7]
cümel: (a.) cümleler, takımlar, kelime dizileri. [Tb.1/VI-7]
cümle: (a.) 1. bütün, hep, birikiş. 2. anlamlı söz. 3. sistem. [K.1-19; K.4-5; K.7-19; K.7-21; K.9-11; K.10-40(2); K.13-6; K.15-39; K.17-17; K.20-13; K.21-9; K.21-38; K.22-45; K.23-7; K.24-13; K.24-24; K.24-47; K.26-4; K.28-2; K.28-4; K.28-5; K.28-30; K.28-54; K.35-55; K.37-20; K.41-10; K.45-6; K.48-3; K.80-4; Tb.6/II-8; Tb.6/III-10; G.84-1; G.149-5; G.180-5; G.268-6; T.1-10; T.2-16; T.7-9; T.8-2; T.13-8; T.15-14; T.32-3; T.43-7; T.49-8; T.64-10; T.65-9; T.80-8; T.89-8; T.90-6; T.97-5; T.100-6; T.106-8]
cünbiş: (f.) 1. kımıldama, hareket. 2. feleğin hareketi. 3. gezegenlerin Hamel burcundaki hareketi. [K.4-3; K.5-22; K.7-20; K.24-33; K.37-27; Tb.5/III-5; G.9-1; G.27-2; G.116-4; G.173-4; G.218-1; G.221-1; G.263-1; T.2-13; T.2-20]
cünd: (a.) asker, asker topluluğu. [T.7-5; T.43-1]
Cüneyd: (öa.) Cüneyd-i Bağdadî, tasavvufta Bağdat mektebinin önemli şahıslarından biridir. Bağdat'ta doğmuştur. Muhasibî'nin müridi, Bağdat Mektebi'nin şeyhidir. İnce, hassas ve aydın bir şuurun temsilcisidir. Bunun için "Şeyhü'l-Meşâyıh" diye çağrılır. Birkaç risaleden başka yazılı eseri intikâl etmemiştir. 298 (910) yılında vefat etmiştir. [K.16-3; K.18-7]
cünûd: (a.) askerler, ordular. [K.7-18]
cünûn: (a.) 1. delirme, çıldırma, delilik. 2. (tas. ve ed.) aşkın galip gelmesi. [Tb.1/XI-3; G.39-6; G.45-6; G.56-3; G.82-4; G.96-6; G.101-7; G.105-6; G.136-4; G.234-1; G.243-2; G.262-3]
cürᶜa: (a.) yudum, içim. [K.1-6; K.15-19; Tb.1/I-4; Tb.1/VI-4; Tb.1/IX-4; G.33-3; G.96-5; G.148-1; G.187-5; G.262-2; T.63-15]
cürᶜadân: (a.f.) 1. içki kadehinin dibinde kalan kısım. 2. şarap artıklarının döküldüğü kap. 3. Abdalların kemerlerine astıkları üzeri çifte "Yâ Ali!" işlemeli sahtiyan esrar mahfazası. [G.101-6]
cürᶜa-keş: (a.f.) içen, içki içen. [Tb.3/V-4; G.62-1]
cürᶜa-nûş: (a.f.) içen, içki içen. [K.70-3]
Cürcânî: (öa.) Seyyid Şerif Cürcani tefsir, hadis, astronomi ve Hanefi mezhebi fıkıh alimi. İsmi, Ali bin Muhammed bin Ali Cürcani el-Hüseyni'dir. Künyesi, Ebü'l-Hasan'dır. Peygamber efendimizin soyundan olduğu için Seyyid Şerif adıyla tanınıp, ünlü oldu. 1339 (H. 740) senesinde Cürcan şehrine bağlı Taku nahiyesinde doğdu. 1413 (H.816) senesinde Şiraz'da vefat etti. [T.63-7]
cür'et: (a.) cesaret, atılganlık, yiğitlik. [K.2-25; K.19-25; K.25-19; T.63-18; T.63-28]
cürm: (a.) suç. [K.1-39; K.22-36; Th.1/VII-5]
cüst: (f.) arama, araştırma. [Tb.7/V-4]
cüst ü cû: (f.) arayıp sorma, araştırma. [K.17-13]
cüz: (a.) 1. kısım, parça, bölük. 2. evvelce mahalle mekteplerinde okunan küçük okul kitabı. [K.31-9; G.136-5; G.260-3]
cüz'î: (a.) az, pek az, az miktarda. [Ts.5/I-4]
çâbük: (f.) çabuk, seri, hafif. [K.53-13; Tb.5/II-1]
çâbük-dest: (f.) eline çabuk (kimse). [K.4-38]
çâbük-ᶜinân: (f.) dizginine çabuk, atını hızlı süren. [K.9-12; T.12-8]
çâbük-rev: (f.) çabuk giden. [G.73-7]
çâh: (f.) kuyu, çukur. [T.32-3; T.32-4; T.32-7; T.105-2; T.105-4]
çâh-ı zeneḫdân: (f.) (çeh-i zeneh-dân) çene çukuru. [G.172-5]
çâk: (f.) 1. yırtık, yarık. 2. yırtmaç. [K.5-24; K.9-3; K.12-3; K.28-11; G.9-1; G.12-5; G.22-1; G.30-2; G.129-4; G.133-2; G.160-1; G.171-3; G.179-3; G.181-3; G.195-3; G.202-3; G.236-3; G.247-3; G.271-4; Th.1/V-1]
çâk çâk: (f.) 1. çok yırtık, parça parça. 2. kılıç, bıçak gibi katı şeylerin çarpışmasından çıkan ses. [G.31-5; T.83-3; Ts.2/III-2]
çâker: (f.) kul, köle, yanaşma, bende. [Th.1/VII-1]
çâk-rîz: (f.) yırtıp saçan, parçalayarak çıkan. [K.3-30; G.232-4]
çâlâk: (f.) 1. çevik, eline ayağına çabuk, tez canlı olan. 2. adam öldüren hırsız, yol kesici. 3. yüksek yer, büyük adam. [K.15-41; Tb.5/II-1; Tb.6/V-5; G.73-7; G.181-4; T.60-20]
Çamluca: (t.) İstanbul'un Anadolu yakasında bir semt. [T.87-3]
çâr: (f.) 1. dört. 2. çare. 3. tuğla ve çanak çömlek fırını. [K.10-38; Tb.3/III-9; G.131-1; T.1-12; T.9-5]
çâre: (f.) 1. yol. 2. yardım. 3. ilaç, tedbir. 4. hile. 5. ayrılık. 6. bir kere. [K.14-46; K.23-26; Tb.1/X-3; G.55-3; G.100-4; G.120-2; G.154-2; G.174-2; G.194-2; G.202-4; G.247-1]
çâreger: (f.) çare arayan, çare bulan. [K.4-6]
çâre-sâz: (f.) çare bulan. [G.150-5; G.186-4]
çarḫ: (f.) 1. çark, tekerlek. 2. felek, gök. 3. yaka (elbisede). 4. ok yayı. 5. çakır, doğan. 6. tef. 7. devreden, dönen. [K.1-10; K.1-33; K.2-29; K.4-2; K.4-31; K.8-1; K.9-3; K.11-4; K.11-47; K.14-35; K.15-3; K.15-4; K.18-16; K.18-25; K.18-33; K.18-36; K.20-2; K.22-4; K.22-26; K.26-5; K.28-53; K.29-17; K.29-48; K.35-7; K.35-9; K.35-53; K.39-10; K.39-13; K.44-5; K.52-4; K.56-5; K.57-2; K.72-5; Tb.3/I-4; G.7-1; G.30-5; G.33-1; G.34-1; G.38-1; G.40-3; G.76-2; G.84-1; G.84-3; G.84-5; G.120-4; G.161-2; G.165-4; G.206-5; G.211-2; G.212-4; G.216-2; G.216-3; G.220-2; G.241-1; G.248-1; G.248-5; G.267-1; T.14-7; T.15-7; T.19-12; Th.1/V-2; Th.5/I-4]
çâr-sû: (f.) dört taraf, dört tarafı olan şey, pazar, çarşı. [K.10-36; K.51-19; G.23-7]
çâr-yâr: (f.) (çihâr-yâr) dört dost, dört halife. [T.1-12; T.1-17; T.1-21; T.2-10; T.23-4]
çâşnî: (f.) çeşni, lezzet, tat; tadımlık. [K.28-22; G.30-4]
çehre: (f.) 1. yüz, surat. 2. surat asma. 3. şekil. 4. (tas.) ilahi tecelli nurlarının görünmesi. [K.2-22; K.5-39; K.15-11; K.21-14; K.53-9; Tb.2/IV-4; G.21-1; G.89-3; G.139-1; G.180-6; G.199-5; Th.3/III-2]
çehre-perdâz: (f.) ressam. [K.15-40]
çekîde: (f.) 1. damlamış. 2. topuz, gürz gibi savaş aleti. [G.231-2]
çemen: (f.) 1. yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen. 2. ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik. 3. pastırmaya konulan bir ot. [K.5-31; K.8-13; K.12-10; K.15-17; K.19-21; K.28-45; Tb.1/IX-1; G.28-2; G.29-3; G.35-4; G.70-5; G.110-4; G.156-4; G.212-1; G.268-1; G.268-5; G.268-6; M.5; Ts.5/III-2]
çemen-ârâ: (f.) bahçıvan. [K.8-4; G.65-3]
çemenistân: (f.) çimenlik, bahçe. [K.20-25; K.29-7; G.173-2]
çemenzâr: (f.) çimenlik. [K.4-4; G.251-5; Th.4/III-1]
çenber: (f.) 1. tahtadan veya demirden yapılan daire veya halka, kasnak. 2. başa bağlanan yemeni. 3. esirlik, bağlılık. [K.2-29; K.28-53]
çendân: (f.) o kadar. [K.40-8]
çeng: (f.) 1. el. 2. pençe. 3. kanuna benzer, dik tutularak çalınan bir çeşit saz. [K.28-17; G.256-3]
çeng-nevâz: (f.) çeng çalan sanatâr. [K.28-16]
çerâġ: (f.) 1. fitil, mum. 2. otlama, otlak. [K.2-30; K.14-3; K.20-19; K.25-10; K.35-24; K.35-31; K.51-1; Tb.4/IV-5; G.134-1; G.167-3; G.178-1; G.178-5; G.213-3; G.233-2; M.2; T.14-8; T.15-5; T.19-9; Th.1/I-4]

Çerâġ-ı seḥer: (öa.) sabah yıldızı (Venüs). [G.270-3]
çeri: (t.) asker. [K.67-2; G.63-3]
çeşm: (f.) göz. [K.2-13; K.4-39; K.6-34; K.6-45; K.7-28; K.9-7; K.10-22; K.11-43; K.12-13; K.12-19; K.13-6; K.13-12; K.14-3; K.15-19; K.15-32; K.15-35; K.20-23; K.20-37; K.22-1; K.22-7; K.24-30; K.30-16; K.30-51; K.30-52; K.32-12; K.33-20; K.35-16; K.35-37; K.37-4; K.55-1; K.55-6; K.55-8; K.55-12; K.56-1; K.67-6; K.79-5; K.79-14; Tb.1/VII-5; Tb.3/III-4; Tb.3/V-8; Tb.4/I-3; Tb.6/II-2; G.4-2; G.4-4; G.6-4; G.9-1; G.9-3; G.10-1; G.10-3; G.15-2; G.17-2; G.19-2; G.19-3; G.25-3; G.25-5; G.26-1; G.26-3; G.26-5; G.27-1; G.27-5 G.27-5; G.32-2; G.35-1; G.36-1; G.36-3; G.37-3; G.41-4; G.42-5; G.43-2; G.47-2; G.48-5; G.49-2; G.51-7; G.52-1; G.54-2; G.56-3; G.57-1; G.57-7; G.58-1; G.58-2; G.60-5; G.61-2; G.61-3; G.61-5; G.62-2; G.63-1; G.65-2; G.65-5; G.66-3; G.67-5; G.68-3; G.69-3; G.73-4; G.74-3; G.80-4; G.86-2; G.86-3; G.86-4; G.89-1; G.93-1; G.93-3; G.97-3; G.100-4; G.101-1; G.101-2; G.101-3; G.102-3; G.103-4; G.105-4; G.107-1; G.108-3; G.109-2; G.109-3; G.113-5; G.114-4; G.116-2; G.116-3; G.118-5; G.119-2; G.119-3; G.125-3; G.129-3; G.131-4; G.136-2; G.137-5; G.138-1; G.138-2; G.143-5; G.146-3; G.147-5; G.150-1(2); G.150-2; G.150-3; G.150-4; G.150-5; G.153-3; G.157-4; G.160-4; G.168-5; G.169-2; G.170-2; G.172-1; G.174-2; G.176-2; G.176-4; G.181-2; G.181-3; G.181-4; G.185-2; G.186-3; G.187-3; G.190-4; G.194-2; G.195-3; G.196-1; G.197-2; G.201-4; G.204-4; G.213-2; G.215-1(2); G.215-2; G.215-3; G.215-4; G.215-5; G.218-1; G.218-5; G.225-1; G.225-2; G.226-3; G.226-4; G.227-4; G.227-5; G.229-3; G.230-1; G.230-2; G.232-2; G.236-1; G.237-2; G.237-4; G.238-4; G.239-1; G.239-4; G.239-6; G.240-3; G.243-2; G.253-1; G.253-2; G.255-4; G.257-1; G.257-2; G.258-2; G.259-4; G.261-2; G.262-1; G.262-2; G.263-1; G.264-1; G.265-2; G.266-1; G.267-2; G.270-4; T.2-9; T.23-11; T.84-6; T.109-3; Th.3/II-3; Th.4/I-1; Ts.2/MB(5)]
çeşmân: (f.) gözler. [K.20-40]
çeşme: (f.) 1. musluklu su haznesi. 2. pınar, su kaynağı. [K.1-5; K.2-15; K.6-33; K.7-28; K.19-17; K.24-2; K.30-47; K.34-23; K.36-8; Tb.4/III-2; Tb.5/V-5; G.46-4; G.62-5; G.73-1; G.114-4; G.176-4; G.204-1; G.244-3; T.15-22; T.20-3; T.20-4; T.21-2; T.22-6; T.23-8; T.25-3; T.26-2; T.27-3; T.27-4; T.31-6; T.35-5; T.45-6; T.67-13; T.69-6; T.69-9; T.71-4; T.75-3; T.87-4; T.87-6; T.92-1; T.98-4; T.99-8; T.111-6; T.111-10]
çeşme-i ḥayvân: (f.a) (çeşme-i hızr) âb-ı hayat denilen suyun, bengisuyun çeşmesi. [K.29-11]
çeşmesâr: (f.) çeşmesi bol olan yer. [K.30-40; G.76-6; T.89-16]
çetr: (f.) çadır, gölgelik. 2. gece. [T.3-4]
çevgân: (f.) 1. cirit oyununda atlıların birbirine attıkları değnek. 2. ucu eğri değnek, baston, çevgen. 3. (tas.) Allah'ın ezeldeki takdiri. [K.21-47; G.237-3]
çevre: (t.) 1. bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi. 2. kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam. 3. yağlık. 4. (mec.) aynı konu ile ilgisi bulunan kimselerin tümü, muhit. 5. (mat.) düzlem üzerindeki bir şekli sınırlayan çizgi. 6. hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü. [K.39-8]
çıkış: (t.) 1. çıkma işi. 2. bir yerden çıkmak için kullanılan nokta. 3. yokuş. 4. güreşte cazgırların alana çıkardığı pehlivanların izleyicilere doğru yürüyerek çalım yapmaya başlaması. 5. mezuniyet, okul bitirme. 6. çıkış belgesi. 7. (mec.) beklenilmeyen bir sırada yapılan sert konuşma. 8. kuşatılmış bir bölgedeki birliklerin yaptığı saldırı. [T.115-1]
çîde: (f.) toplanmış, devşirilmiş. [G.231-1]
çihâr: (f.) dört. [T.14-7]
çihâr-yâr-ı güzîn: (f.) seçkin dört dost, ilk dört halife. [T.1-1]
çîn: (f.) 1. kıvrım, büklüm, çatıklık, buruşukluk. 2. Çin. [K.3-8; K.56-21; K.69-1; K.79-3; Tb.5/I-3; G.47-3; G.50-4; G.80-1; G.218-4; G.259-4; Ts.6/III-2]
çoḳ: (t.) 1. sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımdan büyük ve aşırı olan, az karşıtı. 2. aşırı biçimde. [K.4-30; K.18-25; K.24-38; K.56-16; K.75-1; Tb.1/IV-4; Tb.1/VIII-6; Tb.4/V-3; Tb.4/V-4; Tb.6/VI-11; G.63-2; G.68-1; G.74-4; G.75-3; G.149-4; G.220-2; G.226-5; G.235-1; T.2-23; T.60-12; T.89-3; T.89-9; T.89-19; R.3-1; R.3-4; Th.1/VII-5; Th.3/VI-4; Ts.4/II-4]
çûb: (f.) (çôp) ağaç değnek, odun, sopa, çöp. [K.9-14; T.2-23]
çûn ü çîrâ: (f.) nasıl ve niçin. [K. 35-15; T.1-10]
çüğür: (t.) (çöğür) iri gövdeli, kısa saplı bir tür halk sazı. [K.28-40; K.28-43]
çügurci: (t.) (çöğürcü) çöğür denilen bir çeşit halk sazını çalan sanatkâr. [K.28-40]
çün: (f.) (çünki) 1. gibi. 2. nasıl, nice. 3. çünkü, mademki. [Tb.3/I-11; G.7-3; G.40-2; G.84-2]
dâd: (f.) 1. doğruluk, adalet. 2. ihsan, vergi. 3. veriş, satış. 4. sızlanma, yanıp yakılma. 5. feryat, figan. 6. kısmet, nasip. 7. tuzlu balgam denilen bir cilt hastalığı. [K.12-34; K.16-5; K.18-9; K.21-32; K.25-13; K.35-11; K.38-33; K.44-5; G.43-1; G.64-3; G.210-1; T.2-6; T.29-6; T.33-7; T.90-1]
dâd-fermâ: (f.) adalet veren. [K.43-3]
dâd-fermâ: (f.) adaletli buyuran, insaf eden, doğru (Tanrı ve mec. padişah). [K.12-15]
dâdger: (f.) insaflı, doğru. [K.5-9; K.6-14; K.21-30; K.23-3; T.2-1; T.11-5]
dâd-güster: (f.) adalet yayan, adaletli. [T.118-1]
dâġ: (f.) 1. yanık yarası. 2. insan veya hayvan vücuduna kızgın demirle vurulan damga, işaret, im. [K.1-38; K.4-8; K.6-5; K.6-27; K.6-29; K.14-15; K.19-15; K.30-35; Tb.1/IX-8; G.8-2; G.14-3; G.51-5; G.59-4; G.72-2; G.77-6; G.85-4; G.110-4; G.111-2; G.134-1; G.156-1; G.167-1; G.172-4; G.177-4; G.178-1; G.213-4; G.214-1; G.214-5; G.233-3; G.239-6; G.251-3; G.255-2; G.268-7; G.271-5; T.3-14; Th.3/I-5; Ts.5/IV-3; Ts.8/I-2; Ts.8/MB(5); Ts.8/II-1; Ts.8/III-2; Ts.8/4-2; Ts.8/V-3]
dâġdâr: (f.) 1. kızgın demirle nişanlanmış, dağlı, yaralı. 2. (mec.) pek müteessir, çok üzgün. [K.53-8; G.136-4]
dâḫil: (a.) iç, içeri, içinde, içeri girmiş. [K.3-25; K.32-19; Tb.1/XIII-6; Tb.2/IV-2; Tb.3/VI-6; Tb.6/III-11; G.73-2]
daḫl: (a.) 1. girme, karışma. 2. tesir, nüfuz, niyet, fikir. [G.142-3; G.180-4]
daḫl ü ḫarc: (a.) gelir ve gider. [Tb.7/V-3]
dâ'im: (a.) (dâyim) devamlı, sürekli. [K.4-49; K.5-43; K.7-31; K.11-7; K.12-38; K.13-8; K.13-13; K.13-15; K.14-51; K.15-16; K.22-44; K.25-5; K.25-23; K.26-11; K.27-10; K.45-10; K.56-19; K.61-1; K.63-2; K.66-2; K.67-3; K.80-2; Tb.6/IV-3; Tb.6/V-2; G.1-5; G.32-2; G.51-3; G.147-2; G.154-4; G.167-5; G.184-7; G.237-2; G.243-5; G.265-5; T.6-3; T.13-8; T.23-11; T.28-2; T.29-10; T.43-8; T.80-5; T.90-9; T.91-10; T.100-1; T.101-5; T.103-1; T.106-9; T.108-5; T.109-7; T.111-9; Th.1/VI-5; Ts.5/IV-4]
dâ'imâ: (a.) bir düziye, her vakit. [K.8-13; K.10-3; K.11-40; K.12-40; K.18-10; K.24-13; K.25-22; K.30-45; K.58-1; K.60-1; K.66-1; K.74-1; K.76-1; Tb.6/VI-10; Tb.7/III-2; G.72-3; G.130-7; G.152-3; G.206-2; G.242-4; T.2-10; T.3-8; T.15-24; T.23-25; T.26-3; T.32-2; T.41-7; T.42-7; T.45-6; T.80-12; T.81-3; T.87-2; T.94-2; T.99-7; T.102-3; T.109-1; T.110-1; T.111-1; T.117-1; Th.6/III-2; Ts.8/V-1]
dâ'ir: (a.) 1. ait, ilgili. 2. devreden, dönen. [K.44-5]
dâ'ire: (a.) 1. çember. 2. memurun çalıştığı yer. 3. ev ve apartman bölüntüsü. 4. sınır içi. 5. zilli tef. 6. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Şehremanetinin belediye şubeleri. [K.28-53; K.29-63; Tb.1/V-2; Tb.2/IV-2; T.76-1]
daḳâyıḳ: (a.) 1. ince ve anlaşılması güç ve dikkate muhtaç olan şeyler. 2. dakikakalar, dakkalar. [K.31-13]
daḳîḳa-şinâsân: (a.f.) anlaşılması zor olan şeyleri fark edip tanıyanlar. [K.35-49]
ḍalâlet: (a.) (dalâl) 1. doğru yoldan sapma. 2. (fels.) sapınç. [Tb.1/XIII-4; Tb.3/VI-10; Tb.7/I-2]
dâm: (f.) 1. tuzak, ağ. 2. yırtıcı olmayan vahşi hayvan. [K.6-55; Tb.1/II-3; Tb.1/IV-7; Tb.1/IV-8; Tb.3/VI-3; Tb.6/V-4; G.27-4; G.37-2; G.50-1; G.53-1; G.66-4; G.80-1; G.106-3; G.113-3; G.155-2; G.192-4; G.205-2; G.234-4; G.258-4; G.259-1; G.262-1; Th.6/V-2; Ts.2/MB(5); Ts.4/II-1]
dâmâd: (f.) güveyi. [K.11-22; K.11-23; T.97-2]
dâmen: (f.) (dâmân) 1. etek. 2. görüşüp, konuşulan kişi. [K.2-27; K.3-18; K.5-21; K.18-34; K.19-3; K.20-12; K.21-18; K.29-43; K.30-42; K.33-6; K.50-10; K.53-4; Tb.3/II-9;

Tb.5/II-3; G.5-5; G.9-1; G.22-1; G.31-5; G.53-2; G.57-3; G.65-4; G.68-2; G.145-5; G.173-1; G.179-3; G.196-5; G.231-1; G.238-1; G.248-1; G.261-6; T.2-22; T.5-5; Th.3/IV-2; Th.7/II-5]

dâmen-be-kef: (f.) eteği elinde. [G.45-2]

dâmen be-miyân: (f.) eteği belinde olmak, hamarat, çalışkan (kadın). [K.24-38]

dâmne-çîde: (f.) etek toplayan. [G.162-4]

dâmengîr: (f.) 1. etek tutan, eteğe yapışan. 2. hasım, davacı, şikayetçi. [K.39-5]

dâmgâh: (f.) (dâmgeh) tuzak kurulan yer. [G.33-5; G.97-4]

dânâ: (f.) bilen, bilici, bilgiç. [K.1-9; K.1-24; K.12-23; K.14-31; K.22-4; K.23-19; K.29-36; K.30-26; K.32-17; K.38-11; K.39-19; K.55-7; K.80-7; Tb.7/III-5; G.45-4; G.79-3; G.79-4; G.189-3; T.29-4; T.46-6; T.50-5; T.64-8; T.73-8; T.89-15; T.89-16; Ts.4/V-3]

dânâ-dil: (f.) gönlüyle anlayan, gönlü çok aydınlık. [K.16-1; Tb.1/XI-1; T.27-1]

dâne: (f.) 1. tane, tohum. 2. çekirdek. 3. kurşun, gülle. [K.6-55; Tb.1/IV-7; Tb.6/V-4; G.27-4; G.113-2; G.114-3; G.262-1; G.263-3; Ts.2/I-1; Ts.4/II-1]

dâne-feşân: (f.) tohum saçan. [G.205-2]

dânende: (f.) bilen, bilgin; haberli. [K.80-7]

dâniş: (f.) 1. biliş, bilgi, ilim. [K.6-18; K.12-17; K.12-31; K.14-4; K.15-27; K.21-13; K.23-8; K.29-36; K.30-26; K.31-6; K.32-14; K.33-6; K.35-5; K.35-24; K.35-28; K.37-25; K.39-18; K.39-20; K.40-4; K.40-17; K.51-10; K.51-13; K.53-4; K.56-2; Tb.1/XII-7; Tb.4/I-3; Tb.5/V-3; G.76-7; G.77-4(2); G.114-2; T.50-9; T.62-1; T.91-1]

dânişver: (f.) âlim, bilgin. [K.22-3; K.23-1]

dâr: (a.) 1. ev. 2. yer. 3. yurt. [K.7-27; K.27-10; K.37-32; G.210-1; T.81-6]

Dârâ: (f.) 1. Keyâniyân denilen eski Fars hükümdarlarının dokuzuncusu, Keykubad. 2. hükümdar. 3. Cenâbıhakk'ın bir adı. 4. küp dibinde kalan tortu. [K.4-25(2); K.6-16; K.11-2; K.11-27; K.12-14; K.30-29; T.14-1; T.16-4; Th.2/II-4]

dârât: (f.) debdebe, şan, büyük gösteriş. [K.79-25; T.31-1]

ḍarb: (a.) (zarb) 1. dövme, vurma. 2. (ed.) nazımda beytin ikinci mısraının son tef'ilesi. 3. güç, kuvvet. 4. dikme, kurma.5. (mat.) çarpma. 6. para basma. [K.9-3; T.7-8; T.17-2; T.117-2; T.119-1; T.120-1; T.121-3]

dâreyn: (a.) iki dünya, dünya ve ahiret. [T.30-3]

dâr-ı beḳâ: (a.) ahiret. [T.23-17]

dâr-ı fenâ: (a.) dünya. [T.23-17; Th.1/IV-5]

dâr-ı şifâ: (a.) (dârü'ş-şifâ) şifa yurdu, sağlık yurdu, hastane; (mec.) tımarhane. [T.65-8]

dârû: (f.) ilaç. [K.6-60; G.35-5]

dârü'l-âmân: (a.) korunulacak, sığınılacak yer. [K.22-8; G.10-4]

dârü'l-ḳarâr: (a.) kıyametten sonra kalınacak yer. [G.76-7]

Dârü's-selâm: (öa.) 1. cennet. 2. Bağdat'ın eski adı. [T.38-4; T.51-4]

daᶜvâ: (a.) şikayetçi olarak mahkemeye başvurma. 2. mesele. 3. bir mesele üzerinde özel bir fikir sahibi olma, iddia. [K.11-46; K.29-3; K.30-56; K.30-57; K.33-14; K.33-15; K.35-11; K.79-17; Tb.1/IV-6; Tb.1/VIII-6; Tb.1/XI-8; G.77-4; G.119-1; G.240-5; T.50-7; Ts.5/III-2]

Dâver: (f.) 1. Allah'ın adı. 2. doğru, insaflı olan hükümdar, vezir veya hâkim. [K.4-20; K.6-16; K.6-37; K.9-6; K.11-1; K.11-8; K.22-5; K.22-10; K.22-13; K.29-16; K.29-17; K.29-18; K.34-8; K.35-15; K.38-9; K.50-12; T.2-1; T.2-27; T.3-8; T.18-2; T.34-1; T.69-3; T.118-1]

daᶜvet: (a.) çağırma, çağrı; ziyafet; dua. [Tb.3/II-9]

daᶜvet-ḫ˘ân: (a.f.) dua eden, duacı. [K.21-40]

daᶜvî: (a.) bir kimsenin hakkını araması. [K.21-54; K.24-17]

dâye: (f.) taya, sütnine, çocuğa bakan dadı. [G.6-4]

de'b: (a.) âdet, usul, tarz, kaide, gelenek. [K.22-38]

debdebe: (f.) 1. haşmet, ululuk, büyük bir gösteriş. 2. gürültü, patırtı, tantana. [K.5-12]

defᶜ: (a.) öteye itme, savma, savulma. 2. verme, ortadan kaldırma. 3. giderme. 4. (huk.) bir davayı müdafaa için açılan başka bir dava. [K.21-27; K.24-30; K.29-26; K.38-10; K.38-27; Tb.3/I-10; G.124-4; G.145-4; G.206-2; G.251-1; Th.2/1-1]

defâ'in: (a.) altın ve saire gibi gömülmüş kıymetli şeyler, gömüler. [K.81-5]

defter: (a.) dikilmiş kağıt mecmuası. [K.2-24; K.6-47; K.21-45; K.29-12; K.29-25; K.54-6; T.46-1; T.73-7]

defterdâr: (a.f.) 1. bir vilayetin para işlerini idare eden kimse. 2. Osmanlılarda maliye vekiline (bakanına) verilen unvan. [K.20-12; K.20-17; T.42-5; T.42-9; T.46-2; T.61-1]

defterî: (a.) deftere mensup, defterci. [T.44-1; T.60-10]

deġâ-pîşe: (f.) hilekârlığı, habisliği adet edinmiş, huy edinmiş. [Tb.6/VI-1]

deġal: (a.) çürük, sağlam olmayan, güçsüz, sağlıksız; şüpheli veya doğru olmayan şey. [K.33-23]

degme: (t.) 1. her, her bir, herhangi bir, gelişi güzel, rast gele. 2. beğenilmiş, seçilmiş. [K.23-31; K.25-4; G.93-5; G.201-3]

dehân: (f.) (dehen) ağız. [K.7-36; K.22-36; K.28-14; K.29-20; K.34-15; K.39-8; G.41-2; G.42-2; G.70-2; G.70-3; G.74-1; G.131-5; G.146-4; G.148-2; G.149-4; G.151-1(2); G.151-2; G.151-3; G.151-4; G.151-5; G.164-4; G.177-1; G.203-2; G.203-4; G.204-4; G.207-1; G.226-5; G.264-4; G.269-1; G.271-1; T.45-6; Ts.2/III-1]

Dehlev: (öa.) Hindistan'daki Delhi şehri. [K.79-25]

dehr: (a.) 1. dünya. 2. zaman, devir. [K.4-17; K.4-21; K.6-48; K.7-34; K.8-1; K.8-13; K.8-17; K.10-8; K.10-34; K.14-24; K.14-33; K.15-2; K.21-36; K.23-11; K.23-37; K.29-26; K.31-8; K.37-14; K.38-35; K.39-4; K.43-13; K.51-27; K.79-26; Tb.1/I-7; Tb.4/IV-1; Tb.5/V-2; G.3-2; G.24-9; G.26-2; G.30-4; G.30-5; G.48-2; G.72-4; G.92-4; G.95-7; G.117-4; G.120-4; G.120-5; G.122-3; G.156-1; G.182-1; G.182-4; G.183-4; G.198-3; T.2-11; T.89-17; Th.6/II-1; Ts.3/IV-1; Ts.4/I-4]

delâlet: (a.) 1. gösterme, yol gösterme, kılavuzluk, alamet olma. 2.iz, işaret. [G.242-4]

delîl: (a.) 1. yol gösteren, kılavuz. 2. şahit, belge, tanık. [K.20-30; Tb.5/III-2; T.40-1; T.85-4; T.97-3]

dellâl: (a.) tellal, satılacak şeyi satan. 2. alıcı ile satıcı arasında vasıta olan kimse. [K.33-23]

dem: (f.) 1. soluk, nefes. 2. içki. 3. an, vakit, saat, zaman. 4. aldatma, hile. 5. kibir, gurur, büyüklük. 6. koku. 7. kuyumcu ve demirci körüğü. 8. âh. 9. ağız (insan, bıçak, kılıç). 10. şiirin vezni. [K.1-1; K.1-17; K.1-29; K.1-31; K.2-23; K.3-3; K.4-29; K.4-35; K.4-38; K.4-47; K.4-49; K.5-7; K.6-21; K.6-31; K.6-35; K.6-48; K.7-16; K.7-17; K.7-20; K.7-24; K.7-28; K.8-2; K.8-7; K.8-8; K.11-51; K.12-1; K.12-2; K.12-5; K.12-6; K.12-10; K.12-11; K.12-12; K.12-32(2); K.13-12; K.14-53; K.15-15; K.15-37; K.16-20; K.18-1; K.18-29; K.19-13; K.19-32; K.20-43; K.21-7; K.22-34; K.24-19; K.24-28; K.24-39; K.26-5; K.26-8; K.27-11; K.27-15; K.28-1; K.28-14; K.28-26; K.28-34; K.28-45; K.29-2; K.29-7; K.29-10; K.29-20; K.29-33; K.29-47; K.30-61; K.31-1; K.31-16; K.31-26; K.32-18; K.32-24; K.34-1(2); K.34-2(2); K.34-3; K.34-4; K.34-20; K.35-4; K.35-9; K.35-47; K.36-9; K.36-26; K.37-2; K.37-9; K.37-11; K.37-28; K.37-34; K.37-35; K.38-21; K.38-27; K.38-36; K.46-9; K.47-4; K.49-9; K.51-3; K.53-5; K.53-16; K.53-17; K.54-10; K.55-8; Tb.1/III-2; Tb.1/IV-1(2); Tb.1/IV-2; Tb.1/V-1; Tb.1/VI-1; Tb.1/VII-2; Tb.1/VIII-2; Tb.1/IX-1; Tb.1/IX-2; Tb.2/III-4; Tb.3/IV-5; Tb.4/II-3; Tb.5/I-2; Tb.5/I-5; Tb.5/III-3; Tb.5/V-1; Tb.5/VI-5; Tb.5/VII-1(2); Tb.6/VII-12; G.9-3; G.24-2; G.24-10; G.29-5; G.30-4; G.44-2; G.44-5; G.58-1; G.60-3; G.67-5; G.68-5; K.70-1; G.71-3; G.73-4; G.87-3; G.107-5; G.108-2; G.111-2; G.121-1; G.122-2; G.124-2; G.124-5; G.125-1; G.126-3; G.130-2; G.139-2; G.148-4; G.149-2; G.151-4; G.164-4; G.173-2; G.176-6; G.183-5; G.184-1; G.193-1; G.199-1; G.212-1; G.212-5; G.214-5; G.215-4; G.217-2; G.231-4; G.236-1; G.251-1; G.253-3; G.256-1; G.256-2; G.268-7; G.271-3; T.3-6; T.7-2; T.18-5; T.19-5; T.37-3; T.50-19; T.65-16; T.65-18; T.111-5; Th.3/I-2; Th.3/II-1; Th.3/VI-3; Th.5/III-4; Ts.1/I-4; Ts.3/III-1; Ts.3/IV-1]

dem-â-dem: (f.) her vakit, sık sık. [K.13-2; K.14-20; Tb.1/VIII-4; G.212-1; G.215-1; T.109-2; Th.3/II-4; Ts.1/V-1]

dem-be-dem: (f.) vakit vakit, daima. [K.28-29; K.30-31; G.123-4; G.125-3; G.236-2; T.2-10; T.15-11; T.23-23; Ts.8/II-1]

dem-beste: (f.) nefesi bağlanmış, susmuş, soluğu kesilmiş. [K.21-17; K.28-45; K.79-24; G.5-2; G.36-2; G.44-5; G.95-2; G.146-4; G.150-2; G.218-2]

demür: (t.) 1. element, demir. 2. bu elementten yapılmış. 3. (mec.) güçlü, kuvvetli, sert. 4. (den.) çıpa. [T.117-2; T.118-2(2); T.119-1; T.120-1; T.121-2]

dem-sâz: (f.) arkadaş, dost, sırdaş. [K.36-28; K.53-5; G.60-3; G.62-2; G.99-5; G.149-5; G.190-3; G.263-5; Ts.3/I-4]

dem-zen: (f.) nefes alan. [K.3-5]

dendân: (f.) 1. diş (ağızda bulunan). 2. tamah ve ümit. 3. halkârî çevreleyen tepelikleri boydan boya ve en dıştan saran ve içeriye dönük olan kavisciklerin beheri. [G.174-5]

deng: (f.) 1. hayran, şaşkın, ahmak, sersem. 2. iki katı şeyin tokuşmasından meydana gelen ses. 3. pergel noktası. [K.39-25; G.72-5]

denk: (t.) 1. yük hayvanlarının sağ ve soluna konulan iki yük parçasından her biri. 2. yatak, yorgan, kumaş vb. eşyanın sarılıp bağlanmış biçimi, balya. 3. ağırlık bakımından eşit olan. 4. (mec.) uygun, nitelik yönünden eşit. [T.45-4]

denî: (a.) alçak, rezil, soysuz. [G.7-2]

denî-perver: (a.f.) alçaklığa sebep olan, soysuzluğu, rezilliği besleyen. [K.23-31]es

deñiz: (t.) 1. yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi. 2. bu su kütlesinin belirli bir parçası. 3. (mec.) geniş alan. 4. (mec.) çoğunluk, yoğunluk. [T.116-3]

der: (f.) 1. –de, içinde. 2. kapı. 3. mağara. 4. kere, defa. 5. cins, çeşit, kısım, nevi. 6. iki dağ arasındaki dar geçit, vadi. 7. sıra veya dizi halinde yürüme. [K.5-5; K.5-17; K.5-32; K.5-39; K.6-17; K.7-38; K.23-30; K.29-10; K.29-28; K.30-34; K.37-8; K.38-13; K.38-15; K.53-19; K.54-3; K.54-11; K.54-16; Tb.3/V-3; G.203-3; G.214-2; T.50-1; T.69-2; T.83-3; T.109-2; Ts.1/II-3]

der-beġal: (f.a.) koltuk altında. [K.33-19]

derbân: (f.) kapıcı, kapıya bakan. [K.4-24; K.4-25; K.10-12; K.29-28; K.29-29]

derc: (a.) 1. sokma, arasına sıkıştırma. 2. gazeteye yazma. 3. toplama, biriktirme. 4. hattatların yazdıkları meşk tomarı. [K.5-40; K.34-15; K.52-7; G.79-5]

derd: (f.) 1. dert, gam, keder, kasavet, tasa, kaygı. 2. acı, ağrı, sızı. [K.1-41; K.4-6; K.14-46; K.22-40; K.24-43; K.55-6; K.68-1; K.79-8; Tb.1/III-3; Tb.1/IX-6; Tb.1/X-3; Tb.3/II-5; Tb.6/IV-5; G.4-3; G.46-4; G.52-3; G.100-4; G.101-1; G.133-5; G.137-1; G.142-1; G.142-5; G.153-1; G.160-3; G.168-2; G.171-1; G.172-1; G.175-1; G.176-4; G.182-4; G.184-2; G.211-1; G.236-4; G.247-2; G.254-4; G.255-2; G.270-1; T.65-9; Th.3/I-5; Th.3/III-4; Th.5/(5); Th.5/V-1; Th.6/IV-5; Ts.7/IV-1]

derd-keşân: (f.) acı, dert çekenler. [G.95-6]

derdnâk: (f.) dertli, tasalı, kaygılı. [G.105-3; G.162-5]

derecât: (a.) 1. dereceler. 2. basmaklar, rütbeler. 3. miktarlar. [K.54-5; T.55-2; T.73-7]

dergâh: (f.) (dergeh) 1. tekke. 2. kapı yeri, kapı önü. [K.2-26; K.4-24; K.4-48; K.6-40; K.10-12; K.11-12; K.12-14; K.12-35; K.12-36; K.12-37; K.20-22; K.21-35; K.29-29; K.30-29; K.30-62; K.30-63; K.33-6; K.36-27; K.38-13; K.39-27; K.46-5; Tb.1/III-3; Tb.3/II-9; Tb.4/V-2; T.6-1; T.11-3; T.15-2; T.29-7; T.34-1; T.50-19; T.65-17; T.90-9]

der-ḥâl: (f.) hemen, o anda, şimdi. [Tb.5/III-2]

derhem: (f.) 1. karışık, karmakarışık. 2. muztarip. 3. incinme. [G.258-4]

derî: (f.) Farsçanın fasihi, sahihi (kelimenin Arapçalaştırılarak "deriyye" şeklinde de kullanılabilir). 2. havası iyi, yeşilliği bol olan dağ eteği. [T.89-13]

derk: (a.) 1. anlama, kavrama. 2. yakalama, ele geçirme. 3. en aşağı kat, dip. [K.17-8; K.56-10; K.56-11; K.79-12; Tb.1/XI-5; G.16-5; G.96-3; G.260-2]

der-ḳafâ: (f.a.) hemen arkasında olan. [K.12-28]

der-kâr: (f.) 1. malum, aşikar, bilinen, belli. 2. işde, iş üzerinde bulunan. [G.93-1]

der-kemend: (f.) kementte. [G.37-2]

der-kenâr: (f.) 1. kenara yazılmış olan yazı, çıkma yazı. 2. kucaklama, kucağa alma. [G.86-2; G.98-3]

dermân: (f.) 1. ilaç. 2. çare. 3. takat, güç, kuvvet. [K.1-41; K.4-6; G.100-4; G.137-1; G.182-4; G.184-2; G.202-4]

der-miyân: (f.) ortada, arada. [K.7-19; K.58-2; G.131-2]

derrâk: (a.) çabuk anlayan, anlayışlı. [K.14-4; K.25-11; K.32-13; K.34-16; Tb.4/IV-4; G.73-6]

ders: (a.) 1. bir şeyi öğrenmek için öğretmenden azar azar alınan vazife. 2. tenbih, telkin, talimat, direktif. 3. akıl. [K.33-19; K.34-12; Tb.3/III-9; G.82-1; T.62-5]

dersgâh: (a.f.) ders yeri, dersane, ders vermeye mahsus yer, sınıf. [T.63-9]

derûn: (f.) 1. iç, içeri, dâhil. 2. gönül, kalp, yürek. [K.1-38; K.3-30; K.4-8; K.7-12; K.7-29; K.14-42; K.18-35; K.18-44; K.21-26; K.22-40; K.23-17; K.23-28; K.25-6; K.25-7; K.27-10; K.31-14; K.32-12; K.33-11; K.34-6; K.35-48; K.35-54; K.46-7; K.51-14; K.79-5; Tb.5/I-5; Tb.6/VI-9; G.16-4; G.32-4; G.57-5; G.60-4; G.82-2; G.85-4; G.128-3; G.150-2; G.156-2; G.170-2; G.177-1; G.177-4; G.181-3; G.212-3; G.233-2; G.234-5; G.249-1; G.251-3; G.255-1; G.256-7; T.2-5; T.3-14; T.13-7; T.14-9; T.23-13; T.23-22; T.76-1; T.83-2; T.89-20; T.89-26; T.90-5; T.101-3; T.109-3; Th.4/I-3]

derûnî: (f.) içten, gönülden. [K.24-3]

dervâze: (f.) kapı, kale kapısı, şehir kapısı. [K.7-19]

dervîş: (f.) 1. Allah için alçak gönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarikata bağlı kimse. 2. fakir ve ihtiyaçlı kimse. [K.24-9; K.25-6; Tb.6/VI-8; G.88-2; T.43-7; Ts.7/IV-2]

dervişân: (f.) dervişler. [K.24-15; K.30-19]

Dervîş ᶜÖmer: (öa.) hanende Ali Ağa'nın hocası. [K.28-7]

deryâ: (f.) deniz. [K.6-24; K.7-13; K.12-21; K.12-22; K.12-39; K.14-2; K.28-38; K.30-42; K.31-11; K.35-33; K.37-17; K.37-27; K.50-3; K.50-4; K.50-5; K.50-11; K.51-6; Tb.1/VIII-5; Tb.1/IX-5; Tb.3/III-6; G.4-5; G.19-5; G.20-5; G.79-2; G.98-3; G.98-6; G.106-5; G.152-1; G.198-5; T.14-2; T.14-4; T.14-6; T.69-4; T.96-1; T.96-3; T.108-2; T.108-6]

deryûze: (f.) dilencilik. [K.48-4; T.41-3]

deryûzeger: (f.) dilenci. [G.8-3]

dest: (f.) 1. el. 2. fayda, menfaat. 3. zafer, galebe, üstünlük. 4. yüksek yer, mevki. 5. güç, kuvvet. 6. tarz, üslup. [K.2-27; K.3-9; K.4-21; K.5-2; K.5-33; K.5-38; K.9-2; K.9-3; K.9-14; K.12-22; K.12-26; K.13-9; K.15-25; K.19-19(2); K.19-33; K.20-3; K.20-12; K.20-43; K.21-6; K.21-18; K.21-36; K.22-24; K.23-22; K.23-29; K.27-2; K.28-9; K.28-22; K.28-41; K.29-32; K.30-41; K.30-44; K.33-23; K.34-22; K.35-11; K.35-13; K.35-33; K.36-27; K.38-22; K.40-9; K.40-12; K.53-18; K.54-1; K.55-3; K.60-2; K.62-2; K.71-3; K.80-6; K.81-3; Tb.1/I-3; Tb.1/VII-5; Tb.5/V-5; G.5-5; G.10-2; G.16-1(2); G.16-3; G.27-1; G.27-2; G.98-5; G.143-4; G.152-5; G.153-4; G.157-1; G.171-3; G.180-3; G.186-2; G.190-3; G.196-5; G.219-4; G.226-4; G.232-4; G.237-3; G.253-1; G.259-2; G.266-2; T.2-19; T.3-5; T.7-11; T.98-3; T.106-5; T.118-1; Th.4/IV-3; Ts.8/I-1]

destân: (f.) (dâstân, dâsıtân) 1. hikaye, kıssa. 2. hile, mekr, tezvir. 3. Rüstem'in babasının lakabı. [K.4-39; K.22-24; K.29-20; K.34-24; K.40-10; K.50-7; K.51-24; K.65-1; K.79-26; Tb.6/IV-8; G.32-2; G.72-1; G.238-4; T.2-6; T.7-1; T.121-1]

destân-serâ: (f.) destan okuyan, meddah. [T.70-5]

destâr: (f.) sarık, tülbent. [Tb.1/V-6; Ts.5/V-2]

dest-âvîz: (f.) ufak hediye, küçükten büyüğe verilen hediye (Farsçada "yalvarma" manasına da gelir). [G.48-1]

dest-be-dest: (f.) el ele, elden ele, peşin satış. [G.109-4]

dest-be-sâġar: (f.) eli kadehte; içki içen. [G.24-2]

dest-beste: (f.) eli bağlı; el kavuşturmuş, el bağlamış. [K.35-36]

deste: (f.) 1. demet, tutam, takım. 2. kabza, tutacak yer. 3. on yapraklık altın varak defteri. [Ts.5/II-2(2)]

dest-efşâr: (f.) el ile sıkmakla meydana gelen meyva ve başka şeylerin suyu. [G.58-3]

destgâh: (f.) 1. tezgah, dokuma aleti, atölye. 2. zenginlik. [T.23-2]

destgîr: (f.) elinden tutan, yardımcı. [K.6-2]

dest-res: (f.) kuvvet ve zenginlik. [T.63-25]

destüvâne: (f.) (dest-vâne) 1. savaşta giyilen demir eldiven. 2. bilezik. 3. meclisin baş tarafı. [K.77-1]

dest-yâr: (f.) yardımcı, arka. [K.67-4]

deșt: (f.) bozkır, çöl, kır, ova. [K.5-5; K.5-32; K.29-10; K.29-60; K.37-27; G.8-1; G.45-5; G.154-3; G.156-5; G.214-2; T.7-3; Th.1/IV-2; Th.4/III-4; Ts.2/III-4; Ts.6/II-1]

devâ: (a.) 1. ilaç. 2. çare, tedbir. [K.6-60; K.37-21; K.55-1; K.68-1; Tb.1/X-3; G.142-5; T.65-9]

devâm: (a.) 1. daim olma, bir halde bulunma, sürme. 2. sebat. 3. bir işe, bir memuriyete gidip gelme. [K.6-63; K.11-51; T.15-11]
devât: (a.) divit, kalem koymak için uzun madenî sapı ve ucunda bir de hokası bulunan alet. [K.35-28]
devle: (a.) "devlet" kelimesinin Arapça tabirlerde geçen bir şekli. [K.20-14; T.2-1]
devlet: (a.) 1. bir hükümet idaresinde teşkilatlanmış olan siyasi topluluk. 2. büyük saadet, zenginlik. 3. baht, talih, kut. 4. büyük rütbe, mevki. [K.3-24; K.4-14; K.6-2; K.6-9; K.6-17; K.6-38; K.6-63; K.7-3; K.7-11; K.9-8; K.9-12; K.10-24; K.11-10; K.11-13; K.11-21; K.11-22; K.11-37; K.11-45; K.11-51; K.12-46; K.12-47; K.13-1; K.13-13; K.14-3; K.14-29; K.14-32; K.14-49; K.14-50; K.15-13; K.15-43; K.15-44; K.16-24; K.18-15; K.19-2; K.19-5; K.19-8; K.19-35; K.20-47; K.21-32(2); K.21-40; K.21-58; K.22-5; K.22-8; K.22-10; K.22-12; K.22-23; K.22-25; K.22-31; K.22-42; K.22-45; K.23-39; K.24-19; K.24-20; K.25-18; K.25-19; K.25-23; K.26-10(2); K.27-4; K.27-6; K.27-17; K.29-29; K.29-62; K.30-22; K.31-29; K.33-27; K.34-4; K.35-26; K.35-29; K.36-14; K.37-34; K.37-36; K.38-11; K.42-3; K.44-4; K.45-8; K.45-10; K.47-2; K.50-2; K.52-8; K.54-7; K.57-2; K.70-3; K.74-1; K.74-2; K.78-1; K.80-1; K.80-8(2); Tb.2/I-4; Tb.4/II-5; Tb.4/III-4; Tb.4/V-4; Tb.4/V-6; Tb.6/I-1; G.7-2; 17-1; G.38-1; G.38-2; G.40-2; G.89-1; G.175-4; G.241-2(2); G.249-5; T.2-16; T.5-2; T.7-3; T.9-3; T.12-2; T.13-4; T.13-8; T.15-2; T.15-9; T.15-15; T.16-6; T.19-1; T.19-3; T.23-24; T.29-2; T.30-3; T.33-6; T.33-7; T.35-1; T.36-6; T.37-2; T.39-4; T.41-1; T.41-6; T.42-4; T.43-4; T.43-8; T.46-3; T.46-8; T.48-4; T.49-4; T.49-6; T.67-1; T.70-10; T.73-8; T.79-8; T.90-9; T.91-10; T.97-2; T.103-1; T.109-7; Th.7/IV-2; Ts.4/I-3; Ts.4/II-2; Ts.4/III-2]
Devlet-âbâd: (a.f.) 1. Hindistan'da bir şehir. 2. mutluluğu, zenginliği, kutu bol olan yer. [T.4-5; T.90-10]
devlet-medâr: (a.) büyüklük merkezi olan (hükümdar vb.). [K.12-14]
devr: (a.) 1. bir şeyin etrafını dolaşma, dönme. 2. dönüp dolaşma. 3. nakil, aktarma. 4. bir şeyi başkasına teslim etme. 5. zaman, çağ. 6. bir zamanın bölündüğü kısımlardan her biri. 7. baştan sona kadar okuma. 8. (tas.) dünyaya gelme, (nüzul) ve tekrar geldiği yere dönme (urûc) hali. 9. (müz.) bir müzik üzerinde her ölçüye verilen isim olup genellikle büyük ölçüler ve peşrevler için kullanılır. [K.2-1; K.2-20; K.4-2; K.4-28; K.4-31; K.5-16; K.5-28; K.6-19; K.8-10; K.8-11; K.8-17; K.9-6; K.9-7; K.9-8; K.11-4; K.11-38(2); K.13-1; K.13-14; K.15-11; K.15-23; K.16-6; K.18-12; K.18-45; K.21-44; K:22-5; K.22-6(2); K.22-26; K.28-53; K.30-53; K.33-8; K.33-26; K.35-6; K.38-2; K.38-24; K.39-16; K.39-26; K.40-15; K.50-2; K.51-27; K.70-2; K.74-1; K.80-3; Tb.2/II-4; Tb.2/II-6; G.7-2; G.24-8; G.28-1; G.29-3; G.40-3; G.100-2; G.117-3; G.143-1; G.145-4; G.161-3; G.167-5; G.197-2; G.212-4; G.212-5; G.227-2; G.229-4; G.239-1; G.256-1; G.257-3; T.5-8; T.13-3; T.15-4; T.15-8; T.16-1; T.18-2; T.19-3; T.19-12; T.29-4; T.47-1; T.54-1; T.60-19; T.76-3; T.111-4; T.118-1; Th.5/I-3; Th.5/V-2]
devrân: (a.) dünya, felek, zaman, kader, devir. [K.4-1; K.10-42; K.16-25; K.21-5; K.21-58; K.29-16; K.29-35; K.29-51; K.29-63; K.38-1; K.38-36; K.39-32; K.61-1; K.79-26; G.143-2; G.182-1; G.248-5; G.256-3; T.14-10; T.15-15; T.41-6; T.80-7; T.100-1; Th.4/IV-2]
devvâr: (a.) devreden, çok dönen. [K.14-10; K.28-30]
deycûr: (a.) çok karanlık. [T.81-5]
deyr: (a.) 1. manastır, kilise. 2. insanlık âlemi, bu dünya. 3. (mec.) mey-hâne. [K.75-2; G.44-4; G.102-5; G.140-3; G.163-1; G.188-3]
dıraẖt: (f.) ağaç. [T.2-19; T.2-21]
dırâz: (f.) uzun. [Tb.6/IV-12; G.168-2; G.196-5; T.23-15; R.1-4]
dîbâ: (f.) renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes kumaş. [K.8-2]
dîbâce: (a.) başlangıç, ön söz. [T.1-6; T.2-14]
Dicle: (öa.) Türkiye'den doğup birçok kollarıyla Irak topraklarına geçen ve Fırat nehriyle birleşerek Basra körfezine dökülen nehir. [T.7-9]
dîdâr: (f.) 1. yüz, çehre. 2. görme, görüşme. 3. görüş kuvveti, göz. 4. açık, meydanda. [K.10-27; K.14-23; K.14-50; Tb.1/VII-3; Tb.1/XIII-8; Tb.4/II-4; G.2-3; G.26-4; G.143-4; G.188-4; T.44-2; Ts.3/I-1]
dîde: (f.) 1. göz. 2. gözcü. 3. gözbebeği. 4. göz ucu. [K.5-43; K.11-43; K.20-7; K.21-43; K.22-7; K.28-42; K.29-63; K.30-35; K.31-6; K.32-15; K.33-20; K.36-13; K.43-10; K.55-1; K.55-10; K.55-14; Tb.1/XIII-8; Tb.3/II-4; Tb.3/VII-8; Tb.3/VII-9; G.15-4; G.19-5; G.46-4; G.52-4; G.125-5; G.160-3; G.179-3; G.183-2; G.206-1; G.233-4; G.260-4; T.2-4; Th.3/II-1]
diger: (f.) diğer, başka, öteki. [Tb.1/XII-5(2)]
diger-gûn: (f.) 1. bozuk, değişmiş, başkalaşmış. 2. (mec.) ölmüş. [Tb.1/VII-8; G.236-2; T.19-5]
dîhîm: (f.) taç. [T.11-1]
Dihistân: (f.) 1. 1. Esterâbâd denilen kasaba. 2. köy yeri, kırsal. [G.45-5]
dihiş: (f.) verme, veriş; bağışlama. [K.35-11]
diḳḳat: (a.) dakiklik, incelik, doğruluk, önem verme, ince eleme, ince arama. [Tb.1/VI-2; G.204-4; T.79-3]
dil: (t.) 1. konuşmaya yarayan, ağzın içindeki organ. 2. lisan, bir milletin anlaşmak için kullandığı konuşma sistemi. 3. aletlerin uç kısmı. [K.4-43; K.29-21; T.2-9]
dil: (f.) gönül, yürek, kalb. [K.1-2; K.1-5; K.1-6; K.1-7; K.1-9; K.1-10; K.1-11; K.1-15; K.1-21; K.1-24; K.1-30; K.1-32; K.1-35; K.1-40; K.1-41; K.1-42; K.3-1; K.3-2; K.3-3; K.3-4; K.3-5; K.3-6; K.3-7; K.3-8; K.3-9; K.3-10; K.3-11; K.3-12; K.3-13; K.3-14; K.3-15; K.3-16; K.3-17; K.3-18; K.3-19; K.3-20; K.3-21; K.3-22; K.3-23; K.3-24; K.3-25; K.3-26; K.3-27; K.3-28; K.3-29; K.3-30; K.3-31; K.4-5; K.4-6; K.4-9; K.4-11; K.4-34; K.4-40; K.4-42; K.4-46; K.4-49; K.5-7; K.5-19; K.5-25; K.5-34; K.6-18; K.6-32; K.6-41; K.6-55; K.10-37; K.11-25; K.12-31; K.12-32; K.14-8; K.14-11; K.14-15; K.14-34; K.14-36; K.14-37; K.14-42; K.14-52; K.15-6; K.15-12; K.15-20; K.15-29; K.16-16; K.17-8; K.17-16; K.17-18; K.18-2; K.18-3; K.18-8; K.18-19; K.18-27; K.19-13; K.19-19; K.20-6; K.21-24; K.21-25; K.21-27; K.21-37; K.21-40; K.21-41; K.22-4; K.22-34; K.22-37; K.23-1; K.23-40; K.24-5; K.24-14; K.24-30; K.24-45; K.25-1; K.25-4(2); K.26-3; K.27-1; K.27-15; K.28-10; K.28-18; K.28-30; K.28-34; K.28-39; K.29-13; K.29-22; K.29-36; K.29-37; K.29-40; K.29-44; K.29-47; K.29-48; K.29-61; K.30-20; K.30-38; K.30-42; K.30-50; K.30-54; K.32-17; K.33-14; K.34-17; K.34-24; K.34-27(2); K.34-30; K.34-32; K.35-5; K.35-25; K.35-47; K.35-49; K.36-22; K.37-7; K.37-10; K.37-16; K.37-30; K.37-32; K.38-2; K.38-4; K.38-5; K.38-6; K.38-11; K.38-14; K.38-15; K.38-25; K.38-26; K.38-28; K.39-6; K.39-14; K.39-19; K.40-13; K.46-8; K.48-2; K.49-10; K.50-10; K.52-3; K.52-6; K.53-18; K.54-2; K.54-17; K.55-10; K.55-16; K.56-12; K.56-17; K.56-20; K.75-1; K.75-2; K.79-1(2); K.79-6; K.79-14; K.79-17; K.79-18; K.80-2; K.80-7; Tb.1/I-5; Tb.1/I-8; Tb.1/III-1; Tb.1/III-7; Tb.1/VII-2; Tb.1/VII-3; Tb.1/VII-8; Tb.1/VIII-1; Tb.1/VIII-2; Tb.1/IX-2; Tb.1/IX-7; Tb.1/IX-8; Tb.1/X-5; Tb.1/XI-7; Tb.1/XII-1; Tb.1/XII-5(2); Tb.1/XII-6; Tb.1/XIII-7; Tb.2/I-1; Tb.2/I-2; Tb.2/I-3; Tb.2/I-5; Tb.2/I-6; Tb.2/II-2; Tb.2/II-6; Tb.2/III-4; Tb.2/V-1; Tb.2/V-5; Tb.3/I-5; Tb.3/I-8; Tb.3/II-1; Tb.3/II-2; Tb.3/III-4; Tb.3/III-10; Tb.3/IV-7; Tb.3/IV-10(2); Tb.3/IV-11; Tb.3/V-1; Tb.3/V-5; Tb.3/V-8; Tb.3/V-10(2); Tb.3/VII-7; Tb.3/VII-9; Tb.4/I-1; Tb.4/II-3; Tb.4/II-4; Tb.4/V-5; Tb.5/III-4; Tb.5/VI-3; Tb.5/VII-1; Tb.5/VII-5; Tb.6/I-7; Tb.6/I-11; Tb.7/I-1; Tb.7/II-5; Tb.7/III-1; Tb.7/III-5; G.1-1; G.1-3; G.1-4; G.1-5; G.1-6; G.4-1; G.4-2; G.5-2; G.5-4; G.6-2; G.7-4; G.8-2; G.8-5; G.9-4; G.10-3; G.10-5; G.11-5; G.12-1; G.12-3; G.12-4; G.13-2; G.13-4; G.13-5; G.14-2; G.14-3; G.15-2; G.17-4; G.17-5; G.18-5; G.19-4; G.19-5; G.21-1; G.22-1; G.22-3; G.23-2; G.23-5; G.23-6; G.24-9; G.27-4; G.28-4; G.29-1; G.29-5; G.30-1; G.30-2; G.30-3; G.31-2; G.31-5; G.32-1(2); G.32-2; G.32-3; G.32-4; G.32-5; G.33-3; G.34-1; G.34-3; G.34-4; G.34-5; G.35-1; G.35-3; G.35-5; G.36-2; G.36-5; G.37-1; G.37-4; G.37-5; G.38-3; G.38-4; G.38-5; G.39-1; G.39-2; G.39-3; G.39-7; G.40-3; G.41-2; G.41-3; G.41-4; G.41-5; G.41-6; G.42-1; G.42-5; G.43-1; G.43-3; G.43-4; G.43-5; G.44-1; G.44-5; G.45-1; G.45-4; G.46-1; G.46-2; G.46-3; G.47-1; G.49-1;

G.49-2; G.49-3; G.50-2; G.50-3; G.50-4; G.50-5; G.51-1; G.51-2; G.51-3; G.51-4; G.51-5; G.52-1; G.52-2; G.52-3; G.53-4; G.54-1; G.54-3; G.54-5; G.55-1; G.55-3; G.55-4; G.55-5; G.56-4; G.57-1; G.57-5; G.57-7; G.58-3; G.58-4; G.59-1; G.59-2; G.59-4; G.60-2; G.60-3; G.60-4; G.60-5; G.61-2; G.61-3; G.61-5; G.62-2; G.62-3; G.62-4; G.63-1; G.64-1; G.64-4; G.65-1; G.65-2; G.65-5; G.65-6; G.65-7; G.66-1(2); G.66-4; G.67-2; G.67-4; G.67-5; G.68-3; G.68-4; G.68-5; G.68-7; G.69-1; G.69-3; G.70-2; G.72-4; G.75-1; G.75-4; G.76-7; G.77-1; G.78-1; G.79-2; G.79-3; G.79-5; G.80-1; G.80-2; G.80-3; G.81-4; G.82-3; G.83-1; G.83-2; G.85-1; G.85-2; K.85-3; G.86-5; G.87-3; G.88-5; G.89-1; G.89-2; G.92-1; G.92-2; G.92-4; G.93-1; G.93-2; G.93-4; G.94-2; G.94-3; G.95-1; G.95-2; G.95-6; G.95-7; G.96-2; G.96-4; G.96-5; G.97-1; G.97-4; G.98-2; G.99-5; G.100-3; G.100-5; G.101-1; G.101-2; G.101-7; G.103-1; G.103-5; G.104-3; G.106-2; G.106-5; G.107-3; G.107-4; G.107-5; G.108-3; G.108-4; G.108-5(2); G.109-2; G.110-2; G.111-2; G.111-4; G.112-1; G.113-1; G.116-2; G.116-3; G.116-4; G.117-1; G.118-3; G.119-3; G.120-5; G.121-2; G.121-4; G.123-5; G.125-1; G.125-2; G.125-3; G.127-1; G.127-3; G.129-1; G.129-2; G.130-1; G.130-7; G.131-1; G.131-3(2); G.133-2; G.133-5; G.134-1; G.134-2; G.134-5; G.135-1; G.135-2; G.135-4; G.136-1; G.136-3; G.136-5; G.137-1; G.137-4; G.138-2; G.138-3; G.138-5; G.139-3; G.139-5; G.140-1; G.140-4; G.141-1; G.141-4; G.141-5; G.143-2; G.144-4; G.144-5; G.145-1; G.145-2; G.145-3; G.146-1; G.146-4; G.147-2; G.147-3; G.147-4; G.147-5; G.149-3; G.150-2; G.150-4; G.153-1(2); G.153-2; G.153-3; G.153-4; G.153-5(2); G.154-1(2); G.154-2; G.154-3; G.154-4; G.154-5; G.156-1; G.156-6; G.157-4; G.158-3; G.159-3; G.160-1; G.163-1(2); G.163-2; G.163-3; G.163-4; G.163-5; G.164-5; G.165-3; G.166-1; G.166-2; G.166-3; G.167-1; G.167-3; G.168-1(2); G.168-3; G.168-5; G.171-1(2); G.171-2(2); G.171-3; G.172-5; G.173-1; G.173-3; G.173-4; G.173-5; G.174-1; G.174-3; G.175-4; G.175-6; G.176-4; G.177-3; G.177-4; G.179-1; G.179-4; G.181-1; G.181-2; G.181-4; G.182-3; G.184-1; G.184-2; G.184-5; G.184-7; G.185-4; G.186-4; G.187-1; G.187-4; G.188-1; G.188-1; G.188-5; G.189-1; G.189-4; G.190-4; G.190-5; G.191-4; G.192-1; G.192-2; G.192-3; G.192-4; G.192-5; G.193-1; G.194-1; G.194-3; G.194-5; G.195-1; G.195-5; G.196-2; G.196-4; G.197-1; G.197-4; G.197-5; G.198-2; G.200-1; G.200-5; G.201-1; G.201-2; G.201-3; G.202-2; G.202-4; G.202-5; G.203-1; G.203-4; G.203-5; G.205-3; G.205-4; G.207-2; G.208-1; G.208-3; G.208-4; G.209-3; G.209-4; G.209-5; G.210-2; G.210-5; G.213-2; G.213-3; G.213-4; G.213-5; G.214-1; G.217-2; G.218-1; G.218-3; G.218-5; G.219-1; G.219-2; G.220-1(2); G.220-2; G.220-3; G.220-4; G.220-5; G.220-6; G.220-7; G.221-2; G.221-4; G.221-5; G.222-1; G.222-3; G.222-5; G.223-3; G.223-4; G.223-5; G.224-1; G.225-1; G.225-2; G.225-3; G.227-1; G.227-2; G.227-3; G.227-4; G.227-5; G.228-2; G.228-3; G.229-1; G.229-2; G.229-4; G.229-5; G.230-2; G.230-3; G.230-4; G.230-5; G.231-1; G.231-3; G.231-4; G.232-2; G.232-3; G.233-1; G.233-2; G.233-4; G.233-5; G.234-4; G.235-1; G.235-3; G.236-2; G.236-3; G.236-5; G.237-2; G.237-3; G.237-4; G.238-1; G.238-2; G.238-3; G.239-4; G.239-6; G.239-7; G.240-3; G.241-2; G.242-2; G.242-3; G.244-2; G.244-3; G.246-3; G.246-5; G.247-1; G.247-2; G.250-3; G.250-4; G.252-3; G.253-5; G.254-3; G.254-5; G.255-1; G.255-3; G.255-4; G.257-2; G.258-1; G.259-5; G.259-5; G.261-2; G.261-5; G.262-2; G.262-4; G.262-5; G.263-1; G.263-5; G.264-1; G.264-4; G.264-5; G.265-1; G.265-3; G.266-1; G.266-3; G.266-4; G.267-4; G.268-7; G.270-1; G.270-2; G.270-4; T.2-4; T.2-5; T.2-12; T.2-12; T.16-3; T.33-5; T.43-6; T.43-9; T.46-6; T.50-11; T.67-8; T.77-1; T.81-3; T.83-2; T.106-1; R.2-1; Th.2/III-3; Th.2/IV-4; Th.2/V-3; Th.3/IV-5; Th.3/VI-3; Th.4/II-4; Th.6/I-4; Th.7/I-2; Th.7/III-2; Ts.1/MB(5); Ts.2/III-3; Ts.3/I-3; Ts.3/II-2; Ts.4/MB(5); Ts.4/IV-3; Ts.5/I-3; Ts.6/II-4; Ts.7/I-1; Ts.8/I-2; Ts.8/MB(5); Ts.8/II-1; Ts.8/V-3]

dilân: (f.) gönüller. [G.75-2; G.87-4]

dil-ârâ: (f.) 1. gönül alan, gönül kapan, gönül okşayan, gönlü dinlendiren. 2. bugün elde örneği olmayan eski Türk müziği makamlarından biri. [K.18-23; K.18-49; K.28-15; K.41-1; K.53-10; K.80-7; G.150-5; G.188-2; G.188-3; G.199-4; G.208-2; T.63-22; T.64-5; T.78-4; T.79-4; T.81-7; T.86-1; T.94-1]

dil-ârâm: (f.) bkz. "dil-ârâ". [G.258-2]

dil-âşub: (f.) 1. gönle sıkıntı veren, yüreği sıkan. 2. gönlü karıştıran, kalbi meftun eden güzel. [G.226-2; G.239-2]

dilâver: (f.) yiğit, yürekli. [K.29-17]

dilâviz: (f.) 1. gönle asılan, gönül çeken, cazip, güzel. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.15-15; K.20-37; K.29-60; G.185-3]

dil-bend: (f.) gönül bağlayan. [T.45-1]

dilber: (f.) gönül alıp götüren, güzel. [K.3-7; K.6-36; K.6-59; K.55-14; G.1-1; G.11-5; G.24-4; G.38-5; G.51-7; G.57-1; G.62-1; G.64-1; G.96-5; G.100-5; G.109-1; G.123-5; G.129-4; G.133-2; G.133-5; G.134-5; G.139-6; G.142-4; G.146-5; G.165-3; G.169-5; G.177-1; G.188-1; G.195-5; G.200-1; G.203-2; G.226-1; G.233-5; G.240-2; G.265-2; G.271-5; Th.7/III-1; Ts.1/III-3; Ts.1/IV-3; Ts.2/III-1; Ts.2/IV-2; Ts.3/MB(5); Ts.6/V-3; Ts.8/III-1; Ts.8/V-2]

dil-beste: (f.) gönül bağlamış, âşık. [K.30-5; K.42-4; Tb.1/XIII-1; G.6-1; G.75-3; G.113-3; G.145-4]

dil-cû: (f.) gönül arayan, gönül çeken. [K.16-8; K.19-17; K.32-10; G.121-1; T.22-6; T.26-4; T.32-4; T.34-3; T.75-3; R.3-3]

dil-dâde: (f.) 1. gönül vermiş, âşık. 2.erkeklerin başlarına sardıkları renkli mendil. [G.102-3; G.166-1; T.78-2]

dildâr: (f.) 1. birinin gönlünü almış, sevgili. 2. (müz.) Abdülbâki Dede'nin terkip ettiği 7 makamdan biri. [Tb.3/III-10; G.78-2; G.122-4; G.139-4; G.197-5; G.242-2; Ts.2/V-1]

dil-dûz: (f.) gönül delen, kalbe batan. [G.234-2; T.118-2]

dil-firîb: (f.) gönül aldatan, cazibeli, alımlı. [G.9-1; G.80-4; G.169-2]

dil-firibâne: (f.) gönül aldatıcı biçimde, alımlı olarak. [G.60-1]

dil-fürûz: (f.) gönle ferahlık veren, sevindiren. [G.156-7]

dilgîr: (f.) gönül tutan, kalbe sıkıntı veren; gücenik, kırgın. [G.157-3]

dil-güşâ: (f.) 1. gönül açan, iç açan, kalbe ferahlık veren. 2. (müz.) Türk müziğinde bir makam. [K.30-14; K.30-21; K.64-1; G.29-1; G.130-2; G.144-4; T.6-2; T.12-5; T.12-8; T.15-14; T.15-24; T.20-3; T.22-7; T.23-9; T.25-5; T.32-7; T.34-2; T.39-2; T.67-13; T.70-1; T.70-6; T.79-5; T.80-2; T.84-7; T.84-9; T.87-5; T.90-4; T.91-4; T.94-2; T.107-1; T.109-2]

dil-ḫ̆âh: (f.) gönül isteği, gönül dileği. [K.4-24; K.35-27; Tb.3/II-7; Tb.3/II-8; G.68-3]

dil-ḫasta: (f.) gönlü hasta, hasta gönüllü. [G.120-2; G.143-5; G.215-5; Th.4/II-1; Ts.8/4-4]

dilîr: (f.) yürekli, cesur, yiğit. [T.2-13; T.8-5; T.36-4]

dilkeş: (f.) 1. gönül çekici. 2. adı 1500'de yazılmış manzum bir edvarda terkipler arasında geçen makam. [K.1-34; K.6-32; K.6-35; K.8-8; K.16-10; K.17-6; K.28-26; K.28-32; K.30-10; K.34-16; K.41-3; K.48-6; Tb.5/I-4; G.71-3; G.130-5; G.139-2; T.12-3; T.12-5; T.14-4; T.15-17; T.22-4; T.41-2; T.45-3; T.63-10; T.66-3; T.67-9; T.70-2; T.80-5; T.81-2; T.90-6; T.97-4; T.101-1; T.106-4; T.108-1; T.112-1]

dil-mürde: (f.) kalbi, gönlü ölmüş, duygusuz. [Tb.6/III-12]

dil-nevâzâne: (f.) gönül okşamaya uygun, yaraşır biçimde. [K.24-12]

dil-nişîn: (f.) gönülde yer tutan, hoş, latif. [T.79-4; T.106-2]

dil-nüvâz: (f.) gönül okşayan (aslı "dil-nevâz"dır). [G.118-4; G.186-3]

dil-pesend: (f.) gönüle hoş gelen, gönlün beğendiği. [Tb.4/III-6; T.15-9; T.70-2; T.89-17; T.91-3; T.110-1; Th.6/V-1]

dil-pezîr: (f.) bkz. "dil-pesend". [T.1-4; T.60-5; T.90-7]

dilrîş: (f.) yüreği yaralı, dertli. [G.87-5; G.127-5]

dil-rübâ: (f.) 1. gönül kapan, gönül alan. 2. müzikte bir makam. [K.6-31; G.21-5; G.39-7; G.61-4; Th.7/I-1; Th.7/III-3; Ts.3/V-3]

dilsitân: (f.) gönül alan ve zapteden güzel, kendine tutkun eden. [G.10-1; G.133-5; G.203-1; G.207-5; T.91-4; Ts.1/III-1]

dil-siyâh: (f.) gönlü kara. [G.59-3]

dil-suḫte: (f.) yüreği yanık, kederli. [Tb.3/I-7]

dil-sûz: (f.) 1. gönül yakan, yürek yakıcı. 2. (müz.) tahminen altı asırlık bir mürekkep makamdır. [K.30-48; G.175-3; G.212-3]
dil-şâd: (f.) gönlü hoş, sevinmiş. [K.35-6; K.49-7; T.29-11; T.90-4]
dil-şinâs: (f.) gönül bilen, gönül kırmayan; söz bilen, sözden anlayan. [K.79-18; G.209-1]
dil-şüde: (f.) gönlü gitmiş, âşık, vurgun. [G.62-4]
dil-teng: (f.) yüreği dar, kederli, sıkıntılı. [K.69-2]
dimâġ: (a.) 1. beyin. 2. akıl, şuur. [K.68-2; Tb.3/VII-7; G.72-4; G.178-2; G.213-1; G.233-1; G.240-1; G.243-5]
dîn: (a.) Allah'a inanma ve bağlanma. [K.1-23; K.4-18; K.5-36; K.6-1; K.6-2; K.12-47; K.15-43; K.15-44; K.18-10; K.21-10; K.22-13; K.30-6; K.30-25; K.30-28; K.34-10; K.35-26; K.43-11; K.72-3; G.10-3; G.138-5; G.221-2; G.222-3; T.23-1; T.31-3; T.43-4; T.49-3; T.49-4(2); T.49-6; T.60-9; T.63-2; T.73-8; T.89-5]
dînâr: (a.) 1. eski zamanın çeyrek lirası değerinde bulunan bir nevi altın parası. 2. bir Fransız frangına denk olan sırp parası. [K.1-37; G.104-2]
dîndâr: (a.f.) Allah'a inanmış ve bağlanmış kimse. [K.16-11; T.23-18; T.73-1; T.96-1]
dîn-penâh: (a.f.) dini koruyan, dine destek olan. [T.10-1]
dîn-perver: (a.f.) dine hizmet ve yardım eden, dini arkalayan. [K.18-5; K.29-16]
diraḫşân: (f.) parlak, parlayan. [K.29-39; G.248-2]
direm: (f.) 1. akça, para. 2. dirhem. 3. gümüş para. [T.2-23]
dirhem: (a.) (direm) 1. eski okkanın dört yüzde biri. 2. gümüş para. 3. şeriata göre, orta boyda olan, 70 tane arpanın ağırlığı. [K.1-37; T.2-24; T.8-2; T.17-2]
dîrîne: (f.) (dîrîn) eski, kadim. [K.21-38; K.24-13; K.42-7; G.16-5; G.168-3; T.73-4]
dîv: (f.) 1. dev. 2. şeytan. 3. cin. [Tb.1/III-6]
dîvân: (a.) 1. büyük meclis. 2. bir şairin şiirlerini kafiyelerine göre alfabe sırasıyla içine alan mecmua. [K.6-47; K.15-5; K.20-12; K.21-4; K.21-5; K.21-31; K.21-45; K.22-43; K.24-48; K.29-23; K.30-27; K.33-19; K.37-23; K.38-13; Tb.5/III-1; G.28-5; G.238-5; G.245-4; G.248-4; T.64-10; T.74-1]
dîvâne: (f.) deli, budala, alık. [Tb.1/VIII-2; Tb.1/IX-8; Tb.1/X-8; Tb.1/XI-2(2); G.2-5; G.21-4; G.27-2; G.39-5; G.80-2; G.94-2; G.102-4; G.103-3; G.134-4; G.147-4; G.167-1; G.229-1; G.236-5]
Divân-ı Hümâyûn: (a.f.) halkın dava ve şikayetlerinin dinlenip hallolunduğu, devlet işlerinin görüldüğü padişah huzuru. (Bu mecliste, sadrazam, şeyhülislam, kazaskerler, defterdarlar ve diğer büyük devlet ricali bulunurdu.) [K.15-33; K.80-5; T.46-3]
dîvâr: (f.) duvar. [K.30-15; G.14-4; G.51-4; T.41-4; T.106-4; T.109-2]
diyâr: (a.) 1. memleket, ülke. 2. yabancı haneler, evler. [K.12-18; K.28-27; Tb.5/I-3; Tb.5/I-6; G.120-3; G.122-3; G.268-5]
Diyâr-ı Bekr: (a.) Bugünkü Diyarbakır ili. [T.17-1]
dost: (f.) 1. sevişen kimse; sevilen kimse. 2. nikahsız karı veya koca, metres. 3. (tas.) hakiki sevgili, Allah. [K.24-6; K.24-7; K.24-20; Tb.1/III-6]
dostâne: (f.) dostlukla, dostça. [Ts.7/III-2]
dostdâr: (f.) dost tutan, sevgilisi olan. [G.166-2]
duᶜâ: (a.) 1. Allah'a yalvarma, niyaz. 2. birini çağırma, bir yere gönderme. [K.3-31; K.4-47(2); K.6-59; K.7-37; K.11-17; K.11-46; K.11-49; K.12-41; K.13-15; K.14-30; K.14-49; K.15-30; K.15-31; K.15-42; K.16-23; K.17-18; K.18-47; K.19-33; K.21-55(2); K.22-42; K.23-35; K.23-40; K.24-44; K.25-21(2); K.25-23(2); K.27-7; K.27-15; K.29-59(2); K.30-61; K.31-23; K.31-26; K.31-29; K.32-23; K.33-25(2); K.34-35; K.35-1; K.35-51; K.35-52; K.36-15; K.36-28; K.37-34; K.38-34(2); K.39-31; K.45-10; K.49-9; K.50-10; K.51-26; K.52-8; K.55-17; K.55-18; K.81-8; Tb.4/V-4; Tb.5/VII-3; T.3-15; T.5-9; T.13-10; T.14-14; T.15-9; T.15-21; T.17-4; T.19-13; T.22-9; T.27-2; T.29-8; T.29-10; T.30-4; T.36-7; T.41-7; T.42-2; T.43-8; T.46-7; T.46-9; T.49-7; T.50-17; T.52-6; T.61-3; T.62-8; T.65-18; T.70-10; T.80-12; T.85-6; T.88-3; T.91-10; T.95-2; T.105-3; T.106-9; T.109-7; T.111-2]
duᶜâ-gûy: (a.f.) dua eden, duacı. [K.25-17; K.80-10; T.43-7]
dûd: (f.) 1. duman, tütün. 2. gam, keder, tasa. [G.60-4; Th.6/V-4]
dûde: (f.) 1. soy sop, kabile, ocak. 2. mürekkep yapılan çıra isi. [K.2-4; K.5-15; K.11-5; K.19-8; T.5-4]
dûdmân: (f.) soy sop, kabile, ocak, aile, sülale. [K.10-5; K.22-14; K.25-10; K.35-19; K.51-2; Tb.4/IV-5; T.15-5]
dûdmân-pîrâ: (f.) soy sop, kabile, aile, ocak süsleyen. [G.152-3]
duḫter: (f.) kız, kerîme. [K.29-43]
duḫûl: (a.) içeri girme, içine girme. [K.37-7; Tb.5/III-3; T.79-6]
dûlâb: (a.) 1. içine eşya gibi şeyler konulan raflı veya rafsız göz. 2. hile, dek, dubârâ. 3. kuyudan su çıkarmaya yarayan ağaçtan veya demirden yapılmış çark. 4. devreden, dönen. 5. bedestenin içindeki küçük dükkanlar (Arapçası "dolâb"dır). [K.28-38]
dûn: (a.) 1. aşağı, aşağılık. 2. alçak, soysuz kimse. 3. altta, aşağıda. [K.25-18; K.53-16; Tb.2/I-4; Tb.2/IV-5; G.182-4; T.3-3]
dûr: (f.) uzak. [K.3-9; K.15-32; K.24-43; Tb.1/II-1; G.151-2]
dûş: (f.) 1. omuz. 2. dün gece. 3. rüya. [K.20-43; K.53-16; G.57-7; G.105-5; G.193-4; G.266-1]
dûzaḫ: (f.) cehennem, tamu. [K.3-5; K.37-32; G.77-6; G.183-1]
dü: (f.) iki. [K.29-55; K.31-3; K.55-6; G.5-3; G.214-3; Th.1/V-4]
dü-ᶜâlem: (f.a.) iki âlem (dünya ile ahiret). [G.1-6; G.45-7; G.51-4; G.79-1; G.103-2; G.104-3; G.222-4]
dü-beyt: (f.a.) 1. (ed.) iki beyitten ibaret olan rubainin başka bir adı. 2. (müz.) çârgâh ve segâh makamlarının bir parçası. 3. bestelenen şiirler (melhûnat)den anlayanlar, bestelenmiş rubailere terâne ve bestelenmemiş olanlarına da dübeytî demişlerdir. [K.28-5]
dü-cihân: (f.) iki cihan (dünya ile ahiret). [K.1-15: K.1-25; K.20-6; Tb.1/VII-5; Tb.3/V-2; Tb.6/I-5; G.14-5; G.22-4; G.37-4; G.94-5; G.109-4; G.139-7; G.219-5]
dühûr: (a.) 1. dünyalar. 2. zamanlar, devirler. [K.15-43]
dükân: (f.) içinde öteberi satılan oda, yer (Arapçası "dükkân"dır). [K.37-14; G.20-5; G.153-1; G.203-1]
düm: (f.) kuyruk. [K.42-5]
dümen: (t.) [T.14-5]
dün: (t.) 1. bugünden bir önceki gün. 2. geçmiş. 3. bugünden bir önceki günde. 4. kısa bir süre önce. [M.4]
dünyâ: (a.) 1. içinde yaşadığımız âlem, yer yuvarlağı. 2. küre. 3. el gün, gerkes. [K.2-20; K.4-1; K.4-22; K.4-49; K.5-18; K.5-42; K.6-44; K.7-33; K.8-9; K.8-17; K.9-7; K.11-1; K.11-18; K.11-26; K.12-7; K.12-30; K.15-24; K.16-25; K.19-18; K.20-1; K.20-28; K.22-13; K.26-1; K.29-12; K.30-22; K.30-28; K.31-29; K.35-27; K.36-25; K.37-32; K.38-9; K.39-15; K.40-17; K.55-19; K.56-22; K.72-6; Tb.1/VIII-8; Tb.2/IV-6; Tb.3/I-11; Tb.4/II-2; Tb.6/I-12; Tb.6/V-2; Tb.7/I-2; Tb.7/II-5; G.4-4; G.6-1(2); G.6-2; G.6-3; G.6-4; G.6-5; G.7-2; G.15-1; G.40-2; G.48-3; G.60-1; G.63-4; G.65-2; G.78-5; G.79-1; G.106-5; G.117-2; G.128-4(2); G.165-1; G.180-1; G.180-7; G.188-5; G.190-3; G.198-3; G.200-4; G.208-1; G.208-4; G.215-5; G.230-3; G.239-3; G.252-3; G.261-6; T.13-7; T.14-9; T.14-10; T.16-7; T.22-3; T.22-7; T.23-14; T.24-4; T.28-1; T.29-11; T.38-1; T.39-3; T.50-19; T.69-5; T.73-7; T.73-9; T.81-2; T.82-1; T.86-3; T.89-4; T.101-4; T.108-2; T.111-9; T.112-2; Th.1/III-4; Th.5-IV-4; Ts.2/II-1; Ts.4/I-1; Ts.4/I-3; Ts.4/MB(5); Ts.4/III-4; Ts.4/IV-4; Ts.4/V-1; Ts.7/MB(5); Ts.7/V-1]
dürc: (a.) 1. kutu, kutucuk, hokka. 2. sandık, cevahir kutusu. 3. hokka gibi ağzı olan. [K.10-7; K.22-34; K.31-23; G.35-5; G.79-5; G.149-4; T.64-7]
dürd: (f.) tortu, çöküntü. [G.53-2]
dürd-keş: (f.) şarabın tortusunu içen. [G.38-3]
dürer: (a.) büyük inci taneleri. [K.49-10; Th.7/V-2]
dürer-bâr: (f.) inci yağdıran, inci gibi söz söyleyen. [K.6-53; K.31-2; K.34-5; Tb.5/IV-5]
dürlü: (t.) 1. türlü, çeşitli. 2. çeşit, cins. 3. şekilde, yolda, tarzda. 4. çeşitli sebzelerle hazırlanan yemek. [K.11-30; G.210-5]
dürr: (a.) inci. [K.4-12; K.4-13; K.5-32; K.6-52; K.10-6; K.11-21; K.11-34; K.12-22; K.12-46; K.14-39; K.21-25;

K.29-49; K.31-7; K.33-9; K.33-13; K.34-22; K.35-32; K.35-41; K.37-15; K.38-22; K.38-23; Tb.4/IV-2; G.4-2; G.19-5; G.41-2; G.49-5; G.98-3; G.104-5; G.131-5; G.159-5; G.164-4; G.226-5; T.15-6; T.16-6; T.42-8; T.52-3; T.52-7]

Dürre: (a.) Sarı Abdullah Efendi tarafından yazılan ve tam adı "Cevherü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye" olan eser. IV. Murad'ın Bağdat fethini; çeşitli tasavvufî sorunları; Nakşibendî, Halvetî, Melâmiye-i Bayramiye silsileleriyle Bayramî kutuplarının menakıbını konu alır. [T.89-20]

dürr-feşân: (a.f.) (dürr-efşân) inci serpen; inci gibi söz söyleyen ağız. [K.34-17]

dürr-i meknûn: (a.) muhafazalı parlak inci. [G.174-5; T.19-10]

dürr-i semîn: (a.) kıymetli inci. [T.1-1]

dürr-nişâr: (a.f.) inci saçan. [T.98-3]

dürüst: (f.) 1. doğru, düzgün; sağlam. 2. bütün, tam. [K.68-2; K.79-13; G.18-2; T.46-5]

düstûr: (a.) 1. kanun, kaide, kural. 2. vezir, müşir. 3. büyük defter. 4. esaslı kaide. 5. devlet kanunlarını içine alan kitap. [K.14-2; K.14-31; K.14-46; K.15-1; K.15-10; K.15-27; K.18-7; K.20-30; K.21-30; K.22-9; K.30-26; K.33-3; K.81-2; G.195-2; T.21-1; T.29-3; T.43-4; T.46-6; T.67-1; T.97-3]

düstûrü'l-^{c}amel: (a.) gereği gibi uygulanacak olan kanun. [T.28-1]

Düstûrü'l-İnşâ: (a.) Sarı Abdullah Efendi'nin II. Bayezid döneminden başlayarak IV. Murad dönemini de içine alan dönemdeki resmî yazışmaları kapsayan eseri. [T.64-14]

düş: (t.) 1. rüya. 2. yanlış olarak "hayal" manasına da kullanılmaktadır. [G.125-5]

düşmân: (f.) (düşmen) yağı, hasım, birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse. [K.5-12; K.5-24; K.5-36; K.5-43; K.6-34; K.6-43; K.7-16; K.7-20; K.15-13; K.16-10; K.29-20; K.29-55; K.38-24; K.38-36; K.40-17; T.2-9; T.3-6; Th.2/IV-4; Ts.1/IV-2]

düşmân-küş: (f.) (düşmen-küş) düşman öldüren. [K.6-13]

düşvâr: (f.) güç, zor. [K.14-31]

dütâ: (f.) 1. iki kat, bükülmüş, eğrilmiş, kamburu çıkmış. 2. (ed.) bir tarih mısraının sene adedinin iki katı olması ki asıl tarih bu sayının ikiye bölünmesiyle elde edilir. [G.192-2; G.216-3; Th.6/III-1]

düvel: (a.) devletler. [K.4-18; K.21-10]

düz: (t.) 1. yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan. 2. kıvrımlı olmayan, doğru. 3. yüzeyinde girinti çıkıntı olmayan. 4. kısa ökçeli, ökçesiz ayakkabı. 5. Yayvan, altı derin olmayan. 6. kıvırcık veya dalgalı olmayan (saç). 7. yalın, sade, süssüz. 8. çizgisiz, desensiz ve tek renkli. 9. engebesiz olan yer, düzlük ova. [K.6-6]

düzd: (f.) hırsız, uğru. [K.29-50; G.68-4]

düzdîde: (f.) çalınmış (şey). [G.42-4]

ebed: (a.) sonu olmayan gelecek zaman. [K.6-33; K.33-27; K.39-32; G.87-3; G.111-5]

ebedî: (a.) ebede mensup, sonu olmayan, zevalsiz. [K.18-13; K.21-18; Tb.3/VII-7; G.45-1]

eben ^{c}an ced: (a.) babadan, büyük babadan, dededen, kuşaktan kuşağa. [K.10-10]

ebhâ: (a.) alımlı, çekici, güzel. [T.64-11]

ebkem: (a.) söz söylemeye muktedir olmayan (hayvan gibi dilsiz, ağızsız). (adam, nesne). [K.1-3; K.16-13; K.19-12; K.27-8; K.35-47; K.69-2; Tb.5/VII-3]

ebleh: (a.) pek akılsız, ahmak, bön, alık. [Tb.6/VI-2]

ebnâ: (a.) oğullar. [K.20-6; K.29-26; Ts.7/I-1]

ebnâ-yı sebîl: (a.) yolcular. [T.28-3]

ebr: (f.) bulut. [K.4-41; K.5-32; K.10-2; K.15-18; K.21-19; K.29-9; K.29-32; K.30-41; K.38-20; G.87-2]

ebrâr: (a.) hayır sahipleri iyiler, dindar, özü sözü doğru olanlar. [K.14-22; G.104-1; T.42-1]

ebrû: (f.) 1. kaş. 2. eskiden kağıt üzerine yapılan hafif hare. 3. kitap ciltlerinin iç kapaklarında, tezhiplerin dış kısımlarında ve buna benzer sanat eserlerinde yardımcı bir süsleme unsuru olarak kullanılan, hâreli, motifli boyama usulü. [K.3-8; K.4-40; K.29-41; K.35-28; K.56-21; K.79-5; G.218-4; G.224-3; G.231-4]

ebruvân: (f.) kaşlar. [G.207-3]

ebter: (a.) 1. kuyruğu kesik (hayvan). 2.zürriyetsiz ve hayırsız adam. 3. faydasız şey. [K.25-18]

Ebû Bekir: (öa.) (Bû-Bekr) İslâm'ın ilk halifesi. [T.1-15]

Ebû Ḥanîfe: (öa.) asıl adı Numan İbnü Sâbit olan, Hanifi mezhebinin kurucusu dört büyük mezhep imamından biri. [K.34-10]

ecmel: (a.) en (daha, pek, çok) güzel, yakışıklı. [K.23-4]

ecnâd: (a.) askerler, taburlar. [Tb.1/VII-6]

ecnâs: (a.) cinsler, neviler, çeşitler, türler, soylar. [T.63-21]

ecr: (a.) 1. bir iş veya hizmet karşılığında verilen şey. 2. ahirete ait mükafat, sevap. 3. ücret. [K.14-53; K.27-5; T.24-4; T.25-3; T.30-3; T.35-3; T.38-4; T.44-2; T.68-2; T.69-8; T.85-6; T.102-4]

ecrâm: (a.) cansız olan cisimler. [K.6-23]

ecsâm: (a.) gövdeler, bedenler. [K.12-5]

eczâ: (a.) 1. parçalar, kısımlar. 2. ilaçlarda kullanılan maddeler. 3. ciltlenmemiş kitap ve benzeri. [K.55-7; G.181-5]

edâ: (a.) 1. borç veya borç gibi olan herhangi bir şeyi ödeme, yerine getirme. 2. (ed.) tarz, ifade, üslup. 3. naz, cilve. 4. kurum, caka. [K.18-39; K.19-26; K.20-1; K.28-48; K.31-12; K.34-18; K.34-26; K.35-44; K.37-24; K.47-6; Tb.4/V-1; G.74-5; G.169-5; G.174-3; G.239-5; T.15-20; T.43-6; T.58-1; T.60-22; T.63-23; T.73-6; T.102-4; Th.7/V-5]

edânî: (a.) en alçak, pek bayağı, aşağılık kimseler. [Tb.3/VII-1]

edeb: (a.) 1. iyi terbiye, naziklik, usluluk, zariflik. 2. haya, utanma. 3. edebiyat bilgisi. [K.21-52; G.65-3; G.105-2]

Edhem: (a.) 1. karayağız at. 2. İbrahim bin Edhem olarak bilinen ünlü mutasavvıf. [K.1-35; K.16-3]

edîb: (a.) 1. edepli, terbiyeli, zarif, nazik. 2. edebiyatla uğraşan kimse. [K.14-6; K.33-18; K.34-20; K.37-25; G.97-5; T.50-16; T.63-8]

ednâ: (a.) 1. pek aşağı, an bayağı, çok alçak. 2. az, pek az. [K.24-11; K.26-3; K.26-8; K.80-10; Tb.3/V-2; G.6-5; G.69-4; G.79-1; T.16-3; T.63-16; T.64-2; Th.1/VII-1]

edvâr: (a.) 1. devirler, zamanlar, asırlar. 2. şark müziğinden bahseden fen eserleri. 3. (müz.) eski müzik nazariyatı kitaplarına verilen bir addır. Şarklıların Arap, Acem ve Türkçe telif ettikleri müzik kitaplarında, mecmualarında makamlar ve usuller daire şeklindeki şemalarla gösterilmek adet olduğundan dolayı bu ismi taşırlar. [K.28-5; K.28-53]

ef^{c}âl: (a.) işler, ameller. [Tb.1/V-2]

efâżıl: (a.) pek mümtaz olanlar, çok bilgililer. [K.32-2; K.34-23; T.49-5]

efḍal: (a.) 1. daha (en, pek) faziletli. 2. en âlâ, üstün. [K.23-15; T.1-13; T.1-15]

efendi: (y.) 1. günümüzde bey unvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir unvan. 2. buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse. 3. koca. 4. erkekler için kullanılan bir seslenme sözü. 5. (mec.) görgülü, nazik, kibar. 6. eğitim görmüş kişiler için özel adlardan sonra kullanılan unvan. [Th.5/(5)]

efgâr: (f.) yaralı, sakat, kötürüm (kelime "figâr" şeklinde de kullanılır). [G.172-4]

efhâm: (a.) zihinler, anlamalar, idrâkler. [K.6-18]

efḫâm: (a.) daha (en, pek) fehametli, çok şeref sahibi, en ulu. [K.16-11]

efkâr: (a.) 1. düşünceler. 2. düşünme, endişe, vesvese, kuruntu, niyet, maksat; rey. [K.14-5; K.23-28; G.17-3; G.146-4]

efgende: (f.) 1. yılkımış, yıkık, düşürülmüş, yere atılmış. 2. düşkün, çaresiz. [Tb.5/IV-3]

eflâḳ: (a.) 1. semalar, felekler, gökler, küreler, zamanlar. 2. bahtlar, talihler, kaderler. [K.6-37; K.8-3; K.15-43; K.30-42; K.33-8; K.56-21; Tb.1/IX-3; Tb.5/II-5; T.2-19; Th.1/V-3]

Eflâṭûn: (öa.) Aristo'nun hocası, Sokrat'ın talebesi olan meşhur Yunan filozofu. [K.29-36; K.35-36; K.79-13; G.39-5; G.193-3; G.242-5; T.66-5; T.70-7]

efrâd: (a.) 1. tek olanlar, birler. 2. askerler, erler. 3. kutbun gözetimi dışında kalan gayb erenleridir. Bunların belli bir sayısı yoktur; 2, 3, 6 veya 10 olabilir. Efrât, Hz. Peygamber'e mükemmel bir şekilde tabi olarak ferdiyet tecellisine mazhar olmuştur. [K.1-28; K.18-47; K.23-15; K.27-7; K.38-12; Tb.1/XIII-5; T.29-8]

efrûz: (f.) şule, parıltı. [K.15-27]

efsâne: (f.) 1. asılsız hikaye, masal, boş söz, saçmasapan lakırtı. 2. dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise. [G.36-2; G.101-2; G.103-5; G.140-2; G.147-5; G.170-2; G.234-5; G.263-5]
efsâne-serâ: (f.) efsane söyleyen. [G.94-4]
efser: (f.) taç. [K.2-25; K.4-26; K.5-17; K.11-35; K.38-15; K.71-1; G.2-2; G.193-2; T.5-4; T.11-1; T.16-6; T.19-6]
efsûn: (f.) büyü, sihir, gözbağcılık, arpağ. [G.36-2; G.56-2; G.73-4; G.146-3; G.147-5; G.174-2; G.238-4; G.243-2]
efsûnger: (f.) büyücü, üfürükçü. [G.239-4]
efsürde: (f.) donmuş, donuk. (mec.) kansız, gayretsiz, duygusuz. [Th.3/III-1]
efsürdegân: (f.) gayretsiz, duygusuz, kansız adamlar. [G.212-2]
efvâh: (a.) ağızlar; menfezler, ağıza benzeyen her türlü delikler. [K.32-2]
efzûn: (f.) fazla, çok, yukarı, aşkın. [K.8-17; K.10-6; K.17-19; K.21-58; K.23-37; K.24-47; K.27-17; K.29-62; K.38-35; K.42-6; K.45-10; K.54-14; K.81-9; Tb.4/V-6; G.174-4; G.236-4(2); T.2-25; T.7-12; T.14-13; T.15-12; T.18-7; T.48-4; T.52-8; T.117-3; T.118-3; T.121-4]
egerçi: (f.) her ne kadar…, olsa da…, ise de… [K.7-18; K.7-35; K.11-26; K.11-41; K.12-24; K.34-29]
ehâlî: (a.) 1. bir memlekette, bir kasabada, bir köyde, bir semtte veya mahallede yerleşip oturanlar, ahali. 2. halk, umum. [K.35-53; T.67-5; T.74-1]
ehâlî-perver: (a.f.) halkı koruyup gözeten, besleyen. [K.80-7]
ehemm: (a.) daha (en, pek) mühim, çok önemli. [K.16-23; K.19-27; K.45-5; K.52-8]
eḥibbâ: (a.) dostlar, sevgililer, tanıdıklar, bildikler. [K.24-43; K.38-24; T.50-17]
ehl: (a.) 1. sahip, malik, mutasarrıf olan. 2. maharetli. 3. bir yerde oturan. 4. karıkocadan her biri. [K.1-36; K.4-37; K.4-41; K.4-49; K.12-11; K.13-14; K.14-36; K.16-22; K.17-16; K.19-27; K.20-2; K.20-24; K.21-41; K.22-40; K.23-13; K.24-10; K.24-16; K.24-41; K.25-21; K.25-22; K.25-23; K.27-1; K.27-12; K.27-16; K.28-10; K.29-44; K.29-58; K.29-59; K.29-61; K.31-27; K.31-28; K.33-14; K.34-2; K.34-24; K.35-5; K.35-12; K.35-18; K.35-33; K.35-37; K.35-52; K.38-2; K.38-5; K.38-16; K.38-33; K.39-21; K.39-27; K.45-5; K.48-4; K.52-6; K.54-10; K.55-5; K.56-22; K.79-18; Tb.1/I-5; Tb.1/XI-4; Tb.1/XII-5; Tb.2/I-5; Tb.2/I-6; Tb.2/II-2; Tb.2/II-5; Tb.2/II-6; Tb.3/III-8; Tb.3/IV-2; Tb.3/IV-10; Tb.3/IV-11; Tb.3/V-1; Tb.3/V-10; Tb.3/VI-5; Tb.4/I-1; Tb.4/III-6; Tb.4/IV-1; Tb.4/V-5; Tb.5/V-4; Tb.6/IV-3; Tb.6/V-10; Tb.7/I-4; Tb.7/V-1; G.4-3; G.7-3; G.7-4; G.22-1; G.25-2; G.28-3; G.30-3; G.40-3; G.82-5; G.103-4; G.105-7; G.111-4; G.113-1; G.128-3; G.142-3; G.142-5; G.143-1; G.179-1; G.198-4; G.199-1; G.208-3; G.209-4; G.241-2; G.248-4; G.254-5; G.265-2; G.268-1; T.2-12; T.23-1; T.42-9; T.43-2; T.43-4; T.50-4; T.50-18; T.51-5; T.58-2; T.63-19; T.63-29; T.68-3; T.73-2; T.89-8; T.89-17; T.102-1; T.102-5; Th.2/IV-4; Th.4/V-3; Th.7/II-2; Ts.1/MB(5); Ts.1/IV-4; Ts.4/I-1; Ts.4/III-3; Ts.4/V-3; Ts.5/I-3; Ts.5/II-3; Ts.8/V-1]
ehl-i sünnet: (a.) Peygamberimizle sahabelerine itikatta uyanlar. [T.89-7]
ejder: (f.) (ejderhâ, ejdehâ) 1. büyük yılan. 2. korkunç ve hayali bir hayvan. [K.29-21; T.2-21]
eḳâlîm: (a.) dünyanın mıntıkaları, memleketler, diyarlar. [G.73-2]
eḳall: (a.) en az, en aşağı. [K.33-25]
ekber: (a.) daha (en, pek) büyük. [K.2-6; K.11-50; K.25-2]
ekdâr: (a.) 1. kederler, kasvetler, gamlar, tasalar, kaygılar. 2. bulanıklıklar. [K.14-36]
ekmel: (a.) daha (pek, en) kamil, mükemmel ve kusursuz olan, en uygun, en eksiksiz. [K.1-24; K.23-1; T.1-13]
ekrem: (a.) daha (en, pek) kerîm; çok şeref sahibi, pek cömert, çok eli açık. [K.1-14; K.4-49; K.13-6; K.16-4; K.35-19; T.21-1; T.27-1; T.28-1; T.39-4; T.51-2; T.52-4; T.57-3]
ekṡer: (a.) en çok, daha ziyade. [K.11-41; Tb.1/V-5; Tb.6/VII-9]
eksik: (t.) 1. bütün olmayan, tamam olmayan, noksan. 2. mükemmel olmayan, kusuru olan. 3. bulunmayan, mevcut olmayan. 4. az, kifayetsiz. 5. tartıda noksan gelen. 6. tamamlanması için eklenmesi gereken şey. 7. kusur, ayıp. [G.35-2]
el: (t.) kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü. [K.5-7; K.5-33; K.5-37; K.6-11; K.26-8; K.28-25; K.28-37; K.28-40; K.30-61; K.33-6; K.38-21; K.39-31; K.45-4; K.55-18; Tb.1/I-3; Tb.1/VI-2; Tb.2/V-5; Tb.3/V-4; Tb.4/II-6; Tb.5/VII-2; G.15-3; G.15-5; G.16-3; G.20-3; G.33-5; G.36-1; G.75-2; G.88-1; G.92-5; G.99-1(2); G.99-2; G.99-3; G.99-4; G.99-5; G.104-1; G.110-3; G.114-7; G.117-3; G.120-1; G.137-3; G.141-2; G.184-3; G.191-1; G.191-3; G.221-3; G.229-5; G.258-1; G.267-4; G.269-2; T.2-23; T.3-11; T.50-16; Th.4/II-4; Th.4/III-5; Th.7/I-2; Ts.6/MB(5)]
el-amân: (a.) yardım ve şikayet edatı olarak “aman, medet” anlamındadır, “bıktım artık, illallâh, usandım, kafi, yeter, sus” gibi manalarda da kullanılır. [K.11-48]
el’ân: (a.) şimdi, şimdiki halde; henüz, hâlâ, daha, bu ana kadar, şu anda. [K.40-7]
elbette: (a.) kesin olarak, mutlaka, behemehal; akıbet, nihayet, eninde sonunda. [K.23-7; K.23-34; K.34-35; K.36-18; Tb.3/III-5; G.37-3; G.52-3; G.219-1; Th.6/IV-3; Th.6/V-5]
elbise: (a.) esvaplar, libaslar, üste giyilen eşyalar. [K.53-16]
elem: (a.) 1. ağrı, acı, sızı, sancı; keder, dert, maddi ve manevi ızdırap. [K.4-31; K.27-12; K.39-21; Tb.2/II-4; Tb.2/III-4; G.30-1; G.87-4; G.92-4; G.92-5; G.145-4; G.158-3; G.212-2; Th.4/I-4]
elest: (a.) Allah’ın ruhları yarattıktan sonra “elestü bi-rabbiküm = Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği zaman, insanların yaradılış başlangıcı (elestü = değil miyim?). [Tb.1/I-1; G.16-5; G.109-1; G.110-1]
elfâẓ: (a.) kelimeler, sözler. [G.180-2]
el-ḥaḳḳ: (a.) hakikaten, doğrusu, doğrusu bu ya. [K.6-45; K.24-5; K.25-2; Tb.4/I-4; T.22-4; T.60-3; T.63-26]
el-ḥâṣıl: (a.) hasılı, netice itibariyle, sözün kısası, uzatmayalım, kısa söyleyelim, kısacası. [T.50-6]
elif: (a.) Arap alfabesinin ilk harfi. [K.6-11]
elḳâb: (a.) 1. unvanlar, soyadları. 2. (evvelce) rütbe sahiplerine verilen resmi unvanlar. [K.6-48; K.20-13; K.22-9; K.34-8; T.46-4]
el-ḳıṣṣa: (a.) hulasa, hasılı, sözün kısası, sözden anlaşıldığına göre. [K.20-44; K.23-24; K.24-6]
elmâs: (y.) 1. bilinen kıymetli taş. 2. (mec.) pek sevgili ve kıymetli. [K.35-13; T.19-6]
el-Minnetüli’llâh: (a.) o Allah’a şükürler olsun. [Tb.3/II-1; G.6-2]
elsine: (a.) (elsün) diller. [K.20-1]
elṭaf: (a.) daha (en, pek) latif, güzel, hoş (olan). [K.20-18]
elṭâf: (a.) iyi muameleler, iyilikler, iyilikseverlikler; okşamalar, nezaketler. [K.6-60; K.14-46; K.17-17; K.18-48; K.23-23; K.24-21; K.27-14; K.26-12; K.30-65; K.38-16; K.49-6; T.2-3; T.4-2; T.51-3; T.54-1]
elvâḥ: (a.) düz satıhlar, üzerine yazı yazılan ve resim yapılan şeyler, portreler, tablolar. [K.30-15]
elvân: (a.) 1. renkler, çeşitler. 2. rengarenk, alacalı. [K.14-18]
elyaḳ: (a.) daha (en, pek) layık, liyakatli, çok yakışır. [T.48-3]
elzem: (a.) daha (en, pek) lazım, lüzumlu. [K.1-15; K.13-3; T.49-7]
emcâd: (a.) şeref, onur ve haysiyet sahibi olanlar. [T.90-9]
emel: (a.) ümit, umma, arzu, hırs, tamah. [K.33-2; K.53-11; Tb.7/IV-3; G.8-1; G.45-5; G.113-3; G.223-5]
emîn: (a.) 1. emniyet sahibi, korkusuz, birine emniyet eden, güven, şüphe etmeyen, kendisine güvenilen kimse. 2. emniyetli, korkusuz (yer). 3. Hz. Muhammed’in lakabı. [K.14-33; K.21-33; K.81-6; G.41-4; G.143-5; G.160-2; G.174-2; G.186-3; G.229-3; T.43-1; T.79-6]
emîr: (a.) 1. bir kavmin, bir şehrin başı, beyi. 2. büyük bir hanedana mensup kimse. [K.24-19; K.52-1; T.47-4]
emîrü’l-ümerâ: (a.) beylerbeyilerin lakabı (Tanzimat’tan önce). [K.24-19]
emlâk: (a.) ev, tarla, bağ, bahçe vesarie gibi sahip olunan mal ve mülk. [G.73-2]

emn: (a.) eminlik, korkusuzluk, rahatlık. [K.4-19; K.6-63; K.13-4; K.13-11; K.18-11; K.22-16; K.34-1; K.50-12; T.15-8; T.67-4; T.95-2; T.108-5]
emr: (a.) 1. iş buyurma, buyruk, buyrultu. 2. iş, şey, husus, vakıa, hadise. [K.5-18; K.6-15; K.13-13; K.14-31; K.15-10; K.16-2; K.16-23; K.18-15; K.19-26; K.20-46; K.22-45; K.23-34; K.32-16; K.36-16; K.37-7; K.39-16; K.45-5; K.52-8; Tb.3/I-9; Tb.3/IV-11; Tb.3/VI-2; G.1-6; T.7-10; T.12-6; T.19-7; T.23-18; T.38-3; T.43-5(2); T.47-3; T.49-7; T.60-9; T.89-5; T.99-4; T.100-4; T.102-1]
emṣâl: (a.) 1. nümuneler, örnekler. 2. eş, benzer. 3. eşler, benzerler. 4. (mat.) katsayı, kaç misli alınacağını bildiren sayı. [G.245-5; G.261-3]
emvâc: (a.) dalgalar. [K.14-2]
emvâl: (a.) mülkler, para ile alınan şeyler. [Tb.3/VI-6; Tb.7/II-5]
enâm: (a.) 1. bütün mahluklar, yaratılmış olan canlılar. 2. halk, insanlar. [K.6-2; K.6-45; T.38-2; T.54-1; T.76-4]
enbâz: (f.) lakaplar, takma adlar, soyadlar. [Tb.5/V-2]
enbiyâ: (a.) müstakil şeriat sahibi olmayan peygamberler, yalvaçlar. [K.1-18; K.1-19; K.2-10]
encâm: (a.) nihayet, son. [K.21-55; K.30-61; G.125-1]
encüm: (a.) yıldızlar. [K.33-26; G.199-2]
encümen-efrûz: (f.) meclisi aydınlatan. [K.35-24; Tb.2/I-1]
endâm: (f.) vücut, beden, insanın azası, biçim, boy, boy bos, cisim. [K.6-30; K.30-10; G.75-2; G.239-2; M.5]
endâze: (f.) 1. altmış santimetrelik bir ölçü. 2. ölçek. 3. tahmin, takdir. 4. mertebe, derece. [K.33-17; K.62-2; G.38-2]
endîşe: (f.) düşünce; vesvese, kaygı; gam, keder; şüphe, korku. [K.2-27; K.15-6; K.16-12; K.19-11; K.21-43; K.21-47; K.22-31; K.23-20; K.29-51; K.29-54; K.30-55; K.32-15; K.32-21; K.33-13; K.33-19; K.34-29; K.35-29; K.36-22; K.53-1; K.53-7; K.79-25; K.81-6; Tb.1/X-1; Tb.6/IV-6; Tb.6/VI-2; G.1-3; G.14-5; G.54-5; G.73-3; G.88-2; G.97-2; G.106-3; G.126-2; G.244-5; G.245-2; G.250-2; G.253-5; T.3-7; T.16-3; T.46-5; T.62-3; Th.3/III-4; Th.3/III-5; Ts.4/II-2]
endîşe-perest: (f.) düşünceye, şüpheye, korkuya kaygıya tapan. [G.109-3]
endûd: (f.) sürmek, tılâ etmek, sıvamak, yaldızlamak manasına olan “endûden” mastarından müştak olup “parlak sıva”, “sıva” manasınadır. [K.2-29]
endûh: (f.) gam, keder, tasa, kaygı, üzüntü, sıkıntı. [K.36-15; K.37-2; K.38-7; K.54-13; Tb.1/VIII-4; Tb.1/IX-2; Tb.2/II-4]
endûh-fersâ: (f.) gam, keder gideren. [K.30-49]
enfâs: (a.) 1. nefesler, soluklar. 2. nebî ve veli uluların irşat edici duâları. [K.28-46; G.106-1]
enfüs: (a.) ruhlar, canlar, yaşayanlar, hayat sahipleri. [Tb.1/IV-4]
engüşt: (f.) parmak. [K.23-29; K.30-44]
enhâr: (a.) ırmaklar, çaylar. [K.14-38; K.28-38; G.176-3]
enîs: (a.) dost, arkadaş; yar, sevgili. [G.41-5; G.175-3; T.66-2]
enmûẕec: (a.) nümune, örnek, mostra, tip. [K.79-2]
Enmûẕecü’ṭ-ṭıb: (öa.) IV. Murad dönemi hekimbaşılarından Seyyid Muhammed et-Tabib eş-Şehir Emir Çelebi’nin tıp üzerine 1624 yılında yazmış olduğu eseri. [T.58-3]
enseb: (a.) daha (en, pek) münasip, uygun, çok yerinde. [T.48-2]
envâ^c: (a.) çeşitler, türler. [K.26-12; K.52-5; K.54-4; K.81-2; G.214-4; T.23-5]
envâr: (a.) ziyalar, aydınlıklar, ışıklar, parlaklıklar. [K.11-42; K.14-14; K.18-9; K.22-7; K.22-14; K.22-18; K.30-17; K.31-14; Tb.1/XIII-7; Tb.1/XIII-8; Tb.3/IV-4; T.14-8; T.23-8; T.63-16; T.65-19; T.100-7]
enver: (a.) daha (en, pek) nurlu, çok ve pek parlak, çok güzel. [K.2-3; K.11-33; K.25-3; K.30-44; K.70-2; G.162-2]
Enverî: (öa.) İran edebiyatının büyük şairlerindendir, mübalağa ve dilindeki sağlamlık kasidelerinin özelliğidir. [G.63-5]
er: (t.) 1. erkek, kişi. 2. yetişkin adam. 3. koca, zevç. 4. kahraman, yiğit, mert. 5. güçlü, kuvvetli. 6. rütbesiz asker. 7. ehil. 8. (tas.) nefsine hakim olan kişi, eren. [G.78-5]
erâẕil: (a.) reziller, sıyrıklar, namussuzlar, yüzsüzler. [Tb.2/I-3]
erba^{c}a: (a.) dört.
erbâb: (a.) 1. sahipler, mâlikler. 2. ehil, muktedir, becerikli; lâyık. [K.1-3; K.4-14; K.4-34; K.14-28; K.14-35; K.15-29; K.16-7; K.18-27; K.20-12; K.23-20; K.23-40; K.24-8; K.24-10; K.24-34; K.25-1; K.25-2; K.27-1; K.28-1; K.30-38; K.30-46; K.32-5; K.32-14; K.33-24; K.34-17; K.36-24; K.38-5; K.38-15; K.41-2; K.52-6; K.54-9; K.54-18; Tb.1/VI-1; Tb.3/III-1; Tb.3/VI-6; Tb.4/I-3; Tb.4/IV-1; G.53-5; G.62-4; G.64-4; G.75-1; G.75-4; G.82-5; G.87-1; G.140-4; G.209-3; G.268-2; T.7-9; T.42-8; T.43-6; T.43-9; T.63-17; T.69-2; R.1-2; Th.7/III-2; Ts.1/I-1]
erba^{c}în: (a.) 1. kırk (sayı) 2. kırkıncı. 3. karakış (rûmî Kânûn-ı evvel’in (Aralık) dokuzundan (Efrencî 22), Kânûn-ı sânî’nin (Ocak) on yedisine (Efrencî 31) kadar süren ve kışın en soğuk zamanı sayılan 40 gün. 4. dervişlerin çile çıkarmak için hücreye kapandıkları kırk günlük müddet. [K.10-35; T.7-7; T.115-1; T.116-2]
erḥam: (a.) daha (en, pek, çok) merhametli. [K.1-42; K.23-3]
erjeng: (f.) İran hurafelerine göre “Mâni”nin yaptığı resimleri ihtiva eden mecmua. [T.109-3]
erkân: (a.) 1. esaslar, destekler; direkler, sütunlar. 2. reisler. 3. yol, yöntem, usul, adap. [K.1-23; K.4-18; K.10-38; K.16-9; K.21-1; K.21-44; K.22-10; K.24-47; K.29-24; K.30-6; K.33-17; K.36-19; G.222-4; T.9-5; T.10-3; T.30-2; T.67-6; T.80-1]
ervâḥ: (a.) canlar, hayatın cevherleri. [K.6-58; K.15-16; K.21-23; K.21-53; K.23-40; K.28-26; K.28-31; K.30-3; K.30-19; Tb.1/VII-6; G.17-3; G.62-5; G.103-1; G.170-5; G.183-5; T.60-2; T.106-1]
erzân: (f.) 1. ucuz. 2. layık, uygun, yerinde. [K.4-3; K.29-42]
erzânî: (f.) 1. ucuzluk. 2. layık görülme, liyakat. [K.21-2]
erziş: (f.) (erz) 1. kıymet, baha, değer, kadir ve itibar. [K.56-11]
esâs: (a.) 1. asıl, temel, dip, kök. 2. doğruluk, gerçek. [K.30-6; G.158-4; T.23-24; T.73-4]
esb: (f.) at, beygir. [K.5-8; K.26-5; K.26-6; K.30-35]
esbâb: (a.) sebepler, vasıtalar, lazım olanlar. [K.4-32; K.6-30; K.16-7; Tb.3/III-10; G.88-2; G.110-4; T.79-5]
esbân: (f.) atlar, beygirler. [T.7-4]
esedü’llâh: (a.) 1. (Allah’ın arslanı): Hz. Ali. 2. kasidede Haydar Paşa’nın lakabı olarak geçmektedir. [K.29-22]
eṡer: (a.) 1. nişan, iz, alamet. 2. te’lif. 3. basılmış kitap. 4. hadis-i şerif. 5. tarih, vakayi kitabı. 6. bir kimsenin meydana getirdiği şey. 7. tesir. [K.1-16; K.1-31; K.2-2; K.4-6; K.4-37; K.4-42; K.5-14; K.5-30; K.6-5; K.6-19; K.6-26; K.10-2; K.14-31; K.15-15; K.15-18; K.16-16; K.18-13; K.19-11; K.20-21; K.23-4; K.23-18; K.24-2; K.27-12; K.28-39; K.29-7; K.34-19; K.36-18; K.37-3; K.38-1; K.38-20; K.39-15; K.40-2; K.41-6; K.53-8; K.55-6; K.55-9; K.56-19; Tb.1/II-1; Tb.1/VII-2; Tb.1/X-2; Tb.2/IV-4; Tb.2/V-2; Tb.7/V-1; G.4-1; G.26-4; G.41-6; G.47-4; G.51-2; G.75-2; G.132-1; G.134-1; G.134-2; G.138-3; G.138-6; G.139-3; G.146-5; G.217-2; G.220-4; G.228-1; G.233-2; G.251-3; G.270-4; T.2-26; T.5-6; T.17-2; T.31-3; T.32-5; T.60-1; T.61-2; T.67-2; T.67-10; T.73-9; T.78-3; T.117-3; T.120-2; Ts.3/V-2; Ts.8/4-1]
esfel: (a.) 1. en sefil, pek aşağı, çok bayağı. 2. aşağı (taraf). [K.1-12; K:23-31; G.241-3]
Esferengî: (öa.) suyunun ve havasının güzelliği sebebiyle dünya cenneti denilen Suğdi Semerkant civarında bir kasaba. [K.79-21]
esḥâb: (a.) 1. sahipler, malik ve mutasarrıf olanlar. 2. peygamberimizi görmek ve sohbet etmek şerefini kazanmış kimseler. [K.6-49; K.18-6; K.32-14; K.36-26; Tb.3/III-2; G.113-1; G.113-7; T.63-12; T.64-10]
esḥâr: (a.) sabahlar, sabah vakitleri. [K.28-33]
eshel: (a.) daha (en, pek) kolay. [K.23-26]
esîr: (a.) 1. savaşta düşman eline düşen kimse, tutsak. 2. kul, köle. 3. düşkün, vurgun. [K.7-22; K.39-6; K.39-15; K.44-6; Tb.1/III-5; Tb.2/II-4; Tb.6/II-1; G.50-5; G.61-3; G.108-5; G.112-4; G.117-4; G.140-2; G.147-4; G.175-5; G.201-4; G.268-6; Th.3/I-5; Th.3/II-5]
eṡḳal: (a.) 1. daha (pek, en) sakil, en ağır. 2. en çirkin. 3. kaba, can sıkıcı. [K.23-27]
esḳâm: (a.) hastalıklar, illetler, dertler. [K.6-60]
eski: (t.) çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan, yeni karşıtı. 2. önceki, sabık. 3. geçerli olmayan. 4.

herhangi bir meslekte uzun süre çalışmış olan. 5. mesleğinde uzmanlaşmış, deneyimi olan. 6. çok kullanmaktan yıpranmış, harap olmuş şey. [G.211-1; Th.2/III-5]
Eski Saray: (t.f.) bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde Fatih tarafından yaptırılan ilk saray. [T.2-16]
eslem: (a.) en selametli, en emini, en doğru, en sağlam. [K.13-14]
esmâ: (a.) isimler, adlar. [K.17-9; Tb.1/IV-3]
eṡnâ: (a.) ara, aralık, vakit, sıra. [K.21-37; K.33-12; T.9-7; T.38-4]
eṣnâf: (a.) 1. neviler, çeşitler, cinsler, zümreler, kategoriler. 2. bir sanatla veya dükkancılıkla geçinen (kimse). 3. uygunsuz, namussuz kadın. [K.16-22]
eṣnâm: (a.) putlar, Hıristiyanların taptıkları heykeller, suretler. [K.2-21]
esrâr: (a.) 1. gizlenilen ve bilinmeyen şeyler, aklın ermeyeceği işler. 2. Hint kenevirinden çıkarılan, uyuşturucu ve sarhoş edici tesirleri olan bir zehir. [K.4-30; K.7-30; K.14-40; K.19-13; K.20-20; K.22-4; K.24-3; K.24-13; K.28-21; K.31-14; K.33-6; K.38-14; K.38-29; K.39-12; K.49-4; K.53-18; K.54-17; K.79-9; Tb.1/IV-5; Tb.1/IX-7; Tb.3/I-2; Tb.3/IV-5; Tb.3/V-5; Tb.3/V-8; G.13-5; G.17-4; G.43-5; G.51-3; G.51-4; G.54-4; G.58-4; G.64-2(2); G.65-7; G.75-5; G.83-1; G.95-2; G.100-3; G.101-6; G.129-1; G.146-3; G.154-5; G.155-1; G.172-5; G.184-3; G.194-5; G.197-3; G.252-3; G.260-2; T.23-8; T.49-5; T.62-5; T.63-11; T.89-4; T.106-1; Ts.5/II-4]
es'selâmu ^{c}aleyk: (a.) selam senin üzerine olsun. [Tb.5/III-6]
eş^{c}âr: (a.) 1. vezinli ve kafiyeli sözler, şiirler. 2. kıllar. [K.19-29; K.21-45; K.21-50; K.25-15; K.28-44; K.49-11; G.72-5; G.180-4; G.245-4; G.266-5; Th.4/V-4]
eşfaḳ: (a.) daha (en, pek) şefkatli, çok merhametli. [K.23-3]
eşġâl: (a.) işler güçler. [K.11-41; K.19-27]
eşk: (f.) gözyaşı. [K.4-7; K.7-29; Tb.3/II-4; G.19-4; G.19-5; G.31-2; G.33-2; G.34-3; G.89-1; G.121-1; G.133-3; G.183-1; G.231-2; G.247-4; R.3-1; Th.3/VI-1; Ts.1/II-1; Ts.2/I-1; Ts.4/II-1]
eşkâl: (a.) biçimler, suretler, tarzlar. [K.56-5; G.96-4; G.214-4; G.257-5; Th.1/III-5]
eşkbâr: (f.) gözyaşı yağdıran, çok ağlayan. [Th.4/I-1]
eşrâf: (a.) şeref ve itibar sahibi kimseler, ileri gelenler. [K.36-4; T.53-2]
eşrâr: (a.) şerirler, azılılar, fesat karıştıranlar, kötülük edenler, edepsizler. [K.14-20; Tb.1/V-4]
eşref: (a.) daha (pek, en, çok) şerefli, onurlu. [K.1-27; K.23-4; T.52-4; T.53-1]
eşyâ: (a.) nesneler, mevcut olan şeyler, levazım. [K.28-30; K.31-13; K.35-14; Tb.1/XI-7; Th.1/III-3]
etbâ^c: (a.) 1. birinin sözüne, işine, mesleğine uyanlar. 2. hizmetçiler, uşaklar. [T.106-8]
eṭfâl: (a.) 1. çocuklar. 2. taze fidanlar, çiçekler. [Tb.1/V-3]
eṭıbbâ: (a.) (etıbbe) hekimler, doktorlar, tıp ilmini bilenler. [K.51-21; T.66-5]
eṭrâf: (a.) yanlar, uçlar, kıyılar. [K.7-14; K.54-3; K.55-8; G.130-3; G.167-3; T.2-19; T.7-13; T.22-3]
eṭvâr: (a.) hal ve hareketler, işler, tarzlar. [K.14-6; K.24-23; K.41-4; K.49-2; Tb.1/V-3; G.51-1; G.176-5]
evc: (a.) 1. yüce, yüksek, bir şeyin en yüksek noktası, doruk. 2. (astr.) 21 haziranda dünyanın yörüngesi üzerinde güneşten en uzak bulunduğu nokta. [K.8-11; K.28-26; K.30-31; K.35-23; K.53-7; K.72-3; K.79-22; G.106-4; G.135-2; G.255-4; T.87-1; Ts.2/IV-3]
ev ednâ: (a.) "daha da yakın", Necm Suresi "Sonra (Muahmmed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta **daha da yakın** oldu" mealindeki 8-9. ayetlerinde miraç gecesi peygamberimizin Allah ile, arada vasıta olmaksızın görüşmelerini anlatır. [Th.1/II-1]
evhâm: (a.) zanlar, kuşkular, esassız şeyler, kuruntular. [K.6-50; K.36-22; Tb.1/IV-4; Tb.1/XI-6]
evḳât: (a.) zamanlar, çağlar. [Tb.1/I-2; Tb.3/II-4; Tb.6/III-10; G.24-4]
evlâ: (a.) daha uygun, daha layık, daha iyi, daha üstün. [K.17-18; K.30-32; K.35-49; T.48-2]
evlâd: (a.) 1. çocuklar. 2. (Türkçede müfret olarak kullanılır) oğul, kız; çocuk. 3. sülale, nesil. [K.35-38; K.36-3; T.15-6; T.51-2; T.106-8]
evliyâ: (a.) 1. keramet sahibi olanlar, erenler. 2. Allah'a daha yakın bulunanlar. 3. emir sahibi bulunanlar. 4. himaye edenler, koruyanlar. [K.30-8; K.37-20; T.15-11; T.23-8; T.42-6; T.60-8]
evliyâ'û'l-lâh: (a.) bkz. "evliyâ". [T.38-2]
evrâd: (a.) 1. okunması adet olan dini dualar. 2. her vakit dilde ve ağızda dolaşan sözler. [K.14-30; K.18-27]
evrâḳ: (a.) 1. yapraklar, kağıtlar. 2. arşiv. [K.22-21; G.268-3]
evreng: (f.) 1. taht. 2. şeref, süs. 3. akıl ve irfan. 4. halin hoşluğu. 5. ağaç kurdu. 6. yakışıklılık. 7. hile. [K.39-13; T.9-8]
evṣâf: (a.) sıfatlar, kaliteler. [K.4-45; K.7-35; K.9-10; K.11-34; K.18-28; K.20-5; K.21-6; K.22-28; K.23-16; K.27-8; K.31-6; K.32-2; K.33-12; K.35-44; K.45-6; K.48-8; K.49-3; K.49-10; K.52-8; K.53-14; K.80-6; Tb.4/II-6; G.260-3; T.2-6; T.27-4; T.81-2; T.97-6; T.108-3]
evtâd: (a.) 1. ağaç veya demir kazıklar, direkler. 2. doğuda, batıda, kuzeyde ve güneyde bulunan dört büyük velidir. Allah bu bölgeleri bu ermiş kulları aracılığıyla korur. [K.18-17; Tb.1/V-1; T.29-8]
evṭâr: (a.) 1. yaya gerilmiş ipler, kirişler, teller. 2. bir kavsin iki ucuna bağlanan düz çizgiler. [K.28-41; G.243-1]
evvel: (a.) 1. ilk, önce, birinci, iptida, başlangıç. 2. eski, geçmiş, geçmiş zamanda. [K.23-7; K.56-13; Tb.3/VII-2; Tb.5/III-1; Tb.6/II-7; Tb.6/III-1; G.33-4; G.70-3; G.86-1; G.261-5; G.270-2; T.74-2; T.106-5]
evvelâ: (a.) birinci olarak, her şeyden önce, ilkönce. [K.5-11; K.18-4; K.24-2; K.28-13; K.40-4; Tb.6/III-4]
evżâ^c: (a.) haller, vaziyetler, tavırlar, duruşlar. [Tb.1/V-4; Th.5/I-4]
evzân: (a.) tartılar, ağırlıklar, ölçüler. [K.15-26]
eyâ: (a.f.) "ey, hey!" manasına gelen ve Arapça kelime ve terkiplere giren nida edatı. [Tb.5/VI-1]
eyâlet: (a.) 1. çoğunlukla valilerce yönetilen ve yönetim bakımından bir tür bağımsızlığı olan il. 2. Osmanlı Devleti'nde en büyük sivil veya askeri yönetim bölgesi. [T.36-2]
eyvân: (f.) 1. büyük sofa, divanhane, salon. 2. kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer, köşk. 3. çardak. [K.10-39; K.21-4; K.22-10; K.22-17; Tb.1/IX-4; G.6-2; G.14-4; T.6-4; T.9-3; T.22-8; T.41-1; T.80-3; T.90-2; T.106-3; T.106-4; Th.1/V-2]
eyyâm: (a.) 1. günler, gündüzler. 2. geminin hareketine elverişli olan rüzgâr. 3. zaman. 4. nüfuz, iktidar. [K.2-1; K.4-28; K.4-31; K.6-20; K.8-10; K.12-4; K.13-3(2); K.15-23; K.15-44; K.19-15; K.39-19; Tb.3/II-5; G.24-10; G.28-1(2); G.28-2; G.28-3; G.28-4; G.28-5; G.145-4; G.259-2; T.5-8; T.7-7; T.19-12; T.76-3; T.78-3]
Eyyûb: (öa.) Eyüp peygamber, sabrıyla ünlüdür. [K.42-7]
ezber: (f.) zihinde tutma, unutmamaya çalışma. [K.11-7]
ezel: (a.) başlangıcı olmayan zaman, öncesizlik. [K.10-5; K.11-24; K.12-44; K.30-32; K.22-30; K.28-12; K.33-1; K.33-27; K.55-15; G.81-3; G.87-2; G.123-3; G.161-1; G.206-5; T.2-15; T.55-1; T.65-13; Ts.2/MB(5)]
ezelî: (a.) öncesiz, başlangıçsız. [K.15-32; K.21-11; K.21-32; K.49-4; K.51-2; K.54-13; Tb.3/VII-8; Tb.7/IV-3; G.45-1; G.54-1; G.141-5; G.154-2]
ezhâr: (a.) çiçekler. [K.8-4; K.12-1; K.12-12; K.14-19; K.29-5; K.29-60; K.35-31; K.38-20; G.3-2; G.29-3; G.130-6; G.268-2; T.41-4; T.106-7]
eẕkâr: (a.) 1. anmalar, hatırlamalar, bildirmeler, söylemeler. 2. zikirler. [K.14-30]
fâḫir: (a.) 1. onurlu, şanlı, şerefli. 2. mükemmel. 3. kıymetli, değerli. [K.4-15; K.33-24; Tb.5/VI-3; Tb.6/III-2]
fâḥiş: (a.) 1. mübalağalı, taşkın, aşırı. 2. büyük, iri. 3. ahlaksız, ahlaka aykırı. 4. insafsızca. 5. tamahkâr, pinti, kısmık (adam). [K.56-8]
faḫr: (a.) 1. övünme, böbürlenme, büyüklenme, şeref, onur, kıvanç. 2. büyüklük, ululuk. 3. şöhret, ün. 4. fazilet, erdem.

[K.1-36; K.2-10; K.6-46; K.12-40; K.12-41; K.16-14; K.18-36; K.30-25; K.56-5; Tb.2/IV-3; Tb.5/VI-1; T.1-15; T.5-3; T.11-2; T.49-8; T.52-1; T.60-8]

fâ'ide-mend: (f.) menfaat elde eden, kârlı. [G.112-2]

fâiḳ: (a.) 1. fevkinde bulunan, manevi olarak üstünde olan. 2. alâ. [K.29-45]

fâ'iż: (a.) 1. ödünç verilen paraya karşı alınan kâr. 2. bolluk, çokluk, taşkınlık. 3. feyazan eden, taşan. [T.69-3; T.111-5]

fâḳa: (a.) fakirlik, yoksulluk, ihtiyaç. [K.1-38; K.27-12; K.37-21; K.39-21]

faḳd: (a.) yokluk, bulunmama. [Tb.7/IV-4]

faḳîr: (a.) 1. zengin olmayan, yoksul, parasız, züğürt. 2. dilenci. 3. zavallı, bîçare, âciz. 4. alçak gönüllülük göstererek "ben" manasına gelir. 5. Hindistan'da kendi kendilerine türlü eziyetler yapmaya alışmış olan dervişler. [K.24-21; K.25-5; K.39-22; K.54-12; G.108-2; T.1-18]

faḳr: (a.) fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık, züğürtlük. [K.1-36; K.24-40; K.37-21; K.56-15; K.56-16; K.56-17; K.56-21; Tb.1/V-4; Tb.7/I-4; G.6-3; G.72-2; K.89-5; G.113-7; G.117-2; G.176-6; G.206-4]

fâl: (a.) uğur, talih, deneme; kahve fincanına, iskambile bakmak gibi bir takım garip usullerle insanın talihine ait şeyler söyleme. [K.13-7; T.13-4]

fânî: (a.) 1. ölümlü. 2. muvakkat, vakitli, geçici. 3. ihtiyar, yaşlı. [K.21-33; Tb.3/VII-7; Tb.6/II-8; Tb.7/III-5; G.72-3; G.72-4; T.23-16; T.77-2]

fânûs: (a.) 1. küre veya silindir şeklinde cam kapak. 2. içinde mum yakılan büyük fener, camlı mahfaza, abajur. [Th.1/III-1]

fâriġ: (a.) 1. vazgeçmiş, çekilmiş. 2. rahat, asûde. 3. boş, boş kalmış, işini bitirmiş, işsiz. 4. (huk.) bir mülkün, tasarruf, sahip olma, kullanma hakkını başkasına terk eden. [Tb.3/I-5; G.84-5; G.114-3; G.208-1; G.249-4]

fâriġu'l-bâl: (a.) başı dinç, gönlü rahat. [Tb.7/II-3]

fâris: (a.) (fârise) 1. atlı, süvari. 2. binici, ata binmekte maharetli. 3. ferasetli, anlayışlı. 4. İran'ın güneyindeki Şiraz vilayeti. [K.6-49]

farḳ: (a.) 1. ayrılık, başkalık; iki veya daha çok şey arasındaki ayrılık. 2. ayırma, ayrılma, seçilme. 3. başın tepesi, bir şeyin tepesi, üst nokta, yukarısı; baştaki saçın ikiye ayrıldığı yer. [K.11-29; K.11-33; K.12-43; K.20-21; K.21-15; K.30-2; K.32-15; K.33-7; K.36-11; K.41-8; K.56-8; K.76-1; Tb.1/I-2; Tb.1/IX-4; Tb.6/I-2(2); G.9-3; G.113-7; G.189-2; G.192-2; G.195-4; G.216-2; G.227-2]

fârûḳ: (a.) 1. Hz. Ömer'in lakabı. 2. haklıyı haksızdan ayırmakta pek mahir olan. 3. keskin. [K.6-14; K.18-5; K.23-3; T.1-4]

farṭ: (a.) aşırı, aşırılık, aşkın, aşkınlık, taşkın, taşkınlık, fevkaladelik. [K.7-36; K.24-14]

farż: (a.) 1. bir netice elde etmek için ihtimalli veya gerçek olarak kabul edilen bir tahminde bulunma, sayma, tutma, bir hususu bir davaya mevzu ve asıl kılma. 2. Allah'ın işlenilmesini kesin olarak lüzumlu, terki günah olan emirleri. 3. zaruri, lüzumlu, gerekli. [T.73-6; T.102-4]

fâṣıla: (a.) 1. aralık, ara. 2. ayıran şey. 3. iki şeyin arasındaki bölme. [T.88-2]

fâsid: (a.) 1. kötü, fena; yanlış, bozuk. 2. münafık, fesat çıkaran. [T.23-12]

faṣl: (a.) 1. ayrıntı, ayırma, ayrılma, kesme, kesinti, bölüm. 2. halletme, neticelendirme. 3. aleyhte bulunma, adam çekiştirme. 4. bir kitabın başlıca bölümlerinden her biri. 5. (ed.) kelimeler, terkipler ve cümleler arasında bağlantı edatı bulunmadan yazı yazma usulü. 6. (müz.) bir defada çalınan peşrev, şarkı vb. hepsi. 7. tiyatro oyunun başlıca kısımlarından her biri. 8. dört mevsimden her biri. 9. bir bestekarın aynı makamdan bestelediği iki beste ile iki semai. 10. geniş manasıyla Türk müziğinde klasik bir konser programı. 11. iki düzeyin birleşmesinden meydana gelen çizgi. 12. (anat.) mafsal, vücudun oynak yerleri. [K.8-9; K.12-1; K.22-20; K.24-29; K.28-33; Tb.4/III-4; G.28-1; G.214-1; T.60-3; T.65-7; T.116-1]

fâş: (f.) meydana çıkma, duyulma, açığa vurma, dile verme. [G.77-2; G.93-2; G.156-2; G.190-2; G.237-4]

fâtiḥ: (a.) 1. fetheden, açan. 2. bir memleket zapt eden. 3. II. Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi dolayısıyla aldığı tarihi lakap. [K.7-7; K.11-10; T.21-1; T.29-1; T.65-4]

fâtiḥâ: (a.) 1. başlangıç, medhal, giriş. 2. Kuranıkerîm'in ilk suresi. [T.10-5]

fayṣal: (a.) 1. kesin hüküm, karar. 2. keskin kılıç. 3. hâkim. [K.23-16]

fażâ'il: (a.) insanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye karşı devamlı ve değişmez istidatlar, güzel vasıflar, erdemler. [Tb.5/VI-1]

fâżıl: (a.) faziletli, fazilet sahibi, erdemli; faik, üstün. [K.32-1; K:34-11; T.48-2; T.49-1; T.50-5; T.62-3; T.91-1]

fażîlet: (a.) insanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye olan devamlı ve değişmez istidat, güzel vasıf, insanın yaradılışındaki iyilik, iyi huy, erdem. [K.31-21; K.31-28; K.34-14; K.35-24; T.50-6; T.51-3; T.62-1; T.63-7; T.63-27]

fażl: (a.) 1. fazla, ziyade, artık, bâkî. 2. fazlalık, üstünlük. 3. iyilik, fazilet, erdem, lütuf. 4. iki sayının birbirinden farkları. [K.15-31; K.23-15; K.31-18; K.31-27; K.32-2; K.32-7; K.32-17; K.34-36; K.35-1; K.35-52; K.51-27; Tb.1/XIII-2; Tb.5/VI-5; Tb.6/IV-4; T.50-8; T.52-2]

fecere: (a.) 1. fena huylular, günah sahipleri. 2. ayyaşlar, sefiller. 3. reziller, eşkıya. 4. yalancılar. [K.5-21]

fedâ: (a.) 1. gözden çıkarma, uğruna verme. 2. kurban. [G.96-1; G.153-5]

fe'dḫulî fî ʿibâda: (a.) "Gir kullarımın içine" mealindeki Fecr Suresi'nin 29. ayeti. [Tb.6/III-11]

fehm: (a.) anlama, anlayış. [K.1-1; K.2-26; K.12-17; K.14-4; K.17-7; K.22-42; K.23-19; K.30-26; K.32-13; K.37-25; K.52-6; K.56-9; K.56-10; K.79-1; K.79-15; K.79-19; K.80-7; Tb.1/IX-7; Tb.1/XII-6; Tb.2/IV-3; Tb.3/I-3; Tb.3/III-9; Tb.4/IV-4; Tb.5/V-3; Tb.6/IV-10; G.51-6; G.74-1; G.77-5; G.79-4; G.96-3; G.100-1; G.116-1; G.133-1; G.139-7; G.170-2; G.191-3; G.209-4; G.227-4; G.260-1; G.266-5; T.1-3; T.1-16; T.63-3; T.63-16]

felâket: (o.) 1. musibet, bela. 2. bahtsızlık. [Th.5/V-2]

Felâṭûn: (Yunanca Platon'dan bozma öa.) Sokrat'ın talebesi, Aristo'nun hocası olan meşhur filozof, Eflâtun. [K.23-10; K.51-11; Tb.1/XII-7; G.1-4; G.94-4; G.97-5; G.236-5; G.260-2; T.65-12]

felek: (a.) 1. gökyüzü, sema. 2. âlem, dünya. 3. talih, baht, kader. 4. askerî müzikte zilli bir alet. 5. eskilerin inanışına göre, her seyyâreye mahsus bir gök tabakası. 6. yuvarlak kütük, kızak. [K.1-17; K.1-35; K.4-1; K.5-3; K.5-17; K.5-28; K.6-6; K.6-15; K.6-16; K.6-19; K.6-20; K.6-38; K.7-11; K.8-8; K.10-19; K.11-3; K.11-12; K.11-26; K.11-31; K.11-32; K.11-38; K.11-43; K.12-29; K.12-33; K.13-7; K.14-11; K.14-43; K.14-45; K.15-10; K.15-11; K.15-32; K.16-11; K.19-7; K.19-23; K.20-13; K.20-16; K.20-30; K.21-4; K.21-30; K.21-56; K.21-58; K.22-15; K.22-17; K.22-18; K.22-35; K.22-43; K.23-31; K.24-19; K.27-16; K.28-26; K.29-18; K.29-23; K.29-30; K.29-49; K.30-29; K.30-38; K.30-45; K.30-64; K.33-26; K.34-33; K.34-36; K.35-3; K.35-22; K.35-54; K.37-8; K.38-2; K.38-3; K.38-5; K.38-13; K.38-36; K.39-17; K.39-19; K.39-22; K.50-1; K.50-11; K.56-13; K.57-2; K.65-1; K.71-2; K.73-1; K.80-3; Tb.1/IX-6; Tb.3/V-1; G.3-5; G.6-3; G.7-2; G.22-5; G.30-3; G.34-4; G.39-4; G.51-1; G.64-5; G.83-4; G.85-2; G.89-5; G.106-3; G.117-1; G.141-3; G.165-5; G.168-3;G.179-6; G.182-2; G.182-5; G.189-1; G.199-2; G.208-5; G.210-1; G.210-5; G.212-5; G.254-1; G.256-1; G.256-2; T.3-2; T.4-4; T.5-3; T.5-8; T.9-4; T.10-1; T.11-4; T.14-3; T.14-5; T.14-8; T.14-12; T.15-14; T.19-4; T.22-2; T.22-5; T.28-4; T.29-7; T.37-4; T.39-2; T.39-4; T.41-3; T.42-3; T.42-9; T.46-4; T.47-1; T.67-1; T.67-4; T.80-4; T.80-8; T.80-9; T.80-10; T.91-8; Th.1/III-1; Th.1/VI-3; Th.5/V-2]

felek-câh: (a.) felek mertebeli, rütbesi gök kadar yüksek olan. [Tb.3/II-8]

felsefiyyât: (a.) hikmet bilgileri, felsefe ile ilgili düşünceler ve bilgiler. [Tb.6/IV-8]

fem: (a.) 1. ağız. 2. nehir ağzı, menfez. [K.1-5; G.35-5; Th.4/V-5]

fenâ: (a.) 1. yok olma, yokluk, geçip gitme (bulmak yardımcı fiili ile kullanılır). "bekâ"nın zıttı (tasavvufta maddi varlıktan sıyrılıp hakka ulaşma). 2. kötü, iyi olmayan, uygunsuz (olan):

fena şey, fena adam, fena söz. [K.24-40; Tb.1/II-5; Tb.1/V-6(2); Tb.1/IX-4; Tb.3/III-5; Tb.3/VII-6; G.12-6; G.14-1; G.45-3; G.53-3; G.69-5; G.82-5; G.87-1; G.94-5; G.106-5; G.113-1; G.113-7; G.120-4; G.134-3; G.176-6; G.189-4; G.196-2; G.254-2; G.268-2; T.23-16; T.100-4; T.113-1; Th.4/III-4; Th.4/IV-4; Th.5-IV-1; Ts.5/II-2]

fenâ-endîş: (a.f.) 1. yokluğunu düşünen, maddi varlıktan ayrılıp Allah'a ulaşmaya çalışan. 2. kötülük düşünen. [T.43-7]

fener: (yun.) 1. içinde ışık kaynağı bulunan şeffaf mahfaza. 2. (den.) sahillerin gemicilik bakımından tehlikeli yerlerine kurulan ve gemilere yol gösteren ışıklı kule. 3. bina içinde aydınlık sağlamak maksadıyla çatılara veya kubbe üstlerine yapılan pencereli küçük kule. 4. kulplu kahveci askısı. [K.50-6; T.14-8]

fenn: (a.) 1. nevi, çeşit, sınıf, tabaka. 2. türlü. 3. hüner, marifet, sanat, ilim. [K.4-15; K.17-14; K.31-18; K.32-23; K.34-20; Tb.6/III-10; G.26-3; G.119-5; G.160-4; G.180-4; G.186-5; G.215-2; G.245-4; G.261-1; T.63-22; T.64-9]

fer: (f.) parlaklık, aydınlık. 2. zînet, süs, bezek. 3. kuvvet, nüfuz, iktidar. [K.2-2; K.4-26; K.5-18; K.5-42; K.7-8; K.8-9; K.9-9; K.11-1; K.11-5; K.11-21; K.11-28; K.11-43; K.14-23; K.15-44; K.19-1; K.25-10; K.38-6; K.38-34; K.49-3; K.72-2; K.73-2; G.24-9; T.2-2; T.4-2; T.5-1; T.5-7; T.9-4; T.12-1; T.15-13; T.51-1; T.59-2; T.86-2]

fer^c: (a.) 1. dal, budak. 2. tomurcuk. 3. bir aslın neticesi. 4. ikinci derecede önemi olan şey. 5. şube. [Tb.6/II-7]

ferâġ: (a.) 1. vazgeçme, bırakıp terk etme. 2. (huk.) bir mülkün tasarruf, sahip olma hakkını başkasına terk etme. 3. istirahat etme, dinlenme. 4. hiçbir işle meşgul olmama, rahat etme. [G.34-3; G.35-3; G.168-3; G.178-3; G.205-5; G.210-2; G.213-2; Ts.6/MB(5)]

ferâġat: (a.) 1. vazgeçme, el çekme. 2. istirahat, dinlenme. 3. vaz geçecek kadar zengin olma. [K.38-4; Tb.1/VIII-8; Tb.2/V-5; Tb.6/III-7; G.249-4; Ts.3/II-2; Ts.3/IV-4; Ts.7/V-3]

feraḥ: (a.) gönül açıklığı, sevinç, sevinme. [K.20-10; G.14-2; T.12-7; T.18-5; T.111-6]

feraḥ-baḫş: (a.f.) (ferah-bahşâ) ferah bağışlayan, sevinç veren. [K.15-14; K.35-5; K.37-35; T.86-1]

feraḥ-fezâ: (a.f.) 1. ferah artıran. 2. (müz.) Türk müziğinin mürekkep makamlarındandır. 3. meşhur bir çeşit lale. [K.34-24]

feraḥ-güster: (a.f.) sevinç yayan. [K.39-1]

ferâ'id: (a.) bkz. ferîd. [K.31-8]

ferâmûş: (f.) unutma, hatırdan çıkma. [K.15-2; K.22-37; G.194-3; G.266-3; Ts.7/II-3]

ferâset: (a.) anlayışlılık, çabuk seziş. [G.180-5]

ferd: (a.) tek, yalnız olan şey, çift olmayan, eşi bulunmayan. 2. tek olan sayı. 3. şahıs, kişi. 4. (ed.) tek beyit; altı, üstü olmayan, başka bir yere bağlı bulunmayan beyit. [K.26-2; K.35-15; K.51-6; Tb.5/V-2; G.151-2]

ferdâ: (f.) 1. yarın, yarınki gün, günün ertesi, ertesi gün, öbürgün. 2. âtî, gelecek zaman. 3. âhiret, öbür dünya, kıyamet. [K.30-37(2); G.189-2]

Ferhâd: (öa.) Ferhâd ve Şîrîn adıyla meşhur olan eski bir hikayenin erkek kahramanı olup Şîrîn'in âşığıdır. [K.18-40; Tb.1/VIII-6; Tb.1/XI-3; G.242-2; G.246-2]

ferḫunde: (f.) 1. mübarek, mes'ut, meymenetli, kutlu, mutlu, uğurlu. [K.2-3; K.5-42; K.6-9; K.12-20; K.16-1; K.38-1; K.38-30; K.43-2; K.51-28; G.212-4; G.256-1; T.13-5; T.15-10; T.67-3; T.83-1]

ferḫunde-fâl: (f.a.) falı kutlu, uğurlu olan. [Tb.4/III-5]

ferîd: (a.) tek, eşsiz, eşi olmayan, kıyas kabul etmez, ölçüsüz, üstün. [K.31-8; K.37-15; Tb.5/V-2; T.62-1; T.62-6]

Ferîdûn: (öa.) 1. Pişdâdilerin altıncı padişahı olup Cemşîd sülalesinden demirci Gâve'nin yardımıyla Dahhak-i Mârî'yi öldürmüştür. Lakabı Ferruh'dur. 2. sekizinci gök. [K.6-37; K.11-2; K.30-29; G.210-1; T.2-6; T.11-3; T.19-3]

feriştegân: (f.) melekler. [K.7-37; G.131-5]

ferişteh-manzar: (f.a.) melek yüzlü, melek görünüşlü, masum görünüşlü, masum yüzlü. [K.2-13]

Ferḳadân: (öa.) (astr.) Dübb-i asgar (Küçükayı) denilen yıldız kümesinin en parlak yıldızları olan "Dübb" ve "Merak"ın müşterek adı. [Tb.6/I-2]

fermân: (f.) emir, buyruk, padişah tarafından verilen yazılı emir, berat, buyrultu. [K.4-21; K.4-42; K.5-2; K.8-12; K.15-3; K.21-8; K.21-35; K.22-13; K.22-23; K.22-27; K.44-2; Tb.3/V-1; Tb.6/VII-6; G.210-2; T.7-5; T.11-4; T.14-13; T.15-14; T.18-8; T.29-7]

fermân-ber: (f.) aldığı emri yerine getiren. [K.11-12; K.12-29; K.12-30; K.18-6; Tb.3/V-3; G.96-2]

fermân-güzâr: (f.) emir geçen, emri yerine getiren. [K.12-15]

fermân-rân: (f.) buyurucu, ferman süren, sürücü. [K.21-30]

fermân-revâ: (f.) emri kabul edilen, padişah. [T.15-4]

ferruḫ: (f.) uğurlu, kutlu. [K.2-2]

ferruḫ-fâl: (f.a.) talihli, uğurlu, bahtı açık. [K.19-9; T.18-2]

fersûde: (f.) eskimiş, yıpranmış, eskimiş, aşınmış; eski, yırtık. [G.44-3]

ferş: (a.) 1. döşeme, yayma. 2. halı, taş vs. döşetme. 3. yayılan şey, yaygı, şilte, halı, seccade, hasır. 4. yeryüzü, kır, sahra. [K.1-26; K.6-8; K.22-17; K.30-11; K.30-15; K.35-32; Tb.3/IV-1; Tb.5/III-5; G.140-3; G.214-3; T.22-2; T.23-21; T.65-5; T.84-3]

feryâd: (f.) 1. yardım istemek için çıkarılan yüksek ses, bağrışma, çağrışma. 2. sızlanma, şikayet. 3. yaygara, gürültü. [G.28-5; G.156-3; Th.5/II-2; Ts.6/V-4]

feryâd-res: (f.) feryat edenin yardımına yetişen. [G.44-5]

ferzâne: (f.) 1. hakîm, feylesof; bilgili (kimse). 2. (tas.) nefsani bağlantılardan sıyrılmış olan derviş. [G.140-1]

ferzend: (f.) oğul, çocuk. [K.1-31; T.5-6]

fesâd: (a.) 1. bozukluk. 2. fenalık, arabozanlık, anlaşmazlık. 3. fitne, alıngan. 4. çürüme, bozulma, çürüklük. [K.18-11; G.68-1; T.7-9]

fesâḥat: (a.) fikrini açık, anlaşılır bir biçimde ifade edip anlatma. [K.25-12]

fesâne: (f.) asılsız hikaye, masal. [G.56-2]

feseḳa: (a.) günah işleyenler, sapkınlar. [K.5-21]

fe-te'emmel: (a.) "düşün!" anlamında Arapça ibare. [K.23-32]

fetḥ: (a.) 1. açma, açılma. 2. başlama. 3. kuşatma, zapt etme. 4. bir harfin üstün (e) olarak okunması. [K.5-42; K.6-49; K.7-6; K.7-15; K.7-23; K.7-39; K.11-9; K.11-15; K.11-16; K.11-18; K.11-48; K.13-12; K.32-5; K.40-7; K.45-4; K.54-16; K.58-2; K.72-5; G.252-4; T.2-14; T.7-7; T.7-8; T.7-13; T.7-15; T.17-1; T.31-3; T.60-11; T.60-16]

Fetḥi-zâde Muḥammed Aġa: (öa.) Hazine Kethüdalığı yapmış bir zat. [K.17-1]

fettân: (a.) 1. fitne ve fesada teşvik eden, fenalık yapan, ayartan. 2. oynak (kadın). 3. cazibeli, gönül alıcı. [G.19-2; G.60-1; G.129-1; G.218-2; G.238-3; G.245-2; G.253-2]

fetvâ: (a.) müftü tarafından verilen şer'i hüküm veya karar. [K.34-36; T.48-3; T.48-5; T.49-1; T.49-6; T.62-1; T.62-7; T.62-8]

fevâ'id: (a.) faydalar, menfaatler, kârlar, kazançlar. [T.63-21; T.89-3]

fevc: (a.) bölük, takım, cemaat. [K.7-23]

fevḳa'l-^{c}ulâ: (a.) üstün de üstü, çok yüksek, çok ulu. [T.23-2]

fevrî: (a.) birden bire, düşünmeden yapılan (hareket). [T.89-29]

fevt: (a.) 1. bir daha ele geçmemek üzere kaybetme, elden çıkarma, kaçırma. 2. ölüm. [Tb.1/I-2; Tb.3/II-4; T.38-5; T.76-5; T.96-4]

fevz: (a.) galiplik, zafer, üstünlük; selamet, kurtuluş. [K.16-3]

feylesûf: (a.) (feylesof) 1. felsefe ile uğraşan, filozof, âlim, akıllı kimse. 2. kaygısız, rahat yaşayan, kalender kimse. 3. dinsiz. [K.22-4]

feyyâż: (a.) 1. feyiz, bereket ve bolluk veren; Allah. 2. içi çok temiz, çok cömert (kimse). 3. taşan (sel). [K.1-11; K.12-44; K.19-11; K.30-32; K.34-23; G.87-2; T.40-4; T.63-24; T.89-16]

feyż: (a.) 1. suyun taşıp akması. 2. bolluk, çokluk, verimlilik, fazlalık, gürlük, ilerleme, çoğalma. 3. bilim, irfan. [K.1-6; K.1-29; K.1-31; K.2-2; K.2-28; K.3-29; K.4-8; K.4-12; K.4-16; K.6-20; K.6-26; K.6-53; K.7-4; K.8-13; K.10-2; K.10-5;

K.10-35; K.10-44; K.12-7; K.12-11; K.12-32; K.14-1; K.14-21; K.14-39; K.15-18; K.15-32; K.17-5; K.18-1; K.19-17; K.19-19; K.19-30; K.20-36; K.21-24; K.22-13; K.22-15(2); K.22-20; K.23-18; K.24-25; K.24-28; K.27-8; K.28-29; K.28-46; K.29-7; K.29-35; K.29-61(2); K.30-2; K.30-14; K.30-15; K.30-17; K.30-49; K.31-9; K.31-19; K.32-4; K.32-9; K.33-9; K.33-13; K.35-1; K.35-17; K.35-25; K.35-26; K.37-1; K.38-20; K.39-11; K.39-28; K.41-6; K.48-4; K.49-8; K.51-3; K.51-12; K.52-5; K.53-17; K.56-12; K.63-2; K.80-3; K.81-4; Tb.1/VII-2; Tb.1/VII-3; Tb.1/IX-1; Tb.1/X-5; Tb.4/I-5; Tb.4/III-2; Tb.4/IV-6; Tb.5/I-4; Tb.5/VII-4; Tb.6/IV-11; Tb.7/III-5; G.1-7; G.9-5; G.17-3; G.20-4; G.20-5; G.21-3; G.21-4; G.24-4; G.24-6; G.48-1; G.56-5; G.65-4; G.68-6; G.71-3; G.80-5; G.93-5; G.95-4; G.108-3; G.111-2; G.126-3; G.130-7; G.132-1; G.133-3; G.135-1; G.138-6; G.148-4; G.149-2; G.166-5; G.167-4; G.170-4; G.186-5; G.187-1; G.187-5; G.191-2; G.211-4; G.213-5; G.248-3; G.251-4; G.256-4; G.265-7; G.268-7; T.2-17; T.12-2; T.12-4; T.15-19; T.15-22; T.19-10; T.23-8; T.23-23; T.26-4; T.31-1; T.31-6; T.32-1; T.50-2; T.51-3; T.60-16; T.63-8; T.63-11; T.63-12; T.63-15; T.63-17(2); T.63-18; T.65-1; T.65-6; T.65-7; T.65-19; T.71-2; T.78-3; T.80-5; T.81-3; T.83-2; T.84-7; T.85-1; T.85-7; T.87-3; T.89-8; T.89-18; T.92-1; T.97-5; T-98-2; T.101-2; T.108-4; T.109-2; T.111-3]

feyż-baḫşâ: (a.f.) feyiz bağışlayan, feyiz, bereket veren. [K.30-21]

feyż-güster: (a.f.) feyiz yayan, bereket veren. [T.98-3]

Feyżî-i Hindistânî: (öa.) (Feyz-i Hind) aslen Arap asıllı olan ailesiyle Hindistan'a göç edip, Ekber Şah'ın maiyetinde bulunan meşhur şair. [K.21-48; K.32-22]

feyż-yâb: (a.f.) feyiz bulan, feyiz bulucu. [G.156-6]

feżâ: (a.) 1. ucu bucağı bulunmayan boşluk, dünyanın sonsuz olan genişliği. 2. geniş ova, geniş saha, yer, alan. 3. uzay. [K.12-11; K.21-21; K.34-29; K.37-27; G.29-3; G.124-3; G.246-3; T.50-6; T.67-8; T.87-3]

feżâ'il: (a.) faziletin çoğulu, bkz. "fazîlet". [T.50-9]

fezâyende: (f.) artan, çoğalan. [K.41-2]

fındıḳ: (a.) atılan kurşun tanesi, tüfek saçması, bunduk, bunduka. [T.8-3]

fırḳa: (a.) 1. insan kalabalığı, grubu. 2. siyaset partisi. 3. (ask.) tümen. [K.7-22; K.31-12; K.36-28; ; Tb.1-XIII-5]

fıṭnat: (a.) zihnin her şeyi çabuk anlayışı, zihin açıklığı, zeyreklik. [K.53-4; K.79-16; Tb.4/IV-4; T.46-6; T.62-3]

fıṭrat: (a.) yaradılış, tabiat, mizaç, huy. [K.21-7; K.24-32; K.52-5; K.79-2; Tb.4/IV-5; G.152-1]

fiġân: (f.) ızdırap ile bağırıp çağırma, inleme. [Tb.1/II-6; G.128-3; G.200-3]

figâr: (f.) yara. [Tb.1/III-1; G.28-4]

fihrist: (f.) (fihris) 1. bir kitabın içinde neler bulunduğunu gösteren ve kitabın ya başına, ya sonuna konulan cetvel, indeks. 2. eşyanın adlarını gösteren defter. [G.77-7; G.150-1; T.2-5]

fikr: (a.) 1. fikir, düşünce. 2. idrak. 3. hâtır. 4. zihin, akıl. 5. rey, oy, zan, inanma. 6. zihin tasavvuru, inanma. 7. murat, maksat, niyet. [K.1-30; K.1-40; K.3-19; K.5-21; K.7-24; K.19-13; K.20-20; K.20-33; K.20-34; K.20-37; K.22-8; K.22-32; K.23-10; K.29-5; K.30-5; K.31-22; K.32-7; K.32-24; K.33-6; K.33-17; K.34-11; K.51-16; K.51-18; K.54-7; Tb.3/I-9; Tb.3/II-5; Tb.3/VI-7; Tb.3/VII-2; Tb.5/II-6; Tb.6/III-2; Tb.6/IV-5; Tb.7/I-5; Tb.7/III-5; G.42-1; G.51-3; G.55-5; G.57-2; G.58-2; G.94-4; G.126-3; G.174-1; G.207-1(2); G.207-2; G.207-3; G.207-4; G.207-5; G.229-4; G.250-2; G.266-4; T.2-10; T.62-2; T.70-7; T.90-7; T.100-4; T.102-5; R.2-2]

fikret: (a.) bkz. fikr [K.4-45; K.34-18; K.62-2; T.63-15]

fiᶜl: (a.) iş, kar, amel; zamanla ilgili olup manaya yol açan kelime, eylem. [K.23-9(2); K.40-2; Tb.6/III-9; Tb.6/V-6; T.23-12; T.43-2]

fi'l-ḥaḳîḳâ: (a.) hakikatte, hakikaten, gerçekten, doğrusu. [K.22-38]

firâḳ: (a.) 1. ayrılık, ayrılma; sevişenlerin ayrılığı. 2. hüzün, keder, sıkıntı. [Ts.2/III-2]

firâr: (a.) kaçma, savuşma, izinsiz veya nizamsız olarak ortadan kaybolma. [K.28-43; Tb.1/III-5]

firâset: (a.) 1. bkz. "ferâset". 2. binicilik, at yetiştirme bilgisi. 3. yiğitlik, mertlik. [G.116-1]

firâş: (a.) 1. döşek, yatak; yaygı, şilte. 2. hasır, halı. [G.39-4]

firâvân: (f.) çok, bol, fazla, aşırı. [K.4-37; K.10-44; Tb.7/III-2]

firâz: (f.) 1. yokuş, çıkış. 2. yüksek, yukarı. 3. yükselten, kaldıran. [K.30-9; K.53-19; T.41-5; T.81-4]

firdevs: (a.) 1. cennet, uçmak. 2. bostan, bahçe. [K.4-28; K.43-11; G.2-3; G.8-4; T.91-7; T.96-4; T.97-5; T.100-7]

Firdevsî: (öa.) İran'ın milli destanı olan Şeh-nâme'nin nâzımıdır. Adı Mansur Hasan veya Ahmed'dir; künyesi Ebülkasım'dır. Takriben 934-1020 yılları arasında yaşamıştır. [K.7-35; K.79-26]

firdevs-i aᶜlâ: (a.) cennetteki altıncı bahçe. [T.39-3]

Firengistân: (öa.) Osmanlıların Hıristiyan ülkelerine verdikleri ad. Özellikle Fransa'yı ifade eder. [K.11-14]

firîb: (f.) aladatan, aldatıcı, tılsım. [G.117-4; G.186-3]

firîfte: (f.) aldatılmış, kandırılmış, aldanmış. [G.26-5]

firişte: (f.) (ferişte) 1. melek. 2. (mec.) iyi ve yumuşak huylu. 3. günahsız, masum. [K.20-18]

firḳat: (a.) (fürkat) dostlardan vesaireden ayrılık, ayrılış. [G.145-1; G.183-5; Ts.8/II-1]

Fiṡâġorṡ: (öa.) eski Yunanlı filozof, musikiyi icat ettiği rivayet edilir. [K.79-13]

fî-sebîli'llâh: (a.) Allah yolunda, karşılık beklememeksizin. [T.35-3; T.71-3; T.85-2]

fiten: (a.) fitneler, ayartmalar, azdırmalar, ara bozmalar, fitne. [K.38-8]

fitne: (a.) 1. bela, mihnet, sıkıntı. 2. ayartma, azdırma. 3. fesat, ara bozma, karışıklık, ihtilal. 4. dinsizlik, canilik. 5. ceza. 6. delilik. 7. güzel yüz, güzel göz, güzel kadın. 8. ara bozan, karıştırıcı. [K.3-11; K.4-40; K.6-44; K.6-56; K.12-28; K.18-12; K.19-10; K.24-26; K.29-54; K.30-39; K.30-55; K.38-11; G.10-4; G.13-2; G.26-1; G.27-4; G.32-1; G.35-2; G.37-4; G.41-4; G.41-5; G.42-5; G.43-3; G.47-2; G.48-2; G.49-4; G.52-1; G.58-1; G.58-2; G.61-4; G.63-4; G.65-2; G.68-2; G.69-1; G.69-2; G.74-4; G.86-5; G.93-1; G.99-2; G.107-5; G.109-4; G.116-2; G.118-3; G.119-4; G.119-5; G.131-1; G.138-3; G.138-4; G.143-1; G.144-2; G.150-4; G.153-2; G.157-1; G.173-4; G.176-1; G.190-3; G.191-4; G.195-2; G.215-1; G.221-1; G.222-4; G.223-2; G.227-1; G.227-2; G.228-3; G.229-3; G.230-1; G.232-1; G.234-3; G.235-2; G.237-3; G.238-1(2); G.239-2; G.239-3; G.239-4; G.239-5; G.239-6; G.239-7; G.243-1; G.253-3; G.253-3; G.253-5; G.257-2; G.258-3; G.259-1; G.259-2; G.261-6; G.262-1; G.265-5; T.2-8; T.3-14; T.15-8; T.16-2; T.43-1]

fitne-engîz: (a.f.) fesat koparan, fesat çıkaran. [G.25-4; G.215-2]

fitne-firîb: (a.f.) fitne aldatan, aldatıcı. [G.97-1]

fitneger: (f.) fitneci. [G.270-1]

fitnekâr: (a.f.) fitneci, fesat çıkarmak âdetinde bulunan. [G.80-4]

fitne-perver: (a.f.) fitne besleyen, büyüten, fitne çıkaran. [G.136-4]

fitne-pûş: (a.f.) fitne örten, giyen, giyinmiş. [G.57-3]

fitne-sâz: (a.f.) fitne çıkaran, fitneci. [G.118-1]

fuâd: (a.) 1. kalp, yürek, gönül. [K.18-35; T.7-14; T.100-3]

fuḳarâ: (a.) fakirler, yoksullar. [K.15-31; K.23-2; K.23-32; K.24-9; K.27-10; K.35-25; K.36-20; K.36-21; K.36-24; K.36-26; K.55-17; T.69-3; T.111-2]

furḳân: (a.) 1. iyi ile kötü ve doğru ile yanlış arasındaki farkı gösteren her şey. 2. Kur'an-ı kerim. [Tb.6/I-11]

Fuṣûṣ: (öa.) Fusûsü'l-Hikem adıyla bilinen, Muhiddin-i Arabî'nin meşhur tasavvufi eseri. [T.89-9]

fużalâ: (a.) fâzıllar, faziletliler, erdemli kimseler. [K.34-13; K.34-37; K.35-24]

fużûli: (a.) 1. boşuna, yersiz, lüzumsuz, haksız. 2. boşoğaz, lüzumsuz işlerle uğraşan; kendisine düşmeyen sözler söyleyen. [G.64-4]

Fużûlî: (öa.) 16. yüzyıl Türk edebiyatı divan şairlerinden. [Ts.7/V-4]

fülk: (a.) 1. gemi. 2. sandal, kayık. 3. Nuh'un gemisi. [K.50-1; K.50-7; K.50-9; G.141-3; T.14-5; T.33-6]

fünûn: (a.) fennin çoğulu. (bk. fenn) [K.4-39; K.37-15; K.56-3; Tb.5/VI-3; G.67-3; G.119-4; G.150-1; G.261-2; T.63-21; T.89-22]
Fürât: (a.) 1. tatlı su. 2. bilinen nehir Fırat. [T.105-2]
fürûġ: (f.) nur, ziya, ışık, parlaklık, parıldayış. [K.2-14; K.14-3; K.35-17; K.35-31; G.59-4; G.134-1; G.163-4; T.80-6; Th.1/I-3]
fürûzân: (f.) parlayıcı, parlayan, parlak. [K.10-24; K.29-31; G.21-2; G.127-2; G.178-5; T.13-6]
füsûn: (f.) sihir, büyü. [K.4-39; K.20-38; G.42-6; G.116-5; G.119-4; G.125-3; G.150-1; G.234-1; T.3-7]
füsûnger: (f.) sihirbaz, üfürükçü. [G.170-2]
füsûn-perver: (f.) büyüleyici. [G.62-2]
füsûnsâz: (f.) büyüleyici. [G.169-2]
fütâde: (f.) 1. düşmüş, düşkün. 2. tutkun, müptela. 3. çaresiz. [G.23-5]
fütûḥât: (a.) zaferler, fethedilen, zapt edilen memleketler. [K.11-17; K.40-7]
Fütûḥât: (öa.) Fütûhât-ı Selimiye adıyla Bitlisli Şükrî Bey tarafından Kanun-i Sultan Süleyman'a hediye edilen ve Yavuz Sultan Selim'in menkıbeleşmiş hayatı ve savaşlarını anlatan manzum eserdir. Bu eser, Cevrî tarafından yeniden ele alınarak nazma geçilmiştir. [T.89-9]
fütûr: (a.) 1. zayıflık, gevşeklik, usanma, usanç, bıkma. 2. keder, ümitsizlik. [K.4-46; K.15-28; K.15-45; T.67-12]
füyûżât: (a.) "feyz" çokluk şekli, bkz. feyz. [K.14-38; K.32-13; G.256-6]
füzûn: (f.) efzûnun hafifletilmişi (bkz. efzûn). [K.10-41; Tb.2/III-6; Tb.4/IV-3; G.13-3; G.205-4; T.3-15]
ġabġab: (a.) çene altı, çifte gerdan. [G.59-5]
ġabrâ: (a.) yer, yeryüzü, arz. [K.35-32; K.55-11]
ġaddâr: (a.) 1. çok gadreden, zulmeden, hain, merhametsiz. 2. çok pahalı mal satan, soyucu (tüccar). [K.14-35; G.247-5]
ġaddâre: (a.) 1. büyük bıçak. 2. küçük tabanca (yapma kelimelerdendir). [Ts.8/I-1]
ġadr: (a.) 1. hainlik, vefasızlık. 2. zulüm, merhametsizlik. 3. haksızlık. 4. yazık. [G.247-5]
ġâfil: (a.) gaflette bulunan, ihmal eden, ilerisini iyi düşünmeyen, dikkatsiz, ihtiyatsız, dalgın, tembel. [K.32-23; Tb.1/IV-6; G.45-7]
ġaflet: (a.) 1. gafillik, boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihtiyatsızlık. 2. ihmal, endişesizlik. [Tb.1/V-2; Tb.3/II-2; Tb.6/II-2; Tb.6/VI-3]
gâh: (f.) (geh) 1. zaman bildiren edat (seher-gâh). 2. yer bildiren edat (secde-gâh). 3. ara sıra, kimi, bazı. [K.8-9; K.14-45; K.16-24; K.18-14; K.23-38; K.24-31; K.30-43; K.30-51(2); K.46-3(2); K.48-1; K.51-26; Tb.1/VIII-3(2); Tb.1/VIII-4(2); Tb.1/VIII-5(2); Tb.1/X-8; Tb.2/III-4; Tb.3/II-4; Tb.6/V-3; G.10-4; G.20-1; G.30-1(2); G.65-3; G.65-4; G.82-3; G.87-2; G.94-4(2); G.102-5; G.118-4; G.150-4(2); G.162-2(2); G.162-4; G.163-1(2); G.163-2(2); G.173-1; G.173-5; G.186-2; G.223-4; G.225-4; G.236-2(2); G.237-1(2); G.239-7; G.240-2; G.253-2; G.261-6; T.3-11(2); T.14-10(2); T.46-9; T.61-3; T.86-1; T.111-4]
gâhî: (f.) (gehî) bazen, arasıra. [K.6-58; K.18-14; K.21-37; K.21-51; K.24-42; K.29-11; K.30-18; K.31-27; K.34-36; K.38-22; K.46-3; K.50-3; K.50-5; Tb.1/IV-2; Tb.1/X-5; Tb.4/V-5; Tb.5/II-5; G.9-3; G.15-5; G.20-1; G.26-1; G.27-1; G.49-1; G.57-1; G.67-4; G.86-3; G.87-2(2); G.102-5; G.118-4; G.131-2; G.162-4; G.163-1(2); G.163-2(2); G.185-2; G.221-4; G.222-5; G.223-2; G.223-4; G.225-4; G.231-1; G.237-3; G.239-2; T.12-8(2); T.14-2; T.108-4(2); Ts.5/I-4]
ġâ'ib: (a.) 1. görünmeyen, hazır olmayan, yok olan, kayıp. 2. (gr.) üçüncü şahıs, o. [K.54-17; Tb.6/III-6]
ġâ'ibâne: (a.f.) görmeyerek, görünmeyerek, arkadan, yüze karşı olmayarak, gizliden, haberi olmaksızın, tanımaksızın, şahsen tanımadığı halde. [K.30-56; K.46-7]
ġalebe: (a.) 1. galip gelme, yenme, üstünlük. 2. çokluk, kalabalık. 3. zaptolunmayacak kadar azgın. [K.41-8]
ġâlib: (a.) 1. galebe eden, galebe çalan, üstün gelen, yenen. 2. daha kuvvetli. [K.5-15; K.5-30; G.111-4]
ġâliyefâm: (a.f.) galiye renginde, (güzel siyah). (gâliyâ misk ile amberden yapılmış siyah kokulu bir madde olup boya olarak kadınlarca saçlara ve başlara sürülür.) [K.6-31]
ġam: (a.) keder, tasa, kaygı, dert. [K.1-39; K.4-6; K.4-8; K.4-28; K.4-35; K.7-12; K.11-25; K.11-36; K.13-10; K.13-14; K.15-24; K.15-29; K.16-21; K.24-43; K.27-12; K.27-17; K.29-32; K.29-37; K.30-48; K.34-32; K.34-35; K.35-54; K.37-4; K.37-7; K.38-4; K.54-13; K.81-6; Tb.1/I-5; Tb.1/IX-2; Tb.2/I-5; Tb.2/II-1; Tb.2/II-3; Tb.2/II-4; Tb.2/II-5; Tb.2/III-5; Tb.2/IV-4; Tb.2/V-1; Tb.6/I-7; Tb.7/I-3; Tb.7/IV-3; Tb.7/V-2; G.3-4; G.3-5; G.4-4; G.11-2; G.14-2; G.15-5; G.18-2; G.23-7; G.30-1; G.32-5(2); G.34-1(2); G.35-1; G.36-5; G.39-1; G.40-1; G.40-2; G.44-5; G.46-1; G.52-3; G.54-5; G.68-7; G.78-2; G.83-5; G.84-1; G.85-4; G.89-1; G.92-4; G.95-1(2); G.95-7; G.96-1; G.96-2; G.106-3; G.106-5; G.112-1; G.124-4; G.134-5; G.139-3; G.140-1; G.141-1; G.154-4; G.158-5; G.165-4; G.166-1; G.166-2; G.168-5; G.171-1; G.175-2; G.175-5; G.179-1; G.182-2; G.183-4; G.189-2; G.192-2; G.192-5; G.195-5; G.199-3; G.199-5; G.201-1; G.201-5; G.209-5; G.210-1; G.210-2; G.210-5; G.216-5; G.227-3; G.242-1; G.251-1; G.255-1; G.255-3; T.16-3; T.43-5; T.79-6; R.3-2; Th.2/1-1; Th.4/I-3; Th.5/II-1; Th.6/IV-5; Ts.3/I-3; Ts.4/I-2; Ts.8/V-3]
ġam-âbâd: (a.f.) hüzün ve kederi bol. [G.12-4]
ġamâm: (a.) bulut. [K.6-25]
ġam-efzâ: (a.f.) (gam-fezâ) keder, tasa, kaygı, derdi arttıran. [Tb.1/VIII-4]
ġamgîn: (a.f.) kederli, tasalı, hüzünlü. [Tb.1/IX-2]
ġam-güsâr: (a.f.) gam ve kederi defeden, teselli veren, gam ortağı; arkadaş, dert ortağı. [G.166-1]
ġam-ḫâne: (a.f.) 1. kaygı, tasa yurdu. 2. dünya. [K.38-7; G.2-3; G.34-2]
ġammâz: (a.) birine, iftira ederek zarar veren, münafık, fitneci, koğucu. [G.66-1; G.190-2; G.237-4; G.253-2]
ġamnâk: (a.f.) gamlı, tasalı, kaygılı. [K.7-6]
ġamze: (a.) 1. süzgün bakış. 2. çene veya yanak çukurluğu. [K.3-11; K.4-38; K.4-42; K.6-35; K.14-34; K.15-20; K.18-44; K.20-38; K.29-56; K.30-50; K.30-55; K.79-4; Tb.1/VII-6; G.1-1; G.9-2; G.9-4; G.10-1; G.10-2; G.10-3; G.11-2; G.12-3; G.12-7; 17-1; G.17-2; G.18-4; G.19-1; G.19-2; G.19-3; G.21-3; G.25-2; G.27-2; G.30-2; G.32-1; G.35-1; G.35-2; G.36-2; G.36-3; G.37-4; G.39-7; G.41-5; G.42-6; G.43-1; G.47-2; G.48-4; G.48-5; G.49-1; G.52-1; G.54-1; G.55-3; G.56-2; G.57-1; G.57-4; G.58-1; G.58-3; G.59-2; G.60-2; G.61-1; G.61-4; G.62-3; G.63-3; G.65-2; G.66-1; G.67-3; G.68-1; G.68-5; G.69-4; G.74-3; G.80-2; G.86-2; G.86-3; G.86-4; G.87-5; G.93-1; G.93-2; G.93-4; G.95-2; G.96-5; G.97-2; G.100-1; G.101-1; G.101-2; G.102-1; G.102-5; G.103-3; G.105-4; G.105-5; G.107-2; G.107-5; G.109-1; G.113-4; G.116-1; G.118-2; G.118-4; G.119-1; G.119-2; G.119-3; G.127-5; G.129-1; G.131-2; G.133-4; G.136-1; G.137-5; G.138-3; G.139-4; G.141-4; G.146-1; G.147-1; G.147-2; G.147-3; G.150-1; G.153-2; G.155-4; G.157-3; G.160-1; G.160-2; G.165-3; G.169-3; G.170-2; G.170-3; G.171-3; G.172-1; G.174-1; G.175-6; G.176-2; G.179-4; G.181-1; G.181-2; G.184-1; G.184-2; G.185-1; G.186-1; G.186-3; G.186-4; G.188-4; G.188-5; G.190-2; G.194-1; G.195-1; G.196-2; G.197-5; G.201-2; G.202-4; G.205-3; G.207-3; G.215-1; G.215-2; G.218-2; G.218-5; G.221-2; G.222-2; G.223-1; G.223-4; G.225-3; G.226-1; G.226-3; G.229-2; G.230-1; G.231-3; G.232-4; G.234-1; G.237-1; G.237-3; G.238-3; G.239-7; G.240-4; G.243-3; G.249-1; G.253-2; G.253-3; G.253-5; G.257-3; G.258-1(2); G.258-2; G.258-3; G.258-4; G.258-5; G.261-1; G.262-3; G.263-2; G.265-3; G.266-2; G.270-2; Ts.8/I-3]
ġamzekâr: (a.f.) gamzeli, süzgün bakışlı, gamzesi olan. [G.86-1]
ġamze-pesend: (a.f.) gamze beğenen, beğenmiş. [G.112-1]
ġaraż: (a.) 1. hedef, gaye, maksat, meyil, istek. 2. gizli düşmanlık, kin, kötü niyet. [K.16-17; K.18-46; K.19-25; K.21-52; K.34-34; K.35-46; K.38-28; Tb.2/II-5]
ġarb: (a.) 1. Güneşin battığı taraf, gün batısı, batı. 2. memleketimizin yönüne göre Avrupa. [K.5-41; K.25-17]
ġâret: (a.) çapul, yağma, akın, düşman toprağına yağma için yapılan saldırış. [G.253-4]
ġâretger: (a.) çapulcu, yağmacı.. [G.221-2]
ġarîb: (a.) 1. kimsesiz, zavallı. 2. gurbette, kendi memleketinin dışında bulunan, yabancı. 3. tuhaf, şaşılacak,

bambaşka. 4. dokunaklı. [K.19-30; G.9-4; G.56-5; G.95-3; G.97-3]

ġarîm: (a.) 1. alacaklı. 2. hasım, rakip. [Tb.3/I-8]

ġarḳ: (a.) 1. suya batma; batma, batırma. 2. boğulma, boğma. [K.5-32; K.13-10; G.122-4; G.141-3; T.3-6; T.7-9]

ġarḳa: (a.) suya batmış. [Tb.3/III-5]

ġarrâ: (a.) 1. alnında beyaz bir lekesi, akıtması olan (at vb.) 2. ak, parlak, güzel, gösterişli, şatafatlı, nümayişli. [K.16-4; K.30-30; K.42-1; K.43-1; K.44-1; K.80-8; T.16-5; T.36-2; T.50-11; T.101-3]

gâv: (f.) öküz, sığır. [Tb.6/VI-12]

ġavġâ: (f.) 1. kavga, dövüşme, vuruşma, gürültü. 2. savaş, harp. [K.30-51; Tb.1/VIII-7; G.7-3; G.35-3; G.183-5; G.240-2; Ts.6/V-4]

ġavî: (a.) çok azmış, çok azgın, çok gümrah. [Tb.1/III-5]

ġavṭa-ḫ˘âr: (f.) batan, dalan. [Tb.1/VIII-5]

ġayb: (a.) 1. gizli olan, göze görünmeyen şey, kayıp. 2. belirsiz, bilinmeyen şeyler. [K.1-21; G.41-2; G.42-2; G.70-5; G.149-5; G.155-1; G.194-4; T.63-8]

ġaybî: (a.) göze görünmeyen şeylere ait, görünmezlik dünyasına mensup. [K.35-9; K.37-10]

ġâyet: (a.) 1. nihayet, uç, son. 2. çok fazla, son derece. [K.15-26; K.35-50; K.38-4; K.39-26; K.40-9; Tb.2/III-6; G.185-2; G.250-1; T.29-9; T.46-7; T.63-21]

ġayr: (a.) 1. ayrı, başka, özge, artık, diğer, maada, değil. 2. yabancı, bildik olmayan. 3. Arapça sıfatların başında menfi edatı olan "sız", "değil" manasına gelir. [Tb.3/VII-9; G.34-1; G.36-5; G.82-1; T.63-27; Ts.1/MB(5); Ts.1/III-2; Ts.2/II-4]

ġayrı: (a.) bkz. "gayr". [Tb.6/VI-6; Tb.6/VII-7; G.142-4; G.175-4; G.180-6; G.250-3; G.269-1(2); G.269-2; G.269-3; G.269-4; G.269-5; Th.3/VI-5; Ts.2/V-3]

ġayret: (a.) 1. çalışma, çabalama. 2. kıskanma, çekememe. 3. aziz ve kutsal bir şeye tecavüz edildiğini görmekten doğan asil, temiz duygu. [K.6-13; K.19-21; K.24-29; K.35-34; K.37-24; K.69-2; G.16-3; G.38-1; G.230-2; G.267-1; Th.7/V-2]

ġayretkeş: (a.f.) 1. çalışkan, çabalayıcı. 2. kıskanç. 3. taraftar, bir tarafı tutan. [K.5-14]

ġazâ: (a.) din uğruna savaş. [K.5-1; K.5-13; K.7-21; K.11-13; K.13-13; K.27-5; T.7-2; T.38-4; T.96-2]

ġażab: (a.) dargınlık, kızgınlık, darılma, kızma, hiddet, öfke. [K.29-54; K.38-11; K.38-27]

ġazâl: (a.) 1. ceylan. 2. geyik, maral, ahu. 3. geyik yavrusu. 4. güzel göz. 5. şarkıcı, mızıkacı. [Th.6/V-5]

ġazavât: (a.) 1. akın, plaçka, cenk, savaş. 2. din düşmanı üzerine olan sefer, saldırış. [T.20-1]

ġazel: (a.) 1. latif, hoş, güzel. 2. (ed.) klasik şark şiirinin en mühim ve en çok kullanılmış olan nazım şeklidir. Araplardan Acemlere ve onlardan da Türklere geçmiştir. Gazel nazariyatta 5-15 beyit olur, ilk beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli, diğer beyitlerde ilk mısra serbest, ikinci mısra matla ile kafiyelidir. 3. (mec.) irticâî olarak ses ile yapılan taksimdir. Ekseriya saz ile karşılıklı olarak saz-söz taksimi şeklinde yapılır. [K.6-54; K.30-49; K.33-21; G.179-5]

ġazel-ḫ˘ân: (a.f.) gazel okuyan. [G.88-1]

ġâzî: (a.) 1. gaza eden, ordunun başına geçen, savaşan, savaştan sağ ve muzaffer dönen. 2. böyle bir ordunun başkumandanı. 3. kadınların gerdanlarına taktıkları II. Sultan Mahmut devrinden kalma bir çeşit süs altını. [K.6-14; K.6-49; K.7-10; K.7-28; K.11-10; K.43-11; K.58-1; K.60-1; K.61-1; K.70-1; K.77-1; T.7-12; T.9-1; T.10-6; T.17-1; T.20-1; T.29-1; T.96-3]

ġâziyân: (a.) gaziler. [K.7-21]

gece: (t.) (gice) 1. günün karanlık kısmı, güneşin batıp havanın kararmasıyla, doğması arasında geçen zaman. 2. (mec.) karanlık. 3. gece vakti. [K.21-15; K.38-18; K.55-10; Tb.2/II-3; Tb.2/III-2; G.83-2; G.123-1; G.216-1(2); G.216-2; G.216-3; G.216-4; G.216-5; M.4]

gedâ: (f.) (gedây) dilenci, yoksul. [K.18-32; K.18-33; K.24-3; K.29-35; K.30-34; K.37-6; K.81-6; Tb.1/VI-5; Tb.1/IX-3; Tb.6/VI-8; G.1-6; G.2-2; G.38-1; G.50-2; G.113-4; G.117-1; G.267-2; Th.7/I-2; Ts.4/V-2]

genc: (f.) hazine, define. [K.6-53; K.15-38; K.22-31; K.35-45; K.37-8; Tb.6/I-6; Tb.7/III-3; G.36-5; G.40-2; G.104-2; G.132-5; G.183-2; G.198-2; G.255-5; Th.3/VII-4; Ts.4/V-4]

gencîne: (f.) hazine, define. [K.2-7; K.2-19; K.3-24; K.11-6; K.38-16; K.53-18; K.58-2; Tb.4/I-4; Tb.6/MB(7); G.5-4; G.9-5; G.198-2; G.203-3; G.204-5; T.23-6; T.51-3; T.65-4]

gencûr: (f.) hazinedar, hazine bekçisi. [K.15-38]

gerd: (f.) 1. toz, toprak. 2. tasa, gam, keder. [K.5-4; K.5-39; K.11-36; K.15-45; K.33-4; K.37-7; K.39-23; K.79-14; Tb.3/IV-9; Tb.5/III-4; G.177-3; G.193-5; G.206-1; G.246-5; G.248-1; T.2-25; T.7-3(2); T.67-12; T.89-16]

gerdân: (f.) 1. dönen, dönücü. 2. felek, dünya, sema. [K.4-9; K.10-41; K.40-5; G.137-4; G.212-5; G.256-2]

gerd-efşân: (f.) 1. toz, toprak saçan, serpen. 2. neşelendirici, gam, keder dağıtan. [K.6-57]

gerden: (f.) gerdan, boyun. [K.35-30; G.207-4; M.2; M.3]

gerdiş: (f.) dönüş, dönme, dolaşma. [K.4-3; K.38-2; K.38-36; K.39-19; G.142-1; G.145-4; G.212-4]

gerdûn: (f.) 1. dönücü, dönen, devreden. 2. felek, dünya, sema. [K.2-20; K.2-23; K.5-2; K.6-39; K.12-36; K.14-16; K.19-13; K.21-15; K.22-2; K.37-9; K.80-6; G.113-5; G.142-1; G.210-2; G.254-3; T.3-3; T.10-3; T.13-3; T.15-2; T.16-1; T.19-12; T.29-3; T.37-4; Th.1/V-4]

gerdûn-me'ab: (f.a.) dünyanın sığındığı yer. [T.4-2]

gerdûne: (f.) araba (tekerleklerin dönmesi dolayısıyla verilen bir ad olduğu anlaşılmaktadır). [K.57-1; K.57-2]

gerdûn-serîr: (f.) tahtı felek kadar yüksek olan. [K.11-35]

gerek: (t.) "ister …ister …" şeklinde veya "hem … hem …" manasında kullanılır. [G.163-3; G.233-3]

germ: (f.) sıcak. [K.4-10; K.4-14; K.14-44; K.20-29; K.28-34; Tb.1/VIII-1; Tb.1/VIII-7; Tb.3/III-9; G.57-6; G.125-1; G.168-4; G.187-2; G.212-2; G.225-5]

germâ: (f.) sıcaklık. [T.3-10]

germ-âbe: (f.) sıcak su hamamı, kaplıca, ılıca, kaynarca. [T.83-4]

germî: (f.) sıcaklık, kızgınlık, hararet. [K.6-24; G.258-3]

germiyyet: (o.) hararet, sıcaklık; ateşli çalışma. [K.3-18; G.17-5]

geşt: (f.) (geşte) 1. gezme, seyretme, dolaşma. 2. geçme. [K.12-2; K.32-6; G.28-3; G.107-1; G.113-2]

gevher: (f.) 1. elmas, cevher. 2. inci. 3. değerli taş. 4. bir şeyin aslı, esası. 5. ebced hesabı ile yapılan tarihlerden yalnız noktalı harfleri hesaba katılacak olanlar. [K.2-7; K.2-8; K.2-19; K.2-27; K.4-12; K.6-46; K.6-53; K.10-6; K.11-5; K.11-6; K.11-37; K.12-19; K.12-22; K.12-31; K.12-39; K.15-25; K.15-38; K.17-13; K.19-3; K.19-19; K.21-25; K.22-28; K.25-9; K.25-15; K.29-24; K.29-34; K.29-48; K.29-52; K.30-42; K.31-7; K.31-23; K.32-3; K.32-8; K.33-9; K.35-13; K.35-17; K.35-38; K.36-2; K.36-20; K.37-14; K.37-25; K.38-23; K.39-12; K.49-3; K.50-10; K.53-3; K.58-2; K.59-1; K.59-2; K.72-2; K.79-8; Tb.3/III-6; Tb.3/III-7; Tb.4/I-4; Tb.6/II-9; G.5-4; G.9-5; G.41-7; G.53-5; G.55-1; G.69-5; G.77-2; G.79-5; G.98-6; G.108-1; G.108-3; G.109-5; G.132-1; G.132-5; G.149-4; G.152-1; G.163-4; G.169-1; G.170-1; G.174-5; G.179-6; G.183-2; G.187-5; G.203-2; G.209-5; G.224-5; G.226-5; G.246-4; G.255-5; T.1-9; T.2-2; T.5-1; T.5-3; T.7-14; T.9-2; T.13-6; T.14-4; T.15-5; T.16-4; T.50-14; T.51-1; T.51-3; T.52-3; T.53-1; T.56-1; T.64-7; T.65-15; Th.2/II-4]

gevher-bâr: (f.) cevher yağdıran. [K.28-3; K.32-14]

gevher-efşân: (f.) (gevher-feşân) cevher saçan. [K.10-2; K.22-34; K.37-17; G.204-5]

gevher-keşân: (f.) cevher çeken, cevher dizen. [Tb.4/IV-2]

gevher-nişâr: (f.) 1. cevahir serpen. 2. güzel, düzgün söz söyleyen. [G.76-4]

gezend: (f.) 1. zarar, ziyan. 2. elem, keder; âfet, musibet. [Tb.1/II-4; G.37-4; G.160-2]

ġıdâ: (a.) 1. insanı besleyen şeyler, besi. 2. yiyip içilen şeyler. 3. (mec.) zihni ve ahlakı olgunlaştırmaya yardım eden şey. [K.15-22; K.28-46; K.34-32; G.176-7]

ġınâ: (a.) 1. zenginlik, bolluk. 2. usanç, bıkkınlık. 3. şarkı, türkü, nağme, ezgi, ırlama. [K.1-37; K.23-28; K.28-41; K.36-24; K.37-19; K.81-5; Tb.3/VI-5; G.14-1; G.19-4; K.89-5; G.113-7; G.117-2; G.206-4; T.69-3; Ts.7/IV-2]

ġırrâ: (a.) gurulu, kibirli, kendini beğenmiş (kimse). [Tb.6/V-1]
gil: (f.) balçık, su ile ıslanmış toprak, lüleci çamuru, kil. [K.18-24]
gile: (f.) 1. yanıp yakılma, şikayet. 2. üzüm tanesi. 3. iki dağa arasındaki yol. [K.4-8]
gilemend: (f.) şikayet eden. [G.185-1]
girân: (f.) 1. ağır, sakil. 2. fena, kokmuş. 3.bıktırıcı, usandırıcı. 4. sert, katı. [K.6-10; K.7-20; K.9-14; K.23-27; K.24-42; K.34-5; K.38-35; K.40-9; T.2-23]
girân-ḳadr: (f.a.) kadir ve itibar sahibi. [K.36-19]
girân-mâye: (f.) pahası ağır, kıymetli, değerli şey. [K.31-7]
gird: (f.) 1. yuvarlak, çevre, değirmi. 2. dönme, devran. [G.44-2]
gird-âb: (f.) 1. suların döndüğü ve çukurlaştığı yer, anafor, çevrinti, burgaç. 2. tehlikeli yer. [Tb.3/III-5]
girdâr: (f.) 1. meşguliyet, iş. 2. âdet, tarz, yürüyüş. [K.14-7; Th.4/II-2]
girdigâr: (f.) mutlak olan, kainatın yaratıcısı. [K.12-45; K.47-1; Th.1/I-1]
girîbân: (f.) elbise yakası. [K.4-19; K.5-21; K.12-3; K.15-7; K.18-24; K.25-3; K.29-26; G.22-1; G.129-4; G.153-4; G.171-3; G.179-3; G.184-1; G.202-3; G.232-4; G.271-4]
Girîd: (öa.) Akdeniz'de bir ada. [K.11-14; T.96-2]
giriftâr: (f.) 1. tutulmuş, yakalanmış, esir. 2. düşkün, uğramış, tutkun. [K.6-55; K.12-23; K.14-13; Tb.1/XII-4; Tb.2/II-4; Tb.6/II-1; G.61-3; G.67-1; G.92-1; G.93-1; G.101-4; G.102-4; G.125-2; G.154-1; G.155-2; G.164-5; G.172-1; G.176-1; G.265-1; T.106-6; Th.3/II-2]
girih: (f.) düğüm, bağ. [G.223-5]
girihgîr: (f.) 1. düğüm tutmuş, düğümlü, dolaşık. [G.112-4; G.224-2]
girişme: (f.) naz, işve, cilve, gamze, kaş ve gözle işaret. (fasihi "kirişme" olduğu halde, eski sözlükçülerimiz kelimeyi "girişme" şeklinde kabul etmişlerdir.). [G.10-4; G.243-4]
girîzân: (f.) kaçıcı, kaçan.. [K.12-28; K.29-57; K.79-10]
girü: (t.) 1. geri, arka taraf, arka tarafın uzakta kalan kısmı. 2. daha sonra gelen kısım. 3. dönüş. 4. tekrar, yeniden. 5. başka. 6. sonra. 7. geri kalmış. 8. hayvan boşaltım uzuvlarının dış kısmı. 9. benzerleri kadar gelişmemiş. 10. arkada bulunan. 11. zeka seviyesi düşük. 12. dur, çekil, bas!. [K.21-35; K.23-16; K.25-21; Tb.1/VIII-7; Tb.2/V-6; Tb.3/II-6; G.180-7; G.242-1; T.15-21]
gîr ü dâr: (f.) harp, kavga, cenk. [G.86-3]
giryân: (f.) ağlayıcı, ağlayan. [K.4-41; K.29-32; G.19-4; G.182-2; G.233-5]
girye: (f.) ağlama, ağlayış, gözyaşı. [K.55-14; Tb.1/III-2; Tb.3/II-6; G.78-1(2); G.105-3; G.271-4]
gîsû: (f.) omuza dökülen saç, uzun saç, saç örgüsü, kakül. [K.43-5]
giz: (t.) sır. [K.4-40]
gizli: (t.) (gizlü) 1. görünmez, belli olmaz bir durumda olan. 2. başkalarından saklanan, duyurulmayan, saklı kalan, mahrem, mestur, nihan. 3. niteliği anlaşılmayan, bilinmeyen. [G.220-6; Ts.3/III-3]
ġonce: (f.) (gonca, gonçe) 1. konca, tomurcuk, açılmamış çiçek (özellikle gülün açılmamışı). 2. "cim" harfinin, başta iken aldığı şekillerden biri. "Turre"sinin dikey indirilmesiyle, kenarları hafif yuvarlağımsı bir üçgen şekil alır. Gonca güle benzediği için bu adla anılır, "marûtî", "peykânî" de denilir. [K.8-14; K.10-4; K.10-40; K.10-43; K.11-45; K.12-3; K.29-6; K.31-20; K.33-13; K.35-25; K.42-3; K.51-23; K.53-17; Tb.2/I-6; G.22-3; G.28-4; G.29-1; G.29-2; G.35-5; G.57-5; G.65-3; G.75-2; G.98-1; G.99-4; G.124-4; G.133-2; G.146-4; G.149-3; G.156-2; G.159-3; G.164-1; G.164-5; G.177-1; G.182-3; G.213-4; G.271-1; T.19-5; T.65-15; Th.4/V-5]
gök: (t.) 1. içinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay, sema, asuman, feza. 2. yeryüzü üzerinde mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, sema. 3. mavi veya yeşile çalan mavi. 4. olgunlaşmamış. [K.11-48; K.13-15; K.27-14; Th.1/VI-3]
göñül: (t.) 1. insanın manevi varlığının ifadesi, inanç ve hislerimizin kaynağı, önüne geçilemeyen iç kuvveti, kalp, dil. 2. istek, arzu, heves, niyet. 3. duygu, his, aşk. 4. kibir, gurur. 5. tabiat, huy. [K.12-9; K.14-28; K.26-8; K.30-54; G.12-2; G.29-4; G.50-1; G.61-1; G.84-4; G.98-1(2); G.98-2; G.98-3; G.98-4; G.98-5; G.98-6; G.123-4; G.124-4; G.127-4; G.152-1(2); G.152-2; G.152-3; G.152-4; G.152-5; G.155-2; G.162-1(2); G.162-2; G.162-3; G.162-4; G.162-5; G.178-1(2); G.178-2; G.178-3; G.178-4; G.178-5; G.184-3; G.218-4; G.226-1; G.240-1; G.257-3; G.271-2; R.3-4; Th.3/VI-5; Th.5/II-4; Th.5/III-3; Ts.2/IV-1; Ts.2/V-3; Ts.6/V-2]
göz: (t.) 1. görme organı. 2. bakış ,görüş. 3. suyun topraktan kaynadığı yer, kaynak. 4. delik, boşluk. 5. çekmece. 6. terazi kefesi. 7. kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında bir şeye kötülük verdiğine inanılan uğursuzluk, nazar. 8. bölüm, hane. 9. bazı yaraların uç bölümü. [K.5-39; K.55-2; K.55-3; K.55-9; K.55-11; K.56-5; Tb.1/II-2; Tb.1/IV-4; Tb.1/XIII-3; Tb.6/II-3; G.4-5; G.31-1; G.82-3; G.121-4; G.137-3; G.162-1; G.162-5; G.232-3; G.247-4; T.20-2; Th.3/I-2; Th.7/IV-1; Ts.2/I-2; Ts.2/MB(5); Ts.8/III-3]
gû: (f.) söyleyen, diyen. [K.20-38]
ġubâr: (a.) 1. toz. 2. bir yazı sitili. [K.6-61; K.12-36; K.26-9; K.28-39; K.33-2; K.38-33; K.79-7; G.18-1; G.29-4; G.61-5; G.68-2; G.101-6; G.144-1; G.145-2; G.152-4; G.182-1; G.206-1; G.207-5; G.220-3; Th.6/I-4]
ġufrân: (a.) affetme, merhamet etme, yarlıgama. [T.100-5]
ġulâm: (a.) 1. tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç. 2. köle, esir, kölemen. [K.6-40; K.12-14; K.32-22]
ġulġul: (a.) 1. gürültü, şamata, bağrışıp çağrışma. 2. ağzı dar bir kapdan akan suyun çıkardığı ses. [Tb.5/VI-5; Ts.6/I-2]
ġumûm: (a.) kederler, tasalar, dertler, kaygılar. [T.60-12]
gûn-â-gûn: (f.) renk renk, türlü türlü, alaca. [T.41-4; T.109-3]
gûne: (f.) (gûna) türlü, gidiş; tarz, yol; sıfat. [K.26-6; K.31-6; K.34-31; Tb.5/IV-2; Tb.5/V-1; Tb.6/VII-7; T.19-6; T.63-24; T.90-7; Th.2/IV-5]
gûne-gûne: (f.) rengarenk, türlü türlü. [K.11-30; G.267-3]
ġurfe: (a.) çardak; köşk; balkon, cumba. [K.1-12]
ġurre-i ġarrâ: (a.) bir günlük hilal. [T.14-3]
ġurûr: (a.) boş şeylere güvenerek aldanma, boş şeylerle böbürlenme, kibir, kurum, kurulma; kendini yüksek ve değerli tutma. [K.15-20; G.107-2; Th.4/IV-4]
ġurûş: (Alm.) kırk paradan mürekkep ve liranın yüzde biri kıymetinde Osmanlı sikkesi. [T.17-2]
ġuṣṣa: (a.) keder, kaygı, tasa. [K.11-25; G.182-1; G.207-5; Th.6/IV-5]
gûş: (f.) 1. kulak. 2. işitme, dinleme. [K.1-36; K.3-2; K.7-33; K.12-39; K.14-39; K.20-9; K.21-28; K.21-50; K.27-9; K.28-11; K.28-15; K.28-21; K.28-23; K.28-45; K.28-51; K.29-48; K.32-18; K.34-16; K.36-27; K.37-10; K.37-12; K.37-25; K.46-1(2); K.46-6; K.52-8; K.79-16; Tb.1/I-8; Tb.1/III-7; Tb.5/IV-6; Tb.7/V-1; G.1-3; G.29-2; G.32-2; G.49-1; G.49-5; G.57-1; G.105-1; G.108-3; G.114-1; G.131-5; G.156-7; G.159-5; G.170-2; G.175-3; G.194-4; G.211-3; G.218-5; G.231-5; G.266-5; G.271-4; T.7-14(2); T.44-3; T.53-3; T.60-21; T.62-7; T.66-5; T.88-4; T.97-6; T.103-1; T.105-4; T.108-3]
gûşiş: (f.) çalışma, çabalama. [K.56-3]
gûşvâre: (f.) küpe. [K.34-16]
gûy: (f.) 1. Acemlere mahsus bir çeşit oyun topu; yuvarlak şey. 2. söz. 3. söyleyen, söyleyici. [K.21-47; K.56-15; G.269-2]
gûyâ: (f.) 1. söyleyen, söyleyici. 2. sanki, diyelim ki. [K.7-14; K.12-32; K.13-9; K.17-20; K.18-18; K.20-6; K.20-17; K.30-10; K.30-48; K.31-1; K.35-47; K.50-7; K.71-2; G.24-6; G.54-3; G.70-3; G.71-2; G.118-3; G.149-5; G.163-2; G.164-1; G.169-2; G.170-5; G.239-4; T.9-6; T.14-8; T.32-4; T.39-2; T.41-4; T.79-6; T.85-5]
gûyende: (f.) söyleyen, söyleyici. [G.59-1]
gûyiyâ: (f.) bkz. "gûyâ". [G.143-3; Th.6/III-4]
ġuzât: (a.) gaziler. (bkz. gazî) [K.7-20; K.67-4]
güft: (f.) 1. söz, lakırdı. 2. dedi, söyledi. [K.20-38]
güft ü gû: (f.) dedikodu. [G.19-2; G.48-5; G.57-1; G.84-5; G.153-3; G.170-4; G.191-5; G.218-3; G.227-4; G.245-3; Ts.5/I-4]
güft ü şinîd: (f.) mesmuat, duyulan haber, dedikodu. [K.37-9; G.211-3; G.231-3]
güftâr: (f.) söz. [K.6-53; K.6-54; K.6-59; K.12-11; K.14-41; K.15-26; K.16-14; K.17-12; K.18-45; K.21-46; K.27-8;

K.28-1; K.28-3; K.28-13; K.29-48; K.31-2; K.38-34; K.79-19; Tb.5/IV-5; G.25-1; G.41-7; G.42-2; G.49-5; G.51-6; G.70-4; G.76-3; G.126-4; G.133-2; G.146-5; G.148-5; G.176-7; G.190-5; G.203-2; G.203-4; G.225-5; G.245-5; G.265-3; G.266-5; G.267-5; Th.4/V-2; Th.4/V-3; Th.7/V-4]

güher: (f.) gevher'in hafifletilmişi. (bkz. gevher) [K.1-38; K.5-32; K.10-7; K.10-26; K.23-39; K.30-59; K.33-26; K.34-5; K.35-32; K.38-9; K.38-22; K.38-35; K.74-2; Tb.1/XII-1; Tb.3/III-9; Tb.5/IV-6; G.4-1; G.4-2; G.149-4; G.164-4; T.2-11; T.5-6; T.36-5; Th.7/V-3]

güher-bâr: (f.) (gevher-bâr) cevher yağdıran. [K.14-2]

güher-feşân: (f.) (güher-efşân) cevher saçan. [K.51-6; G.5-5; G.245-3]

güher-zâ: (f.) cevher meydana getiren. [K.30-41; T.50-16]

gül: (f.) 1. çiçek. 2. bilinen gül çiçeği. [K.1-11; K.4-36; K.5-31; K.6-27; K.6-62; K.8-16; K.10-4; K.10-35; K.10-39; K.10-43; K.11-19; K.11-45; K.12-2; K.12-3; K.12-9; K.21-16; K.21-17; K.24-28; K.24-29; K.28-45; K.29-6; K.29-8; K.31-20; K.34-21; K.35-24; K.35-25; K.36-6; K.38-25; K.51-23; K.53-17; Tb.2/I-4; Tb.5/III-4; Tb.5/VI-3; Tb.5/VI-4; Tb.6/II-10; G.14-3; G.21-2; G.24-2; G.28-1; G.28-5; G.29-2; G.29-5; G.51-5(2); G.52-2; G.65-4; G.72-3; G.77-6; G.88-1; G.92-5; G.111-2; G.124-2; G.125-4; G.130-3; G.130-7; G.156-1(2); G.156-2; G.156-3; G.156-4; G.156-5; G.156-6; G.156-7; G.159-1(2); G.159-2; G.159-3; G.159-4; G.159-5; G.163-2; G.164-2; G.178-4; G.182-3; G.187-1; G.193-1(2); G.199-4; G.199-5; G.212-3; G.212-5; G.213-1; G.213-4; G.213-5; G.214-5; G.222-5; G.228-4; G.268-3; G.268-5; G.268-7; G.269-3; G.271-1; T.4-3; T.6-3; T.12-5; T.78-3; T.89-22; T.106-7; Th.4/III-3; Th.6/II-3; Th.6/II-5; Ts.5/I-1; Ts.5/I-2; Ts.5/MB(5)(2); Ts.5/II-2; Ts.5/II-3; Ts.5/III-1; Ts.5/III-2; Ts.5/III-4; Ts.5/IV-3; Ts.5/V-1; Ts.5/V-3; Ts.6/I-1; Ts.6/MB(5); Ts.6/II-3; Ts.6/III-3; Ts.6/IV-3]

gülâb: (f.) gül suyu. [K.2-14; K.31-19]

gül-berg: (f.) gül yaprağı. [K.4-8; K.28-14; K.85-3]

gülbün: (f.) gül kökü, gül biten yer. [K.6-27; K.10-28; G.159-4; G.208-3; T.19-4; T.70-5]

gül-çîn: (f.) gül toplayan, gül devşiren. [G.22-2]

gül-deste: (f.) 1. gül demeti, çiçek destesi. 2. (müz.) Türk müziğinde bir makam. 3. şiir antolojisi. 4. minarenin şerefesi. [K.30-12]

gülfâm: (f.) gül renkli, gül gibi rengi kızıl olan. [G.145-3]

gülgûn: (f.) gül renkli, penbe. [G.174-1]

gül-i raʿna: (f.a.) güzel gül; dışı sarı, içi kırmızı renkte olan bir çeşit gül. [K.28-23]

gülistân: (f.) (gül-sitân) gül bahçesi, gül tarlası. [K.4-4; K.10-3; K.10-35; K.12-2; K.12-17; K.22-21; K.29-7; K.32-10; K.34-29; K.38-20; K.39-2; K.51-23; Tb.6/II-10; G.5-3; G.20-1(2); G.22-2; G.133-3; G.179-2; G.232-5; G.271-1; T.6-3; T.12-2; T.65-15; T.67-10; T.86-3; Ts.5/I-1]

Gülistân: (öa.) Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin meşhur eseri. [G.77-7]

gül-ʿiẕâr: (f.) 1. gül yanaklı, al yanaklı. 2. (müz.) Türk müziğinin mürekkep makamlarından biri. [G.76-5; Ts.8/II-4]

gül-ruḫ: (f.) 1. gül yanaklı güzel. 2. Türk müziğinde bir makam. [G.24-3; T.65-10]

gül-şeker: (f.) gül tatlısı. [K.5-30]

gülşen: (f.) gül bahçesi. [K.1-11; K.6-26; K.8-4; K.8-8; K.8-13; K.8-15; K.10-28; K.10-44; K.10-45; K.11-28; K.11-45; K.12-13; K.14-12; K.14-18; K.14-43; K.22-20; K.29-3; K.29-61; K.32-9; K.33-13; K.34-30; K.53-12; K.56-12; K.64-1; Tb.1/III-6; Tb.3/IV-5; Tb.4/III-4; Tb.5/VI-2(2); Tb.6/II-10; G.2-3; G.28-1; G.124-3; G.156-5; G.164-2; G.164-5; G.175-1; G.187-1; G.193-1; G.199-4; G.212-1; G.213-3; G.251-2; G.268-3; T.12-5; T.15-8; T.23-8; T.23-23; T.50-6; T.65-7; T.67-11; T.87-5; Th.6/II-2; Ts.5/II-4; Ts.5/III-1; Ts.5/V-3; Ts.5/V-3; Ts.6/I-1]

gülşen-âbâd: (f.) 1. gül bahçeleriyle dolu yer. 2. Beşiktaş'taki eski saraylardan birinin adı. [K.25-14]

gülşen-ârâ: (f.) gül bahçesini süsleyen. [K.21-49]

gülzâr: (f.) 1. gül bahçesi, gül tarlası. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.5-31; K.6-7; K.6-26; K.8-6; K.11-45; K.12-8; K.14-32; K.24-28; K.24-29; K.28-37; K.36-6; K.39-3; Tb.1/II-6; G.14-3; G.24-2; G.51-5; G.52-2; G.77-6; G.80-3; G.106-1; G.130-6; G.156-1; G.159-1; G.164-1; G.268-6; T.19-4; T.67-9; T.76-2; T.86-1; T.91-7; T.97-5; T.106-7; Ts.5/II-2; Ts.5/III-3; Ts.5/IV-1; Ts.5/V-1; Ts.6/MB(5); Ts.6/II-3; Ts.6/III-1]

güm: (f.) kayıp, yitik. [G.83-5; G.207-1]

gümân: (f.) zan, sanma, sezme. [K.36-6; Tb.1/IV-5; Tb.3/II-3; Tb.3/V-6; G.77-5; G.151-2; G.204-4; G.260-5]

güm-geşte: (f.) kaybolmuş. [G.53-3]

güm-nâm: (f.) adı sanı yok olmuş, unutulmuş. [G.241-4]

güm-râh: (f.) 1. yolunu şaşırmış, doğru yoldan ayrılmış. 2. bol, gür. [K.7-26; Tb.1/IV-6; Tb.1/X-7; Tb.3/II-3]

gümüş: (t.) 1. bilinen kıymetli beyaz maden. 2. gümüşten yapılmış. 3. gümüş gibi beyaz. [T.9-5; T.14-9]

gün: (t.) 1. güneş. 2. güneş ışığı. 3. gündüz. 4. 24 saatlik süre. 5. içinde bulunulan zaman. 6. zaman, sıra. 7. çağ, devir. 8. iyi yaşanmış zaman. 9. bayram niteliğinde özel gün. 10. tarih. [K.8-12; K.8-18; K.10-17; K.10-22; K.11-6; K.11-32; K.25-17; K.29-61; K.37-4; K.37-5; K.37-6; K.38-35(2); K.47-1; K.48-13(2); K.73-2; Tb.1/VIII-7(2); Tb.2/II-1; Tb.3/II-3; Tb.3/II-5; Tb.6/II-8; Tb.6/III-5; G.1-5; G.6-2; G.28-4; G.28-5(2); G.82-2; G.147-3; G.161-4; G.165-4; G.173-3; G.203-4; G.211-1; G.211-2; G.217-1; G.223-1; G.247-4; G.252-4; G.259-3; T.10-5; T.23-4; T.29-8; T.37-2; Th.4/I-1; Th.4/I-2; Th.4/I-3; Th.4/I-4; Th.4/I-5; Th.4/II-5; Th.4/III-5; Th.4/IV-5; Th.4/V-5; Th.5/III-4; Th.6/I-5; Ts.2/II-3; Ts.3/III-2; Ts.7/V-1]

günâh: (f.) (güneh) Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dinî suç. [G.15-5; G.219-5; Ts.1/II-4]

günehkâr: (f.) günah işleyen, günahlı. [K.38-26]

gün-be-gün: (t.f.) günden güne, gitgide. [K.18-9]

gündüz: (t.) 1. günün güneş tarafından aydınlatılan kısmı, sabahtan akşama kadar olan vakit. 2. gün ışığı. 3. gündüz vakti. [K.21-15]

güneş: (t.) gezegenlere ve yer yuvarlağına ışık ve ısı veren büyük gök cismi. [K.35-17]

gürg: (f.) kurt denilen hayvan, canavar. [K.5-29]

gürîz: (f.) 1. kaçma. 2. kaçkın, kaçan. 3. (ed.) kasidelerde mevzua girmeden önce söylenen beyit. [K.7-25; G.78-2]

gürs: (f.) 1. açlık. 2. kir, pas, leke. 3. kakül, zülf. [K.20-40]

gürûh: (f.) cemaat, bölük, takım. [K.30-8; Tb.5/VII-6; T.89-17]

gürz: (f.) silah olarak kullanılan uzun saplı, büyük demir topuz. [K.6-10]

güşâd: (f.) 1. açma, açılma, açılış. 2. tavla oyunlarının bir çeşidi, açmaz. 3. bir çeşit ok atışı şekli. [K.53-19; T.119-2]

güşâde: (f.) açılmış, açık, ferah, şen. [K.24-10; K.37-35; K.38-25; K.51-14; G.21-3; G.28-4; G.130-1; G.130-2; T.15-24; T.29-5; T.50-1; T.70-4; T.79-7; T.80-1; T.87-2; T.101-1; T.101-6; T.112-1; Th.4/V-4]

güşâyiş: (f.) açılma, açıklık, açılış. [K.56-12]

güvâh: (f.) şahit, delil, tanık. [Ts.1/II-2]

güẕâr: (f.) 1. geçme, geçiş. 2. geçirici, geçiren. 3. beceren, ödeyen, yapan. [K.9-4; K.12-2; K.34-21; Tb.1/III-7; Tb.3/III-3; G.28-3; T.121-2; Th.1/II-5]

güẕâriş: (f.) geçme, geçiş. [K.56-13; K.56-17]

güzel: (t.) 1. estetik his uyandıran şey; hoşa giden, sevgi ve hayranlık uyandıran; cemil, hub. 2. iyi, uygun, hoş. 3. doğru, kusursuz. 4. kandırıcı, aldatıcı. [G.81-1(2); G.81-2; G.81-3; G.81-4; G.81-5(2); G.99-3; G.270-5; Th.2/V-1; Th.2/V-4; Ts.8/MB(5)]

güẕer: (f.) 1. geçme, geçiş. 2. geçen, geçici. [K.38-36; T.2-19; T.77-2]

güẕerân: (f.) geçici, geçen. [Tb.3/VII-2]

güẕergâh: (f.) 1. geçilen yer, geçit; derbent; uğrak. 2. (yol inşaatında) arazi veya harita üzerinde yolun başlangıç ve son noktaları arasından geçirilen kırık hat. [Tb.3/II-9; Tb.5/II-5; G.83-3; G.173-2; G.192-4; T.40-2]

güzîde: (f.) seçkin, seçilmiş, beğenilmiş. [K.5-15; K.10-14; K.31-7; K.31-23; K.35-38; Tb.5/I-6; T.29-5; T.36-5]

güzîn: (f.) seçen, seçilmiş, seçkin, beğenilmiş. [K.10-5; K.24-8; K.24-34; T.57-3; T.64-10]

ḫ˘âb: (f.) uyku, rüya. [K.3-30; K.28-42; K.37-4; K.38-4; G.4-4; G.25-5; G.32-2; G.58-1; G.86-2; G.86-3; G.101-2; G.125-5; G.185-3; G.185-5; G.187-3; G.213-2; G.215-3; G.225-2; G.239-4; G.253-1; G.258-4; G.262-1]

ḫabâb: (a.) su üzerinde olan hava kabarcıkları. [K.3-22; G.156-4]

ḫ˘âb-âlûd: (f.) uykusu gelmiş, uyku basmış. [G.104-4; G.267-2]

ḥabbeẕâ: (a.) "ne sevimli, ne güzel" anlamında takdir edatı. [K.1-3; K.1-4; K.2-1; K.39-1; K.42-1; K.50-1; T.4-3; T.4-4; T.15-15; T.67-7; T.79-1; T.83-1; T.90-2; T.110-1]

ḫaber: (a.) 1. son ve yeni havadis, bilgi. 2. ağızdan ağza dolaşan söz. 3. hadîs. 4. (gr.) isim cümlelerinde yüklem. [K.1-1; K.3-3; K.34-19; K.36-27; K.38-30; Tb.1/IX-8; Tb.1/X-1; Tb.1/X-6; Tb.1/XII-1; Tb.3/III-11; Tb.7/V-5; G.42-4; G.140-1(2); G.140-2; G.140-3; G.140-4; G.140-5; G.154-5; G.189-3; G.219-5; G.270-2; Th.2/V-2]

ḫaberdâr: (a.) haberli, vâkıf, bilgisi olan. [K.14-37; K.17-9; K.79-2; G.93-4; G.118-3; G.155-1; G.267-3]

ḫ˘âbgâh: (f.) uyunacak yer, yatak odası. [Tb.6/II-2; G.3-2; G.15-1; G.176-2; G.196-1; G.227-5]

ḥabîb: (a.) 1. sevgili. 2. seven, dost. [T.51-4]

ḫ˘âbîde: (f.) uyumuş, uykuya dalmış. [G.41-4]

ḫabîr: (a.) 1. haberli, bilgili. 2. Cenâbıhak. [K.39-19]

ḥabl: (a.) ip, urgan, halat. **habl-i metin:** İslam. [K.1-22]

ḫacâlet: (o.) utanma, utangaçlıkla şaşırma. [G.89-3; Th.6/II-5]

ḥâcât: (a.) istekler, dilekler. [K.54-9]

ḥacc: (a.) İslam'ın beş şartından biri olan ve muayyen zamanda Mekke'deki Kâbe-i Şerîfe'yi ziyaret etmek üzere yola çıkma farizası. [K.23-5; K.27-5]

ḫ˘âce: (f.) 1. hoca, efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim, profesör, müderris, molla; ev sahibi. 2. tüccar. [K.4-10; K.21-46; K.24-37; K.30-43; K.34-20; K.51-18; G.39-3; G.73-2; G.96-6; G.153-1; G.171-4; T.90-1; T.91-1; T.92-1]

ḫ˘âcegân: (f.) 1. hocalar. 2. (eskiden) yüzbaşı rütbesinin karşılığı olan bir sivil rütbe. [K.65-2]

ḥacer: (a.) taş. [K.5-24; K.38-23]

ḥâcet: (a.) ihtiyaç, lüzum, gereklilik, muhtaçlık. [K.22-2; K.24-42; K.54-17; G.258-2; T.63-19]

ḫ˘âce-tâş: (f.) bir efendinin kölelerinden her biri, kapı yoldaşı. [G.39-2]

ḥâcet-revâ: (a.) ihtiyacı gören, gideren. [K.80-4]

ḥâcetverân: a.f.) ihtiyaç sahipleri, muhtaçlar. [T.50-19]

ḥâcî: (a.) hacca giden, Kâ'be'yi ziyaret eden, hacı. [T.73-1]

Ḥâcî Bektâş: (öa.) Hacı Bektaş Veli, Bektaşi tarikatının piri. [T.35-2]

Ḥâcî Muḥammed: (öa.) Cevrî'nin göz hastalığını tedavi eden doktor. [K.55-6]

ḥâcib: (a.) 1. kapıcı, perdeci. 2. perde, hail. 3. kaş, ebru. [K.20-22]

ḫacil: (a.) utanmış, utancından yüzü kızarmış. [G.34-2]

ḥacle-nişîn: (a.f.) gelin odasında oturmuş, oturan; gerdek odasında oturan. [K.35-51]

ḥacle-nişînân: (a.f.) "hacle-nişîn"in çoğulu, bkz. "hacle-nişîn" [G.34-2]

ḫaclet: (a.) utanma, şaşırma. [Th.6/II-3]

ḫacletgâh: (a.f.) utanma, şaşırma yeri. [T.108-3]

ḥadd: (a.) 1. sınır, iki devlet toprağının birleştiği yer, kenar. 2. derece. 3. gerçek değer. 4. şeraitçe verilen ceza. 5. (mant.) bir önermede konu ile yüklemden her biri, terim. 6. (mat.) cebirde oran veya denklemi meydana getiren kısımlardan her biri. 7. bir şeyin sonu. 8. bir şeyin keskin olan yeri, ağzı. [K.2-25; K.4-46; K.16-12; K.17-17; K.18-28; K.20-28; K.23-16; G.250-1; T.63-14; T.63-28; T.73-3; Th.3/V-5]

ḫadem: (a.) hizmetçiler, odacılar. [K.45-3]

ḫadeng: (f.) kayın ağacı. 2. kayın ağacından yapılmış ok. [K.12-26; K.14-35; G.92-2; G.131-1; G.207-3; G.232-2; Th.5/I-2]

hâdî: (a.) 1. hidayet eden, doğru yolu gösteren. 2. kılavuz, rehber. 3. önde giden kimse. 4. mızrak ucu. [K.2-9; K.3-13; G.78-3; T.100-7]

ḥadîd: (a.) 1. öfkeli, hiddetli, şiddetli, titiz. 2. keskin. 3. demir. [K.37-27]

ḥadîḳa-tırâz: (a.f.) bahçe süsleyen, donatan. [K.35-24]

ḫâdim: (a.) 1. hizmet eden, yarayan. 2. harem ağası. [Tb.6/V-7]

ḥadîs̱: (a.) 1. Hz. Muhammed'in kutsal sözleri. 2. hadisten bahseden ilim. 3. yeni, taze. 4. haber, kıssa, söz, söylenti. [K.16-4; K.35-39; K.79-15; G.114-1; T.1-11; Th.7/V-1]

ḥads: (a.) 1. zan, tahmin. 2. sezgi, seziş. [K.14-8]

ḫafâ: (a.) gizli olma, gizlilik, kapalılık. [K.35-7]

ḫafaḳân: (a.) 1. ıstırap, sıkıntı; çarpma, vurma. 2. yürek oynaması. [K.5-23; Tb.1/X-3]

ḥâfıẓ: (a.) 1. hıfzeden, saklayan, koruyan. 2. ezberleyen. 3. Kuranıkerim'i başından sonuna kadar ezberleyen. [K.30-9; K.66-1]

Ḥâfıẓ: (öa.) İranlı ünlü şair. [K.19-30]

ḫafî: (a.) gizli, saklı. [K.1-20; Tb.7/IV-2; G.54-1]

ḫafiyye: (a.) 1. polisin gizli memuru, gizli polis. 2. gizli. [K.49-4]

ḥafr: (a.) kazma, kazılma (toprak). [T.105-2]

ḫ˘âhiş: (f.) istek, arzu, isteyiş. [K.4-3; K.18-35; K.56-6; G.96-2; G.210-3]

ḫâ'ib: (a.) 1. mahrum. 2. ümitsiz, me'yus, kederli. 3. zarar ve ziyana uğrayan. [Tb.6/III-12]

ḫâ'if: (a.) korkan, korkak, ödlek. [Tb.1/XI-6]

ḥâ'il: (a.) 1. iki şey arasında veya bir şey önünde perde olan, mani olan, arayı kapayan, engel. 2. (fiz.) ekran. [K.4-5; K.32-12]

hâ'ile: (a.) dram, trajedi. [T.60-12]

ḫâk: (f.) toprak. [K.3-16; K.4-27; K.5-39; K.6-57; K.7-38; K.12-35; K.14-12; K.18-24; K.21-19; K.21-20; K.22-34; K.26-5; K.28-26; K.29-4; K.29-7; K.30-17; K.30-59; K.30-63; K.35-32; K.35-37; K.38-16; K.39-4; K.55-2; K.55-14; K.79-7; K.79-8; Tb.1/I-4; Tb.1/III-2; Tb.1/VI-4; Tb.1/IX-3; Tb.3/IV-8; Tb.4/II-4; Tb.4/V-3; Tb.5/I-5; Tb.5/II-2; Tb.5/II-4; Tb.5/III-1; G.15-4; G.23-4; G.31-4; G.37-5; G.38-4; G.50-1; G.52-4; G.55-4; G.65-1; G.67-4; G.79-2; G.81-3; G.107-3; G.110-5; G.111-3; G.112-3; G.132-3; G.138-4; G.162-2; G.181-5; G.197-1; G.209-1(2); G.219-1; G.220-5; G.221-4; G.227-2; G.231-2; G.235-1; G.244-3; G.250-4; G.260-3; G.264-3; T.3-8; T.11-3; T.23-21; T.75-2; T.83-1; Th.3/III-2; Th.3/V-1; Th.4/IV-2; Th.4/IV-5; Th.7/II-5; Ts.1/II-3]

ḫaḳan: (t.) Türk imparatoruna verilen unvan. [K.4-25; K.10-13; K.11-10; K.12-35; K.13-6; K.29-29; G.223-1; T.2-1; T.4-1; T.9-2]

ḫaḳanî: (t.f.) Hükümdara ait. [K.44-1]

Ḫâḳânî: (öa.) meşhur İranlı şair Hakanî-i Şirvânî. [K.21-45]

ḥaḳayıḳ: doğru olan asıllar, şüphesiz bulunan şeyler, hakikatler, gerçekler. [K.1-3; K.23-20; K.29-53; K.31-13; Tb.1/XII-3; G.132-2]

ḥaḳ-bîn: (a.f.) hak görücü, hak verici. [K.36-13]

ḥaḳîḳat: (a.) bir şeyin aslı ve esası, mahiyeti. 2. gerçek, doğru; gerçekten, doğrusu. 3. sadakat, doğruluk, bağlılık, kadirbilirlik. 4. mecaz karşılığı, esas olarak kullanılan (kelime). 5. (ed.) bir kelimeyi neyi anlatmak için konulmuşsa, bu kelimenin o mânâda kullanılması: "el" kelimesinin bilinen uzuv mânâsında kullanılması gibi. [K.1-10; K.18-30; K.25-4; K.30-16; K.34-25; K.35-3; K.35-44; K.43-8; K.51-15; K.53-14; K.79-12; Tb.1/II-6; Tb.1/VI-3; Tb.2/V-2; Tb.3/V-4; Tb.6/V-9; Tb.6/V-12; G.45-3; G.45-7; G.94-4; G.154-4; G.252-5; T.63-1; T.63-17; T.64-12; T.73-2; T.82-1; T.89-5; T.89-10; Ts.7/I-3; Ts.7/II-2]

ḥaḳîḳî: (a.) 1. hakikate mensup, gerçek. 2. sahici. 3. doğru, gerçek, gerçekten. [T.63-17]

ḥakîm: (a.) alim, bilgin, her şeyi bilen, tabiatı inceleyen, felsefeci, doktor; (Allah'ın adlarından biridir.) [K.4-6; K.30-26; K.38-11; K.38-31; Tb.3/I-1; Tb.3/I-1; G.24-8; G.51-6; T.65-13; T.65-21]

ḥâkim: (a.) 1. her şeye hükmeden, Tanrı. 2. hükmeden, dava ve yargılama işine memur olan, yargıç. 3. üstte bulunan. 4.kadı; vâli; âmir; hükümdar, emir. [K.14-5; K.19-34; K.29-16]

ḥaḳîr: (a.) itibarsız, değersiz, aşağı, adi, bayağı. [K.22-17; K.23-24; K.25-16; K.39-2; K.46-6; G.108-1; G.141-2; T.1-18C]

ẖâkister: (f.) kül, ateş külü. [K.2-22; K.6-25; K.11-14]

ḥaḳḳ: (a.) 1. Allah, tanrı. 2. doğruluk ve insaf. 3. bir insana ait olan şey. 4. dava ve iddiada hakikate uygunluk, doğruluk. 5. geçmiş, harcanan emek. 6. pay, hisse. 7. doğru, gerçek. 8. layık, münasip. [K.2-9; K.2-11; K.4-5; K.4-13; K.4-21; K.4-24; K.4-44; K.5-1; K.5-9; K.5-42; K.9-5; K.9-10; K.9-15; K.10-2; K.10-31; K.10-38; K.10-42; K.10-44; K.11-4; K.12-7; K.12-24; K.14-53; K.15-31; K.16-22; K.17-12; K.18-28; K.19-25; K.19-26; K.20-30; K.20-33; K.20-47; K.21-1; K.21-33; K.22-3; K.22-11; K.22-13; K.22-35; K.22-45; K.23-11; K.23-17; K.23-37; K.23-39; K.24-24; K.24-46; K.25-13; K.25-22; K.25-23; K.26-12; K.27-5; K.27-10; K.27-17; K.28-24; K.28-27; K.28-33; K.29-16; K.29-61; K.30-6; K.30-24; K.31-29; K.32-15; K.33-14; K.34-3; K.34-26; K.35-1; K.35-17; K.35-52; K.36-10; K.36-14; K.36-21; K.36-22; K.36-26; K.37-36; K.38-35; K.39-14; K.40-3; K.41-5; K.41-6; K.42-6; K.43-10; K.43-13; K.45-9; K.49-2; K.50-12; K.52-5; K.52-7; K.53-2; K.54-2; K.55-4; K.55-13; K.55-16; K.56-14; K.69-2; K.80-2; Tb.3/I-4; Tb.3/II-7; Tb.3/V-11; Tb.3/VI-1; Tb.4/II-3; Tb.4/IV-3; Tb.4/V-1; Tb.4/V-6; Tb.6/VII-2; G.52-5; G.77-4; G.82-2; T.2-3; T.3-1; T.5-6; T.7-2; T.9-2; T.15-10; T.15-11; T.18-7; T.19-13; T.23-5; T.23-15; T.23-18; T.23-20; T.23-24; T.24-4; T.28-3; T.29-11; T.32-3; T.33-6; T.33-7; T.40-5; T.42-6; T.43-2(2); T.43-3; T.43-4; T.43-5; T.46-9; T.49-2; T.49-9; T.52-8; T.53-3; T.60-15; T.62-1; T.63-11; T.65-3; T.65-18; T.72-1; T.78-5; T.78-6; T.79-3; T.79-8; T.80-11; T.85-6; T.88-1; T.89-17; T.90-9; T.91-9; T.93-2; T.94-2; T.95-1; T.97-1; T.100-3; T.102-4; T.108-5; T.111-10; T.117-3; Th.1/I-4]

ḥaḳḳâ: (a.) doğrusu. [K.11-25; K.12-10; K.16-9; K.23-15; K.25-13; K.28-50; K.30-65; K.38-19; K.46-5; K.49-5; K.63-1; Tb.3/VI-4; T.9-6; T.43-9; T.60-1; T.61-2; T.63-6; T.63-21; T.63-29; T.67-11; T.84-1; T.85-1; T.89-2; T.94-1; T.111-7]

ḥaḳḳıyyet: (a.) bkz. “hak 4-7”. [G.77-4]

ḥaḳḳ-şinâsân: (a.f.) hakka riayet edenler, hakkı tanıyanlar. [T.49-7]

ẖâksâr: (f.) toz toprak içinde kalmış, hali perişan. [K.13-10; Th.6/I-3]

ẖâl: (f.a.) vücutta husule gelen ben, nokta. [G.23-6; G.49-3; G.57-3; G.58-5; G.59-4; G.80-3; G.85-4; G.86-5; G.119-4; G.127-2; G.136-4; G.138-5; G.172-4; G.195-2; G.205-2; G.223-2; G.223-3; G.239-6; G.250-3; G.259-1; G.261-6; G.262-1; G.265-5; Ts.6/V-1]

ḥâl: (a.) 1. şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek olmayan zaman. 2. oluş, bulunuş, suret, keyfiyet, durum. 3. mecal, kuvvet, takat. 4. dervişlerin, sofuların cezbesi, baygınlığı, coşkunluğu. 5. dert, keder, elem, sıkıntı. 6. isim çekimi şekillerinden her biri. [K.1-42; K.3-15; K.3-26; K.4-23; K.19-31; K.22-38; K.22-39; K.23-32; K.24-1; K.24-3; K.24-35; K.24-37; K.24-40; K.24-45; K.25-2; K.25-20; K.26-8; K.32-20; K.34-34; K.35-4; K.35-12; K.36-18; K.36-20; K.36-24; K.38-9; K.49-2; Tb.1/VI-8; Tb.1/XII-8(2); Tb.1/XIII-1; Tb.3/V-10; Tb.5/IV-2; Tb.7/I-3; Tb.7/I-5; Tb.7/II-4; G.9-4; G.58-2; G.75-1; G.84-1; G.98-2; G.101-1; G.129-1; G.137-5; G.143-5; G.165-3; G.189-5; G.194-2; G.200-3; G.201-3; G.206-3; G.223-4; G.225-3; G.236-2; G.240-2; G.247-3; G.250-3; G.265-2; G.270-4; T.15-7; T.18-5; T.23-8; T.23-9; T.23-19; T.38-2; T.42-1; T.50-6; T.63-6; T.89-11; Th.3/V-4; Th.3/VI-4; Th.6/V-2; Th.7/III-2; Ts.1/IV-3; Ts.5/II-3; Ts.8/I-4; Ts.8/II-4]

ḥâlâ: (a.) şimdi, henüz. [K.17-1; K.23-23; K.28-2; K.35-45; K.38-3; K.43-12; K.81-7; Tb.3/III-6; T.8-2; T.29-12; T.50-5; T.52-4; T.87-3]

ḥâlân: (a.f.) haller. [K.56-15]

ẖalâṣ: (a.) kurtulma, kurtuluş. [G.104-3; T.3-7]

ḥalâvet: (a.) 1. tatlılık, şirinlik. 2. zevk. [K.21-28]

Ḥaleb: (öa.) bugün Suriye Devleti sınırları içerisinde yer alan Osmanlı Devleti’nin önemli şehir ve kültür merkezlerinden biri. [T.37-5]

ẖalecân: (a.) çarpıntı, titreme. [G.77-1]

ẖalef: (a.) 1. babadan sonra kalan oğul. 2. memurlukta birinden sonra gelip onun yerine geçen kimse. [K.5-15; K.19-8; K.35-19; K.36-1; G.132-4; T.5-2; T.5-3; T.36-5; T.52-1; T.57-2]

ẖalel: (a.) 1. iki şey aralığı, boşluk. 2. bozma, bozukluk, eksiklik. [K.33-17; Tb.7/IV-4; G.158-4; G.161-3]

ḥâlet: (a.) hal, suret, keyfiyet, nitelik, (kelime “hâl” kelimesinin eşiti ve müennesi olmakla beraber “dikkate değer hal” anlamına gelir. [K.7-19; K.15-29; K.30-19; K.38-29; Tb.1/VI-8; G.95-1; G.248-5; T.89-9; Th.2/III-3; Th.6/IV-2; Ts.1/III-4; Ts.3/III-4; Ts.6/III-4]

ḥâlet-efzâ: (a.f.) 1. keyif artıran. 2. meşhur bir çeşit lale. [K.30-18; K.30-64]

ẖâlî: (a.) 1. tenha, boş, sahipsiz yer. 2. açık yer. [K.22-35; K.29-34; K.36-6; K.36-17; Tb.7/II-5; G.25-5; G.123-4; G.215-4; G.229-4; T.18-4; T.74-2]

ẖalîde: (f.) dürterek bastırılmış, saplanmış. [G.230-3]

H̱âliḳ: (a.) yaratan, yoktan var eden, yaratıcı, Allah. [K.11-50; K.37-29; K.45-6]

hâlik: (a.) helak olan, miskinlik içinde ölen. [T.23-17]

H̱alîl: (öa.) 1. samimi dost; halis, sadık dost. 2. Hz. İbrahim. [K.20-4; T.24-3]

H̱alîlü’r-raḥmân: (öa.) 1. halis, sadık dost. 2. Hz. İbrahîm. [K.27-2]

ẖâliṣ: (a.) hilesiz, katkısız. [K.25-2; K.56-17; G.114-5]

ḥâliyâ: (a.) (hâliyen) şimdiki zamanda, şimdiki halde. [K.24-36; T.111-1]

ẖalḳ: (a.) 1. yaratma, yaratılma. 2. icat. 3. insanlar. 4. insanlardan bir bölük. [K.1-27; K.4-31; K.6-57; K.7-5; K.10-37; K.11-18; K.11-36; K.13-1; K.13-2; K.17-20(2); K.18-34; K.18-49; K.20-4; K.20-5; K.26-1; K.27-1; K.30-63; K.32-9; K.38-19; K.38-25; K.44-6; K.48-2; K.48-10; K.50-12; K.56-7; K.68-1; Tb.4/II-2; Tb.6/V-3; Tb.6/VI-1; G.3-4; G.24-8; G.24-9; G.83-5; G.120-1; G.206-5; G.256-6; T.15-8; T.15-9; T.16-1; T.24-2; T.46-9; T.69-5; T.111-3; T.111-4; Th.1/III-3; Th.1/V-5; Ts.7/I-4; Ts.7/II-1; Ts.7/IV-1; Ts.7/IV-4; Ts.7/V-2]

ḥalḳa: (a.) 1. ortası boş, yuvarlak şekil, daire biçiminde olan şey. 2. bir çeşit ufak, yağlı ve tuzlu simit. [K.1-10; K.6-55; K.36-23; Tb.2/IV-2; G.32-3; G.261-5; T.3-7; T.4-4; Th.6/III-2(2); Th.6/V-4(2); Ts.2/MB(5)]

ḥalkârî: (f.) 1. ince tel işleme. 2. hâlkâr tarzında yapılmış tezhip, süsleme; altınla süsleme yapma sanatı. [T.106-3]

ḥall: (a.) 1. çözme, çözülme, karışık bir meselenin içinden çıkma; karar verip neticeye varma. 2. eritme. 3. tahlil, analiz, çözümleme. [K.32-5; K.33-18; K.34-13; K.54-16; Tb.1/X-6; Tb.3/VII-5; G.100-2; G.187-4; G.198-4; G.223-5; T.46-8; T.62-2]

ḥallâḳ: (a.) yaratıcı, halk edici, yaratan, var eden. [K.33-27; K.81-9]

ḥallâl: (a.) halleden, çözen, çare bulan. [Tb.1/IX-8]

ẖalvet: (a.) 1. yalnız, tenha kalma, tenhaya çekilme, tenhalık. 2. tenha yer. 3. hamamın sıcak bölmesi. [Tb.5/III-3; Tb.6/V-7; G.82-2; G.162-4; T.83-2; Th.1/I-2]

ẖalvetgâh: (a.f.) halvet yeri, gizli görüşülecek yer, yalnız başına oturup ibadetle vakit geçirilen yer. [G.3-1; G.25-4]

ẖalvet-ẖâne: (a.f.) dinlenme yeri; yalnız başına oturulup ibadetle vakit geçirilen yer. [Th.1/II-3]

ẖalvetîyân: (a.) ibadet ve törenlerini kimsenin olmadığı, tenha yerde yapanlar. [Tb.1/IV-2]

ẖalvet-nişîn: (a.f.) halvette, yalnızlıkta oturan. [T.43-8]

ẖalvet-serây: (a.f.) halvet yeri, bir hükümdarın hususi dairesi. [G.215-3]

ẖam: (f.) eğri, bükülmüş. [K.1-7; K.6-29; K.12-26; K.13-8; K.28-17; K.72-4; Tb.5/III-6; G.41-6; G.66-4; G.85-2; G.192-2; G.219-2; G.231-1; G.235-1; G.259-2; T.80-7]

ẖâm: (f.) 1. pişmemiş, olmamış, çiğ. 2. işlenmemiş, üzerinde çalışılmamış. 3. boş, nafile, faydasız. 4. terbiye, tecrübe görmemiş, acemi kimse. [G.205-4; Ts.4/II-2]

ḥamd: (a.) Tanrı’ya olan şükran duygularını bildirme. [K.35-18]

ẖam-der-ẖam: (f.) kıvrım kıvrım. [G.35-3]

ḥamdü’li’llâh: (a.) Allah’a şükürler olsun! [K.15-31; K.21-31; K.55-1; T.37-1; T.49-1]

ḫâme: (f.) kalem. [K.2-24; K.4-37; K.14-41; K.19-28; K.24-1; K.27-15; K.28-52; K.29-55; K.31-15; K.32-5; K.39-31; K.51-24; K.69-1; K.79-24; Tb.5/VI-5; G.5-1; G.56-5; G.73-7; G.143-4; G.152-2; G.166-5; G.207-2; T.15-24; T.46-1; T.50-16; T.56-3; T.60-1; T.64-9; T.89-28; T.110-3]

ḥamel: (a.) 1. kuzu. 2. (astr.) semanın kuzey yarım küresinde Sevr burcu ile Süreyyâ manzumesinin yakınlarında bulunan bir burç ki, Güneş buraya Martın dokuzunda dahil olur. [K.20-17]

ḫam-ender-ḫam: (a.f.) kıvrım kıvrım. [K.42-4]

ḫamgeşte: (f.) eğri, bükülmüş. [Ts.4/II-1]

ḥâmî: (a.) himaye eden, koruyan, koruyucu, sahip çıkan, gözeten. [K.11-10; K.12-18; K.18-6; T.73-8]

ḥamîde: (a.) övülmeye layık, övülmeye değer. [K.36-12; K.81-9; G.230-4; T.55-1]

ḥâmil: (a.) 1. yüklü. 2. gebe. 3. haiz. 4. sahip, malik. 5. taşıyan, götüren. 6. uhdesinde bir poliçe bulunan. [K.32-24; G.66-5; G.126-3; G.191-4]

ḫamîr: (a.) hamur. [G.108-1]

ḥammâl: (a.) 1. para karşılığında, arkasıyla, eliyle yük taşıyan adam, hamal. 2. (mec.) kaba ve terbiyesiz. [Tb.1/V-5]

ḥammâm: (a.) hamam, banyo. [K.64-1; T.83-1; T.83-4; T.88-2; T.88-3; T.88-4; T.93-1; T.93-3]

ḫammâr: (a.) 1. şarap yapan veya satan, şarapçı, meyhaneci. 2. (tas.) mürşit, kılavuz. [G.101-3; G.197-2; G.254-2]

ḫâmûş: (f.) 1. susmuş, sessiz. 2. Mevlânâ'nın bazı gazellerinde kullandığı mahlası (Divân-ı Kebîr'de hâmuş, hâmuş, hamûş, hamuş şekillerini kullanmıştır.). [K.4-35; K.30-48; G.1-3; G.29-2; G.49-1; G.57-1; G.94-4; G.97-3; G.105-1; G.105-2; G.114-1; G.114-2; G.129-4; G.138-1; G.149-3; G.163-2; G.194-2; G.194-4]

ḫamyâzekeş: (f.) esneyen, insanın ruhunu sıkan. [K.6-36]

ḫan: (f.) hükümdar, hakan. [K.7-17; K.7-18; K.8-11; K.10-8; K.10-10(2); K.10-11; K.10-12; K.10-23(2); K.10-26; K.10-32; K.12-16; K.13-5; K.40-1; K.42-1; K.50-1; K.60-1; K.61-1; K.66-1; K.70-1; T.5-4; T.8-1; T.12-1; T.15-1; T.16-7; T.17-1; T.18-1; T.20-1; T.32-1; T.33-1; T.87-1; T.91-1; T.99-1; T.117-1; T.120-1; T.121-1]

ḫân: (f.) 1. han, kervansaray, otel. 2. dükkan, meyhane. [T.28-3; T.28-4; T.61-2]

ḫ˘ân: (f.) 1. yemek sofrası, üstüne yemek konulan tepsi, sini. 2. aşçı dükkanı. 3. yemek. [K.19-18; K.20-4; K.27-1; Tb.2/II-2; G.6-4; G.22-3; G.168-5]

ḫancer: (a.) ucu sivri, iki yanı keskin bıçak, hançer. [K.14-34; K.18-44; K.72-5; G.19-1; G.87-5; G.127-5; G.137-3; G.170-3; G.218-4]

ḫançer-feşân: (a.f.) hançer saçan. [G.258-1]

ḫandân: (f.) gülen, gülücü, sevinçli. [K.4-8; K.10-4; K.10-43; K.29-6; K.29-61; Tb.5/VI-3; G.65-3; G.88-1; G.164-5; G.182-1; T.80-5]

ḫande: (f.) gülme, gülüş. [G.133-3; G.164-2; G.213-4; G.233-5; G.271-4; T.81-5]

ḫande-rîz: (f.) gülüp duran. [G.21-2]

ḫande-rû: (f.) güler yüzlü. [Ts.5/I-1]

ḫâne: (f.) 1. ev. 2. bir şeyin bölündüğü, ayrıldığı kısımlardan her biri. 3. (mat.) basamak. 4. hayali me'vâ. 5. (müz.) Türk müziğinde bir müzik parçasının teşkil edilmiş olduğu lahni topluluklara verilen bir ad. 6. halk şairlerinin beyte verdikleri ad. [K.38-6; Tb.1/I-6; Tb.2/I-2; G.3-4; G.33-4; G.36-5; G.52-3; G.123-1; G.197-2; G.235-3; T.79-6; T.80-1; T.81-6; T.86-4; T.94-1]

ḫâne-ber-dûş: (f.) evi omzunda: yersiz yurtsuz, serseri. [G.266-1]

ḫâne-ber-endâz: (f.) ev yıkıcı. [G.94-1]

ḫânedân: (f.) kökten asil ve büyük aile, ocak. [K.10-3; K.51-1]

ḫ˘ânende: (f.) şarkıcı, şarkı söyleyen. [K.28-2; K.28-4; K.28-12; K.28-50]

ḫâne-perverd: (f.) evde büyümüş, dünya görmemiş, evde yetişmiş. [K.56-21]

ḫâne-zâd: (f.) efendisinin evinde doğmuş olan köle veya cariye çocuğu. [K.2-11]

ḫânkâh: (a.) tekke. [K.14-26; K.19-31; K.30-14; T.30-2]

ḫânmân: (f.) (hânümân) ev bark, ocak. [K.7-24; G.220-2]

ḫânmân-sûz: (f.) ev bark, ocak yakıcı, yakan, kül eden. [G.33-4; G.217-4]

ḫar: (f.) eşek. [Tb.1/XII-7; Tb.2/IV-5; Tb.3/VI-7; Tb.6/III-3; Tb.6/IV-10; G.158-2]

ḫâr: (f.) diken. [K.14-43; K.29-8; K.36-6; Tb.1/XI-6; Tb.2/I-5; Tb.3/II-9; Tb.3/V-6; G.31-5; G.44-3; G.72-3; G.75-2; G.92-5; G.106-1; G.106-5; G.125-4; G.193-1; G.268-1; T.15-8; Ts.5/II-3; Ts.5/V-3]

ḫârâ: ((f.) 1. pek katı taş, mermer. 2. üzeri menevişli kumaş. [K.9-4]

ḫarâb: (a.) 1. yıkık, viran. 2. geçkin, sarhoş. [K.3-11; K.21-37; G.12-4; G.15-2; G.43-3; G.80-4; G.102-5; G.134-4; G.137-4; G.158-4; G.225-3; G.229-2; G.257-2; T.111-4; Th.2/1-2]

ḫarâb-âbâd: (a.f.) haraplıkla dolu yer, tam harabe. [K.14-24]

ḫarâbat: (f.) 1. harabeler, virâneler. 2. meyhaneler. [Tb.1/I-4; Tb.1/VI-1; G.52-4; G.69-3; G.82-5; G.92-3; G.193-2; G.197-2]

ḫarâbî: (a.) 1. haraplık, viranlık. 2. okun, nişanın önüne vurarak sıçrayıp nişana isabet etmesi. [G.242-4]

ḫarac: (a.) 1. vaktiyle Müslüman olmayan tebaadan alınan vergi. 2. haraç mezat satılığa çıkarma. [sonra]

ḥarâm: (a.) 1. şeraitçe, dince yasak edilmiş şey. 2. tecavüz edilmesi, dokunulması yasaklanan, kutsal, mübarek. [Tb.3/VI-6]

ḥarâret: (a.) 1. sıcaklık. 2. susuzluk. 3. (hastalıkta) ateş, yanma, humma. [K.6-25; T.111-7; Th.4/I-2]

ḥarb: (a.) cenk, kavga, dövüş, savaş. [K.7-20; T.7-7]

ḥarekât: (a.) hareketin çoğulu. (bkz. hareket) [K.6-23; K.17-11; Tb.5/III-3]

ḥareket: (a.) 1. sarsıntı, deprem. 2. kımıldama, oynama, yer değiştirme. 3. iş işleme, iş görme, davranma. 4. tavır, tarz, muamele, gidiş. 5. yola çıkma. 6. (eskiden) medreselerde bir derece. 7. (müz.) armonide sesten sese gitme. [K.53-13]

ḥarem: (a.) 1. herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı değer ve kutsal yer. 2. Hac zamanında ihrama girilen yerden itibaren Kâbe'ye doğru olan kısım. 3. önceden büyük İslam konaklarında bulunan kadınlar dairesi. 4. nikâhlı kadın, zevce. [K.6-7; K.6-8; K.6-30; K.11-21; K.16-9; K.17-2; K.18-18; K.27-5; K.28-2; K.38-14; K.38-15; K.39-13; K.45-7; K.52-4; Tb.3/IV-9; Tb.4/II-1; G.140-3; G.163-1; G.220-6; G.235-3; T.2-22; T.18-3; T.73-5]

ḥaremgâh: (a.f.) harem dairesi. [Tb.3/IV-1; T.86-3]

ḥarem-i ḫâṣ: (a.) padişahın özel haremi. [T.33-4]

ḥarem-perver: (a.f.) mahremiyeti koruyup gözeten. [G.106-3]

ḥarf: (a.) 1. alfabeyi meydana getiren işaretlerden her biri, bu işaretlerden birini gösteren mâdeni küçük matbaa kalıbı. 2. söz, lakırdı. [K.6-51; K.20-34; K.33-20; K.41-7; K.49-7; G.5-1; G.76-3; G.204-3(2)]

ḫâric: (a.) 1. dış, dışarı. 2. dışarı çıkan, dışarıda, dışta. 3. hiç ilgisi olmayan kimse. [K.17-17; K.32-19; Tb.1/V-2; T.63-6; T.63-18]

ḫarîdâr: (f.) satın alıcı. [K.14-16; G.203-2]

ḥarîf: (a.) 1. sanat arkadaşı, meslektaş. 2. işret ve cünbüş arkadaşı. 3. adi ve bayağı adam. [G.118-5]

ḫarîf: (a.) sonbahar, güz. [G.214-2]

ḥarîfân: (a.) 1. sanat arkadaşları, meslektaşlar. 2. işret ve cünbüş arkadaşları. 3. adi ve bayağı adamlar. [G.110-1]

ḥarîfâne: (a.) esnafça, herkes masraftan kendi hissesini vererek, ortaklaşa yapılan ziyafet. [G.179-1]

ḥarîḳ: (a.) yangın, ateş. [G.122-5]

ḫâriḳ-i ʿâde: (a.) âdetin üstünde, haricinde, alışılmış olmayan harikulade. [K.6-45; G.191-3]

ḥarîm: (a.) 1. biri için kutsal olan şeyler. 2. harem dairesi, harem. 3. evin içi gibi başkasına kapalı olan yer. 4. bir evin civarı. 5. avlu. 6. ortak, şerik. 7. hacıların hac zamanı

büründükleri örtü. [K.1-9; K.1-30; K.25-16; K.30-20; K.30-62; K.39-4; Tb.2/I-1; Tb.5/III-3; Tb.6/V-7; G.23-3; G.60-5; G.66-5; G.105-2; G.119-2; G.173-4; G.253-3; T.24-5]

ḥarîr: (a.) 1. ipek. 2. ateşli, hararetli. [K.79-23]

ḥâris: (a.) muhafız, bekçi, gözcü; koruyan, koruyucu. [K.16-1; K.38-10]

ḥarîṣ: (a.) hırslı, tamahkar, bir şeye çok düşkün, lüzumundan fazla istekli. [K.16-19; Tb.7/II-2; G.117-2; G.175-4; G.258-3]

ẖâristân: (f.) dikenlik. [K.14-32; K.21-20]

ẖarmen: (f.) harman. [K.14-20; Tb.1/IV-8; G.57-4; G.113-2; G.157-2; G.171-4; T.2-9]

Hârût: (öa.) 1. arkadaşı Mârût ile ün almış bir melek olup, büyü ile sihir ile uğraştıklarından kıyamete kadar kalmak üzere Babil'de bir kuyuya hapsedilmişlerdir. 2. sihir yapan. [G.218-2]

ẖârzâr: (f.) dikenlik, çalılık. [Tb.6/I-3; Tb.6/VI-10; G.3-2; G.155-5]

ẖas: (f.) ot kırıntısı, çerçöp. [Tb.1/XI-6; Tb.3/V-6; Tb.5/II-2; G.44-3; G.106-5; G.244-4; G.268-1]

ẖâṣân: (a.) dindarlığıyla veya şöhretiyle toplumun seçkin sınıfları. [T.23-7]

Ḥasan Aġa: (öa.) Enderunda yetişmiştir. Kiler kethüdası, matbah emini ve kapıcılar kahyası görevlerinde bulunmuş ve azl edildikten kısa bir süre sonra 1651 yılında vefat etmiştir. [T.111-1]

ḥasbeten-li'llâh: (a.) Allah rızası için, Tanrı uğruna (hasbe kelimesinin aslı: ecir, sevap manasına "hisbe"dir). [T.61-2]

ḥasb-i ḥâl: (a.) görüşüp dertleşme. [K.46-10; Ts.5/II-4]

ḥaseb: (a.) baba tarafından gelen şeref, asillik, soy temizliği. [K.25-10; T.53-1]

ḥased: (a.) kıskançlık, çekememezlik, günü. [K.33-24; K.38-5; G.73-3; G.77-6]

ḥasen: (a.) güzel (Osmanlıcada erkek adı olarak "Hasan" şeklinde kullanılır). [K.18-27; K.24-8]

ḥasenât: (a.) iyilikler, iyi haller, iyi işler, hayırlı işler. [K.27-6; K.54-6; T.20-2; T.100-1]

ḥâṣıl: (a.) husule gelen, peyda bulan, olan, çıkan, üreyen, türeyen, biten. [K.2-19; K.23-18; K.24-15; K.29-33; K.30-49; K.32-8; K.39-11; K.52-9; K.54-13; K.54-14; K.80-4; Tb.3/III-10; Tb.3/VI-5; Tb.6/VI-6; G.20-5; G.208-3; G.265-4; T.60-17; Ts.2/III-4]

ḥâṣılı: (a.t.) sözün kısası, kısaca, hülasa, nihayet. [K.21-42; K.24-18; Tb.6/IV-11; Th.1/VI-3]

ḥâsid: (a.) haset eden, kıskanan, kıskanç. [K.18-45; Th.2/IV-1]

ḥaṣîn: (a.) müstahkem, kuvvetli, sağlam (yer). [K.11-15]

ẖâsir: (a.) zarara, ziyana uğrayan. [Tb.6/III-12; Tb.6/V-9]

ẖasîs: (a.) 1. nekes, cimri, pinti. 2. alçak, değersiz, kıymetsiz, insanı küçülten. [Tb.7/IV-5]

ẖâṣiyyet: (a.) bir şeye has ve mahsus olan hal, kuvvet ve tesir; böyle bir kuvvet ve tesiri olmak fazileti. [K.4-7; K.25-1; K.27-9; K.29-9; K.44-3; K.51-5; K.55-13; G.59-5; G.147-5; G.233-4]

ẖaṣlet: (a.) insanın yaradılışındaki huyu, tabiatı, mizacı. [K.38-12; T.60-7]

ḥasm: (a.) 1. düşman. 2. muhalif, karşı taraf. [K.4-23; K.4-27; K.5-39; K.7-12; K.12-28; K.18-19; K.29-19; K.29-57; K.30-35; K.37-31; G.168-3; T.2-10; T.3-14]

ḥasm-efgen: (a.f.) düşmanını düşüren, yenen, yıkan; yıkıcı, atıcı, düşürücü. [K.6-14]

ḥasm-endâz: (a.f.) Düşmanlarını fırlatıp atan, atıcı. [K.5-20]

ẖâṣ oda: (a.t.) Osmanlı Devleti saray teşkilatında, Enderundaki altı koğuşun en itibarlı ve önemli kısmı, sarayda bu ad ile meydana getirilen yere ve ona mensup kuruluşaverilen addır. [T.4-2; T.10-2; T.105-1]

ḥaṣr: (a.) 1. sıkıştırma, dar bir yerin içine alma. 2. hareketten menetme, etrafını çevirme. 3. mahsus kılma, kılınma. 4. vakfetme, tahsis etme. 5. zaman ayırma. 6. konuşurken veya okurken tutulup kalma. [K.32-6]

ḥasret: (a.) ele geçirilemeyen veya elden kaçırılan bir nimete üzülüp yanma, iç çekme, inleme, üzüntü, iç sıkıntısı, keder, zahmet; göreceği gelme, özleyiş. [K.4-7; K.6-36; K.24-27; K.29-10; Tb.1/I-8; Tb.1/II-6; G.3-1; G.5-4; G.31-1(2); G.31-2; G.31-3; G.31-4; G.31-5; G.51-5; G.52-2; G.68-5; G.105-3; G.125-4; G.145-3; G.183-2; G.205-1; G.238-1; G.242-1; G.247-3; G.271-2; Ts.6/II-4; Ts.8/II-2]

ḥasret-keş: (a.f.) hasret çeken, özlemiş. [G.147-1; G.230-5; G.262-2]

ẖâṣṣ: (a.) 1. mahsus, özel. 2. hükümdarların kendine mahsus olan. 3. saf, hâlis. 4. (tar.) devletin büyüklerine ayrılan ve yıllık geliri yüz bin akçeden yukarı olan arazi. [K.15-14; K.28-2; K.32-19; K.33-19; K.38-14; K.48-4; G.261-7; Th.1/I-2]

ẖâṣṣa: (a.) bir kimseye, ya da bir şeye özel olan nitelik, güç, kuvvet. [K.5-30; K.6-7]

Ḥassân: (öa.) Hassan bin Sabit, Hz. Muhammed zamanında yaşamış ve övgüsüne mazhar olmuş Arap şairi. [K.4-34; K.21-44; K.37-24]

ẖâṣṣ u ᶜâm: (a.) herkes. [T.7-13; T.51-4]

ẖaste: (f.) (hasta) hasta, rahatsız, sayrı. [K.56-15; Tb.1/III-3; Tb.6/IV-5; G.85-5; G.100-4; G.150-5; G.190-4; G.202-4; T.65-11]

ḥasûd: (a.) hasetçi, kıskanç, çekemeyen. [K.69-1; K.79-19]

ḥâşâ: (a.) asla, katiyen, hiçbir vakit, Allah göstermesin, uzak olsun. [K.36-17]

ẖâşâk: (f.) çöp, süprüntü, yonga. [K.29-8; Tb.5/II-2; G.244-4; G.268-6]

ḥaşe li'llâh: (a.) Allah göstermesin, asla, katiyen, hiçbir vakit. [K.20-41; K.21-52; K.22-37; Ts.8/III-4]

ḥaşem: (a.) 1. maiyet, yanında bulunanlar. 2. aile. 3. hademe. [K.5-4; K.21-31; K.52-2; T.15-3]

ḥaşmet: (a.) 1. "haşem" den meydana gelen büyüklük, heybet. 2. saygıdan dolayı çekinme. 3. nezaket. 4. hiddet, kızgınlık. 5. alçak gönüllülük. [K.6-16; K.7-40; K.11-12; K.19-7; K.20-22]

ḥaşr: (a.) 1. toplama, cemetme. 2. ölüleri diriltip mahşere çıkarma, kıyamet. [K.1-23; K.2-24; K.2-30; K.3-31; K.5-8; K.6-57; K.8-12; K.14-15; K.15-44; K.22-44; K.27-14; K.30-7; K.42-6; K.47-2; K.72-1; G.134-1; G.156-6; G.177-4; G.229-4; T.3-2; T.11-4; T.16-6; T.32-5; T.34-2; T.91-9; Th.1/IV-1]

ẖaṭâ: (a.) 1. yanlış, yanlışlık; yanılma. 2. günah. 3. kabahat, kusur. [K.1-39; K.12-46; K.68-3; Tb.6/V-10; T.19-11; Th.6/III-3]

ẖaṭâ-pûş: (a.f.) kusur, günah, yanlışlık örten. [G.114-6]

ẖaṭar: (a.) tehlike. [K.23-38; K.38-10; Tb.1/XII-4; G.63-2; Th.6/IV-2]

ẖâtem: (a.) mühür, üstü mühürlü yüzük. 2. en son. [K.1-10; K.1-18; K.4-19; K.16-1; K.16-25; K.21-2; K.21-34; K.21-57; K.22-5; G.135-4; G.141-2; T.67-1; T.97-3]

Ḥâtem: (ö.a.) Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan İbn Abdullah b. Sa'd'in lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için "Tay, Tayyî, Tâî" nisbet olunur. [K.16-24; K.29-28; K.29-35; K.30-32; K.30-34; K.45-1; G.113-6; T.29-5]

ẖateneyn: (a.) iki damat: Hz. Osman ve Hz. Ali. [T.1-16]

ẖâṭır: (a.) 1. zihin, fikir. 2. keyif, hal. 3. gönül. 4. (tas.) kalbe gelen mânevi hitap. [K.3-9; K.4-6; K.7-24; K.11-18; K.11-36; K.11-14; K.14-35; K.15-29; K.15-45; K.18-29; K.18-32; K.24-41; K.26-3; K.30-24; K.30-37; K.31-11; K.31-23; K.32-22; K.35-27; K.35-54; K.79-3; Tb.2/I-4; Tb.4/V-6; Tb.5/III-4; Tb.5/IV-3; Tb.6/I-7; Tb.6/III-7; Tb.7/I-3; G.21-3; G.43-4; G.104-3; G.117-3; G.182-3; G.183-2; G.183-3; G.205-5; G.209-3; G.242-3; T.7-13; T.19-8; T.29-5; T.43-7; T.67-12; T.80-11; T.86-1; T.87-2; T.101-5; T.106-1; T.111-4; T.111-6; Th.1/VII-4; Th.2/III-2; Th.4/V-4; Ts.3/V-1]

ẖâṭıra: (a.) hatıra gelen, hatırda kalan şey, andaç. [K.20-26]

ẖâṭır-güşâ: (a.f.) gönül açan, gönle ferahlık veren. [K.37-10]

hâtif: (a.) 1. sesi işitilip de kendisi görülmeyen (kimse), seslenici, çağırıcı. 2. gaipten haber veren melek. [T.7-14; T.54-3; T.56-3; T.60-21; T.77-2; T.82-2; T.89-29; T.116-2]

ẖâtime: (a.) 1. son, nihayet. 2. son nefesinde şahadet getirme. [T.46-7; T.63-27]

ḫatm: (a.) 1. bitirme. 2. Kuran'ı baştan sonuna kadar okuma. 3. mühürleme, mühürlenme. [K.4-47; K.7-37; K.11-46; K.14-48; K.19-32; K.23-35; K.24-44; K.25-21; K.28-44; K.30-33]

ḫaṭṭ: (a.) 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman, buyruk. 6. sıra, saf. 7. gemiler için hareket istikameti olarak belirtilen taraf. 8. (geo.) yalnız uzunluğu olan buut, boyut. 9. gençlerde yeni çıkan bıyık veya sakal. 10. parmağın on ikide biri olan bir ölçü. [K.4-40; K.6-31; K.6-51; K.31-15; K.37-18; K.41-1; K.41-2(2); K.41-4; K.41-5; K.41-10(3); K.79-2; G.13-1; G.13-2; G.13-3; G.13-4; G.13-5; G.17-4; G.18-1; G.23-1; G.24-4; G.26-3; G.35-3; G.35-4; G.42-6; G.43-5; G.47-4; G.54-4; G.55-5; G.61-5; G.76-1; G.86-5; G.91-1; G.101-6; G.119-4; G.119-5; G.127-3; G.135-5; G.143-1(2); G.143-2; G.143-3; G.143-4; G.143-5; G.144-1(2); G.144-2; G.144-3; G.144-4; G.144-5; G.146-3; G.155-1; G.160-2; G.173-2; G.174-2; G.197-3; G.207-5; G.222-3; G.223-2; G.224-4; G.265-1; T.45-4; T.60-5; T.63-23; T.65-10; T.74-1]

ḫaṭṭâver: (a.) sakalı yeni çıkmaya başlamış genç. [G.270-3]

ḫaṭve: (a.) adım. [Tb.3/VII-3]

ḫavâdiṣ: (a.) ilgi ile karşılanan haber, yeni söz. [Tb.3/I-2; G.55-5]

ḫavâss: (a.) 1. hassalar, keyfiyetler. 2. muhterem, saygın olanlar. 3. bazı manevi tesirler için okunan duâlar. [K.48-4; G.158-5; G.266-3; T.23-4; T.89-6]

ḫâver: (f.) şark, doğu yönü, gün doğusu. [K.2-30; K.11-47]

ḫâversitân: (f.) (hâveristân) doğu tarafı. [K.50-11]

ḫavf: (a.) 1. korku, korkma. [K.4-23; K.4-41; K.5-12; K.5-21; K.5-25; K.5-43; K.6-44; K.7-25; K.7-29; K.12-26; K.13-11; K.29-57; K.38-3; Tb.1/II-3; G.58-1; G.137-5; G.153-2; G.191-4; T.2-8; Th.1/V-4; Th.6/IV-2]

ḫavrâ: (a.) ahu gözlü (kız, kadın). [K.29-4; T.84-3]

ḫavṣala: (a.) 1. kuş kursağı. 2. mide. 3. anlayış, akıl; zihin. 4. (biy.) leğen. [G.93-2]

ḫavż: (a.) havuz. [K.39-7; K.39-9; G.156-4]

ḫayâl: (a.) 1. insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey. 2. kuruntu. 3. karagöz oyun. 4. gölgeli görünen şey. [K.7-25; K.7-36; K.19-13; K.29-47; K.29-52; K.36-22; K.37-7; K.46-3; K.50-5; K.62-2; K.79-9; Tb.1/XIII-3; Tb.5/III-3; Tb.7/I-1; G.13-2; G.18-1; G.61-5; G.73-7; G.123-2; G.148-5; G.169-4; G.204-4; G.207-1; G.227-5; T.7-14; T.22-4; R.2-2]

ḫayâlât: (a.) hayaller, hülyalar. [Tb.1/IV-4; Tb.1/XI-6]

ḫayât: (a.) dirilik, canlılık. [K.7-1; K.12-5; K.51-13; G.159-2; G.170-4; G.182-4; T.5-8; T.20-4; T.23-19; T.25-5; T.78-3; T.101-2]

ḫayat-efzâ: (a.f.) hayat arttıran. [K.6-51; T.21-2]

Ḫayber: (öa.) Hicaz bölgesinde bulunan sağlamlığıyla ve Hz. Ali'nin fethetmesiyle meşhur kale. [K.11-15; K.11-16]

ḫaydar: (a.) (Hayder) 1. aslan. 2. Hz. Ali. 3. cesur, yiğit adam. [K.5-37; K.6-14; K.11-16; K.35-38; K.45-1; G.170-3; T.20-1]

Ḫaydar Paşa: (öa.) 1624-1629 yılları arasında vezirlik yetkisiyle Yemen valiliği yapmış devlet adamı. [K.29-22]

ḫayf: (a.) 1. haksızlık, cevir, zulüm. 2. yazık ki, heyhât, vâh. 3. ilenç, ah, beddua. [Ts.7/III-2]

ḫayl: (a.) 1. at. 2. at sürüsü. 3. atlı sürüsü. 4. zümre, takım, güruh. [K.6-37; K.6-49; K.11-9; K.23-6; K.36-11]

ḫayli: (f.) 1. epeyce, çokça. 2. bir takım. 3. oldukça. [T.43-4]

Ḫaylî: (öa.) Bursada doğdu, asıl adı Ahmed olup, babasının adı İbrahim'dir. Öğrenimini bitirdikten sonra sipahi oldu. Bir kahvede hikayeciyi bıçakladı. Sipahi katipliği yaptı, Bağdat seferine katıldı ve orada öldü. İmam-ı Azam türbesi yanına gömüldü. Devrin şairlerindendir. Şiirleri temiz, mazmun bulmada usta, selis bir şairdir. [T.77-1; T.77-2]

ḫayme: (a.) çadır. [K.5-2; K.5-5; K.18-17]

ḫayme-ṭırâz: (a.f.) çadır süsleyen, donatan. [K.6-16]

ḫayr: (a.) iyi, faydali, hayırlı, yarar. [K.14-24; K.14-30; K.23-11; K.27-6; K.27-15; K.30-24; K.36-1; K.54-6; K.56-4; T.13-10; T.23-5; T.23-16; T.24-1; T.25-2; T.26-3; T.27-2; T.35-4; T.40-2; T.40-4; T.44-3; T.49-7; T.50-17; T.52-1; T.57-2; T.61-3; T.68-3; T.69-6; T.69-8; T.71-2; T.73-9; T.85-2; T.95-2; T.100-3; T.102-1; T.102-3; T.105-4; T.106-9; T.109-7; T.111-1; T.111-10]

ḫayrân: (a.) 1. şaşmış, şaşa kalmış, şaşırmış. 2. çok tutkun. 3. afyon sarhoşu. [K.1-34; K.4-11; K.10-19; K.11-44; K.14-41; K.21-50; K.24-33; K.29-13; K.39-6; K.40-1; K.48-6; K.79-5; Tb.4/IV-4; Tb.6/VII-9; G.13-5; G.51-3; G.61-4; G.65-7; G.70-4; G.98-4; G.101-6; G.166-3; G.167-2; G.182-1; G.184-5; G.198-3; G.209-4; G.244-5; T.23-20; T.41-2; T.80-1; T.84-2]

ḫayrât: (a.) 1. sevap kazanmak için yapılan hayırlı işler, iyilikler. 2. sevap için kurulan müessese. [K.14-53; K.27-7; K.30-65; T.38-3; T.73-3; T.100-6]

ḫayret: (a.) şaşma, şaşırma, şaşakalma, ne yapacağını bilememe. [K.1-8; K.3-28; K.4-45; K.5-6; K.5-26; K.7-13; K.7-36; K.19-12; K.20-28; K.35-4; K.39-5; K.79-9; Tb.1/XI-4; Tb.2/III-5; G.17-4; G.26-4; G.41-1; G.49-1; G.95-2; G.95-3; G.97-2; G.111-1; G.116-1; G.146-4; G.162-2; G.213-4; G.227-4; T.63-9; Th.2/IV-2; Ts.6/II-2]

ḫayret-dih: (a.f.) şaşkınlık veren. [K.28-22; T.62-3]

ḫayret-efzâ: (a.f.) (hayret-fezâ) hayret arttıran. [K.11-29; G.169-2; T.2-4; T.106-4]

ḫayret-figen: (a.f.) hayrete düşürücü, şaşkınlığa düşüren. [G.158-5]

ḫayret-zede: (a.f.) şaşkınlığa düşmüş, şaşa kalmış olan. [G.45-4; G.74-3]

ḫayrü'l-verâ: (a.) halkın, âlemin hayırlısı: Hz. Muhammed. [T.23-5]

ḫayṭa: (a.) 1. urgan, ip, çadır ipi. 2. kazık; çadır kazığı. [K.35-44]

ḫayvân: (a.) 1. canlılık, dirilik. 2. canlı şey. 3. insanı da içine alan bütün canlılar. 4. ahmak adam. [G.209-2]

ḫayvânî: (a.) hayvanla ilgili, canlıya ait. [Tb.6/II-11]

ḫayy: (a.) 1. Allah'ın adlarındandır. 2. diri, canlı. [K.4-33; G.87-3]

ḫazân: (f.) sonbahar, güz. [K.5-25; K.14-19; K.21-17; K.22-20; K.24-28; K.24-29; K.34-30; K.55-12; G.214-4; G.251-5; G.268-1; G.268-3; G.268-4]

ḫazân-dîde: (f.) hazan görmüş, yaprakları sararmış, solmuş. [G.268-2]

ḫażar: (a.) 1. sabit meskeni olanların oturdukları memleket. 2. barış ve güven. [K.5-36]

ḫazef: (a.) topraktan yapılan çanak, çömlek. [K.38-23; G.132-1]

ḫaẕer: (a.) kaçınma, sakınma, korunma, çekinme. [K.5-12; K.38-3; G.73-3; G.228-5; T.2-8]

ḫâẕıḳ: (a.) hazakatli, işinin ehli, usta, eli uz. [G.56-1]

ḫâżır: (a.) 1. huzurda, meydanda, göz önünde olan, bizzat bulunan. 2. yapılmış bir halde satılan. [K.17-8; K.54-17; Tb.6/III-6; Tb.6/III-11; G.52-1; T.29-8; T.43-8]

hazîde: (f.) kımıldanmış; sürünerek, kayarak … yürümüş; bir şeye girmiş. [G.230-1]

ḫazîn: (a.) 1. hüzünlü, mahzun olarak, kederli, gamlı. 2. hüzün verici. [K.69-2]

ḫazîne: (a.) devlet malının, devlet parasının saklandığı yer. [K.17-1; T.1-9]

ḫazîne kâtibi: (a.) Osmanlı Devleti'nde bir memuriyet olan hazine katipliği. [T.105-1]

ḫazîne kethüdâsı: (a.f.) Hazinedarbaşından sonra gelip, hazine koğuşunun bütün işlerinden sorumlu olduğu gibi, iç hazinenin amiridir. Saraya girip çıkan demirbaş eşyanın muhafazasından da birinci dereceden sorumluydu, dış göreve çıktığında kendisine vezirlik verilirdi. [K.25-9]

ḫażret: (a.) saygı saymak üzere büyüklere verilen unvan. [K.5-19; K.6-15; K.7-10; K.8-11; K.8-18; K.9-1; K.10-42; K.12-16; K.13-5; K.16-5; K.18-8; K.21-10; K.23-17; K.29-22; K.36-1; K.42-1; K.44-2; K.58-1; K.60-1; K.61-1; K.66-1; K.72-1; Tb.6/V-8; G.137-7; T.2-1; T.2-25; T.3-1; T.4-1; T.6-1; T.7-1; T.7-7; T.8-1; T.9-1; T.10-1; T.10-6; T.13-9; T.14-1; T.15-12; T.18-1; T.19-1; T.22-1; T.23-1; T.31-1; T.33-1; T.45-1; T.66-2; T.67-1; T.69-1; T.75-1; T.87-1; T.88-1; T.99-1; T.117-1; T.119-1; T.120-1; T.121-1]

hebâ: (a.) 1. gayet ince toz, zerre. 2. yok yere, boş, nafile. [K.35-12; Tb.3/VI-8]
hedâyâ: (a.) armağanlar, hediyeler. [K.30-59]
hedef: (a.) 1. nişan, nişan alınacak yer, amaç, nişangah. 2. meram, maksat, gaye, amaç. [G.3-5; G.65-5; G.131-3]
hediyye: (a.) 1. hediye, armağan. 2. kıymet, değer, baha. [K.49-10]
heft: (a.) 7 sayısı. [K.6-23; K.25-8; T.15-7; Th.4/I-4]
heft-evreng: (f.) (astr.) Büyük ve Küçükayı'yı meydana getiren yedi yıldız. [Th.4/I-5]
heft-ıḳlîm: (f.a.) Batlamyos'un ayırdığı dünyanın yedi bölgesi. [K.40-3; K.44-2; T.9-4; T.11-2]
helâk: (a.) 1. mahvolma, ölme. 2. harcama. 3. çok yorulma. [Tb.1/II-8; G.15-1; G.162-1; G.165-2]
hem-âheng: (f.) uygun, denk. [K.79-22]
hemân: (f.) 1. hemen, derhal, o anda, çabucak. 2. öylece, böylece. [K.9-3; K.22-41; K.24-39; Tb.5/II-6; G.35-1; G.182-5; G.196-1; G.203-5; G.227-2; G.271-5; T.8-3; T.118-2; Ts.5/IV-1]
hem-cenâḥ: (f.a.) müsavi, eşit, denk. [G.197-4]
hem-dem: (f.) sıkı fıkı, canciğer arkadaş. [K.1-13; K.4-49; K.21-41; K.24-10; K.28-30; Tb.1/II-4; Tb.4/II-3; G.66-5; G.99-5; G.139-6; G.141-4; G.172-5; G.215-1; T.66-3]
hem-derd: (f.) dert ortağı, dert ve mihneti bir olan. [G.61-3]
hem-destân: (f.) 1. aynı sözleri söyleyenler, ağızbirliği edenler. 2. kuvvet ve kudrette beraber olanlar. [K.21-49]
hem-dûş: (f.) omuz omuza gelen, müsavi olan, eşit. [G.49-4]
hem-ḫ̆âb: (f.) 1. beraber uyuyan, yatak arkadaşı. 2. eş. [G.253-3]
hem-ḥâl: (f.a.) bir halde bulunan, halleri birbirine benzeyen, bir halli. [K.23-2; Tb.1/V-1; Tb.1/XI-3; G.97-1; G.240-3]
hem-ḫâne: (f.) bir evde oturan, arkadaş. [Th.6/IV-4]
hem-ᶜinân: (f.a.) dizgini bir, at başı beraber olan, yan yana birlikte bulunan, arkadaş. [K.7-10; K.50-13]
hemîşe: (f.) daima, her vakit, her zaman. [K.8-17; K.10-4; K.11-49; K.14-21; K.23-37; K.26-12; K.34-7; K.34-9; K.34-32; K.35-52; K.35-53; K.36-17; K.37-32; K.80-1; Tb.4/III-6; Tb.5/VI-2; Tb.5/VII-4; Tb.6/V-8; G.31-3; G.219-1; G.242-4; G.265-3; T.14-12(2); T.19-10; T.29-11; T.40-4; T.50-18; T.69-8; T.80-10; T.81-6; T.99-2; T.106-8; T.109-6; Th.5/III-2]
hem-ḳadeḥ: (f.a.) kadeh arkadaşı, içki arkadaşı, sıkı fıkı dost. [G.57-7]
hem-ḳadem: (f.a.) ayakdaş, arkadaş. [T.73-8]
hem-ḳadr: (f.a.) sayılmakta aynı derecede olan. [K.4-15]
hem-mâye: (f.) aynı mayadan, aynı özden. [G.108-1]
hem-meclis: (f.a.) aynı mecliste bulunan. [G.256-2]
hem-meşreb: (f.a.) huyları uygun, kafadar. [K.30-53; G.101-5; G.109-2; G.134-3; G.229-2]
hem-nâm: (f.a.) adları bir olan, adaş. [K.23-2; K.23-13; K.27-2; K.45-6; T.96-1]
hem-nefes: (f.a.) arkadaş. [Tb.1/VIII-4; G.29-5; G.106-1; G.126-1]
hem-nişîn: (f.) beraber oturup kalkan, teklifsiz arkadaş. [K.50-13; G.38-5; G.218-4; G.253-3]
hem-pâ[y]: (f.) (kötü işlerde) arkadaş, ayakdaş, omuzdaş. [K.37-26; G.73-7; G.74-4]
hem-pâye: (f.) rütbece bir. [K.21-4; T.6-2]
hem-râh: (f.) (hem-reh) yoldaş, yol arkadaşı. [K.7-10; K.27-3; Tb.1/X-8; G.173-1]
hem-râz: (f.) sıkı fıkı arkadaş, sır arkadaşı. [Tb.1/XI-3; G.97-1; G.253-3; Ts.3/I-2]
hem-reng: (f.) bir renkte, rengi bir; (mec.) huyları bir olan. [G.214-5]
hem-rengî: (f.) bir renkte, rengi bir olana ait, (mec.) huyları bir olanla ilgili. [G.196-4]
hem-rikâb: (f.a.) müsâvî, eşit, atbaşı, beraber. [K.3-27]
hem-sâye: (f.) komşu. [K.30-1]
hem-sebaḳ: (f.) ders arkadaşı, beraber ders okuyan; okul, sınıf arkadaşı. [G.135-5]
hem-sefer: (f.a.)yol arkadaşı, yoldaş. [Th.6/IV-4]
hem-ser: (f.) 1. arkadaş, kafadar. 2. erkek ve kadın eşlerden her biri. [K.2-11; K.11-21; K.11-29; Tb.1/IX-5; G.107-4]
hem-sofra: (f.a.) (hem-sufre) sofra arkadaşı. [K.5-29]
hem-ṣoḥbet: (f.a.) birbiriyle sohbet eden, konuşan, arkadaş. [G.54-5; G.64-1; G.64-4; G.67-5; G.256-5]
hem-tâ: (f.) benzer, denk, taydaş, müsavi. [K.26-10; K.29-3; K.30-12; T.64-9; T.106-7]
hem-vâr: (f.) 1. düz yer, bir çırpıda olan yer, uygun yer. 2. daima. [K.28-15; K.28-40]
hem-vâre: (f.) daima, her zaman. [K.5-16; K.6-20; Tb.1/VI-6; Tb.1/X-5; G.31-5; G.37-5]
hem-zânû: (f.) yan yana oturan; diz dize oturup konuşan. [Th.6/IV-4]
hem-zebân: (f.) 1. dilleri bir olan, aynı dili konuşan. 2. ağzı bir olan. [K.51-7; G.25-1; G.32-4; G.49-5; G.147-5; G.160-4; G.166-5; G.170-3; G.171-3; G.245-2; T.52-7]
hendese: (a.) geometri. [K.33-16]
heng: (t.) dokumacılıkta atkıların geçirildiği uzunlamasına ip, çözgü. [G.246-4]
hengâm: (f.) zaman, çağ, sıra, vakit, mevsim. [K.12-4; K.32-23; K.38-4; K.38-21; Ts.6/III-3]
hengâme: (f.) kavga, gürültü. [G.258-3]
henüz: (f.) şimdiye kadar, bu ana dek; daha, yeni, hâlâ; ancak. [K.10-31; K.28-49]
hep: (t.) 1. bütün, tamam, bütünü, hepsi, tamamı, kâmilen. 2. her vakit, sürekli olarak, daima. [K:1-21; K.4-1; K.20-7; K.21-43; K.27-7; K.29-10; K.29-14; K.36-13; K.38-9; K.38-22; K.38-30; K.40-7; Tb.1/I-4; Tb.1/VI-6; Tb.3/III-9; Tb.3/VI-9; G.15-1; G.25-3; G.29-2; G.30-3; G.43-2; G.170-5; G.178-4; G.181-2; G.183-2; G.196-2; G.244-5; T.23-22; Th.6/II-3]
her-bâr: (f.) her zaman, daima. [K.14-52]
hercâ'î: (f.) vefasız, kararsız, sabırsız. [G.166-1; G.271-3]
hergiz: (f.) asla, katiyen, hiçbir vakit, hiçbir suretle. [K.11-26; K.11-38; K.24-20; K.35-54; Tb.2/V-2; G.8-4; G.142-4; G.148-3; G.182-2; G.197-1; G.217-2; G.226-4; G.250-2; G.254-5; T.23-12; T.23-16; Ts.4/III-3]
herkes: (f.) her kişi, her kimse, her şahıs, her kim olursa olsun. [K.12-9; T.111-7; Ts.1/MB(5)]
hestî: (f.) var olma, varlık. [Tb.1/XI-7; G.252-2; G.264-4; T.63-17]
heşt-behişt: (f.) 1. Kur'an'da adı geçen sekiz cennet (Huld, Dârü's-selâm, Dârü'l-karar, Adn, Me'vâ, Nâim, İlliyn, Firdevs). 2. İdris-i Bitlisî'nin sekiz Osmanlı padişahı için yazdığı meşhur tarih. 3. ilk Osmanlı edebiyatı şuarâ tezkiresinden Sehî tezkiresi. [K.19-21]
hevâ: (a.) 1. heves, istek, arzu, sevgi, hoşlanma. 2. hava. [K.6-26; K.14-13; K.29-2; K.64-2; K.79-3; Tb.1/II-3; Tb.1/IV-7; Tb.1/IV-8; Tb.1/IX-1; Tb.3/II-1; Tb.3/IV-11; Tb.3/VI-2; Tb.5/I-1; Tb.5/I-2; Tb.5/I-4; Tb.6/II-1; G.17-5; G.18-3; G.23-1; G.28-3; G.29-1; G.34-5; G.50-1; G.53-1; G.65-1; G.65-3; G.68-2; G.69-2; G.80-3; G.94-2; G.106-1; G.106-4; G.109-4; G.112-3; G.113-3; G.125-2; G.127-3; G.130-1; G.156-5; G.175-1; G.192-1; G.192-2; G.192-4; G.250-3(2); G.250-5; T.2-20; T.2-21; T.12-5; T.14-6; T.23-23; T.65-6; T.70-6; T.80-5; T.83-1; T.84-8; T.87-3; T.101-2; T.109-2; R.2-4; Th.7/IV-3; Ts.3/MB(5); Ts.4/V-1; Ts.6/III-4]
hevâdâr: (f.) 1. havadar, etrafı açık, rüzgarlı yer. 2. yâr, dost. [K.3-5; K.79-23; G.67-4; G.155-3; G.158-1]
hevâ'î: (a.) 1. nefis ve şehvetine mağlup olmakla ilgili. 2. nefsine düşkün, ciddi şeylere ilgisiz. 3. havaya ait, hava ile ilgili, havada bulunan. [G.112-4; G.192-3]
heves: (a.) 1. arzu, istek. 2. gelip geçici istek. [K.3-5; K.18-32; K.20-8; K.20-40; K.21-38; K.29-5; K.79-6; Tb.1/II-6; Tb.3/I-11; Tb.3/II-1; Tb.3/III-2; G.14-4; G.18-3; G.34-3; G.44-1; G.44-3; G.56-4; G.57-7; G.68-1; G.81-5; G.88-2; G.88-3; G.92-1; G.94-5; G.96-4; G.101-7; G.105-6; G.106-1; G.113-2; G.116-4; G.117-1; G.125-1(2); G.125-2; G.125-3; G.125-4; G.125-5; G.127-4; G.131-2; G.132-5; G.145-5; G.158-3; G.176-1; G.187-3; G.192-3; G.192-5; G.206-3; G.210-4; G.221-5; G.222-1; G.231-2; G.239-6; G.242-2; G.244-4; G.246-5; G.254-1; G.262-4; G.264-1; G.268-2; G.269-2; G.270-1; R.2-1; Th.7/IV-3; Ts.4/II-3; Ts.5/IV-3]
hevesbâz: (a.f.) hevesli, istekli. [G.110-1]
heves-güster: (a.f.) arzu, istek yayan. [G.62-4]
heveskâr: (a.f.) hevesli, istekli. [G.68-6; G.101-5]
hevesnâk: (a.f.) heves edici, hevesli. [G.73-5]

heves-pişegân: (a.f.) heveslerini huy edinmiş olanlar. [Tb.5/I-2]

heybet: (a.) korku ile saygı duygularını birden uyandıran hal veya gösteriş. [K.4-22; K.4-23; K.5-20; T.2-13; Th.1/V-1]

hey'et: (a.) 1. şekil, sûret, kıyafet. 2. görünüş. 3. hal, durum. 4. kurul. [Tb.6/V-12; T.14-6; T.63-3]

heyûlâ: (a.) 1.madde. 2. (esk. fels.) bütün cisimlerin ilk maddesi olarak var sayılan madde. 3. zihinde tasarlanan şey. 4. (tas.) ruh-i azam, kendisinde suretlerin ortay çıktığı şey, kendisinde herhangi bir suret peyda olan bâtın. 5. eşyanın gerçek olan kısmı. 6. önemsiz, küçük şey. [K.2-8; K.17-4]

hezâr: (f.) 1. bülbül. 2. bin. 3. pek çok. [K.7-25; K.12-3; K.28-7; K.31-4; K.31-24; K.35-7; K.37-13; K.37-28; K.72-4; Tb.5/III-5; G.23-3; G.28-5; G.131-4; G.177-2]

hezârân: (f.) 1. bülbüller. 2. binler. [K.2-24; K.6-17; K.26-4; K.28-45; K.40-12; K.41-9; G.44-3; G.215-2; T.22-8; T.43-3; T.64-1]

hezâr-destân: (f.) bülbül. [K.10-45]

ḥıfẓ: (a.) 1. saklama. 2. ezberleme. 3. himaye, koruma.[K.6-28; K.6-61; K.12-18; K.12-46; K.14-18; K.17-5; K.18-14; K.21-18; K.22-7; K.23-38; K.29-15; K.38-10; Tb.7/III-3; G.143-2; T.2-8; T.16-6; T.19-10; T.89-27]

ẖırâm: (f.) nazlı, edalı, salına salına gidiş. [K.6-3; G.18-3; G.48-2; G.67-1; G.107-3; G.128-1; G.228-2; Th.6/V-1; Ts.2/MB(5)]

ẖırâmân: (f.) 1. salına salına, naz ve eda ile yürüyen. 2. salına salına, salınarak. [K.10-28]

ḥırâset: (a.) bekleme, koruma, saklama. [K.29-15; T.19-10]

ẖıred: (f.) akıl, us. [K.1-1; K.1-13; K.6-18; K.7-31; K.12-33; K.14-6; K.15-6; K.20-34; K.21-12; K.24-23; K.24-25; K.32-6; K.35-16; K.53-1; K.79-10; G.1-4; G.16-2; G.39-6; G.45-6; G.66-2; G.70-4; G.77-5; G.82-4; G.103-5; G.108-4; G.114-7; G.195-3; G.245-4; T.22-4; T.29-8; T.62-4; T.65-21; T.84-2; T.91-4]

ẖıredmend: (f.) akıllı, anlayışlı. [K.20-45]

ẖıred-perver: (f.) aklı besleyen, aklı koruyan, akıl öğreten. [K.22-14]

ẖıred-pîşe: (f.) Aklın peşinde olan, akıllı işleri adet edinmiş olan. [K.15-8; K.34-4; K.81-2]

ẖırḳa: (a.) kalın kumaştan yapılmış veya içi pamukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir giyecek. [Tb.1/V-5; G.120-4]

ẖırḳa-pûş: (a.f.) hırka giyen, fakir, derviş. [G.246-4]

ḥırmân: (a.) mahrumluk, ümitsizlik. [K.75-1; Tb.4/II-4; G.22-4]

ẖırṣ: (a.) 1. öfke, kızgınlık. 2. azgınlık. 3. sonu gelmeyen arzu, istek. [Tb.6/VI-11; Ts.7/IV-1]

ḥırz: (a.) 1. sığınak. 2. nazar değmemesi için kullanılan muska; nazar boncuğu. 3. tılsım. [K.4-19; K.15-7; K.18-11; K.29-26; Tb.6/I-9; G.116-5; G.143-5; G.144-5; G.160-2]

ẖıṣâl: (a.) huylar, tabiatlar, ahlaklar. [K.12-34; K.19-24]

ḥıṣn: (a.) sağlam, sarp (yer), kale. [K.11-15; T.96-2]

ẖışm: (f.) kızgınlık, öfke. [K.14-35; K.38-11; K.38-27; G.9-3; G.10-1; Ts.1/V-2; Ts.2/III-1]

ẖışt: (f.) 1. kerpiç. 2. tuğla. 3. küçük bir mızrak olup, ortasında ipten örülü bir halka olup orta parmağa geçirilerek düşmana atılır. [T.3-11]

ẖıṭâ: (a.) Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen ad. Moğolların "Hatâ" adlı kabilesi bu bölgede yaşadığından bu adla anılmıştır, Huten şekliyle de kullanılır. [Tb.5/I-3; G.50-4]

ẖıṭṭa: (a.) memleket, diyar, ülke. [K.7-12; K.29-3; K.37-18; G.50-4]

ẖıyâm: (a.) çadırlar. [K.6-37]

ẖıyre: (f.) kamaşık, donuk, fersiz (göz). [G.16-2]

H̱ıżır: (öa.) (Hızr) içenlere ölümsüzlük veren âb-ı hayat'ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişmekle meşhur peygamber. [K.1-5; K.1-24; K.6-33; K.16-5; K.27-3; K.29-11; K.30-40; K.36-8; K.50-13; K.51-17; K.66-1; Tb.3/V-4; Tb.6/III-12; G.23-5; G.114-4; G.136-2; G.144-4; G.196-3; G.208-2; G.248-3; T.15-24; T.18-6; T.27-3; T.29-12; T.40-1; T.75-3; T.98-4; Th.1/VI-3; Th.2/III-1]

hîcâ: (a.) heyecan; kargaşa, gürültü, patırtı. [K.29-19]

ḥicâb: (a.) 1. utanma, sıkılma. 2. perde. [K.3-17; G.114-7; G.156-2; G.168-4; G.203-5; G.225-4; Th.2/1-5]

hicr: (a.) 1. ayrılık. 2. sayıklama, saçmalama. [K.14-15; Tb.2/I-2; Tb.2/I-4; Tb.2/II-3; G.4-4; G.33-2; G.83-5; G.127-4; G.166-4; G.247-2; G.249-3; G.250-1; Th.5/III-3; Ts.1/I-2]

hicrân: (a.) 1. ayrılık. 2. unutulmaz acı, keder, iç acısı. [K.21-17; K.24-43; Tb.2/V-3; G.216-5; G.247-1; R.3-2; Th.3/I-5; Ts.8/II-3]

hicret: (a.) 1. (tar.) memleketten memlekete göç. 2. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etmesi ki, İslâm takviminde tarih başı sayılır. [T.118-3]

hîç: (f.) 1. yok denecek kadar az olan; yok olan. 2. ehemmiyetsiz, değersiz, önemsiz. [K.35-15; K.43-9; Tb.2/I-6; Tb.6/III-3; G.111-3; G.130-2; G.185-5; G.201-2; Th.3/I-4; Ts.8/MB(5)]

hidâyet: (a.) hak yoluna, doğru yola kılavuzlama. [Tb.1/XIII-4; Tb.3/IV-9; G.45-2; T.29-12; T.40-1]

ẖidmet: (a.) 1. iş, hizmet, vazife. 2. iş görme, birinin işini görme. [K.2-26; K.3-25; K.4-20; K.6-5; K.12-41; K.15-42; K.21-40; K.34-38; K.35-44; K.39-18; K.47-6; K.55-17; K.55-18; K.60-2; K.72-4; Tb.3/VII-5; Tb.4/V-4; Tb.6/II-5; Tb.6/V-4; G.132-2; T.43-8; T.49-8; T.65-17; T.96-2; Ts.1/II-3]

ẖidmet-güẕâr: (a.f.) 1. şunun bunun işini görüveren. 2. komisyoncu. [K.2-12]

hijde-hezâr: (f.) on sekiz bin. [G.103-2]

ḥikâye: (a.) (hikâyet) 1. anlatma. 2. roman. 3. masal. 4. olmuş bir hadise. [K.7-34; G.159-3; G.161-4; G.180-1; T.63-4]

ḥikem: (a.) hikmetler. [K.1-9; G.114-2; T.62-4; T.65-2; T.65-4; T.66-1]

ḥikem-endûz: (a.f.) hikmetler toplayan, kazanan. [K.15-27]

ḥikem-senc: (a.f.) hikmetleri bilen, hikmetlerden anlayan. [K.20-33; G.96-3]

ḥikmet: (a.) 1. hakîmlik, âlimlik, bilginlik. 2. sebep. [K.1-4; K.1-8; K.1-20; K.2-9; K.3-1; K.6-18; K.10-18; K.14-40; K.15-28; K.20-32; K.21-11; K.22-29; K.22-43; K.23-8; K.28-12; K.31-11; K.31-13; K.33-19; K.35-7; K.51-1; K.51-2; K.51-3; K.51-4; K.51-5; K.51-6; K.51-7; K.51-8; K.51-9; K.51-10; K.51-11; K.51-12; K.51-13; K.51-14; K.51-15; K.51-16; K.51-17; K.51-18; K.51-19; K.51-20; K.51-21; K.51-22; K.51-23; K.51-24; K.51-25; K.51-26; K.51-27; K.51-28; K.53-6; K.55-1; K.55-5; K.55-6; K.56-3; K.79-13; K.79-16; Tb.1/VI-7; Tb.1/X-1; Tb.1/X-2; Tb.1/XI-2; Tb.4/IV-5; G.1-4; G.16-1; G.16-2; G.24-6; G.51-4; K.70-1; G.71-4; G.73-5; G.76-2; G.95-4; G.100-2; G.101-7; G.148-3; G.176-3; G.195-2; G.197-3; G.198-4; G.206-5; G.224-4; G.242-5; G.254-4; G.260-2; T.49-2; T.60-4; T.62-5; T.63-3; T.65-1; T.65-3; T.65-5; T.65-8; T.65-21; T.66-5]

ḥikmet-âmîz: (a.f.) hikmetle karışık. [T.1-8]

ḥikmet-pesend: (a.f.) hikmet beğenen, beğenmiş. [G.243-2]

ẖilâf: (a.) 1. karşı, zıt. 2. yalan. [K.12-29]

hilâl: (a.) yeni ay. [K.21-26; K.21-47; K.37-8; K.46-1; K.50-5; K.72-5; G.33-2; G.85-2; G.211-2; G.211-3; G.211-5; G.256-4; G.256-6]

ẖil^{c}at: (a.) eskiden, padişah veya vezir tarafından taktir edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan. [K.8-2]

ḥîle: (a.) oyun, aldatma, dubara (kelimenin Arapçada asıl manası "çare"dir.). [K.18-12; G.65-5; G.153-4; G.237-4]

ḥîlebâz: (a.f.) hileci, oyuncu, aldatıcı, dubaracı. [G.119-3]

ḥîlekâr: (a.f.) hileci, düzenbaz, oyuncu. [K.4-39]

ẖilḳat: (a.) 1. yaratılma, yaradılış. 2. tabiat. [K.6-30; K.33-5; K.39-14; K.51-5; G.152-3; T.62-6]

ḥilm: (a.) insanın tabiatında olan yavaşlık, yumuşaklık, nezaket, kibarlık. [K.2-17; K.12-33; K.21-29; K.33-7]

ḥilye: (a.) 1. süs, zinet, cevher. 2. güzel sıfatlar. 3. güzel yüz. 4. Hz. Muhammed'in mübarek vasıflarını ve güzelliklerini anlatan manzum veya mensur eser. 5. bir yazı sitili. [T.24-2]

himem: (a.) 1. gayretler, emekler, çalışmalar, yüksek iradeler. 2. ermiş olanların tesirleri. [K.16-16; K.23-3; K.24-34; K.27-16; K.49-6; K.52-6]

himmet: (a.) 1. gayret, emek, çalışma, çabalama. 2. yüksek irade. 3. ermiş kimselerin tesiri. 4. kasıt, niyet. 5. iyilikle davranma. [K.3-8; K.3-10; K.3-21; K.4-34; K.5-9; K.5-10; K.11-13; K.12-21; K.14-1; K.14-25; K.15-17; K.15-25; K.18-26; K.18-34; K.19-3; K.19-18; K.20-26; K.21-24; K.21-39; K.22-24; K.22-26; K.22-32; K.22-40; K.24-31; K.25-13; K.26-5; K.28-29; K.29-28; K.29-30; K.30-24; K.30-31; K.30-40; K.32-20; K.34-2; K.34-22; K.35-31; K.35-49; K.37-22; K.39-23; K.39-28; K.40-5; K.53-11; K.53-18; K.54-7(2); K.54-9; K.54-16; K.54-18; K.65-2; K.80-6; Tb.1/III-8; Tb.1/V-3; Tb.2/V-3; Tb.3/V-2; Tb.4/III-4; Tb.4/IV-1; Tb.5/V-3; Tb.6/III-2; Tb.6/III-9; Tb.6/V-5; Tb.6/VII-4; Tb.7/II-1; G.1-6; G.6-5; G.16-1; G.22-4; G.38-2(2); G.39-2; G.48-3; G.69-2; G.72-2; K.89-5; G.95-5; G.110-2; G.111-3; G.135-4; G.162-2; G.168-2; G.168-4; G.176-6; G.196-5; G.197-4; G.206-4; G.210-3; G.220-5; G.222-2; G.241-3(2); G.242-1; G.252-1; G.267-1; G.269-2; T.7-10; T.10-2; T.23-7; T.25-1; T.28-2; T.30-1; T.30-3; T.31-4; T.33-2; T.40-2; T.42-7; T.43-9; T.44-1; T.44-2; T.60-16; T.61-1; T.61-2; T.63-18; T.65-20; T.69-4; T.70-8; T.89-28; T.91-2; T.97-4; T-98-2; T.102-2; T.104-1; T.105-2; Ts.4/V-3; Ts.7/III-4]

himmet-âbâd: (a.f.) himmetle dolu yer. [T.30-5]

ḥîn: (a.) an, zaman, vakit, sıra. [K.48-3]

Hind: (öa.) 1. bir kadın adıdır, fetva ve şeriat işlerinde mücerret olarak kadından bahsedilince bu ad çok geçer. 2. Hindistan. [K.21-48]

hindû: (f.) 1. Hintli. 2. Satürn. 3. ben, benek. [Th.6/III-4]

hirâs: (f.) korku. [G.158-3]

hirâsân: (f.) korkan, korkak. [K.29-17]

Hirmis: (öa.) (Hermes, Hürmüz) 1. Zerdüştlerin hayır tanrısı. 2. eski İran takviminde Güneş yılının ilk gün. 3. Jüpiter, Müşterî, Erendiz. [G.45-4]

ḥisâb: (a.) hesap, sayma, aritmetik. [K.3-25; K.10-33; K.40-8; T.25-4; T.60-21; T.73-3]

ḫiṣâl: (a.) (hısâl) huylar, tabiatlar, ahlaklar. [K.36-13; T.26-1]

ḥiṣâr: (a.) kuşatma, etrafını alma. 2. kale, etrafı istihkamlı kale, bent. [K.7-17]

ḥiss: (a.) duyma kuvveti, duygu. [K.14-5; Tb.5/III-3]

ḥiṣṣe: (a.) pay, nasip. [Ts.5/II-3; Ts.5/III-2]

ḥiṣṣecû: (a.f.) hisse arayan, pay çıkartan, nasip arayan. [Ts.5/I-3]

ḥiṣṣedâr: (a.f.) hissesi olan, hisse sahibi, pay, nasip sahibi. [G.255-5]

ḫiṭâb: (a.) 1. bir veya daha çok kimseye ağızdan veya yazı ile söyleme. 2. Kur'ân. [K.3-2; T.60-3; T.60-21]

ḫitân: (a.) sünnet, sünnet etme. [T.19-13]

ḥiyel: (a.) oyunlar, aldatmalar, dubaralar. [K.33-24; K.38-8]

ḥizb: (a.) 1. kısım, bölük. 2. tarafdar. [Tb.6/IV-6]

ḫod: (f.) 1. kendi. 2. baş zırhı, miğfer. [K.5-13; K.10-7; K.11-40; K.27-13; K.40-11; K.56-3; Tb.1/V-3; Tb.4/II-3; G.190-2; G.247-2]

ḫod-fürûş: (f.) kendini satan, kendini öven, övüngen. [G.57-6]

ḫodgâm: (f.) kendini beğenmiş, bencil. [G.79-3]

ḫodkâr: (f.) hükümdar. [G.265-6]

ḥoḳḳa: (a.) 1. içine mürekkep konan maden, cam veya topraktan yapılmış küçük kap. 2. içine tükürülen kap. [K.29-38]

Ḫorâsân: (öa.) İran'ın doğusunda bulunan geniş arazi: hûr: güneş + âsân: doğan kelimelerinden meydana gelip "doğan güneş memleketi" anlamına geldiği kitaplarda yazılıdır. [K.7-25]

ḫoş: (f.) 1. güzel, iyi. 2. tatlı. [K.19-24; K.25-13; K.26-2; K.39-6; G.39-3; T.60-7; T.79-1; T.83-1; T.87-3; T.105-1; T.108-1]

ḫoş-dil: (f.) gönlü hoş, memnun. [Tb.1/III-4]

ḫoş-elḥân: (f.a.) makamı güzel, güzel ve tatlı okuyan. [K.4-35]

ḫoş-güvâr: (f.) 1. lezzetli, tatlı. 2.hazmı kolay. [G.28-2; G.122-1]

ḫoş-ḥâl: (f.a.) hali vakti yerinde, geçimi yolunda olan. [K.16-6; Tb.2/I-4; T.13-3]

ḫoş-nâġme: (f.a.) sesi güzel, güzel sesli. [K.18-21; G.81-5]

ḫoş-nevâ: (f.a.) güzel sesli. [G.29-5]

ḫoşnûd: (f.) razı, memnun. [K.11-13]

ḫoş-nüvîs: (f.) güzel yazan. [T.2-12]

ḫoş-ṭab^c: (f.a.) tabiatı, huyu güzel. [K.24-10; K.80-7]

ḫoş-ter: (f.) daha hoş, çok hoş. [K.11-19; G.24-1]

ḫûb: (f.) güzel, hoş, iyi. [K.19-24; K.28-13; K.28-49; K.38-31; K.41-4; G.169-5; Ts.2/MB(5)]

ḫûbân: (f.) güzeller, iyiler. [G.24-2; G.62-3; G.133-3; G.170-3; G.176-3; G.216-3; Th.4/II-4; Th.7/II-1]

ḥubb: (a.) sevgi. [K.33-2; Tb.7/II-5; T.1-17]

Ḫucend: (öa.) Maveraünnehir'de bir şehir. [G.112-5]

ḫuceste: (f.) uğurlu, meymenetli; hayırlı, saâdetli, kutlu. [K.2-11; K.6-6; K.7-7; K.27-3; K.37-1; Tb.5/I-6; Tb.5/III-2; T.15-10; T.52-1; T.55-1]

ḫuceste-fâl: (f.) falı uğurlu, yümünlü. [K.46-2]

Ḫudâ: (f.) Tanrı, Allah. [K.2-7; K.2-8; K.4-9; K.4-17; K.4-47; K.6-60; K.7-15; K.10-3; K.11-9; K.12-45; K.12-47; K.14-28; K.14-38; K.15-3; K.16-5; K.16-25; K.18-32; K.19-5; K.22-2; K.23-5; K.23-33; K.23-38; K.25-5; K.26-2; K.27-6; K.29-62; K.30-65; K.31-7; K.31-22; K.33-1; K.34-33; K.34-37; K.35-16; K.35-53; K.36-27; K.37-15; K.38-16; K.39-11; K.39-15; K.43-3; K.45-7; K.48-13; K.50-13; K.52-9; K.54-4; K.54-19; K.55-2; K.55-3; K.55-19; K.72-6; K.73-3; K.75-2; K.80-10; Tb.1/II-7; Tb.1/III-8; Tb.1/X-1; Tb.3/I-6; Tb.3/I-9; Tb.3/I-11; Tb.3/II-11; Tb.3/VI-2; Tb.3/VI-9; Tb.3/VII-3; Tb.4/I-5; G.43-2; G.54-3; G.62-1; G.64-3; G.82-1; G.82-3; G.94-1; G.120-5; G.243-3; G.248-3; G.263-2; G.270-5; T.2-15; T.7-6; T.15-1; T.15-10; T.16-3; T.16-6; T.19-11; T.23-3; T.23-6; T.28-2; T.32-1; T.33-5; T.36-6; T.37-2; T.46-1; T.50-5; T.50-18; T.51-3; T.55-1; T.60-19; T.60-22; T.62-6; T.70-9; T.71-1; T.73-1; T.85-4; T.87-1; T.89-18; T.89-27; T.92-1; T.96-3; T.99-5; T.100-5; T.102-2]

ḫudâ-dâd: (f.) Allah vergisi. [G.43-5]

ḫudâvend: (f.) 1. Allah, Tanrı. 2. efendi, sahip, malik. 3. hâkim, hükümdar. [K.6-18; K.6-45; K.18-48(2); K.18-49; K.20-1; K.33-25; K.48-7; K.50-13; Tb.3/I-2; T.85-1]

ḫudâygân: (f.) ulu padişah, büyük hükümdar. [K.34-37]

ḫudâyî: (a.) 1. Allah'a mensup. 2. kendiliğinden olan, tabii, suni ve insan yapısı olmayan. 3. (mec.) hiçbir terbiye görmeyip, hal ve tabiatında kalan veya kendiliğinden yetişmiş. [G.61-2]

ḫuddâm: (a.) hizmetçiler. [K.6-16; K.31-24; K.48-3]

ḫudûd: (a.) sınırlar, uçlar, bucaklar. [K.7-27]

ḫufte: (f.) yatmış, uyumuş. [Tb.6/II-2; G.226-4]

ḫuftegân: (f.) yatıp uyumuş olanlar. [Tb.4/I-3]

ḫulâṣa: (a.) 1. bir şeyin, bir sözün özü, özet. 2. hesap bilançosu. [K.34-8; T.50-2]

ḫuld: (a.) 1. sürüp giden, sonu olmayan varlık. 2. bitmeyiş, devamlılık. 3. sekiz cennetten biri. [K.2-15; G.73-1; T.19-4]

ḫulḳ: (a.) huy, tabiat. [K.2-17; K.5-31; K.6-30; K.8-14; K.12-23; K.14-12; K.15-15; K.18-23; K.18-24; K.18-27; K.18-49; K.20-18; K.20-23; K.21-22; K.22-19; K.23-4; K.24-8; K.24-29; K.24-32; K.25-13; K.26-3; K.29-38; K.30-45; K.31-20; K.33-1; K.33-10; K.34-21; K.35-30; K.35-42; K.36-9; K.53-10; K.80-7; Tb.4/II-2; Tb.5/V-4; Tb.5/VII-6; G.24-7; G.159-1; G.265-6; T.2-4; T.15-9; T.23-11; T.24-2; T.29-5; T.111-3]

ḫulûṣ: (a.) halislik, saflık, doğruluk, yalan ve hileden uzak olma, gönül temizliği. 2. samimiyet, samimi sevgi. 3. yaranma. [K.3-25; K.11-24; K.18-46; K.22-37; K.23-18; K.23-35; K.24-7; K.25-1; K.25-2; K.25-3; K.25-7; K.25-20; K.25-22; K.25-23; K.30-25; K.31-22; K.31-26; K.32-23; K.35-46; K.35-51; K.46-7; K.46-9; K.47-4; Tb.5/IV-4; T.1-19; T.23-21; T.49-9; T.73-9; T.78-2]

ḫulûṣiyyet: (a.) samimi, candan dostluk. [K.19-25]

ḫum: (f.) 1. küp. 2. şarap küpü. [G.53-2; G.195-3; Th.2/III-4]

ḫumâr: (a.) içkiden sonra gelen başağrısı, sersemlik. [K.28-42; G.57-5; G.72-4; G.185-2; G.206-2]

ḫumâr-âlûd: (a.f.) 1. şaşkın, kendinden geçmiş. 2. süzgün, baygın (göz). [G.226-4]

ḫûn: (f.) 1. kan. 2. öldürme, öç. [K.30-52; K.38-24; K.55-8; Tb.1/I-8; Tb.2/III-4; G.4-2; G.19-5; G.22-3; G.30-4; G.33-2; G.38-3; G.39-1; G.56-4; G.57-5; G.59-2; G.62-3; G.112-1; G.145-3; G.147-1; G.147-2; G.147-3; G.156-3; G.160-3; G.168-1; G.174-1; G.179-1; G.194-1; G.207-3; G.213-4; G.225-3; G.258-5; G.259-4; G.266-2; T.3-6; T.7-9; T.77-1; Th.3/VI-1; Ts.6/IV-1]

ḫûnî: (f.) f.) 1. kanlı, kan dökmeye meyilli. 2. kanlı, gaddar, zalim, katil. [G.19-1; G.35-1]

ḫûn-âb[e]: (f.) 1. kanlı su. 2. gözyaşı. [Tb.3/III-4; G.96-5; G.156-6; Ts.6/II-1]

ḫûn-âbe-feşân: (f.) kanlı göz yaşı saçan, akıtan. [G.179-3]

ḫûn-âşâm: (f.) kan içen, kan içici. [K.6-35]

ḫûn-bâr: (f.) kan yağdırıcı. [G.176-4]

ḫûn-ḫˇâr: (f.) kan içen, kan dökücü, zalim. [K.5-29]

ḫûnîn: (f.) kanlı, kana bulaşmış. [G.4-5]

ḫûn-rîz: (f.) kan döken, kan dökücü. [K.4-38; G.185-1]

ḫunyâger: (f.) şarkıcı. [K.1-33]

ḫûr: (a.) 1. ahu gözlüler, gözlerinin akı karasından çok olanlar. 2. cennet kızları, huriler. 3. (mec.) sevgili. [K.2-12; K.4-11; K.15-40; K.18-20; G.199-3; T.106-6]

ḫûrâ: (f.) bkz. hûrî. [K.35-30; K.38-6; K.43-5; G.128-1; T.108-3]

ḫurrem: (f.) 1. şen, sevinçli, güler yüzlü, gönül açan; taze. 2. (g.) bir yazı sitili. [K.1-16; K.1-17; K.2-2; K.4-28; K.6-27; K.6-62; K.8-8; K.8-18; K.11-19; K.11-36; K.12-45; K.13-1; K.16-6; K.27-4; K.29-6; K.29-61; K.30-14; K.37-11; K.38-20; K.39-2; K.48-12; Tb.1/IX-1; Tb.1/IX-2; Tb.2/I-4; Tb.4/V-6; Tb.5/VII-1; Tb.6/I-4; G.24-1; G.35-4; G.124-1; G.133-3; G.212-1; G.256-7; T.2-19; T.4-3; T.12-5; T.18-7; T.29-5; T.39-1; T.49-6; T.80-3; T.80-11; T.81-1; T.87-3; T.110-1]

ḫurrem-ter: (f.) daha sevinçli, daha şen. [K.11-25]

ḫursend: (f.) kanaat eden, kısmetine razı olan, tokgözlü, gözü tok. [T.45-2]

ḫurşîd: (f.) güneş. [K.2-6; K.2-19; K.4-9; K.6-37; K.7-8; K.11-41; K.11-42; K.11-43; K.12-24; K.14-14; K.14-16; K.15-45; K.20-4; K.20-19; K.20-21; K.21-4; K.21-18; K.22-9; K.22-14; K.23-12; K.23-14; K.24-27; K.25-3; K.29-30; K.30-41; K.32-4; K.32-11; K.37-5; K.39-14; K.40-6; K.43-5; K.51-4; K.52-1; K.55-8; K.56-15; K.57-2; K.59-2; K.72-3; Tb.1/VII-1; Tb.1/IX-6; Tb.3/VII-8; Tb.4/II-6; G.15-3; G.33-1; G.53-4; G.77-2; G.95-5; G.108-1; G.132-2; G.134-2; G.156-7; G.163-4; G.171-5; G.183-1; G.193-1; G.209-1; G.212-2; G.217-3; G.222-5; G.246-4; G.247-4; G.248-2; G.256-2; G.259-2; G.263-4; T.4-4; T.14-7; T.14-12; T.15-22; T.46-6; T.78-1; T.84-6; T.87-1; T.91-6; T.109-4; Th.4/IV-5]

ḫurûc: (a.) çıkma, çıkış; dışarı çıkma; ayaklanma. [G.264-2]

ḫurûf: (a.) harfler. [G.151-4; T.50-13(2); T.74-2]

ḫurûş: (f.) coşma, çağıltı, gürültü, şamata, telaş. [K.7-13; K.28-38; G.57-5; G.105-3; G.141-3]

ḫussâd: (a.) haset edenler, kıskananlar. [K.18-44; Th.2/IV-4]

Ḫussâm-zâde Efendi: (öa.) Anadolu kazaskeri. [T.50-15]

ḫuṣûl: (a.) üreme, türeme, çıkma. [K.34-2; K.35-52; K.53-12]

ḫuṣûṣ: (a.) bakım, iş; şekil, konu, yol. [K.22-3; K.23-22]

ḫuṣûṣâ: (a.) başkaca, ayrıca. [K.8-9; K.11-19; K.11-29; K.14-27; K.25-17; K.26-12; T.63-22; T.89-7; T.89-19]

hûş: (f.) 1. akıl; fikir; şuur, us. 2. ölüm. 3. zehir. [K.3-3; K.41-2; K.79-16; G.57-4; G.100-3; G.105-6; G.114-3; G.194-4]

ḫuşk: (f.) 1. kuru. 2. kaba, soğuk. [K.19-20; K.29-7]

hûş-rübâ: (f.) akıl kapan, kapıcı. [G.74-3]

ḫuṭbe: (a.) 1. cuma namazlarından önce, bayram namazlarından sonra hatibin minberde halka verdiği dini öğüt. 2. kitapların başındaki süslü nesir başlangıcı. 3. kız isteme, dünürlük. [K.11-49]

Ḫuten: (öa.) Doğu Türkistan'da büyük bir şehir. [K.6-31; K.29-10; G.47-3; G.156-5; G.259-4]

ḫuṭûr: (a.) hatıra gelme, akla gelme. [K.37-7]

ḫuṭûṭ: (a.) 1. çizgiler. 2. yazılar. 3. yollar. [Tb.5/VI-4]

ḫûy: (f.) tabiat, mizaç, ahlak, adet. [K.19-24]

ḥużûr: (a.) 1. hazır bulunma. 2. rahat. [K.15-39; K.16-18; K.22-33; K.30-56; K.34-34; K.46-10; K.48-10; Tb.5/IV-4; T.67-4; Th.4/IV-1]

ḥüccet: (a.) 1. senet, vesika, delil. 2. seçkin âlimlere verilen unvan. [K.30-57; K.35-39; K.36-5; Tb.1/XI-8; T.1-5; T.50-7; T.63-13; T.89-7]

ḥücre: (a.) 1. göz, odacık. 2. (biy.) canlı varlıkların en küçük yapısı. [K.30-14]

hücûm: (a.) 1. saldırış, saldırma. 2. sert sözle birine çatma. [K.5-36]

hüdâ: (a.) 1. doğru yol gösterme, hidayet. 2. Kuranıkerim. [K.16-5; K.18-8; K.31-14; K.39-11; Tb.3/II-11; G.120-3; G.132-4; G.248-2; T.15-1; T.23-13; T.23-25; T.68-3; T.73-8; T.102-5]

ḥükemâ: (a.) hakimler, alimler, bilginler. [Tb.1/X-1]

ḥükm: (a.) hüküm, emir, komuta. [K.1-25; K.3-7; K.4-24; K.5-18; K.6-22; K.8-12; K.11-11; K.11-24; K.11-51; K.12-8; K.12-29; K.15-3; K.16-6; K.18-11; K.19-5; K.19-10; K.20-46; K.22-21; K.29-42; K.31-3; K.31-27; K.32-16; K.35-1; K.35-2; K.35-6; K.35-11; K.35-14; K.37-31; K.39-11; K.42-6; K.43-1; K.72-6; Tb.3/V-1; Tb.3/VI-2; Tb.3/VI-8; Tb.5/I-4; Tb.7/I-1; G.24-1; G.47-4; G.59-3; G.105-6; G.109-3; G.141-2; G.145-4; G.212-4; G.230-2; G.235-5; G.239-5; G.256-4; T.7-5; T.7-11; T.11-4(2); T.19-7; T.39-1; T.96-2; T.99-8]

ḥükûmet: (a.) 1. bir memleketi idare eden vekiller heyeti. 2. devlet. 3. hükümet konağı. [K.14-6; K.14-10; K.24-24; K.35-15; T.47-3; T.50-4]

Hülâgû: (öa.) Moğol hükümdarı Cengiz'in torunu, İlhanlılar devletinin kurucusudur; yağma, çapul ve kötü niyetli hükümdar kimliği ile bilinir. [G.48-4]

hümâ: (f.) 1. devlet kuşu. 2. saadet, kutluluk. [K.6-56; K.30-31; K.35-35; K.42-3; K.77-1; G.14-4; G.27-4; G.50-2; G.80-1; G.106-4; G.107-4; G.155-2; G.197-4; Ts.2/IV-3]

hümâyûn: (a.) 1. mübarek, kutlu. 2. padişaha ait. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.1-17; K.5-5; K.6-5; K.6-48; K.8-10; K.11-1(2); K.11-19; K.11-25; K.11-28; K.13-7; K.13-12; K.21-31; K.28-2; K.30-31; K.40-6; K.43-2; K.44-4; K.46-4; K.78-1; Tb.4/III-5; Tb.4/V-6; T.3-4; T.6-4; T.13-4; T.19-13; T.22-2; T.33-6; T.99-4]

hüner: (f.) 1. marifet, bilme. 2. ustalık. [K.5-35; K.6-46; K.6-47; K.9-6; K.9-10; K.15-27; K.20-38; K.20-42; K.24-10; K.28-1; K.28-24; K.29-19; K.29-58; K.31-5; K.35-23; K.38-2; K.38-33; K.39-18; K.39-27; K.40-14; K.40-16(2); K.40-17; K.41-2; K.52-7; K.53-8; K.54-5; K.54-15; K.55-5; K.76-1; Tb.1/X-6; Tb.1/XII-6; Tb.4/III-6; Tb.5/V-1; Tb.5/V-3; Tb.5/V-6; Tb.7/V-4; G.74-2; G.84-2; G.84-3; G.180-7; G.209-4; G.248-5; T.2-15; T.2-23; T.2-27; T.8-1; T.60-1; T.70-7; T.117-1; T.117-4; T.118-1; T.119-2; T.121-4]

hüner-güster: (f.) ustalık yayan, marifet yayan, döşeyen. [K.15-39]

hüner-mend: (a.f.) hüner sahibi, marifetli. [K.81-2]

hüner-mendân: (a.f.) hünerliler, marifetliler. [K.21-52]

hüner-verân: (f.) hünerli, marifetli kimseler, artistler. [K.51-21]

ḫünkâr: (f.) padişah, sultan, hükümdar. [K.28-54]

Ḥüseyin: (öa.) (Hüseyn) Maan-zâde Hüseyin, IV. Mehmet'in sırdaşı ve hazine kethüdası. [K.25-9]

Ḥüseyin: (öa.) saray kemanîlerinden biri. [K.28-24]

Ḥüseyin Paşa: (öa.) Nasûh Paşa-zâde Hüseyin Paşa, Budin valiliği de yapan devlet adamı. [T.36-1]

ḥüseynî: (a.) 1. Hüseyin ile ilgili; Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'in çocukları. 2. meşhur bir çeşit lale. 3. (müz.) Türk müziğinde altı numaralı en eski basit makamdır. 4. kadın elbiselerinde süs olarak kullanılan ipekten, yünden veya pamuktan yapılma şerit, kaytan, saçak ve benzeri şeyler. [K.35-40]

ḥüsn: (a.) güzel, iyi; güzellik, iyilik. [K.2-14; K.2-17; K.4-11; K.5-26; K.7-32; K.10-19; K.10-20; K.10-21; K.12-33; K.12-34; K.16-8; K.17-12; K.18-41; K.19-16; K.23-24; K.24-23; K.28-16; K.33-1; K.34-18; K.36-13; K.39-16;

K.39-25; K.41-1; K.41-10; K.49-1; K.53-10; K.75-1; Tb.1/VII-7; Tb.1/VII-8; Tb.2/II-4; Tb.4/II-2; G.1-2; G.10-1; G.10-5; G.12-1; G.24-7; G.77-3; G.89-4; G.99-3; G.102-2; G.119-1; G.127-2; G.128-1; G.128-2; G.133-1(2); G.133-2; G.133-3; G.133-4; G.133-5; G.139-1; G.143-1; G.143-3; G.148-1; G.161-3; G.161-4; G.174-3; G.174-4; G.176-1; G.188-4; G.217-3; G.223-3; G.224-3; G.265-6; T.2-4; T.5-6; T.15-9; T.19-2; T.23-11; T.24-2; T.51-4; T.50-6; T.59-3; T.60-5; T.62-6; T.63-24; T.64-1; T.78-4; T.111-3; Th.4/II-2; Th.7/I-1; Th.7/I-4; Th.7/V-5; Ts.1/III-4; Ts.2/II-2; Ts.2/V-1; Ts.7/III-1]

ḥüsn-i taᶜbîr: (a.) söyleyişin güzelliği, güzel ifade. [G.76-5]

ḥüsn-i ẓann: (a.) iyi fikir besleme. [Tb.6/IV-3]

ḫüsrân: (a.) 1. zarar, ziyan. 2. bekelnilenin elde edilmemesi yüzünden duyulan acı, yokluk, mahrumiyet acısı. [G.153-5]

ḫüsrev: (f.) 1. padişah, hükümdar, sultan. 2. eserlerini Farsça yazmış bir Türk şairi ve edibi olup Hindistan'da doğmuştur. 3. Hüsrev ü Şîrîn masalının erkek kahramanı, Sasaniyan sülalesinden bir padişah olup "Perviz" lakabıyla da anılır. [K.4-20; K.4-24; K.5-35; K.6-1; K.6-12; K.6-37; K.8-17; K.10-8; K.11-8; K.11-35; K.11-47; K.12-18; K.15-40; K.18-40; K.21-57; K.22-31; K.22-43; K.30-29; K.38-14; K.39-13; K.40-3; K.50-7; K.50-11; K.72-4; K.77-1; K.79-25; G.47-5; G.58-3; G.248-4; T.4-2; T.7-1; T.9-1; T.15-3; T.18-1; T.29-1; T.31-1; T.33-1; T.50-8; Th.4/III-2]

ḫüsrevân: (f.) padişahlar, hükümdarlar, sultanlar. [K.7-38; K.12-35; K.60-2; Th.4/II-2]

hüşyâr: (f.) aklı başında, akıllı, uslu. [K.3-12; K.5-19; K.5-42; K.14-4; K.28-22; Tb.4/IV-4; G.26-5; G.51-2; G.54-2; G.58-1; G.72-1; G.75-1; G.101-7; G.104-1; G.110-1(2); G.114-1; G.172-3; G.189-4; G.193-3; G.254-3; G.265-2; G.266-4]

hüveydâ: (f.) açık, apaçık, belli, besbelli. [K.8-3; K.14-23; K.17-19; K.30-16; K.81-9; Tb.3/IV-7; G.77-2]

hüviyyet: (a.) 1. mahiyet, hakikat, asıl. 2. (müz.) bir makamın dizisindeki seslerden her birinin tiz ve pest taraflarında bulunan seslere nisbetiyle sınırlanmış şahsiyetidir. [K.1-21; T.63-8]

ḥüzn: (a.) gam, keder, sıkıntı. [K.34-30; K.34-35; Ts.2/III-3]

ᶜıḳd: (a.) 1. gerdanlık. 2. inci dizmeye mahsus iplik. 3. inci dizisi. 4. hurma salkımı. [K.4-35]

ıḳlîm: (a.) 1. eski usul üzere dört cihetin hatt-ı istivâdan kuzey kutbuna kadar taksim edildiği yedi mıntıkadan her biri. 2. bir bölgenin uzun yıllar boyunca göstermiş olduğu hava şartları. 3. memleket, kıta, diyar. [K.9-9; K.11-51; K.22-32; K.29-57; K.38-10; K.40-3; K.44-2; K.45-3; Tb.3/V-3; G.10-4; G.179-5; G.235-5; G.253-4; T.2-8; T.9-4; T.11-2; T.36-3]

ᶜIrâḳ: (öa.) Dicle nehrinden aşağı Basra'ya kadar Şat Suyu'nun iki tarafı. [T.7-11]

ᶜIrâḳ-ı ᶜArab: (öa.) Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan araziye Osmanlılarca verilen bir ad. [K.7-7]

ırḳ: (a.) 1. kök, asıl. 2. damar. 3. nesil, zürriyet, sülale, soy. [K.36-3]

Iṣfahân: (öa.) 1. İran'da bir şehir (güzelliği ve sürmesi ile anılır). 2. Türk müziğinde bir makam. [K.7-25; K.55-12]

ıṣġâ': (a.) 1. kulak verip söz dinleme. 2. söylenilen sözü dinleyip kabul etme ve yerine getirme. [K.35-50]

ıṣlâḥ: (a.) iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme. [K.7-30; K.21-17; K.22-23; K.23-11; K.24-26]

ıṭnâb: (a.) sözü uzatma, lüzumsuz tafsilat ve haşve boğma. [K.14-48; K.53-15]

ᶜıṭr: (a.) 1. güzel ve hoş koku. 2. sardunyagillerden, yaprakları tırtıklı ve güzel kokulu bir bitki. [K.6-57; K.18-24; K.30-45; K.35-30]

ᶜıyâl: (a.) 1. bir kimsenin geçindirmek zorunda olduğu kimseler. 2. kadın, eş. [K.36-21]

ᶜıyân: (a.) (iyân, ayân) belli, açık, meydanda. [K.4-30; K.7-8; K.9-15; K.15-12; K.16-18; K.22-11; K.24-3; K.31-5; K.34-16; K.40-6; K.48-2; K.50-5; K.54-8; Tb.2/IV-6; Tb.3/V-7; Tb.3/V-10; Tb.6/II-8; Tb.6/VII-11; G.42-5; G.97-2; G.200-5; T.5-6; T.8-1; T.23-4; T.62-4; T.91-7; T.101-4; T.111-3; T.118-1]

ᶜıyânen: (a.) (iyânen, ayânen) açıkça. [K.36-11]

ᶜıyâr: (a.) 1. (ayâr) altının, gümüşün ve başka kıymetli madenlerin karışma derecesi. 2. saadete doğru gitme. [K.12-37]

ᶜıyd: (a.) (Îd) bayram. [K.1-17; K.4-28; K.6-20; K.8-9; K.8-11; K.12-4; K.37-1; K.37-8; K.37-35; K.47-1; K.48-12; K.48-13; K.80-8; K.80-9; G.24-1(2); G.24-2; G.24-3; G.24-4; G.24-5; G.24-6; G.24-7; G.24-8; G.24-9; G.24-10; G.33-2; G.211-1; G.211-2; G.211-3; G.211-4; G.211-5; G.217-1; G.256-1; G.256-2; G.256-3; G.256-4; G.256-5; G.256-6; G.256-7; T.13-5; T.13-7]

ᶜıydeyn: (a.) iki bayram, ramazan ve kurban bayramları. [T.73-6]

ᶜıyd-geh: (a.f.) bayram yeri. [K.37-36]

ᶜıẓam: (a.) büyüklük, büyük boy, irilik. [K.6-23; K.19-22]

ıżṭırâb: (a.) acı, elem, azap, sıkıntı; vesvese. [K.3-4; T.65-20]

ıżṭırârî: (a.) mecburi. [K.12-30; K.20-9]

ᶜibâd: (a.) 1. abitler, kullar. 2. ibadet edenler. 3. çok, bol, bereketli. 4. Müslümanlığın başlangıcından önce Irak'ta Hira devletinde oturmuş bulunan Hıristiyanlar. [K.4-17; K.18-49; K.48-1; K.55-17; T.7-7]

ᶜibâdet: (a.) Allah'ın emirlerini yerine getirme, tapma, tapınma. [Tb.6/V-1; G.88-4]

ᶜibâdetgâh: (a.f.) ibadet yeri, tapınak. [K.48-3; T.73-10; T.108-4]

ᶜibârât: (a.) ibârenin çokluk hali, bkz. "ibâre". [T.63-22]

ᶜibâre: (a.) (ibâret) 1. cümle. 2. paragraf. 3. bir metinden çıkarılmış birkaç satır. [T.63-6]

ᶜiber: (a.) ibretler, alınan kötü dersler. [K.38-29]

İblîs: (öa.) 1. şeytan. 2. hilekâr. [Tb.2/III-3; Tb.6/I-9]

İbnü Meryem: (öa.) bkz. "İsâ". [G.132-4]

İbnü Sînâ: (öa.) İslam dünyasının en büyük filozoflarından biridir (980-1037). Beyitlerde Bû Ali Sînâ olarak da geçer. [K.31-18; K.68-2; G.120-2]

İbnü Yemîn: (öa.) İranlı meşhur şair (ö. 1364), kıt'alarıyla ünlüdür. [K.18-43]

İbrâhîm: (öa.) Osmanlı padişahı. [K.8-11; K.9-1; K.10-8; K.11-11; K.42-1; K.43-3; K.43-12; K.44-2; K.50-1; K.66-1; T.11-5; T.12-1; T.13-1; T.14-1; T.15-1; T.18-1; T.22-1; T.33-1; T.90-1; T.91-1; T.99-1; T.117-1; T.119-1; T.120-1; T.121-1]

İbrâhîm: (öa.) sarayın, çeng çalan sanatkârlarından biri. [K.28-16]

İbrâhîm Paşa: (öa.) Defterdar İbrahim Paşa, Veziriazam Ahmet Paşa'nın kardeşidir. [K.80-1; T.70-8]

ibrâm: (a.) can sıkacak derecede ısrar etme, üstüne düşme, zorlama. [K.48-9; G.205-3]

ᶜibret: (a.) 1. kötü bir hadiseden alınan ders. 2. acayip, tuhaf. [Th.4/III-5]

ibtidâ: (a.) 1. başlama. 2. başlangıç. 3. ilkin, en önce, başta. [G.82-1]

ibtilâ: (a.) müptelalık, bir şeye düşkün olma, düşkünlük, tiryakilik. [K.68-1]

ibtiẕâl: (a.) 1. bir şeyin hor kullanılması. 2. bir şey, çokluğundan dolayı değerini kaybetme, bayağılaşma, ayağa düşme. 3. bir şeyi sürekli olarak kullanma. 4. (ed.) umumileşmiş, ağızdan ağza düşerek müptezel olmuş sözlerin gevelenmesi. [Tb.7/I-4]

îᶜcâb: (a.) 1. lazım gelme, gerek. 2. bir sözleşme için ilk söylenen söz. 3. (mant.) olumlama, olumlu halde bulunma. [T.50-2; T-98-2]

icâbet: (a.) 1. kabul etme, kabul edilme. 2. muvafakat etme, razı olma, uyma. [K.25-21]

îcâd: (a.) 1. vücuda getirme, getirilme. 2. yeniden bir şey çıkarma. 3. (ed.) yeni bir fikri, yeni bir mevzuu zihinde bulma. [K.18-31; G.12-1; T.90-7]

iᶜcâz: (a.) 1. aciz bırakma, acze düşürme. 2. şaşırtma. 3. (ed.) mucize sayılacak kadar düzgün söyleme. 4. bir benzerini yapmada herkesi acze düşürme. [K.18-39; K.20-32; K.22-29; K.29-52; K.31-4; K.31-16; K.53-9; K.53-15; K.53-17; Tb.5/V-5; G.49-5; G.51-7; G.66-5; G.71-3; G.126-1; G.138-2; G.149-2; G.169-3; G.190-5; G.237-1; G.245-2; T.63-22]

icâzet: (a.) 1. izin, ruhsat. 2. diploma. 3. eski bir yazı türü. [Tb.5/IV-5]
iclâl: (a.) 1. büyültme, saygı gösterme, ikram. 2. büyüklük, kuvvet ve kudret. [K.9-12; K.12-25; K.15-9; K.18-18; K.19-1; K.19-8; K.20-30; K.29-29; K.39-24; K.44-4; T.3-9; T.5-5; T.7-3; T.12-2; T.13-1; T.18-3; T.54-2; T.67-5; T.69-1]
icmâl: (a.) 1. ihtisar etme, kısaltma. 2. öz, özet. 3. (mat.) cem, genel toplam. [K.33-15; G.223-3]
icrâ: (a.) 1. akıtma, akıtılma. 2. yapma, yerine getirme, bir işi yürütme. 3. bir müzik parçasını çalarak gösterme. 4. borçlunun alacaklıya karşı ödemekle yükümlü olduğu bir şeyi hukuki bir vasıtayla alma. [K.8-12; K.15-43; K.16-24; K.24-45; K.28-53; K.30-25; K.31-3; K.32-16; K.35-1; K.37-33; Tb.5/I-4; G.157-3; G.212-4; T.11-4; T.19-8; T.32-6; T.39-1; T.49-3(2); T.60-18; T.64-13; T.69-7; T.71-2; T.73-9; T.96-2; T.99-8]
ictihâd: (a.) 1. gücü kuvveti yettiği kadar çalışma. 2. fıkıhta yeditûlâ sahibi büyük din âlimlerinin Kuranıkerim ve hadislere dayanarak uyguladıkları şeri düstur. 3. bir kimsenin, bir şeyden anlam ve hüküm çıkararak, o iş hakkındaki fikri, görüşü. 4. (sosy.) inan. [K.30-24; T.7-10; T.49-4; T.60-17]
ictinâb: (a.) sakınma, çekinme, uzaklaşma. [K.3-8; K.22-39]
iç: (t.) 1. herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan yer, dâhil, dış karşıtı. 2. oyuk şeylerin boşluğu. 3. ten ile giysiler arası. 4. kabuğu olan veya dışı kabuk durumunda bulunan yiyeceklerde kabuğun sardığı bölüm. 5. pirinç, soğan, baharatla hazırlanan dolmalarda kullanılan karışım. 6. mide, bağırsak, karın. 7. akıl, gönül, irade gibi insanın manevi varlığınıoluşturan şeylerden herhangi biri. 8. (mec.) muhteva. [K.55-19; K.67-4; G.89-2; G.185-5; G.255-3; G.257-3; M.4; T.12-8; T.14-12; T.29-1; T.53-2; T.56-2; T.99-7; T.119-2; T.121-4; Th.4/V-3; Ts.2/IV-1]
iddiḫâr: (a.) 1. biriktirme, biriktirilme, toplayıp saklama. 2. kıtlıkta yüksek fiatla satmak üzere zahire toplayıp saklama, karaborsacılık. [Tb.7/II-5]
idrâk: (a.) 1. anlayış, akıl erdirme. 2. yetişme, erişme. 3. olgunlaşma. 4. (fels.) algı. [K.4-15; K.5-26; K.5-27; K.10-29; K.15-34; K.21-13; K.22-11; K.23-19; K.45-5; K.53-3; K.53-7; K.79-12; Tb.1/XII-2; Tb.1/XIII-8; Tb.3/I-3; Tb.6/III-6; G.73-1; G.78-3; G.158-2; G.181-1; G.194-4; G.218-4; G.260-1; G.266-2; T.46-5; T.48-3; T.63-1; T.63-3; T.63-20; T.90-3; T.97-3]
İdris: (öa.) İdris Peygamber. [K.51-7]
ifâde: (a.) 1. anlatma, anlatış. 2. kitaplara yazılan önsöz. [K.34-12]
ifâḳat: (a.) hastanın iyi olması, iyiliğe dönme. 2. sarhoşluktan ve baygınlıktan ayılma. [K.6-4]
ifnâ: (a.) 1. yok etme, tüketme. 2. malı yersiz sarf etme. [K.6-29]
ifrâṭ: (a.) aşırı gitme, pek ileri varma. [K.20-3; K.23-23; K.30-43; K.68-3]
ifsâd: (a.) fesada uğratma, uğratılma, bozma. [K.18-12]
iftiḫâr: (a.) 1. öğünme, koltuk kabartma. 2. şeref, şan. [K.12-19; K.47-2; G.121-3; T.1-4; T.15-3; T.51-2; Th.6/I-2; Th.7/IV-2]
îhâm: (a.) 1. vehme düşürme. 2. (ed.) iki manalı kelimelerden en az kullanılan manayı bilerek kullanma. [K.6-51]
iḥâṭa: (a.) 1. bir şeyin etrafını çevirme, sarma, kuşatma, etrafı çevrilme, kuşatılma, sarılma. 2. tam kavrayış, anlayış, geniş bilgi. [K.7-14]
ihdâ: (a.) 1. hediye verme, hediye etme, hediye gönderme, armağan yollama. 2. doğru yola götürme. [K.31-24; K.43-7; K.46-10; Tb.3/IV-10; T.10-6; T.64-6; T.75-2]
ihlâṣ: (a.) 1. halis, temiz, doğru sevgi. 2. gönülden gelen dostluk, samimiyet, doğruluk, bağlılık. 3. Kuran'ın 112. suresinin adı. [K.4-47; K.15-30; K.16-9; K.18-3; K.18-35; K.21-40; K.23-16; K.24-6; K.25-4; K.27-15; K.31-26; K.34-25; K.36-23; K.39-31; K.48-8; K.50-10; K.53-5; K.55-17; Tb.4/V-1; Tb.6/I-9; G.184-6; T.10-5; T.29-10; T.45-1; T.50-17; T.73-10; T.102-1]
ihmâl: (a.) ehemmiyet vermeme, mühimsememe, boşlama, terke etme; haliyle bırakma; savsaklama. [K.22-34; K.22-35; G.223-1]
iḥṣâ: (a.) sayma, sayılma. [K.17-17; T.73-3]
iḥṣân: (a.) 1. iyilik etme. 2. bağış, bağışlama. 3. verilen, bağışlanan şey. 4. lütuf, iyilik. [K.4-1; K.10-31; K.11-23; K.12-21; K.16-15; K.17-18; K.18-26; K.21-24; K.22-37; K.23-22; K.24-12; K.26-1; K.27-1; K.27-13; K.29-32; K.29-34; K.29-35; K.29-62; K.37-21; K.38-21; K.38-26; K.39-20; K.39-21; K.40-3; K.45-9; K.49-8; K.53-16; K.55-4; K.80-10; K.81-7; Tb.2/I-5; Tb.2/III-1; Tb.2/IV-1; Tb.2/IV-5; Tb.2/V-4; Tb.3/II-7; Tb.4/II-2; Tb.7/III-4; Tb.7/V-4; G.113-6; G.182-5; T.1-3; T.69-3; T.69-4; T.69-5; T.78-1; Ts.1/MB(5); Ts.1/V-1]
ihtifâ: (a.) saklanma, gizlenme. [G.107-5; T.23-11]
iḫtilâf: (a.) ayrılık, uymayış, uymama, anlaşmazlık, aykırılık. [T.1-10]
iḫtilâl: (a.) bozukluk, bozulma, karışıklık, düzensizlik. [Tb.7/I-3]
iḫtilâṭ: (a.) 1. karışma, katışma. 2. karşılaşıp görüşme. [K.24-18; Ts.1/IV-2]
iḥtimâ: (a.) 1. perhiz. 2. sığınma. 3. kaçınma. [T.23-12]
iḥtimâl: (a.) 1. yüklenme, çekme. 2. mümkün olma, mümkünlük, bir şeyin olabilmesi. 3. belki. [K.35-8]
ihtimâm: (a.) dikkatle, gayretle çalışma, özenle iş görme. [T.15-20; T.38-3; T.79-2]
iḥtirâm: (a.) saygı, hürmet. [K.32-17; T.1-19; T.47-2; T.54-2]
iḥtirâz: (a.) 1. sakınma, çekinme. 2. korkma. [G.57-3; Ts.1/MB(5)]
iḥtiyâc: (a.) 1. muhtaçlık, yokluk, yoksulluk. 2. gereklilik. 3. çaresiz kalıp isteme. [G.19-1(2); G.19-2; G.19-3; G.19-4; G.19-5]
ihtiyâr: (a.) 1. seçme, seçilme. 2. katlanma. 3. kendi arzusuyla hareket etme. 4. yaşlı. [G.166-4; G.249-4; Ts.3/IV-4]
iḫtiyârî: (a.) ret veya kabulü isteğe bağlı bırakılmış olan. [K.12-29; K.12-30]
iḫvân: (a.) 1. sadık, samimi, candan dostlar. 2. bir tarikat arkadaşları. [K.24-9]
iḥyâ: (a.) 1. diriltme, diriltilme, canlandırma. 2. taze can verircesine iyilik, lütfetme. 3. yeniden kuvvetlendirme. 4. uyandırma, canlandırma, tazelik verme. [K.28-4; G.87-3; G.237-1; G.256-1; T.30-3; T.32-5; T.73-4; T.87-4]
ikbâl: (a.) 1. birine doğru dönme. 2. baht, talih. 3. işlerin yolunda gitmesi; bahtlı, saadetli olma. 4. arzu, istek. 5. (eskiden) sarayın hareminde padişahın eşi, gözdesi olmaya namzet cariye. [K.6-63; K.7-32; K.11-3; K.11-20; K.11-37; K.13-7; K.14-3; K.15-9; K.19-1; K.19-8; K.20-15; K.22-12; K.23-14; K.24-41; K.29-61; K.32-22; K.34-4; K.35-5; K.39-15; K.42-4; K.44-6; K.52-1; K.58-2; K.70-3; K.80-3; K.80-8; K.81-1; Tb.4/I-2; Tb.4/III-5; Tb.7/II-1; G.38-1; G.106-4; G.110-5; G.113-5; G.181-4; G.244-1; G.254-5; T.2-2; T.3-3; T.9-3; T.13-10; T.15-2; T.18-1; T.19-9; T.19-11; T.33-5; T.37-2; T.65-19; T.70-9; T.90-9; T.99-7]
iḳdâm: (a.) 1. gayret ve sabırla çalışma, devamlı çalışma. 2. ilerleme. [K.6-4; K.48-8; T.60-5; T.60-14; Ts.2/I-2; Ts.4/II-4]
iki: (t.) birden sonra, üçten önceki sayı. [K.10-23; K.11-15; K.11-29; K.12-22; K.23-39; K.24-6; K.27-6; K.29-52; K.30-40; K.38-17; K.43-10; K.59-2; Tb.1/II-7; Tb.6/VI-2; G.19-3; G.73-5; G.109-1; G.142-4; G.222-4; G.224-4; G.231-3; G.239-7; T.5-1; T.5-2; T.5-6; T.9-7; T.25-4; T.47-3; T.50-12; T.93-1; T.100-6; Th.2/1-2; Th.6/III-1; Ts.3/II-4; Ts.3/III-2; Ts.7/V-1]
iklîl: (a.) 1. taç. 2. (bot.) tüveyç. 3. tırnağın kenarını çevreleyen deri. [K.20-21; T.5-4]
ikrâm: (a.) 1. hürmet, saygı gösterme. 2. ağırlama. 3. bir şeyi hediye, armağan olarak verme. 4. hesap dışı yapılan indirim. [K.6-39; K.48-7]
iḳrâr: (a.) 1. kararlaştırma, güçlü kılma. 2. dil ile söyleme, ifade, beyan. 3. tastik, kabul, teslim, inkarın zıddı. 4. saklamayıp açıktan söyleme, itiraf. [K.28-20; Tb.3/V-11; G.93-3; T.42-1]
ikṣ̱âr: (a.) çoğaltma, çoğaltılma, arttırma. [K.14-48]
iksîr: (a.) 1. ortaçağ kimyacılarının, çok tesirli olduğuna ve herhangi bir madeni altın yapacak kadar kuvvetli bir özelliği

bulunduğuna inandıkları bir madde. 2. tesirli, yarar şurup. 3. biricik şifa, en tesirli sebep. [K.25-2; K.81-4; Tb.3/V-2; Tb.4/IV-6; G.171-5; G.181-5]
iktidâ: (a.) tabi olma, uyma. [T.32-6; T.102-1]
iḳtidâr: (a.) güç yetme, yapabilme. [K.4-20; K.12-27; K.22-25]
iktisâb: (a.) kazanma, edinme. [K.3-20; K.22-15; Tb.4/IV-6; G.20-5; T.65-6]
iḳtiżâ: (a.) 1. lazım gelme, gerekme. 2. lazım getirme, gerektirme. 3. ihtiyaç, geeklilik. 4. işe yarama. [K.31-27; G.24-5]
il: (t.) 1. ülke, diyar, memleket. 2. eyalet. 3. yer, bölge. 4. topluluk, kavim, halk, kabile, aşiret; veya bu topluluklara ait yer. 5. tâbi, itaatlı. 6. devlet. 7. barış. 8. idarî bakımdan ülkenin birinci derece kısmı, vilayet. [G.81-3(2)]
il: (t.) el, yabancı. [G.3-3]
ilâc: (a.) 1. derde deva olan şey, ilaç. 2. çare, tedbir. [K.55-5]
ilâh: (a.) mitolojide Tanrı, mabut. [K.4-48; Tb.4/I-4; T.30-3]
ilâhî: (a.) Allah'a mensup, tanrı ile ilgili, tanrısal. [K.1-2; K.1-14; K.1-29; K.2-28; K.6-32; K.11-6; K.12-30; K.19-12; K.23-15; K.38-29; K.41-6; K.48-5; K.53-6; K.53-18; K.55-1; K.79-15; Tb.1/I-4; Tb.1/IV-1; Tb.3/V-5; G.9-5; G.60-1; T.46-8; T.60-2; T.63-15; T.66-2; T.109-7; Th.4/III-1]
ilâhî: (a.) Allah'ım, ey Allah; bu ne hal, ne tuhaf. [T.5-9; T.9-1; T.9-2; T.9-3; T.12-7]
iᶜlâm: (a.) 1. bildirme, bildirilme, anlatma. 2. (huk.) bir davanın, mahkemece nasıl bir hüküm ve karara bağlandığını gösteren resmî vesika. [K.6-48; K.16-21; K.30-58; K.48-8; Tb.5/IV-4; T.1-21]
ᶜilel: (a.) 1. illetler, hastalıklar, sakatlıklar. 2. vesileler, sebepler. 3. maksat, gaye. 4. bkz. illet. [K.33-18]
ilhâm: (a.) 1. Allah tarafından insanın gönlüne bir şey doğdurulma. 2. peygamberlerin kalbine gelen ilahi düşünceler. 3. gönle doğan şey. 4. içe doğma. [K.6-53; K.48-2; K.53-9; G.43-2; G.71-5; G.126-3; G.148-5; G.237-2; G.262-5; T.31-6; T.40-5; T.46-8; T.50-14; T.60-22; T.63-15; T.86-4; T.90-10; T.108-6]
İlhâmiyân: (a.) Kur'an, hadis, fıkıhtan ziyade, ilham eseri olan kitaplara önem veren batıl mezhebin taraftarları. [K.31-12]
ilḳâ: (a.) 1. bırakma, bırakılma, terk, atma. 2. bkz. telkîn. 3. telkin etme, ilham verme. 4. bir kusuru başkasına yükleme. [K.36-20]
illâ: (a.) 1. …den başka, meğer. 2. aksi halde. 3. ille, mutlaka. 4. yalnız. [K.8-10; K.11-5; K.14-46; K.23-32; K.33-22; G.16-5]
ᶜillet: (a.) 1. hastalık, sakatlık. 2. sık sık tepen hastalık. 3. sebep. 4. gaye, hedef. 5. neden. 6. bir kelimenin kendi harfleri arasında huruf-ı illetten (elif, vav, ye) biri bulunması. [Tb.1/III-4]
ᶜilm: (a.) 1. bilme, biliş; bir şeyin doğrusunu bilme. 2. okuyarak öğrenilen bilgi, nazari bilgi. [K.1-24; K.2-16; K.6-42; K.14-6; K.21-12; K.22-11; K.28-7; K.28-53; K.31-8; K.32-3; K.32-6; K.32-17; K.34-5; K.34-8; K.35-23; K.40-4; K.40-16(2); K.51-12; K.52-7; K.53-6; K.54-5; K.54-17; K.79-13; Tb.1/XII-6; Tb.3/VI-4; Tb.3/VI-5; Tb.4/II-1; Tb.5/V-6; Tb.5/VI-1; Tb.6/I-11; Tb.6/III-8; Tb.6/IV-4; G.177-2; G.245-4; T.1-9(2); T.23-4; T.49-4; T.50-6; T.50-8; T.51-3; T.52-7; T.62-1; T.63-1; T.63-3; T.63-9; T.65-13; T.66-1]
ᶜilmî: (a.) ilimle, bilimle ilgili. [Tb.1/XII-3]
ilticâ: (a.) sığınma, barınma. [T.15-2]
iltifât: (a.) 1. yüzünü çevirip bakma. 2. dikkat. 3. hatır sorma, gönül alma. 4. sözü bir başka şahsa çevirme. [K.14-47; K.48-11; Tb.4/III-6; G.225-3; G.241-2; T.27-3; T.31-2; T.33-2; T.87-3; T.99-2]
İlyâs: (öa.) İlyas peygamber. [K.50-13]
İlyâs Paşa: (öa.) Balıkesir ve yöresinde vezirlik rütbesiyle beylerbeyilik yapan devlet adamı. [K.30-23]
ilzâm: (a.) 1. cevap veremez hale getirme, susturma. 2. (eskiden a'şar vergisi gibi) devlet gelirlerinden birinin toplanması işini üzerine alma. [K.6-42; G.262-4]
ᶜİmâd: (öa.) 16. yüzyılda yaşamış meşhur bir hattat. [K.6-51]
ᶜimâme: (a.) 1. sarık. 2. tespih, çubuk gibi şeylerin baş tarafına geçirilen, çoğu kehribardan yapılmış olan uzunca kısım, başlık. 3. fildişi oyma ve kakmalarda görünüşü taç ve imâmeyi andıran motif. [K.36-10]
İmâm-ı Aᶜẓam: (öa.) bkz. "Ebû Hanîfe". [T.7-10; T.49-4]
îmân: (a.) 1. inanma, inanç. 2. İslâ dinini kabul etme. [Tb.3/V-11; G.179-4; G.200-2; T.1-7; T.1-12; T.89-6]
ᶜimâret: (a.) 1. umran, bayındırlık. 2. yoksullara yiyecek dağıtılmak üzere kurulmuş hayır evi. [K.14-26]
imdâd: (a.) 1. yardım. 2. yardıma gönderilen kuvvet. [K.5-33; K.18-2; K.23-26; G.12-2; G.43-1; T.29-9]
imkân: (a.) olabilecek vaziyette bulunma; olabilirlik. [K.10-14; K.21-7; K.29-25; K.35-44; K.79-2; Tb.6/II-3; G.202-5; T.80-9; Th.4/I-2]
imlâ: (a.) 1. doldurma, doldurulma. 2. söyleyip yazdırma, yazdırılma. 3. bir dilin cümlelerini, kelimelerini doğru yazmak bilgisi. [K.31-25; K.35-43; T.64-10; T.89-21]
imsâk: (a.) 1. bir şeyden el çekme, perhiz. 2. zamanında oruca başlama, oruca başlama zamanı. 3. cimrilik, pintilik. [G.93-3; G.267-3]
imtidâd: (a.) 1. uzama, uzanma, uzun sürme. 2. (astr.) uzay. [K.56-9]
imtiḥân: (a.) deneme, sınama, sınıf geçmek için sorulan sorular, sınav. [K.34-12; Tb.6/IV-5; Ts.1/III-3]
imtinân: (a.) iyiliği başa kakma. [G.20-3; G.25-2; G.241-5]
imtis̱âl: (a.) 1. icap edeni, gerekeni yapma, bir örneğe göre hareket etme. 2. alınan emre boyun eğme. [K.22-23; Tb.7/I-1]
imtiyâz: (a.) 1. başkalarından ayrılma, farklı olma. 2. ayrıcalık. 3. bir işi, başkaları yapamamak üzere, özel izinle bir kimseye veya kuruma verme. [G.116-3; G.119-4; G.161-5; G.186-5; Ts.1/I-3]
imtizâc: (a.) 1. karışabilme. 2. birbirini tutma, uygunluk. 3. iyi geçinme, uyuşma. 4. (kim.) kaynaşma. [T.66-4]
imżâ: (a.) bir kimsenin mektup vesair resmî kağıtların altına, kendi eliyle, her zaman aynı biçimde yazdığı kendi adı. [K.30-33; K.35-38; K.36-5; T.50-7]
inᶜâm: (a.) 1. nimet verme, iyilik etme. 2. (tar.) yeniçerilerin aylıklarına yapılan zam. [K.6-26; K.14-2; K.23-23; K.26-1; K.27-11]
ᶜinân: (a.) 1. dizgin. 2. idare etme, yürütme. [K.26-9]
ᶜinâyet: (a.) 1. dikkat, gayret, özenme. 2. lütuf, ihsan, iyilik. [K.15-32; K.34-3; K.55-3; K.55-15; T.20-2]
incis̱âb: (a.) 1. çekme, çekilme. 2. cazibeye çekilme. [K.3-9]
inen: (t.) (inende) çok, pek, daha çok, gayet, ziyade. [Th.4/IV-4]
inhâ: (a.) 1. ulaştırma, yetiştirme. 2. bir vazifeye tayin veya bir maaşa terfi için yazılan yazı. [K.30-58; K.31-22]
inkâr: (a.) 1. yaptığını saklama, gizleme; yapmadım deme. 2. reddetme, tanımama. [K.16-22; K.28-16; K.28-50; Tb.1/XII-2; G.77-4; G.93-2]
inḳılâb: (a.) 1. değişme, bir halden başka bir hale dönme. 2. devrim. 3. (astr.) gün dönümü. [K.3-7]
inḳıyâd: (a.) boyun eğme, kendini teslim etme. [G.210-2; T.7-5]
inkisâr: (a.) 1. kırılma. 2. gücenme. 3. beddua, ilenç. 4. (fiz.) kırılma. [K.47-7; G.18-2; G.220-4]
ins: (a.) insan, beşer. [K.2-9; K.4-1; K.7-40; K.9-11; K.21-34; K.22-7; K.23-35]
inṣâf: (a.) 1. merhamete, vicdana veya mantığa dayanan adalet. 2. ortalama davranış. [K.12-34; K.13-2; K.18-9; K.18-28; K.21-16; K.22-25; K.30-33; K.35-18; Tb.6/V-10; T.2-23]
insân: (a.) 1. adam. 2. iyi, olgun, vicdanlı adam. [K.10-16; K.24-22; K.31-10; K.34-20; K.40-16; K.79-12(2); Tb.1/XII-6; Tb.1/XII-7; Tb.2/IV-5; Tb.6/III-5; Tb.6/VII-3; G.209-2]
insânî: (a.) insana mensup, insanla ilgili, insanca. [K.12-6; K.21-29; K.79-11; Tb.5/VII-5; Tb.6/II-12]
insâniyyet: (a.) 1. insanlık, insana yakışır hal; vicdanlılık. 2. bütün insanlık. [K.24-32]
inşâ: (a.) 1. yapma, yapılma, vücuda getirme. 2. kaleme alma. 3. (gr.) dilek kipleri. 4. nesir yazı, düz yazı. 5. mektup yazma. 6. (ed.) güzel nesir yazma veya güzel yazılmış nesir. [K.17-14; K.18-1; K.31-6; K.35-22; K.80-6; Tb.5/VII-2; T.46-4; T.52-9; T.63-22; T.64-11; T.64-13; T.89-21]

inşâd: (a.) 1. şiir okuma, şiir söyleme. 2. (ed.) manzum bir sözü, ahengine göre okuma. [K.18-43]
inti^câş: (a.) 1. hastalıktan kurtulup kalkma. 2. doğrulup kalkma. 3. geçinme. [G.39-1]
intiḫâb: (a.) 1. seçme, seçilme. 2. seçim. 3. en güzel. [K.3-21; T.64-8; T.65-13]
intiḳâm: (a.) öc alma. [K.30-37]
intisâb: (a.) 1. bir kimseye mensup olma. 2. bir yere bağlanma, kapılanma. 3. birinin adamı olma. [K.3-16; K.22-15; K.30-30]
intiẓâm: (a.) nizamlı, tertipli, düzgün olma, düzgünlük. [K.22-2; K.33-3; G.161-3]
intiẓâr: (a.) 1. bekleme, beklenilme. 2. gözleme, gözlenilme. [K.12-13; G.251-2; Th.1/VI-5]
in yekâdü: (a.) nazarı engellemek üzere okunup muska şeklinde yazılan Kalem Suresi'nin 51-52. ayetlerinin başı (Ve in yekâdüllezîne …). [G.160-2]
inzivâ: (a.) 1. bir köşeye çekilme, çekilip hiçbir işe karışmama. 2. dünya işlerinden vaz geçme. [G.67-5; T.23-22]
îrâd: (a.) 1. getirme. 2. söyleme. 3. bir malın getirdiği kazanç, gelir. [K.18-38]
irâdet: (a.) 1. irade, dileme. 2. gönül isteği. [G.79-3]
İrem: (öa.) Âd kavmi zamanında, Şeddâd tarafından, cennete benzetilerek yapılan bir bahçe olup Şam veya Yemen'de bulunmuş olduğu söylenir. [K.11-30; K.20-29; K.32-10; K.38-25; K.39-2; G.65-4; G.124-3; G.163-2; G.208-3; T.39-2; T.86-3; T.101-3]
^cirfân: (a.) 1. bilme, anlama. 2. (tas.) ilahi bir feyiz olarak kâinatın sırlarını bilme kudreti. 3. kültür. [K.3-2; K.4-14; K.14-42; K.17-8; K.21-41; K.23-27; K.24-10; K.29-53; K.31-11; K.33-11; K.35-28; K.35-36; K.37-15; K.53-1; K.53-5; K.79-9; Tb.1/XII-6; Tb.1/XII-7; Tb.2/IV-1; Tb.4/II-1; Tb.5/VII-4; Tb.6/VII-1; Tb.7/III-1; G.1-3; G.72-5; G.73-6; G.132-5; G.158-4; G.171-5; G.184-4; G.245-1; G.248-3; T.2-11]
irsâl: (a.) 1. gönderme, gönderilme, yollama. 2. salıverme, koyuverme. [K.5-12; K.26-8; Tb.5/IV-4]
irşâd: (a.) 1. doğru yolu gösterme, uyarma. 2. (tas.) irfan sahibi birinin, bir kimseye tarikatı ve Tanrı yolunu göstermesi. [K.18-22; K.23-6; K.30-38; K.41-9; G.12-3; G.236-5; G.242-5]
irtifâ^c: (a.) 1. yükselme. 2. yükseklik, yükselti. 3. ortadan kalkma. 4. terakki etme, ilerleme, yükselme. [T.48-5; Th.6/I-2]
irtiḳâb: (a.) 1. kötü bir iş işleme. 2. yiyicilik, rüşvet yeme. [T.65-17]
^cÎsâ: (öa.) (Îsî) dört büyük peygamberden biri olup kendisine vahiy yoluyla İncil nazil olmuştur. [K.6-31; K.20-35; K.29-13; K.30-45; K.31-16; K.32-24; K.51-8; Tb.3/IV-5; Tb.4/III-3; Tb.5/VII-1; Tb.6/VII-12; K.70-1; G.71-3; G.87-3; G.124-5; G.126-5; G.139-2; G.139-6; G.142-2; G.148-4; G.149-2; G.176-7; G.188-3; G.196-3; G.204-2; G.208-2; G.213-1; G.217-4; T.65-16]
işâbet: (a.) 1. rast gelme, doğruca gidip erişme, yerini bulma. 2. doğru bir fikir söyleme. 3. düşme, tutma, dokunma. [T.63-27]
îsâr: (a.) 1. ikram, bahşiş. 2. cömertlikle verme. 3. dökme, saçma, serpme. 4. kendi muhtaç olduğu halde bahşiş verme. 5. seçme. [K.4-29; K.14-26; K.19-18; K.28-29; K.50-10; G.123-5; G.251-4]
işbât: (a.) 1. şahit ve delil göstererek doğrusunu meydana çıkarma. 2. var etme. 3. (mant.) şahit, tanık. 4. (mat.) ispat. [K.24-17; K.30-57; G.240-5; T.31-3; T.57-1; T.63-13]
isḳâ: (a.) sulama, su verme, suvarma. [T.71-3]
İskender: (öa.) Zü'l-karneyn olarak da bilinen, Kuranıkerim'de adı geçen ve peygamber olduğu rivayet edilen şahıs. [K.30-40; K.51-17]
İskender: (öa.) (Sikender) Makedonya kralı Büyük İskender. [K.4-33; K.5-1; K.5-18; K.5-42; K.6-12; K.6-40; K.7-3; K.8-16; K.9-8; K.11-2; K.12-14; K.15-27; K.19-7; K.22-25; K.29-28; K.29-29; K.30-26; K.50-2; K.52-2; K.52-3; G.163-1; G.165-1; T.9-6; T.11-2; T.11-3; T.14-2; T.14-10; T.15-15; T.31-1; T.87-1; Th.2/II-2]
İslâm: (a.) 1. Hz. Muhammed'in Allah tarafından tebliğine memur olduğu din. 2. bu dinde olan kimse, Müslüman. [K.6-1; K.12-47; K.30-7; K.55-16; T.1-5(2); T.1-17; T.23-18; T.60-11]
İslâm Giray: (öa.) III. İslâm Giray olarak bilinen ve 1544-1554 yılları arasında Kırım hanlığı yapan şahıs. [T.20-1]
İslâmiyân: (a.) İslâm dininde olanlar, Müslümanlar. [K.22-23]
İslimye: (öa.) Bulgaristan'da Eskizagra iline bağlı, Bulgarcada "Sliven" olarak geçen bir kasaba. [T.61-2]
ism: (a.) isim, ad. [K.2-18; K.25-9; K.65-3; T.60-10]
^cişmet: (a.) 1. masumluk, günahsızlık, temizlik. 2. haramdan, namusa dokunur hallerden çekinme. [K.29-43]
isrâ: (a.) geceleyin yürütme, yürütülme; gönderme. [K.31-15; Th.1/II-3]
İsrâ'îl: (öa.) Hz. Yakub'un lakabı. [K.20-23]
İstanbûl: (öa.) (Sıtanbul) [K.7-5; T.60-13]
istib^câd: (a.) uzak görme, ihtimal vermeme, uzaksama. [K.18-28; T.29-3; T.90-3]
isti^ccâl: (a.) tecil edilmesini, sonraya bırakılmasını isteme. [K.19-32; Tb.5/III-5]
isti^cdâd: (a.) 1. bir şeyin kabulüne, kazanılmasına olan tabii meyil, kabiliyet. 2. akıllılık. 3. anlayışlılık. 4. yeteneği olan kimse. [K.18-7; K.18-37; Tb.4/I-6; G.84-2; G.193-4; T.29-2; T.37-2; T.46-4; T.47-2; T.63-12; T.66-2; T.90-2]
istifsâr: (a.) sorma, sorulma. [K.26-8; Tb.5/I-6; Ts.8/III-1]
istiġnâ: (a.) 1. aza kanaat etme, tokgözlülük. 2. ihtiyaçsızlık. 3. nazlanma, ağır davranma. 4. çekinme. [K.18-33; K.35-41; K.39-22; G.1-6; G.8-3; G.79-4; G.98-6; G.181-5; G.252-4; G.255-4; G.267-2; T.98-4; Ts.1/V-4; Ts.3/II-4; Ts.4/V-4; Ts.7/IV-2]
istiġnâ-pesend: (a.f.) azı beğenen, kanaatkâr. [K.33-2]
istiḫdâm: (a.) 1. kullanma, hizmete kabul etme. 2. (ed.) birçok manası olan bir kelimenin her manasına münasip kelime söyleme. [K.6-22]
istihkâm: (a.) 1. sağlamlık, kuvvet. 2. kuvvetli siper. [K.6-43; K.37-22]
istiḥşân: (a.) beğenme, beğenilme, güzel sayılma, güzel bulma. [K.24-23]
istiḳamet: (a.) 1. doğruluk, doğru hareket. 2. bir şeyin bir tarafa doğrulması, uzanması. 3. (tas.) Allah'a kullukta bulunma. [T.23-3]
istiḳbâl: (a.) 1. (gr.) gelecek zaman. 2. birini karşılama, birine karşı çıkma. [K.19-7; T.7-5]
istiḳlâl: (a.) 1. kendi başına olma, kimseye bağlı bulunmama. 2. az bulma, azımsama, az sayma (Arapçada, rey sahibi olup keyfi iş görme ve başkasının fikrine ve emrine tabi olmaktan uzak kalma anlamındadır). [K.19-34]
istimâ^c: (a.) 1. dinleme, dinlenilme, işitme, işitilme. 2. dinleyip kabul etme. 3. kulak verip dinleme. [K.32-18; Tb.6/IV-8; G.211-3]
isti^cmâl: (a.) kullanma. [K.55-9]
istimdâd: (a.) 1. medet, yardım isteme. 2. (ask.) imdat, kuvvet isteme. [K.18-16; G.197-1]
istinâd: (a.) 1. dayanma. 2. güvenme. 3. senet, delil, hüccet, sayma. 4. (ask.) avcı zinciri gerisinde arka olmak üzere toplu bir halde bulundurulan asker. [K.30-30; Tb.6/V-1; T.7-6]
istîşâl: (a.) 1. kökünden koparıp çıkarma, çıkarılma, kökünü kurutma. 2. (hek.) bir urun çıkarılması. [T.2-10]
istişmâm: (a.) 1. koklama, koku alma. 2. karine ile anlama, hissetme. [K.6-28]
^cişyân: (a.) 1. itaatsizlik, emre boyun eğmeme. 2. ayaklanma. [K.1-41]
iş: (t.) 1. bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma. 2. bir değer yaratan emek. 3. birinden istenen hizmet veya birine verilen görev. 4. ekonomik etkinliklerin bütünü. 5. herhangi bir yere düzen verici, günlük yaşayışı sağlayıcı her türlü çalışma 6. geçim sağlamak için herhangi bir alanda yapılan çalışma, meslek. 7. ticari anlaşma, alışveriş. 8. gizli neden veya maksat. [K.29-59; Tb.1/II-7; Tb.3/II-5]
iş^câr: (a.) yazı ile bildirme, haber verme. [K.28-35]
işâret: (a.) işaretler, alametler. [T.63-3]

işkâl: (a.) 1. müşküllük, güçlük. 2. güçleştirme. [K.33-18; Tb.1/V-7]

işrâb: (a.) 1. içirme, içirilme. 2. bir maksadı kapalı olarak anlatma. [T.98-4; T.111-3]

işrâḳ: (a.) 1. doğma, doğarak etrafı ışıklandırma. 2. parlatma, ışıklandırma. [K.2-3]

İşrâḳiyân: (a.) XII. asırda Şahabeddin Sühreverdî tarafından başlatılan felsefe akımının tarftarları. [K.31-12; K.33-19]

ᶜişret: (a.) 1. içki. 2. içki içme, içki kullanma. [K.29-41; K.29-42; K.37-36; K.60-1; K.61-1; K.71-2; Tb.1/VI-5; G.38-3; G.123-3; G.256-4; G.266-2; Th.5-IV-1]

ᶜişretgeh: (a.f.) içki içilen yer, meyhane. [Tb.1/I-7; T.113-2]

iştiġâl: (a.) meşgul olma, bir şeyle uğraşma. [K.31-29; Tb.7/I-2]

iştihâr: (a.) şöhretlenme, şöhret bulma, meşhur olma, ün alma, ünlü olma. [K.12-38; K.52-1; G.18-4]

ᶜişve: (a.) güzelin gönül aldatan, gönül çalan naz ve edası. [G.11-2; G.12-2; G.25-3; G.41-3; G.42-4; G.56-2; G.57-6; G.61-4; G.65-5; G.66-2; G.67-3; G.68-3; G.107-2; G.107-3; G.112-2; G.131-4; G.136-3; G.137-4; G.138-1; G.175-6; G.195-1; G.196-1; G.226-4; G.228-4; G.236-4; G.238-3; G.240-4; G.258-1; G.261-2; G.261-3; G.265-4]

ᶜişvebâz: (a.f.) 1. naz edici, edalı. 2. meşhur bir çeşit lale. [G.116-2; G.119-1; G.186-2]

ᶜişve-nümâ: (a.f.) naz ve eda gösteren, naz yapan. [G.74-2; G.113-5]

ᶜişve-perdâz: (a.f.) işveli, işve yapan. [G.253-1]

ᶜitâb: (a.) azarlama, tersleme, paylama; darılma. [K.3-6; K.14-20; K.14-34; K.30-51; G.10-1; G.118-4; G.181-1; G.225-1; G.236-2]

itḥâf: (a.) 1. hediye olarak verme, verilme. 2. hediye, armağan gönderme, mânen sunma. 3. (ed.) birinin adına eser yazma veya yazılmış bir eseri, baş tarafına adını söylemek suretiyle birine hediye etme. [K.30-59]

iᶜtibâr: (a.) 1. saygı gösterme. 2. önem verme. 3. şeref, haysiyet. 4. bir şeyin hakiki değil, kararlaştırılan değeri. 5. ibret alma. 6. (tic.) söz veya imzanın değeri. 7. değer. [K.12-39; K.33-10; K.47-4; K.67-1; Tb.4/III-6; Tb.6/IV-2; G.86-4; G.241-4; G.249-5(2); Ts.4/III-3]

iᶜtidâl: (a.) 1. orta oluş, ortalama, aşırı olmama hali, ölçülülük. 2. yavaşlık, yumuşaklık. 3. uygunluk. 4. (astr.) gece ile gündüzün bir olması, gün-tün eşitliği. [K.29-6; T.115-1]

iᶜtiḳâd: (a.) gönül bağlama, inanma, kalben tasdik, iman, kanaat. [K.3-26; K.30-6; K.55-16; T.23-13; T.89-7; Ts.7/III-1]

iᶜtimâd: (a.) 1. dayanma, güvenme. 2. emniyet, güven. [Ts.7/III-2]

iᶜtirâf: (a.) suçunu veya yerinde olmayan bir hareketini saklamaktan vazgeçip söyleme, hakkını teslim etme. [Tb.6/V-10]

iᶜtiẕâr: (a.) özür dileme. [K.12-41; K.47-6]

itmâm: (a.) tamamlama, bitirme, tamam etme, edilme. [K.6-54; K.50-9; T.45-7; T.58-1; T.58-3; T.60-21; T.61-4; T.63-27; T.89-29; T.90-10; T.95-1; T.95-2; T.103-1; T.108-6; T.109-7]

iṭminân: (a.) iyiliği başa kakma. [K.22-39]

ittifâḳ: (a.) birleşme, uyuşma, sözleşme. [K.11-27; K.35-3]

ittiḥâd: (a.) bir olma, birleşme, aynı fikirde olma, birlik. [K.24-14; K.33-27; G.55-2; G.68-1; G.260-4; T.66-4; Ts.7/III-3]

iżâfî: (a.) 1. izafetle ilgili. 2 bağlı bulunduğu şey ile değişen. [G.159-2]

iẓâm: (a.) büyük, ulu, azîm. [K.6-46]

iẕᶜân: (a.) 1. anlayış, kavrayış, akıl. 2. itaat, söz dinleme, boyun eğme. 3. terbiye, edep. [K.4-15; K.10-29; K.17-16; K.21-11; K.24-25; K.29-58; K.40-4; K.79-16; Tb.2/IV-3; Tb.3/V-11; Tb.6/II-2; Tb.6/VII-1; Tb.7/III-3]

ᶜiẕâr: (a.) yanak. [G.23-2; G.35-4; G.156-3; G.214-1; G.261-6]

iᶜzâz: (a.) 1. aziz kılma, saygı gösterme. 2. ikram etme, ağırlama. [T.89-9]

izdiyâd: (a.) ziyadeleşme, artma, çoğalma. [K.56-10; T.57-2]

iẓhâr: (a.) 1. gösterme, meydana çıkarma, aşikar etme. 2. yalandan gösteriş. [K.4-13; K.9-11; K.14-27; K.18-48; K.24-3; K.24-7; K.24-20; K.25-1; K.25-17; K.28-6; K.28-51; K.47-4; K.54-4; Tb.5/III-5; Tb.6/V-2; G.93-5; G.101-1; G.102-2; G.137-1; G.164-1; G.230-4; G.268-3; T.42-4; T.73-4; Ts.8/III-3]

iẓlâl: (a.) gölge verme, gölgelendirme. [Tb.1/V-4]

ᶜizz: (a.) 1. değer, kıymet. 2. yücelik, ululuk. 3. güçlülük. [K.1-16; K.2-21; K.10-26; K.11-22; K.11-51; K.12-24; K.15-39; K.22-16; K.22-33; K.24-48; K.25-21; K.35-23; K.38-15; K.39-24; K.47-3; K.48-7; K.51-20; Tb.3/I-6; Tb.4/I-1; Tb.6/I-1; G.78-5; T.2-16; T.15-6; T.18-1; T.34-1; T.36-2; T.46-2; T.48-1; T.49-9; T.50-9; T.51-1; T.56-3; Ts.1/II-3; Ts.4/III-2]

ᶜizzet: (a.) 1. değer, kıymet, yücelik, ululuk. 2. kuvvet, kudret. 3. hürmet, saygı; ikram, îzâz. [K.1-26; K.2-22; K.6-63; K.27-17; K.30-56; K.34-34; K.35-20; K.46-10; Tb.6/V-11; G.241-1; T.1-19; T.5-5; T.9-2; T.31-2; T.37-3; T.42-2; T.50-14; T.53-3; T.57-2; T.91-2; T.91-9]

ᶜizzetmend: (a.f.) değer, kıymet, yücelik, ululuk sahibi. [T.45-4]

jâle: (f.) kırağı, çiğ. [G.35-4; G.98-1; G.156-7; G.224-1; Ts.6/IV-3]

jeng: (f.) pas, kir, küf. [K.38-1; G.246-5]

jiyân: (f.) kızgın, hışımlı, kükremiş. [K.4-22]

ḳabâ: (a.) üste giyilen elbise, cübbe, kaftan. [K.25-3; Tb.1/V-6; G.203-3]

ḳabâḥat: (a.) çirkin hareket, uygunsuz iş, kusur, suç. [Tb.3/VI-7]

Kaᶜbe: (öa.) 1. Hicaz'da, Mekke-i Mükerreme'de Harem-i Şerîf'in hemen hemen ortasında bulunan kutsal bina. 2. Müslümanların namaza başlarken yöneldikleri taraf. 3. Müslümanların hacı olmak üzere muayyen zamanda gidip ziyaret ettikleri yer. [K.1-4; K.2-11; K.4-18; K.14-25; K.16-9; K.30-13; Tb.3/IV-2; Tb.4/II-1; G.45-2; G.102-5; G.103-1; G.106-2; G.220-6; T.23-21; T.24-3; T.79-6; T.85-5]

ḳâbe ḳavseyn: (a.) bkz. "ev ednâ". [Th.1/II-5]

ḳâbil: (a.) 1. kabul eden, kabul edici. 2. olan, olabilir. 3. yetişebilir, yetenekli. 4. erkek ebe. [K.4-12; K.19-27; K.22-30; K.24-25; K.25-11; K.32-13; K.38-32; K.39-11; K.79-8; Tb.4/I-5; Tb.4/I-6; G.1-4; G.236-5]

ḳâbiliyyet: (a.) 1. anlama, anlayış, kabul edebilirlik, alabilirlik. [K.28-50; T.63-24]

ḳabûl: (a.) 1. alma. 2. içeri alma. 3. yersiz bir iş yapmış olma. 4. razı olma. 5. alıp kullanma. 6. (huk.) bir şeye sahip olmak için söylenen son söz. [K.15-31; K.35-51; K.36-5; K.36-19; K.37-25; G.139-4; G.166-4; G.209-5; T.23-15; T.60-15; T.75-2; T.100-6; T.102-2; T.111-10]

ḳabża: (a.) 1. tutacak, tutamak yeri, sap. 2. bir tutam, bir avuç, bir el dolusu şey. 3. pençe. [K.38-27; G.69-1; T.2-10; T.7-11]

ḳaçan: (t.) ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktaki, nasıl, ne suretle. [K.9-4; G.215-3]

ḳadd: (a.) boy. [K.12-26; K.28-17; K.30-12; K.38-5; Tb.5/III-6; G.18-3; G.49-4; G.85-2; K.85-3; G.112-3; G.128-1; G.138-4; G.162-3; G.190-1; G.207-3; G.228-1; G.239-2; G.239-3; G.264-3; G.265-4; T.2-19; T.80-7; Th.1/IV-4; Ts.4/II-1]

ḳadeḥ: (a.) 1. bardak; küçük bardak, içki bardağı. 2. (bot.) kadeh. [G.20-1(2); G.20-2; G.20-3; G.20-4; G.20-5; G.49-2; G.101-6; G.145-4; G.213-5; G.226-4; G.263-3; G.266-2]

ḳadeḥ-peymâ: (a.f.) şarap içen. [G.69-3; G.193-2]

ḳadeḥ-nûş: (a.f.) kadeh içen, şarap içen. [G.109-1; G.114-4]

ḳadem: (a.) 1. ayak. 2. adım. 3. yarım arşın uzunluğunda bir ölçü. 4. uğur. [K.6-3; K.6-9; K.10-34; K.24-7; K.31-28; K.38-33; K.45-2; Tb.3/VII-2; Tb.5/II-4; Tb.5/II-6; G.107-3; G.235-1; G.251-2; Th.1/II-4; Th.4/IV-5]

ḳader: (a.) 1. inanılması İslamî iman esaslarından olmak üzere insanların başına gelecek her türlü işlere dair Allah'ın ezelî hüküm ve takdiri. 2. takat, güç, kuvvet. 3. talih, baht. [K.5-19; K.14-4; K.15-12; K.21-3; K.21-8; K.29-25; K.38-

14; K.39-6; K.56-2; G.234-2; T.2-5; T.7-5; T.22-2; T.50-7; T.91-5; R.1-4]

ḳadîm: (a.) 1. eski. 2. öncesini bilir kimse bulunmayan, öncesi bilinmeyen şey. 3. (huk.) başlangıcı olmayan, öteden beri mevcut bulunan. 4. eski zaman. [K.15-35; K.18-37; K.24-35; K.25-17; K.47-4; Tb.3/I-2]

ḳadîmî: (a.) eskiden beri, öteden beri var olan, dâimî. [Tb.5/IV-3; T.24-3; T.30-2; T.85-3]

ḳadîr: (a.) tükenmez kudret sahibi olan Allah. [K.4-33; K.35-10]

ḳâdir: (a.) 1. kudret sahibi, kudretli, güçlü. 2. Allah. [K.1-13; K.2-28; K.11-39; K.16-12; K.31-25; K.41-5; K.47-6; K.55-18; K.79-26; Tb.3/II-8; G.99-4; Th.7/V-5]

ḳadr: (a.) 1. değer, itibar. 2. onur, şeref, haysiyet; meziyet. 3. rütbe, derece. 4. yıldızları parlaklık derecelerine göre birbirinden ayırt etmek için yapılan tasnifte her dereceden biri. [K.1-17; K.2-3; K.2-12; K.2-23; K.6-58; K.10-10; K.11-22; K.12-20; K.13-7; K.14-16; K.14-51; K.17-16; K.18-4; K.18-17; K.19-9; K.20-47; K.21-2; K.21-52; K.21-56; K.21-57; K.22-15; K.24-46; K.25-7; K.29-23; K.29-28; K.29-44; K.31-28; K.33-11; K.34-14; K.35-20; K.35-35; K.38-13; K.38-35; K.39-24; K.39-27; K.40-16; K.43-9; K.45-5; K.52-1; K.80-9; Tb.4/III-1; Tb.4/V-5; Tb.6/I-1; G.16-1; G.109-5; G.198-2; G.209-4; G.221-4; T.3-3; T.4-1; T.6-2; T.9-8; T.11-1; T.13-2; T.15-2; T.18-3; T.29-3; T.37-3; T.39-4; T.42-3; T.46-3; T.47-1; T.52-8; T.57-2; T.69-1; T.97-1; T.109-6]

Ḳâf: (öa.) masallarda zümrüdüanka kuşunun yaşadığı rivayet edilen dağ; şark kavimleri kozmolojisinde dünyanın etrafını çepeçevre kuşatan dağın adı. [K.30-31; G.132-2]

ḳafes: (a.) 1. kafes biçiminde olan, çubuk çubuk. 2. delik delik, delik deşik. [K.42-3; K.44-5; Tb.1/II-3; G.44-2; G.106-3; G.268-6; Ts.2/I-4]

kâfil: (a.) 1. kefalet eden, bir işi üstüne alan. 2. ödeyen, kefil. [K.32-20; K.81-3]

ḳâfile: (a.) 1. birlikte yolculuk eden topluluk, zümre, fırka. 2. takım takım, sıra sıra gönderilen şeylerin her parçası. [G.47-1]

ḳâfile-sâlâr: (a.f.) kafile başı, kafile reisi. [G.120-3]

kâfir: (a.) 1. hakkı tanımayan, bilmeyen. 2. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan. 3. küfreden, küfredici. 4. iyilik bilmeyen, nankör. 5. (mec.) zeki; becerikli, kurnaz: yaman, cana yakın, sevimli. (asıl manası "örten"dir.). [K.5-13; K.5-38; G.48-4; G.52-1; G.59-3; G.127-2; G.179-4; Th.3/II-3; Th.3/II-5]

ḳâfiye: (a.) nazımda şiirlerin sonlarında tekrar eden ve aynı sesi veren harflerin hareke ve sükûn hallerindeki birleşmeleri. [K.15-26]

kâh: (f.) saman, saman çöpü. [K.6-22]

ḳâḫ: (f.) 1. köşk, kasr. 2. yüksek bina. 3. bir göz oda, tek oda. [G.123-1]

ḳâhir: (a.) 1. kahreden, zorlayan. 2. üstün gelen, ezen, ezici. 3. yok eden, ortadan kaldıran. [K.6-13; K.7-8; K.9-2; K.19-5]

Ḳâhire: (öa.) Mısır'ın merkezi olan şehir ki bizde ülkenin ismi ile yani Mısır diye bilinir. [K.19-5]

ḳahr: (a.) 1. zorlama, zorla bir iş gördürme. 2. üstün gelerek mahvetme, helak etme, batırma, ezme. 3. çok kederlenme, çok üzüntü duyma. [K.4-27; K.6-24; K.6-43; K.11-14; K.14-20; K.16-7; K.18-19; K.21-19; K.22-21; K.29-41; K.30-39; Tb.1/III-6; Tb.1/VII-5; G.2-4; G.181-3; T.2-7; T.3-5; Ts.1/V-2]

ḳahramân: (f.) 1. yiğit, cesur. 2. Fars mitolojisinde Rüstem'in yendiği kimse. 3. hüküm sahibi, iş buyuran. [K.5-34; K.6-12; K.7-9; K.9-1; K.9-5; G.181-3; T.2-13; T.3-5]

ḳaḥṭ: (a.) kıtlık, kuraklık; kuraklıktan dolayı mahsulün yetişmemesi. [K.20-40]

ḳâᶜide: (a.) 1. esas, temel. 2. usul nizam, yol, kural. 3. (geo.) taban. 4. ayaklık. 5. (bot.) yaprakların kökle bitiştiği yer. [K.15-43; K.16-24; K.21-44; Tb.1/III-2; G.43-2; G.150-3; G.157-3; T.69-7]

ḳâ'il: (a.) 1. söyleyen, diyen. 2. razı olmuş, boyun eğmiş. 3. inanmış, aklı yatmış. [K.32-14; K.39-11]

ḳâ'im: (a.) 1. ayakta duran, ayakta bulunan. 2. birinin yerini tutan, birinin yerine geçen. 3. namaz kılan, vaktini namaz kılmakla geçiren. 4. (geo.) dik. 5. bir işte sebat eden. [K.1-23; T.29-10]

ḳâ'im-maḳâm: (a.) 1. birinin yerine geçen, yerini tutan, kaymamak. 2. kaza kaymakamı. 3. (as.) yarbay. [T.23-2]

kâ'inât: (a.) 1. var olan şeylerin cümlesi, hepsi, yaratıklar. 2. dünya. [K.12-45; K.37-9]

kâkül: (f.) alnın üzerine sarkıtılan kısa kesilmiş saç, kâhkül, perçem. [G.49-4; G.65-1; G.69-1; G.125-2; G.173-3; G.197-4; G.223-2; G.224-1; G.239-2; Ts.6/I-4]

ḳâl: (a.) söz, laf. [K.19-30; K.20-31; K.36-20; Tb.1/XIII-1]

kâlâ: (f.) 1. kumaş. 2. sermaye, anamal. 3. ev eşyası. [K.14-44; K.29-58; K.30-43; K.33-24; K.51-18; G.7-5; G.39-3; G.128-2]

ḳalᶜa: (a.) 1. kale, hisar. 2. (ask.) askerin talim veya savaşta, arkaları birbirine gelmek üzere dört saftan ibaret bir kare meydana getirerek aldığı vaziyet. 3. (mec.) bir şeyin esasının, temelinin, güvenliğinin sürdürüldüğü nesne. [K.7-14; K.7-16; K.11-15; K.11-47; K.29-58; T.7-6]

ḳalb: (a.) 1. yürek. 2. yürek hastalığı. 3. gönül. 4. (mec.) her şeyin ortası, ehemmiyetli, alıcı noktası. 5. değiştirme, çevirme. 6. (gr.) harflerin yer değiştirmesi. [K.1-37; K.7-6; K.11-24; K.11-50; K.13-13; K.21-37; K.23-14; K.24-17; K.25-2; K.30-6; K.30-25; K.31-26; K.33-2; K.34-26; K.35-51; K.36-15; K.36-24; K.37-19; K.81-5; Tb.1/XIII-8; Tb.3/II-7; Tb.7/I-4; Tb.7/MB(5); G.14-1; G.28-4; G.85-1; G.104-2; G.114-5; G.132-4; G.181-2; G.191-2; T.12-7; T.14-10; T.15-18; T.18-5; T.23-8; T.111-4; Th.1/V-4; Th.3/V-3; Ts.4/IV-2]

ḳalem: (a.) 1. kalem. 2. taş yonmaya yarayan demir alet, keski. 3. tülbent ve kumaşlara boya çekmek üzere kullanılan bir çeşit ince fırça. 4. yazı çeşitlerinden her biri. 5. bir ağacı aşılamak için diğer ağaçtan kalem şeklinde kesilmiş olan aşı. 6. yazı, yazma. 7. daire, dairelerde yazı işlerinin görüldüğü yer. 8. bir listede yazılı nesnelerin her biri. [K.1-20; K.18-1; K.20-12; K.20-31; K.20-37; K.24-45; K.27-14; K.28-1; K.29-56; K.30-44; K.31-1; K.31-2; K.31-3; K.35-43; K.41-4; K.45-4; K.49-7; K.51-7; K.53-9; K.54-6; K.54-10; K.81-3; Tb.4/II-6; Tb.5/V-5; Tb.5/VII-2; G.5-1; G.47-4; G.140-5; G.144-3; G.169-4; G.204-4; G.226-5; G.231-4; G.235-5; G.245-2; T.37-5; T.46-1; T.59-3; T.65-1; T.96-4]

ḳalem-cünbân: (a.f.) kalem oynatan, yazı yazan. [K.21-6]

ḳalemiyye: (a.) (eskiden) resmî dairelerde gördürülen işler için ödenen ücret, yazı parası. [K.49-7]

ḳalender: (f.) 1. dünyadan elini çekip başı boş dolaşan derviş. 2. dünyadan elini eteğini çekip her şeyi hoş gören kimse. [G.136-2]

Ḳalenderî: (f.) 1. kalenderlik; feylesofluk; dervşlik; serserilik. 2. (ed.) halk edebiyatı tabirlerindendir. Saz şairirlerinin "mefûlü, mefâîlü, mefâîlü, faûlün" vezninde terkip ettiği gazeller; sazla çalınıp okunan tasavvuf nazmı. [G.63-1]

ḳâlıb: (a.) 1. her hangi bir şeye muayyen bir şekil vermek için kullanılan ve o biçimi taşıyan vasıta, kalıp. 2. vücut, beden, gövde. 3. nümune, örnek. [Tb.4/IV-6; Tb.6/IV-11; G.20-4; G.71-2; G.126-2; G.134-5]

ḳalîl: (a.) az, çok olmayan şey. [K.20-3]

kâm: (f.) 1. (anat.) ağzın üstü, tavanı, damak. 2. meram, arzu, emel, istek. 3. lezzet, zevk. [K.3-8; K.4-1; K.4-9; K.6-8; K.6-27; K.6-33; K.15-18; K.19-18; K.20-6; K.20-8; K.20-26; K.23-29; K.48-11; K.51-16; Tb.2/I-3; Tb.3/VII-2; Tb.4/II-4; Tb.4/III-4; Tb.5/I-1; Tb.6/I-5; G.1-6; G.5-2; G.14-5; G.16-4; G.22-4; G.23-6; G.70-4; G.110-2; G.117-1; G.145-5; G.146-2; G.168-1; G.176-6; G.177-5; G.205-1; G.205-5; G.206-2; G.208-1; G.244-2; G.246-2; G.254-2; G.267-1; T.77-1; T.89-8; Ts.4/III-4; Ts.4/IV-3]

kâm-baḫş: (f.) herkesin isteğini yerine getiren. [K.22-24]

kâm-bîn: (f.) kâm görücü, meramına erdiren, mesut, bahtiyar, mutlu. [T.43-6]

ḳamer: (a.) ay. [K.5-16; K.18-13; K.21-14; K.55-9; G.223-2]

ḳâmet: (a.) boy pos. [K.6-11; K.13-8; K.72-4; G.41-6; G.48-2; G.67-1; G.69-2; G.74-4; G.155-3; G.228-4; G.235-2; G.250-5; R.3-3]

kâmil: (a.) 1. bütün, tam, noksansız, eksiksiz. 2. kemâle ermiş, olgun. 3. yaşını başını almış, terbiyeli, görgülü, pişmiş. 4. âlim, bilgin, geniş bilgili. 5. aruz bahirlerinin birinin adı.

[K.4-16; K.4-43; K.6-46; K.9-10; K.12-37; K.15-8; K.21-55; K.24-25; K.31-10; K.32-2; K.32-17; K.34-12; K.48-2; K.55-7; K.79-12(2); Tb.6/VII-4; Tb.7/MB(5); Tb.7/II-1; Tb.7/III-1; Tb.7/IV-5; Tb.7/V-5; G.1-7; G.79-4; T.7-7; T.50-6; T.89-15; T.89-16]

kâmkâr: (f.) isteğine ulaşmış, mutlu. [K.11-21; K.12-4; T.30-1; T.121-3]

kâm-nis̱âr: (f.) istek saçan, lezzet saçan, zevk saçan. [K.34-1]

kâm-rân: (f.) kâm süren, arzusuna isteğine kavuşmuş, mutlu. [K.7-2; K.22-15; K.34-2; K.39-13; K.50-10; K.51-18; Tb.6/I-4; G.104-2; G.203-3; T.3-4]

kâmyâb: (f.) talihli, isteğine ulaşmış, bahtiyar, mutlu. [K.3-15; Tb.4/III-6; T.25-1; T.35-1]

ḳan: (t.) 1. damarların içinde dolaşarak hayatı idame ettirmeye yardımcı olan kırmızı renkli sıvı. 2. (mec.) soy. [K.4-38; K.7-28; K.29-10; G.19-1; G.19-3; G.33-2; G.185-2; G.199-3; G.221-3; G.232-3; Th.3/I-2; Th.3/II-1]

kân: (f.) 1. maden ocağı, maden kuyusu. 2. bir şeyin menbaı, kaynağı. [K.4-12; K.5-33; K.10-6; K.12-21; K.12-22(2); K.21-25; K.29-14; K.29-34; K.30-41; K.31-7; K.32-8; K.33-9; K.34-6; K.37-14; K.38-23; K.39-11; K.51-19; K.79-8; K.81-4; Tb.6/II-9; G.4-1; G.5-4; G.19-5; G.69-5; G.163-4; G.179-6; G.204-5; G.245-3; T.65-15; T.69-4]

ḳanâ^{c}at: (a.) 1. kısmete razı olma, bir şeyi yeter görüp fazlasını istememe. 2. kanma, kanış. 3. görüş, tahmin. [K.20-41; K.23-26; K.23-28; K.24-39; K.34-28; K.34-32; Tb.3/I-5; G.252-4; Ts.6/I-3]

kân-baḫş: (f.) kaynak bağışlayan, veren. [K.19-19]

ḳand: (a.) şeker, şeker kamışının donmuş usaresi. [G.243-5; T.45-6]

ḳanda: (t.) nerede, neresi. [K.12-47; Tb.3/VI-10; G.172-1; G.201-5; Th.2/V-4; Th.6/IV-3]

ḳandîl: (a.) 1. kandil, sıvı, yağ ve fitil konularak yakılan aydınlatma kabı. 2. sümbül ve benzeri bitkilerin çiçeği. 3. cami avizesi. 4. mübarek gece (bu gecelerde minarelerde kandil yakıldığından bu adla anılmıştır). 5. (ar.) sarhoş. [K.2-29; K.20-19; G.163-1; G.191-1; G.213-3]

ḳâni^{c}: (a.) 1. kanaat eden, yeter bulup fazlasını istemeyen. 2. ianmış, kanmış. [Th.7/IV-5]

ḳânûn: (a.) 1. devletin teşrî (yasama) kuvveti tarafından herkesçe uyulmak üzere konulan her türlü nizam, kaide, kural. 2. her hangi bir konu üzerindeki kanunu taşıyan kitap. 3. tabiat hadiselerinin bağlı göründükleri ve dışına çıkamadıkları düzen. 4. âdet, yol, yordam. 5. (müz.) ilk defa olarak Farabî tarafından yapıldığı söylenen, bir köşesi kesik dik dörtgen şeklinde ve dizler üzerinde parmakla çalınan bir çalgı. [K.26-10; K.30-28; K.37-22; G.236-1; G.246-1; T.19-7; T.89-21]

ḳânûnçe: (a.f.) küçük kanun. [G.66-3]

Ḳânûn-ı Şifâ: (öa.) İbnü Sina'nın tıp ilmine ait meşhur eseri. [G.120-2]

ḳapu: (t.) 1. kapı, bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı. 2. bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat. 3. devlet dairesi. 4. Osmanlı Devleti'nde resmi görev yeri. 5. tavlada iki pul üst üste getirilerek karşı oyuncunun o haneyi kullanmasına engel olunan yer. 6. (mec.) gelir, geçim, kısmet sağlanan yer, kaynak veya imkan. [T.79-6; T.117-2; T.118-2; T.120-1]

ḳapudan: (it.) kaptan, gemi yönetimiyle ilgili en yüksek görevli. [K.5-12; T.29-2; T.29-12; T.30-1; T.33-3; T.33-7; T.96-1]

ḳar^{c}: (a.) 1. kapı çalma. 2. (hek.) doktorun hastayı muayene edebilecek yerine sol elinin ayasını koyarak, sağ elinin parmağıyla sol elinin üstüne vurması. 3. su kabağı. [K.36-23]

kâr: (f.) 1. iş güç, iş. 2. kazanç, temettü. 3. meşguliyet, sanat. 4. işleme, tesir. 5. savaş. 6. (müz.) Türk musikisinde en tantanalı din dışı form. [K.4-5; K.4-10; K.4-13; K.4-32; K.4-47; K.5-23; K.11-40; K.17-16; K.28-6; K.28-47; K.29-56; K.30-37; K.30-38; K.36-18; K.37-19; K.55-16; Tb.1/V-8; Tb.3/I-4; Tb.3/I-9; Tb.6/II-5; Tb.7/I-2; Tb.7/I-5; G.18-1; G.23-7; G.43-1; G.43-2; G.51-1; G.73-4; G.125-1; G.146-1; G.176-1; G.178-3; G.230-3; G.267-1; T.2-7; T.42-3; T.63-18; T.76-3; T.78-1; T.79-2; T.111-2; Th.4/II-1; Th.4/V-1; Ts.2/V-2; Ts.8/II-2]

ḳarâr: (a.) 1. durma. 2. rahat. 3. devamlılık, süreklilik. 4. ölçülülük. 5. tahmin. 6. tam ölçü, ne az, ne çok. 7. (müz.) şark müziğinde taksim yaparken ana makama dönüş. 8. neticeye bağlama. [K.28-18; K.28-52; K.32-7; K.39-9; Tb.1/VIII-3; Tb.2/I-1; G.18-3; G.30-1; G.86-5; G.202-2; G.214-3; G.249-3; T.78-4; Th.6/I-1]

ḳarâr-dâde: (a.f.) karar verilmiş. [K.35-40]

kârdân: (f.) iş bilir, işten anlar. [K.22-3; T.43-4]

kârdânî: (f.) iş bilirlik, uyanıklık. [K.14-5]

kâr-fermâ: (f.) iş buyuran, iş buyurucu. [T.50-4]

kârgeh: (f.) 1. işyeri, atölye. 2. (mec.) bu dünya. [K.53-11; Tb.3/VII-6]

kârger: (f.) 1. iş yapan, iş işleyen, işleyici. 2. tesirli, nüfuzlu. [T.7-10]

kârgîr: (f.) 1. işt tutan, iş tutucu. 2. taştan veya tuğladan yapılmış bina. [T.10-3]

kâr-güẕâr: (f.) iş beceren, elinden iş gelen, becerikli. [K.18-40]

ḳarîb: (a.) yakın, yakın olan, uzak olmayan, soyca yakın. [T.51-5]

ḳarîn: (a.) 1. yakın. 2. bir şeye sahip olan, bir şeye nail olan. 3. hısım, komşu, arkadaş gibi yakın olanlardan her biri. 4. padişahın her zaman yakınında bulunan, mâbeyinci. [K.26-11; K.35-52; Tb.7/II-4; T.43-5]

kârsâz: (f.) iş işleyen, becerikli. [G.116-5]

kâr-senc: (f.) yaptığı işi hakkıyla yapan, iş bilir, işten anlayan. [K.14-8]

ḳarşu: (t.) (karşı) 1. bir şeyin veya yerin karşısında bulunan yer veya şey; mukabil, öte taraf. 2. bir şeyin yüzü, ön tarfının ilerisi. 3. diğer kıyı taraf, yön. 4. huzur, kat, ön. 5. bir tarafa göre öbür taraf. 6. muhalif, aykırı olan. 7. zıddına, hilafına. 8. mukabilinde, karşılık olarak. 9. takriben, yaklaşık olarak, doğru. 10. bir şeye veya kişiye yüzünü döndürerek. [G.43-1; G.219-3; T.3-12]

kârvân: (f.) kervan, kafile, yolcu katarı. [K.51-15]

kârzâr: (f.) cenk, kavga, savaş. [K.67-2]

ḳaṣâ'id: (a.) kasideler, bkz. kasîde. [K.49-11]

ḳaṣd: (a.) 1. niyet, kurma. 2. bile bile yapma. 3. bir işe bilerek isteyerek girme. 4. dövme, öldürme, yaralama gibi işlere kalkışma. 5. saldırma. [K.5-13; K.5-14; K.5-38; K.23-11; K.30-25; K.30-58; K.58-1; G.52-1; G.253-4; T.7-2; Ts.1/IV-4]

kâse: (f.) 1. çiniden, fağfurdan, billurdan, porselenden, madenden veya topraktan yapılmış çanak. 2. bazı nesnelerin kase gibi olan çukuru. 3. (anat.) başı kaplayan, beyni örten kemik. [T.22-5]

kâse-be-dest: (f.) elinde kase ile. [K.20-4]

kâse-be-kef: (f.) bkz. "kâse-be-dest". [G.132-2]

ḳasem: (a.) yemin, ant. [K.4-31]

ḳâṣır: (a.) kısa, yetersiz. [K.2-20; K.11-34; K.40-15; K.62-2; Tb.1/XI-5; T.15-21; T.29-8]

ḳaṣîde: (a.) (ed.) on beş beyitten aşağı olmamak, bütün beyitlerin ikinci mısraı ilk mısra ile kafiyeli bulunmak ve daha çok büyükleri övmek üzere yazılan nazım. [K.30-57; K.32-20; K.33-21]

ḳaṣr: (a.) köşk, kâşâne, saray. [K.1-12; K.1-13; K.2-23; K.10-39; K.39-3; K.39-9; K.39-10; K.39-32; Tb.3/IV-6; Tb.3/IV-7; Tb.3/IV-9; G.2-5; G.152-3; T.6-2; T.6-4; T.9-3; T.12-6; T.12-8; T.12-9; T.15-14; T.15-17; T.15-24; T.18-4; T.18-4; T.18-5; T.18-8; T.22-1; T.22-2; T.22-9; T.34-2; T.34-3; T.39-2; T.84-4; T.84-9; T.101-1; T.101-6; T.112-1; T.112-3]

ḳaş: (t.) 1. göz çukurunun üst kenarında kavis şeklinde, kılla kaplı çıkıntı. 2. bu çıkıntının üstündeki kıllar. 3. kemerli veya çıkıntılı kısım veya şey. 4. çit, parmaklık, sur. 5. ön taraf, çıkıntılı ön taraf. 6. kaşa benzer kemerli şekil. 7. lekesiz ve beyaz taş veya kaya. 8. çıkıntı. [G.85-2]

Kâşân: (öa.) İran'da çinileriyle ünlü bir şehir. [K.79-24]

kâşâne: (f.) mükemmel ev, köşk, malikane. 2. yuva. [K.38-7; K.62-1; G.123-3; T.39-1; T.79-1; T.80-10; T.81-1; T.84-1; T.90-6; T.109-1]

Ḳâşânî: (öa.) Kemâlüddin Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el Kâşânî, Tasavvufi tefsir ve terimlere dair eserleriyle tanınan mutasavvıf (ö.736/1335). [T.63-7]
kâşî: (f.) İran'ın Kâşân şehrinde yapılan bir çeşit çini, çini fayans. [T.31-4; T.41-4; T.70-5; T.91-7]
kâşif: (a.) 1. keşfeden, bulan, meydana çıkaran. 2. Mısır'daki kaza ve nahiyeleri yöneten kimse. [K.31-13; G.151-4]
kâşki: (f.) keşke, dilek anlatan cümlelerin başına getirilerek "ne olurdu" gibi özleme veya pişmanlık anlatır. [G.245-5; Th.3/VI-3]
kaṭᶜ: (a.) 1. kesme, kesilme; biçme. 2. halletme, karar verme, sona erdirme, bitirme. [Tb.2/V-4; G.142-2; Ts.6/I-4; Ts.7/V-3]
ḳaṭᶜa: (a.) hiçbir vakit, asla. [Ts.4/I-2]
ḳatı: (t.) pek, çok, şiddetli. [G.157-5]
kâtib: (a.) kitabet eden, yazan, yazıcı; usta yazıcı. [K.21-45; Tb.5/III-1; T.45-2; T.58-2]
ḳat ḳat: (t.) üst üste. [K.62-3; Ts.8/V-3]
ḳatl: (a.) öldürme. [G.137-3; Th.3/III-4]
ḳaṭre: (a.) damla, damlayan şey. [K.6-33; K.7-29; K.16-10; K.22-19; K.29-8; K.51-12; Tb.1/IX-5; G.4-5; G.148-1; G.152-1; G.176-4; G.224-1; G.231-2; G.248-3; T.67-12]
ḳaṭre-bâr: (a.f.) damla yağdıran, saçan; yağmur. [K.35-32]
ḳattâl: (a.) pek öldürücü, ziyade kâtil. [G.223-1]
ḳavâᶜid: (a.) 1. kaideler, usuller. 2. gramer. [T.64-13]
ḳavânîn: (a.) kanunlar. [T.64-13]
ḳavî: (a.) 1. kuvvetli, güçlü. 2. güvenilir, sağlam. [K.5-16; K.5-34; K.6-23; K.9-2; K.11-9; K.13-7; K.30-57; K.52-1; K.53-18; K.55-16; Tb.1/II-7; G.177-2; T.3-3; T.23-18; T.46-5; T.60-14]
ḳavl: (a.) 1. lakırdı, söz. 2. sözleşme. [K.23-9(2); K.24-2; K.32-14; K.34-11; K.37-11; K.37-12; Tb.3/I-1; Tb.6/V-6; Tb.7/IV-5; Tb.7/V-5; T.1-6; T.23-17; T.89-10]
ḳavm: (a.) 1. insan topluluğu. 2. bir peygamberin gönderildiği topluluk. [K.35-10]
kâvûs: (f.) (bk. Keykâvüs) [K.4-24]
kâvuş: (?) 1. kazımak, oymak, çukur kazmak. 2. dikkatlice bakmak, araştırmak. [K.56-7]
ḳavs-ı ḳuzaḥ: (a.) (coğr.) ebem kuşağı, yağmur kuşağı. [K.50-6]
ḳavvâl: (a.) 1. çok söyleyen, geveze, çalçene, çenesi düşük. 2. sözü yerinde söyleyen, taşı gediğine koyan, laf ebesi. 3. (müz.) şarkıcı, şarkı okuyan kimse. [K.28-32; K.28-35]
ḳayd: (a.) 1. ayağa vurulan zincir, pranga, bukağı. 2. bağlama, bağ, bağlayacak şey; bağlanma. 3. bir kağıda yazılı olan şeyin özetini, tarihini, numarasını deftere geçirme; böylece geçirilen özet. 4. sınırlama, belirtme. 5. önem verme. 6. yazma, yazılma. 7. endişe, gâile, telaş. [K.54-13; Tb.2/II-4; Tb.3/VII-5; Tb.6/IV-2; G.22-5; G.37-2; G.39-2; G.40-1; G.84-1; G.87-4; G.104-3; G.108-5; G.113-3; G.114-3; G.191-5; G.229-1; G.267-4]
ḳayd-ı ḥayât: (a.) yaşadığı müddetçe, ölünceye kadar. [K.37-18]
ḳayıḳ: (t.) 1. kürek ya da yelkenle yürütülen ufak tekne. 2. bir yana kaymış. [K.66-2; T.14-2; T.14-11]
Ḳays: (öa.) Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin erkek kahramanı olan Mecnûn-ı Âmirî'nin asıl adı. [G.165-2; G.242-2; G.246-1]
ḳażâ: (a.) 1. olacağı ezelden Cenâb-ı Hak tarafından taktir olunan şeylerin vukua gelmesi. 2. davaları görme işi, hüküm, hüküm verme; kadının hükmü, kadılık vazifesi; bir kadının idaresi altında bulunan yer. 3. istemeden yapılan ve elden çıkan kötü iş, zararlı iş. 4. vaktinde kılınmayan namaz, tutulmayan oruç borcunu usul ve kaidesine göre sonradan ödeme. 5. kaymakamlık. 6. tehlike. 7. hadise, vukuat. 8. ifa, icra, işleme, yapma. [K.2-23; K.4-2; K.4-24; K.4-41; K.5-2; K.5-19; K.5-41; K.6-15; K.6-48; K.14-4; K.14-11; K.15-12; K.18-16; K.20-45; K.22-27; K.29-12; K.29-17; K.30-36; K.31-27; K.35-2; K.36-16; K.37-33; K.39-6; K.56-2; Tb.1/II-1; Tb.1/X-6; Tb.3/II-6; Tb.4/V-5; Tb.6/IV-5; G.7-2; G.43-1; G.47-4; G.57-3; G.67-3; G.68-1; G.94-3; G.131-3; G.134-5; G.137-2; G.140-5; G.155-4; G.191-4; G.192-4; G.218-3; G.219-4; G.221-3; G.230-3; G.234-2; G.242-3; T.2-5; T.23-20; T.29-7; T.50-7; T.50-19; T.84-2]
ḳażâ-neverd: (a.f.) zararlı işler etrafında dolaşan, gezen, tehlikede gezen, dolaşan. [Tb.5/I-1]
ḳażâ-perver: (a.f.) kazaya sebep olan. [G.138-5]
ḳażâ-sâẖte: (a.f.) kazayı yerine getiren, yapan; hükmü, işi, fiili yapan. [G.157-2]
ḳażıyye: (a.) 1. iş, husus, madde, mesele, dava. 2. (gr.) cümlecik. 3. (mant.) teklif, önerme. 4. (mat.) yardımcı teorem. [K.49-9]
ḳâżî: (a.) 1. yapan, yerine getiren. 2. şeriat hakimi. [T.51-4]
kebk: (f.) (kebg) (zool.) keklik. [Ts.2/MB(5)]
kebîr: (a.) 1. büyük, ulu. 2. yaşça büyük, yaşlı. 3. çocukluktan çıkmış genç. [K.39-7; Tb.5/IV-6]
kec: (f.) eğri, çarpık. [Tb.1/VI-5]
kec-naẓarân: (f.a.) eğri bakışlılar; hasetçiler, kıskançlar. [Tb.3/V-8]
kec-rev: (f.) 1. eğri giden, tuttuğu yol aykırı, sakat olan. 2. aksak, topal. [K.38-36]
keder: (a.) 1. bulanıklık. 2. tasa, kaygı, gönül üzüntüsü, gam, gussa. [K.4-6; K.14-48; K.23-37; K.34-32; K.38-1; Tb.7/V-2; G.29-4; G.106-5; G.130-4; G.140-4; G.168-2; G.244-3; G.248-1; T.2-25]
kef: (f.) 1. köpük. 2. sünger taşı. [K.12-21; G.135-1; T.69-4]
kefâf: (a.) yaşayacak kadar rızk. [K.20-42]
kefen: (a.) ölüyü sardıkları bez. [G.199-3]
kefere: (a.) kâfirler, hakkı tanımayanlar, hak dini inkar edenler, Müslüman olmayanlar. [K.5-22]
keff: (a.) 1. el içi, el ayası, avuç. 2. ayağın altı, taban. 3. el çekme, vazgeçme. 4. aruzun yedinci sakin harfini çıkartma. [K.5-33; K.5-41; K.15-25; K.19-23; K.20-28; K.21-24; K.29-32; K.29-33; K.33-9; K.34-22; K.35-33; K.35-45; K.37-17; K.38-22; G.6-1; T.52-6]
keffe: (a.) kefe, terazi gözü, terazi tablası. [K.29-52]
Kehkeşân: (öa.) (Kâhkeşân) saman uğrusu, hacılar yolu, saman yolu. [K.12-36; K.18-17; K.50-6; T.80-4]
kelâm: (a.) 1. söz, lakırdı. 2. söz, ibare, fıkra, cümleler veya cümlecikler. 3. söyleyiş, nutuk. 4. dil, lehçe. 5. Allah'tan ve Allah'ın birliğinden bahseden ilim. 6. Kur'ân. [K.4-36; K.6-52; K.12-39; K.16-13; K.16-16; K.16-17; K.17-15; K.20-35; K.26-3; K.29-49; K.33-20; K.34-5; K.35-27; K.36-19; K.37-24; K.37-25; K.48-6; K.51-8; K.79-15; K.79-20; Tb.1/XI-2; Tb.1/XI-4; Tb.4/III-3; Tb.5/IV-1; Tb.5/IV-5; Tb.5/VII-1; G.9-5; G.25-1; G.46-3; G.93-5; G.126-2; G.131-5; G.203-2; G.261-4; T.1-2; T.1-8; T.50-16; T.60-4; T.64-11; T.66-3; T.79-3; Ts.7/III-2]
kelâm-ı Ḫudâ: (a.) Allah'ın kelamı, Kuranıkerim. [T.1-10]
kelâmu'llâh: (a.) Allah'ın sözü, Kuranıkerim. [T.63-6]
kelîm: (a.) 1. söz söyleyen, konuşan. 2. ikinci şahıs. 3. Tûr-ı Sinâ'da Allah'la konuşması dolayısıyla Hz. Musa'nın unvanı. 4. Kur'an'ın 27. suresi olan Tâhâ'nın diğer adı "sûre-i kelîm". [G.46-3; G.159-4; G.160-4; G.169-3; T.96-1]
kelimât: (a.) kelimler, lakırtılar, sözler. [K.34-18; Tb.3/V-6; T.1-1; T.1-21]
kelîmu'llâh: (a.) 1. Allah'ın sözleri, Kuranıkerim. 2. Hz. Musa'nın lakabı. [K.30-9]
kelle: (f.) 1. baş, kafa. 2. baş gibi yuvarlak şey. 3. ekinlerde başak. 4. (halıcılıkta) 3x4 m² olan halı. [K.7-22]
kem: (a.) soru edatı olup bir şeyin miktarını öğrenmek için kullanılır: kaç, ne kadar? gibi. [G.12-3]
kem: (f.) 1. az, eksik. 2. fena, kötü; bozuk. [K.1-12; K.1-36; K.18-38; K.23-25; K.51-12; Tb.3/V-2; Tb.6/VI-11; T.63-15]
kemâhî: (a.) olduğu gibi. [Tb.1/IV-4; G.15-4]
kemâl: (a.) 1. olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik. 2. en yüksek değer, mükemmellik; değer, baha. 3. bilgi, fazilet. [K.4-34; K.5-5; K.9-7; K.9-11; K.11-51; K.12-23; K.12-42; K.14-27; K.14-44; K.15-36; K.17-14; K.18-10; K.19-5; K.19-29; K.21-10; K.21-11; K.25-15; K.25-17; K.25-18; K.28-43; K.28-51; K.31-1; K.31-7; K.31-8; K.32-2; K.33-21; K.35-12; K.35-23; K.35-43; K.37-12; K.37-25; K.37-29; K.39-21; K.39-26; K.46-5; K.53-1; K.54-8; K.55-5; K.79-11; Tb.1/XIII-2; Tb.4/I-3; Tb.4/III-1; Tb.5/IV-1; Tb.5/IV-5; Tb.5/V-1; Tb.5/V-6; Tb.5/VII-5; Tb.7/MB(5); Tb.7/II-4; Tb.7/V-1; G.6-5; G.7-3; G.77-3; G.84-3; G.128-1; G.161-3; T.2-12(2); T.3-1; T.8-1; T.23-1; T.23-6; T.29-8; T.49-8;

T.50-8; T.51-5; T.54-2; T.57-2; T.58-2; T.60-6; T.60-17; T.64-1; T.65-2; T.66-1; T.90-3; T.91-3; T-98-2; T.99-2; Th.7/III-4; Ts.3/V-3; Ts.5/II-3]
kemâlât: (a.) insanın, bilgi ve ahlak güzelliği bakımından olgunluğu. [K.52-5]
kemân: (f.) 1. yay (ok atan). 2. kavis. 3. keman. [K.7-19; K.9-4; K.12-26; K.13-9; K.40-10; K.42-5; G.10-2; G.207-3; T.2-24; T.121-1; Th.5/I-1]
kemânî: (f.) alaturka kemancı. [K.28-24; K.28-27]
kemân-keş: (f.) 1. keman, yay çeken, ok atan. 2. keman çalan. [T.119-2; T.121-3]
kemend: (f.) 1. uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek üzere atılan ucu ilmekli uzun ip. 2. idam için kullanılan yağlı kayış. 3. geyik ve benzerleri gibi hayvanların yuları. 4. güzelin saçı. [T.3-7; Th.6/V-4]
kemer: (f.) 1. bele takılan kuşak, kayış. 2. don, pantolon, şalvar gibi şeylerin bele rastlayan kısmı. 3. kapı, pencere, köprü gibi şeylerin oyuğu, aşağı bakan kavisli kubbesi, tavanı. 4. tümsekli, tümseği olan. [K.5-37; K.38-5; K.40-9; K.58-1; K.59-1; K.72-2; K.72-3; K.72-4; K.72-5; K.73-1; K.73-2; K.74-1; K.74-2]
kemer-bend: (f.) 1. kemer bağı. 2. belinde kemer olan. 3. (mec.) derviş. [K.59-2]
kemergâh: (f.) kemer yeri, bel. [K.30-7]
kem-ḥavṣala: (f.a.) tahammülü az olan kimse. [G.194-2]
kemîn: (f.) 1. çok az. 2. pek küçük. [T.43-7]
kemîn: (a.) 1. pusuya gizlenmiş adam. 2. pusu. [G.107-5; G.234-3]
kemîne: (f.) 1. noksan, eksik. 2. aciz, hakir, zavallı. [G.261-1]
kemîngâh: (a.f.) (kemîn-geh) pusu yeri, pusu tutulan gizli yer. [G.10-2]
kem-mâye: (f.) aslı, cevheri, mayası, tıyneti bozuk. [G.113-6; G.129-5]
kemter: (f.) 1. daha aşağı, aşağıda bulunan, hakir, itibarsız. 2. eksik, noksan. [K.6-24; K.11-12; K.11-40; K.12-36; K.25-16; K.30-41; K.54-1; G.128-4; G.152-1]
kemterîn: (f.) 1. en küçük, en aşağı, en çok eksik. 2. pek âciz, çok hakir. [K.3.23; K.30-59; T.1-18]
kemyâb: (f.) nadir, az bulunan. [G.52-5]
kenâr: (f.) 1. kıyı, çevre. 2. deniz kıyısı. 3. uç, köşe. 4. nihayet, son. 5. kucaklama, kucağa alma. 6. etraf pervazı, çerçeve. 7. çember. [K.12-10; K.30-40; G.23-5(2); G.28-1; G.121-1; G.121-5; G.122-4; G.198-5; T.108-2; Th.7/IV-4]
kendi: (t.) (kendü) iyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri, zat. [K.5-13; K.5-43;Tb.3/VII-4; Tb.6/IV-3; Tb.6/IV-10; Tb.6/VII-7; G.14-2; G.26-1; G.26-5; G.27-1; G.83-4; G.137-5; G.154-1(2); G.239-1; G.267-4; G.270-2; T.1-13; T.31-2; T.32-6; T.88-2; T.88-3; T.91-3; Th.2/IV-2; Ts.5/V-2]
kenef: (a.) 1. taraf, yön. 2. sığınılacak yer. 3. tuvalet, yak yolu. [K.36-3; T.52-8]
kenz: (a.) hazine, define, yeraltında saklı değerli eşya. [G.69-5]
kepâde: (f.) 1. talim için kullanılan yay. 2. itibarsız, kıymetsiz, değersiz. 3. saygıya layık olmayan, haysiyetsiz, rezil. [K.40-10]
kerâmât: (a.) "kerâmet"in çoğulu (bkz. kerâmet). [K.11-16; K.37-20; T.51-5]
kerâmet: (a.) 1. kerem, bağış. 2. ikram, ağırlama. 3. velilerin lüzumu halinde gösterdikleri fevkalade hal. 4. ermişçesine yapılan iş, hareket veya söylenen söz. [K.6-45; K.23-9; K.36-17; K.48-2; Tb.5/V-5; Tb.6/V-6; G.54-2; G.68-6; G.180-7; G.270-4; T.63-1]
kerâmet-küster: (a.f.) keramet sahibi, kerametli, keramet yayan. [K.2-5]
kerân: (f.) kenar, uç, kıyı. [K.3-22; K.50-9]
Kerbelâ: (öa.) Irak'da İmam Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu yer. [T.77-1]
kerem: (a.) 1. asalet, asillik, soyluluk. 2. cömertlik, el açıklığı, lütuf, bağış, bahşiş. [K.1-36; K.11-37; K.12-34; K.14-1; K.15-19; K.15-35; K.15-36(2); K.16-5; K.16-19; K.16-22; K.18-9; K.18-26; K.18-29; K.20-1; K.20-7; K.20-27; K.20-40; K.21-10; K.21-37; K.21-39; K.22-24; K.22-39; K.23-3; K.23-4; K.23-15; K.23-22; K.23-30; K.24-8; K.24-12; K.24-34; K.24-41; K.25-13; K.27-1; K.27-2; K.27-10; K.27-16; K.29-30; K.29-45; K.29-62; K.30-32; K.31-21; K.34-3; K.34-24; K.35-18; K.37-20; K.38-20; K.38-23; K.38-31; K.39-13; K.39-14; K.39-20; K.39-21; K.39-23; K.39-28; K.41-6; K.45-1; K.45-9; K.49-1; K.49-4; K.49-5; K.49-7; K.52-6; K.52-9; K.53-17; K.54-1; K.54-3; K.54-16; K.54-18; K.65-2; K.65-3; K.81-3; K.81-7; K.81-8; Tb.2/II-2; Tb.2/III-1; Tb.2/V-5; Tb.5/V-4; G.5-5; G.6-4; G.30-5; G.30-5; G.75-4; G.113-6; G.185-1; G.267-2; T.24-1; T.29-5; T.31-1; T.32-5; T.43-6; T.45-2; T.68-1; T.69-2; T.73-4; T.78-1; T-98-2; T.111-3; Th.3/II-3; Th.4/II-5; Ts.7/IV-4]
kerem-güster: (a.f.) kerem sahibi, cömert. [K.11-23; K.19-24; T.33-2; T.40-4]
keremiyye: (a.) "kerem" kasidelerin nesib veya teşbib bölümerinde keremden bahseden kasidelere verilen ad. [K.49-11]
keremkâr: (a.f.) kerem eden, lütuf eden, eli açık olan, bağışlayan, cömert. [K.14-46; K.18-27; K.23-34; K.25-7; K.29-18; K.29-62; K.30-33; K.80-3; T.36-3]
kerem-pîşe: (a.f.) cömertçe davranan. [K.16-11; K.20-11; K.24-25; K.49-9; T.69-5]
kerîm: (a.) 1. kerem sahibi, cömert, eli açık. 2. ulu, büyük. [K.14-1; K.16-21; K.19-26; K.20-5; K.20-31; K.22-24; K.22-39; K.22-40; K.25-6; K.29-32; K.34-22; K.34-23; K.35-37; K.46-8; K.80-7; K.81-4; G.159-1; T.37-1; T.42-3; T.47-1; T.50-6; T.60-7; T.62-6]
kerrâr: (a.) savaşta döne döne saldıran. Hayder-i kerrâr: döne döne saldıran aslan, Hz. Ali'nin lakabı. [K.5-37; K.29-21]
kerre: (a.) kere, defa, kez. [K.15-35; K.29-34; K.48-9; Tb.3/I-5; G.145-2; G.190-4; G.211-2; Ts.2/II-3; Ts.8/II-4; Ts.8/4-3]
kerrûbî: (a.) meleklerin büyüğü, büyük melek. [K.20-18; K.33-11]
kerrûbîyân: (a.) Allah'a en yakın kabul edilen meleklerin en büyükleri. [K.22-22; K.30-62; K.35-50; K.48-3; T.9-7; T.80-10]
ke's: (a.) 1. içi dolu kap, çanak. 2. kadeh, bardak. 3. şarap dolu bardak; bir bardak şarap. 4. (bot.) çanak, çiçeğin en dışında bulunan yeşil yaprakların topu. [K.36-8]
kes: (f.) kimse, kişi. [K.7-34; K.23-25; K.28-20]
kesâd: (a.) 1. alış verişte durgunluk, sürümsüzlük. 2. yokluk, kıtlık. [K.18-45; K.38-8]
kesâfet: (a.) 1. sıklık, tokluk. 2. (fiz.) kalabalık, koyuluk, kalınlık, yoğunluk. 3. saydam (şeffaf) olmama. 4. kalabalık, çokluk. [Tb.1/X-5]
kesb: (a.) 1. çalışıp kazanma. 2. edinme, peydahlama, kazanma. [K.12-7; K.21-11; K.22-18; K.28-41; K.29-9; K.30-24; K.79-11; Tb.1/V-6; Tb.6/IV-9; G.7-3; G.84-3; G.132-3; G.158-5; G.171-4; T.12-4; T.38-2; T.69-3; T.84-8; Ts.5/III-4]
kesel: (a.) gevşeklik, tembellik, uyuşukluk. [K.20-26; K.22-35; K.33-5; Tb.7/IV-4; G.54-5]
keŝîr: (a.) 1. çok, çok olan. 2. sık olan, çokdefa. [K.39-32]
kesr: (a.) 1. kırma, kırılma, paralama. 2. bozma, halel getirme. 3. (gr.) bir harfin esre "i" okunması. 4. (mat.) kesir. 5. (anat.) kemik kırılması. [K.7-11; K.14-11]
keŝret: (a.) 1. çokluk, bolluk, fazlalık. 2. (tas.) kalabalık. [K.15-24; T.43-8]
keş-â-keş: (f.) 1. çekişme, münakaşa. 2. iki kişinin, bir şeyi birer ucundan tutup her birinin kendine doğru çekmesi. 3. pehlivanların birbiriyle savaşması. 4. gam, keder, tasa, kaygı. 5. felaket. [G.229-5]
keşâverz: (f.) 1. ekinci. 2. ekinlik. [G.45-5]
keşf: (a.) 1. açma, meydana çıkarma. 2. gizli bir şeyi bulma. 3. bir sırrı öğrenme. 4. bir şeyin olacağını önceden anlama. 5. Allah tarafından ilham olunma. 6. bir yapı için harcanacak paranın aşağı yukarı hesaplanması. 7. (ask.) düşmanın durumunu anlamak için ekip gönderme. [K.18-2; K.23-32; K.48-10; K.56-11; Tb.1/IV-5; Tb.1/X-2; Tb.3/V-7; Tb.6/I-11; G.126-4; G.129-3; G.153-3; G.172-1; G.245-4; G.257-1; G.262-2; T.62-5]
keşîde: (f.) 1. çekilmiş, çekiliş. 2. tartılmış. 3. tertip edilmiş, dizilmiş. 4. yazılmış. 5. eski yazıda bazı harflerin (sin, şın, vav…) üzerine çekilen çizgi. [G.230-1; G.231-4]

keş-me-keş: (f.) 1. çekişme, kavga, mücadele. [Tb.3/I-8; G.101-4]
keşşâf: (a.) 1. çok keşfeden, edici, gizli bir şeyi meydana çıkaran. 2. sırları çözen. 3. keşif kolu. 4. izci. 5. meşhur bir tesir. [T.63-10]
keştî: (f.) gemi. [K.50-1; K.50-4; K.50-11; K.50-12; K.79-10; G.141-3; G.255-3; T.14-3; T.14-12]
ketb: (a.) yazma, tahrir. [G.177-2; T.37-5]
ketebe: (a.) kâtipler. [K.41-8]
keth̲udâ: (f.) kahya, bir daire ve konağın ya da bu çeşit işlerin idaresine memur olan mutemet, emîn, vekil-i umûr. [K.17-1; G.24-6]
ketm: (a.) 1. bir sözü, bir haberi, bir sırrı saklama, gizli tutma. 2. göstermeme. [G.66-1; G.126-5]
kevâkib: (a.) yıldızlar. [K.37-3; K.56-4; T.4-3; T.7-4; T.80-8]
kevkeb: (a.) yıldız. [K.5-3; K.5-16; K.11-5; K.14-3; K.15-9; K.20-30; K.29-39; K.29-63; K.30-30; K.81-1; Tb.4/I-2; Tb.4/III-5; G.59-4; G.134-1; G.177-5; G.195-2; G.211-4; G.216-3; T.33-6; T.46-3; T.65-19; T.67-3; T.91-8]
kevkebe: (f.) 1. vaktiyle büyük insanların önünde sancak gibi tutulan bir alamet ki uzun bir sırığın ucuna yerleştirilmiş parlak bir küreden ibaret idi. 2. gösteriş, alay, tantana. [K.6-12; K.8-3; K.11-11; K.19-4; K.20-30; K.21-3; K.46-2; T.20-1]
kevn: (a.) 1. olma. 2. var olma, varlık, vücut. 3. (tas.) tüm varlıklar, kâinat, âlem. [K.7-31; G.5-3; G.68-1]
kevneyn: (a.) 1. cismanî ve rûhânî âlem. 2. dünya ve âhiret. [K.36-25]
kevn ü fesâd: (a.) olma ve bozulma. [G.55-5]
kevn ü mekân: (a.) varlık, kainat. [Tb.3/VII-3; G.248-2]
kevs̱er: (a.) 1. maddi ve manevi çokluk; kalabalık nesil. 2. Cennet'te bir havuzun adı. 3. Kuran-ı Kerim'in 108. suresi. [K.2-15; K.6-32; K.17-6; K.19-17; K.20-25; K.29-37; K.30-53; K.39-7; Tb.5/I-4; Tb.5/V-5; G.20-2; G.20-3; G.68-6; G.73-1; G.76-6; G.142-4; G.170-5; G.176-3; G.230-5; G.248-3; T.15-19; T.25-5; T.26-2; T.32-4; T.39-1; T.40-3; T.63-23; T.69-8; T.83-1; T.85-7; T.97-5; T.99-8; T.111-8]
keyf: (a.) 1. sağlık, afiyet. 2. hoşlanma, memnunluk. 3. gönül açıklığı. 4. neşe, hafif sarhoşluk. 5. arzu, heves, istek. 6. mizaç, tabiat. [K.3-20; K.4-36; K.48-5; K.79-9; G.43-5; G.54-4; G.61-2; G.71-4; G.111-1; G.128-5; G.175-2; G.185-3; G.193-3]
keyfiyyet: (a.) 1. nitelik. 2. bir şeyin iyi veya kötü olması ciheti. 3. (gr.) bir ismin müzekker veya müennes olması hali. 4. bir hadisenin geçişi. 5. madde, husus, iş. 6. (gr.) cins. [K.3-17; K.19-31; K.21-50; K.51-5; K.79-5; Tb.1/VI-4; G.1-1; G.38-3; G.54-4; G.70-4; G.72-1; G.77-5; G.95-7; G.96-3; G.140-2; G.167-2; G.178-2; G.197-3; G.225-2; G.264-4]
Keyh̲usrev: (öa.) Keykâvus'un torunu, Siyâvuş'un oğlu olan meşhur hükümdar. [K.11-2; K.11-27; K.12-15; G.256-2]
Keykâvüs: (öa.) 1. Keyâniyân'ın ikinci padişahı olup Keykubâd'ın torunu ve halefidir. 2. (astr.) semanın kuzey yarım küresinde bulunan ve Küçükayı ile Kuğu burçları arasında Tanîn burcunun dirseği hizasında üç parlak yıldızdan müteşekkil burç. [K.4-24]
Keyḳubâd: (öa.) (Kubâd) İran'ın Pişdâdiyân sülalesinden sonra gelen şah sülalesi Keyâniyân'ın ilk hükümdarıdır. Adaletiyle ün salmıştır. [G.210-1; Th.4/III-2]
kez: (t.) defa, kere. [T.109-1; Ts.2/V-1]
ḳıble: (a.) 1. namaza başlarken yönelinen taraf; Mekke tarafı. 2. cenup, güney. 3. güneyden esen rüzgar. 4. darlıkta başvurulan kapı. [K.4-18; K.22-22; K.54-9; K.80-2]
ḳıblegeh: (a.f.) Kıble'nin bulunduğu semt. [G.264-1; T.90-9]
ḳıç: (t.) 1. kuyruk sokumu bölgesi, kaba et, but, popo, makat. 2. (den.) deniz teknelerinde arka taraf. 3. arka bölümde olan. 4. bacak, ayak. [T.14-7]
ḳıdem: (a.) 1. kadîm olma, eskilik, bir işte eskilik. 2. zamanca, memuriyetçe, rütbece eskilik. 3. başlangıcı olmayacak kadar eskilik. [G.163-4]
ḳıl: (t.) 1. sertçe insan ve hayvan tüyü, vücudun belli bölgelerinde çıkan ipliksi uzantı. 2. keçi tüyü, kıl keçisinin tüyü. 3. (ar.) aykırı, uyuşmaz kimse. 4. keçi kılından yapılmış. [G.121-2]
ḳılâᶜ: (a.) kaleler, surlar. [K.11-48]
ḳıllet: (a.) 1. azlık. 2. kıtlık. [K.20-26]
ḳırḳ dört: (t.) sayı grubu. [T.8-4]
ḳısm: (a.) 1. bölük, parça, takım, çeşit, nevi. 2. fasıl, bahis (kitap hakkında). [K.12-37]
ḳısmet: (a.) 1. bölme, pay etme, hisselere ayırma. 2. talih, nasip, kader. 3. (huk.) şâyi olan hisseyi tayin etme, belirtme. [K.23-24; K.23-25; K.81-3]
ḳıṣṣa: (a.) 1. fıkra, hikaye, rivayet. 2. vak'a, macera. [K.20-24; G.103-5; G.168-2; T.2-6]
ḳıṣṣa-perdâz: (a.f.) hikaye düzen, masalcı. [K.3-4]
ḳış: (t.) 1. sonbaharla ilkbahar arası soğuk mevsim. 2. (mec.) çok soğuk hava. [T.115-2]
ḳıṭᶜa: (a.) 1. parça, bölük. 2. arazi, memleket, ülke. 3. askerî birlik. 4. (ed.) en az iki beyitten meydana gelen, gazel tarzında kafiyelenen, ancak ilk beytinin mısraları birbiriyle kafiyeli olmayan nazım şekli. [K.18-43; T.45-3]
ḳıyâm: (a.) 1. ayağa kalkma, ayakta durma. 2. namazın iftidah tekbiriyle rüku arasındaki ayakta durma kısmı. 3. bir işe kalkışma, başlama. 4. ayaklanma. 5. ölümden sonra dirilip ayağa kalkma. [K.6-1; K.6-5; K.6-56; K.30-7]
ḳıyâmet: (a.) 1. dünyanın sonu, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacakları zaman. 2. büyük sıkıntı, bela, gürültü, patırtı. [K.30-37; Tb.1/VIII-8; Tb.3/VI-10; G.15-1; G.69-2; G.183-5; G.190-1; G.228-1; G.235-2; G.239-3; T.36-6; Th.3/IV-2]
ḳıyâs: (a.) 1. bir şeyi başka şeye benzeterek hüküm verme, bu yolda verilen hüküm, bir tutma. 2. karşılaştırma, örnekseme. 3. genel kurallara uyma. 4. (mant.) tasım. [G.158-1; Th.3/II-3]
ḳıymet: (a.) 1. değer. 2. bedel, baha, tutar. 3. şeref, onur, itibar. [K.29-42; K.29-58; K.30-59; K.33-24; K.35-13; K.38-23; Tb.4/IV-3; G.170-1; G.224-5]
ḳıymet-füzûn: (a.f.) Kıymetini, değerini artıran, çoğaltan. [K.34-6]
kibâr: (a.) 1. büyükler, ulular. 2. ince, terbiyeli, görgülü, nazik. [K.28-48; T.42-8; T.52-8]
kifâf: (a.) 1. bkz. kefâf. 2. kefeler, terazi gözleri, terazi tablaları. [K.34-31]
kifâyet: (a.) 1. yetişme, el verme, yeterlik. 2. iktidar, yararlık. [K.6-47; K.22-41; k.23-26]
ḳîl: (a.) söz. [K.20-31]
ḳîl ü ḳâl: (a.) dedikodu, çok konuşma. [Tb.6/IV-12; T.89-11]
kilîd: (f.) 1. anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma aleti. 2. (den.) bir yanı değirmi, öbür yanına demir çubuk geçirilmiş olan yarım halka. 3. atların alnından alt çenesine uzanan beyazlık. [K.37-8; T.62-2]
kilk: (f.) kamış, kalem. [K.15-5; K.15-41; K.34-17; K.80-6; G.76-2; G.197-5; G.267-5; T.50-7; T.60-20; T.64-1; T.89-21]
kimse: (t.) 1. herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi, şahıs, nefer. 2. olumsuz cümlelerde kişi. [K.23-27; K.24-39; K.32-20; K.41-9; T.15-7; Th.3/I-3; Ts.4/IV-4; Ts.7/MB(5); Ts.7/III-3]
kîmyâ: (a.) kimya ilmi, maddenin özüyle ilgili bilgi. [K.2-17; K.48-11]
kîn: (f.) gizli düşmanlık, garaz. [K.14-35; G.222-2]
kinâye: (a.) (kinâyet) 1. maksadı, kapalı bir şekilde ve dolayısıyla anlatan söz. 2. üstü örtülü, dokunaklı söz. 3. (ed.) hakîki manasına alınması da caiz iken mecaz olarak kullanılan söz. [T.63-5]
kîne: (f.) gönülde gizlenen düşmanlık, kin. [K.38-26]
kirâm: (a.) soydan gelenler, soyu temizler, ulular, şerefliler. 2. cömertler, eli açıklar. [K.23-39; K.30-8; K.36-13; K.37-18; T.1-17; T.5-6; T.55-3]
Kirmân: (öa.) 1. kurtlar (böcek). 2. İran'da bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu idari bölge. 3. Kırım'da Mengi Giray tarafından 1492 yılında inşa ettirilen ve "Kara Kirman" adıyla bilinen, Özi kalesinin 17. yüzyılın ikinci yarısında "Cankirman (sağlam kale)" adıyla da anıldığı bilinmektedir. Bu kale Cevrî'nin de hayatta olduğu 1731-1739 yılları arasında Rusların elinde kalmış ve tahrip edilmiştir. [K.79-21]

kisb: (a.) bkz. “kesb”. [Tb.1/XIII-2]

kîse: (f.) 1. kese, küçük, büyük torba, kap. 2. cepte taşınan para torbası. 3. kumaştan yapılmış çanta biçimindeki kap. 4. para, para hesabı; para gücü. [K.75-1; Tb.1/I-3]

kîse-perdâz: (f.) kese düzenleyen, para gücüne sahip. [G.210-4]

kisrâ: (a.) eski İran hükümdarlarından Nuşirevân-ı Âdil’in lakabı olup, kendisinden sonra gelenler de bu lakapla anılmışlardır. [K.2-23]

kisve: (a.) (kisvet) 1. elbise. 2. özel kıyafet. 3. kispet, yağlı güreş yapan pehlivanların giydikleri dar paçalı meşin pantolon. 4. bir kimsenin veya bir şeyin dış görünüşü. [K.15-20; Tb.1/V-5; G.71-3]

kişi: (t.) 1. kadın ve erkeğe vrilen genel ad, şahıs, nefer, zat. 2. (gr.) fiillerde ve zamirlerde sözü edilen varlık, şahıs. 3. eş, koca. 4. erkek. [K.56-16]

kişver: (f.) iklim; memleket, vilayet, ülke. [K.1-21; K.1-40; K.3-27; K.4-27; K.11-10; K.18-10; K.25-8; K.29-14; K.29-54; K.32-6; K.34-10; K.45-4; G.42-3; G.143-2; G.150-4; G.252-4; T.2-7; T.15-7; T.29-6]

kişver-güşâ: (f.) memleket, ülke açıcı, açan, cihangir. [K.7-7; K.11-8]

kitâb: (a.) kitap. [K.3-1; K.14-40; K.23-12; K.23-13; Tb.3/III-9; G.25-3; G.82-1; T.60-3; T.60-4; T.60-16; T.63-1; T.63-4; T.63-5; T.65-20; T.65-21]

kitâb-ḫâne: (a.f.) kütüphane, kitabevi, kitapsaray, kitap satılan veya okunan yer. [K.31-18]

kiyâset: (a.) zeyreklik, uyanıklık, anlayışlılık. [G.180-5; T.63-16]

ḳol: (t.) 1. insan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm. 2. bazı hayvanlarda ön ayağın üst bölümü. 3. ağaçlarda gövdeden ayrılan kalın dal. 4. bazı çalgıların elle tutulan sap bölümü. 5. koltuk, divan vb.nin yan tarafında bulunan ve dayanmaya yarayan parça. 6. kısım, şube, branş. 7. makinelerde tutup çekmeye veya çevirmeye yarayan ağaç veya metal parça. 8. karakol. 9. iş takımı, ekip, grup. 10. dizi, düzen. 11. kanat. 12. bir halat oluşturan bükülmüş lif demetlerinden her biri. [K.77-1]

ḳolçaḳ: (t.) bileğe takılan yünden örme eldiven. [K.67-1(2); K.67-2; K.67-3; K.67-4; K.67-5; K.67-6]

Ḳoroğlu: (öa.) Sultan Genç Osman’ın öldürülmesi olayına da karışmış ve çüğür denilen sazı çalmakta usta bir saz şairi. [K.28-43]

ḳoyun: (t.) 1. göğüsle giysi arası. 2. kollar arası, kucak. 3. koruyucu, şefkatli çevre. [K.29-4]

köhne: (f.) 1. eski, eskimiş. 2. zamanı, modası geçmiş. [K.29-51; Tb.1/V-6; G.84-4; G.111-2; G.214-1; T.23-15; Th.2/III-5]

ḳubbe: (a.) yarım küre veya kümbetimsi yapılan bina damı. [K.30-1; K.30-2; K.50-6; T.9-6; T.9-8; T.14-7; T.14-9; T.23-22; T.31-4; T.110-2]

ḳubḥ: (a.) 1. çirkinlik. 2. İslâ fıkhında Hanefî mezhebine ait bir prensip. [Tb.3/VI-9]

kûçe: (f.) 1. küçük sokak, dar sokak. 2. çarşı, pazar. [G.68-4; G.101-3]

kûçek: (f.) (müz.) Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarından biri. [K.28-52]

ḳudret: (a.) 1. kuvvet, güç, takat. 2. Allah’ın ezeli gücü. 3. varlık, zenginlik. 4. Allah yapısı. 5. ehliyet, kabiliyet. [K.1-21; K.1-26; K.2-9; K.4-45; K.5-9; K.5-11; K.9-11; K.23-19; K.29-14; K.29-29; K.30-31; K.31-7; K.39-11; K.39-14; K.54-8; Tb.1/II-8; G.143-4; G.152-2; G.163-4; T.29-9; T.43-3; T.63-11; T.106-5]

ḳuds: (a.) 1. temizlik, paklık, arılık. 2. kutsallık, mübareklik. [K.21-49; K.34-19; K.35-22; G.44-4; T.106-1; Th.1/I-3]

ḳudsî: (a.) 1. kutsal. 2. Allah’a mensup, Allah’la ilgili. 3. melek. [K.11-46; K.25-2; K.30-20; K.48-6; K.53-4; Tb.1/II-3; K.70-1; G.238-5]

Ḳudsî: (öa.) Cevrî’nin, vefatına dair tarih düştüğü Derviş Kudsî adındaki şahıs. [T.82-1]

ḳudsiyân: (a.f.) melekler. [K.7-23; K.11-7; K.30-61; K.51-26; G.42-7; G.60-3; G.73-1; G.103-1; G.148-4; G.184-4; G.263-5; G.265-4; T.15-11; T.23-22; T.24-5; T.52-5; T.59-1; T.79-9; T.102-3]

ḳudisyye: (a.) “kudsî”nin müennesi, bkz. kudsî. [K.79-4]

Ḳudsî-zâde Mehmet Efendi: (öa.) Nişancızade Ahmed Efendi’nin oğludur. 1574/75’te doğdu. Müderrislik; Selanik, Mekke, Bursa mollalığı; İstanbul kadılığı, Anadolu Kazaskerliği yaptı. 1621’de vefat etmiştir. [K.35-19; T.52-1]

ḳudûm: (a.) uzak bir yoldan, uzak bir yerden gelme, ayak basma. 2. Türk müziğine has usul vurma aletlerindendir. En çok Mevlevihanelerde olmak üzere, tekkelerde kullanılmış, din dışı müzikte az kullanılmıştır; tembâlin iptidaice bir şeklinden ibarettir; kendine has ve tatlı bir ses verir. Mevlevî ayinlerinde büyük önemi vardır, dervişler kudümün vuruluşuna tabidir. [K.7-3; K.12-13; K.24-48; K.35-21; K.80-5; T.13-5]

Ḳudüs: (öa.) (Kuds) Filistin’in merkezi olan şehir. [T.47-3; T.47-4]

ḳufl: (a.) kilit, sürgü. [K.35-45; K.37-8; K.53-18; T.62-2]

kûh: (f.) dağ. [K.6-23; K.11-16; K.29-14; K.37-27; K.40-9]

kûh-ken: (f.) dağ kazıcı, dağ kazan. [G.165-2]

ḳuḥl: (a.) 1. göze çekilen sürme. 2. göz ilacı. [K.35-37; K.38-16; K.55-2; K.55-9; G.15-4; G.52-4; G.61-5; T.3-8]

ḳul: (t.) 1. Allah’ın yarattığı mahluk, Allah’a nazaran insan, abd. 2. hür olmayan, köle, esir. 3. bende, birinin bağlısı. 4. sultana bağlı asker ve hizmetli. [K.9-12; K.9-14; K.18-32; K.55-5]

ḳulaḳ: (t.) 1. başın her iki yanında bulunan işitme organı. 2. bu organın sesleri toplayıp içeriye almaya yarayan dış bölümü. 3. balıklarda solungaç. 4. (müz.) telli çalgılarda tel germeye yarayan burgu. 5. sabanın toprağa giren kısmının iki yanında bulunan ve toprağı yollara dökmeye yarayan parça. 6. akarsuların ve özellikle göllerin karaya giren ve durgunlaşan yerleri. 7. seslerin uygunluğunu seçebilme ve değerlendirebilme yeteneği. [T.14-3]

ḳulḳul: (a.) 1. ruhu hafif, eline ayağına çabuk (adam). 2. bir şeyin hareketinden, deprenmesinden çıkan ses. [Ts.6/I-3]

ḳullâb: (a.) çengel, kanca, ucu eğri nesne. [Tb.3/III-1; G.222-1; G.231-1]

ḳulle: (a.) 1. dağ tepesi, doruk. 2. kule. 3. (den.) bazı savaş gemilerinin güvertelerinde bulunan ve makine ile hareket eden ağır top. [K.8-3]

ḳulûb: (a.) kalpler, gönüller. [K.11-20; K.13-14; K.14-28; K.14-36; K.18-49; K.24-9; K.24-16; K.30-21; K.37-35; K.41-1; G.268-2; T.51-4; T.65-6]

ḳulzüm: (a.) 1. (coğr.) deniz. 2. Kızıldeniz. [G.44-3; T.89-20]

ḳum: (t.) 1. silisli kütlelerin, kayaların, doğal etkenlerle parçalanarak ufalanmasından oluşan, deniz kıyısı, dere yatağı vb. yerlerde çok bulunan, ufak, sert tanecikler. 2. armut, ayva vb. meyvelerin etli bölümlerindeki sert tanecikler. 3. vücuttaki bezlerin, özellikle böbreklerin ürettiği ince ve katı tanecikler. [Th.4/IV-4]

ḳumâş: (a.) ipek, yün, keten ve saireden yapılan dokuma. [G.39-3]

Ḳur’ân: (öa.) Hz. Muhammed’e inen kutsal kitap. (Arapçada 1. usul ve saygı ile okumak. 2. zammetmek, cem etmek anlamlarına gelir.) [K.16-4; K.30-9; Tb.3/I-1; T.63-2]

ḳurb: (a.) 1. yakın olma, yakınlık, yakın bulma. 2. yakın. 3. (tas.) ezelde yani ruhlar âleminde Allah ile kul arasında sebkat eden ahde vefa. [K.3-8; K.26-12; K.52-9; T.78-5; Th.1/I-1]

ḳurbân: (a.) 1. Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olan şey. 2. eti, fukaraya parasız olarak dağıtılmak niyetiyle farz, vacip veya sünnet olarak kesilen (koyun, keçi, sığır, deve gibi) hayvan. 3. bir gaye uğruna feda olma. [K.29-51; G.96-1; G.217-1]

ḳurretü’l-ᶜayn: (a.) göz nuru. [T.88-1]

ḳuru: (t.) 1. suyu nemi olmayan, yaş ve nemli karşıtı. 2. yağış almayan veya üzerinde bitki olmayan. 3. canlılığını yitirmiş. 4. (mec.) zayıf, sıska, arık, çelimsiz, kaknem. 5. katıksız, yanında başka şey olmayan 6. heyecanı, tadı olmayan, tekdüze. [Th.2/II-2]

ḳuṣûr: (a.) 1. eksiklik. 2. ayıp; sakatlık; özür, yersiz hareket. 3. suç, kabahat. 4. ihmal, tedbirsizlik. 5. bir hesabın üstü,

artanı; artan kısım, üst. 6. köşkler. [K.2-26; K.4-46; K.12-41; K.15-36; K.15-42; K.26-7; K.34-28; K.34-31; K.35-11; K.47-7; Tb.4/V-4; G.132-6; G.201-2; T.42-4; T.67-7; Th.1/VII-2]

kûşe: (f.) (gûşe) köşe, bucak. [K.12-2; K.12-10; K.15-35; K.22-22; K.30-8; K.33-23; K.35-35; K.38-6; Tb.1/I-1; Tb.1/VIII-3; Tb.3/IV-2; Tb.5/II-3; G.2-5; G.20-2; G.67-5; G.82-2; G.116-3; G.123-1; G.123-3; G.190-4; G.196-1; G.226-3; G.230-1; G.262-1; T.10-2; T.79-4; T.80-9; T.84-7; T.104-1; Ts.5/V-2; Ts.7/V-3]

kûşegîr: (f.) köşe tutan, tutucu. [G.178-3]

kûşe-güzînân: (f.) insanlardan uzaklaşanlar, bir köşeye çekilenler. [G.153-2]

kûşiş: (f.) çalışma, çabalama. [K.34-5; K.48-8]

kûtâh: (f.) (kûteh) kısa, boysuz. [G.196-5]

ḳuṭb: (a.) 1. dönen bir çarkın aksi. 2. dünya yuvarlağının ekvatordan en uzak olan ve yer ekseninin geçtiği var sayılan iki noktasından her biri. 3. elektrik cereyanını meydana getiren potansiyel farkının en yüksek dereceyi bulduğu iki noktadan her biri. 4. bir mıknatıs demirinin iki ucundan her biri. 5. bir tarikatın ulusu. 6. bir konuda geniş bilgisi ve salahiyeti olan kimse. 7. bir grupun, bir kavmin başı, ulusu, büyüğü. [K.32-11; Tb.1/V-2; Tb.3/V-3; G.265-5]

ḳuvâ: (a.) kuvvetler, güçler, tatakatler. [K.68-3; Tb.6/II-5]

ḳuvvet: (a.) 1. güç, kudret, takat; sıhhat, sağlamlık. 2. bir hükümetin askeri gücü. [K.3-9; K.5-9; K.5-25; K.5-28; K.6-4; K.6-15; K.6-43; K.9-2; K.9-3; K.9-14; K.9-15; K.18-16; K.19-5; K.21-46; K.22-27; K.23-8; K.24-31; K.30-6; K.30-30; K.33-18; K.35-1; K.35-43; K.37-21; K.40-1; K.40-2(2); K.40-3(2); K.40-4; K.40-5; K.40-6; K.40-7; K.40-8(2); K.40-11; K.40-12; K.40-17; K.72-3; K.79-4; K.81-1; Tb.1/II-8; Tb.3/II-7; Tb.6/III-9; G.73-3; G.93-5; G.150-2; G.181-2; G.245-1; T.1-5; T.2-26; T.3-11; T.3-15; T.17-4; T.29-9; T.49-4; T.62-3; T.63-26; T.63-28; T.117-1; T.117-3; T.118-3; T.119-1; T.120-1; T.121-1]

kûy: (f.) 1. köy. 2. mahalle ve işlek yol, sokak. 3. sevgilinin bulunduğu yer. [K.30-51; K.79-6; K.79-7; Tb.2/III-3; Tb.3/III-11; Tb.3/IV-1(2); Tb.3/IV-2; Tb.3/IV-3(2); Tb.3/IV-4; Tb.3/IV-5; Tb.3/IV-6; Tb.3/IV-8; G.8-3; G.23-3; G.83-2; G.83-3; G.94-2; G.111-3; G.154-3; G.206-4; G.220-5; Th.6/I-1; Th.6/I-5]

ḳuyûd: (a.) 1. kayıtlar, bağlar. 2. deftere geçirmeler. [T.38-1]

kûze: (f.) su testisi. [T.69-5]

kübrâ: (a.) 1. daha (en, pek, çok) büyük olan. 2. (mant.) büyük önerme. [K.31-10]

küdûret: (a.) 1. bulanıklık. 2. gam, tasa, kaygı. [K.37-7; G.18-1; T.29-10; Ts.4/IV-2]

küfr: (a.) 1. Allah'a ve dine ait şeylere inanmama, Cenâb-ı Hakk'a ortak koşma. 2. dinsizlik, imansızlık. 3. İslâm dinine uymayan inanışlarda bulunma. 4. nankörlük. 5. sövüp sayma, fena, kaba söz söyleme. 6. örtme ve gizleme. [G.200-2]

küffâr: (a.) âfirler, hak dinini inkar edenler. [K.5-37; K.11-14; K.13-11]

kühen: (f.) eski, yıpranmış, modası geçmiş. [G.212-4; G.268-7]

kühsâr: (f.) dağlık, dağ tepesi. [K.14-17; K.18-17; K.21-21; K.33-7; K.33-9; G.154-3]

külâh: (f.) (küleh) 1. külah, (eskiden) giyilen, ucu sivri veya yüksek başlık, başa giyilen şey. 2. içine şeker ve benzeri şeyler koymak üzere huni şeklinde bükülen kağıt. 3. (mec.) oyun, hile. [K.20-22; Tb.1/VI-5; G.15-3; G.47-3; G.107-4; G.221-1; G.227-1; G.264-2; T.19-6; Th.4/III-2]

külbe: (f.) kulübe. [Tb.2/I-2]

küleh-kûşe: (f.) (külâh-kûşe) külahın, fesin köşesi. [K.18-36]

küll: (a.) hep, bütün, çok. [K.31-9(2); Tb.5/VI-1; G.158-5]

kümmel: (a.) kamiller, olgunlar. [K.23-1]

kümûn: (a.) gizlenme. [G.234-3]

kün: (a.) ol, olsun! [G.113-2]

künc: (f.) (günc) 1. köşe, bucak. 2. elbise ve kilim gibi şeylerde meydana gelen buruşukluk. 3. kanbur. 4. ev altı bodrumu. [K.24-39; Tb.3/I-5; Tb.4/II-3; G.227-5; T.16-2; Th.3/VII-1; Th.3/VII-3; Th.3/VII-4; Th.5/V-3; Th.6/IV-1]

küngüre: (f.) kubbenin tepesi, en yüksek yeri. [T.80-4; T.91-8]

küremâ: (a.) 1. kerim, asil, necip, iyiliksever, hayır sahibi, cömert, eli açık kimseler. 2. ulular, büyükler. [K.24-34; K.34-38; G.113-6]

kürsî: (a.) 1. oturulacak yüksekçe yer. 2. taht. 3. makam, vazife. 4. hükümet merkezi, başkent. 5. kaide, ayaklık, mesnet. 6. arş-ı azam'ın altında bir düzlükte olan, levh-i mahfuzun bulunduğu yer. 7. koltuk'un x yıldızı, Şedir. [K.30-1; K.32-21; G.1-3; G.71-2; T.10-4]

küstâḫ: (f.) hayasız, arsız, edepsiz, saygısız. [G.21-5]

küstâḫâne: (f.) küstahcasına, edepsizcesine, sıra saygı tanımaksızın. [K.30-56]

küşûfât: (a.) keşifler, bulup meydana çıkarılan şeyler. [K.32-13]

küşte: (f.) öldürülmüş. [Tb.1/VII-6; G.133-4; G.199-3]

küttâb: (a.) katipler, yazıcılar. [T.64-10]

lâ-büdd: (a.) lazım, gerekli, gerek (aslı "ayrılık yok" demektir). [G.25-5; G.81-5; T.84-8]

lâ-cerem: (a.) şüphesiz, besbelli, elbette. (aslında "inkıta yok" demektir.). [K.4-35]

lâciverdî: (f.) lacivert renkte. [T.106-3]

lâf: (f.) 1. lakırdı, söz. 2. konuşma. [K.20-44; K.21-54; K.22-33; K.33-25]

lafẓ: (a.) söz (manalı olursa "kelime", manası, edatlarda olduğu gibi, başkalarıyla meydana gelirse "harf" kısmına ayrılır). [K.20-33; K.34-16; Tb.4/III-3; Tb.6/IV-7; G.51-6; G.71-4; G.76-5; T.63-6; T.63-20; T.89-6; T.89-12]

laḥẓa: (a.) 1. göz ucuyla bakış. 2. göz ucuyla bir kere bakıncaya kadar geçen zaman. [K.29-54; K.40-4; G.25-5; G.47-2; G.127-5; G.135-3; G.163-5; G.182-1; G.188-4; G.210-5; G.221-3; G.232-4; G.253-1; T.90-4; Ts.8/II-2]

lâjiverd: (f.) 1. lacivert reninde olan, mora çalan koyu mavi. 2. bu renkte bir süs taşı, lacivert taşı. [K.42-5]

laḳab: (a.) lâğâp, bir kimseye, kendi asıl adından başka takılan ad. [K.29-22]

la'l: (a.) 1. kırmızı. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak. [K.29-42; Tb.2/I-3; Tb.2/III-4; G.4-1; G.4-2(2); G.18-5; G.42-1; G.42-7; G.56-4; G.85-5; G.98-5; G.101-6; G.127-1; G.135-4; G.142-4; G.170-1; G.187-5; G.200-1; G.208-2; G.208-4; T.19-6; Th.2/II-5; Th.7/V-1]

lâl: (a.) dilsiz, ebkem. [K.4-45; K.19-12; K.39-24; G.72-5]

lâlâ: (f.) 1. bir çocuğu gezdiren, oyalayan uşak. 2. saray haremağası. 3.padişahların sadrazamlara hitap ederken kullandıkları unvan. [G.6-3]

lâle: (f.) 1. lale. 2. eskiden esirlerin ve cezalıların boyunlarına taktıkları demir halka. 3. ağaçtan meyve toplamak için kullanılan ucu üç veya dört çatallı uzun bir ağaç. [K.6-27; K.6-29; K.21-16; Tb.5/VI-3; G.51-5; G.52-2; G.85-4; G.213-3; G.214-1; G.251-3; G.255-2; Th.4/III-4; Ts.6/MB(5); Ts.6/II-1; Ts.6/IV-1; Ts.6/V-2]

lâlesitân: (f.) lale bahçesi, lalelik. [K.29-10]

lâlezâr: (f.) lalelik, lale yetişen yer, lale bahçesi. [K.12-11; Ts.6/III-1]

la'lîn-ber: (a.f.) kırmızı renk alan, almış. [K.11-28]

lâm: (a.) 1. Osmanlı alfabesinin yirmi altıncı harfi olup "ebced" hesabında otuz sayısının karşılığıdır "l" sesini verir. 2. kameri aylardan Şevval. [K.6-11]

lâ-mekân: (a.) mekansız, yersiz, yere ihtiyacı olmayan; Allah. [K.51-14; K.53-7]

lâmi': (a.) parlayan, parıldayan; parlak. [T.16-5]

laṭîf: (a.) 1. Allah'ın adlarındandır. 2. yumuşak, hoş, güzel, nazik. [K.6-61; K.11-19; K.11-37; K.14-12; K.28-13; K.31-19; K.41-1; K.49-1; Tb.5/I-3; Tb.5/II-5; G.121-4; G.130-1(2); G.130-2; G.130-3; G.130-4; G.130-5; G.130-6; G.130-7; T.1-6; T.1-21; T.3-2; T.22-7; T.27-4; T.32-4; T.34-3; T.45-3; T.67-13; T.70-1; T.75-3; T.78-3; T.79-2; T.83-1; T.89-28; T.93-1; T.98-6; T.107-1; T.107-2; T.111-10; T.112-1; Th.7/V-2]

lâ'übâlî: (a.) ilişiksiz, kayıtsız, saygısız, senli benli (şey, kimse), aslında Arapça "aldırış etmem" demektir. [G.2-2; G.21-5; G.84-4]

lâ-ya'ḳıl: (a.) dalgın, bihoş. [G.165-2]

lâ-yefhem: (a.) anlayışsız. [Tb.2/IV-5; Tb.6/IV-10]

lâ-yezâl: (a.) zevalsiz, bitimsiz. [T.63-16; T.92-1]

lâyıḥ: (a.) 1. parlak, parlayan. 2. aşikar, meydanda. 3. hatıra gelen. 4. içine doğan. [K.31-23]
lâyıḥa: (a.) 1. düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi. 2. (huk.) tasarı. [K.53-4]
lâyıḳ: (a.) yakışan, yaraşır, yakışık. [K.2-26; K.3-6; K.10-32; K.11-22; K.11-23; K.14-22; K.16-15; K.19-27; K.20-16; K.21-32; K.22-9; K.25-13; K.28-19; K.30-28; K.30-59; K.30-65; K.39-31; K.51-26; K.52-3; K.67-1; K.71-3; Tb.2/IV-1; Tb.4/I-6; G.6-3; G.179-6; G.210-3; G.233-2; T.14-4; T.15-10; T.15-17; T.15-20; T.19-2; T.23-21; T.23-23; T.26-3; T.37-2; T.45-3; T.46-7; T.49-7; T.66-3; T.70-5; T.87-4; T.99-5; T.101-6; T.108-4]
lâyiḥât: (a.) bkz. "lâyıh". [K.34-19]
lâ-yüfnâ: (a.) fena bulmaz, yok olmaz, tükenmez. [G.69-5]
lâzım: (a.) 1. gerek. 2. (gr.) geçişsiz. [K.13-3; K.22-41; K.46-9; K.67-2; K.81-8; Tb.1/IV-6; Tb.3/I-2; G.267-1; T.14-5; T.43-4; Ts.6/V-4]
le'âl: (a.) inciler. [K.3-21; K.19-19; K.31-11; K.36-2; K.46-8; K.46-9; K.47-5; G.114-2; T.59-2]
le^c^amrük: (a.) "(ey resûlüm) **senin ömrüne** and olsun!" mealindeki Hicr Suresi 72. ayetten kısmî iktibas. [K.2-25]
leb: (f.) 1. dudak. 2. uç, kenar. [K.1-5; K.3-2; K.19-17; K.30-40; K.30-53; K.33-15; K.34-15; K.79-1; G.1-3; G.4-2; G.17-3; G.22-1; G.25-1; G.33-3; G.41-1; G.43-5; G.49-5; G.54-4; G.55-1; G.56-1; G.57-1; G.57-2; G.58-5; G.59-1; G.61-1; G.65-3; G.68-6; G.70-1; G.70-5; G.71-5; G.74-1; G.95-2; G.99-4; G.100-1; G.101-5; G.105-2; G.126-1; G.128-5; G.138-1; G.138-2; G.139-6; G.146-5; G.148-1(2); G.148-2; G.148-3; G.148-4; G.148-5; G.149-1(2); G.149-2; G.149-3; G.149-4; G.149-5; G.151-4; G.153-5; G.155-1; G.164-1; G.164-3; G.164-5; G.169-1; G.170-4; G.172-3; G.174-1; G.174-5; G.176-3; G.177-1; G.184-5; G.184-7; G.188-3; G.194-4; G.195-1; G.196-3; G.202-4; G.204-1; G.204-2; G.204-5; G.205-1; G.229-4; G.230-5; G.231-5; G.232-3; G.235-3; G.261-4; G.269-5; T.5-5; T.65-11; T.108-6; Th.2/1-3; Th.4/V-1]
leb-beste: (f.) 1. dudağı, ağzı bağlı. 2. usan. [Tb.3/III-7]
Lebîd: (öa.) yedi muallâka şairi olarak bilinen ünlü Arap şairlerinden biri. [K.37-24]
leb-teşne: (f.) (teşne-leb) susamış. [K.22-19; G.73-1; G.95-4; G.96-5; G.208-2; T.18-6; T.31-5; T.77-1; T.98-5]
leb-rîz: (f.) taşıcı, ağzına kadar dolmuş (maddî, manevî). [K.34-6; G.111-5; G.211-5]
ledün: (a.) Allah yanı. **ilm-i ledün:** Allah'ın sırlarına ait manevi bilgi, gayb ilmi. [K.1-24; T.63-9]
lehce: (a.) 1. dil, dil kolu, bölge dili. 2. (t.) yüz surat. [Tb.6/IV-7; T.66-3]
le'îm: (a.) alçak, aşağılık, cimri (kimse). [Tb.3/I-4]
lekke: (f.) (leke) 1. kirliliği gösteren iz. 2. vücutta görülen siyah ve kahverengi işaretler. [K.55-9]
lem^c^a: (a.) parıltı, parlayış. [K.22-7; Tb.3/IV-4]
lemḥa: (a.) 1. bir defa bakma, bir göz atış. 2. parıltı, parlama. [K.32-15]
lem-yezel: (a.) zeval bulmaz, zail olmaz, baki, kalıcı. [K.12-45; K.33-1; G.161-1; T.1-8; T.28-2]
lenger: (f.) gemiyi yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapa. [K.50-6]
lerzân: (f.) titrek, titreyen. [K.4-22; K.4-40; K.6-10; K.10-22; K.29-22]
lerze: (f.) bkz. lerziş.
lerzenâk: (f.) titreyen, titreyici, titrek. [T.2-20; Th.1/V-2]
lerzende: (f.) titreyen, titrek. [Tb.1/II-3; G.157-1]
lerziş: (f.) titreme, titreyiş. [K.5-7; K.5-25; K.6-43; G.134-2]
lerziş-dih: (f.) korku verici, titretici. [K.5-22]
leşker: (f.) 1. asker. 2. (mec.) yiğit, kahraman, cesur. [K.5-6; K.5-7; K.5-8; K.5-36; K.7-13; K.11-8; K.18-6; G.47-3; G.48-3; G.65-6; G.131-2; G.136-1; G.150-4; G.222-3; G.264-2; T.7-3]
leṭâfet: (a.) latiflik, hoşluk. 2. güzellik. 3. nezaket. 4. yumuşaklık. [K.6-30; K.11-44; K.12-7; K.16-10; K.17-4; K.22-19; K.25-12; K.34-18; K.52-3; G.269-4; T.12-4; T.15-19; T.67-8; T.108-4; Th.7/II-4]
leṭâ'if: (a.) latifeler, güldürecek güzel sözler ve hikâyeler. [G.75-5]
levend: (f.) 1. yeniçeri devrinde deniz erlerine verilen bir ad. 2. vaktiyle Venediklilerin doğu ülkelerinden maaşla topladıkları bahriye askeri. 3. tenbel. 4. ayyaş, içkici. 5. zampara. 6. kabadayı. 7. hizmetçi, gündelikçi, çırak. 8. namuzsuz kadın. 9. ibne. (Tütkçede kullanılan manalar Farsçada yoktur). [G.37-3; G.112-1]
levḥ: (a.) 1. yassı, düz, üzerine resim, yazı gibi şeyler yazılabilen nesne. 2. levh-i mahfuz. [K.5-24; K.6-61; K.15-12; K.18-3; K.18-13; K.8-35; K.20-20; K.22-9; K.24-4; K.24-22; K.27-15; K.30-11; K.79-2; Tb.4/II-6(2); Tb.5/VII-2; Tb.6/II-3; G.34-3; G.51-4; G.56-5; G.119-4; G.177-2; G.191-2; G.231-4; G.246-2; T.1-6; T.37-4; T.51-7; T.62-4; R.2-3; Ts.7/I-3; Ts.7/II-2]
Levḥ-i maḥfûẓ: (öa.) Allah tarafından takdîr edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevi levha; ilm-i ilâhi. [K.56-2; T.2-5]
levḥa: (a.) 1. bir yere asılmak üzere yazılmış veya yapılmış yazı veya resim. 2. (mec.) manzara, görünüş. [K.23-12; T.46-4; T.91-5]
lev-ḥaşe'llâh: (a.) Allah, irak etmesin! vahşet vermesin; âferin. [K.5-20; K.55-7]
levlâk: (a.) "sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım." anlamındaki hadisin ilk ibaresi. [K.2-25]
levṣ: (a.) pislik, mundarlık, kir. [Tb.6/III-4]
leyâl: (a.) geceler. [K.19-15]
leyl: (a.) gece. [K.12-24; K.28-49]
leylâ: (a.) 1. çok karanlık gece. 2. Arabî ayların son gecesi. 3. Leyla ile Mecnûn hikayesinin kadın kahramanı. [G.246-1]
leyle: (a.) 1. bir gece, bir tek gece. 2. gece. [K.1-17;K.31-15]
leyle-i isrâ: (a.) (leyletü'l-isrâ) miraç gecesi. [Tb.3/IV-6]
leyletü'l-ḳadr: (a.) (leyle-i kadr) kadir gecesi, ramazanın 27. gecesi. [K.2-4; K.48-7; K.48-13]
lezẕet: (a.) 1. tat, çeşni. 2. (mec.) zevk, haz, keyif. [K.6-33; K.18-40; K.28-10; K.28-22; K.28-36; K.30-47; Tb.3/VII-7; G.72-4; G.147-2; G.158-5; G.198-3; G.243-5; T.45-6]
libâs: (a.) esvap, üste giyilen kıyafet. [G.202-3; M.1; Th.7/II-1; Th.7/II-2; Th.7/II-3; Th.7/II-4]
ligâm: (f.) dizgin, gem. [K.6-49]
lîk: (f.) lakin, ama, fakat, ancak. [K.16-21; K.18-38; K.24-41; K.32-19; K.46-7; K.67-6; G.161-2]
liḳâ: (a.) 1. görme, rast gelip kavuşma. 2. yüz, çehre. [T.23-10; Th.7/I-3; Ts.2/II-3]
li'llâh: (a.) (li'llâhi) Allah'a mahsus, Allah için. [T.61-4; T.68-2; T.69-6; T.73-10; T.105-4]
lisân: (a.) 1. ağızdaki dil. 2. konuşulan dil. [K.4-35; K.17-20; K.18-2; K.22-30; K.24-6; K.34-27(2); K.35-4; K.51-25; K.80-2; G.72-5; G.80-5; G.130-6; G.149-5; G.155-1; G.160-1; G.197-5; T.1-2; T.29-9; T.54-3; T.62-8; T.63-28]
lisân-ı ḥâl: (a.) insanın, yüzünün hareketlerinden, duruşundan anlaşılan şey. [G.159-3]
lisânî: (a.) dile ait, dille ilgili. [K.34-26]
livâ: (a.) 1. bayrak. 2. mülki idarede kaza ile vilayet arasında bir derece, sancak. 3. (ask.) tugay. 4. (ask.) tuğgeneral. [K.7-8; K.11-47; K.12-47; K.13-13; K.56-18]
Loḳmân: (öa.) hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinen, nebi olduğu hakkında rivayetler olan tarihi bir şahsiyettir. Kuranıkerim'de adına bir sûre vardır. [Tb.1/XI-3]
lûle: (f.) 1. lüle, çeşme, musluk gibi şeylere takılan küçük boru. 2. halka gibi dürülmüş şey, lüle. 3. kağıt külah. [K.49-8; T.15-18; T.22-6]
luṭf: (a.) 1. hoşluk, güzellik. 2. iyi muamele, iyilik. [K.2-7; K.2-14; K.2-17; K.4-1; K.4-6; K.4-13; K.4-16; K.4-28; K.5-30; K.6-26; K.6-45; K.6-52; K.6-54; K.7-17; K.8-12; K.10-5; K.10-31; K.11-2; K.11-4(2); K.11-6; K.11-40; K.12-6; K.12-34; K.12-40; K.14-13; K.14-23; K.14-26; K.15-11; K.15-17; K.15-20; K.15-33; K.15-37; K.16-6; K.17-7; K.17-12; K.17-15; K.18-20; K.18-24; K.18-29; K.18-33; K.18-36; K.19-11; K.19-16; K.19-21; K.20-2; K.20-15; K.20-25; K.21-20; K.21-29; K.22-2; K.22-20; K.22-28; K.22-36; K.22-38; K.23-4; K.23-34; K.24-12; K.24-21; K.24-28; K.24-34; K.24-35; K.24-41; K.25-6; K.25-22; K.26-1; K.26-2; K.26-3; K.26-7; K.26-11; K.27-12; K.28-17; K.28-18; K.28-20; K.28-39; K.28-54; K.29-2; K.29-34; K.29-40; K.29-45; K.29-46; K.29-47; K.29-54; K.30-38; K.30-43; K.30-51; K.30-60; K.31-9; K.31-16; K.32-4; K.32-18; K.32-25; K.33-

1; K.34-3; K.34-34; K.35-10; K.35-16; K.35-17; K.35-18; K.35-25; K.35-34; K.35-53; K.36-21; K.37-33; K.38-23; K.38-27; K.39-15; K.39-21; K.39-22; K.40-4; K.41-5; K.41-6; K.43-8; K.44-6; K.47-6; K.48-10; K.48-11; K.51-20; K.53-12; K.53-16; K.54-2; K.54-3; K.54-11; K.55-1; K.55-3; K.56-14; K.80-10; Tb.1/VII-5; Tb.2/III-5; Tb.2/IV-1; Tb.2/IV-4(2); Tb.2/V-2; Tb.2/V-4; Tb.3/I-4; Tb.3/I-6; Tb.3/I-10; Tb.3/II-6; Tb.4/II-2; Tb.4/III-1; Tb.4/III-2; Tb.4/III-2; Tb.7/V-4; G.2-4; G.7-2; G.20-3; G.24-7; G.25-1; G.40-4; G.56-1; G.64-5; G.65-3; G.68-6; G.71-1; G.100-1; G.140-4; G.148-1; G.159-1; G.164-1; G.168-2; G.175-5; G.181-2; G.183-4; G.184-7; G.194-4; G.203-3; G.219-5; G.235-4; G.241-5; G.243-4; G.249-4; G.251-4; G.267-3; T.1-3; T.3-5; T.5-7; T.12-3; T.15-10; T.15-12; T.16-3; T.19-5; T.23-7; T.24-4; T.26-3; T.27-2; T.28-1; T.28-2; T.32-2; T.32-6; T.43-6; T.45-2; T.45-5; T.50-1; T.50-2; T.50-16; T.50-18; T.58-2; T.60-15; T.62-6; T.63-11; T.63-19; T.66-2; T.69-2; T.75-2; T.79-4; T.87-4; T.88-1; T-98-2; T.99-2; T.99-5; T.100-1; T.105-2; T.108-2; T.109-2; T.111-2; T.111-4; Th.1/VII-4; Th.1/VII-5; Th.7/V-3; Ts.1/I-4; Ts.1/III-2; Ts.1/V-1; Ts.5/I-4; Ts.6/III-2; Ts.7/I-2; Ts.7/II-3]

lübb: (a.) 1. iç, öz. 2. aklıselim, sağduyu. 3. her şeyin iyisi, hâlisi. [K.2-9; G.51-6; G.71-4]

lücce: (a.) 1. engin su. 2. kalabalık, gürûh. 3. gümüş. 4. ayna. [K.3-22; K.34-5; K.50-9; K.51-12; Tb.1/VIII-5; G.132-1]

lüknet: (a.) (lükûnet, lüknûnet) pelteklik, dil basıklığı, söz söylerken dildeki tutukluk, kekeleme. [K.7-36]

lü'lü: (a.) 1. inci. 2. (mec.) bakire, el değmemiş. [K.12-32; K.36-19; G.79-2]

lü'lü-i lâlâ: (a.) parlak inci. [K.30-60; K.31-2; T.64-4]

mâ: (a.) su. [T.15-18]

ma^{c}âd: (a.) 1. dönülen, dönüp gidilecek olan yer. 2. ahiret. 3. dönüş, geri gidiş. 4. (tas.) gaye, amaç, ulaşılacak yer. 5. dünyadan sonraki hayat. [T.96-4]

ma^{c}âdin: (a.) madenler. [K.81-4]

ma^{c}âdin-nis̱âr: (a.f.) madenler saçan. [K.37-17]

ma^{c}ânî: (a.) manalar. [K.4-11; K.11-34; K.12-32; K.14-39; K.18-41; K.19-29; K.20-34; K.21-45; K.31-16; K.32-3; K.34-8; K.51-9; K.51-17; Tb.4/IV-2; G.44-4; G.62-5; G.69-5; G.73-1; G.74-5; G.77-7; G.80-5; G.129-5; G.132-7; G.159-5; G.243-5; G.245-3; T.62-2; T.64-5]

ma^{c}ânî-dân: (a.f.) anlamları bilen. [K.21-54]

ma^{c}ânî-senc: (a.f.) anlamları yerinde kullanan, anlamları ölçen, tartan; anlamın mahiyetini hakkıyla taktir edebilen. [K.15-38; K.16-13]

ma^{c}ârif: (a.) 1. marifetler, bilimler. 2. bilgi, kültür. 3. Milli Eğitim Bakanlığı, maarif müdürlüğü. 4. Sultan Veled'in 1284-1296 yılları arasında hazırladığı tasavvufla ilgi 56 bölümden oluşan eseri. [K.12-32; K.20-40; K.27-12; K.37-15; K.46-1; Tb.1/XI-3; Tb.4/III-6; Tb.5/VI-6; G.104-2]

ma^{c}âṣî: (a.) 1. asilikler, isyanlar, itaatsizlikler. 2. günahlar. [Tb.1/IV-7]

ma^{c}âş: (a.) 1. yaşayış, dirilik. 2. geçinecek şey. 3. memurlara, emeklilere, dul ve yetimlere verilen aylık. [K.54-13; K.81-6; Tb.3/VI-4; G.7-3; G.39-1]

ma^{c}âẕa'llâh: (a.) 1. yegane sığınılacak Allah'dır. 2. Allah korusun, Allah esirgesin, Allah saklasın. [G.10-3]

ma^{c}bed: (a.) ibadet edilecek yer, tapınak. [K.30-21; T.24-5; T.44-2; T.68-2; T.73-4; T.102-2]

mâ-beyn: (a.) 1. iki şeyin arası, aradaki şey, ara. 2. haremle (kadınlar dairesi) selamlık (erkekler dairesi) arasındaki oda. 3. sarayda vükelanın ve diğer kişilerin müracaat edecekleri ve padişaha yakınlarının bulunduğu daire. 4. padişah sarayı. 5. araya soğukluk girmiş olma. 6. (müz.) tam seslere göre itibar edilen ahenklere nazaran yarım ses tiz olan ara ahenklere verilen ad. [K.32-15]

mâcerâ: (a.) cereyan eden, geçen, olup geçen şey. [K.4-41; G.142-4; R.3-2]

mâ-dâm: (a.) 1. madem, çünkü, değil mi ki. 2. devam ettikçe. [K.36-24; G.118-1]

mâdde: (a.) 1. madde. 2. maya, cevher, asıl. 3. sicim. 4. iş, mesele. 5. sözün özü, ruhu. 6. kanun veya nizamnamenin bir fıkrası. 7. lugat kitaplarında izah edilen kelimelerin her biri. 8. (anat.) erkeklik organı. [K.51-13; G.95-6; G.174-1]

ma^{c}delet: (a.) adalet, adillik, insaflık. [K.8-13; K.12-18; K.15-44; K.16-6; K.29-18; K.29-26; K.35-29; K.38-9; K.38-30; K.38-32; K.44-1]

ma^{c}delet-âmûz: (a.f.) adalet, insaf öğreten, öğrenmiş, bilen. [K.21-16]

ma^{c}deletkâr: (a.f.) adaletli, insaflı, doğru. [K.24-25]

ma^{c}den: (a.) 1. yer kabuğunun bazı bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenlerle oluşan ekonomik yönden değer taşıyan mineral. 2. bu mineralden yapılmış. 3. ocak, maden işletmesi. 4. (mec.) çok değerli şeyleri kapsayan kaynak. 5. metal. [K.5-33; K.10-5; K.29-14; K.29-34; K.35-33; Tb.6/II-9]

mâder: (f.) anne, ana. [K.2-12; K.43-9]

mâder-zâd: (f.) anadan doğma. [K.18-26]

mâ-fîhâ: (a.) öteki dünya, ahiret. [T.14-9; Ts.4/I-1]

maġbûn: (a.) 1. alış verişte aldanmış olan. 2. şaşkın, şaşırmış. [Tb.6/V-9]

maġfiret: (a.) Allah'ın kullarının günahlarını bağışlaması, yarlıgaması. [T.68-1]

maġlaṭa: (a.) yanıltmaç, birini şaşırtmak, yanıltmak için söylenen zihin karıştırıcı, saçma sapan söz. [G.189-3]

maġlûb: (a.) galebe edilmiş, kendisine üstün gelinmiş, yenilmiş, yenilen (kimse). [Tb.3/II-1]

maġrib: (a.) 1. garp, batı. 2. akşam. [K.11-8]

maġrûr: (a.) 1. gururlu. 2. bir şeye güvenen. 3. güvenilmeyecek şeye güvenip aldanan, kendini beğenmiş. 4. büyüklük taslayan. [K.15-19; G.194-2]

maġşûş: (a.) karışık, saf olmayan, katışık. [G.114-5]

maġz: (f.) 1. beyin, dimağ. 2. (anat.) ilik. 3. iç, öz. 4. akıl. [G.213-1]

mâh: (f.) (meh) 1. Ay. 2. senenin on ikide bir kısmı, ay. 3. zarif, ince yapılı kadın. 4. güzel genç kız veya genç. [K.2-19; K.2-29; K.5-4 (2); K.6-21 (2); K.10-19; K.10-33; K.11-31; K.11-33; K.12-24; K.13-8; K.14-15; K.15-23; K.17-19; K.19-35; K.20-4; K.20-15; K.20-22; K.21-15; K.24-27; K.25-7; K.25-8; K.29-40; K.29-63; K.32-8; K.33-8; K.35-23; K.35-26; K.37-5; K.38-17; K.38-18; K.39-29; K.46-2; K.47-3; K.48-7; K.48-12; K.50-4; K.59-2; K.70-2; Tb.1/IX-6; Tb.2/I-1; Tb.3/VII-8; Tb.4/I-2; G.59-4; G.85-2; G.85-4; G.123-2; G.132-2; G.167-3; G.200-5; G.216-2; G.216-4; G.216-5; G.256-3; G.259-2; G.271-3; T.5-8; T.13-6; T.14-5; T.15-5; T.16-5; T.18-7; T.19-2; T.41-5; T.81-4; T.93-1; T.109-4; T.115-2; T.116-3; Th.1/V-5; Th.3/III-4; Th.3/III-5; Ts.1/V-4]

maḥabbet: (a.) sevgi. [K.1-38; K.3-16; K.16-8; K.18-30; K.18-32; K.46-7; K.46-10; K.56-19; K.79-8; Tb.1/VI-6; Tb.1/VIII-1(2); Tb.1/VIII-2; Tb.1/VIII-3; Tb.1/VIII-4; Tb.1/VIII-5; Tb.1/VIII-6; Tb.1/VIII-7; Tb.2/V-4; Tb.3/II-2; Tb.3/III-1(2); Tb.3/III-2; Tb.3/III-3; Tb.3/III-4; Tb.3/III-5; Tb.3/III-6; Tb.3/III-7; Tb.3/III-8; Tb.3/III-9; Tb.3/III-10; Tb.7/II-4; Tb.7/IV-4; G.10-5; G.11-1(2); G.11-2; G.11-3; G.11-4; G.11-5; G.12-1(2); G.12-2; G.12-3; G.12-4; G.12-5; G.12-6; G.12-7; G.13-1(2); G.13-2; G.13-3; G.13-4; G.13-5; G.14-1(2); G.14-2; G.14-3; G.14-4; G.14-5; G.16-2; G.18-2; G.31-3; G.33-1; G.36-4; G.42-6; G.46-5; G.51-3; G.53-5; G.61-3; G.64-2; G.68-1; G.68-5; G.75-1; G.78-4; G.79-2; G.89-2; G.106-1; G.110-4; G.112-2; G.112-4; G.113-3; G.116-5; G.121-5; G.128-3; G.132-3; G.140-2; G.142-3; G.152-5; G.161-3; G.165-2; G.176-1; G.176-4; G.177-4; G.178-2; G.184-3; G.198-2; G.240-1(2); G.240-2; G.240-3; G.240-4; G.240-5; G.246-3; G.251-3; G.270-1; T.63-29; Th.3/I-1; Th.6/I-4; Th.6/IV-4; Th.7/II-2; Ts.2/I-1; Ts.2/III-4; Ts.3/III-1; Ts.3/V-2; Ts.8/4-1; Ts.8/V-1]

maḥall: (a.) yer. [K.7-21; K.12-41; K.21-18; K.33-11; K.35-48; G.36-5; G.141-5; G.153-3; G.161-2; T.21-2; T.26-2; T.27-2; T.28-3; T.32-3; T.36-1; T.43-2; T.50-4; T.61-2; T.69-6; T.71-2; T.73-4; T.79-3; T.79-4; T.88-4; T.111-7]

mahâret: (a.) mahirlik, ustalık, beceriklilik, el uzluğu. [K.31-3; G.180-4]

mâ-ḥaṣal: (a.) hasıl olan, meydana gelen şey, netice, mahsul, netice. [K.15-39; K.33-26; K.34-2; Tb.7/IV-5]

maḥbes: (a.) 1. hapsolunma yeri, hapishane, cezaevi, zindan. 2. (mec.) karanlık, sıkıntılı yer. [Tb.1/II-2]

maḥbûb: (a.) 1. muhabbet olunmuş, sevilmiş, sevilen, sevgili. 2. erkek sevgili. [K.1-14; Th.7/III-4; Ts.2/V-3]

maḥcûb: (a.) 1. kapalı, örtülü, perdeli. 2. utanan, utanmış, utangaç. [T.81-5]
maḫdûm: (a.) 1. oğul, evlat (aslı "hizmet edilmiş" anlamındadır). 2. hizmet edene nispetle efendi veya hanım. [K.23-39]
maḫfî: (a.) gizli, saklı. [K.4-30; K.54-17]
maḥfil: (a.) 1. oturulacak, görüşülecek yer, toplantı yeri. 2. büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan, yerden biraz yüksek yer. [K.11-49; K.30-9; K.32-21; G.1-3; G.213-3]
maḥfûẓ: (a.) 1. hıfz olunmuş, saklanmış. 2. korunmuş, gözetilmiş. 3. gizlenmiş. 4. ezberlenmiş. [T.19-11]
mâhî: (f.) 1. balık. 2. (astr.) Güneybalığı'nın α yıldızı. 3. aylık. [K.21-26]
mâhir: (a.) hünerli, elinden iş gelir, becerikli. [K.4-15; K.21-12; K.40-13; Tb.6/III-10; G.67-3; G.261-2]
mâhiyyet: (a.) 1. bir şeyin aslı, esası, iç yüzü. 2. (fels.) kendilik. 3. doğa. [K.4-7; K.51-4; G.95-6; G.96-3]
maḥkûm: (a.) 1. kendisine hükmolunan, birinin hükmü altında bulunan. 2. bir mahkemece hüküm giymiş. 3. katlanma, zorunda olma. [K.4-21; K.15-3]
maḫlûḳ: (a.) halk olunmuş, yaratılmış, yaratık. [T.1-4]
maḥmidet: (a.) (mahmedet) medhetme, övme. [K.29-25]
maḥmil: (a.) 1. mahfe, deve üzerine konulan, iki kişinin bineği, sepet. 2. her yıl Haremeyn'e hacı kafilesiyle gönderilen armağanlar. [G.45-2]
maḥmil-keş: (a.f.) mahfeyi çeken, çekici. [G.106-2]
Maḥmûd: (öa.) Gazneli Mahmud (970-1031), Gazneliler devletinin hükümdarıdır. Adı Nizamüddin Ebü'l-Kâsım Gâzi Mahmud, lakabı Seyfeddin'dir. Edebiyatımızda cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz ile birlikte çokça anılır. [K.53-10]
Maḥmûd Efendi: (öa.) Karaçelebi-zâde Mahmud Efendi, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerinde bulunmuş bir reisü'l-ulemâdır. [K.32-4; K.49-2]
maḫmûr: (a.) 1. sarhoşluğun verdiği sersemlik. 2. uyku basmış, ağırlaşmış göz, baygın göz. [G.41-4; G.58-1; G.195-1; G.251-2; G.257-1]
maḥrem: (a.) 1. haram, şeriatın yasak ettiği şey. 2. nikah düşmeyen, şeraitçe evlenilmesi yasak edilen. 3. şeraitçe, kadının kendisinden kaçmadığı (erkek). 4. (biriyle) çok samimi, içli dışlı olan. 5. gizli olan, herkese söylenmeyen. 6. herkesçe bilinmemesi icap eden. 7. (tas.) Tanrı'nın sırlarını öğrenmeye başlayan kimse. [K.1-9; K.3-10; K.7-31; K.16-5; K.24-3; K.24-13; K.38-14; K.53-1; Tb.1/IX-7; G.16-5; G.25-4; G.32-5; G.87-1; G.99-5; G.103-4; G.105-2; G.126-1; G.139-5; G.141-4; G.154-5; G.194-5; G.215-3; G.253-2; T.49-5; Ts.1/V-3]
maḥrûm: (a.) 1. bahtsız, nasipsiz. 2. istediğini, dilediğini elde edemeyen. [Tb.2/II-2; Tb.6/IV-11; G.208-4]
maḥrûse: (a.) muhafaza edilen, gözetilen, korunan anlamındaki "mahrûs"un müennesi. [K.38-11]
mâh-rûyân: (f.) ay yüzlüler, yüzü ay gibi olanlar, güzeller. [K.10-27]
maḥṣûb: (a.) 1. hesap edilmiş, hesaba dahil edilmiş, avans kapatma. 2. büyük bir zata mensup kimse. [K.15-44]
maḥṣûl: (a.) 1. husul bulan, hâsıl olan, elde edilen şeyler. 2. ürün. 3. verim. [K.35-33]
maḥsûs: (a.) 1. hissedilen, beş duyunun biriyle duyulan, anlaşılan, duyulur. 2. belli, aşikar, meydanda. [K.10-16]
maḥşer: (a.) 1. haşır olunacak yer, toplanılacak yer; kıyamette ölülerin dirilip toplanacakları yer. 2. çok kalabalık. [K.5-8; K.11-51; G.4-4; G.24-10; G.259-3; T.9-1; Th.1/IV-3; Th.1/VII-3]
maḥşergeh: (a.f.) mahşer yeri. [G.228-3]
maḥv: (a.) 1. yok etme, ortadan kaldırma; harap etme, perişan etme; batma, bitme, yok olma. 2. (tas.) beşeri nakisalardan kurtulma hali. [K.2-21; K.4-9; G.151-5; G.191-1; M.2; R.2-3; Ts.7/II-4]
maḥyer: (a.) 1. sakınılacak yer. 2. büyük avlu, ağıl, hazire. [T.60-2]
maḥż: (a.) 1. su katılmamış, halis süt. 2. halis, katkısız, sade, tam; ta kendisi, aslı. [K.18-45; G.20-4; G.26-4; T.24-1]
maḥża: (a.) 1. ancak, yalnız, tek, sade. 2. halis, katkısız, tam. [K.37-31]
maḫżen: (a.) 1. içinde eşya saklanacak yer, yer altı, bodrum. 2. havasız, karanlık (yer). [K.34-6; G.53-5; G.58-4; G.101-6; G.198-2; G.252-3]
Maḫżenü'l-Esrâr: (öa.) İran şairi Genceli Nizâmî'nin hamsesinden bir mesnevinin adı. [G.104-5]
maḥzûn: (a.) hüzünlü, tasalı, kaygılı. [K.18-29; K.24-41; K.34-31; G.13-5]
mâ'ide: (a.) 1. üzerinde yemek bulunan sofra. 2. yemek, ziyafet. 3. Kur'an'ın 5. suresi. [K.19-18; G.22-3; G.189-1; G.213-1]
mâ'il: (a.) 1. bir yana eğilmiş, eğik, eğri. 2. hevesli, istekli, düşkün. 3. andırır, benzer. 4. (geo.) eğik. [K.17-14; K.19-17; K.24-16; K.25-15; K.32-10; Tb.6/IV-8; Tb.7/MB(5); G.1-1; G.69-3; G.81-3; G.85-1(2); G.85-2; G.85-3; G.85-4; G.85-5; G.198-3; G.211-4; G.238-3; T.12-3; T.69-6; T.99-8]
ma'îşet: (a.) 1. yaşama, yaşayış. 2. geçinme, geçiniş, dirlik, geçinmek için lüzumlu şey, iş. 3. ilmiye tarikinin başlangıcında bulunanlara verilen tahsisat. [K.23-26; K.27-11; Tb.7/V-2]
maḳ'ad: (a.) 1. oturulacak yer, minder. 2. oturak yeri, geri, kıç, makat. [T.38-2]
maḳâdir: (a.) kudretler, kuvvetler. [K.52-6; K.80-7]
maḳâl: (a.) 1. söz, lakırdı. 2. söyleme, söyleyiş. [K.19-11; K.31-13; K.36-26; Tb.1/XII-8; Tb.5/VII-3; G.84-5; G.148-4; Th.7/III-1]
maḳâle: (a.) 1. söz. 2. nutuk. 3. tek bir bahis üzerine kaleme alınan şey. [K.34-19]
mâ ḳalle ve del: (a.) (hayrul kelâmi mâ kalle ve delle) "sözün en hayırlısı az ama meram ifade edenidir" anlamında Arapça atasözü. [K.33-15]
maḳâm: (a.) 1. kıyam edilen, durulan, durulacak yer, durak. 2. memuriyet, memurluk yeri. 3. ermişlerden birinin mezarı sanılan yer. 4. (müz.) bir durak ile bir güçlünün etrafında, onlara bağlı olarak toplanmış seslerin umumi heyeti. [K.6-38; K.21-5; K.22-22; K.28-54; K.30-18; K.33-11; K.34-37; K.35-40; K.36-4; K.39-17; K.55-19; K.80-5; Tb.6/II-12; G.47-5; G.130-5; G.163-5; T.2-16; T.4-5; T.12-2; T.15-15; T.22-7; T.30-5; T.36-1; T.38-5; T.46-2; T.47-3; T.48-3; T.48-4; T.49-2; T.50-3; T.51-5; T.54-3; T.67-11; T.70-1; T.70-9; T.76-4; T.76-5; T.79-9; T.80-2; T.81-6; T.84-1; T.85-5; T.87-6; T.89-8; T.90-1; T.95-1; T.99-6; T.100-7; T.101-1; T.109-6; T.112-1; Th.1/II-5; Ts.2/I-4]
maḳâmât: (a.) 1. makamlar. 2. meclisler, topluluklar, kalabalıklar. [K.28-5; K.28-52]
maḳarr: (a.) 1. karar edilen, durulan yer, karargah. 2. oturulan yer. 3. ocak, merkez. 4. pâyitaht, başkent. [K.38-26; T.2-22; Th.6/IV-1]
maḳbûl: (a.) (makbûle) 1. kabul olunmuş, alınmış, alınan. 2. beğenilen, hoş karşılanan. 3. geçer. [K.4-13; K.17-11; K.22-36; K.24-15; K.25-23; K.30-26; K.30-65; K.41-3; K.53-6; Tb.4/I-5; G.41-3; G.237-5; T.1-11; T.2-26; T.26-3; T.74-1; T.79-2; T.87-3; T.89-1; T.100-1]
maḳdem: (a.) 1. gelme, dönüp gelme. 2. (tar.) Osmanlılar zamanında kalyoncuların kullandığı ve üzerinde ucu saçaklı bir sargı sarılı olan başlık. [K.1-16; K.2-1; K.2-11; K.2-24; K.6-8; K.27-3; G.212-4; T.2-17; T.12-2; T.13-7]
maḳdûr: (a.) 1. güç, kuvvet, kudret. 2. Allah'ın takdiri, kader. 3. elden gelen. [K.15-30; K.38-32; G.48-4; T.63-14; T.106-2]
maḳrûn: (a.) 1. yakınlaştırılmış, yakın. 2. ulaşmış, kavuşmuş. [T.19-11]
maḳṣad: (a.) kasdolunan, istenilen şey. [T.60-15; Th.1/II-2]
maḳsim: (a.) (maskem) 1. taksim mahalli, dağıtılacak yer. 2. suyun kollara ayrıldığı yer. [K.1-40; K.54-1]
maḳṣûd: (a.) kast olunan, istenilen şey, istek. [K.7-2; K.12-30; K.24-4; K.40-5; K.48-9; K.53-12; K.54-11; K.80-3; Tb.3/III-2; Tb.4/II-5; G.3-3; G.33-5; G.52-2; G.142-5;

G.183-3; G.198-1; T.16-1; T.19-12; T.47-1; T.60-19; Th.3/V-2; Th.3/VII-2; Ts.5/III-4]

ma^{c}ḳûl: (a.) (ma’kûle) akıllıca, akla uygun, akıllıca iş gören, anlayışlı, mantıklı. [G.210-5]

mâḳûle: (a.) 1. takım, çeşit, soy. 2. (mant.) ulam. 3. ilim tasnifi yapılmış. [G.15-5]

ma^{c}ḳûl-şinâs: (a.) akıllıca olan şeyleri bilen, akal uygun şeyleri anlayan. [G.158-2]

mâl: (a.) 1. bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey. 2. varlık, servet. 3. para, nakit, gelir. 4. tüccar eşyası. 5. eroin, esrar ve benzeri uyuşturucu şeylerin ortak adı. [K.20-11; Tb.7/I-4; Tb.7/I-5(2); Tb.7/MB(5)(2); Tb.7/II-1; Tb.7/II-2; Tb.7/II-4; Tb.7/III-1; Tb.7/III-3; Tb.7/IV-1; Tb.7/IV-2; T.35-3; T.85-2; T.99-4; T.111-6; Th.3/VI-2]

mâl-â-mâl: (a.) çok dolu, dopdolu. [K.19-3; T.13-7]

mâlik: (a.) sahip, bir şeye sahip, bir şeyi olan. [K.1-37; K.3-24; K.4-17; K.10-20; K.11-2; K.16-3; K.19-6; K.20-41; K.21-8; K.79-25; G.45-6; G.73-6; G.98-6; G.104-2; G.117-2; G.141-2; T.1-20; Th.7/III-4]

ma^{c}lûl: (a.) illetli, hastalıklı, sakat. [K.55-4]

ma^{c}lûm: (a.) 1. bilinen, belli. 2. (gr.) faili bilinen ve belli olan. [K.18-37; K.35-8; K.46-10; K.49-9; Tb.3/VI-1; G.96-3]

mâl ü menâl: (a.) varı yoğu, bütün varlığı. [R.1-3]

mâ-melek: (a.) nesi varsa, varı yoğu, olanı biteni; olanca şey. [G.73-5]

ma^{c}mûr: (a.) bayındır, şenlikli. [K.14-24; K.15-1; K.21-36; K.22-32; K.38-7; G.102-5; T.23-14; T.24-4; T.30-2; T.32-5; T.34-2; T.41-7; T.67-6; T.91-9; T.109-7]

ma^{c}mûre: (a.) mamur olan yer, insan bulunan, bayındır yer; şehir, kasaba. [K.33-16; K.38-10; G.12-4; G.158-4]

ma^{c}nâ: (a.) 1. mânâ, anlam, ma’nî. 2. iç, içyüz. 3. rüyâ, düş. 4. akla yakın sebep. [K.1-2; K.1-7; K.1-19; K.1-20; K.1-32; K.2-9; K.2-16; K.3-20; K.4-43; K.6-53; K.8-15; K.14-40; K.16-4; K.16-12; K.16-20; K.17-7; K.18-43; K.19-12; K.19-31; K.30-32; K.21-50; K.23-14; K.24-17; K.25-12; K.25-14; K.25-22; K.26-9; K.29-46; K.30-3; K.30-16; K.30-58; K.31-5; K.31-11; K.31-14; K.31-15; K.32-5; K.32-14; K.33-15; K.33-16; K.33-19; K.33-20; K.34-6; K.34-15; K.34-16; K.35-28; K.35-48; K.37-14; K.37-23; K.40-4; K.48-4; K.48-6; K.49-4; K.49-5; K.50-9; K.51-19; K.53-5; K.53-15; K.56-9; K.56-11; K.79-1; K.79-2; K.79-9; K.79-15; K.79-17; K.79-19; K.79-20; K.79-22; K.79-25; K.80-4; Tb.1/IV-6; Tb.1/X-6; Tb.1/XI-1; Tb.1/XII-4; Tb.1/XIII-1; Tb.3/I-1; Tb.3/V-8; Tb.3/VI-7; Tb.4/I-5; Tb.4/III-3; Tb.5/V-5; Tb.6/I-11; Tb.6/IV-7; G.1-2; G.1-5; G.15-4; G.23-6; G.39-5; G.40-5; G.41-1; G.51-6; G.56-5; G.65-7; G.70-2; G.71-1; G.71-2; G.73-5; G.76-1(2); G.76-2; G.76-3; G.76-4; G.76-5; G.76-6; G.76-7; G.79-5; G.91-1; G.93-5; G.100-5; G.108-3; G.108-4; G.114-1; G.126-2; G.126-4; G.129-2; G.130-6; G.132-1; G.138-2; G.148-3; G.148-5; G.151-3; G.152-4; G.157-4; G.167-4; G.169-4; G.170-5; G.176-3; G.176-7; G.179-2; G.180-6; G.189-5; G.190-1; G.190-5; G.191-2; G.197-3; G.209-2; G.226-3; G.227-4; G.235-5; G.237-5; G.238-5; G.239-5; G.240-4; G.244-3; G.244-5; G.248-4; G.252-1; G.260-2; G.265-7; G.267-5; T.7-10; T.15-20; T.23-9; T.49-5; T.50-13; T.62-4; T.62-5; T.63-1; T.63-2; T.63-5; T.63-7; T.63-10; T.63-19; T.63-20; T.64-7; T.65-4; T.89-4; T.89-8; T.89-10; T.89-12; T.89-20(2)]

ma^{c}nâ-nis̱âr: (a.f.) mana saçan. [G.166-5]

mânend: (f.) benzer, eş. [K.12-5; K.30-12; K.39-17; K.64-1; T.39-3; T.79-9]

ma^{c}nevî: (a.) 1. madde dışı olan, manaya ait. 2. rûha ve içe ait olan. [K.40-8; G.257-5; G.260-4; T.60-4; T.63-24]

mâni^c: (a.) 1. meneden, geri bırakan, alıkoyan, engel olan. 2. engel, özür. [K.34-33; K.47-7; Tb.3/VI-6]

Mânî: (öa.) meşhur Çinli nakkaşın adıdır. Behram Şâpûr zamanında İran’a gelip Zerdüşt ve İsâ dinlerinin karışımı olan batıl mezhebini neşre başlamış olduğundan idam edilmiştir. “Erteng”, “Erjeng” adlı eserleri meşhurdur. [G.245-2; T.86-2; T.106-4; T.109-3]

ma^{c}nîdâr: (a.f.) manalı, anlamlı, bir şeye dalalet eden, bir şey demek isteyen. [K.32-14]

manṣıb: (a.) 1. devlet hizmeti, memuriyet. 2. makam, rütbe, derece, orun. [K.21-8; K.37-17; T.36-2; T.36-7; T.37-3; T.55-3; T.66-5; Th.5-IV-3]

manṣûb: (a.) 1. nasbolunmuş, konmuş, dikilmiş. 2. memuriyete konulmuş, memuriyette bulunan. 3. (gr.) Arapçaya mahsus olmak üzere sonundaki harfi üstün “e” okunan kelime: Süleymân(e), hazmet(e)… gibi. [K.32-1]

manṣûr: (a.) Allah’ın yardımıyla galip, üstün gelmiş. 2. (müz.) Türk müziğinde diyapazon “lâ”sını dügâh olarak alan ahenk ki, eskiden bu ahenk ile okunurdu. 3. aynı esasa dayanan ney çeşidi. [K.12-47; T.7-2]

manṭıḳ: (a.) 1. söz. 2. hakikat ararken yapılan zihni muamelelerden hangilerinin doğru ve hangilerinin yanlış yola çıktığını gösteren ilim. 3. lüzum, maksat veya delil arasında tutarlılık. [G.76-3; T.63-3]

Manṭıḳu’ṭ-Ṭayr: (öa.) (kuş dili) Şeyh Feridüddin-i Attar’ın ahlaki fikirlerle süslü meşhur manzum eseri. [Tb.6/I-10]

manẓar: (a.) 1. nazar edilen, bakılan, görülen yer. 2. görünüş. 3. çehre, yüz. 4. gözbebeği. [K.11-44; K.25-14; T.15-16; T.22-3; T.41-5; T.81-4; T.84-5; T.91-6]

manẓara: (a.) 1. bakılıp seyredilen yer. 2. görünüş. 3. pencere. [K.18-18]

manẓume: (a.) 1. sıra, dizi, takım, sistem. 2. vezinli, kafiyeli söz, şiir. [K.23-21]

manẓûr: (a.) nazar olunan, bakılan, bakılmış, görünen, görülmüş. 2. gözde olan, beğenilen. [K.12-40; K.15-35; K.79-14; T.109-3]

mâr: (f.) yılan. [Tb.1/II-5; Tb.1/II-8; Th.6/III-1]

ma^{c}reke: (a.) savaş meydanı. [K.7-21; Tb.1/VIII-8]

ma^{c}reke-ârâ: (a.f.) savaş meydanını süsleyen. [K.29-20]

ma^{c}reke-perdâz: (a.f.) savaş meydanını düzenleyen. [T.36-4]

mâr-ı âbî: (f.) su yılanı. [Th.6/III-1]

ma^{c}rifet: (a.) 1. herkesin yapamadığı ustalık; her şeyde görülmeyen hususiyet, ustalıkla yapılmış olan şey. 2. bilme, biliş. 3. hoşa gitmeyen hareket. 4. vasıta, aracı, ikinci el. [K.1-4; K.14-43; K.17-14; K.19-31; K.25-14; K.30-17; K.45-3; K.54-15; Tb.1/XI-7; Tb.1/XIII-2; Tb.3/I-11; G.77-1(2); G.77-2; G.77-3; G.77-4; G.77-5; G.77-6; G.77-7; G.209-2; G.248-5; T.2-12; T.23-6; T.63-21]

ma^{c}rifet-senc: (a.f.) bilgiden anlayan, bildiği şeyi hakkıyla taktir edebilen. [G.76-3]

ma^{c}rifetü’llâh: (a.) (tas.) Allah’ı anlama. [Tb.3/II-1]

mart: (f.) Mart ayı. [T.115-2]

maṣdar: (a.) 1. bir şeyin sudur ettiği, çıktığı yer, kaynak, temel. 2. (gr.) fiillerin şahıs ve zaman göstermeyen isim şekli. [K.2-16; K.27-16]

mâ-sivâ: (a.) 1. bir şeyden başka olan şeylerin hepsi; Allah’dan başka bütün varlıklar. 2. dünya ile ilgili olan şeyler. [Tb.6/III-7; T.38-1; R.2-3]

maṣlaḥat: (a.) 1. iş, emir, husus, madde, keyfiyet. 2. önemli iş. 3. barış, dirlik düzenlik. [K.1-15; K.5-38; K.15-3]

maṣraf: (a.) 1. harcanan para, gider. 2. harç. [G.135-3; T.99-4]

maṣûn: (a.) 1. saklanmış. 2. sıyanet olunmuş, korunmuş, korunan. 3. salim, sağlam. [T.3-10]

mâşıṭa: (a.) kadınlara tuvalet yapan kadın. [K.15-11; K.53-9]

maşrıḳ: (a.) güneşin doğduğu taraf, doğu. [K.11-8; K.21-7; K.23-14; Tb.4/I-2; T.33-5]

ma^{c}şûḳ: (a.) 1. sevilen, sevilmiş (erkek). 2. (müz.) adı Şerh-i Mevlâna Mübârek Şah’da geçen makam adı. [K.24-5; Tb.3/IV-7]

maṭbaẖ emîni: (a.) Osmanlı Devleti’nde saray mutfaklarının hesabını tutan görevli. [T.111-1]

maṭbû^c: (a.) 1. tab olunmuş, basılmış (kitap, gazete). 2. hoş, latif, makbul, güzel. [K.62-1; Tb.1/XII-1; T.23-20; T.67-6; T.79-2; T.90-7; T.108-1]

mâtem: (a.) 1. hüzün, keder ve musibet zamanındaki ağlayış, yas; yaslı, kederli bulunma. 2. Muharrem ayının ilk on gününde Hz. İmam-ı Hüseyin için yas tutarak mersiyeler okuma âdeti. [K.15-24]

mâtemgâh: (a.f.) matem tutulan yer, yas evi. [T.77-2]

maṭla^{c}: (a.) 1. doğacak yer. 2. güneş ve diğer yıldızların doğması. 3. (ed.) kaside veya gazelin kafiyeli olan ilk beyti. 4. (tas.) Kur'an'ı ezbere okuyan bir ermiş kimseye Allah'ın tecelli etmesi. [K.14-50; K.19-15; K.21-7; K.25-3; K.31-14; G.248-2; G.252-5; T.9-7; T.13-10; T.65-19; T.84-6; T.91-6]
maṭlab: (a.) 1. talep olunan, istenilen, aranılan şey. 2. alacak. 3. (müz.) Türk müziğinde bir makam. [Th.1/II-1]
Maṭla^{c}-ı Envâr: (öa.) 1. Emir Hüsrev Dehlevî'nin, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ını taklit ederek yazmış olduğu mesnevi. 2. Hz. Muhammed. [K.23-13; T.65-19]
mâ'ü'l-ḥayât: (f.a) bkz. "âb-ı hayât". [T.75-3]
mâverâ: (a.) ard, geri, bir şeyin ötesinde, arkasında bulunan. [T.84-4]
mâye: (f.) 1. maya, asıl ve lüzumlu madde; asıl, esas. 2. para, mal. 3. iktidar, güc. 4. bilgi. 5. dişi deve. 6. Türk müziğinde bir makam. [K.2-10; K.21-25; K.21-46; K.29-60; K.37-21; K.38-35; K.39-12; K.54-1; K.54-11; G.24-10; G.39-1; G.41-1; G.45-1; G.53-3; G.89-1; G.145-3; G.153-1; G.170-4; G.171-5; G.193-5; G.213-4; G.263-5; T.67-10]
mâye-baḫş: (f.) maya veren; güç veren, mal veren; lüzumlu maddesini veren. [K.32-8]
mâyedâr: (f.) mayalı, kudretli; paralı. [K.33-9]
maẓhar: (a.) 1. bir şeyin görüldüğü, çıktığı yer. 2. nail olma, şereflenme. 3. bazı tekkelerde oturarak uyunurken dayanılan kısa değnek. 4. bir çeşit tef. [K.10-15; K.11-2; K.11-4; K.15-21; K.17-10; K.18-20; K.18-29; K.20-15; K.21-10; K.21-39; K.22-28; K.25-22; K.26-2; K.27-16; K.28-54; K.29-14; K.29-45; K.29-62; K.35-17; K.38-11; K.38-26; K.38-29; K.39-22; K.48-11; K.55-4; K.81-5; Tb.1/VII-5; Tb.1/XIII-7; Tb.2/III-1; Tb.2/IV-1; Tb.3/IV-5; Tb.5/VI-1; Tb.6/IV-9; Tb.6/VII-12; G.24-6; G.96-4; G.260-3; T.1-3; T.2-12; T.15-10; T.26-3; T.28-2; T.54-1; T.63-11; T.63-12; T.63-18; T.75-2; T.85-1; T.99-2]
maẓlûm: (a.) 1. zulüm görmüş. 2. halim, selim, sakin, sessiz (insan veya hayvan). [T.78-5]
mażmûn: (a.) 1. ödenmesi lazım gelen şey. 2. mana, kavram. 3. nükteli, sanatlı söz. [K.4-12; K.6-52; K.14-40; K.16-14; K.18-44; K.20-33; K.29-50; K.30-57; K.33-13; K.33-16; K.79-15; G.13-1; G.40-5; G.62-2; G.71-2; G.238-5; T.63-5]
ma^{c}ẕûr: (a.) özürlü, özrü olan. [K.15-36; K.47-7; Tb.1/XI-1; G.179-5]
me^{c}âd: (a.) ahiret. [T.100-4]
me'âl: (a.) 1. meydana gelen şey, netice. 2. mana, kavram, mefhum. [K.19-22; K.22-42; K.36-1; K.46-8; G.148-2]
me^{c}âlî: (a.) 1. büyüklükler, şeref ve onurlu olmalar. 2. yüksek fikirler, insan aklının zor yeteceği yüce fikirler ve dikkat gerektiren melseler. [K.36-5]
meâs̱ir: (a.) güzel eserler, nişanlar, izler. [K.34-10; G.261-4]
meâs̱ir-pîrâ: (a.f.) güzel eserlerle donatan, süsleyen. [K.53-8]
me^{c}âyib: (a.) ayıp şeyler, ayıplanacak fiil ve hareketler, leke, kusur. [K.54-15]
mebde: (a.) 1. evvel, başlangıç, prensip, ilk unsur; ilmin ilk kısmı. 2. (tas.) bir sâlikin Tanrı gerçeğine erişmek için hareket ettiği başlangıç noktası. [K.31-9; K.79-16]
mebde-i küll: (a.) her şeyin başlangıcı. [T.96-4]
mebḥas̱: (a.) 1. bir şeyin arandığı yer. 2. arama, araştırma yeri. 3. bâb, fasıl. 4. ilim, bilim sözünün karşılığı. [K.1-8; K.35-16]
mebhût: (a.) hayrette kalmış, şaşmış. [Tb.1/XI-4]
mebẕûl: (a.) bol, çok. [K.4-3; Tb.6/III-2]
mecâl: (a.) 1. güç, kuvvet, takat. 2. fırsat, imkan. [K.19-28; K.46-7]
mecâlis: (a.) 1.. meclisler, toplantılar, toplantı yerleri. 2. köşkler. [K.23-40; Tb.1/IV-5]
mecâz: (a.) 1. yol, geçecek yer. 2. hakikatin, gerçeğin zıddı. 3. (ed.) kendi öz manasıyla kullanılmayıp, benzerlikle, benzetme yolu ile başka bir manada kullanılan söz. [K.53-14; Tb.1/XII-4; Tb.3/V-7]
mecâzî: (a.) mecaza ait, mecazla ilgili olan. [Tb.1/II-6; Tb.1/VI-3; Th.2/III-4]
mecbûr: (a.) 1. icbar edilmiş, zor görmüş, zorla bir işe girişmiş. 2. (eski) hatırı, gönlü alınmış. 3. bağlı, düşkün. [K.14-11; K.15-10; G.195-5; T.67-5; T.109-5]
mecîd: (a.) Allah adlarındandır. 2. şan ve şeref sahibi, büyük, ulu. [T.19-10; T.73-5]
meclis: (a.) 1. oturulacak, toplanacak yer. 2. görüşülecek bir konu için bir araya gelmiş insan topluluğu. 3. devlet işlerini görüşmek üzere milletvekillerinin toplanması ve bu vekillerin toplandığı büyük bina. [K.6-62; K.8-5; K.15-15; K.15-16; K.24-11; K.27-8; K.28-14; K.28-19; K.28-42; K.29-41; K.29-43; K.32-21; K.33-19; K.35-36; K.48-5; K.60-2; Tb.2/II-3; G.16-3; G.20-1; G.38-5; G.163-3; G.180-1; G.184-6; G.262-4; T.2-6; T.66-1; Th.1/I-3]
meclis-ârâ: (a.f.) meclisi süsleyen, hoşsohbet kimse. [G.19-2]
mecmu^{c}: (a.) 1. cem olunmuş, toplanmış, bir araya getirilmiş şey, top, tüm. 2. bir yazı sitili. [K.1-27; T.59-1]
mecmû^{c}a: (a.) 1. toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi. 2. seçilmiş yazılardan meydana getirlen yazma kitap. 3. dergi. [K.38-12; G.55-5; G.75-5; G.184-3; T.14-6; T.37-4; T.50-11; T.63-11; T.64-3; T.64-4; T.64-5; T.64-8; T.65-13; T.89-2]
mecnûn: (a.) 1. cin tutmuş, çıldırmış, deli; divâne. 2. delice seven, tutkun. 3. Leyla ile Mecnun hikâyesinin erkek kahramanı, Kays. [K.1-22; G.1-4; G.44-3; G.68-7; G.69-4; G.82-4; G.97-5; G.103-5; G.122-1; G.140-1; G.154-3; G.174-4; G.198-5; G.242-5; G.247-1; G.260-2; Th.7/III-3]
mecrûḥ: (a.) 1. cerh olunmuş, yaralanmış. 2. (huk.) inandırıcı sözlerle çürütülmüş. [K.1-42; K.16-16; Tb.1/III-4; G.87-5; G.119-1; Th.3/IV-5; Ts.8/4-3]
me'cûr: (a.) 1. ecir ve sevabı verilmiş olan. 2. kiraya verilmiş olan (şey). [K.6-17]
mecûs: (a.) Zerdüşt dininde bulunan halk; ateşe tapanların bağlı bulundukları din. [K.2-22]
medâ: (a.) 1. mesafe. 2. nihayet, son. [T.101-4]
medâr: (a.) 1. bir şeyin döneceği, devredeceği, üzerinde hareket edeceği yer, etrafında dönülen nokta. 2. (astr.) yörünge, bir gezegenin Güneş etrafında dönerken çizdiği daire. 3. vesile, sebep, vasıta. 4. yardımcı. [K.4-32; K.12-38; K.15-23; K.21-29; K.28-25; K.30-64; K.31-21; K.57-1; K.67-3; Tb.1/V-6; G.23-6; G.76-2; G.206-5; G.246-2; T.51-2]
medâyiḥ: (a.) övülmeye layık olan işler ve hareketler. [K.31-5]
medd: (a.) 1. uzatma, çekme. 2. yayma, döşeme. 3. (gr.) bir harfi lüzumundan fazla uzatarak telaffuz etme. 4. deniz veya nehir sularının yükselip kabarması. 5. elifi uzun okuma. 6. şer'iye naiplerinin hizmet zamanlarının uzatılması. [K.28-25; K.28-26]
meddâḥ: (a.) 1. daha (pek, en, çok) medheden, öven. 2. taklitler yaparak, hoş hikayeler anlatıp halkı eğlendiren kimse. [K.12-33; K.81-8]
meded: (a.) 1. yardım, imdat. 2. aman, eyvah! [Tb.1/II-7]
mededkârî: (a.f.) yardımcılık. [K.15-18]
meded-resân: (a.f.) yardım eriştirici, yardıma yetişen, yardımcı; imdada yetişen. [K.34-11]
medḥ: (a.) övme, birinin iyi şeylerini söyleme. [K.1-29; K.1-32; K.1-35; K.2-26; K.2-28; K.4-35; K.4-43; K.4-44; K.4-45; K.4-46; K.7-36; K.8-15; K.11-41; K.11-49; K.12-39; K.12-41; K.12-42; K.15-25; K.15-42; K.16-12; K.19-25; K.20-3; K.21-28; K.21-41; K.22-34; K.25-13; K.25-19; K.27-9; K.28-3; K.28-32; K.28-36; K.30-32; K.30-58; K.34-27; K.34-28; K.35-40; K.35-46; K.35-47; K.37-13; K.45-5; K.48-8; K.49-11; K.53-15; Tb.4/V-4; G.254-3; T.3-2; T.15-10; T.15-20; T.23-9; T.29-9; T.36-6; T.50-6; T.57-3; T.65-18; T.67-5]
medḫal: (a.) 1. dahil olacak, girecek yer, kapı, antre. 2. başlangıç. 3. giriş. 4. karışma. 5. parmak (bir işte). [K.23-18]
medḥ-güster: (a.f.) övgüsünü yapan, yayan. [K.25-6]
medhûş: (a.) dehşete uğramış, şaşırmış, korkmuş, ürkmüş. [G.114-7; G.167-2; G.194-5; G.266-4]
medîd: (a.) çekilmiş, uzatılmış; uzun, çok uzun süren. [K.37-30]

medîḥ: (a.) medhetme, övmeye sebep olan şey, övme mevzuu. [K.56-22]
medîḥa-ḫ˘ân: (a.f.) övme mevzulu manzume okuyan, medh eden, öven, övücü. [K.34-38]
medîḥa-pîrâ: (a.f.) övgü süsleyen, övgü düzenleyen. [T.50-10]
Medîne: (öa.) şehir, belde. [T.1-9]
medrese: (a.) 1. eskiden içinde dini dersler okutulan yer. 2. ders gören talebenin, içinde yatıp kalktıkları bina. [K.1-9]
mefḥûm: (a.) 1. fehmolunmuş, anlaşılmış. 2. sözden çıkarılan mana, kavram. [K.3-20; K.18-38]
meftûḥ: (a.) 1. fethedilmiş, açılmış, açık. 2. ele geçirilmiş. 3. (gr.) fetha ile, üstün ile, **e** ile okunan. [K.23-30]
meftûn: (a.) 1. fitneye düşmüş, sihirlenmiş. 2. gönül vermiş, tutkun, vurgun. 3. hayran olmuş, şaşırmış. [K.4-11; K.16-8; K.18-49; K.38-19; Tb.1/VII-8; Tb.6/IV-7; G.68-2; G.117-4; G.125-2; G.166-2; G.174-3; G.176-5; G.215-5; G.238-3; T.15-9; T.19-2; T.24-2; T.84-2; T.106-6]
meger: (f.) meğer, oysaki, halbuki, olsa olsa, ancak. [K.11-5; K.14-46; K.18-35; K.25-4; K.25-20; K.30-20; K.51-25; K.62-3; Tb.4/IV-5; G.29-2; G.50-3; G.113-3; T.14-7; T.22-6; T.29-9; T.39-3; T.63-8; T.83-2; T.86-3; T.90-8; T.106-5; Th.7/V-4]
meges: (f.) sinek. [G.106-4; G.268-3]
mehâbet: (a.) azamet, ululuk, korkunçluk, büyük görünme. [K.9-5]
meḥâfil: (a.) 1. oturulacak, görüşülecek yerler, toplantı yerleri. 2. büyük camilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan yerler. [K.34-7; T.76-5]
meḥâmid: (a.) 1. medihler, sitayişler, senâlar, şükürler. 2. güzel huylar. [K.34-7; K.35-42]
meḥâsin: (a.) güzellikler. [K.14-23; K.18-25; K.81-2; T.23-5]
mehbiṭ: (a.) hübût edecek, inecek yer. [K.30-17; T.23-25]
mehcûr: (a.) 1. terk olunmuş, bırakılmış, kullanılmaz olmuş, unutulmuş. 2. uzaklaşmış, ayrılmış. [Tb.1/I-7]
mehçe: (f.) bayrak direği, minare ve kubbe üstüne konulan küçük hilal, ay. [K.5-22; K.30-35; K.56-18; T.3-14]
mehd: (a.) beşik. [K.50-12]
mehdî: (a.) 1. hidayete eren, doğru yolu tutan. 2. İmam-ı Mehdî: Şiilerin inancına göre yaşamakta olup kıyameti beklemektedir; sahibü'z-zaman. [G.46-5]
mehleke: (a.) helak olacak yer, tehlikeli yer, iş. [Tb.3/II-3]
meh-liḳâ: (f.) (mâh-likâ) ay yüzlü, güzel. [G.123-1; G.216-1; Ts.2/II-1]
meh-pâre: (f.) 1. ay parçası. 2. çok güzel kimse. [G.247-3; Ts.8/I-4]
mehveş: (f.) ay gibi, (mec.) güzel. [Th.4/II-1]
mekân: (a.) 1. yer, mahal. 2. ev, oturulan yer. 3. uzay. 4. Allah katında menzillerin en yükseği olan menzil. Mekân'da bulunan sâlik temkin ehlidir. Mekân, kemâl ehlinin makamıdır. 5. celâl ve cemâl hariç, bütün makam ve halleri gerçekleştiren kemal ehline özgü bisâttaki (ilahî huzur) menziller, bu menzildeki kamillerin vasıf ve sıfatları olamaz. [K.7-5; K.22-10; K.34-36; Tb.3/VII-10; Tb.3/VII-11(2); Tb.6/I-3; Tb.6/I-4; Tb.6/II-11; G.32-3; G.161-2; T.10-7; T.12-3; T.80-12; T.91-10; T.103-1]
mekârim: (a.) cömertlikler, keremler, el açıklıkları, iyi ahlaklar. [K.14-23; K.35-42; K.37-22]
mekârim-güster: (a.f.) cömertlikler yayan, dağıtan; cömert; iyi ahlak sahibi. [Tb.4/III-1]
mekâtîb: (a.) mektuplar. [T.64-5]
mekkâr: (a.) hileci, düzenbaz. [G.201-4; G.257-4]
mekr: (a.) 1. hile, düzen. 2. hile ile aldatma, maksadından vazgeçirme. [K.4-39; K.33-24; K.38-8; Tb.6/I-9; Tb.6/VI-1; G.67-3; G.73-3; G.117-4; G.125-3; G.150-1; G.186-3; G.234-1; G.238-4; G.242-3; G.266-3; T.3-7]
mekremet: (a.) 1. kerem, izzet, şeref, onur. 2. cömertlik, ağırlama, saygı. [K.16-6; K.20-28; K.21-42; K.29-44; K.34-23; K.35-32; Tb.5/IV-1; G.24-7; T.23-6; T.98-3]
mekremet-güster: (a.f.) merhamet yayan, merhamet dağıtan, merhametli. [K.52-6]
meksûr: (a.) 1. kırılmış. 2. (gr.) kesre ile, yani "i"sesi ile okunan harf. [K.15-29]
mekteb: (a.) 1. yazı yazacak yer. 2. okul. [K.29-36; G.97-5; G.177-2]
mektûm: (a.) 1. ketm olunmuş, gizli, saklı. 2. hükümetten gizli tutulan. [K.4-30; K.15-12]
melâḥat: (a.) güzellik, yüz güzelliği [K.11-44; G.143-3; Th.7/I-4; Th.7/II-1]
melâ'îk: (a.) (melâike) melekler. [K.6-58; K.9-6; K.13-15; K.15-16; K.16-8; K.23-40; K.36-11; G.37-2; G.219-2; G.227-3; T.2-17; T.23-11; T.41-3; T.60-2; T.63-9; T.90-6]
melâ'ik-pesend: (a.f.) meleklerin beğendiği, melekler tarafından beğenilmiş. [G.37-1]
melâl: (a.) 1. usanç, usanma. 2. sıkılma, sıkıntı. [K.36-15; Tb.2/II-4; Tb.5/III-4; Tb.7/III-4; G.84-1; G.250-1]
melâmet: (a.) ayıplama, kınama; azarlama, çıkışma. [Tb.1/VIII-3; G.18-4; G.33-1; G.61-1; G.68-4; G.92-3]
melek: (a.) 1. Allah'ın, halleri diğer canlılara benzemeyecek şekilde nurdan yarattığı varlıklar. 2. (mec.) yüzü ve huyu pek güzel, çok temiz olan kimse. [K.1-34; K.2-12; K.4-1; K.10-18; K.10-19; K.11-9; K.11-44; K.12-33; K.18-27; K.19-24; K.21-23; K.23-35; K.24-22; K.37-26; K.38-12; K.53-10; Tb.1/VII-6; Tb.6/V-7; G.139-1; T.2-4; T.106-6; Th.1/III-4]
melekî: (a.) 1. meleğe mensup, melekle ilgili. 2. temizlik, paklık. 3. melike, hükümdara ait, meliklikle ilgili. [K.21-28]
melekût: (a.) 1. hükümdarlık, saltanat, azamet. 2. ruhların ve meleklerin âlemi. [K.1-25; G.135-2]
Melḥame: (a.) 1. kanlı savaş. 2. Cevrî'nin Yazıcıoğlu Selahattin'in "Melhame-i Şemsiye" tercümesini yeniden kaleme aldığı eseri (M. 1635). [G.138-3]
melik-ârâ: (a.f.) hükümdar süsleyen. [K.11-35]
memâlik: (a.) 1. memleketler, ülkeler. 2. bir devletin toprağı. [K.6-42; K.18-14; K.24-26]
memâlik-pîrâ: (a.f.) memleketler düzenleyen, ülkeler süsleyen; memleketlere süs veren. [K.16-11]
memdûḥ: (a.) medholunmuş, övülmüş, övülecek. [K.1-29; K.1-40; K.11-42; K.30-46; K.35-50; K.49-10; K.81-8]
me'men: (a.) 1. emin, güvenilir, sağlam yer. 2. sığınılacak yer. [G.53-1]
memleket: (a.) 1. ülke, devlet toprağı. 2. şehir, kasaba, il. 3. bir kimsenin doğup büyüdüğü yer. [K.5-10; K.7-4; K.9-8; K.11-10; K.22-7; K.29-12; K.29-15; K.29-42; G.43-3; G.57-6; G.248-4; G.252-1; T.15-8]
memleket-ârâ: (a.f.) ülke, şehir süsleyen donatan. [K.15-1; K.21-2; T.36-4]
memleket-perver: (a.f.) memleketi koruyan, memleketi seven, vatansever. [T.29-6]
memleketsitân: (a.f.) ülke alan, alıcı; fatih, fethedici.
memnûn: (a.) 1. minnet altında bulunan. 2. sevinmiş, sevinçli. 3. razı, hoşnut. [G.55-4; G.267-3; T.19-1; T.69-4]
me'mûl: (a.) 1. emel edilen, ümit olunan, umulan, beklenilen. 2. ümit, umut. [T.19-12]
me'mûr: (a.) 1. emir almış olan kimse. 2. bir işle vazifelendirilen kimse; devlet hizmetinde maaş veya ücretle çalıştırılan kimse, görevli. 3. emrolunan, emirle yaptırılmış olan (iş, şey) [K.15-3; K.18-16; K.22-3; G.136-1]
memzûc: (a.) 1. karıştırılmış, karışmış, karışık. 2. bir yazı sitili. [K.30-52; K.51-3]
men^c: (a.) yasak etme, bırakmama; durma; esirgeme, vermeme, önleme. [K.18-21; K.29-43; G.83-1]
menâb: (a.) 1. birinin yerini tutma, vekil olma. 2. vekillik yeri. [T.65-16]
Menâhî: (a.) haram olmuş, yapılması şeran yasaklanmış şeyler. [Tb.1/IV-7]
menâḳıb: (a.) menkabeler, övülecek vasıflar. [K.34-24]
menâm: (a.) 1. uyunacak yer, yatak odası. 2. uyku. 3. rüya. 4. düş. [K.6-34]
menâr: (a.) 1. nur, ışık yeri. 2. fener kulesi. 3. yol işaretleri. [K.30-10; K.30-11; T.2-22]
men ^{c}aref: (a.) "kim ki nefsini bildi, rabbini de bilir" mealindeki hadisin başlangıcı. [K.79-15; Tb.6/VII-1]
menâṣıb: (a.) payeler, makamlar, rütbeler, dereceler. [K.80-19]
menâzil: (a.) menziller, duraklar, konak yerleri. [K.33-8]

menba^{c}: (a.) 1. kaynak. 2. pınar. [K.1-4; K.2-15; K.39-7; G.248-3; T.15-16; T.25-5; T.31-1; T.32-7; T.111-8]
mendîl: (a.) 1. mendil. 2. küçük havlu, peçete, yağlık. [K.20-22]
menfa^{c}at: (a.) fayda, çıkar, kâr, yarar. [K.36-14; K.55-13]
mengûş: (f.) küpe. [K.12-39; G.49-5]
menhec: (a.) geniş, açık yol. [K.3-26; T.35-2; T.45-1]
menhiyân: (a.f.) yasaklar, dinin yasak ettiği şeyler. (Arapça aslı "menhiyyât" olmalı) [K.37-10]
menḳabet: (a.) (menkabe) çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin durumuna ait fıkralar, hikayeler. [K.20-31; K.23-36; K.39-30]
menḳabet-serâ: (a.f.) menkıbe söyleyen, hikaye anlatan. [G.29-2]
menn: (a.) 1. kudret helvası. 2. ihsan etme, bağışlama. 3. batman. 4. yapılan iyiliği başa kakma. [G.189-1]
mennân: (a.) çok ihsan eden, veren, ihsanı bol (Allah'ın adlarındandır). [K.24-35]
mensûb: (a.) bir kimseye, bir şeye nisbeti olan, bir şeyle ilgisi bulunan. [K.54-11; G.86-4]
menşe': (a.) 1. bir şeyin neşet ettiği, çıktığı yer, esas, kök. 2. yetişilen yer, bitirilen mektep. [K.25-3; K.31-21; K.79-16; G.117-3; T.15-19]
menşûr: (a.) 1. neşir olunmuş, dağıtılmış, yayılmış. 2. padişahın verdiği vezirlik, müşirlik veya kadıyulkuzâtlık rütbelerinin tevcihini içeren ferman. 3. (mat.) biçme, prizma. [K.15-5; K.20-13; K.21-3; K.22-27; K.24-46; K.43-4; G.13-1; T.46-2; T.47-3]
me'nûs: (a.) ünsiyet olunmuş, alışılmış; alışık. [G.154-2]
menzil: (a.) 1. yollardaki konak yeri. 2. ev. 3. bir günlük yol, konak. 4. mesafe. 5. (astr.) benâtünna'ş yıldızı. [K.6-50; K.7-2; K.20-30; K.27-4; K.32-6; K.39-2; K.40-11; K.43-11; K.53-13; K.56-13; Tb.3/III-10; Tb.6/II-12; Tb.6/V-11; G.3-4; G.45-3; G.63-2; G.78-3; G.83-3; G.198-1; G.246-3; T.1-20; T.2-20; T.2-24; T.3-13; T.6-3; T.12-9; T.23-19; T.28-2; T.38-2; T.39-5; T.41-1; T.41-6; T.51-5; T.60-20; T.61-3; T.67-6; T.77-2; T.79-8; T.80-11; T.84-7; T.87-4; T.88-2; T.90-10; T.95-2; T.104-1; T.106-3; T.106-5; T.106-6; T.106-7; T.106-8; T.106-9; T.108-5; T.109-7; T.110-3; Th.1/II-4]
menzilet: (a.) 1. derece, rütbe, yükseklik derecesi. 2. inecek yer, konak yeri; ev; hane. [K.12-35; T.4-1; T.15-2; Th.3/VII-3]
menzilgâh: (a.f.) (menzil-geh) menzil yeri, konak. [K.25-16; K.30-14; K.51-15; T.3-12; T.30-4; T.61-4; T.78-5]
merâm: (a.) 1. istek, maksat, niyet. 2. Konya'nın meşhur sayfiye yeri. [K.6-19; T.47-1]
merâtib: (a.) "mertebe"nin çoğulu, bkz. mertebe. [K.54-5; T.1-14; T.1-16]
merâyâ: (a.) aynalar. [K.14-36]
merbûṭ: (a.) 1. rabt olunmuş, bağlanmış, bağlı. 2. ulaşmış, bitişmiş, bitişik. 3. iliştirilmiş, eklenmiş. 4. bağlı. [T.89-10]
merd: (f.) 1. adam, insan. 2. erkek. 3. özü, sözü doğru, kabadayı, yiğit. [K.24-10; K.25-5; K.29-21; K.30-33; K.33-10; K.48-6; K.67-1; K.67-2; K.67-3; K.79-8; Tb.6/III-1; G.63-3; G.72-2; T.89-15]
merdân: (f.) 1. mertler, insanlar, erkekler, yiğitler. 2. bir çeşit ney. [K.53-18; K.55-2; K.79-4; K.79-7; Tb.1/III-8; Tb.1/IV-1; G.132-6; T.23-7]
merdâne: (f.) erkeğe yakışacak yolda, mertçe, erkekçe. [T.63-26]
merdüm: (f.) 1. insan, adam. 2. gözbebeği. [K.24-9; K.33-26; K.56-1; G.201-4; G.239-6; G.241-4; G.260-4; Ts.4/V-3; Ts.8/III-3]
merġ: (f.) ölüm. [K.7-12; G.56-1]
merġûb: (a.) (mergûbe) 1. rağbet edilmiş, beğenilmiş, herkesçe sevilip aranılmış. 2. istenilen, sevilen. [K.41-1; T.45-3; T.89-14]
merḥabâ: (a.) "genişlenin", "rahat oturun!" anlamında bir selamlaşma sözü. 2. günaydın, hoş geldiniz. 3. nazımda övülen kimseye hitap olarak kullanılır. [K.2-1; K.39-2; Tb.4/I-1; Tb.5/III-6; Th.7/IV-5]
merḥamet: (a.) şefkat gösterme, acıma, birini esirgeme. [K.1-41; K.12-34; K.21-17; K.38-27; G.271-4]
merhem: (a.) 1. deriye içirilerek veya sürülerek kullanılan tereyağı kıvamında yağlı ilaç. 2. (mec.) acıyı, sertliği giderecek ve avunduracak olan sebep. [K.1-41; K.15-32; K.16-16; K.27-10; Tb.1/III-4; G.87-5; Ts.8/III-2]
merḳad: (a.) mezar, kabir (aslı "yatacak, uyuyacak yer" demektir). [T.100-7]
merkez: (a.) 1. yuvarlak bir çizginin (çemberin) her noktasından aynı uzaklıkta bulunan nokta. 2. bir şeyin en işlek yeri, orta yeri, işler yer. 3. kollara ayrılan bir teşkilatın, bir kuruluşun umumi idare yeri. 4. en yüksek dereceli polis karakolu. 5. tarz, suret, şekil, yol. [K.1-11; Tb.1/V-2; G.206-5]
mermer: (a.f.) mermer (aslı Yunancadır). [T.3-12]
Merrîḫ: (öa.) (Merîh, Mirrîh) Dünyadan sonra güneşe en yakın gezegen, Sakıt, Mars. [G.230-2]
mertebe: (a.) 1. derece, basamak. 2. rütbe, pâye. 3. miktar. [K.1-16; K.6-12; K.15-10; K.16-3; K.16-10; K.17-2; K.18-7; K.19-2; K.19-14; K.20-16; K.20-19; K.20-39; K.21-30; K.23-1; K.24-47; K.25-15; K.27-13; K.28-35; K.29-49; K.32-4; K.35-20; K.36-7; K.38-32; K.40-1; K.40-11; G.50-1; G.69-4; G.112-3; T.29-3; T.37-1; T.40-1; T.42-2; T.67-1; T.91-1; T.97-1; T.112-2]
Meryem: (öa.) Hz. İsa'nın annesi. [K.1-30; K.30-45; K.32-24; G.66-5; G.126-3; G.139-2; G.149-2]
mervârîd: (a.) inci. [K.37-14; T.64-11]
merzûḳ: (a.) 1. rızıklanmış, rızkı verilmiş. 2. bahtiyar, mutlu. [G.117-2]
mesâ: (a.) akşam. [K.35-18; T.15-9]
mesâḥat: (a.) ölçme (yer), (aslı misâha, misâhattir). [K.62-2]
mesâlik: (a.) süluk edilen, tutulan yollar. [K.51-15]
mesâmi': (a.) 1. işitme aletleri. 2. kulaklar. [K.34-17]
mescid: (a.) secde edilecek, namaz kılacak yer, küçük cami. [K.14-25; K.75-2; Tb.1/I-1; Tb.1/IV-1; G.2-1; G.88-4; T.24-3; T.30-2; T.85-3; T.102-5]
Mescid-i Aḳṣâ: (öa.) Kudüs'teki meşhur büyük cami. [K.30-3]
mes̱el: (a.) 1. örnek, benzer, numune. 2. dokunaklı ve manalı söz. 3. terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikaye. [K.22-24; K.33-10; G.161-4; Ts.5/MB(5)]
mes̱elâ: (a.) misal olarak, şunun gibi, söz gelişi. [K.55-13]
mes'ele: (a.) 1. sorulup karşılığı istenen şey. 2. çözülmesi istenilen şey, problem. 3. ehemmiyetli iş. 4. savaş, cenk. [K.1-8; K.36-12; Tb.1/X-6; Tb.1/XI-5; Tb.3/VI-1; G.45-4]
mes'ele-dân: (a.f.) önemli işleri bilen, bilir; sorun bilen, problem bilir. [Tb.3/V-5]
mes'ele-perdâz: (a.f.) önemli işleri düzenleyen, problem düzeltici; sorun çözen. [G.94-3]
meserret: (a.) sevinç, şenlik. [K.11-20; T.13-7]
meserretgâh: (a.f.) sevinç yeri. [T.108-1]
mesḥûr: (a.) sihirlenmiş, sihre uğramış, büyülenmiş, büyülü gibi tutkun. [G.257-4]
mesîḥ: (a.) üzerine yağ sürülmüş manasıyla Hz. İsa'ya lakap olmuştur. [K.53-1; G.56-1; G.149-2; G.161-2; G.235-3; G.245-2; G.261-4; Th.1/VI-1; Th.1/VI-2; Th.1/VI-3; Th.1/VI-4]
mesîḥâ: (a.) Hz. İsa'nın adlarından biri. [K.1-31; K.36-8; G.22-3; G.95-4; G.100-4; G.170-4; G.189-1; G.231-5; G.256-5]
mesîr: (a.) (mesîre) seyir edilecek, gezilecek yer, gezinti yeri. [K.39-1; Tb.5/I-3; G.24-3; G.50-4; G.144-4; T.12-3; T.87-5]
mesken: (a.) sakin olacak, oturulacak yer, oturulan ev. [K.30-8; K.38-5; G.53-1; G.161-2; T.23-14; T.28-3; T.60-13; Th.3/VII-1; Ts.4/V-4]
meslek: (a.) 1. sülûk edilen yer, yol, gidiş. 2. geçim için tutulan yol. 3. sistem. [K.56-13; Tb.3/III-1; Tb.3/VI-10; G.8-1; G.196-2; T.73-2]
mesned: (a.) 1. dayanılan şey. 2. rütbe, derece, paye, makam. [K.1-26; K.5-17; K.6-17; K.7-5; K.7-9; K.11-35; K.12-16; K.15-9; K.18-33; K.19-1; K.19-34; K.20-11; K.20-17; K.21-4; K.21-8; K.21-30; K.31-27; K.34-36; K.35-21; K.37-6; K.57-2; K.80-1; Tb.4/III-1; G.39-4; G.50-2; T.6-1; T.9-4; T.9-8; T.10-1; T.13-1; T.14-7; T.15-15; T.19-3; T.29-5; T.42-5; T.49-6; T.62-7; T.69-1]
mesned-ârâ: (a.f.) mesnede süs veren, o mesnette bulunan. [K.12-14; K.22-10; K.29-23; K.30-27; K.78-1; T.12-1; T.50-3]

mesned-nişîn: (a.f.) bir mesnet veya makamda bulunan. [K.22-5; G.107-2; T.62-2]
mes̱nevî: (a.) 1. (ed.) her beyti başlı başına kafiyeli ve başından sonuna kadar aynı vezinde olan manzume. 2. Mevlânâ'nın bu şekilde yazmış olduğu 26000 beyitlik Farsça meşhur eseri. [K.3-20; T.45-2; T.45-4; T.45-7; T.60-4; T.60-14; T.60-20; T.63-1; T.63-13; T.89-19]
mesnûn: (a.) 1. bilenmiş (bıçak, çakı). 2. sünnet olan şey. 3. âdet edilen şey. 4. yıllanmış şey. [T.19-8]
mesrûr: (a.) sürurlu, memnun, sevinmiş, isteğine ulaşmış. [K.7-6; K.11-18; K.11-50; K.15-33; K.36-24; Tb.4/V-6; G.13-5; T.5-2; T.7-13; T.41-6; T.67-8; T.81-3; T.109-1]
mest: (a.) sarhoş. [K.1-2; K.1-34; K.1-35; K.3-11; K.3-12; K.3-20; K.29-53; K.30-50; K.30-52; K.79-9; Tb.1/I-2; Tb.1/VI-3; Tb.1/VI-8; Tb.6/VI-3; Tb.6/VII-1; Tb.6/VII-9; G.2-3; G.8-5; G.9-3; G.10-2; G.15-1(2); G.15-2; G.15-3; G.15-4; G.15-5; G.16-2; G.18-4; G.21-5; G.25-5; G.26-5; G.37-3; G.41-5; G.43-3; G.49-2; G.51-2; G.54-1; G.54-2; G.60-2; G.60-5; G.62-1; G.68-1; G.72-1; G.74-3; G.77-5; G.80-2; G.80-4; G.93-3; G.94-1; G.94-5; G.98-4; G.99-1; G.101-3; G.103-1; G.104-1; G.105-4; G.109-1; G.109-2; G.110-1(2), G.111-1; G.114-1; G.116-2; G.117-3; G.118-5; G.122-1; G.131-2; G.134-4; G.136-3; G.137-4; G.137-5; G.141-5; G.148-4; G.153-2; G.160-5(2); G.162-4; G.174-1; G.187-3; G.188-5; G.194-2; G.194-5; G.195-1; G.219-5; G.221-2; G.225-1; G.225-2; G.225-3; G.227-5; G.239-7; G.240-1; G.246-1; G.253-1; G.254-2; G.257-1; G.262-2; G.263-2; G.265-2; Th.2/1-2]
mestân: (f.) sarhoşlar. [K.28-42]
mestâne: (f.) sarhoşa yakışacak şekilde, sarhoşça, sarhoşçasına. [Tb.1/VI-7; G.2-1; G.15-2; G.15-5; G.19-3; G.21-1; G.27-1; G.36-1; G.58-1; G.75-1; G.94-2; G.101-2; G.102-3; G.103-1; G.107-3; G.129-3; G.147-2; G.167-2; G.187-3; G.219-3; G.226-1; G.229-2; G.230-1; G.231-3; G.258-2; G.263-1]
mestî: (f.) sarhoşluk. [G.56-3; G.101-5; G.193-3; G.264-1]
mestûr: (a.) 1. örtülü, kapalı, gizli. 2. açık saçık gezmeyen, namuslu kadın. [K.15-12; K.15-34; G.1-5; G.11-1; G.13-2; G.99-2; G.151-3; G.195-1; G.257-1; T.2-5; T.109-2]
mes̱ûbât: (a.) 1. iyiliğe karşı Allah tarafından verilen mükafatlar. 2. edilen ibadetlerin kıyamette göreceği mükafat. [T.73-3]
mes^{c}ûd: (a.) saadetli, bahtlı, bahtiyar, kutlu. [K.13-14]
meşaḳḳat: (a.) zahmet, sıkıntı, güçlük, zorluk. [Tb.2/V-1]
meş^{c}ale: (a.) 1. aydınlatıcı alet, lamba, kandil. 2. ucunda, alev çıkararak yanan bir madde bulunan değnek, sopa. [K.38-18]
meş^{c}ale-efrûz: (a.f.) meşale tutuşturan, yakan; lamba, kandil yakıcı. [Tb.3/I-7]
meşâmm: (a.) burun, koku alacak yer. [K.6-28; K.6-57; K.12-6; K.30-45]
meşhûd: (a.) gözle görülmüş, görülen. [G.13-2]
meşhûr: (a.) şöhretli, şöhret kazanmış, ün almış, ün salmış. [K.28-27; K.33-10; G.13-3; G.108-2; T.23-5]
meşiyyet: (a.) 1. irade. 2. arzu, istek, dilek. 3. yürüyüş, yürütme. [K.35-14]
meşḳ: (a.) 1. yazı örneği, yazı numunesi. 2. alışmak, öğrenmek için yapılan çalışma; alışma, alıştırma (en çok yazı ve müzik hakkında). [K.28-49]
meşkûr: (a.) şükre, teşekküre değer, makbul, beğenilmiş, övülmüş. [K.15-32; G.257-2]
meşreb: (a.) 1. içecek yer. 2. yaradılış, tabiat, mizaç; huy, ahlak. [K.2-15; K.5-30; K.6-32; K.6-41; K.15-14; K.16-10; K.17-6; K.19-17; K.21-28; K.22-19; K.24-10; K.29-35; K.29-37; K.30-50; K.31-19; K.32-10; K.33-1; K.36-7; K.37-16; Tb.1/VI-6; Tb.4/III-2; G.2-2; G.21-1; G.30-3; G.59-2; G.136-2; G.166-2; G.177-1; G.206-2; T.15-24; T.32-1; T.40-4; T.69-6; T.111-5; T.111-9]
meşreb-şinâs: (a.f.) huyunu, ahlakını, tabiatını bilen, tanıyan. [G.102-1]
metâ^c: (a.) 1. satılacak mal, eşya. 2. sermaye, elde bulunan varlık. [K.14-16; K.18-45; K.22-32; K.30-43; K.33-22; G.38-2; G.39-3; G.68-4; G.128-4; G.180-7; G.210-4; T.2-7; Th.7/I-4]
metâ^{c}ib: (a.) meşakkatler, yorgunluklar. [K.54-14]
meṭâlib: (a.) talep olunan, istenen şeyler. [K.54-10]
metânet: (a.) metinlik, sağlamlık, muhkemlik; sağlam; kuvvetli olma, dayanıklılık. [K.11-15]
metîn: (a.) metanetli, sağlam, dayanıklı. [K.1-22; K.16-9; K.23-10; K.33-17; Tb.3/V-9; T.63-14]
metn: (a.) bir yazıyı şekil ve noktalama hususiyetleriyle birlikte meydana getiren kelimelerin topu. [K.31-13; Tb.3/V-9; T.23-9; T.63-14]
me'vâ: (a.) yurt, mesken, yer, makam, sığınacak yer. [K.8-13; K.30-8; Tb.2/III-3; Tb.3/IV-9; G.235-3; T.4-3; T.36-3; T.73-5; T.82-2; T.96-3; T.100-4; Ts.7/V-3]
mevâcib: (a.) maaşlar, aylıklar. [K.54-13; K.80-10; K.81-7]
mevâhib: (a.) ihsanlar, bahşişler. [K.54-4]
mevâḳıf: (a.) durak yerleri, oturulacak yerler. [Tb.1/XI-4]
mevâsim: (a.) mevsimler. [G.24-9]
mevc: (a.) dalga. [K.21-21; Tb.1/IX-5; G.44-3; G.183-1; G.224-2]
mevc-engîz: (a.f.) dalga koparan, karıştıran, depreten; dalgalı. [K.7-13]
mevc-ḫîz: (a.f.) dalga kaldıran. [G.141-3]
mevcûd: (a.) 1. var olan, bulunan. 2. hazır olan, hazır bulunan. 3. bir topluluğu meydana getiren fertlerin hepsi. [K.51-5; K.52-5; G.264-4]
mevc-zen: (a.f.) dalga vuran, dalgalanan, dalgalı. [G.28-2]
meveddet: (a.) sevme, sevgi. [K.24-14]
mevfûr: (a.) çoğaltılmış, çok, bol. [K.15-37]
mevhibe: (a.) bahşiş, ihsan, bağış. [K.19-9; K.21-32; K.41-6; K.54-4]
mevhûm: (a.) vehm olunmuş, aslı, esası yokken zihinde kurulmuş olan, kuruntuya dayanan. [G.70-3; G.148-2]
mevkib: (a.) atlı veya yaya olarak maiyette yürüyen alay, kafile. [K.6-37; K.8-4; K.19-7]
mevḳif: (a.) 1. duracak yer, durak, istasyon. 2. (astr., top.) her hangi bir astronomi ve topoğrafya aletinin belli bir maksatla gözlem yapmak için kurulduğu nokta, istasyon, durak noktası. [Tb.1/XI-4; Tb.3/IV-11]
mevlâ: (a.) 1. efendi, sahip, malik. 2. Allah. 3. kul, köle azat eden. 4. velâyeti olan, veli, karışmaya hakkı olan. 5. şanlı, şerefli. 6. yardımcı. 7. mürebbi, terbiye eden. [K.6-61; K.8-18; K.13-13; K.17-10; K.21-58; K.26-11; K.30-62; K.30-65; K.32-25; K.35-55; K.43-8; K.55-15; K.80-1; Tb.1/III-3; T.3-15; T.7-12; T.13-9; T.14-13; T.22-9; T.26-3; T.36-7; T.41-6; T.43-9; T.46-8; T.48-4; T.50-2; T.56-2; T.60-12; T.65-1; T.69-8; T.73-7; T.99-7; T.101-5; T.109-6]
Mevlânâ: (a., öa.) 1. "efendimiz" anlamındadır. 2. bazı sarıklı ilim adamları ve şeyhlerin lakabı. 3. "hazret" manasına kullanılan bir hitap. 4. mutasavvıf Türk şairi ve Mevlevî tarikatının kurucusudur. Belh'de doğmuş (1207), Konya'da ölmüştür (1273). Divan'ı ve meşhur Mesnevî adında eseri vardır. [K.28-28; K.28-29; K.30-18; G.252-1; T.42-7; T.44-1; T.45-6; T.60-4; T.60-16; T.73-2; T.73-8]
Mevlânâ-yı Rûm: (öa.) bkz. "Mevlânâ 4". [T.60-18]
Mevlevî: (a.) 1. Mevla'ya mensup. 2. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin tarikatı, yolu ve bu
tarikattan olan kimse. [K.23-2; K.28-30; T.60-18]
Mevlevî-ḫâne: (a.f.) Mevlevî tekkesi. [K.30-13; K.30-64]
mevlid: (a.) 1. insanın doğduğu yer. 2. doğma, dünyaya gelme. 3. doğulan zaman. 4. Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan manzum eser. [K.2-1; K.2-29]
mevlûd: (a.) 1. yeni doğmuş (çocuk). 2. galat olarak mevlid. [K.2-12; K.2-13]
mevrid: (a.) varacak yer, varacak yol. [G.204-1]
mevsim: (a.) 1. yılın dört bölümünden her biri. 2. bir şeyin muayyen zamanı. [K.10-34; K.12-3; K.12-5; K.12-7; K.12-9; K.12-43; K.34-1; K.38-1; G.28-1; G.124-1; G.212-1]
mevt: (a.) ölüm; (tas.) benliği öldürme. [T.23-17]
mevtâ: (a.) ölüler, ölmüşler. [K.30-19]
mevvâc: (a.) çok dalgalanan, pek dalgalı. [K.12-32; K.14-39; K.30-42; T.89-20]
mevzûn: (a.) 1. vezinli, tartılı, tartılmış. 2. vezinli, vezinle yazılmış. 3. biçimli, yakışıklı, güzel, uygun, düzgün. [K.17-15; K.30-10; G.41-7; T.19-6]
mey: (f.) şarap. [K.29-42; K.29-53; Tb.1/VI-3; Tb.1/VII-5; Tb.3/II-2; Tb.3/III-8; G.20-3; G.28-1; G.80-2; G.94-1; G.94-5; G.96-5; G.99-1; G.120-1; G.122-1; G.145-2; G.167-5;

G.172-3; G.174-1; G.187-1; G.187-3; G.191-4; G.216-2; G.219-5; Th.2/II-1]
mey-âşâm: (f.) şarap içen. [G.258-5]
meydân: (a.) 1. geniş, açık, düz yer, alan. 2. yarışma veya karşılaşma yeri. 3. ortalık. 4. ayin yeri. 5. fırsat, imkan. [K.5-8; K.6-13; K.6-50; K.9-12; K.12-25; K.21-47; K.22-17; K.24-33; K.40-12; K.67-1; Tb.1/VI-5; Tb.1/VIII-6; G.73-7; G.237-3; G.252-4; G.269-2; T.3-11; T.3-13; T.12-4; T.12-6; T.12-8; T.17-3; T.30-4]
mey-fürûş: (f.) şarap satan, şarapçı, meyhaneci. [G.105-4]
meykede: (f.) şarap, içki içilen ve satılan yer, meyhane. [K.1-35; G.47-5; G.165-5; G.189-4; G.243-3]
mey-ḫâne: (f.) şarap, içki içilen ve satılan yer. [K.37-6; K.75-2; Tb.1/IV-1; G.2-1; G.20-2; G.21-5; G.36-1; G.38-3; G.53-2; G.60-5; G.69-3; G.88-4; G.102-5; G.103-1; G.123-3; G.147-3; G.167-4; G.167-5; G.254-2; G.263-1; G.264-5; Th.3/VII-1; Th.3/VII-2; Th.3/VII-3; Th.3/VII-4]
mey-ḫ˘âre: (f.) içki içen, sarhoş. [Th.2/III-5]
mey-keş: (f.) şarap içen. [G.37-3]
meyl: (a.) 1. eğilme, eğiklik, akıntı. 2. sevme, tutulma. 3. gönül akışı. 4. (astr.) bir yıldızın meyli o yıldızın geçtiği farz olunan daire-i sıa'nın, daire-i istivâ-i semâî üzerindeki kesişme noktası ile o yıldız arasındaki kavis. [K.12-9; K.28-26; K.50-3; Tb.3/VII-9; Tb.6/II-6; Tb.6/VI-9; Tb.7/MB(5); Tb.7/III-1; G.23-2; G.78-2; G.98-5; G.127-3; G.159-2; G.162-3; G.186-1; G.240-4; T.100-3; Th.7/III-3]
meymenet: (a.) bereket, saadet, mutluluk, uğurluluk. [K.37-3; T.13-5; T.80-11; T.91-2]
meyve: (f.) meyva, yemiş. [K.11-30]
meyvedâr: (f.) meyveli, yemişli, yemiş veren. [K.12-44]
meyyâl: (a.) 1. çok meyleden, eğilen. 2. çok istekli, düşkün. [K.19-16; Tb.7/II-2; T.18-6; T.40-4; Th.3/V-3; Th.3/VI-3]
mezâd: (a.) arttırma ile yapılan satış. [G.68-4; G.210-4]
meẓâhir: (a.) 1. bir şeyin göründüğü, çıktığı yerler. 2. nail olmalar, şereflenmeler. [Th.1/III-2]
meẕâḳ: (a.) 1. zevk alma, tat duyma, tamda. 2. zevk, lezzet. 3. tat duyulan yer, damak. [K.4-37; Tb.2/I-3; G.199-1; G.208-4]
meẓâlim: (a.) 1. zulümler, can yakmalar, haksızlıklar. 2. adalet dairesi. [K.24-30]
mezâyâ: (a.) meziyetler, üstünlük vasıfları. [K.17-15; G.139-6]
meẕellet: (a.) zelillik, horluk, hakirlik; alçaklık, itibarsızlık. [Tb.1/VI-4]
meẕheb: (a.) 1. gidilen, tutulan yol. 2. felsefe çığırı. 3. din. 4. bir dinin şubelerinden her biri. [K.3-26; K.5-36; Tb.6/VI-4; G.59-3; G.134-4; G.177-3]
mezîd: (a.) 1. artma, arttırma, çoğalma. 2. artmış, arttırılmış, büyümüş, çoğaltılmış. 3. (gr.) aslına harf ilave olunmuş fiil. [K.17-19; K.18-48; K.26-7; K.37-36; T.9-3; T.12-7; T.17-4; T.22-8; T.70-9]
meẕkûr: (a.) zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış. [K.15-15; T.81-2]
mezraᶜ: (a.) ziraat olunacak, ekilecek tarla, yer. [G.45-5]
mıṣbâḥ: (a.) 1. kandil, çıra, meşale; az ışıklı kandil. 2. sabah vakti şarap içilecek büyük kase. [K.2-30]
mıṣḳale: (a.) maskala, kılıç, ayna, kösele ve benzerini parlatmaya yarayan cila aleti, mühre taşı. [K.21-22]
Mıṣr: (öa.) 1. Mısır şehri. 2. (Mısır'daki) Kahire şehri. [K.19-1; K.19-4; K.19-6; K.19-34; Tb.5/I-6; Tb.5/VII-6]
mıṣrâᶜ: (a.) 1. kapı kanadı. 2. (ed.) manzum bir parçayı meydana getiren satırlardan her biri. [T.25-4; T.74-2]
mıṣrî: (a.) Mısır'a ait, Mısırla ilgili. [K.12-23; G.161-4]
mıżrâb: (a.) çalgıç, telli çalgıları çalmaya yarayan ağaç, kemik, maden veya kiraz ağacından yapılan alet, tâziyâne, zahme. [K.28-10; K.28-21]
micmer: (a.) (micmere) buhurdan, içinde tütsü yakılan kap. [K.6-28; K.35-28]
midâd: (a.) yazı mürekkebi, yazı yazmaya mahsus siyah ve sulu madde. [K.18-1; K.20-37; K.35-28; Tb.5/VI-4]
midḥat: (a.) methetme, övme. [K.1-15; K.4-34; K.19-28; K.23-12; K.29-31; K.30-46; K.30-48; K.39-24; K.49-10; K.51-24; Tb.4/IV-2]
miftâḥ: (a.) 1. anahtar. 2. şifre cetveli. 3. dil öğrenirken yapılacak tercüme ve meselelerin halledilmiş şekillerini gösteren kitap. [K.4-21; K.35-45]
miḥnet: (a.) 1. zahmet, eziyet. 2. gam, keder, sıkıntı, dert. 3. bela, musibet. [K.13-10; K.38-5; K.79-6; Tb.1/II-3; Tb.2/I-4; Tb.2/II-3; Tb.2/V-1; Tb.4/II-3; G.4-3; G.50-5; G.182-5; G.227-5; Th.5/V-1; Ts.2/V-2; Ts.6/II-1; Ts.8/II-3; Ts.8/4-2]
miḥnet-zede: (a.f.) mihnete, gam, keder, musibete uğramış. [G.44-5]
mihr: (f.) 1. güneş. 2. sevgi. 3. eylül ayı. [K.3-14; K.4-26; K.5-4; K.5-17; K.5-41; K.6-21; K.8-2; K.10-19; K.11-33; K.12-21; K.17-19; K.19-15(2); K.20-22; K.20-27; K.21-7; K.21-15; K.21-25; K.21-42; K.25-7; K.25-8; K.29-27; K.29-39; K.29-63; K.30-2; K.35-26; K.36-6; K.38-17; K.39-9; K.39-26; K.44-4; K.46-2; K.46-5; K.51-27; K.56-18; K.70-2; Tb.1/VII-4; Tb.4/I-2; G.26-2; G.87-2; G.123-2; G.135-1; G.167-3; G.200-5; G.220-4; G.252-5; T.15-5; T.33-6; T.41-5; T.70-4; T.80-6; T.81-5; T.93-1; Th.3/V-3; Th.5/II-3; Ts.1/I-3; Ts.1/MB(5)]
miḥrâb: (a.) 1. camilerde, mescitlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oyuk, girintili yer. 2. ümit bağlanan yer. 3. (mec.) sevgilinin kaşları. 4. halının bordür çerçevesi içinde yalnız bir tarafta bulunan, kemer görünüşlü motif. 5. sunak. [K.22-22; K.30-8; K.30-63; Tb.1/I-1; G.7-1; G.224-3; T.30-2]
mihr-efrûz: (f.) sevgi artıran. [T.63-17]
mihribân: (f.) (mihr-bân) şefkatli, merhametli, muhabbetli, güler yüzlü, yumuşak huylu. [K.22-40]
mihribânî: (f.) sevgi, dostluk. [K.34-34; Ts.1/III-2; Ts.7/I-4]
mihter: (f.) 1. daha büyük. 2. mehter. [K.45-8]
miḥver: (a.) 1. eksen, durduğu yerde dönmekte olan bir şeyin, dolayında döndüğü varsayılan doğru çizgi. 2. (mat.) üzerinde bir pozitif cihet varsayılan sonsuz hat. 3. kağnı arabasının dingili. [K.11-29]
Mîkâ'il: (a.) dört büyük melekten rızkların taksimine memur olan melek. [K.20-28]
miḳdâr: (a.) 1. parça, kısım, bölük. 2. kıymet, değer. 3. belirlenen gerekli miktar, doz. 4. derece. [K.4-46; K.14-51; K.22-41; K.23-26; K.28-19; K.29-32; K.36-10; G.146-2; T.2-23; T.63-14]
mîl-be-mîl: (a.f.) 1. menzilden menzile, bir mesafeden diğerine. 2. dağın zirvesinden dağın zirvesine. [K.20-27]
milel: (a.) 1. milletler, uluslar. 2. bir din veya mezhepte olan topluluklar. [K.4-18]
milk: (a.) birinin tasarrufu altında bulunan şey, mülk. [K.5-42; K.7-39; K.29-1; G.228-3]
miᶜmâr: (a.) inşaat planlarını yapan ve bunların kurulmasına bakan sanatkar. [K.14-24; K.39-6; K.62-1; T.22-4; T.23-20; T.41-2; T.80-1; T.81-1; T.84-2; T.106-5]
miᶜmârî: (a.) mimarlığa ait, mimarlıkla ilgili. [T.90-8; T.91-3]
mînâ: (f.) 1. şarap şişesi. 2. şişe, cam; billur. 3. mine, kuyumcuların gümüş üzerine nakşettikleri lacivert veya yeşil renkli sırça. [K.30-11; K.35-13; Th.4/I-5]
minber: (a.) camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü. [K.11-49; K.30-8]
minhâc: (a.) açık, geniş yol. [T.60-9; T.61-1]
minnet: (a.) 1. bir iyiliğe, bir iyilik yapana karşı kendini borçlu görme. 2. görülen iyiliğe karşı teşekkürde bulunma. 3. yapılan iyiliği başa kakma. 4. teşekkür etme, şükür. [K.5-35; K.6-1; K.18-33; K.20-43; K.23-31; K.24-35; K.27-11; K.39-22; Tb.4/II-5; G.1-6; G.17-2; G.20-3; G.25-2; G.78-5; G.114-4; G.182-4; G.244-1; G.254-4; T.1-18; T.5-1; T.60-17; Ts.4/MB(5)(2); Ts.4/III-4; Ts.4/IV-4; Ts.5/IV-4]
minnet-keş: (a.f.) minnet çeken, minnet altında bulunan. [G.30-4; G.61-2; G.113-4; G.182-5]
minnet-pezîr: (a.f.) teşekkür eden, şükreden. [K.22-39]
minvâl: (a.) 1. çulhaların tezgah aletlerinden üstüne bez sardıkları ağaç. 2. tarz, yol, suret, şekil. [G.223-5]
mîr: (f.) amir, baş, kumandan, bey, vali. [K.7-17; K.25-9; K.45-8; T.68-1; Ts.4/III-1]
nirâc: (a.) 1. merdiven. 2. göğe çıkma. [K.1-17; K.30-3]

mîrâs̱: (a.) ölenin hısımlarına veya kanunen verilmesi gereken kimseye bıraktığı mal, mülk, para. [K.25-13; K.36-12]
mir'ât: (a.) 1. ayna. 2. meşhur bir çeşit lâle. [K.6-8; K.8-16; K.23-14; K.30-11; K.30-15; K.79-14; Tb.1/XIII-7; Tb.6/II-4; G.14-2; G.18-1; G.108-4; G.130-4; G.203-4; G.267-5; T.2-3; T.2-25; T.62-4; T.63-24; Ts.4/IV-2; Ts.7/I-1]
mîr-i mîrân: (f.) beylerbeyi. [T.37-5]
mis̱âl: (a.) 1. örnek. 2. masal. 3. rüya, düş. 4. benzer, andırır. 5. (gr.) yalnız "fâ"sı (ilk harfi) illet olan kelime. [K.14-25; K.19-4; K.30-13; K.36-25; K.43-6; K.44-1; Tb.2/II-1; T.2-19; T.26-2; T.80-2; Th.7/III-3]
misk: (a.) Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu madde. [K.32-9]
mis̱ḳâl: (a.) yirmi dört kıratlık bir ağırlık ölçüsü (on dört kırat bir şer'i dirhemin karşılığıdır). [K.19-23]
mis̱l: (a.) 1. benzer, kat. 2. miktar. 3. ön, yan, huzur. 4. (mat.) tekrarlanan bir sayının toplamı. [K.7-33; K.9-7; K.18-41; K.20-14; K.24-22; K.26-10; K.39-1; K.39-20; G.137-6; T.5-1; T.14-11; T.33-4; T.64-9; T.86-3]
mîş: (f.) koyun. [K.5-29; Tb.6/VI-12]
mişkât: (a.) içine kandil, lamba gibi şeyler koymak için duvarda yapılan oyuk, hücre. [K.2-30]
miyân: (f.) 1. orta. 2. meyan, ara, aralık. 3. bel, kemer yeri. 4. şarkı ve bestelerin üçüncü mısraı. [K.13-9; K.24-6; K.48-5; K.74-1; Tb.3/VII-5; G.121-2; G.207-1]
mi^{c}yâr: (a.) 1. ölçü. 2. (kim.) ayıraç, bir şeyin halislik derecesini anlamaya yarayan alet. [K.14-8; T.46-5]
mizâc: (a.) 1. bir şeyle karıştırılmış olan başka şey. 2. huy, tabiat. 3. sıhhat. [K.23-37; K.47-7; T.65-6]
mîzân: (a.) terazi, ölçü aleti, tartı, ölçek. 2. (astr.) Terazi burcu, semanın kuzey yarımküresinde görülebilen ve Sünbüle (Başak) burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup belli başlı dört yıldızdan müteşekkil küçük bir burç. 3. (mat.) yapılan hesabın doğru olup olmadığını ölçmeye yarayan bir başka hesap. 4. adalet, eşitlik duygusu. 5. akıl, idrak. [K.19-23; K.29-52; K.75-1]
mollâ: (a.) 1. (monla) (eskiden) büyük kadı, büyük âlim. 2. (sonradan) medrese talebesi. [G.94-3; T.43-9; T.45-1; T.50-8]
Mollâ Celâleddin-i Rûmî: (öa.) bkz. "Mevlânâ 4". [T.63-8]
Mollâ Şerîf: (öa.) Zîrek-zâde Abdurrahman Efendi, bkz. "Zîrek-zâde". [T.53-1]
Moñla-yı Rûm: (a.) bkz. "Mevlânâ 4". [G.163-3]
mû[y]: (f.) kıl. [G.47-3]
mu^{c}accel: (a.) 1. acele olunmuş. 2. peşin, önden verilen. 3. (müz.) Türk müziğinde vaktiyle kullanılmış usullerden biri. [K.23-22]
mu^{c}âdil: (a.) 1. müsavi, denk. 2.(fiz.) eşdeğer. [K.7-34; K.20-39; K.45-1; Tb.3/IV-3; G.1-7]
mu^{c}allâ: (a.) 1. yüce, yüksek. 2. makamı, rütbesi yüksek. 3. bir yazı sitili. [K.11-34; K.12-37; K.17-2; K.18-4; K.21-30; K.21-56; K.22-9; K.30-1; K.30-4; K.30-20; K.30-21; K.30-62; K.43-2; K.80-9; Tb.3/IV-1; T.3-10; T.4-4; T.9-8; T.15-2; T.15-16; T.22-8; T.28-2; T.51-1; T.73-7; T.90-10; T.91-6; T.97-1]
mu^{c}allim-ḫâne: (a.f.) öğretmen yetiştiren okul. [T.63-9]
Mu^{c}allim-i evvel: (öa.) Aristo. [K.31-17]
mu^{c}âmele: (a.) 1. davranma, davranış. 2. yol, iz. 3. dairede yapılan kayıt ve saire. 4. alışveriş, sarraflık, para işleri. 5. (kim.) karşılaşma. [G.27-3]
mu^{c}ammâ: (a.) 1. usulüne göre tertip olunmuş bulunan ve çok defa ismine delalet eden bilmece, yanıltmaca. 2. (mec.) anlaşılmaz iş. 3. bir yazı sitili. [K.20-34]
mu^{c}ammer: (a.) ömür süren, yaşayan, yaşamış. [K.23-39; K.70-1; T.36-6; T.90-9; T.101-5]
mu^{c}ârıż: (a.) muaraza eden, karşı gelen. [K.69-2; K.79-20]
mu^{c}arrif: (a.) 1. tarif eden, etrafıyla anlatan, bildiren. 2. cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını sayan ve dua eden müezzin veya derviş. [G.117-5]
mu^{c}âşeret: (a.) birlikte yaşayıp iyi geçinme. [Tb.5/V-4]
mu^{c}aṭṭal: (a.) 1. tatil edilmiş, bırakılmış, kullanılmaz, battal. 2. boş, işsiz. [K.23-28]
mu^{c}aṭṭar: (a.) 1. ıtırlı, güzel kokulu. 2. meşhur bir çeşit lale. [Tb.5/I-5]
mu^{c}âvenet: (a.) yardım, yardım etme, yardımcılık. [Tb.5/V-3]
mu^{c}âvin: (a.) 1. yardım eden, yardımcı. 2. bir memurun işlerine veya kendi bulunmadığı zaman yerine geçerek yardım eden kimse. [K.40-14; K.81-1]
mu^{c}aẓẓâm: (a.) 1. kocaman, koca. 2. ulu, koskoca. 3. mühim, ağır. [K.5-10; K.13-4; K.13-6; K.15-5; K.43-10; T.5-5; T.14-1; T.22-1; T.69-2]
mu^{c}azzez: (a.) 1. izzetlendirilmiş. 2. izzet ve şeref sahibi. 3. ikram ve izaz olunan, ağırlanan, hürmetle, saygı ile kabul olunan. 4. kıymetli, değerli, aziz. [K.19-1]
mû^{c}cib: (a.) 1. icap eden, lazım gelen, gereken, gerektiren. 2. sebep, vesile. [G.267-1]
mûcid: (a.) 1. vücut veren, icat eden, yeni bir şey meydana getiren. 2. fikir veya mana yaratan. [T.65-12]
mu^{c}ciz: (a.) îcâze eden, acze düşüren, başkaları -bir şey yapmada- geri bırakan; kimsenin yapamayacağı yolda olan. [K.1-1; K.1-31; K.32-24; G.144-3; G.184-7; G.262-5; T.60-1; T.65-16]
mu^{c}cizât: (a.) mucizeler. [K.2-24]
mu^{c}ciz-beyân: (a.) anlatışı herkese benzemeyen (şair, hatip vb.) [G.1-7]
mu^{c}ciz-edâ: (a.) edası, tavrı başkalarının yapamayacağı kadar üstün olan. [G.126-5]
mu^{c}cize-perdâz: (a.f.) mucize tertipleyen, düzenleyen, düzeltici. [G.138-6]
mu^{c}ciz-maḳâl: (a.) sözleri hiç kimseye benzemeyen (şair, hatip vb.) [Tb.4/III-3]
mufaṣṣal: (a.) tafsilatlı, uzun uzadıya anlatılan. [K.5-40; K.23-17; K.52-7]
muġaffel: (a.) gaflette olan, ihmal eden, ilerisini iyi düşünmeyen, dikkatsiz, tedbirsiz, dalgın, tembel. [K.23-19; G.117-5]
muġannî: (a.) 1. şarkıcı. 2. güzel öten kuş. [K.18-21]
muġberr: (a.) 1. tozlu, tozlanmış. 2. gücenmiş, gücenik, küskün. [K.11-36]
muġtenem: (a.) ganimet olarak alınmış. [K.15-16]
muġtenim: (a.) ganimet olarak alan, ganimet bilen. [K.16-20; Tb.2/II-2]
muḥaḳḳaḳ: (a.) 1. tahkik olunmuş, hakikati, gerçekliği, doğruluğu belli olmuş; doğru. 2. her halde, ne olursa olsun, mutlaka. [K.1-24; K.34-12]
muḥâl: (a.) mümkün olmayan, olamaz, olmaz, olmayacak. [K.19-26; K.31-17; K.36-16; K.37-7; Tb.7/I-3; G.250-2]
muḥâlif: (a.) 1. muhalefet eden, aykırılık gösteren, uymayan, uygun olmayan. 2. birinin düşüncesine zıt düşüncede bulunan. [K.4-2; Tb.1/XI-1; G.255-3]
Muḥammed: (öa.) Sultan İbrahim'in oğullarından bir şehzade (IV. Mehmet veya Avcı Mehmet adıyla bilinir, Osmanlı padişahı). [K.10-15; K.12-16; K.13-5; T.13-10; T.16-7; T.19-1; T.87-1; T.88-1]
Muḥammed: (öa.) ud çalan İran asıllı sanatkar. [K.28-8]
Muḥammed: (öa.) çöğür denilen halk sazını çalan saray sanatkârlarından biri. [K.28-40]
Muḥammed Anḳaravî: (öa.) nakiplik görevinde bulunmuş kişilerden biri. [T.55-1]
Muḥammed Efendi: (öa.) nakiplik görevinde bulunmuş kişilerden biri. [T.57-1]
Muḥammed Paşa: (öa.) Sultan İbrahim'in vezirlerinden biri olup Sultanzade Semin Mehmet Paşa diye bilinir. [K.15-9; K.19-8; T.47-4]
Muḥammed Paşa: (öa.) Musul muhafızlığı, Şam, Diyarbakır, Bağdat, Anadolu, Silistre ve Bosna Beylerbeyiliği ve kaptanıderya görevlerinde bulundu. 1653'te veziriazam oldu, 1655'te vefat etti. [K.24-25; T.37-5]
Muḥammed Paşa: (öa.) Sofu Muhammed Paşa. [T.42-1; T.44-1; T.45-1; T.60-10; T.61-1; T.73-1]
muḫammer: (a.) 1. tahmir olunmuş, mayalanmış, ekşiyip kabarmış. 2. yuğurulmuş; şarap gibi kaynayıp kıvamını bulmuş. [K.2-14; K.25-4]

muḥarrik: (a.) 1. tahrik eden, hareket getiren, oynatan. 2. kışkırtan, ayartan, dürten. 3. (fels.) devitken. 4. (kim.) karmaç. [G.232-4]
muḥâsib: (a.) muhasebe, hesap işlerini iyi bilen, sayman. [K.54-6]
muḥaṣṣal: (a.) 1. tahsil olunmuş, hasıl edilmiş, elde edilmiş. 2. hasılı, hulasa, sözün kısası, işin sonu. [K.23-24; K.30-21; T.14-11; T.63-18; T.76-4; Ts.3/II-4; Ts.7/I-4]
muḥaşşâ: (a.) haşiye yazılmış. [K.17-3]
muḫâṭab: (a.) 1. hitap olunan, kendisine söz söylenilen. 2. (gr.) ikinci şahıs. 3. eskiden şeyhülislam tarafından, medresede yetişmiş kimseler arasından seçilen ve huzur derslerine katılan en çok dört kişiden biri. [G.59-1; G.97-3]
muḥibb: (a.) seven, sevgi besleyen, dost. [K.3-14; K.17-14; K.24-9; K.25-12; T.45-1; T.60-8]
muḥîṭ: (a.) 1. ihata eden, etrafını çeviren, kuşatan. 2. (mat., sosy.) çevre. 3. Allah'ın adlarındandır. 4. (bot.) zarf, kılıf. [T.50-8; T.69-4]
muḥkem: (a.) 1. tahkim edilmiş, sağlam kılınmış, sağlam, berk, sağlamlaştırılmış, kuvvetli. 2. (huk.) değiştirilmesi mümkün olmayan yazı, söz. [K.1-22; K.16-9; K.30-6; K.38-7; G.212-2; T.23-24; T.89-7; T.117-2; T.121-2]
muḫliṣ: (a.) 1. halis, katkısız. 2. dostluğu, samimiliği ve hali içten, gönülden olan. (eskiden, büyükten küçüğe yazılan resmi yazılarda bir nezaket dili olarak "ben" manasına gelen "muhlisiniz" kelimesi kullanılırdı. [K.24-13; Tb.5/IV-3; T.43-7]
muḥtâc: (a.) 1. ihtiyacı olan, kendisine bir şey lazım olan, bir ihtiyacı olup onu tamamlamak isteyen. 2. yoksul, fakir. [K.5-34; K.23-33; K.24-5; K.39-22; K.55-14; G.236-5; T.28-3; T.43-4]
muḫtâr: (a.) 1. ihtiyâr eden, seçilmiş, seçkin (Hz. Muhammed hakkında kullanılır.). 2. hareketinde serbest olan, istediği gibi davranan, dilediğini yapan. 3. köy veya mahalle işlerine bakmak üzere halkın seçtiği kimse. [K.6-1; K.14-11; G.195-5]
muḫtaṣar: (a.) kısaltılmış, kısaltma, kısa. [K.5-40; K.15-39; K.52-7; K.53-15; Tb.7/V-1; T.2-6; T.3-4]
muḫtel: (a.) ihlal edilmiş, bozulmuş, bozuk, karışmış. [K.23-25; K.68-2; G.222-4]
muḥterem: (a.) saygı değer, sayın. [K.2-12; K.17-2; K.20-16; K.35-19; K.38-31; K.45-7; K.48-1; K.52-1; Tb.5/II-6; T.21-1; T.26-1; T.45-4; T.48-2; T.56-1; T.97-2; T.105-1]
Muḥteşem-i Kâşânî: (öa.) İranlı meşhur şair. [K.21-46]
Muḥy'îd-dîn: (öa.) Cevrî'nin tanışıp görüştüğü ve dostlarından olması muhtemel bir şahıs. [T.106-1]
mu^cîn: (a.) yardımcı. [K.5-1; K.36-28; K.39-21; T.42-6; T.43-9]
mu^cizz: (a.) izzet ve ikram edici, ağırlayıcı; Allah. [K.19-6; T.2-1]
muḳâbil: (a.) 1. karşı karşıya gelen, bir şeyin karşısında bulunan. 2. bir şeye karşı, bir şeye karşılık yapılan. 3. karşılık. 4. karşılığında. [K.21-23; Tb.1/XIII-7; G.1-5; G.65-6]
muḳadder: (a.) 1. takdir olunmuş, kıymeti biçilmiş; kadri, değeri bilinmiş, beğenilmiş. 2. yazılı, alında yazılı. 3. (ed.) yazılı olmayıp, sözün gelişinden anlaşılan. [K.25-23]
muḳaddes: (a.) takdis edilmiş, mübarek, kutsal; temiz. [K.30-2; K.52-4; Tb.3/IV-6; G.17-3]
muḳaffel: (a.) kilitli, kilitlenmiş. [K.23-30]
muḳallid: (a.) 1. bir şeyi takan, kuşanan, boynuna asan. 2. taklitçi. [G.117-5]
muḳârenet: (a.) 1. bitişiklik; yaklaşma, kavuşma, bitişme. 2. uygunluk. [K.35-1]
muḳârin: (a.) bitişik, ulaşmış, erişmiş, yaklaşmış, bir yere gelmiş. [K.29-39; K.81-1]
muḳarreb: (a.) takribedilmiş, yaklaşmış, yakın. [K.26-11]
muḳarrer: (a.) 1. kararlaşmış. 2. şüphesiz, sağlam. 3. anlatılmış, bildirilmiş. [K.25-1]
muḳayyed: (a.) 1. kayıtlı, bağlı, bağlanmış. 2. ayağında zincir ve pranga bulunan. 3. bir işe önem veren. 4. kaydolunmuş, deftere geçmiş. [Tb.1/VII-6; G.117-4; Ts.3/IV-2]
muḳbil: (a.) ikballi, kutlu, mutlu. [K.32-22]
muḳdim: (a.) ikdam eden, gayret ve devamlılıkla çalışan, işine düşkün. [K.30-36]
muḳîm: (a.) ikamet eden, oturan. [K.22-44; Tb.3/I-5; T.41-6]
muḳtebes: (a.) faydalanmak üzere aynen alınmış, aktarılmış. [K.18-8]
muḳtedâ: (a.) 1. iktida edilen, uyulan, örnek tutulan. 2. önde bulunan, kendisine uyulan (imam, reis…). [T.23-1]
muḳteżâ: (a.) 1. iktiza etmiş, lazım gelmiş. 2. kanun icabına göre yazılan yazı, derkenar. [T.23-18; Ts.1/III-4]
mû'nis: (a.) 1. ünsiyetli, alışılan, yadırganmaz, alışılmış. 2. cana yakın, sevimli. 3. insandan kaçmayan. [Tb.1/III-3; Tb.1/VIII-4; T.78-2; Th.6/IV-5]
munṣif: (a.) 1. insaf eden, insaflı. 2. kötülükte ileri gitmeyen. [Tb.1/XI-1]
muntaẓam: (a.) 1. intizamlı, sıralanmış, düzgün, derli toplu. 2. tertipli. 3. (mat.) düzgün. [K.16-7; K.30-60; K.38-9; T.29-4]
muntaẓır: (a.) intizar eden, gözleyen, bekleyen. [Tb.3/I-10; G.40-2; G.165-4; R.1-2]
muntaẓırân: (a.f.) gözleyenler, bekleyenler. [K.34-3]
munżamm: (a.) üste konan, katılan; ek. [K.1-21]
mûr: (f.) 1. karınca. 2. yoksulluk, fukaralık sembolü. 3. hazmettirici, sindirici. [K.4-26; K.4-46; K.40-13; K.55-10; K.55-11; G.141-2]
murâd: (a.) 1. arzu, istek, dilek. 2. maksat, meram. [K.5-28; K.11-16; K.18-34; K.24-15; K.24-19; K.30-24; K.30-64; K.31-25; K.33-21; K.34-30; K.35-2; K.35-52; K.35-55; K.37-4; K.37-34; K.48-11; K.56-7; K.80-4; G.7-5; G.22-2; G.23-4; G.88-5; G.175-6; G.175-7; G.182-2; G.210-3; G.212-5; G.242-2; T.3-1; T.5-4; T.7-1; T.8-1; T.13-3; T.13-8; T.16-1; T.32-1; T.50-18; T.50-19; T.60-17; T.100-6; T.101-5; Ts.3/I-2; Ts.4/I-1; Ts.4/I-2; Ts.4/I-3; Ts.4/I-4; Ts.4/MB(5); Ts.7/III-4]
Murâd: (öa.) Sultan IV. Murad. [K.5-19; K.6-15; K.7-10; K.40-1; K.43-11; K.60-1; K.61-1; K.70-1; G.137-7; T.2-1; T.4-1; T.6-1; T.7-15; T.9-1; T.10-1; T.10-6; T.17-1; T.29-1; T.31-1; T.66-2; T.75-1]
murâdât: (a.) "murâd"ın çoğulu, bkz. murâd. [K.52-9; T.69-2]
murâḳıb: (a.) 1. murakebe eden, koruyan. 2. Allah'a bağlanmış. 3. denetçi, kontrolör. [K.54-16]
muraṣṣa^c: (a.) kıymetli taşlarla bezenmiş. 2. (ed.) iki mısraı veya iki fıkrası kelime kelime birbiriyle aynı vezin ve kafiyede olan (söz, beyit). 3. bir yazı sitili. 4. (müz.) Irak perdesi ile geveşt perdesi arasında bulunan bir perde adı. [K.71-1; K.72-5; K.73-1]
Mûsâ: (öa.) dört büyük peygamberden biri olup kendisine Tevrat adlı kitap verilmiştir. [K.30-44; Tb.3/IV-4]
Mûsâ Çelebi: (öa.) Sultan IV. Murad'ın musahibi. [T.78-1; T.78-6]
Mûsâ Paşa: (öa.) Sultan İbrahim zamanında kaptanıderyalık yapmış; gıyabında sadrazamlığa atanıp azledilmiştir, fiilen bu görevde bulunamamıştır. [K.16-5; K.18-8; T.40-1; T.96-4]
muṣaffâ: (a.) tasfiye edilmiş, süzülmüş, yabancı maddelerden ayrılmış. [K.8-16; K.12-10; K.14-4; K.17-6; K.30-47; K.39-8; T.15-16; T.22-6; T.26-4; T.31-6; T.59-2; T.67-13; T.69-7; T.70-4; T.98-5]
musaḫḫar: (a.) ele geçirilmiş. [T.2-15]
muṣâḥib: (a.) 1. biriyle musahabe eden, sohbette bulunan, konuşan, arkadaş. 2. büyük bir zatın yanında bulunarak onu sözüyle, sohbetiyle eğlendiren. 3. padişahların hususi işlerinde bulunanlardan her biri. [K.11-21; K.26-11; T.31-2; T.66-2; Th.6/IV-5]
muṣâḥibe: (a.) kadın musahip, nedîme. [T.99-3; T.99-5]
Muṣâḥib Yûsuf Aġa: (öa.) Sultan İbrahim'in hazinedârı devlet adamı. [K.26-1]
muṣammem: (a.) kesin olarak karar verilmiş, mukarrer. [K.13-13]

muṣanna^c: (a.) 1. tasni edilmiş, sanat eseri olarak meydana getirilmiş, usta elinden çıkmış. 2. çok süslü. 3. uydurulmuş. [K.73-3; T.79-3]
muṣannif: (a.) 1. kitap yazan, müellif. 2. düzenleyici, donatıcı. [T.89-13]
muṣavver: (a.) 1. tasvirli, resimli. 2. tasarlanmış, düşünülmüş. [K.10-16; K.18-20; K.25-12; K.26-2; K.30-11; Tb.1/VII-3; T.5-7; T.23-10]
muṣavvir: (a.) 1. tasvir, resim yapan, ressam, figürist. 2. hayal. 3. hayal gücü. 4. varlıklara biçim veren manasına gelen Allah'ın sıfatlarından biri. [K.2-18]
muṣayḳal: (a.) cilalı, parlak, yaldızlı, perdahlı. [K.23-14]
muṣḥaf: (a.) 1. sahife haline getirilmiş şey, kitap. 2. Kur'ân. [Tb.3/V-9; G.135-5; G.143-3]
mûsîḳâr: (f.) 1. mizmar çeşidinden sıra, kalem, düdük; kaval; dervişlere mahsus bir saz. 2. rüzgar estikçe gagasındaki deliklerden türlü türlü ses çıkardığı için "mûsikî" sözünün de bundan alındığı rivayet olunan mevhum bir kuş. 3. adı anonim bir Edvâr-ı İlm-i Musikî'de geçen makam. [K.28-46]
mûsiḳî: (a.) müzik. [K.28-7; K.28-49; T.76-2]
Muṣṭafâ: (öa.) 1. seçilmiş. 2. Hz. Muhammed'in adlarından. [K.22-23]
Muṣṭafâ: (öa.) sazende İbrâhîm'in hocası. [K.28-19]
Muṣṭafâ: (öa.) kemânî Hüseyin'in hocası. [K.28-27]
Muṣṭafâ Paşa: (öa.) Kemankeş Kara Mustafa Paşa, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in vaziriazamlarından. [T.21-1; T.71-4;T.72-1]
muṭâbıḳ: (a.) uyan, uygun (birbirine). [T.19-12; T.89-12]
mu^{c}tâd: (a.) itiyât edilmiş, âdet olunmuş, alışılmış. [K.12-34; K.18-30; G.12-7; G.70-4; G.186-1; T.29-5; Th.3/V-4; Ts.7/II-1]
muṭallâ: (a.) tılalanmış, yaldızlanmış, yaldızlı. [K.11-33; K.20-22]
muṭayyeb: (a.) 1. güzel kokular sürünmüş olan. 2. gönlü hoş edilmiş, taltif olunmuş, sevindirilmiş. [K.26-3]
mu^{c}teber: (a.) (mu'tebere) 1. itibarlı, hatırı sayılır, saygın. 2. inanılır, güvenilir. 3. yürürlükte olan, geçer. [Tb.4/III-6; Tb.7/V-5; T.1-10; T.2-15; T.64-8]
mu^{c}tedil: (a.) 1. ne az, ne çok, orta halde bulunan. 2. yavaş, mülayim, sert olmayan, işi pek ileriye götürmemiş olan. 3. münasip, uygun biçimli. 4. (coğ.) ılıman. 5. (fiz.) nötr. [G.28-2]
mu^{c}teḳid: (a.) itikat eden, inanan, dini bütün kimse. [K.18-7; K.30-23; Tb.3/I-1]
mu^{c}tel: (a.) (mu'tell) 1. illetli, alîl, hasta, sakat. 2. (gr.) asıl harfleri içinde harf-i illet (elif, vav, ye)den biri bulunan. [K.23-37]
mu^{c}terif: (a.) itiraf eden, kendi kusur ve kabahatini gizlemeden söyleyen, anlatan. [Tb.3/I-1]
muṭî^c: (a.) 1. itaat eden, boyun eğen. 2. bağlı. 3. rahat. [K.18-15; T.60-9]
mu^{c}ṭî: (a.) itâ eden, veren. [K.34-33]
muṭlaḳ: (a.) 1. salıverilmiş, başıboş bırakılmış. 2. kayıtsız, şartsız. 3. yalnız, tek, salt. [K.35-10]
muṭrib: (a.) 1. ıtrâb eden, çalgı çalan, çalgıcı. 2. şarkıcı, şarkı okuyan. [K.28-52; Tb.1/I-8; G.175-3; Ts.6/I-3]
muttaṣıl: (a.) 1. ulaşan, kavuşan, bitişen. 2. aralıksız, hiç durmadan, biteviye. [K.28-25; Tb.2/III-1; G.34-4; T.88-2; Ts.1/V-2]
muvâfaḳat: (a.) 1. uygunluk, uyma. 2. uzlaşma, rızı olma, peki deme. [K.35-2]
muvaffaḳ: (a.) 1. Allah'ın yardımına ulaşmış, işi rast gitmiş (kimse) 2. başaran, beceren. [K.11-8; T.46-8]
muvâfıḳ: (a.) 1. uygun, yerinde. 2. (müz.) Ali Şah bin Hacı Büke'nin edvârı (XV. yy.) andığı makam. [K.20-46; K.21-58; K.36-16; Tb.1/VI-6; T.19-12; T.33-3]
muvaḥḥid: (a.) tevhideden, Allah'ın birliğine inanan. [sonra]
muvaḥḥiş: (a.) tevhîş eden, korkutup ürküten. [K.56-5]
mûy: (f.) (mû) kıl. [G.230-4]
muẓaffer: (a.) zafer ve üstünlük kazanmış, üstün. [K.11-9; K.13-10]
muẓlim: (a.) 1. karanlık. 2. bilinmeyen, şüpheli. 3. dehşetli, kara, uğursuz. [K.40-13]
mużmaḥil: (a.) çökmüş, çöküntüye uğramış, darmadağın olmuş, yok olmuş. [G.34-3]
mużmer: (a.) ızmâr edilmiş, gizli, saklı, örtülü, dışa vurulmamış, içte saklı. [K.11-37; K.25-1; K.34-15; K.35-7; G.5-2; T.67-8; T.89-26]
mużṭarib: (a.) ıstırabı, sıkıntısı olan, rahatsız, çırpınıp duran. [K.11-39; K.15-29; K.54-19; G.34-1; G.101-1; G.224-2]
mużṭarr: (a.) icbar olunan, zorlanmış, mecbur, çaresiz. [K.11-39; K.25-21]
mübâhât: (a.) övünme. [K.16-17]
mübâhî: (a.) övünen. [Tb.1/IV-5]
mübârek: (a.) 1. bereketli, feyizli. 2. uğurlu, hayırlı, mutlu, kutlu. 3. beğenilen, sevilen, kızılan, şaşılan kimse veya şey hakkında söylenir. [K.6-9; K.8-9; K.19-3; K.27-3; K.37-3; K.55-7; K.73-3; K.80-8; Tb.1/VII-2; Tb.5/III-6; T.14-14; T.19-13; T.22-9; T.29-12; T.36-7; T.39-4; T.41-6; T.47-4; T.48-5; T.52-6; T.70-10; T.79-8; T.80-12; T.86-4; T.91-10; T.93-2; T.94-2; T.95-1; T.99-7; T.101-6; T.103-1; T.108-5; T.112-3; Th.3/VII-5]
mübârek-bâd: (a.f.) mübarek, kutlu olsun. [T.29-12; T.47-4; T.90-10]
mübeccel: (a.) yüceltilmiş, saygı gösterilmiş, yüce, ulu. [K.23-39]
mübeddel: (a.) tebdil edilmiş, değişmiş, değiştirilmiş. [K.23-11]
müberhen: (a.) 1. bürhanlı, vesika, delil ile ispat edilmiş. 2. aşikar, belli. [K.23-8]
müberrâ: (a.) beri kılınmış, temize çıkmış, aklanmış. [K.30-39; G.152-2]
müberrât: (a.) yol, çeşme gibi hayrat ve hasenat nevinden olan şeyler. [T.73-3]
mübeşşir: (a.) 1. tebşir eden, müjdeci, muştucu. 2. dört İncil'i yazanlardan biri. [K.34-3]
mübhem: (a.) 1. ibhâm olunmuş, belirsiz, belli olmayan, örtülü, kapalı, anlaşılmaz. 2. (gr.) belgesiz. [K.1-8; K.16-18; Tb.1/X-6; G.126-4; G.148-3]
mübîn: (a.) 1. hayrı, şerri, iyiyi ve kötüyü ayıran. 2. açık, besbelli. [G.237-5]
mübtelâ: (a.) 1. düşkün (fena şeylere) 2. tutkun, tutulmuş. [K.39-21; G.61-3; G.67-3; G.117-4; G.175-6; G.186-2; G.254-4; G.257-4; Th.3/I-3; Th.7/I-5; Ts.7/IV-1; Ts.8/V-2]
mübtelâ-geşte: (a.f.) tutkunlaşmış, alışkanlık kazanmış. [G.70-4]
mübteẕel: (a.) 1. pek bol ve ucuz şey. 2. orta malı, ortaya düşmüş (kadın, kız). 3. değersiz, hor kullanılan. [K.33-22]
mücâvir: (a.) 1. komşu. 2. mabet veya bir tekke yakınlarına çekilip oturan. 3. yurdunu ve diyarını terkederek zamanını Haremeyn-i Şerîfeyn'de ibadetle geçiren. [G.235-3]
mücedded: (a.) yenilendirilmiş, yeni, yepyeni. [T.14-2]
mücellâ: (a.) cilalı, parlak, parlatılmış. [K.5-41; K.8-1; K.14-4; K.17-5; K.30-15; Tb.1/VII-3; G.163-4; T.9-6; T.22-5; T.79-7; T.91-6; T.109-4]
mücerred: (a.) 1. tecrit edilmiş, soyulmuş, çıplak. 2. tek, yalnız. 3. karışık ve katışık olmayan. 4. (gr.) yalın, soyut. 5. eski yazıda noktasız harflerle yazılmış manzume veya mensure. 6. (fels., mat.) soyut. 7. bekar. 8. yalnız, ancak, fakat. [K.30-3; Tb.1/VII-6; G.88-2]
mücessem: (a.) 1. tecessüm etmiş, cisimlenmiş, cisimli. 2. üç boyutlu olan cisim. [K.10-17; T.5-7; T.23-10]
mücevher: (a.) 1. cevher ile süslenmiş, elmaslı. 2. (gr.) yalnız noktalı olan harfleri ebced hesabına göre sayıldığı zaman tarih çıkan beyt veya mısra. 3. geometrik tezhip (süsleme) sanatı. [K.59-1; K.71-3]
mücidd: (a.) çok çalışan. [K.27-7]
mücmel: (a.) icmal olunmuş, kısa ve az sözle anlatılmış, öz. [K.23-34]
müctebâ: (a.) seçilmiş, seçkin. [T.23-3]
müdâḫale: (a.) karışma, araya girme, el katma, sokulma. [K.35-10]

müdâm: (a.) 1. devam eden, süren, sürekli. 2. devam eden, arası kesilmeyen. 3. şarap. [K.6-32; K.6-62; K.20-46; K.52-4; K.60-3; K.70-3; G.232-3; T.76-2; Ts.2/I-1]
müdâra: (a.) yüze gülme, dost gibi görünme. [K.11-40; K.24-30; K.30-38; G.239-7]
müdâvâ: (a.) (müdâvî) deva bulan, ilaç veren, iyileştiren. [G.208-2]
müddeᶜâ: (a.) 1. iddia olunmuş, iddia olunan şey. 2. dava olunan şey. 3. asılsız iddia edilen şey. 4. (fels.) sav, tez. [K.35-46; Tb.4/V-1; G.175-7; T.63-13; Ts.1/II-2]
müddeᶜî (a.) 1. iddia eden, davacı. 2. bir hükme ayak direyen. 3. inatçı. [K.79-27; T.89-19]
müddet: (a.) 1. zaman, vakit. 2. bir şeyin uzayıp sürdüğü zaman. 3. muayyen vakit. [K.7-15; K.8-17; K.33-27; K.37-30; Tb.3/VII-2; G.229-5; T.22-8; Ts.6/III-3]
müdebbir: (a.) 1. tedbir alan, tedbirli, düşünce ile hareket eden, düşünceli. 2. (huk.) menkulünün ıtkını kendisinin ölümüne tâlik etmiş olan mevlâ. [T.43-1]
müdeḳḳiḳ: (a.) tetkik eden, inceden inceye araştıran, en ufak gizli şeyleri gören. [K.19-13; K.20-33; K.34-13; T.62-3]
müdellel: (a.) 1. delil, şahit ile ispat edilmiş. 2. (sosy.) kanıtlı. [K.23-8]
müdevver: (a.) 1. döndürülmüş. 2. yuvarlak, tekerlek. 3. (eko.) yeni bilançoya geçirilen (hesap). [T.41-5]
müdġam: (a.) (gr.) arka arkaya gelen iki kelimeden birincisinin son, ikincisinin baş harflerinin aynı olması. [K.1-20]
mü'ellif: (a.) 1. telif eden, kitap yazan, eser sahibi. 2. imtizac ettiren. [T.89-13]
mü'es̱s̱ir: (a.) 1. tesir yapan, iz bırakan. 2. işleyen, hükmünü yürüten. 3. çok hissedilen, içe işleyen. 4. dokunan, dokunaklı. 5. eser sahibi. [K.29-35]
mü'evvel: (a.) 1. tevil edilmiş, başka mana verilmiş, kaçamaklı. 2. tabir edilmiş (rüya) [K.23-9]
mü'eyyed: (a.) 1. kuvvetlendirilmiş, sağlam, teyid edilmiş. 2. doğrulanmış. 3. yardım gören. [K.11-8; K.34-37; T.62-8]
müfaḍḍal: (a.) fazilet sahibi, erdemli, üstün. [K.23-5]
müfâreḳat: (a.) 1. ayrılma, uzaklaşma. 2. bir yerden ayrılma. 3. boşanma (kocasından). [Ts.3/IV-3]
müferriḥ: (a.) 1. ferahlık veren, iç açan, iç açıcı. 2. (hek.) ferahlık veren ilaç. [K.12-10; K.63-1; K.64-1; G.59-5; G.130-1; T.12-9; T.15-24; T.22-7; T.31-5; T.32-3; T.65-11; T.67-7; T.79-5; T.80-2; T.83-4; T.84-7; T.87-6; T.93-1; T.94-1; T.97-6; T.99-6; T.101-1; T.108-4; T.109-5; T.112-3]
müfettiş: (a.) 1. araştıran. 2. teftiş eden, bir işin düzenli, yolunda olup olmadığını anlamak için o işin etraflıca üzerinde durmakla vazifeli bulunan kimse. [K.55-4]
müfevveż: (a.) ihale ve sipariş olunmuş. [K.18-14]
müfîd: (a.) ifade eden, anlatan, manalı. 2. faydalı. [K.7-18; K.37-21]
müflis: (a.) 1. iflas etmiş, parasız, züğürt. 2. top atmış. [K.1-37; K.39-22]
müfnî: (a.) mahveden, yok eden. [K.20-26]
müftî: (a.) 1. fetva veren. 2. vilayet ve kazalarda din işlerine bakan kimse, müftü. [K.34-9; T.49-9]
mühendis: (a.) hendese (geometri) bilen, mühendis. [K.30-5; T.79-1; T.90-8]
müheymin: (a.) birini korkudan koruyan (Allah'ın adlarından). [K.81-9]
müheyyâ: (a.) hazır, amade. [K.8-5; K.17-8; K.30-61; G.222-3; G.264-5]
mühimm: (a.) 1. ehemmiyetli, önemli. 2. düşündüren, düşündürücü. 3. lüzumlu, gerekli. [K.32-20]
mühim-dân: (a.f.) düşünen, önemseyen. [K.15-8]
mühimmât: (a.) 1. lüzumlu şeyler. 2. harp malzemesi. [K.20-45]
mühim-sâz: (a.f.) önemli, lüzumlu işler gören. [K.30-28; G.39-1; G.109-2; G.253-4]
mühr: (f.) 1. mühür, imza. 2. (ed.) sevgilinin ağzı. [K.1-18; K.21-1; K.21-56; K.22-36; K.44-3; G.177-1]
müjde: (f.) 1. muştu, sevinç haberi. 2. hayırlı, sevinçli bir haber getirene verilen bahşiş. [K.6-7; K.6-8; K.6-9; K.7-1; K.11-18; K.19-1; K.19-2; K.19-3; K.32-1; K.35-27; Tb.3/V-2; G.29-3; G.42-5; G.212-2; T.7-13; T.46-1]
müje: (f.) kirpik. [G.66-3; G.131-1; G.172-4; G.230-3; G.232-2; G.234-2; G.239-4]
müjgân: (f.) kirpikler, kirpik. [K.29-56; G.19-1; G.48-3; G.65-5; G.137-1; G.137-2; G.181-4; G.218-1; G.232-1; G.238-1; G.238-2; G.258-4; Th.3/IV-3]
mükâfât: (a.) 1. beraberlik, eşitlik. 2. bir hizmete ve iyiliğe karşı edilen iyilik. 3. çalışkan talebeye hocasının verdiği takdir, beğenme kağıdı. [K.23-22; K.30-65; K.55-18; Tb.3/II-6; T.30-3; T.40-3]
mükâşif: (a.) 1. mükaşefede bulunan, meydana çıkarma. 2. (tas.) hakikat ehline Allah sırlarının görünmesi, kendileri Allah nurunu görmeleri. [Tb.1/XI-7]
mükedder: (a.) 1. bulandırılmış, bulanık. 2. azarlanmış. 3. kederli, üzüntülü, tasalı. [K.25-20; G.220-3]
mükemmel: (a.) 1. kemale erdirilmiş, kemal bulmuş, tekmil, tam, olgun, kusursuz, eksiksiz. 2. güzel, âlâ. [K.23-6(2); Tb.6/VII-3; T.30-2; T.63-21]
mükerrem: (a.) muhterem, aziz, saygın, saygıdeğer, sayılan; ululandırılan, hürmet ve tazime erişmiş. [K.10-23; K.13-7; K.19-2; K.23-5; K.25-9; K.29-18; K.32-17; K.38-13; Tb.3/IV-2; Tb.5/I-6; T.13-7; T.21-1; T.29-3; T.36-5; T.67-1]
mükerrer: (a.) tekrarlı, tekrarlanmış, tekrar olunmuş. [K.10-31; Tb.1/VII-2; G.24-1]
mül: (f.) şarap. [K.4-36]
mülâḳî: (a.) buluşan, kavuşan, görüşen. [Tb.1/XIII-6]
mülâzım: (a.) 1. bir yere veya kimseye sarılıp ayrılmayan, tutunup kalan. 2. stajyer, bir yere maaşsız olarak gidip gelen. 3. (ask.) teğmen. [T.50-19]
mülemmaᶜ: (a.) 1. telmi' edilmiş, parlak. 2. alaca, renk renk. 3. (ed.) bir kısmı Türkçe, bir kısmı Arapça veya Farsça söylenmiş manzume. 4. bulaşmış, sıvanmış. [K.44-6]
mülhem: (a.) ilham edilmiş, (birinin) içine doğmuş. [K.1-2; K.16-12]
mülk: (a.) 1. ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. bir devletin ülkesi. 3. vakıf olmayıp, doğrudan doğruya, birinin malı olan. 4. Kuran'da bir sure. [K.1-25; K.4-18; K.4-21; K.5-19; K.7-27; K.9-8; K.9-9; K.10-8; K.10-14; K.11-11; K.11-48; K.12-18; K.12-28; K.15-2; K.16-24; K.18-11; K.19-2; K.19-6; K.20-41; K.21-2; K.21-9; K.21-33; K.21-36; K.22-2; K.22-31; K.24-24; K.24-26; K.29-16; K.30-36; K.32-3; K.39-18; K.44-3; K.50-11; K.66-2; K.72-3; K.79-27; Tb.6/III-9; Tb.7/II-1; Tb.7/IV-1; G.24-8; G.37-4; G.41-4; G.104-5; G.161-3; G.215-1; G.221-2; G.222-3; G.257-2; T.3-6; T.7-11; T.11-1; T.13-9; T.18-1; T.19-1; T.33-1(2); T.36-3; T.43-1; T.49-4; T.51-1; T.97-2; Th.3/VI-5; Th.3/VII-5(2); Th.4/II-2]
mülk-ârâ: (a.f.) ülkeyi süsleyen, donatan. [T.13-3; T.14-1; T.29-4; T.99-1]
mülsâ: (a.) düz, kaypancak, cilalı yer. [K.33-7]
mülzem: (a.) 1. ilzâm edilen, baskın çıkarak susturulan, susturulmuş kimse (bir bahiste). 2. lüzumlu görülmüş, gerektirilmiş. [K.1-1; K.69-2; G.218-1]
mümâs̱il: (a.) 1. benzeyen, andıran. 2. (mat.) homotetik. [K.45-1]
mümeyyiz: (a.) 1. temyiz eden, seçen, ayıran. 2. bir dairede yazıcıların yazdıkları yazıları düzelten kâtip. 3. imtihanda bulunup öğrencinin bilgisini yoklayan kimse. [K.33-21]
mü'min: (a.) 1. iman etmiş, İslâm dinine inanmış, İslâm, Müslüman. 2. Kur'an'ın 40. suresi. [K.30-6; Tb.3/V-10(2); T.23-17]
mü'minîn: (a.) iman etmiş, İslâm dinine inanmış olanlar, İslâmlar, Müslümânlar. [K.30-21]
mümkin: (a.) mümkün, olabilir, olabilen. [K.1-29; K.5-40; K.7-35; K.9-10; K.11-4; K.11-27; K.12-42; K.19-22; K.24-12; K.36-16; K.48-8; K.52-7; K.54-8; K.54-9; K.81-8; Tb.1/XI-2; Tb.1/XI-5; Tb.3/II-6; Tb.4/V-1; Tb.5/VII-2; Tb.6/III-3; G.21-5; G.22-2; G.98-2; G.219-2; G.260-4; G.270-2; T.90-8]
mümtâz: (a.) 1. imtiyazlı, ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş. 2.seçkin. [K.4-48; K.26-4; K.53-6; K.62-4; Tb.5/V-1; G.11-5; G.99-3; G.138-5; G.139-4; G.149-4; G.161-5; G.237-5; G.261-7; T.67-4; T.89-9; Ts.1/IV-3; Ts.2/IV-2]
mümtedd: (a.) uzayan, uzanan, süren, sürekli. [T.48-4]
mümteniᶜ: (a.) 1. imtina eden, çekinen. 2. olamaz. 3. (mant.) olamazlı. [K.12-42]

mümżâ: (a.) imzalı, imza edilmiş. [K.30-57]
münâcât: (a.) 1. Allah'a dua etme, yalvarma. 2. Allah'a duâ konulu manzume. [Tb.1/III-3; T.78-6]
mün^cadim: (a.) yok olan. [K.16-7]
münâḳaşa: (a.) 1. atışma, çekişme. 2. tartışma. 3. (mat.) irdeleme. [G.177-5]
münâsebet: (a.) 1. münasiplik, uygunluk, ilişiklik. 2. ilgi, yakınlık, bağ. 3. yanaşma, vesile. [Tb.5/V-4]
münâsib: (a.) 1. uygun, yerinde. 2. yakışık, yaraşık. [K.11-32; K.12-4; K.54-11; T.22-5; Th.7/II-3]
münbit: (a.) inbât eden, ekileni güzel yetiştiren, verimli. [T.107-1]
münderic: (a.) içinde bulunan, yer almış. [G.223-3; T.89-3]
münevver: (a.) 1. nurlandırılmış, parlatılmış, aydınlatılmış, ışıklı. 2. aydın (kimse) [K.2-8; K.2-14; K.25-10; Tb.1/VII-4; T.15-5; T.23-25; T.89-26]
münfa^cil: (a.) 1. infial eden, gücenen, gücenmiş, yüreğine işlemiş, alınmış. 2. (fels.) edilgin. [G.34-1]
münḥal: (a.) (münhall) 1. açılan, çözülen. 2. boş kalan, açık olan; memuru bulunmayan yer. [K.23-29]
münhezim: (a.) hezimete uğrayan, bozguna uğrayan, uğramış, bozgun. [K.7-18]
münhî: (a.) haber ulaştıran, haberci. [K.6-48; K.20-10; K.35-9]
mün^cim: (a.) 1. nimet veren, yedirip içiren; Allah. 2. velinimet. [G.117-2]
münîr: (a.) nurlandıran, ışık veren, parlak. [K.14-15; K.22-18; K.29-31; K.39-9; T.33-6; T.70-4]
münḳâd: (a.) inkıyâd eden, boyun eğen. [K.11-12; K.18-15; T.29-7]
münḳalib: (a.) inkılâb eden, dönen, dönmüş, değişen, başka bir şekle, kılıfa girmiş, giren. [Ts.3/MB(5)]
münkeşif: (a.) 1. açılan, açılmış, meydana çıkmış, açık, görünen. 2. keşfolunmuş, yeni bulunmuş. [K.2-5]
münkir: (a.) 1. inkar eden, kabul etmeyen. 2. imansız, inanmayan, dinsiz. 3. mezarda sorguya çekecek iki melekten biri. [Tb.3/I-4; Tb.6/IV-4]
münsedd: (a.) kapanan, tıkanan, kapalı. [K.4-2]
münşe'ât: (a.) kaleme alınan şeyler, nesir yazılar; mektuplar. [T.64-5]
münşî: (a.) 1. inşa eden, yapan. 2. yapısı, üslubu güzel olan, iyi katip. [K.22-9; K.29-25; K.31-6; K.80-6; T.37-4; T.46-4]
münşiyân: (a.f.) iyi katipler. [K.35-22]
münşiyâne: (a.f.) iyi katiplere yaraşır yolda. [T.64-12]
müntehâ: (a.) 1. nihayet bulmuş; bir şeyin varabildiği en uzak yer, son derece, son kerte. 2. son, uç. 3. Yazıcıoğlu Ahmet Bîcan'ın tasavvufi mensur eseri. [Tb.6/V-11]
müntesib: (a.) 1. intisap eden, giren, kapılanan. 2. alakası, ilgisi olan. [T.65-14]
münteşir: (a.) 1. yayılmış, açılmış, dağınık. 2. duyulmuş, etrafa yayılmış. 3. basılmış ve yayılmış. [K.14-13; K.44-2]
münzel: (a.) inzal olunmuş, aşağı indirilmiş, gökten indirilmiş. [T.63-5]
mürâ'i: (a.) ikiyüzlü (kimse). [G.117-5]
mürde: (f.) ölü, ölmüş. [K.28-4; K.37-2; G.87-3]
mürebbâ: (a.) terbiye olunmuş, terbiye görmüş. [G.71-4]
mürebbî: (a.) 1. terbiye eden, çocuk terbiye eden kişi. 2. besleyen. [K.8-14; K.29-30; K.35-34; G.195-3]
müretteb: (a.) 1. tertip olunmuş, dizilmiş, yerli yerine konulmuş. 2. tayin edilmiş, bir şey, bir yer için ayrılmış. 3. sonradan kurulmuş. 4. danışıklı, uydurma, yalandan tertip olunmuş. [K.4-32]
mürettib: (a.) 1. tertip eden, sıraya koyan. 2. yazı dizicisi. [K.5-6]
mürevvic: (a.) 1. taraflısı olan (bir fikrin). 2. geçiren, sürüm kazandıran. 3. itibar eden, yürüten, propagandasını yapan. [G.117-5]
mürġ: (f.) kuş. [K.4-35; K.4-45; G.4-3; G.29-5; G.66-4; G.81-4; G.121-4; G.169-4; G.255-4; Ts.4/II-2]
mürġân: (f.) kuşlar. [G.106-3; G.130-5; G.268-6]
Mürġ-i Sidre: (f.a.) Cebrâil. [T.70-5]
mürîd: (a.) 1. irade eden, emreden, buyuran. 2. bir şeyhe bağlı olan kimse. [K.37-20; Tb.6/VI-2; T.60-8]
mürsel: (a.) 1. gönderilmiş, yollanılmış, irsâl olunmuş. 2. peygamber. 3. salıverilmiş saç. 4. bir yazı çeşidi. [K.1-15; K.2-10; K.22-11; K.23-2; T.97-1; T.98-1]
mürsele-pirâ: (a.f.) "mürsele" kelemesinin mektup, kağıt, pusula ve gönderilen şey anlamları var; "-pirâ" da süsleyici, donatıcı, düzenleyici anlamlarında birleşik kelime yapar. [K.36-2]
mürûr: (a.) 1. geçme, bir yandan girip öte yandan çıkma. 2. geçip gitme. 3. sona erme. [K.15-23; Th.4/IV-2]
mürüvvet: (a.) 1. insaniyet, mertlik, yiğitlik. 2. cömertlik, iyilikseverlik. 3. erkek ya da kız evlat sebebiyle tadılan sevinç. [Tb.2/II-6; G.241-5; T.99-2; Ts.4/IV-4]
müsâ^cade: (a.) 1. yardım. 2. izin. 3. elverişli bulunma. [G.23-4]
müşâb: (a.) sevap kazanmış, sevap kazanan. [T.35-4]
müs^câd: (a.) bahtiyar, mesut, mutlu kılınmış. [K.14-47]
müsâfir: (a.) 1. misafir, toldan gelen, yolcu. 2. yolculuk sırasında birinin evine inen konuk. 3. komşuya giden kimse. 4. (hek.) gözün saydam tabakasınında herhangi bi sebepten dolayı meydana gelen beyaz leke. [G.52-3; G.206-4; T.61-3]
müsaḥḥar: (a.) 1. teshir olunmuş, elde edilmiş, ele geçirilmiş. 2. tutkun, itaat etmiş, boyun eğmiş. [K.11-11; K.16-25; G.136-1; T.89-21]
müsâvî: (a.) 1. eşit, denk, birinin ötekinden farksız olanı, aynı halde ve derecede bulunan. 2. (mat.) eşit. [G.5-3]
müsebbiḥân: (a.) tesbih edenler, subhanallâh diyenler. [K.34-7]
müsellem: (a.) 1. teslim edilmiş, verilmiş. 2. su götürmez, doğruluğu, gerçekliği herkesçe kabul edilmiş olan. [K.13-1; K.15-21; K.16-2; K.17-11; K.18-14; K.23-7; Tb.5/V-1; G.41-3; G.107-1; G.139-4; G.215-1; G.217-5; G.237-5; G.253-5; G.261-7; T.1-11; T.2-15; T.2-27; T.79-2; T.89-1; T.89-21]
müselmân: (a.) Müslim, Müslüman, İslam dinin esaslarını kabul etmiş ve inanmış kimse. [G.88-4; Th.3/II-5]
müselsel: (a.) 1. teselsül eden, zincirleme, ardı ardına. 2. (ed.) bütün mısraları kafiyeli manzume. 3. bir yazı sitili. [K.23-23; K.30-54; T.22-6]
müsemmâ: (a.) 1. tesmiye olunan, bir ismi olan, adlanmış, adlı. 2. muayyen, belirli zaman. [K.65-3]
müstaġnî: (a.) 1. doygun, gönlü tok. 2. çekingen, nazlı (davranan) 3. lüzumlu, gerekli bulmayan. [Tb.3/I-6; G.6-4; G.7-4; G.22-4; G.30-5; G.75-4; G.108-2; G.112-5; G.254-1(2); G.254-2; G.254-3; G.254-4; G.254-5]
müstaġniyâne: (a.f.) müstagni olanlara yakışacak surette. [K.3-10]
müstaġraḳ: (a.) batmış. [Tb.3/I-6; G.113-7]
müstaḥkem: (a.) istihkam edilmiş, sağlamlaştırılmış, sağlam. [K.1-22; K.1-23; K.15-43; K.55-16]
müsta^cidd: (a.) 1. istidatlı, kabiliyetli, bir şeye kabiliyeti olan. 2. anlayışlı, akıllı. [K.1-30; K.27-6; T.27-2; T.36-6]
müstaḳarr: (a.) 1. istikrar bulan, yerleşilen, durulan yer. 2. karargah. [T.2-16; T.17-1]
müstaḳil: (a.) (o.) başlı başına, kendi başına, kendi kendine, ayrıca, bağımsız. [T.97-3]
müste^cân: (a.) kendisinden yardım beklenen, yardım istenen (Allah'ın sıfatlarındandır). [K.22-2; T.60-19; T.118-3]
müstecâb: (a.) kabul olunmuş. [K.11-17; T.42-2; T.65-18]
müstefîd: (a.) istifade eden, faydalanan. [G.104-4; T.62-5]
müstemend: (f.) 1. üzüntülü, kederli, hüzünlü. 2. biçare, zavallı. 3. talihsiz, mutsuz. [Th.6/V-3]
müsteşâr: (a.) 1. kendisine iş danışılan. 2. vekâletlerde vekilden sonraki âmir. [K.15-6; K.18-5]
müsteṭâb: (a.) hoş, güzel bulunan. [T.60-3]
müstetir: (a.) gizlenen, gizli, saklı. [T.63-20]
müsvedde: (a.) 1. karalama, taslak, beyaz edilmek üzere ilk yazılan ve üzerinde düzeltmeler yapılan yazı. 2. beceriksiz, âciz, işe yaramaz (kimse). [K.56-6]
müşâbih: (a.) benzer, benzeyen. [Tb.3/IV-3]
müşâhed: (a.) görülmüş, görülen. [T.15-13]
müşerref: (a.) şereflendirilmiş, kendisine şeref verilmiş, şerefli. [K.14-51; K.18-15; K.80-9; G.123-1; T.2-2; T.42-5; T.50-15]
müşfiḳ: (a.) şefkatli, merhametli, acıyan, seven. [K.22-40]

müşg: (f.) (müşk) misk. [K.4-29; K.5-31; K.6-31; K.14-12; K.14-42; K.18-24; K.29-4; K.35-30; K.36-9; K.39-4; G.156-5; G.203-1; G.231-2; G.259-4; T.65-5; T.83-1]
müşg-bâr: (f.) misk yağdıran. [K.12-6; G.80-3]
müşg-efşân: (f.) misk saçan, saçıcı. [G.49-3; T.63-23]
müşgîn: (f.) 1. miskli, misk kokulu. 2. siyah, kapkara şey. [G.143-4; G.144-1; G.197-1; T.65-10; Th.6/III-1]
müşg-rîz: (f.) misk saçan. [K.31-20]
müşgsâ: (f.) misk gibi. [T.70-6]
müşîr: (a.) 1. emir ve işaret eden. 2. mareşal (Tanzimat'tan önce sadrazam). [K.14-8; K.15-27; K.16-11; K.22-3; K.39-17; K.39-18; T.21-1; T.25-1; T.29-6; T.36-4]
müşîrân: (a.f.) müşirler, mareşaller (Tanzimat'tan önce sadrazamlar). [K.21-56]
müşkil: (a.) 1. güç, zor, çetin. 2. engel, güçlük, zorluk. [K.3-3; K.4-5; K.4-43; K.18-16; K.20-46; K.23-20; K.24-48; K.32-5; K.34-13; K.39-16; K.54-16; Tb.1/II-7; Tb.1/IX-7; G.1-6; G.45-4; G.140-1; G.157-5; G.209-4; G.225-3; T.42-6; T.46-8]
müşkilât: (a.) zorluklar, güçlükler. [K.3-28; T.63-10; T.63-22]
müşkil-güşâ: (a.f.) müşkül, güç, çetin şeyleri halleden. [K.34-11; G.198-4; T.49-1; T.50-5; T.62-2]
müşkil-pesend: (a.f.) güç beğenen, her şeyi beğenmeyen. [K.14-52]
müştâḳ: (a.) iştiyaklı, özleyen, göreceği gelen, can atan. [K.12-13; Tb.4/II-1]
müşterî: (a.) 1. satın alan, alıcı. 2. alış verişte bulunan. 3. istekli. [G.38-2; G.210-4; Th.7/I-3]
müşterî: (a.) Sakıt, Erendiz, Jüpiter, Mars, sa'd-i ekber. [K.2-19; K.14-8; K.21-5; K.22-43; K.39-17; G.171-5; T.46-6]
müteᶜâl: (a.) yüksek, yüce. 2. Tanrı'nın sıfatlarından. 3. (fels.) deneyüstü, transandantal. [K.19-6; K.24-35; K.39-15]
mütedâvil: (a.) 1. tedavülde bulunan, elden ele gezen; geçen, kullanılan. 2. döner (sermaye hakkında). [K.23-21]
mütelâlî: (a.) parıldayan, ışıldayan (şimşek gibi çakarak). [K.36-19]
mü'temen: (a.) emniyetli, güvenilir, inanılır. [K.15-6; K.18-5]
mütesellî: (a.) teselli bulan, avunan, acıyı, kederi unutur gibi olan. [G.175-6]
müteveccih: (a.) 1. teveccüh eden, bir cihete, bir tarafa dönen, yönelen. 2. birine karşı sevgisi ve iyi düşünceleri olan. 3. bir tarafa gitmeye kalkan. [K.24-16; Tb.1/V-8]
müteyemmen: (a.) meymenetli, uğurlu, mübarek, kutlu. [T.18-7]
müttaḳî: (a.) 1. ittika eden, sakınan, çekinen. 2. Allah'tan korkan. [K.18-7; K.48-3; T.23-13]
müttefiḳ: (a.) 1. bağlaşmış, birleşmiş, anlaşmış. 2. fikirce beraber olan. [K.33-14]
müttehem: (a.) 1. kabahatli, suçlu. 2. (huk.) ceza muhakemeleri usulü kanununa göre bir heyetçe cinayetle itham edilen ve muhakeme edilmesi kararıyla cinayet mahkemesine çıkarılan sanık. [G.163-3]
müttekâ: (a.) dayanılacak alet; koltuk değneği; asa. [Th.4/IV-1]
müttekî: (a.) dayanan, dayanmış. [R.1-1]
mütûn: (a.) bir yazıyı şekil ve noktalama husisiyetleriyle birlikte meydana getiren kelimeler. [T.3-2]
müvecceh: (a.) 1. tevcih edilmiş, yüzü bir tarafa döndürülmüş. 2. herkesin teveccüh ettiği, makbul, münasip, uygun. [K.23-9]
müvekkel: (a.) vekil tayin edilen, vekil edilen kimse (biri tarafından). [K.23-38]
müyesser: (a.) kolayı bulunup yapılan; kolay gelen, kolaylıkla olan, rast gelen. [K.5-42; K.14-29; K.22-31; K.25-19; K.35-55; K.37-34; Tb.4/II-5; G.56-3; G.117-1; T.13-8; T.100-6; T.101-5; Ts.4/I-2]
müẕâb: (a.) izale olmuş, arıtılmış. [K.29-42; Th.2/II-5]
müzaḫref: (a.) 1. yalancı, sahte yaldız, tel, pul, boya gibi şeylerle süslü. 2. süprüntü, pislik. [G.180-2]
müzdver: (f.) ücretle çelışan, işçi. [T.81-1]
müẕekkir: (a.) 1. zikrettiren, hatıra getiren, andıran. 2. zikreden, ibadet eden. [K.2-1]
müẕeyyel: (a.) 1. zeyli, ilavesi, katılmış nesnesi olan. 2. eklentisi olan. 3. cevabı altına yazılıp gönderilen (tezkere). [K.23-36]
müzeyyen: (a.) ziynetlenmiş, süslenmiş, süslü. [K.6-30; K.11-30; K.39-5; G.255-5; T.14-11; T.18-5; T.89-20; T.90-5; T.106-4]
müzîl: (a.) izale eden, yok eden, gideren. [K.20-26]
nâb: (f.) 1. halis, saf, arı. 2. katıksız. 3. berrak. 4. oluk, su akarı. [Tb.3/III-8; G.156-5; G.187-1; G.251-1; T.15-24; T.65-5; T.111-8; Th.2/1-4; Th.2/II-1]
nâ-bâliġ: (f.a.) 1. baliğ olmayan, henüz büluğa ermemiş. 2. (mec.) geri zekalı. [Tb.1/V-3]
nâ-binâ: (f.) gözü görmeyen, anadan doğma kör. [K.55-14]
nâ-bûd: (f.) 1. yok olan, bulunmayan. 2. sonradan yok olan. 3. iflas etmiş, perişan olmuş. [G.126-5]
nâ-çâr: (f.) 1. çaresiz, ister istemez. 2. … zorunda kalmış. 3. zavallı. [K.14-45; K.28-43; Tb.1/V-8; G.172-1]
nâ-çiz: (f.) hiç hükmünde olan, değersiz, önemsiz, çok küçük olan şey. [K.11-40; K.26-8; K.29-30; K.37-5; Tb.4/I-2; G.108-1; G.111-3; T.3-5]
nâ-dân: (f.) 1. bilmez. 2. nobran, kaba, terbiyesi kıt. [K.79-11; Tb.2/III-2; Tb.2/IV-3; Tb.6/VII-8; G.22-1; G.64-4; G.79-4; G.100-5; G.129-3; G.182-5; G.209-5; Ts.1/V-1]
nâ-dîde: (f.) 1. görülmemiş, görülmedik. 2. pek seyrek bulunan, çok değerli. [G.41-2]
nâdir: (a.) seyrek, az, ender bulunur. [K.16-12; K.41-5; Tb.5/VI-4; Tb.6/III-9; G.52-5; G.78-5]
nâdire: (a.) nadir olan şey, az bulunan. [K.1-3; K.1-31; K.21-49; K.35-7]
nâdire-dân: (f.) âlim, zarif. [G.59-1]
nâdire-gû: (a.f.) güzel fıkralar anlatan, nükteli sözler söyleyen, zarif (kimse). [G.52-5; G.239-5]
nâdirekâr: (f.) nadir işler, sanatlar yapan. [K.28-8; G.214-4]
nadire-perdaz: (f.) güzel ve ince söz söyleyen. [K.1-3; G.74-5; G.99-4; G.169-1]
nâdire-sencân: (f.) güzel fıkralar anlatanlar, nükteli sözler söyleyenler, zarif kimseler. [K.29-48; G.100-1]
nâfe: (f.) 1. misk ahusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit misk, koku. 2. derisinden kürk yapılan hayvan postlarının karnı altındaki deri kısmı. 3. (mec.) sevgilinin, güzelin saçı. [K.5-31; K.8-14; K.29-38; K.31-20; K.35-30; G.49-3; G.50-3; G.80-3; G.156-5; G.231-2]
nâfiᶜ: (a.) 1. faydalı, kârlı. 2. Allah'ın adlarındandır. [Tb.3/VI-4]
nâ-gâh: (f.) 1. vakitsiz. 2. ansızın, birden bire. [K.46-8; K.55-2; Tb.3/II-10]
naġam: (a.) ahenkler, ezgiler, güzel sesler. [K.4-36; K.28-41]
naġamât: (a.) ahenkler, ezgiler, güzel sesler. [K.28-45; K.53-5]
nâ-gehân: (f.) (nâ-gehâne, nâ-gehânî) ansızın, birden bire. [K.7-12; K.9-13; G.255-4; T.16-2]
naġme: (a.) 1. âhenk, ezgi, güzel ses. 2. bir kimsenin nazlanarak, yapmacıkla söylediği söz. [K.1-33; K.1-34; K.3-19; K.8-7; K.28-9; K.28-11; K.28-14; K.28-18; K.28-22; K.28-23; K.28-28; K.28-32; K.28-34; K.28-38; K.28-39; K.28-42; K.28-46; K.28-52; K.35-40; K.37-13; K.79-22; G.11-1; G.33-1; G.44-4; G.66-3; G.175-3; G.185-4; G.186-1; G.212-3; G.217-2; G.236-1; T.76-2; Ts.6/I-2]
naġme-güzâr: (a.f.) nağme çıkaran, güzel sesler çıkaran. [K.28-26]
naġme-sâz: (a.f.) şarkı söyleyen. [K.37-11]
naġme-senc: (a.f.) ezgiden, âhenkten, güzel sesten anlayan, güzel sesi yerinde kullanan. [G.1-3; G.71-5]
naġme-trâz: (a.f.) nağmeyle süsleyen, ezgilerle donatan, güzel sesiyle süsleyen. [K.34-30]
nâ-güfte: (f.) söylenmemiş. [G.226-3]
nâ-ḥaḳ: (f.a.) 1. haksız. 2. beyhude, boş. [T.78-5]
nâhîd: (f.) 1. Venüs (Zühre) gezegeni, Çulpan. 2. yeni yetme kız. [K.29-41; K.37-13; G.33-1; G.217-2; G.256-3]
naḫl: (a.) 1. hurma ağacı. 2. gümüş veya mumdan yapılarak gelinlerin önünde götürülmesi ve sonra gelin odasına konulması vaktiyle adet olan süs ağacı. 3. (ed.) ince, uzun, narin vücutlu dilber. [K.4-4; K.11-28; K.11-29; K.11-30; K.12-43; K.15-18; K.19-20; K.28-24; K.30-11; K.31-20;

K.35-34; K.36-6; K.53-12; G.138-4; G.155-3; G.155-5; G.208-3; G.228-4; G.265-4; Th.1/IV-4]

naḥnü ḳassemnâ: (a.) Zuhruf Suresi 32. ayetten iktibas, "Rabbinin nimetlerini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında (onlar değil) biz taksim ettik." mealindeki ayet. [Tb.3/I-10]

nâḫun: (f.) tırnak. [K.28-10; K.28-18; G.187-4; G.247-3]

naḥv: (a.) 1. yan, yön, taraf, cihet. 2. yol. 3. (e.) gibi, benzer. 4. sözdizimi, sentaks. [K.33-18]

naḫvet: (a.) kibir, gurur, büyüklenme, ululanma, kurulma, böbürlenme. [Tb.1/VII-5; G.157-3; G.176-5; G.254-2; G.268-3; R.1-1]

naḫvet-penâh: (a.f.) kibirlenmenin sığınağı, büyüklenme gösteren. [G.107-2]

nâ'ib: (a.) 1. vekil, birinin yerine geçen. 2. kadı vekili. 3. kadı, şeriat hükümlerine göre hüküm veren hâkim. 4. nöbet bekleyen, nöbetle gelen. [T.65-16]

nâ'il: (a.) (nâile) murâdına eren, ermiş, ele geçiren. [K.1-14; K.3-31; K.14-53; K.27-5; K.51-20; T.24-4; T.25-3; T.35-3; T.36-2; T.88-1]

nâ'im: (a.) uyuyan, uykuda bulunan. [K.5-43]

naᶜîm: (a.) 1. bollukta yaşayış. 2. cennetin bir kısmı. [K.14-26; K.21-20; Tb.3/I-6; Ts.5/I-3]

nâ'ire: (a.) 1. ateş, alev. 2. sıcaklık. [K.6-34; K.21-19]

nâḳa: (a.) dişi deve, maya. [Tb.6/II-11]

nâḳa-keş: (a.f.) deve çeken, deveci. [G.45-2]

nâ-kâm: (f.) 1. maksadına erişememiş. 2. yoksun kalmış, nasipsiz. [K.16-19; K.21-38; K.25-6; K.48-9; Tb.5/IV-3; G.5-3; G.30-5; G.79-1; G.168-3]

nâ-kâmî: (f.) bahtsızlık, mahrumiyet. [G.244-4]

naḳd: (a.) 1. akçe, madeni para. 2. para olarak bulunan servet. 3. peşin para. [K.3-24; K.4-3; K.18-25; K.18-34; K.23-28; K.29-46; K.35-12; K.51-18; K.54-14; K.75-1; K.81-5; Tb.3/I-8; Tb.3/IV-10; Tb.6/I-6; Tb.7/IV-4; Tb.7/V-3; G.14-1; G.19-4; G.23-7; G.93-2; G.96-6; G.123-5; G.128-2; G.131-4; G.132-5; G.146-2; G.247-5; Th.3/VI-2; Th.7/I-2]

nâ-kes: (f.) 1. nekes, cimri, pinti. 2. insaniyetsiz, alçak. [G.113-4]

nâḳıl: (a.) 1. taşıyan. 2. geçiren. 3. çeviren (bir dilden). 4. işittiğini anlatan. 5. (fiz.) iletken. [T.23-17]

nâḳıṣ: (a.) 1. noksan, eksik; tam olmayan. 2. kusuru olan, kusurlu. 3. (mat.) eksi. [G.114-5]

naḳîb: (a.) 1. bir kavim veya kabilenin reisi veya vekili. 2. bir tekkede, şeyhin yardımcısı olan en eski derviş veya dede. [K.36-4; T.51-7; T.53-3; T.54-2; T.55-3; T.56-3; T.57-3]

naḳḳâd: (a.) 1. nakd eden, paranın sahtesini sağlamından ayıran. 2. bir şeyin iyisini kötüsünden ayıran. 3. tenkidçi. 4. imam, hatip; kayyum. [K.25-14; G.79-5]

naḳḳâş: (a.) 1. yağlı boya ile duvar nakışlarını yapan usta, süsleme sanatkârı. 2. nakış işleyen, nakış yapan kimse. [G.152-2; G.214-4]

naḳl: (a.) 1. bir şeyi başka bir yere götürme. 2. taşıma, aktarma, geçirme. 3. aynını başka bir şey üzerine alma. 4. anlatma, söyleme. 5. tercüme etme. [K.1-29; K.23-17; K.29-20; K.34-12; G.101-5; T.63-4]

naḳş: (a.) 1. resim. 2. duvarlara, tavanlara yapılan yağlı veya sulu boya resim, süsleme sanatı. 3. ipekle, sırma ile işleme. 4. (mec.) hile, renk. 5. (müz) beste ve semai formlarının hususi bir şekline verilen isim. [K.2-18; K.2-21; K.18-13; K.18-23; K.18-35; K.24-22; K.28-6; K.32-21; K.33-23; K.39-5; K.42-7; K.43-6; K.53-15; Tb.1/VII-7; Tb.1/XIII-3; Tb.6/II-3; G.1-2; G.16-4; G.17-4; G.34-3; G.51-4; G.56-5; G.61-4; G.111-1; G.130-5; G.140-5; G.191-1; G.206-1; G.231-4; G.246-2; T.4-3; T.51-7; T.76-3; T.80-4; T.80-5; T.84-2; T.86-2; T.90-5; T.91-7; T.94-1; T.106-4; T.109-3; R.2-4; Ts.7/I-3]

naḳş-endâz: (a.f.) nakış atan, resim yapan, ressam. [K.53-11]

nâḳûs: (a.) 1. Hıristiyanlarda ibadet vaktini bildirmek üzere kilisede çalınan çan. 2. fanus, çan biçiminde olan şişe. [G.163-1]

nâl: (f.) 1. kamış düdük. 2. kamış. 3. kamış kalemin içindeki saz. 4. şeker kamışı. 5. inleyen, inleyici. [G.207-2]

naᶜl: (a.) 1. ayakkabı, pabuç. 2. nal. 3. oturacak yerin en aşağısı. [K.30-35; T.7-4]

nâlân: (f.) inleyici, inleyen. [Tb.4/II-3]

nâle: (f.) inleme, inilti. [K.14-33; K.28-25; Tb.1/I-8; Tb.1/III-1; Tb.1/VIII-4; G.11-2; G.33-1; G.49-1; G.83-5; G.105-3; G.175-3; G.183-5; G.185-5; G.200-3; G.255-1; Th.3/III-1; Th.4/II-3; Ts.2/III-3; Ts.3/I-4; Ts.6/IV-4; Ts.6/V-4]

nâm: (f.) 1. isim, ad. 2. ün, lakap. 3. adres. 4. yerine, vekillik. [K.6-13; K.10-15; K.10-32; K.11-7; K.11-24; K.11-49; K.18-4; K.21-3; K.21-53; K.23-21; K.24-4; K.24-46; K.25-18; K.27-6; K.28-27; K.28-36; K.29-18; K.30-57; K.33-12; K.37-18; K.42-1; K.43-4; K.49-2; K.49-11; K.51-22; K.61-2; K.79-25; Tb.3/VII-6; Tb.4/III-1; Tb.5/I-6; Tb.5/VI-6; Tb.6/IV-2; G.8-3; G.151-5; G.176-6; G.205-5; G.246-2; G.260-5; T.23-5; T.29-1; T.30-4; T.44-1; T.46-4; T.61-1; T.64-14]

nâ-maḥṣûr: (f.a.) sonu olmayan, sonsuz, sınırlanmamış. [K.15-25; T.109-6]

nâmdâr: (f.) namlı, ünlü. [K.21-56]

nâme: (f.) 1. mektup. 2. sevgiye ve aşka dair yazılmış mektup. 3. kitap, mecmua. [K.18-1; K.18-4; K.18-46; K.22-42; K.24-45; K.29-18; K.30-33; K.38-34; T.46-7; T.64-6; T.64-7(2)]

nâmî: (f.) namlı, şöhretli, ünlü. [K.10-32]

nâ-mihribân: (f.) muhabbetsiz, vefasız, sevgisiz. [G.200-5; Ts.1/V-4; Ts.8/V-2]

nâmiye: (a.) olma, yerden bitme. [K.5-25; K.19-20; K.21-20; K.3-9]

nâ-murâd: (f.) 1. muradına, isteğine erişememiş. 2. Türk müziğinde eski bir makam. [Tb.6/I-5; G.22-5; Ts.4/MB(5)]

nâmûs: (a.) 1. kanun, nizam. 2. ar, edep, haya, ırz. 3. temizlik, doğruluk. 4. Allah'a yakın olan büyük melek. (Arapçada "esrar sahibi" anlamına da gelir, aslı Yunancadır.). [G.1-6; G.16-3; G.262-3]

nâmûs-keş: (a.f.) düzenleyici, kanun koyucu, hüküm sahibi. [K.6-13]

nâ-mütenâhî: (f.a.) sonsuz, uçsuz bucaksız. [K.41-6]

nâmver: (f.) namlı, adlı, ünlü. [K.6-14; K.13-10; K.23-3; T.17-4; T.60-11]

nâ-pâk: (f.) pis, murdar. [Tb.2/III-5]

nâ-pesend: (f.) (nâ-pesendîde) beğenilmez. [G.89-3]

nâr: (a.) 1. ateş, od. 2. cehennem. 3. yakıcı şey. [K.2-22; K.37-27; G.3-1; G.26-4; G.83-2; G.122-5; G.202-3; G.220-7; Th.4/I-4; Ts.6/IV-3]

naᶜra: (a.) yüksek sesle bağırma. [G.2-1]

nâs: (a.) insanlar, halk, herkes. [K.20-1; G.158-1; T.1-15]

nâ-sâz: (f.) uymaz, uygunsuz. [Ts.1/IV-2]

naṣb: (a.) 1. dikme, saplama. 2. bir memurluğa tayin. 3. (gr.) ismin i'râbı, harfin üstün okunması. [K.11-47; K.24-24]

nâ-sezâ: (f.) yakışmaz. [Tb.2/II-2]

nâṣıb: (a.) 1. nasbeden, (bir yere) diken. 2. (gr.) harfi üstün (e) okutan. 3. tayin eden, atayan. [K.54-18]

naṣîb: (a.) 1. pay, hisse. 2. birinin elde edebildiği şey. 3. Allah'ın kısmet ettiği şey. [K.5-9; K.13-12; K.14-43; K.24-38; G.9-5; G.56-3; G.208-4; G.209-3; T.53-2; T.56-2]

naṣîḥat: (a.) öğüt. [K.36-26]

naṣîḥat-nâme: (a.f.) insanlara yol göstermek, öğüt vermek maksadıyla yazılan manzum veya mensur eser. [T.89-1]

nâ-süfte: (f.) delinmemiş. [G.169-1]

nâ-şekîb: (f.) sabırsız. [G.56-4]

nâ-şinîde: (f.) işitilmemiş, duyulmamış. [K.22-30]

nâşir: (a.) 1. neşreden, dağıtan, saçan, yayan, açan. 2. bir kitap neşreden, yayınlayan. [T.69-2]

nâ-temîz: (f.a.) 1. temiz olmayan, kirli, pis. 2. hatalı, kusurlu. 3. namusuz, ahlaksız. [G.84-5]

nâṭıḳ: (a.) 1. söyleyen, konuşan, lakırdı eden. 2. idrak eden, düşünen. 3. bir ifadesi olan. 4. bir şeyi gösteren. 5. beyan eden, bildiren, bildirici. 6. (tas.) Allah'ın insanda dile gelme durumu. [K.79-15; T.63-6]

nâṭıḳa: (a.) 1. düşünüp söyleme hassası, kuvveti. 2. düzgün, dokunaklı söz söyleme. [K.34-29; K.40-2; K.53-2; G.66-5; G.73-4; G.126-4; G.138-6; G.150-2; G.245-1]

nâṭıḳa-perdâz: (a.f.) düzgün ve dokunaklı söz söyleyen. [G.149-1]

nâṭıḳa-pîrâ: (a.f.) sözünü dokunaklı, düzgün kelimelerle süsleyen. [G.97-3]

nâ-tüvân: (f.) zayıf, kuvvetsiz. [K.7-26; K.26-4;G.162-5]
nâ-tüvânî: (f.) zayıflık, kuvvetsizlik. [K.34-28]
nâ-ümîd: (f.) ümitsiz, ümidi kırılmış. [G.3-2; G.211-2; Th.6/V-3]
nâvek: (f.) ok. [Tb.2/IV-6; G.65-5; G.137-1; G.137-2; G.181-4; G.234-2; G.238-2; T.118-2; Th.3/IV-3]
nâvek-endâz: (f.) ok atıcı, okçu. [T.2-13]
nâ-yâb: (f.) 1. bulunmaz. 2. benzeri olmaz. [Tb.3/III-6; G.187-5; G.224-5]
nâz: (f.) 1. kendini beğendirmek için takınılan yapmacık tavır. 2. bir şeyi beğenmiyormuş gibi görünme. 3. şımarıklık. 4. yalvarma, rica. [K.3-11; K.15-20; K.29-13; K.52-4; Tb.1/VI-5; Tb.3/I-6; G.6-3; G.9-1; G.17-2; G.21-3; G.25-1(2); G.25-2; G.25-3; G.25-4; G.25-5(2); G.27-2; G.33-3; G.35-1; G.36-3; G.38-4; G.39-7; G.42-2; G.48-2; G.57-1; G.57-6; G.61-2; G.64-5; G.65-2; G.65-6; G.66-2; G.66-3; G.67-3; G.67-5; G.69-3; G.69-4; G.74-2; G.74-3; G.75-4; G.79-1(2); G.79-2; G.79-3; G.79-4; G.79-5; G.80-2; G.81-1; G.86-2; G.86-4; G.95-5; G.99-1; G.105-4; G.107-1(2); G.107-2; G.107-3; G.107-4; G.107-5; G.113-4; G.116-1; G.116-2; G.118-1(2); G.118-2; G.118-3; G.118-4; G.118-5(3); G.119-1; G.128-2; G.133-1; G.138-1; G.149-3; G.155-3; G.157-3; G.157-4; G.157-5; G.168-1; G.171-5; G.173-2; G.176-2; G.179-4; G.181-5; G.186-1; G.190-3; G.190-4; G.194-3; G.196-1; G.215-3; G.215-4; G.221-2; G.225-1(2); G.225-2; G.225-3; G.225-4; G.225-5; G.226-2; G.229-3; G.232-2; G.236-1; G.237-1; G.238-4; G.239-5; G.241-3; G.243-2; G.253-1; G.253-3; G.254-2; G.257-1; G.261-3; G.265-6; G.271-1; R.1-1; Th.7/I-5; Th.7/II-4; Ts.1/I-1; Ts.1/MB(5); Ts.1/IV-4; Ts.3/MB(5); Ts.3/II-1; Ts.3/II-3; Ts.3/V-4; Ts.8/I-3]
nâ-zâde: (f.) (nâ-zâd) 1. doğmamış. 2. olmayacak. [G.191-4]
nażar: (a.) 1. bakma, göz atma. 2. düşünme. 3. göz değme. 4. iltifat. 5. îtibar. 6. yan bakış. 7. (s.) güzel, dilber. [K.1-41; K.5-20; K.5-28; K.10-3; K.18-20; K.20-19; K.21-20; K.21-39; K.21-42; K.23-24; K.29-44; K.30-16; K.34-34; K.38-16; K.38-28; K.41-2; K.41-7; K.48-11; K.52-2; K.54-1; K.55-4; K.55-15; K.56-8; K.62-2; K.81-4; K.81-5; Tb.1/IV-6; Tb.1/X-2; Tb.3/V-2; Tb.3/V-10; Tb.3/VII-8; Tb.6/II-3; G.9-2; G.84-3; G.108-3; G.163-5; G.183-3; G.233-4; G.238-2; G.244-1; G.254-5; G.270-5; T.79-7; T.91-7; R.2-4; Th.1/V-3; Th.3/III-2; Th.4/III-1; Ts.2/II-4; Ts.6/I-4; Ts.8/4-3]
nażar-gerde: (a.f.) gözetilmiş, iltifat edilmiş, itibar etmiş. [K.36-21; G.113-1; G.196-2]
nâzende: (f.) 1. naz edici, nazlı, hoş, edalı. 2. sevgili. [K.30-30; Tb.5/V-4; T.29-7]
nâzenîn: (f.) 1. cilveli, oynak. 2. çok nazlı yetişmiş, şımarık. 3. narin, ince yapılı. 4. mahut. 5. (müz.) eski bir makam. [K.3-10]
nâżım: (a.) tanzim eden, nizama koyan, düzenleyen. 2. (ed.) nazım haline koyan, manzume yazan. 3. (fiz.) düzenleyici. 4. (mat.) normal. [K.21-44; K.39-12; G.109-5; Th.7/V-3]
nâżır: (a.) 1. nazar eden, nezaret eden, bakan, gözeten. 2. (eskiden) vekil, bakan (kabinede). 3. bir yüzü bir tarafa olan. [K.35-16; G.82-3; G.206-3; T.109-3]
nâzik: (f.) (nâzük) 1. ince. 2. terbiyeli, saygılı. 3. güzel, zarif. [K.17-7; K.49-7; G.75-2; G.148-5; G.169-5; G.269-4]
nâzil: (a.) 1. yukarıdan aşağı inen, inici. 2. bir yere konan, bir yerde konaklayan. 3. (müz.) inici, tizden petse doğru giden dizi. [K.7-37]
nażîr: (a.) benzer, eş. [K.1-28; K.4-33; K.8-10; K.12-15; K.12-42; K.15-41; K.18-41; K.34-21; K.39-1; K.39-20; Tb.5/I-3; G.137-6; T.15-19; T.33-4; T.80-4]
nażîre: (a.) 1. örnek, karşılık. 2. (ed.) bir şairin manzum bir eserine (çok zaman gazeline) başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yapılan benzeri. [G.27-5; G.186-5]
nâziş: (f.) bkz. naz. [K.56-21]
nażm: (a.) 1. dizme, tertip etme, sıraya koyma. 2. sıra, tertip. 3. (ed.) vezinli, kafiyeli söz. 4. halk şairlerinin mesnevi şeklindeki manzumelere verdikleri ad. [K.2-27; K.4-13; K.4-15; K.4-18; K.4-32; K.4-34; K.12-37; K.13-4; K.15-2; K.15-4; K.15-25; K.15-41; K.18-40; K.18-41; K.19-30; K.20-39; K.25-15; K.26-9; K.28-3; K.28-15; K.29-52; K.30-44; K.31-24; K.32-22; K.33-13; K.33-16; K.33-20; K.33-24; K.35-12; K.36-20; K.37-13; K.37-14; K.45-3; K.50-9; K.69-1; K.79-22; Tb.4/III-3; Tb.4/IV-1; Tb.4/IV-2; Tb.7/I-3; G.41-2; G.41-7; G.46-5; G.69-5; G.98-6; G.104-5; G.170-5; G.180-1; G.187-5; G.226-5; G.255-5; G.262-5; T.67-2; T.97-2; Th.4/V-3; Th.7/V-3]
nâz-perver: (f.) naz eden. [G.267-2]
nâz-perverd: (f.) naz içinde büyümüş, terbiye olmuş, nazlı. [Th.3/III-3]
nażra: (a.) (bir tek) bakış. [G.270-4]
nebâtî: (a.) 1. bitkiye mensup, nebat ile ilgili. 2. nebattan yapılmış. 3. (coğr.) bitkisel. [Tb.6/II-10]
neberd: (f.) harp, savaş. [K.5-34]
nebevî: (a.) peygambere ait, onunla ilgili. [K.18-6]
nebî: (a.) 1. haberci. 2. peygamber. [K.2-10; K.16-4; Tb.7/IV-1; T.53-1; T.56-1]
nebîd: (a.) bkz. nebîz. [K.37-16]
nebîż: (a.) hurma veya arpadan yapılan bir çeşit içki. 2. şarap. [K.31-19]
nebî-zâde: (a.f.) peygamber çocuğu. [K.10-21]
necâbet: (a.) soyluluk, soy temizliği. [K.33-26]
necâḥ: (a.) 1. isteğine ulaşma. 2. kurtulma. [K.16-3]
necât: (a.) kurtulma, kurtuluş. [K.79-10; Tb.1/III-8]
Necef: (öa.) Kûfe civarında Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yerdir. [T.52-3]
necîb: (a.) soyu sopu temiz, nesli pak olan kimse. [T.51-2; T.53-1; T.56-1]
necm: (a.) 1. yıldız. 2. kur'an. 3. (huk.) vadesi gelen borç. [K.44-5; K.55-11; K.74-2]
nedâmet: (a.) pişmanlık. [Tb.3/II-4; G.8-2]
nedîm: (a.) 1. meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı. 2. büyükleri fıkra ve hikayeleriyle eğlendiren. 3. güzel hikaye anlatan, tatlı konuşan. 4. (tar.) imparatorluk devrinde Yeniçeri ocağına yeni yazılan kimse. [K.4-14; K.48-4; G.75-5; G.159-3; G.221-3]
nedîme: (a.) 1. kadın nedim. 2. zengin ve itibarlı bir kadının arkadaşı. [T.99-2]
nefeḥât: (a.) 1. üfürmeler, esintiler. 2. yayılan güzel kokular. [K.1-30]
nefes: (a.) 1. soluk. 2. soluk alacak kadar geçen zaman, an. 3. okuyup üfleme. 4. (ed.) Bektaşi tekkelerinde okunan manzum söz. 5. tütün, esrar, nargile gibi şeyler içilirken içe çekilen duman. 6. içilen esrar, ampes. [K.8-14; K.18-21; K.19-30; K.20-35; K.28-4; K.28-13; K.28-29; K.28-33; K.28-49; K.29-1; K.56-12; Tb.1/II-4; G.44-1; G.65-3; G.68-6; G.87-3; G.93-5; G.98-2; G.126-1; G.126-2; G.126-3; G.126-4; G.126-5; G.128-3; G.130-2; G.184-7; G.188-3; G.192-1; G.217-4; G.251-5; G.268-1; Ts.4/IV-2]
nefḫ: (a.) 1. üfürme. 2. boru ve saireyi üfleme. 3. (mec.) canlandırma, ruh verme. [G.132-4]
nefḫa: (a.) 1. güzel koku. 2. bir esim yel, rüzgârın bir kere esmesi. 3. üfürük, üfürme. [K.12-6; K.18-24; K.19-21; Tb.3/IV-5; G.130-1; G.159-1]
Nefᶜî: (öa.) 17. yüzyıl Osmanlı sahasının önde gelen şairlerindendir. [G.184-6]
nefîs: (a.) pek hoş, çok hoşa giden, en güzel, çok beğenilen. [T.66-4]
nefs: (a.) 1. ruh, can, hayat. 2. insanın yeme içme gibi biyolojik ihtiyaçları. 3. kendi, şahıs. 4. asıl, maya, cevher. 5. bir şeyin ta kendisi. 6. dölsuyu. 7. iç, iç taraf. [K.33-2; K.33-4; K.33-10; K.53-8; K.79-11; Tb.1/III-5; Tb.1/XI-5; Tb.3/I-8; Tb.6/III-4; Tb.6/III-6; Tb.6/III-7; Tb.6/VI-10; G.126-2; T.66-4]
nefsânî: (a.) 1. canlılığın uyandırdığı arzuyla ilgili. 2. kin ve garezle ilgili. [Tb.6/II-1]
nehâr: (a.) gündüz. [K.12-24; K.28-49]
nehr: (a.) akarsu, çay, ırmak. [T.7-9]
nehy: (a.) 1. yasak etme. 2. (gr.) emir kipinin olumsuzu. 3. (fels.) ket vurma, tutma. [K.18-21; K.29-43]
neḳâbet: (a.) 1. nakiplik, ululuk, bir topluluğun vaziyetine nezaret eden büyük kimselerin hali, vasfı. 2. belirli zümrelerin başları. 3. sapma, vazgeçme, yön değiştirme. [T.51-2; T.53-2; T.54-3; T.55-2; T.56-2; T.57-1]
nem: (f.) 1. hafif ıslaklık, az yaşlık. 2. havada, yeni yapılarda ve duvardaki yaşlık. 3. çiy. [K.53-12; G.34-3; Th.4/I-1]

nemâ: (a.) 1. artma, çoğalma. 2. büyüme, uzama. 3. faiz. [G.14-3]
namâz: (f.) namaz. bkz. "salât". [T.73-6]
nemed-pûş: (f.) keçe veya kebe giyen: derviş. [G.266-1]
nemek-pâş: (f.) tuz eken. [G.127-1]
nemekzâr: (f.) tuzla, tuz çıkarılan yer. [G.164-3]
nemnâk: (f.) nemli, yaş. [Tb.5/II-3]
neng: (f.) 1. ayıp, utanma. 2. şöhret, ün. [Tb.1/VIII-2; G.246-2; G.262-3]
ner: (f.) (nerre) er, erkek. [K.5-20; K.29-22]
nergis: (f.) 1. nergisgillerden, çiçekleri ayrı veya bir köksap üzerinde şemsiye vaziyetinde bulunan ve beyaz, sarı, nevileri de olan bir süs çiçeği. 2. (mec.) sevgilinin gözü. [K.12-13; K.35-31; K.55-12; G.57-5; G.251-2; G.268-4; T.4-3; Th.4/III-2]
Nerîmân: (öa.) Cihan pehlivanı olan Sâm'ın babasıdır. [K.4-23; K.10-30; K.13-9; K.29-19; T.2-13; T.117-1]
nesâḳ: (a.) tarz, şekil, üslup, yol. [K.21-9]
neseb: (a.) nesil, soy. [K.25-10; K.35-39; T.15-4; T.53-1; T.65-15]
nesẖ: (a.) 1. fesih ve lağvetme, kaldırma, hükümsüz bırakma. 2. Kuranıkerîm'in sonda gelen bir ayetinin, önce gelmiş bir ayetteki hükmü değiştirmesi, kaldırılması. 3. bir şeyin suretini, aynını çıkarma, bir şeyi kopya etme. 4. Hoca İmâdüddîn-i Yakut-i Müs'tasamî'nin icat ettiği yazı usulü. [K.41-10]
nesîc: (a.) dokunmuş. [K.53-11]
nesîm: (a.) 1. hafif rüzgâr. 2. hoş, mülayim. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.5-31; K.6-3; K.6-58; K.12-1; K.12-5; K.12-6; K.14-12; K.14-21; K.19-21; K.22-21; K.28-33; K.29-6; K.29-38; K.31-20; K.32-9; K.34-21; K.35-29; K.37-2; K.53-17; Tb.4/III-4; Tb.5/I-2; Tb.5/I-5; Tb.5/II-5; Tb.5/VII-1; G.28-3; G.28-4; G.29-1; G.29-3; G.48-1; G.49-3; G.50-3; G.60-3; G.65-4; G.67-1; G.68-7; G.80-3; G.106-1; G.124-5; G.130-7; G.156-5; G.159-2; G.173-1(2); G.173-2; G.173-3; G.173-4; G.173-5; G.175-1; G.228-4; T.19-5; T.70-6; T.84-8; T.101-2; Ts.5/IV-2]
nesl: (a.) 1. nesil, kuşak. 2. soy, döldöş. [K.36-3]
nesr: (a.) 1. akbaba. 2. kartal. 3. Nuh kavminin putlarından biri. 4. Kartal burcunun birleşme noktasındaki en parlak yıldızına verilen ad "nesr-i tâ'ir". [T.80-9]
neṡr: (a.) 1. yayma, saçma. 2. manzum olmayan söz. [G.180-1]
nessâẖ: (a.) nesih yazısı yazanlar. [K.41-7; K.41-8; K.41-10]
nesteren: (f.) ağustos gülü, yaban gülü. [G.199-5]
neşâṭ: (a.) (nişât) sevinç, neşe, şenlik. [K.6-20; K.7-6; K.11-25; K.15-24; K.37-36; K.47-1; Tb.1/IX-2; G.21-4; G.24-5; G.34-2; G.46-1; G.256-7; T.12-5]
neşâṭ-âmîz: (a.f.) sevinçle, neşeyle karışık; sevindiren, neşelendiren. [T.81-3]
neşâṭ-baẖş: (a.f.) sevinç, neşe bağışlayan. [G.175-2]
neşâṭ-fezâ: (a.f.) (neşât-efzâ) sevinç artıran. [T.108-1]
neşâṭ-güster: (a.f.) sevinç, neşe yayan. [K.37-1]
neş'e: (a.) 1. yeniden meydana gelme. 2. neşe, sevinç, keyif. 3. az sarhoşluk, çakırkeyif. [K.18-42; G.139-3; G.165-5; G.167-5; G.175-2; G.189-2; Th.2/III-2]
neş'edâr: (a.f.) neşeli, keyifli. [Tb.6/VI-5; G.80-2; G.197-3]
neşîd: (a.) 1. (bir toplulukta okunmaya değer) manzume, şiir. 2. atasözü derecesinde kullanılan meşhur beyit veya mısra. 3. (müz.) Arap müziğinde, usullü olmak şartıyla, irticalen veya hazırlanarak söylenen güfteli müzik eseri. [K.37-11]
neşnîde: (a.) 1. işitilmemiş. 2. daha önce hiç duyulmamış. [G.41-1]
neşr: (a.) 1. yayma, dağıtma, saçma, açma. 2. herkese duyurma. 3. gazeteye yazma, yazdırma. 4. kıyamette bütün insanların dirilmesi. [K.12-7; K.29-2; G.49-3; G.130-3; G.178-2; G.180-1]
neşv: (a.) canlının büyümesi, boy atması; yeniden peyda olup hayata gelme. [K.53-12]
neşve: (a.) sevinç, hafif sarhoşluk, keyif, neşe. [K.1-35; K.3-12; K.19-12; K.19-31; K.36-18; K.37-16; K.48-5; Tb.1/VI-3; Tb.1/VI-7; Tb.1/VIII-1; Tb.3/II-2; Tb.3/III-8; Tb.5/VII-4; Tb.6/VII-1; G.1-1; G.12-3; G.16-2; G.45-1; G.49-1; G.56-3; G.64-2; G.71-1; G.95-7; G.101-5; G.109-1; G.123-4; G.146-5; G.160-5; G.167-2; G.192-5; G.206-2; G.235-4; G.263-3; G.264-1; T.63-15]
neşvedâr: (a.f.) neşeli, keyifli. [K.56-20; G.18-5]
netâ'ic: (a.) neticeler, sonuçlar. [G.206-1]
netîce: (a.) 1. sonuç, son. 2. öz, özet. 3. (fels.) sonurgu. 4. yemiş. [G.250-2; T.50-1; Ts.3/II-3]
nev: (f.) 1. yeni. 2. son zamanlarda çıkmış, yeni. 3. taze, körpe. [K.10-33; K.12-5; K.12-17; K.12-43; K.13-8; K.31-1; K.50-4; G.256-3; G.265-1; T.14-5; T.14-14]
nev^c: (a.) 1. çeşit, türlü. 2. cins. 3. sınıf. [K.10-20; Tb.1/VII-7; Tb.1/XII-5(2); Tb.1/XII-6; Tb.6/V-8; T.2-4]
nevâ: (f.) 1. ses, seda, makam, ahenk, nağme. 2. refah. 3. levazım, kuvvet, zenginlik. 4. nasip, behre. 5. Türk müziğinde bir makam. [K.3-30; K.8-7; K.28-10; K.28-25; K.34-29; Tb.1/II-6; G.67-1; G.85-2; G.130-5; G.175-3; G.243-1]
nevâdir: (a.) nadir olan, az bulunan şeyler. [G.261-3]
nevâdir-perdâz: (a.f.) nâdir şeyleri, az bulunan şeyleri toplayan, düzenleyen. [K.53-8]
nevâẖt: (f.) 1. okşama. 2. saz çalma. [K.28-17]
nevâ'ib: (a.) musibetler, kazalar, belalar. [K.54-19]
nevâl: (a.) 1. talih, kısmet. 2. bahşiş, bağış. [K.19-18]
nevâ-senc: (f.) ahenk tutan, müzikten anlayan. [K.79-22]
nevâz: (f.) okşayan, taltif eden. [Tb.5/V-4]
nevâzende: (f.) okşayan, okşayıcı. [G.66-3]
nevâziş: (f.) okşama, gönül alma, iltifat. [K.56-14; G.140-3]
nev-bahâr: (f.) 1. ilkbahar. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.8-6; K.10-34; G.28-1; G.212-1; G.213-1; G.255-2]
nevbet: (a.) 1. sıra; sıra ile görülen iş. 2. hastalık ateşi. 3. (hek.) vakit vakit ortaya çıkan aynı cinsten fizyolojik bozuklukların hepsi. 4. karakol, nokta hizmeti. [K.36-8; Tb.4/V-2; Tb.6/V-7; G.40-3]
nev-heves: (f.) 1. bir işe yeni ve büyük bir hevesle başlayan. 2. çabuk hevesi geçen, maymun iştahlı. [K.28-49]
nev-ẖîz: (f.) 1. yeni yetişmiş, yeni çıkmış. 2. genç, taze. [G.111-2]
nevk: (f.) 1. sivri uç. 2. kuş gagası. 3. kirpiğin ucu. [K.5-23; K.29-56; G.204-4; G.226-5]
nevmîd: (f.) ümitsiz, ümidi kırık. [G.33-5]
nev-nihâl: (f.) 1. taze fidan, ağacın taze sürgünü. 2. yetişmiş güzel kız. [G.250-4]
nev-niyâz: (f.) 1. işe yeni başlayan, yeni meşk alan çocuk. 2. (tas.) müptedi salik hakkında kullanılır. Mevlevi tabirlerindendir. Mevlevi tarikatına yeni giren, sema törenlerine yeni başlayan kimse. [G.119-5]
nev-resîde: (f.) yeni yetişmiş, yeni olgunlaşmaya başlamış, genç, taze. [K.10-28]
nev-rûz: (f.) 1. yeni gün. 2. Güneş'in koç burcuna girdiği gün olup rûmî martın dokuzuna rastlar, ilkbahar başlangıcı ve Celâlî takvimine göre yılbaşıdır. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.6-20; K.8-1 (2); K:8-2; K.8-3; K.8-4; K.8-5; K.8-6; K.8-7; K.8-8; K.8-9; K.8-10; K.8-11; K.8-12; K.8-13; K.8-14; K.8-15; K.8-16; K.8-17; K.8-18; K.22-20; G.124-1(2); G.124-2; G.124-3; G.124-4; G.124-5; G.211-1; G.256-1; G.256-2; G.256-3; G.256-4; G.256-5; G.256-6; G.256-7]
nev-zâde: (f.) yeni doğmuş çocuk. [K.29-51]
ney: (f.) (nây) 1. kamış. 2. ney, kamıştan yapılan müzik aleti. [K.3-30; K.4-37; K.28-28; K.28-30; K.28-31; K.28-32; K.28-34; K.53-5; G.128-3; G.129-3; G.172-5; G.252-3; Ts.3/I-4]
neydügi: (t.) ne olduğu. [Tb.3/VI-3]
ney-pâre: (f.) kamış parçası. [K.18-2]
Neyrem: (öa.) Sâm'ın babası, Nerîmân'ın ismi. [K.6-13; K.9-2]
neyyir: (a.) 1. nurlu, parlak. 2. ışıklı cisim, cisimlenmiş nur. 3. güneş. [K.8-11; K.18-13; K.21-14; K.29-27; T.33-5]
nezâhet: (a.) 1. temizlik, paklık. 2. incelik. [K.33-4; K.35-41]
nezâket: (a.) 1. naziklik. 2. zariflik, incelik. 3. terbiye. 4. ehemmiyet, önem. [K.28-18; K.28-41; K.37-24; K.79-23; Tb.5/III-3; G.19-2; G.51-7; G.58-4; G.180-2; Th.7/II-3]
nezd: (f.) 1. yan, kat. 2. göre, nazarında, fikrince. [K.3-9]
neẕr: (a.) adak, adama. [T.60-14; T.60-15; T.60-22]
neẓẓâregeh: (a.f.) seyir yeri, bir şeye bakılan yer. [G.219-3]
ni^cam: (a.) nimetler. [K.19-18; K.27-2; K.37-20; Tb.3/I-6; G.113-7; G.168-5]

nidâ: (a.) 1. çağırma, bağırma, seslenme. 2. ses verme. 3. (gr.) ünlem. [K.7-39; Tb.1/III-7; T.102-3]
nifâķ: (a.) 1. münafıklık, iki yüzlülük, ara bozukluğu, bozuşukluk. 2. Müslüman görünüp kafir olma. [K.18-30]
nigâh: (f.) (nigeh) 1. bakış, bakma. 2. göz. [K.15-20; K.30-50; K.79-4; G.9-3; G.10-3; G.15-1; G.15-2; 17-1; G.18-4; G.25-4; G.27-3; G.41-3; G.42-4; G.43-3; G.47-1; G.48-4; G.54-2; G.54-3; G.57-4; G.58-3; G.58-4; G.60-1; G.61-4; G.62-1; G.63-4; G.65-6; G.66-2; G.67-2; G.68-4; G.73-4; G.74-2; G.74-3; G.78-1; G.80-4; G.86-1; G.93-3; G.97-1; G.98-4; G.100-3; G.105-4; G.107-1; G.107-2; G.109-3; G.112-2; G.118-2; G.125-3; G.127-1; G.129-2; G.131-3; G.135-3; G.136-3; G.137-4; G.138-3; G.150-2; G.153-2; G.153-4; G.155-4; G.157-1; G.157-5; G.160-5; G.170-3; G.172-3; G.174-3; G.181-2; G.181-3; G.185-1; G.186-2; G.187-3; G.188-5; G.190-3; G.190-4; G.194-3; G.211-2; G.215-2; G.218-2; G.218-3; G.219-3; G.219-4; G.221-3; G.225-1; G.225-4; G.227-4; G.229-3; G.234-3; G.234-5; G.236-2; G.237-4; G.238-2; G.238-4; G.239-5; G.240-5; G.243-4; G.253-4; G.257-4; G.258-2; G.261-2; G.261-3; G.262-4; G.263-3; G.263-5; G.264-5; G.266-3]
nigâr: (f.) 1. resim. 2. (resim gibi güzel) sevgili. 3. resmedilmiş, resmi yapılmış. 4. put. 5. (müz.) Türk müziğinde mürekkep bir makam. [K.39-5; G.206-1; Th.5/III-1; Th.6/III-5]
nigehbân: (f.) gözcü, bekçi. [K.4-17; K.29-15; Tb.7/III-3; G.150-4]
nigehdâr: (f.) (nigâh-dâr) 1. gözcü, bekçi. 2. saklayıcı, koruyucu. [K.14-18; G.86-2; G.176-2; G.265-5]
nigerân: (f.) bakıveren, bakıcı, bakan, baka kalan. [Tb.3/VII-9]
nigîn: (f.) 1. yüzük. 2. mühür. 3. yüzük kaşı. [K.11-11]
nîgû: (f.) güzel, iyi. [T.26-1; T.27-2; T.29-5]
nigûkâr: (f.) 1. iyi iş yapan. 2. iyilik eden. [K.38-19]
nigûn: (f.) 1.tersine dönmüş, altüsüt olmuş. 2. ters, aksi, uğursuz. [G.255-3]
nihâd: (f.) tabiat, huy, yaradılış, mizaç. [K.18-3; K.24-9; K.33-2; Tb.6/II-4; G.48-4; G.68-6; G.76-4; T.60-7; T.100-1]
nihâl: (f.) taze, düzgün fidan, sürgün. [K.10-40; K.12-17; K.12-44; K.19-20; K.31-15; K.36-9; G.31-4; G.49-4; K.85-3; G.155-3; G.228-5]
nihân: (f.) 1. gizli, saklı. 2. bulunmayan, görünmeyen. 3. sır. [K.22-4; K.24-4; K.24-13; K.65-3; Tb.1/IX-7; Tb.3/V-7; Tb.6/MB(7); G.12-5; G.25-4; G.42-4; G.72-1; G.97-2; G.133-2; G.133-4; G.151-1; G.160-5; G.200-4; G.204-2; G.218-5]
nihânî: (f.) 1. gizlilik, saklılık. 2. gizli, saklı. [K.34-15; G.5-2; G.17-3; G.230-4]
nihâyet: (a.) 1. son, uç. 2. son derece. [K.32-6; K.32-23; K.38-34; K.48-12; K.51-25; Tb.2/III-6]
nijâd: (f.) 1. soy, nesil, nesep. 2. tabiat, cibilliyet. [K.18-41; G.55-1; T.7-8; T.13-4; T.15-6]
nîk: (f.) iyi, hoş, güzel, beğenilen. [K.33-10; Tb.3/I-4]
niķâb: (a.) peçe, yüz örtüsü. 2. perde, örtü. [K.3-18; K.5-4; G.156-3; T.65-10]
nikât: (a.) 1. herkesin anlayamadığı ince manalar. 2. ince manalı, zarif ve şakalı sözler. [K.14-40; K.25-14; K.30-46; K.31-16; G.75-5; T.63-10; T.89-23]
Nîl: (öa.) Mısır'dan geçen, Akdeniz'e dökülen meşhur nehir. [K.19-3; K.20-36]
nîlgûn: (f.) çivit renginde, lacivert. [T.3-4]
nîm: (f.) 1. yarı, yarım, buçuk. 2. (müz.) usul isimlerinin başına gelirse o usulün yarısına eşit bir usule işaret eder; perde isimlerinin başına gelirse o perdenin bir koma petsindeki perdeyi işaret eder. [G.63-3; G.78-1; G.93-3; Th.1/V-4]
niᶜmet: (a.) 1. iyilik, lütuf, ihsan, bahşiş. 2. azık, yiyeceğe, içeceğe dair şeyler; ekmek. 3. saadet, mutluluk. [K.1-36; K.54-2; Tb.6/VI-11; G.168-1; T.43-6]
nîreng: (f.) hile, düzen. 2. efsun, büyü. 3. resim, taslak. [G.78-4]
nîrû: (f.) zor, kuvvet, güç. [T.63-18]
nişâb: (a.) 1. asıl, esas. 2. bir malın zekâtını vermek üzere varılması gereken miktar. 3. sermaye, mal. 4. derece, istenilen had. 5. hisse, nasib. [K.3-24; T.65-2]
nîsân: (a.) nisan ayı. [K.4-7; K.5-32; K.10-2; K.29-9; G.152-1]
nişâr: (a.) 1. saçma, serpme. 2. saçı, düğünde saçılan para. [K.12-32; K.21-24; K.28-14; K.30-41; K.47-5; G.131-4; G.210-3; T.14-4; T.111-6]
nisbet: (a.) 1. bağlılık, ilgi. 2. kıyaslama, ölçü. 3. (mat.) oran. 4. inat olsun diye yapılan iş. 5. inat olarak. [K.20-3; K.33-4; K.33-10; K.35-49; K.36-7]
nîş: (f.) 1. iğne (arı, akrep, gibi böceklerde). 2. diken. 3. zehir, ağı. [G.127-1]
nişân: (f.) 1. nişan, iz, belirti. 2. işaret, fabrika işareti. 3. yara izi. 4. amaç, hedef, vurulması istenen nokta. 5. vurulacak noktaya silah çevirme. 6. yavukluluk işareti. 7. bu işareti takmak üzere yapılan tören. 8. hatıra için dikilen taş. 9. tuğra. 10. taltif için verilen madalya. 11. ferman. [K.7-27; K.9-8; K.22-5; K.34-25; K.40-13; K.42-1; K.42-6; K.42-7; K.43-1; K.44-2; K.51-4; Tb.2/IV-6; Tb.3/V-3; Tb.3/VII-6; Tb.6/I-10; Tb.6/IV-2; Tb.6/VII-7; G.3-5; G.42-2; G.47-4; G.72-2; G.77-4; G.92-2; G.131-3; G.151-5; G.232-2; T.8-4; T.10-3; T.17-3; T.60-6; T.91-3; Th.5/I-2; Ts.5/IV-3]
nişest: (f.) oturan, mukim. [Tb.1/I-6]
nîşter: (f.) neşter, hekim bıçağı. [G.92-5; G.125-4]
niyâ: (f.) dede. [K.5-15]
niyâm: (f.) kın, kılıç kını, kılıf. [K.6-36]
niyâz: (f.) 1. yalvarma, yakarma. 2. dua. 3. bazı tarikatlarda küçüğün büyüğe karşı olan selam, saygı ve duası. 4. ihtiyaç. 5. Bektaşî edebiyatında rica ve duayı muhtevi manzum veya mensur sözler. 6. (müz.) 1,5 asırlık mürekkep makamlardan biri. [K.29-59; K.53-12; K.56-22; Tb.1/III-2; Tb.1/III-7; Tb.4/II-3; G.21-3; G.25-2; G.79-1; G.116-1; G.116-2; G.118-1; G.168-1; G.186-1; G.236-1; G.267-1; R.1-2; Ts.1/I-1; Ts.1/IV-4; Ts.3/MB(5); Ts.3/II-2; Ts.3/II-3; Ts.3/V-4]
niyâz-pâş: (f.) yalvarış saçan; dua saçan. [G.39-7; G.175-4]
niyyet: (a.) 1. niyet, meram, kurma. 2. namaz ve oruçtan önce başlama duası. 3. fal, kağıda yazılıp çekilen fal. [K.5-1; K.5-14; K.7-21; K.7-30; K.11-13; K.32-21; T.1-19; T.102-1]
niżâm: (a.) 1. dizi, sıra. 2. düzen, usul, tertip, yol; kaide. 3. zamanın icaplarına göre konulan esaslar. 4. Hindistan'da müstakil küçük devletler halindeki ülkelerin hükümdarlığı. [K.1-38; K.6-44; K.21-9; K.22-1; K.22-8; K.30-28; Tb.4/IV-3; Tb.5/IV-5; T.43-4; T.79-5]
Niżâmî: (öa.) İran'ın büyük şairlerinden olup Gence'lidir. [K.16-13; K.20-39; G.104-5]
Niżâmü'l-Mülk: (öa.) Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri ve devlet adamı. [K.14-7; K.15-2; K.22-3; T.29-4]
nizâr: (f.) zayıf, arık, lâgar. [K.28-17; K.46-3; G.121-2; Th.5/II-1]
nîze: (f.) kargı, mızrak, süngü. [K.5-37; K.6-11]
noķşân: (a.) 1. eksiklik, azalma, azlık. 2. eksik, kusur. 3. yokluk. [K.4-25; K.4-43; K.21-55; K.24-20; Tb.3/VI-5; Tb.6/VII-4; Tb.7/III-4; G.7-3; G.79-4; G.84-3; T.8-2; T.58-2]
noķṭa: (a.) 1. nokta. 2. benek, leke. 3. (mat.) hiç bir boyutu olmayan işaret. 4. yer. 5. mevzu, konu.6. tek nöbetçi, tek polis memuru bulunan küçük kulübe, gözcü. 7. derece, kerte. 8. hal, durum. [K.1-11; K.33-20; G.23-6(2); G.70-3; G.76-2; G.148-2(2); G.206-5; G.223-3]
noķṭaviyân: (a.f.) Noktavîler, "noktavi" tasavvufta harflerin başlangıcı ve sonudur. Harflerin hepsi noktanın yayılmasından meydana gelir, bu bakımdan harflerin hepsi noktadır. Bütün harfler, noktadan ibarettir. İşte bunun gibi, bütün varlıkların suretleri, her an Allah'ın bilgisinde taayyün eder, bu taayyün, varlıkların zuhuruna sebep olur, bu sebeple kâinat, gerçekte Allah'ın zatına ait "İlim" sıfatında belirmiş, suretlerin, yokluk âleminde ortaya çıkışından ibarettir ve âlemlerin varlığı izafidir. Gerçek varlık yalnızca Allah'tır. Nokta o zat-ı taayyündür, kâinat da adeta harflerdir. [G.151-4]
nûger: (a.) hizmetçi, kul, köle. [K.20-22]
Nûḥ: (öa.) Nûh peygamber. [K.50-12; K.66-2; K.79-10; G.141-3]
nuķûş: (a.) nakışlar, resimler. [K.15-40; K.79-2; Tb.3/IV-7; G.161-1; T.50-10; T.101-3]
nûr: (a.) 1. aydınlık, parıltı, parlaklık. 2. Kur'an-ı Kerim.[K.2-5; K.2-9; K.2-16; K.5-26; K.10-17; K.10-33;

K.11-43; K.12-19; K.13-6; K.15-9; K.18-8; K.19-14; K.20-21; K.20-23; K.22-7; K.23-33; K.25-4; K.30-10; K.30-15; K.30-35; K.31-6; K.33-20; K.35-26; K.36-10; K.39-11; K.43-10; Tb.1/I-4; Tb.1/IV-3; Tb.4/IV-5; Tb.6/III-5; G.26-4; G.46-4; G.120-5; G.132-3; G.195-4; G.216-4; G.224-3; G.248-2; M.1; M.2; T.5-7; T.15-1; T.15-5; T.16-5; T.23-13; T.23-25; T.64-3; T.89-26; T.109-4; Th.1/I-5; Th.1/III-4; Th.1/V-4]

nûrânî: (a.) 1. nurlu, ışıklı. 2. saygı uyandıran bir yüz. [K.21-14; T.23-10]

nûr-baḫş: (a.f.) nur veren, etrafı aydınlatan. [T.2-4]

nûr-bâr: (a.f.) nur saçan, nur yağdıran. [Th.1/I-2]

nûr-efşân: (a.f.) nur saçan, etrafı aydınlatan. [T.80-6]

nûr-fezâ: (a.f.) nur çoğaltan, nur artıran. [T.5-4]

nuṣret: (a.) 1. yardım. 2. Allah'ın yardımı. 3. başarı, üstünlük. [K.1-23; K.6-12; K.7-7; K.7-10; K.7-23; K.11-9; K.11-15; K.11-18; K.13-12; K.30-35; K.72-3; K.76-1; T.7-5; T.43-9]

nûş: (f.) 1. tatlı; bal. 2. içki, işret. [K.1-6; K.22-19; K.61-2; Tb.1/I-8; Tb.2/III-4; Tb.6/I-8; G.19-3; G.28-1; G.33-3; G.38-3; G.49-2; G.56-4; G.112-1; G.127-1; G.141-5; G.172-3; G.194-1; G.208-4; G.216-1; G.266-2; T.27-3; T.77-1; T.85-6; T.89-25; T.105-4; T.113-1]

nûşîn: (f.) tatlı, lezzetli. [G.204-1]

nuṭḳ: (a.) 1. söz, lakırdı; konuşma. 2. nutuk, söylev, bir kalabalığa karşı söylenilen söz. 3. söyleyiş, söyleme kuvvet ve hassası. 4. (ed.) eski dervişlerce büyük bilinen kimselerin manzum sözleri. [K.1-1; K.1-5; K.2-16; K.3-21; K.12-32; K.14-41; K.15-38; K.18-2; K.19-28; K.22-30; K.24-1; K.24-2; K.28-1; K.30-47; K.31-4; K.32-14; K.34-27; K.40-14; K.79-17; K.79-24; Tb.3/III-7; Tb.6/IV-7; G.1-7; G.48-5; G.56-2; G.65-4; G.71-3; G.74-5; G.80-5; G.95-4; G.124-5; G.126-5; G.128-5; G.139-2; G.148-4; G.149-2; G.149-5; G.164-4; G.184-7; G.188-3; G.194-2; G.195-1; G.197-5; G.225-4; G.261-4; G.267-5; T.60-4; T.63-28; T.65-16]

nübüvvet: (a.) nebilik, peygamberlik, Tanrı haberciliği. [K.1-18]

nübüvvet-perver: (a.f.) peygamber yetiştiren, peygamberlik öğreten, peygamberlik. [K.2-7]

nücûm: (a.) yıldızlar. [K.18-25; K.73-1; T.63-4; T.80-4; T.80-8]

nüh: (f.) dokuz. [K.6-15; K.6-38; K.10-41; K.28-53; K.38-5; K.56-13; G.64-5; K.89-5; G.208-5; G.260-3; T.70-3; T.84-4]

nüh-ḳıbâb: (f.a.) (dokuz kubbe) gökyüzü. [T.4-1]

nühüfte: (f.) gizli, saklı. [K.19-13; G.23-6; G.149-1; G.220-2]

nükhet: (a.) 1. koku. 2. ağız kokusu. [K.18-24; K.29-60; K.34-21; K.36-9; G.53-3; G.125-2; G.269-3; Ts.6/III-2]

nükte: (a.) 1. herkesin anlayamadığı ince mânâ. 2. ince mânâlı zarif ve şakalı söz. [K.1-2; K.1-7; K.1-8; K.1-20; K.4-11; K.4-16; K.7-36; K.14-41; K.17-15; K.18-38; K.19-29; K.19-30; K.30-32; K.21-50; K.22-29; K.23-19; K.30-49; K.31-11; K.31-16; K.33-15; K.34-15(2); K.37-10; K.37-24; K.39-12; K.48-6; K.79-1; K.79-15; K.79-17; K.79-23; Tb.1/XII-4; Tb.1/XIII-1; Tb.3/V-5; Tb.3/V-7; Tb.4/III-3; Tb.6/IV-12; Tb.6/VII-1; G.41-1; G.42-3; G.48-5; G.56-2; G.58-4; G.67-2; G.70-2; G.71-2; G.72-5; G.73-5; G.77-5; G.80-5; G.100-1; G.105-1; G.124-5; G.126-4; G.129-3; G.133-1; G.138-1; G.139-7; G.146-3; G.148-5; G.151-1(2); G.153-3; G.155-1; G.169-2; G.169-3; G.174-3; G.176-7; G.184-5; G.191-3; G.194-1; G.195-1; G.195-3; G.209-2; G.218-3; G.225-4; G.226-3; G.227-4; G.237-2; G.238-5; G.239-5; G.244-5; G.245-4; G.260-1; G.262-4; G.264-4; G.266-5; G.269-1; T.1-7; T.23-9; T.45-6; T.62-5; T.63-2; T.63-5; T.63-19; T.89-6; T.89-26; Th.7/V-2; Ts.5/II-4]

nükte-dân: (a.f.) nükte bilen, zarif, ince (kimse). [K.17-7; K.25-11; K.52-6; Tb.6/IV-10; G.260-1; T.63-20]

nükte-fehmân: (a.) nükteden anlayanlar. [G.16-5]

nükte-güzâr: (a.f.) nükte geçiren. [G.70-5; G.261-3]

nükte-nümâ: (a.f.) ince anlamları gösteren. [K.31-12]

nükte-perdâz: (a.f.) nükteli söz bulup söyleyen. [K.29-47 ; G.76-2; T.66-1]

nükte-perver: (a.f.) nükte yetiştiren, nükteli. [G.131-5]

nükte-pîrâ: (a.f.) güzel nükteler söyleyen, nükteyi süsleyen. [K.53-14]

nükte-senc: (a.f.) nükte tartıcı, nükte değerlendiren. [G.27-5; G.204-2; T.89-22; Th.7/III-1]

nükte-sencân: (a.f.) nükte tartanlar, nükteyi değerlendirenler. [K.19-29; K.79-18; G.209-5]

nükte-sencüm: (a.f.) bk. nükte-senc. [K.37-12]

nükte-serâ: (a.f.) nükte söyleyen. [G.74-1; G.112-5]

nükte-şinâs: (a.f.) bkz. nükte-dân. [K.21-54; G.97-1]

nükte-şinâsân: (a.f.) "nükte-şinâs"ın çoğulu. [G.129-1]

nükte-tırâz: (a.f.) nükte süsleyen, donatan. [Tb.5/VI-2]

nümâyân: (f.) görünücü, görünen; meydanda. [K.4-16; K.4-36; K.10-17; K.29-47; Tb.1/XIII-3; Tb.2/IV-4; Tb.3/III-10; G.184-7; T.16-1; T.79-4]

nümâyende: (f.) gösterici, görünücü. [K.21-29]

nümâyiş: (f.) 1. gösteriş, gösteri; görünüş. 2.yalandan gösteriş, göz koyma. [G.117-4]

nümûdâr: (f.) 1. görünen, görünücü. 2. örnek. [K.31-15]

nümûne: (f.) örnek. [G.124-3; G.234-2; T.64-12]

nüsaḫ: (a.) nüshalar. [T.45-5]

nüsḫa: (a.) 1. yazılı, yazılmış şey, yazılı bir şeyden çıkarılan sûret. 2. gazete ve dergilerde sayı. 3. muska. 4. (tas.) Âlem, nüsha-i kübrâ. İnsan nüsha-i suğrâ'dır, âlem büyük insan, insan ise küçük âlemdir. [K.1-20; K.3-1; K.4-19; K.14-42; K.15-7; K.17-3; K.18-11; K.21-48; K.23-21; K.29-26; K.31-10; K.31-18; K.34-14; K.35-42; K.37-23; K.52-7; K.53-9; K.56-2; G.42-7; G.45-4; G.143-2; G.144-5; G.146-3; G.150-1; G.160-1; G.184-4; G.204-3; G.223-3; G.224-4; G.245-4; G.266-3; T.1-20; T.1-21; T.2-5; T.23-9; T.45-7; T.58-1; T.60-4; T.63-1; T.63-21; T.64-2; T.64-4; T.64-5; T.64-12; T.64-14; T.65-3; T.65-5; T.65-8; T.89-18; Th.4/III-1]

nüşûr: (a.) 1. neşretmeler, dağıtmalar, yaymalar. 2. öldükten sonra dirilmeler. [K.15-4]

nüzhet: (a.) 1. neşe, eğlence, eğlenecek yeri gidip gezme. 2. tazelik, sevinç, ferahlık. [K.2-14; T.90-3]

nüzhet-âbâd: (a.f.) eğlencesi, gezintisi, sevinci bol olan yer. [K.63-1; T.18-8; T.22-7]

nüzhet-fezâ: (a.f.) sevinç artıran, çoğaltan. [T.19-5; T.41-2; T.84-1; T.110-3]

nüzhetgâh: (a.f.) gezinti yeri. [K.62-4; T.6-4; T.34-3; T.39-4; T.108-6]

nüzûl: (a.) 1. aşağı inme. 2. konağa inme, konaklama. 3. (hek.) inme, felç. [T.7-6]

ocaḳ: (t.) 1. ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer. 2. şömine. 3. ısı vererek üzerine veya içine konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten araç veya alet. 4. çay, kahve vb.nin yapıldığı yer. 5. yer altında veya üstünde cevher çıkarılan yer. 6. bahçelerde ve bostanlarda her tür meyve ve sebze ekimine ayrılmış, çevresinden biraz yükseltilmiş toprak parçası. 7. aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer. 8. yılın birinci ayı. 9. ev, aile, soy. 10. halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikayeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile. [T.35-2]

oda: (t.) 1. Evin veya herhangi bir yapının oturma, çalışma, yatma gibi işlere yarayan, banyo, salon, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölmesi, göz. 2. sebest meslek adamlarını içinde toplayan resmî birlik. 3. yeniçeri kışlası. [T.31-4]

oḳ: (t.) 1. yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk. 2. yön göstermek amacıyla belli yerlere konulabilen, oka benzer işaret. 3. at arabası, kağnı vb. araçlarda koşum hayvanlarının bağlandığı ağaç. [T.120-1; T.121-3(2)]

ordu: (t.) 1. bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü. 2. bu topluluğun başlıca bölümlerinden her biri. 3. amaç, nitelik vb. yönlerden benzeyen insanların tümü. 4. çok sayıda insan, kalabalık. [K.5-5; K.7-17]

Ortaköy: (öa.) İstanbul'da bir semt. [T.35-4]

ᶜOs̱mân: (öa.) Osmanlı devletinin kurucusu. [K.10-1; K.12-16; K.12-38; K.13-6; K.25-17; K.26-10; T.13-9; T.15-5; T.29-1]

ᶜOs̱mân: (öa.) Sultan İbrahim'in şehzadelerinden. [K.10-32]

ᶜOs̱mânî: (öa.) Osmanlı Devleti'ne mensup, Osmanlılar'a ait, Osman Oğulları'yla ilgili. [K.5-15; K.21-9; T.5-4; T.11-1; T.11-5]

ʿOs̱mâniyân: (öa.) Osmanlılar, Osmanoğulları. [K.11-5]
otâġ: (t.) (otağ) padişah çadırı. [K.76-1; Th.4/III-3]
otuz üç buçuḳ: (t.) sayı grubu. [T.17-3]
ölümlü: (t.) ölmesi mukadder bulunan, fani, geçici. [G.85-5]
ʿÖmer: (öa.) İkinci halife Hz. Ömer. [K.5-38; T.1-15; T.2-10]
ʿömr: (a.) ömür, yaşama, yaşayış, hayat. [K.7-4; K.7-17; K.9-15; K.10-41; K.11-50; K.11-51; K.12-45; K.13-14; K.14-49; K.15-44; K.17-19; K.19-35; K.20-47; K.21-40; K.21-58; K.22-45; K.23-37; K.24-47; K.27-17; K.29-62; K.31-29; K.32-25; K.33-27; K.35-55; K.37-36; K.39-32; K.42-6; K.43-13; K.45-10; K.47-2; K.50-12; K.55-19; K.66-2; K.72-6; K.81-9; Tb.3/VII-2; Tb.4/V-6; G.24-10; G.88-5; G.229-5; T.2-9; T.2-25; T.5-9; T.9-3; T.12-7; T.13-9; T.14-13; T.15-11; T.15-12; T.18-7; T.22-8; T.23-15; T.23-24; T.38-3; T.40-4; T.48-4; T.70-9; T.90-4; T.91-9; T.99-5; T.106-8; T.109-6; T.117-3; T.118-3; T.121-4; R.1-4]
öñ: (t.) 1. bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı. 2. bir kimsenin veya nesnenin ilerisi. 3. yakın gelecek zaman. 4. giyeceklerin genellikle göğsü örten bölümü. 5. önce olan, ilk. 6. civar, yöre. 7. [K.37-28; K.38-18]
öñürdi: (t.) önce, ilk önce, daha önce, ileri. [Tb.3/VII-4]
öz: (t.) 1. kişinin manevi varlığı, nefis, zat, kendi, benlik. 2. asli unsur, canalıcı nokta, bir şeyin en esaslı kısmı, cevher, hulâsa. 3. varlığın asli unsuru, iç gerçeği meydana getiren şey. 4. iç, merkez. 5. kalp. 6. çıbanın en derinde bulunan katı, cerehat. 7. bitkilerin ortasında bulunan yumuşak madde. [K.79-1]
özge: (t.) 1. başka, diğer, gayrı. 2. yabancı, ağyar. [K.22-40; K.30-47; K.30-52; K.39-7; K.45-10; Tb.1/XII-1; Tb.5/I-3; G.30-5; G.80-2; G.95-2; G.136-5; G.175-1; T.25-2; T.63-3; T.66-3]
ʿöẕr: (a.) 1. bir kusur veya suçun hoş görülmesini gerektiren sebep. 2. suçun bağışlanması. 3. engel. 4. kusur, eksiklik. [K.4-46; K.7-18; K.22-36; K.31-24; G.172-3; T.42-4]
ʿöẕr-âver: (a.f.) özür getiren, kusur taşıyan, eksikliklerini bildiren. [K.2-26]
pâ-bürehne: (f.) yalınayak, ayağı çıplak. [Tb.6/VI-8]
pâdşâh: (f.) pâdişah, hükümdar. [K.1-15; K.1-26; K.4-33; K.4-48; K.5-9; K.5-20; K.6-14; K.6-46; K.7-11; K.9-11; K.10-1; K.10-42; K.11-5; K.11-19; K.12-13; K.13-10; K.18-33; K.21-2; K.25-8; K.35-14; K.37-6; K.39-13; K.42-6; K.43-10; K.50-2; K.50-10; K.57-1; K.72-1; K.74-1; Tb.4/I-5; Tb.4/IV-1; G.38-1; G.98-6; G.137-6; T.2-1; T.2-14; T.3-4; T.4-5; T.9-4; T.11-5; T.12-1; T.14-1; T.14-14; T.15-18; T.15-19; T.15-24; T.16-4; T.16-7; T.18-7; T.29-6; T.32-1; T.75-2; T.99-1; T.117-4; T.118-1; T.120-2; T.121-3; T.121-4]
pâdşâhân: (f.) padişahlar, hükümdarlar. [K.12-39; K.40-16; K.42-4; T.3-8; T.64-6]
pâdşâhî: (f.) (pâdişâhî) padişaha ait, padişah ile ilgili. [K.7-17; K.14-52; K.25-16; K.52-8; T.99-4; Th.4/III-3]
pâk: (f.) 1. temiz, arık. 2. saf, halis, hilesiz. 3. kutsal, mübarek. [K.1-6; K.2-7; K.2-19; K.3-16; K.5-14; K.6-3; K.6-18; K.6-54; K.9-10; K.10-26; K.10-29(2); K.11-7; K.11-21; K.12-46; K.13-13; K.14-22; K.14-37; K.14-48; K.15-14; K.15-28; K.17-5; K.18-25; K.23-20; K.25-15; K.29-37; K.30-65; K.31-19; K.32-12; K.33-5; K.35-54; K.36-7; K.37-14; K.37-16; K.38-28; K.46-6; K.50-3; K.51-6; K.55-2; K.63-2; K.79-14; Tb.4/I-4; Tb.4/IV-4; Tb.5/II-4; Tb.5/III-1; Tb.5/III-4; Tb.6/III-5; G.1-2; G.9-5; G.26-4; G.60-5; G.73-1; G.96-4; G.98-3; G.98-6; G.130-7; G.137-6; G.151-3; G.161-1; G.162-3; G.177-3; G.189-4; G.224-1; G.233-4; G.242-3; G.246-5; G.269-3; T.1-7; T.1-19; T.2-3; T.2-4; T.3-1; T.5-6; T.6-3; T.13-4; T.15-18; T.15-24; T.15-24; T.16-4; T.23-4; T.23-8; T.23-13; T.26-2; T.27-1; T.31-6; T.32-1; T.32-7; T.33-5; T.40-4; T.43-3; T.46-5; T.49-5; T.53-1; T.63-23; T.64-11; T.66-3; T.66-4; T.67-13; T.69-6; T.69-7; T.75-1; T.83-4; T.85-7; T.89-23; T.89-28; T.92-2; T.99-8; T.105-3(2); Th.1/V-4]
pâk-bînân: (f.) temiz bakışlılar, saf görenler. [K.79-14]
pâkîze: (f.) 1. temiz, lekesiz. 2. halis, saf. [K.1-28; K.2-8; K.2-15; K.6-41; K.12-31; K.18-39; K.19-17; K.24-22; K.25-9; K.29-3; K.35-41; K.36-26; K.38-9; K.49-3; G.23-2; G.64-3; G.74-5; G.76-4; G.110-2; G.132-4; G.163-4; G.170-1; G.193-5; T.23-10; T.27-4; T.47-3; T.51-1; T.69-9; T.100-5; T.111-8]
pâk-rev: (f.) temiz giden. [G.120-3]
pâk-şiyem: (f.a.) temiz yaradılışlı, saf tabiatlı. [K.6-31]
pâk-zâd: (f.) temiz asıllı. [T.53-3]
pala: (t.) 1.bez parçalarından dokunan basit kilim, yaygı. 2. eski, kullanılmış eşya veya giysi. [G.246-4]
pâlân: (f.) palan, semer, eğer. [Tb.3/VI-7]
pâ[y]-mâl: (f.) ayak altında kalmış, çiğnenmiş. [K.21-52; Tb.2/II-5; Tb.3/VII-3; G.38-4; K.89-5; G.122-2; G.132-3; G.227-1; G.244-2; G.250-5; Th.3/V-1]
pâ[y]-mâlân (f.) "pây-mâl"in çoğulu, bkz. pây-mâl. [K.56-14]
pâre: (f.) 1. parça. 2. sayı, bölük. 3. para. [K.9-14; K.18-44; K.38-23]
Pârsâ: (öa.) Muhammed Zahid Pârsâ diye bilinen Nakşibendi şeyhidir, Nakşibendi tarikatının kurucusu Muhammed Bahaeddin Nakşibend'e edebinden kapısında beklediği için kendisine "Pârsâ (derviş)" denilmiştir. 1. sofu, dine bağlı (kimse). 2. iffetli, namuslu, temiz (kimse). 3. sonundaki elifi nisbet edatı sayarak Parsî manasına da gelir. [G.60-5; G.61-1]
pâsbân: (f.) gece bekçisi. [K.22-12; K.34-10; K.39-13; G.25-5; G.32-1; G.37-4; T.2-8]
pâsdâr: (f.) 1. gece bekçisi. 2. güvenilir, doğru kimse. [K.22-7]
paşa: (t.) general. [G.179-6]
pây: (f.) (pâ) 1. ayak. 2. kök, dip. 3.esas, kaide. [K.5-21; K.6-5; K.6-50; K.14-12; K.16-18; K.22-34; K.30-34; K.30-59; K.79-7; Tb.3/IV-10; Tb.3/VII-3; Tb.4/II-4; Tb.4/V-3; Tb.6/V-5; G.8-4; G.38-4; G.50-1; G.55-4; G.61-5; G.67-4; G.145-5; G.197-1; G.209-1; T.2-8; T.3-8; T.3-9; T.70-3; T.75-2; Th.7/II-5]
pâyân: (f.) 1. son, nihayet. 2. uç, kenar. 3. (tas.) sofînin ulaşacağı birlik âlemi. [K.15-42; K.16-23; K.24-21; K.28-52; K.50-9; Tb.2/III-6; Th.3/V-5]
pây-ber-câ: (f.) (pâ-ber-câ) ayağı yerde; yerinde duran. [K.30-7; K.35-36]
pâydâr: (f.) iyice yerleşmiş, sağlam, devamlı, sürekli. [T.23-24]
pâye: (f.) 1. rütbe, derece. 2. ilmiyenin, sarıklıların bir rütbesi. 3. basamak, merdiven basamağı. 4. İkizler'in bir yıldızı, Cevza burcu. [K.1-12; K.1-23; K.2-23; K.6-63; K.14-27; K.20-30; K.25-8; K.28-54; K.29-23; K.30-3; K.31-28; K.33-8; K.36-4; Tb.6/I-2; G.6-3; G.6-5; G.7-4; G.37-5; G.110-5; G.241-3; G.244-1; G.264-3; T.9-8; T.10-4; T.13-2; T.22-2; T.31-4; T.37-1; T.46-3; T.48-1; T.48-3; T.48-5; T.57-1; Th.1/VI-2]
pây-endâz: (f.) 1. ayak atan, ayak atmış. 2. büyük kimselerin geçeceği yerlere serilen halı ve benzeri gibi şeyler. 3. duvar ve möbleleri kaplamak için kullanılan bir çeşit kumaş. [T.2-19]
pâyende: (f.) 1. duran, sürekli. 2. payanda, destek, dayak. [K.22-45; G.244-2]
pâygâh: (f.) 1. derece, rütbe. 2. pabuçluk. [K.30-8; K.80-5; G.241-1]
pâyîz: (f.) sonbahar, güz. 2. köhne, eski, yıpranmış. [G.214-1]
peder: (f.) baba. [K.5-15; T.57-1]
pehlû: (f.) vücudun iki yanından biri, yan. [K.6-36]
pejmürde: (f.) 1. eski püskü, yırtık. 2. dağınık. 3. süfli, perişan. 4. solgun, solmuş. [K.24-28]
penâh: (f.) sığınma, sığınacak yer. [K.4-48; K.11-10; Tb.4/I-1; G.3-4; G.60-2; G.78-2; G.144-2]
penc: (f.) (penç) 1. beş. 2. süslemede beş petalden mürekkep stilize bir çiçek motifi. [K.10-38]
pence: (f.) (pençe) 1. yırtıcı hayvanların ön ayaklarının parmaklarıyla tırnakları. 2. (mec.) zorlu el. 3. meşhur bir çeşit lale. [K.15-13; K.15-22; K.40-9; G.12-5; G.13-4; G.22-1; G.181-3; G.222-2; G.263-4]
pence-tâb: (f.) pençesi parlayan. [K.79-4]
per: (f.) 1. kanat. 2. yelek, kuş kanadının büyük tüyleri. [K.4-40; K.11-32; K.36-11; K.76-1; K.78-1; Tb.1/II-5; G.14-4; G.15-3; G.47-3; G.107-4; G.135-2; G.137-2; T.2-21; T.80-9]
perçem: (f.) 1. başlarını tıraş edenlerin tepede bıraktıkları saç tutamı. 2. yele. 3. kâkül. [K.5-3; T.3-14]

perde: (f.) 1. kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü. 2. iki yeri birbirinden ayıran şey, gergi. 3. (müz.) bir müzik parçasını meydana getiren seslerden her biri. 5. ekran. 6. (hek.) aksu. 7. hakikati görmeyi engelleyen şey. 8. (mec.) namus. [K.2-22; K.3-17; K.21-43; K.28-40; K.29-43; K.32-12; K.55-3; G.11-1; G.57-3; G.81-2; G.89-3; G.180-6; G.185-3; G.234-5; G.243-1; T.18-3]
perde-bîrûn: (f.) utanmaz, açık saçık konuşan. [G.236-1]
perdedâr: (f.) (tar.) perdeci, büyük bir kimsenin kapısında bekleyip içeri gireceklere kapı perdesini açmakla vazifeli kişi. [G.144-2; G.213-2]
perdeder: (f.) perde yırtan, hayasız, utanmaz. [G.95-1]
perde-güşâ: (f.) 1. perde açıcı, müzik parçasını meydana getiren seslerin her birini hakkıyla çalmayı beceren. [K.28-21; Tb.1/X-2; Tb.3/V-8; G.119-2]
perde-keş: (f.) perde çekici, örtücü, engel. [Tb.3/V-8]
perde-nişînân: (f.) perdenin arkasında oturanlar, temizler, namuslular. [G.234-3]
perestiş: (f.) tapınış, şiddetli sevgi, gönül akışı. [G.179-4]
perhîz: (f.) 1. perhiz. 2. dince yasak edilen şeylerden tamamıyla uzak kalma. 3. incitici sözlerden kaçınma. [K.33-3; Tb.1/IV-2; G.109-2; G.111-4; G.158-4; G.185-2]
perî: (f.) 1. cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farz edilen dişilerine verilen bir ad. 2. (mec.) çekici güzelliği olan çok alımlı kız veya kadın. [K.2-9; K.4-11; K.4-40; Tb.1/VII-7; G.36-2; G.139-1; Ts.2/V-4]
perî-rû[y]: (f.) peri yüzlü, çok güzel. [Tb.2/IV-2]
perîşân: (f.) 1. dağınık, karışık, dağınık saç. 2. bozuk, düzensiz. 3. kederli, kaygılı. [K.4-32; K.4-45; K.6-25; K.6-44; K.14-19; K.19-10; K.29-41; K.79-3; Tb.2/II-3; G.5-1; G.32-3; G.55-4; G.58-2; G.88-3; G.100-2; G.102-4; G.109-4; G.171-1; G.182-3; G.184-3; G.184-4; G.199-2; G.202-2; G.209-3; G.236-3; G.271-2; T.3-14; Th.3/I-4]
perniyân: (f.) ipekten dokunmuş, bir nevi işlemeli kumaş. [G.39-4]
perr: (f.) bkz. per, tâir, tayyâr. [G.221-1; G.227-1; G.268-3; T.14-6]
perrân: (f.) uçan, uçucu. [T.2-21]
per-tâb: (f.) 1. atılma, sıçrama. 2. geriden koşarak hız alıp atılma. 3. uzağa düşen ok. 4. uzağa düşen şey. [T.2-20; T.117-2; T.121-2]
pertev: (f.) ışık, parlaklık, yalım. [K.2-20; K.5-26; K.6-21; K.10-27; K.14-14; K.17-5; K.20-27; K.21-4; K.22-14; K.25-4; K.29-27; K.30-17; K.33-20; K.35-31; Tb.1/XIII-7; Tb.4/I-2; G.95-5; G.120-5; G.163-4; G.216-2; G.248-2; T.81-4]
pertev-feşân: (f.) ışık, parlaklık, yalım saçan. [T.91-6]
pertev-nisâr: (f.) ışık, parlaklık, yalım saçan. [Th.1/I-3]
pertev-pâş: (f.) nurlandıran, ziya veren, ışık veren. [T.80-6; T.89-6]
pervâ: (f.) 1. korku. 2. çekingenlik. 3. ilgi, bağ. [K.30-50; K.79-4]
pervâne: (f.) 1. geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek. 2. fırıldak. 3. çark. 4. haberci, kılavuz. [K.30-48; G.21-2; G.36-4; G.44-2; G.102-2; G.116-4; G.123-2; G.163-2; G.178-5; Th.1/I-5]
pervâz: (f.) 1. uçma, uçuş. 2. saçak (dam ve elbisede). 3. hücre. 4. ayna. 5. dolap. 6. aynalı ince uzun tahta. [K.53-7; G.66-4; G.81-3; G.135-2; G.167-3; G.169-4; G.255-4; Ts.2/IV-3]
perverde: (f.) 1. beslenmiş, terbiye edilip yetiştirilmiş, büyütülmüş. 2. üzüm şırasından yapılmış bir çeşit tatlı. [K.12-44; K.15-19; K.19-20; K.29-51; K.38-14; K.51-1; G.6-3; G.108-3; G.240-4; T.19-10; Ts.6/II-1]
perverdigâr: (f.) (perverd-gâr) besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı: Allah. [K.12-44; T.121-4; Th.1/IV-5]
perveriş: (f.) 1. besleyiş, besleme; beslenme. 2. terbiye etme, yetiştirme. 3. ilerleme. [K.53-12]
perveriş-yâfte: (f.) terbiye bulmuş, beslenmiş, yetiştirilmiş, ilerleme bulmuş, ilerlemiş. [K.70-1]
pes: (f.) 1. geri, arka, ard. 2. öyle ise, imdi. 3. sonuç olarak. [Tb.6/VI-7]
pesend: (f.) 1. beğenme, seçme. 2. bir çeşit iğne işi. 3. esmerleşmiş altın, mat altın. 4. Mushaflarla yazmaların ilk sayfalarıyla sure veya bahis başlarında boya ile perdah olunarak altınla karışık yapılmış olan şekiller. [T.14-3; T.45-3; T.64-2]
pesendîde: (f.) 1. beğenilmiş, seçilmiş. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.16-15; K.19-24; K.24-23; K.33-12; K.38-19; K.41-4; Tb.1/XII-1; G.41-3; G.64-3; G.226-2; T.2-26; T.46-5; T.65-12; T.67-5; T.100-1; T.120-2]
pesmânde: (f.) 1. geri kalmış, geride bulunan. 2. (müz.) III. Selim tarafından terkip edilen bir makam. [G.6-4]
pest: (f.) 1. alçak, aşağı. 2. hafif sesle söylenen. [K.12-27; K.28-35; K.33-24; K.39-2; Tb.1/I-4; G.16-1; G.37-5; G.109-5; G.110-5; G.112-3; G.244-1; T.3-3]
pestî: (f.) alçaklık, adilik. [G.264-3]
peşîmân: (f.) pişmanlık. [K.4-2; K.79-20; G.88-5; Th.3/III-5]
pey: (f.) 1. (bkz. pây, pâ) 2. iz, işaret. 3. ard, arka. 4. pey, pey akçesi. [K.6-9]
peyâm: (f.) haber, başkasından alınan bilgi. [K.7-24; Tb.5/IV-2]
pey-â-pey: (f.) 1. birbiri ardınca. 2. azar azar. [K.5-39]
peydâ: (f.) 1. meydanda, açıkta. 2. hazır, mevcut. [K.6-8; K.30-17; K.31-1; K.31-9; K.35-17; K.50-4; K.51-4; G.4-1(2); G.4-2; G.4-3; G.4-4; G.4-5; G.71-5; T.14-5; T.64-1; Th.2/V-1]
pey-der-pey: (f.) birbirinin ardı sıra, yavaş yavaş. [T.109-2]
pey-ender-pey: (f.) arka arkaya, ardı sıra, durmadan; azar azar. [K.23-23]
peyġâm: (f.) haber. [K.6-10]
peyġamber: (f.) peygamber, Allah'ın emirlerini insanlara haber veren. [K.2-1; K.11-13; T.118-3]
peyġûle: (f.) köşe, bucak. [K.20-8]
peyk: (f.) 1. haber ve mektup getirip götüren. 2. uydu. 3. (mec.) her hareketinde birine bağlı bulunan. 4. Yeniçeri teşkilatında atlıların yanıbaşında koşarak giden kimse. [K.30-36; Tb.5/II-6; Tb.5/III-2; Tb.5/III-6]
peykân: (f.) 1. temren, başak, okun ucundaki sivri demir. 2. (mec.) sevgilinin kirpiği. [K.9-4; K.29-55; G.65-6; G.137-2; G.157-2; G.232-2; G.238-2; T.121-2; Th.3/IV-4; Th.3/IV-5]
peyker: (f.) 1. yüz, surat. 2. şekil. [K.2-14; K.5-24; K.18-20; G.134-5; T.23-10]
peymân: (f.) yemin, ant. [K.4-31; G.210-5]
peymâne: (f.) büyük kadeh, şarap bardağı. [K.1-35; K.30-53; Tb.1/I-3; G.2-2; G.12-3; G.21-1; G.27-1; G.30-3; G.61-2; G.64-2; G.103-2; G.103-3; G.107-2; G.111-5; G.123-4; G.147-1; G.167-5; G.190-3; G.191-3; G.211-5; G.223-4; G.229-4; G.263-2]
peymâne-keş: (f.) içki içen. [K.19-31]
pey-rev: (f.) arkası sıra giden, izinden giden, uyan. [K.18-7; K.51-16; K.79-21; Tb.3/II-10; G.96-1; T.63-29]
peyveste: (f.) 1. ulaşmış, bitişik. 2. daima. [K.33-27; G.238-1; G.259-3]
pezîrüfte: (f.) kabul edilmiş, onaylanıp, takdir görmüş. [G.226-2]
pîç: (f.) büklüm, kıvrım, dolaşık. [K.3-28; G.192-2; G.235-1]
pîç ü tâb: (f.) ızdırap, sıkıntı, endişe, telaş, şaşkınlık. [K.3-28; T.3-7]
pîçîde: (f.) karışmış, bükülmüş, kıvrılmış. [K.36-11; G.41-6]
pîçiş: (f.) kıvrım, büklüm, dolaşık. [K.1-7; K.56-9]
pinhân: (f.) gizli. [K.4-30; K.10-18; K.15-12; K.21-43; K.24-40; K.29-4; K.29-50; K.39-19; K.79-1; Tb.6/II-7; G.70-2; G.153-3; G.171-1; G.183-3; G.184-1; G.218-3; G.255-1; G.260-1; G.268-4]
pîr: (f.) 1. yaşlı, ihtiyar. 2. bir tarikatin ilk kurucusu. [Tb.1/V-3; G.81-1; G.268-1]
pîrâhen: (f.) gömlek. [G.53-3; G.199-3]
pîrân: (f.) ihtiyarlar, yaşlılar, ulu erenler, ermişler. [K.24-23]
pîrâye: (f.) süs, ziynet. [K.2-17; K.11-28; K.22-28; K.38-15; K.51-19; G.6-1; G.77-3; T.15-6; T.23-6]
pîrehen: (f.) gömlek. [G.269-3]
pister: (f.) yatak, döşek. [K.56-15; Ts.8/II-3]
pîş: (f.) ön, ileri, ön taraf, huzûr. [K.15-12; K.18-3; K.22-4; K.22-17; K.56-8; K.58-2; K.79-19; Tb.6/II-4; Tb.6/VI-7; G.168-4; T.3-10]
pîşgâh: (f.) iş yeri, fabrika. [T.7-6; Th.1/II-2]
pîş-keş: (f.) peşkeş, hediye, armağan. [K.15-39]
pîş-rev: (f.) 1. önde giden. 2. peşrev. [G.52-1; G.252-1]
pîşvâ: (f.) reis, başkan. [G.198-1; G.253-4]
piyâde: (f.) 1. yaya. 2. paytak, satranç taşlarından biri. 3. (ask.) bir sınıf. 4. hanımiğnesi de denilen bir çift kürekli hafif kayık. 5. bilgisi az olan kimse. [K.12-25]

piyâle: (f.) kadeh, şarap bardağı. [Tb.1/VII-5]
post-nişînân: (f.) postta oturanlar, posta geçenler; şeyhler. [Tb.1/V-1]
pû: (f.) (pûy) 1. araştırma, arama. 2. koşma. [K.24-30]
pûd: (f.) argaç, dokumada enlilemesine atılan atkı. [G.193-4; G.223-5]
pûlâd: (f.) çelik. [K.9-3]
pûşîde: (f.) 1. örtülmüş. 2. örtü. [G.41-1]
pûşiş: (f.) örtü, örtecek şey. [K.53-16]
put-perest: (f.) puta tapan. [G.16-4]
pûyân: (f.) 1. koşan (en çok insan hakkında). 2. (mec.) dalmış, kendini kaptırmış. [K.79-6]
pür: (f.) 1. dolu. 2. çok fazla. 3. sahip, malik. [K.1-40; K.2-22; K.2-29; K.4-22; K.4-31; K.4-39; K.4-40; K.5-13; K.6-26; K.6-46; K.6-58; K.7-29; K.10-33; K.10-37; K.11-14; K.12-22; K.12-32; K.14-42; K.15-9; K.15-13; K.15-18; K.15-38; K.20-26; K.21-24; K.21-25; K.21-40; K.24-44; K.29-21; K.30-18; K.30-20; K.30-42; K.32-3; K.32-21; K.34-22; K.35-48; K.36-8; K.36-9; K.38-12; K.38-17; K.39-12; K.42-2; K.43-6; K.49-3; K.50-1; K.54-15; Tb.1/II-3; Tb.1/V-7; Tb.1/VII-4; Tb.1/VIII-1; Tb.3/II-4; Tb.3/III-3; Tb.4/III-5; Tb.5/VI-5; G.5-4; G.10-4; G.11-2; G.13-4; G.20-4; G.25-5; G.32-2; G.44-1; G.44-2; G.48-2; G.54-2; G.57-5; G.60-3; G.65-4; G.65-5; G.66-2; G.66-4; G.73-5; G.85-4; G.101-2; G.101-4; G.103-3; G.111-5; G.113-4; G.124-2; G.132-5; G.133-5; G.152-3; G.152-5; G.156-5; G.172-4; G.187-4; G.191-1; G.192-2; G.195-3; G.196-4; G.203-1; G.207-3; G.210-1; G.211-3; G.222-2; G.224-1; G.227-3; G.228-3; G.230-2; G.230-4; G.231-2; G.234-4; G.235-1; G.247-2; G.253-1; G.263-4; G.268-6; M.4; T.2-2; T.2-8; T.3-1; T.7-4; T.14-4; T.14-8; T.51-3; T.64-5; T.65-7; T.65-13; T.69-5; T.76-1; T.89-22; T.106-7; T.118-1; Ts.1/I-2; Ts.2/II-1; Ts.2/III-3; Ts.5/V-3; Ts.6/IV-3(2); Ts.8/I-2; Ts.8/4-2]
pür-cûş: (f.) coşku dolu. [G.114-1]
pür-çîn: (f.) çok bükülmüş, çok buruşuk ve kırışık. [K.29-41; G.41-6; G.222-1; G.224-2]
pür-feyż: (f.a.) çok bol, bolluk dolu. [G.62-5; G.244-3]
pür-ḫûn: (f.) kan içinde. [Tb.3/III-4; G.51-5; G.68-5; G.95-2; G.159-3]
pür-kîne: (f.) düşmanlık ve gazap dolu. [G.30-1]
pür-melâl: (f.a.) gamlı, kederli, sıkıntılı, üzüntülü. [Tb.7/I-4]
pür-nûr: (f.a.) nur dolu, nur içinde, nurlu, aydınlık. [M.3]
pür-sûz: (f.) 1. çok yanık. 2. fazla yakıcı. [Tb.1/VIII-4; G.252-3; Ts.6/II-4]
pür-şevḳ: (f.a.) çok şevkli, çok heyecanlı. [Tb.3/III-8; G.54-5]
Rabb: (öa.) 1. efendi, sahip. 2. Allah. [K.4-17; K.6-2; K.23-40; K.30-54; K.77-1; Tb.1/XIII-1; Tb.1/XIII-2; Tb.1/XIII-3; Tb.1/XIII-4; Tb.1/XIII-5; Tb.1/XIII-6; Tb.1/XIII-7; Tb.6/III-6; Tb.6/III-7; T.7-7; T.14-14; T.19-10; T.38-2; T.40-3; T.44-2; T.54-1; T.76-4; Th.3/I-1; Th.3/I-2; Th.3/I-3; Th.3/I-4; Th.3/I-5; Th.3/II-5; Th.3/III-5; Th.3/IV-5; Th.3/V-5; Th.3/VI-5; Th.3/VII-5]
Rabbânî: (a.) 1. Rab'la ilgili. 2. kendini olanca gücüyle Rabb'e veren. [K.11-17; K.21-10; Tb.7/III-5; K.70-1; T.26-4]
Rabb-ı celîl: (a.) ulu Tanrı. [K.20-46; T.5-2; T.24-1; T.40-3; T.68-1]
Rabbü'l-erbâb: (a.) Allah. [T.111-9]
râbıṭa: (a.) 1. iki şeyi birbirine bağlayan şey, bağ. 2. münasebet, ilgi, alaka. 3. bağlılık, mensup olma. 4. sıra, tertip, usul, düzen. [K.53-9]
râcî^{c}: (a.) 1. rica eden, yalvaran. 2. ümitli. [T.68-1]
râd: (f.) 1. cömert, eliaçık. 2. faziletli,erdemli, üstün, değerli. [K.33-10]
râfi^{c}: (a.)1. kaldıran, yükselten. 2. Allah'ın adlarındandır. 3. (anat.) göz kapağı gibi bazı uzuvları yukarı kaldırmaya yarayan (adale, sinir). [T.55-2]
Râfiżî: (a.) râfıza fırkasından olan, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen, onlara dil uzatan, râfıziyyun, râfiziler. [K.5-38; T.7-11]
raġbet: (a.) 1. istekle karşılama. 2. istek, arzu. 3. iyi kabul edilme. [K.4-34; K.21-34; K.25-15; K.38-23; K.40-16; Tb.1/VI-1; Tb.2/II-6; Tb.4/IV-1; G.11-4; G.158-2; G.243-2; G.268-3; T.1-19; T.45-5; Ts.3/V-4; Ts.4/III-3]
ragbet-şiken: (a.f.) istek kırıcı, şevkini kıran. [K.40-11]
râġıb: (a.) istekli, isteyen, rağbet eden. [K.32-14; Tb.4/IV-1]
raġmen: (a.) 1. inadına, zıddına. 2. –diği halde, ise de, amma, yine de. [G.19-3]
râh: (f.) 1. yol. 2. tutulan yol, meslek, usul. [K.4-2; K.7-25; K.20-25; K.35-37; K.38-3; Tb.1/III-5; Tb.1/III-8; Tb.1/IV-1; Tb.3/I-5; Tb.3/II-10; Tb.3/II-11; Tb.3/VI-9; Tb.3/VI-10; Tb.3/VII-3; Tb.5/II-2; G.3-3; G.78-3; G.82-5; G.83-2; G.107-3; G.111-3; G.120-3; G.133-4; G.162-1; G.181-5; G.208-1; G.227-2; T.23-3; T.63-29; T.73-8; Th.2/V-3; Th.3/V-1; Th.4/IV-4; Th.6/I-4; Th.6/IV-1; Ts.2/I-1]
râḥat: (a.) 1. üzüntüsüz, tasasız, kedersiz bir halde bulunma. 2. gönlü rahat. [K.13-4; K.54-19; K.81-3; G.3-1; G.83-5; G.86-5; G.104-4; G.125-5; G.198-5; G.201-5; T.16-2; T.93-3; T.104-1; Th.1/IV-2; Th.5-IV-4; Th.5/V-3; Ts.4/IV-3]
râḥat-efzâ: (a.f.) (râhat-fezâ) 1. rahat artıran. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.12-6; T.28-3]
râḥat-resân: (a.f.) rahata ulaşmış, rahata ulaşanlar. [K.22-26]
raḥîḳ: (a.) 1. (kızıl renkli) duru ve temiz şarap. 2. (bot.) bal özü. [K.1-6; K.15-19]
raḥm: (a.) acıma, esirgeme, koruma. [K.1-42; K.2-17; G.121-1; G.247-3; G.271-2; R.3-3; Ts.8/4-3]
Raḥmân: (a.) dünyada her canlıya, mümin, kafir ayırt etmeksizin herkese merhamet eden Allah. [K.10-35; K.24-44; K.29-2]
raḥmânî: (a.) Allah'a mensup, Allah'dan gelen ve hayırlı olan. [T.9-7]
raḥmet: (a.) 1. acıma, esirgeme, koruma, yarlıgama. 2. Hz. Muhammed. 3. Kur'an-ı Kerim. 4. yağmur. [K.2-4; K.2-10; K.29-16; K.48-12; T.100-5]
râh-neverd: (f.) (reh-neverd) yolda gezen, dolaşan. [K.53-13]
raḫş: (f.) 1. gösterişli, yürük ve güzel (at). 2. Zal oğlu Rüstem'in atı. [K.6-9; K.9-12; K.21-47; K.37-26; T.12-8]
raḫşân: (f.) parlak. [K.10-25; K.11-33; K.21-15; K.21-42; K.44-4; G.209-1; T.80-8]
raḳam: (a.) 1. yazı yazma. 2. yazı ile işaret. 3. (mat.) sayıları göstermek için kullanılan işaretlerden her biri. 4. nicelik, miktar. [K.27-15; K.54-14; Tb.4/II-6; G.143-4; T.37-5]
râkib: (a.) 1. binici, binen, binmiş. 2. bir nakil vasıtasına binmiş olan. [K.50-7]
raḳîb: (a.) 1. her hangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri. 2. bekçi. 3. Allah'ın adlarından olup: "görüp gözeten" demektir. [K.30-51; Tb.2/III-4; G.9-3; G.56-1; G.97-1]
raḳṣ: (a.) hora tepme, sıçrayarak oynama, dans etme. [K.1-33; K.28-31; K.30-19; G.29-3]
râm: (f.) 1. itaat eden, boyun eğen, kendini başkasının emrine bırakan. 2. (tas.) insanın bütün varlığıyla Allah'a bağlanması. [K.6-15; K.15-10; Tb.3/IV-11; G.145-1; G.247-2; G.265-6; Ts.2/I-3; Ts.2/IV-4]
ra^{c}nâ: (a.) güzel, latif, hoş görünen. [G.79-3; G.98-1; G.188-2; T.50-12]
râst: (f.) 1. doğru. 2. sağ taraf. 3. uygunluk. 4. haklı, doğru, gerçek. 5. Türk müziğinde bir makam. [K.14-8; K.38-36; Tb.6/VI-8; T.46-5]
râst-rev: (f.) doğru giden. [K.16-3; K.38-3; Tb.3/I-3]
raṭb: (a.) 1. taze, yeşil, yaş (yemiş). 2. mülayim, yumuşak. 3. yanlış doğru ağza geleni söyleme. [G.51-6]
râtibe: (a.) maaş, vazife; tayin. [Tb.3/I-11; Tb.3/VI-5]
ravża: (a.) ağacı, çayırı, çimeni bol olan yer, bahçe. [K.14-21; K.29-5; Tb.6/I-12; T.2-19; T.23-25; T.89-23]
rây: (a.) 1. rey, fikir, oy. 2. raca, Hint hükümdarı. 3. sancak, bayrak. [K.5-26; K.18-13; K.30-44; K.32-11; K.39-16; T.70-7]
râyât: (a.) sancaklar, bayraklar. [K.30-35; K.54-18; T.3-14]
râyet: (a.) sancak, bayrak. [K.5-22; K.6-2; K.11-9; K.11-48]
râygân: (f.) (râyegân) 1. bedava, parasız. 2. pek çok, pek bol. 3. değersiz. [K.22-27; Tb.6/I-5; G.128-2]
râyiḥa: (a.) koku. [K.5-31; K.6-28; K.39-4; Tb.5/I-5; G.130-3]
râz: (f.) sır, gizlenilen şey. [K.1-2; K.1-5; K.3-2; K.4-30; K.6-18; K.7-31; K.14-37; K.15-12; K.16-18; K.17-7; K.18-2; K.21-43; K.24-4; K.28-30; K.29-47; K.31-13; K.32-12;

K.32-24; K.34-15; K.34-19; K.39-19; K.48-10; K.53-1; K.55-10; K.79-5; K.79-17; Tb.1/XI-7; Tb.2/IV-6; Tb.3/V-7; Tb.6/I-10; G.1-3; G.11-1; G.12-3; G.16-5; G.25-4; G.46-3; G.47-1; G.49-1; G.49-3; G.50-3; G.54-3; G.58-4; G.59-1; G.64-4; G.66-1(2); G.67-2; G.67-2; G.68-4; G.72-1; G.72-5; G.75-2; G.80-5; G.81-5; G.87-1; G.93-4; G.94-3; G.99-2; G.100-1; G.103-5; G.106-2; G.114-2; G.116-1; G.118-3; G.126-4; G.133-2; G.138-3; G.139-5; G.149-1; G.150-2; G.151-1; G.151-4; G.153-3; G.156-2; G.160-4; G.168-2; G.168-3; G.169-1; G.170-2; G.172-1; G.177-1; G.184-1; G.184-7; G.186-4; G.187-4; G.190-1; G.190-2; G.191-4; G.196-3; G.197-5; G.200-1; G.201-3; G.203-5; G.204-2; G.209-4; G.225-2; G.231-3; G.234-5; G.237-2; G.243-1; G.253-2; G.255-1; G.257-1; G.260-1; G.262-2; G.263-5; G.264-5; G.265-3; G.269-1; T.23-6; T.62-4; T.63-10]

râz-dân: (f.) sırrı bilen (dost). [K.51-10; G.32-5; G.148-3]

râzdâr: (f.) sır tutan. [G.76-3]

râzdaş: (f.t.) sır ortağı. [G.39-5]

râz-güşâ: (f.) sırları açan, açıcı; gizleri şeyleri ortaya çıkaran. [G.65-7; G.74-1]

râżı: (a.) rıza gösteren, kabul eden, boyun eğen. [K.1-39; K.23-24; G.168-5; G.182-1; G.182-5]

râz-pûş: (f.) sır gizleyen. [G.105-1]

râz-tırâz: (f.) sırrı donatan, süsleyen. [K.53-4]

rebâb: (a.) gövdesi hindistancevizi kabuğundan yapılmış bir çeşit kemançe, rübab [K.3-19; K.28-25]

rebîᶜü'l-evvel: (a.) "ilk bahar" Arabî ayların üçüncüsü. [K.2-2; K.2-29]

recâ: (a.) 1. ümit, umma. 2. yalvarma. 3. istek, dilek. [K.4-4; K.15-18; K.19-19; K.20-29; K.22-38; K.24-15; K.35-52; K.38-20; K.39-23; K.53-16; K.54-9; Tb.3/I-7; G.67-4; G.96-2; G.113-2; G.142-1; G.175-4; G.210-3; T.15-11; T.32-5; T.69-2; Ts.3/V-1; Ts.7/II-4; Ts.7/V-3]

redd: (a.) 1. geri döndürme, döndürülme, geri çevirme, çevrilme; kabul etmeme, kabul edilmeme. 2. tanımama, inkâr etme. 3. (huk.) çürütme, iptal etme, cerh etme. [K.1-36; K.46-9; G.166-4]

redd-i selâm: (a.) verilen selamı alma, selama karşı selam verme. [Tb.5/IV-1]

refᶜ: (a.) 1. kaldırma, yüceltme. 2. yukarı kaldırma. 3. lağvetme, kaldırma, hükümsüz bırakma. 4. Arapça bir kelimenin sonunu ötreli okuma. [K.22-36; K.26-5; K.36-15; K.36-27; K.55-3; Tb.4/V-3; G.156-2; G.203-5; Th.2/1-5]

refâża: (a.) râfıza fırkasından olanlar, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen, onlara dil uzatanlar, râfıziyyun, râfiziler. [K.5-22]

re'fet: (a.) 1. merhamet etmek, acımak, esirgemek. [K.20-26; K.38-12]

refîᶜ: (a.) yüksek, yüce. [K.43-2; K.44-1; T.10-4; T.70-3]

refîḳ: (a.) 1. arkadaş, yoldaş. 2. ortak. 3. yardak, yamak. 4. koca. 5. uslu, izanlı. [Tb.1/XIII-5; T.89-24]

refref: (a.) 1. ince, yumuşak kumaş. 2. kenar saçağı. 3. döşek, döşeme, minder, yastık. 4. kuşu çok olan çimenlik. 5. dalları salkım salkım olan ağaç. 6. Hz. Muhammed'in Miraç gecesi bindiği dört binekten sonuncusu, Sidretülmünteha'dan sonra üzerinde gittiği yaygı veya minder. [G.135-2]

reftâr: (f.) gidiş, yürüyüş, hareket; salınarak edalı yürüyüş. [G.190-1; G.228-3; G.239-3]

reg: (f.) damar. [Tb.6/VI-6]

reh: (f.) yol. [K.3-16; K.38-16; K.51-17; K.55-2; K.55-14; Tb.1/IX-3; Tb.1/X-7; Tb.2/II-5; Tb.3/IV-1; Tb.6/VII-2; G.37-5; G.47-1; G.47-5; G.110-5; G.112-3; G.121-1; G.219-1; G.221-4; G.244-3; G.263-1; T.65-5]

rehâ: (f.) kurtulma, kurtuluş. [T.15-8]

rehber: (f.) (râh-ber) yol gösterici, kılavuz. [K.32-19; K.51-16; Tb.1/XIII-5; Tb.3/II-10; Tb.3/VI-9; G.120-3; T.63-29; Th.6/IV-5]

reh-güẕâr: (f.) (râh-güzâr) geçit, geçecek yol. [K.32-9; Tb.3/III-11; G.3-3; G.23-3; G.31-1; G.122-2; G.193-2; G.197-2; G.206-4; G.220-6; G.244-4; G.252-1]

rehîn: (a.) rehin edilmiş, bir şeye garanti olarak tutulmuş. [K.34-11]

reh-neverd: (f.) yolda gezen, dolaşan. [Tb.5/II-4]

reh-nümâ: (f.) (râh-nümâ) yol gösteren, kılavuz. [K.9-15; K.18-22; Tb.1/X-7; G.82-4; G.198-1; T.23-3]

reh-nümûn: (f.) bkz. "reh-nümâ". [G.150-4; T.3-13]

reh-rev: (f.) (râh-rev) yola giden, yolcu. [K.18-8; G.45-2; G.106-2]

reh-revân: (f.) yolcular, yola gidenler. [K.51-16]

re'îs: (a.) baş, başkan. [T.64-10; T.66-5]

remâd: (a.) kül. [K.18-19]

remed: (a.) göz ağrısı, göz ağrıması. [K.55-1; K.55-6]

remz: (a.) 1. işaret, işaretle anlatma. 2. gizli ve kapalı bir surette söyleme. 3. simge, anlamı gizli söz. 4. (tas.) ehlinden başkasının anlamadığı sözün altında saklı olan gizli mana. 5. (müz.) müzikte perdelerin veya aralıkların yerine, onları anlatmak için kullanılan işaretlerler. [K.17-8; K.22-29; Tb.6/VII-11; G.218-4; G.227-4; T.63-2]

remz-âmûz: (a.f.) gizli şeyleri bilen, öğreten. [K.31-12]

renc: (f.) 1. ağrı, sızı. 2. zahmet, eziyet, sıkıntı. 3. hışım, öfke, gazab. [K.5-23; K.5-43; Tb.1/II-2; G.142-2; G.185-2]

rencîde: (f.) kırılmış, incinmiş. [K.35-54; Th.5/I-3]

renciş: (f.) inciniş, sızlanış, eziyet veriş; azar, keder. [K.3-6]

reng: (f.) 1. renk. 2. (müz.) türlü sazların ses benzerliği. 3. hile, oyun. 4. suret, şekil. 5. iskanbil kağıdı üzerindeki dört değişik işaret olup genellikle iki renkten oluşur. [K.5-23; K.14-19; K.21-16; K.24-29; K.28-23; K.33-5; K.54-15; Tb.6/VI-5; G.71-1; G.110-4; G.152-2; G.156-7; G.195-4; G.213-5; G.214-3; R.2-2; Th.4/I-5; Ts.5/I-3]

reng-âmîz: (f.) renk renk, türlü renkli. [G.111-1]

rengîn: (f.) 1. renkli, parlak renkli, boyalı. 2. güzel, latif, hoş. 3. süslü. [K.4-36; K.12-11; K.28-14; K.34-18; K.34-29; G.76-5; G.78-4; G.156-3; G.199-4; G.222-5]

resîde: (f.) erişmiş, yetişmiş, olgunlaşmış. [G.31-4; G.231-5]

resm: (a.) 1. yazma, çizme; desen, pentür. 2. eser, iz, nişan, alamet. 3. suret. 4. tertip, plan, taslak. 5. resim, fotoğraf resmi. 6. tarz, üslup. 7. âdet, usul, tavır, davranış. 8. alay, tören. 9. resmî. 10. vergi. [K.12-34; K.18-30; K.18-38; K.21-6; K.22-23; K.24-20; K.24-35; K.27-15; K.28-48; K.30-4; K.31-2; K.32-16; K.33-3(2); K.35-22; K.37-10; K.42-1; K.43-4; K.43-7; K.47-4; K.56-6; K.80-7; Tb.3/IV-7; G.34-3; G.72-3; G.82-5; G.144-3; G.152-2; G.177-5; T.11-5; T.14-3; T.15-14; T.19-8; T.22-4; T.28-1; T.47-4; T.50-7; T.70-2; T.73-9; T.80-3; T.90-7; T.91-3; T.94-1; T.99-4; T.101-3; T.106-3; T.109-3; T.110-1; Th.4/II-2; Ts.1/III-1; Ts.7/II-1; Ts.7/II-2; Ts.7/II-3; Ts.7/II-4]

resmî: (a.) 1. devlet tarafından veya devlet adına olan. 2. alayla, merasimle olan. 3. resme, yazıya, çizgiye ait. 4. çok ciddi, çok sert. 5. teklifli. [Tb.6/IV-4]

ressâm: (a.) resim yapan, resim çizen sanatkar, artist, desinatör, illüstratör. [T.22-4; T.84-2; T.91-5]

reste: (f.) kurtulmuş. [G.113-3]

resûl: (a.) 1. elçi. 2. peygamber, yalvaç. 3. (huk.) tasarrufta hakkı olmaksızın birinin sözünü olduğu gibi bir başkasına bildiren kimse. [K.36-3; T.1-11; T.23-3; T.23-17; T.102-1; T.105-3]

Resûl-i Ekrem: (öa.) Hz. Muhammed. [T.49-3]

Resûla'llâh: (a.) Hz. Muhammed. [Th.1/VII-1]

reşâd: (a.) 1. manevi doğru yolu bulup o yola girme, hak yolunda yürüme. [K.18-5; T.43-1; T.97-3]

reşḥ: (a.) sızıntı, damla. [G.204-4]

reşîd: (a.) 1. doğru yolu tutan. 2. iyi hareket eden, akıllı. 3. ergin. [K.14-7; K.37-25; T.46-6; T.62-3]

reşk: (f.) 1. kıskanma, haset günü. 2. kıskanılmış. [K.1-35; K.2-30; K.4-4; K.4-24; K.4-29; K.16-14; K.18-44; K.24-37; K.24-47; K.28-17; K.29-32; K.30-1; K.31-2; K.35-31; K.37-13; K.37-24; K.41-3; K.41-4; K.42-2; K.46-3; K.46-4; Tb.4/I-6; G.5-4; G.14-3; G.37-2; G.51-1; G.103-1; G.104-1(2); G.104-2; G.104-3; G.104-4; G.104-5; G.147-2; G.155-2; G.175-2; G.219-2; G.246-5; G.268-7; G.270-3; T.4-1; T.7-4; T.10-2; T.36-3; T.91-5; T.111-8; Th.1/III-4]

reşk-âver: (f.) hasete düşüren, kıskandırmayı uyandıran, kıskançlığa sebep olan. [G.174-4; T.91-8]

reşk-fermâ: (f.) kıskançlık süren, kıskançlık buyuran. [K.3-16]

reşk-fezâ: (f.) kıskançlık artıran. [K.24-14; G.113-6]

revâ: (f.) yakışır, uygun, yerinde. [K.6-40; K.7-37; K.14-49; K.43-7; G.64-5; T.23-19; T.64-12; T.89-2]

revâc: (a.) 1. sürüm, geçerlik. 2. kıymet, değer. [K.14-16; K.29-24; K.33-22; G.171-4; Th.7/I-1]

revâḳ: (a.) üstü örtülü, önü açık yer. 2. kemeraltı, sundurma, saçak altı, çardak. [T.15-22; T.22-3; T.70-3; T.80-10; T.90-1; T.106-3]
revân: (f.) 1. yürüyen, giden, akan, su gibi akıp giden (söz). 2. ruh, can. 3. hemen, derhal. 4. Türk müziğinde eski bir makam. [K.4-37; K.12-8; K.15-17; K.20-36; K.21-51; K.22-13; K.24-7; K.28-31; K.28-39; K.34-23; K.37-28; K.48-6; K.50-3; K.51-13; Tb.1/VIII-5; Tb.3/V-1; G.20-2; G.28-3; G.46-4; T.92-1]
revân-baḫş: (f.) canlandırıcı, can bağışlayıcı. [T.31-5; T.67-11]
revâtib: (a.) 1. vazifeler. 2. maaşlar. [K.54-1]
revġan: (f.) 1. yağ. 2. rugan, parlak deri. 3. üstü yağ gibi kayan parlak şey. 4. hafif hafif esen rüzgârın verdiği serinlik. 5. cila, vernik. [G.213-3]
reviş: (f.) 1. gidiş, yürüyüş. 2. tarz, üslup. 3. tutum, yol. 4. geçiş, oluş. [K.1-22; K.18-5; K.21-51; K.24-23; K.24-33; K.37-27; K.41-3; G.41-3; G.64-3; G.112-4; G.140-1; G.217-5]
revnaḳ: (a.) 1. parlaklık, güzellik, tazelik. 2. ihtişam kazanmak, süslenmek, şaşalı olmak. [K.4-10; K.5-5; K.6-62; K.8-15; K.10-38; K.12-24; K.21-10; K.21-36; K.22-10; K.26-10; K.30-27; K.34-10; K.39-2; K.39-7; Tb.4/I-4; G.24-3; G.164-2; T.5-8; T.9-4; T.16-4; T.19-5; T.59-2; T.67-2; T.80-3; T.85-3; T.87-2]
revnaḳ-dih: (a.f.) parlaklık, güzellik, tazelik verici. [K.38-13; T.29-6]
revnaḳ-efzâ: (a.f.) (revnak-fezâ) bir şeyin güzelliğini, zenginliğini artıran. [K.29-24; K.47-3]
revnaḳ-fürûz: (a.f.) güzelliği parlatan, artıran. [K.30-23; K.61-3]
revnaḳ-şiken: (a.f.) güzelliği bozan, parlaklığı kıran. [K.41-3]
revs̱: (a.) tezek, gübre; gübreye bulaşmış, pislik. [Tb.6/III-4]
revzen: (f.) pencere. [T.70-4; T.79-7; T.83-3; T.84-4]
re'y: (a.) 1. görme, görüş. 2. fikir, düşünce. 3. oy. [K.4-30; K.6-21; K.7-31; K.14-9; K.14-14; K.19-14; K.20-19; K.21-14; K.21-58; K.22-8; K.22-18; K.22-26; K.23-10; K.23-12; K.24-27; K.29-31; K.35-29; K.36-16; T.25-2; T.29-4; T.33-6; T.43-1; T.111-1]
reyḥân: (a.) fesleğen çiçeği. [K.21-16; K.29-8; T.89-23]
reyyân: (a.) suya kanmış. [K.29-37; T.111-9]
rez: (f.) asma, bağ kütüğü. [K.29-43]
reẕâlet: (a.) 1. rezillik, alçaklık. 2. utanılacak hal, utanç verici şey. 3. arsızlık. 4. maskaralık. [K.54-15]
reẕîl: (a.) 1. alçak, bayağı, soysuz, utanmaz. 2. maskara. [K.20-40]
rezîn: (a.) 1. vakarlı, temkinli, ağır, ağırbaşlı. 2. (mec.) sağlam. [K.23-10]
rezm: (f.) kavga, savaş, cenk. [K.29-21; K.30-34; K.67-4; T.7-1]
Rıḍvân: (a.) 1. razı olma, hoşnutluk. 2. Cennet'in kapıcısı olan büyük melek. [K.4-28; K.29-5]
Rıḍvân Aġa: (öa.) saraydan yetişip, hazine katipliği yapmış kişi. [T.105-1]
rıfḳ: (a.) yumuşaklık, yavaşlık, tatlılık. [K.2-17]
rıṭl-ı girân: (a.) büyük, ağır ve dolu kadeh. [G.92-4; G.183-4]
rıżâ: (a.) 1. hoşnutluk, memnunluk. 2. razı olma, pekiyi deme. 3. istek, kendi isteği. [K.23-29; K.30-24; Tb.3/IV-11; G.14-5; G.142-3; T.23-18; T.71-1; Ts.7/IV-3]
rızḳ: (a.) 1. azık, yiyecek içecek şey. 2. Allah'ın herkese bahşettiği nimet. 3. Osmanlı İmparatorluğu devrinde sipahilere verilen maaş. [K.20-41; K.24-38]
ricâl: (a.) 1. erkekler. 2. yayan, yaya olanlar. 3. belli mevki sahibi kimseler. [K.19-33; K.36-28; Tb.1/XIII-5]
ridâ: (a.) 1. belden yukarı örtülen örtü. 2. hırka. 3. dervişlerin omuzlarına attıkları post. [Tb.6/VI-7; G.142-3]
rifᶜat: (a.) yükseklik, yücelik, büyük ve büyük rütbe. [K.6-38; K.6-39; K.12-36; K.18-18; K.26-11; Tb.2/II-5; Tb.4/V-5; G.38-4; G.84-2; G.264-3; T.34-1; T.41-3; T.48-4]
riḥlet: (a.) 1. göç, göçme. 2. ölme, vefat. [T.113-2]
rikâb: (a.) 1. üzengi. 2. büyük bir kimsenin katı, önü. 3. Türk müziğinde eski bir makam adı. [K.12-25; K.13-8]
riḳḳat: (a.) 1. rakiklik, yufkalık, incelik. 2. merhamet, acıma. [K.36-15]
rind: (f.) kalander, dünya işlerini hoş gören kimse, aldırışsız. [K.3-12; K.18-42; K.19-31; K.30-53; K.37-6; Tb.1/I-3; Tb.6/VI-4; Tb.6/VI-5; Tb.7/II-3; G.1-1; G.2-1; G.12-7; G.20-2; G.24-5; G.35-2; G.37-3; G.38-5; G.51-1; G.69-3; G.82-3; G.84-4; G.105-7; G.111-4; G.112-1; G.118-5; G.128-4; G.136-2; G.158-2; G.188-2; G.189-4; G.191-1; G.193-2; G.214-3; G.243-3; G.258-5; G.262-2; G.263-1; G.263-2; G.266-1; G.266-4]
rindân: (f.) kalenderler, dünya işlerini hoş görenler. [K.18-22; K.29-43; K.75-2; K.79-7; Tb.1/VI-1; G.20-1; G.62-1; G.75-3; G.103-4; G.129-3; G.167-4; G.191-4]
rindâne: (f.) rintçesine, rintlere yaraşır biçimde. [G.147-1]
risâle: (a.) 1. mektup. 2. kısa yazılmış küçük kitap. 3. mecmua, dergi. [K.34-19]
risâle-ḫ˘ân: (a.f.) risale okuyan. [K.51-11]
Risâlet-penâh: (öa.) Hz. Muhammed. [T.65-14]
rîsmân: (f.) ip, halat. [K.50-6]
rîş: (f.) 1. yara. 2. yaralı. 3. sakal. 4. tüy, kıl. 5. (anat.) telek. [Tb.6/VI-6; Tb.6/VI-9; G.127-1]
rişte: (f.) 1. iplik, tire. 2. ilgi, bağ. 3. sanatkârane yapılmış bir minyatürü çevreleyen tezhibin iç kısmına sınır olarak tek, çift, eşit veya farklı kalınlıklarda çekilen çizgi. [K.6-53; K.15-26; K.23-29; K.36-20; K.46-9; Tb.4/IV-2; Tb.5/IV-6; G.37-1; G.142-2; G.193-4]
rişte-pîrâ: (f.) ilgi, bağ, alaka süsleyen, donatan. [K.3-21]
rivâyet: (a.) 1. söylenti, bir haber, söz veya hadisenin hikayesi. 2. hikaye edilen bir haber, söz veya hadise. [K.32-18]
riyâ: (a.) özü, sözü bir olmama, ikiyüzlülük. [Tb.3/VI-7; Tb.6/V-2; G.94-1; G.103-4; G.105-7; G.117-5; G.120-1; G.180-6]
riyâset: (a.) resilik, başlık, baş olma, başkanlık. [Tb.6/IV-6]
riyâż: (a.) bahçeler, ağaçlık, çimenlik yerler. [K.4-28; K.7-4; K.19-21; K.35-34; K.42-3]
riyâżât: (a.) riyazetler, nefsi kırmalar, dünya lezzetlerinden sakınmalar, perhizle, kanaatle yaşamalar. [Tb.1/IV-2]
riyâżet: (a.) nefsi kırma, dünya lezzetlerinden ve rahatından sakınma, perhizle, kanaatle yaşama. [Tb.6/V-2]
rîzân: (f.) dökülen, akan. [K.29-38]
rîze: (f.) kırıntı, döküntü, saçıntı, ufak parça. [K.12-36]
rû: (f.) (rûy) yüz, çehre. [K.2-10; K.2-17; K.2-22; K.5-8; K.12-31; K.15-11; K.39-17; K.46-3; K.53-3; K.53-19; K.55-11; K.72-2; K.79-21; Tb.2/I-6; Tb.4/V-3; G.8-2; G.39-6; G.42-6; G.89-1; G.125-4; G.130-4; G.133-5; G.140-4; G.159-4; G.160-3; G.176-3; G.187-1; G.210-3; G.213-5; T.14-6; T.52-3; Th.6/II-5; Ts.6/V-1]
rubᶜ-ı meskûn: (a.) dünyanın kara olan dörtte bir kısmı. [K.57-1; T.19-4]
rûd: (f.) 1. ırmak, çay. 2. kemençe. 3. saz kirişi, saz teli. [K.20-36]
rûḥ: (a.) 1. can, nefes. 2. canlılık, his, duygu. 3. en mühim nokta, öz. 4. (kim.) esans. 5. ispirto gibi uçucu gaz. 6. cin, melek; muhayyel varlık. 7. Türk müziğinde bir makam. [K.1-20; K.1-30; K.2-9; .6-10; K.6-51; K.10-16; K.12-5; K.12-6; K.13-5; K.18-20; K.21-50; K.25-12; K.26-2; K.28-28; K.28-29; K.28-31; K.28-46(2); K.29-15; K.30-45; K.35-39; K.41-3; K.48-5; K.51-3; K.52-4; K.53-1; K.69-1; Tb.1/VII-3; Tb.4/IV-6; Tb.5/VII-5; Tb.6/II-12; Tb.6/VII-12; G.66-5; G.68-7; G.71-2; G.93-5; G.95-4; G.113-1; G.126-2(2); G.128-5; G.130-3; G.132-4; G.134-5; G.138-6; G.149-1(2); G.159-2; G.176-7; G.189-1; G.190-5; G.196-3; G.235-3; G.252-2; G.261-4; T.5-7; T.23-10; T.23-23; T.49-4; T.66-4; T.67-10; T.76-2; T.93-3]
ruḫ: (f.) 1. yanak, yüz, çehre. 2. anka kuşu. 3. bu kuşun adına verilen satranç taşlarından biri. 4. dizgin. 5. taç. 6. taraf, yön. 7. hasır otu. [K.1-4; K.24-32; K.28-23; Tb.1/X-4; G.17-4; G.18-1; G.23-1; G.62-3; K.85-3; G.85-4; G.95-6; G.118-2; G.119-5; G.127-2; G.146-3; G.195-4; G.199-4; G.203-4; G.205-2; G.214-5; G.222-5; G.224-2; G.232-5; G.247-4; G.255-2; G.259-1; G.263-4; Th.1/I-5; Th.6/II-1; Th.6/III-5; Ts.6/I-4]

ruḫâm: (a.) mermer. [K.30-15]

rûḥânî: (a.) 1. ruha ait, ruh ile ilgili. 2. gözle görülemeyen, cismi olmayan. 3. mezhep işlerine ait, ahiretle ilgili olan. 4. ruhtan meydana gelmiş olan melek. [K.6-32; K.21-22; K.33-11; Tb.6/II-6; K.70-1; G.100-3; G.185-4]

rûḥâniyân: (a.) ruhtan meydana gelmiş melekler. [K.22-19; G.67-5]

rûḥ-âs̱âr: (a.) ruhta iz bırakan, estetik zevk veren. [G.262-5]

rûḥ-baḫş: (a.f.) can bağışlayan. [K.51-8; T.12-5; T.70-6]

rûḥ-efzâ: (a.f.) 1. bkz. rûh-fezâ. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.20-9; K.35-40; K.64-1; G.71-4; T.39-4; T.80-2; T.97-6; T.99-6; T.107-2; T.112-1]

rûḥ-fezâ: (a.f.) ruha canlılık veren, cana can katan. [K.6-31; K.28-33; G.64-1; G.124-5; T.45-3; T.101-2]

rûḥ-ı emîn: (a.) (rûhü'l-emîn) Cebrâil. [G.204-2]

rûḥ-ı revân: (a.f.) canlı ruh. [G.161-2; G.200-1; T.99-8]

rûḥ-perver: (a.f.) ruh besleyen, ruha kuvvet ve ferahlık veren. [K.25-15; K.31-16; G.170-4]

ruḫsâr: (f.) (ruhsâre) 1. yanak. 2. yüz, çehre. [K.21-22; K.41-2; K.41-4; K.54-12; K.79-2; Tb.1/VII-4; Tb.2/I-2; G.13-2; G.60-4; G.61-5; G.123-2; G.135-5; G.164-2; G.183-3; G.197-3; G.224-4; G.265-1; G.270-3; Ts.2/V-4; Ts.6/V-3]

ruḫṣat: (a.) izin, müsaade. [K.6-54; K.7-17; K.14-28; K.37-9; Tb.2/III-2; G.22-2; G.67-4; G.86-3; G.200-3; G.211-3; T.23-22]

Rûḥu'l-Ḳuds: (öa.) Cebrail. [K.1-8]

Rûh-ı Ḳudsî: (öa.) Cebrail. [K.3-27; G.58-5; G.71-5; G.126-3; G.184-5; T.38-5; T.82-2]

Rûm: (öa.) 1. Romalı. 2. Arap ilinde başka ilden olan kimse. 3. Anadolu. 4. Osmanlı. 5. Sivas ve yöresi. [K.7-3; K.16-14; K.21-48; K.23-2; K.28-8; K.35-20; K.35-21; K.79-27; G.112-5; T.11-2]

rû-mâl: (f.) yüz süren, yüz sürücü. [K.19-8; Tb.5/III-1; G.67-4; G.238-5; T.13-5]

rumḥ: (a.) mızrak, kargı, süngü. [K.5-23; K.29-19]

Rûm ili: (öa.) Osmanlı zamanında İstanbul'un batı yakası ve devamındaki Balkanlar'dan Avrupa'ya kadar olan toprakları. [K.32-1; T.53-2]

rumûz: (a.) işaretler, manası gizli olan sözler. [K.22-11; K.29-53; K.34-13; Tb.1/IX-8; G.26-1; G.129-2; G.223-3; T.63-10; T.65-4; T.89-4]

rumûzât: (a.) rumuzlar, işaretler. [Tb.1/X-6]

rû[y]-nümâ: (f.) 1. yüz gösteren, meydana çıkan. 2. yüz görümlüğü. [K.35-51]

rû-pûş: (f.) 1. yüz örtüsü. 2. yüz örten, yüz örtücü. [G.49-3]

rûşen: (f.) 1. aydın, parlak. 2. belli, meydanda. [K.6-41; K.11-43; K.12-20; K.12-31; K.14-5; K.14-14; K.18-8; K.19-14; K.20-19; K.22-4; K.29-63; K.32-12; K.39-14; K.39-29; K.48-2; K.51-27; K.64-1; Tb.2/I-2; G.6-2; G.34-5; G.53-4; G.82-2; G.143-3; G.216-4; M.1; T.22-3; T.46-6; T.101-3; T.109-4]

rûşenâyî: (f.) 1. aydınlık, açıklık. 2. belli olma. 3. bir tarikatin adı. 4. Halvetiye'nin Rûşenî kolunun kurucusu olan Aydınlı Ömer Dede. [K.55-10; G.61-5]

rûşenger: (f.) cila yapan, parlaklık veren. [G.141-1]

rûz: (f.) 1. gün. 2. gündüz. [K.19-35; K.21-7; K.24-36; K.35-25; K.37-3; K.37-35; K.47-2; K.47-3; K.48-13; K.52-2; K.52-9; K.70-2; Tb.1/I-2; Tb.3/VI-10; Tb.6/III-8; G.26-3; G.102-2; G.189-2; G.216-5; M.1; T.9-1; T.73-6; T.109-4; Th.1/IV-1]

rûze: (f.) oruç. [K.48-7; K.48-12; G.33-2]

rûzedâr: (f.) oruçlu. [G.211-2]

rûz-ı cezâ: (f.a.) kıyâmet günü. [K.23-21; T.23-24]

rûzî: (f.) 1. gündüze ait, gündüzle ilgili. 2. rızık, azık, nasip, kısmet. [K.54-1]

rübâyende: (f.) çalan, hırsızlık yapan, kapan; çeken; kapıp götüren, kaçıran. [K.41-2]

rüçḥân: (a.) üstünlük, üstün olma. [K.29-3]

rüfûger: (f.) örücü, örgücü. [G.30-2]

rükn: (a.) 1. bir şeyin en sağlam tarafı, temel direği. 2. kolon, direk. 3. nüfuzlu, önemli kimse. 4. (huk.) İslâm hukukunda sözleşmenin kurulmuş sayılması için bulunması gereken şartlar. [T.1-12]

rüst-â-ḫîz: (f.) kıyamet günü. [G.48-2]

Rüstem: (öa.) Şehname'de adı geçen İran'ın ünlü pehlivan ve savaşçısı. [K.4-39; K.5-14; K.5-35; K.6-9; K.6-10 (2); K.9-13; K.10-30; K.13-9; K.29-19; K.29-55; K.30-32; K.30-34; K.40-10; K.50-7; K.60-2; K.76-1; G.47-2; G.65-5; G.219-3; G.222-2; T.2-13; T.3-5; T.7-1; T.7-8; T.36-4; T.121-1]

rüsûm: (a.) 1. vergiler, gümrük vergileri. 2. usul, merasim. [K.30-25; T.60-18; R.2-3]

rüsül: (a.) peygamberler. [K.1-14; K.1-24; K.1-42; K.23-2; K.30-25; K.36-1; K.36-25; Tb.5/VI-1]

rüsvâ: (f.) rezil, itibarsız, haysiyetsiz. [K.30-50; Tb.1/VIII-2; G.92-3; G.239-1; G.240-3; G.242-3; G.249-2; G.262-3]

rüsvâyî: (f.) f.) rezillik, haysiyetsizlik, itibarsızlık. [G.246-2; G.249-2]

rüşd: (a.) 1. doğru yolu bulup gitme, doğru yola gitme. 2. doğru düşünme, akıl sahibi olma. 3. buluğa erme, erginlik. [K.4-17; K.10-29; K.12-23; K.14-7; K.15-8; K.18-22; K.19-12; K.20-14; K.21-12; K.23-6; T.46-5; T.60-7]

rütbe: (a.) 1. sıra, derece, basamak. 2. memurluk mevkii, derecesi. [K.1-14; K.2-12; K.2-27; K.7-11; K.11-23; K.14-27; K.16-14; K.19-7; K.22-9; K.30-26; K.31-28; K.32-25; K.34-36; K.35-55; G.6-5; G.7-1; G.122-3; G.179-6; T.1-3; T.1-16; T.23-2; T.36-1; T.37-3; T.38-4; T.42-1; T.45-5; T.46-4; T.47-2; T.48-3; T.48-5; T.51-1; T.51-5; T.54-2; T.55-2; T.56-2; T.73-1; T.75-1; T.89-15; T.96-1; T.99-1; Th.1/VI-3]

rü'yâ: (a.) 1. düş. 2. (mec.) gerçekleşmesi beklenen şey, umut. [K.20-23]

rüzgâr: (f.) (rûzigâr, rûzgâr) 1. zaman, devir. 2. dünya. 3. yel. [K.4-20; K.4-32; K.8-14; K.12-7; K.15-10; K.18-15; K.21-21; K.21-33; K.22-6; K.22-27; K.22-32; K.24-43; K.33-22; K.37-30; K.47-3; K.56-4; K.79-8; Tb.4/I-4; G.3-3; G.23-4; G.38-4; G.68-2; G.131-3; G.144-1; G.175-7(2); G.182-3; G.209-3; G.255-3; T.2-14; T.3-8; T.15-3; T.46-5; Th.5/III-2; Th.6/I-5; Ts.5/II-3]

saʿâdet: (a.) mutluluk. [K.2-4; K.5-13; K.6-19; K.7-2; K.7-39; K.10-25; K.11-20; K.11-42; K.11-50; K.12-19; K.12-45; K.14-10; K.14-50; K.19-35; K.22-10; K.22-12; K.24-46; K.27-3; K.30-30; K.34-4; K.35-20; K.35-25; K.43-13; K.44-6; K.45-8; K.47-1; K.66-2; K.74-2; K.78-1; Tb.3/V-2; Tb.7/IV-3; G.89-1; T.6-2; T.12-1; T.13-1; T.18-2; T.19-2; T.19-11; T.22-1; T.29-10; T.36-6; T.67-2; T.80-12; T.98-1; T.99-5; Ts.4/IV-1]

saʿâdet-ḫâne: (a.f.) mutluluk evi. [T.4-5]

saʿâdetmend: (a.f.) mutlu, bahtiyar. [K.43-8]

sâʿat: (a.) 1. saat. 2. vakit, zaman. 3. muayyen vakit. 4. kıyamet. [K.19-35]

ṣabâ: (a.) 1. gün doğusundan esen hafif ve hoş rüzgar. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.6-57; K.12-7; K.29-2; K.29-60; K.31-20; K.35-29; Tb.5/I-1; G.23-3; G.48-1; G.67-4; G.110-4; G.130-1; G.155-3; G.175-1; G.192-1; G.213-1; G.214-3; G.251-4; G.268-6]

ṣabâḥ: (a.) günün doğması, sabah. [K.2-30; K.14-15; K.35-29(2); K.37-1]

ṣaban: (t.) çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı. [T.118-2; T.119-1; T.121-2]

sâbıḳ: (a.) 1. geçici, geçen, geçmiş. 2. şimdikinden bir evvel memuriyette bulunmuş olan. 3. ileride bulunan, zamanca, rütbece önde bulunan. [K.24-8]

sâbıḳan: (a.) evelce, bundan önce. [T.105-1]

ṣâbir: (a.) sabreden, dayanan, acelesiz bekleyen, dişini sıkan. [K.42-7]

s̱âbit: (a.) 1. hareketsiz, kımıldamayan, yerinde duran. 2. ispat edilmiş, anlaşılmış. [K.6-29; K.14-19; K.30-7; K.32-11; G.119-1]

s̱âbit-ḳadem: (a.) 1. değişmez, devamlı. 2. ayağına sağlam. 3. yerinde veya sözünde duran. [Tb.3/IV-11; G.163-5]

ṣabr: (a.) 1. dayanma, katlanma, sabır. 2. (tas.) nefsine hakim olma, kendini tutma. [K.28-18; K.79-6; G.9-1; G.10-4; G.97-4; G.145-1(2); G.150-3; G.157-2; G.202-2; G.205-3; G.236-4; G.247-2; G.249-3(2); G.250-1; T.3-9; T.50-2; T.50-4; R.3-4]

ṣabûrân: (a.f.) çok sabırlılar. [K.34-2]

sâcidân: (a.f.) secde edenler, alnını yere koyanlar. [T.73-5]

şad: (f.) yüz (sayı). [K.1-1; K.4-1; K.12-23(2); K.18-44; K.33-8; K.40-8; K.40-14; K.45-2; G.6-4; G.23-6; G.47-1; G.57-4; G.112-5; G.118-1; G.133-2; G.138-5; G.150-1; G.235-3; G.236-3; G.244-3; G.247-3; G.263-3; G.264-2]

sa^{c}d: (a.) 1. kutluluk. 2. uğur. 3. kutlu, uğurlu. [K.2-1; K.5-16; K.6-19; K.6-20; K.22-44; K.34-4; Tb.4/III-5; T.13-5; T.18-2; T.33-6; T.52-2; T.91-1]

şad-pâre: (f.) yüz parça; parça parça olmuş. [G.127-5; G.247-2]

şadâ: (a.) 1. ses. 2. yankı. [K.7-16; K.11-48; K.18-21; K.29-31; Tb.5/VI-5; G.44-4; G.71-5; Ts.6/IV-4]

şadaḳa: (a.) 1. sadaka. 2. zekat. [G.73-5]

şadâḳat: (a.) dostluk, vefalılık, içten bağlılık; doğruluk, yürek doğruluğu. [K.34-38]

şadâret: (a.) 1. başta bulunma, öne geçme. 2. sadrazamlık, sadrazamın işi ve makamı. 3. Rumeli ve Anadolu kazaskerliği. [K.21-3; T.67-4]

şadâret-i ^{c}uẓmâ: (a.) yüce sadrazamlık mevkii. [T.36-1]

sâdât: (a.) 1. seyitler, ulular. 2. Hz. Hasan neslinden olmak üzere Hz. Muhammed'in soyundan olanlar (Hz. Hüseyin neslinden gelenlere de "şürefâ" derler). [T.51-7; T.54-2; T.55-3; T.56-3; T.57-3]

sâde: (f.) düz, basit, yalın, gösterişsiz. 2. süssüz. 3. karışıksız, katkısız. 4. derin düşünmeyen, bön, saf. 5. yalnız, ancak. 6. arasına, içine peynir, kıyma ve benzeri şeyler konulmamış (hamur) [K.18-35; G.177-5; G.191-2; T.50-11; T.50-13]

sâde-dil: (f.) 1. temiz yürekli. 2. saf, bön. [G.140-5]

şadef: (a.) sedef, inci kabuğu. [K.36-2; K.38-35; G.114-2; G.131-5; G.132-1; G.159-5; G.169-1; T.1-1; T.19-10; T.52-7; T.59-2]

şad-gûne: (f.) yüz türlü, çeşitli. [K.54-1]

şad-hezâr: (f.) yüz bin. [Tb.5/VII-2]

şad-hezârân: (f.) yüz binlerce. [T.13-9]

şâdıḳ: (a.) 1. doğru, gerçek. 2. sadakati, içten bağlılığı olan. [K.11-24; Tb.2/II-5]

şâdır: (a.) çıkan. [T.63-6]

sâdî: (a.) 1. kapamakla ilgili, örtmekle ilgili. 2. aksu denilen göz perdesi hastalığıyla ilgili. [K.38-7]

Sa^{c}dî-i Şîrâz: (a.f.) İran'ın büyük mutasavvıf ve mütefekkir şairi. [G.77-7]

şadr: (a.) 1. göğüs, sine. 2. yürek, kalp, hatır. 3. her şeyin önü, başı, ilerisi, en yukarı, en baş. 4. oturulacak en iyi yer. 5. baş, başkan. 6. kazasker. 7. sadrazam sözünün kısaltılmışı. [K.2-16; K.14-1; K.14-51; K.15-5; K.15-6; K.16-11; K.16-21; K.18-4; K.18-5; K.18-15; K.20-12; K.20-16; K.21-3; K.21-5; K.21-11; K.21-31; K.22-5; K.22-33; K.22-44; K.23-1; K.23-34; K.24-48; K.29-23; K.30-23; K.30-27; K.31-27; K.32-1; K.32-4; K.32-17; K.32-25; K.35-20; K.38-15; K.80-5; K.80-8; G.47-5; G.84-2; T.21-1; T.23-2; T.23-18; T.27-1; T.28-1; T.29-3; T.42-4; T.46-3; T.46-9; T.48-1; T.48-2; T.48-4; T.49-1; T.50-4; T.50-5; T.50-9; T.50-15; T.51-2; T.52-4; T.52-5; T.52-9; T.53-2(2); T.57-2; T.60-8; T.62-1; T.62-8; T.67-1; T.69-2; T.73-1; T.75-1; T.91-1; T.96-1; Th.1/II-3]

şadr-ı a^{c}ẓam: (a.) baş vekil, sadrazam. [K.22-12; T.71-1; T.97-1]

şadr-ı Anaṭolı: (a.) Anadolu kazaskeri. [T.54-2]

şadr-ı Rûm: (a.) Rumeli kazaskeri. [T.48-2]

şâf: (a.) 1. temiz, halis, katıksız, karışık olmayan. 2. bön, kolay aldatılabilen, kurnazlığa aklı ermeyen. [K.2-15; K.17-5; K.38-28; Tb.4/III-2; Tb.6/VI-9; G.29-4; G.53-4; G.71-4; G.103-2; G.104-2; G.108-4; G.162-3; G.191-2; T.15-19; T.23-8; T.23-13; T.26-2; T.32-1; T.33-5; T.63-23; T.71-4; T.79-7; T.97-5]

şafâ: (a.) 1. saflık, berraklık. 2. gönül şenliği, kedersizlik, neşe, zevk, eğlence. 3. (müz.) Türk müziğinde bir makam. 4. Mekke civarında bir yer olup hacılar, burası ile Merve denilen yer arasında Hz. Hacer'in gidiş geliş hareketini remiz ederek dört defa gidip üç defa gelirler. [K.2-15; K.3-18; K.4-2; K.4-4; K.6-62; K.7-32; K.10-37; K.11-18; K.11-20; K.12-7; K.12-9; K.12-10; K.12-11; K.17-19; K.20-6; K.21-42; K.23-8; K.25-3; K.28-9; K.28-29; K.29-37; K.30-14; K.30-18; K.30-22; K.30-48; K.30-49; K.31-19(2); K.31-29; K.33-1; K.33-5; K.35-6; K.35-26; K.35-47; K.37-1; K.37-9; K.37-16; K.38-3; K.38-6; K.38-7; K.38-24; K.39-32; K.46-8; K.47-1; K.60-3; K.63-2; K.64-2; Tb.1/I-7; Tb.1/II-1; Tb.1/VII-2; Tb.1/X-5; Tb.2/III-4; Tb.3/IV-2; Tb.3/VII-7; Tb.4/III-2(2); Tb.5/I-4; Tb.5/VII-4; G.12-4; G.14-2; G.15-3; G.18-5; G.20-4; G.21-1; G.23-2; G.24-1; G.24-5; G.24-6; G.29-4; G.34-2; G.38-5; G.51-2; G.53-5; G.64-1; G.68-7; G.77-1; G.82-2; G.85-1; G.113-1; G.114-5; G.117-3; G.117-4; G.120-1; G.124-2; G.128-4; G.130-4; G.139-3; G.140-4; G.142-2; G.175-2; G.192-5; G.198-3; G.206-5; G.211-1; G.211-3; G.216-1; G.216-4; G.244-3; G.251-4; G.256-6; G.256-7; G.268-2; M.4; T.12-2; T.12-4; T.12-7; T.13-7; T.14-4; T.14-10; T.15-17; T.15-19; T.15-22; T.18-5; T.19-8; T.23-23; T.29-11; T.32-1; T.39-5; T.40-3; T.63-25; T.67-12; T.79-5; T.80-1; T.80-5; T.80-11; T.81-3; T.83-1; T.84-9; T.85-5; T.86-1; T.87-5; T.89-27; T.90-4; T.91-6; T.93-2; T.94-2; T.97-5; T.98-4; T.98-6; T.99-7; T.99-9; T.101-1; T.101-5; T.108-1; T.108-6; T.109-1; T.109-6; Th.4/IV-3; Th.5-IV-4; Ts.3/III-3; Ts.3/V-1; Ts.5/I-2; Ts.6/I-1; Ts.6/III-1; Ts.7/I-1]

şafâ-baḫş: (a.f.) safa veren, eğlendiren, rahatlandıran. [K.15-23; K.24-9; K.27-17; K.34-24; K.39-7; K.41-1; G.29-1; G.42-3; Th.4/V-3]

şafâ-engîz: (a.f.) safa koparan, neşe yaratan. [G.21-4]

şafâ-güster: (a.f.) neşe, zevk yayan; saflık, berraklık yayan. [K.15-14; K.28-39; T.79-4]

şafâ-kîş: (a.f.) safa dininden, mezhebinden olan; zevki, neşeyi adet edinmiş. [Tb.6/VI-4]

şâf-dil: (a.f.) kolay aldatılan, saf, bön. [G.89-4]

şaff: (a.) 1. dizi, sıra; camide cemaatin sırası. 2. bir sıraya dizilmiş asker. [K.30-34; K.30-62; G.131-1; T.52-5]

şaff-der: (a.f.) (saf-der) düşman saflarını yaran yiğit. [K.7-9]

şaff-ı ni^{c}âl: (a.) 1. papuçluk, ayakkabıların bırakıldığı yer. 2. bir yerde oturulacak yerlerin en aşağısı. [G.84-2]

şaff-şiken: (a.f.) (saf-şiken) düşman saflarını yaran, bozan. [K.6-13]

şafḥa: (a.) 1. bir şeyin düz yüzü. 2. bir cismin görünen tarafları. 3. yazılmış veya yazılabilir sayfa. 4. ince, yassı ve geniş cisim, levha, yufka. 5. bir hadisede bir biri ardınca görülen hallerin her biri. [K.6-47; K.15-45; K.39-31; G.224-4; G.238-5; T.41-4; T.50-10; T.91-7; T.109-4]

şâfî: (a.) 1. duru, temiz, katıksız; bir şeyle karışık olmayan, katkısız. 2. samimi, saf. 3. net (sayı için). 4. sadece, yalnız. [K.20-20; K.23-1; K.79-14; G.16-2; G.76-4; G.105-6; G.110-2; G.260-3; T.20-3; T.27-4; T.85-5; T.97-6]

şafvet: (a.) saflık, halislik, temizlik, parlaklık, arılık. [G.196-4]

şafvet-nümâ: (a.f.) safvet gösteren., temizlik, parlaklık, saflık gösteren. [T.50-10]

şaġ: (t.) 1. vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı. 2. sağlam, esen. 3. katkısız. 4. yaşamakta olan. 5. ekonomi ve siyasette gelenekçi görüş. [K.68-2; Tb.2/V-6; G.251-2]

sâġar: (f.) 1. kadeh, içki bardağı. 2. (tas.) Allah'ın nuru ile dolan insan gönlü. [K.37-5; K.60-3; K.70-3; K.71-3; Tb.1/VI-2; Tb.1/VII-1; G.28-1; G.36-1; G.62-1; G.63-4; G.84-4; G.92-3; G.96-5; G.98-5; G.104-1; G.136-3; G.137-4; G.156-2; G.165-1; G.165-5; G.189-4; G.191-1; G.212-5; G.216-2; G.253-1; G.268-4; Th.2/II-1]

sâġar-be-kef: (f.) elinde kadeh, içki içen. [G.101-3; G.105-5]

sâġar-keş: (f.) kadeh çeken, içki içen. [Tb.6/VI-4]

şaġîr: (a.) 1. küçük, ufak. 2. büluğa ermemiş, ergenlik çağına gelmemiş çocuk. [Tb.5/IV-6]

sâḥa: (a.) meydan, avlu, alan. [G.248-4; T.12-5; T.101-3]

şaḫbâ: (a.) şarap. [K.15-14; K.30-52; K.30-53; Tb.1/VI-3; Tb.1/VIII-1; Tb.3/II-2; Tb.3/V-4; G.1-1; G.64-2; G.71-1; G.72-4; G.98-5; G.128-5; G.146-5; G.148-1; G.179-1; G.189-4; G.193-3; G.195-3; G.208-4; G.211-5; G.212-5; G.230-5; G.240-1; G.254-3(2); T.63-15; Th.5-IV-1]

şâḥib: (a.) 1. sahip. 2. bir vasfı olan. 3. koruyan. 4. bir iş yapmış olan. [K.5-35; K.6-49; K.9-7; K.10-20; K.12-27; K.14-2; K.15-8; K.16-2(2); K.20-14; K.21-8; K.21-45; K.22-

5; K.22-6; K.22-33; K.24-25; K.24-37; K.24-46; K.25-5; K.25-11; K.26-7; K.30-24; K.32-13; K.33-10; K.33-26; K.36-5; K.36-18; K.38-31; K.41-5; K.48-2; K.49-6; K.52-6; K.56-8; K.59-1; K.73-2; K.79-25; K.80-6; K.81-4; Tb.2/IV-1; Tb.3/I-8; Tb.4/III-1; Tb.4/V-5; G.38-4; G.45-6; G.72-2; G.73-2; G.184-6; G.209-4; G.260-5; T.2-12; T.2-27; T.3-1; T.20-2; T.23-16; T.23-24; T.24-1; T.25-1; T.27-1; T.29-6; T.30-1; T.32-5; T.40-1; T.41-6; T.43-1; T.44-1; T.46-1; T.47-2; T.50-3; T.50-8; T.60-22; T.61-1; T.62-1; T.63-1; T.63-7; T.67-5; T.69-1; T.69-8; T.71-1; T.79-8; T.80-11; T.90-1; T.90-7; T.90-9; T.91-9; T.93-2; T.95-1; T.97-3; T.101-5; T.105-2; T.106-1; T.106-8; T.108-5; T.109-6; Ts.1/I-3]

ṣâḥibe: (a.) kadın sahip. [T.99-7; T.100-1]

ṣâḥib-ḳırân: (a.f.) 1. her zaman başarı, üstünlük kazanan hükümdar. 2. meşhur bir çeşit lale. [K.7-9; K.9-1; K.11-8; K.50-7; G.58-3; T.2-14; T.3-11; T.7-1]

ṣâḥib-naẓar: (a.) tecrübesi, görüşü, düşüncesi kuvvetli olan. [Tb.3/V-10]

ṣâḥibü'd-devle: (a.) 1. talihli, şanslı kimse. 2. vali. 3. (tar.) sadrazam (başbakan). [T.26-1; T.60-10]

ṣaḥîfe: (a.) 1. üzerine yazı yazılan veya basılan bir kağıt yaprağının iki yüzünden her biri; kağıt yaprağı. 2. kendinden öncekilere veya sonrakilere kıyaslanarak düşülen olay veya an. [K.35-22]

ṣaḥîḥ: (a.) 1. gerçek, doğru. 2. halis, kusursuz, ayıpsız. 3. (ed.) lafzi ve manevi nakislerden ârî üslup. 4. (gr.) kelimenin ana harfleri. [K.35-39]

sâḥil: (a.) deniz, nehir, göl kenarı, yalı, kıyı. [K.7-13; K.13-11; K.32-3; K.50-9; K.79-10; G.198-5; G.255-3]

sâḥir: (a.) 1. büyücü. 2. büyüleyici tesir yapan güzel. [K.30-44; G.119-3; G.245-2; G.261-1]

ṣaḥn: (a.) 1. avlu. 2. evin ortasındaki açıklık. 3. oyuk, boşluk, boş yer. 4. orta, meydan, aralık; cami ve medreselerde umumun toplanmasına mahsus üstü kubbeli, örtülü yer. 5. büyük kase. 6. sahan. 7. sahne. 8. zil. 9. (anat.) kulağın dış boşluğu. [K.2-21; K.12-2; K.12-10; K.22-17; K.26-9; K.39-2; K.54-18; G.51-5; G.214-3; T.12-6; T.52-5; T.67-8; Th.2/1-3; Ts.5/III-3]

ṣaḥrâ: (a.) kır, ova, çöl. [K.29-8; K.29-14; Tb.1/VIII-3; G.15-1; T.7-4]

saḫt: (f.) katı, sert, çetin, pek. 2. kuvvetli, güçlü, sağlam. 3. güç, zor. [T.2-24]

sâ'î: (a.) 1. çalışan. 2. hızlı yürüyen. 3. haberci; haber götüren; koğuculuk eden. [K.27-7; K.30-36; T.25-2]

ṣâ'ib: (a.) 1. yanlışsız, doğru, yanlışlık yapmayan. 2. maksada, hedefe uygun. 3. hedefe doğru ulaşan. [K.22-8]

sa'îd: (a.) 1. mutlu, uğurlu. 2. ahiretini hazırlamış kimse. [K.37-3; G.211-4]

sâ'id: (a.) kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı. [G.207-2]

sâ'il: (a.) 1. sual eden, soran. 2. dilenci. 3. akıcı, akan. [K.19-17; K.24-34; K.29-34; K.32-9; G.45-6; G.47-5]

sâ'ir: (a.) 1. seyreden, harekette olan, yürüyen. 2. bir şeyden kalan başka şey. 3. geçen, dolaşan. 4. diğer, başka, gayri. [K.53-7; T.45-5]

saḳf: (a.) tavan, çatı, dam. [K.26-5; K.35-35; K.62-2; T.10-4; T.23-21; T.41-3; T.80-8; T.84-3; T.91-8]

** s̱âḳıb:** (a.) 1. delen, delik açan, bir taraftan öbür tarafa delip geçen. 2. parlak ışıklı. 3. tesirli, etkili. [K.22-8]

sâḳî: (a.) 1. su veren, su dağıtan. 2. kadeh, içki sunan. 3. baldıra veya baldır kemiğine ait, onula ilgili. 4. insan ruhuna Allah sevgisi, Allah nuru saçan kimse, şeyh. [K.3-11; Tb.3/V-4; G.21-1; G.21-5; G.30-3; G.40-3; G.101-7; G.105-4; G.114-4; G.123-4; G.165-1;G.183-4; G.191-1; G.212-4; G.213-3; G.251-1; G.254-2; G.254-3; M.4; Th.2/1-5]

s̱aḳîl: (a.) 1. ağır. 2. sıkıntılı, can sıkan. 3. çirkin. 4. (gr.) ağır ve kalın okunan (hece) 5. Türk müziğinde ağır karakterli bir usul. [K.20-7]

saḳîm: (a.) 1. hasta, hastalıklı. 2. yanlış. 3. rivayeti doğru, sağlam olmayan (hadis). [Tb.3/I-9]

sâkin: (a.) 1. hareketsiz olan, oynamayan. 2. uslu, kendi halinde olan, yavaş. 3. oturan, mukim. 4. (gr.) hareke ile okunmayan harf. 5. teskin olmuş, yatışmış. [K.20-8; K.81-7; Tb.6/I-12; G.206-4; T.105-1; T.114-1]

sâkinân: (a.) sakinler, oturanlar (bir yerde). [T.10-5]

saḳḳâ: (a.) su dağıtan, saka. [K.30-40]

sâl: (f.) yıl. [K.15-23; K.19-35; K.47-3; T.5-8; T.13-9; T.18-7; T.55-3; T.60-21; T.89-29; T.117-4; T.118-3]

ṣalâ: (a.) 1. Cuma namzına ve bazı yerlerde cenazeye çağırmak için minarelerde okunan salavat. 2. meydan okuma, "kendine güvenen varsa çıksın!" diye bağırma. 3. bir mahalle çocuklarının, başka mahalle çocuklarıyla taş kavgalarına çıkmaları. 4. (tas.) Mevlevilerde "can"ları namaza, yemeğe, mukabeleye çağırma. [K.37-9; G.211-3]

ṣalâbet: (a.) 1. peklik, katılık, sağlamlık. 2. manevi kuvvet, dayanma. 3. bir madeni başka bir madene sürterek çizmek için sarf olunan kuvvete karşı çizilen maddenin gösterdiği mukavemet. [K.9-5; K.10-30; T.7-6]

ṣalâḥ: (a.) 1. düzelme, iyileşme, iyilik. 2. rahatlık, barış. 3. dine olan bağlılık, takva, iyi ameller. [K.14-21; K.16-2; K.18-22; K.22-22; K.30-23; K.30-39; K.33-3; K.34-10; K.36-18; K.55-16; T.23-7; T.51-5; T.100-3]

ṣalâḥ-âver: (a.f.) huzur getiren, barış getiren. [K.18-5]

ṣalât: (a.) 1. namaz. 2. Hz. Muhammed'e dua okuma. [K.2-30; T.73-6]

ṣalavât: (a.) 1. namazlar. 2. Hz. Muhammed'e ve onun soyundan gelenlere okunan dua. [K.36-11]

ṣâliḥ: (a.) 1. yarar, elverişli, iyi, uygun, yakışır. 2. salâhiyetli (yetkisi) ve hakkı olan. 3. dinin emrettiği şeylere uygun harekette bulunan. [K.48-3; Tb.1/XIII-5; Tb.6/II-11]

Ṣâliḥ Paşa: (öa.) Sultan İbrahim'in sadrazamlarındandır (1645-1647), divanda ilk kasidede defterdar oluşu üzerine, daha sonra da sadrazam olması üzerine iki kasidesi vardır. [K.20-16; K.21-10]

sâlik: (a.) 1. bir yola giren, bir yolda giden. 2. bir tarikata girmiş bulunan. [K.3-26; K.16-3; K.30-39; K.38-3; K.45-3; K.54-7; Tb.1/X-7; Tb.3/II-10; Tb.3/VI-9; Tb.6/V-11; Tb.6/VII-2; Tb.7/I-2; G.120-3; G.162-1; G.244-4; T.1-20; T.35-1; T.45-1; T.60-9; T.61-1; T.73-2; T.73-8; T.89-11; T.100-3; T.106-1]

sâlim: (a.) 1. sağ, sağlam. 2. eksiksiz, sakatı, noksanı olmayan. 3. korkusuz, emîn. 4. (gr.) içinde illet harflerinden biri (elif, vav, ye) bulunmayan kelime. [K.4-38; K.55-8; G.41-5; G.192-4; T.29-10]

salṭanat: (a.) 1. sultanlık, padişahlık, hükümdarlık. 2. bolluk ve zenginlik, şatafatlı hayat. [K.6-6; K.7-4; K.7-9; K.9-8; K.11-10; K.12-17; K.13-8; K.21-1; K.21-57; K.42-3; T.5-1; T.12-1; T.14-13; T.15-1; T.16-5; T.18-1; T.19-4; T.33-6; T.87-1]

Sâm: (öa.) Şeh-nâme'de adı geçen ve İran'da yaşamış bir cihan pehlivanıdır. Bir diğer rivâyette Nuh peygamberin oğullarından biri olup Sâmî ırkının babası kabul edilir. Başka bir rivayete göre de İsa peygamberin dirilttiği üç kişiden biridir. [K.4-23; K.5-23; K.6-9; K.6-11 (2); K.7-9; K.9-5; K.29-19; K.40-10; T.2-2; T.8-5; T.117-1]

sâmân: (f.) 1. servet, zenginlik. 2. rahat, dinçlik. 3. düzen. 4. kudret, iktidar. [K.4-10; K.21-38; K.24-37; K.29-46; G.40-1; G.45-6; G.153-1; G.267-4]

sâmî: (a.) 1. yüksek, yüce. 2. şöhretli, ünlü. [K.2-12; K.10-32]

sâmi'a: (a.) 1. sâmi'in müennesi. 2. kulaktaki işitme kuvveti. [G.266-5]

ṣamîm: (a.) (samîme) iç, öz, asıl, merkez, göbek (insan hakkında). [K.34-26]

Sâmirî: (öa.) yaptığı bir buzağıya, Hz. Musa Tûr-ı Sînâ'da iken halkı taptırmaya kalkışan kişi. [G.261-1]

Ṣan'â: (öa.) Yemen'de bir şehir. [K.29-12]

ṣan'at: (a.) 1. sanat, ustalık; hüner, marifet. 2. bir şeyi güzel yapmak, bir şeyin güzel, beğenilir olması için uygulanan kurallar. [K.15-41; K.28-16; K.28-27; K.28-51; G.166-3; G.181-4; G.261-1; T.41-2; T.79-1; T.90-8]

ṣâneke'llâh: (a.) Allah seni korusun. [T.91-4]

ṣanem: (a.) 1. put. 2. güzel kimse. [Tb.2/III-1; G.89-2; G.140-1; T.65-10]

ṣanem-ḫâne: (a.f.) puthane, tapınak. [G.161-1]

s̱ânî: (a.) ikinci. [K.5-12; K.20-14; K.21-13; K.34-4; Tb.5/VII-6; G.70-3; T.36-4; T.64-11; T.74-2; T.91-1]

ṣânîᶜ: (a.) 1. yapan, işleyen, yapıcı. 2. yaradan, sanat eseri olarak meydana getiren. 3. Allah. 4. (huk.) istisna akdinin borçlusu. [K.18-31; K.31-17; Tb.3/I-3; G.206-5]
sâniḥa: (a.) zihin ve fikirde hasıl olup çıkan, fikre doğan. [K.53-4]
s̱âniyen: (a.) ikinci derecede, ikinci olarak. [K.28-13; K.40-5]
sarây: (f.) (serây) 1. saray. 2. büyük konak. 3. hükümet konağı. [K.10-44; K.25-8; K.35-35; K.46-4; K.52-4; Tb.5/III-1; T.2-17; T.3-10; T.4-1; T.9-3; T.39-3; T.41-1; T.70-10; T.90-3; T.91-2; T.91-4; T.92-1; T.99-3; T.99-6; T.99-9]
Sarây-ı Âmire: (öa.) Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Topkapı Sarayı. [K.10-44; T.6-3; T.15-13]
sârbân: (f.) deveci, deve sürücüsü. [Tb.6/IV-6]
ṣarf: (a.) 1. harcama, masraf etme, gider. 2. para bozdurma. 3. çevirme, döndürme. 4. değişme. 5. gramer, dilbilgisi. [K.35-48; Tb.6/III-10; Tb.7/III-2; G.88-5; T.91-2]
sârî: (a.) a.) bulaşan, bulaşıcı. [K.6-28; K.12-5; Tb.1/III-4]
ṣarîr: (a.) cızırtı, gıcırtı (kalem, kapı gibi şeylerde). [K.3-29; K.54-10; K.79-24; Tb.5/VI-5]
ṣarrâf: (a.) 1. sarfeden. 2. sarraf. 3. anlayan, değer veren. [K.29-52]
ṣarṣar: (a.) şiddetli, gürültülü rüzgâr. [K.6-22; K.24-31; K.37-27; G.109-4; G.268-4; T.2-24]
sath: (a.) 1. ev damı. 2. bir şeyin dış tarafı, dış yüzü. 3. üstten görünen kısım. 4. (geo.) yüzey. [K.33-7]
sâtir: (a.) örten, kapatan. [Tb.6/III-3; G.261-6; Th.1/VII-2]
saṭvet: (a.) 1. birinin üzerine şiddetle sıçrama. 2.ezici kuvvet, zorluk. [K.4-22; Th.1/V-2]
ṣavâb: (a.) 1. doğruluk, dürüstlük, doğru hareket, doğru davranış, doğru düşünce. 2. doğru, dürüst. [K.3-13; K.3-31; T.25-2; T.35-2; T.111-1]
ṣavâmîᶜ: (a.) ibadet yerleri, tekkeler, özel tapınaklar. [K.14-30]
ṣavlet: (a.) şiddetli hücum, saldırma. [K.4-22; K.9-9; K.29-22;T.7-12]
ṣavm: (a.) oruç. [K.48-12; Tb.6/V-2]
ṣavmaᶜa: (a.) 1. ibadet yeri, tekke, özel tapınak. 2. Nesara rahiplerinin, halktan inkıta ve inzivası için kurulmuş olan hücre. [Tb.1/IV-2; G.243-3]
ṣavt: (a.) 1. ses, sada. 2. bağırma, haykırma, çığlık. 3. Arapçada teganni edilen şiir. 4. (müz.) eski Türk müziğinde bir form. [K.8-7; K.28-6; G.2-1; G.130-5; G.175-3; G.213-2; T.76-3; Ts.6/III-4]
saᶜy: (a.) 1. çalışma, çabalama, gayret, emek. 2. geçinmek için iş işleme. 3. koşma, yürüme (hacda Safa ile Merve arasında). [K.15-31; K.15-37; K.19-28; K.30-25; K.35-2; K.35-12; K.38-32; K.53-14; K.67-3; Tb.3/I-10; Tb.3/VI-8; Tb.5/II-6; Tb.6/IV-1; Tb.6/V-5; G.132-6; G.257-2; T.1-20; T.23-14; T.38-3; T.63-26; T.85-2; T.102-2; T.106-2; Ts.4/II-4]
ṣayd: (a.) 1. av. 2. avlama, avlanma. [K.6-55; K.77-1; G.27-4; G.66-4; Th.3/VI-1; Th.6/V-5; Ts.2/III-4; Ts.4/II-2]
sâye: (f.) 1. gölge. 2. koruma, sahip çıkma. 3. yardım. [K.6-56; K.12-17; K.12-24; K.14-18; K.19-1; K.20-27; K.21-18; K.22-16; K.33-7; K.53-12; K.54-1; Tb.1/I-4; Tb.1/IX-6; Tb.3/IV-6; Tb.4/I-1; Tb.4/I-3; G.3-1; G.6-2; G.8-3; G.15-3; G.49-4; G.98-1; G.106-4; G.132-3(2); G.144-2; G.155-5; G.195-4; G.221-4; G.222-3; G.223-2; G.227-1; G.250-4; G.250-5; G.264-3; T.2-19; Th.1/IV-5]
sâyebân: (f.) 1. sayvan, gölgelik. 2. büyük çadır. 3. koruyan, hafız, hami. [K.22-17; T.3-10]
sâye-figen: (f.) gölge düşüren, koruyuculuğu altına alan. [G.222-5]
sâye-nişîn: (f.) 1. gölgede oturan. 2. bir şeyin gölgesine sığınan, korunan. [G.50-2; G.95-5]
ṣayf: (a.) yaz mevsimi. [K.29-6]
ṣayḳal: (a.) 1. cilacı. 2. cila aleti. 3. parlak, cilalı. [K.23-33]
ṣayyâd: (a.) avcı. [Tb.1/IV-7; G.10-2; Ts.2/MB(5)]
sâz: (f.) 1. (müz.) çalgı. 2. silah. 3. at takımı. 4. sıra, düzen. 5. kuvvet, kudret. 6. öğrenme. 7. ustalık. 8. hile. 9. eş, benzer. 10. menfaat. [K.28-9; G.11-1; G.186-1; G.236-1; G.243-1]
sâzende: (f.) 1. çalgıcı. 2. yapıcı, düzenleyici. [K.28-2; K.28-16; K.28-50]
sâzkâr: (f.) 1. uygun. 2. (müz.) saz çalan sanatkâr. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.22-2; G.135-4; G.144-5]
sebᶜ: (a.) yedi sayısı. [K.18-18]
sebaḳ-âmûz: (a.f.) öğretmen, muallim. [G.119-3]
sebaḳdâş: (a.f.) ders arkadaşı. [G.97-5]
sebaḳ-ḫ̮ᵛân: (a.f.) ders okuyan. [K.29-36; K.79-19; Tb.1/XI-4]
sebᶜa'l-Meṣânî: (a.) (seb'a-i mesânî) tekrarlanan yedi ayet, Fâtihâ Suresi. [G.143-3]
s̱ebât: (a.) yerinde durma, kımıldamama, sözünden, kararından vazgeçmeme. [K.6-63; G.150-3; T.14-13; T.31-4]
sebeb: (a.) 1. sebep, neden. 2. bahane. 3. alaka, ilgi. 4. vasıta. 5. alet. 6. (ed.) harekeli bir harf ile sakin bir harften veya iki harekeli harften meydana gelen parça. [K.20-9; K.21-53; K.31-26; K.34-28; K.38-10; K.55-5; K.81-6; Tb.2/III-5; G.2-4; G.7-1(2); G.7-2; G.7-3; G.7-4; G.7-5; G.12-1; G.32-1; G.34-1; G.55-2; G.84-2; G.231-3; Th.1/III-3; Th.2/1-5]
sebel: (a.) (hek.) göze inen perde, dumanlı, bulanık görme hastalığı. [K.33-20]
sebîl: (a.) 1. yol, büyük cadde 2. sebil, su dağıtan yer. 3. hayrat olarak, parasız dağıtılan su. [K.20-25; T.25-3; T.25-5; T.40-2; T.40-5; T.85-3; T.85-7; T.100-5]
s̱ebt: (a.) yazma, kaydetme, deftere geçirme. [K.35-44; K.36-5; K.51-24]
sebû: (f.) 1. testi. 2. şarap kabı. [G.57-7; G.105-5]
sebük: (f.) 1. hafif, yeğni. 2. çabuk. 3. ağırlığı, ağırbaşlılığı olmayan. [Tb.5/I-1]
sebük-bâr: (f.) yükü hafif, eşyası az olan. [G.155-5]
sebük-pâ: (f.) ayağına çabuk (kimse). [K.26-6; K.30-36; K.37-26]
sebz: (f.) yeşil, yeşil renkli. [K.36-10; G.206-3]
sebzezâr: (f.) 1. yeşillik, çayırlık, çimenlik. 2. sebze tarlası, bostan. [Tb.5/VI-4; G.23-1; G.144-4; G.173-2]
seccâde: (a.) 1. üzerinde namaz kılınan küçük kilim, küçük halı. 2. yazmalarda görülen belli başlı bir motifin adı. [G.191-1]
seccâde-perest: (a.f.) seccadeye tapan, sadece şeklen namaz kılan, gönlü ve kalbi başka yerde olan, huşûdan uzak ibadet. [Tb.1/I-1]
secde: (a.) namazda alını, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere daymaktan ibaret ibadet vaziyeti. [Tb.6/V-8; G.7-1; R.1-2]
secde-ber: (a.f.) secde eden, secde getiren. [G.66-2; G.109-3; G.110-2]
secdegâh: (a.f.) (secdegeh) ibadet edilecek, namaz kılınacak yer, mescit. [K.7-38; K.12-35; K.14-22; K.30-63; G.53-2; G.60-5]
seciyye: (a.) huy, tabiat, karakter. [K.49-1]
sedâd: (a.) doğruluk, hatasızlık; doğru ve haklı şey. [K.4-17; K.18-8; K.20-14; T.60-7]
sedd: (a.) (sed) 1. kapama, tıkama; kapanma, tıkanma, engel olma. 2. mania, perde. 3. set, tümsek. 4. baraj, büğet. 5. rıhtım. [K.6-22; K.37-28; Tb.5/II-2; G.3-3; T.40-5]
sedîd: (a.) (anat.) kapak. [K.6-22; K.37-28]
sefer: (a.) 1. yolculuk. 2. savaşa gitme. 3. savaş. 4. askerin savaş halinde veya savaşa hazır bulunması hali. 5. defa, kere, kez. 6. (huk.) üç gün üç gece süren yolculuk. 7. (tas.) insan gönlünün Allah'a yönelişi. [K.5-1; K.5-10; K.5-41; K.27-3; T.38-4; T.60-11]
sefîd: (f.) ak. [K.37-23; M.1; T.19-9]
sefîne: (a.) 1. gemi, vapur. 2. divan şairlerinden toplanan şiir mecmuası. [K.50-4; K.50-5; T.14-4; Th.7/III-5]
seḫâ: (a.) cömertlik, el açıklığı. [K.12-22; K.14-2; K.29-33; K.31-21; K.38-20; K.45-1; K.54-18]
seḥâb: (a.) 1. bulut. 2. karanlık. 3. bulut gibi uçuşan böcekler. [K.18-17; K.19-3; K.20-27; K.21-25; K.30-42; K.33-9; K.35-32; G.232-5; T.98-3]
seḫencel: (f.) divanda "ayna manasına" diye not düşülmüş (aslı "secencel" olmalı). [K.23-13]
seḥer: (a.) tan yeri ağarmasından biraz önceki vakit. [K.5-4; K.5-41; K.5-43; K.8-3; K.21-6; K.24-11; K.37-2; K.38-4;

K.39-4; Tb.2/II-1; Tb.2/II-2; G.4-4; G.183-1; G.228-4; T.41-5; Th.6/IV-3; Ts.6/IV-4]
seḥergeh: (a.f.) seher vakti, sabahın erken vakti. [K.37-35; G.177-4]
seḥer-ḫîz: (a.f.) 1. erkenci, sabahları elken kalkan. 2. sabahleyin esen. [K.29-1; G.185-5]
seḥerî: (a.) sabah ve şafakla ilgili. [G.213-2]
seḥḥâr: (a.) 1. (pek) büyücü. 2. büyü gibi bir kuvvetle çeken, büyüleyici. [G.51-7; G.143-5]
sehî: (f.) 1. düz, doğru. 2. fidan gibi (boy). [G.98-1; G.162-3]
sehl: (a.) 1. kolay. 2. sade. [K.20-46]
sehm: (a.) 1. ok. 2. yay. 3. aksiyon, hisse bedeli. 4. kısım, hisse, pay. 5. eğrilik payı (tomruklarda). [G.131-3; G.230-3]
sehv: (a.) 1. yanlış. 2. yanılma. [K.1-39; K.21-51]
selâl: (a.) soy, nesep [K.36-3]
selâm: (a.) 1. barış, rahatlık. 2. sonu iyi ve hayırlı çıkma. 3. fâni, gelip geçici olmama, zevalsizlik. (Allah'ın adlarından biri). 4. kurtulma. 5. (ed.) cümlenin düzgün ve doğru olması. 6. esenlik. [K.6-58; K.26-8; K.46-8; K.46-9; Tb.6/VI-8; G.155-3; T.23-21]
selâmet: (a.) 1. salimlik, eminlik, korku ve endişeden uzak olma. 2. kurtulma, selamete çıkma. 3. iyi netice. 4. (ed.) cümlenin düzgün ve doğru olması. 5. esenlik. [K.6-63; K.27-4; T.60-13; T.95-2]
selâmetgâh: (a.f) selamet yeri, bkz. "selâmet". [T.108-5]
selâset: (a.) (ed.) sözün akıcı olma hali, akıcılık, kolay anlaşılma hali. [K.24-2; Tb.5/V-5]
selâṭin: (a.) sultanlar. [K.6-46; K.12-19; K.13-6]
selef: (a.) 1. bir yerde, bir işte, bir vazifede başka birinden önce bulunmuş kimse. 2. eski adam. [K.29-50; G.132-6; T.52-2]
selîl: (a.) 1. yeni doğmuş erkek çocuğu. 2. netice. [K.36-3]
selîm: (a.) 1. sağlam, kusursuz, doğru. 2. (hek.) habis olmayan (tümör). [K.37-25; Tb.3/I-3; G.159-5]
Selîm: (öa.) Sultan İbrahim'in şehzadelerinden biri. [K.10-26]
selîs: (a.) 1. düzgün, akıcı (ibare, anlatış). 2. (müz.) Türk halk şiiri ve müziğinin XIX. asır başlarında meydana çıktığı anlaşılan bir şeklidir. Aruzun 3 feilâtün 1 feilün vezni ile yazılır; form olarak gazel bazen de murabba, muhammes ve müseddes kullanılır. Şehirli âşıklar tarafından seyrek olarak yazılmıştır.. 3. (ed.) halk edebiyatında XIX. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanan bir nazım şekli. [K.28-15; T.66-3]
sellemehü'llâh: (a.) Allah selamete erdirsin. [T.86-2]
Selmân: (öa.) Selmân-ı Savecî (1309-1376) diye bilinen ünlü İran şairi olup kasideleriyle ünlüdür. [K.4-34; K.16-14; K.21-51; K.40-15; K.79-27]
selsebîl: (a.) 1. tatlı ve hafif su. 2. Cenette bir çeşmenin adı. 3. bkz. "sebîl". 4. suyun aktığı yer kademeli olan bir çeşit çeşme. [T.15-16; T.15-17; T.15-24; T.15-24; T.18-6; T.39-1; T.63-23; T.67-10; T.85-5; T.97-5; T.97-6; T.98-5; T.98-6]
selvâ: (a.) 1. bal. 2. İsrailoğulları'nın Tih sahrasında bulunduğu müddetçe "menn" ile Allah'ın ihsanı olan (bıldırcına benzer) bir kuş. [G.189-1]
sem^c: (a.) 1. işitme, işitiş. 2. dinleme, kulak verme. 3. kulak. [K.36-19]
semâ: (a.) gökyüzü. [K.7-37; K.35-31; T.84-3; T.84-4; K.55-11]
semâ^c: (a.) 1. işitme, duyma. 2. Mevlevî ayinlerinde tarikat mensuplarının cezbe hâliyle ayakta dönmesi, zikretmesi. [K.3-17; K.30-19]
semen: (f.) yasemin. [G.269-4]
semen-ber: (f.) göğsü yasemin gibi beyaz olan, yasemin göğüslü (sevgili). [G.162-3]
semend: (f.) 1. kula at. 2. çevik ve güzel at. [K.26-9]
semender: (f.) 1. (zool.) kurbağagillerin kuyruklu takımından bir hayvan. 2. ateşte yaşayan bir masal hayvanı. [G.44-2]
semiyy: (a.) adaş, adları bir olan. [K.22-11; Tb.5/VI-1; T.97-1; T.98-1]
semm: (a.) zehir, ağı. [G.30-3]
semt: (a.) 1. taraf, cihet, yön. 2. (astr.) açıklık. [K.5-36; K.7-26; K.18-22; K.25-20; K.30-39; K.41-3; K.45-3; Tb.1/XIII-4; G.82-4; T.89-14; T.89-24; T.100-3; Ts.5/IV-2; Ts.7/I-4]
s̱enâ: (a.) övme, övüş. [K.2-26; K.3-30; K.4-47; K.12-37; K.12-38; K.13-3; K.14-30; K.15-42; K.16-23; K.17-20; K.21-41; K.21-55; K.26-7; K.27-9; K.30-56; K.31-23; K.34-26; K.34-38; K.35-46; K.35-50; Tb.4/V-4; Tb.5/IV-6; Tb.5/V-1; Tb.5/VII-3; T.15-10; T.29-8; T.36-6; T.67-5]
s̱enâ-gûy: (a.f.) medheden, öven. [K.54-12]
s̱enâ-güster: (a.) övgü düzen, övgü döşeyen. [T.62-7]
s̱enâ-ḫ˘ân: (a.f.) birini öven, metheden. [K.15-35; K.18-37]
Senâ'î: (öa.) "Hakim" lakabıyla bilinen ve kanaatiyle ünlü Gazneli Senâî (ö.1150). Adı Ebü'l-Mecid Mecdûd b. Ademü's-Senâî olarak bilinen şair ve mutasavvıf. [K.18-42; K.28-31]
s̱enâ-perdâz: (a.f.) övücü, övgü söyleyen. [K.11-41]
Sencer: (öa.) İran'da hüküm sürmüş Büyük Selçuklu Devleti'nin altıncı hükümdarıdır. Zamanı ikbal ve azamet devri olmuştur. [K.11-27]
sencîde: (f.) 1. tartılı ölçülü, yerinde söz. 2. tezhipte (süslemede) bir kıvrıma bağlı yaprak motifinin kıvrımının mukabil tarafına konulanının adı. [K.19-11; G.41-7]
sencileyin: (t.) senin gibi. [K.16-21; K.19-26; K.28-8; K.46-4; G.99-1; G.99-2; G.99-3; G.99-4; G.99-5; Ts.2/IV-2]
sene: (a.) yıl. [K.5-10; T.5-2; T.114-2]
seng: (f.) 1. taş. 2. tartı, ölçü, ağırlık. [K.9-4; K.12-36; K.30-15; K.38-15; G.132-1]
seng-dil: (f.) taş yürekli. [G.152-5]
seniyye: (a.) yüksek, yüce. [K.49-2]
ser: (f.) 1. baş, kafa, kelle. 2. baş, başkan, reis. 3. tepe, doruk. 4. uç, kenar. 5. nihayet, son. [K.4-27; K.5-21; K.6-50; K.11-30; K.18-6; K.20-25; K.21-38; K.24-8; K.24-33; K.29-12; K.29-25; K.29-46; K.29-49; K.29-51; K.33-7; K.38-15; K.51-21; Tb.1/VII-6; Tb.1/VIII-1; Tb.1/VIII-3; Tb.3/I-9; Tb.3/III-11; Tb.3/VII-3; G.4-3; G.16-2; G.37-1; G.40-1; G.44-3; G.47-3; G.51-1; G.53-2; G.87-4; G.88-3; G.96-1; G.105-6; G.125-1; G.125-4; G.127-3; G.133-4; G.168-2; G.203-1; G.214-2; G.219-1; G.221-2; G.227-1; G.233-1; G.238-1; G.244-2; G.270-1; T.2-19; T.19-6; Th.6/III-5; Ts.6/IV-2]
serâ: (f.) bkz. "sarây". [T.15-15; T.23-15]
serâbistân: (a.f.) 1. serap görülen yer. 2. bu dünya. [G.8-4]
ser-âġâz: (f.) yeniden, baştan başlama. [K.29-53]
ser-â-pâ: (f.) baştan ayağa kadar, baştan başa, bütün, hep. [K.79-16; G.239-2; T.63-2]
ser-â-ser: (f.) 1. baştan başa, büsbütün. 2. altın veya gümüş telle dokunmuş bir çeşit kıymetli kumaş. [G.24-8; Ts.2/II-1]
serâsîme: (f.) (serâsime) sersem. [G.8-5]
ser-bâz: (f.) 1. cesur, yiğit. 2. İran'da bir sınıf asker. [K.30-55; G.11-4; G.99-1; G.237-3; G.253-5; Ts.1/IV-1]
ser-be-firâz: (f.) itibar makamında bulunan, müstesna mevkide olan, sivrilmiş (kimse). [Tb.5/V-3]
ser-ber-dâşte: (f.) başın üstüne çıkarılmış, kaldırılmış. [G.69-2]
ser-be-ser: (f.) baş başa; baştan başa, büsbütün. [K.4-21; K.9-9; K.39-4; K.72-6; G.252-4; T.1-11; T.17-3]
ser-beste: (f.) 1. başı bağlı. 2. örtülü, gizli, kapalı. [K.39-12; K.53-17; G.226-3]
ser-cümle: (f.a.) bütün, hepsi. [T.79-5]
ser-çeşme: (f.) 1. çeşme başı, pınar, su başı. 2. yardımcı askerlerin maaş vesaire gibi işlerine bakan kimse. 3. pîr, şeyh; baş. [K.31-11; K.33-1; K.49-8; G.95-4; G.248-3; T.69-5; T.89-25]
serd: (f.) 1. soğuk. 2. sert, haşin, çirkin. 3. sert, kaba, hoyrat. [G.251-5; Th.3/III-1]
serdî: (f.) 1. sertlik, kabalık, hoyratlık. 2. soğukluk. [G.212-2]
ser-dâde: (f.) baş vermiş, baş göstermiş olan. [G.59-3; G.109-3]
serdâr: (f.) 1. asker başı, kumandan, komutan. 2. padişah hocaları. [K.5-11; G.235-2]
ser-defter: (f.a.) defterin başında yazılı olan, en başta bulunan, en ileri geçen. [K.24-8; T.54-1]
ser-efşân: (f.) baş saçan. [K.29-57]
ser-encâm: (f.) 1. bir işin sonu. 2. başına gelen. 3. vak'a, olay. [K.48-12]
ser-ender-ceyb: (f.a.) kederden, düşünceden veya utnaçtan dolayı başını öne eğmiş olan. [T.63-9]

sereyân: (a.) dağılma, yayılma. [Tb.6/VII-12]
ser-firâz: (f.) (ser-efraz) başını yukarı kaldıran, yükselten, benzerinden üstün olan. [K.2-10; K.5-3; K.6-2; K.13-13; K.29-44; K.30-12; K.32-2; Tb.4/IV-1; Tb.4/V-5; G.138-4; G.190-1; G.221-4; G.227-1; T.2-19; T.49-5; Ts.1/I-4]
ser-fürû: (f.) baş eğme, söz dinleme. [G.38-1]
ser-gerdân: (f.) 1. başı dönen, sersem, şaşkın. 2. perişan. [K.24-27; Ts.1/V-2]
ser-germ: (f.) 1. kafası kızmış, kızgın. 2. sarhoş, neşeli. [Tb.1/IX-1; G.15-3]
ser-geşte: (f.) başı dönenler, sersemler, şaşkınlar. [K.4-23; K.35-4; Tb.2/II-1; G.23-6; G.127-3; G.221-1; G.261-5]
ser-girân: (f.) "başı ağır": çok sarhoş. [K.3-29]
ser-ḥadd: (f.a.) serhat, hudut, sınır. [K.18-14; K.32-7]
serîr: (a.) 1. taht. 2. yatacak yer. [K.4-33; K.7-3; K.12-14; K.39-13; G.124-2; G.176-2; T.9-8; T.11-1; T.12-1; T.33-1; T.50-8; T.87-1]
ser-kelle: (f.) 1. bir topluluğun, cemaatin başı. 2. başkan, reis, prens. 3. eski zamanlarda çocukların oynadığı içi kırpıntı dolu deri top. [G.63-4; Th.4/IV-5]
serkeş: (f.) dik başlı, başkaldıran; inatçı; itaatsiz. [K.3-7; K.4-27; G.210-2; G.254-1]
serkeşân: (f.) dik başlılık yapanlar, asiler, inatçılar. [K.12-27]
sermâ: (f.) kış, soğuk. [K.24-29; T.116-1]
ser-mâye: (f.) 1. anamal, ana para. 2. bilgi, ustalık. 3. genelev kadını. [K.2-19; K.5-32; K.11-37; K.29-9; K.29-46; K.30-41; K.30-49; K.38-16; K.48-12; K.51-19; K.79-18; Tb.3/V-2; G.5-4; G.6-1; G.7-5; G.14-1; G.19-5; G.20-5; G.45-6; G.46-1; G.59-2; G.73-6; G.87-2; G.128-2; G.132-5; G.146-2; G.147-3; G.217-4; G.243-4; G.245-3; T.89-6]
ser-mâye-dih: (f.) sermaye veren, verici. [G.77-3; G.96-6; G.234-1]
ser-mâye-sitân: (f.) sermaye yeri, ülkesi. [G.79-2]
sermedî: (f.) daimi, sürekli. [K.7-4]
ser-menzil: (f.a.) durak yeri. [Tb.3/II-10; Tb.3/III-2; Tb.3/VII-2; G.3-3; G.208-5; G.244-4; T.100-4; Ts.4/II-4]
ser-mest: (f.) sarhoş. [K.4-38; K.14-41; Tb.3/II-2; G.42-5; G.95-1; G.103-3; G.112-1; G.114-4; G.176-2; G.203-5; G.217-2; G.266-4]
ser-mestân: (f.) sarhoşlar. [K.30-64; K.48-5]
ser-pençe: (f.) güçlü kuvvetli kimse. [T.2-10]
ser-pûş: (f.) başa giyilen şey, başlık. [K.71-1; K.71-3]
ser-rişte: (f.) ipucu, tutamak. [Tb.1/V-7; Tb.3/VII-5; G.33-5]
ser-sebz: (f.) 1. taze, yeni yetişmiş, yemyeşil. 2. şanslı, talihli. [G.212-1; T.65-15]
sersem: (f. Aslı ser-sâm) 1. herhangi bir sebeple bilinci ve duyguları zayıflamış olan. 2. (mec.) düşünmeden hareket eden, ne yaptığının farkında olmayan. [K.1-34]
serserî: (f.) 1. serseri, ötede beride başıboş gezen. 2. boş, beyhude söz. [K.2-20]
ser-tâ-be-ḳadem: (f.) baştan ayağa, baştan başa. [Tb.3/III-3]
ser-tâ-pâ: (f.) baştan ayağa, baştan aşağı, baştan başa, tamamıyla, büsbütün. [M.5; T.14-10]
ser-te-ser: (f.) (ser-tâ-ser, ser-â-ser) baştan başa, hep, bütün. [K.8-18; K.11-18; K.17-3]
ser ü sâmân: (f.) gerekli olan araç ve güç (bir şeyi yapmak için). [Tb.1/VIII-6; G.22-5; G.47-1; G.73-2]
serv: (f.) 1. servi, selvi. 2. (mec.) sevgilinin boyu posu. [K.6-7; K.10-28; K.30-10; K.85-3; G.49-4; G.121-1; G.250-5; M.5; T.2-19; Th.3/IV-1; Th.3/IV-2; Th.3/IV-3; Th.3/IV-4]
server: (f.) baş, başkan, reis, ulu. [K.2-10; K.25-13; K.29-20; Tb.4/V-1]
serverân: (f.) başlar, başkanlar, reisler, ulular. [K.7-33]
s̱ervet: (a.) zenginlik, varlık. [G.108-2]
setr: (a.) örtme, kapama, gizleme. [G.114-6]
s̱evâb: (a.) 1. Allah tarafından mükafatlandırılan hareket. 2. hayırlı hareket, hayır işleme. [K.14-53; K.27-5; T.10-6; T.24-4; T.25-3; T.35-5; T.40-5; T.69-6; T.73-7; T.85-4; T.88-3; T.98-6; T.111-1]
s̱evâb-endîşe: (a.f.) her zaman hayırlı işler düşünen, hayır işlemeyi düşünen. [K.30-23]
sevâd: (a.) 1. karanlık, siyah, karartı. 2. yazı karalama. 3. uzaktan karartı halinde görünen kalabalık. 4. bir şehrin çevresindeki karartı halinde görünen bağ, bahçe ve bostanlar. 5. kara, siyah. 6. gümüş üstüne siyahla işleme, nakış, savat. [K.18-13; K.18-46; K.21-48; K.31-15; K.32-22; K.37-23; K.79-2; G.47-4; G.50-4; G.119-4; G.223-2; T.7-4; T.63-23; T.64-3; Ts.6/IV-2]
sevdâ: (f.) 1. aşk, sevgi. 2. aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık. 3. istek, heves, arzu. [K.14-44; K.30-54; Tb.1/IV-3; Tb.1/VIII-1; G.14-1; G.16-2; G.24-4; G.45-6; G.60-4; G.69-1; G.79-3; G.98-2; G.101-4; G.102-4; G.110-3; G.114-3; G.127-3; G.172-1; G.180-5; G.233-1; G.240-1; G.242-5; G.244-2; G.265-1; G.270-1; Ts.6/II-2; Ts.6/IV-2; Ts.6/V-1]
sevdâger: (f.) 1. savdalı, âşık. 2. tüccar. [K.38-8; G.96-6]
sevdâgerân: (f.) 1. sevdalılar, âşıklar. 2. tüccarlar. [G.243-4]
sevḳ: (a.) 1. önüne katıp sürme, ileri sürme. 2. (sebep olup) bir sonuca bağlama. 3. yollama, gönderme. [G.8-1; T.50-17]
seyf: (a.) kılıç. [K.5-38; K.7-22; K.11-16; K.79-21; T.2-10; T.7-11]
seyl: (a.) 1. sel. 2. şiddetle gelen şey. [K.37-28; Tb.1/VIII-5; Tb.3/III-4; G.228-5; G.246-3; R.3-1]
seyr: (a.) 1. yürüme, yürüyüş; gitme, hareket. 2. yolculuk. 3. gezme, gezinme. 4. eğlenmek üzere bakma. 5. uzaktan bakıp karışmama. 6. gezilecek, görülecek şey. [K.1-13; K.9-6; K.11-26; K.12-1; K.24-36; K.30-4; K.33-26; K.50-1; K.50-3; K.50-5; K.50-8; K.50-11; K.62-3; Tb.1/IV-4; Tb.5/I-1; G.18-3; G.22-2; G.28-1; G.51-1; G.82-3; G.85-1; G.106-3; G.124-3; G.132-6; G.138-5; G.163-5; G.165-1; G.188-4; G.199-4; G.235-2; G.247-4; T.3-4; T.3-9; T.12-7; T.12-8; T.12-9; T.15-13; T.30-5; T.41-2; T.70-3; T.84-5; T.84-9; T.86-2; T.90-5; T.91-4; T.106-6; T.112-2; Th.5-IV-2; Ts.6/III-1]
seyrân: (a.) 1. gezinme. 2. bakıp seyretme. [K.29-1; Tb.6/VII-2; T.14-10]
seyyâre: (a.) 1. güneşin etrafında dolaşan gezegen. 2. kervan, kafile. [K.38-18; G.247-4]
seyyâregân: (a.f.) gezegenler. [K.22-43; T.91-8]
seyyid: (a.)1. efendi, bey; ağa; ileri gelen, baş, başkan. 2. Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kimse. [K.35-19; K.35-37; K.36-25; T.51-2; T.52-2; T.55-3]
Seyyid Ḥasan: (öa.) sarayın tanbur çalan sazendeleriden biri. [K.28-20]
Seyyid Muḥammed: (öa.) bkz. "Şerîfî Çelebi". [T.66-1]
Seyyid Ṣerîf: (öa.) bkz. "Zirek-zâde Efendi". [T.53-3]
sezâ: (f.) münasip, uygun, yaraşır. [K.4-4; K.20-16; K.30-22; K.35-53; K.45-9; K.57-1; Tb.4/III-1; T.15-3; T.23-21; T.29-5; T.36-1; T.37-3; T.75-2; T.99-2]
sezâvâr: (f.) münasip, yakışır, uygun. [K.14-29; K.24-24; K.28-51; T.46-2]
ṣıddîḳ: (a.) 1. pek doğru, sözünün eri. 2. İslâm âleminin ilk halifesi ve Hz. Muhammed'in vefalı dostlarından Hz. Ebûbekir'in lakabı. [K.18-5; K.23-3; K.45-6; T.1-2]
ṣıdḳ: (a.) 1. doğruluk, gerçeklik, hakikat. 2. iç, yürek temizliği. [K.2-15; K.5-1; K.12-41; K.14-27; K.14-49; K.15-30; K.18-3; K.18-35; K.18-47; K.19-33; K.23-17; K.24-17; K.25-1; K.25-3; K.25-4; K.25-20; K.25-22; K.25-23; K.27-7; K.29-59; K.31-26; K.39-31; K.55-17; K.80-2; Tb.6/VII-2; Tb.7/IV-5; G.45-2; T.1-17; T.1-19; T.3-15; T.10-5; T.15-21; T.23-4; T.23-18; T.38-2; T.50-1; T.50-3; T.62-8; T.63-13; T.65-18; T.73-2; T.73-9]
ṣıdḳ-âver: (a.f.) doğruluk getiren, taşıyan; gönül temizliği taşıyan. [K.24-13; G.177-3]
Ṣıfâhân: (öa.) İsfahan. İran'da bir şehir. [K.79-22]
ṣıfat: (a.) 1. hal, keyfiyet, suret, şekil, varlık. 2. nişan, alamet. 3. yüz ve kılık. 4. bir şahıs veya şeyin hali. 5. lakap, unvan. 6. (gr.) ismi niteleyen kelimeler. 7. (gr.) belirten. 8. gibi. [K.17-9; K.19-24; K.23-15; K.33-12; Tb.6/III-9; Tb.6/VI-12; G.139-5; G.250-5; G.252-3; G.260-5; T.15-10; T.27-2; T.36-5; T.55-1; T.67-5; T.105-1; Th.3/VII-1; Th.3/VII-1]
ṣıḥḥat: (a.) 1. sahihlik, doğruluk, gerçeklik. 2. sağlamlık, sağlık. 3. (ed.) sözün yanlış ve eksik olmaması. [K.6-3; K.6-61; K.11-51; K.15-33; K.20-35; K.23-37; K.23-39; K.24-36; K.24-47; K.27-4; K.33-27; K.35-55; K.55-19; G.35-5; T.50-7; T.65-6; T.79-8; T.108-5]
s̱ıklet: (a.) 1. ağırlık, yük. 2. sıkıntı. [G.64-4]
ṣınf: (a.) sınıf. [T.2-4]
ṣınıf: (a.) 1. sıra, tabaka, derece. 2. takım, bölük, birbirinden değişik derecelerde görülen zümrelerin her biri. [K.23-5]

sırr: (a.) 1. gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey. 2. Allah'ın akıl ermeyen hikmeti. [K.1-7; K.1-20; K.2-5; K.2-9; K.2-16; K.3-15; K.3-28; K.5-19; K.10-15; K.10-18; K.15-12; K.17-9; K.19-12; K.20-15; K.21-10; K.21-29; K.24-5; K.24-40; K.30-16; K.33-1; K.33-11; K.34-25; K.35-8; K.48-2; K.51-1; K.79-12; Tb.6/I-9; Tb.6/I-10; Tb.6/III-6; G.26-1; G.39-5; G.45-7; G.51-7; G.54-1; G.54-3; G.73-6; G.74-1; G.82-1; G.97-2; G.105-1; G.114-1; G.126-1; G.139-7; G.140-5; G.148-2; G.176-3; G.177-1; G.184-5; G.191-3; G.198-4; G.200-1; G.218-3; G.235-3; G.249-3; G.262-5; G.265-2; G.269-1; T.1-8; T.2-5; T.7-10; T.38-2; T.49-2; T.60-16; T.62-4; T.63-10; T.63-20; T.82-1]

şıyt: (a.) 1. ün, iyi şöhret. 2. çatırtı, patırtı, ses. [K.9-9; K.54-3; Tb.5/VI-6; Th.1/V-2]

sîb: (f.) elma. [K.11-31; G.59-5]

sidre: (a.) 1. (bot.) Arabistan kirazı. 2. en yüksek makam (ondan sonra Tanrı'ya gidilir.) ***sidretü'l-münteha:*** arşın sağ yanında bir ağaçtır ki ötesine hiçbir mahlûk geçemez. Bunu beşeri ilmin son haddi olarak tanımlayanlar vardır, ötesi Allah'ın zât âlemidir. [K.6-3; K.8-6; K.30-12; K.31-15; G.49-4; T.70-5]

sifâl: (f.) 1. testi ve saksı parçaları. 2. çanak çömlek. 3. fıstık, ceviz, badem kabuğu. 4. orak. [G.84-4]

şiġâr: (a.) küçükler; küçüklük, ufaklık. [K.28-48]

siḥr: (a.) 1. büyü, gözbağcılığı, büyücülük. 2. büyü kadar tesiri olan şey, fettanlık. 3. şiir ve güzel söz söyleme gibi insanı meftun eden hüner, sanat. [K.4-39; K.18-39; K.20-38; K.22-29; K.28-1; K.28-6; K.28-37; K.28-40; K.29-52; K.31-4; K.53-9; G.1-7; G.26-2; G.26-3; G.43-2; G.71-3; G.73-4; G.116-5; G.126-1; G.137-3; G.138-2; G.150-2; G.160-4; G.169-3; G.174-2; G.215-2; G.218-2; G.237-1; G.237-5; G.238-4; G.243-2; G.257-5; G.261-1; G.270-4]

siḥr-âmîz: (a.f.) büyü gibi tesirli olan, büyüleyici. [G.48-5; G.67-2]

siḥr-âmûz: (a.f.) sihir bilen, öğrenmiş; sihir öğreten. [G.238-3]

siḥr-i beyân: (a.) (sihr-beyân) düzgün ve tesirli anlatma. [Tb.4/III-3; G.27-5; G.204-3]

silâḥdâr: (a.f.) silahları muhafaza eden memur. [T.25-1; T.26-1; T.27-1; T.28-1; T.29-2 T.30-1; T.31-2; T.32-2; T.32-6; T.33-2]

Silâḥdâr Musṭafâ Paşa: (öa.) Bosnalı, IV. Murad'ın silahtarı, vezirlik rütbesiyle musahipliğinin yanında Şam valiliğini de yaptı, daha sonra Kaptan-ı Derya oldu. Sultan İbrahim döneminde azledildi ve önce Budin valiliğine gönderildi daha sonra Rumeli Beylerbeyi oldu. Tamışvar muhafızlığı görevinde iken idam edildi (1641). [T.25-1; T.26-1; T.27-1; T.28-1; T.29-2; T.29-12; T.30-1; T.75-1]

silâḥ-şôr: (a.f.) silahlı adam, silah eri, savaşçı. [T.2-13]

silk: (a.) 1. iplik. 2. sıra, dizi. 3. yol, meslek, tutulan yol. [K.3-21; K.6-52; K.11-34; K.19-19; K.22-28; K.30-60; K.31-24; K.35-38; K.37-14; K.39-12; K.47-5; K.49-10; Tb.4/IV-2; G.41-7; G.187-5; G.209-5; G.255-5; T.52-3; T.59-2]

silsile: (a.) 1. zincir, zincirleme olan şey. 2. art arda gelen şeylerin meydana getirdiği sıra. 3. soy sop, ocak. 4.babadan oğla sıra ile yazılarak meydana gelen kuşak, soy defteri. 5. (jeo.) sıradağ. 6. (mat.) seri, dizi. [K.1-22; K.10-2; K.15-7; K.36-2; Tb.1/II-2; G.27-2; G.94-2; G.100-2; G.112-4; G.172-1; G.259-3; T.5-1]

sîm: (f.) 1. gümüş. 2. gümüş para. 3. gümüşten, sırmadan. 4. gümüş taklidi sırma veya maden tel. [K.2-29; K.5-33; K.30-10; K.38-21; Tb.7/III-2; Tb.7/III-5; Tb.7/V-3; G.19-4; G.207-2; M.3; T.9-8; T.14-11]

sîm-âb: (f.) gümüş su: cıva. [G.187-2]

simâṭ: (a.) 1. sofra, yemek masası. 2. sofraya gelmiş yemekler. 3. ziyafet. [K.5-29]

sîm-endûd: (f.) gümüş kaplı, gümüş yaldızlı. [T.9-5]

sîmîn: (f.) gümüşten, gümüş gibi, gümüşe benzer. [K.18-13; K.20-22; K.50-3; K.50-5; T.14-5; T.22-5; T.83-3]

sîmurġ: (f.) anka kuşu, masal kuşu. [K.50-7; Tb.6/I-10]

sinân: (a.) mızrak, süngü. [K.6-49; K.7-22; K.29-56]

sîne: (f.) 1. göğüs. 2. yürek, kalp. [K.1-38; K.5-24; K.15-22; K.15-45; K.28-11; K.35-32; Tb.2/III-2; G.11-1; G.11-4; G.12-5; G.30-1; G.31-2; G.53-5; G.55-2; G.72-2; G.78-2; G.89-2; G.104-2; G.111-2; G.116-4; G.130-4; G.160-1; G.171-2; G.171-3; G.172-4; G.177-2; G.178-1; G.179-2; G.184-1; G.200-2; G.201-3; G.202-1; G.203-3; G.221-5; G.246-5; G.247-3; G.251-4; G.255-2; G.271-5; M.3; T.16-2; T.76-1; T.83-3; Th.4/I-4; Ts.2/I-4; Ts.3/V-2; Ts.8/4-2]

sîne-figâr: (f.) göğsü yaralı, kalbi yaralı. [Tb.2/I-5]

sîne-sâ[y]: (f.) göğüs süren. [K.33-7]

sîne-şikâf: (f.) göğüs yırtan. [G.187-4]

sîne-tâb: (f.) kalbi aydınlatan, yürek aydınlatan, göğüs parlatan. [K.3-14]

sipâh: (f.) (sipeh) 1. asker. 2. ordu. [K.7-16; G.47-2; G.107-5; G.131-1; G.221-2; G.235-2; T.7-4]

sipâhî: (f.) tımar sahibi süvari askeri (Osmanlı ordusunda bir sınıf süvari olup, öşrünü aldıkları araziye karşılık, savaşa kendi yetiştirdikleri hayvanlarıyla katılırlar, fakat cephaneyi devletten alırlardı.). [K.30-34]

sipâriş: (f.) 1. ısmarlama, ısmarlayış. 2. bir şeyin yapılmasını ısmarlama. 3. birinin, başka yerde bulunan akrabasından birine kendi aylığından ayırtıp verdiği para. [G.178-3]

siper: (f.) 1. arkasına saklanılacak şey. 2. koruyucu engel. 3. gizlenilip savaşılacak yer veya şey. 4. kuytu, korunulabilen yer. 5. şapka kenarı, önü. [K.5-34; K.38-27; G.11-4]

siper-endâz: (f.) kalkan kaldıran; kalkanın, siperin arkasına geçen. [G.11-3]

sipihr: (f.) 1. gökyüzü, sema, âsmân. 2. talih. 3. Türk müziğinde bir makam. [K.7-38; K.10-9; K.10-41; K.12-20; K.19-1; K.22-16; K.30-63; K.31-21; K.35-23; K.37-31; K.39-27; K.40-5; K.44-4; K.48-9; Tb.1/IX-4; G.142-1; G.244-1; G.254-5; T.3-4; T.4-1; T.16-5; T.50-9; T.80-7; T.98-3; Th.1/V-1]

sîr: (f.) 1. tok, doymuş. 2. sarımsak. [Th.2/III-1]

sîr-âb: (f.) 1. suya kanmış. 2. taze, körpe. [K.30-40; G.187-1; G.224-1; T.98-5; T.111-5]

sîret: (a.) 1. bir kimsenin içi, hali, tavrı, gidişi, ahlakı. 2. hal tercümesi. [K.6-41; K.18-27; K.20-18; K.24-22; K.25-9; K.30-32; K.53-10; G.189-5; T.26-1; T.51-4; T.62-6]

sirişk: (f.) gözyaşı. [G.146-2; G.228-5]

sitâre: (f.) 1. yıldız. 2. talih, kader, baht. [K.46-2; G.117-1]

sitâyiş: (f.) 1. övme, övüş. 2. öven. [K.56-22]

sitem: (f.) 1. zulüm, haksızlık. 2. eziyet. 3. çıkışma. [K.4-31; K.11-38; K.13-3; K.14-33; K.16-7; K.29-26; Tb.2/III-1; Tb.2/V-5; Tb.3/I-4; G.30-2; G.34-4; G.65-6; G.140-4; G.235-4; G.253-3; Th.2/IV-3; Th.4/II-2; Ts.2/III-3; Ts.7/IV-4]

sitem-âmîz: (f.) işine zulüm karıştıran, hain; haksız, insafsız. [G.185-1]

sitemger: (f.) zulmeden, haksızlık eden, zâlim. [G.165-4; Th.3/II-2]

sitem-keş: (f.) zulüm çeken, zulme uğrayan. [K.37-30]

sitem-pîşe: (f.) zulmü huy edinmiş. [G.64-5]

sivâ: (a.) başka, gayrı. [K.79-14]

siyâdet: (a.) 1. seyitlik, efendilik, beğlik, sahiplik. 2. Hz. Hasan vasıtasıyla Hz. Muhammed'in soyundan olma hali. [T.51-1; T.56-1]

siyâh: (f.) (siyeh) 1. kara. 2. zenci. [K.2-5; K.37-23; Tb.1/IV-3; Tb.4/I-3; Tb.5/VI-4; G.3-1; G.15-2; G.15-4; G.34-4; G.47-4; G.60-4; G.78-4; G.144-3; G.219-1; G.221-1; G.227-1; G.227-3; G.239-6; G.259-4; T.65-10; Ts.4/IV-1]

siyâhfâm: (f.) (siyeh-fâm) siyah renkli. [G.259-1]

siyahkâr: (f.) günahlı, suçlu. [Th.6/III-5]

Siyâvûş Aġa: (öa.) (Siyavuş Paşa) IV. Murad'ın silahtarlarından, Sultan İbrahim'in kaptanıderyası ve vezirlerinden. [T.31-2; T.32-2; T.33-5; T.33-7; T.39-4]

siyer: (a.) 1. ahlak ve yüksek vasıflar. 2. konusu Hz. Muhammed'in hayatı olan kitap. 3. ehl-i siyer: Hz. Muhammed'in hayatını yazan kimse. [K.19-6; K.38-19; K.38-31; T.2-13]

şof: (a.) (sûf) sof, yün, yapağı. 2. yün dokuma. [Tb.6/VI-7]

sofra: (a.) 1. masa, sini vb. şeylerin yemek yemek üzere hazırlanmış durumu. 2. yemek. 3. birlikte yemek yiyenler topluluğu. 4. halı göbeğinde daire biçimindeki çiçekli bölüm. 5. makat. (kelimenin aslı Arapçada "sufre"dir). [Tb.2/II-2]

şoḥbet: (a.) görüşüp konuşma, arkadaşlık. [K.4-14; K.15-14; K.48-4; Tb.1/VI-1; G.17-3; G.100-3; G.103-5; G.147-1; T.113-1; Th.1/I-4; Ts.3/III-3]

şoḥbetgâh: (a.f.) sohbet yeri. [T.108-4]

şol: (t.) 1. vücutta kalbin bulunduğu tarafta olan, sağ karşıtı. 2. bu taraftaki yön. [G.251-2]
şoñra: (t.) 1. daha ileriki bir vakitte, ileride, gelecekte. 2. ötede, daha uzak yerde. 3. sıra, derece ve değer bakımından arkadan gelen. 4. yoksa, aksi taktirde. 5. artık. 6. geriden gelen kısım, zaman. [K.18-47; K.24-2; Tb.5/III-1; Tb.6/II-7; Tb.6/III-5; T.1-12; T.1-15; T.32-6; T.88-3; Th.2/V-5]
sorguc: (t.) 1. bazı kuşların başlarında bulunan tüy tepelik. 2. başa giyilen şeylere takılan tuğ, çelenk. [K.78-1]
söyleşme: (t.) karşılıklı konuşma. [Tb.3/III-8]
söz: (t.) 1. bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırtı, kelam, laf, kavil. 2. bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük. 3. kesinlik kazanmayan haber, söylenti. 4. bir işi yapacağını kesin olarak haber verme. 5. müzik parçalarının yazılı metni, güfte. [K.1-1; K.4-43; K.6-59; K.11-46; K.12-40; K.14-39; K.14-48; K.16-15; K.18-42; K.20-34; K.21-54; K.21-55; K.22-29; K.23-16; K.23-20; K.23-35; K.24-44; K.25-21; K.27-9; K.30-58; K.30-60; K.31-3; K.31-10; K.32-23; K.34-14; K.34-25; K.35-50; K.36-22; K.38-34; K.40-7; K.79-16; K.79-18(2); K.79-27; Tb.1/XI-1; Tb.1/XII-1; Tb.1/XII-2; Tb.1/XII-3; Tb.3/V-5; Tb.3/V-7; Tb.3/V-11; Tb.3/VI-1; Tb.3/VI-9; Tb.6/V-10; G.16-5; G.41-1; G.58-4; G.58-5; G.59-5; G.94-4; G.104-5; G.122-5; G.129-1; G.129-5; G.133-5; G.149-1; G.149-5; G.169-1(2); G.169-2; G.169-3; G.169-4; G.169-5; G.170-1(2); G.170-2; G.170-3; G.170-4; G.170-5; G.174-5; G.217-5; G.224-5; G.225-4; G.247-5; G.261-7; T.1-13; T.46-7; T.63-13; T.65-11; T.89-26]
şu: (t.) 1. hidrojen ve oksijenden oluşan, oda sıcaklığında sıvı durumda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde. 2. bu sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu. 3. meyve ve sebzelerin sıkılmasıyla elde edilen sıvı. 4. bazı kokulu yaprak ve çiçekler imbikten çekilerek elde edilen kokulu sıvı. 5. yemeğin sulu bölümü. 6. kez. 7. demir araçları ateşte kızdırdıktan sonra, suya daldırılarak sağlanan sertlik. [K.26-6; G.167-4; G.185-2; G.238-2; T.40-3; T.105-2; T.111-6; T.111-7; R.3-2; R.3-4]
su'âl: (a.) 1. sorma, sorulma, soruşturma, soru. 2. sorulan şey. 3. dilenme, dilencilik. [K.35-9; K.36-8; K.36-27; Tb.5/III-1; G.25-3; G.148-3]
sû-be-sû: (f.) taraf taraf, her tarafa, her yana, her tarafta, her yanda. [K.12-8; Ts.5/MB(5)]
ṣubḥ: (a.) sabah, sabah vakti. [K.2-6; K.6-21; K.8-2; K.12-1; K.14-50; K.15-4; K.19-32; K.21-7; K.21-14; K.25-3; K.35-18; K.35-25; K.37-23; K.47-1; Tb.1/VII-2; G.4-4; G.102-2; G.165-4; G.177-4; G.211-4; G.256-6; G.259-3; T.15-9; T.19-9; T.80-6; T.81-5; T.84-6; T.91-6; T.93-2]
ṣubḥ-dem: (a.f.) sabah vakti. [Tb.1/VII-1; G.28-3; T.67-9]
ṣubḥgâh: (a.f.) sabah vakti. [K.31-14]
sûd: (f.) fayda, kâr, kazanç. [Tb.1/XII-3; G.217-4]
sûd: (a.) sevdalar. [K.14-44; K.38-8]
sûdmend: (f.) faydalı, kârlı, kazançlı. [G.23-7; G.104-4; G.243-4]
ṣuffe: (a.) sofa. [K.30-3; K.30-15; K.37-6; T.87-4; T.107-1]
ṣûfî: (a.) 1. tasavvuf ehli. 2. sofu. [K.19-31; Tb.1/I-1; Tb.1/IV-3; Tb.1/V-7; Tb.6/VI-1; G.2-1; G.15-4; G.52-4; G.88-4; G.94-1; G.104-1; G.142-3; G.158-1; G.191-3]
ṣuḥf: (a.) bkz. "suhuf". [T.2-5]
sûḫte: (f.) 1. yanmış, tutuşmuş; yanık. 2. softa, medrese talebesi. [K.6-25; G.44-2; G.173-3; G.270-3]
ṣuḥuf: (a.) 1. sahifeler, yapraklar. 2. Allah'ın dört kitaptan başka Cebrail vasıtasıyla bazı peygamberlere yolladığı emirler. [T.2-5]
sûḳ: (a.) çarşı, pazar, alım satım yeri. [T.89-14]
sulb: (a.) 1. omurga kemiği, bel kemiği. 2. döldöş. 3. döl. 4. sert, katı. 5. (fiz.) katı. 6. taş gibi. [K.10-7; T.13-4]
ṣuleḥâ: (a.) salih, iyi, yarar, salahiyetli, günah işlemeyen kimseler. [K.23-6; K.27-11]
ṣulḥ: (a.) 1. barış, barışma, barışıklık. 2. rahatlık. 3. uyuşma, uzlaşma. [K.30-51]
sulṭân: (a.) 1. padişah, hükümdar. 2. hükümdar ailesinden olan kadınlardan her biri. 3. bazı Bektaşi büyüklerine verilen ad. [K.4-13; K.4-49; K.5-19; K.6-15; K.7-10; K.8-4; K.9-1; K.10-11; K.10-15; K.11-10; K.11-11; K.11-35; K.12-8; K.12-16; K.13-5; K.13-7; K.14-9; K.16-15; K.21-31; K.21-35; K.22-25; K.24-3; K.24-24; K.40-1; K.42-1; K.43-3; K.43-8; K.43-11; K.43-12(2); K.44-2; K.50-1; K.52-2; K.58-1; K.60-1; K.66-1; K.72-1; G.88-2; G.137-7; T.1-3; T.2-1; T.2-11; T.2-22; T.3-1; T.3-15; T.4-1; T.6-1; T.7-1; T.7-12; T.7-15; T.9-1; T.10-1; T.10-6; T.11-5; T.12-1; T.12-9; T.13-1; T.13-10; T.14-1; T.15-1; T.15-6; T.19-1; T.22-1; T.22-8; T.29-1; T.31-1; T.66-2; T.75-1; T.87-1; T.88-1; T.90-1; T.91-1; T.92-1; T.119-1; Th.3/VI-5]
sulṭânî: (a.) 1. padişaha, hükümdara ait. [K.44-1; T.9-8]
Sûmenât: (öa.) Hindistan'da Gücerat diyarında bulunan meşhur bir puthanenin adı (Gazneli Mahmut'un fethi sırasında yıkıldığı söylenir). [G.16-4]
ṣun^c: (a.) 1. yapış, yapma. 2. tesir, kudret. [K.2-8; K.4-48; K.9-10; K.10-15; K.12-1; K.12-42; K.17-10; K.29-14; K.31-7; K.37-29; K.54-4; Tb.1/X-1; Tb.4/I-4; T.1-8; T.3-1; T.62-6; Th.4/III-1]
sûr: (f.) 1. düğün. 2. şenlik. 3. ziyafet. [K.4-28; K.11-20; K.11-25; K.11-26; K.11-27; K.11-28; K.11-34; K.11-50; K.15-11; K.15-24; G.46-1; T.19-7; T.81-6]
ṣurâḥî: (a.) sürahi, su şişesi. [Ts.6/I-3]
ṣûret: (a.) 1. biçim, görünüş, kılık. 2. tarz, yol, gidiş. 3. çare. 4. yazı veya resim kopyası. 5. resim. 6. surat, aksilik, yüz ekşiliği. 7. (mat.) pay. [K.2-16; K.2-17; K.2-21; K.6-8; K.6-41; K.7-36; K.8-1; K.10-18; K.11-44; K.15-34; K.15-41; K.16-4; K.17-4; K.18-23; K.20-18; K.20-20; K.21-23; K.25-22; K.28-6; K.31-4; K.35-27; K.40-5; K.49-5; K.53-10; K.53-15; K.55-3; K.56-16(2); K.69-1; Tb.1/I-5; Tb.1/IV-5; Tb.1/VI-2; Tb.1/X-4; Tb.1/XIII-3; Tb.4/I-5; Tb.6/II-4; Tb.6/III-1; Tb.6/V-3; Tb.6/VI-12; G.1-5; G.15-4; G.16-4; G.71-1; G.82-2; G.95-3; G.108-4; G.119-2; G.120-4; G.138-2; G.148-2; G.152-2; G.152-4; G.180-6; G.191-2; G.244-5; G.246-2; G.248-4; G.254-5; G.267-5; T.5-7; T.23-10; T.60-7; T.62-4; T.63-10; T.89-4; Ts.7/I-3]
ṣûretâ: (a.) görünüşte. [Tb.6/V-12]
ṣûretger: (a.f.) suret, resim yapan, ressam. [K.2-18]
ṣûret-nümâ: (a.f.) şekil ve suretini gösteren, meydana gelen. [T.63-24]
ṣûrî: (a.) 1. görünürde olan, hakiki ve içten olmayan. 2. gösterişten ibaret olan, gösterişlik. [K.40-8; G.257-5; Ts.5/I-2]
ṣuver: (a.) suretler, yüzler, görünüşler, haller, resimler. [K.1-32; K.15-40; K.18-35; K.21-43; K.23-14; Tb.3/IV-7; Tb.3/V-8; G.44-4; T.2-3; Th.1/III-5]
sûy: (f.) taraf, cihet, yön. [G.8-1]
sûz: (f.) 1. yanma, tutuşma; ateş, sıcaklık. 2. dert, ıstırap, acı. [K.14-20; K.29-37; K.30-35; K.56-17; K.56-18; Tb.3/V-6; G.4-5; G.122-5; G.128-3; G.171-2; G.176-4; G.177-4; G.200-4; G.233-2; G.251-3; T.63-17; Th.4/I-3]
sûzân: (f.) 1. yakan, yakıcı. 2. yanan, yanıcı. [K.4-29; K.6-44; K.7-29; K.21-27; K.22-21; K.29-21; G.60-3; G.179-2; Th.3/I-1; Ts.8/4-2]
sûzende: (f.) yakan, yakıcı. [T.63-16]
sûzenger: (f.) iğneci, iğne yapan. [G.30-2]
sûziş: (f.) 1. yanma, yakma. 2. tesir etme, dokunma. 3. yürek yanması, büyük acı. [K.56-19; Tb.1/III-1; G.55-1; Ts.3/V-2]
sûz ü güdâz: (f.) yanıp yakılma. [Tb.1/III-7; G.116-4; G.196-4; Ts.1/I-2; Ts.2/IV-4; Ts.3/I-3]
sübḥa: (a) 1. çekilen tesbih. 2. tesbih tanesi. [Tb.1/I-3; Tb.1/V-7; Tb.6/V-4; G.15-5; G.27-1; G.75-3; G.104-1; G.110-3; G.114-3; G.120-1; G.191-3; G.223-4; G.263-3; G.267-4]
Sübḥân: (a.) Allah. [K.10-15]
sübḥânî: (a.) Allah'a ait, Allah ile ilgili. [K.21-32]
sübût: (a.) sabit olma, gerçekleşme, meydana çıkma (bulmak yardımcı fiili ile kullanılır). [K.35-39]
Südci-zâde: (öa.) Hafız Sütçü-zâde İsâ Efendi, zamanın bestekârlarından (ö. 1627). [T.76-5]
südde: (a.) 1. kapı. 2. eşik. 3. (biy.) vücudun bir yerinde görülen tutukluk. [K.19-8]
süfehâ: (a.) zevk ve eğlenceye düşkün, parasını pulunu israf eden akılsızlar. [Tb.3/VI-4]

süflî: (a.) aşağıda bulunan. 2. alçak, bayağı. 3. kılıksız, kıyafetsiz. 4. (astr.) Utarit (Merkür) ile Venüs (Zühre) gezegenleri. [Tb.6/I-3]
süfte: (f.) delinmiş, delikli. [G.209-5; G.226-5]
sühâ: (a.) (astr.) Büyükayı yıldız kümesinden en küçük yıldız (eskiden, gözlerin görüş derecesi bu yıldızla tecrübe olunurmuş). [K.55-10; G.216-2]
süh**an:** (f.) söz, lakırdı. [K.1-2; K.1-4; K.1-31; K.4-10; K.4-12; K.6-54; K.7-37; K.12-38; K.14-38; K.15-40; K.18-39; K.19-27; K.19-32; K.20-24; K.20-44; K.21-44; K.21-49; K.22-31; K.22-32; K.29-46; K.29-53; K.30-46; K.30-61; K.31-16; K.33-18; K.33-25; K.34-14; K.34-17; K.35-33; K.35-45; K.37-11; K.37-12; K.37-24; K.45-4; K.52-6; K.53-1; K.53-9; K.79-16(2); K.79-17; K.79-20; K.79-21; Tb.3/V-11; Tb.4/IV-2; Tb.4/V-5; Tb.5/V-5; G.41-7; G.42-7; G.46-5; G.54-3; G.56-5; G.62-5; G.63-5; G.65-4; G.65-7; G.66-1; G.66-5; G.70-2; G.71-2; G.73-1; G.73-2; G.76-1; G.76-6; G.79-5; G.95-4; G.109-5; G.112-5; G.126-1; G.126-5; G.128-5; G.138-6; G.184-6; G.187-5; G.190-5; G.199-1; G.204-3; G.231-5; G.235-5; G.243-5; G.245-3; G.245-4; G.255-5; G.257-5; G.269-1; T.1-4; T.42-8]
süḫan-ârâ: (f.) güzel, düzgün söz söyleyen. [K.16-13; K.53-14]
süḫan-dân: (f.) söz bilen, güzel söz söyleyen. [K.79-15; G.27-5; G.100-1; G.129-5; G.179-5; G.218-1; G.245-1]
süḫan-fehm: (f.a.) sözün değerini takdir eden. [K.24-9]
süḫan-gûy: (f.) söz söyleyen, söz söyleyici. [G.62-2; G.97-3; G.139-2]
süḫan-güster: (f.) söz yayan, söz döşeyen; güzel sözler bulup söyleyen. [G.269-5]
süḫan-perdâz: (f.) düzgün, güzel söz söyleyen. [K.25-16]
süḫan-perver: (f.) güzel söz söylemesini bilen. [K.11-34]
süḫan-sâz: (f.) söz bulan, bulucu. [G.138-1]
süḫan-senc: (f.) hesaplı, ölçülü konuşan. [K.34-20]
süḫan-sencân: (f.) hesaplı, ölçülü konuşanlar. [K.21-53]
süḫan-şinâs: (f.) söz bilir, sözün kıymetini takdir eder. [T.50-16]
süḫanver: (f.) düzgün konuşan. [K.25-11; K.29-45; T.50-12]
sühûlet: (a.) 1. kolaylık. 2. kolaylık vasıtası. 3. yavaşlık, usul; nazik muamele. 4. elverişli, kullanışlı. 5. paraca kolaylık. [T.8-3]
sükkân: (a.) oturanlar. [T.28-4; T.84-3]
sükker: (a.) şeker. [K.30-46]
sükûn: (a.) 1. durma, kımıldamama. 2. hareketsizlik, durgunluk. 3. dinme, kesilme. 4. (gr.) hareketsizlik (“azm” kelimesindeki “z” sesi gibi.). [K.17-11; K.33-8; G.39-6; G.150-3; G.234-4; T.3-9]
sükût: (a.) susma, söz söylememe. [K.35-49; K.79-20; T.76-3]
Süleymân: (öa.) Süleyman peygamber. [K.1-10; K.4-26; K.4-46; K.6-39; K.7-40; K.9-8; K.9-11; K.10-8; K.10-11; K.11-11; K.16-1; K.19-34; K.20-42; K.21-2; K.21-33; K.22-5; K.22-6; K.30-29; K.44-3; K.50-8; G.65-1; G.135-4; G.141-2; T.6-2; T.9-8; T.11-3; T.15-3; T.29-1]
Süleymân: (öa.) Sultan İbrahim’in şehzadelerinden biri. [K.10-23]
Süleymân: (öa.) sarayın şarkıcılarından ve neyzenlerinden biri. [K.28-32]
süllem: (a.) 1. merdiven. 2. (hek.) kulağın içindeki merdiven şeklinde olan boşluk. [K.1-12]
sülûk: (a.) 1. bir yola girme, bir yol tutma. 2. hususi bir sınıfa, bir gruba katılma. 3. bir tarikata girme. [K.3-27; K.18-12; K.22-38; K.24-36; K.41-9; G.82-5; G.132-6; G.134-4; G.177-3; T.23-3; T.63-29; T.89-8; T.89-24]
sümûm: (a.) zehirler, ağılar. [G.31-2]
sünbül: (f.) 1. sünbül bitkisi. 2. güzellerin saçı. [K.29-8; K.42-2; Tb.5/VI-4; G.44-1; G.224-1; Ts.6/MB(5); Ts.6/II-2; Ts.6/III-2; Ts.6/IV-2; Ts.6/V-2]
sünbülzâr: (f.) sümbülü çok olan yer, sümbül bahçesi. [T.63-23]
sünen: (a.) sünnetler. [T.73-6]
sünnet: (a.) 1. iyi ahlak, iyi tabiat. 2. Hz. Muhammed’in sözleri, işleri ve tasvipleri. 3. çocuğu sünnet etme. [K.16-4; K.18-6; T.1-14; T.19-7; T.19-13; T.60-9]
sürᶜ**at:** (a.) çabukluk, hız. [K.12-28; K.37-28]
s̱üreyyâ: (a.) 1. (astr.) 1. Ülker yıldızı, (gökyüzünün kuzey yarım küresinde Sevr burcunun en parlak yıldızı olan Eddeberân’ın ilerisinde ve Feres-i Azam istikametinde görünen güzel bir yıldız kümesi, Pervîn.). 2. asılmış avize. [K.12-36; G.216-3]
sürḫ: (f.) 1. kırmızı, kızıl. 2. kırmızı mürekkep. 3. bâb veya fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazma kitap. [Tb.5/VI-4; T.65-10]
sürḫ-ser: (f.) Kızılbaş. [K.5-11]
sürme: (f.) 1. göze çekilen sürme. 2. göz ilacı. [K.55-12; G.233-4]
sürûd: (f.) şarkı; türkü. [K.28-42; K.37-13; G.175-3]
sürûr: (a.) sevinç. [K.10-37; G.24-10; G.46-1; T.67-11; T.81-6; Th.4/IV-3]
sürûr-efzâ: (a.f.) sevinç artıran. [K.11-50]
süst-pâ: (f.) yavaş yürüyen. [G.67-1]
sütûde: (f.) övülmüş, övülmeye değer. [Tb.5/VI-1; T.39-4]
sütûde-ṣıfât: (f.) sıfatı, vasfı övülmüş, iyi vasıflı. [K.46-6]
sütûde-şiyem: (f.) ahlakı övülmüş, iyi vasıflı. [K.35-37]
sütûn: (f.) 1. direk. 2. gazete, kitap veya dergi gibi şeylerde sahifenin yukarıdan aşağı doğru bölünmüş olduğu kısımlardan her biri, kolon. [K.30-7; T.3-12; T.9-5]
süvâr: (f.) 1. ata binmiş, binici. 2. binen, binici manalarına gelerek birleşik kelimeler meydana getirir. [K.6-9; K.50-7; K.57-2]
şâbb: (a.) genç, delikanlı: yiğit. [T.65-9; T.111-2]
şâd: (f.) sevinçli, memnun, mutlu. [K.1-40; K.10-43; K.11-25; K.11-36; K.13-1; K.13-2; K.18-29; K.21-53; K.27-4; K.38-1; Tb.2/IV-5; G.2-4; G.46-4; G.68-7; G.158-3; G.210-5; G.242-1; T.7-13; T.16-3; T.49-4; Th.2/IV-5; Th.5/III-1]
şâd-âb: (f.) suya kanmış, sulu; taze. [G.187-1]
şâdân: (f.) 1. sevinçli, keyifli. 2. şad kimseler. [K.10-37; K.24-41]
şâdırvân: (f.) en çok cami avlularında bulunan, etrafı çok musluklu duvarla çevrili su haznesi. [T.22-5]
şâd-kâm: (f.) çok sevinçli. [K.60-1; T.79-8]
şâd-mân: (f.) (şâdumân) sevinçli. [K.7-6; Tb.6/I-7]
şâd-mânî: (f.) (şâdumânî) sevinç. [K.34-35]
şafaḳ: (a.) 1. gurubdan sonraki alaca karanlık. 2. güneş doğmadan önceki alacalık. [K.55-8]
şâfîᶜ**:** (a.) 1. şifa veren, verici, hastayı iyi eden. 2. kifayet eden, yeter görünen. [K.55-1; K.55-6; K.55-7; K.55-8; Tb.1/III-4; T.65-11]
şâḫ: (f.) 1. dal, budak. 2. geyik ve benzeri gibi hayvanların dallı boynuzu. 3. parça. 4. kadeh. 5. parmak uçlarından koltuğa kadar inen insan eli. 6. su arkı. 7. eğe kemiği. 8. alın. 9. elbise tirizi. 10. büyük boy ney. [K.11-31; Tb.1/II-5; Tb.6/VI-6; G.28-5; G.169-4; G.203-3; G.214-2; Ts.1/II-4; Ts.7/IV-2]
şâh: (f.) (şeh) 1. padişah, husrev, şah. 2. İran veya Afgan hükümdarı. 3. satranç taşlarının en önemlisi. [K.1-25; K.1-36; K.4-14; K.4-15; K.4-16; K.4-33; K.4-46; K.5-14; K.5-17; K.5-18; K.6-4; K.6-37; K.6-38; K.7-24; K.9-15; K.10-10(2); K.10-11; K.10-12; K.11-4; K.12-16; K.12-17; K.12-18; K.12-25; K.12-27; K.21-5; K.21-30; K.22-25; K.30-25; K.36-1; K.36-25; K.39-18; K.39-32; K.42-1; K.43-3; K.70-3; Tb.1/IX-3; Tb.3/II-8; Tb.3/V-1; Tb.6/I-4; G.2-2; G.50-2; G.122-3; G.256-4; T.7-9; T.19-3; T.30-1; T.65-14; T.66-3; T.117-3; Ts.4/III-1]
şâhân: (f.) şahlar. [K.4-48; K.7-33; K.21-35; K.29-49; Tb.3/V-1; T.6-1; T.14-11; T.89-1]
şâhâne: (f.) 1. hükümdara ait, hükümdarla ilgili. 2. şahlara yakışır surette, çok mükemmel. [Tb.1/VI-5; T.6-4; T.14-3; T.87-5]
şahbâz: (f.) (şeh-bâz) 1. bir cins iri ve beyaz doğan. 2. yiğit, şanlı, gösterişli (adam). [K.12-26; K.15-22; G.81-4; G.121-4; G.255-4; Ts.2/I-2; Ts.2/II-4]
şâhî: (f.) 1. şaha, hükümdara mensup, şah ile ilgili. 2. şahlık, hükümdarlık. 3. yumurtalı, nişastalı bir helva. 4. mermerşahı da denilen ince ve makbul bir patiska. 5. eski topların bir çeşidi. 6. eskiden gümüşten, sonraları bakırla nikelden yapılan ve kırân’ın yirmide biri değerinde olan bir İran parası. [G.2-5; T.7-15]

şâhid: (a.) 1. şahit, tanık. 2. senet yerine geçecek şekilde büyük bir eserden veya kimseden alınan örnek. (f.) 1. sevgili. 2. güzel. [K.1-7; K.6-30; K.7-32; K.15-41; K.18-23; K.18-44; K.21-22; K.24-32; K.25-3; K.29-40; K.30-57; K.35-28; K.37-20; K.38-17; K.39-15; K.40-7; K.42-4; Tb.5/VII-6; G.1-2; G.46-2; G.183-3; G.217-1; G.254-1; G.256-5; G.270-5; T.63-13(2); T.89-19; Th.3/V-2]
şâhidân: (f.) güzeller, sevgililer. [G.119-1]
şâhid-bâz: (f.) güzelle oynayan: oğlancı, kulampara. [Ts.2/IV-1]
şâhîn: (f.) güçlü yırtıcı kuşlardan biridir, laçin, şunkar diye de bilinir. [G.66-4]
şâh-nâme-ḫ˘ân: (f.) Şehname okuyan. [K.7-34]
şaḥne: (a.) 1. inzibat memuru, emniyet memuru. 2. harmanlara nezaret eden kimse. [K.29-41; G.268-4]
şaḥne-keş: (a.f.) emniyet eden, koruyan. [G.94-2]
şaḫṣ: (a.) 1. kişi, kimse. 2. (gr.) şahıs. [Tb.1/XII-5; Tb.6/VII-10; G.105-2]
şâḫsâr: (f.) dallık, ağaçlık, koruluk. [K.12-43]
şâ^{c}ir: (a.) şair, ozan, şiir söyleyen. [K.4-15; K.12-38; K.15-25; K.18-30; K.18-39; K.19-30; K.22-29; K.28-13; K.30-44; K.32-24; G.1-7; G.261-7]
şaḳḳ: (a.) 1. yarma, yarılma, çatlama; yırtma, paralama, kırma. 2. yarık, çatlak. [Th.1/V-5]
şâkir: (a.) şükreden, gördüğü iyiliğe karşı dua eden. [G.175-6]
şâkird: (f.) 1. talebe, öğrenci. 2. çırak, yamak. 3. stajyer. [K.28-7; K.31-17; G.1-4; G.97-5; G.236-5]
şâl: (f.) şal, üste örtülen örtü. [Tb.1/V-6; Tb.6/V-3]
Şâm: (öa.) Dımışk adıyla da bilinen bugün Suriye sınırları dâhilindeki şehir. [T.47-3; T.47-4]
şâm: (f.) akşam. [K.6-21; K.21-6; K.24-11; K.37-4; K.37-23; Tb.2/II-2; G.102-2; G.256-6; G.259-3; T.81-5; T.84-6; T.93-2; Th.6/IV-3]
şâmil: (a.) içine alan, kaplayan, çevreleyen. [K.29-7; K.32-4; K.38-30]
şân: (a.) 1. şan, şöhret, ün. 2. hal, keyfiyet. 3. gösteriş, çalım. 4. tabiat, âdet, huy. [K.2-3; K.7-11; K.10-9; K.12-20; K.12-27; K.13-6; K.15-10; K.16-21; K.17-2; K.19-22; K.19-26; K.20-5; K.21-56; K.22-33; K.23-5; K.25-7; K.27-16; K.30-58; K.32-1; K.34-14; K.43-2; K.44-1; K.47-3; K.51-20; K.52-1; K.80-5; Tb.6/I-1; Tb.6/IV-2; G.137-7; G.241-4; T.3-3; T.9-4; T.11-3; T.13-2; T.29-7; T.37-1; T.47-1; T.50-15; T.56-2; T.62-6; Th.6/I-2]
şâne: (f.) tarak. [Tb.6/VI-9; G.47-3; G.203-1; G.229-5; G.236-3; G.263-4]
şarḳ: (a.) 1. doğu. 2. Avrupa kültürünün dışında kalan Müslüman ülkeleri. [K.5-11; K.5-41; K.25-17]
Şâpûr: (öa.) Husrev ü Şirin hikayesinde Husrev'in nedimi olan bir ressamdır. Husrev'in güzel resimlerini yaparak Şirin'in ona âşık olmasını sağlamıştır. [K.15-41]
şâriḥ: (a.) bir kitabı şerh eden, bir kitaba açıklama yazan kimse. [K.31-13; T.63-28; T.65-4]
şarṭ: (a.) 1. koşul. 2. vaziyet, hal. 3. yemin. [K.24-42]
şaşt: (f.) 1. okçuların parmaklarına geçirdikleri yüksük. 2. balık oltası. 3. altmış: 60. [K.40-11; T.117-2; T.121-2]
şa^{c}şa^{c}a: (a.) 1. parlaklık, parlama. 2. gösteriş, yaldız. [K.8-2; K.23-12; K.29-39; G.26-2]
Şâṭṭ: (öa.) 1. büyük nehir. 2. Dicle ve Fırat nehirlerinin Korna'da birleşmesinden meydana gelen büyük nehir. [K.20-36]
şâyed: (f.) eğer, olaki, olabilir ki, olur ki. [Tb.3/IV-9; G.247-3]
şâyegân: (f.) (şâygân) 1. lâyık, yakışır, münasip, yaraşır. 2. ucuz, bol, çok. [K.22-31; Tb.6/I-6]
şâyeste: (f.) yakışır, yaraşır, uygun. [K.49-3; K.54-4; T.97-4]
şeb: (f.) gece. [K.1-17; K.2-1; K.2-3; K.2-5; K.2-6; K.2-7; K.2-29; K.6-58; K.14-15; K.15-4; K.19-35; K.21-14; K.24-27; K.24-36; K.38-4; K.40-13; K.48-13; K.52-2; K.52-9; K.70-2; Tb.1/I-2; Tb.1/III-1; Tb.6/III-8; G.4-4; G.26-3; G.102-2; G.134-1; G.165-4; G.177-4; G.182-2; G.189-2; G.216-5; G.227-5; G.247-4; T.19-8; T.41-5; T.73-6; T.109-4; Th.1/V-3]
şeb-ârâ: (f.) geceyi süsleyen. [K.5-4; G.21-2; G.163-2; T.13-6]
şeb-çirâġ: (f.) gece parlayan yakut. [K.2-4; K.10-24; K.22-14; G.152-3; T.13-6]
şeb-efrûz: (f.) geceyi aydınlatan. [G.270-3]
şebgîr: (f.) 1. gece uyumayan. 2. gece giden kervan. 3. sabah vakti. 4. sabah kuşu. [G.185-5]
şebîh: (f.) benzeyen, benzeyici. [T.80-4]
şebîḫûn: (f.) gece baskını. [G.236-3]
şebistân: (f.) 1. yatak odası. 2. gece ibadetine mahsus oda. 3. harem dairesi. [G.271-3; M.5]
şebnem: (f.) çiy. [K.1-11; G.87-2; G.269-4]
şecâ^{c}at: (a.) yiğitlik, yüreklilik. [K.9-5; K.24-33; K.30-32; K.61-2]
şecer: (a.) ağaç. [K.5-25; K.8-6; G.214-2; T.2-20; T.67-9]
şecere: (a.) 1. küçük ağaç, bir tek ağaç. 2. soy ağacı, bir ailenin soyunu sopunu gösteren cetvel. [K.36-6]
şedd: (a.) 1. sıkı bağlama, sıkı bağlanma. 2. tasvir. 3. (müz.) bir diziyi, bulunduğu yerden, tabii aralıkların aynı kalması şartıyla, başka bir perde üzerine nakletmek. 4. sertleştirme, pekiştirme. 5. (tas.) eski esnaf teşkilatı kuruluşlarında ahiliğe, sanata bağlılığını göstermek üzere sarındığı kuşak. [K.28-9]
şedîd: (a.) şiddetli, sert, katı; sıkı. [K.37-32]
şefâ^{c}at: (a.) birinin suçundan geçilmesi veya dileğinin yerine getirilmesi için edilen aracılık. [Th.1/VII-3]
şefî^{c}: (a.) 1. şefaat eden, bir suçun bağışlanması için aracılık eden. 2. (huk.) şüf'a hakkı sahibi. [T.105-3]
şefḳat: (a.) şefakat, acıyarak ve esirgeyerek sevme. [K.2-17; K.38-12; Ts.8/II-4]
şeġab-engîz: (a.f.) fitne koparan. [G.185-4]
şehâdet: (a.) (şahâdet) 1. şahitlik, şahitlik etme, tanıklık. 2. bir şeyin doğruluğuna inanma. 3. delâlet, alamet, işaret. 4. "eşhedü en lâ ilâhe il lallâh…" cümlesini söyleme. 5. şehitlik, şehit olma. 6. gözle görülen şeyler, varlıklar, dünya. [K.24-17; T.38-4; T.77-1]
şehbâz: (f.) (şâhbâz) 1. bir cins iri ve beyaz doğan. 2. yiğit, şanlı, gösterişli (adam). [K.77-1]
şehd: (a.) 1. bal. 2. gümeç balı. [K.6-33; K.30-47; K.39-8]
şehenşâhân: (f.) bkz. şehinşâh. [K.61-2; T.11-2]
şehîd: (a.) din veya yüksek bir ülkü uğrunda ölen kimse, savaşta ölen. [K.30-52; T.78-5; T.96-3]
şehinşâh: (f.) (şâhenşâh, şehinşeh) şahlar şahı, en büyük padişah, padişahlar padişahı. [K.2-25; K.5-1; K.5-16; K.5-17; K.5-18; K.5-34; K.6-2; K.6-12; K.6-40; K.7-1; K.8-10; K.8-12; K.9-1; K.9-2; K.10-7; K.10-9; K.10-13; K.11-1; K.11-7; K.11-12; K.11-17; K.11-23; K.11-35; K.11-41; K.12-14; K.12-15; K.12-15; K.12-29; K.12-31; K.12-42; K.13-1; K.13-2; K.13-4; K.13-15; K.20-11; K.21-9; K:22-32; K.23-2; K.25-19; K.26-12; K.28-19; K.30-27; K.38-13; K.43-1; K.43-13; K.50-1; K.50-2; K.50-8; K.57-2; K.66-2; K.70-1; K.71-3; K.76-1; K.78-1; T.3-3; T.5-5; T.7-2; T.7-8; T.10-1; T.11-2; T.11-3; T.12-7; T.13-1; T.13-2; T.13-3; T.13-8; T.14-1; T.14-13; T.15-2; T.15-4; T.15-20; T.18-3; T.19-8; T.22-1; T.31-3; T.32-2; T.33-2; T.33-4; T.48-3; T.66-4; T.78-2; T.87-2; T.97-2; T.100-1]
şeh-levend: (f.) boylu poslu, şen, güzel genç. [G.243-3]
şeh-nâme: (f.) 1. hükümdarların biyografisini manzum olarak anlatan eser. 2. Firdevsî'nin yazıya geçtiği ünlü İran destanı. [T.2-14]
şehnâz: (f.) 1. nazın en büyüğü. 2. (müz.) Türk müziğinin en eski ve mürekkep makamlarındandır. Çok güzel ve karakteristik bir makam olup, hicazkârın daha yumuşağı ve nazlısı, masal edasına çok uygun bir çeşididir. Eskiden çok kullanılmıştır. [G.11-2; G.81-2]
şehnişîn: (f.) pencere çıkması, balkon. [K.18-18; T.80-7]
şeh-per: (f.) kuş kanadının en uzun tüyü. [G.169-4]
şehr: (a.) 1. yeni ay. 2. ay, otuz günlük zaman. [K.2-2; K.29-13]
şehr: (f.) şehir, büyük belde, büyük kent, il. [K.7-2; K.7-26; K.10-36; K.12-18; K.29-12; K.38-18; Tb.5/II-1; Tb.5/II-6; G.1-6; G.24-2; G.76-7; G.123-5; G.132-7; G.243-4; G.257-3; T.47-3; T.60-13]
şeh-râh: (f.) 1. büyük, işlek yol, ana yol, cadde. 2. şaşırılması mümkün olmayan doğru ve açık yol. [K.51-15]
şehr-âyîn: (f.) donanma, şenlik. [K.7-5]

şehristân: (f.) büyük şehir. [G.197-2]
şehriyâr: (f.) padişah, hükümdar. [T.75-2]
şehr-yârî: (f.) 1. hükümdara, padişaha mahsus, hükümdarla, padişahla ilgili. 2. şehriyarlık, hükümdarlık, padişahlık. [K.12-40]
şeh-süvâr: (f.) (şâh-süvâr) ata iyi binen. [K.12-25; K.13-8; K.24-33]
şeh-süvârân: (f.) (şâh-süvârân) ata iyi binenler. [K.24-33]
şehvânî: (a.) 1. şehvete mensup, şehvetle ilgili. 2. şehvete çok düşkün olan (kimse). [Tb.6/II-1]
şehvâr: (f.) 1. şaha, hükümdara yakışacak biçimde. 2. iri ve iyi cins inci. [K.4-13; K.12-46; K.14-39; K.15-38]
şehvet: (a.) 1. aşırı istek. 2. nefis. 3. cinsel istek. [Tb.6/III-4]
şeh-zâde: (f.) (şâh-zâde) hükümdar oğlu, prens. [K.8-18; K.10-13; K.10-14; K.10-21; K.10-23; K.10-38; K.10-43; T.5-2; T.5-9; T.13-4; T.13-5; T.13-9; T.13-10; T.15-12]
şeh-zâdegân: (f.) şehzadeler, padişah, hükümdar oğulları, prensler. [K.11-42]
şeker: (f.) şeker. [K.4-37; Tb.1/XII-2; G.72-3]
şeker-bâr: (f.) şeker yağdıran, etrafa şeker saçarcasına tatlı. [Th.4/V-2]
şeker-ḫand: (f.) (şeker-hande) sevgilinin tatlı tatlı gülüşü. [G.127-1]
Şeker-pâre Ḳadın: (öa.) Sultan İbrahim'in musahibesiydi, 1648 yılının ortalarında İbrim'de vefat etmiştir. [T.100-1]
şekeristân: (f.) şeker kamışı tarlası. [G.164-3]
şeker-şiken: (f.) tatlı konuşan, tatlı söz söyleyen. [G.199-1; G.269-5]
şekîb: (b.) sabır, tahammül. [G.9-1; G.97-4; G.128-2]
şekk: (a.) şüphe, zan, tereddüd. [Th.1/III-3]
şekl: (a.) 1. şekil, biçim, kılık. 2. resim, plan, taslak. 3. türlü, cins, nevi, çeşit. 4. çehre, beniz. 5. (ed.) bir manzumenin mısraları sayısına ve kafiyeleri sırasına göre aldığı biçim. 6. hal, durum. [K.10-16; K.39-8; K.42-5; K.44-5; K.67-5; Tb.1/VI-8; Tb.6/V-12; G.14-2; G.71-3; G.95-3; G.120-4; G.188-2; G.189-5]
şekvâ: (a.) şikayet, sızıltı, hoşnutsuzluk. [K.13-3; K.15-40; K.24-40; K.34-35; G.172-1; Ts.7/V-4]
şem^c: (a.) 1. bal mumu. 2. mum. [K.11-33; K.29-31; K.39-29; Tb.2/I-2; Tb.2/II-3; Tb.3/VII-8; Tb.4/IV-5; G.3-1; G.21-2; G.32-4; G.36-4; G.102-2; G.116-4; G.123-2; G.163-2; G.167-3; G.177-4; G.182-2; G.212-3; G.216-1; G.270-3; G.271-3; T.13-6; T.19-9; Th.1/I-1; Th.1/III-1]
şemâ'il: (a.) 1. huylar, tabiatler, ahlaklar. 2. (tas.) güzelliğin ve büyüklüğün bir araya gelmesi. [G.1-2]
şem^cdân: (f.) şamdan, mumluk, içine mum konan kap. [M.3]
şem^c-i kâfûrî: (f.a.) süzülmüş berrak mum. [M.1; M.2; M.3; M.4; M.5]
şemîm: (a.) güzel kokan, güzel kokulu, güzel koku. [K.30-45; K.32-9; K.34-21; G.50-3; G.130-3]
şemle: (a.) Arapların baş örtüsü; kıldan yapılmış örtü; sarık. [Tb.1/V-6]
şemm: (a.) koklama, koklanma, koku. [K.29-38; G.192-1]
şemme: (a.) 1. bir kere koklama. 2. pek az şey. [K.15-15; K.35-30]
şems: (a.) 1. güneş. 2. (müz.) Türk müziğinde birkaç asırlık mürekkep makam. 3. (tas.) bir ışık kaynağı olarak görünüş alanına çıkan Allah'ın adı. [K.30-17; G.252-5; T.91-2]
şemse: (a.) 1. güneş şeklinde yapılan işleme resim. 2. yazma kitapların başına yapılan süs; cildin orta kısmında bulunan beyzî süsleme. [T.80-6]
Şems-i Tebrîzî: (öa.) Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin dostu ve hocası olan mutasavvıf. [G.163-3]
şemşîr: (f.) (şimşîr) kılıç. [K.4-21; K.4-41; K.5-21; K.5-24; K.6-14; K.6-34; K.6-35; K.6-36; K.6-44; K.7-12; K.7-19; K.9-3; K.11-14; K.18-19; K.21-26; K.29-17; K.29-57; K.30-36; K.38-27; G.11-3; G.55-2; G.68-5; G.121-3; G.157-1; G.170-3; G.181-2; G.219-4; T.2-9; T.3-6; T.7-9]
şemşîr-bâz: (f.) kılıçla oynayan, kılıçla oyunlar yapan, iyi kılıç kullanan kimse. [G.258-3]
şer: (a.) (şerr) 1. fenalık, kötülük, kötü iş. 2. kavga, gürültü. [K.5-13; K.15-7; K.23-11; K.38-11; K.56-4; G.228-3; T.2-7]
şer^c: (a.) Allah'ın emri, âyet, hadis, icma-i ümmet ve kıyas-ı fukaha esasları üzerine kurulmuş olan din kaideleri. [K.1-22; K.18-6; K.22-13; K.22-23; K.30-28; K.32-16(2); T.19-7; T.23-3; T.49-3(2); T.63-25; T.89-24]
şerâb: (a.) 1. içilecek şey. 2. şarap. [K.3-12; K.37-16; K.56-20; G.18-5; G.28-2; G.35-1; G.49-2; G.203-5; G.225-1; G.232-3; Th.2/1-1; Th.2/III-5]
şerâr: (a.) kıvılcım. [K.14-20; K.30-35; G.220-2; T.7-4]
şerâre-pâş: (a.f.) kıvılcım saçan. [G.57-4]
şerâret: (a.) şerirlik, şer işleme, fenalık, kötülük. [G.75-3]
şerbet: (a.) 1. şerbet, içilecek tatlı şey. 2. bardakla müshil olarak içilen ilaç. 3. bazı maddelerin suda eritilmişi. [Tb.2/I-3; T.77-1]
şeref: (a.) 1. (manen) büyüklük, yükseklik, ululuk. 2. övünme. 3. üstünlük. [K.1-16; K.1-29; K.2-19; K.3-25; K.5-16; K.6-7; K.6-8; K.6-20; K.7-3; K.8-11; K.10-10; K.11-49; K.15-5; K.15-9; K.17-2; K.19-4; K.20-14; K.20-17; K.20-30; K.20-47; K.21-3; K.21-29; K.21-56; K.23-5; K.23-21; K.24-48; K.27-16; K.34-9; K.34-36; K.35-21; K.35-23; K.36-3; K.36-4; K.39-24; K.40-16; K.48-7; K.51-22; K.53-6; K.54-7; K.59-1; Tb.1/X-2; Tb.1/XII-6; Tb.3/I-6; Tb.4/III-5; Tb.5/V-4; G.132-3; G.140-3; G.193-4; G.221-4; T.5-4; T.6-1; T.9-3; T.11-1; T.15-6; T.16-4; T.18-1; T.18-4; T.33-1; T.37-2; T.46-2; T.49-1; T.51-1; T.52-9; T.53-2; T.57-2; T.59-3; T.65-1; T.69-1; T.81-1; T.88-4; T.91-2; T.106-9; T.111-3]
şeref-baḫş: (a.f.) şeref veren, şereflendiren. [K.10-14; K.10-26; K.54-5; Tb.5/VII-5]
şerefmend: (a.f.) şerefli. [K.6-19]
şeref-yâb: (a.f.) şeref bulan, şeref kazanan. [K.21-31]
şerer: (a.) kıvılcımlar. [K.6-24; K.38-18; G.4-5; G.199-2; T.2-9; Ts.6/IV-3]
şerer-feşân: (a.f.) (şerer-efşân) kıvılcımlar saçan. [K.7-29; K.21-19]
şerernâk: (a.f.) kıvılcım saçan. [G.200-4]
şerḥ: (a.) 1. açma, ayırma. 2. açıklama. 3. bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap. 4. açık anlatma. [K.2-24; K.24-1; K.24-45; K.27-14; K.29-19; K.35-41; K.39-30; K.40-2; K.40-14; Tb.3/III-7; Tb.3/V-9; G.25-3; G.133-1; G.133-5; G.143-4; G.151-3; G.160-1; G.172-4; T.3-2; T.23-9; T.63-2; T.63-13; T.63-14; T.63-19; T.63-27; T.63-28; T.89-19; Th.7/V-1]
şerḥa: (a.) dilim, kesilmiş, dilinmiş şey, parça. [G.31-1]
şerî^cat: (a.) 1. doğru yol. 2. Allah'ın emri. 3. âyet, hadis ve icma-i ümmet esaslarına dayanan din kaideleri. [K.23-9; T.1-6; T.48-4; T.89-5; T.89-10]
şerîf: (a.) 1. şerefli, mübarek, kutsal. 2. soylu, temiz. 3. Hz. Muhammed'in torunu Hasan'ın soyundan gelenlere ve Mekke emirlerine verilen bir unvan. [K.12-40; K.32-16; K.36-4; K.49-1; K.51-22; Tb.3/VI-5; Tb.5/IV-3; Tb.5/IV-4; T.15-14; T.36-5; T.49-3; T.52-5; T.65-2; T.106-1]
Şerîfî Çelebi: (öa.) IV. Murad dönemi hekimbaşılarından Seyyid Muhammed et-Tabib eş-Şehir Emir Çelebi. [T.65-14]
şerm: (f.) utanma. [K.2-22; K.22-33; K.28-43; Tb.3/I-7; G.179-6; G.187-2; T.23-11]
şermende: (f.) utangaç. [K.11-38; K.12-33]
şermsâr: (f.) utangaç. [K.12-23; K.53-8; T.49-8]
şeş: (f.) 1. altı (sayı). 2. (mec.) güzel bir tesadüf, rastgele. [K.54-3; T.79-7]
şevâ'ib: (a.) 1. lekeler, kusurlar, ayıplar, noksanlar. 2. eserler, izler. 3. şüpheler. [K.54-12]
şevḳ: (a.) şiddetli arzu; keyif, neşe, sevinç. [K.1-32; K.3-14; K.4-9; K.12-3; K.14-37; K.27-9; K.28-5; K.28-37; K.29-31; K.30-19; K.30-20; K.30-64; K.37-1; K.37-12; Tb.1/VII-1; Tb.1/VII-4; Tb.1/XIII-2; Tb.3/I-7; Tb.3/III-11; Tb.3/VII-8; Tb.3/VII-9; Tb.3/VII-10; Tb.4/II-6; G.2-3; G.4-1; G.21-2; G.45-1; G.46-2; G.55-1; G.57-2; G.68-7; G.83-2; G.88-1; G.102-2; G.123-2; G.123-3; G.132-5; G.140-4; G.159-4; G.162-4; G.171-2; G.174-4(2); G.178-1; G.203-4; G.211-1; G.216-1; G.220-7; G.233-4; G.246-1; G.256-2; G.256-5; G.256-7; G.263-4; M.4; T.50-11; T.62-7; T.63-16; T.63-17(2); T.63-18; T.83-3; Th.6/IV-5]
şevḳ-efrûz: (a.f.) arzuları tutuşturan, isteği, sevinci, neşeyi artıran. [K.14-21]
şevḳ-efzâ: (a.f.) (şevk-fezâ) 1. şevklendiren, neşe artıran. 2. (müz.) Türk müziğinde bir makam. [K.30-49; T.50-10]

şevḳ-engîz: (a.f.) 1. keyif, neşe, sevinç, arzu koparan, yaratan. 2. (müz.) Türk müziğinde mürekkep bir makam. [G.111-1]
şevket: (a.) büyüklük, heybet (padişahlar için kullanılırdı.). [K.5-11; K.6-12; K.6-40; K.7-8; K.7-40; K.8-2; K.9-9; K.12-27; K.19-2; K.21-57; K.29-28; G.137-7; T.9-4; T.15-3]
şevvâl: (a.) Arabî ayların onuncusu olup, ilk üç günü şeker bayramıdır. [T.13-6]
şey: (a.) şey, nesne. [K.20-3]
şeydâ: (f.) aşktan aklını kaybetmiş, divane, düşkün, şaşkın. [K.8-7; K.30-50; K.30-55; Tb.2/I-4; G.121-5; G.188-1; G.268-5; Th.2/V-2; Ts.3/II-2; Ts.4/I-3]
şeyẖ: (a.) 1. yaşlı adam, ihtiyar. 2. bir tekke veya zaviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimse. 3. kabile ve aşiret reisi. [Tb.7/V-5; G.162-4; T.65-9; T.111-2]
Şeyẖ: (öa.) Hat sanatında bu tabir ünlü hattat Amasyalı Hamdullah için kullanılır, hat sanatında açtığı çığır, getirdiği yenlikler ve güzellikler sebebiyle kurduğu ekolün de özel adı olmuş ve "Şeyhü'l-Hattatîn" diye anılmıştır. [K.41-7; K.41-8; K.41-9]
şeyẖayn: (a.) iki şeyh: siyer kitaplarında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e; İslâm hukukunda ise İmam-ı Azam ile İmam Yusuf'a verilmiş olan unvan. [T.1-16]
şıḳḳ-ı evvel: (a.) imparatorluk devrinde maliye teşkilatının ayrıldığı birinci malî bölge. Başdefterdârdır, diğer defterdarların büyüğü ve amiri sayılır ve Rumeli Beylerbeyi derecesinde bulunurdu. [K.80-5]
şi^{c}âr: (a.) 1. alamet, işaret, iz. 2. ayırıcı işaret, ayırt edici âdet. 3. hacı olmak için Mekke'de yapılan törenler. [K.12-34; G.24-7]
Şiblî: (öa.) Ebubekr Dülef bin Cahder eş-Şiblî (ö. M. 945) adıyla bilinen mutasavvıf. Bağdatlıdır. [K.18-7]
şidâd: (a.) sertler, katılar. (seb-i şidâd (seb'ün-şidâd): Hz. Yusuf'un zamnında Mısır'da geçirilen yedi kurak yıl.) [K.18-18]
şiddet: (a.) 1. sertlik, katılık. 2. fazlalık. 3. sıkılık. 4. inandırma, sözle yola getirme yerine kaba kuvvet kullanma. [K.6-43; T.115-2; T.116-1]
şifâ: (a.) hastalıktan kurtulma, iyi olma, sağalma. [K.6-5; K.27-10; K.55-6]
şifâ-baẖş: (a.f.) şifa verici, veren, iyilik veren, iyileştiren. [T.65-16]
şifâ-ẖâne: (a.f.) 1. hastane. 2. tımarhane. [K.6-60]
Şifâyî: (öa.) Hakim Şifâyî-i Isfahanî olarak bilinen meşhur İranlı şair. [G.180-3]
şikâr: (f.) 1. av. 2. avlama. 3. avlanan hayvan. 4. ganimet, düşmandan ele geçirilen mal. 5. ender bulunan şey. [K.12-26; K.30-31; G.80-1; G.86-1; G.121-4; G.255-4; Ts.2/I-2]
şikârî: (f.) 1. ava mensup, avla ilgili. 2. (şahin, doğan) gibi av kuşu. 3. padişahın av hizmetçisi. 4. meşhur Türk tarihçisi. [G.66-4]
şikâyet: (a.) sızlanma, yakınma. [K.14-45; K.22-42; K.24-44; K.25-20; K.65-1; G.34-4; G.200-3; Th.5/V-4; Ts.8/4-4]
şiken: (f.) büklüm, kıvrım. [G.97-4; G.125-2; G.155-2; G.173-5; G.222-1; G.229-1]
şikenc: (f.) 1. büklüm, kıvrım. 2. aldatma, hile, oyun. 3. melodi, nağme. 4. işkence. [G.35-3; G.166-3; G.203-1; G.259-5]
şikest: (f.) 1. kırılmış, kırık. 2. kırma, kırılma. 3. yenilme, mağlubiyet. [Tb.1/I-5; G.16-3; G.109-2; G.110-4; G.220-4; G.264-2]
şikeste: (f.) 1. kırık, kırılmış. 2. yenilmiş, mağlup. 3. ta'liki andırır bir yazı şekli. [K.7-6; K.46-6; G.48-3; T.8-3]
şikeste-bâl: (f.) kırık kanatlı, kanadı kırık; kederli. [K.46-6]
şikeste-beste: (f.) kırık dökük, şöyle böyle. [K.31-24]
şimâl: (a.) 1. sol, sol taraf. 2. (coğr.) kuzey. [Tb.4/III-4]
şimdi: (t.) 1. şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda. 2. az sonra, yakında. [K.5-13; K.10-7; K.18-47; K.21-5; K.21-35; K.21-43; K.23-16; K.25-18; K.25-21; K.28-48; K.29-48; K.29-59; K.34-30; K.38-2; K.38-8; K.38-30; K.41-10; K.49-6; Tb.1/VIII-7; Tb.2/V-6; Tb.3/II-6; G.88-3; G.98-4; G.180-7; G.212-4; G.242-1; T.15-7; T.15-21; T.49-9; T.65-16; T.111-8; Ts.3/III-4]
şinev: (f.) işiten, dinleyen. [K.3-2]
şi^{c}r: (a.) 1. anlama, idrak, fehm. 2. (ed.) şiir, edebi değeri olan ölçülü ve kafiyeli söz. [K.4-37; K.6-52; K.8-15; K.14-40; K.17-14; K.20-32; K.20-39; K.21-48; K.21-51; K.25-14; K.28-15; K.31-16; K.37-23; G.52-5; G.62-5; G.71-1; G.75-5; G.76-1; G.91-1; G.130-7; G.138-6; G.156-7; G.159-5; G.170-5; G.180-4; G.186-5; G.237-5; G.238-5; G.243-5; Th.7/III-5]
şîr: (f.) 1. arslan. 2. süt. 3. (mec.) yiğit, yürekli. [K.4-22; K.5-20; K.15-22; K.29-22; K.39-8(2); K.79-4; Tb.1/XII-2; Tb.6/VI-10]
şîrân: (f.) arslanlar. [G.258-4]
Şîrâz: (öa.) 1. İran'da bir şehir. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.79-24; G.112-5]
şîre: (f.) 1. süt. 2. şıra. [Th.2/III-3]
şîrîn: (f.) 1. tatlı. 2. sevimli, cana yakın, sempatik. 3. Türk müziğinde bir makam. 4. Ferhâd (Husrev) ile Şirin hikayesinin kadın kahramanı. [K.15-41; K.18-40; K.28-13; K.28-46; Tb.2/I-3; G.84-5; G.134-3; G.246-2; T.76-2; Th.4/V-2; Th.7/III-1; Ts.2/III-1]
Şirvân: (öa.) İran'da bir şehir. [K.79-23]
şîşe: (f.) şişe, sırça. [K.31-19; Tb.1/VIII-2; Tb.6/VI-5; G.16-3; G.152-5]
şitâ: (a.) kış. [K.29-6; K.29-9; K.47-7; T.115-2; T.116-2]
şitâb: (f.) acele, sürat, çabukluk. [Tb.5/II-3]
şîve: (f.) 1. naz, eda. 2. (gr.) söyleyiş, yerli veya yabancı konuşma tarzındaki telaffuz hususiyetlerinin bıraktığı umumi intibâlar. [K.6-51; K.28-18; K.39-19; Tb.1/VII-8; G.3-5; G.10-4; G.25-2; G.69-4; G.86-4; G.113-4; G.150-3; G.174-3; G.176-1; G.181-1; G.215-3; G.215-4; G.226-2; G.238-4; G.239-3; G.241-2; Th.7/I-5; Ts.3/II-1]
şîvekâr: (f.) şiveli, işveli, cilveli. [G.121-4; G.169-5; Th.6/V-5; Ts.3/IV-3]
şiven: (f.) matem, yas; inleme, sızlanma. [G.46-1; Th.5/II-2]
şîvenkede: (f.) matem yeri, yas tutulan yer; inleyip sızlama yeri. [Tb.1/I-7]
şiyem: (a.) huylar, tabiatlar. [K.16-1; K.19-24; K.24-22; T.27-1; T.42-3]
şöhre: (a.) şöhretli, ünlü, şöhreti ağızlarda dolaşan. [Tb.6/IV-1]
şöhret: (a.) ün, ad yapma, ad, san. [K.4-14; K.39-26; Tb.5/VI-5; G.12-1; G.13-3; G.63-5; G.241-4; G.241-4; G.262-3]
şöyle: (t.) 1. şunun gibi, şuna benzer biçimde. 2. şu yolda, şu biçimde, aşağı yukarı. [K.38-25; G.220-4; T.2-20; T.32-4]
şu^{c}â^{c}: (a.) 1. ışın, güneşten veya başka bir ışık kaynağından uzanan tel tel ışıklar. 2. vektör. [K.30-35]
şu^{c}abât: (a.) şubeler, bölükler, kısımlar, takımlar; dallar, budaklar. [K.53-5]
şu^{c}arâ: (a.) 1. şairler, ozanlar. 2. Kuran'ın 26. suresi olup içinde şairlerin zikri geçtiği için bu adı almıştır. Mekke'de nazil olmuştur. [K.18-38; K.29-51; K.49-10]
şu^{c}be: (a.) 1. şube, bölük, kısım, takım, bölüntü. 2. dal, budak. 3. (müz.) Türk müziğinde makamların sınıflandırılmasında kullanılan bir terim. [K.37-13]
şuġl: (a.) 1. iş, uğraşacak, meşgul olacak şey; dert, gaile. 2. (müz.) Türkler tarafından bestelenmiş Arapça güfteli ilahilere verilmiş bir ad, ilahiden başka bir dini eserin güftesi Arapça ise bu isim verilemez. Eski Arap müziğinde şugl, bambaşka bir manadadır. [K.6-42]
şûẖ: (f.) 1. hareketlerinde serbest. 2. neşeli, şen ve oynak (kadın). 3. açık saçık, hayasız (kadın). [K.20-37; G.10-1; G.12-7; G.19-2; G.19-4; G.21-1(2); G.21-2; G.21-3; G.21-4; G.21-5; G.42-5; G.61-4; G.78-1; G.80-4; G.98-4; G.121-4; G.129-2; G.139-1; G.162-5; G.181-2; G.186-3; G.188-2; G.188-3; G.194-3; G.199-1; G.207-1; G.207-5; G.225-4; G.226-3; G.234-5; G.235-4; G.237-4; G.238-4; G.253-2; G.253-3; G.262-4; G.263-5; G.266-3; Th.3/II-2; Ts.2/IV-2; Ts.2/V-4; Ts.3/IV-3]
şu^{c}le: (a.) 1. alev, ateş alevi. 2. atlarda beyaz tüylerden oluşan benekler. [K.3-4; K.11-14; K.20-19; K.21-26; K.22-21; K.39-29; K.56-18; Tb.3/IV-4; G.11-3; G.32-4; G.33-1; G.34-4; G.39-3; G.83-2; G.89-2; G.152-3; G.159-4; G.183-1; G.213-4; G.216-4; G.220-2; G.233-3; T.2-9; T.3-6]
şu^{c}le-bâr: (a.f.) ışıklı. [K.67-6]

şu^c^le-efzûn: (a.f.) ateşi çoğaltan, alevi fazlalaştıran. [T.19-9]
şu^c^le-nisâr: (a.f.) ateş saçan, ateş saçıcı. [G.214-2]
şu^c^le-nûş: (a.f.) alev içen, içici. [K.56-19; G.57-2]
şu^c^le-rîz: (a.f.) alev saçan, ışıldayan. [G.176-4]
şûr: (f.) 1. tuzlu. 2. kekremsi. 3. kavga, şamata, gürültü, çığlık. [K.5-13; K.15-7; K.15-18; Tb.1/VIII-1; G.228-3; T.2-7]
şûre: (f.) 1. verimsiz, çorak toprak. 2. tuzlu (nesne) 3. güherçile. [K.15-17]
şûr-efgen: (f.) kargaşalık çıkaran, karma karışık eden. [G.188-5]
şûr-efzâ: (f.) (şûr-fezâ) kavga, gürültü, şamata çoğaltan, arttıran. [G.49-2; G.74-4]
şûr-engîz: (f.) şamat, gürültü yapan. [G.48-4]
şûrezâr: (f.) çoraklık yer. [G.31-2]
şûrîde: (f.) 1. karışık, perişan. 2. âşık, tutkun. [K.8-7; K.30-50; Tb.1/VII-8; G.41-5; G.49-2; G.141-5; G.163-3; G.200-1; G.203-5; Th.7/III-2]
şûriş-fezâ: (f.) karışıklık, kargaşalık artıran, çoğaltan. [T.63-15]
şu^c^ûr: (a.) anlama, anlayış, hissetme, duyma. [K.15-6; G.46-2]
şübhe: (a.) şüphe, kuşku. [K.31-10; K.55-15; Tb.1/V-7; Tb.3/I-10; T.38-4]
şühûd: (a.) 1. tanıklar, şahitler. 2. maddî, mer'î. 3. vücut bulma, var olma, görünme. 4. görme. [T.44-1]
şühûr: (a.) aylar. [K.2-2; K.15-44]
şükr: (a.) görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk, minnettarlık. [K.4-8; K.13-3; K.14-45; K.15-37; K.18-30; K.20-1; K.20-41; K.22-42; K.24-44; K.27-1; K.27-13; K.35-18; K.54-2; K.80-1; T.43-6; T.58-1; Ts.7/IV-3]
şükrâne: (a.) şükran alameti, iyilik bilme nişanesi. [G.123-5]
şükûfe: (f.) 1. çiçek. 2. süslemede sırf çiçek motiflerine dayanan bir tarzın adı. [K.12-4; K.12-43]
şükûfezâr: (f.) çiçek yeri, çiçek bahçesi. [T.107-2]
şüküfte: (f.) "açılmış" manasına gelerek birleşik kelimeler yapar. [K.6-27; K.79-24; Tb.5/III-4; Tb.5/VI-3; G.21-1; G.24-9; G.29-1; G.58-4; G.130-1; G.130-7; G.149-3; G.164-2; G.175-1; G.178-4; G.220-1; G.265-3; T.80-5]
şükûh: (f.) ululuk. [K.7-11; K.19-2; K.19-23; K.22-17]
şümâr: (f.) hesap, sayı. [K.28-2; Th.1/VII-5]
şürb: (a.) içme, içilme. [T.98-4]
ta^c^ab: (a.) 1. yorgunluk. 2. sıkıntı, zahmet, meşakkat., eziyet. 3. (hek.) sinirlerin zayıflığı dolayısıyla adalelerde ve başka yerlerde duyulan şiddetli sancı. [Tb.6/I-6]
ta^c^accüb: (a.) şaşakalma. [K.35-3; G.16-1]
ta^c^alluḳ: (a.) 1. asılı olma, asılma. 2. ilişiği, ilgisi olma. 3. sevme. 4. ait olma. 5. (tas.) dünya ilgisi. [G.12-7; G.43-4; G.142-2; G.248-1]
ta^c^allül: (a.) vesile ve bahane arama, yalandan bahanelerle bir işten kaçınma. [G.40-4]
ṭâ^c^at: (a.) ibadetler. [K.36-18; K.48-3; K.55-16; Tb.6/V-1; T.23-7; T.102-5]
ta^c^ayyün: (a.) 1. meydana çıkma, âşikar olma; belli olma, belirme. 2. âyân arasına girme, itibarlanma, belli başlı adam olma. [G.33-4]
tâb: (f.) 1. güç, kuvvet, takat. 2. ışık, parlaklık. 3. hararet. 4. tazelik. 5. kıvrım, büklüm. 6. sıkıntı, eziyet. 7. öfke. 8. kılıcın keskinliği. [K.1-7; K.2-6; K.2-22; K.3-18; K.3-28; K.4-22; K.6-25; K.11-14; K.18-19; K.22-21; K.29-31; K.35-26; K.54-19; K.56-19; K.79-23; Tb.1/IX-6; Tb.1/X-4; Tb.3/III-3; G.36-4; G.39-6; G.44-1; G.46-2; G.60-4; G.77-6; G.95-6; G.101-4; G.116-4; G.134-2; G.135-1; G.156-6; G.159-4; G.173-3; G.187-4; G.195-4; G.216-2; G.224-1; G.225-1; G.227-3; G.230-4; G.234-4; G.250-4; G.263-4; T.3-10; T.76-1; T.106-7; T.111-7]
ṭab^c^: (a.) 1. tabiat, huy, yaradılış. 2. mühür, damga basma. 3. kitap basma. [K.1-33; K.2-15; K.2-17; K.2-28; K.3-31; K.4-12; K.4-15; K.4-36; K.4-43; K.6-52; K.6-54; K.7-30; K.11-19; K.11-42; K.12-11; K.12-38; K.14-7; K.14-23; K.14-35; K.14-40; K.14-48; K.15-19; K.15-39; K.17-5; K.17-13; K.18-43; K.19-16; K.19-17; K.19-28; K.20-36; K.20-38; K.20-39; K.21-17; K.21-29; K.21-42; K.21-46; K.22-11; K.22-30; K.22-35; K.22-36; K.23-8; K.25-5; K.25-11; K.25-15; K.27-17; K.29-51; K.29-55; K.30-46; K.30-47; K.30-48; K.31-11; K.31-19; K.31-23; K.31-29; K.32-10; K.32-18; K.32-22; K.33-4; K.33-5; K.33-18; K.34-6; K.34-17; K.34-20; K.34-23; K.34-28; K.35-45; K.35-48; K.37-12; K.37-25; K.38-14; K.39-10; K.45-2; K.46-10; K.49-1; K.49-4; K.50-3; K.51-2; K.51-6; K.51-23; K.52-2; K.52-8; K.53-6; K.53-14; K.69-2; K.79-19; K.79-26; Tb.1/XIII-1; Tb.4/I-1; Tb.4/I-5; Tb.4/III-2; Tb.4/IV-1; Tb.5/V-5; G.1-7; G.2-2; G.16-2; G.16-5; G.20-5; G.24-6; G.42-7; G.48-5; G.49-5; G.51-6; G.51-7; G.56-5; G.60-3; G.62-4; G.65-7; G.66-5; G.69-5; G.70-5; G.71-1; G.71-5; G.73-5; G.75-4; G.76-4; G.79-5; G.80-5; G.126-1; G.126-5; G.132-1; G.132-7; G.137-6; G.148-5; G.156-1; G.159-5; G.194-5; G.196-4; G.204-5; G.245-1; G.245-5; G.257-5; G.262-5; G.265-7; G.269-5; G.270-5; T.2-3; T.2-15; T.2-25; T.3-2; T.6-3; T.12-3; T.15-19; T.15-21; T.23-8; T.23-12; T.32-1; T.40-4; T.45-5; T.45-6; T.50-10; T.52-7; T.62-4; T.62-5; T.63-24; T.65-19; T.66-3; T.87-3; T.89-21; T.90-8; T.91-3; T.98-3; T.98-6; T.99-9; T.111-3]
tâbân: (f.) ışıklı, parlak. [K.10-33; K.21-15; K.29-40; K.38-18; K.44-5; K.70-2; T.41-5]
ṭab^c^âne: (a.f.) 1. tabiatına, yaradılışına yakışacak biçimde. [T.108-1]
ṭabâyî^c^: (a.) tabiatler. [K.21-27]
tâbdâr: (f.) 1. parlak, ışıklı. 2. kıvrımlı, büklümlü. 3. kederli, üzüntülü, sıkıntılı. [K.12-20; G.55-1; G.57-5; Th.1/V-5]
tâb-efgen: (f.) güçten düşürücü, kuvvetsiz bırakan. [K.5-22; K.51-2]
tâ-be-key: (f.) ne zaman kadar, niceye dek. [K.33-25]
tâbende: (f.) parlayan, ışık veren. [K.71-2]
tâbendegân: (f.) parlayanlar, ışık verenler. [K.12-19]
tâbi^c^: (a.) 1. birinin arkası sıra giden, ona uyan. 2. boyun eğen, bağlı kalan; birinin emri altında bulunan. 3. (gr.) kendinden önceki kelimeye göre hareke alan (kelime). 4. Hz. Muhammed'i görmüş olanları görüp kendisinden hadis dinlemiş olan. [K.16-4; K.18-6; K.35-14; K.37-31; Tb.3/VI-2; G.158-1; G.166-4; T.11-4; T.60-9]
ṭabî^c^at: (a.) 1. tabiat, yaradılış, huy, âdet, mizaç. 2. kâinat. 3. büyük aptes etme kolaylığı veya zorluğu. [Tb.6/II-9; T.63-14]
ṭabîb: (a.) hekim, doktor. [K.1-42; K.15-32; K.20-35; K.22-40; G.9-2; G.56-1; G.142-5; G.182-4; G.186-4; G.254-4; T.23-12]
ṭabî^c^î: (a.) 1. tabiatla ilgili. 2. tabiat icabı olan. 3. olağan, alışılmış, her zamanki. [K.18-26; G.159-2]
ta^c^bîr: (a.) 1. ifade, anlatma. 2. bir manası olan söz. 3. deyim. 4. terim. 5. rüya yorumu. [K.19-11; K.37-4; K.38-32; K.39-24; K.40-6; Tb.3/V-9; G.71-2; G.157-4; G.217-5]
tâbistân: (f.) yaz., yaz mevsimi. [T.114-1]
tâbiş: (f.) parlayış, parıldayış. [K.56-18; G.200-4; G.248-2]
ṭabla: (a.) 1. tepsi şeklinde tahta veya metalden safha ki satıcılar ufak tefek şeyleri onun içine koyup başlarında veya ellerinde gezdirirler. 2. sini. 3. (eskiden) yemek miktarı (üç tabla yemek gönderdi.). 4. sigara külünü dökmeye mahsus küçük tabak, küllük. 5. terazi gözü veya ona benzer şeyler. 6. bazı şeylerin üstündeki düz yer. 7. pafta, kars. 8. makaranın yan yüzeyi. 9. fesin tepesi. [K.14-42; K.36-9; G.252-2]
tâbnâk: (f.) parlak, ışıklı. [T.83-2]
tâc: (a.) 1. hükümdarların başlarına giydikleri cevahirli başlık. 2. gelinlerin başlarına koydukları cevahirli süs başlık. 3. bazı tarikat ehli şeyhlerin giydiği başlık, terek. 4. sorguç, tarak, kuşların başlarındaki uzunca tüy. 5. eskiden kumaşlarda, en çok sultanların giydiği elbiseler görülen bir motif şekli. 6. çiçeklerin çanak yapraklarından sonraki renkli kısım. [K.4-27; K.5-35; K.10-13; K.12-46; K.29-49; K.51-21; Tb.6/I-2; Tb.6/VI-7; T.16-4; T.89-20; Th.2/II-4]
tâcdâr: (a.f.) taçlı, taç giyen, padişah, şehenşah, hükümdar. [K.12-35]
ta^c^cîl: (a.) acele ettirme, çabuklaştırma. [K.20-9; G.205-3]
tâcver: (f.) padişah, hükümdar. [K.5-17]
ta^c^dâd: (a.) 1. sayma, sayı. 2. birer birer söyleme, sayıp dökme, sayım. [K.18-25; K.23-7]
tafḍîl: (a.) 1. birini ötekilerden üstün tutma. 2. (gr.) en üstünlük. [K.20-13]
tafṣîl: (a.) etrafıyla, etraflı olarak bildirme, uzun uzadıya anlatma, açıklama. [K.20-5; K.54-17; T.63-19]

taġyîr: (a.) başkalaştırma, değiştirme, bozma. [K.4-7; K.39-23; Tb.1/V-4; Th.2/III-3]

taḫakküm: (a.) 1. hâkîmlik takınma. 2. zorbalık etme. [K.35-15]

taḫallüṣ: (a.) 1. halâs olma, kurtulma. 2. (ed.) şiirde mahlas kullanma. [K.46-2]

taḥammül: (a.) 1. yüklenme, bir yükü üstüne alma. 2. dayanma, katlanma. 3. kaldırma. [G.9-1; G.40-1; T.50-2; T.50-4]

taḫayyül: (a.) hayale getirme, hayalde canlandırma, canlandırılma, hayale dalmalar. [K.37-16; G.70-2]

ṭâhir: (a.) 1. temiz. 2. abdest ve guslü bozan şeylerden biri bulunmayan. 3. Türk müziğinde bir makam. [Tb.6/III-4]

taḥiyyât: (a.) 1. "Allah ömürler versin!" demeler, selamlar, hayır dualar. 2. namazın ka'delerinde okunan "ettehiyyatü" duası. [K.2-30]

taḥḳîḳ: (a.) 1. doğru olup olmadığını araştırma. 2. doğru olup olmadığını meydana çıkarma. 3. doğru, gerçek. [K.1-3; K.1-5; K.1-11; K.1-12; K.2-16; K.2-20; K.14-42; K.18-3; K.19-22; K.31-14; K.34-13; K.36-20; K.53-13; K.56-10; K.56-11; K.56-20; Tb.1/X-7; Tb.1/XII-4; Tb.1/XIII-3; Tb.3/V-6; Tb.3/V-7; Tb.3/VI-10; Tb.6/IV-3; G.44-4; G.70-3; G.77-5; G.126-4; G.193-3; G.260-5; T.1-2; T.23-9; T.49-5; T.60-9; T.61-1; T.63-14; T.63-25; T.89-24; Th.6/III-3]

taḥḳîr: (a.) 1. hakaret etme. 2. hor görme, küçük görme. [K.38-28; K.39-27]

taḥlîl: (a.) 1. mürekkep bir cismi tetkik etmek için esas unsurlara ayırma, çözümleme. 2. (kim.) analiz. [K.20-34]

taḥmîd: (a.) hamdetme, elhamdülillah deme, şükretme. [K.37-34]

taḥmîl: (a.) 1. yükleme, yükletme, yükletilme. 2. bir işi birinin üzerine bırakma. [K.20-43]

taḫmîr: (a.) 1. yoğurma, yoğrulma. 2. mayalandırılma. [K.18-31]

taḥrîk: (a.) 1. kımıldatma, kımıldatılma, oynatma. 2. kışkırtma, azdırma. 3. yola çıkarma. 4. uyandırma. 5. (gr.) cezimli bir harfi hareke ile okuma. [K.24-7]

taḥrîr: (a.) 1. yazma, yazılma. 2. (ed.) kompozisyon. 3. kitap yazma. 4. kaydetme. 5. hür etme, azat etme. 6. sayım. [K.6-47; K.18-3; K.20-24; K.21-6; K.24-4; K.27-14; K.29-12; K.29-31; G.17-4; T.1-21; T.3-2; T.59-2; T.60-5; T.60-6; T.64-2; T.89-28; T.89-29]

taḥṣîl: (a.) 1. ele geçme, geçirilme. 2. vergi toplama. 3. ilim öğrenme. [K.4-10; K.4-20; K.20-6; K.54-14; Tb.1/XII-7; Tb.6/III-8; Tb.6/IV-3; G.88-5; G.249-2; Ts.4/IV-3; Ts.7/III-4]

taḥṣîn: (a.) 1. güzel bulup takdir etme, beğenip alkışlama. 2. güzelleştirme, güzel kılma. [K.9-6; K.14-52; K.16-15; K.28-7; K.28-15; K.28-51; K.40-17; K.45-2; Tb.5/VII-5; G.270-4; T.2-27; T.45-3; T.100-3; T.109-5; T.110-3]

taḫṣîṣ: (a.) 1. bir şeyi birine veya bir yere mahsus kılma. 2. (aylık) bağlama. [Ts.1/I-1]

taḫt: (f.) 1. hükümdarların oturduğu büyük koltuk. 2. hükümdarlık makamı. [K.2-25; K.5-6; K.5-17; K.5-35; K.6-17; K.6-38; K.6-63; K.10-13; K.12-16; K.12-40; K.13-7; K.16-1; K.18-14; K.30-29; K.50-8; T.2-2; T.6-2; T.9-1; T.9-5; T.13-2; T.16-4; T.19-1]

taḥt: (a.) alt, aşağı. [T.63-20]

taḫta: (t.) 1. düz, enlice, uzun ve az kalın biçilmiş ağaç. 2. bu ağaçtan yapılmış. 3. bu malzemeden oluşmuş yüzey. 4. sebze bahçelerinde ayrılan küçük yer. 5. çimlenen tohumlar için bahçede hazırlanan uzun tarh. [T.14-9]

taḫtgâh: (f.) (tahtgeh) 1. taht yeri. 2. başşehir, başkent. [K.7-3; K.7-40; G.248-4]

taḫt-pîrâ: (f.) tahtı süsleyen. [K.30-27]

ṭahûr: (a.) çok temiz; temizleyici. [K.15-14; T.15-18; T.67-13]

taḥvîl: (a.) 1. değiştirme, değiştirilme, çevirme, döndürme. 2. borç senedi, aksiyon. [K.20-17]

taḫyîl: (a.) akla, fikre getirme, getirilme. [K.20-33]

taḥẕîr: (a.) 1. sakındırma, sakındırılma. 2. menetme. [K.16-7]

ṭâ'ife: (a.) 1. bölük, takım, güruh, fırka. 2. kavim, kabile. 3. tayfa, gemi işçisi. [K.36-21; Tb.1/V-8; Tb.1/VI-2; T.89-3]

ṭâᶜir: (a.) 1. uçucu, uçan. 2. kuş. [K.53-7]

tâᶜir-i ḳudsî: (a.) Cebrâil. [K.30-12]

ṭâḳ: (a.) 1. bina kemeri. 2. yarım daire şeklinde kapı ve pencere üstü. 3. kubbe, kümbet. [K.2-23; K.30-63; K.38-5; T.10-3; T.15-14; T.70-3; T.84-4; T.90-2]

tâk: (f.) asma , üzüm kütüğü. [Th.2/III-3]

ṭâḳa: (a.) 1. kubbeli mahfe. 2. pencere. [T.80-7]

ṭâḳat: (a.) 1. güç, kuvvet. [G.12-2; G.215-4]

taḳbîl: (a.) öpme. [K.20-12; Tb.5/III-5; T.5-5]

taḳdîr: (a.) 1. beğenme, değer biçme, değer verme, verilme. 2. (değerini, önemini, lüzumunu) anlama. 3. ezelde Allah'ın olmasını istediği şeyler. [K.11-24; K.15-5; K.15-28; K.20-46; K.31-6; K.33-23; K.36-16; K.39-11; G.264-5; T.46-1]

taᶜḳîd: (a.) 1. düğümleme, düğümlenme. 2. (ed.) ibareyi veya cümleyi anlaşılmaz şekilde düzenleme. [K.37-10]

taḳlîd: (a.) 1. takma, asma, kuşatma. 2. benzemeye veya benzetmeye çalışma. 3. birinin hareketlerini tekrarlayarak onunla alay etme, öykünme. 4. bir şeyin sahtesini yapma, çıkarma. [K.37-17; Tb.1/V-4; G.74-5; G.193-3; G.217-5]

taḳlîl: (a.) azaltma, azaltılma, indirme. [K.20-8]

tâk-perver: (f.) asma, üzüm kütüğü yetiştiren, besleyen, büyüten. [G.114-3]

taḳrîb: (a.) 1. yaklaştırma, yaklaştırılma. 2. tahmin. 3. yolunu bulma. 4. vesile, bahane. [G.68-5]

taḳrîr: (a.) 1. yerleştirme, yerleştirilme. 2. sağlamlaştırma, sağlamlaştırılma. 3. anlatma, anlatış. 4. önerge, resmi olarak yazı ile bildirme. 5. siyasi nota. 6. tapuda mülkünü başkasına sattığını söyleme. 7. (eskiden) resmi dairelerden, sadece mühürlenmiş olarak Bâbıâliye gönderilen yazı. [K.20-31; K.27-8; K.33-15; K.39-25; K.39-30; K.79-26; Tb.5/IV-6; G.25-3; G.262-4; T.69-9; T.89-28]

taḳsîm: (a.) 1. (mat.) bölme, parçalara ayırma. 2. bölüm. 3. (mat.) bölü. 4. savak, akarsuların ayrıldığı yer. 5. (müz.) şark müziğinde faslın başında ve ortasında yalnız bir çalgıcı tarafından akıldan yapılan bir gezinti. [K.28-5]

taḳṣîr: (a.) 1. kısalma. 2. bir işi eksik yapma. 3. bir şeyi yapabilir iken çekinip yapmama. 4. kusur etme. 5. kabahat, suç, günah. [K.39-10]

taḳvâ: (a.) Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden kaçınma. [K.16-2; K.16-9; K.18-10; K.22-22; K.30-23; K.34-10; K.36-18; K.53-5; K.55-16]

taḳviye: (a.) kuvvetlendirme, kuvvetlendirilme. [K.6-22]

taḳviyet: (a.) bkz. takviye. [K.6-22; K.32-16]

ṭal: (a.) (tall) 1. rutebetli, nemli, ıslak; rutubetlenmiş, nemlenmiş, ıslanmış. 2. hoşa giden, hoş; nefis, leziz. [K.33-13]

ṭalᶜat: (a.) 1. yüz, surat, çehre. 2. güzellik. [K.10-25; G.89-4; Th.1/I-3]

ṭaleb: (a.) 1. isteme, istenme, dileme. 2. istek. [K.24-38; K.54-11; Tb.1/III-8; Tb.1/V-3; Tb.1/XIII-2; Tb.3/I-10; Tb.3/II-7; Tb.3/II-10; Tb.3/IV-10; G.8-1(2); G.8-2; G.8-3; G.8-4; G.8-5; G.132-5; G.145-5; G.168-4; G.208-1; G.233-4; Th.2/V-3]

ṭalebkâr: (a.f.) istekli. [K.3-6; K.16-19]

ṭalel: (a.) 1. toprak üzerinde görülebilen yıkılmış bir binanın herhangi parçaları, yıkıntı, harabe kalıntısı. 2. dik bulunan bir nesnenin veya kişinin vücudu, yapı, bina. [K.33-16]

ṭâliᶜ: (a.) 1. nişangahın arkasına düşen ok. 2. tulu eden, doğan. 3. talih, kısmet, kader, baht. [K.5-16; K.11-4; K.12-45; K.13-14; K.14-47; K.18-16; K.29-39; K.35-2; K.81-1; Tb.4/III-5; G.89-3; G.104-4; G.242-4; T.13-5; T.19-2; T.49-6; T.67-3]

ṭâlib: (a.) 1. isteyen, istekli. 2. öğrenci. [K.14-16; K.54-9; K.79-11; Tb.1/IV-1; Tb.2/II-5; Tb.3/I-2; Tb.6/IV-2; Tb.7/I-5; G.2-3; Th.3/V-3]

Ṭâlib: (öa.) Talib-i Amûlî olarak bilinen meşhur İranlı şair, Ö. 1626. [G.180-3]

tâᶜliḳ: (a.) 1. asma, asılma. 2. bir şeye bağlı gösterme. 3. geciktirme, asıntıda bırakma, askıda bırakılma. 4. belli bir zamana bırakma. 5. İran yazısıdır, bütün harfleri devirlidir.

Kalınlığı süslüs kadardır. Daha incelerine "ince tâ'lik", "hurda tâ'lik", "gubârî tâ'lik", daha kalınlarına da "tâ'lik celîsi" denir. "Kırma tâ'lik" diye bir şekli daha vardır. Rivayete göre Hoca Ebü'l-Al, Pehlevî yazısı ile "kûfî furûatı"nı birleştirmek suretiyle icat etmiştir. [K.6-51]

ta'lîm: (a.) 1. öğrenme, öğretme, öğretim, öğretilme. 2. okutma, ders verme, verilme. 3. meşk ile yetiştirme. 4. askerlik idmanı. 5. egzersiz. [K.22-30; G.174-3]

tama': (a.) doymazlık, çok isteme, açgözlülük. [K.20-43; G.6-4; G.205-4]

tamâm: (a.) (temâm) 1. eksiksiz, tam, tam olma. 2. bitme, bitirme, son. 3. uygun, münasip. 4. ne eksik ne fazla. 5. taşıtların hareketi için verilen işaret. 6. doğru. [K.6-59; K.21-54; K.24-14; Tb.5/VII-4; G.252-2; T.1-21; T.31-5; T.45-5; T.45-7; T.59-1; T.60-5; T.65-2; T.65-20; T.76-3; T.79-1; T.105-4; T.112-2]

ṭamar: (t.) 1. canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvının dolaştığı kanal, damar. 2. mermerde, bazı taşlarda ve tahat kesitlerinde rebk ayrılığı gösteren dalgalı çizgi. 3. başka türden katmanların arasında bulunan sıvı, maden ve mineral katmanı. 4. (mec.) soy, yaradılış. 5. (mec.) huy. 6. [T.32-4]

tamġa: (t.) 1. damga, bir cismin üzerine bir nişan ve alamet basmak üzere kuru veya mürekkep ve boya ile, soğuk yahut kızgın olarak kullanılan mühür gibi demir, pirinc veya tahta gibi alet. 2. böyle bir aletle vurulan nişan veya alamet. [K.33-23]

ta'mîr: (a.) onarma, düzeltme, bozuk şeyi düzeltme, eski şeyi düzeltip yeni hale getirme. [T.10-2; T.24-3; T.41-7; T.104-1]

tâmm: (a.) 1. bütün, eksiksiz, noksansız, mükemmel, olgun. 2. kesin bir zamanı, ortamı bildirir, zaman anlatan zarflara getirilerek anlamı kesinleştirir. [K.6-7; T.60-5; T.79-4]

ṭa'n: (a.) sövme, yerme; ayıplama. [K.1-37; K.4-4; K.52-4; K.79-19; Tb.1/V-3; Tb.2/IV-6; G.88-4; G.258-5; Th.2/IV-1]

ṭanbûr: (a.) (müz.) tambur, Türk halk müziğinde kullanılan, cura, bulgari, çöğür, bağlama gibi mızrapla çalınan telli çalgılara verilen genel ad. [K.28-21; K.28-37; K.28-41]

ṭanbûrî: (a.) tanburu çok güzel çalan musiki üstadı. [K.28-20; K.28-36]

ṭannâz: (a.) herkesle eğlenen. [G.169-5; Ts.3/I-1]

tanẓîr: (a.) 1. benzetme, benzetilme. 2. bir şiirin anlamca, şekilce benzerini yapma. [K.39-3]

ṭapîde: (f) 1. kararsız, sabırsız, huzursuz. 2. ıstırap. [G.230-2]

târ: (f.) 1. karanlık. 2. tel, saç teli. 3. iplik. 4. (dokumada) arşak. 5. tepe. 6. Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Kars'ta kullanılan telli bir çeşit çalgı, İran, Afganistan ve Türkistan'da da yaygındır. [K.14-15; K.28-9; K.28-18; Tb.2/I-2; G.26-2; G.26-3; G.193-4; G.197-1; G.216-5; G.223-5]

ṭarab: (a.) sevinçlik, şenlik, sevinçten gelen coşkunluk ve tepinme, ayş ve sefa. [K.15-11; Tb.1/I-7]

ṭarab-efzâ: (a.f.) ferahlığı ve neşeyi arttıran. [K.8-8]

ṭarab-fezâ: (a.f.) neşeyi artıran, içe ferahlık veren. [K.3-19; G.29-3]

ṭarab-güster: (a.f.) sevinç gösteren, şenlik yayan. [K.15-23]

ṭarab-künân: (a.f.) sevinerek, şenlik yaparak. [K.7-7]

ṭarabnâk: (a.f.) sevinçli, coşkun. [Tb.1/IX-2]

ṭarabsâz: (a.f.) neşe ve sevinç veren; nağme düzen. [G.256-3]

ṭaraf: (a.) 1. yan, yön. 2. bölge, yer, memleket, ülke, kıta. 3. (bir kimsenin) yanı. 4. taraftarlık, sahip çıkma, koruma. 5. aralarında anlaşmazlık bulunan iki kişiden veya iki topluluktan her biri. [K.13-11; K.54-7; K.62-3; Tb.1/III-5; Tb.1/V-8; Tb.1/X-7; T.7-3; T.73-5; T.80-2; T.101-4]

ṭarâvet: (a.) tazelik, taze olma. [K.22-20; G.156-6]

ṭarb: (?) kelimenin geçtiği yerden çıkan anlam, bele takılan kemerin süslü olabilecek bir yeridir ki büyük ihtimal, tokasıdır. [K.73-3]

ṭârem: (f.) kubbe, künbet, dam. [K.35-26; Tb.1/IX-6]

ṭarf: (a.) 1. bakış. 2. gözucu. [G.58-5; G.107-4; G.219-2; G.264-2]

ṭarḥ: (a.) 1. atma, koma, bırakma. 2. dağıtma, bölme, tayin. 3. kurma, tertipleme, düzenleme. 4. (mat.) çıkarma. 5. süslemeli desen. 6. bahçede çiçek dikmek üzere ayrılan yer. [K.2-23; K.30-5; K.33-17; K.39-6; K.53-11; K.62-1; G.166-4; G.235-4; T.9-6; T.12-6; T.14-11; T.22-4; T.23-20; T.39-2; T.41-2; T.45-7; T.67-6; T.70-2; T.70-7; T.79-1; T.79-2; T.80-1; T.84-2; T.90-7; T.91-3; T.94-1; T.106-5; T.110-1; T.112-1]

ta'rîf: (a.) 1. etrafıyla anlatma, anlatılma; etrafıyla bildirme, bildirilme. 2. bir maddeyi bütün lüzumlu noktalarını içine alır şekilde bir ibare ile anlatma. [K.1-33; K.2-27; K.11-49; K.16-22; K.19-22; K.23-36; K.26-6; K.28-48; K.33-13; K.49-9; Tb.1/VII-7; Tb.3/V-9; G.169-3; T.9-7; T.15-21; T.15-24; T.105-2]

târîḫ: (a.) 1. tarih. 2. ebced hesabıyla düşülen tarih. [T.1-21; T.2-27; T.3-15; T.4-5; T.5-9; T.6-4; T.7-14; T.7-15; T.8-5; T.10-7; T.11-5; T.12-9; T.13-10; T.14-14; T.15-24; T.16-7; T.17-4; T.18-8; T.19-13; T.20-4; T.21-2; T.22-9; T.23-25; T.24-5; T.25-4; T.26-4; T.27-4; T.28-4; T.29-12; T.30-5; T.31-6; T.32-7; T.33-7; T.34-3; T.35-5; T.36-7; T.37-5; T.38-5; T.39-5; T.40-5; T.41-7; T.42-9; T.43-9; T.44-3; T.45-7; T.46-9; T.47-4; T.48-5; T.49-9; T.50-12; T.50-13; T.51-7; T.52-9; T.53-3; T.54-3; T.55-3; T.56-3; T.57-3; T.58-3; T.59-3; T.60-22; T.61-4; T.62-8; T.63-27; T.64-14; T.65-21; T.66-5; T.67-13; T.68-3; T.69-9; T.70-10; T.71-4; T.72-1; T.73-10; T.74-2; T.75-3; T.76-5; T.77-2; T.78-6; T.79-9; T.80-12; T.81-7; T.82-2; T.83-4; T.84-9; T.85-7; T.86-4; T.87-6; T.88-4; T.90-10; T.91-10; T.92-2; T.93-3; T.94-2; T.95-2; T.96-4; T.97-6; T.98-6; T.99-9; T.100-7; T.101-6; T.102-5; T.103-1; T.104-1; T.105-4; T.106-9; T.107-2; T.108-6; T.109-7; T.110-3; T.111-10; T.112-3; T.113-2; T.114-2; T.115-2; T.116-2; T.117-4]

ṭarîḳ: (a.) 1. yol. 2. usul. 3. meslek. 4. vasıta, sebep. 5. (tas.) bir velinin Tanrı'ya ulaşması için tuttuğu yol. [K.4-3; K.32-19; Tb.3/VI-8; Tb.3/VI-9; Tb.6/VI-4; G.63-2; G.177-3; G.198-1; Th.6/I-3; Ts.1/III-2]

târik: (a.) terk eden, bırakan, vaz geçen. [G.268-2]

târîk: (f.) karanlık. [G.30-1; G.82-2; G.182-2]

ṭarîḳat: (a.) Allah'a ulaşmak arzusuyla tutulan yol; tasavvufi meslek. [T.63-12]

târ u mâr: (f.) (târümâr) karmakarışık, dağınık, perişan. [G.252-2]

ṭarz: (a.) 1. şekil, biçim, suret, kılık. 2. usul, yol. [K.17-11; K.41-3; G.128-1; G.169-5; G.226-2; G.261-7; T.45-3; T.50-12; T.63-22]

taṣarruf: (a.) 1. sahip olma. 2. idare ile kullanma, tutum, ekonomi. 3. artırma, artırılma (para, mal) 4. bir "zevce" muamelesinde bulunma. [K.22-6; K.35-14; K.35-45]

taṣavvuf: (a.) sofulaşma, gönlünü Allah evgisine bağlama.. [T.63-26]

taṣavvur: (a.) 1. zihinde şekillendirme, kurma. 2. göz önüne getirme (zihinde) 3. istek, arzu. [K.2-8]

taṣdî': (a.) 1. baş ağrıtma, baş ağrıtılma. 2. taciz etme, can sıkma, rahatsız etme. [K.23-34]

taṣnîf: (a.) 1. sınıf sınıf, takım takım ayırma, sınıflama, bölümleme. 2. eser ve kitap haline getirme. [T.89-18]

tasṭîr: (a.) satır dizme, yazı yazma, yazılma. [K.39-31]

taṣvîr: (a.)1. resmini yapma. 2. resim, figür; portre. 3. (ed.) yazıyla tarif etme. [K.18-20; K.18-23]

ṭaṣra: (t.) bir ülkenin başkenti veya en önemli şerhleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık. [K.5-6; T.33-3]

tatar: (f.) Tatar. [K.14-12]

taṭvîl: (a.) uzatma, uzatılma. [K.20-44]

ṭavf: (a.) 1. etrafını dolaşma. 2. hacı olmak üzere zamanında ve muayyen usul dahilinde Kâbe'nin etrafını dolaşarak ziyaret etme. [K.27-5; T.2-17]

ṭavîl: (a.) (tavîle) 1. uzun. 2. çok süren. 3. (ed.) (bkz. bahr-i tavîl). [K.20-47; K.55-19; T.5-9; T.40-4; T.106-8]

ta'vîẕ: (a.) nazara ve başka kötülüklere karşı takılan muska. [G.160-2; G.174-2]

ṭavḳ: (a.) 1. gerdanlık. 2. halka, tasma. 3. bazı kuşların boyunlarındaki tüyden halka. 4. tâkat, güç. [K.36-23]

ṭavr: (a.) 1. hal, eda, gidiş, davranış. 2. yapmacık, gösteriş, büyüklük. 3. müzikte, tutulan şahsi ve üstadane tarz. [K.12-33; K.17-11; K.33-8; G.64-3; G.105-7; G.114-7; G.226-2]

tavṣîf: (a.) 1. vasıflandırma, niteleme. 2. ilim, bilgi. [T.89-2]

Ṭavşan Aġa: (öa.) IV. Mehmed'in musahibi Dilsiz Tavşan Ağa adıyla bilinen şahıs. [T.85-1]

ṭâvus: (a.) tavus kuşu. [K.11-32; K.42-5; K.44-6]

Ṭaybe: (öa.) Medine-i Münevvere. [T.51-4]

ṭayy: (a.) 1. dürüp bükme, dürülüp bükülme, sarma, katlama. 2. atlama, üzerinden geçme. 3. çıkarma, kaldırma, yok etme, lağvetme. [K.16-23; K.33-8; K.40-12; K.51-25; Tb.3/VII-10; Tb.6/II-11]

ṭayyib: (a.) (tayyibe) 1. iyi, güzel, hoş. 2. Hz. Muhammed'in, annesi Âmine'ye verdiği bir ad. [Tb.6/III-4]

tâze: (f.) 1. körpe, taze, sulu, yaş. 2. genç. 3. yıpranmamış, yorulmamış. [K.10-3; G.13-1; G.23-1; G.61-4; G.81-1; G.111-2; G.180-2; G.211-1; G.212-4; G.214-1; G.214-5; G.251-3; G.255-2; G.265-1; G.269-4; T.19-4; Th.2/V-4]

tâze-res: (f.) taze yetişen. [G.268-7]

tâzî: (f.) 1. Arap, Arapça. 2. tazı, av köpeği. [T.89-13]

ta[c]ẓîm: (a.) 1. büyükleme, ululama, büyük sayma. 2. saygı gösterme, ikram etme. [K.11-7; K.18-4; K.20-13; K.43-6; T.11-3; T.33-4]

ta[c]ẓimen: (a.) hürmet ve ikram ederek. [K.5-2]

te[c]ab: (a.) yorgunluk, zahmet, meşakkat, eziyet. [T.65-20]

te[c]âlâ: (a.) "yüksek olsun!" manasına gelen bir söz olup Allah adıyla birlikte kullanılır. [K.16-17; K.24-48; K.26-12; K.27-13; K.30-24; K.42-6; K.43-13; K.80-8; T.2-25; T.15-12]

te[c]âlâ'llâh: (a.) Allah yükseltsin. [K.30-1; K.62-1; T.22-2; T.41-1; T.90-1]

teb: (f.) 1. hararet. 2. sıtma. [G.134-2]

tebâhî: (a.) övünme. [Tb.1/IV-6]

tebâr: (f.) asıl, soy. [K.12-16]

tebcîl: (a.) ululama, ağırlama, tazîm, tekrim. [K.20-16]

tebdîl.: (a.) değiştirme, değiştirilme, başka bir hale getirme. [K.20-2]

tebeh: (f.) 1. bozuk, çürük, berbat, yıkılmış, harap. 2. mahvolma; yıkıntı; tükenme. [G.47-1]

teber: (f.) 1. balta. 2. dervişlerin taşıdıkları uzun saplı ve yarım ay şeklindeki balta. 3. meşin bıçağı. [K.5-7]

tebessüm: (a.) gülümseme. [K.25-12; G.149-3; G.164-1(2); G.164-2; G.164-3; G.164-4; G.164-5; G.188-3]

te'bîd: (a.) ebedileştirme, sonsuzlaştırma, sonsuzlaştırılma. [K.37-18]

teb-lerze: (f.) sıtma titremesi, sıtma nöbeti. [G.101-4; G.234-3]

teb-zede: (f.) hummaya, sıtmaya tutulmuş. [G.77-6]

tecdîd: (a.) yenileme, yenilenme; tazelenme. [K.37-33; G.256-4; T.18-4]

tecellâ: (a.) bkz. "tecellî". [Tb.3/IV-3]

tecellî: (a.) 1. görünme, belirme. 2. kader, talih. 3. Allah'ın lutfuna nail olma. 4. (tas.) hak nurunun tesiriyle makbul kulların kalbinde ilahi sırların ayan olması hali. [K.2-6; K.30-9; G.26-4; T.78-6]

tecellîkede: (a.f.) tecelli yeri, ortaya çıkma, görünme mahalli. [G.217-3]

tecemmül: (a.) süs, süslenme. [G.40-1]

tecerrüd: (a.) 1. soyunma, çıplak olma. 2. her şeyden boş olma, her şeyden uzak olma. 3. (tas.) herşeyden vazgeçip Allah'a yönelme. 4. bekar kalma, evlenmeme. [G.87-4; G.142-2]

tecessüs: (a.) 1. yoklama, araştırma, araştırılma. 2. bir şeyin iç yüzünü araştırıp sırrını çözmeye çalışma, gözetleme. [T.89-12]

tecribe: (a.) 1. tecrübe, deneme, sınama. 2. görgü. 3. görmüş geçirmişlik. [Ts.4/V-2]

tecrîd: (a.) 1. soyma, soyulma. 2. ayırma, bir tarafta tutma. 3. (tas.) her şeyden el ayak çekip Allah'a yönelme. 4. (fels.) soyutlama. 5. (fiz.) yalıtma. 6. (ed.) bir şairin kendini mücerret bir şahıs, yani ayrı bir adam farz ederek ona hitap etmesi. 7. (ed.) noktasız harflerden oluşan kelimlerle cümle veya mısra yapma. [K.24-37; G.33-4; G.108-2; G.176-6; G.193-5; G.217-4; G.256-5]

tedârük: (a.) tedarik, hazırlama; araştırıp bulma, ele geçirme. [K.5-15; G.157-5; T.23-19]

tedbîr: (a.) bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare. [K.5-26; K.5-27; K.6-42; K.14-6; K.14-52; K.16-7; K.18-11; K.18-12; K.20-46; K.21-12; K.22-44; K.24-26; K.30-26; K.36-16; K.39-12; K.39-16; K.48-2; Tb.1/IV-8; G.25-4; G.119-2; G.157-5; T.29-4; T.33-3; T.43-3; T.67-4; T.97-3; Th.6/V-2]

te'emmül: (a.) iyice, etraflıca düşünme. [K.23-33; G.40-5]

tef: (f.) 1. sıcaklık. 2. buhar. [G.17-5; G.36-4; G.135-1]

tefaḳḳud: (a.) arayıp sorma, arayıp sorulma. [K.21-13]

tefâriḳ: (a.) 1. ayırmalar, seçmeler. 2. ufak tefek şeyler. 3. az değerli hediyeler. [G.132-7]

tefekkür: (a.) düşünme, zihin yorma, düşünülme. [G.108-4]

tefhîm: (a.) anlatma, anlatılma; bildirme, bildirilme. [Tb.1/XI-8]

tefrîẖ: (a.) ferahlandırma, gönül açma. [T.15-18]

tefriḳa: (a.) 1. ayrılma, ayrılık. 2. bozuşma. 3. gazete veya dergilerde kısım kısım çıkarılan uzun yazı. [K.15-4]

tefsende: (f.) kızdırılmış, kızgın, ısıtılmış. [K.6-28]

tefsîr: (a.) 1. yorum. 2. Kuranıkerim'in mana bakımından açıklaması. 3. Kur'an'ı açıklayan eser. [T.1-7; T.63-6]

teftîş: (a.) 1. gereği gibi sorup araştırma, sorulup araştırılma; bir şeyin doğrusunu bulmak için her tarafı arayıp tarama. 2. muayene, kontrol. 3. müfettiş; teftiş ve tahkik memuru. [Tb.6/VI-3]

tefvîż: (a.) 1. ihale, sipariş etme, edilme. 2. dağıtım. 3. bir gayrimenkulü, bilinen bedeli karşılığında, bir kimsenin üstüne bırakma. 4. (tas.) her şeyi Allah'tan bekleme. [K.24-26; Tb.3/I-9; T.50-2]

teġâfül: (a.) anlamamazlıktan gelme. [G.27-3; G.93-4; G.113-5; G.157-1(2); G.157-2; G.157-3; G.157-4; G.157-5; G.176-2; G.253-4; Ts.8/I-1]

teh: (f.) 1. dip. 2. kat, mertebe. [G.262-2]

tehdîd: (a.) birinin gözünü korkutma, gözü korkutulma, göz dağı. [K.15-13]

Tehemten: (öa.) eski İran kahramanı Zaloğlu Rüstem'in lakabı. [K.7-28]

tehî: (f.) 1. boş. 2. boşuna. 3. hünersiz, marifetsiz; bilgisiz. [K.30-34; Tb.1/I-3; G.72-2; G.111-5; G.165-5; G.191-1; G.211-5; G.254-1]

te'ẖîr: (a.) sonraya, geriye bırakma, geciktirme, geciktirilme. [Tb.4/V-2]

tehniyet: (a.) tebrik etme, kutlama, "hoş geldin" deme. [K.7-23; K.43-7; K.47-5; T.29-12; T.46-7]

tehniyet-nâme: (a.f.) kutlama manzumesi. [T.51-7]

tehẕîb: (a.) 1. ıslah etme, düzeltme, temizleme. 2. çocuğu adam etme. [K.30-38]

tek: (t.) 1. bir tane, eşsiz. 2. bir. 3. yalnız. 4. bir kadeh. 5. çift teşkil eden şeylerden her biri. 6. önüne getirildiği cümleye sürekli ve ısrarlı istek ifadesi katar. 7. gibi. [G.30-4; G.81-5; G.92-4; G.182-1; G.182-2; G.182-3; G.182-4; G.182-5; G.196-1; G.227-2; Th.3/I-4]

tek: (f.) koşma, seğirtme. [K.24-30]

tek ü tâz: (f.) öteye beriye koşuşturmalar. [K.53-13; G.168-4]

teḳabbel: (a.) kabul etsin anlamında dua. [K.23-40]

tekâpû: (f.) 1. telaş ile koşarak araştırma. 2. dalkavukluk, kavuk sallama. [G.8-1]

tekâsül: (a.) üşenme, tenbellik; ilgisizlik. [K.35-48]

tekellüf: (a.) 1. külfetli, zahmetli iş görme. 2. özenme, bir işi gösterişli bir hale koymak için uğraşma. 3. gösteriş, yapmacık. [K.24-11; G.2-5; G.166-4; G.235-4]

tekellüm: (a.) 1. söyleme, konuşma. 2. (ed.) bir yazarın kendisini ölmüş farz ederek yazı yazması. [K.25-12; K.51-7; G.166-5; G.234-5]

Tekelü Musṭafâ Aġa: (öa.) [T.34-1; T.35-1]

tekḥîl: (a.) sürme çekme, sürme çekilme (göze). [K.20-37]

te'kîd: (a.) 1. kuvvetleştirme, sağlamlaştırma. 2. üsteleme, bir iş için daha önce yazılan bir yazıyı tekrarlama. 3. (gr.) pekiştirme. [T.1-5]

teklîf: (a.) birinden eziyetli, fakat başkası için faydalı olan bir iş isteme. 2. içli dışlı olmayan, çekingen muamele. 3. vergi yükleme. 4. önerge. [K.23-27; K.24-42; G.142-5]

tekmîl: (a.) 1. kemale erdirme. 2. bitirme, bitirilme, tamamlama, tamamlanma. 3. tam, eksiksiz, bütün, hep. [K.20-38; Tb.1/IV-3; Tb.3/VII-10; Tb.4/V-4; T.5-8; T.58-2]
tekmile: (a.) 1. ek, katma gibi eksik için sonradan yapılan şey. 2. ek. [K.34-14]
tekrîm: (a.) saygı gösterme, ululama. [K.10-32; K.11-22; K.20-16; T.55-2]
tekrâr: (a.) 1. bir şeyi iki veya daha çok defa yapma. 2. yine, bir daha, yeniden. [K.14-49; K.28-47; T.42-5]
teksîr: (a.) çok kırma (bir şeyi), kırılma. [Th.1/IV-3]
teks̱îr: (a.) çoğaltma, çoğaltılma. [K.18-46; K.39-30; Th.1/IV-1]
tekye: (a.) 1. dayanma. 2. güvenme. 3. tekke. [K.30-20; K.30-21; T.23-14; T.30-2]
tekyegeh: (a.f.) dayanılacak yer. [K.1-37; G.246-4; G.268-1; T.30-5]
telâfî: (a.) yerini doldurma, ziyanını karşılama. [G.153-5]
telâş: (a.) 1. herhangi bir endişeden, kederden ileri gelen heyecanlı ve sıkıntılı acele. 2. endişe, kaygı, tasa, sıkıntı, kuruntu. [G.39-6]
telef: (a.) 1. yok etme, öldürme. 2. boş yere harcama, yıpratma. [K.29-33; G.131-1; G.132-5; G.135-3]
telḫ: (f.) acı. [Tb.2/I-3; G.31-2; G.72-4; G.134-3]
telḫ-kâmî: (f.) kederlilik. [G.208-4]
te'lîf: (a.) 1. uzlaştırma, barıştırma. 2. kitap, eser yazma, yazılmış, ortaya konmuş eser. [K.15-21; K.18-39; T.65-2; T.65-12; T.89-1; T.89-2; T.89-15; T.89-18; T.89-28]
tell: (a.) tepe, küme, yığın. [K.33-9]
telvîn: (a.) renk verme, boyama, boyanma. [K.81-7]
temâşâ: (f.) 1. bakıp seyretme. 2. gezme. [K.8-16; K.12-2; K.29-13; K.30-13; G.188-4; G.191-2; G.219-3; T.14-2; T.18-5; T.39-5; T.90-6; T.114-2; Th.5-IV-2; Ts.5/III-3; Ts.6/V-3]
temeddüḥ: (a.) böbürlenme, kendini övme. [K.18-38; K.19-32; K.20-44; K.22-33; K.33-14]
temennâ: (a.) 1. dileme, dilek, istek, temenni. 2. temenna, eli başa götürülerek verilen selam. [K.6-27; K.15-17; K.16-23; K.18-34; K.19-19; K.20-25; K.23-30; K.30-63; K.35-34; K.48-10; K.54-10; K.54-17; K.80-2; G.5-1(2); G.5-2; G.5-3; G.5-4; G.5-5; G.7-1; G.8-1; G.72-2; G.133-1; G.168-2; G.183-2; G.196-5; G.208-1; T.16-1; T.50-1; Ts.5/III-1; Ts.6/V-2]
temes̱s̱ül: (a.) 1. bir şekil ve surete girme, cisimlenme. 2. benzeşme. 3. özümleme. [G.71-3]
temevvüc: (a.) dalgalanma, dalgalı olma, dalga dalga olma. [K.38-22]
temhîd: (a.) 1. yayma, döşeme. 2. düzeltme, düzenleme. [K.37-22]
temkîn: (a.) 1. ağır başlılık. 2. (hek.) hastalığın bir yere yerleşmesi. 3. ihtiyat, tedbir, dikkat. [K.12-33; K.14-17; K.21-21; K.30-7; G.27-2; G.67-1; G.150-3; G.222-1]
temmûz: (a.) yılın yedinci ayı. [G.250-4]
temren: (t.) (dermen) ok veya mızrağın ucundaki ucu sivri demir. [T.117-2; T.120-1]
tems̱îl: (a.) 1. benzetme. 2. bir şeyin aynını yapma. 3. örnek söz; söz gelişi. 4. tiyatro oyunu. 5. özümleme, alınan gıdanın uzviyete dahil edilmesi. 6. (birinin veya bir topluluğun) adına hareket. [K.20-18; T.5-7]
temyîz: (a.) 1. ayırma, ayrılma, seçme, seçilme. 2.iyiyi kötüden ayırt etme. 3. (Tanzimattan sonra) bir davanın üçüncü ve son görülme derecesi. 4. (gr.) sayıları ve belirsiz isimleri belirten kelime. [G.209-2]
ten: (f.) 1. insan vücudunun dış yüzü. 2. gövde, vücut, beden. [K.32-12; Tb.1/II-2; Tb.1/IV-2; G.31-1; G.93-2; G.121-3; G.207-2; G.269-3; T.66-4; Th.3/IV-4; Th.5/II-1; Ts.2/III-2]
tena'um: (a.) nimet içinde, bolluk içinde bulunarak rahat etmeler. [K.38-24]
tenezzül: (a.) 1. kendine aykırı düşen bir işi veya durumu kabul etme, alçalma, inme, aşağılama. 2. gönül alçaklığı, kibirsizlik. 3. (fiyat) düşme, inme. [K.6-52; K.23-31; Tb.5/IV-1; G.242-2]
teng: (f.) 1. dar, sıkıntılı (şey, yer) 2. küçük. 3. denk, eşya, yük dengi. 4. sıkı, yapışık. 5. zavallı. 6. nâdir. 7. zor. 8. ince. 9. bağ, kayış. [K.15-24; G.246-3]
tenhâ: (f.) 1. yalnız, ıssız, boş. 2. yalnız, tek. [K.35-8; G.129-2; Th.2/V-5]
tenvîr: (a.) ışıklandırma, aydınlatma. [K.6-21; K.39-29]
tenzîl: (a.) 1. indirme, azaltma, aşağı düşürme. 2. Kur'an-ı Kerîm. [K.20-39]
ter: (f.) 1. yaş, ıslak, rutubetli. 2. taze. [K.4-29; K.4-37; K.5-31; K.6-27; K.29-4; K.29-61; K.35-30; K.38-20; Tb.2/I-6; G.4-2; G.62-5; G.133-3; G.156-7; G.183-1; G.206-3; G.269-4; Th.3/II-1; Th.6/II-3]
teraḫḫum: (a.) merhamet etme, acıma. [K.30-52]
teraḳḳî: (a.) 1. yukarı kalkma, yükselme. 2. ilerleme. [K.19-35; K.20-47; K.54-5; K.81-6; T.37-3; T.48-1]
terbiye: (a.) (terbiyet) 1. besleyip büyütme, beslenip büyütülme. 2. eğitim. 3. görgü. 4. alıştırma. 5. hafif cezalandırma. 6. bazı yemeklere konulan yumurta, limon, sirke, salça gibi şeyler. 7. alıştırma (hayvan). 8. araba hayvanlarının dizginleri. 9. tavsiye, kayırma, koruma. [K.21-20; K.35-13; K.36-21; G.163-4]
tercemân: (a.) tercüman, çevirici, dilmaç, bir dilden başka bir dile aktaran. [K.22-29; K.34-27; K.51-8; K.79-17; Tb.6/I-11; Tb.6/IV-7; G.25-1; G.133-1; G.148-5; G.155-1; G.160-3; G.170-2; T.1-2]
terceme: (a.) tercüme, çevirme (dilden dile). [G.54-3; G.138-1]
tercîḥ: (a.) üstün tutma, daha çok beğenme. [G.224-5]
tereddüd: (a.) 1. bir yere gidip gelme. 2. kararsızlık, duraksama. 3. nöbetli hatalıkların tekrarlaması. [Tb.5/II-1; G.207-4]
terennüm: (a.) yavaş ve güzel bir sesle şarkı söyleme. 2. şakıma. [G.130-5]
terk: (a.) 1. bırakma, bırakılma, koyuverme, salıverme, vazgeçme, vazgeçilme. 2. boşama. 3. ihmal. [K.4-42; K.21-52; K.29-5; K.38-2; Tb.6/IV-6; Tb.7/II-3; G.33-4; G.82-1; G.111-4; G.145-5; G.154-3; G.249-2; G.256-5; G.268-5; T.38-1; Ts.2/I-3]
terkîb: (a.) 1. birkaç şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme. 2. birkaç şeyden meydana getirilmiş şey. 3. (gr.) birleştirme. 4. takım. 5. (kim.) sentez. 6. (müz.) mürekkep makamların eski karşılığı. [K.15-28; K.20-34; K.28-6; K.28-23; K.31-4; K.41-7; K.51-3; Tb.4/IV-6; G.71-4; G.136-5; G.152-2; G.204-3]
terḳîm: (a.) 1. rakam atma, atlma. 2. yarma. 3. yazma. [T.46-1]
tertîb: (a.) 1. dizme, sıralama, hazırlama, düzene koyma. 2. dizgi. 3. sıra, dizi, düzen. 4. reçete. 5. (ed.) fikrin ve ifadenin sıralanması, hadiselerin oluş tarzına göre anlatılması. [K.4-18; K.28-3; T.79-5]
ter-zebân: (f.) "yaş dilli" 1. hazır cevap. 2. kalem. [G.225-5]
tesâvir: (a.) resimler, tasvirler. [Th.1/III-2]
tesbîḥ: (a.) 1. "sübhânallah" kelimesini söyleyerek Allah'a tazim etme. 2. tespih. [G.37-1]
tesellî: (a.) (tesellâ) avutma, avundurma. [K.16-20; K.23-28; T.50-18; Ts.5/III-4]
teselsül: (a.) 1. zincirleme, zincirle gitme. 2. (huk.) birden çok kimsenin bir borçtan dolayı sorumlu olması. [G.40-3]
tesḥîr: (a.) zapt ve istila etme, ele geçirme, elde etme. [K.1-18; K.44-3; G.119-3; G.141-2; G.235-5; T.7-11; T.63-26]
te's̱îr: (a.) 1. alamet, nişan bırakma. 2. işleme, dokunma; içe işleme. 3. kederlendirme. [K.5-24; K.6-24; K.11-1; K.30-47; K.39-28; G.4-5; G.17-5; G.34-3; G.48-1; G.51-3; G.59-4; G.128-5; G.157-1; G.233-3; T.67-3; Th.1/IV-3; Th.2/III-4]
teskîn: (a.) 1. sakin kılma, kılınma, yatıştırma, yatıştırılma. 2. bir harfi sakin okuma. [Th.4/I-2]
teslîm: (a.) 1. bir emaneti yerine verme. 2. bir şeyi yeni sahibine verme. 3. hakikat olduğunu söyleme. 4. itiraf. 5. dayanamayıp pes etme. 6. (tas.) kendini Allah'ın kaderine bırakma. 7. (müz.) bir saz eserinde, asıl hane ile mülâzimeyi bağlayan nağmeler olup bu nağmeler her hanede tekrar edilmekle beraber mülâzimeye dahil edilmez. Eskiden buna "terkib-i intikal" de denirdi. Fakat terkib-i intikalin yalnız haneleri bağlayan ve az çok tadilat ile tekrar edilen nağmeciklere verilen bir ad olup mülâzime ile hane arasındaki nağmeye tevsî edilmemiş olmak ihtimali de vardır. 8. selam verme; selâmetle dua etme. 9. âfetten masûn kılma. [Tb.1/XI-8; Tb.3/I-8; Tb.3/IV-11; Tb.4/IV-4; Tb.6/V-6; G.184-1; T.11-4; T.50-1]

tesnîm: (a.) 1. (estetik) kabartma, kubbeli yapma, yapılma. 2. devenin üstünde yükselme. 2. Cennetteki ırmaklardan birinin adı. [K.2-15; K.32-10; T.15-17; T.22-6; T.26-4; T.69-9]

teşbîh: (a.) benzetme, benzetilme. [T.90-3; Th.6/II-4]

teşebbüṣ: (a.) 1. işe girişme, el atma. 2. girişkenlik. 3. önce davranış. [K.33-6]

teşekkür: (a.) şükretme, yapılan bir iyilikten memnun kalındığını anlatmak için söylenen sözler. [K.15-36]

teşhîr: (a.) 1. şöhretlendirme, şöhretlendirilme. 2. gösterme. 3. sergiye koyup herkese gösterme. 4. (bir mahkumu) hakarete uğratmak için halka gösterme. 5. dillere düşürme, ortalığa duyurma. 6. çekme, çekilme. [K.39-26]

teşne: (f.) 1.susamış. 2. çok istekli. [K.1-5; K.16-10; K.17-6; K.29-37; K.30-40; G.22-1; G.40-4; G.62-5; G.147-2; G.170-5; G.176-4; G.232-3; T.20-3; T.40-3; T.69-8; T.71-3; T.105-3]

teşne-lebân: (f.) susamışlar. [G.204-1; T.111-5]

teşrîf: (a.) 1. şereflendirme, şereflendirilme, şeref verme, verilme. 2. gelmesiyle bir yere şeref verme, gelme; gitme. [K.7-2; K.15-33; K.20-11; K.80-3; T.2-16; T.11-5; T.12-2; T.49-6; T.50-9; T.51-2; T.62-7]

teşvîş: (a.) karıştırma, karmakarışık etme. [Tb.6/VI-1; G.127-3]

tetmîm: (a.) 1. tamamlama, bitirme. 2. (ed.) bir şiiri, bir ifadeyi tamamlama. [K.20-45]

tevâżu[c]: (a.) alçak gönüllülük gösterme. [K.15-20]

tevbe: (a.) tövbe, işlenmiş bir günah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen söz. [G.110-4]

teveccüh: (a.) 1. çevrilme, yönelme, doğrulma. 2. bir yere doğru hareket etme. 3. güler yüz gösterme, yakınlık duyma; hoşlanma, sevgi. 4. nasip ve müyesser olma. [K.34-34; K.80-2]

tevekkül: (a.) işi Allah'a bırakıp kadere razı olma. [K.36-22; G.40-2; T.50-1; T.50-3; T.50-18]

tev'em: (a.) 1. ikiz. 2. (mec.) eş, benzer. 3. (jeo.) ikiz. [K.1-28]

tev'emân: (a.) 1. çift, ikizler. 2. bir yazı sitili. [K.7-31]

te'vîl: (a.) sözü çevirme, söze ayrı mana vermeye kalkışma. [T.63-7]

tevfîk: (a.) 1. uydurma, uydurulma, uygunlaştırma. 2. Allah'ın yardımına kavuşma. 3. (hek.) bir kırılmada kırılan parçaları birbirine tatbik etme. 4. (ed.) tezat yapmadan bir kelimenin hatırlattığı kelimeleri de aynı ibarede söyleme. [K.18-22; K.29-23; K.53-19; K.55-2; K.81-1; Tb.1/XIII-4; Tb.5/III-2; T.29-11; T.60-2; T.60-20; T.85-4; T.89-24]

tevfir: (a.) çoğaltma, artırma; tasarrufta bulunma. [Th.1/IV-2]

tevḥîd: (a.) 1. bir kılma, bir etme, birleştirme. 2. bir sayma, bir olarak bakma, birliğe inanma. 3. Allah'ın birliğine inanma. 4. "lâilahe ill-Allah sözünü tekrarlama. [K.1-6; K.33-11; G.193-4; T.89-25; T.89-26; T.106-1]

te'vîl: (a.) sözü çevirme, söze ayrı mana vermeye kalkışma. [K.20-10]

tevḳî[c]: (a.) 1. padişah buyruklarına çekilen nişan. 2. padişahın nişanlı buyruğu. [K.43-2; K.44-3; K.44-4]

tevkîl: (a.) vekil etme, edilme. [K.20-45]

tevḳîr: (a.) güzel karşılama, ağırlama, ululama. [T.33-2; Th.1/IV-4]

tevsî[c]: (a.) genişletme, genişletilme. [T.24-3]

te'yîd: (a.) 1. kuvvetlendirme, kuvvetlendirilme, sağlamlaştırma. 2. doğru çıkarma, doğrulama, destekleme. [K.15-13; K.19-5; K.22-45; K.32-11; K.37-19; T.1-5; T.43-5]

tezâyüd: (a.) 1. sıkışma. 2. çoğalma, artma. [G.159-2]

teẕerv: (f.) 1. sülün. 2. (mec.) güneş. [G.121-4]

teẕkire: (a.) 1. tezkere, pusula. 2. hükümetten alınan izin kağıdı. 3. bazı meslek sahibi kimseler için yazılan biyografi. 4. hatırlatmaya vesile olan şey. [K.54-13]

tezvîr: (a.) 1. yalan, dolan. 2. ara bozmak ve bilhassa fenalık kasdıyla yapılan kovuculuk. [G.73-3]

teẕyîl: (a.) 1. ekleme, katma, ilave etme. 2. altına devam etme, ilave suretiyle yazma. [K.20-24]

ṭıbâ: (a.) tabiatlar, yaradılışlar, âdetler. [K.15-21]

ṭıfl: (a.) küçük çocuk. [K.10-30; K.33-19]

ṭılâ: (a.) 1. sürülecek şey. 2. madeni parlatacak mayi (sıvı) yaldız. 3. sürülecek merhem, yağ, ilaç. 4. cila verecek boya. 5. altın yaldız. 6. sırma. 7. altın yaldızla süsleme veya yazı yazma. 8. saf altın. [K.55-8]

ṭınâb: (a.) kazığa bağlanan çadır ipi. [K.18-17]

ṭıynet: (a.) yaradılış, mizaç, maya. [K.2-14; K.18-31; G.193-5]

ṭîb: (a.) güzel koku, güzel kokulu nesne, güzel kokusu için sürülen şey. [T.23-21]

tîġ: (f.) kılıç. [K.4-38; K.5-7; K.5-23; K.5-37; K.5-41; K.7-21; K.7-28; K.12-28; K.13-9; K.13-11; K.67-3; K.72-3; G.83-3; G.137-5; G.199-3; G.207-4; G.230-1; G.252-4; Ts.2/III-2]

tîġzen: (f.) iyi kılıç kullanan. [K.6-13]

tîmâr: (f.) 1. yara bakımı. 2. ağaç bakımı. 3. hayvanı temizleme, tımar. 4. (tar.) beslediği sipahilerle harbe giden beylere öşürünü almak üzere ayrılan arazi. [G.9-2; G.254-4; Ts.8/III-2]

timṣâl: (a.) 1. suret, resim. 2. sembol, simge. [K.20-18; T.5-7]

tîr: (f.) 1. ok. 2. Utarit, Merkür, Arzıtilek. [K.6-50; K.7-21; K.9-4; K.13-9; K.29-20; K.29-55; K.30-36; K.40-11; K.40-12; G.3-5(2); G.10-2; G.11-4; 17-1; G.48-3; G.65-6; G.78-2; G.86-1; G.123-5; G.131-3; G.137-2; G.157-2; G.186-4; G.208-5; G.230-3; G.232-1; G.234-2; G.249-1; T.2-24; T.3-13; T.117-2; T.118-2; T.119-1; T.119-2; T.121-2; Th.1/II-5]

tîre: (f.) bulanık; kara, karanlık. [Tb.2/I-2; G.212-3; G.220-3]

tîr-endâz: (f.) 1. ok atan, okçu. 2. (mec.) şık giyinmiş, güzel görünüşlü kimse. [G.181-4; T.30-4]

tîr-endâzân: (f.) ok atanlar. [K.40-11]

tîr-keş: (f.) 1. ok atan kimse, okçu. 2. ok kabı, okluk, kuburluk, sadak. [K.7-19; K.30-34; G.131-2; T.118-2; T.121-3]

tiryâk: (a.) 1. zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan macun. 2. panzehir. 3. afyon. [G.181-1]

tiryâḳ: (f.) bkz. (a.) tiryâk. [G.9-2; G.73-4]

tîşe: (f.) 1. balta, nacak, külünk. 2. keser. [G.4-3]

tîz: (f.) 1. tez, çabuk. 2. keskin. 3. sık. [K.14-7; K.29-56; K.51-16; Tb.5/I-1]

tîz-bîn: (f.) gözü keskin, çok iyi gören. [K.32-15]

tîz-kâr: (f.) kesici. [K.12-28]

tîz-rev: (f.) yürüyüşü çabuk, çabuk yürüyüşlü. [K.32-7]

ṭoġrı: (t.) (togru, dogru) 1. bir ucundan öbür ucuna kadar yönü değişmeyen, eğri ve çarpık karşıtı, doğru. 2. gerçek, yalan olmayan. 3. akla, mantığa, gerçeğe veya kurala uygun. 4. gerçek, hakikat. 5. (mat.) iki nokta arasında en kısa çizgi. 6. yasa, yöntem ve ahlaka bağlı, dürüst, namuslu. [G.83-3]

toḫm: (f.) 1. toprağa gömüldüğünde yeni bir bitki meydana getiren tane. 2. erkeklerin dölleme maddesi, sperma. 3. soy, nesil, döl. 4. (mec.) bir sonuç ortaya çıkaran şey. [Tb.1/IV-7]

ṭoḳuz: (t.) dokuz. [T.8-2]

ṭolu: (t.) 1. dolu. 2. kadeh. [K.61-2; G.141-5; G.165-5]

ṭonanma: (t.) (donanma) 1. donanmak işi. 2. belli bir amaçla kullanılan gemilerin bütünü. 3. bayramlarda, sevinçli günlerde bayrak, ışık kullanıp fişek yakarak yapılan şenlik. 4. bir devletin deniz kuvvetleri. [K.10-36; K.13-12]

töhmet: (a.) birine isnat olunan suç, işlenildiği sanılan fakat gerçekliği henüz meydana çıkmamış olan suç, kabahat. [G.63-1; G.65-2; G.151-3]

ṭûbâ: (a.) Cennet'te Sidre'de bulunan ve dalları bütün Cennet'i gölgeleyen ilahi ağaç. [K.4-4; K.6-3; K.8-6; K.19-20; K.30-11; K.35-34; G.128-1; G.155-3; G.208-3]

tûde: (f.) yığın, küme. [Tb.1/III-6; G.268-6]

ṭûfân: (a.) Hz. Nuh zamanında yoldan çıkmışları edeplendirmek için Allah tarafından hem gökten yağdırılan, hem de yerden kaynayarak bütün dünyayı kaplayan su. [K.4-7; K..79-10; Tb.1/IX-5; T.3-6]

ṭufeylî: (a.) 1. dalkavuk, çanakyalayıcı. 2. ekti, sığıntı. 3. (bot.) asalak, parazit. [K.1-19]

tûġ: (t.) 1. bazı kuşların tepelerinde bulunan uzunca tüy, sorguç. 2. padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs. [K.5-3; K.5-13; T.3-14]

ṭuġrâ: (t.) berat, ferman, menşûr gibi saray yazılarında ve paralarda padişah sembolü olan özel istifli yazı. [K.42-1; K.42-7; K.43-1; K.43-4; K.43-5(2); K.43-7; K.44-1; K.44-5; G.256-4]
ṭuġrâ-keşân: (t.f.) tuğra işareti yapan memurlar; nişancı vekilleri, sarayda resmî kağıtlara tuğra çeken görevliler. [K.42-6]
tuḥaf: (a.) 1. hediyeler. 2. az bulunur, hoşa giden şeyler. 3. garip iş, şey. 4. gülünç, eğlenceli. 5. münasebetsiz, hoşa gitmeyen hal. 6. anlaşılmaz, anlaşılması güç. [K.53-6; G.132-7; T.59-1]
tuḥfe: (a.) 1. hediye, armağan. 2. yeni çıkma, hoşa gider, güzel şey. [K.16-14; K.22-32; K.23-18; K.33-25; G.41-2; G.131-4; G.179-5; G.265-4; T.64-3; T.64-6]
tûl: (a.) 1. uzunluk, boy. 2. zaman çokluğu, uzun müddet. 3. (astr.) boylam. [K.33-2; K.35-55; T.17-3]
ṭûlânî: (a.) boyuna, uzunluğuna, uzunlamasına. [T.9-6]
ṭumâr: (a.) tomar, dürülmüş nesne. [K.16-23]
Ṭûr: (a.) 1. cebel, kûh (Tûr-ı Sînâ: Sina Dağı, Sina yarımadasında Allah'ın tecellî ettiği ve Hz. Musa ile konuştuğu dağ. 2. Kur'ân'ın 52. suresi, 49 ayettir, Mekke'de nazil olmuştur. [K.18-8; K.30-9; Tb.3/IV-3; G.46-3]
ṭurfe: (a.) 1. yeni, görülmemiş, tuhaf, şaşılacak şey. 2. Yahudilerce yenmesi haram olan. 3. kaçınılması gereken. [K.6-56; G.31-3; G.39-5; G.45-5; G.66-4; G.93-2; G.105-7; G.110-1; G.136-2; G.141-1; G.144-3; G.152-2; G.178-4; G.180-2; G.188-3]
ṭurra: (a.) (turre) 1. alın saçı. 2. kıvırcık saç lülesi. 3. kumaşın etrafına çekilen kılaptandan süs. 4. her şeyin ucu ve kenarı. [K.1-7; K.6-31; K.39-6; K.39-15; G.35-3; G.41-6; G.47-3; G.60-3; G.67-1; G.97-4; G.101-4; G.102-4; G.135-2; G.166-3; G.173-4; G.185-3; G.195-4; G.205-4; G.222-1; G.224-2; G.226-1; G.227-3; G.229-1; G.231-1; G.234-4; G.235-1; G.238-1; G.259-1(2); G.259-2; G.259-3; G.259-4; G.259-5; T.41-3; T.80-4; T.91-8]
turunc: (f.) turunç. [K.11-31]
ṭûṭî: (f.) dudu, papağan cinsinden taklit yapan kuş. [K.22-30; K.30-46; K.35-47; G.70-5; G.84-5; G.148-4; G.164-3; G.166-5; G.199-1; G.203-4; G.267-5; G.269-5]
tûtiyâ: (a.) 1. çinko. 2. kadınların gözlerine çektikleri sürme. [K.55-13; T.84-6]
ṭuyûr: (a.) kuşlar. [K.15-21; T.67-9]
tüfenk: (f.) uzun namlulu ve menzilli taşınabilir ateşli silah. [K.40-13; T.8-2; T.17-2]
tünd: (f.) sert, şiddetli, haşin. [G.253-4]
tünd-hû[y]: (f.) sert huylu, titiz. [K.30-50]
türâb: (a.) toprak. [K.3.23; K.4-44; K.79-7; Tb.4/IV-6; G.140-3]
türbe: (a.) 1. mezar (genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan). 2. mezar üzerine çatılmış yapı. [T.23-19; T.23-20; T.23-23; T.23-25; T.100-5]
türkî: (t.f.) 1. Türk'e mensup, Türk'le ilgili. 2. Türkçe yazılmış (eser, makale …). [T.89-13]
türk-i çeşm: (t.f.) güzel söz. [G.48-3]
türrehât: (a.) saçma sapan sözler. [Tb.6/VI-2]
tüvân: (f.) güç, takat. [K.22-25; K.40-17]
tüvânger: (f.) zengin, paralı. [K.25-5; G.117-2]
ᶜubûdiyyet: (a.) 1. kulluk, kölelik. 2. aşırı bağlılık. [K.18-1; K.31-25; K.54-12; Tb.1/I-2; Tb.4/V-1; G.184-6]
ᶜubûr: (a.) 1. bir suyun öte yakasına geçme. 2. bir başka tarafa geçme, geçilme, atlama. 3. (astr.) "Şi'râ-yi yemânî" denilen çok parlak bir yıldız. [K.15-17; Tb.5/II-4]
uç: (t.) 1. genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası. 2. bir şeyin baş ve son noktası. 3. bir şeyin kenarı. 4. dış kenar, periferi. 5. bir uzaklığın son noktası. 6. bir şeyin başı, tepesi. 7. bir şeye gereğinden çok bağlanan, önem veren, ekstrem. 8. Türk devletlerinde genellikle sınır boylarındaki eyalet ve sancak. [Th.7/IV-1]
ᶜûd: (a.) 1. ağaç, odun. 2. öd ağacı. 3. (müz.) ut. [K.4-29; K.28-9; K.28-41]
ᶜuḳalâ: (a.) 1. akıllılar, akıllı olanlar. 2. (bizde "ukala dümbeleği"nden kinaye olarak ve müfret şeklinde, bir şey bilmediği halde: akıllılık, bilmişlik taslayan, akıllı geçinmek isteyen" anlamlarında kullanır olmuştur). [K.23-6; Tb.1/X-3]
ᶜuḳbâ: (a.) 1. ceza. 2. ahiret, öbür dünya. [K.30-22; K.55-19; T.23-14; T.24-4; T.73-7]
ᶜuḳde: (a.) 1. düğüm. 2. mec. zor, karışık iş. 3. istenip de ulaşılamadığından dolayı içe dert olan şey. 4. (anat. biy.) bez, boğum. 5. (astr.) bir gezegenin yörüngesinin Zodyak (burçları etkileyen gezegenlerin tümü birlikte Zodyak olarak tanımlanır) üstündeki iki ucundan her biri. [K.5-3; K.23-29; K.32-5; K.34-11; Tb.1/V-7; Tb.3/VII-5; G.27-4; G.50-5; G.100-2; G.172-1; G.187-4; G.198-4]
ᶜuḳde-güşâyân: (a.f.) zorluğu yenenler. [G.5-2]
ᶜuḳûl: (a.) akıllar, zihinler, uslar. **ukûl-i aşere:** (K.1-12; K.5-27) Aristo taksimine göre aklın on mertebesi. [K.1-12; K.5-27; K.6-50; K.23-7; K.34-12]
ulâᶜ: (a.) şan ve şeref sahibi (kimse). [K.35-23; K.38-15; T.15-6; T.46-2]
ᶜulemâ: (a.) alimler, ilim sahipleri, bilginler (evvelce müderris, kadı gibi ilmiye mensuplarına denirdi). [K.27-11; K.31-27; K.34-12; Tb.3/VI-1]
ᶜulûm: (a.) ilimler, bilgiler. [K.32-13; Tb.5/VI-2; G.82-1; T.63-25; T.89-23]
ᶜulüvv: (a.) yükseklik, büyüklük, yücelik. [K.7-11; K.11-24; K.20-47; K.30-58; K.31-28; K.35-55; T.3-3; T.13-2; T.47-1]
ᶜulvî: (a.) (ulviyye) 1. yüksek, yüce. 2. göğe veya manevi âleme mensup. 3. (astr.) güneşten uzaklıkları, dünyanınkinden çok olup devr-i mer'ilerinde bütün gökyüzünü dolaşır gibi görünen gezegenler: Merih ve Müşteri gibi. [Tb.6/I-3]
ᶜulyâ: (a.) pek (daha, en, çok) yüce. [K.1-14; K.31-28; Tb.3/IV-2; G.7-1; T.36-1; T.47-2; T.56-2]
ᶜumde: (a.) 1. dayanılacak, güvenilecek şey, kimse, yer; dayak, dayanak, destek. 2. ilke, prensip. 3. herkesin güvendiği, itimadı olan kimse. [Tb.6/IV-1; T.56-1]
ᶜummân: (a.) ulu, büyük, engin deniz, okyanus. [K.21-21; K.29-33]
umûr: (a.) 1. işler, husular, maddeler, şeyler. 2. önem verme, aldırma, üzerinde durma; iş sayma, iş edinme. [K.15-2; K.15-4; K.15-8; K.20-10; K.20-45; K.22-8; K.22-23; K.30-28; K.39-12; Tb.6/VII-4; T.46-8; T.67-2; T.89-4; T.97-2]
ᶜUrfî-i Şîrâzî: (öa.) Sebk-i Hindî üslubunun büyük şairlerinden İranlı meşhur şair, kasideleriyle ünlüdür. [K.21-49; G.63-5; G.180-3]
ᶜurûc: (a.) yukarı çıkma, yükselme, ağma. [K.1-13]
ᶜuryân: (a.) çıplak. [K.4-38; K.6-36; G.271-5]
ᶜuṣfûr: (a.) serçe kuşu. [K.15-22]
uṣûl: (a.) 1. asıllar, kökler. 2. bir ilmin veya tekniğin asıl konusundan önce öğrenilmesi gereken esas, başlangıç bilgi. 3. başlangıç. 4. yol, yöntem, tertip, metod, nizam, kaide, düzen. 5. birinin soyundan gelme kimseler, ana veya baba tarafından atalar. 6. (müz.) musiki eserinde ölçü, ritm. [K.28-53; K.35-6; K.79-13; T.63-2; T.76-3; T.89-5]
ᶜuşşâḳ: (a.) 1. aşıklar. 2. Türk müziğinde bir makam. [K.14-34; K.24-30; K.28-25; K.28-34; Tb.3/III-1; G.10-3; G.11-2; G.12-3; G.15-2; G.27-3; G.36-3; G.41-3; G.43-1; G.47-4; G.48-1; G.56-1; G.60-2; G.61-3; G.86-1; G.96-1; G.101-5; G.137-3; G.139-3; G.146-1; G.150-5; G.161-3; G.181-1; G.202-3; G.203-3; G.205-2; G.213-4; G.225-3; G.238-3; G.239-4; G.270-5; T.63-17; Ts.1/I-2; Ts.1/MB(5); Ts.1/III-3]
ᶜuşşâḳ-nevâz: (a.f.) aşıkları okşayıcı, âşıklara iltifat eden. [G.196-1]
ᶜuşşâḳ-pesend: (a.f.) âşıkları beğenen, beğenmiş; âşıkların beğendiği. [G.233-2]
ᶜUṭârid: (öa.) Arzıtilek, Merkür. [K.27-14; K.54-6; Tb.5/VII-2; T.64-9]
ᶜuyûn: (a.) 1. gözler. 2. pınarlar, kaynaklar. [T.3-8; T.20-3; T.31-5]
ᶜuzûbet: (a.) tatlılık, şirinlik, hoşluk. [K.36-7]
üç: (t.) ikiden sonraki sayı. [K.5-10; T.10-5]
üftâde: (f.) 1. düşmüş, düşkün; çaresiz. 2. âşık. [G.81-4; G.110-5; G.122-2; G.138-4; G.227-2; G.228-4; G.264-3]

ülfet: (a.) 1. alışma, kaynaşma. 2. görüşme, konuşma. 3. ahbaplık, dostluk. 4. huy etme. [K.33-10; G.32-5; G.55-2; G.62-4; G.154-4; Ts.3/III-2; Ts.3/V-3; Ts.7/V-2]
ümem: (a.) ümmetler. [K.16-22; K.27-7]
ümerâ: (a.) 1. emirler, beyler. 2. (ask.) binbaşı, yarbay, albay rütbelerinde bulunan fermanlı subaylar (bu rütbelerin altında bulunanlara "zâbitân" üstündekilere "erkân" denilirdi). [K.24-19]
ümîd: (f.) umut, umma. [K.4-4; K.4-5; K.6-26; K.14-5; K.14-44; K.18-34; K.19-18; K.20-8; K.20-25; K.20-43; K.21-38; K.23-30; K.30-40; K.34-22; K.35-27; K.35-34; K.35-52; K.37-4; K.37-33; K.39-23; K.47-6; K.53-19; K.54-10; K.56-7; K.79-10; K.81-7; Tb.1/IV-8; Tb.1/V-7; Tb.2/V-5; Tb.3/I-5; Tb.4/III-4; Tb.7/II-3; G.5-5; G.6-1; G.8-4; G.14-4; G.22-1(2); G.22-2; G.22-3; G.22-4; G.22-5; G.23-1(2); G.23-2; G.23-3; G.23-4; G.23-5(2); G.23-6; G.23-7; G.31-4; G.50-1; G.72-2; G.88-3; G.92-5; G.95-5; G.96-2; G.110-2; G.113-2; G.121-2; G.121-5; G.122-4; G.125-4; G.155-5; G.165-4; G.171-4; G.175-4; G.175-5; G.177-5; G.196-5; G.205-2; G.208-5; G.211-5; G.217-1; G.219-4; G.220-6; G.230-5; G.231-1; G.244-2; G.250-1; G.256-6; G.264-3; T.69-5; Th.1/VII-4; Th.4/II-3; Th.5/II-3; Th.5-IV-3; Ts.5/III-3; Ts.7/II-4]
ümîd-perest: (f.) ümide tapan. [G.110-2]
ümîdvâr: (f.) uman, ümitli. [K.12-21]
ümmehât: (a.) 1. analar, anneler. 2. esaslar, asıllar. 3. değerli, ilmî kitaplar. [K.2-13]
ümmet: (a.) 1. bir peygambere inanıp bağlanan cemaat, taife. 2. bir dille konuşan insanların hepsi. [K.18-6; K.30-25; Th.1/IV-2; Th.1/VI-5]
ümmü'l-kitâb: (a.) 1. (tas.) akl-ı evvel. 2. arşın üzerindeki kaza ve kader levhası. 3. Kur'an'da Fatiha suresi. 4. bkz. "âlem-i ıtlâk". [T.65-4]
ünsî: (a.) 1. alışmış, sokulgan. 2. arkadaş. 3. (eskiden) kamış kalemin iki kısımdan meydana gelen kesik kısmının alt parçası. [K.15-14]
^{c}ünvân: (a.) 1. kitap, mecmua, makale başlığı. 2. ad, isim, lakap. 3. şöhret. [K.4-20; K.4-25; K.6-48; K.10-26; K.15-5; K.18-4; K.21-3; K.21-57; K.24-46; K.29-18; K.44-1; K.79-25; Tb.4/II-5; Tb.5/VI-6; G.184-6; T.9-2; T.50-3]
üslûb: (a.) 1. tarz, yol, biçim, usul. 2. ifade yolu. [K.24-18; T.89-14; T.89-21]
üst: (t.) 1. bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı, fevk, alt karşıtı. 2. bir şeyin görülen yanı, yüzü. 3. bir şeyin dış yüzü, yüzey. 4. giyecek, giysi. 5. birine göre yüksek aşamada olan kimse, mafevk. 6. vücut, beden. 7. artan, geriye kalan bölüm. 8. birkaç şeyden birbirine göre yukarıda olan. 9. öte, arka. 10. üzerinde. [K.29-9; K.50-6; Tb.1/I-4; G.155-5; G.224-3; G.232-1(2); G.232-2; G.232-3; G.232-4; G.232-5(2); T.14-8; T.96-2]
üstâd: (f.) 1. muallim, öğretmen, usta, sanatkâr. 2. bir ilim veya sanat dalında üstün yeri olan kimse. 3. üniversite profesörü. 4. mason locasının başkanı. [K.4-43; K.18-39; K.19-22; K.22-30; K.23-6; K.28-7; K.28-19; K.28-27; K.28-47; K.30-33; K.33-16; K.39-6; K.41-9; K.51-11; K.55-7; K.55-15; K.79-19; K.79-20; K.79-21; G.12-1; G.43-2; G.74-2; G.119-5; G.129-5; G.161-1; G.180-4; G.186-5; G.217-5; G.234-2; G.261-2; T.63-9; T.63-11; T.63-12; T.64-8; T.79-2; T.86-2; T.89-15; T.90-8; T.91-4; T.106-5]
üstâdân: (f.) üstatlar, bkz. "üstâd". [K.41-7]
üstâdâne: (a.f.) üstada yakışır yolda, usta elinden çıkmış olarak, usataca. [K.62-1; T.79-1]
üştülüm: (f.) kavga, gürültü. [G.240-2]
üzer: (t.) (üzre, üzeri) üst, üstü. [K.24-14; K.24-18; G.35-4; G.159-4; G.160-3; G.212-5; G.222-1(2); G.222-2; G.222-3; G.222-4; G.222-5; G.223-1(2); G.223-2; G.223-3; G.223-4; G.223-5; G.224-1(2); G.224-2; G.224-3; G.224-4; G.224-5; G.241-5; G.244-1; M.3; T.13-3; T.15-14; T.16-1; T.23-19; T.60-19; T.63-14; Th.6/III-4; Th.6/III-5]
vâ-beste: (f.) …e bağlı. [Tb.3/V-1; G.87-4]
vâcib: (a.) 1. terki caiz olmayan, yapılması gerekli. 2. yapılması şer'an lüzumlu olan, farz derecesine yakın bulunan. 3. zorunlu. [K.54-2; K.54-8; K.81-8; Tb.1/XI-5; T.1-14; T.58-1]
vâcibü'l-vücûd: (a.) varlığı lüzumlu olan, Allah. [K.51-20]
va^{c}d: (a.) 1. söz verme, üstüne alma. 2. yapılmasına söz verilen şey. [K.53-17]
va^{c}de: (a.) 1. bir iş için önden belirtilen zaman. 2. biri işi geciktirmek için belirlenen zaman. 3. ecel. 4. (eski) söz verme. [Tb.2/V-2; G.93-3]
vâdî: (a.) 1. iki dağ arasındaki uzun çukur, dere. 2. bir nehrin aktığı yer, yatak. 3. yol, usul, tarz, alan. [K.3-13; K.3-27; K.4-2; K.15-17; K.15-18; K.20-29; K.24-36; K.25-20; K.29-11; K.32-7; K.38-3; K.45-2; K.51-14; K.56-14; K.79-6; Tb.1/XI-6; Tb.3/III-2; Tb.3/III-3; Tb.3/III-4; Tb.3/III-5; Tb.3/VI-8; Tb.3/VII-10; Tb.4/III-2; Tb.5/I-2; Tb.7/I-2; G.4-3; G.12-6; G.53-3; G.82-4; G.110-3; G.168-4; G.244-3; G.246-3; T.89-11]
Vâdî-i Eymen: (öa.) Musa Peygamber'in Tur dağında Tanrı tecellisine mazhar olduğu yer. [G.214-2]
vâfir: (a.) 1. çok, bol. 2. (ed.) aruzda *müfâaletün müfâaletün* vezni. [Tb.6/III-8; G.52-2; Th.1/VII-3]
vaḥdet: (a.) 1. yalnızlık, teklik, birlik. 2. (tas.) Allah'a yakınlık, Allah'a ulaşma. 3. ifade sırasında konunun dışına çıkılmaması, yani maksat ne ise yalnız ondan bahsedilmesi, sözün dallandırılıp budaklandırılmaması. [K.1-11; Tb.1/XI-8; G.38-5; T.63-20]
vâhibü'l-âmâl: (a.) istekleri gerçekleştiren, Allah. [T.13-8]
vaḥîd: (a.) yalnız, tek. [K.37-29; T.62-6; T.89-17]
vâhime: (a.) kuruntu kurma hassası. [K.20-26; K.37-7]
vaḥşet: (a.) 1. vahşilik, yabanilik. 2. ıssızlık, tenhalık. 3. korku, ürküntü. [K.6-11]
vaḥşî: (a.) 1. yabani, insandan kaçan. 2. ürkek, korkak. 3. merhametsiz, duygusuz. [Th.6/V-1; Ts.2/I-3]
vaḥy: (a.) bir fikrin veya bir emrin Allah tarafından bir peygambere bildirilmesi. [K.53-9; G.237-2; T.63-5]
vaḳ^{c}: (a.) 1. ağır başlılık, ağırlık. 2. yüksek yer. [K.32-4]
vaḳâr: (a.) ağırbaşlılık, temkinlilik. [K.12-33; K.14-17]
vaḳf: (a.) 1. durdurma, alıkoyma. 2. duruş, durma; kımıldanmama. 3. ayırma, bağlama. 4. bir malı veya mülkü satılmamak kaydıyla bir hayır işine bağışlama. 5. (gr.) Arapça bir kelimenin sonunu harekesiz olarak okuma. [Tb.3/VII-9]
vâḳı^{c}a: (a.) 1. vuku bulmuş, olmuş bir iş, gerçek. 2. rüya, düş. 3. cenk, savaş. 4. hadise, musibet. 5. Aziz Mahmut Hüdâyi'nin şeyhi Üftâde'nin sözlerini topladığı eseri. [Tb.1/IV-4; Tb.6/VI-3]
vâḳıf: (a.) 1. duran, ayakta duran. 2. Arafat'ta vakfeye duran. 3. bir şeyi elde eden; bir şeyden haberli olan. 4. bir şey vakfeden. [K.23-32; K.31-14; K.35-3; K.38-29; K.39-19; Tb.1/XI-2; Tb.1/XI-7; Tb.1/XII-8; Tb.1/XIII-1; (Tb.3/V-5; G.83-1; G.129-2; G.140-5; G.160-4; G.168-3; G.195-2; G.196-3; G.197-3; G.248-5]
vaḳt: (a.) 1. vakit, zaman. 2. saat, günün muhtelif saatleri. 3. mevsim. 4. münasip, uygun zaman. 5. boş zaman. 6. geçim. 7. çağ, zaman. 8. fırsat. 9. muayyen, belirtilen zaman. [K.12-1; K.12-12; K.19-33; K.24-20; K.30-42; K.34-2; K.36-28; K.67-4; Tb.4/II-6; Tb.7/V-3; G.21-3; G.142-2; T.1-21; T.15-21; T.102-4; T.116-2; Ts.6/IV-4]
vâlâ: (f.) yüksek, yüce. [K.11-23; K.12-38; K.21-8; K.22-10; K.25-10; K.26-5; K.30-1; K.32-4; K.34-37; K.42-1; K.43-1; K.44-2; K.49-6; K.52-6; K.80-3; G.6-5; T.2-22; T.4-1; T.9-8; T.14-7; T.18-3; T.22-1; T.24-5; T.29-3; T.47-3; T.50-9; T.53-1; T.54-3; T.73-5; T.90-2; T.106-9; T.110-3]
vâlâ-tebâr: (f.) soyu yüksek, asil. [K.4-20]
vâlâter: (f.) en yüksek, en yüce. [K.2-27]
vâlî: (a.) bir vilayeti idare eden en büyük memur. [Tb.3/V-3; T.47-3]
vâlide: (a.) doğuran, ana. [K.43-9; T.88-3]
vâlide sulṭân: (a.) padişah annesi. [K.43-7; T.88-1]
vâlih: (a.) şaşakalmış, şaşırmış. [K.3-19; K.28-11; G.62-2; G.73-6; G.176-1; G.189-3]
vâmıḳ: (a.) Vâmık ile Azra mesnevisinin erkek kahramanı. [Tb.1/XI-3; G.198-5]
var: (t.) 1. mevcut evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı. 2. elde bulunan her şey. [K.30-20; K.37-19; K.39-1; K.41-9; K.45-7; K.49-6; K.79-6; K.79-19; Tb.1/VI-5; Tb.2/V-6; Tb.3/II-7; Tb.6/VI-11; G.1-7; G.17-2; G.34-2; G.35-5; G.56-4; G.68-6; G.73-7; G.88-1(2); G.88-2; G.88-3;

G.88-4; G.88-5; G.93-4; G.114-4; G.116-3; G.139-3; G.142-2; G.142-4; G.149-4; G.158-2; G.167-5; G.219-4; G.220-1(2); G.220-2; G.220-3; G.220-4; G.220-5; G.220-6; G.220-7; G.222-1; G.226-1; G.238-2; G.244-3; G.253-5; G.266-1; G.269-4; T.24-2; T.58-2; T.64-13; T.66-3; T.86-3; T.89-13; T.111-7; Th.1/I-4; Th.2/V-4; Th.6/II-1; Th.6/II-2; Th.6/II-3; Th.6/II-4; Th.7/V-5; Ts.5/III-1; Ts.5/V-3; Ts.6/MB(5); Ts.6/V-3; Ts.8/MB(5); Ts.8/V-3]

varaḳ: (a.) 1. yaprak. 2. kağıt veya kitap yaprağı. 3. yazılmış kağıt. 4. altın, gümüş vb. madenlerden dövülerek yapılan ince yaprak. [K.29-25; G.184-4]

vâridât: (a.) 1. gelir (aylık, yıllık) 2. hatıra gelen, içe doğan şeyler. [K.3-29; G.194-4]

vâriṡ: (a.) 1. mirasçı, kendisine miras düşen. 2. Allah'ın adlarından. [Tb.5/VI-1]

vaṣf: (a.) 1. nitelik, bir kimsenin veya şeyin taşıdığı hal, sıfat. 2. bir kimsenin veya şeyin durumunu anlatarak tarif etme. 3. övme. 4. (gr.) sıfat. [K.1-29; K.2-24; K.2-25; K.5-40; K.6-34; K.15-37; K.17-18; K.19-12; K.19-26; K.20-7; K.20-24; K.28-1; K.28-44; K.28-47; K.30-33; K.31-25; K.32-21; K.34-14; K.34-25; K.35-22; K.35-33; K.38-33; K.39-10; K.39-25; K.40-15; K.46-1; K.49-7; K.51-25; K.52-7; Tb.3/III-7; Tb.3/III-9; Tb.4/V-1; Tb.5/I-6; Tb.5/VII-2; G.17-4; G.18-5; G.41-1; G.41-7; G.42-7; G.74-1; G.99-4; G.128-5; G.131-5; G.133-5; G.146-5; G.169-1; G.170-1; G.174-5(2); G.199-1; G.204-5; G.226-5; G.231-5; T.10-7; T.18-6; T.23-9; T.29-9; T.32-7; T.34-3; T.37-4; T.42-8; T.49-7; T.63-19; T.63-28; T.67-7; T.69-9; T.81-7; T.83-4; T.97-4; T-98-2; T.106-5; T.109-2; T.118-1; Th.4/V-1; Th.7/V-4]

vaṣî: (a.) (vasiyy) 1. bir ölünün vasiyetini yerine getirmeye memur edilen kimse. 2. bir yetimin veya akılca zayıf ve hasta olan bir kimsenin malını idare eden kimse. 3. (İmâmiyye mezhebine göre) Hz. Alî. [Tb.5/VI-1]

vâṣıl: (a.) 1. erişen, ulaşan, kavuşan. 2. (tas.) Hakk'a eren. [K.14-44; K.17-7; K.17-15; K.32-7; K.39-11; G.233-5; T.89-15; Th.3/VII-2]

vâṣılân: (a.) "vâsıl"ın çokluk şekli, bkz. "vâsıl". [Tb.7/IV-3]

vâsıṭa: (a.) 1. iki şeyi birbirine bitiştiren üçüncü. 2. aracı, arda bulunan, araya giren, meyancı. 3. alet, araç. 4. soy, soy kuşağından her biri. 5. (ed.) tercî ve terkib-i bendleri teşkil eden parçaları birbirine bağlayan beyit. [K.24-6; Tb.1/XIII-6; G.7-2; G.241-1]

vaṣl: (a.) 1. (bir şeyi başka bir şeye) ulaştırma, birleştirme; ulaşma, birleşme. 2. kavuşma. 3. (gr.) ulama. 4. sayfaları yapışan yazılı bir kitabı ayırma sanatı. [K.24-43; K.37-35; Tb.2/I-4; Tb.2/II-5; G.33-2; G.121-5; G.122-4; G.127-4; G.202-1; G.266-4; Th.5/III-1]

vaṣṣâf: (a.) vasıflarını bildirerek anlatan veya öven. [K.12-33]

Vaṣṣâf: (öa.) "Vassâfu'l-hadrâ" lakaplı, "Şeref" mahlaslı ve "Vassâf" diye meşhur Edib Şerefuddîn (veya Şihâbuddîn) Abdullah b. İzzuddîn Fazlullah-i Şîrâzî, 13-14. yüzyılların tanınmış edip, şair ve tarihçilerindendir. [K.79-26]

vaṣṣâfî: (a.) vasıflarını bildirerek anlatmayla veya övmekle ilgili. [K.11-46]

vâye: (f.) nasip, kısmet. [K.20-28; G.213-5]

vaᶜẓ: (a.) 1. bir kimseye, kalbini yumuşatacak, kendisini iyiliğe sevk edecek surette söz söyleme. 2. dinî öğüt. [K.36-26]

vażᶜ: (a.) 1. koyma, konulma. 2. tayin etme. 3. kurma, icat etme. 4. (mant.) bir şeye ad koyma. 5. meydana getirme. [K.30-5; K.45-2; G.209-3; T.9-6; T.14-8; T.39-2; T.41-2; T.79-2; T.80-1; T.91-3]

vebâl: (a.) 1. şiddet, ağırlık, azap. 2. günah. [K.36-23]

vecd: (a.) 1. kendinden geçecek dercede dalgınlık. 2. (tas.) kendini kayberdecesine ilahi aşka dalma. 3. aşırı heyecan. 4. kederlenme. [K.30-18; K.30-19; K.30-20]

vech: (a.) 1. yüz, surat, çehre. 2. üst, satıh, düz, yüz. 3. ön, alın. 4. üslup, tarz. 5. sebep, vesile, münasebet. 6. vasıta. [K.10-33; K.11-43; K.15-2; K.18-3; K.18-37; K.20-42; K.23-4; K.26-4; K.27-11; K.30-32; K.34-31(2); K.35-16; K.38-9; K.54-13; K.55-3; K.81-6; Tb.2/V-5; Tb.4/I-5; Tb.4/II-4; Tb.4/V-2; Tb.7/V-2; G.156-2; G.217-3; T.2-4; T.5-6; T.7-14; T.16-1; T.23-6; T.24-2; T.38-3; T.60-13; T.65-3; T.67-3; T.96-2; T.101-6; Th.1/I-4]

veche: (a.) 1. yüz. 2. yan,taraf, semt. [K.22-22]

vedâᶜ: (a.) ayrılma, ayrılış, Allah'a ısmarladık, Allah'a emanet olun! (kelimenin aslı "vidâ"dır.) [K.79-6]

vedâd: (a.) 1. sevgi, dostluk. [K.18-1]

ve'dḫulî cennetî: (a.) "Gir cennetime" mealindeki Fecr Suresi'nin 30. ayeti. [Tb.6/III-11]

vedîᶜat: (a.) emanetler. [K.49-4]

vedûd: (a.) çok muhabbetli, çok şefkatli. [G.130-6; T.44-2]

vefâ: (a.) 1. sözünde durma, sözünü yerine getirme. 2. dostluğu devam ettirme. 3. yetişme, yetme, kafi gelme. 4. ödeme. [K.24-20; K.25-5; K.38-3; Tb.2/I-6(2); Tb.2/III-6; Tb.2/V-2; G.64-2; G.72-3; G.93-3; Th.3/II-2; Th.3/V-3; Th.4/II-3; Th.5/II-3; Ts.1/MB(5); Ts.6/III-2; Ts.7/MB(5); Ts.7/II-2]

vefâdâr: (a.f.) vefalı, sözünde, sevgisinde duran. [K.24-9; Th.4/II-4; Ts.7/V-2]

vefât: (a.) ölüm, ölme. [T.82-2]

vefḳ: (a.) 1. uyma, uygun gelme, uygunluk. 2. uygun. 3. tılsımlı dua, muska. [K.4-19; K.6-19; K.15-7; K.38-2; T.13-3; T.47-1]

vefret: (a.) çokluk, bolluk. [T.111-6]

veġâ: (a.) gürültü, patırtı, kavga, savaş. [K.6-13; K.7-16; K.29-21; G.73-4]

Vehbî: (öa.) Saray hanendelerinden bir şahıs. [K.28-12]

Vehhâb: (a.) çok hibe eden, fazla bağışlayan (Allah'ın sıfatlarından). [K.28-12]

vehm: (a.) 1. kuruntu, yersiz kuşku. 2. şüphe, tereddüt. [K.47-7; K.56-9; Tb.2/I-2; G.151-2; G.158-1; G.162-1; G.204-4; Th.1/V-3]

veḳâr: (a.) bkz. vakâr. [K.19-23; K.21-21; K.33-8]

vekîl: (a.) 1. birinin, işini görmesi için yerine bıraktığı veya yetki verdiği kimse. 2. vekillik makamının en üstün amiri, bakan. [K.14-9; K.16-1; K.20-11; K.22-25; K.30-27; T.29-6; T.97-2]

velâdet: (a.) 1. doğurma. 2. doğma. [T.5-9]

velâyet: (a.) 1. velilik, ermişlik. 2.veli ve ermiş olan kimselerin hali ve sıfatı. 3. başkasına sözünü geçirme. 4. dostluk, sadakat. 5. (tas.) Tanrı dostluğu. [K.30-30; Tb.3/V-3; T.63-26]

velâyet-penâh: (a.f.) veliliğin sığınağı, dayanağı; dostluğun dayanağı, sadakat kaynağı. [K.3-15]

ve'l-ḥâṣıl: (a.) sözün kısası, kısacası. [K.1-42; K.4-16]

velî: (a.) (veliyy) 1. Allah'ın 99 adından biri. 2. sahip. 3. bir çocuğun her türlü hareketinden ve halinden sorumlu olan kimse. 4. ermiş, eren. [K.18-7; K.23-1; K.23-2; K.68-3; Tb.7/IV-1; G.54-2; T.40-1; T.45-4; T.60-7; T.73-1; T.96-1]

velî: (f.) velakin, amma, fakat. [K.7-25; K.12-24; K.22-41; K.25-18; K.30-60; K.34-30; K.35-3; K.35-43; G.119-5; Ts.5/II-3]

velîkin: (f.) lakin, ama, fakat, ancak, şöyle ki. [K.30-13; T.89-14]

velî-niᶜmet: (f.a.) (aslı veliyy-i ni'met) nimet sahibi, besleyen; birine, yaşadığı müddetçe, tesiri devam edecek olan iyilik ve bağışlarda bulunan kimse. [K.27-1; K.47-5]

velvele: (a.) 1. şaşkınlık. 2. gürültü, patırtı, yaygara, şamata. 3. Türk müziğinde usulün darp parçacıklarına ayrılarak vurulma şekli. Mesela "düm te ke düm tek tek" şeklinde vurulan aksak, velveleli olursa her darbı birkaç darp şeklinde olur. Bu şekilde usulün fazla hareket ve canlılık kazandığı muhakkaktır. Yalnız gelişigüzel velvele yapılmaz; ince bir zevk-i selîme ve derin bir bilgiye dayanması lazımdır. Velvele, özellikle Mevlevî âyin-i şeriflerinde kullanılır; kudüm, usulleri velveleli olarak vurur, semâ böylece fevkalade bir hareket ve halâvet kazanır. [K.24-44; K.54-3]

veraᶜ: (a.) haramdan kaçınma. [K.18-10; K.36-17; K.54-5; G.27-1]

verd: (a.) gül. [T.89-23]

verziş: (f.) 1. çalışma; işletme. 2. çalışmış. 3. bir işi âdet edinme. [K.56-10; K.56-11]

vesâde: (a.) dayanıp rahat edecek yastık ve şilte gibi şeyler. [R.1-1]

vesîle: (a.) 1. yol, vasıta. 2. bahane, sebep. 3. fırsat, elverişli vaziyet.
vesme: (a.) 1. hayvana vurulan kızgın damga. 2. rastık, sürme. [K.35-28]
vesvâs: (a.) şeytan. [Tb.7/I-1]
vesvese: (a.) işkil, şüphe, kuruntu. [Tb.3/I-9; Tb.3/II-3]
-veş: (f.) eklendiği kelimeye gibi anlamı katan edat. [K.4-9; K.7-8; K.24-27; K.30-48; Tb.1/VIII-6; Tb.4/II-1; G.28-4; G.98-1; G.132-3; G.152-4; G.163-2; G.211-4; T.76-1; Th.1/II-5; Ts.2/IV-3]
Veys-i Ḳarenî: (öa.) tabiinin büyüklerindendir, Peygamberimiz zamanında bulunduysa da onu göremedi. Yemen'in Karen köyündendir. Peygamberimizi görmeden Müslüman olmuştur. Hayatı hakkında birçok menkıbe vardır. Daha çok anne sözüne uyması, Peygamberimizin hırkasını kendisine vasiyet ederek bırakmasıyla ve "Ben Rahman'ın kokusunu Yemen'den duyarım" hadisiyle anılır. [K.29-15]
vezân: (f.) esen, esici (olmak yardımcı fiili ile kullanılır). [K.24-31; K.29-2; K.39-4; K.50-8; T.84-8; Ts.5/IV-2]
vezâret: (a.) vezirlik, paşalık. [K.14-51; K.20-12; K.21-56; K.22-44; K.29-23; K.29-24; T.23-2; T.33-3; T.36-2; T.36-7; T.46-2]
vezîr: (a.) 1. valilik, vekillik gibi yüksek rütbelerde bulunan "paşa" unvanını taşıyan kimse. 2. satranç oyununda şahtan sonra gelen en değerli taş. [K.11-21; K.14-8; K.14-29; K.15-27; K.20-14; K.22-25; K.22-43; K.30-27; K.39-18; K.48-1; K.48-3; T.23-13; T.25-1; T.26-1; T.27-1; T.28-1; T.29-2; T.29-4; T.30-1; T.33-7; T.44-1; T.60-10; T.61-1; T.71-1]
vezîr-i a^{c}ẓam: (a.) en büyük vezir, sadrazam, baş vekil. [K.15-8; K.16-25; K.21-9; T.21-1; T.67-2; T.69-1; T.73-1; T.98-1]
vezîr-zâde: (a.f.) vezir çocuğu. [T.36-5]
vezn: (a.) 1. tartma, tartılma; tartı. 2. ağırlık. 3. (ed.) nazmın belli kalıplarından her biri, nazım ahenginin ölçüsü. [K.29-52]
vicdânî: (a.) 1. vecd ile, kendinden geçip dalmakla ilgili. 2. kalbi his ile, yürek duygusu ile ilgili. [K.21-28]
vidâd: (a.) 1. sevme, sevgi. 2. dostluk. [K.3-24; K.18-48; G.68-5]
vilâ: (a.) 1. yakınlık, ahbaplık, dostluk, sahiplik. 2. birbirinin ardı sıra gelme. [K.35-37]
vilâyet: (a.) 1. bir şeyi kudretle elde etme. 2. birine kefil olma. 3. dostluk, muhabbet. 4. il, ülke. [K.5-29; Tb.5/VII-6]
vîrân: (f.) 1. yıkık, yıkılmış. 2. kederli, üzgün. [K.21-37; K.29-54; Tb.3/VII-6; G.3-4; G.183-2; Th.3/VII-5]
vîrâne: (f.) yıkılmış veya pek harap olmuş yer, yapı. [Tb.1/I-6; G.2-5; G.36-5; G.51-4; G.52-3; G.123-1; G.198-2]
vird: (a.) belli zamanlarda okunması âdet olan Kur'an cüzleri, duaları. [K.18-42; K:22-42; K.25-23; K.34-7; K.34-26; K.35-18; K.51-26; K.80-1; G.130-6; Ts.5/IV-4]
viṣâl: (a.) 1. ulaşma, bitişme. 2. sevgiliye kavuşma. 3. (müz.) Türk müziğinde bir makam. [Tb.1/XIII-6; Tb.2/II-2; Tb.3/IV-6; G.85-1; G.166-4; G.250-1; G.250-2; Th.1/I-2]
vuḥûş: (a.) 1. yabani (hayvanlar). 2. ıssız, tenha (yerler). [K.15-21]
vuḳû^{c}: (a.) 1. düşme. 2. rastlama, isabet etme. 3. olma, oluş. 4. bir hadisenin çıkış şekli, cereyanı. [K.34-5]
vuṣlat: (a.) 1. bir şeye ulaşma, yetişme. 2. (sevgiliye) kavuşma. [K.3-6; Tb.2/V-3; Tb.3/III-2; Tb.6/I-7; G.2-3; 17-1; G.249-3; Th.3/VI-2; Th.7/IV-3; Ts.3/V-1]
vuṣûl: (a.) ulaşma, gelme, varma, erişme, yetişme. [K.37-4; T.60-15; T.89-5]
vücûd: (a.) 1. bulunma, var olma, varlık. 2. insan veya hayvan gövdesi. 3. ten. [K.1-27; K.2-19; K.2-21; K.5-25; K.6-29; K.6-61; K.7-4; K.7-31; K.10-31; K.11-5; K.11-6; K.11-37; K.11-40; K.12-46; K.13-5; K.14-51; K.21-31; K.21-33; K.23-27; K.24-22; K.24-36; K.30-31; K.30-65; K.31-9; K.31-10; K.33-11; K.35-21; K.35-43; K.47-3; K.54-8; K.79-7; K.79-8; Tb.3/I-3; Tb.3/I-8; Tb.3/VII-6; Tb.4/IV-5; Tb.5/V-6(2); Tb.5/VII-4; Tb.5/VII-5; Tb.6/II-6; Tb.6/VI-10; G.33-4; G.45-5; G.87-1; G.117-4; G.151-5; G.152-3; G.158-3; G.193-5; G.207-1; G.217-4; G.240-5; G.267-4; T.3-10; T.9-3; T.11-2; T.15-3; T.16-4; T.19-11; T.23-16; T.24-1; T.31-3; T.33-1; T.48-2; T.49-2; T.51-3; T.52-5; T.62-1; T.89-27; Th.1/III-3]
vüs^{c}at: (a.) 1. genişlik, bolluk. 2. para durumu. 3. boş meydan, fırsat. 4. (mat.) genlik. [K.1-21]
vüzerâ: (a.) vezirler. [T.45-4]
yâbis: (a.) kuru. [G.51-6]
yad: (t.) yabancı, el. [G.55-3; Ts.1/V-3]
yâd: (f.) 1. hatırlama, anma. 2. hatır, gönül. [K.18-4; K.18-36; K.20-23; K.21-53; K.28-20; K.29-17; K.45-9; K.61-2; Tb.1/VI-8; Tb.3/II-4; G.33-2; G.55-3; G.101-4; G.155-4; G.157-4; G.194-3; G.205-4; G.228-1; G.228-5; G.232-3; G.242-3; G.260-5; T.2-6; T.7-1; T.29-4; T.30-4; T.52-2; T.61-3; T.90-5; Ts.3/I-4]
yâdigâr: (f.) 1. bir kimseyi veya nesneyi hatırlatak şey, andaç. 2. (mec.) sevilmeyen şey. [G.121-3]
yaġma: (f.) 1. çapul, talan, zorla mal kapma. 2. bir Türk boyu. [G.252-2]
yâḫûd: (f.) (yâ hod) 1. veya, isterseniz. 2. iyisi, daha doğrusu. [K.26-6; T.65-8; Th.6/IV-1]
yaḳîn: (a.) sağlam bilgi; iyi, kati olarak bilme. [K.2-16; K.32-13; G.177-3; T.43-2; T.49-5; T.60-9]
yâḳût: (a.) yakut, değerli süs taşı (kırmızı, sarı, beyaz, mavi renklerde olur). [K.71-2; T.65-11]
yalıñuz: (t.) (yalnız) 1. yanında başkaları bulunmayan. 2. ama, lakin. [G.51-2; G.93-1; G.215-5]
yan: (t.) 1. bir şeyin ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümü. 2. sağ ve solun ortak adı, yön, taraf, cihet. 3. yer. 4. üst. 5. birlikte, beraberinde olma. 6. bedenin bir bölümü. 7. ikinci derece olan. 8. istekleri karşıt olan iki kişi veya topluluktan biri. [K.24-15; K.37-5; K.38-23; K.39-2; Tb.1/VII-4; Tb.4/IV-3; G.74-2; G.114-5; G.137-7; G.249-2; G.271-1; T.52-2]
ya^{c}nî: (a.) 1. demek, şu demek. 2. sözün kısası, doğrusu, senin anlayacağın. [K.22-3; K.28-2; K.47-5; Tb.5/III-6; Tb.6/IV-6; Tb.6/IV-11; G.180-4; T.1-4; T.1-12; T.1-18; T.43-3; T.50-5; T.70-8]
yâr: (f.) 1. dost. 2. sevgili. 3. tanıdık, ahbap. 4. yardımcı. [K.3-6; K.4-10; K.4-4; K.12-47; K.14-47; K.16-16; K.20-38; K.24-10; K.27-3; K.28-10; K.37-35; K.66-1; K.67-1; K.79-6; Tb.1/III-3; Tb.2/V-5; Tb.2/V-6(2); Tb.3/III-11(2); G.2-3; G.2-4; G.12-2; G.25-5; G.36-3; G.57-7; G.66-1; G.67-5; G.70-5; G.86-5; G.93-1; G.93-2; G.96-1; G.105-5; G.116-3; G.121-5; G.131-5; G.137-5; G.139-5; G.146-1; G.146-4; G.154-2; G.154-3; G.154-4(2); G.155-4; G.160-3; G.160-4; G.166-1; G.170-1; G.186-4; G.197-1; G.200-3; G.200-5; G.203-5; G.207-3; G.207-4; G.215-1; G.220-1; G.240-5; G.247-4; G.249-2; G.249-4(2); G.254-1; G.254-5; G.262-1; M.1; T.29-11; T.78-2; T.95-1; T.95-2; Th.2/1-4; Th.3/VI-1; Th.5/III-3; Th.6/I-1; Th.6/I-5; Th.6/IV-5; Th.7/IV-1; Th.7/V-1; Th.7/V-4; Ts.3/II-1; Ts.6/I-4; Ts.6/V-1]
yaraḳân: (a.) 1. sarılık hastalığı. 2. ekinlerde görülen sap hastalığı. [K.5-23]
yârân: (f.) dostlar. [K.24-11; Tb.2/IV-2; G.64-1; G.64-5; G.179-5; Th.4/V-4]
yâre: (t.) yara. [G.87-5; G.127-5; G.201-2; G.201-3; G.247-2; Ts.8/MB(5)]
yâsemen: (f.) beyaz veya sarı renkli bazen pembe çiçek açan bir ağaç ve bu ağaççığın güzel kokulu çiçeği. [G.199-4; G.251-4; M.5]
yaş: (t.) 1. doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman, sin. 2. hayatın çeşitli evrelerinden her biri, çağ. 3. nemli, ıslak, kuru karşıtı. 4. kendi suyunu, canlılığını yitirmemiş, kurumamış, kurutulmamış, taze. 5. (argo) kötü, zor. [R.3-3; Ts.8/III-3]
yâve-güzâr: (f.) boş, anlamsız sözlerle vakit geçiren. [G.180-2]
yâver: (f.) yardımcı, imdatçı. [K.2-28; K.11-9; K.13-14; K.41-5; K.67-4; G.73-3; T.7-2; T.46-9; T.60-2; T.60-19]
yay: (t.) 1. ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk. 2. farklı amaçlarla çeşitli biçimlerde yapılan esnek parça. 3. zemberek. 4. hallacın pamuk veya yünü atmak için tokmak yardımıyla kullandığı araç. 5. (mat.) bir eğriden alınan parça. 6. (müz.) bazı çalgılarda tellere sürterek ses çıkarmaya yarayan alet. [K.40-10]
yed: (a.) 1. el. 2. kuvvet, kudret, güç. 3. yardım. 4. vasıta. 5. mülk. [K.16-5; K.53-19; G.87-2]

yedi: (t.) altıdan sonra, sekizden önceki sayı. [K.9-9; K.11-51; K.18-18; T.36-3]
yed-i beyżâ: (a.) en beyaz el, Hz. Musa'nın Firavun'a karşı mucize olarak ışıklı görünen parlak eli. [K.30-44; K.31-5; T.78-1; T.106-5]
yed-i ṭûlâ: (a.) en uzun el: bir sahada tam, çok geniş bilgi. [G.69-1]
yeg: (t.) bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen, yeğrek, müreccah. [K.32-20; K.48-13; G.185-1; G.250-3; Ts.6/IV-1; Ts.6/IV-2; Ts.6/IV-3; Ts.6/IV-4]
yegâne: (f.) biricik, tek. [K.7-9; K.12-25; K.13-8; K.31-7; K.34-11; K.37-29; K.81-2; Tb.5/V-2; Tb.5/VI-1; T.50-8]
yek: (f.) 1. bir, tek. 2. birlik, bir oluş. [G.139-5(2)]
yek-bâr: (f.) bir kere, bir defa, bir defada. [T.7-11]
yek-be-yek: (f.) tek tek, birer birer. [Th.1/III-2]
yek-dâne: (f.) 1. eşi benzeri olamayan, tek. 2. bir çeşit gerdanlık. [K.12-46; G.152-1]
yek-dil: (f.) gönüllü, gönülleri birbirine uygun, bir gönülde olan. [G.10-3; G.218-2]
yek-reng: (f.)1. bir renkte olan. 2. sözünün eri olan. 3. meşhur bir çeşit lale. [Tb.6/VI-5; G.214-3]
yek-rengî: (f.) bir renkte olma; riyasızlık, doğruluk, sözünün eri olma. [Tb.3/IV-7]
yeksân: (f.) 1. düz. 2. bir, beraber. 3. her zaman, bir düziye. [K.4-27; K.10-40; K.29-27; K.30-51; G.2-1(2); G.2-2; G.2-3; G.2-4; G.2-5; G.65-1; G.134-2; G.192-5; G.235-1]
yek-ser: (f.) 1. yalnız başına. 2. bir baştan bir başa. 3. ansızın. [K.11-11; Tb.1/VII-6]
yek-şebe: (f.) bir gece, bir gecelik. [K.19-32]
yektâ: (f.) tek, eşsiz, benzersiz. [K.11-6; K.12-19; K.18-31; K.26-2; K.35-41; K.37-15; K.37-29; G.53-5; G.99-3; G.138-5; G.239-6; G.265-5; T.2-11; T.5-2; T.5-3; T.9-4; T.15-6; T.16-6; T.36-4; T.50-6]
yel: (t.) havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgar. 2. romatizma ağrısı. 3. kalın bağırsaktaki gaz. [K.26-6; Tb.5/IV-2]
yel: (f.) pehlivan, şampiyon. [K.5-23]
Yemen: (öa.) Arap Yarımadası'nın batı-güney tarafını teşkil eden bölge. [K.29-1; K.29-2; K.29-3]
yemîn: (a.) 1. sağ, sağ taraf, sağ el. 2. ant, söz. [K.12-22]
yemm: (a.) deniz. [K.1-38; K.5-32; K.12-22; K.13-11; K.19-19; K.19-20; K.20-3; K.31-7; K.32-3; K.33-9; Tb.1/IX-5; G.23-5; G.122-4; G.135-1; G.141-3; G.183-1; T.64-4; T.98-3]
yenbûᶜ: (a.) kaynak, pınar, çeşme. [K.29-37]
yer: (t.) (yir) 1. dünya. 2. bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekan. 3. gezilen, ayakla basılan taban. 4. bulunulan, yaşanılan, oturulan bölge. 5. durum, konum, vaziyet. 6. ülke. 7. görev, makam. 8. önem. 9. iz. 10. üzerinde yapı kurmaya veya tarım yapmaya elverişli arazi. 11. bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal. 12. bir mahalde oturulacak koltuk, sandalye, şilte vb. [K.2-23; K.5-2; K.6-6; K.6-56; K.13-15; K.14-19; K.19-4; K.20-36; K.35-1; K.39-8; K.40-9; Tb.1/I-6; Tb.1/I-8; Tb.1/VI-4; Tb.3/III-1; Tb.5/IV-2; Tb.6/IV-9; G.48-2; G.63-2; G.88-5; G.92-3; G.185-2; G.204-3; G.216-3; G.219-1; G.233-1; T.2-17; T.3-12; T.8-3; T.8-4; T.19-7; T.78-5; T.117-2; T.120-1; Th.1/VI-3; Th.1/VI-4; Th.2/III-2; Ts.2/I-4]
yer yer: (t.) birçok yerde. [K.11-48; K.44-5; G.156-4]
yeryüzü: (t.) 1. yer kabuğu. 2. üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler. 3. dünya. [T.15-11; T.87-5]
ye's: (a.) ümitsizlik, elem, keder. [K.3-9; K.20-8; K.20-26; G.5-3]
yesâr: (a.) 1. varlık, zenginlik. 2. sol, sol taraf. [K.12-22]
Yes̱rib: (öa.) Medine-i Münevvere'nin Müslümanlıktan önceki adı. [K.19-4; Tb.5/I-5]
yevm: (a.) gün. [K.20-7]
yezdân: (f.) 1. (Zerdüştlerde) hayır ilahı. 2. Allah. [K.10-5; K.22-43]
yezdânî: (a.) Allah'a ait, Allah'la ilgili. [K.22-45]
yıl: (t.) 1. yer yuvarlağının güneş çevresinde tam bir dolanım yapması için geçen 365 gün, 5 saat ve 49 dakikalık zaman. 2. Milâdi takvime göre ocak ayının birinde başlayıp aralık ayının otuz birinde sona eren on iki aylık dönem, sene. 3. başlangıç tarihi belli olmayan on iki aylık süre. 4. bir gezegenin güneş çevresindeki dolanım süresi. [K.11-4; K.11-26; T.114-1; Th.4/II-5; Ts.8/V-4]
yine: (t.) gene, tekrar. [K.6-1; K.18-45; K.19-27; K.20-1(2); K.20-2(2); K.20-3; K.20-5; K.21-1; K.21-3; K.21-44; K.22-1; K.23-23; K.24-1; K.24-20; K.27-4; K.28-26; K.30-4; K.30-48; K.30-51; K.30-58; K.31-1; K.31-2; K.32-20; K.33-17; K.34-32; K.35-20(2); K.37-2; K.37-9; K.38-1; K.38-31; K.39-10; K.46-3; K.48-8; K.49-6; K.51-25; K.53-15; K.55-5; Tb.1/VI-7; Tb.1/VII-1; Tb.1/VIII-8; Tb.1/IX-8; Tb.3/II-8; Tb.3/V-10; Tb.3/VI-7; Tb.6/V-9(2); Tb.7/II-2; G.5-5; G.6-1; G.11-3; G.18-2; G.25-2; G.31-4; G.35-5; G.36-1; G.38-2; G.38-3; G.43-5; G.52-3; G.55-4; G.60-2; G.65-1; G.70-3; G.93-3; G.95-3; G.100-5; G.109-4; G.110-3; G.112-2; G.116-1; G.117-1(2); G.117-2(2); G.117-3(2); G.118-4; G.121-1; G.124-1; G.147-3; G.148-3; G.149-3; G.152-4; G.156-1; G.163-3; G.163-5; G.167-1; G.176-5; G.185-1; G.187-1; G.188-1; G.199-2; G.212-1(2); G.212-2; G.212-3; G.212-4; G.212-5; G.213-1(2); G.213-2; G.213-3; G.213-4; G.213-5; G.214-1(2); G.214-2; G.214-3; G.214-4; G.214-5; G.215-4; G.217-4; G.218-5; G.224-5; G.225-5; G.226-4; G.228-2; G.240-1; G.241-5; G.246-3; G.249-1(2); G.249-2; G.249-3; G.249-4; G.249-5; G.251-1(2); G.251-2; G.251-3; G.251-4; G.251-5; G.253-1; G.253-2; G.256-1; G.256-3; G.256-4; G.259-5; G.271-3; T.5-1; T.11-1; T.11-2; T.16-1; T.16-2; T.22-1; T.23-16; T.27-2; T.37-1; T.42-2; T.42-4; T.42-9; T.46-1; T.46-2; T.47-1(2); T.48-1; T.49-9; T.59-3; T.60-1; T.62-7; T.63-4; T.64-1; T.64-2; T.65-1; T.73-4; T.73-9; T.116-1; Th.5/I-3]
yoḳ: (t.) (yog, yoh) olmayan, bulunmayan şey. [K.1-28; K.14-34; K.16-16; K.20-19; K.22-40; K.23-16; K.23-19; K.24-21; K.31-25; K.33-21; K.35-43; K.38-28; K.40-8; K.46-4; K.50-9; K.65-1; K.69-1; Tb.1/I-3; Tb.1/I-6; Tb.1/II-1; Tb.1/II-8(2); Tb.2/I-6; Tb.4/V-3; Tb.5/III-4; Tb.5/VI-6; Tb.6/IV-9; Tb.6/VII-7; G.16-4; G.23-5; G.52-2; G.88-5; G.95-2; G.99-5; G.100-5; G.104-1(2); G.104-2; G.104-3; G.104-4; G.104-5; G.106-5; G.113-2; G.113-7; G.117-3; G.122-4; G.130-4; G.137-1(2); G.137-2(2); G.137-3; G.137-4; G.137-5; G.137-6(2); G.137-7; G.140-1(2); G.140-2; G.140-3; G.140-4; G.140-5; G.142-1(2); G.142-2; G.142-3; G.142-4; G.142-5; G.161-3; G.161-5; G.174-2; G.177-3; G.189-3; G.193-5; G.224-5; G.229-1; G.242-2; G.244-1; G.250-1; G.269-1; G.269-5; T.2-7; T.63-19; T.73-3; T.86-3; T.89-14; Th.1/VII-5; Th.3/VI-4; Th.6/II-2; Th.6/III-3; Ts.1/III-3; Ts.5/III-2; Ts.5/IV-4]
yol: (t.) 1. bir yerden bir yere gitmek için aşılan uzaklık. 2. karada insanların ve hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer. 3. içinden veya üstünden bir sıvının geçtiği, aktığı yer. 4. yolculuk. 5. davranış, tutum, gidiş veya davranış biçimi. 6. uyulan ilke, sistem, usul, tarz. 7. gaye, uğur, maksat. 8. kez, defa. [K.3-8; K.5-33; K.7-26; K.12-13; K.29-11; K.38-36; K.41-9; Tb.1/XIII-4; Tb.3/II-4; Tb.3/VI-10; Tb.3/VII-1; Tb.3/VII-4; Tb.5/II-2; Tb.5/II-3; Tb.6/V-11; Tb.6/VI-7; G.23-4; G.63-3; G.82-4; G.153-5; G.173-1; G.179-3; T.40-1; T.60-17; T.72-1; T.73-2; T.89-24; T.98-5; T.100-3; Th.3/III-2; Th.3/V-2]
yolcu: (t.) 1. yolculuğa çıkmış kimse. 2. (mec.) doğması beklenen çocuk; iyileşmesi umutsuz hasta; işten çıkarılması beklenen kimse. [T.61-4; T.71-3]
Yûnân: (öa.) 1. Yunanlılarla ilgili, Yunanlılara ait. 2. Yunanistan ahalisinden veya bu ahalinin soyundan. [K.79-13]
Yûnus Efendi: (öa.) nakiplik yapmış kişilerden biri. [T.56-1; T.56-3]
Yûsuf: (öa.) İsrailoğullarından Hz. Yakup'un oğlu olan peygamber. [K.10-20; K.12-23; K.18-23; K.18-41; K.19-6; K.20-23; K.33-1; Tb.5/VII-6; G.1-2; G.53-3; G.57-6; G.76-5; G.77-3; G.161-4; T.78-4; Th.7/I-3]
Yûsuf Aġa: (öa.) Sultan İbrahim'in musahibliğini yapan Hazinedar'ı. [K.26-12]
Yûsuf-ı Dervîş: (öa.) saraydaki neyzenlerden biri. [K.28-28]
yüce: (t.) yüksek, büyük, ulu, bâlâ. [G.81-3]
yümn: (a.) uğur, mut, bereket. [K.2-11; K.4-47; K.11-1; K.11-20; K.22-44; K.48-7; K.80-8; T.14-14; T.41-6; T.49-6; T.58-3; T.67-2; T.70-9; T.81-1; T.91-10; T.99-7; T.103-1]
yüz: (t.) 1. başın ön kısmı, çehre. 2. dış görünüş, satıh. 3. önden görünüş, cephe. 4. dış taraf, üst. 5. yatak, yorgan gibi

şeylerde kılıf veya üzerine örtülen örtü. 6. yan taraf. 7. cihet, taraf, yön. 8. karşı, nezd, yan. 9. parada tura tarafı. 10. kişi, şahıs. 11. iyi davranma, fazla ilgi gösterme. 12. sıkılma, utanma. 13. sebep. 14. yüz sayısı. [K.6-3; K.7-38; K.16-18; K.25-13; K.41-8; Tb.1/III-2; Tb.1/V-8; Tb.2/V-1; Tb.4/II-4; Tb.4/V-2; G.111-2; G.113-5; G.173-1; G.180-6; G.185-3; G.199-5; G.217-1; G.238-1; G.249-5; G.259-3; T.2-23; T.3-9; T.89-2; Th.4/II-5; Ts.7/V-1]

yüz biñ: (t.) sayı gurubu. [G.225-4]

yüz otuz beş: (t.) sayı grubu. [T.3-13]

żâbıṭa: (a.) 1. şehir güvenliğini sağlamakla vazifeli bulunan idare, polis. 2. kural, bağ. [G.150-3]

zâd: (a.) azık, yiyinti. [K.20-42; K.24-38; K.34-32; Tb.7/V-2; G.40-2]

zâde: (f.) 1. evlat, oğul. 2. insaniyetli, doğru adam. 3. "doğmuş, meydana" gelmiş manalarında birleşik kelime yapar. [K.18-43; K.51-1; G.6-3]

żaʿf: (a.) 1. zayıflık, kuvvetsizlik, arıklık. 2. meyil, gönül akışı, bir şeye karşı duyulan aşırı istek. [K.47-7; K.68-3; G.121-2; G.207-2]

ẓafer: (a.) 1. birçok emek sonucunda maksada ulaşma, başarma. 2. düşmanı yenme, üstün gelme. 4. Türk müziğinde bir makam. [K.4-21; K.5-1; K.6-49; K.7-10; K.7-39; K.11-9; K.58-2; K.72-5; K.76-1; T.2-14; T.7-2; T.7-5; T.7-13]

zâġ: (f.) karga. [G.84-5; G.251-5]

ẕâhib: (a.) 1. giden, gidici. 2. bir fikir veya zanna uyan, kapılan. [K.54-7]

zâhid: (a.) 1. çok aşırı sofu, kaba sofu. 2. (Alevilerce) Kızılbaş olmayan. [K.30-53; Tb.6/V-1; G.16-4; G.82-1; G.94-1; G.114-6; G.120-1; G.142-4; G.165-3; G.188-2; G.262-2]

ẓâhir: (a.) 1. görünen, görünücü, açık, belli, meydanda. 2. elbette, şüphesiz, öyledir ya. 3. galiba, zannederim, umulur ki. 4. görünüşe göre, anlaşılan, meğer. 5. dış yüz, görünüş. [K.4-34; K.10-17; K.15-28; K.25-6; K.30-22; K.36-14; K.67-5; K.73-1; Tb.6/III-1; G.4-2; G.40-5; G.119-2; G.200-2; G.206-1; T.23-6; T.29-8; T.32-5; T.37-2; T.47-2; T.63-25; T.73-9; T.89-22; T.89-27; T.119-2; T.121-4; Th.1/III-2; Th.3/V-2; Th.4/I-3]

ẓahîr: (a.) arka çıkan, yardımcı. [K.39-21]

Ẓahîr: (öa.) Ebü'l-Fazl Tahir bin Mehmed Zahirüddin Faryabî, bilhassa nücum ilminde derinleşmiştir, metin (nesir) kasideleri ile ünlüdür. [K.40-15]

ẓâhiren: (a.) görünüşte, görünüşe göre, göründüğü gibi, meydanda olarak. [K.34-26; G.137-3]

zaḫm: (f.) yara. [K.1-41; K.14-34; K.15-32; K.16-16; K.27-10; K.28-10; K.28-21; G.55-2; G.92-2; G.92-5; G.121-3; G.125-4; G.131-3; G.137-1; G.160-1; G.171-3; G.172-4; G.186-4; G.249-1; Th.3/IV-3; Ts.8/I-2; Ts.8/II-2; Ts.8/III-2; Ts.8/4-1; Ts.8/V-3]

zaḥmet: (a.) 1. sıkıntı, eziyet, rahatsızlık. 2. zor, güç. 3. yorgunluk. [G.92-2]

żaʿîf: (a.) 1. zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, kansız, arık. 2. gevşek. 3. tembel. [K.4-26; K.24-31; K.55-11; T.1-21]

ẕâika: (a.) tatma, tadım; tat duyurucu kuvvet. [G.134-3; G.158-5; T.45-6]

zâ'il: (a.) 1. sona eren, devamlı olmayan. 2. geçen, geçmiş olan. [K.32-11]

zâ'ir: (a.) ziyaret eden, görmeye, hatır sormaya giden. [T.73-1]

Zâl: (öa.) 1. ihtiyar, aksakallı, zalim, acımasız. 2. eski Fars kahramanlarından meşhur pehlivan Rüstem'in babası. [K.5-23]

ẓalîl: (a.) gölgeli. [K.20-29]

zamân: (a.) (zemân) 1. zaman, vakit, çağ, devir. 2. mehil, süre. 3. mevsim. 4. (gr.) fiilde kip. [K.4-19; K.4-30; K.6-39; K.7-3; K.7-15; K.9-6; K.9-11; K.10-4; K.11-13; K.11-36; K.12-3; K.13-2; K.14-32; K.15-1; K.15-7; K.16-6; K.18-12; K.19-34; K.20-6; K.21-40; K.22-1; K.22-6; K.22-35; K.23-10; K.24-18; K.29-26; K.30-39; K.31-22; K.34-1; K.34-4; K.47-2; K.48-1; K.50-2; K.51-10; K.51-28(2); K.74-1; Tb.1/XII-7; Tb.3/V-4; Tb.3/VII-10; Tb.3/VII-11; Tb.4/III-4; Tb.5/V-3; Tb.5/VI-6; Tb.6/IV-1; G.10-4; G.24-8; G.52-1; G.124-1; G.248-3; G.260-2; T.10-6; T.12-7; T.18-2; T.19-3; T.23-15; T.29-1; T.29-7; T.50-6; T.54-1; T.65-17; T.76-5; T.118-1; Th.5/I-3; Ts.7/I-2]

zamâne: (a.) (zemâne) şimdiki zaman (şikayet veya hafifseme anlamında) [K.4-3; K.7-40; K.9-7; K.11-12; K.13-12; K.22-15; K.34-1; K.35-4; K.35-7; K.35-9; K.35-49; K.35-53; K.35-54; K.37-8; K.37-31; Tb.3/VII-11; G.261-7; T.2-26; T.11-4; Th.7/V-5; Ts.7/II-1]

żamîme: (a.) ek, artırma, katma, ekleme, ilave. [K.34-14; K.37-34]

żâmin: (a.) tazmine mecbur olan, kefil. [K.81-3]

żamîr: (a.) 1. iç, iç yüz. 2. kalp, vicdan. 3. gönülde olan gizli sır. 4. (gr.) isimlerin yerini tutan kelime. [K.7-30; K.12-31; K.14-37; K.15-12; K.20-20; K.20-21; K.22-4; K.23-33; K.25-14; K.32-12; K.33-6; K.34-16; K.38-29; K.39-14; K.39-19; K.51-18; G.108-4; T.33-5; T.46-6; T.49-5; T.62-4]

ẓann: (a.) 1. sanı, sanma, sezme. 2. şüphe, işkil. [Tb.1/IV-5; Tb.3/II-3; Tb.3/V-6; G.177-3; T.24-3; Th.1/VI-1]

zânû: (f.) diz. [K.19-33]

zâr: (f.) 1. ağlayan, inleyen. 2. zayıf, dermansız. 3. inleme, ağlayış. [K.7-26; K.12-3; K.14-33; K.15-20; K.28-11; Tb.1/III-1; Tb.2/I-3; G.37-1; G.83-4; G.85-5; G.92-1; G.146-2; G.172-5; G.182-2; G.201-1; G.202-3; G.213-2; G.214-5; G.249-1; Th.3/I-4; Th.4/II-3; Th.5/II-1; Th.5/III-4; Th.6/V-3; Th.7/IV-3; Ts.2/V-3; Ts.3/IV-1; Ts.5/V-4; Ts.6/II-4; Ts.8/II-3]

ẓarâfet: (a.) 1. zariflik, naziklik, incelik. 2. davranış, söyleyiş, giyim ve kuşam inceliği. [G.180-3]

żarar: (a.) 1. bir menfaatin bozulması veya kaybolması. 2. ziyan, eksiklik, kayıp. [K.21-27; K.38-8; Tb.1/XII-3; Tb.3/VI-4; Tb.7/V-3]

ẓarf: (a.) 1. kap, kılıf, mahfaza. 2. içine mektup konan kağıt kap. 3. (gr.) bir fiilin, bir sıfatın veya başka bir zarfın anlamına "yer, zaman, nicelik" gibi bakımlardan başkalık katan kelime, belirteç. [G.111-5]

zarûret: (a.) 1. çaresizlik. 2. muhtaçlık, yoksulluk; sıkıntı. [K.23-31; G.7-4; T.111-7]

ẕât: (a.) 1. kendi. 2. asıl, öz, cevher. 3. saygıya değer kimse. [K.1-13; K.1-15; K.2-8; K.2-16; K.4-23; K.4-44; K.6-46; K.7-35; K.9-10; K.10-15; K.10-32; K.11-24; K.11-37; K.12-42; K.12-44; K.13-7; K.14-23; K.14-30; K.16-8; K.17-3; K.17-9; K.17-10; K.18-25; K.18-49; K.19-24; K.19-25; K.19-26; K.20-5; K.20-17; K.20-18; K.20-31; K.21-29; K.22-40; K.22-44; K.23-4; K.23-38; K.24-18; K.24-46; K.25-6; K.25-9; K.25-10; K.25-13; K.26-2; K.27-2; K.29-24; K.29-25; K.29-45; K.30-22; K.31-6; K.31-9; K.31-10; K.31-21; K.31-25; K.32-2; K.32-8; K.32-25; K.33-10; K.34-7; K.34-25; K.34-37; K.35-17; K.35-21; K.35-22; K.35-37; K.35-38; K.35-42; K.36-4; K.36-17; K.38-12; K.38-35; K.39-14; K.39-24; K.39-30; K.46-6; K.46-8; K.49-1; K.49-2; K.51-22; K.51-28; K.52-4; K.53-2; K.53-6; K.54-2; K.54-7; K.73-2; K.80-9; K.81-4; K.81-9; Tb.3/V-9; Tb.4/I-4; Tb.4/II-2; Tb.4/III-1; Tb.5/V-2; Tb.5/V-4; Tb.5/VII-2; Tb.5/VII-5; Tb.6/III-5; G.79-4; G.132-4; G.137-6; G.139-5; T.2-2; T.2-15; T.3-1; T.9-2; T.13-6; T.15-10; T.15-13; T.23-1; T.23-4; T.23-9; T.23-16; T.24-2; T.27-1; T.29-2; T.29-7; T.36-5; T.37-1; T.37-4; T.47-1; T.47-2; T.49-7; T.50-6; T.52-3; T.53-2; T.55-1; T.55-2; T.56-1; T.57-1; T.57-2; T.60-10; T.61-1; T.62-6; T.63-29; T.65-12; T.65-13; T.66-2; T.67-3; T.67-4; T.89-25; T.97-1; T-98-2; T.105-3; T.111-3; Th.1/III-1]

ẕâtî: (a.) kendiyle ilgili, kendine ait, kişilik, özlük, özel. [K.18-26]

zâyiʿ: (a.) elden çıkan, kaybolan, yitik; zarar, ziyan. [Th.6/I-5]

zâyiçe: (f.) yıldızların belli zamanlardaki yerlerini ve durumlarını gösteren cetvel. [G.195-2]

zebâd: (a.) 1. kalemis (galle-i misk) yağı. 2. misk kedisi. [K.18-24]

zebân: (f.) 1. dil, lisan. 2. (anat.) dil. 3. lügat, lehçe. [K.4-35; K.7-36; K.14-34; K.14-41; K.16-16; K.18-42; K.19-12; K.19-28; K.20-31; K.22-42; K.24-1; K.27-8; K.28-3; K.29-19; K.29-57; K.31-1; K.31-3; K.34-7; K.34-26; K.35-18; K.35-47; K.39-24; K.40-14; K.79-5; K.79-21; K.80-1; Tb.5/IV-2; Tb.5/VI-2; Tb.5/VII-3; Tb.6/IV-12; G.49-1; G.67-2; G.76-6; G.97-3; G.105-1; G.114-1; G.118-3; G.130-6;

G.149-5; G.169-2; G.180-2; G.205-5; G.237-2; G.245-3; G.264-4; G.267-5; T.63-6; T.89-22; Ts.5/IV-4]
zebân-beste: (f.) dili bağlanmış, suskun. [Tb.1/XI-4]
zebân-dân: (f.) dil bilir, lisan bilen. [K.3-4; G.5-1; G.70-5]
zebûn: (f.) zayıf, güçsüz, aciz. [K.4-39; K.37-21; G.150-5; T.3-5]
ẕehâb: (a.) 1. gitme. 2. bir fikre, düşünceye uyma, sapma. 3. zihnen bir yola sapma. 4. zannetme, öyle sanma. [K.3-26]
zeẖẖâr: (a.) dolu, taşkın, coşkun (deniz). [T.64-4]
zehr: (a.) çiçek. [Tb.1/II-4]
zehr: (f.) zehir, ağu. [Tb.2/I-3; G.9-2; G.30-4; G.72-3; G.73-4; G.181-1; G.205-1]
Zehrâ: (öa.) Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın lakabı: Fâtımetü'z-Zehrâ. [K.36-2]
zehre: (f.) 1. öd, safra. 2. yiğitlik, cesaret. [Th.1/V-1]
zekâ: (a.) zeyreklik, çabuk anlama, zihin keskinliği. [K.10-29; K.23-8; K.25-11; K.31-12; Tb.4/IV-4]
zeḳan: (a.) iki çene kemiğinin aşağıda birleştiği nokta; yüzün alt ucu; çene. [G.187-2; G.269-2]
zekâvet: (a.) zeyreklik, çabuk anlama, kavrama. [K.22-14; G.180-5]
zekî: (a.) temiz, halis; hali temiz olan kimse. [K.14-8; K.21-11]
zelel: (a.) 1. eksiklik. 2. kayağan yer. [K.33-4]
zelîl: (a.) hor, hakir, alçak, aşağı tutulan, aşağılanan. [K.20-41]
zelzele: (a.) 1. ırgalama, sarsma. 2. yer sarsıntısı, deprem. [G.158-3]
zemherîr: (a.) gün dönümünden sonraki şiddetli soğuklar. [T.115-1]
zemîn: (a.) 1. yer, yeryüzü. 2. üzerinde süs, nakış, resim gibi şeyler bulunan bir şeyin asıl rengi. 3. (mec.) temel, dayanak. 4. tarz, eda. 5. mevzu, tema, ortam. [K.2-23; K.5-8; K.6-57; K.7-29; K.19-23; K.22-17; K.29-7; K.29-13; K.30-4; K.33-7; K.39-17; K.46-1; K.72-2; G.31-2; G.162-2; G.250-4; T.14-12; T.116-1]
zemistân: (f.) kış, kış mevsimi. [K.10-34]
ẕemm: (a.) yerme, kınama, ayıplama. [Tb.6/VII-10]
zemzem: (a.) 1. Kâbe civarındaki meşhur kuyu. 2. (müz.) Türk müziğinde en az beş, altı asırlık bir mürekkep makam olup bugüne kalmış bir örneği yoktur. [K.1-4; K.16-10; T.32-7; T.85-5]
zemzeme: (a.) 1. ezgili, nağmeli ses; nağme. 2. (müz.) isminin yanına geldiği makamda bir kürdî dörtlüsü bulunduğunu işaret eden isim: aşîran-zemzeme, kûçek-zemzeme… gibi, fakat bazen doğrudan doğruya sona "kürdî" getirilir. [K.20-7; K.20-9; K.21-41; K.21-50; K.53-2; G.11-2; G.83-4; G.217-2]
zenbîl: (a.) hasırdan örülerek yapılan kulplu torba. [K.20-42]
zencîr: (f.) 1. zincir. 2. suçluların ayağına veya boynuna bağladıkları demir bağ. 3. Tür müziğinde mürekkep bir usul. [K.5-21; G.87-4; G.92-1; T.2-8]
zer: (f.) 1. altın. 2. akçe, para. 3. (tas.) nevbet, oruç, çile. [K.4-26; K.5-23; K.5-33; K.11-31; K.29-34; K.38-21; K.56-17; K.56-18; K.72-5; Tb.7/III-2; Tb.7/III-5; Tb.7/V-3; G.104-2; G.214-4; T.14-11; T.22-5; T.106-7]
zer-baft: (f.) (zer-beft) ustufa, sırmalı kumaş, sırma ile işlenmiş. [Tb.6/III-3]
zerd: (f.) 1. sarı. 2. solgun, soluk. [K.41-4; K.46-3; Tb.1/IV-2; G.160-3; G.199-5; Th.3/III-2]
zer-efşân: (f.) 1. altın saçıcı. 2. altın kakmalı. 3. makbul bir lale çeşidi. 4. kitap ciltlerinde görülen bir süsleme motifi. [K.12-21; K.29-30]
zer-endûd: (f.) altın yaldızlı. [T.80-7]
zer-feşân: (f.) bkz. zer-efşân. [K.22-9]
zerḳ: (a.) 1. bir su veya ilacı şırınga ile verme. 2. sofuların giydiği mavi cüppe. 3. dindar görünme. 4. ikiyüzlülük, hile, riya, dalavere. [K.9-14; G.16-4; G.114-6]
zer-keş: (f.) 1. altın tel yapan. 2. altın işlemeli, altın kakmalı. [Th.4/IV-1]
zer-pâş: (f.) altın saçan. [K.30-41]
ẕerre: (a.) pek ufak parça, molekül. [K.3-1; K.3-23; K.4-26; K.4-44; K.11-39; K.11-40; K.11-41; K.14-17(2); K.14-36; K.19-14; K.20-21; K.22-18; K.24-27; K.25-2; K.27-17; K.28-39; K.29-4; K.29-27; K.29-30; K.30-17; K.32-4; K.33-5; K.37-5; K.39-28; K.55-13; Tb.1/VII-4; Tb.1/IX-6; Tb.2/II-1; Tb.2/III-1; Tb.2/IV-3; Tb.2/IV-4; Tb.3/IV-9; Tb.4/I-2; G.108-1; G.111-3; G.130-4; G.134-2; G.142-1; G.145-2; G.152-4; G.162-2; G.171-5; G.176-5; G.177-3; G.209-1(2); G.211-4; G.217-3; G.220-3; G.241-2; G.252-5; M.2; T.2-25; T.5-4; T.16-5; T.63-16; T.67-12; T.80-6; T.81-4; Th.2/III-2; Th.5/I-4; Th.6/IV-2; Ts.3/IV-2]
zerrîn: (f.) 1. altından yapılmış, altın. 2. altın gibi sarı. 3. parlak. 4. fulya çiçeği. [K.8-5; K.11-28; K.11-32; K.11-47; K.30-2; K.41-4; K.42-5; K.44-4; K.50-11; K.60-3; K.61-3; K.70-2; K.71-1; G.2-2; G.84-4; G.124-4; T.4-4; T.14-7; T.80-8; T.91-5; T.110-2; Th.4/III-2]
zevâl: (a.) 1. yerinden ayrılıp gitme. 2. sona erme. 3. güneşin başucunda bulunma zamanı, öğle vakti, saat tam 12:00. 4. bozulma, yenilme. 5. kabahat, suç. [K.21-18; K.39-26]
zevḳ: (a.) 1. (biy.) tadım. 2. tatma, tat; hoşa giden hal, haz. 3. (tas.) manevi haz. 4. boş vakit geçirme; eğlence, eğlenti, cümbüş, eğlenme. 5. güzeli çirkinden ayırt etme kabiliyeti. 6. alay etme, eğlenme. [K.3-17; K.4-37; K.6-32; K.16-20; K.19-31; K.21-28; K.21-51; K.24-37; K.28-10; K.28-22; K.30-47; K.39-32; K.75-2; K.79-18; Tb.1/XII-2; Tb.3/VII-7; Tb.3/VII-9; Tb.3/VII-10; Tb.6/I-8; Tb.6/II-1; Tb.6/IV-8; G.34-1; G.42-1; G.51-2; G.51-3; G.59-2; G.65-7; G.70-4; G.71-1; G.72-4; G.78-3; G.84-1(2); G.94-5; G.100-3; G.101-3; G.117-3; G.128-4; G.145-3; G.146-5; G.147-2; G.160-5; G.168-1; G.168-3; G.176-7; G.181-1; G.185-4(2); G.192-5; G.194-1; G.198-1; G.198-3; G.201-5; G.202-1; G.206-2; G.208-4; G.243-5; G.256-7; G.258-5; G.262-5; G.266-2; T.76-2; T.93-2; Th.2/III-1; Th.3/VI-2; Th.4/IV-3; Th.5-IV-4; Ts.3/III-2; Ts.3/III-3]
zevḳ-baẖş: (a.f.) 1. zevk veren. 2. (müz.) Türk müziğinde bir makam. 3. meşhur bir çeşit lale. [G.178-2]
zevḳ-âmîz: (a.f.) zevkle karışık, zevki içine alan. [K.5-30]
zevḳyâb: (a.f.) zevk bulan, lezzetini, tadını alan. [G.139-6]
zevraḳ: (a.) 1. kayık, sandal. 2. Mekke'de yapılan zemzem şişesi, zemzem ibriği, kabı. 3. çiçek testisi, çiçek kadehi. 4. şişe. [K.50-3; K.50-8; G.28-2; T.14-4; T.14-12; T.14-14]
ẕeyl: (a.) 1. etek. 2. son. 3. kuyruk. 4. bir şeyin altı, devamı, eki. 5. mektubun altına ilave edilen yazı. [K.33-4; K.53-4]
zeyn: (a.) süs, bezek. [K.8-4; G.28-5; T.1-6]
żıdd: (a.) 1. bir şeyin karşılığı, aksi. 2. karşıt. 3. nefret edilen, kerih şey. [Tb.1/II-7]
ẓıll: (a.) gölge, (mec.) koruma, sahip çıkma. [K.4-17; K.4-44; K.10-42; K.20-29(2); K.32-11; K.54-19; T.15-1; T.87-1; Th.1/IV-1]
żımn: (a.) 1. iç taraf. 2. açıkça söylenmeyip dolayısıyla anlatılmak istenen söz, gizli maksat. 3. maksat, istek, niyet. [K.19-26; K.51-24]
zırh: (f.) demirden örme veya dökme savaş elbisesi. [K.5-34]
zîb: (a.) süs, bezek. [K.2-4; K.6-30; K.7-5; K.10-39; K.11-28; K.12-43; K.15-5; K.19-14; K.31-8; K.34-17; K.34-18; K.35-38; K.41-2; K.72-2; K.73-2; K.74-1; Tb.5/IV-6; G.57-7; T.1-17; T.2-2; T.4-2; T.5-1; T.9-2; T.51-1; Th.6/II-2]
zîbâ: (f.) 1. süslü. 2. yakışıklı, güzel. [K.8-1; K.10-36; K.12-4; K.24-32; K.26-5; K.42-2; K.43-6; K.44-4; K.50-4; K.62-1; K.62-4; K.63-2; K.73-3; K.74-2; G.121-4; G.188-1; T.6-4; T.9-5; T.12-3; T.14-3; T.14-11; T.14-14; T.22-4; T.22-9; T.23-23; T.39-2; T.41-1; T.45-2; T.64-14; T.67-6; T.79-5; T.80-2; T.86-4; T.90-6; T.97-4; T.101-6; T.106-2; T.108-1; T.108-3; T.109-3; T.109-5; T.110-1; T.112-3; Th.6/II-4]
zîb-dih: (a.f.) süs veren, verici. [K.6-52; K.18-9; K.21-1; K.36-2]
ẕîbende: (f.) zinetli, süslü, yakışıklı. [K.71-1; Tb.5/VI-3; G.178-4; T.9-5; T.29-7]
zihî: (a.) 1. ne güzel, ne hoş. 2. aferin, bravo. [K.5-14; K.5-20; K.6-16; K.6-17; K.6-45; K.7-8; K.11-1; K.11-23; K.12-31; K.12-36; K.14-1; K.14-2; K.15-1; K.16-2; K.21-11; K.25-10; K.29-33; K.30-1; K.35-1; K.35-2; K.37-1; K.37-2; K.40-1; K.41-1; K.43-1; K.43-2; K.44-1; K.44-2; K.48-2; K.48-3; K.55-7(2); K.57-1; K.62-1; K.64-1; K.71-1; G.13-4; T.6-4; T.13-5; T.14-3; T.14-4; T.20-4; T.22-2; T.22-3; T.29-3; T.29-4; T.33-3; T.39-1; T.41-1; T.45-7; T.50-1; T.50-2; T.51-3; T.63-24; T.69-9; T.75-3; T.80-1; T.80-2; T.81-1; T.89-1; T.89-15; T.89-29; T.90-1; T.90-2; T.90-6(2); T.99-6;

T.101-1; T.106-3; T.106-4; T.108-1; T.109-1; T.111-10; T.112-1; T.120-2]
ẕihn: (a.) zihin, anlama, bilme, unutmama kuvveti, hafıza. [K.23-8; K.33-18; Tb.4/IV-4; G.177-2; T.46-5]
zî-ḳadr: (a.) değer sahibi, kıymetli. [K.43-2]
zî-ḳıymet: (a.) kıymetli, değerli, bahası yüksek olan. [K.12-37; K.29-48]
ẕikr: (a.) 1. anma, anılma. 2. bildirme, bildirilme. 3. Kuranıkerim. [K.11-7; K.18-27; K.20-1; G.130-6]
ẕi'l-ḳa'de: (a.) arabî ayların on birincisi. [T.116-3]
ẕillet: (a.) hakirlik, horluk, alçaklık, aşağılık. [Tb.6/V-10; G.241-1; G.249-5]
zinde: (f.) 1. diri, yaşayan, canlı. 2. dinç, sağlam, güçlü kuvvetli. [K.28-28; K.37-2; K.64-2; Tb.1/IX-1; G.33-3; G.134-1; Th.1/VI-3]
zindegânî: (f.) 1. dirilik, hayat. 2. yaşayış, geçim. [K.34-31; G.72-3]
zindegî: (f.) zindelik, dirilik, canlılık. [K.51-13]
zînet: (a.) süs, bezek. [K.8-9; K.11-6; K.12-2; K.15-44; K.38-6; K.38-17; K.38-34; G.24-9; G.31-3; G.213-5; T.2-14; T.9-5; T.15-13; T.39-3; T.41-4; T.80-3; T.80-10; T.86-2; T.87-5; T.99-6]
zînet-dih: (a.) süs veren, verici. [K.7-5]
zînet-fezâ: (a.f.) (zinet-efzâ) süs arttıran, çoğaltan, güzelliği arttıran. [K.11-45; K.12-43; K.21-9; K.30-28; K.42-3; K.43-1; K.57-1; Tb.6/III-1; G.39-4; T.13-1; T.14-4; T.16-6; T.110-2]
zîr: (a.) sazın en ince teli. [K.1-33; K.28-9; G.66-3]
zîr: (f.) 1. alt, aşağı. 2. tîz perde. [K.2-23; K.19-23; G.57-3; G.235-2; T.70-3; T.106-3]
zîr ü zeber: (f.) altüst. [K.38-7]
zîrâ: (f.) çünkü, şundan dolayı ki. [K.4-25; K.7-38; K.11-24; K.11-38; K.11-44; K.12-9; K.12-41; K.13-13; K.15-35; K.16-22; K.19-33; K.23-19; K.23-27; K.23-32; K.24-21; K.25-3; K.25-8; K.27-6; K.30-31; K.30-33; K.30-61; K.34-32; K.36-21; K.38-26; K.38-35; K.49-8; K.54-10; K.68-3; Tb.1/VIII-7; Tb.3/I-2; Tb.3/II-7; Tb.3/VII-11; Tb.6/VII-9; G.5-1; G.53-4; G.60-3; G.73-3; G.108-5; G.113-1; G.122-5; G.137-6; G.149-2; G.240-3; G.261-5; G.268-4; T.15-4; T.63-8; T.64-12; Ts.2/II-4]
ẕirâ': (a.) 1. dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü. 2. Ay menzillerinden biri. [T.3-13; T.8-4; T.17-3]
Zîrek-zâde: (öa.) Zeyrekzade Abdurrahman Efendi, nakibüleşraflık ve hattatlık yapmıştır, (ö.1674). [T.51-1; T.51-7]
ẕî-şân: (a.) 1. şanlı, şerefli. 2. meşhur bir çeşit lale. [K.4-44; K.9-1; K.10-42; K.11-11; K.13-5; K.20-45; K.24-19; K.25-10; K.29-44; K.43-12; T.1-12; T.6-1; T.8-1; T.13-1; T.18-7; T.19-1; T.42-3; T.48-1; T.60-8]
zîver: (f.) süs, bezek. [K.2-4; K.2-20; K.4-26; K.6-7; K.8-15; K.10-13; K.11-6; K.11-45; K.22-10; K.29-25; K.29-48; K.32-3; K.49-1; K.50-1; K.59-1; K.81-2; Tb.4/IV-2; Tb.5/V-6; G.13-1; G.24-3; G.107-4; G.164-4; G.242-4; G.246-4; T.2-11; T.9-1; T.60-10; Th.2/II-3; Th.6/II-1]
żiyâ: (a.) ışık, aydınlık. [K.2-29; K.11-33; K.14-9; K.18-13; K.21-14; K.24-27; K.42-2; Tb.1/XIII-8; G.152-3; G.216-4; M.1; T.15-5; T.80-6; T.109-4; Th.1/III-4]
żiyâ-baḫş: (a.f.) aydınlık veren, ışık bağışlayan. [T.13-6]
ziyâd: (a.) fazlalık, çokluk. [K.9-15; K.18-33; G.55-1; T.7-12; T.119-1]
ziyâde: (a.) 1. artma, çoğalma. 2. artan, fazla kalan. 3. çok, bol. 4. aşırı, fazla. [K.11-50; K.12-45; K.13-14; K.31-29; K.43-13; K.72-6; T.13-9; T.89-27; T.99-5]
żiyâ-güster: (a.f.) ziya saçan, ışık yayan. [K.19-15; K.20-21; K.21-7]
ziyân: (f.) zarar, kayıp. [K.7-18; K.65-2; Tb.6/IV-9]
ziyâret: (a.) görmeye gitme, görüşmeye gitme, gidilme. [K.30-18]
ẓuhûr: (a.) görünme, meydana çıkma, baş gösterme, türüme. [K.29-50; K.35-7; K.35-16; G.46-5; G.55-5; T.43-2; T.50-12; T.67-3]
ẓulm: (a.) 1. bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koyma. 2.haksızlık, eziyet. [K.4-32; K.29-26; T.78-5; Th.3/VI-4]
ẓulmet: (a.) karanlık. [Tb.2/I-2]
ẓulmetkede: (a.f.) karanlık yeri, karanlık yer. [G.34-5]
zu'm: (a.) 1. batıl zan, sanı, boş inanç. 2. şüphe. [K.56-6; Tb.6/IV-5; Tb.6/VII-7]
zûr: (f.) kuvvet, güç. [K.9-2; K.9-4; K.15-13; K.40-9; K.47-7; G.13-4; G.54-2; G.195-3; T.3-5]
zûr-âver: (f.) güç getiren, gücü taşıyan, güçlü. [T.117-4; T.120-2]
zûr-ı bâzû: (f.) kol kuvveti. [T.3-12; T.8-4]
zübde: (a.) 1. bir şeyin en seçkin parçası. 2. öz, özet, sonuç. [K.1-27; K.24-34; K.36-1; K.38-12; G.237-5; T.15-6]
ẕü-fünûn: (a.) hünerler, marifetler, ilimler sahibi. [K.14-5; G.1-4]
züḥâl: (a.) (astr.) Sekendiz, Satürn gezegeni (nahs-ı ekber sayılır, gam, kaygı vericidir; ahmaklık, cahillik, pintilik, yalan ve fenalık bu yıldızın altında doğanlarda olur.). [K.33-8]
zühd: (a.) her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete verme. [K.14-21; K.14-22; K.16-3; K.16-9; K.18-22; K.22-22; K.23-6; K.30-23; K.33-3; K.36-17; K.54-5; G.14-5; G.53-2; G.56-3; G.66-2; G.75-3; G.101-3; G.102-5; G.109-2; G.111-4; G.134-4; G.158-4; G.162-4; G.243-3; G.263-2; G.263-3; G.264-1; G.267-4; T.23-7; T.51-5]
zühhâd: (a.) zahitler, çok aşırı sofular, kaba sofular. [K/18-22; K.18-42; K.33-3; G.24-5]
zühre: (a.) Çobanyıldızı, Çulpan, Kervankıran, Venüs. [K.28-17; K.29-39]
zülâl: (a.) 1. saf, hafif, soğuk, güzel, tatlı su. 2. (hek.) yumurta akı, albümin. [K.1-4; K.17-6; K.19-17; K.22-19; K.31-11; K.31-19; K.34-23; K.36-7; K.37-16; G.170-5; T.26-4; T.69-7; T.92-2; T.98-6]
ẕü'l-celâl: (a.) ululuk sahibi olan Allah. [K.2-6; K.4-23; T.2-3]
Züleyḫâ: (öa.) Hz. Yusuf'un karısı. [T.78-4]
zülf: (f.) yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı. [K.3-28; K.4-40; K.6-55; K.6-56; K.6-57; K.6-58; K.6-59; K.19-10; K.29-39; K.30-54; K.42-4; K.79-3; K.79-23; Tb.1/VII-6; G.13-4; G.26-2; G.26-3; G.27-4; G.32-3; G.37-1; G.37-5; G.39-6; G.43-4; G.44-1; G.48-1; G.49-3; G.50-1(2); G.50-2; G.50-3; G.50-4; G.50-5; G.55-4; G.57-3; G.58-2; G.59-3; G.66-4; G.67-4; G.68-2; G.74-4; G.78-4; G.80-1; G.88-3; G.92-1; G.98-2; G.100-2; G.102-3; G.107-4; G.109-4; G.112-3; G.112-4; G.113-3; G.119-5; G.125-2; G.127-3; G.138-4; G.139-1; G.140-1; G.141-4; G.144-2; G.147-4; G.155-2; G.172-1; G.173-1; G.173-5; G.184-3; G.184-4; G.187-4; G.192-1; G.192-2; G.192-3; G.192-4; G.197-1; G.200-2; G.202-5; G.203-1; G.215-5; G.219-1; G.219-2; G.221-1; G.221-4; G.222-2; G.222-3; G.222-5; G.223-4; G.223-5; G.227-1; G.227-2; G.227-3; G.229-5; G.230-4; G.231-2; G.232-5; G.233-1; G.236-3; G.237-3; G.239-1; G.243-1; G.261-5; G.261-6; G.262-1; G.263-4; G.264-2; G.270-1; G.271-2; Th.6/III-5; Ts.6/V-1]
zülfe: (a.) 1. küçük saçak, püskül. 2. eski sülüs yazısı eliflerinin ucundaki çengel. [K.42-2; K.43-5]
zülfeyn: (a.) iki saç. [Th.6/III-1]
ẕüll: (a.) alçalma, horluk, hakirlik. [G.140-3]
ẕü'l-mecd: (a.) büyüklük, ululuk, şan ve şeref sahibi. [K.36-5]
ẕü'l-menn: (a.) ihsan sahibi, iyilik, bağışlama sahibi. [K.34-33]
ẕü'l-minen: (a.) kendisine muhtaç olunan Allah. [K.4-12; K.48-13]
zümre: (a.) 1. bölük, takım, cemaat, topluluk, sınıf, cins, gurup. [K.1-18; K.17-16; K.23-36; K.27-11; K.29-44; K.31-12; K.34-38; K.35-6; K.35-24; K.39-21; K.54-12; Tb.1/VI-1; Tb.3/VI-6; Tb.4/I-1; Tb.4/IV-3; G.25-2; G.103-4; G.129-3; G.241-2; T.64-10; T.90-9; T.111-2; Ts.1/V-1]
zünnâr: (a.) papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipekten örme kuşak. [G.75-3]
Ẕü'n-nûn: (öa.) 1. Yunus Peygamber'in lakabı. 2. evliyadan bir zat ki künyesi Ebu'l-Feyz Savban bin İbrahim'dir. [K.1-38; K.18-7]
Ẕü'n-nûreyn: (öa.) iki nur sahibi: Hz. Osman. [T.1-6]

KAYNAKÇA

Abdülkadiroğlu, A. (1999). **İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Acıduman, A. (2008). Hekimbaşı Emir Çelebi ve Ünlü Eseri Enmûzecü't-Tıbb'da Sinir Sistemi Anatomisi İle İlgili Bölümler. **Türk Nöroşirürji Dergisi**. C. 18, Sayı: 2, 96-103.

Akkuş, M. (1993). **Nef'î Divanı.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1995). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Aksoy, Ö. A. (1998). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 9. İstanbul: DİVANTAŞ.

Algar, H. (2005). Muhammed Pârsâ. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 30. İstanbul: DİVANTAŞ.

Algar, H. (2007). Noktaviyye, **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 33. İstanbul: DİVANTAŞ.

Alper, Ö. M. (1999). İbn Sînâ. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 20. İstanbul: DİVANTAŞ.

Altıntaş, H. (tarihsiz). **Tasavvuf Tarihi.** (3. basım) Ankara: Akçağ Yayınları.

Altun, K. (1997). **Tezkire-i Mucîb (İnceleme – Tenkitli Metin – Dizin – Sözlük).** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Andrews, W. G. (2000). **Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek Poetry's Voice, Society's Song Otoman Lyric Poetry**. (Çev. Tansel Güney). İletişim Yayınları: İstanbul.

Arslan, M. (1999). **Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri).** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Aslan, M. (1998). Cevrî Divanında Mûsikî. **Türk Kültürü.** Yıl: XXXVI, Sayı:422, 361-371.

Aslan, M. (2002): Cevri Divanı'nda Yazı İle İlgili Kelime ve Terimler. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten**. Yıl: 2002 (II), 1-23.

Ayan, H. (1981). **Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni.** Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Ayan, H. (1993). Cevrî İbrahim Çelebi. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 7. İstanbul: DİVANTAŞ.

Aydın, H. (tarihsiz). Cevrî'nin Bugün Balıkesir'de Mevcut Olmayan İlyas Paşa Camii ve Tekkesini Konu Edinen Kasidesi. **Balıkesir 2005 Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, 529-540. Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.

Ayvazoğlu, B. (2001). **Güller Kitabı Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme.** İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Batislam, H. D. (2002). Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları Hümâ Anka ve Simurg. **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi.** Sayı: 7, 185-208.

Bazın, M. (2002). Kirman. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 26. İstanbul: DİVANTAŞ.

Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisi'ndeki Kurban. **Akademik Araştırmalar.** Yıl: 1, Sayı: 3, 16-27.

Bilgegil, M. K. (1989). **Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat** (2. basım). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Bilkan, A. F. (2004). Orta Klâsik Dönem (1600-1700). **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi Cilt V**. 355- 379. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Boyraz, Ş. (2000). **Türk Halk Biliminin Yazılı Kaynakları Olarak Melhameler**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ceylan, Ö. (2005). **Böyle Buyurdu Sûfî Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları.** İstanbul: Kapı Yayınları.

Ceylan, Ö. (2007a). **Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları** (2. basım). İstanbul: Kapı Yayınları.

Ceylan, Ö. (2007b). **Tasavvufi Şiir Şerhleri (3. basım).** İstanbul: Kapı Yayınları.

Coşkun, M. (2007). **Klâsik Türk Şiirinde Edebî Tenkit (Şairin Şaire Bakışı).** Ankara: Akçağ Yayınları.

Çantay, H. B. (1984). **Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm 1-2-3.** (13. basım). İstanbul: Baskı Milsan Basın Sanayi A.Ş.

Çapan, P. (2005). **Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idi'l-Eş'âr) İnceleme – Metin – İndeks.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Çapan, P. (2007). Kasideye Gelen Nevruz: Cevrî'nin Nevrûziyyesi. **Tunca Kortantamer İçin** (Editör: Yavuz Akpınar). 201-215. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Çavuşoğlu, M. (2001). **Necatî Bey Divanının Tahlili.** İstanbul: Kitabevi.

Demir, R. (1999). Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Edîbi Cevrî Çelebi'nin Melhame'si. **Osmanlı** (Editör: Güler Eren), Cilt 8, 431-441. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Deniz, S. (1992). **16. Yüzyıl Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahyâ Beğ).** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Devellioğlu, F. (1993). **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle.** (11. Basım). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİA (1998). Haydar. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 17. İstanbul: DİVANTAŞ.

Dilçin, C. (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (2000). **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi.** (6. basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

El-A'zamî, M. M. (1992). Buhârî, Muhammed b. İsmâil. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 6. İstanbul: DİVANTAŞ.

Eralp, T. N. (1993). **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Erdağı, M. S. (Neşreden) (2002). **Rıza Tezkiresi.** Ankara: Türk Dili ve Edebiyatı Kitapları.

Erdemir, A. D. (1995). Emîr Çelebi. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 11. İstanbul: DİVANTAŞ.

Erkal, A. (1999). Türk Edebiyatı'nda Hilye ve Cevrî'nin "Hilye-i Çâr-yâr-ı Güzîn"i. **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.** Sayı:12, 111-131.

Furat, A. S. (1986). Zünnûn. **İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati.** Cilt: 13. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Genç, İ. (2000). **Esrâr Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye İnceleme – Metin.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Gölpınarlı, A. (2006a). **Melâmîlik ve Melâmîler** (3. basım – Tıpkı Basım). İstanbul: Elif Kitabevi.

Gölpınarlı, A. (2006b). **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Gölpınarlı, A. (2006c). **Mevlevî Âdab ve Erkânı.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Güleç, İ. (2004). Türk Edebiyatında Cezire-i Mesnevî Şerhleri. **Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies**, XXIV, 159-179.

Gülmez, S. (2006). **Cevrî İbrahîm Çelebi ve Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn Adlı Eseri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gümüş, S. (1993). Cürcânî, Seyyid Şerif. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 8. İstanbul: DİVANTAŞ.

Halaçoğlu, Y. (1992). Bayram Paşa. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 5. İstanbul: DİVANTAŞ.

İnalcık, H. (2001). İslâm Giray III. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 23. İstanbul: DİVANTAŞ.

İnce, Ö. (1992). **Cevrî Divanı'ndaki Tarihi ve Efsanevi Unsurların Tesbiti ve İşlenişi.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

İpekten, H. (1970). **Nâ'ilî-i Kadîm Divânı –Edisyon Kritik-.** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İpekten, H. (1991). **Nâ'ilî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları.** Ankara: Akçağ Yayınları.

İpekten, H. (1993). **Bâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları.** Ankara: Akçağ Yayınları.

İpekten, H. (1994). **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz.** İstanbul: Dergâh Yayınları.

İpekten, H.; İsen, M.; Toparlı, R.; Okçu, N.; Karabey, T. (1998). **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü.** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İpşirli, M. ve Uzun, M. (1991). Bahaî Mehmed Efendi. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 4. İstanbul: DİVANTAŞ.

İpşirli, M. (1992). Buk'a. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 6. İstanbul: DİVANTAŞ.

İpşirli, M. (1994). Derviş Mehmed Paşa. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 9. İstanbul: DİVANTAŞ.

İpşirli, M. (2007). **Naîmâ Mustafa Efendi Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l- Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l- Hâfikayn).** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İsen, M. (1991). Aruzun Anadolu'daki Gelişme Çizgisi. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten**. Yıl: 1991, 119-125.

İz, M. (1997). **Tasavvuf Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatler.** (6. basım) İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kanar, M. (1996). Firdevsî. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 13. İstanbul: DİVANTAŞ.

Kandemir, M. Y. (1994). Ebû Türâb. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 10. İstanbul: DİVANTAŞ.

Karabey, T. (1996). **Ahmed Paşa Hayatı Sanatı Eserleri.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaismailoğlu, A. (2007). Mevlana'nın Hayatı, Eserleri ve Sanatı. **Mevlana** (Editörler: Osman Horata, Adnan Karaismailoğlu), 39-61. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kavruk, H. (2001). **Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tenkitli Metin.** Ankara: MEB Yayınları.

Kaya, M. (2001). İşrâkıyye. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 23. İstanbul: DİVANTAŞ.

Kayaalp, İ. (1999). **Sultan Ahmed Divanının Tahlili.** İstanbul: Kitabevi.

Kılıç, M. E. (1997) Hirmis. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 17. İstanbul: DİVANTAŞ.

Kırbıyık, M. (2007). Cevrî'nin Eserlerinde Mevlevîlik. **Mevlânâ Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri** (30 Eylül-01 Ekim 2006) (Yayına Hazırlayan: Mehmed Veysî Dörtbudak). 137-143. Manisa: Mevlânâ Araştırma Kültür Sanat Derneği.

Komisyon. (1993). **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**. C. 1-12. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Komisyon. (1995). **XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü**. C 1-9. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Komisyon (2005). **Yazım Kılavuzu.** (24. basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kortantamer, T. (1993). **Eski Türk Edebiyatı –Makaleler- 1.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Köksal, M. F. (1997). Bir Kaside İki Şair: Nef'î – Cevrî. **Türklük Bilimi Araştırmaları.** Sayı: 4, 191-202.

Köksal, M. F. (2006). **Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Köprülü, M. F. (1991) **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.** (7. basım) Ankara: Diyanet İşleri BaşkanlığıYayınları.

Kurnaz, C. (1996). **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli.** İstanbul: MEB Yayınları.

Kurnaz, C. (1997). **Divan Edebiyatı Yazıları.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Kurtuluş, R. (2002). Kâşân. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 25. İstanbul: DİVANTAŞ.

Kuyumcu. F. (1984). Tasavvufun Başlıca Terim ve Deyimleri Üzerine Bir Deneme. **Mavera (Tasavvuf Özel Sayısı).** Sayı: 92-95, 31-63.

Küçük, S. (1994). **Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Levend, A. S. (1984). **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar.** (4. basım). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Macit, M. (1996). **Divân Şiirinde Âhenk Unsurları**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Massignon, L. (1979). Şiblî. **İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati.** Cilt: 11. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Mehmed Hâlid. (1923). İstanbullu Şâirler: Cevrî. **Yeni Mecmua.** Cilt 4, Sayı 77-11, 222-223.

Mehmet Süreyya. (1996). **Sicil-i Osmanî** 6 cilt (Haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.Melikof, I. (2008). **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe.** (5. basım) İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Mengi, M. (1994). **Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi – Metinler.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Mengi, M. (2000). **Divan Şiiri Yazıları.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Mermer, A. (1991). **Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Mumcu, A. (1994). Dîvân-ı Hümâyun. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 9. İstanbul: DİVANTAŞ.

Mütercim Âsım Efendi (2000). **Burhân-ı Katı** (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (1992). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfîlik Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar).** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (2007). **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü.** İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ocak, F. T. (1991). Nef’î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri. **Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef’î.** (2. basım), 1-44. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Okuyucu, C. (2006). **Divan Edebiyatı Estetiği.** (2. basım). İstanbul: L&M Yayınları.

Onay, A. T. (1993). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı** (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.

Ögke, A. (2007). **Elmalı Erenlerinde Mânâ Dili.** Ankara: Elmalı Belediyesi Yayını.

Öğüt, S. (1994). Ebtah. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 10. İstanbul: DİVANTAŞ.

Önkal, A. (1992). Ca'fer b. Ebû Tâlib. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 6. İstanbul: DİVANTAŞ.

Özönder, H. (2003). **Ansiklopedik Hat, Tezhip Sanatları Deyim ve Terimleri Sözlüğü.** Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

Öztekin, Ö. (2006). **XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler.** Ankara: Ürün Yayınları.

Öztelli, C. (1974). Osmanlı Tarihine Adı Karışan Saz Şairi Koroğlu. **Türkoloji Dergisi**. C. VI, Sayı: 1, 121-136.

Pakalın, M. Z. (1993a). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I.** İstanbul: MEB Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993b). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II.** İstanbul: MEB Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1993c). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III.** İstanbul: MEB Yayınları.

Pala, İ. (1995). **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Pala, İ. (1997). **Divan Edebiyatı** (2. basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Pul, A. (2004). **Girit Savaşı İle İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili (TTK Kütüphanesi'nde Bulunan Girit Fethi Tarihi Başlıklı Yazma).** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Redhouse, J. W. (1992). **Turkish and English Lexicon Shewing in English The Significations of The Turkish Terms.** (2. edition). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Saraç, M. A. Y. (1999). Divan Tahlilleri Üzerine. **İlmî Araştırmalar.** Sayı: 8, 209-219.

Saraç, M. A. Y. (2004). **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat** (3. basım). İstanbul: Gökkubbe.

Savran, Ö. (2003). **Neşâtî Divanı'nın Tahlili.** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Sefercioğlu, M. N. (2001). **Nev'î Divanı'nın Tahlîli.** (2. basım) Ankara: Akçağ Yayınları.

Serin, M. (1993a). Celâl Amâsî. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 3. İstanbul: DİVANTAŞ.

Serin, M. (1993b). Cemâl Amâsî. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 3. İstanbul: DİVANTAŞ.

Serin, M. (1997). Hamdullah Efendi, Şeyh. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 15. İstanbul: DİVANTAŞ.

Sertoğlu, M. (1986). **Osmanlı Tarih Lügatı.** (2. basım). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Şahinoğlu, M. N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 4. İstanbul: DİVANTAŞ.

Şemseddin Sâmî (1996). **Kâmus-ı Türkî**. (6. basım) İstanbul: Bedir Yayınevi.

Şentürk, A. A. (1994). Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar). **Türk Dünyası Araştırmaları**. Sayı 90, 131-180.

Şentürk, A. A. (1995). **Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîbe Dâir.** İstanbul: Enderun Kitabevi.

Şişman, B. ve Kuzubaş, M. (2007). **Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevî ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri.** İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Şükûn, Z. (1996). **Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya I-II-III**. İstanbul: MEB Yayınları.

Tanışık, İ. H. (1945). **İstanbul Çeşmeleri II Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri.** İstanbul: Maarif Matbaası.

Tarlan, A. N. (1944). **İran Edebiyatı.** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tarlan, A. N. (1981). **Edebiyat Meseleleri.** İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Tarlan, A. N. (2004). **Şeyhî Divanı'nı Tetkik.** (4. basım) Ankara: Akçağ Yayınları.

Tolasa, H. (1973). **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası.** Ankara: A.Ü. Yayınları.

Topaloğlu, B. (1993). Cennet. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 7. İstanbul: DİVANTAŞ.

Tökel, D. A. (2000). **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Tülücü, S. (2003). Lebîd b. Rebîa. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 27. İstanbul: DİVANTAŞ.

Uludağ, S. (1989). Âl-i Abâ. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 2. İstanbul: DİVANTAŞ.

Uludağ, S. (2002). Kâşânî, Abdürrezâk. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 25. İstanbul: DİVANTAŞ.

Uludağ, S. (2005). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (Genişletilmiş Yeni Basım).** (2. basım) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (2003a) **Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar.** III. Cilt I. Kısım (6. basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (2003b). **Osmanlı Tarihi XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar.** III. Cilt, 2. Kısım (6. basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunpostalcı, M. (1994). Ebû Hanîfe. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 10. İstanbul: DİVANTAŞ.

Üstüner, K. (2007). **Divan Şiirinde Tasavvuf (14.-15. Yüzyıllar).** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yavuz, Y. Ş. (2000). İlhâm. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 22. İstanbul: DİVANTAŞ.

Yazar, S. (2007). XVII. Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi. **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2/3 Summer, 586-605.

Yetik, E. (1998). Hayret. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 17. İstanbul: DİVANTAŞ.

Yıldırım, N. (2008). **Fars Mitolojisi Sözlüğü.** İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yıldız, A. (2003). Okçu-zâde Mehmed Şâhî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi. **Dokuzeylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı XVII, 115-148.

Yıldız, H. D. (1992). Bermekîler. **TDV İslâm Ansiklopedisi.** Cilt: 5. İstanbul: DİVANTAŞ.

Yılmaz, M. (1992). **Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük).** İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yücel, Ü. (1999) **Türk Okçuluğu.** Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

YANLIŞ DOĞRU CETVELİ

Yeri	Yanlış	Doğru
K.1-3a	nâdire-pervâz	nâdire-perdâz
K.1-3b	taḥḳiḳınuñ	taḥḳîḳınuñ
K.1-7a	dil ʿaḳla	dil ü ʿaḳla
K.1-9b	mahremidür	maḥremidür
K.1-10b	ẖalḳa-i	ḥalḳa-i
K.1-13a	ẖırad	ẖıred
K.1-14 b	maḥbub	maḥbûb
K.1-16 a	ʿalî	ʿâlî
K.1-16b	ʿizz-i şeref	ʿizz ü şeref
K.1-21b	ʿâlim-i ġayb-ı	ʿâlem-i ġayb-ı
K.1-22a	şerʿi-i	şerʿ-i
K.1-36b	nişmet	niʿmet
K.1-39b	ẖaṭanun	ẖaṭânuñ
K.1-41a	ʿışyânuma	ʿiṣyânuma
K.1-42a	ḥaline	ḥâline
K.2-6b	ẕü'l-celâli ekberi	ẕü'l-celâl-i ekberi
K.2-8a	pakize	pâkîze
K.2-14a	gül-ab	gül-âb
K.2-15b	ṣafanuñ	ṣafânuñ
K.2-17a	ẖulkı	ẖulḳı
K.2-17a	pirayesi	pîrâyesi
K.2-18a	bediʿ-ı bî-miṯâl	bediʿ ü bî-miṯâl
K.2-21b	eşnâmdan	eṣnâmdan
K.2-22b	pûr-tâbına	pür-tâbına
K.2-22b	ẖâküsteri	ẖâkisteri
K.2-23b	tâḳ-ı	ṭâḳ-ı
K.2-25b	li ʿomrik	le-ʿamrük
K.2-28a	olmasdı	olmazdı
K.2-28b	dabʿunuñ	ṭabʿunuñ
K.2-30b	ṣabaḥ	ṣabâḥ
K.3-2b	ẖıṭâb-ı	ẖiṭâb-ı
K.3-3a	yâ ẖaber	bâ-ẖaber
K.3-3b	cevâb-ı ʿışḳam	cevâb-ı dilem
K.3-4a	zebân-rân-ı	zebân-dân-ı
K.3-4a	şu le-i	şuʿle-i
K.3-4b	kıssa-perdâz-ı	ḳıṣṣa-perdâz-ı
K.3-7b	şer-keş-i	ser-keş-i
K.3-17a	semâ-ından	semâʿından
K.3-21b	intiḥâb	intiẖâb
K.3-28a	câh	gâh
K.3-28a	müştkilât	müşkilât
K.4-4a	naẖl çemen-zâr-ı	naẖl-i çemen-zâr-ı

K.4-4b	ümîdi ṣafâ	ümîdi bu ṣafâ
K.4-5a	ẖa'il	ḥâ'il
K.4-6b	ḥakm	ḥakîm
K.4-7b	ḥaşreti	ḥasreti
K.4-11b	maᶜani	maᶜânî
K.4-14b	neaîm	nedîm
K.4-21a	miftâh-ı ẕafer	miftâḥ-ı ẓafer
K.4-23a	ẖaẓm-ı	ẖaṣm-ı
K.4-23a	olmaḳadadur	olmaḳdadur
K.4-26 a	zîiver	zîver
K.4-26b	żâᶜîfe	żaᶜîfe
K.4-29b	ᶜûd ᶜanberi	ᶜûd u ᶜanberi
K.4-35a	ẖâmû	ẖâmûş
K.4-37b	ferâvân	firâvân
K.4-40a	bânânı	bârânı
K.5-8b	ḥaşere	ḥaşre
K.5-9a	ḳudred	ḳudret
K.5-10a	üz	üç
K.5-13a	âᶜlem	ᶜalem
K.5-14a	zinî	zihî
K.5-18b	şânlara	şâhlara
K.5-20a	zinî	zihî
K.5-24b	acere	ḥacere
K.5-26a	ne'yi	râyı
K.5-29b	gök-i	gürg-i
K.5-30b	galib	ġâlib
K.5-31a	gülzârâ	gülzâra
K.5-32b	gerk	gark
K.5-36b	ẖaẓar	ḥażar (divanda da yanlış yazılmış.)
K.6-6b	yüz	düz
K.6-13b	ġaşret	ġayret
K.6-18b	fihâm	efhâm
K.6-20a	neşât	neşâṭ
K.6-23a	ıẓâm	ıẓam
K.6-28a	ẖıfẓ	ḥıfẓ
K.6-29b	ifnâyyı	ifnâ-yı
K.6-32a	meşreb ü kîşi	meşreb-i dilkeşi
K.6-34b	ᶜalevi nâyire-i ibm	ᶜalev-i nâyire-i bîm
K.6-35a	şemşîr-i o	şemşîr o
K.6-36a	şemşîr-i o	şemşîr o
K.6-36a	ᶜuryâd kim	ᶜuryândır kim
K.6-36b	ẖamyâze-küş	ẖamyâze-keş
K.6-37b	huryşîd	hurşîd
K.6-40a	cihânsız	cihânsın
K.6-41b	seng-i	seniñ
K.6-44a	ẖacf-ı	ẖavf-ı
K.6-47a	ṣafḥani	ṣafḥâ-i

K.6-48b	ʿünvâr	ʿünvân
K.6-49b	ẖayli cihân	ẖayl-i cihân
K.6-49b	bâd-likâm	bâd-ligâm
K.6-51a	yaçduġuñ	yazduġuñ
K.6-51a	ẖâṭ-ı	ẖaṭ-ı
K.6-54a	ruẖṣât	ruẖṣat
K.6-57a	geru-efşân	gerd-efşân
K.6-58a	ervâh	ervâḥ
K.7-3a	ḳudûm-ı	ḳudûmı
K.7-4b	vacûd	vücûd
K.7-8a	ḳahir	ḳâhir
K.7-8a	ferr	fer
K.7-8b	ʿıyâr	ʿıyân
K.7-12b	derûn ẖasma-ı gam	derûn-ı ẖaṣma gam
K.7-14b	iḥaṭâ	iḥâṭa
K.7-17b	ḥisâr	ḥiṣâr
K.7-18b	ʿahrına	ʿahdına
K.7-37a	daʿân	duʿân
K.7-37b	nâzi	nâzil
K.7-37b	zemâdan	semâdan
K.8-7a	ṣûret ü nevâya	ṣavt-ı nevâya
K.8-15a	vidi	virdi
K.9-3b	pûlâd çarẖı	pûlâd-ı çarẖı
K.9-4a	hârâ	ẖârâ
K.9-9a	ferr	fer
K.9-15b	bin	biñ
K.10-6a	dürr-i gevheri	dürr ü gevheri
K.10-15b	sübḥâdur	sübḥândur
K.10-16b	masûs	maḥsûs
K.10-36b	büstâdur	büstândur
K.11-11b	nîgin-i ḥikmete	nigîn-i ḥükmine
K.11-16a	ḥaşîni	ḥaṣîni
K.11-21a	ferr	fer
K.11-22b	damad	dâmâd
K.11-23a	damad	dâmâd
K.11-28b	ferrile	fer ile
K.11-32b	cevlan	cevlân
K.11-36b	ʿanber	muġberr
K.11-39b	muẓṭar	mużṭar
K.11-41b	işġâlüm	eşgâlüm
K.11-50a	nûr u	sûr-ı
K.12-11b	fezâ	feżâ
K.12-18b	ẖâmî	ḥâmî
K.12-24b	cânuñ	câhuñ
K.12-25a	şânlar	şâhlar
K.12-29a	şeneşâhuñ	şehenşâhuñ
K.12-32b	mü’lû-yı	lü’lû-yı

K.12-32b	maʿânî dem	maʿânî nuṭḳınuñ dem
K.12-14b	ġamdar	ġamdan
K.14-7a	ṭʿabu	ṭabʿ u
K.14-7b	Niẓâmü'l-Mülki	Niẓâmü'l-Mülk-i
K.14-7b	kirdâr	girdâr
K.14-13a	âfâḳ	âfâḳa
K.14-28b	ʿarş-u Ḥudâya	ʿarş-ı Ḥudâya
K.14-32b	old	oldı
K.14-38a	âsâd	âbâd
K.15-4a	haẓm	naẓm
K.15-6a	mü'temen	mü'temen-i
K.15-12a	mektûm kadar	mektûm-ı ḳader
K.15-12a	żâmîrinde	żamîrinde
K.15-15a	dil-âviz	dil-âviz-i
K.15-19a	reḥîḳ	raḥîḳ
K.15-21a	âs̱âr-ı	âs̱ârı
K.15-27b	ey şîriî	vey müşîr-i
K.15-43b	eflâka dühûr	eflâk ü dühûr
K.16-1b	ẖâlem	ẖâtem
K.16-7b	münʿadem	münʿadim
K.16-24b	kâʿide-i	ḳâʿide-i
K.17-6a	zâl	zülâl
K.17-13a	cüst ü câ	cüst ü cû
K.17-18a	lunmaz	olunmaz
K.18-4b	ʿümvânü	ʿünvân ü
K.18-8b	müttekî	müttaḳî
K.18-9b	olmada dur	olmadadur
K.18-10b	abad	âbâd
K.18-14b	müfevvaz	müfevvez
K.18-20b	tasvîr	taṣvîr
K.18-28b	Ḥaḳḳ-ı	Ḥaḳḳ
K.18-42b	sözüme	sözümi
K.18-44b	ḳıtʿalar	ḳıṭʿâlar
K.19-4b	Baṭṭâya	Baṭḥâya
K.19-7b	cânını	câhını
K.19-11b	meḳâl	maḳâl
K.19-14a	bir	ol
K.19-16a	olur	alur
K.19-18b	nevvâl	nevâl
K.20-3a	deşt	dest
K.20-12b	esbâb	erbâb
K.20-14a	ṣânî	s̱ânî
K.20-14b	ṣaf-ı	Âṣaf-ı
K.20-16b	tekrîm	tekrîm ü
K.20-18a	aḥsen-i	aḥsen ile
K.20-22b	nevker	nûger
K.20-27b	meyl-be-mîl	mîl-be-mîl

K.20-28a	makremeti	mekremeti
K.20-32b	şiʿrümüñü	şiʿrümüñ
K.20-32b	iʿcâzaibedîl	iʿcâza bedîl
K.20-35a	ʿâmel-âmûz	ʿamel-âmûz
K.20-36b	cevhâhir	cevâhir
K.20-39a	muʿadi	muʿâdil
K.20-40a	ḳaḥt	ḳaḥṭ
K.20-42a	kifâf	kefâf
K.20-47a	cânı	câhı
K.21-13a	ḳarar	ḳadar
K.21-14a	eylemese	eylese
K.21-14b	çehre-i ṣubḥ	çehre-i şeb
K.21-21a	eyleye	eylese
K.21-26b	büryânı	biryânı
K.21-28a	ʿazb	ʿaẕb
K.21-30a	kim	mesned
K.21-31b	ḥasem	ḥaşem
K.21-33a	Sülemân	Süleymân
K.21-37a	dâhî	gâhî
K.21-43b	ṣuvar	ṣuver
K.21-55a	düʿâyla	düʿâya
K.21-57b	Cemşid-ḳadr	Cemşîd-ḳadr
K.22-3b	Niẓâmü'l-Mülki	Niẓâmü'l-Mülk-i
K.22-14b	zekâvet	ẕekâvet
K.22-17a	ḥakîr	ḥaḳîr
K.22-22b	eṣfiyâ	aṣfiyâ
K.22-24a	cûd-ı himmetinden	cûd ü himmetinden
K.22-26b	âṣâr	âs̱âr
K.22-32b	tüẖfe	tuḥfe
K.22-34a	iḥmâl	ihmâl
K.22-35a	ihmâlün	ihmâlüm
K.23-6b	suleḥâ	ṣuleḥâ
K.23-9a	kavlüñ	ḳavlüñ
K.23-9a	kavl-i	ḳavl-i
K.23-11b	ʿalem	ʿamel
K.23-13b	süẖancil	seẖencel
K.23-22a	bir-vech	ber-vech
K.23-23b	enʿâm	inʿâm
K.23-29b	engişt	engüşt
K.23-38b	hem	her
K.24-6b	ki	iki
K.24-6b	meyân	miyân
K.24-19b	ümârâ	ümerâ
K.24-25b	kâbil	ḳâbil
K.24-23a	cevhân	cevân
K.24-27b	mânı	mâhı

K.24-29b	cihân	cinân
K.24-37b	ʿâleme	ḥâlüme
K.24-42b	şerm ile	şarṭ ile
K.24-48b	müşkilini	müşkilin
K.25-11b	bu	u
K.25-12a	fesâḥatla	feṣâḥatla
K.25-15b	esʿâr	eşʿâr
K.25-17b	eẓhâr	iẓhâr
K.25-18a	görünez	görünmez
K.26 Vezini Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün		
K.26-1a	enʿâm	inʿâm
K.27-6b	ẖayr ḥasenât	ẖayr u ḥasenât
K.27-6b	ʿâlem	ʿalem
K.27-9a	s̱enâna	s̱enâña
K.27-9b	eṣam	aṣamm
K.27-11b	enʿâmuñ	inʿâmuñ
K.28-11a	vâlin	vâlih
K.28-13b	s̱âniyâ	s̱âniyen
K.28-21a	urduḳça	burduḳça
K.28-29a	nefs-i	nefesi
K28-32a	nâyını da	nâyını
K.28-38a	dûlâbiye	dûlâb ile
K.28-42a	sürûr	sürûd
K.28-54	bule	bula
K.29-9a	hârânı	bârânı
K.29-10a	desti	deşti
K.29-18a	dâaver	dâver
K.29-39b	dıraẖşâh	diraẖşân
K.29-44b	z̲î-şâh	z̲î-şân
K.29-45a	maẓnâr	maẓhâr
K.29-47b kasidenin 49b mısraı 47a'dan sonra gelmesi gerekirken yanlış yazılmış.		
K.29-53a	bemz-i	bezm-i
K.29-55a	çeng	ceng
K.29-63b	evrân	devrân
K.30-6b	avâdur	aḳvâdur
K.30-9b	ferâz-ı	firâz-ı
K.30-16b	âffitâbâsâ	âfitâbâsâ
K.30-24a	ictihâdumdan	ictihâdundan
K.30-25a	mâʿnîden	saʿyinden
K.30-26b	ḥâkîm	ḥakîm
K.30-31b	hümâyin	hümâyûn
K.30-34b	Ḫâtim	Ḫâtem
K.30-35b	dâg	dâg-ı
K.30-43b	Luṭfî	luṭfı (ilk harf küçük olmalı)
K.30-44a	vaz̲f	naẓm
K.30-46b	sükkerder	sükkerden
K.30-49b	andûh-fersâ	endûh-fersâ

K.30-56a	gâyibâhe	gâyibâne
K.30-57a	ḳaṣîden	ḳaṣîdem
K.30-61a	aġaz	âġâz
K.31-7b	cüzîde-gevher	güzîde-gevher
K31-8b	ᶜilme ü	ᶜilm ü
K.31-9a	vücûda bu mebdeᶜ	vücûda mebdeᶜ
K.31-15b	sevdâ-ı	sevâd-ı
K.31-22a	bulaydi	bu idi
K.31-22b	cenâbunda	cenâbuña
K.31-29a	ule	ile
K.32-4b	fayż-ı	feyż-i
K.33-4a	zeyl	ẕeyl
K.33-4a	şaf	ṣaf
K.33-8b	manâzil	menâzil
K.33-10a	râ vü merdî	râd-ı merdi
K.33-10a	ᶜtibâr	iᶜtibâr
K.33-10b	nîk-nefsî	nîk-i nefsi
K.33-14b	çedel	cedel
K.33-23b	taġma	tamġa
K.34-2b	ehl-i vaḳt	emel vaḳt
K.34-7b	müṣebbiḥânıdur	müsebbiḥânıdur
K.34-9b	ᶜebîn-sây	cebîn-sây
K.34-13b	rumûs	rumûz
K.34-16b	dil-kaşinüñ	dil-keşinüñ
K.34-27a	ide	idi
K.34-29a	nâvâ-yı	nevâ-yı
K.34-33b	nüh felekdür	ne felekdür
K.34-37b	ḫudâyegâdıdur	ḫudâygânıdur
K.34-38b	medîḥâ-ḫˇârnıdur	medîḥâ-ḫˇânıdur
K.34-5a	iḳbâl	iḳbâl ü
K.34-5b	vuḳûᶜ-ı	vukûᶜı
K.34-6b	ol	o
K.35-7b	ẓuhûr	ẓuhûr u
K.35-32b	ġubrâ	ġarbâ
K.35-33b	maᶜden-i	maᶜden ü
K.35-34b	temennâ-yı	temennâyı
K.35-36a	kilîdi	geleydi
K.35-36a	ger ger	ger
K.35-36b	dest-ebeste	dest-beste
K.35-37b	vülâ	vilâ
K.35-48b	ulmış	olmış
K.36-6a	mührün	mihrün
K.36-7a	ᶜaẕûbet	ᶜuẕûbet
K.36-10a	ᶜamâme	ᶜimâme
K.36-20b	bir gevher-i	pür-gevher-i
K.36-24a	mâ-dâme	mâ-dâm
K.36-25a	rüsül-i	rüsül
K.37-3a	iki	ki

K.37-9b	güft şinîd	güft ü şinîd
K.37-18b	te’yîd	te’bîd
K.38-7b	seberdür	zeberdür
K.38-10b	sebebi	sebeb-i
K.38-18b	seyyâra	seyyâre
K.38-23b	va	vü
K.38-33b	ṭadem	ḳadem
K.39-2a	merḥâba	merḥabâ
K.39-24a	celâl	iclâl
K.39-24a	ḳarar izzile ü	ḳadar izz ü
K.39-25b	dank	deng
K.39-26a	ulduñ	bulduñ
K.39-26b	zevâ	zevâl
K.40-1a	H̱an	-
K.40-3a	berü gel	bir degil
K.40-8a	ḳevvetinüñ	ḳuvvetinüñ
K.40-10a	berk-i pâda	bir kepâde
K.40-11b	menzil-u	menzil-i
K.40-12a	cerid	cirîd
K.40-13b	muẓlem	muẓlim
K.41-3a	cemâl	Cemâl (özel ad)
K.41-3b	celâl	Celâl (özel ad)
K.41-7b	neşşâḥ	nessâẖ
K.41-9a	şeyẖ	Şeyẖ
K.41-10b	düryâda	dünyada
K.41-1a	tuġra	tuġrâ
K.42-5a	rüm	düm
K.42-7b	nem	hem
K.44-5b	yer	yer yer
K.44-6a	tama’-ı	mülemma’
K.46-5a	u	o
K.47-7b	zaʿf	żaʿf
K.48-3a	mütteḳî	müttaḳî
K.48-4b	ʿâlim ü ʿâmî	ʿâlem ü ʿâmmı
K.48-5a	meyân	miyân
K.48-11b	kîmîyâdan	kîmyâdan
K.49-8a	lûle-ser-i çeşme	lûle-i ser-çeşme
K.49-8b	imededür	itmededür
K.49-10b	evsâf-ı	evsâfı
K.49-11b	hâmına	nâmına
K.50-7b	gülke	fülke
K.51-6b	deryâyı	deyâ-yı
K.51-8a	olaḳda	olmaḳda
K.51-12a	ḳare	ḳatre
K.51-17b	H̱ażr	H̱ıżr
K.52-6a	meḳâdir	maḳâdir
K.53-2a	Ḥaḳ	ḥaḳ
K.53-10a	maḥmûduñda	Maḥmûduñda

K.53-13b	râh-ı neverd	râh-neverd
K.53-16b	nûz	nâz
K.53-18b	kufl	kufl-i
K.54-10b	ṣârîr	ṣarîr
K.54-11a	maḳṣûuını	maḳṣûdını
K.54-13a	meᶜâşum	maᶜâşum
K.55-8a	ẖurşûd	ẖurşîd
K.55-9a	cevherî	cevher-i
K.55-11b	ġubrâ	ġabrâ
K.56-5a	faẖr anun	faẖr ide anun
K.56-5b	mevẖışı	muvaẖẖişi
K.56-11a	denk	derk
K.56-14b	nüvâzişi	nevâzişi
K.56-15b	kûy	gûy
K.56-15b	bâlisi	bâlişi
K.56-18a	ivâ	livâ
K.57-1a	kej-dûne	gerdûne
K.57-2b	kej-dûne	gerdûne
K.64-1a	ḥamm	ḥammâm
K.65-1a	felkeden	felekden
K.65-1b	pâstân	dâstân
K.66-2a	kayık	ḳayıḳ
K.68-2b	şâġ	ṣâġ
K.71-1b	sefer	efser
K.79-3a	her	bir
K.79-11b	ᶜarif	ᶜârif
K.79-16b	iẕᶜâr	iẕᶜân
K.79-18a	ṭoludur	bellüdür
K.79-21a	âb-rûy-ı ṭabᶜ seyf-i	âb-ı rûy-ı ṭabᶜ-ı seyf-i
K.79-23b	birîşîm	birîşüm
K.80-5a	ḳudâmiyle	ḳudûmiyle
K.80-10a	levâcib	mevâcib
Tb.1/I-7b	bozm	bezm
Tb.1/III-1b	bimâr	bîmâr
Tb.1/III-7b	güzârı	güẕârı
Tb.1/V-3b	envârına	eṭvârına
Tb.1/V-4b	iḍlâl	iżlâl
Tb.1/V-6a	bildün	bildüm
Tb.1/V-8b	âẖara	âẖire
Tb.1/VI-2b	ṭayifenüñ	ṭâyifenüñ
Tb.1/VI-8a	birine	birini
Tb.1/VII-4a	ruh-sâre	ruẖ-sâre
Tb.1/VII-5a	deştinde	destinde
Tb.1/VIII-1a	reşve	neşve
Tb.1/VIII-4b	mûninüm	mûnisüm
Tb.1/VIII-5b	ġavṭa-ẖor	ġavta-hâr
Tb.1/IX-3a	gedây	gedâyam

Tb.1/X-1a	endîşeş-i	endîşe-i
Tb.1/XI-1b	mufâlif	muḫâlif
Tb.1/XI-2a	devâne	dîvâne
Tb.1/XI-7b	mekâşif	mükâşif
Tb.1/XII-8a	na ʿâlim	ne ʿâlim
Tb.1/XII-8b	er	her
Tb.1/XII-8b	meḳâlüz	maḳâlüz
Tb.2/II-5a	ġarâz	garaż
Tb.2/III-4b	ḫun-ı	ḫûn-ı
Tb.3/I-5b	gerc	künc
Tb.3/I-6b	şaraf-i	şeref-i
Tb.3/I-6b	nâʿîmüz	naʿîmüz
Tb.3/I-8a	ṣâḥiline	ṣâḥibine
Tb.3/I-8a	nakd	naḳd
Tb.3/I-8b	âsûude	âsûde
Tb.3/I-10b	muntaẕır	muntaẓır
Tb.3/III-4b	ḫûh-âb	ḫûn-âb
Tb.3/III-6a	bî-şer	bî-ser
Tb.3/III-8a	ʿışṭ	ʿışḳ
Tb.3/IV-1b	cenneti	cennet-i
Tb.3/IV-2b	Beytü'l-ḥaremi	Beytü'l-ḥarem-i
Tb.3/IV-7b	haveydâ	hüveydâ
Tb.3/IV-8a	eyelmedeyüz	yelmedeyüz
Tb.3/VI-5a	ʿuḳda	ʿuḳde
Tb.3/VI-5b	meyânı	miyânı
Tb.4/I-4b	ṣunʿ-i l.âh	ṣunʿ-i ilâh
Tb.4/II-1b	müştâkuñ	müştâḳuñ
Tb.4/III-5b	bâḫtuñla	baḫtuñla
Tb.4/V-2a	şüz	yüz
Tb.4/V-5a	ḳadrin	kadrin bilür
Tb.4/V-5b	ser-efrâç	ser-efrâz
Tb.4/V-6a	nümâyûn	hümâyûn
Tb.5/I-4b	kevs̱er-i	kevs̱eri
Tb.5/I-5a	bîrânın	bîrûnın
Tb.5/III-1b	kâtib-i	kâtib ü
Tb.5/III-1b	divân-ı	divânı
Tb.5/IV-4b	eyleym	eyleyem
Tb.5/V-1b	üsellem	müsellem
Tb.5/V-4b	nüvâz	nevâz
Tb.5/VI-1a	ayâ	eyâ
Tb.5/VI-1a	feżâyil	fażâ'il
Tb.5/VI-1b	mażharşı	mażhar-ı
Tb.6/I-1a	cân	şân
Tb.6/I-2b	farḳ-dân	Ferḳadân
Tb.6/I-3a	-	Ḳurtulub ḫâr-zâr-ı süflîden
Tb.6/I-3b	-	Bâġ-ı ʿulvîde bir mekân bulasın
Tb.6/I-5b	cevher	gevher

Tb.6/II-8b	ʿaraẓ	ʿaraż
Tb.6/II-10b	gül-sitânı	gülistânı (ilk şekliyle vezin uymuyor)
Tb.6/II-11a	olduṣ	olduñ
Tb.6/III-3b	cul	cüll
Tb.6/III-4a	ola	evvelâ
Tb.6/III-4a	revsk	revs̱
Tb.6/III-6a	-	Nefsüñi Rabbiñi idüb idrâk
Tb.6/III-6b	-	Bil nedür sırr-ı ġâ'ib ü ḥâżır
Tb.6/III-7b	feragat-ı ẖaṭır	ferâġat-ı ẖâṭır
Tb.6/III-8b	cehr	cehd
Tb.6/III-12b	dil-mürden	dil-mürde
Tb.6/III-12b	hâyib	ẖâ'ib (ẖâyib)
Tb.6/IV-3a	ḥüsn	ḥüsn-i
Tb.6/IV-6a	rişâset	riyâset
Tb.6/IV-7b	tercem;n	tercemân
Tb.6/IV-12b	çebân	zebân
Tb.6/IV-12	Bu beyit metinde 8. beyittir.	
Tb.6/V-3a	perde	bürdeye
Tb.6/VI-4b	ṣâġâ-kîşe	ṣafâ-kîşe
Tb.6/VI-8b	pâ-berehne	pâ-bürehne
Tb.6/VII-9	Bu beyit divanda 10. beyittir.	
Tb.6/VI-9b	şâre	şâne
Tb.6/VII-10	Bu beyit divanda 9. beyittir.	
Tb.6/VII-10a	şaẖsı	şaẖṣı
Tb.6/VII-10b	dem	ẕemm
Tb.6/VII-10b	bühtâr	bühtân
Tb.6/VII-12b	süryân	sereyân
Tb.7/I-5a	me'âl	mâl
Tb.7/IV-1a	vü velî	vü nice velî
Tb.7/IV-1b	mâlik-i	mâl-i
Tb.7/V-3b	ẖaracdan	ẖarcdan
G.1-1b	ile	-
G.1-2b	şâhid maʿnâ	şâhid-i maʿnâ
G.2-3b	mey-ẖâne	ġam-ẖâne
G.6-1b	dil-.este	dil-beste
G.6-4a	pesmânde	pesmânde-i
G.6-4a	sad-çeşme-i muvaḥḥid	ṣad-çeşm-i ṭamaʿdur
G.6-4b	daye-i	dâye-i
G.6-5a	ireyi	ireli
G.10-2b	bir	tîr
G.10-3b	câr	cân
G.10-4a	dârü'l-âmânı	dârü'l-âmân-ı
G.15-1a	düryâyı	dünyâyı
G.15-4b	siyeh-i	siyeh
G.16-3a	cam	câma
G.18-5a	baha	baña
G.21-1b	del-i	dil-i
G.21-4a	ṣafâ-engîzue	ṣafâ-engîzde

G.21-4b	dlur	olur
G.21-5a	küstaẖ ollmamaṭ	küstâẖ olmamaḳ
G.22-3b	dil	dil olur
G.24-1a	ẖûş-ı ter	ẖoş-ter
G.24-1a	ü ü	ü
G.24-1a	bahâr-ı va’îd	bahâr u îd
G.24-3b	ʿaceb	ʿaceb mi
G.26-1b	rumîz	rumûz
G.26-1b	emmâr	âs̱âr
G.26-2a	zülüfüñ	zülfüñ
G.26-3a	zülüfüñden	zülfüñden
G.26-3a	gör	ger
G.27-4a	zülüfüñ	zülfüñ
G.29-5b	ẖveş-nevâ	ẖoş-nevâ
G.30-1b	pîr-kîne	pür-kîne
G.30-3a	meşeb	meşreb
G.30-5a	keremi	keremin
G.31-3a	kimi	kim
G.34-3a	reşm	resm
G.35-1a	remindedür	demindedür
G.35-4b	çemena	çemen-i
G.35-5b	gamindadür	femindedür
G.36-3a	aġyâr	aġyâra
G.36-5a	ġayr-i	ġayri
G.38-4b	ʿarşı ferş-i rân	ʿarş u ferşi râh
G.40-5a	zâhir	ẓâhir
G.42-3a	ser-nükte	her nükte
G.43-4a	gör	ide gör
G.44-2b	pür-sûẖte	per-sûẖte
G.44-2b	gerd	gird
G.47-2b	u sipendür	-ı sipehdür
G.47-5a	ṣadrînde	ṣadrında
G.48-3a	Türk-çeşmüñ	Türk-i çeşmüñ
G.49-3a	ḥâlin	ẖâlin
G.50-1a	zülüfüñdür	zülfüñdür
G.50-1b	metebe	mertebe
G.50-5b	belâyı	belâ-yı
G.51-7b	seyr	sırr
G.52-1b	pîş-ver	pîş-rev
G.52-5a	şir	şiʿr

G.53’ün vezni: Mef’ûlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Feûlün.(bir Mefâ’îlü yazılmamış)

G.53-1a	nevâ	hevâ
G.54-1b	ʿışk-ı	ʿışka
G.54-2a	ẓâhir-i	zâhid-i
G.54-3b	ʿalîdür	ʿAlîdür
G.54-4b	bedeldür	bedelidür
G.55-1b	tâb-ı dâr	tâb-dâr-ı
G.55-5a	velî	dili

G.56-2a	efsûr	efsûn
G.56-2a	getürdüçe	getürdükçe
G.58-4a	nigân	nigâh
G.60-1a	dünyâ	dünyâyı
G.60-2b	neye	yine
G.60-5b	h̠ârim	h̠arîm
G.61-1a	âşiyânîdür	âşnâyîdür
G.61-2b	H̠udâyîdür	h̠udâyîdür
G.62-1a	bizüm	bezm-i
G.62-2b	füsûn-ı pervermüzdür	füsûn-perverümüzdür
G.64-2b	ṣahba	ṣahbâ

G.64 Vezin: Mefûlü Mefâîlü Mefâîlü Feûlün

G.65-2a	şeker	çeker
G.65-4b	nedef	hedef
G.66-1a	kemt	ketm
G.66-1a	raz	râz
G.66-3a	nüvâzende	nevâzende
G.67-1a	ʿaḳl-ı	ʿaḳlı
G.71-4a	terkîbe	terkîbe gelse
G.73-2a	kim	-
G.73-4b	efsân	efsûn
G.73-7b	h̠âne-i	h̠âme-i
G.74-5a	ol	ola
G.74-5a	nâdire-pervâz	nâdire-perdâz
G.76-6b	çeşme-i sâr	çeşme-sâr
G.76-7b	karârı	karâr-ı
G.77-2a	pâk	fâş
G.77-5b	seyfiyyet	keyfiyyet
G.78-3b	h̠âlet-i derîşî	menzil-i âsâyiş
G.78-3b	rütbe-i câh	hâdî-i râh
G.78-4b	siyâ	siyâh
G.78-5b	cân	câh
G.79-3a	sevdâ-yı	sevdâyı
G.79-4b	kîmilere	kâmillere
G.80-5b	maʿâlî	maʿânî
G.82-1a	bırr-ı	sırr-ı
G.82-3a	per	her
G.88-5b	perîşânlıgumuz	peşîmânlıgumuz
G.95-5a	imedeyüz	itmedeyüz

G.100’ün vezni: Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün (vezni yazılmamış)

G.101-6b	meh̠zen	mah̠zen
G.105-6b	ser-cûş	ser-i cûş
G.105-6b	ṣâfî	ṣâf
G.107-1b	küşte	geşte
G.107-5a	iḥtiżâr	ih̠tifâ
G.110-5a	ren	reh
G.111-4b	perhîzamüz	perhîzümüz
G.113-2b	biz bâd-kün-i	berbâd kün-i
G.113-3a	elbette	dil-beste

G.113-3b	sivâyuz	hevâyuz (nüsha farkı var fakat heva daha uygun)
G.113-6a	ḥâteme ger mâye-i	ḥâtem-i kem-mâyeye
G.114-5a	ibrîz	âb-rîz
G.119-2b	ivrâz	râz
G.119-5b	ḥaṭṭı	ḥaṭṭ-ı
G.121-3b	tenümdür	tenümde
G.123-3a	Cemşîd-ʿayş	Cemşîd-i ʿayş
G.125-2b	giriftâr	giriftâr-ı
G.126-3b	almamşıdı	almamışdı
G.129-4a	görükde	gördükde
G.129-5b	üsstâd	üstâd
G.130-6a	gül-zâr-ı	gül-zâr
G.131-3b	nedef	hedef
G.136-4a	dâg-dâr-ı	dâg-dâr

G.137’nin vezni: Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün (gazelin vezni yanlış yazılmış)

G.137-1b	etmekde	itmege
G.137-3b	zâhırâ	ẓâhiren
G.137-4b	gerdâhı	gerdânı
G.139-2b	ʿİsî Meryem	ʿÎsî-i Meryem
G.140-3a	revâziş	nevâziş
G.140-3b	z̠üll-i	z̠üll ü
G.140-4b	güz̠er	keder
G.142-2b	ʿınâmuz	ʿanâmuz
G.144-2b	herde-dârdur	perde-dârdur
G.146-1b	yâruñ-ı	yâruñ
G.147-5a	Cevrî	Cevrî gibi
G.148-1a	ḥüsnnüñ	hüsnüñ
G.149-1b	rûẖdan	rûḥdan
G.150-3b	âfeti	âfet-i
G.151-2a	hice	nice
G.152-1b	hitmetdür	ḥikmetdür
G.152-2b	naḳḳâşdur	naḳḳâş-ı
G.153-4b	bâlâda	belâda
G.154-3a	itdi	itmedi
G.160-5a	ir	bir
G.162-5b	şuẖûn	şûẖun
G.163-2b	geh bâġ	geh gül-i bâġ
G.171-1a	ẖâl-lı	ḥâl-i
G.176-4a	kaṭrene	ḳaṭreme
G.176-5b	hem neye	hem yine
G.176-6a	tecrûd	tecrîd
G.176-6b	nâm kelimesinden sonra 1. mısra tekrarlanmış, 2. mısra diğer sayfanın başında.	

G.179-2’nin vezni: Mef’ûlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Fâilün (ilk Mefâîlü, Fâilâtü yazılmış).

G.179-2a	sûrân	sûzân
G.180-3b	destümüz	destümüze
G.181-2b	ideñ	iden

G.181-5a	ecza-ı iksir	eczâ-yı iksîr
G.182-2a	mûrâdum	murâdum
G.184-6b	ᶜarz-iẖlâs-ı	ᶜarz-ı iẖlâs-ı
G.185-4b	şeġab-engzinden	şeġab-engîzinden
G.186-3b	sûẖ	şûẖ
G.188-2b	şûẖu	şûẖ u
G.189-2b	ġam-ı u	ġam-ı
G.193-3a	Eflâûna	Eflâṭûna
G.199-2a	şeref	şerer
G.201-4b	u o	o
G.210-5a	olsa	uysa
G.212-2a	servi-i	serdî-i
G.213-3a	rûġan	revġan
G.214-2a	ḥarîfe	ẖarîf
G.214-3a	ṣaḥn	ṣaḥn-ı
G.217-1b	ᶜıyd olur	olur ᶜıyd
G.219-3b	naẓẓâre-gehüñde	neẓẓâre-gehüñde
G.227-1b	perri-i	perr-i
G.228-5a	gûy	cûy
G.229-2a	ᶜaḳıl	ᶜaḳl
G.229-5a	Cevrî el	Cevrî eger el
G.232-2a	ruẖı	daẖî
G.236-4b	efzûn eyleme	efzûn eyle
G.240-3a	aldanma	aldanmasa
G.241-5a	üzre der-i	üzredir
G.244-3a	maᶜnâyı dilem	maᶜnâ-yı dilem
G246-4b	pâlâ	pala
G.247-1a	bîre	bir
G.247-4a	görmez	görmezse
G.248-3b	ḳaṭra	ḳaṭre
G.249-3a	içün	iden
G.254-1a	serk-keş	ser-keş
G.255-2a	dâġa-ı	dâg-ı
G.257-1b	maẖmûrı	mestûrı
G.262-5a	râh-âṣ̱âr	rûḥ-âṣ̱âr
G.263-5a	şûẖana	şûẖına
G.266-3b	ẖavâṣ-ı ᶜaḳlı	havâṣ-ı nüsẖa-i ᶜaḳlı
G.266-5a	eşᶜârı Cevrî	eşᶜâr-ı Cevrî
G.266-5b	sâmiᶜâ	sâmiᶜa
G.268-3b	evraḳ	evrâḳ
G.270-4a	naẓrede	naẓrada
M.1b	ber-şemᶜ-i	bir şemᶜ-i
M.3a	pûr	pür
M.3b	sîne	sîme
M.5a	bâġ	bâġa
T.1-10a	bî-iẖtlâf	bî-iẖtilâf
T.1-11a	baᶜdeî	baᶜde

T.2-4b	nâr-baḫş	nûr-baḫş
T.2-15a	her olmış	her hüner olmış
T.2-23a	çôp-i	çûb-ı
T.3-7a	kemendin	kemendinden
T.5-1b	ʿâdîl	ʿadîl
T.5-7a	rûh-ı	rûḥ-ı
T.6-3a	dâim	dâim bu menzilde
T.6-3b	cemâl ile	cemâliyle
T.7-2a	şehenşân	şehenşâh
T.7-3b	gerdibâd	gerd-i bâd
T.7-9b	erbâb-fesâd	erbâb-ı fesâd
T.7-14	târîḫini	târîḥin
T.8-3a	beyżâyı	beyżayı
T.9-6b	yînedür	âyînedür
T.10-7a	did	didi
T.13-3a	şâhenşâh ki	şâhenşâh-ı
T.13-5b	ʿıydı	ʿıyd
T.13-7b	ʿâlem n’ola	ʿâlem olsa n’ola
T.14-7b	zerrî	zerrîn
T.14-11b	bâ-hemtâ	bî-hemtâ
T.15-2a	ḳadrünü	ḳadr ü
T.15-3b	bî-naẓariyle	bî-naẓîriyle (metinde “nazar” yazılmış)
T.15-11a	recâz	recâ
T.23-12b	hergiz	hergiz iḥtimâ’
T.23-13a	mütteḳî	müttaḳî
T.23-18a	dînedâr	dîndâr
T.23-19b	gördi	gördi revâ
T.24-1a	Bayram	Bayrâm (“râm” hecesinde medli imale gerekiyor)
T.25-2b	ṣevâb	ṣavâb
T.27-1b	pâ-ẕât	pâk-ẕât
T.29-7a	zamânı	zamân
T.29-7b	der-gâhında	der-gâhına
T.30-4b	bî-iştibân	bî-iştibâh
T.31-4b	kâşı	kâşî
T.32-2b	luṭfa	luṭfı
T.33-2b	silâḥ-dârına	silâḥ-dârını
T.33-6a	sa’dçü	sa’d ü
T.35-1b	menhic	menhec
T.38-1a	geçdi	göçdi (göçtü anlamca daha oturuyor)
T.41-6a	yümnü	yümn ü
T.42-1a	eṣfıyâ	aṣfiyâ
T.43-2b	âdet-i	âlet-i
T.43-9a	nuṣratüñ	nuṣretüñ
T.44-3b	1053	1054
T.45-5b	Nüseḫ	nüsaḫ
T.45-6a	olub	alub
T.45-7a	itâmına	itmâmına

T.46-5b	reşd	rüşd
T.46-8a	ḥâl	ḥall
T.46-8b	muvâfıḳ	muvaffaḳ
T.50-12a	gel	geldi
T.50-19a	der-gâhunña	der-gâhuña
T.51-4a	Ṭîbeye	Ṭaybeye
T.51-5a	zühdü	zühd ü
T.55-3b	oldl	oldı
T.60-8b	eṣfıyâ	aṣfiyâ
T.62-2a	ʿıḳd	ʿaḳd
T.63-6a	kelâmu'llâhı	kelâmu'llâh-ı
T.63-8b	ʿâlim	ʿâlem
T.63-15b	kem şûriş	kem cür'ası şûriş
T.63-25a	ʿulüvv	ʿulûm
T.64-11a	ʿAbdullâhı	ʿAbdullâh-ı
T.65-6b	iden	ider
T.67-2a	ola	olalı
T.67-9b	âvâs	âvâz
T.68-3b	1063	1053
T.70-1b	cennet-i âbâd	cennet-âbâd
T.70-1b	lâṭîf	laṭîf
T.70-2a	ṭarḥ-ı	ṭarḥı
T.70-5a	Kâşîsini	kâşîsine
T.71-1a	ṣâḥib-celâl	ṣâḥib-i cûd
T.71-4b	-	1052
T.73-9a	ẓahir	ẓâhir
T.75-2a	ihda h̠ak	ihdâ h̠âk
T.75-3b	mâ'ü'l-ḥayâtı	mâ'ü'l-ḥayât-ı
T.76-4b	ʿÂlî	ʿâlî
T.76-5a	Zebân-ı	Zemân-ı
T.76-5a	idi	didi
T.77-2b	1031	1040
T.78-6b	1031	1041
T.79-9b	1038	1043
T.80-9a	kûşemi	kûşe-i
T.81-1b	müzdûr	müzd-ver
T.83-2b	h̠alvet-i gibi	h̠alvet-i dil gibi
T.84-1a	Ḥaḳḳa	ḥaḳḳâ
T.84-6b	tâtiyâ	tûtiyâ
T.84-8a	her	kim
T.86-2b	mani	mânî
T.89-10a	şerʿîat	şerîʿat
T.89-11b	h̠âli	ḥâli
T.89-24a	sülûke	sülûkı
T.90-9a	ikbâl ile	ikbâl ü
T.91-6a	bir muʿallâ	her muʿallâ
T.91-6b	maḥallâ	mücellâ

T.93-3b	-	1054
T.94-2b	1057	1052
T.95-2b	1069	1060
T.95-1b	eyleye	eyleye Ḥaḳḳ
T.97-2a	damad	dâmâd
T.97-3b	idrâk ne	idrâkine
T.99-2a	luṭf-ı	lutf
T.100-4b	me’vâ-yı	me’vâyı
T.101-4a	hüdâ	medâ
T.105-4b	1958	1058
T.107-2b	-	1051 (Divan’da da tarih yazılmamış)
T.109-3b	Erjeng Mâni	Erjeng-i Mâni
T.109-4b	nûr żiyâyı	nûr ü żiyâyı
T.109-7b	menzil maʿmûr	menzil-i maʿmûr
T.121-2a	pür-tâb	per-tâb
R.1-1	müttekîvü sâde	müttekî-i vesâde
R.2-1	ḳalmıdur	ḳalmışdur
Th.1/IV-3	âîitâb-ı	âfitâb-ı
Th.3/II-5	bis	bir
Th.3/III-1	süerdüm	serdüm
Th.4/IV-3	safâ-yı	safâyı
Th.4/V-3	ahl-i	ehl-i
Th.5/III-1	diyü beni diyü	beni diyü
Th.5-IV-3	ümmîd-ü	ümmîd-i
Th.5 Vezni: Mefûlü Fâilâtü Mefâîlü Fâilün		
Th.6/I-5	kûy-ı rûzgâr	kûy-ı yâre rûzgâr
Th.6/IV-2	ḫavf u ḫaṭar	ḫavf-ı ḫaṭar
Th.6/V-3	olmasa	olma
Th.6/V-3	mestemend	müstemend
Ts.1/V-3	yâdlardur	yadlardur
Ts.2/IV-1	şâhid-bâzâr	şâhid-bâz
Ts.4/II-4	ser-menzile-i	ser-menzile
Ts.4/III-1	ḫimdmet	ḫidmet
Ts.4/V-2	bu	u
Ts.5/III-1	andan temennâ	andan gül temennâ
Ts.6/III-2	nekhet	nükhet
Ts.6/IV-1	lâlesinden ḫûn-ı	lâlesinden ʿâşıḳa ḫûn-ı
Ts.6/V-1	ḥâl	ḫâl
Ts.7/IV-1	ḫalḳ-ı	ḫalḳını
Ts.7/IV-4	buldunm	buldum